શ્રીરામપંચાયતન

નિવેદન

'રામાયણ સુર-તરુકી છાયા, દુઃખ સબ દૂર નિકટ જો આયા.'

સુરતરુની છાયા જેવી રામાયણની રચના ગદ્ય, પદ્ય તેમ જ અનેક ભાષા-ટીકાઓમાં થયેલી છે. કવિ ગિરધરદાસે પણ ગુજરાતી ભાષામાં પદ્યમાં રચેલ આ રામાયણ પણ મહામૂલ્યવાન કૃતિ છે. વળી તેમાં વાલ્મીકિ રામાયણ ને હનુમાન નાટકનો આધાર લીધેલો છે. એની સં. ૨૦૧૪માં પાંચમી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી, તે ખલાસ થતાં તેના પુનર્મુદ્રણરૂપે આ તેની છઠ્ઠી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

સદ્‌ગત સ્વામીજીના પ્રથમ આવૃત્તિના નિવેદનમાં જે વિચારો રજૂ કરેલા તે ઉપયોગી હોવાથી અહીં નીચે અવતરણમાં આપ્યા છે:

'ગુજરાતીમાં ગિરધરનું, વિષ્ણુદાસનું અને ઉદ્ધવનું એમ ત્રણ રામાયણો જાણીતાં છે. તેમાં ગિરધરનું રામાયણ તો ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં લોકમુખમાં વસી રહ્યું છે. ગામેગામ તેની કથા દર વર્ષે થાય છે; લોકો ભાવપૂર્વક તે સાંભળે છે અને ઘણા બ્રાહ્મણોની તેના વડે રોજી ચાલે છે. ગિરધરની વાણી સાદી, સરળ, મીઠી અને પ્રાસાદિક છે; અલંકારો ઓછા પણ સુંદર છે અને વચ્ચે વચ્ચે રસપ્રવાહ વહ્યો જાય છે, રાગરાગણી પણ સમયાનુકૂળ અને પરિચિત મૂકેલાં છે; તેથી લોકોને એ વિશેષ રુચિકર થઈ પડી છે.

આ પ્રમાણે જનસમૂહમાં ગિરધરકૃત રામાયણ વધારે પ્રચલિત અને લોકપ્રિય થયેલી હોઈને અત્યાર સુધી તેની અનેક હાથે અનેક આવૃત્તિઓ નાનામોટા અક્ષરમાં નીકળતી આવી છે. રફ કાગળ, સાધારણ બંધાઈ અને પ્રકાશક-બુકસેલરો વચ્ચેની હરીફાઈને લીધે એ આવૃત્તિઓ આગળ સસ્તી તો ઠીક નીકળતી; પરંતુ શુદ્ધિ તરફ લક્ષ નહિ આપવાથી તેની શુદ્ધ આવૃત્તિની જરૂર જણાયા કરતી હતી.

'કવિ ગિરધરદાસે સ્વહસ્તે જ લખેલી રામાયણ અસ્તિત્વમાં હોવાની વાત શ્રીયુત જગજ્જીવનદાસ દયાળજી મોદીના એક લેખ દ્વારા થોડાં વર્ષ પહેલાં જાણમાં આવી હતી. એ વિષે ગયે વર્ષે તેમને મળીને વિશેષ પૂછપરછ કરતાં તેમણે ગિરધરદાસના હાથદસ્તકનો ચોપડો મેળવી તેના ઉપરથી નકલ ઉતરાવી મોકલવાનું તેમ જ છેલ્લીવારના પ્રૂફ જોઈ યથાશક્ય સંશોધન કરી આપવાનું ઘણી જ ખુશીથી સ્વીકાર્યું હતું. સરકારી નોકરી વગેરેનાં રોકાણો છતાં શ્રીયુત જગજ્જીવનદાસે એ કાર્ય બનતી મહેનત અને ચોકસાઈપૂર્વક કરી આપ્યું છે, તેને માટે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

'કવિ ગિરધરદાસના હાથદસ્તકનો રામાયણનો ચોપડો વડોદરામાં તેમના ભાણેજ-પુત્ર જમનાદાસના પુત્ર વિક્રમભાઈની પાસે હતો. એ ચોપડો તેમણે આ આવૃત્તિના ઉપયોગ માટે શ્રીયુત જગજ્જીવનદાસને આપીને ગુજરાતી આલમ ઉપર ખરેખર ઉપકાર કર્યો છે.

'ભારતવાસી હિંદી સંતાનોને તેમના પ્રાચીન ગ્રંથો જે અવર્ણનીય લાભ

પહોંચાડતા આવ્યા છે, તેમાં કાળક્રમથી ભલે રામાયણનું નામ વેદ, ઉપનિષદ અને મનુસ્મૃતિ ઇત્યાદિની પછી આવતું હોય; પરંતુ સમાજના લગભગ સઘળા ભાગને ઉપકારક થવામાં તો તેનું સ્થાન સર્વોપરી જ રહેતું આવ્યું છે. દુર્દશાનાં સૈકાં પર સૈકાં વીતી જવાથી અત્યારે પુષ્કળ હિંદુ સંતાનોના મનમાંથી વેદ, ઉપનિષદ, દર્શનશાસ્ત્ર, મનુસ્મૃતિ કે ગીતા જેવા શ્રેષ્ઠ આર્યગ્રંથોનાં નામ સુધ્ધાંયે ભુલાઈ ગયાં છે; પરંતુ રામ અને સીતાનું નામ ન જાણતો હોય અને તેમના તરફ પૂજ્યભાવ ન ધરાવતો હોય એવો હિંદુ તો ભાગ્યે જ હશે; કારણ કે એ નામો અને એ પૂજ્યભાવ હિંદુ માત્રના હૃદયમાં ગળથૂથીની સાથે–એટલું જ નહિ પણ ગર્ભાવસ્થામાંથી જ (માતાપિતાના સંસ્કારો દ્વારા) દાખલ થયેલાં હોય છે. દેહાંત સમયે પણ શ્રીરામનું નામ તારકમંત્ર હોઈને તેના શબની સ્મશાનયાત્રા સુધ્ધાં એ પુણ્યપવિત્ર નામોના અખંડ ઘોષ સહિત જ થવાની.

'રામ અને સીતાનાં પુણ્યપવિત્ર નામોની પેઠે જ તેમના શબ્દચિત્રરૂપ રામાયણ ગ્રંથ પણ હિંદુજાતિમાં સર્વત્ર પૂજ્ય અને પ્રચલિત થઈ રહ્યો છે. ભારતવર્ષમાં કોઈ પણ ગામ એવું નહિ હોય કે જ્યાંના રહેવાસીઓ રામકથાથી અજ્ઞાત હોય.

'સંસ્કૃતના સમયમાં વાલ્મીકિકૃત રામકથા હયાત છતાં પણ અનેક સુકવિઓએ જુદા જુદા સેંકડો ગ્રંથરૂપે તેને તે જ ભાષામાં જુદી જુદી રીતે ગાઈને પોતાની વાણી પવિત્ર કરી છે અને પ્રાકૃતનો સમય આવતાં પ્રત્યેક પ્રાકૃત ભાષાને પણ તેના સુકવિઓએ એ મહાન ગ્રંથથી વિભૂષિત કરી છે.

રામાયણનું નામ આપણા દેશમાં સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છતાં પણ તેની અસામાન્ય મહત્તા તેમ જ હિંદુસમાજ પ્રત્યેની ઉપકારકતાનો વિશેષ ખ્યાલ તો થોડા જ માણસોને હોય છે. ગોટપીટિયા શિક્ષણથી રંગાયેલો વર્ગ તો એવા ગ્રંથોને ગપસપ જેવા ગણી કાઢીને તેનાથી દૂર જ રહે. વળી એકડા ઘૂંટતું કોઈ છોકરું એકાદ સમ્રાટના ધનવૈભવની આંકણી કરવા બેસે; અથવા તો એકાદ કાચલી વડે કોઈ સાગરનું પાણી માપવા બેસે; તેમ કોઈ કોઈ તો રામાયણનાં પ્રાતઃસ્મરણીય પાત્રોને રસ્તે જનારાં સામાન્ય મનુષ્ય જેવાં સમજી તેમના અમાપ જ્ઞાન–ચારિત્ર્યને પોતાના ક્ષુલ્લક વેંતિયા જ્ઞાનચારિત્ર્ય વડે માપવા બેસીને તેમનામાં ખામીઓ પણ દર્શાવવા મંડી પડે ! દેશવિદેશના સમર્થ વિચારકો અને અભ્યાસીઓએ રામાયણની મહત્તા અને ઉપકારકતાના મુક્ત કંઠે જે ગુણગાન કર્યાં હોય તે આવી સ્થિતિમાં સર્વસામાન્યમાં પ્રચલિત કરવાની જરૂર સમજીને તેવા કેટલાક વિચારોનો સંગ્રહ આ સંસ્થા તરફથી નીકળેલા વાલ્મીકિ રામાયણ (ભાષાંતરવાળા) ગ્રંથમા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

'અફસોસની વાત છે કે અન્ય કેટલીક ઉપકારક બાબતોની પેઠે રામાયણ, મહાભારત, ઓખાહરણ વગેરેની કથાઓ પણ અનેક પ્રકારના લલિત રાગોમાં ગવાતી સાંભળવાનું દેશમાં ઓછું થતું ચાલે છે અને તેથી તેવી કથાઓ લલકારીને ગાઈ સંભળાવનારા સુયોગ્ય ઉત્સાહી વ્યાસ-

દેવતાઓ પણ ઘટતા ચાલે છે.'

'એ જ પ્રમાણે આપણા પ્રાતઃસ્મરણીય સંતમહાત્મા અને કવિવરોનાં રચેલાં અનેક પ્રકારનાં જ્ઞાનચારિત્ર્યવર્ધક આખ્યાન, ભજન, ઢોળ, ગરબી, ગરબા, રેખતા વગેરેને પણ અસરકારક રીતે ગાઈ સંભળાવનારી વ્યક્તિઓ તથા ભજનમંડળીઓ દિવસાનુદિવસ ઘટતી જ ચાલે છે અને જે જાય છે, તેની જગ્યા મોટે ભાગે ખાલી જ રહે છે.'

'જંબુસર તાલુકાના સારોદ ગામમાં આજથી ૭૫-૧૦૦ વર્ષ પર એક કદાવર અને બળવાન બાંધાવાળા ભટ્ટજી હતા. તેઓ ઓખાહરણની કથા પગે ઘૂઘરા અને કેડે નરઘાં બાંધીને તેના લલિત રાગોમાં એવી તો સરસ રીતે કહેતા કે શ્રોતાઓ ચિત્રવત્ બની રહેતા અને તેમનાં હૃદય આનંદ તથા ઉત્સાહથી ઊછળી રહેતાં.

'એ જ ગામમાં વહોરા પરેલોમાં 'સુલેમાન ભગત' તો હમણાં જ થઈ ગયા. આ લખનારને નાનપણથી અનેક વ્યાસોના મુખથી કથાવાર્તાઓ શ્રવણ કરવાનું સાભાગ્ય મળ્યા કર્યું છે; પણ એ જ ઓખાહરણ કે ગિરધરકૃત રામાયણ જ્યારે સુલેમાન ભગત એક હાથમાં તંબૂરો તથા બીજા હાથમાં મંજીરા લઈને અને એક નરઘાં વગાડનાર તથા એક સારંગીવાળા ભરથરીને સાથે બેસાડીને પોતાના પહાડી રાગથી ગાતા, ત્યારે તો હદ જ વળતી. એ લેહે, એ હલક, એ જોશ અને એ અસર અજબ જ હતી. ભગત પોતે પણ તે ગાતા ગાતા આમતેમ ડોલ્યા કરે અને શ્રોતાઓ પણ ડોલ્યા કરે! હિંદુઓનાં ઘર અને દેવમંદિરમાં તો એમનાં કથાકીર્તન થતાં જ; પરંતુ મુસલમાન કોમથી વસેલા મહોલ્લાઓમાં પણ તેમની ઓખાહરણ વગેરેની કથા ચાલતી અને એ કોમના એટલા બધા શ્રોતા એકત્ર થતા કે પગ મૂકવાની જગા રહે નહિ!

'એ જ ગામમાં ભંગીની કોમમાં 'ભોજિયો' કરીને એક ઊંચો, પડછંદ અને મજબૂત બાંધાનો વૃદ્ધ હતો. એ માણસ રાત્રે વાર્તા માંડતો ત્યારે વચમાં વારંવાર જોશમાં આવીને ઊભો થઈ જતો અને જાણે તે પોતે જ તે વાર્તાનું કોઈ અસામાન્ય પાત્ર હોય એવો જ શ્રોતાઓને ભાસ થઈ આવી તેઓનાં હૃદય પણ વીરરસથી ઊભરાઈ ઊઠતાં!

'દસેક વર્ષ પર અમદાવાદમાં સાધુચરિત ગણેશ ગોપાળ પંડિતના મકાન પાસે સસ્તા સાહિત્યનું કાર્યાલય હતું, ત્યારે તેમને ત્યાં કોઈ આધેડ વયના બારોટ ઊતરેલા. એક રાત્રે કાર્યાલયમાં આવીને તેમણે બે-ત્રણ કલાક સુધી એક વાર્તા સંભળાવી હતી. શી વર્ણનશક્તિ અને શી રસ જમાવવાની ખૂબી! વાર્તામાં વચ્ચે પ્રસંગ આવતાં એક વાર તેમણે એક હોકારો કરેલો તે તો જિંદગી સુધીયે ભુલાય તેમ નથી. કવિઓ 'આભના ગાભ છૂટે' એવી ઉપમા આવા હોકારાને આપે એમાં નવાઈ નથી.

'એ જ પ્રમાણે ભીમની વાત કહેતી વખતે ભીમના ભાવમાં આવી જાય, સહદેવની વાત કરતાં સહદેવ જેવા જ જણાઈ રહે, અર્જુનની વાત આવતાં

અર્જુનનો જ ભાસ કરાવે, ધર્મરાજાનો પ્રસંગ આવતા ધર્મમૂર્તિ જ બની રહે, અને હનુમાન રાવણુ કુંભકરણુ લક્ષ્મણુ, શબરી વગેરેના પ્રસંગ ચાલતા તેવા તેવા ભાવ દર્શાવવામા પણુ કમાન કરે, તેમ જ રોજરોજ નવી નવી બોધપૂર્ણ વાર્તાઓથી ધર્મનીતિના બોધ પણુ મરસ આપે અને વચ્ચે વચ્ચે હસાવવામા પણુ બાકી રાખે નહિ એવી એવી અનેકવિધ ખૂબીઓવાળા વ્યાસદેવતાઓની કથાઓ સાભળવાની જે મઝા મળેની, તે પણુ ભુલાય તેવી નથી, પણુ હવે તો એ વાતો ૩૦-૪૦ વર્ષ જેટલી જૂની થઈ ગઈ!

'પરતુ ઈશ્વરકૃપાથી હજી પણુ—બહુ નહિ તો કોઈ કોઈ પણુ એવા અસામાન્ય વાર્તાકારો, કથાકારો, કીર્તનકારો વગેરે હયાત હશે જ, અને તેઓ છે ત્યા સુધી જ તેમના હુનરને ઉત્તેજી અનેક વ્યક્તિઓમા પ્રચલિત કરીને મરતો અટકાવવાની તક છે **એવી પ્રત્યેક વ્યક્તિ ભારતનું મોંઘું ધન છે.** દેશનું ઘણું ગયું તેમ એ ધન પણુ જતું રહેશે, તો ફરી તેને ઉપજાવવુ મુશ્કેલ છે આવા આવા બાહોશ કથાકારો, કીર્તનકારો, વાર્તાકારો, પુરાણી, ભટ્ટચારણો, ભગતો, વ્યાસદેવો, ધરબારી સાધુબાવા, ભગથરી, કાપડી વગેરેનો પણુ દિવસાનુ દિવસ ઘગાડો જ થતો ચાલે છે, અને જે જે હોશિયાર માણસો જાય છે તેમનુ સ્થાન ખાલી જ રહે છે અનેક પ્રયત્નો વડે જામેલી અને સેકડો વર્ષ સુધી ઉપકારક થતી આવેલી હિંદુસસ્કૃતિના આ સાધન અત્યારે મોટે ભાગે દીનહીન સ્થિતિમા છે, પણુ આગના સમયમા જ્યારે તે પોતાના ઉન્નત સ્વરૂપમા હશે ત્યારે કેવા હશે, તેની તો વાત જ શી કરવી? આજે તો તેઓમા દશાશ જેટલી પણુ યોગ્યતા અને ઉપકારકતા રહેની ન ગણાય, પરતુ એવા એવા પણુ એ સાધનોમાથી સારી વ્યક્તિઓને શોધી ઉત્તેજી અને કેળવી યોગ્ય સસ્કારોથી સસ્કૃત બનાવીને તેનો યોગ્ય લાભ લેવામા આવે અને તેમની સખ્યા વધે તેમ કરીને જનસમૂહને છૂટથી તેમનો લાભ આપી શકાય, તો દેશની નષ્ટ થવા બેઠેલી શુભ સસ્કૃતિમા સારુ એવુ ચેતન પુરાતું રહે, અને ક્રમેક્રમે એ લોકો પણુ જ્ઞાનચારિત્ર્ય, કળા તેમ જ ઉપકારકતામા ખીલતા ચાલે એમા સશય નથી.

'લોકરુચિને વશ બની ગષ્ટ્રીયતાના નામ નીચે પણુ ગોટપીટિયા ગોખણુ પટ્ટીવાળી શાળાઓ ચલાવીને લાખોની બરબાદી કરવી અને દેશમાના ખાતાપીતા તથા અનેક પ્રકારે ગરીબોના લોહી ચૂસતા લોકોની સખ્યા તથા આવડતને વધાર્યા જવી એના કરતા તો ઉપર જણ્યા ના જેવી વ્યક્તિઓ અને સસ્થાઓને ખીલવીને દેશના ખરા આધારરૂપ ઓવર્ણ, ખેડુતો, અત્યજો તેમ જ બીજા નિરાધાર **ગરીબ અને અજ્ઞાન લોકોની સગીન સેવા બજાવવામા જ રાષ્ટ્રનુ સાચુ અને સગીન હિત રહેલુ છે** સમજુઓએ હવે તો એવા કાર્યોની પાછળ જ મનના ઢગ અને સુયોગ્ય સેવાભાવી જીવનો અર્પણુ કરવા-ખરચવા ઘટે છે

'આર્યસસ્કૃતિનો મહાન અભ્યાસી અને હિમાયતી, વર્તમાનયુગનો જ્ઞાન ચારિત્ર્યસપન્ન મહાવિદ્વાન જેનુ રોમેરોમ દેશદાઝથી ફફડી રહેલુ હતુ અને હજી સુધી દેશમા જેનો જોડો પાકયો નથી એવો અસામાન્ય સદ્વિવેક અને

‘આનંદમઠ’ જેવા પ્રેરક ગ્રંથનો અને ‘વંદેમાતરમ્’ જેવા રાષ્ટ્રીય ગીતનો પ્રણેતા બંકિમબાબુ જેવો ભારતમાતાનો સાચો સપૂત શિક્ષણ અને શિક્ષિત વિષે શું કહે છે?

‘તે કહે છે કે, લખતાંવાંચતાં આવડે તે જ શિક્ષિત અને ન આવડે તે અશિક્ષિત એવું જરા પણ સમજતા નહિ. પાઠશાળાઓ અને નિશાળોમાં ભણ્યા વિના પણ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થઈ શકે છે. આપણા દેશમાં પૂર્વે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના જે કેટલાક ખાસ માર્ગો હતા તે આજે લુપ્તપ્રાય થઈ ગયા છે. ‘**કથા**’ અને ‘**હરિકીર્તન**’ **એ પૂર્વકાળે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો એક મુખ્ય ઉપાય હતો.** પ્રાચીન સન્નારીઓ કથાકારોના મુખથી પુરાણ તથા ઇતિહાસની વાતો સાંભળતી અને તેથી કરીને પુરાણ-ઇતિહાસમાં જ્ઞાનનો જે ઉત્તમ ભંડાર છુપાયેલો છે, તે તેમની પાસે ખુલ્લો થઈ જતો. અત્યારના આપણા સુશિક્ષિત ગણાતા યુવકો કરતાં પણ અનેક વિષયો પૂર્વકાળની સન્નારીઓ બહુ સારી રીતે સમજી શકતી હતી. **ભોગવિલાસમાં જ જીવનની સાર્થકતા સમજાવનારી, કાળાં મોંવાળી આ વીસમી સદીએ એક હાથમાં તોપ-બંદૂક અને બીજા હાથમાં કળ-કારખાનાંને ધારણ કરી સેંકડો શિક્ષિત, અર્ધશિક્ષિત તથા અશિક્ષિત યુવકોને ધર્મસંસ્કારથી ભ્રષ્ટ કર્યા છે.**

‘પોતાનું નામ પણ ન લખી જાણનારા પ્રાતઃસ્મરણીય ભગવાન રામકૃષ્ણ પરમહંસ, છત્રપતિ શિવાજી અને મહાન અકબર જેવાઓ જે અસામાન્ય જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય અને શરીરબળ ધરાવતા હતા, તે સર્વ કયાંથી આવેલું? આર્યસંસ્કૃતિના એ સમયના અક્ષરજ્ઞાનની બહારના ઉત્તમ સાધનોનો જ એ સર્વ પ્રતાપ હતો.

‘વળી એ સાધનોનો લાભ માત્ર રાજાઓના જ છોકરાને મળે, એવું ન હતું. એ લાભ તો સર્વ કોઈને મળી શકતો. પ્રથમ તો એ લાભ પરમ આસ્તિક, બળવાન અને સદ્‌ગુણી માતાપિતાના જ્ઞાનચારિત્ર્ય, ઉછેર અને ગૃહશિક્ષણમાંથી જ મળી રહેતો, અને તે પછી એ લાભ ગામમાંના જ્ઞાનચારિત્ર્યસંપન્ન કુળપુરોહિત, ભટ્ટ, ચારણ, શાસ્ત્રી, પુરાણી, ધર્માચાર્યો, મહંત અને બાવાજી, પંડિતો, મંડળેશ્વરો, સંતસાધુઓ, પરમહંસો તેમ જ અતિથિ-અભ્યાગતો વગેરેથી મળતો. વાર-તહેવારોની ઉજવણીઓ, મેળાઓ અને યાત્રાએ નીકળતા સંઘો પણ એ બાબતમાં સારી પેઠે મદદગાર થતા.

‘એવે એવે પ્રકારે જનસમાજમાં સ્ત્રીઓ, બાળકો, વૃદ્ધો, યુવકો, ખેડૂતો તેમ જ મજૂરવર્ગ વગેરે તમામ વર્ગો જ્યારે જ્ઞાનચારિત્ર્યવર્ધક આર્યસંસ્કૃતિથી પોષાયા કરતા ત્યારે મનુષ્યો કેવા સુખી, સદ્‌ગુણી અને બળવાન રહેતા! તેઓ આખું આયુષ્ય ધર્મનીતિથી તથા સુખસંપત્તિપૂર્વક ગુજારતા અને ગરાસિયાઓમાં તો શું પણ ગામના ભંગી સુધ્ધાંમાં એવું બળ અને આરોગ્ય રહેતું કે અત્યારના આપણા ભણીગણીને કુરકુરિયાં જણી જાણનારા પાયદળ માણસો પણ તેવા એકને પહોંચી શકે નહિ!

‘આ વાત તો આજે પણ પુષ્કળ માણસો જાણે છે કે આજથી પચાસ

અને સો વર્ષ પહેલાં દેશમાં આજના જેટલું દારિદ્રય, દુષ્કાળ, મોંઘારત, તનમનની દુર્બળતા, કુસંપ, વેરઝેર, સ્વાર્થપરાયણતા, વિલાસિતા, છળપ્રપંચ અને લોભ–લાલચ વગેરે ન હતાં અને એના સામા છેડાની સંપત્તિ–સુખશાંતિ, સુકાળ, સંપ, હેતપ્રીત, ઉદારતા, સાદાઈ, પરોપકાર, સરળતા, સહાનુભૂતિ, આસ્તિકતા વગેરે–હાલના કરતાં વધારે હતાં. એ સમયે એવી સ્થિતિ હોવાનું મુખ્ય કારણ ઉપર જણાવેલા પ્રકારો દ્વારા લોકોને જ્ઞાનચારિત્ર્યનું શિક્ષણ ખૂબ છૂટથી તેમ જ સ્વાભાવિક રીતે મળ્યા કરતું તે જ હતું. આજે આપણે નાના કે મોટા પ્રત્યેક ગામમાં બ્રાહ્મણોને, બારોટોને તેમ જ મઠમંદિરવાળાઓને જે ગામગરાસો મળતા જોઈએ છીએ, તે સર્વ એવા ઉચ્ચ કક્ષાવાળા અને નિઃસ્પૃહ લોકશિક્ષકોના ચરણમાં કદરદાન રાજકર્તાઓ, ધનિકો તેમ જ ગામલોકો દ્વારા તેમના ચારિત્ર્ય અને ઉપકારકતા ઉપર ઓવારી નખાયેલાં હતાં. આજે તેમના ઉત્તરાધિકારીઓ તો એ જ્ઞાનચારિત્ર્ય પણ ખોઈ બેઠા છે, અને તેની પાછળ પાછળ તેમની જમીન-જાગીરો પણ ખોવાતી–નષ્ટ થતી ચાલી છે.

'પરંતુ આ સર્વ છતાં ઉપર જણાવ્યું તેમ હજી પણ **વર્ગોને સચેત અને સુસંસ્કૃત કરીને સમાજસેવા માટે ઉપયોગી બનાવી શકાય તેમ** છે; અને માનવસમાજ પોતે તંગી વેઠીને પણ પોતાના એવા સુયોગ્ય સહાયકોને રોટલો આપી શકે તેમ છે. એમાં પણ જે અનેક બાળકો માતાપિતા કે પાલક-પોષક વિનાનાં હોઈ જે તે પ્રકારે જીવન ગાળતાં હોય; તેમની જ સેવા અને સુશિક્ષણનું કાર્ય તેમના જ જેવી નિર્ધનતા વગેરે સ્વીકારીને સર્વભાવથી આચરવામાં આવે તો કારીગરનો છોકરો સહેજે કારીગર બને છે, તેમ જ્ઞાન-ચારિત્ર્યસંપન્ન શિક્ષક અને રક્ષકનાં પોતાનાં દૃષ્ટાંત અને શિક્ષણથી ધારણા મુજબના જ્ઞાનચારિત્ર્યસંપન્ન, મજબૂત અને સેવાવૃત્તિવાળા સમાજસેવકો તેમનામાંથી અવશ્ય સારા પ્રમાણમાં ઊપજી આવે. રાષ્ટ્રસેવાની સાચી દાનતવાળા અને પંડનું ભાન ભૂલી તેની પાછળ મચી પડનારા સજ્જનો માટે શું આ ઓછી આકર્ષક તક છે! જે નબાપા નિરાધારોમાંથી ઘણાખરા દેશને કષ્ટકારક, ચોર, ભામટા, જુઠ્ઠા, ભિખારી, વ્યભિચારી, પાખંડી, ઠગ અને બાવાસાધુ જ બની જવાના; તેમનામાથી ઉત્તમ સમાજસેવકો બનવાનું કામ કેટલું બધું મહત્ત્વનું છે!

'બધા જ લૌકિક સ્વાર્થ અને સંગ્રહવૃત્તિને દૂર કરી પ્રભુને જ સર્વસ્વ માની શકનારા એવા જ્ઞાનચારિત્ર્યસંપન્ન થોડાક સજ્જનો પણ જો સર્વભાવે એકનિષ્ઠાથી અને સતતપણે ઉપર જણાવ્યા જેવી એકાદ સંસ્થા જમાવવા ઇચ્છે તો હાલની શ્રીમંતસેવા તથા લૂંટારાવર્ધક અનેક શાળાપાઠશાળા અને બોર્ડિંગો જે વિઘાતક કામ બજાવી રહી છે, તેને બદલે સમાજના સત્ય હિતની દિશામાં અસાધારણ પરિણામ આવ્યા વિના રહે જ નહિ. આવા કૃષિપ્રાધાન્ય દેશમાં એવા કામ માટે લૂંટારા ધનિકોની પાસે ભીખ માગી તેમને મોટા ભા બનાવવાનું કામ પણ જ્યાં સુધી કુશળ કૃષિકાર બનવામાં આવે નહિ, ત્યાં સુધી જ બજાવવું પડે. ઉચ્ચ ભાવનાવાળા, આસ્તિક અને પરિશ્રમી સમાજસેવકને પ્રભુ આવી

બાબતોમાં કોઈ માર્ગ ખોલી આપે જ. દેશનો ઉદય હવે કોઈ પણ પ્રકારે થવો અનિવાર્ય હોવાથી સાચી લાગણીવાળા અને સંયમી નરદેવતાઓને માટે કાંઈ ને કાંઈ ઉકેલ પોતાની ઉચ્ચ ભાવનાઓ પાર પડે એવા મળી જ આવે. હા ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોને ખાતર પડે અકિંચનતામાં અને જરૂર પડે તો ભૂખમાં પણ સુખ માનવા જેટલું જ્ઞાનચરિત્ર્ય તેમનામાં હોવું જોઈએ.

'જગકર્તાને જે કાંઈ કરવું છે, તે થશે તો ખરું જ. માત્ર જેમનું પરમ ભાગ્ય હશે તેઓ જ તેના હથિયારરૂપે બની આત્મઉન્નતિના અને પરમ યશના ભાગી થશે.'

સદ્ગત ભિક્ષુ અખંડાનંદજીના આ વિચારો સર્વમાન્ય હોવા જોઈએ અને આપણી સંસ્કૃતિ જે શ્રુતિ (કાનથી સાંભળેલું) ઉપર આધાર રાખતી હતી, તે હજુ જળવાઈ રહે તેના સર્વ ઉપાયો પ્રજાના નેતાઓ યોજશે એમ આશા રાખી શકાય.

જગતનું મંગળ કરનારી આ રામકથાનું વાચન, મનને ચિંતન કરી સૌ કોઈ પાવન થાઓ!

વલ્લભવિદ્યાનગર
તા. ૧૯-૬-'૬૨

'સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટ'ના ટ્રસ્ટીઓ વતી
એચ. એમ. પટેલ (પ્રમુખ)

કવિ ગિરધરદાસનું ટૂંક વૃત્તાંત

ગુજરાતી ભાષામાં પરમપાવની રામાયણની પદ્યબંધ રચના કરનાર કવિ ગિરધરદાસનો જન્મ વડોદરા રાજ્યના પાદરા તાબાના ગામ માસરમાં સંવત ૧૮૪૩ની સાલમાં દશાલાડ વણિકજ્ઞાતિમાં થયો હતો. એ સ્થળે કેટલાંક વર્ષ રહ્યા પછી તેઓ વડોદરામાં આવી રહ્યા હતા, એમ એમનાં કાવ્યો ઉપરથી જણાય છે.

કવિના પિતાનું નામ ગરબડદાસ હતું. તેઓ તલાટીની નોકરી કરતા હતા. કવિએ પણ શરૂઆતમાં તેમની પેઠે આસપાસનાં ગામોમાં તલાટીની નોકરી કરી હતી. કવિ ગામઠી નિશાળે બેસી તે સમયની પદ્ધતિ પ્રમાણે આંક, સાધારણ હિસાબ, નામુઠામું અને લખવું-વાચવું એટલું ભણ્યા હતા. એ પછી વિદ્વાનો તેમ જ સંતસાધુઓ પાસેથી તેમ જ પુસ્તકો વાંચીને એમણે તુલસીકૃત રામાયણ, પુરાણો, મહાભારત હરિવંશ વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો તેમ જ સમજવા પૂરતું સંસ્કૃતનું જ્ઞાન પણ મેળવ્યું.

કવિના ગુરુ પુરુષોત્તમજી મહારાજ કાવ્યશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ હતા, તેમની પાસેથી કવિએ કાવ્યશાસ્ત્રનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. વળી વેદાંતનો પણ થોડોઘણો અભ્યાસ એમણે કરેલો જણાય છે.

કવિની એક બહેન વડોદરામાં પરણાવી હતી. તેમના બનેવીની વડોદરામાં સરાફી પેઢી સારી રીતે ચાલતી હતી. કવિનાં માતાપિતા નાનાં છોકરાં મૂકીને ગુજરી ગયેલાં હોવાથી કવિનું લગ્ન થયું ન હતું. કવિને બીજા બે ભાઈ હતા.

તેઓ દેશાવર નીકળી પડ્યા હતા. એમાંનો એક કાશીમાં ધંધારોજગારમાં પડી ત્યાં જ પરણ્યો હતો. બીજા ભાઈનો પત્તો લાગ્યો ન હતો.

વડોદરે પરણાવેલી બહેન, કવિની વીસેક વર્ષની ઉમર થતાં, વિધવા થવાથી અને કવિ તે વખતે મોસરમાં એકલા જ હોઈ હાથે રાંધી ખાતા હોવાથી તેમની બહેને તેમને વડોદરા બોલાવી લીધા. કવિ નામાઠામામાં પણ હોશિયાર હતા. એટલે બંનેની દુકાનનું કામ પણ તેમણે સારી રીતે ચલાવવા માંડ્યું. દુકાનના કામ ઉપરાંત જે વખત મળતો તેમાં તેઓ ગ્રંથોનું વાચનશ્રવણ તેમ જ કાવ્યરચનાનું કામ કરતા.

વડોદરામાં આવ્યા પછી કવિએ કાશીથી પધારેલા ગોસ્વામીશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસેથી વલ્લભસંપ્રદાયને અનુસરીને વૈષ્ણવધર્મની દીક્ષા લીધી હતી. એ સમયે વડોદરાની ગાદી ઉપર ગણપતરાવ ગાયકવાડ હતા. તેઓ બહુ શ્રદ્ધાળુ હતા. મથુરા તરફથી રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયના આચાર્ય શ્રીરંગીલાલજી મહારાજ વડોદરામાં આવ્યા હતા; તેમના ઉપર ગણપતરાવ મહારાજને બહુ આસ્થા બેસવાથી તેમણે તેમને મદનને ઝાંપે રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયનું એક મંદિર બંધાવી આપ્યું હતું અને સારું વર્ષાસન બાંધી આપી કાયમને માટે વડોદરામાં રાખ્યા હતા.

એ રંગીલાલજી મહારાજ સાથે કવિને સારો સ્નેહ બંધાયો હતો. કવિને વાર્ષિક રૂપિયા બસો તથા બીજો સર્વ ખર્ચ આપવાનો ઠરાવી મહારાજે તેમને પોતાના મંદિરના કારભારી નીમ્યા હતા. આ સ્થળે પણ કવિને પુષ્કળ સમય મળતો અને ગ્રંથોનું વાચન-શ્રવણ કરવાનું તથા કાવ્યો લખવાનું કાર્ય એ સમયમાં તેઓ કરતા.

એ પછી કવિની બહેને કન્યાના બાપને બે હજાર રૂપિયા ખાવા માટે આપીને કવિને પરણાવ્યા. પરણ્યા પછી કવિ જુદું ઘર માંડીને રહ્યા. તેમને એક છોકરો થયો. પણ તે નાનપણમાં જ ગુજરી ગયો. સાત વર્ષ ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલ્યા પછી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ અને સસરાનું પાલન કવિને જ કરવું પડ્યું; કેમ કે દીકરીના લીધેલા પૈસા તો એ ડોસાએ ક્યારના ખાનપાનાદિમાં ઉડાડી દીધા હતા.

કવિના લગ્ન માટે તેમની બહેને ખરચેલી રકમ તેમણે પોતાની કમાણીમાંથી થોડેથોડે કરીને ભરપાઈ કરી આપી હતી.

કવિ પોતાના લખેલા ગ્રંથો લોકોને ભક્તિપૂર્વક તથા રાગરાગણીથી ગાઈ સંભળાવતા અને સૌને તે બહુ જ પસંદ પડતા. ઘણા લોકો તે ભાવથી સાંભળતા અને ઉતારી લઈને ઘેર આગળ પણ વાંચતા. આથી કવિની ખ્યાતિ ઘણી વધી હતી. કવિ એકલા વડોદરામાં જ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા એમ નહિ, પણ દૂર દેશાવર સુધી પણ કવિ તરીકેની તેમની ખ્યાતિ પ્રસરી હતી. પાટણના વૈકુંઠરાવ નામના એક નાગર ગૃહસ્થે કવિને પોતાને ત્યાં તેડાવી બે વરસ સુધી રાખ્યા હતા તથા પાટણના લોકોને કવિની કવિતાઓ સંભળાવી હતી. ત્યાંથી કવિ જ્યારે વડોદરા આવવા નીકળ્યા, ત્યારે તેમને રૂ. ૪૦૦) ભેટ તરીકે તેમણે આપ્યા હતા.

એ સમયે નિત્યાનંદીરામ કરીને એક સાધુ વડોદરામાં રહેતો હતો. પૂર્વાશ્રમમાં

તે કવિની ન્યાતનો દશા લાડ વાણિયો હતો. તે ઘરનો સુખી હતો, પરણેલો હતો અને ઘરમાં જુવાન બૈરી હતી. છતાં કોણ જાણે શા કારણથી ૨૦ વર્ષની ભરજુવાન ઉંમરે ઘરબાર છોડી, ભગવાં પહેરી, ભૂતડીને ઝાંપે આવેલા રામદ્વારાના મંદિરમાં સાધુ થઈને બેઠો! ઘણા લોકોએ એને સમજાવ્યો, સગાંવહાલાંએ ઘણું કહ્યું, બૈરીએ ઘણું રુદન કર્યું અને ખોળા પાથર્યા, સાસરિયાંએ બહુ મનાવ્યો, પણ તે એકનો બે થયો નહિ. કેટલાક મહિના પછી તે તીર્થયાત્રા કરવા પરદેશ નીકળી પડ્યો. તે ગોકુળ, મથુરા, કાશી, બદ્રીનારાયણ, જગન્નાથ, દ્વારકા, રામેશ્વર વગેરે પ્રસિદ્ધ તીર્થોની યાત્રા કરી, દસબાર વર્ષે પાછો વડોદરામાં આવ્યો. આ મુસાફરીમાં એણે સંત-સાધુઓનો સારો સમાગમ કર્યો. ભાગવત વગેરે ગ્રંથો પણ તે ભણ્યો. આ પછી તીર્થાટનમાં જ્યાં જ્યાં મુકામ કરતો ત્યાં ત્યાં ભાગવત તથા રામાયણની કથા કહેતો. એનો કંઠ બહુ મધુર હતો તથા જાતે દેખાવડો હતો અને એની કથા કહેવાની શૈલી રસ પડે એવી તથા વાતનો પ્રસંગ સાંભળનારના મનમાં સારી રીતે ઊતરી જાય એવી હતી; તેથી એની કથા સાંભળવાને સેંકડો માણસો ભેગાં થતાં. એની ખ્યાતિ જેમ જેમ વધતી ગઈ તેમ તેમ એના હજારો શિષ્ય થયા. પછી તો ઠેકઠેકાણે એણે મંદિરો બંધાવવા માંડ્યાં અને ઠાઠમાઠ તથા વૈભવ પણ વધ્યાં. હવે એણે ભગવા પણ રેશમી લૂગડાં પહેરવા માંડ્યાં, કસબી શાલો ઓઢવા માંડી અને સોનાના દાગીના પણ પહેરવા માંડ્યા! પુષ્કળ શિષ્યો તથા શિષ્યાઓ એની પાછળ ફર્યા કરતાં અને ઘણી ભેટો લાવતા. ચાંદીની ચાખડીઓ ઉપર ચડી ચાલવું તથા ચાંદીના પાટલા ઉપર બેસીને દૂધ, સાકર ને ઘીનાં ભોજન આરોગવાં, એવો હવે એનો ઠાઠ હતો. છતાં એની કથા કહેવાની ખૂબીને લીધે લોકો એની તરફ બહુ ખેંચાતા હતા. કવિ ગિરધરદાસના કાને આ બધી વાતો આવવા લાગી. એ નિર્મળ હૃદયના ભક્તજનને ત્યાગીનો આ બધો ઠાઠ કેમ પસંદ પડે? કવિની બહેનનું ઘર વડોદરાના સુલતાનપુરામાં સાંકડી શેરીમાં હતું અને કવિ પણ એટલામાં જ રહેતા હતા. એક વખત સુલતાનપુરામાં ચિંતનિયા શેરીમાં લોકોએ એ બિલાસીરામની કથા બેસાડી હતી ઘણા લોકો તે સાંભળવા રોજ ભેગા થતા હતા. કવિ પણ એક દિવસ ત્યાં કથા સાંભળવા ગયા. એની કથા કહેવાની છટા તથા વિદ્વત્તાભરી વાણીથી કવિને પણ સંતોષ થયો; પણ એક સાધુને ન છાજે તેવો એનો રાજસી ઠાઠ તથા એનું વર્તન જોઈને કવિને બહુ ગ્લાનિ થઈ આવી. તેથી ત્યાં કથામાં બેઠાં બેઠાં જ કવિએ નીચેનું એક કવિત બનાવીને એ બિલાસીરામને આપ્યું ને કહ્યું કે, 'મહારાજ! આ કવિતાનો અર્થ જરા આપ સમજાવશો?'

'तजके संसार सब छांडके वेहेवार भज्यो, मायाव निकसी फिर माया मन धारी है;
पहले कीच धोय पीछे कीच बीच रह्यो बोय, तीनु पन खोय धनी बात ले बिगारी है;
निपट प्रभुको कहाय नारी निरखी लुभाय कंचनसुं हित बढाय प्रभुता दिखारी है;
करके फकीरी फेर अमीरी की चाह रखे, आगे तें ढगरीके पगों पगरी उतारी है!'

બિલાસીરામને કવિ તરફનો આ જબરો ફટકો હતો. એણે કાગળિયું હાથમાં લીધું, વાંચ્યું અને પછી જરા હસીને કવિને પાછું આપી કહ્યું કે, 'કવિત્ત બહુ સારું છે.' તે મનમાં સમજ્યો કે કવિએ જાણીજોઈને મારા ઉપર જ આ ટકોર મારી છે; પણ વાત ખરી, એટલે કવિને શું કહે ને શું સમજાવે? પછીથી એની અસર શી થઈ તે તો રામ જાણે, પણ કવિ ફરી એની પાસે ગયા નથી.

સંવત ૧૯૦૮માં મંદિરનો વહીવટ પોતાના ભાણેજ–પુત્ર જમનાદાસને સોંપીને રંગીલાલજી મહારાજની સાથે કવિ તીર્થયાત્રા કરવા નીકળ્યા અને ગોકુળ, મથુરા, વૃંદાવન, કાશી, જગન્નાથ વગેરે તીર્થોમાં ફર્યા. કવિ વલ્લભી વૈષ્ણવ હતા. તેથી શ્રીનાથજી ઉપર તેમનો બહુ ભક્તિભાવ હતો. યાત્રામાંથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં એક ગામ આગળ મહારાજે મુકામ કર્યો હતો. આ ગામથી શ્રીનાથજીનું ધામ ફક્ત ત્રીસ ગાઉ દૂર હતું અને કવિને શ્રીનાથજીનાં દર્શન કરવાની બહુ ઉત્કંઠા હતી. તેથી મહારાજને તેમણે પ્રાર્થના કરી કે થોડોક વાંક લઈને આપણે શ્રીનાથજી થઈને વડોદરા જઈએ, તો મને શ્રીજીનાં દર્શનનો લાભ થાય. મહારાજ રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયના હોવાથી શ્રીનાથજી પ્રત્યે તેમને બહુ ભાવ નહોતો. એટલે કવિની વાત તરફ તેમણે વધારે લક્ષ આપ્યું નહિ. છેવટે તેમણે શ્રીનાથજી જઈ આવવા માટે પોતાને એક માણસ અને ઘોડું આપવાની તેમ જ ત્રણચાર દિવસ એ સ્થાને રોકાવાની મહારાજને બહુ વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી; પરંતુ તે પણ વૃથા ગઈ. કવિ આથી બહુ જ નિરાશ થયા અને તેમનાં ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં. તેમના મનમાં હવે ખરા ભાવથી શ્રીનાથજીનું સ્મરણ અને ધ્યાન ચાલુ થઈ ગયું. મહારાજના મુકામ માટે ઠોકાયેલા ત્રણ તંબૂઓમાંના એકમાં કવિ તથા મહારાજના બીજા કારભારી અભેરામનો મુકામ હતો.

બીજે દિવસે સવારે નિત્યના નિયમ પ્રમાણે સ્નાનવિધિથી પરવારી મહારાજ પોતાના તંબૂમાં પૂજાપાઠ, સંધ્યા આદિ કરવા બેઠા અને કવિ તથા અભેરામ પોતાના તંબૂમાં પૂજાપાઠ કરવા બેઠા. જે ગામમાં મુકામ કર્યો હતો, તે ગામથી શ્રીનાથજીનું ધામ પશ્ચિમ દિશામાં હતું. કવિ રોજ પૂર્વાભિમુખ પૂજા કરવા બેસતા પણ આજે પશ્ચિમાભિમુખ પૂજા કરવા બેઠા; કેમ કે શ્રીજીની મૂર્તિ તેમને ધ્યાનમાં ખડી કરવાની હતી. પૂજાપાઠ કરી રહ્યા પછી શ્રીનાથદ્વારા તરફ બે હાથ જોડીને કવિએ માથું નીચું નમાવ્યું તેમની ચિત્તવૃત્તિ શ્રીજીના સ્વરૂપ સાથે એકાકાર થઈ રહી, તારેતાર જોડાઈ ગયો આમ નીચે બેઠાં બેઠાં જ એક કલાક સુધી કવિ નિશ્ચેષ્ટ પડી રહ્યા. આવું કવિનું વર્તન અભેરામે કોઈ દિવસ જોયેલું નહિ. એક તો હમેશના રિવાજ કરતાં ઊલટું–પશ્ચિમ તરફનું મુખ કરીને બેઠા, અને બીજું દેવને નમસ્કાર કરવામાં એક કલાક થવા છતાં માથું નીચું કર્યું તે ઊંચું કર્યું જ નહિ. આથી અભેરામને બહુ નવાઈ લાગી. આમાં કંઈક કૌતુક જેવું તેમને ભાસ્યું અને મનમાં અનેક સંકલ્પ–વિકલ્પ થવા તથા ચિંતા થઈ કે આનું કારણ શું હશે? છેવટે તેમણે કવિને બૂમ પાડી, પણ તે કંઈ બોલ્યા નહિ, ફરીને બેચાર બૂમ પાડી પણ જવાબ જ મળ્યો નહિ; તેમ

માથું પણ ઊંચું કર્યું નહિ. અભેરામને ફાળ પડી કે કવિને આજ એકાએક થયું શું? તેમણે પાસે જઈને જોયું તો હાથ જોડેલા હતા, આંખો મીંચેલી હતી, શરીર બધું નિષ્ક્રિય-સ્તબ્ધ બની ગયું હતું, ફક્ત શ્વાસ ચાલતો હતો અને કોઈ કોઈ વખત 'પ્રભુ, શ્રીજી' એવો અસ્ફુટ શબ્દ બોલતા હોય એમ લાગતું હતું. અભેરામે મહારાજને ખબર આપી. મહારાજે આવીને જોયું તો કવિની સ્થિતિ વિચિત્ર લાગી. 'કવિ, કવિ' કરીને બેચાર બૂમ મારી, પણ કવિ બોલ્યા નહિ. છેવટે મહારાજે ધનેશ્વર નામે એક બ્રાહ્મણ જે એમની સેવામાં હતો તેને બોલાવ્યો. તે નાહેલો પવિત્ર હતો, તેને કહ્યું કે કવિને ઢંઢોળીને જગાડ જોઈએ. તેણે કવિને હાથ વતી ઢંઢોળ્યા અને કહ્યું કે, 'કવિ! કવિ! આ મહારાજ આવ્યા છે તે અહીંયાં ઊભા છે, તમને બોલાવે છે.' આથી કવિએ કંઈક શુદ્ધિમાં આવી માથું ઊંચું કર્યું અને આંખો ઉઘાડી મહારાજને નમસ્કાર કર્યા, પણ મોઢેથી કઈ બોલી શકાયું નહિ. તરત જ પાછું માથું હતું તેમનું તેમ નીચું નમ્યું અને કવિ બેભાન થઈ ગયા; શ્વાસ રોકાઈ ગયો; નાડી ચાલતી બંધ થઈ ગઈ અને જોતજોતામાં કવિનો જીવ શ્રીજીની હજૂરમાં ચાલ્યો ગયો! આ પ્રમાણે સંવત ૧૯૦૮ ના ભાદરવા વદ ૧૧ ને દિવસે ૬૫ વર્ષની ઉંમરે કવિએ ક્ષણિક દેહનો ત્યાગ કર્યો.

કવિનું શરીર બાંધીદડીનું હતું અને બાંધો મજબૂત તથા ઘાટીલો હતો. શરીરનો રંગ ઘઉંવર્ણો હતો અને તેથી કવિ દેખાવડા ગણાતા હતા. એ ઘણી મોટી ઉંમરે પરણ્યા હતા અને સદાચરણી હતા તથા થોડો વખત સંસાર ભોગવીને પાછા વિધુર થયા હતા; તેથી લાંબું અને દૃઢ બ્રહ્મચર્ય પાળી શક્યા હતા. વળી આહારવિહારમાં બહુ નિયમિત હતા. આથી મરતાં સુધી તેમનું શરીર નીરોગી રહ્યું હતું. આચારવિચારમાં કવિ બહુ ચુસ્ત વૈષ્ણવ હતા. સમયનો મોટો ભાગ હમેશાં ઈશ્વરભક્તિમાં તથા શાસ્ત્રચર્ચામાં અને સાહિત્યસેવામાં ગાળતા.

ગ્રંથો-આખ્યાનો લખતાં પહેલાં કવિ તે આખ્યાનને માટે જે જે શાસ્ત્ર કે પુરાણમાંથી આધાર મળતા હોય તે બધા પોતે ખૂબ ધ્યાન દઈને સમજી લેતા. પછી તે આખો કથાભાગ જેવી કથાની ગોઠવણ કરવી હોય તે પ્રમાણે આદિથી અંત સુધી પોતાની જાતે ગદ્યમાં કાગળ ઉપર લખી જતા. અધ્યાય અથવા ખંડના પણ ભાગ પાડી મૂકતા. પછી તેનો તમામ ભાવાર્થ કવિતામાં જુદા જુદા રાગમાં ઉતારી ગ્રંથ અથવા આખ્યાન પૂરું કરતા અને ત્યાર પછી પોતાના મિત્રમંડળમાં તેનું વાચન કરતા. તે પછી જ તે આખ્યાન લોકમાં પ્રસિદ્ધ રીતે બહાર પાડી દેતા. પોતે જાતે પોતાનાં આખ્યાનો રાગથી ગાતા અને ભાવિક લોકો ઘણા પ્રેમથી તે ઉતારી લેતા. એ પ્રમાણે કવિના વખતમાં જ કવિના ગ્રંથોની પ્રખ્યાતિ થઈ ચૂકી હતી અને તેમનું રામાયણ તો ગામેગામ વંચાતું થઈ ગયું હતું. છૂટક કવિતાઓ પણ તેઓ કેટલાક જાણીતા રાગોમાં પોતાની ઊર્મિથી કરતા અને કેટલાક સારા કવિઓની વાણીનું અનુકરણ કરીને તેમણે કરેલા રાગની કે વર્ણવેલા વિષયની કવિતા પણ લખતા.

કાવ્યકૃતિ કરતાં પહેલાં કવિ ગિરધરદાસના મન ઉપર દયારામ, પ્રેમાનંદ અને શામળ, એ તેમની પહેલાં થઈ ગયેલા ગુજરાતના સમર્થ કવિઓનાં ઉત્તમ કાવ્યોની અસર થયેલી માલૂમ પડે છે, ને તેથી એમની કવિતાઓમાં એ કવિ-ત્રિપુટીનાં કાવ્યોની છાયા માલૂમ પડે છે. દયારામ તો ગિરધરદાસના સમકાલીન જ હતા. દયારામ સંવત ૧૮૨૩ થી ૧૯૧૪ સુધી હયાત હતા અને ગિરધરદાસ ૧૮૪૩ થી ૧૯૦૮ સુધી હયાત હતા; એટલે ગિરધરદાસે દયારામની કીર્તિના સમયમાં કવિતાઓ કરવા માંડેલી. કદાચ દયારામના સમાગમમાં પણ ગિરધરદાસ આવ્યા હશે. દયારામની કવિતાઓ તે વખતે ઘણી વખણાતી. ગિરધરદાસને પણ તે બહુ ગમી હશે; ને તે પ્રમાણે જાતે પોતાના ચોપડામાં દયારામની કેટલીક કવિતાઓ ઉતારેલી છે તે ઉપરથી જણાય છે. દયારામ અને ગિરધરદાસ બંને વલ્લભી વૈષ્ણવ હતા. બંનેએ પુષ્ટિ ભક્તિની રીતની કૃષ્ણકીર્તનની કવિતાઓ બનાવેલી છે અને દયારામ તે વખતે વૈષ્ણવભક્તોમાં પ્રતિષ્ઠા પામેલા હોવાથી તેમનું અનુસરણ કરી તેમના જેવી કવિતાઓ બનાવવાનો કવિ ગિરધરદાસે ઘણી વખત છૂટક છૂટક પ્રયત્ન કરેલો છે.

મહાકવિ પ્રેમાનંદનું નામ ગિરધરદાસના વખતમાં ગુજરાતમાં ઘણું જાણીતું હતું. પ્રેમાનંદનું ભાગવત વૈષ્ણવને ઘેરેઘેર વંચાતું અને ઓખાહરણની કથા મહોલ્લે-મહોલ્લે થતી. એ કવિનો રસ લોકો ઝીલતા અને ગિરધરદાસે પણ ઝીલેલો; એટલું જ નહિ પણ પોતાના કાવ્યમાં તે ઉતારેલો દષ્ટિગોચર થાય છે. રામચંદ્રે સીતાને લક્ષ્મણ સાથે વનમાં મોકલી દીધાં ત્યાં સીતાજીએ કરેલો વિલાપ ગિરધરદાસે રામાયણમાં પ્રેમાનંદના વૈદર્ભીના વિલાપના ધોરણે જ વર્ણવેલો છે.

કવિ ગિરધરદાસે જાતે પોતાના હાથથી પોતાના રામાયણ વગેરે ગ્રંથોના ચોપડા લખી રાખ્યા છે. તેમના અક્ષર મોટા, સુંદર આકૃતિના મરોડદાર અને સુવાચ્ય છે અને લખાણ સ્વચ્છ છે, લિપિ ગુજરાતી છતાં કંઈક બાળબોધનો મરોડ લેતી જણાય છે. લેખનશુદ્ધિના કંઈક કંઈક દોષો તેમાં છે અને તે સંસ્કૃત લેખનના પરિચય વગર હોય એ સ્વાભાવિક છે.

કવિ ગિરધરદાસની ભાષા સાદી, સરળ, ઝટ અર્થ સમજાય એવી અને વાંચવી ગમે તેવી છે. પદ્ય પણ ઘણેભાગે જાણે ગદ્ય લખી જતા હોય એવું છે. ક્લિષ્ટાન્વય કે અટપટી પદરચના નથી. શબ્દો સહેલા અને પરિચિત વાપર્યા છે. છતાં અંદર સ્થળે સ્થળે સંસ્કૃત શબ્દોનો અને સમાસાંત પ્રયોગોનો ઉપયોગ કર્યો છે; અને તેમ કરવા જતાં સંસ્કૃત ભાષાના સંગીન જ્ઞાન વગર ઘણે ઠેકાણે દોષો આવી ગયા છે. જેમ કે 'કામદુધા' ને બદલે 'કામદુગ્ધાં;' 'ઓ' ને સ્થાને 'અઓ;' 'દ્રવીભૂત' ને ઠામે 'દ્રવીવંત,' 'ભરત' ને બદલે 'ભરથ' 'શત્રુઘ્ન' ને બદલે 'શત્રુઘન' ઇત્યાદિ. કદાચ પદરચના બેસતી કરવાને કે લેખનદોષથી પણ એ દોષો આવી ગયા હોય.

કવિના એકંદર ગ્રંથો જોતાં કવિની વાણીમાં રસ છે, આછા આછા અલંકારો છે, મીઠાશ છે, સરળતા છે અને માર્દવ છે. શૃંગારરસમય વર્ણન

આવે છે ત્યાં કવિ સારી જમાવટ કરે છે; પણ સાત્ત્વિક હૃદયના આ ભક્ત-કવિનો શૃંગાર શાંત અને પિતાપુત્રી સાથે બેસીને વાંચી શકે એવો છે; એમ કવિના ગ્રંથો જોતાં જણાઈ રહે છે.

પોતાના ગ્રંથોમાં જ્યાં જ્યાં પ્રસંગ આવ્યો છે, ત્યાં ત્યાં કવિએ શાંતરસ ઠીક જમાવ્યો છે; પણ એમના શાંતરસમાં વૈરાગ્યભાવના કરતાં આત્મજ્ઞાનનો બોધ વધારે રહેલો છે. રામાયણના ઉત્તરકાંડમાં માતા કૌશલ્યા અને રામનો સંવાદ (અધ્યાય ૩) શાંતરસથી ભરેલો છે.

કૃષ્ણચરિત્રમાં પણ આવી જ રીતે આત્મજ્ઞાન સાથે શાંતરસમિશ્રિત કવિનો કરુણરસ પણ એવો જ ચિત્તવેધક છે. સાદી ભાષામાં સામાન્ય લોકોને થતી લાગણીઓ ચીતરતો કવિનો કરુણરસ સાંભળનારની આંખમાં પાણી લાવ્યા વગર રહેતો નથી.

કવિ ગિરધરદાસની કવિતામાંથી નીતિબોધ ઘણો મળી આવે છે. એવા નીતિબોધના પ્રાસ્તાવિક છપ્પા, કુંડળિયા, સવૈયા વગેરે પરચૂરણ એમણે ઘણા બનાવેલા છે. કવિ ભક્ત હોવાથી તેમને નિવૃત્તિમાર્ગ પ્રિય હતો અને તેથી ઠેકાણે ઠેકાણે ભક્તિનો ને નિવૃત્તિનો જ બોધ તેમણે કરેલો છે. કવિનું હૃદય પવિત્ર હતું ને ચારિત્ર્ય શુદ્ધ હતું. તેનું પ્રતિબિંબ તેમની કવિતામાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

કવિ ગિરધરદાસે પ્રથમ તો છૂટક છૂટક કવિતાઓ, પદો, ગરબીઓ, કવિત, છપ્પા, કુંડળિયા વગેરે લખવાનો મહાવરો રાખ્યો હશે અને પોતાની કલમ ઠર્યા પછી જ ગ્રંથો અથવા આખ્યાનો લખવાનું શરૂ કર્યું હશે. લગભગ બધા જ કવિઓ એમ કરે છે અને તેથી એમણે પણ તેમ કર્યું હોય તેમાં નવાઈ નથી. તેમનાં છૂટક કાવ્યો અને ગ્રંથો જોતાં પણ એમ જ જણાઈ આવે છે. એમણે એકંદરે લખેલા ગ્રંથો, રચ્યા સાલ સાથે, નીચે પ્રમાણે છે:

(૧) દાણલીલા: સં૦ ૧૮૭૪માં, માગશર વદ ૧૨. **(૨) શ્રીકૃષ્ણજન્મવર્ણન**: સં૦ ૧૮૭૪માં, જેઠ સુદ ૯ રવિવારે. **(૩) રાધાકૃષ્ણનો રાસ**: સં૦ ૧૮૭૫માં પોષ વદ ૩ ગુરુવારે. **(૪) પ્રહ્લાદચરિત્ર**: સં૦ ૧૮૭૬માં, ચૈત્ર સુદ ૯ ગુરુવારે. **(૫) શ્રીયમુનાજીની લીલા**: સં૦ ૧૮૭૭માં, વૈશાખ સુદ ૧૨ રવિવારે. **(૬) તુલસીવિવાહ**: સં૦ ૧૮૭૮માં અષાડ સુદ ૭ બુધવારે. **(૭) રાજસૂયયજ્ઞ**: સં૦ ૧૮૮૭માં, જેઠ સુદ ૧ શનિવારે. **(૮) રામાયણ**: સં૦ ૧૮૯૩માં માગશર વદ ૯ રવિવારે. **(૯) કૃષ્ણચરિત્ર**: સં૦ ૧૯૦૮માં વૈશાખ સુદ ૧૩ રવિવારે. **(૧૦) જન્માષ્ટમીનો સોહલો**: **(૧૧) નૃસિંહ ચતુર્દશીની વધાઈ.**

એટલા ગ્રંથો ગિરધરદાસે બનાવેલા જાણવામાં આવ્યા છે. તેમાંના તુલસીવિવાહ, રાજસૂયયજ્ઞ, રામાયણ અને કૃષ્ણચરિત્ર એટલા છપાયેલા છે. બાકીના અપ્રસિદ્ધ છે અને નાના નાના છે.

રામાયણમાં કવિની કલમ સારી ઠરેલી જણાય છે અને કવિનું ભક્તહૃદય એના ઉપરથી જણાઈ આવે છે. પોતાના ગુરુ પુરુષોત્તમજી મહારાજની આજ્ઞાથી એમણે એ ગ્રંથ રચેલો છે, એમ પોતે ગ્રંથને અંતે કહે છે. ભાષા સરળ પણ

પ્રૌઢતાભરેલી, સુંદર, મધુર, સંસ્કૃત શબ્દોવાળી અને પદરચના ઉત્તમ છે. એ ગ્રંથ એટલો બધો લોકપ્રિય થઈ પડ્યો છે કે આખા ગુજરાતમાં તે ગામેગામ વંચાય છે. ભાગવત આદિ પુરાણો ગુજરાતીમાં ઉતારી પ્રેમાનંદે લોકોને પુરાણ-કથાઓનો રસાસ્વાદ ચખાડ્યો અને રામાયણ બાકી હતું તે ખોટ ગિરધરદાસે બહુ સારી રીતે પૂરી પાડીને ગુજરાતી પ્રજા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. રામચરિત્રમાં નવે રસ ભરેલા છે. આખો યુદ્ધકાંડ વીરરસથી ભરેલો છે અને ઉત્તરકાંડમાં શાંતરસ પ્રધાન છે. શૃંગારરસ જ્યાં જ્યાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં તે બહુ મર્યાદામાં હોય છે. જાનકીત્યાગનો જ્યાં પ્રસંગ આવે છે, ત્યાં એટલો બધો કરુણરસ છે કે તે વાંચતાં આંખમાંથી પાણી આવ્યા વગર રહેતું નથી. વળી રામવનવાસ, સીતાહરણ, લક્ષ્મણમૂર્ચ્છા, સીતાત્યાગ, રામમૂર્ચ્છા વગેરે પ્રસંગો પણ કરુણરસથી ભરેલા છે.

આ રામાયણ એકલા વાલ્મીકિ રામાયણ ઉપરથી કવિએ બનાવ્યું નથી; પણ તેની સાથે હનુમન્નાટક, અગ્નિપુરાણ, પદ્મપુરાણ વગેરેનો પણ સાર લીધો છે અને તેથી દરેક અધ્યાયને અંતે ઇતિશ્રી કરતાં કવિ 'ઇતિ શ્રીવાલ્મીકિ-નાટકધારાયામ્' એમ લખે છે. હિંદીમાં તુલસીદાસજીએ ઉમામહેશ્વરસંવાદ, યાજ્ઞવલ્ક્યભરદ્વાજનો સંવાદ અને કાકભુશંડીગરુડનો સંવાદ મેળવીને કરેલો છે, તેમાંથી પણ ગિરધરદાસે સાર લીધો છે; અને કેટલેક ઠેકાણે તો તુલસીદાસજીની વાણીની છાયા પણ એમાં પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે.

ખરેખર કવિ ગિરધરદાસ વૈશ્યકુળનું ભૂષણ, પરમાર્થપરાયણ, પરમભક્ત અને ગુજરાતને શોભારૂપ હતા. ગુજરાતમાં થઈ ગયેલા વૈશ્ય કવિઓમાંના એ પણ એક ઉત્તમ કવિ હતા. ગુજરાતી પ્રજાને એમણે ઉત્તમ રસપાન કરાવ્યું છે અને તેથી ગુજરાતની પ્રજા એમનો જેટલો ઉપકાર માને એટલો ઓછો છે. એમની રામાયણ જેવી સર્વસામાન્ય ને ઉપયોગી કૃતિ પોતે જ તેમના સ્મારકરૂપ બની રહી છે. અને ગ્રંથની સાથે જ તેમનું નામ જોડાઈ જઈ ને 'ગિરધરકૃત રામાયણ' એ શબ્દો ગુજરાતમાં ઘરગથ્થુ થઈ રહ્યા છે. કહ્યું છે, કે—

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः । नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भयम् ॥

અર્થાત્ શૃંગારાદિ રસોનું આસ્વાદન કરાવવામાં સિદ્ધાવસ્થા પામેલા પુણ્ય-શાળી મહાકવિઓનો સદા વિજય જ છે; કેમ કે તેઓના યશરૂપી શરીરને વૃદ્ધા-વસ્થાનો કે મરણનો લેશમાત્ર ભય નથી.

અનુક્રમ

ગિરધરકૃત રામાયણ

બાલકાંડ પ્રારંભ

અધ્યાય ૧ લો

રાગ ધનાશ્રી

શ્રીગુરુપદજુગ મંગળરૂપજી, સકળ તીરથનું ધામ અનુપજી;
નમું તે પદને જોડી જુગ હાથજી, સીધે મનોરથ હું થાઉં સનાથજી.

ઢાળ

થાઉં સનાથ ગુરુકૃપાએ, પામું મનોરથ પાર;
શ્રીપુરુષોત્તમ પદકમળ જુગને, નમું વારંવાર. ૨
વાગીશવદને હૃદયલક્ષ્મી, અખંડ જ્ઞાનપ્રકાશ;
તે નરહરિને હું નમું, દુઃખ-વિઘ્ન થાય વિનાશ. ૩
શ્રીગજાનન ગણપતિ મંગળ, સકળ ગુણમય રૂપ;
નિર્વિઘ્ન થાયે નામ લેતાં, અખિલ પૂજ્ય અનુપ. ૪
માતા ઉમિયા, પિતા શિવજી, સુધ્ધ બુધ સુંદર નાર;
બુદ્ધિદાતા શરણત્રાતા, ક્ષેમ લાભ કુમાર. ૫
એકદંત ઉજ્જવળ પુષ્પમાળા, કનક ઉપવીત અંગ;
ચતુર્ભુજ તન સુભગ સુંદર, મુગટ કુંડળ સંગ. ૬
હે વિઘ્નનાશક વિનાયક, તુજને કરું પ્રણામ;
તુજ કૃપાએ ગાઉં પુનિત, શ્રીરામના ગુણગ્રામ. ૭

કમળભૂ તનયા સતી, સરસ્વતીને લાગું પાય;
હંસવાહની વિમળ વાણી, આપ મુજને માય. ૮
અનેક કવિ આગે થયા, તે કૃપા તારી જાણ;
તું ભારતી ભગવતી દેવી, સદા વસ મુજ વાણ. ૯
હું બાળકબુદ્ધિ સ્તવું તુજને, કરો વચન પવિત્ર;
તુજ કૃપાએ સરસ્વતી માતા, ગાઉં રામચરિત્ર. ૧૦
કલ્યાણમય કૈલાસપતિ, કર્પૂરગૌર સ્વરૂપ;
ઉમા અર્ધાંગે રહ્યાં, ત્રિલોકના છો ભૂપ. ૧૧
શિરજટામાં ગંગા વિરાજે, ભસ્મલેપન અંગ;
મૃગચર્મ અંબર ત્રિશૂળધર, તન અલંકાર ભુજંગ. ૧૨
જય ભક્તવત્સલ જગતગુરુ, ભયહરણ ભોળાનાથ;
પુરુષોત્તમના પ્રિય સખા, હું નમું જોડી હાથ. ૧૩
શતકોટી રામાયણ તણી, જેણે કરી વહેંચણ સાર;
જુગ શેષ અક્ષર ગ્રહણ કીધા, ધર્યા કંઠમોઝાર. ૧૪
એવા પરમ શિવને હું નમું, નીલકંઠ જેનું નામ;
તવ પ્રસાદે રઘુવીરજશ કહું, થાય પૂરણ કામ. ૧૫
સહુ ભગવતીને હું નમું, જેને સદા હરિનું ધ્યાન;
વિચરે મહી જગ પુનિત કરવા, રહિત મચ્છર માન. ૧૬
દયા ક્ષમા ધૃતિ શાંતિ કરુણા, મુદિત મન આનંદ;
વિષયરહિત સંતુષ્ટ આત્મા, વૃત્તિ ચૈતન્ય ચંદ. ૧૭
એવા સંતના પદ તણી રજ હું, લેઈ ચઢાવું શીશ;
અવલોકન કરજો કૃપાદષ્ટિ, ગાઉં ગુણ જગદીશ. ૧૮
માનુભાવ સજજન સંત સરવે, ક્ષમા કરજો દોષ;
પ્રાકૃત વાણી સાંભળી, મન લાવશો નહિ રોષ. ૧૯
જેમ પયઅબ્ધિને તક્ર અર્પણ, બદ્રીફળ સુરરૂખ;
અમૃતને શર્કરા અરપણ, વિધિને ભૂતળ સુખ. ૨૦
કુબેર આગળ કોડી જ્યમ, સુરભિ અજાનું ક્ષીર;
મલયાચલને નિંબકાષ્ઠે, ચંદ્રશીત સમીર. ૨૧

જયમ સૂરજ સામો દીપક કરીએ, માની લે છે તેહ;
એમ મોટા તે જે માની લે, રંકનું આપ્યું જેહ. ૨૨
પ્રાકૃત વાણી કરું અર્પણ, રસહીન હોયે કાવ્ય;
તે પૂર્ણ કરીને માનજો, સહુ સંત મા'નુભાવ. ૨૩
હું બાળક ઉપર દયા કરજો, સાધુ પુણ્યપવિત્ર;
અલ્પમતિએ આદર્યું છે, ગાવા રામચરિત્ર. ૨૪

વલણ

ગાવા રામચરિત્ર પાવન, ઇચ્છા મનમાંહે ધરી;
કર જોડી કહે દાસ ગિરધર, શ્રોતાજન બોલો શ્રીહરિ. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकाण्डे प्रथमोऽध्यायः ॥

અધ્યાય ૨ જો ૭

રાગ દેશી ચાલતી

ક્ષીરનિધિશરણે ક્ષુધા નવ પીડે જી,
રવિસંગ રહેતાં તિમિર નવ ભીડે જી;
સુરતરુ શરણે ન કલ્પના બાધે જી,
હુતાશન સંગે શીત નવ વાધે જી. ૧

ઢાલ

નવ શીત વાધે અગ્નિ સંગે, સુધાપાને વિષ જથા;
નવ ખાય જંબુક સિંહશરણે, ચિંતામણિથી ધનવ્યથા. ૨
એમ રામકથાનો આશ્રિત જન તેને, વિઘ્ન બાધા નવ કરે;
વિષયપાશ વિમુક્ત થઈને, ભવસાગર સેજે તરે. ૩
હરિકથાનો મહિમા મોટો, સંત જાણે છે ઘણા;
આદિ કવિ જે મુનિ વાલ્મિક, કર્તા રામાયણ તણા. ૪
વાલ્મીકિ રામાયણ પ્રથમ વળી, વ્યાસે રામાયણ કરી;
વસિષ્ઠ રામાયણ તથા, શુકદેવ રામાયણ ખરી. ૫
વળી બ્રહ્મરામાયણ કરી, ભણાવી નારદને તથા;
અંજનીપુત્રે કરી છે, હનુમાનનાટકની કથા. ૬

વિભીષણે રામાયણ કરી, શંભુકૃત અભિરામ છે;
પાર્વતીને ભણાવી તેનું, શિવ રામાયણ નામ છે. ૭
અગસ્ત્ય મુનિએ કરી છે તે, અગસ્ત્ય રામાયણ જથા;
અનંત વિરચિત છે વળી, તે શેષ રામાયણ કથા. ૮
વળી સર્વ મુનિએ મળીને, અધ્યાત્મરામાયણ કરી;
કૂર્મપુરાણે વર્ણવી તે, કૂર્મરામાયણ ખરી. ૯
એક આગમરામાયણ પુનિત છે, ભરથ રામાયણ વળી;
સ્વામી કાર્તિકે કરી તે, સ્કંધ રામાયણ ભલી. ૧૦
પૌલસ્ત્યે રામાયણ કરી, કાલિકાખંડે વર્ણવી;
રવિ અરુણ સંવાદ છે તે, અરુણ રામાયણ હવી. ૧૧
પદ્મપુરાણે પ્રસિદ્ધ કહાવે, પદ્મ રામાયણ નામ છે;
અગદાલ્વ ઋષિએ કરી છે, આશ્ચર્યપૂરણ કામ છે. ૧૨
વળી ધર્મરાજાએ કરી, તે ધર્મરામાયણ ખરી;
એમ અનેક કવિ આગે થયા, તેણે રામાયણ ઘણી વિસ્તરી. ૧૩
અપાર ગુણ રઘુવીર તણા, તે પાર કો પામે નહિ;
બુદ્ધિના અનુસાર પ્રમાણે, વર્ણવી કવિએ કહી. ૧૪
ભૂમિ રજકણ ગગનતારા, બિંદુ ઘન જાએ ગણ્યા;
પણ માપ સંખ્યા થાય નહિ, છે અપાર ગુણ રઘુવીર તણા. ૧૫
સુધા જળસિંધુ ભર્યો તે, કહો કેમ પિવાય?
એક ચંચુ જળથી તૃષા વામે, પક્ષી સુખિયો થાય. ૧૬
એમ કરું આદર અલ્પ બુદ્ધે, કહેવા રામકથાય;
અંતરજામી કૃપા કરજો, ગ્રંથ પૂરણ થાય. ૧૭
સહુ કવિને પાયે નમું, કર જોડી માગું માન;
બાળક જાણી દયા આણી, દેજો હરિગુણદાન. ૧૮
હરિનામનો મહિમા ઘણો, મહાપતિત પાવન થાય;
વાલ્મીક મુનિ મોટા થયા તે, નામનો મહિમાય. ૧૯
પૂર્વે વાલ્મીક વ્યાધ કરમે, હતા અધમ અપાર;
તે નારદના ઉપદેશથી, જપ્યું રામનામ જ સાર. ૨૦

એ રામનામ પ્રતાપથી, પામ્યા તે પદ અભિરામ;
સહુ કવિમાં મોટા થયા, આદિ કવિ જેનું નામ. ૨૧
શતકોટી રામાયણ કરી, વાલ્મીક મુનિએ સાર;
ત્રિલોકમાં વહેંચી કરી, આપી તદા ત્રિપુરાર. ૨૨
તે માંહેથી બે અંક લીધા, શિવે તેણી વાર;
કંઠ માંહે લેઈ મૂક્યા, રામનામ જ સાર. ૨૩
વિષપાન મહાદેવે કર્યું, ત્યારે થઈ અગ્નિ અપાર;
સહુ અંગ દાઝે વિષથકી, દુખિયા થયા ત્રિપુરાર. ૨૪
લલાટ ધરિયો ચંદ્રમા, શીતળ થવાને અંગ;
ભસ્મ શીતળ અંગ અર્ચી, શીશ ઉપર ગંગ. ૨૫
શીતળ હિમાચળ તણી, કન્યા તે પરણ્યા સાર;
નાગ વીંટ્યા તન વિષે, કરવા તે વિષનો આહાર. ૨૬
ગજ ચર્મ શીતળ કરી સજ્યાં, અન્ય વિધિ ઉપચાર;
પણ અંગ શીતળ નવ થયું. વિષ તણો અગ્નિ અપાર. ૨૭
પછી નીલકંઠે કંઠમાં બે, અંક મૂક્યા સાર;
રામનામ પ્રતાપથી, શીતળ થયા તેણી વાર. ૨૮
એ નામનો મહિમા ઘણો, મહા અધમ થાય પવિત્ર;
વાલ્મીકે મહિમા વર્ણવ્યો, શતકોટી રામચરિત્ર. ૨૯
યાજ્ઞવલ્ક્યને ભણાવી, કરુણા કરી મુનિરાય;
તે ભારદ્વાજ પ્રત્યે કહી, વિસ્તારી રામકથાય. ૩૦
તે દેવવાણી સંસ્કૃતે, વાલ્મીક મુનિનાં વચન;
તે સમજવા પ્રાકૃત કરું, પદબંધ અર્થરતન. ૩૧
હનુમાનનાટકની કથા, અદ્દભુત રચના જેહ;
જુગમ સંમત મેળવીને, ગ્રંથ કીધો એહ. ૩૨

વલણ

એ ગ્રંથ નાટક તણો સંમત, વાલ્મીકિ પુણ્યપવિત્ર રે;
શ્રોતાજન સાવધાન થઈને, સુણજો રામચરિત્ર રે. ૩૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकाण्डे द्वितीयोऽध्यायः ॥

અધ્યાય ૩ જો

રાગ આશાવરી

શ્રીરામકથા વિસ્તાર ઘણો છે, પાવન પુણ્ય પવિત્ર;
હવે રાવણની ઉત્પત્તિ કહું, જેને અર્થે રામચરિત્ર. ૧
વૈકુંઠવાસી દ્વારપાળ તે, જય-વિજય કહીએ ત્યાંહે;
સનકાદિકને શાપે કરીને, પડિયા ભૂતળમાંહે. ૨
તેનો અનુગ્રહ કરવા હરિએ, લીધા છે અવતાર;
ત્રૈણ જન્મ મુકાવી વળતા, કીધા અંગીકાર. ૩
પહેલે જન્મે પ્રગટ્યા બંન્યો, અસુર મહા બળવાન;
હિરણ્યકશ્યપુ હિરણ્યાક્ષ નામે, બળ-ગુણ-રૂપ સમાન. ૪
વરાહ નરહરિ રૂપ ધરીને, માર્યા બંન્યો વીર;
ભક્ત તણું પ્રતિપાલન કીધું, ધર્મ ધોરીધર ધીર. ૫
હવે બીજે જન્મે પ્રગટ્યા રાવણ, કુંભકરણ અભિધાન;
મૂળ થકી ઉત્પત્તિ કહું છું, સુણજો થઈ સાવધાન. ૬
બ્રહ્માથી પૌલસ્ત્ય થયા ઋષિ, મા'નુભાવ મહંત;
સૂરજવત્ તેજસ્વી જાણે, ચાર વેદનો અંત. ૭
ત્રણબિંદુ એક દેવની કન્યા, પૌલસ્ત્ય પરણ્યો તેહ;
વિશ્વશ્રવા તેનો પુત્ર થયો, મહા ત્રિકાળજ્ઞાની જેહ. ૮
ઋષિ ભારદ્વાજની કન્યા સુંદર, મહામતિ જેનું નામ;
વિશ્વશ્રવા તે પરણ્યા પોતે, સાધવી પૂરણકામ. ૯
કુબેરભંડારી પ્રગટ્યા તેના, મહામતિના એ તન;
તેણે બ્રહ્માનું આરાધન કીધું, વર્ત્યો નિર્મળ મન. ૧૦
ત્યારે પ્રસન્ન થઈને પ્રજાપતિ બોલ્યા, માગ્ય પુત્ર વરદાન;
કુબેર કહે આપો મને સુંદર, વસવા કેરું સ્થાન. ૧૧
વિધિએ પૂર્વે લંકા નિર્મી, સાગર બેટ મોઝાર;
તે નગરીમાં દાનવ રહેતા, બળિયા જોધ અપાર. ૧૨

પછી દેવે જુદ્ધ કરીને કાઢચા, અસુર ગયા પાતાળ;
કુબેરને તે લંકા આપી, બ્રહ્માએ તત્કાળ. ૧૩
તે લંકાકેરું રાજ્ય જ કરતો, કુબેર પૂરણકામ;
વૈમાન એક વિધિએ આપ્યું, પુષ્પક જેનું નામ. ૧૪
હવે દૈત્ય સુમાલી નામે રહે છે, પાતાળમાં નિરધાર;
તેણે કુબેર રાજ્ય કરંતાં દીઠો, લંકાપુર મોઝાર. ૧૫
તેણે મનમાં વાત વિચારી, કપટ કરું નિર્વાણ;
પુત્રી પોતાની એક હતી તે, કૈકશી નામે જાણ. ૧૬
સુમાલી કન્યા લેઈને આવ્યો, ધરી વિપ્રનો વેષ;
વિશ્વશ્રવાને તે પરણાવી, રાખી મનમાં દ્વેષ. ૧૭
જાણ્યું એના ઉદરથી પુત્ર, થાય અસુર બળવાન;
તે પક્ષે કરીને લંકા પાછી, આવે હાથ નિદાન. ૧૮
એવું વિચારી કપટ કરીને. પરણાવી કન્યાય;
પછી સુમાલી પાતાળ ગયો, તેને હઈડે હરખ ના માય. ૧૯
પછે દિવસ કેટલાએક સમે ત્યાં, દિનકર પામ્યો અસ્ત;
ત્યારે સંધ્યા કરવા મુનિવર પોતે, બેઠા થઈને સ્વસ્થ. ૨૦
તેણે સમે ત્યાં આસુરી આવી, વિનવિયો ભરથાર;
ઋતુદાન આપો મુને સ્વામી, હું છું સાધવી નાર. ૨૧
ત્યારે વિશ્વશ્રવા કહે સાંભળ વનિતા, અઘટિત કર્મ ન થાય;
આ વેળા જે ભોગ કરે તો, દંપતી નર્ક પળાય. ૨૨
સંધ્યાકાળ-નિશા દિનસંધિ, બે ઘટિકાનું માન;
ઘોર સમો વીત્યા પછી તુજને, આપીશ હું ઋતુદાન. ૨૩
ત્યારે અબળા આડી થઈને ઊભી, કંથતણો કર ઝાલી;
મુનિવરને ત્યાં મોહ પમાડી, મંદિરમાં લઈ ચાલી. ૨૪
ભયંકર વેળા ભોગ કર્યો તે, ગર્ભ રહ્યા નિર્વાણ;
ભાવિ પદારથ ભલે નહિ, એમ પંડિત કહે જે વાણ. ૨૫
પછે પૂરે દિવસે પ્રગટ થયા, બે પુત્ર મહા બળવાન;
આસુરી ઉદરથકી તેવા, બ્રહ્મરાક્ષસ પ્રેત સમાન. ૨૬

કુંજર મહિષ પ્રવેશે મુખમાં, શ્વાસથકી ખેંચાય જી;
નાસિકામાંથી નીકળે પાછાં, શ્વાસે ઊડી જાય જી. ૧૩
પિતાને જાણ થયું તેણી વેળા, પામ્યા દુઃખ અપાર જી;
નિશદિન નિદ્રા પુત્રને વ્યાપી, વ્યર્થ ગયો અવતાર જી. ૧૪
(ત્યારે) પ્રાર્થના કરી બ્રહ્મા કેરી, બોલ્યા વચન પ્રમાણ જી;
એક સંવત્સરમાં બે દિન જાગે, છઠ્ઠે માસે જાણ જી. ૧૫
કુંભકર્ણ ખટ માસે જાગે, (ત્યારે) વરતે હાહાકાર જી;
એક દિનમાં સહુ ભોગ ભોગવે, કરતો આહાર અપાર જી. ૧૬
વિભીષણે વિષ્ણુ આરાધ્યા, પ્રસન્ન થયા મોરાર જી;
વૈકુંઠનાથે ધ્યાનમાં આવી, દર્શન દીધું સાર જી. ૧૭
વિભીષણે તવ ભક્તિ માગી, ભજતો નિરમળ મંન જી;
આકાશવાણી થઈ તે વેળા, સાંભળ આસુરી તંન જી. ૧૮
પ્રસન્ન થશે પુરુષોત્તમ તુજને, આપશે અવિચળ રાજ જી;
વચન સાંભળી વિભીષણ હરખ્યો, સરિયું સરવે કાજ જી. ૧૯
(પછી) રાવણને બહુ અસુર મળ્યા, તેણે કરિયો મિત્રાચાર જી;
પાતાળમાંથી સરવે આવ્યા, રાક્ષસનો નહિ પાર જી. ૨૦
કુબેર સાથે યુદ્ધ કર્યું ત્યાં, વીતી ગયા બહુ દંન જી;
લંકા હાથ ન આવી ત્યારે, વાત વિચારી મંન જી. ૨૧
પિતાની પાસે પત્ર લખાવ્યો, જોરાવરી તેણીવાર જી;
લંકા આપજે રાવણને, ના રહીશ નગર મોઝાર જી. ૨૨
કાગળ તેહ કુબેરે વાંચ્યો, લેઈ ચઢાવ્યો શીશ જી;
આજ્ઞા પિતાની પાળી પોતે, ના ધરી મનમાં રીસ જી. ૨૩
સંપત્તિ સરવ પોતાની લીધી, ત્રિયાપુત્ર પરિવાર જી;
પુષ્પકવૈમાન ભરીને ચાલ્યો, બ્રહ્મસદન મોઝાર જી. ૨૪
વાત કહી વિધિ આગળ સરવે, દશમુખનું વરતાંત જી;
[illegible] કર જોડીને ઊભો, દીન થઈ બળવંત જી. ૨૫
(ત્યારે) પ્રસન્ન થયા પરમેષ્ઠી પોતે, નગર રચ્યું નિરવાણ જી;
હિમાચળની પાસે સુંદર, અલકાપુરી તે જાણ જી. ૨૬

કુબેરને તે નગરી આપી, મનવાંચ્છિત સહુ ભોગ જી;
દેવને દુર્લભ સરવે પદારથ, નહિ વ્યાધિ ને રોગ જી. ૨૭
(ત્યારે) કુંભકરણ, વિભીષણ ને રાવણ, વસિયા લંકામાંહે જી;
ઠામઠામથી દાનવ બળિયા, આવી મળિયા ત્યાંહે જી. ૨૮
પ્રહસ્ત મહોદર વિદ્યુતજીભ્યા, વજ્રદંષ્ટ્રી કહેવાય જી;
વિરૂપાક્ષ ખર દુખર ત્રિશિરા, માલ્યવંત મહાકાય જી. ૨૯
મત્ત મહામત્ત વિદ્યુતમાલી, જંબુમાલી બળવાન જી;
બળ મહાબળ શુક સારણ આદે, એ રાવણના પ્રધાન જી. ૩૦
મયનામાની કન્યા સુંદર, મંદોદરી તેનું નામ જી;
તે રાવણને પરણાવી પ્રીતે, સાધવી પૂરણકામ જી. ૩૧
બળી રાજાના કુટુંબની કન્યા, દીર્ઘજવાળા કહેવાય જી;
કુંભકરણને તે પરણાવી, દીસંતી મહાકાય જી. ૩૨
ગાંધર્વ કન્યા શરમા નામે, વિભીષણ પરણ્યા તેહ જી;
લંકાપુરીમાં રાજ કરે છે, રાવણ બળિયો જેહ જી. ૩૩
અનેક કન્યા લાવ્યો દશાનન, હરણ કરી નિરધાર જી;
દેવ દાનવી માનવ પન્નગી, યક્ષ ગાંધર્વી નાર જી. ૩૪
લક્ષ પુત્ર થયા રાવણને, લક્ષ તેહના તંન જી;
મેઘનાદ તે સહુથી મોટો, પાટવીપુત્ર રતંન જી. ૩૫
તે શેષનાગની કન્યા પરણ્યો, પતિવ્રતા કહેવાય જી;
સુલોચના એવું નામ જ લેતાં, પાપી પાવન થાય જી. ૩૬
સહુ પરિવારે પનોતો રાવણ, લક્ષ્મીવૈભવ પૂર જી;
સરવ દિશા જીતી વશ કીધી, એવો બળિયો શૂર જી. ૩૭

વલણ

અસુર બળિયો દશાનન તે, કોણ જીત્યો નવ જાય રે;
હવે રાવણે દિગ્વિજે કીધો, તેની કહું કથાય રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे रावणादि-
वरप्रदानो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો

રાગ શામેરી

દિગ્વિજે કરિયો રાવણે, જીત્યા સકળ ભૂપાળ;
નિજ બાહુબળથી વશ કર્યું, તેણે સ્વર્ગ ને પાતાળ. ૧
આસુરી સેના અતિ ઘણી, કહેતાં ન આવે અંત;
અષ્ટાદશ અક્ષૌહિણી, વાજે સૈન્યમાં વાજિંત્ર. ૨
છેદવા લાગ્યો પંખ ગિરિની, સુરપતિ જેણીવાર;
કેટલાક પરવત રાવણ શરણે, આવ્યા તેણીવાર. ૩
મેઘનાદ ચઢિયો જુદ્ધે, રાવણ તણો કુમાર;
તે ઇંદ્ર સાથે આથડ્યો, જુદ્ધ કર્યું સત્તર વાર. ૪
ઇંદ્રને જીત્યો તે માટે, ઇંદ્રજિત પડિયું નામ;
મઘવાપતિને બાંધીને, નાખ્યો કારાગૃહ ઠામ. ૫
બ્રહ્માએ છોડાવિયો, તે વિનય કરી બહુ પેર;
તે દિવસથી સેવા કરે, સુર રહ્યા રાવણ ઘેર. ૬
ઇંદ્ર લાવે હાર ગૂંથી, પુષ્પ કેરા તત્ર;
દ્વારપાળ રવિ થયા, ચંદ્રમા ધરતા છત્ર. ૭
વરુણ પાણી પાય છે, કુબેર લીંપે ભોમ;
વસ્ત્ર વહ્નિ ધુએ, પૂંજે વાળતો સૂત વ્યોમ. ૮
પુરોહિત બ્રહ્મા થયા, નિત ગાય નારદ એવ;
પંડિતપણું બૃહસ્પતિ કરે, ઇષ્ટદેવ શ્રીમહાદેવ. ૯
એમ રૂપ ધરીને રહ્યા ત્યાં નિત, સેવા કરતા સુર;
તૃણમાત્ર કોને નવ ગણે, અભિમાન વાધ્યું પૂર. ૧૦
નિત્ય મંત્ર મેલા જપે દાનવ, કરે અપુનિત હોમ;
ગૌબ્રાહ્મણની હિંસા કરે અતિ, અસુર ફરતા ભોમ. ૧૧
ત્યારે કુબેરે રાવણ ભણી, મોકલ્યો કહેવા દૂત;
- ભાઈ આપણા બ્રહ્મસુત, સંધ્યાકરમ સંયુક્ત. ૧૨
સ્વધર્મ મૂકી કુળ તણો, હિંસા કરે છે અપાર;
તે પાપ ભોગવતાં ઘણું, દુઃખ પામશો નિરધાર. ૧૩

તે વચન રાવણ સાંભળી, ક્રોધી થયો તત્કાળ;
બહુ સૈન્ય લેઈ રજની વિષે, તે ચાલિયો ભૂપાળ. ૧૪
અલકાપુરી વીંટી સકળ, પુર પ્રવેશ્યા પાપિષ્ઠ;
દરબાર આદે નગર લૂંટયું, કપટી દાનવ ઈશ. ૧૫
વૈમાન પુષ્પક આદિ લાવ્યો, રાવણ વસ્તુ અપાર;
કુબેર નાઠો ઇંદ્રશરણે, ગયો તેણીવાર. ૧૬
કુબેરનું સ્વાગત કરી, સંતોષિયા સુરનાથ;
વૈભવ ઘણો આપી વળાવ્યો, અનેક સુરગણ સાથ. ૧૭
શિક્ષા ન લાગે નીચને જો, કરે કોટી ઉપાય;
વ્યર્થ વાણી જાય તેની, દુઃખ અંતે થાય. ૧૮
એવો અધર્મ કરે રાવણ, મન ઘણું અભિમાન;
એક સમે કૈલાસે ગયો જે, પરમ શોભામાન. ૧૯
તે ભોવનમાં ભવ-ઉમા બેઠાં, કરે ગોષ્ઠિ એકાંત;
દ્વારપાળ શિવનો નંદી નામે, બેઠો છે બળવંત. ૨૦
રાવણે ધસી પેસવા માંડ્યું, શિવ તણે ભોવન;
નંદીએ ખાળ્યો તે સમે, અવસર વિચારી મન. ૨૧
મહાદેવ છે એકાંતમાં, નહિ જાવા દેઉં ઘરમાંહે;
રાવણ ક્રોધે થયો રાતો, વચન બોલ્યો ત્યાંહે. ૨૨
અલ્યા મરકટ મુજને ખાળે, કરું મારી ચૂર;
નંદીને પ્રહાર કર્યો તદા, કોપિયો દાનવ શૂર. ૨૩
ત્યારે નદીએ ત્યાં શાપ દીધો, સુણ અધરમી વાત;
નરવાનર તુજને મારશે, પ્રગટ થઈ જગતાત. ૨૪
દશ રુદ્રને તેં વશ કર્યા, તપ કરીને નિરધાર;
અગિયારમા હનુમંત થાશે, રુદ્રનો અવતાર. ૨૫
તે ગરવ તારો ભાંગશે, કપિરૂપ મહાબળવંત;
અસુર એવું સાંભળીને, ચઢચો ક્રોધ અનંત. ૨૬
ઉપાડી કૈલાસને લેઈ, જાઉં લંકા માંહે;
રાવણે ગિરિને ઉખેડ્યો, કર તળે ઘાલી ત્યાંહે. ૨૭

ત્યારે પાર્વતીજી કોપિયાં, જોઈ રાવણનું અભિમાન;
પગ વડે પરવત ચાંપિયો તે, ચંપાયો બળવાન. ૨૮
કર ચંપાયા રાવણ તણા, વહી ગયાં વર્ષ હજાર;
ઘણી સ્તુતિ શિવની કરી ત્યારે, મુકાવ્યો ત્રિપુરાર. ૨૯
એક સમે રાવણ રેવામાં, ધરવાને બેઠો ધ્યાન;
સહસ્રાર્જુન તે સમે, ત્યાં આવિયો બળવાન. ૩૦
તે સ્નાન કરવા નર્મદામાં, રાય પેઠો માંહે;
સહસ્ર ભુજથી નીર બાંધ્યું, બૂડ્યો રાવણ ત્યાંહે. ૩૧
ત્યારે દશાનન અકળાઈ ઊઠ્યો, ચઢયો ક્રોધ અપાર;
બહુ ગાળો દેતો આવિયો, હવડાં કરું સંહાર. ૩૨
સહસ્રાર્જુને તવ ઝાલિયો, બાંધિયો કરીને હાસ;
કારાગ્રહમાં નાખિયો, તે વહી ગયા ખટ માસ. ૩૩
પૌલસ્ત્ય મુનિ ત્યાં આવિયા, જાચિયો હૈહયરાય;
રાવણને છોડાવિયો, તે પામ્યો મન લજ્જાય. ૩૪
અપમાન પામી ચાલિયો, મન નહિ લાજ લગાર;
પાતાળમાંહે આવિયો, બળિરાયને દરબાર. ૩૫
સભામાં કહે મુને આપો, જુદ્ધ આણીવાર;
અભિમાન જોઈ રાવણતણું, બળિ હસ્યા ત્યાં નિરધાર. ૩૬
રાવણ સુણ એક વાત કહું, તું મહાબળિયો કહેવાય;
હિરણ્યકશિપુ સાથે પૂરવે, વઢયા વૈકુંઠરાય. ૩૭
હિરણ્યકશિપુના કાનનું, કુંડળ પડ્યું ભૂ સાથ;
તે ઉપાડી ઊંચું કરે તો, જુદ્ધ કરું તુજ સાથ. ૩૮
વીશ કરશું બાથ મારી, રાવણે તેણીવાર;
લેશ હાલ્યું નહિ કુંડળ, થયો શ્રમ અપાર. ૩૯
અધોમુખે નિસ્તેજ થઈ, અપમાન પામ્યો મન;
(ત્યારે)વિરોચનસુત રાવણ પ્રત્યે, બોલ્યો હસીને વચન. ૪૦
બળિરાયની અર્ધાંગના. વિંધ્યાવળી જે નાર;
તે સખી સાથે દ્યૂત, રમતી હતી તેણીવાર. ૪૧

બળિરામ કહે દશાનન તું, લાવ્ય પાસા આંહે;
રાવણે તે લેવાયા નહિ, અતિભાર પાસા માંહે. ૪૨
એમ મંદબુદ્ધિ પડ્યો હળવે, એ દૈવગતિ કહેવાય;
તરણ તોડે વજ્ર કુલીશે, તરણ નવ છેદાય. ૪૩
બળિરાયના અનુચરે ઝાલ્યો, રાવણને તેણીવાર;
વસ્ત્રાભૂષણ કાઢી લીધાં, લૂંટિયો નિરધાર. ૪૪
મુખ શામ કરી કર બાંધિયા, ફેરવ્યો નગરમોઝાર;
નગ્ન કરીને નચાવ્યો પછે, કાઢી મૂકયો બહાર. ૪૫
લંકા ભણી તે ચાલિયો, અપમાન પામી મંન;
ધ્યાન ધરતો હતો વાલી, ઈંદ્ર કેરો તંન. ૪૬
વાટે જતાં વિરોધ કીધો, મુકાવ્યું તવ ધ્યાન;
રીસ વાલીને ચઢી તે, ઊઠિયો બળવાન. ૪૭
વાલીએ રાવણ ઝાલિયો, જેમ અજાને મૃગઈશ;
નિજ બગલમાંહે ઘાલિયો, ચાંપિયો આણી રીસ. ૪૮
ચતુર સાગર વિષે જઈને, સ્નાન કીધું તાંહે;
પછી કિષ્કિન્ધામાં આવિયો, તે ફરી બે ઘડીમાંહે. ૪૯
પુત્ર વાલી તણો અંગદ, હતો નહાનું બાળ;
તે અંગદને પારણે બાંધ્યે, અધોમુખ ભૂપાળ. ૫૦
ત્યાં પિતા રાવણ તણો આવ્યો, જાચિયો કપિરાય;
વિશ્વશ્રવાએ મુકાવ્યો, મન પામિયો લજ્જાય. ૫૧
વાલીએ ચરણે ઝાલિયો, કરવડે રાવણ ત્યાંહે;
આકાશમાં ઊછાળિયો તે, પડ્યો લંકામાંહે. ૫૨

વલણ

લંકામાં આવિયો રાવણ, માનભંગ થયો જદા;
ત્યારે ચિંતા પ્રગટી મન વિષે તે. બ્રહ્માને પૂછે તદા. ૫૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटककथायां बालकाण्डे रावणस्य दिग्विजये मानापमानकथन नाम पचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

રાગ ચોપાઈ

રાવણ પામ્યો ઘણું અપમાન, પછે સભા ભરીને બેઠો સ્વથાન;
બ્રહ્મા બેઠા સભા મોઝાર, રાવણે પ્રશ્ન કર્યું તેણીવાર. ૧
મારું મરણ કહો વિધિ તમો, કોને હાથે મરીશું અમો;
પ્રજાપતિ કહે છે નિર્વાણ, ભવિષ્ય વિચારી બોલ્યા વાણ. ૨
સાંભળ રાવણ કહું છું તુંને, તારું મરણ ભાસ્યું મુંને;
અવધપુરી અજપાલ નરેશ, તેનો દશરથ પુત્ર ધરેશ. ૩
તે દશરથ ઘેર થાશે રામ, પુત્ર પ્રગટશે પૂરણકામ;
તે જ રામ તુજને મારશે, ભાર ભૂમિનો ઉતારશે. ૪
એવાં વચન વિધિનાં સુણી, રાવણને થઈ ચિંતા ઘણી;
મનમાં વાત વિચારી તદા, દશરથને મારું સર્વદા. ૫
મળથકી શત્રુને હણું, એમ કારજ સાધું આપણું;
દશરથની કરું કાલે ઘાત, તે નારદ ઋષિએ જાણી વાત. ૬
અવધપુરીમાં નારદ ગયા, અજ રાજા મનમાં હરખિયા;
આસન આપી પૂજા કરી, કર જોડીને સ્તુતિ ઉચરી. ૭
વિવાહ માંડ્યો દશરથ તણો, અજ રાજાને હરખ જ ઘણો;
લગ્ન વચ્ચે આડા દિન સાત, નારદમુનિ તવ બોલ્યા વાત. ૮
સુણો રાયજી કહું એક પેર, મોટું વિઘ્ન થશે તમ ઘેર;
રાવણ રાક્ષસ લંકાપતિ, તે દશરથને હણશે દુર્મતિ. ૯
એવી વાત મેં જાણી તહીં, છાનો કહેવા આવ્યો અહીં;
(માટે) કરો જત્ન વિચારી મંન, કેં ગુપ્ત ઠેકાણે રાખો તન. ૧૦
એવું કહીને નારદ ગયા, અજ રાજા ચિંતાતુર થયા;
વરકન્યાને પીઠી ચઢી, માટે તેડાવું આ ઘડી. ૧૧
[illegible] મોકલી રાતોરાત, જેમ કન્યા આવે પરભાત;
[illegible]વી તેને તત્કાળ, કૌશલ્યા ગુણરૂપ વિશાળ. ૧૨
સતીશિરોમણિ તે સાધવી, જેમ સરિતામાંહે જાહ્નવી;
દશરથ કૌશલ્યાને ત્યાંહે, રાયે બેસાડ્યાં રથમાંહે. ૧૩

સાથે પ્રધાન સોંપ્યા ચાર, બીજા સેવકનો નહિ પાર;
વસિષ્ઠ મુનિનો વિચારથી, પ્રોહિત કરી સોંપ્યો સરવથી. ૧૪
બીજી વસ્તુ જોઈએ જેહ, શકટ ભરીને લીધી તેહ;
પ્રધાનને કહે રાજા વાત, પૂર્વદેશ જજો સાક્ષાત. ૧૫
સમુદ્ર બેટમાં રહેજો જઈ, અન્ય કોઈ જેમ જાણે નહિ;
ત્યાં વરકન્યાને પરણાવજો, હું તેડાવું ત્યારે આવજો. ૧૬
એવો પ્રપંચ કરીને રાય, વરકન્યાને કર્યાં વિદાય;
નિશા સમે ચાલ્યા નિરધાર, પવનવેગે ખેડ્યા તોખાર. ૧૭
પૂર્વ સમુદ્રને કાંઠે જઈ, નાવમાંહે બેઠા સજ્જ થઈ;
સમુદ્રમધ્યે રાખ્યું વહાણ, અથાગ જળ જ્યાં છે નિર્વાણ. ૧૮
અર્ધ કોશનું મોટું નાવ, રચના મંદિર કેરો ભાવ;
રહ્યા સરવ તે ઠામે ઠરી, ચાર દિવસ વીત્યા અનુસરી. ૧૯
રાવણને તે જાણ જ થયું, સાગરમાં જે વહાણ જ રહ્યું;
દશમુખને થયો ક્રોધ અપાર, હવડાં જઈને મારું ઠાર. ૨૦
રાવણ ચાલ્યો પામી ત્રાસ, પંખીવત્ ઊડ્યો આકાશ;
નિશા સમે તે આવ્યો ત્યાંહ્ય, વહાણ છે જે સાગર માંહ્ય. ૨૧
અસુરે લાગ જોઈ સરવદા, કન્યા કાઢી લીધી તદા;
ગદા એક મારી નિરવાણ, ભાગી ભૂકો કીધું વહાણ. ૨૨
કન્યા લેઈ ચાલ્યો દુર્મતિ, દૈવ તણી નવ જાણે ગતિ;
લંકામાં આવ્યો તે રાય, પેટીમાં ઘાલી કન્યાય. ૨૩
એક મચ્છને સોંપી તેહ, જત્ન કરીને રાખજે એહ;
મચ્છે બેટમાં પેટી ધરી, ચારો ચરતો જોતો ફરી. ૨૪
રાવણે જાણ્યું રિપુ ક્ષે થયો, મન હરખીને મંદિર ગયો;
માગી બ્રહ્માની આજ્ઞાય, નગરમાંહે લાવીશ કન્યાય. ૨૫
હરિઇચ્છા મોટી બળવંત, તેનો કોઈ ન જાણે અંત;
જેની સાહ્ય કરે જુગદીશ, સકળ દુઃખ વામે તે દીશ. ૨૬
નાવ ભંગ તે જ્યારે થયું, સર્વે જળમાં બૂડી ગયું;
એક ઊગર્યા દશરથરાય, સાહ્ય કરી શ્રીવૈકુંઠરાય. ૨૭

વહાણ પાટિયું આવ્યું હાથ, દશરથ બાઝચા તે સંગાથ;
સુગમ સમીર થયો તેણીવાર, આવી છીપ્યું બેટ મોઝાર. ૨૮
જે ઠેકાણે પેટી હતી, ત્યાં આવ્યા દશરથ મહામતિ;
મીન ગયો છે કરવા અહાર, દશરથ આવ્યા બેટ મોઝાર. ૨૯
દીઠી પેટી પાસે ગયા, ઉઘાડતામાં વિસ્મે થયા;
કૌશલ્યા કન્યા સર્વદા, અજનંદન જોઈ હરખ્યાં તદા. ૩૦
એટલે નારદ આવ્યા ત્યાંહ, વરકન્યા બેઠાં છે જ્યાંહ;
ગાંધર્વવિવાહ મુનિએ કરી, પરણાવ્યાં આશિષ ઊચરી. ૩૧
વરકન્યાની પ્રત્યે એવ, મુનિએ વચન કહ્યું તતખેવ;
તમો દંપતી મંગળરૂપ, થશે પુત્ર ત્રિભુવનભૂપ. ૩૨
તમારા ભાગ્ય તણો નહિ પાર, રમારમણ લેશે અવતાર;
એક પહોર રહેજો આ ઠાર, પછે જશો નિજ નગર મોઝાર. ૩૩
બે જણ ઘાલ્યાં પેટીમાંહ્ય, હતી તેમ અડકાવી ત્યાંહ;
ધીરજ રાખજો મનમા સહી, નારદ ચાલ્યા એવું કહી. ૩૪

વલણ

નારદ ચાલ્યા ધીરજ આપી, પરણાવી વરકન્યાય રે;
કહે દાસ ગિરધર એ ઈશ્વરઇચ્છા, તે કેમ મિથ્યા થાય રે? ૩૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां बालकांडे कौशल्या-
दशरथयोर्लग्नकथन नाम षष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો

રાગ ધનાશ્રી

સુણો શ્રોતા વિવેકી જંન, રૂડી રામકથા પાવંન;
મુનિ દશરથને પરણાવી, ગયા કુશળ વાત જણાવી. ૧
લંકામાં તે દીશ, સભામાંહે બેઠો દશશીશ;
સાથે હસીને વચન, બોલ્યો મંદબુદ્ધિ દશાનન. ૨
કર્યું વચન તમારું ફોક, કોણ બળિયો હુંથી ત્રિલોક;
કર્યો લગ્ન તણો મેં ભંગ, માર્યો દશરથ બહુ જનસંગ. ૩

કન્યા હરણ કરીને લાવ્યો, નિરભે થઈ પાછો આવ્યો;
વિધિ બોલ્યા હસીને વાણ, સુણ રાવણ સાચું જાણ. ૪
લખ્યા અંક મટે નહિ એહ, વરકન્યા પરણ્યાં તેહ;
ત્યારે રાવણ કહે કેમ માનું ? મારે હાથે કર્યું નથી છાનું. ૫
જો પરણ્યાં હોય વરકન્યાય, તો જે માગો તે આપું ન્યાય;
વિધિ કહે જો થયાં હશે લગન, તો હું માગીશ થઈને મગન. ૬
સુણી ઊઠ્યો તદા લંકેશ, જે અધરમી અમંગળ વેશ;
તે સમુદ્રની તીરે આવ્યો, પેલા મચ્છને પાસે બોલાવ્યો. ૭
લાવ્ય પેટી મેં આપી જેહ, લેઈ જાઉં મંદિર તેહ;
ચાલ્યો મચ્છ મહાબળ વાપી, તત્કાળ તે આણી આપી. ૮
સહુ દેખે સભાના જન, પેટી લઈને આવ્યો દશાનન;
સભામાંહે મૂકી તેણીવાર, મનમાંહે છે હરખ અપાર. ૯
ઉઘાડીને જુએ જેટલે, વરકન્યા દીઠાં તેટલે;
મહા મનોહર જેનો વેશ, દેખી વિસ્મે થયો લંકેશ. ૧૦
પછી ક્રોધ કરી તેણીવાર, કરમાં ખડગ ગ્રહ્યું નિરધાર;
એથી શત્રુ થશે ઉત્પન્ન, માટે એને પમાડું પતન. ૧૧
મારવાને ઊઠ્યો જેટલે, બ્રહ્મા આવી ઊભા તેટલે;
તેં આપ્યું'તું મુજને વચન, તે પાળ હવે રાજન. ૧૨
વરકન્યા જો પરણ્યાં હોય, જે માગે તે આપું સોય;
મેં કહ્યું તે થયું છે સાચું, માટે આપ્ય હું તુજને જાચું. ૧૩
કહે દુષ્ટ ના જીવતા મૂકું, વેરી હાથ આવ્યો કેમ ચૂકું ?
એ વિના જે માગો તે આપું, આજ શીશ હું એનું કાપું. ૧૪
કૌશલ્યાએ સુણ્યાં વચન, ત્યારે થરથર ધ્રૂજે તન;
આપે ધીરજ દશરથરાય, શાને અબળા કરે છે ચિંતાય ? ૧૫
હું છું ક્ષત્રી કેરો તંન, શુદ્ધ સૂરજકુળ પાવંન;
આવે મારવા જો આ દીશ, ખૂટી નાખું એનાં દશ શીશ. ૧૬
એમ દશરથ ધીરજ દે છે, વિધિ રાવણ પ્રત્યે કહે છે;
આપ્ય માગ્યું મુને આ વાર, તારો થશે જશ વિસ્તાર. ૧૭

એમ વિનવતા વિધિ વાણી, એવે આવ્યાં મંદોદરી રાણી;
કહ્યાં નીતિ વચન સંબંધ, સમજાવ્યો અસુર મદઅંધ. ૧૮
સ્વામી એને મારે શું થાય? કાળ વિશ્વ સકળને ખાય;
આવરદાએ સહુ જન મરે, તેમાં એ બાપડાં શું કરે? ૧૯
આગે ભૂપ મોટા ચક્રવરતી, જેની આણ પૃથ્વીમાં ફરતી;
તે સમે પામી કાળે ગ્રહ્યા, નથી અમર કોઈએ રહ્યા. ૨૦
એવું જાણીને હે રાજન, આપો બ્રહ્માને માગ્યું વચન;
સુણી રાણી તણો પ્રતિબોધ, ઊતર્યો રાવણનો ક્રોધ. ૨૧
સોંપ્યાં વિધિને વરકન્યાય, રંગમહેલમાં રાવણ જાય;
બ્રહ્માએ પછી દેવની સાથ, પેટી પહોંચાડી આપી હાથ. ૨૨
તે મૂકી ગયા પુર માંહે, અજ રાજા તણું ઘર જ્યાંહે;
પિતા પુત્રને જોઈ હરખ્યો, વધૂ સહિત આવ્યો તે નીરખ્યો. ૨૩
કહી દશરથે માંડી વાત, અથ ઇતિ થઈ જે ખ્યાત;
એમ દશરથ આવ્યા ઘેર, એવી અકળ ઈશ્વરની પેર. ૨૪
એક સમે દશાનન શૂર, નીકળ્યો પૃથ્વીમાં ભૂર;
આવ્યો અલકાપુરીની પાસ, દીઠી સુંદરી રૂપ પ્રકાશ. ૨૫
છે કુબેરના પુત્ર જ તણી, વધૂ અંગની શોભા ઘણી;
તેને ઝાલી દશાનન અંધ, કામે ભૂલ્યો વિવેકસંબંધ. ૨૬
તે સતીને ચઢ્યો મન કોપ, બોલી લજ્જા કરીને લોપ;
અલ્યા વૃદ્ધ શું આચરે આમ? તું શ્વશુર પિતાને ઠામ. ૨૭
તોયે માન્યું નહિ દશશીશ, ત્યારે અબળાને ચઢી રીસ;
પછી તેણીએ દીધો શાપ, તું ભોગવજે તારું પાપ. ૨૮
આવું કર્મ કરે ભયરહિત, તારો ક્ષે થાજો કુળ સહિત;
એવું સાંભળી લાજ્યો રાય, તેને મૂકી ચાલ્યો મહાકાય. ૨૯
એમ અધરમ કરતો અસુર, પૃથ્વીમાંહે ભરતો ભર;
અતિ વાધ્યો બળ અહંકાર, એનાં પાપ તણો નહિ પાર. ૩૦
ધરા ઉપર અસુર અનેક, ફરે કહેતાં ન આવે છેક;
માર્યા અનેક મુનિવર બ્રહ્મ, કરે રાક્ષસ હિંસાકર્મ. ૩૧

શુભ જગ્ન કોણે નવ થાય, તે દેખી ભંગ કરવા જાય;
ગૌબ્રાહ્મણ પામ્યાં કષ્ટ, દુઃખ દે છે દાનવ નષ્ટ. ૩૨
બંધીખાને પડ્યા છે દેવ, તે તો સેવા કરે નિત્યમેવ;
થયો પૃથ્વી ઉપર અતિ ભાર, સહેવાયો નહિ નિરધાર. ૩૩
વસુધા ગૌરૂપે થઈ, તે પ્રજાપતિને શરણે ગઈ;
કહ્યાં દીન વચન અપાર, નથી સહેવાતો મેં ભાર. ૩૪
એવે દેવ સકળ ત્યાં આવ્યા, સાથે શિવજીને તેડી લાવ્યા;
વિધિ કહો કંઈ હવે ઉપાય, જેથી દુષ્ટનો નાશ જ થાય. ૩૫
યજ્ઞકર્મ થયાં સહુ બંધ, નથી પૃથ્વીમાં પુણ્યસંબંધ;
નિત્ય સેવા કરાવે નષ્ટ, ગૌબ્રાહ્મણ હણતા દુષ્ટ. ૩૬
માટે સત્વર કરીએ ઉપાય, હવે દુઃખ સહ્યું નવ જાય;
વિધિ કહે ચાલો સહુ જઈએ, પાસે જઈ દુઃખ કહિયે. ૩૭
ભીડભંજન દેવદયાળ, જે સદા કરતા સંભાળ;
એવું કહી ચાલ્યા તત્કાળ, આવ્યા ક્ષીરસાગરની પાળ. ૩૮

વલણ

ક્ષીરસાગરને તટે આવી, ઊભા સર્વે દેવ રે;
વિનયે સહુ વિશ્વંભરને, સ્તુતિ કરતા તતખેવ રે. ૩૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकांडे ब्रह्मसहपृथिव्यादिदेवानां श्रीनारायणप्रार्थनार्थे क्षीरसागरागमनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો

રાગ બિલાવલ

ક્ષીરસાગર વિષે રહેતા, નારાયણ અવિનાશ;
એક લક્ષ જોજન મણિમંડપ, કોટિ સૂરજ પ્રકાશ. ૧
તે મધ્યમાં છે શેષ લાંબા, જોજન સાઠ હજાર;
પહોળા છે અધલક્ષ, જોજન શય્યારૂપે સાર. ૨
તે શેષશય્યા વિષે પોઢ્યા, નારાયણ સાક્ષાત્;
સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ સુંદર, અખિલ જગના તાત. ૩

મુગટ કુંડળ પીતપટ, કટીબંધ કંકણ હાર;
ચતુર્ભુજ ઘનશ્યામ તન, મણિકનક ભૂષણ સાર. ૪
અનંત શક્તિ નિજ શ્યામની, લક્ષ્મી સદા નિષ્કામ;
તે ચરણસેવા કરે નિત્યે, ધરી મન અભિરામ. ૫
એવા નારાયણને શરણે આવ્યા, દુઃખ કહેવા દેવ;
ગદગદ ગિરાચિત સજળ લોચન, સ્તુતિ કરતા એવ. ૬
જયજય અનેક બ્રહ્માંડનાયક, પૂરણબ્રહ્મ અનુપ;
દેવવંદિત દેવપાળક, અગમ વેદસ્વરૂપ. ૭
જય વિશ્વંભર વિશ્વપાળક, વિશ્વરૂપ અનંત;
વનમાળી વ્યાપક વિશ્વપતિ, સર્વાત્મ કમળાકંત. ૮
જય જગતગુરુ જુગતાત માત, અનાથનાથ દયાળ;
કરુણાનિધિ કૈવલ્યદાયક, દેવના પ્રતિપાળ. ૯
જય કમળલોચન કર્મમોચન, અખિલ જીવનિકાય;
ભક્તવત્સલ ભુવનસુંદર, સગુણ નિર્ગુણ રાય. ૧૦
જય મુરમર્દન મધુસૂદન, અખંડ રૂપ ઉદાર;
પ્રતિપાળ ગોસુર દ્વિજ તણા, ગુણરૂપ નામ અપાર. ૧૧
જય મચ્છ કચ્છ વરાહ નરહરિ, વામન પરશુરામ;
અવતાર ધરી દુષ્ટને માર્યા, ધર્મસ્થાપન કામ. ૧૨
હવે પ્રગટ થઈ ખળને સંહારો, ઉતારો ભૂભાર;
હે નારાયણ તુજને અમો, નિત્ય નમું વારંવાર. ૧૩
એવી સ્તુતિ સુરની સાંભળી, બોલ્યા શ્રીપતિ દેવ;
ગંભીર વાણી સાગરમાંથી, ધુની થઈ તતખેવ. ૧૪
હે દેવ ચિંતા ન કરશો, હું ધરું છું અવતાર;
અમો ચાર રૂપે પ્રકટ થઈશું, અવધપુરી મોઝાર. ૧૫
દશરથ કૌશલ્યા થકી હું, ધરીશ રામ સ્વરૂપ;
શેષ તે લક્ષ્મણ થશે. મુજ બંધુ ધર્મ અનુપ. ૧૬
સુદર્શન તે શત્રુઘ્ન વળી, શંખ ભરત પ્રમાણ;
એમ ચતુર મૂર્તિ પ્રગટ થઈશું, દુષ્ટ હણવા જાણ. ૧૭

વળી પૃથ્વીનો અવતાર કહાવે, જનક રાજા જેહ;
તેની પુત્રી જાનકી, લક્ષ્મી તે ધરશે દેહ. ૧૮
તે માટે સુર સરવે તમો, મુજ સાથે આવો ત્યાંય;
મર્કટ વાનર રીંછ થઈ, અવતરો પૃથ્વીમાંય. ૧૯
હનુમંત શિવજી પ્રગટશે, બ્રહ્મા તે જાંબુવાન;
સૂરજ સુગ્રીવ, ચંદ્ર અંગદ, રષભ ધરમ સમાન. ૨૦
અગ્નિ નળ ને નીલ વાયુ, સરભ રસના ઈશ;
ધનવંતરી સુષેણ તે, એમ સકલ થાઓ કીશ. ૨૧
તમો પ્રગટ થાઓ દેવ સરવે, ગિરિ વનમોઝાર;
હુંએ પણ થોડા દિવસમાં, ધરું છું અવતાર. ૨૨
પૂરવે કશ્યપ અદિતિને, આપ્યું છે વરદાન;
તે દશરથ કૌશલ્યા થયાં છે, અવધપુર સ્વસ્થાન. ૨૩
નારાયણનાં વચન એવાં, સાંભળી નિરધાર;
સુર સકળ નિજ લોકે ગયા તે, કરી જયજયકાર. ૨૪

વલણ

જયજયકાર કરી તદા, સહુ દેવ ગયા સ્વસ્થાન રે;
હવે અજોધ્યાની કહું કથા, જ્યાં પ્રગટ્યા શ્રીભગવાન રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकाण्डे श्रीनारायणस्तुत्यनंतरं सर्वदेवानामाज्ञाकरण नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો

રાગ ધનાશ્રી

દશરથ રાજા પુણ્ય પવિત્ર જી,
કહું સંક્ષેપે તેનાં ચરિત્ર જી;
રાવણે મૂક્યાં બંન્યો ત્યાંહે જી,
વિધિએ પહોંચાડ્યાં અવધપુર માંહે જી. ૧

ઢાળ

અવધપુરમાં રાય દશરથ, રાણી કૌશલ્યા સતી;
તેના આનંદમાં દિન જાય છે, નિજધર્મ પાળે મહામતિ. ૨

પછી પુત્રને નિજ રાજ સોંપી, અજ ગયા વનવાસ;
તપસાધના કરી થોડે દિવસે, પામ્યા સ્વર્ગનિવાસ. ૩
ત્યારે દશરથ રાજ કરતા, નીતિ ધરમ વિવેક;
પુત્રની પેરે પ્રજા પાળે, દયા સત્ય વિવેક. ૪
એક કેકૈ કન્યા રાયની, શુભ રૂપ કપટી મંન;
બળવાન નિર્દય અતિ ઘણી, તે પરણિયા રાજન. ૫
વળી નાગકન્યા સુમિત્રાને, પરણ્યા પોતે ભૂપ;
બીજી સાત સત કન્યા વર્યા, જેનું મહા મનોહર રૂપ. ૬
જ્ઞાનકળા તે કૌશલ્યા, સુમિત્રા ભક્તિ અનુપ;
કેકૈ નિશ્ચે જાણજો, એ કપટવૃત્તિ રૂપ. ૭
ત્રિગુણરૂપ વિવેક મૂરતિમંત દશરથ રાય;
તેનાં પાવનજશ અદ્ભુત પ્રાક્રમ, કહેતાં પાર ન થાય. ૮
ધનુર્વિદ્યા વિશારદ, રણપંડિત શસ્ત્રપ્રવીણ;
શબ્દવેધી વિચિક્ષણ, સહુ શત્રુ કીધા ક્ષીણ. ૯
પણ પ્રજા નવ થઈ રાયને, કંઈ પુત્રપુત્રી રૂપ;
જોબનપણું ચાલ્યું વહી, ચિંતા કરે છે ભૂપ. ૧૦
શાસ્ત્રપંડિત એમ કહે, પુત્ર વિના ધિક સંસાર;
સુનું મંદિર સુત વિના, જેમ દીપ વિણ અંધાર. ૧૧
પ્રાણ વિના જ્યમ દેહ કહિયે, નાથ વિના જ્યમ નાર;
દયા વિણ ભક્તિ જથા, જ્યમ ક્રિયા વિણ આચાર. ૧૨
શાંતિ વિના વૈરાગ્ય મિથ્યા, સંપત્તિ ધર્મરહિત;
જ્ઞાન રહેણી વિના જેવું, સભા વિણ પંડિત. ૧૩
વેદાંત વિણ જ્યમ આત્મવિદ્યા, બંધુરહિત સનેહ;
સતપાત્ર પાખે દાન જ્યમ, જળ વિણ સરોવર જેહ. ૧૪
પ્રજા જ્યમ રાજા વિના, ઘૃત લવણ પાખે અંન;
રાકા વિધુ તરુ ફળ વિના, સંસાર સુખ નિર્ધન. ૧૫
હરિનામઅંકિત વિના વાણી, મનોજય વિણ સુન્ય;
પુત્ર વિના એમ જાણજો, કુળ વંશ સરવે શૂન્ય. ૧૬

એમ રાય દશરથ કરે ચિંતા, પુત્ર ન થયો પેટ;
એક દિવસ નૃપને નિદ્રામાંહે, સ્વપ્ન આવ્યું નેહ. ૧૭
જાણે બે પુરુષ એક સ્ત્રી મારી, સ્વપ્નમાં નિરધાર;
ઝબકીને જાગ્યા રાયજી, કરતા તે મન વિચાર. ૧૮
પ્રાતઃકાળે વસિષ્ઠ ગુરુને, કહીં રાયે વાત;
મેં ત્રણ જણની સ્વપ્નમાંહે, કરી શસ્ત્રે ઘાત. ૧૯
ત્યારે ગુરુ કહે ભવિષ્ય આગળ, થવાનું છે જાણ;
પછે શાંતિ અરથે રાય દશરથે, કર્યું પુણ્ય પ્રમાણ. ૨૦
કેટલા દિન વીત્યા પછી, મૃગયા ગયા વન રાય;
કોઈ મૃગ હાથે નવ ચઢ્યો, ત્યારે દૂર પંથે જાય. ૨૧
તે વનમાંહે નિશા પડી, ત્યારે વિમાસ્યું મનમાંહે;
એક સરોવરથી દૂર, તરુવર તળે બેઠા ત્યાંહે. ૨૨
તે સમે બ્રાહ્મણ શ્રવણ નામે, વૃદ્ધ અંધ માતપિતાય;
તે ફરે તીરથ-અટણ કરતો, ધરી કાવડ કાય. ૨૩
ત્યારે તમ નિશામાં તૃષા લાગી, વૃદ્ધને તેણી વાર;
કાવડ સર ઉપકંઠ મૂકી, ગયો ભરવા વાર. ૨૪
કમંડળમાં જળ ભર્યું, તે શબ્દ પ્રગટ્યો ત્યાંહે;
ત્યારે રાયે જાણ્યું મૃગ કો, આવ્યો સરોવરમાંહે. ૨૫
રાયે તત્ક્ષણ બાણ મૂક્યું, શબ્દવેધી જેહ;
તે શ્રવણને વાગ્યું તદા, કહી રામ પડિયો તેહ. ૨૬
ત્યારે દશરથ ગયા પાસે, દ્વિજ પડ્યો જે ઠામ;
દીન થઈ કહે શ્રવણને, મેં કર્યું અઘટિત કામ. ૨૭
ત્યારે શ્રવણ કહે જઈ પાઓ જળ, મુજ માતપિતાને જાણ;
એ વૃદ્ધને તમો પાળજો, એવું કહેતામાં ગયા પ્રાણ. ૨૮
ત્યારે કમંડળ લેઈ રાય આવ્યા, વૃદ્ધ કેરી પાસ;
બોલ્યા વિના જળ આપિયું ત્યારે, થયાં ચિત્ત ઉદાસ. ૨૯
અરે શ્રવણ કયમ નથી બોલતો? તુંને ક્રોધ નહિ કોઈ દીન;
જળપાન નહિ કરીએ અમો, બોલ્યા વિના ચિત્ત ભિન્ન. ૩૦

ત્યારે રાય વળતું બોલિયા, મેં શ્રવણ માર્યો ઠામ;
અજ તણો હું પુત્ર દશરથ, અયોધ્યા મુજ ગામ. ૩૧
મેં અજાણે કર્મ આચર્યું, મૃગ વરાંસે* કરી આજ;
હું પુત્ર થઈ પાળીશ તમને, પીઓ જળ મહારાજ. ૩૨
એવું સાંભળી અતિ દુઃખમાં, આક્રંદ માંડ્યું અપાર;
અરે ! શ્રવણ જેવો પુત્ર ક્યાંથી, પ્રગટશે સંસાર ! ૩૩
જ્યમ લક્ષ્મી નારાયણ તણી, સેવા કરે અનુદિન;
એમ માતાપિતાની સેવા કરી, એ પુત્રને છે ધન્ય ! ૩૪
જેણે અમારી સેવા ન કરી, ધરી મનુષ્યાદેહ;
ચંડાળ તેને જાણવો, મહા પુત્ર પાપી તેહ. ૩૫
તેનું જ્ઞાન ધ્યાન બળો સહુ, જપતપક્રિયા અનુષ્ઠાન;
ચતુરાઈ, વિદ્યા વ્યર્થ તેની, શ્રવણ, અધ્યયન, દાન. ૩૬
વેદવિદ્યા ભણ્યો મિથ્યા, સકળ શાસ્ત્ર પુરાણ;
તેને તીરથ પાવન નવ કરે, થાય વૃથા સાધન જાણ. ૩૭
માતાપિતાને ઉવેખી, શુભ કરમ કરતા અન્ય;
તે ધરમ અધરમ જાણજો, સેવા સમું નહિ પુણ્ય. ૩૮
એવું કહી ધરણી ઢળ્યાં, મૂર્છા થઈ તવ આપ;
અંતકાળે રાયને, બે જણે દીધો શાપ. ૩૯
પુત્રવિજોગે પ્રાણ તારા, જજો સત્ય વચન;
એવું કહી બે મરણ પામ્યાં, રાય કંપ્યા મન. ૪૦
દાહક્રિયા કીધી તે તણી, દશરથે તેણી વાર;
પછે અશ્વ આરૂઢ થઈ પોતે, આવ્યા નગ્રમોઝાર. ૪૧
ઉત્તરક્રિયા કરી વૃદ્ધની, આપ્યાં અપરિમિત દાન;
રાય હરખ્યા મન વિષે, મારે થશે સંતાન. ૪૨
એ શાપને વર માનિયો, જે પુત્ર થાશે સત્ય;
વસિષ્ઠ ગુરુને વાત કહી, દ્વિજ ત્રેણ પામ્યાં મૃત્ય. ૪૩

* ભરોસે

એ કરમની છે અકળગતિ, કયાં શ્રવણ—દશરથ યોગ?
લખ્યું ભવિષ્ય મટે નહિ, સુખદુઃખ મૃત્યુ રોગ. ૪૪

વલણ

રોગ ભોગ ને સુખદુઃખ મૃત્યુ, એ લખ્યા પ્રમાણે થાય રે;
માટે કલ્પના સરવે તજીને, ભજો વૈકુંઠરાય રે. ૪૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिरामतनाटकधारायां बालकांडे दशरथेन
श्रवणवधो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો

રાગ સામેરીની ચાલ ટૂંકડી

(હવે) અસુર તણો રાજા વૃષપરવા, પ્રાક્રમવંત અમોઘ;
તેણે શુક્રાચારજ પાસે કરાવ્યા, વૃષ્ટિબંધ પ્રયોગ. ૧
મેઘતણું આકર્ષણ કીધું, આણી મનમાં ગર્વ;
અનાવૃષ્ટિ થઈ બાર વર્ષની, પીડા પામ્યું સર્વ. ૨
ગૌબ્રાહ્મણની આદે પ્રજા સહુ, પામ્યું દુઃખ અપાર;
યજ્ઞયાગ સહુ બંધ થયા, ને વરત્યો હાહાકાર. ૩
(ત્યારે) ઇંદ્રે યુદ્ધ ઘણા દિન કીધું, વૃષપરવાની સાથ;
(પણ) નવ જિતાયો અસુર મહાબળિયો, શુક્રતણો શિરહાથ. ૪
બ્રહ્માએ કહ્યું મઘવાપતિને, એ તુજથી નહિ જિતાય;
(જો) દશરથરાયને તેડી લાવે તો, દાનવ પ્રાજે થાય. ૫
(ત્યારે) અવધપુરીમાં ઇંદ્રે આવી, જાચ્યા દશરથરાય;
અજનંદન ત્યાં તત્પર થઈને, યુદ્ધ કરવાને જાય. ૬
(ત્યારે) કેકૈ કહે મુજને સાથે તેડો, મારે જેવું છે યુદ્ધ;
જોઉં તમારું બળ છે કેવું, પ્રાક્રમ વિદ્યા વિશુદ્ધ? ૭
કેકૈને લઈ રથમાં બેઠા, ચાલ્યા ત્યાંથી નરેશ;
બૃહસ્પતિ આદિ સકળ દેવશું, આવ્યો સાથ સુરેશ. ૮
સિંધુ પાર જઈને માંડયું, જુદ્ધ કરવા તેણીવાર;
વૃષપરવાની સાથે વઢિયો, દશરથરાય અપાર. ૯

દારુણ જુદ્ધ થયું તેણી વેળા, માર્યા અસુર અનંત;
સૈન્ય સહિત વૃષપરવાનો, આણ્યો રાયે અંત. ૧૦
(ત્યારે) વૃષપરવાનો પક્ષ કરીને, શુક્રાચારજ આવ્યા;
(કંઈ) અસુરની સેના શેષ હતી તે, સરવે સાથે લાવ્યા. ૧૧
અસુરગુરુ ત્યાં મંત્ર ભણીને, મૂકે બાણ અપાર;
દશરથ રાજા શર મૂકીને, છેદે તેણી વાર. ૧૨
પછે શુક્રને ભૂપતિએ અકળાવ્યા, સેન સકળ સંહાર્યું;
(ત્યારે) દ્વિજવરને અતિ ક્રોધ ચઢયો, જાણે રાયને હમણાં મારું. ૧૩
પછી પાંચ બાણ મહા ઔઢાં માર્યાં, અસુરગુરુ નિરધાર;
દશરથનો રથ પાછો હઠાવ્યો, બાર ધનુષ તેણીવાર. ૧૪
ધરી ભાગી દશરથના રથની, નમિયો પૃથ્વી માંહે;
ત્યારે કૈકેયે નિજ કર ઘાલી, રથ ઊભો રાખ્યો ત્યાંહે. ૧૫
એવું બળ છે અબળાનું તે, નથી જાણતા રાય;
તદાકાર યુદ્ધમાંહે થયા, કોણે સન્મુખ નવ રહેવાય. ૧૬
દશરથ રાજા કહે હવે એ, બ્રાહ્મણને જો મારું;
તો બ્રહ્મહત્યાનું પાતક બેસે, મનમાં એમ વિચાર્યું. ૧૭
પછી મુગટ ઉડાડ્યો શીશ વિષેથી, મૂકી તીક્ષ્ણ બાણ;
ત્યારે શુક્રાચારજ નાઠા ત્યાંથી, યુદ્ધ મૂકી નિરવાણ. ૧૮
જયજયકાર થયો તેણી વેળા, હરખ્યા દેવ અપાર;
જય પામ્યા શત્રુ સંહારી, અવધપતિ નિરધાર. ૧૯
એવે રાયે કૈકે સામું જોયું, વિસ્મે થયા નરનાથ;
રથચક્રમાં ધરી ઠેકાણે, દીઠો રાણીનો હાથ. ૨૦
પ્રસન્ન થઈ અજનંદન બોલ્યા, માગ્ય માગ્ય વરદાન;
તેં મુજને રણમાં જશ આપ્યો, રાખ્યું મારું માન. ૨૧
(માટે) ઇચ્છા હોય તે માગ હું આપું, બે વર તુજને આજ;
રાણી કહે હું માગીશ જ્યારે, પડશે મારે કાજ. ૨૨

વચન રાયનું લીધું પોતે, રાણી હરખી મન;
દેવે જયજયકાર કર્યો, એમ જય પામ્યા રાજન. ૨૩
ઇંદ્રે આભૂષણ બહુ આપ્યાં, વસ્ત્ર અનોપમ સાર;
આશિષ દીધી વાચસ્પતિએ, દશરથને તેણીવાર. ૨૪
ઇંદ્રે પૂછ્યું રાય તમારે, શાં છે ઘેર સંતાન?
(ત્યારે) દશરથરાયને દુમો ચાલ્યો, દીન થયા દુઃખવાન. ૨૫
(ત્યારે) બૃહસ્પતિ કહે ચિંતા નવ કરશો, ભૂપ છો ભાગ્યવાન;
તમારા પુત્ર થઈ અવતરશે, પોતે શ્રીભગવાન. ૨૬
વિભાંડિક ઋષિનો પુત્ર છે શૃંગી, મૃગીથકી ઉત્પન્ન;
પુત્રેષ્ટિ જગ્ન કરાવો તે પાસે, છે બ્રહ્મનિષ્ઠ મુનિજન. ૨૭
તેને સ્ત્રીપુરુષનું ભાન નથી પણ, ગાનથકી વશ થાય;
(બાકી) અન્ય ઉપાયે તે ન આવે, સાંભળો સાચું રાય. ૨૮
(ત્યારે) દશરથ કહે તમો અપસરા મોકલી, મુનિવર મોહ પમાડો;
જયમ ત્યમ કરીને લાવો તેને, અયોધ્યામાં પહોંચાડો. ૨૯
એવું કહી રાયે આજ્ઞા માગી, ઇંદ્ર તણી તેણીવાર;
કૈકૈ સાથે રથમાં બેસી, આવ્યા નગરમોઝાર. ૩૦
વૃષપરવાને માર્યો ત્યારે, મુક્ત થયો પરજન્ય;
વૃષ્ટિ થઈ સહુ સૃષ્ટિમાંહે, ટળિયા દુઃખના દિન. ૩૧
અપસરાને પછે આજ્ઞા આપી, ઇંદ્રે મોકલી તેહ;
રંભા નામે ચતુરા ચાલી, ચતુરશિરોમણિ જેહ. ૩૨

વલણ

ચતુરશિરોમણિ નાયકા, વેગે તત્પર થાઓ રે;
શૃંગી ઋષિને મોહ પમાડી, અયોધ્યામાં લેઈ જાઓ રે. ૩૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे दशरथेन वृषपर्वाहननांतरं कैकेयीवरप्रदानं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો

રાગ મારુ

આપી આજ્ઞા નિર્જર ભૂપ, ચાલી અપ્સરા અદ્ભુત રૂપ;
મહાવનમાં તત્ક્ષણ આવી, સાથે ઋતુ વસંતને લાવી. ૧
વનશોભા તણો નહિ પાર, ફૂલી વનસ્પતિ ભાર અઢાર;
જાઈ જૂઈ કેતકી મહેકે, ત્યાં ગુલાબ ને ચંપક બહેકે. ૨
ફૂલ્યાં બ્રહ્મદ્રુમ ને રસાળ, રંભા અશોક તાલ તમાલ;
બોલે હંસ કારંડવ મોર, કોકિલા શુક મેના ચકોર. ૩
ચકવા ચકવી ચક્રવાક, બપૈયા મારે પિયુને હાક;
સરોવરમાં ફૂલ્યાં કંજ, મત્ત મધુકર કરતા ગુંજ. ૪
મૃગજૂથ મળીને ફરતાં, તૃણ અંકુર લીલાં ચરતાં;
તરુ સફળ સઘન ગંભીર, શીતમંદ સુગંધ સમીર. ૫
ચારે પાસે ગિરિ છે અગમ્ય, તે મધ્યે મુનિ આશ્રમ રમ્ય;
વિભાંડિક નહિ સ્થળ માંહે, શૃંગી બેઠા એકલા ત્યાંહે. ૬
ધરે ધ્યાન તે આસન વાળી, એક બ્રહ્મની સાથે તાળી;
જેને સરવે વિશ્વ સમાન, નથી સ્ત્રીપુરુષનું ભાન. ૭
તે આશ્રમ કેરી પાસ આવી, અપ્સરા તેજ પ્રકાશ;
મૃગલોચની ભ્રૂધનુવંક, સ્તન પીન સિંહકટી લંક. ૮
ચંદ્રવદની ચંપકવરણી, મંદહાસ્ય કરે ગતિ હરણી;
હાવભાવ અતિરસ લાવે, કુચમંડળને કંપાવે. ૯
આભૂષણ આપે અંગે, ચીરહાર ચોળી નવ રંગે;
કર કામિનીએ ગ્રહી વીણા, કરે ગાન મધુર સ્વર ઝીણા. ૧૦
જેના ગાનથી દિનકર થંભે, ફણી ડોલે અનંત અસંભે;
ંજૂથ આવી મળિયું, થયાં તન્મય ભાન જ ટળિયું. ૧૧
ે શ્રવણ પડ્યું તે ગાન, નેત્ર ઊઘડ્યાં છૂટ્યું ધ્યાન;
છે મૃગીથકી ઉત્પન્ન, માટે નાદે મોહ્યા મુનિજંન. ૧૨

ઊઠી બારણે આવ્યા ચાલી, દીઠી રંભા રૂપરસાળી;
મન જાણ્યું કે આવ્યા મુન્ય, મુજને કરવા પાવન. ૧૩
નથી નરનારીનું ભાન, સઘળે એક દૃષ્ટિ સમાન;
ધસી આવ્યા તેની પાસ, મનમાં આણી ઉલ્લાસ. ૧૪
કરી પ્રદક્ષિણા પાયે લાગ્યા, ત્રિયે આલિંગી અનુરાગ્યા;
ધન્ય દિવસ ઘડી મહારાજ, મા'નુભાવ પધાર્યા આજ. ૧૫
આવો રૂડો તમારો વેશ, ક્યાંથી આવ્યા રહો કોણ દેશ?
કોણ વનમાં આચરો તપ, કોણ ગુરુ શો મંત્રનો જપ? ૧૬
હસીને બોલી તવ રંભા, તપનું સ્થળ સ્વર્ગ આ રંભા;
ગુરુ મન્મથ જપ મોહ મંત્ર, રતિ આસન તપનું તંત્ર. ૧૭
પંચબાણ અમારો પ્રયોગ, સમાધિસુખ અંગ સંયોગ;
એવું વચન સુણી મુનિ ત્યાંહે, તેડી લાવ્યા આશ્રમમાંહે. ૧૮
આપ્યું આસન ભાવ સમાન, કરી સ્વાગત આદરમાન;
પાસે લાવી મૂક્યાં વનફળ, કમંડળુ ભરીને જળ. ૧૯
ફળ આરોગો મુનિજંન, ત્યારે અપ્સરા બોલી વચન;
એ ફળ આરોગું નહિ, જુઓ અમ ફળ છે આ સહી. ૨૦
એવું કહીને કાઢ્યું પકવાન્ન, ઘૃતપક્વ પીયૂષ સમાન;
તે મુનિને કરાવ્યું અશન, લાગ્યું સ્વાદ થયા પ્રસન્ન. ૨૧
ધન્ય મુનિવર તમ અવતાર, આવા ફળનો કરો નિત્ય આહાર;
તમારું તપ આસન યોગ, દેખાડો મુંને તે કરી ભોગ. ૨૨
મારે આશ્રમ રહો હવે તમો, નિત સેવા કરશું અમો;
એમ રંભા રહી આશ્રમ, કરે કામકળા અનુક્રમ. ૨૩
નિજ અમરત ભોજન આહાર, મુનિને કરાવે નિર્ધાર;
શયન કરતાં એક આસન, મુનિનું થયું ચંચળ મન. ૨૪
રમે રતિ સુખ આસને ભેદ, કામ વ્યાપ્યો ટાળ્યો નિર્વેદ;
માયા ઈશ્વરની બળવાન, ભૂલ્યા જોગ સમાધિ ધ્યાન. ૨૫
બળવાન ઇંદ્રિનું ગ્રામ, મન આકર્ષ્યું અભિરામ;
ત્રિયા માંહે થયા તદાકાર, જાણ્યો જગ્ત તણો વ્યવહાર. ૨૬

એમ વહી ગયા કેટલા દિન, આવ્યા વિભાંડિક મુનિજન;
રંભાએ જાણ્યું દેશે શાપ, સુત ભ્રષ્ટ કર્યો મેં આપ. ૨૭
એવું જાણીને સામી આવી, રહી ચરણે શીશ નમાવી;
હું છું શરણ તમારે સ્વામી, આવી છું પરમારથ કામી. ૨૮
મુનિ કહે બાઈ તું છે કોણ? શે કારણે અહીં આવી જાણ;
અબળા કહે સુણો મહારાજ, અયોધ્યાના દશરથરાજ. ૨૯
તેને પુત્ર નથી ઉત્પન્ન, તે માટે કરવો છે જગન;
કહ્યું બૃહસ્પતિએ તેડી લાવો, શૃંગી પાસે યજ્ઞ કરાવો. ૩૦
આપી આજ્ઞા મને સુરનાથ, શૃંગીને મોકલો મારી સાથ;
એવું કહીને રહી જેટલે, શૃંગી ધાઈ આવ્યો તેટલે. ૩૧
મુનિને પાયે લાગ્યા ઉલ્લાસ, પછી બોલ્યા વચન પ્રકાશ;
સુણો પિતા કહું વરતાંત, આ મુનિવર મોટા મહાંત. ૩૨
યોગ આસન સાધનવંત, ફળ લાવ્યા છે સ્વાદ અનંત;
(ત્યારે) મુનિએ ધરી જોયું ધ્યાન, પુત્ર ભ્રષ્ટ થયો ગયું ભાન. ૩૩
અબળાને જો દેઉં શાપ, તો એ પુત્ર મરે પરિતાપ;
સર્વજ્ઞ વિભાંડિક જેહ, મનમાંહે વિચાર્યું એહ. ૩૪
અવતરવાના છે ભગવંન, માટે લેઈ જવા દેઉં તંન;
એ પુત્ર કરાવશે યાગ, થાશે નિર્મળ જશ મહાભાગ. ૩૫
એવું વિચારી બોલ્યા મુન, સુણ પુત્ર કહું તે વચન;
જાઓ રંભાની સાથે આજ, કરો નૃપ દશરથનું કાજ. ૩૬
કરાવો પુત્રેષ્ટિ જગંન, જાઓ રાખી ધીરજ મંન;
વિભાંડિકનાં સુણી વચન, રંભા લેઈ ચાલી મુનિજંન. ૩૭

વલણ

મુનિવરને રંભા લેઈ આવી, અવધપુર મોઝાર રે;
શૃંગીને જોઈ દશરથ હરખ્યા, સ્વાગત કીધું અપાર રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकांडे
शृंगीऋषेरयोध्यागमन नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો

રાગ ધનાશ્રી

શૃંગી આવ્યા અયોધ્યા મોઝાર જી,
દશરથે પૂજ્યા અરચ્યા અપાર જી;
રંભા મૂકી ગઈ સુર લોક જી,
મુનિને વ્યાપ્યો વિજોગ શોક જી. ૧

ઢાળ

થયો શોક સંગ વિજોગનો, સુખ સંભારી રંભા તણું;
પછી ભોજન આચ્છાદન વડે, રાત્રે મુનિ સંતોષ્યા ઘણું. ૨
શુભ કન્યા એક બ્રાહ્મણ તણી, રાય દશરથે પાળી હતી;
તે પરણાવી શૃંગી ઋષિને, લગ્નવિધિએ મહામતિ. ૩
વસિષ્ઠ ગુરુને પૂછીને, ઉપચાર યજ્ઞ તણો કર્યો;
શુભ લગ્ન માંહે રાય જી, આરંભ વિધિએ અનુસર્યો. ૪
અનેક મુનિવર મળ્યા છે, તે શબ્દ સ્વાહા ઊચરે;
હુતદ્રવ્ય હોમે સફળ મંત્રે, વિપ્ર વેદધુનિ કરે. ૫
સકળ મુનિના સાથ માંહે, મુખ્ય શૃંગી છે તથા;
(જેમ) તારામંડળ માંહે શોભે, રોહિણીવર સરવદા. ૬
પૂર્ણાહુતિ થઈ યજ્ઞની, ત્યારે પ્રગટ અગ્નિ નરખિયા;
યજ્ઞનારાયણ રૂપ જોઈને, મુનિ સરવે હરખિયા. ૭
ચત્વારી શૃંગ ને સપ્ત પાણિ, ચરણ ત્રય દ્વય શીશ;
એમ જ્વાલા માંહી પ્રગટ મૂર્તિ, જોઈ હરખ્યા અવધીશ. ૮
પયસાન્નનું પાત્ર કરમાં, આપ્યું શૃંગી હાથ;
ત્રિપિંડ કરી ભક્ષણ કરાવો, ત્રિરાણીને સાથ. ૯
પ્રસાદ આપી શૃંગીને હવા, અનલ અંતરધાન;
શૃંગીએ આપ્યો વસિષ્ઠને, અતિ ઘણો આદરમાન. ૧૦
(ત્યારે) વસિષ્ઠે વહેંચણ કરી, ત્રણ પિંડ કીધા તે તણા;
જ્યેષ્ઠ ભાગ આપ્યો કૌશલ્યાને, જેના ગુણ છે અતિ ઘણા. ૧૧

તે થકી મધ્યમ ભાગ બે તે, કર્યા બ્રહ્મકુમાર;
કૈકૈ સુમિત્રા ત્રણે કર, ચરુ આપિયા તેણી વાર. ૧૨
કૈકૈ રિસાઈ તે સમે, કરી કોપ બોલી વાણ;
ચરુ જેષ્ઠ આપ્યો કૌશલ્યાને, શું અધિક મુજથી જાણ. ૧૩
હું ઘણી વહાલી રાયને, મેં કર્યા બહુ ઉપકાર;
મેં જિતાડ્યા સંગ્રામમાં, જશ પામિયા નિરધાર. ૧૪
(ત્યારે) બ્રહ્મનંદન કહે રાણી, કરો ચરુ પ્રાશન;
જો ઝાઝી વાર લગાડશો તો, થશે કાંઈ વિઘ્ન. ૧૫
એમ કહેતામાં કૌતુક થયું, એક સમડી આવી ત્યાંહે;
ઝડપ મારી પિંડ લીધો, ઊડી ગઈ નભ માંહે. ૧૬
કલ્પાંત કૈકૈ કરે છે અતિ, નેત્રે આંસુ ધાર;
શોક ધરતી રુદન કરતી, થયો હાહાકાર. ૧૭
ત્યારે કૌશલ્યાને નેત્રે સમસ્યા, કરી દશરથ રાય;
સુમિત્રાની સામું જોયું, સમજી તે અભિપ્રાય. ૧૮
કૌશલ્યા નિજ ચરુ વિષેથી, આપ્યો ચોથો ભાગ;
વળી સુમિત્રાએ આપિયો, તેટલો ધરી અનુરાગ. ૧૯
કૌશલ્યા ને સુમિત્રાના, ચરુ તણા બે અંશ;
તે કૈકૈયે ભક્ષણ કર્યા, એમ સંતોષી અવતંશ. ૨૦
રાણીઓ ચરુ ભક્ષણ કરી, અતિ હરખિયો મન માંહે;
ઘણાં દાન આપ્યાં રાયજી, મુનિવર લાવ્યા ત્યાંહે. ૨૧
ત્રિયા ત્રણ સગર્ભા થઈ, ઘણું હરખ પામ્યા રાય;
પેલો પિંડ સમડી લેઈ ગઈ, તેનો થયો કવણ ઉપાય? ૨૨
એક હતો વાનર કેસરી, તેની અંજની નામે નાર;
તે પોતાનો આશ્રમ બાંધી, રહેતાં વન મોઝાર. ૨૩
કંઈ મજા નવ થઈ તેહને, ત્યારે વિચાર્યું છે ત્યાંહે;
તપ કરવા બેઠી અંજની, ઋષિમુખ પરવત માંહે. ૨૪
વજ્ર કષ્ટ કરતી કામની, તે આરાધે ત્રિપુરાર;
વર્ષ સાત સહસ્ર સુધી, તપ કર્યું તે ઠાર. ૨૫

શિવ પ્રસન્ન થઈને બોલિયા, તું માગ્યને વરદાન;
અંજની કહે મુંને પુત્ર આપો, તેજસ્વી બળવાન. ૨૬
શંકર કહે ધન્ય અંજની, તુજ પુત્ર થાશે નેટ;
રૂદ્ર જે અગિયારમા, તે પ્રગટશે તુજ પેટ. ૨૭
આ મંત્ર જપ વાયુ તણો, બે કર પસારી એહ;
પ્રસાદ આપે પવન તુજને, ભક્ષ કરજે તેહ. ૨૮
શિવજી ગયા એવું કહી કરી, મંત્ર દાન પ્રકાશ;
તે સમે સમડી પિંડ લેઈને, ઊડી છે આકાશ. ૨૯
ત્યારે વાયુ વાયો અતિ ઘણો, આજ્ઞા શિવની અભંગ;
પંખિણી તવ વ્યાકુળ થઈ, અતિ ઝપટ લાગી અંગ. ૩૦
ચર ચંચુમાંથી પડયો તત્ક્ષણુ, કર્યું કારજ સાર;
વાયુએ લાવી મૂકિયો, અંજની કર મોઝાર. ૩૧
પ્રસાદ પડિયો કર વિષે, તે જોઈ હરખી એહ;
શિવમંત્ર ભણીને અંજનીએ, ભક્ષ કીધો તેહ. ૩૨
તે સમડી પૂર્વે અપસરા, બ્રહ્મલોક રહેતી જાણુ;
સુવર્ચસા દેવાંગના, નામે હતી નિરવાણુ. ૩૩
એક સમે બ્રહ્માની સભામાં, નૃત્ય કરતી નાર;
ચંચળતાએ સર્વ સામું, જોતી, કામવિકાર. ૩૪
સ્વર માન ચૂકી માનુની, વિધિએ તેને દીધો શાપ;
તું ચંચળ દૃષ્ટે જુએ માટે, સમડી થાજે આપ. ૩૫
અનુગ્રહ પૂછ્યો પ્રેમદાએ, ત્યારે પ્રજાપતિ કહે વાણુ;
થોડા દિવસમાં રાય દશરથ, યજ્ઞ કરશે જાણુ. ૩૬
પ્રસાદ વહ્નિ આપશે, રાણીઓને તેણીવાર;
કૈકૈ તણા કર વિષેથી, ચર લેજે તું નિરધાર. ૩૭
તે પિંડ ભક્ષ કરીશ નહિ તું, ઊડજે આકાશ;
ચરસ્પર્શથી પામીશ પાછી, સત્ય લોક નિવાસ. ૩૮
તે સમડી કેરી ચંચુમાંથી, પિંડ પડિયો ત્યાંહે;
નિજરૂપ ધરીને અપ્સરા ગઈ, બ્રહ્મલોક જ માંહે. ૩૯

ચર ભક્ષ કીધો અંજની, તે સગર્ભા થઈ તેણીવાર;
દિન દિન વૃદ્ધિ થાય છે, અંજની તેજ અપાર. ૪૦

વલણ

અપાર તેજ અંજની કેરું, દિન દિન વૃદ્ધિ થાય રે;
શ્રોતાજન સહુ સાંભળો, કહું હનુમંત જન્મકથાય રે. ૪૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकाण्डे पुत्रेष्टियज्ञ-
करणात् चरप्राप्तिर्नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો

રાગ સામેરી

હવે શ્રોતાજન સહુ સાંભળો ભાવે, હનુમંત જનમકથાય;
પૂરા માસ હવા અંજનીને, પ્રસવ સમે ત્યાંહાં થાય. ૧
સુગમ સમિર દિશાઓ દીપે ને, ફૂલ્યો ફાગણ માસ;
વનમાંથી ઋષિપત્નીઓ આવીને, બેઠી અંજની પાસ. ૨
પુત્રનો જન્મ થયો તેણી વેળા, વાનરકેરો વેષ;
ઉદયાચળ ઉપર જેમ ઊગે, કાંતિ અંગ દિનેશ. ૩
વિદ્યુત જેવાં કુંડળ ઝળકે, મણિજડિત્ર શિર ટોપી;
વજ્ર કછોટો કોપીન કંચન, કટીએ મુંજી ઓપી. ૪
મહાવીર રણધીરને શોભે, યજ્ઞોપવીત જ સાર;
મુખ પુચ્છાગ્ર પ્રવાળાં જેવું, રક્તવરણ સુકુમાર. ૫
એવો પુત્ર જ પ્રગટ્યો દેખી, હરખ્યા સરવે કોય;
ક્ષુધાતુર થયો તે બાળક, ચારે દિશાએ જોય. ૬
ત્યારે માતઃકાળે સૂરજ ઊગ્યો, રક્ત વરણ છે તેહ;
કપિએ જાણ્યું પાકું ફળ છે, ભક્ષ કરું હું એહ. ૭
પછે રોમાવળી ફુલકાર કરીને, ગરજના કીધી ઘોર;
દિગ્ગજ કંપ્યા સિંધુ ઊછળ્યા, ધ્રૂજી ધરા પદ જોર. ૮
સિંહનાદ કરી તલપ જ મારી, ઊછળિયો આકાશ;
દિનકરને ફળ જાણી પોતે, ચાલ્યો કરવા ગ્રાસ. ૯

જેમ વૈકુંઠમાંહે જાયે ઊડ્યો, વિનતા સુત બળવંત;
એમ સૂરજમંડળ પાસે આવ્યો, ઊછળતો હનુમંત. ૧૦
ત્યારે તાપ ઘણો પ્રગટ્યો સૂરજનો, દાઝવા લાગ્યો તન;
પવને જાણ્યું પુત્ર જ બળશે, વરસાવ્યો શીત પરજન્ય. ૧૧
સૂરજગ્રહણ હતું તે દિવસે, રાહુએ રવિને ગ્રસિયો;
જાણ્યું એ ફળ ખાય છે મારું, કપિવર વેગે ધસિયો. ૧૨
પછે હનુમંતે લાંગૂલની ઝાપટે, રાહુને માર્યો અપાર;
(તેની) પક્ષ જ કરવા કેતુ આવ્યો, યુદ્ધ કરવા તેણીવાર. ૧૩
પછી રાહુ કેતુ બેને માર્યા, નાઠા પામી ત્રાસ;
રુદન કરંતા આવી ઊભા, સુરપતિ કેરી પાસ. ૧૪
(ત્યારે) ઇંદ્ર ઐરાવત બેસી ચાલ્યો, લીધી ઘણી સૈન્યાય;
કપિવર સામો યુદ્ધ કરવાને, આવ્યો સુરપતિ રાય. ૧૫
દારુણ યુદ્ધ થયું તેણીવેળા, વરત્યો હાહાકાર;
દેવની ઉપર અંજનીનંદન, મારે બહુવિધિ માર. ૧૬
પછી ઐરાવતનું પુચ્છ ગ્રહીને, કપિવર કોપ્યો અપાર;
ઇંદ્ર સહિત પછાડ્યો પૃથ્વી, પામ્યો દુઃખ તેણીવાર. ૧૭
ત્યારે ઇંદ્રે ક્રોધ કરીને માર્યું, વજ્ર કપિને શીશ;
તે વજ્રપ્રહારથી મૂર્છા આવી, ધરણી ઢળ્યો પતિ કીશ. ૧૮
(ત્યારે) વાયુએ પુત્ર ખોળામાં લઈને, કરવા માંડ્યું રુદન;.
તેણે પ્રાણ અપાન બે રૂંધ્યા છે, અકળાયાં ત્રણ ભુવન. ૧૯
દેવ સહુ અકળાવા લાગ્યા, પવન બંધ થયો ત્યારે;
શિવ બ્રહ્મા વિષ્ણુ લોકપતિ મુનિ, આવ્યા મળી તે વારે. ૨૦
(ત્યારે) વાયુ પ્રત્યે વિધાતા બોલ્યા, શાને કરે છે રુદન?
દેવ સરવેને જીત્યા એણે, મહાબળિયો છે તન. ૨૧
વિષ્ણુ કહે સુણ વાયુ એ છે, પૂર્ણ પિંડનો પુત્ર;
ચૌદ લોકમાં કોઈ થકી એ, માર્યો મરે નહિ સૂત્ર. ૨૨
હરિએ હસી હનુમંત ઉઠાડ્યો, મૂકયો મસ્તકે હાથ;
ચિરંજીવી રહેજે એમ બોલ્યા, પોતે વૈકુંઠનાથ. ૨૩

શિવજી કહે મારાં નેત્રનો અગ્નિ, બાળે સકળ બ્રહ્માંડ;
તેનો તાપ નહિ એ પુત્રને, બોલ્યા વચન અખંડ. ૨૪
ત્રિશૂળાદિક જે મારાં આયુધ, તે એને નવ ભેદે;
બ્રહ્મા કહે બ્રહ્મશાપ ન લાગે, શસ્ત્ર એકે નવ છેદે. ૨૫
ઇંદ્ર કહે મારું વજ્ર ન વાગે, થાજે વજ્રદેહી બળવંત;
મારે વજ્રે હણાયો માટે, નામ એનું હનુમંત. ૨૬
કુબેર કહે યક્ષ રાક્ષસથી નવ, પામે પરાજય એહ;
વરુણ કહે યુદ્ધમાં યશ થાશે, અભંગ શક્તિ દેહ. ૨૭
યમરાજા કહે કાળદંડ એને, નહિ પીડે અભિરામ;
તે પ્રાણીને યમદંડ નહિ જે, સમરે તારું નામ. ૨૮
આશિષ દીધી સરવ મુનિ, થયા વિશ્વામિત્ર કૃપાળ;
કોટી વર્ષે કરમાય નહિ એવી, આપી કમળની માળ. ૨૯
એમ હનુમંતને વરદાન આપી, દેવ ગયા નિરધાર;
મુનિ સરવે નિજ આશ્રમ આવ્યા, વરત્યો જયજયકાર. ૩૦
પ્રાણ અપાન સકળ પ્રાણીના, ગતિ કરવાને લાગ્યા;
અખિલ વિશ્વમાં આનંદ વરત્યો, શોક સરવના ભાગ્યા. ૩૧
(ત્યારે) પુત્રનો શોક ધરીને અંજની, કરતી રુદન અપાર;
(એવે) લોકપ્રાણેશે લાવી મૂક્યો, ઉછંગમાં તેણીવાર. ૩૨
(ત્યારે) પુત્રને જોઈ માતા હરખી, વાત્સલ્ય ભાવ અનંત;
રૂદે ચાંપી સ્તનપાન કરાવ્યું, તૃપ્ત થયા હનુમંત. ૩૩
વળી કોઈ સમે હનુમંત ભણ્યો છે, સૂરજ કેરી પાસ;
અન્ય પુરાણમાં તેહ કથા છે, સૂરજ શિષ્ય પ્રકાશ. ૩૪
વળી અન્ય પ્રકારે છે ઉત્પત્તિ, હનુમંત જન્મકથાય;
બહુ ઋષિમતને ભેદ કરીને, કલ્પકથા કહેવાય. ૩૫
તે માટે સંદેહ નવ કરશો, વિવેકી સંત સુજાણ;
એ અકળ ચરિત્ર જ દેવ તણાં, તે કોણે ન થાય પ્રમાણ. ૩૬
એ હનુમંતની જન્મકથા કહી, બળ પ્રાક્રમ ચરિત્ર;
જે પ્રાણી સાંભળે ભાવથકી, તે થાયે પુણ્ય પવિત્ર. ૩૭

ગ્રહપીડા થાયે નહિ તેને, વિજય સદા તે પામે;
ભૂત પ્રેત પિશાચ ન પીડે, વિઘ્ન સકળ તે વામે. ૩૮
જંત્ર મંત્ર ને તંત્રની વિદ્યા, નાટક ચેટક જેહ;
હનુમંતની કથા સાંભળતાં, બાધ ન કરે તેહ. ૩૯

વલણ

બાધા ન કરે તે પ્રાણીને, વિઘ્ન સરવે જાય રે;
કહે દાસ ગિરધર કહું હવે, શ્રી રામજન્મ કથાય રે. ૪૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां प्राग्वाटे
हनुमानोत्पत्तिकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

અધ્યાય ૧૪ મો

રાગ ધનાશ્રી

રાય દશરથની ત્રણ રાણી, તે સગર્ભા થઈ ગુણ ખાણી;
ચંદ્ર શુક્લ પક્ષની જેમ, પામે દિન દિન વૃદ્ધિ તેમ. ૧
ત્યારે દશરથ પ્રત્યે વચન બોલ્યા, ગુરુ વસિષ્ઠ પાવન;
જાઓ રાણીઓ પાસે રાજ, જે માગે તે આપો આજ. ૨
જેને જેવી ઇચ્છા હોય, તેના પૂરા મનોરથ સોય;
છે ધર્મશાસ્ત્રની રીતિ, માટે આચરો એવી નીતિ. ૩
ઊઠ્યા વચન સુણીને રાય, શુભ મુહૂરત જોઈને જાય;
પહેલા આવ્યા કૈકેને ઘેર, તેણીએ ત્યાં વિચારી પેર. ૪
બેઠી રિસાઈ તેણીવાર, જાણે સર્પિણી ક્રોધ અપાર;
એવું જોઈ અયોધ્યા ભૂપાળ, પાસે આવી બોલ્યા તત્કાળ. ૫
કેમ રિસાઈ તું રાણી? જે માગે તે આપું આણી;
તું વહાલી છે તન મન ધન, બોલ્યને મુજ સાથે વચન. ૬
મુખ મરડી બોલી તેણીવાર, સુણો રાય કહું નિરધાર;
કૌશલ્યાશું રાખો છો હેત, તેને માનો છો પ્રેમસમેત. ૭
રાખો અંતર મારી સાથ, એવું ના ઘટે તમને નાથ;
તે છે વહાલી તન મન ધન, મારી સાથ ના મેળવો મન. ૮

અહીં આવ્યા શું કરવા કાજ? પૂરો તેના મનોરથ આજ;
એવાં સાંભળી રાય વચન, દીધું રાણીને આલિંગન. ૯
પ્રાણવલ્લભા તું મને વહાલી, તને મળવા હું આવ્યો ચાલી;
એમ કહી ઘણાં વિનય વચન, રાણી સંતોષી રાજન. ૧૦
આપ્યાં પટ આભૂષણ સાર, કરાવ્યાં ભૂપે દાન અપાર;
કરી કેકૈની આશ્વાસ, પછી આવ્યા સુમિત્રાની પાસ. ૧૧
ઊઠી અબળા તેણીવાર, કર્યો નરપતિને નમસ્કાર;
આપ્યું આસન પૂજન કીધું, ઘણી સ્વાગતે માન જ દીધું. ૧૨
મંદ હાસ્ય કરીને રાણી, ઊભી સન્મુખ જોડી પાણિ;
ઘણાં મીઠાં મધુરાં વચન, સુણી સુખ પામ્યા રાજન. ૧૩
જે બોલી હતી કેકૈ આપ, તેનો લાગ્યો'તો રાયને તાપ;
સુમિત્રાનાં વચનરૂપી જળ, તેણે ભૂપ થયા શીતળ. ૧૪
સુમિત્રાનો ઝાલી હાથ, હસી બોલ્યા અયોધ્યાનાથ;
માગ્ય માગ્ય ઇચ્છાવર આજ, પૂરું સકળ મનોરથ કાજ. ૧૫
સુમિત્રા કહે સદા આચરણ, ચિત્ત રહેજો તમારે શરણ;
કૌશલ્યાનો પુત્ર થાય રતન, તેની સેવામાં રહે મુજ તન. ૧૬
જેષ્ઠની પાળવી આજ્ઞાય, ધરમનીતિનો એવો ન્યાય;
સુમિત્રાનાં વચન વસિષ્ઠ, લાગ્યાં અમૃતથી અતિ મિષ્ટ. ૧૭
હરખીને પછી આપ્યાં ભૂપ, અલંકાર ને વસ્ત્ર અનુપ;
રાણીને હાથે ઘણાં દાન, અપાવ્યાં દ્વિજને સન્માન. ૧૮
સંતોષીને ચાલ્યા નરેશ, કૌશલ્યા ગૃહે કરિયો પ્રવેશ;
રાણી રહિત વ્યથા થઈ શાંત, બેઠી અંતરગૃહમાં એકાંત. ૧૯
થયો બ્રહ્મનો આવિર્ભાવ, દેખે રામ સ્વતંતર સાવ;
ઇંદિરાવર પૂરણ બ્રહ્મ, શિવ બ્રહ્મા ન જાણે મર્મ. ૨૦
જેની આજ્ઞા માને લોકપાળ, કરતા જે ઉદ્દે સ્થિતિ કાળ;
કૌશલ્યાનું ઉદર જ્ઞાન ખાણી, છુપાયા તેમાં સારંગપાણિ. ૨૧
અંતરજામી એક નિસંગ, રહ્યા વ્યાપી સર્વે અંગ;
કૌશલ્યા નેત્રે અભિરામ, દેખે સર્વત્ર એક જ રામ. ૨૨

સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણ દેહ, ત્રિઅવસ્થા કહિએ જેહ;
તે રહિત થઈ છે વૃત્તિ, ખટ ઊરમી પીડા નથી કરતી. ૨૩
રામરૂપ થઈ નિષ્કામ, બાહ્ય ભીતર દેખે રામ;
સપ્તમી ભોમિકાએ સ્થિતિ, પરાત્પર તણી જે રીતિ. ૨૪
સમાધિસ્થ બેઠી એક લગ્ન, બ્રહ્માનંદમાં થઈને મગ્ન;
એવી રાણીને દીઠી બેઠી, જોઈ રાયને ચિંતા પેઠી. ૨૫
જાણ્યું એ મુજ સાથે રિસાઈ, નવ બોલે ઘણું યે બોલાવી;
રૂદે ચાંપી આલિંગન દીધું, હાંક મારી ઘણું હેત કીધું. ૨૬
સુણી રાયનાં પ્રેમ વચંન, ઉઘાડ્યાં કૌશલ્યાએ લોચંન;
નથી દેહનું ભાન લગાર, ન જાણે હું છું નર કે નાર. ૨૭
ત્યારે રાજા કહે માગ્ય આજ, તારા પૂરું મનોરથ કાજ;
બોલ્યાં કૌશલ્યા રાણી ગંભીર, હું છું જગદાત્મા રઘુવીર. ૨૮
અજ્ઞાન અપેક્ષા નથી, પૂર્ણ કામ હું છું સર્વથી;
રહ્યો વિશ્વ સકળ ભરપૂર, સ્થૂળ લિંગ કારણથી દૂર. ૨૯
મહા કારણ ન હોયે મારું રૂપ, હું તો આત્મારામ અનુપ;
દ્વૈતાદ્વૈત ને જ્ઞાતા જ્ઞાન, નથી મારે ધ્યાતા ધ્યાન. ૩૦
હુંનો સાક્ષી સર્વ નિવાસી, સાખી ચૈતન્ય વિશ્વપ્રકાશી;
સચ્ચિદાનંદ છું અવિનાશી, સુખરૂપ આનંદ વિલાસી. ૩૧
એવું સાંભળી દશરથરાય, મનમાં ઘણું વિસ્મે થાય;
અરે રાણી તને શું થયું? આજ ભાન તારું કયાં ગયું? ૩૨
મને ઓળખ, હું છું કોણ? કેમ થઈ છેક અજાણ?
તને કરી ગયો રાવણ હરણ, હું લાવ્યો કરી પાણિગ્રહણ. ૩૩
સુણી રાવણ કેરું નામ, કરી ગર્જના બોલી ભામ;
લાવ્ય ધનુષ્ય બાણ આ દિશ, છેદું રાવણનાં દશ શીશ. ૩૪
ત્રિશિરા ખર દુખર મારું, તાડિકા સુબાહુ સંહારું;
શૂર્પણખાનું છેદું નાક, છોડું બંધ સકળ રિપુ પાક. ૩૫
એમ સકળ ચરિત્ર અશેષ, કહ્યાં રાણીએ સુણતાં નરેશ;
રાય દશરથને દુઃખ જાગ્યું, રાણીને કાંઈ ચેટક લાગ્યું. ૩૬

કર્યું કામણ કોઈએ અચેત, વા વળગ્યું ભૂત કે પ્રેત;
એમ ચિંતા કરી નરદેવ, તેડાવ્યા ગુરુને તતખેવ. ૩૭

આવી જોયું વસિષ્ઠે અનુપ, કૌશલ્યાને દીઠાં રામરૂપ;
જેમ અંજન વિદ્યાવાન, આડરહિત દેખે તે ધન. ૩૮

એમ દીઠા વસિષ્ઠે રામ, કોટી કંદર્પ મૂર્તિ શ્યામ;
સ્રીની જે હતી આકૃતિ, તે જોયામાં નથી આવતી. ૩૯

રઘુવીર મૂર્તિ ચિત્ત બાંધી, મુનિવરને થઈ છે સમાધિ;
ત્યારે બોલાવે છે રાજંન, નથી બોલતા તે મુનિજંન. ૪૦

રાય બીન્યા તેણીવાર, આ તો કૌતુક દીસે અપાર;
આ વસિષ્ઠ જેવા મુનિરાજ, તેને ભૂતે ઝડપ્યા આજ. ૪૧

મોટું ચેટક છે એ માંયે, હવે નાસીને જઈએ ક્યાંયે?
એમ ચિંતા કરે છે ભૂપાળ, એવે જાગ્યા ગુરુ તતકાળ. ૪૨

ભૂપે પૂછ્યું લાગી પાય, ગુરુ કહે નોહે ચેટક રાય;
સાક્ષાત જે શ્રીભગવાન, શિવ બ્રહ્મા ધરે જેનું ધ્યાન. ૪૩

તે કૌશલ્યા ઉદર અવતાર, આવ્યા હરવા ભૂમિનો ભાર;
તમને ચરિત્ર કહ્યાં જેટલાં, પ્રગટ થઈ કરશે તેટલાં. ૪૪

આજકાલમાં હવે ભૂપ, અવતરશે રામસ્વરૂપ;
એવું સાંભળી દશરથરાય, પામ્યા આનંદ હરખ ન માય. ૪૫

પછે ગુરુને તેડી સાથ, સભામાંહે આવ્યા નૃપનાથ;
ઘણું હરખભર્યા રાજન, આવ્યો પ્રસવ સમયનો દન. ૪૬

અયોધ્યાવાસી નરનાર, તેના હરખતણો નહિ પાર;
ઉદય ચંદ્રનો ઇચ્છે ચકોર, ઘન ચાહે બપૈયા મોર. ૪૭

ું આગમ ફૂલે કંજ, કુસુમકર કોકિલ રંજ;
મ કુશળ ઇચ્છે પ્રજાય, ક્યારે રાયને પુત્ર જ થાય! ૪૮

મલ્યા અખંડ દીપક દ્વાર, નિશાએ જાગે સહુ નરનાર;
બેઠા ગણક લેઈ ઘડિયાળ, સભા પૂરી બેઠા ભૂપાળ. ૪૯

વલણ

ભૂપાળ બેઠા સભામાંહે, વસિષ્ઠ આદે મુનિજન રે;
વાટ જુએ છે વધામણીની, ક્યારે પ્રગટે જગજીવન રે? ૫૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटककथायां बालकाण्डे कौशल्यायां श्रीरामाविर्भावो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો

રાગ દોહા

દેવ સકળ ત્યાં આવિયા, સૂતિકા ઘર જે દ્વાર;
ગર્ભસ્તુતિ કરતા સહુ, અદૃશ્ય રહી નિરધાર. ૧
અગ્ર રહ્યા સહુ દેવને, બ્રહ્મા ચતુર સુજાણ;
પ્રભુ પ્રગટ્યા આગમ લહી, સ્તવતા મધુરી વાણ. ૨

બ્રહ્મા ઉવાચ:

જયજય અગમ અગાધ, બોધ અવિચળ અવિનાશી;
આદિ પુરુષ અવ્યક્ત, હરિ સચરાચરવાસી. ૧
અખિલ વિશ્વ આધાર, અમલ અજઅંતરજામી;
પૂરણ કામ પરમેશ. પરાત્પર વ્યાપક સ્વામી. ૨
અપરિછિન્ન આનંદરૂપ, સર્વજ્ઞ સુખાકર;
બ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદ, જ્ઞાનઘન નિર્ગુણ ગુણાકર. ૩
નિગમ અગમ વાગીશ, ઇશ અજસિદ્ધ અમર ગણ;
પાર ન પામે સકળ, લક્ષણા કરે વિશેષણ. ૪
મનવાણી ગોતીત, અગોચર નવ્ય પ્રમાણે;
દારૂ દારા સૂત્રધાર, કરતા નવ જાણે. ૫
આત્મારામ અગ્રાહ્ય, અપાર અદૃશ્ય અનાદિ;
અકળરૂપ અવિધાર, સકળ સૃષ્ટિ કર આદિ. ૬
તદપિ નિજ ઇચ્છાય, ભક્ત ગો સુર દ્વિજ કારણ;
સ્થાપન ધર્મ અશેષ, ધરો વિવિધ તનુ ધારણ. ૭
અંશ કળા યુદ્ધ વ્યૂહ, રૂપ અદ્ભુત વર ધરતા;
નિજ જન પૂરણ કામ, અનુગ્રહ નિગ્રહ કરતા. ૮

મચ્છરૂપ ધરી વેદ, બ્રહ્મા શંખાસુર માર્યો;
કૂર્મધરા ધરી નિધિ, મથન મંદ્રાચળ તાર્યો. ૯
રૂપ વરાહ વિશાળ, ગ્રહણ કરી ભૂમિ સ્થાપી;
હિરણ્યાક્ષ હત કર્યો, વિમળ કીર્તિ જગવ્યાપી. ૧૦
ભીમ ભયંકર તનુ, નરહરિ સ્થંભ વિદાર્યો;
હિરણ્યકશ્યપુ હણ્યો, ભક્ત પ્રહ્લાદ ઉગાર્યો. ૧૧
વામન થઈ બળિદ્વાર, જઈ જાચિ ભૂ ત્રિક્રમ;
કરી સુરપતિની સહાય, વિસ્તર્યું અદ્દભુત વિક્રમ. ૧૨
ભૃગુકુળ કમળ પતંગ, ફરશુધર સહસ્ર ભુજારી;
નક્ષત્રી એકવીશવાર, કરી ભુવ દ્વિજ કરધારી. ૧૩
અબ ઉદયાચળ ઉદર, માત કૌશલ્યા કેરો;
ઉદય હોઉ શ્રીરામ, રવિ હર વિશ્વ અંધેરો. ૧૪
અસુર સઘન વન વિપુલ, દુષ્ટ દશમુખ આદિ સબ;
જાતવેદ* રઘુવીર, જન્મ ધરી દહન કરો અબ. ૧૫
દૈવદીન હોઈ રહે, વેદપથ પરમ નિવારે;
ઉતારો ભૂભાર, કરો સુર સંત સુખારે. ૧૬
જયજય શ્રીજગદીશ, પ્રભો જન આરત ભંજન;
ગંજન વિમુખ સમૂહ, સદા મુનિજન મનરંજન. ૧૭
જયજય દીનદયાલ, હરિ શરણાગતવત્સલ;
પ્રગટ થાઓ પરિબ્રહ્મ, કરો પાવન પદ ભૂતલ. ૧૮
જયજય જગનિવાસ, રમાપતિ સંકટમોચન;
કોટી કામ લાવણ્ય, છબી હમ નિરખહુ લોચન. ૧૯
જય અપાર ગુણ નામ, રૂપ અદ્દભુત ચરિત્ર વર;
[illegible]વિધ તાપહર વિમળ, સુધા સમ શ્રવણ મંગળકર. ૨૦
[illegible]ધ્યાન ભગવાન જય, પુણ્યશ્લોક પાવન કરણ;
પ્રગટ હોઉ ગિરધર પ્રભુ, જય રઘુપતિ અશરણશરણ. ૨૧

* અગ્નિ

દોહરો

ગર્ભસ્તુતિ કરી દેવતા, રહી આકાશ વિમાન;
પુષ્પ અંજલિ ગ્રહી જુવે, જન્મ સમય ભગવાન. ૨૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे ब्रह्मादिकृत श्रीरामस्य गर्भस्तुतिर्नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો

રાગ ધવળ ધનાશ્રી

શ્રીરામજન્મ મંગળ સુખદાયક, ગ્રહ સકળ અનુકૂળ જી;
દશે દિશા દીપ્તમાન થઈ, શુભ લગ્ન છે મંગળ મૂળ જી. ૧
ઋતુ વસંત ચૈત્ર નૌમી શુભ, શુકલ પક્ષ મધ્યાન જી;
પુષ્ય નક્ષત્ર રવિવારે પ્રગટ્યા, રઘુવીર રૂપ નિધાન જી. ૨
દેવદુંદુભિ વાગ્યાં નભમાં, પુષ્પની વૃષ્ટિ થાય જી;
સુર વિમાનની ભીડ થઈ, ગુણ ગાંધર્વ-કિન્નર ગાય જી. ૩
સૂતિકા ગૃહમાં કૌશલ્યાજી, જોતાં થઈ સાવધાન જી;
વર્ષ અષ્ટાદશ કેરી મૂર્તિ, પ્રગટ્યા શ્રીભગવાન જી. ૪
શંખચક્ર ગદા પદ્મ બિરાજે, ચતુર્ભુજ ઘનશ્યામ જી;
કુંડળ મુગટ આભૂષણમંડિત, લાજે કોટિક કામ જી. ૫
પીળું પીતાંબર પદનખમણિદ્યુતિ, કમળ કોમળતા ભ્રાજેજી;
વજ્રાંકુશ ધ્વજ મચ્છની આદે, રેખા અષ્ટાદશ રાજે જી. ૬
એવા હરિને કૌશલ્યાએ, ઊભા દીઠા પાસ જી;
પૂરવની સ્મૃતિ ત્યાં આવી, ઓળખિયા અવિનાશ જી. ૭
કૌશલ્યાએ સ્તુતિ બહુ કીધી, કર જોડી તેણી વાર જી;
બાળકરૂપે રામ થયા, પછે દશરથ રાજકુમાર જી. ૮
શિશુરૂપે થઈ શય્યા માંહે, કરવાને લાગ્યા રુદન જી;
(ત્યારે) સર્વે જાણ્યું જે પુત્ર જ પ્રગટ્યો, હરખ વધાઈ ધન્ય જી. ૯
એવા સુતને જોઈ કૌશલ્યા, આશ્ચર્ય પામ્યાં મંન જી;
પ્રસવ તણી પીડા નવ જાણી, જે ક્યારે પ્રગટ્યો તંન જી. ૧૦

વાજિંત્ર અગણિત વાગવા લાગ્યાં, દેવનાં દુંદુભિનાદ જી;
જયજયકાર તણી ધુનિ ઊઠી, ઊપન્યો અતિ આહ્લાદ જી. ૧૧
વધામણિયા તે દોડ્યા વેગે, મળિયાં જાચકવૃંદ જી;
અવધપુરીમાં ઘેરઘેર મંગળ, નરનારી આનંદ જી. ૧૨
કનકથાળ કુમકુમ દધિ અક્ષત, મંગળ વિધિ ઉપચાર જી;
નવલ ત્રિયા સહ મંગળ ગાતી, આવી રાજદ્વાર જી. ૧૩
કૌશલ્યાને વધાવે વિનતા, જોતી કુંવરનું મુખજી;
શેષ સહસ્ર શકે નહિ વરણવી, તેહ સમેનું સુખ જી. ૧૪
નૃપ દશરથ સુખ પામ્યા અતિ ઘણું, બ્રહ્માનંદમાં મન જી;
મુનિમંડળમાં વસિષ્ઠ વિરાજે, સાધે સુગ્રહ જન્મલગ્ન જી. ૧૫
અનેક મુનિવર તે સમે આવ્યા, દશરથને દરબાર જી;
સરવ મળી 'મહાપર્વ' વિષે જ્યમ, પ્રયાગ મોઝાર જી. ૧૬
તે સમે ઊઠ્યા દશરથ, પુત્રનું મુખ જોવાને જાય જી;
વસિષ્ઠ આદે મુનિવર સાથે, ઉર આનંદ ન માય જી. ૧૭
સ્નાન કરી શુભ અંબર પહેર્યાં, સ્વસ્તિવાચન થાય જી;
કોટિ કંદર્પસમ રામચંદ્રમુખ, જોયું દશરથ રાય જી. ૧૮
જન્મઅંધ લોચન પામે જ્યમ, નિર્ધન ધનભંડાર જી;
એમ પુત્રને જોઈ દશરથ રાજા, પામ્યા હર્ષ અપાર જી. ૧૯
જાતકર્મ પછી કર્યું કુંવરનું, વેદવિદિત મહિમાય જી;
ભીડ ઘણી થઈ જાચકની તવ, દાન આપતા રાય જી. ૨૦
આભૂષણ પટ મુક્તા માણેક, ગજ રથ અશ્વ અનેક જી;
ગોપૃથ્વી ગૃહ ગામવિધિએ, લેતા વિપ્ર વિશેક જી. ૨૧
દશરથે દાન કર્યાં જળ મૂકી, સરિતા ચાલી ત્યાંહે જી;
તેની સંખ્યા કોણ કરે થયો, સંગમ સરજ્યું માંહે જી. ૨૨
મ બંદીજન માગધ પાસે, લૂંટાવ્યા ભંડાર જી;
જેમ લેવાય તેમ લીધું, દ્રવ્ય તણો નહિ પાર જી. ૨૩
ચક સરવ અજાચક કીધા, ભિક્ષુક થઈ ગયા ભૂપ જી;
લક્ષ્મીપતિ દશરથ ઘેર પ્રગટ્યા, ઈશ્વર અકળ અનુપ જી. ૨૪

તેણે સમે નૃપ કેરી રાણી, સાતસેં આવી ત્યાંહે જી;
મુક્તા કુસુમ વધાવે વિધિએ, બેઠી મંદિર માંહે જી. ૨૫
(જેમ) આદિમાયા ભગવતી પાસે, અનંત શક્તિ આવે જી;
એમ કૌશલ્યાની પાસે આવી, રાણીઓ હરખે બોલાવે જી. ૨૬
રત્નજડિત પર્યંકની ઉપર, છત્ર અનોપમ ઝળકે જી;
ચંદ્ર વરણ ચામર બે પાસે, ચંચળ થાતાં ચળકે જી. ૨૭
તેની ઉપર કૌશલ્યાજી બેઠાં, શ્રીરામને લેઈ ઉછંગ જી;
કિંકરી અનેક સેવામાં સત્વર, વિચરે નાના રંગ જી. ૨૮
સ્વસ્થ થઈ નૃપ દશરથ બેઠા, કરી મુનિવરની સભાય જી;
જન્મપત્રિકા વસિષ્ઠ વાંચે, સાંભળો દશરથરાય જી. ૨૯
(એ) ક્ષીરસાગરવાસી નારાયણ, આદિ પુરુષ ત્યાં જેહ જી;
દુષ્ટસંહારક નિજજનતારક, અવતરિયા છે એહ જી. ૩૦
સકળ જીવના અંતર્યામી, ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અવિનાશ જી;
આત્મારામ રમે સઘળે માટે, રામનામ અભિધાન જી. ૩૧
દ્વાદશ વર્ષના પુત્ર થશે, બળ પ્રાક્રમ વિષે જેહ જી;
એક મુનિ જાચીને લેઈ જાશે, યજ્ઞરક્ષા કરશે એહ જી. ૩૨
એમ ભવિષ્ય મુનિ સહુ કહેવા લાગ્યા, આગમ રામચરિત્ર જી;
શ્રવણ કરે દશરથ કૌશલ્યા, પાવન પુત્ર પવિત્ર જી. ૩૩
શ્રીરામચંદ્ર સ્તનપાન કરંતા, જગજીવન આધાર જી;
નેત્ર તણી સમશ્યા કરી નાથે, ગુરુને તેણી વાર જી. ૩૪
ચરિત્ર સકળ કહેજો રાયનું, પણ મરણ ન કહેશો એવ જી;
એમ સમશ્યામાં સૂચવિયું પોતે, ગુરુ સમજ્યા તતખેવ જી. ૩૫
(પછે) યજ્ઞરક્ષાથી માંડી કથા કહી, રાવણકુળ સંહાર જી;
દશરથ મરણ વિના ગુણ સઘળા, ગુરુએ કર્યા વિસ્તાર જી. ૩૬
ત્યારે સુમિત્રાને પુત્ર થયો, આવી વધામણી તત્કાળ જી;
ગુરુ સહિત મુનિમંડળ તેડી, આવ્યા ત્યાં ભૂપાળ જી. ૩૭
જાતકર્મ કુંવરનું કરિયું, આપ્યાં બહુવિધિ દાન જી;
તેણે સમે કૈકેને પ્રગટ્યા, સુંદર બે સંતાન જી. ૩૮

અવધપતિને આનંદ ન માયે, જાચકનાં દુઃખ કાપ્યાં જી;
જાતકર્મ કર્યું બે પુત્રનું, દાન અપરિમિત આપ્યાં જી. ૩૯
ચારે પુત્ર થયા દશરથને, આનંદ્યા તેણી વાર જી;
બાર દિવસ મહા ઓચ્છવ વરત્યો, અવધપુરી મોઝાર જી. ૪૦
ત્રયોદશમે દિન વસિષ્ઠ મુનિએ, જન્મપત્ર કર લીધાં જી;
ચારે પુત્રનાં વિધિએ કરીને, નામકરણ ત્યાં કીધાં જી. ૪૧
વૈકુંઠવાસી કૌશલ્યાસુત, નામ તેનું શ્રીરામ જી;
શેષતણો અવતાર સુમિત્રી, લક્ષ્મણ એવું નામ જી. ૪૨
કૈકૈના બે પુત્ર તે હરિના શંખચક્ર અવતાર જી;
ભરત શત્રુઘ્ન નામ જ પાડ્યાં, ગુણબળ તેજ અપાર જી. ૪૩
એમ ચાર પુત્રનાં નામ જ પાડ્યાં, ગુરુએ તેણીવાર જી;
શ્રીરામ લક્ષ્મણ ભરત શત્રુઘ્ન, વરત્યો જયજયકાર જી. ૪૪

વલણ

જયજયકાર થયો અવધપુરમાં, દશરથ હરખ્યા અતિ ઘણું;
શ્રોતાજન સહુ સાંભળો, કહું બાળચરિત્ર રાઘવ તણું. ૪૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधाराया बालकाण्डे श्रीरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नजन्मकथन नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો

રાગ આશાવરી

શ્રીરામચરિત્ર કથારસ અમૃત, પાવન સુખદ અપાર;
જે આદરે શ્રવણ કરે નહિ, તેની બુદ્ધિને ધિક્કાર. ૧
વક્તા વિવેકી બૃહસ્પતિ જેવા, મૂરખ શ્રોતા હોય;
તો વ્યર્થ કથા જાયે તે સાદર, શ્રવણ કરે નહિ કોય. ૨
વક્તાની વાણી મિથ્યા જયમ, ઉજ્જડ વનમાં રુદન;
સુખ દુઃખ તેને કોઈ ન પૂછે, એમ શ્રોતા મૂરખ જન. ૩
જેમ ખટરસ ભોજન ભાત્યભાત્યનાં, જમનારો રોગિષ્ઠ;
સ્વાદ કશો રુચે નહિ તેને, ધર્મશાસ્ત્ર પાપિષ્ઠ. ૪

જન્મઅંધને દર્પણ જેવું, કાગને અમૃત આહાર;
ઊંટને રંભાફળનું ભોજન, શૂકર×ને ઘનસાર*. ૫
એમ શ્રોતા મૂરખ દેખીને, થાય સરસ્વતીને સંતાપ;
રાજકન્યા જ્યમ પદ્મની સુંદર, ષંઢને દીધી આપ. ૬
જ્યમ પતિસેવામાં જારણી રહે નહિ, ભગ્ન પાત્રમાં નીર;
એમ મૂરખના હ્રદેમાંહે ઠરે નહિ, રામકથા ગંભીર. ૭
કવિતા સિંધુમાં અર્થ રત્ન તે, નવ જાણે મતિમંદ;
જ્ઞાતા ભગવતી એ રસ જાણે, જે કાવ્ય કથા નભ ચંદ. ૮
તે માટે શ્રોતાજન સુણજો, સાદર શ્રદ્ધા સહિત;
શ્રીપુરુષોત્તમ દશરથ ઘેર પ્રગટ્યા, પુરમાં હરખ અમિત. ૯
શ્રીરામજન્મથી સકળ વિશ્વમાં, વરત્યો જયજયકાર;
એક લંકામાંહે શોક પડ્યો, ધરાકંપ થયો તેણીવાર. ૧૦
સિંહાસન દશાનન બેઠો, ભાગી પડ્યું તવ છત્ર;
મુગટ ખસી પડ્યા શીશવિષેથી. કંપ્યો રાવણ તત્ર. ૧૧
ત્યારે આદર્શમાં અવલોક્યું રાવણે, દીઠાં નહિ દશમુખ;
એવા માન શુકન જોઈને મતિમંદ, પામ્યો મનમાં દુઃખ. ૧૨
મંદોદરીને સ્વપ્ન જ આવ્યું. પામી ઘણો પરિતાપ;
જાણે સહિત સુલોચના અંગ પોતાનું, વિધવા દીઠું આપ. ૧૩
રાણીએ સ્વપ્નની વાત કહી ત્યારે, બોલ્યો રાવણ વાણ;
દૈવ જે ઈશ્વર આપણી ઉપર, કોપ્યા નિશ્ચે જાણ. ૧૪
જેની ઉપર દૈવ કોપે તેને, થાય વિઘ્ન અનેક;
ક્ષીણ પામે બળ પોતાનું, થાય વેરીનું બળ વિશેક. ૧૫
તે લાભ જાણી ઉદ્યમ કરે, પણ આવે તેમાં હાણ;
વિજય ઠામે પરાજય પામે, વહાલાં વેરી થાય જાણ. ૧૬
આપણું રાજ ત્રિયા ને સંપત્તિ, ગજ રથ વાહન જેહ;
તે શત્રુ ભોગવે આપણ જોઈએ, દૈવ રૂઠ્યો હોય એહ. ૧૭

× ભૂંડ * કપૂર

જે લખ્યું હશે તે થશે સુંદરી, સુખ દુઃખ કરમ સમાન;
માટે ચિંતા શાને કરે છે ! હું છું મહા બળવાન ૧૮
પછે પ્રધાન પ્રત્યે રાવણ કહે છે, સાચવો નગ્ર ને રાજ;
રાતદિવસ સાવધાન રહો, કોઈ શત્રુ ઉદે થયો આજ. ૧૯
એ રીતે આગમ જણાવ્યું, બીન્યો રાવણ રાય;
હવે અવધપુરીમાં દિન દિન અદકો, આનંદ ઉત્સવ થાય. ૨૦
રામજન્મ સુખમંગળકારી, નિરભે લોક પ્રસન્ન;
માગ્યા મેહ વરસે વસુધાતળ, પાકે છે ઘણું અન્ન. ૨૧
વૃક્ષ સદા અમૃતફળ આપે, ત્રિકાળ દૂઝે ધેનુ;
વ્યાધિ દરિદ્ર ન ચિંતા કોને, થાય નહિ દુઃખ દેહનું. ૨૨
સ્વરૂપ સુંદર નરનારીનાં, મૂઢ થયા વિદ્વાન;
ચારે વર્ણ ધર્મ નિજ પાળે, ભૂપતિ ઇંદ્ર સમાન. ૨૩
કૌશલ્યા ઉદયાચળમા જ્યારે, ઊગ્યા દિનમણિ રામ;
તસ્કર ઉલૂક તે અંધ થયા, મૂકયાં જાર ચોરીનાં કામ. ૨૪
વેદાંત શાસ્ત્ર કરીને સર્વે, મતનો થાયે છેદ;
વિષયાસક્તિ ટળે સહુ જ્યારે, પ્રગટે દૃઢ નિર્વેદ. ૨૫
એમ રામજન્મથી કામ ક્રોધ મદ, અન્યા અધરમ જેહ;
શોક દુઃખ દુષ્કાળ દોષ સહુ, નાશ થયા છે તેહ. ૨૬
દ્વિતીયાચંદ્રની પેરે દિન દિન, વૃદ્ધિ પામે કુમાર;
માતાપિતાની આંખ ઠરે, જોઈ હરખે છે નરનાર. ૨૭
કનકમણિના પારણામાંહે, ચારે પુત્ર ઝુલાવે;
હરખે હાલરું ગાતી માતા, હેત કરીને હુલાવે. ૨૮
અનેક નારીઓ આવે નગરની, ઝુલાવે કરીને હેત;
નોછાવર કરી લેતી ઓવારણાં, ભક્તિ પ્રેમ સમેત. ૨૯
શ્રીરામચંદ્રનું મુખ નીરખીને, દેતી ત્રિયા આશિષ;
કૌશલ્યાજી પુત્ર તમારો, જીવજો ક્રોડ વરીષ.× ૩૦

× વર્ષ

કુંવરને કર્ણવેધ કૃત્ય કીધું, સરવે પામ્યાં સુખ;
ઉછંગ લેઈ પયપાન કરાવે, જનની જોતી મુખ. ૩૧

વલણ

મુખ જોઈ સુખ પામે દશરથ, ચારે પુત્ર રતંન રે;
લાડ લડાવે કુંવરને, કૌશલ્યા હરખે મંન રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधाराया बालकांडे श्रीराम
जन्मानन्तर रावणभयोत्पत्तिर्नाम सप्तदशोऽध्याय ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો

રાગ વેલીનો ઢાળ

શ્રીરામકથા જશ નિર્મળ છે પુણ્ય પવિત્ર જી,
જથામતિએ કરી ગાઉં તે બાળચરિત્ર જી. ૧
પ્રભુ ખટ માસના થયા ઝૂલે છે પારણે,
સાતસેં રાણીઓ આવે ઝુલાવા કારણે. ૨
મેલી મુખકમળમાં અંગૂઠો ધાવતા,
કીલકી હુંકાર કરી માતાને બોલાવતા. ૩
આવી ઋતુ શરદકેરી પૂનમની રાતડી,
કરી એક કૌતુકલીલા તેની કહું વાતડી. ૪
ચોકમાં પારણું મૂકી સુવાડ્યા રામને,
માતા હાલો ગાય ઝુલાવે પૂર્ણકામને. ૫
તેત્રે સમે ચંદ્રમા ઊગ્યો, દિશાઓ દીપાવતો,
કળાઓ પૂર્ણ કિરણે જનમન ભાવતો. ૬
તેનું પ્રતિબિંબ પડ્યું સુતમુખ હેજમાં,
જાણે બીજો ચંદ્ર જ ઉદે થયો થંભ તેજમાં. ૭
સામસામી ચંદ્ર દેખાયા તેજ એક તારમાં,
કૌશલ્યાએ કૌતુક દીઠું, પડ્યાં છે વિચારમાં. ૮
આ તે શું ચેટક હશે કે મને સ્વપ્ન થયું,
વદન વિધુ દેખાયો, મુખ એનું ક્યાં ગયું? ૯

મોતીનાં કુંડળ કાને સોહિયે કર સાંકળાં,
પ્રતિબિંબ આભૂષણનાં એક એકમાં મળ્યાં. ૩૮
સિંહનખ સોને મઢ્યો હાલરું ઓપતું,
ઉર આકાશ મણિ રંગ ગ્રહ દ્યુતિ લોપતું. ૩૯
બાળવિધુ આનન ઉપર કેશ ઝૂમી રહ્યા,
કરપદ કંજ સુકોમળ નખ જાણે મણિ ગ્રહ્યા. ૪૦
અણિયાળી આંખડી આંજી બિંદુ દીધો ભલો,
કપાળે કૌશલ્યાએ કરિયો કુમકુમ ચાંદલો. ૪૧
અલબેલો આંગણે રમતા રમકડાં લેઈને,
ચપળ ગતિએ ચાલે જાનુ કર દેઈને. ૪૨
ચાલવા શીખ્યા ચારે તોતડું બોલતા,
પુત્રને રમાડવા પૂંઠે દશરથ ડોલતા. ૪૩
ખોળામાં લેઈને રાજા બોલવું શિખાવતા,
કર ચપટી વજાડી સુતને નચાવતા. ૪૪
દશરથ પુત્રને જોઈ પ્રેમ મન આણતા,
પોતાનું ભાગ્ય સરાહે વિધિને વખાણતા. ૪૫
ભૂખ્યા થાય ત્યારે રોતાં પયપાન કરાવતા,
નવાં નવાં નિત્ય આભૂષણ તે અંગ ધરાવતા. ૪૬
બે વર્ષના બાળક થયા રમે ઘણા રંગમાં,
બંધુ આદે બીજા સખા છે સંગમાં. ૪૭
ભોજન સમે બોલાવે તોયે નથી આવતા,
નાસીને બારણે જાય રડતા ને રિસાવતા. ૪૮
કૌશલ્યા પૂંઠળ ધાયે પુત્રને બોલાવતી,
મધુરી મીઠી વાણી કહે મન ભાવતી. ૪૯
આવો મારા કુંવર કાલા જાઉં તારે વારણે,
ઘણીવાર થઈ છો ભૂખ્યા રમો છો બારણે. ૫૦
રુદે ચાંપી ચુંબન કીધું કેડે લઈ આવતાં,
પુત્રને ભોજન કરાવે રૂડાં મનભાવતાં. ૫૧

પાસે લેઈ ભૂપતિ બેઠા વિશેકે વહાલમાં,
ચારેને ભોજન કરાવે પોતાના થાળમાં. ૫૨
એવાં સુખ જોઈ રાજા બ્રહ્માનંદ પામતા,
મગ્ન થઈ લાડ લડાવે સુખે દિન વામતા: ૫૩
વૈકુંઠાધીશ વિશ્વંભર બ્રહ્મ જેને જાણિયે,
તે પ્રભુ પુત્ર જ થયા શું ભાગ્ય વખાણિયે? ૫૪
બ્રહ્મા શિવ શેષ ને નારદ વખાણે ભૂપને,
આવે નિત્ય પ્રત્યે જોવા રઘુવર રૂપને. ૫૫

વલણ

રૂપ જોઈ રઘુવર તણું, મોહ પામે નરનાર રે;
પાંચ વરસના પ્રભુ થયા ત્યારે, કરતા લીલા અપાર રે. ૫૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीरामस्य
बालचरित्रकथनं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો

રાગ ધનાશ્રી

થયા પંચ વર્ષના ચારે કુમારજી, અંગે ધરતા વિવિધ શણગારજી;
સહુમાં મોટા છે શ્રીરામજી, નિજજનકેરા પૂરણકામ જી. ૧

ઢાળ

કામ પૂરણ રામજી, જેની કથા પુણ્ય પવિત્ર;
વસ્ત્ર ભૂષણ અંગે ધરીને, કરતા રામ ચરિત્ર. ૨
કર કનક સાયક ચાપ નાનાં, ગ્રહી રમતા રામ;
અસુર કરી પાષાણના, શિર છેદતા અભિરામ. ૩
તે દૂર બેઠા જુએ દશરથ, પુત્ર મૂકે બાણ;
તે ભણ્યા વિણ ભૂલે નહિ, શિર ચોટ મારે જાણ. ૪
ત્યારે સભાજન કહે રાયને, મહા પુત્ર બળિયા એહ;
સિંહ તણા હોય સિંહ નિશ્ચે, તેમાં નહિ સંદેહ. ૫

વસિષ્ઠ ગુરુને પૂછીને, શુભ લગ્ન મુહૂરત દીધ;
ઉપવીત ધરવા પુત્રને, દશરથે આદર કીધ. ૬
અનેક મુનિવર તેડિયા, ભોજન નાના ભાત;
સજ્જન ફરે હલમલ કરે, આનંદમાં દિનરાત. ૭
ચાર સુતને મુંજીબંધન, કરાવ્યું ઋષિરાય;
ઉપવીત અંગે ધરાવ્યાં, તે નિગમ પથ મહિમાય. ૮
વસિષ્ઠ ગુરુએ આપિયો, જે ગાયત્રીનો મંત્ર;
કુળધર્મ ક્ષત્રી તણો જે, વળી વેદ મારગ તંત્ર. ૯
વાજિંત્ર વાગે અતિ ઘણાં, ને સ્વસ્તિ મંત્ર ભણાય;
કીર્તિ જાચક વખાણે, ઘણું દાન આપે રાય. ૧૦
ચાર દિન ભોજન કરાવ્યું, નગર સહુ તેણીવાર;
વિપ્રને બહુ દાન આપી, વળાવ્યા નિરધાર. ૧૧
જે વેદવંદ્ય જગતગુરુ તે, થયા છે વ્રતબંધ;
પછે વિદ્યા ભણવા ચારે, એ ગુરુ વસિષ્ઠ સંબંધ. ૧૨
જેની શ્વાસા નિગમ કહાવે, તે ભણ્યા આગમ વેદ;
ધર્મપાળક પ્રભુ તે ગુરુ, સેવતા ગત ભેદ. ૧૩
સહુ લોકપતિ કંપે કટાક્ષે, કાળે પામે ત્રાસ;
તે આજ્ઞા ગુરુની પાળતા, કરે વિદ્યાનો અભ્યાસ. ૧૪
વસિષ્ઠ પાસે તે ભણ્યા સહુ, કળા ગુણ સમુદાય;
ત્યારે વરસ દ્વાદશના થયા, બંધુ સહિત રઘુરાય. ૧૫
ચૌદ વિદ્યા ધનુર આદિ, કળા સકળ સુજાણ;
ધરમ ન્યાય ને વેદ નીતિ, ભણ્યા પુરુષ પુરાણ. ૧૬
રાય દશરથ બોલિયા તે, વસિષ્ઠ પ્રત્યે વાણ;
હવે ચારે પુત્રને તીર્થ કરવા, મોકલીએ નિરવાણ. ૧૭
સેના ઘણી સત્વર કરી, સાથે સુમંત પ્રધાન;
આજ્ઞા લેઈ ગુરુ પિતાની, પછે ચાલિયા ગુણવાન. ૧૮
ઘણાં શકટ ભરીને દ્રવ્ય લીધું, વસ્તુ નાના ભાત;
ચરણ વંદી નિજ માતના, ચાલિયા ચારે ભ્રાત. ૧૯

રથમાં બેઠા ચાર બંધુ, સૈન્યનો નહિ પાર;
શ્રીરામ ચાલ્યા તીર્થ કરવા, વરત્યો જયજયકાર. ૨૦
જ્યાં તીર્થ આવે તે ઠેકાણે, સ્નાન કરતા રામ;
બ્રહ્મભોજન દેવ અર્ચન, કરે છે નિષ્કામ. ૨૧
જેવો મહિમા જે તીર્થનો, જેવો જ્યાં અનુક્રમ;
તે વિધિ કરતા રામજી, આચરે એવો ધર્મ. ૨૨
ગજ તુરંગમ ગઉ વસ્ત્ર ભૂષણ, દ્રવ્યનો નહિ પાર;
તે દાન કરતા વિપ્રને, તીરથ વિષે નિરધાર. ૨૩
જેના ચરણથી ગંગા થયાં, જે તીર્થ પદ પાવન;
જે પ્રભુ ફરતા તીર્થ કરતા, પોતે જુગજીવન. ૨૪
જેને ચરણે સકળ તીરથ, રહ્યાં કારણરૂપ;
જેના નામથી અઘઓઘ જાયે, આપે મોક્ષ અનુપ. ૨૫
શિવવિરંચિ શેષ જેનું, ધરે નિત્ય ધ્યાન;
તે લોકસંગ્રહ અર્થ પાળે, પરમ શ્રીભગવાન. ૨૬

વલણ

ભગવાન પાળે ધર્મ એવો, તે લોકના હિત કાજ રે;
હવે રામે જે તીરથ કર્યાં, તે વિસ્તારી કહું આજ રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीरामस्य उपवीतधारणानंतरं विद्याभ्यासो नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦મો

રાગ મારુ

સુણો શ્રોતા નિર્મળ મન, રૂડી રામકથા પાવન;
રામે તીરથ કરિયાં જેહ, કહું સંક્ષેપે કરી તેહ. ૧
કાશી વિશ્વનાથ ત્ર્યંબકેશ, મહાકાળેશ્વર ઓંકારેશ;
મમલેશ્વર જેનું નામ, કેદારેશ્વર પૂરે કામ. ૨
નાગનાથ ઘૃષ્ણેશ્વર જેહ, વૈજનાથ અભેકર તેહ;
મલ્લિકાર્જુન શંકર ભીમા, સોમનાથ રામેશ્વર સીમા. ૩

જ્યોતિર્લિંગ થયાં એ બાર, કહું સપ્ત પૂરી વિસ્તાર;
અયોધ્યા મથુરા ને માયા, કાશી કાંચી વિષ્ણુ શિવરાયા. ૪
અવંતિકા ને દ્વારામતી, સપ્તપુરી એ છે મોક્ષવતી;
તીરથ જે ત્રિવેણી ગોમતી, પંચ પ્રયાગ આપે સદ્‌ગતિ. ૫
બ્રહ્મ પ્રયાગ કર્ણ પ્રયાગ, ગુપ્ત પ્રયાગ દિવ્ય પ્રયાગ;
શિવ પ્રયાગ નિમિષારણ્ય, મધુવન ને વૃંદાવન. ૬
ચંપકારણ્ય બ્રહ્મારણ્ય, બદ્રિકાશ્રમ નંદનવન;
પ્રવરા ને વેદારણ્ય, આનંદવર્ધની પાવન. ૭
ભીમરથી જુમનાં સરસ્વતી, તાપી નર્મદા ભોગાવતી;
ભાગીરથી ગોમતી કૃષ્ણા, કાવેરી કૃતમાળ પયોષ્ણા. ૮
પીનાતુંગી મંદાકિની, સુવરણમુખી પયસ્વની;
તુંગભદ્રા ને સોમવતી, તામ્રપરણી ને સરસ્વતી. ૯
સાવિત્રી રેવા શિશુમાળા, કુંકુમતી વેણા રસાળા;
વેદાવતી છે અઘનાશની, મળ પ્રહરા નિર્મળમની. ૧૦
ચટપ્રહરા નિર્મળ કરણી, ગંડકી સરજુ વૈતરણી;
સોમનદ ને શિવનદ જેહ, સોમભદ્ર નદેશ્વર તેહ. ૧૧
પુરંદરી ને પ્રાચી અરુણ, વેત્રવતી સપ્તઉર્ગા વરુણ;
સ્વામી કાર્તિક કરણ કુમારી, પંચદ્રતા વાંજ્જરા હુંકારી. ૧૨
દેવી કાળિકા મહીંદ્રકાળી, સુરનદી ત્રિશૂળી બાળી;
મંત્રવર્ધની નીરાવતી, શંખોદ્ધારિણી ને રંજયંતી. ૧૩
અહીરાવણી અલકનંદા, નાટકી ફલ્ગુ ત્રિપદા;
શત વરણ નદી શેષાદ્રિ, મૂળ પીઠ શોભે બ્રહ્માદ્રિ. ૧૪
સિંહાદ્રિ હિમાદ્રિ સ્થાન, વિંધ્યાદ્રિ ને સરોવર માન;
અરુણાચળ આનંદવન, કમલાય ચિદાંબરી ધન્ય. ૧૫
જનાર્દન ને કન્યાકુમારી, શ્રીરંગપટ્ટણ શોભા સારી;
પક્ષતીરથ શંખોદ્ધાર, મચ્છતીરથ વેદોદ્ધાર. ૧૬
અગસ્ત્યાશ્રમ ઊર્વી સંઘટ, હિરણ્યનદી ને સંધ્યાવટ;
પ્રથકોદક ને ધર્મસ્થંભ, બ્રહ્મયોનિ બ્રહ્માવર્તારંભ. ૧૭

કુરુક્ષેત્ર બિંદુતીર્થ, ધરમાલય પામે અર્થ;
ગણસાગર કલાપગ્રામ, સિંધુ સંગમ પાવન ધામ. ૧૮
અંબિકાદેવી કૌડંન્યપુર, યોગદાતા ભૈરવીસુર;
કલોલક બાળાક્ષંકેશ્વરી, વિરાટરૂપી રક્તાંબરી. ૧૯
બ્રહ્મ અંબિકા જ્વાળામુખી, દેવી પીતાંબરી મહામુખી;
શાંભવી કરવીરવાસની, સપ્તશૃંગી કમળઆસની. ૨૦
હિંગળુજ કમળજા નામ, ચાંગદેવ મોરેશ્વર ધામ;
વટેશ્વર ને ગુપ્ત કેદાર, અખેવટ કુશ તીરથ સાર. ૨૧
જાંબુનદ ત્રિકુટાચલ નૂર, હરિહરેશ્વર નરસિંહપુર;
મૂળ માધવી જ્ઞાનેશ્વર, ચક્રપાણિ ને જાળેશ્વર. ૨૨
ગૌતમેશ્વર ને જુનાટ, નાગેંદ્ર સપ્તયોજન ઘાટ;
કોટેશ્વર દક્ષિણ પ્રયાગ, માધવેશ્વર છે મહાભાગ. ૨૩
ધૌતપાપ સિદ્ધવટ જેહ, સિદ્ધેશ્વર કહિયે તેહ;
પૂર્વ સાગર તીરથરાજ, મહાબળેશ્વર વૈરાટરાજ. ૨૪
ઉંધુલ ખેટક શંકર, નારાયણ મળ્યા સર્વેશ્વર;
પંચાલેશ્વર ને સપ્તનાથ, પૂર્ણાલય ને વિશ્વનાથ. ૨૫
મહામુંડેશ્વર સિંધુપુર, ઇંદ્રાયણી ને ગોપિકેશ્વર;
ભીમચંડી હિમાલય મયા, મોક્ષમડ વેદપુર ગયા. ૨૬
અરૂણાવતીએ શેષશાયી, શુભ્રમણિ સ્વામી કાર્તિકરાઈ;
કિષ્કિંધા પરવત માતંગ, વિરૂપાક્ષ શોભે ઉતંગ. ૨૭
ચિત્રકૂટ પંપાસરોવર, રુકમ કૂટ શોભે સુંદર;
કાળચંદ્રિકા ને ગોકર્ણ, કૃષ્ણ સાગર નિર્મળ વર્ણ. ૨૮
તીર્થ હરિહર જંબુકેશ્વર, અનંતશાયી ને મમલેશ્વર;
પ્રભાકર મથુરાં વિકર્ણ, તપોવન પ્રભાસ ઉદ્ધર્ણ. ૨૯
વિશ્રાંતિવન કુંભકોણ અર્થ, માતુલિંગ ત્રિવિક્રમતીર્થ;
મૂળ માન્ધાતા જગન્નાથ, કર્ણ મૂળ ત્રિકોણ સનાથ. ૩૦
પુંડરીક્ષેત્ર ને ચંદ્રભાગા, દેવી આશાપુરી સભાગા;
મથન કાળેશ્વર મીનાક્ષી, કુશ તર્પણ ને કામાક્ષી. ૩૧

સીતાદેવી ચિદાંબરેશ્વર, તીર્થ આદિત્ય વૈશ્વાનર;
હરિદ્વાર ને બ્રહ્મકટાહ, અગ્નિકુંડનો ચાલે પ્રવાહ. ૩૨
ચંદ્રકુંડ ને ગોદાવરી, બ્રહ્મકુંડની જાત્રા કરી;
એમ સકળ તીરથ કરી ધામ, આવ્યા અવધપુરી શ્રીરામ. ૩૩

વલણ

શ્રીરામ તીરથ કરી આવ્યા, અવધપુર મોઝાર રે;
માતપિતાને પાયે લાગ્યા, હરખ્યો સકળ પરિવાર રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीरामस्य तीर्थयात्राकरणं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો

રાગ પરજિયો

શ્રીરામચંદ્ર તીરથ કરી આવ્યા, પ્રધાન બંધુ સમેત;
માતપિતાને હર્ષ થયો ને, પ્રજાને ઊપન્યું હેત. ૧
બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવ્યાં, વરત્યો ઓછવ ઘોષ;
દાન ઘણાં અપાવ્યાં દ્વિજને, પામ્યા સરવ સંતોષ. ૨
બ્રહ્મવ્રત ઋષિપણું પાળવા, લાગ્યા પોતે રામ;
ખટરસ ભોજન સ્વાદ તજીને, વરતે છે નિષ્કામ. ૩
દશા વિરક્ત વિશ્વંભરપાળે, તજ્યું ઉત્તમ સેજ્યાસન;
હાસ્યવિનોદ જે શણગાર રસના, મૃગયા ગમનાગમન. ૪
સ્ત્રીઓ તણું અવિલોકન ન કરે, તેની સાથે ન બોલે;
એકાંત આસન નાસા દષ્ટિ, બ્રહ્માનંદમાં ડોલે. ૫
જગતના ઈશ્વર ધર્મના પાળક, એવું વ્રત આચરતા;
ત્રણ બંધુ તે સાધુપણે, શ્રીરામની સેવા કરતા. ૬
એક સમે સિદ્ધાશ્રમવાસી, જે ગાધિપુત્ર કહેવાય;
તે વિશ્વામિત્ર અજોધ્યામાં આવ્યા, જાચવાને રઘુરાય. ૭
ત્યારે દશરથે સાષ્ટાંગ નમન કરીને, સિંહાસન બેસાડ્યા;
પૂજા વસ્ત્રાભૂષણ આપી, મુનિવર સુખ પમાડ્યા. ૮

ત્યારે વિશ્વામિત્ર પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા, ધન્ય ધન્ય દશરથરાય;
તારે બ્રાહ્મણ ઉપર ભાવ ઘણો છે, તું સત્યવ્રત કહેવાય. ૯
જે બ્રાહ્મણ દેખી હર્ષ ન પામે, નિંદા કરે પાપિષ્ટ;
તે બીજે જન્મે શ્વાન થઈને, ભોગવે પામર વિષ્ટ. ૧૦
જે વૃત્તિ હરણ કરે બ્રાહ્મણની, તે પ્રાણી દરિદ્રી થાય;
સાત જન્મ સુધી ભિખારી તે, અન્ન વિના પીડાય. ૧૧
જે બ્રાહ્મણને કરે તાડન મારણ, દુર્વચને દે ગાળ;
તે રૌરવ નરક સહસ્ર વરસ રહે, પછી થાય શૂકર ચંડાળ. ૧૨
એવા ગાધિપુત્રનાં વચન સુણીને, નમિયા દશરથ ભૂપ;
હું સરખું કાંઈ કામકાજ કહો, માગો સુખ અનુરૂપ. ૧૩
ત્યારે મુનિવર કહે મારેઅન્ય પદારથ, નથી જોઈતું રાજ;
દ્રવ્ય અશ્વગજ રથ ને ભૂષણ, તેહ તણું નથી કાજ. ૧૪
હું મુનિ મેળવી યજ્ઞ કરું છું, તે ભંગ કરે છે અસુર;
સુબાહુ મારીચ તાડિકા આદે, મહા દુઃખ દે છે ભૂર. ૧૫
તે માટે રાય પુત્ર તમારા, રામ લક્ષ્મણ છે જેહ;
તે યજ્ઞની રક્ષા કરવા આપો, હું માગું છું એહ. ૧૬
પૂરણ યજ્ઞ થશે ત્યારે હું, સંતોષ પામીશ મન;
ત્યારે પુત્રને પાછા કુશળ લાવીને, સોંપીશ તમને તન. ૧૭
એવાં ગાધિપુત્રનાં વચન સુણીને, રાય થયા ભયભીત;
વજ્ર તણો ઘા વાગે જાણે, વીજ પડે વિપરીત. ૧૮
પ્રાણપ્રિય રઘુવીર જ વહાલા, જાણી તનમન ધન;
એવું વિચારી ધીરજ રાખી, બોલ્યા રાય વચન. ૧૯
અરે મુનિવર પુત્ર જે મારા, બાળક છે સુકુમાર;
એ શું કરી જાણે જુદ્ધ તે સાથે, બળિયા અસુર અપાર. ૨૦
બાળકમાં હજી રામ રમે છે, શું જાણે જુદ્ધની વાત;
જુદ્ધ કરવાને માગ્યા સુતને, એ તો મહા ઉત્પાત. ૨૧
સૈન્ય સકળ લેઈને હું આવું, ચાલો તમારી સાથ;
અસુર સકળ સંહાર કરું, દેખાડું મારા હાથ. ૨૨

પ્રાણપ્રિય રઘુવીર ન આપું, એ મારું જીવન;
ગદ્દગદ કંઠ થયા એવું કહી, આંસુ આવ્યાં લોચન. ૨૩
ત્યારે કોપાયમાન થયા મુનિ કૌશિક, બોલ્યા ક્રોધે પર્મ;
અલ્યા કેમ કહ્યું જે માગો તે આપું, ને હવે મૂકે છે ધર્મ. ૨૪
તું સૂરજવંશી થઈને સત્ય મૂકે, જોને વિચારી મન;
રવિકુળમાં લાંછન લગાડે, કાયર થઈ રાજન. ૨૫
તારા વંશમાં હરિશ્ચંદ્ર રાજા, જોને કેવું સત્ય પાળ્યું;
રાજ તજી નિજ કર્મ કરી મને, જે માગ્યું તે આલ્યું. ૨૬
વળી રુક્માંગદ ને શિબિરાજા, તેણે પાળ્યું સત્ય;
તું હંસ વંશમાં પ્રગટ થઈને, આવું બોલે છે અસત્ય. ૨૭
શ્રીરામને તું પુત્ર જ જાણે, એ મૂર્ખતા મન;
વૈકુંઠનાથ તારે ઘેર અવતર્યા, સાક્ષાત્ શ્રીભગવન. ૨૮
વસિષ્ઠે તુજને પૂર્વે કહ્યું'તું, તે ક્યમ ભૂલ્યો રાય ?
જે નિગ્રહ કરતા કાળ તણું, મૂળ માયાપતિ કહેવાય. ૨૯
બ્રહ્મા શિવ સનકાદિક જેનું, ધ્યાન ધરે છે અભેદ;
સ્તવન કરે છે અનંત પૂરણ, બ્રહ્મ કહે છે વેદ. ૩૦
જેની કટાક્ષે લોકપતિ સહુ, કંપે માની ત્રાસ;
તે રામને તું બાળક કહે છે, જે અનંત ગુણ અવિનાશ. ૩૧
તત્ત્વમસિ વાક્યે કરી જેને, વેદાંત શાસ્ત્ર અભિરામ;
સર્વવ્યાપક પરબ્રહ્મને સ્થાપે, તે છે એ શ્રીરામ. ૩૨
કર્મશ્રેષ્ઠ કરી માને મીમાંસક, જીવનું કરવા કાજ;
જેને પામવા કર્મ આચરે, તે છે એ રઘુરાજ. ૩૩
જીવ અનેક અનિત્ય બંધ છે, લય નવ પામે પ્રાય;
સત્ય મુક્ત એક ઈશ્વર કર્તા, એવું કહે છે ન્યાય. ૩૪
તત્ત્વની સંખ્યા સાંખ્ય કરી કહે, પ્રકૃતિ પુરુષનો વિવેક;
તત્ત્વાતીત સ્વરૂપ જ્ઞાને કરી, અસંગ ઈશ્વર એક. ૩૫
સપ્ત વિભક્તિએ કરીને વ્યાકરણ, શબ્દ અર્થને સાધે;
જેના નામના અનેક અર્થ કરી, ઈશ્વરને આરાધે. ૩૬

સાધન અષ્ટાંગયોગે કરીને, સાધે છે મતિ ધીર;
પાતંજલિ જેને ઈશ્વર કહે છે, તે એ શ્રીરઘુવીર. ૩૭
એમ ખટશાસ્ત્ર ને ઉપનિષદ જેને, કહે છે અખંડ સ્વરૂપ;
તે રામને તું બાળ કહે છે, સાંભળ દશરથ ભૂપ. ૩૮
એમ ગાધિસુતે ઘણાં વચન કહ્યાં, તોયે હા નવ કહી નરદેવ;
ત્યારે ક્રોધે રાતાં નેત્ર થયાં, ને કોપ્યા મુનિ તતખેવ. ૩૯
એટલે આવ્યા વસિષ્ઠમુનિ, જે જ્ઞાની શમ દમ શાંત;
દશરથ ઊઠ્યા ગુરુને તેડી, જઈ બેઠા એકાંત. ૪૦
વિશ્વામિત્રનું વૃત્તાંત કહીને, રોવા લાગ્યા રાજ;
રામ વિના જે માગે તે આપીને, સમજાવો તમે આજ. ૪૧
ત્યારે વસિષ્ઠ કહે સુણો દશરથ રાજા, એ સમર્થ છે બળવાન;
જેણે સૃષ્ટિ નવી રચી, બ્રહ્મા કેરું ઉતાર્યું અભિમાન. ૪૨
એણે લોહ પિષ્ટ ભક્ષી તપ કીધું, સંવત્સર સાઠ હજાર;
ગાયત્રીનું પુરશ્ચરણ કરીને, બળિયો થયો છે અપાર. ૪૩
એના થકી ત્રિભુવન કંપે, દેવ ઇંદ્રાદિક જેહ;
માટે ગાધિનંદન નહિ માને નૃપ, મહા હઠીલો છે એહ. ૪૪
તે માટે રામ લક્ષ્મણ એને, આપો ભૂપતિ આજ;
ભરત શત્રુઘ્ન પાસે રાખો, થાશે રૂડાં કાજ. ૪૫
તોયે દશરથે હા કહેવાતી નથી, ઘણું રામ ઉપર છે હેત;
પ્રાણથકી અતિ રામ છે વહાલા, વાત્સલ્ય પ્રેમ-સમેત. ૪૬
ત્યારે ગુરુએ નેત્રે હાથ ફેરવ્યો, દશરથને તે દીશ;
દીઠા રામને ચતુર્ભુજ ચતુરાયુધ, મંડિત વૈકુંઠાધીશ. ૪૭
શેષ રૂપ લક્ષ્મણને દીઠા, સહસ્ર ફણા દ્યુતિવાન;
ત્યારે દશરથને તવ ધીરજ આવી, ઓળખિયા ભગવાન. ૪૮
પછે ગુરુને તેડી સભામાં આવ્યા, પોતે દશરથ રાય;
વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠ બે મળિયા, આનંદ અંગ ન માય. ૪૯
ત્યારે ભૂપતિ કહે ગાધિસુત પ્રત્યે, સાંભળો મુનિ દયાળ;
રામ લક્ષ્મણ તમને આપું છું, સાચવજો બે બાળ. ૫૦

વલણ

બે બાળક મારા પ્રાણવલ્લભ, આપું તમને આજ રે;
એવાં વચન રાયનાં સાંભળી, હરખ્યા કૌશિક ઋષિરાજ રે. ૫૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां पालकांडे विश्वामित्रेण दशरथप्रति रामलक्ष्मणयोर्वचनं नाम एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો

રાગ સામેરી

સુણી વચન દશરથ રાયનાં, તવ ગાધિસુત હરખ્યા ઘણું;
બે પુત્રને તેડાવ્યા રાયે, તે કારજ કરવા મુનિ તણું. ૧
તવ રામ-લક્ષ્મણ સજ થયા, ધર્યાં ધનુષ્ય ભાથાં બાણ;
ચરણ વંદી માતનાં, ચાલિયા ચતુર સુજાણ. ૨
કિરીટ મુગટ મણિખચિત કુંડળ, કડાં અંગદ મુદ્રિકા;
કટી મેખળા ઉરમાળ મુક્તા, તિલક કેસર ચંદ્રિકા. ૩
ઘનશ્યામ તન પટ પીટ અંબર, જરકસી જામા ધર્યા;
કટીબંધ ઉત્તરી વસ્ત્ર ઝળકે, વીરરસ વેશે ભર્યા. ૪
વિશ્વ મોહન જગત રક્ષણ, ભક્ત કારણ અવતર્યા;
પદ પાદુકા મણિખચિત પહેરી, સભામાંહે સંચર્યા. ૫
રામને જોઈ સહુ સભા ઊઠી, હરખ અંગ ન માય;
સાષ્ટાંગ વિશ્વામિત્ર ચરણે, નમ્યા શ્રીરઘુરાય. ૬
ઉઠાડ્યા કૌશિકે કર ગ્રહી, આશિષ મુખ અવિચળ વદે;
પ્રેમે ગદ્દગદ થયા મુનિ, શ્રીરામને ચાંપ્યા હ્રદે. ૭
જેમ પરમ તત્ત્વની થાય પ્રાપ્તિ, જ્ઞાનીને નિરધાર;
કૌશિક મુનિ રામને મળી, એમ પામ્યા સુખ અપાર. ૮
નિજ આસન બેઠા રામ-લક્ષ્મણ, નમી ગુરુને પાય;
સહુ સભાજન જુએ રામને, નવ નેત્રતૃપ્તિ થાય. ૯
આગમન કારણ કહ્યું મુનિએ, દુઃખ જે પોતા તણું;
શ્રીરામ કહે કરું યજ્ઞરક્ષા, દુષ્ટ સહુ પહેલાં હણું. ૧૦

પણ સુણો મુનિવર એક સંદેહ, ઊપન્યો નિરવાણ;
તમો મને તેડી જાઓ છો, ત્યાં યુદ્ધ કરવા જાણ. ૧૧
તે દૈત્ય મહા બળવંત છે, હું કરીશ યુદ્ધ અપાર;
પણ દેહ ક્ષણભંગુર છે, માટે કહો આત્મવિચાર. ૧૨
તે આત્મપ્રાપ્તિ કહો મુજને, વાસના મોહ જાય;
જેને કરી જન મોક્ષ પામે, અન્ય ગતિ નવ થાય. ૧૩
આત્મપ્રાપ્તિ વિના સાધન, ન શોભે વળી તેહ;
જ્યમ નાસિકા વિણ રૂપ સુંદર, પ્રાણ વિણ જ્યમ દેહ. ૧૪
દીપક વિના મંદિર જ્યમ, ભરથાર પાખે ભામની;
ઇંદ્રિયનિગ્રહ વિણ જોગ મિથ્યા, વિધુ વિના જ્યમ જામની. ૧૫
એમ આત્મપ્રાપ્તિ વિના સાધન, સકળ જાણો વ્યર્થ;
તે લક્ષ શ્રીગુરુ કરાવે, સરે ગુરુસેવાએ અર્થ. ૧૬
તે ગુરુકૃપા વિના કદાપિ, નવ ઊપજે નિર્વેદ;
સેવા થકી ગુરુ પ્રસન્ન થાયે, આપે જ્ઞાન અભેદ. ૧૭
જેણે ગુરુસેવા નવ કરી, ચાલ્યો ઊલંઘી મરજાદ;
પડી ધૂળ તેના જ્ઞાનમાં, જેવો સુરાપાનીનો વાદ. ૧૮
નવ ફળે વેદ પુરાણ અધ્યયન, બળો તેજ પ્રતાપ;
ધવરહિત જોબન સુંદરી, નવરૂપ શોભે આપ. ૧૯
જેમ અદાતાનું ઊંચું મંદિર, લોભીનો તત્ત્વવિચાર;
ભ્રષ્ટનું કુળગોત્ર તેવું, અંત્યજનો આચાર. ૨૦
એમ ગુરુકૃપા વિણ જાણજે, તેની વ્યર્થ વિદ્યા સર્વ;
માટે આત્મસાધન કહો મને, ટળે અહંબુદ્ધિ ગર્વ. ૨૧
રઘુવીરનાં વાચક સુણી, સભા હરખી મન;
કૌશિક મુનિ આનંદ પામ્યા, કહેતા હવા ધન્યધન્ય. ૨૨
પછી હર્ષ પામી વસિષ્ઠ પ્રત્યે, બોલ્યા ગાધિકુમાર;
હે બ્રહ્મનંદન બ્રહ્મનું તમો, જ્ઞાન આપો સાર. ૨૩
ઈશ્વર અનંત બ્રહ્માંડના, ધર્યો લીલા વિગ્રહ દેહ;
તે ગુરુ પ્રત્યે જ્ઞાન ઇચ્છે, ધરમ પાળક એહ. ૨૪

એવું સાંભળી શ્રીરામ ઊઠ્યા, નમ્યા ગુરુને ચર્ણ;
સંપુટ કર કરી ગુરુ સન્મુખ, બેઠા અશરણ શર્ણ. ૨૫
વસિષ્ઠ બોલ્યા હસીને, હે જગતગુરુ જુગદીશ;
છો સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મપૂરણ, પરાત્પર પરમેશ. ૨૬
ઉપદેશ તમને શો કરું ? છો સદા એકરસ રૂપ;
વધારવા ગુરુમાહાત્મ્ય પૂછો, ભક્ત ભાવન ભૂપ. ૨૭
યાચકને દાતાર જાચે, સર સ્તવે સિંધુ જેમ;
મૂંગાને વાચસ્પતિ, વિચાર પૂછે તેમ. ૨૮
દિનપતિ દીપ પ્રકાશ ઇચ્છે, ચકોર પ્રત્યે ચંદ્ર;
કલ્પતરુ દુર્બળની પાસે, માગે દાન સુખેંદ્ર. ૨૯
એમ જગતગુરુ જગન્નાથ મુજને, જ્ઞાન પૂછો આજ;
ગુરુમાહાત્મ્ય ધર્મ વધારવા, તે કારણ કહું મહારાજ. ૩૦
સન્મુખ બેસાડ્યા રામને, ગુરુ વસિષ્ઠે તેણીવાર;
દીક્ષા આપી રામને, વિધિએ તે બ્રહ્મકુમાર. ૩૧
ગુરુ સંપ્રદાય પ્રમાણશાસ્ત્ર, મહાવાક્યનો અનુસાર;
અનુભવ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વાચક, બોલિયા તેણીવાર. ૩૨
તે કથા બૃહદ વાસિષ્ઠમાહે, છે સકળ વિસ્તાર;
સમુદ્ર જેવો ગ્રંથ છે જેનો, શ્લોક છત્રીશ હજાર. ૩૩
તે માંહેથી કિંચિત્ કથા, મેળવી લીધો ભાવ;
વાલ્મીકિ રામાયણ વિષે, કહી ગયા છે મુનિરાવ. ૩૪
એ ગ્રથ સંમત મેળવ્યો, કોઈ સંદેહ પામે સોય;
એ કથા તો ઉચ્છિષ્ટ થઈ, એમ તર્ક કરશે કોય. ૩૫
પણ શ્રોતાજન સાવધાન થઈને, સુણો કહું દૃષ્ટાંત;
જેમ વત્સનું ધાવેલું પય, મક્ષિકા મધશુચિ માત. ૩૬
જેમ પુષ્પ ગંધિત ભ્રમરનું, જળ મેઘ મુખનું જેહ;
પુરોડાસ યજ્ઞ તણો પુનિત, મોટા ગ્રહે છે તેહ. ૩૭
પ્રસાદ જે વિષ્ણુ તણો, ઉચ્છિષ્ટ તે નવ જાણિયે;
એમ વ્યાસ વાલ્મીકિનાં કર્યાં, તે પુરાણ પુનિત પ્રમાણિયે. ૩૮

તે બૃહદ વાસિષ્ઠગ્રંથમાંથી, કાઢ્યો રામ વસિષ્ઠ સંવાદ;
તે કથા કિંચિત્ કહું સુણજો, શ્રોતા તજીને પ્રમાદ. ૩૯

વલણ

પ્રમાદ તજી શ્રોતા સુણો, જે પાવન રામચરિત્ર રે;
વસિષ્ઠ વળતા બોલિયા, સુણો રાઘવ પુણ્યપવિત્ર રે. ૪૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकचारायां बालकांडे श्रीरामवसिष्ठ-संवादे मायाचरित्रकथन नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો

રાગ કાફી

બ્રહ્મપુત્ર કહે સુણો રામ, એક દૃષ્ટા આત્મારામ;
સર્વવ્યાપક પૂરણ બ્રહ્મ, હૃદય ઇંદ્રિના ના જાણે મર્મ. ૧
સર્વ સાક્ષી સર્વાવાસ, તેમાં વિશ્વ તે મિથ્યા ભાસ;
તમો એક નિરંજન આદિ, શુદ્ધ કારણરહિત અનાદિ. ૨
જગત ભાસે ચિત્રવિચિત્ર, એ તમારી માયાનું ચિત્ર;
માયાનો ખેલ મિથ્યા ભૂત, જેવું મૃગજળ ભાસે અદ્ભુત. ૩
તમો અલિપ્ત સર્વાવાસ, જેમ સર્વત્ર એક આકાશ;
જળ ભરિયા કુંભ અનેક, સહુમાં સવિતા ભાસે એક. ૪
જેમ કાષ્ઠમાં અગ્નિવાસ, તેમ સર્વત્ર રામનિવાસ;
દર્પણમાં દેખાયે રૂપ, તેમ મિથ્યા વિશ્વ સ્વરૂપ. ૫
સત્ય આત્મા માટે એહ, વિશ્વ સ્વરૂપ દેખાયે તેહ;
જ્યમ બીજમાં તરુવર થાય, પટતંતુ કેરે ન્યાય. ૬
જળ ને લહરી છે જેમ, વિશ્વ તુજમાં રહ્યું છે તેમ;
તું વિના અન્ય વસ્તુ નથી, સત્ય રાઘવ કહું સરવથી. ૭
જે અનેક બ્રહ્માંડના જીવ, વિષયાસક્ત ભૂલ્યા શિવ;
તારી ભક્તિ વિના ભગવાન, નથી થાતું સ્વરૂપનું જ્ઞાન. ૮
એ અવિદ્યા માયાનો પ્રતાપ, અહંદેહ માની રહ્યો આપ;
જ્યમ મૃગજળ પુર દેખાય, ગાંધર્વ નગરની શોભાય. ૯

જ્યમ સ્વપ્ને રાજ્યાસન, જેવો વંધ્યાપુત્ર રતન;
ચિત્રના અગ્નિની જ્વાળ, જ્યમ શુક્તિમાં રજત રસાળ. ૧૦
એમ વિશ્વમાયાનું કૃત્ય, વાચારંભણ જાણો અસત્ય;
તેવી રામ તમારી માયા, તેણે જગતના જીવ વહાવ્યા. ૧૧
અઘટને ઘટાવે જેહ, માયાનું વિંદાણ જ એહ;
સુણો રામ કહું એક વાત, માયાની પ્રભુતા સાક્ષાત્. ૧૨
એક ગૌતમ ઋષિ કહેવાય, તેણે નિર્મ્યું શાસ્ત્ર જ ન્યાય;
શિષ્ય ગૌતમનો અભિરામ, તેનું ગાધિઋષિ એવું નામ. ૧૩
ચાર વેદ ખટ શાસ્ત્રનો જાણ, મહાજ્ઞાની તપસ્વી પ્રમાણ;
તેણે અનુષ્ઠાન કરિયું સાર, વિષ્ણુ પ્રગટ થયા તેણીવાર. ૧૪
વિષ્ણુ કહે માગો મુનિરાજ, જે માગો તે આપું આજ;
તે મુનિવર કહે માગું મુરારિ, મુને માયા દેખાડો તમારી. ૧૫
નારાયણ હસી બોલ્યા વાણ, પરમ દારુણ માયા જાણ;
તમને બંધન કરશે તેહ, છે મિથ્યા પણ દુર્ઘટ એહ. ૧૬
જ્યમ રજ્જુનો સર્પ જ ભાસે, શુક્તિમાં રજત પ્રકાશે;
જ્યમ કાષ્ઠ ખીલાનો ચોર, સ્વપ્નને સુખદુઃખનું જોર. ૧૭
આદિઅંત માંહે નથી એહ, મધ્યમાંહે સ્ફુરી છે તેહ;
છે મિથ્યા પણ મહાદુઃખ દેશે, જ્ઞાનધ્યાન હરીને લેશે. ૧૮
માર્કંડેય સરખાને ભમાવ્યા, બ્રહ્માદિક જાળમાં આવ્યા;
ભ્રમ બુદ્ધિ કરશે તમારી, એવી નિર્દય માયા મારી. ૧૯
એમાં શું જોવું છે મુન્ય ? ત્યારે ગાધિ બોલ્યા વચન;
માયાથી દુઃખ પામું જ્યારે, તમો સંભાળ લેજો ત્યારે. ૨૦
અસ્તુ કહીને નારાયણ ગયા, પછે દિન થોડા વહી ગયા;
જાહ્નવી તીરે વનમાં સાર, કરી આશ્રમ રહે નરનાર. ૨૧
એક સમે મુનિ મધ્યાહ્ન, ગયા કરવા ગંગામાં સ્નાન;
જળમાંહે પેઠા જેટલે, જીવ અકળાયો તેટલે. ૨૨
થયું મર્ણ તે વેળા અકાળ, જમદૂતે ઝાલ્યા તત્કાળ;
લેઈ ચાલ્યા જમપુર માંહે, નર્કકુંડમાં નાખ્યો ત્યાંહે. ૨૩

નર્ક ભોગવિયું કંઈ કાળ, પછી અવતાર્યો ચંડાળ;
નામ કંટક હિંસા કર્મ, પામ્યો જોબન સ્ત્રી પર્મ. ૨૪
માંડ્યો ગૃહસ્થાશ્રમ તેણીવાર, થયાં પુત્રપુત્રી પરિવાર;
તેનું પોષણ કરવા માટ, લૂંટે લોકને પાડી વાટ. ૨૫
ગૌબ્રાહ્મણ આદે જીવ, ઘણી હિંસા કરી છે અતીવ;
તેમ કરતાં વનમોઝાર, દવ લાગ્યો એક જ વાર. ૨૬
નથી કંટક તે નિજ ઘેર, દૈવ ઇચ્છાયે થઈ એવી પેર;
માતપિતા પુત્ર ને નાર, સર્વે બળિયાં દવ મોઝાર. ૨૭
કંટકે આવી જોયું ત્યાંહે, મહાદુઃખ પામ્યો મનમાંહે;
મુંને નહિ મળે આવો સંસાર, તેવું કહીને રોયો તે અપાર. ૨૮
પછી દૂર દેશાંતર ગયો, કેરલ દેશમાં આવિયો;
તે નગરનો નરપતિ જેહ, પામ્યો મર્ણ તેણે દિન તેહ. ૨૯
તે રાયને નહોતી પ્રજાય, પ્રધાને ત્યાં વિચાર્યો ન્યાય;
હસ્તિની શણગારી ત્યાંય, પુષ્પમાળા આપી સૂંઢમાંહ્ય. ૩૦
જેને કંઠે આરોપે માળ, થાય નગ્ર તણો એ ભૂપાળ;
એટલે ત્યાંહાં આવ્યો ચંડાળ, તેને કંઠે આરોપી માળ. ૩૧
લેઈ ગયા તેને રાજદ્વાર, કર્યો રાજ તણો અધિકાર;
કર્યું ભૂપતિનું ક્રિયાકર્મ, રાજસંપત્તિ પામ્યો પર્મ. ૩૨
ખટ વર્ષ ભોગવ્યું રાજ, મહાઅધરમી કરે કૂડાં કાજ;
એક સમે તે કંટકરાય, સૈન્ય સહિત ગયો મૃગયાય. ૩૩
પોતાની જન્મભૂમિના જન, તીર્થ કરતા આવ્યા તે વન;
તેણે ઓળખિયો વનમાંથી, અલ્યા કંટક તું આંહાં ક્યાંથી? ૩૪
સુણી મન પામ્યો લજ્જાય, સૈન્ય પ્રધાન વિસ્મે થાય;
પ્રધાને પછી તેડી એકાંત, પૂછ્યું તેની ભાગી ભ્રાંત. ૩૫
અમારા ગામનો એ ચંડાળ, અહીં થઈ બેઠો છે ભૂપાળ;
મંત્રીએ સુણી દંડ જ દીધો, કંટકને લૂંટી લીધો. ૩૬
ત્યાંથી મારી કાઢ્યો ચંડાળ, નગ્રમાંહે આવ્યો તત્કાળ;
થયાં ભ્રષ્ટ સહુ નરનાર, સર્વે કરતાં હાહાકાર. ૩૭

પુરની મળી સર્વ પ્રજાય, કાઢયો ધર્મશાસ્ત્રનો ન્યાય;
પ્રજાએ કર્યો અગ્નિપ્રવેશ, નગ્રમાં ન રહ્યું કોઈ શેષ. ૩૮
આવ્યો કંટક નગ્ર મોઝાર, પ્રજા દીઠી ભસ્માકાર;
મારે સારું બળ્યાં એ આપ, મારે શિર બેઠું તે પાપ. ૩૯
કરી કાષ્ટ ચિતા તેણીવાર, બળવા બેઠા તે મોઝાર. ૪૦
એટલે થયું કૌતકમાન, માયા ઈશ્વરની બળવાન;
ઋષિપત્નીની પૂરવની જેહ, આવી બારણે ઊભી તેહ. ૪૧
તેણે હાંક મારી બોલાવ્યો, સ્વામી ત્યારના શે ના આવો ?
હું રસોઈ કરી જોઉં છું વાટ, વાર લાગી થયો ઉચાટ. ૪૨
ઘણીવારના આવ્યા આંહે, શું નાહો છો ગંગામાંહે ?
એવું સાંભળી ચમકયો મન, દીઠો આશ્રમ ને સ્ત્રીજન. ૪૩
પૂર્વસ્મૃતિ આવી મનમાંહ્ય, ચિતા નગ્ર ન દીઠું ત્યાંય;
દીઠો આશ્રમ પોતા તણો, ભયભીત થયો અતિ ઘણો. ૪૪
અરે હું બ્રાહ્મણ અવતાર, શિષ્ય ગૌતમનો નિર્ધાર;
હું થયો ભ્રષ્ટ હિંસાવંત, એવું કહી કરતો કલ્પાંત. ૪૫
વિષ્ણુ સ્મરણ કર્યું છે ત્યારે, હરિ પ્રગટ થયા તેણીવારે;
ગાધિને મુખે ફેરવ્યો હાથ, થયું પૂરવજ્ઞાન સનાથ. ૪૬
શ્રીહરિની ઘણી સ્તુતિ કરી, કર જોડી વાણી ઊચરી;
જાણ્યો માયા તણો પ્રતાપ, પછી શુદ્ધ થયો નિજ આપ. ૪૭
હે નાથ ! એ માયા તમારી, મહા બળવંતી ને વિકારી;
તે દુરસ્ત નિર્દૈ અપાર, કૃપા રાખજો દેવમોરાર. ૪૮
હું છું શરણ તમારે સ્વામી, માયા વારજો અંતર્યામી;
એવું કહી મુનિ લાગ્યા પાય, ત્યારે હસિયા વૈકુંઠરાય. ૪૯
ઋષિને આપ્યું અભેદાન, હરિ પામ્યા અંતર્ધાન;
કહે વસિષ્ઠ સુણો રઘુરાય, એવી માયા તમારી કહેવાય. ૫૦
અતિ દુર્જય નવ જિતાય, તમ શરણ રહે સુખ થાય;
છે મિથ્યા પણ મહા બળવાન, મહાપુરુષનાં મુકાવે માન. ૫૧

વલણ

માન મુકાવે મહાપુરુષનાં, હરિમાયા બળવાન રે;
તે માટે સહુ અભિમાન મૂકી, ભજવા શ્રીભગવાન રે. ૫૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकाण्डे श्रीरामवसिष्ठसंवादे मायाचरित्रकथनं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો

વસિષ્ઠ કહે સુણો શ્રીરઘુરાયજી, એ ચિદશક્તિ તમારી કહેવાય જી;
આદિ અંતે નથી આકારજી, મધ્યે માયા પામી વિકાર જી. ૧

ઢાલ

વિકાર પામી મૂળ માયા, જ્યારે ઈક્ષણા પુરુષે કરી;
મહત્તત્ત્વ તેથી ઉદે પામ્યું, અહં ત્રિગુણે વિસ્તરી. ૨
અહંતત્ત્વ ત્રિગુણ વિકારથી, જે તત્ત્વ ચોવીસ નિરમયાં;
નભ સમિર તેજ સલિલભૂત, પંચ ભૂત એ તમનાં થયાં. ૩
રજોગુણથી દશે ઇંદ્રી, પંચજ્ઞાન પંચકરમ કહી;
તે મન આધીન સકળવરતે, નિજ વિષય ભુક્તે રહી. ૪
સત્ત્વનું આશે ચતુર, મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર;
શબ્દ સ્પર્શ રસ રૂપ ગંધ, એ તત્ત્વ ચોવીસ સાર. ૫
સ્વરાટ સરવે થયું તેનું, સ્થૂળ સૂક્ષ્મ જેહ;
માંહે પુરુષસત્તા પ્રવેશી, ત્યારે થયું ચૈતન્ય એહ. ૬
બ્રહ્માંડ સરવે ભરાયું, ચર અચર જીવની કાય;
પણ એક આત્મા રમે સઘળે, તે નવ આવે ન જાય. ૭
વિરાટરૂપે એક આત્મા, નથી બીજું અન્ય;
તે રૂપ સંક્ષેપે કહું, રઘુવીર ધરજો મન. ૮
ચરણતળ પાતાળ છે, પ્રપદ રસાતળ જાણિયે;
મહાતળ બે ગુલ્ફ પદ કેરાં, વિરાટ વખાણિયે. ૯
જાનું જંઘા તે તળાતળ, વિતળ ભૃકુટિ દેશ;
નૈર્ઋત લોકે ગુદસ્થાનક, શિશ્ન પ્રજાપતિ એશ. ૧૦

આકાશ મંડળ પોલ પેટ જ, ઉદર સાગર સાત;
જઠરાગ્નિ તે વડવાનળ, રૂદે ભૂર્લોક વિખ્યાત. ૧૧
મહર લોક તે કંઠનાલે, જનલોક મુખ કહેવાય;
યમલોક રહે છે દંત દાઢચો, વરુણ તે રસનાય. ૧૨
અશ્વનીકુમારને ઘ્રાણ ઇંદ્રી, ભુવર લોક ભૃકુટિ વિષે;
લલાટે તપલોક મસ્તક, સત્ય લોક રહો સુખે. ૧૩
નેત્ર દિનકર હસ્ત વાસવ, રોમાવળી વનરાય;
ત્વચા વાયુ પૃષ્ઠ અધરમ, પર્જન્ય રેત કહેવાય. ૧૪
ક્ષુધા તે દુર્ભિક્ષ જાણો, ક્રોધ સૃષ્ટિસંહાર;
મોહ પાલન પ્રજાનું તે, મૃત્યુ ભય નિરધાર. ૧૫
મન ચંદ્રમા બુદ્ધિ વિરંચિ, નારાયણ ચિતરૂપ;
અહંકાર તે મહા રુદ્રરૂપે, મુખ તે અગ્નિ અનુપ. ૧૬
લોભ લજ્યા અધર બે ગિરિ, અસ્થિ સરિતા નાડ;
એ વિરાટ સપ્તાવરણ સુધી, એક છે ગત આડ. ૧૭
એકએકથી દશગણું આ ત્રણ, છે અપાર અનુપ;
એક પુરુષ વ્યાપક રહ્યા સઘળે, અકળ અલખ સ્વરૂપ. ૧૮
જ્યમ બાજીગર વિસ્તારે લીલા, સમેટે નિરધાર;
એમ પુરુષ સૃષ્ટિ સમેટે, ત્યારે કહેવાય સંહાર. ૧૯
જ્યમ ઉર્ણ નાભિ જાળ કાઢી, રમે તેની માંહે;
પાછી સમેટે મુખે એમ, લય સૃષ્ટિ પુરુષમાંહે. ૨૦
જ્યમ ઉત્પત્તિ ત્યમ લય જ પામે, વિશ્વ સઘળું એહ;
પ્રલય પંચ કહું જથા, એ સુણો રાઘવ તેહ. ૨૧
પિંડને બે પ્રલય નિત્ય, નિમિત્ત નિદ્રા મર્ણ;
ત્રીજો પ્રલય ત્રિલોકનો, કરે વિધિ નિદ્રાચર્ણ. ૨૨
ચારે યુગ જાય સહસ્ર વેળા, સૃષ્ટિનો લય થાય;
પ્રલય નામ જ તે તણું, તમો સુણો શ્રીરઘુરાય. ૨૩
આઠ લક્ષ યોજન ચઢે પાણી, ત્રિલોક બૂડી જાય;
બ્રહ્મા નિદ્રા કરે ત્યારે, પ્રલય તે કહેવાય. ૨૪

હાવે મહાપ્રલય તે કહું, વરસે શત વરસ ઘનમાળ;
શત વરસ સૂરજ તપે, દ્વાદશ શેષ મુખની જ્વાળ. ૨૫
બ્રહ્માંડ બળીને ભસ્મ થાયે, ત્યારે અગ્નિ શોષે નીર;
લય થાય અગ્નિ વાયુમાં, આકાશમાંહે સમીર. ૨૬
નભ તમોગુણમાં જઈ ભળે, રજમાંહે તમ લય થાય;
રજ સમાયે સાત્વિકમાં, અહંતત્ત્વ સત્ત્વ સમાય. ૨૭
અહંતત્ત્વ તે મહત્તત્ત્વમાં, થઈ સમાયે ગુણહીન;
મહત્તત્ત્વ માયામાં મળે, પ્રકૃતિ પુરુષમાં લીન. ૨૮
તે પુરુષ અચળ અખંડ નિર્મળ, સદા એક રસરૂપ;
એ પુરુષોત્તમ આનંદઘન, સુખ જ્ઞાનરૂપ અનુપ. ૨૯
તમો છો રઘુનાથજી, સર્વના આત્મા ઈશ;
ભક્તિ થકી સાક્ષાત્ જાણે, જીવ શ્રીજગદીશ. ૩૦
ભક્તિ વિના નવ લેશ થાયે, સ્વરૂપ કેરું જ્ઞાન;
ભક્તિએ અંતર શુદ્ધ થાયે, ભાસે શ્રીભગવાન. ૩૧
હવે પ્રલય આત્યંતિક કહું, રઘુવીર સુણજો તેહ;
વળી જ્ઞાનપ્રલય એને કહે, માનુભાવ પંડિત જેહ. ૩૨
જે જ્ઞાની જાણે એક બ્રહ્મ, અખંડ રૂપ અભેદ;
આભાસ વિશ્વ પ્રપંચથી, પામ્યો જથા નિર્વેદ. ૩૩
જેણે પ્રાણ આશય અક્ષ હોમી, જ્ઞાન અગ્નિમાંહે;
જગત દૃષ્ટિ ટળી તેની, દ્વૈત ન જુવે કાંહે. ૩૪
અદ્વૈત પદ ભાસ્યું તદા, એક પુરુષ અખિલ પ્રકાશ;
બ્રહ્માંડમાં ભરપૂર આત્મા, રહ્યો યથા અવકાશ. ૩૫
જ્ઞાને કરીને વિશ્વ ટાળ્યું, જીવન્મુક્ત જેહ;
એ પ્રલય કહિયે પાંચમો, રઘુવર જાણો તેહ. ૩૬
અધ્યાસનો અપવાદ કરતાં, ઊગરે જે રૂપ;
તે તમો સત્ય સ્વરૂપ છો, બ્રહ્માંડ કેરા ભૂપ. ૩૭
શ્રીરામને ગુરુએ કહ્યું, તે જ્ઞાનસિંધુ અપાર;
મેં મંદબુદ્ધિએ કરી, કિંચિત્ કર્યો વિસ્તાર. ૩૮

નીકળાયું ન સુરસરિતાય, એવી મહાદેવની પ્રભુતાય;
સ્તુતિ કરી નૃપતિએ અપાર, ત્યારે ચાલી ગંગાની ધાર. ૩૪
મેરુ શીશ પડી તે ધાર, મહાપ્રચંડ ને વેગ અપાર;
ત્યાંથી ધારા થઈ ત્રણ ખંડ, ત્રણ લોકમાં ચાલી પ્રચંડ. ૩૫
નામ સુરસરી સ્વર્ગે ત્યાંહે, ભોગાવતી તે પાતાળમાંહે;
આવ્યાં ભૂતળ ભાગીરથી નામ, જોઈ ભૂપ થયો અભિરામ. ૩૬
ગંગા કહે કરું પૂરણ કામ, ચાલ્ય દેખાડ પિત્રીનો ઠામ;
રથ બેસી આગળ થયો રાય, પૂંઠે ચાલે પ્રવાહ ગંગાય. ૩૭
ફોડે ગિરિવર ચાલે ધાર, થાય શબ્દ પ્રચંડ અપાર;
એક મુનિવર મારગમાંહ્ય, ધ્યાન ધરવા બેઠા હતા ત્યાંહ્ય. ૩૮
રાય કહે મુનિ શું બેઠા આંહે? આવે ગંગા તણાશો તે માંહે;
અંજલી ભરીને મુનિજન, ગંગાજળ કર્યું પ્રાશન. ૩૯
રાયને થઈ ચિંતા ઘણી, કરી સ્તુતિ મુનિવર તણી;
જાનુમાંથી કાઢી તે ઠામ, માટે જાહ્નવી પડિયું નામ. ૪૦
ગયાં ગંગા તે સિંધુ મોઝાર, ભસ્મ કૂપ ભરાયો તે વાર;
ગંગા સ્પર્શ થયો ઉદ્ધાર, પામ્યા સદ્ગતિ સગરકુમાર. ૪૧
થયો વિશ્વમાં જયજયકાર, પામ્યા મુનિજન હર્ષ અપાર;
ત્રટ સુંદર શોભા રમ્ય, ઘણા મુનિએ કર્યા આશ્રમ. ૪૨
થયાં અનેક ક્ષેત્ર ને ધામ, કર્યો પાવન ભૂતળ ઠામ;
વિશ્વામિત્ર કહે સુણો રામ, એમ આવ્યાં ગંગા અભિરામ. ૪૩
જે કોઈ સાંભળે એહ કથાય, નરનારી તે પાવન થાય;
તેનું જન્મમરણ દુઃખ વામે, ગંગાસ્નાન તણું ફળ પામે. ૪૪

વલણ

પામે ગંગાસ્નાન કેરું, પાપી પાવન થાય રે;
કથા કરી કૌશિક ઋષિએ, તે સુણી હરખ્યા શ્રીરઘુરાય રે.

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकाण्डे भगीरथेन सह गंगायाः गमन नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

હાવે મહાપ્રલય તે કહું, વરસે શત વરસ ઘનમાળ;
શત વરસ સૂરજ તપે, દ્વાદશ શેષ મુખની જ્વાળ. ૨૫
બ્રહ્માંડ બળીને ભસ્મ થાયે, ત્યારે અગ્નિ શોષે નીર;
લય થાય અગ્નિ વાયુમાં, આકાશમાંહે સમીર. ૨૬
નભ તમોગુણમાં જઈ ભળે, રજમાંહે તમ લય થાય;
રજ સમાયે સાત્વિકમાં, અહંતત્ત્વ સત્ત્વ સમાય. ૨૭
અહંતત્ત્વ તે મહત્તત્ત્વમાં, થઈ સમાયે ગુણહીન;
મહત્તત્ત્વ માયામાં મળે, પ્રકૃતિ પુરુષમાં લીન. ૨૮
તે પુરુષ અચળ અખંડ નિર્મળ, સદા એક રસરૂપ;
એ પુરુષોત્તમ આનંદઘન, સુખ જ્ઞાનરૂપ અનુપ. ૨૯
તમો છો રઘુનાથજી, સર્વના આત્મા ઈશ;
ભક્તિ થકી સાક્ષાત્ જાણે, જીવ શ્રીજગદીશ. ૩૦
ભક્તિ વિના નવ લેશ થાયે, સ્વરૂપ કેરું જ્ઞાન;
ભક્તિએ અંતર શુદ્ધ થાયે, ભાસે શ્રીભગવાન. ૩૧
હવે પ્રલય આત્યંતિક કહું, રઘુવીર સુણજો તેહ;
વળી જ્ઞાનપ્રલય એને કહે, માનુભાવ પંડિત જેહ. ૩૨
જે જ્ઞાની જાણે એક બ્રહ્મ, અખંડ રૂપ અભેદ;
આભાસ વિશ્વ પ્રપંચથી, પામ્યો જથા નિર્વેદ. ૩૩
જેણે પ્રાણ આશય અક્ષ હોમી, જ્ઞાન અગ્નિમાંહે;
જગત દૃષ્ટિ ટળી તેની, દ્વૈત ન જુવે કાંહે. ૩૪
અદ્વૈત પદ ભાસ્યું તદા, એક પુરુષ અખિલ પ્રકાશ;
બ્રહ્માંડમાં ભરપૂર આત્મા, રહ્યો યથા અવકાશ. ૩૫
જ્ઞાને કરીને વિશ્વ ટાળ્યું, જીવન્મુક્તે જેહ;
એ પ્રલય કહિયે પાંચમો, રઘુવર જાણો તેહ. ૩૬
અધ્યાસનો અપવાદ કરતાં, ઊગરે જે રૂપ;
તે તમો સત્ય સ્વરૂપ છો, બ્રહ્માંડ કેરા ભૂપ. ૩૭
શ્રીરામને ગુરુએ કહ્યું, તે જ્ઞાનસિંધુ અપાર;
મેં મંદબુદ્ધિએ કરી, કિંચિત્ કર્યો વિસ્તાર. ૩૮

નીકળાયું ન સુરસરિતાય, એવી મહાદેવની પ્રભુતાય;
સ્તુતિ કરી નૃપતિએ અપાર, ત્યારે ચાલી ગંગાની ધાર. ૩૪
મેરુ શીશ પડી તે ધાર, મહાપ્રચંડ ને વેગ અપાર;
ત્યાંથી ધારા થઈ ત્રણ ખંડ, ત્રણ લોકમાં ચાલી પ્રચંડ. ૩૫
નામ સુરસરી સ્વર્ગે ત્યાંહે, ભોગાવતી તે પાતાળમાંહે;
આવ્યાં ભૂતળ ભાગીરથી નામ, જોઈ ભૂપ થયો અભિરામ. ૩૬
ગંગા કહે કરું પૂરણ કામ, ચાલ્ય દેખાડ પિત્રીનો ઠામ;
રથ બેસી આગળ થયો રાય, પૂંઠે ચાલે પ્રવાહ ગંગાય. ૩૭
ફોડે ગિરિવર ચાલે ધાર, થાય શબ્દ પ્રચંડ અપાર;
એક મુનિવર મારગમાંહ્ય, ધ્યાન ધરવા બેઠા હતા ત્યાંહ્ય. ૩૮
રાય કહે મુનિ શું બેઠા આંહે ? આવે ગંગા તણાશો તે માંહે;
અંજલી ભરીને મુનિજન, ગંગાજળ કર્યું પ્રાશન. ૩૯
રાયને થઈ ચિંતા ઘણી, કરી સ્તુતિ મુનિવર તણી;
જાનુમાંથી કાઢી તે ઠામ, માટે જાહ્નવી પડિયું નામ. ૪૦
ગયાં ગંગા તે સિંધુ મોઝાર, ભસ્મ કૂપ ભરાયો તે વાર;
ગંગા સ્પર્શ થયો ઉદ્ધાર, પામ્યા સદ્દગતિ સગરકુમાર. ૪૧
થયો વિશ્વમાં જયજયકાર, પામ્યા મુનિજન હર્ષ અપાર;
ત્રટ સુંદર શોભા રમ્ય, ઘણા મુનિએ કર્યા આશ્રમ. ૪૨
થયાં અનેક ક્ષેત્ર ને ધામ, કર્યો પાવન ભૂતળ ઠામ;
વિશ્વામિત્ર કહે સુણો રામ, એમ આવ્યાં ગંગા અભિરામ. ૪૩
જે કોઈ સાંભળે એહ કથાય, નરનારી તે પાવન થાય;
તેનં જન્મમરણ દુઃખ વામે, ગંગાસ્નાન તણું ફળ પામે. ૪૪

વલણ

પામે ગંગાસ્નાન કેરું, પાપી પાવન થાય રે;
કથા કરી કૌશિક ઋષિએ, તે સુણી હરખ્યા શ્રીરઘુરાય રે.

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकाण्डे भगीरथेन
सह गंगायाः गमन नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો

રાગ મેવાડો

વિશ્વામિત્રનાં વચન સુણીને, હરખ્યા લક્ષ્મણ રામ જી;
ગંગાની ઉત્પત્તિ સુણી જે, ભાગીરથી પડિયું નામ જી. ૧
પછી ત્યાંહાં થકી આગળ ચાલ્યા ત્રૈણે, સિદ્ધાશ્રમને પંથ જી;
રામને વિશ્વામિત્ર ભણાવે, અનેક પ્રકારના ગ્રંથ જી. ૨
અસ્ત્રમંત્ર નાનાવિધ કેરા, યુદ્ધકળા બહુ ભાત જી;
વિશ્વામિત્રે પ્રવીણ કર્યા તે, શીખ્યા બન્ને ભ્રાત જી. ૩
ત્યારે આગળ જાતાં બે મારગ આવ્યા, મુનિને પૂછે રામજી;
બે મારગમાં જે હોય ઢૂંકડો તે, કહો મુજને અભિરામ જી. ૪
ત્યારે કૌશિક કહે વામ પંથ વેગળો, દક્ષિણ પંથ નજીક જી;
પણ એ મારગમાં તાડિકા રહે છે, તેની છે ઘણી બીક જી. ૫
ત્યારે રામ કહે એ મારગ ચાલો, નહિ થાય કાંઈ વિઘન જી;
ઘણઘણાટ રથનો રવ વાજે, આવ્યું તાડિકારણ્ય જી. ૬
એવે રથનો પડઘો સાંભળી, આવી તાડિકા તેણી વાર જી;
એક સહસ્ર વારણનું બળ છે, પ્રચંડ રૂપ અપાર જી. ૭
સોએક મુનિ મુખમાં ઘાલ્યા છે, પાપિણી હિંસાવાન જી;
એવી કુંભકર્ણની ભગની આવી, તનુ પર્વત સમાન જી. ૮
બાર ગાઉ લગી મુખ પહોળું છે, નેત્ર જાણે અંગાર જી;
પંચ પંચકોશનો એકેકો સ્તન છે, શિર ગિરિશૃંગ આકાર જી. ૯
અનેક રાક્ષસીઓ લેઈ સંગે, આવી મારગ માંહે જી;
શ્રીરઘુંવીરને દેખાડી છે, વિશ્વામિત્રે ત્યાંહે જી. ૧૦
ત્યારે શ્રીરામે કોદંડ ચઢાવ્યું, શર લીધું સંધાણ જી;
મુનિ આજ્ઞા માગી રઘુવીરે, મૂક્યું તીક્ષ્ણ બાણ જી. ૧૧
જેમ અગ્નિ કેરી જ્વાળા ચાલે, ચમકે તડિત આકાશ જી;
એમ રામબાણ ધૂધવતું ચાલ્યું, કરતું દિશાઓ પ્રકાશ જી. ૧૨

રહ્યા વીશ કોટીમાં બે વીર, મારીચ ને સુબાહુ ધીર;
આવ્યા જુદ્ધ કરવા તે જાણ, ગદાઓ ગ્રહીને નિજ પાણ. ૭
ઘણું જુદ્ધ થયું તે ઠાર, કહેતાં ગ્રંથ પામે વિસ્તાર;
પછે રામે વિચાર્યું મન, હવે એને પમાડું પતન. ૮
કરી ક્રોધ મૂક્યું એક બાણ, મહા પ્રચંડ તે છે નિરવાણ;
તેણે છેદ્યું સુબાહુનું શીશ, પામી મરણ પડ્યો તે દિશ. ૯
લાગી ઝપટ તે શરનો પવન, તેણે મારીચ ઊડ્યો ગગન;
તે જઈ પડ્યો સાગર પાર, ભય પામી રહ્યો તે ઠાર. ૧૦
થયો અસુર તણો સંહાર, મુનિ કરતા જેજેકાર;
સુર આશિષ દે અનુકૂળ, વરસાવે સુરતરુ ફૂલ. ૧૧
નિશાચરને મારી તે ઠામ, શોભે સિદ્ધાશ્રમ શ્રીરામ;
મહા કલ્પે સૃષ્ટિ સંહાર, એક બ્રહ્મ શોભે જ્યમ સાર. ૧૨
જેમ નક્ષત્રમંડળ લોપી, તપે દિનકર તેજે ઓપી;
તજી વિષયપ્રપંચ વિકાર, શોભે નિરમળ જોગી સાર. ૧૩
એમ શોભે પૂરણ કામ, મુનિ રક્ષા કરી શ્રીરામ;
જેમ જઠરા અન્ન પચાવે, પણ ગર્ભને આંચ ન આવે. ૧૪
એમ જજ્ઞ મુનિવર કેરી, કરી રક્ષા રામે ઘણેરી;
સહુ મુનિવર આશિષ દેતા, રામ રૂપ હૃદેમાં લેતા. ૧૫
સહુએ ઓળખ્યા શ્રીભગવાન, ગુણ ઈશ્વરના બળવાન;
ત્યારે મુનિવર પ્રત્યે વચન, હસી બોલ્યા ગાધિ તન. ૧૬
તમો રામને કહેતા બાળ, દીઠા પ્રતાપ આણે કાળ;
તેજસ્વી નવ ગણિયે કનિષ્ઠ, જેનાં પ્રાક્રમ પ્રૌઢ વરિષ્ઠ. ૧૭
રવિમંડળ નાનું ભાસે, પણ વિશ્વ સકળને પ્રકાશે;
કળશોદ્દ્ભવ નાને વાન, કર્યું સાગર જળનું પાન. ૧૮
' વામનરૂપ અખંડ, કર્યું બે પગલાં બ્રહ્માંડ;
.ડતની બુદ્ધિ લગાર, જાણે સરવ શાસ્ત્રનો સાર. ૧૯
.ન રામનું પાક્રમ જેહ, ઘણું અપાર બળ છે તેહ;
બ્રહ્માદિકના કળ્યામાં ન આવે, કવિ વાણીમાં ક્યમ કરી લાવે? ૨૦

થયો પૂરણ યજ્ઞ પ્રસન્ન, મુનિ કૌશિક હરખ્યા મન;
બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવ્યાં, આપી દક્ષણા વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં. ૨૧
સહુ બેઠા પામી નિવર્ત, તેવે દૂત આવ્યો એક તર્ત;
મિથુલેશ્વર કેરો પત્ર, આપ્યો વિશ્વામિત્રને તત્ર. ૨૨
ગાધિપુત્ર વાંચ્યો તેણીવાર, કહ્યા શ્રીરામને સમાચાર;
મિથિલાપુર જનક રાજન, તેને પુત્રી સીતા ઉત્પન્ન. ૨૩
તેનો રચિયો સ્વયંવર રાયે, ત્યાં મોટો મહોત્સવ થાયે;
આવશે પૃથ્વીના રાજન, વળી મહામોટા મુનિજન. ૨૪
માટે આપણે જાવું ત્યાંહે, લીલા જોવા જનકપુર માંહે;
એવાં સાંભળી મુનિનાં વચન, ફરક્યું રામનું જમણું લોચન. ૨૫
વળી દક્ષિણ અંગ ભુજાય, શુભ શુકન થયા રઘુરાય;
એમ કરતાં રવિ થયો અસ્ત, કર્યાં આસન વિપ્ર સમસ્ત. ૨૬
સંધ્યાવંદન કર્યું રામ, ભર્યાં ભોજ પૂરણ કામ;
એક સજ્જાએ સૂતા વીર, રામ લક્ષ્મણ રણના ધીર. ૨૭
પાસે પોઢચા મુનિ ભગવાન, જાણે બાળક પ્રાણ સમાન;
નિશા મધ્ય ગઈ છે જ્યારે, વિશ્વામિત્ર બેઠા થયા ત્યારે. ૨૮
મુનિ કૌશિક મહા તપવાન, કરે સ્મરણ હરિનું ધ્યાન;
ત્યારે લક્ષ્મણ પ્રત્યે રામ, કરે વારતા પૂરણકામ. ૨૯
જોને લક્ષ્મણ મારા વીર, કેવું ધ્યાન ધરે મુનિ ધીર?
લાભ મનુષ્યા દેહનો એહ, હરિભજન કરે જન જેહ. ૩૦
હરિનામ વિના લે અન્ન, તે જાણો પ્રેત ભોજન;
પ્રભુને અરપણ નથી કરતા, તે પાપી જાણો આત્મ હણતા. ૩૧
દૃઢ ભક્તિ વિના જે જ્ઞાન, તેનું જ્ઞાન જાણો અજ્ઞાન;
તેનો ધર્મ તે અધર્મકાર, આચાર તે તો અનાચાર. ૩૨
ભગવંતની ભક્તિરહિત, તેની વિદ્યા અવિદ્યા સહિત;
એમ લક્ષ્મણને કર્યો બોધ, જેણે ટળે સંસાર વિરોધ. ૩૩
એવી વાતો કરે બે ભ્રાત, એમ કરતાં થયું છે પ્રભાત;
ઊઠી લાગ્યા મુનિને પાય, સ્નાન સંધ્યા કરી રઘુરાય. ૩૪

મુનિ સાથે કર્યાં ભોજન, પછે બેઠા નિજ આસન;
સંભારી અવધપુર વાસ, રઘુવીર થયા છે ઉદાસ. ૩૫
સુણ લક્ષ્મણ વીર વચન, અહીં આવે થયા બહુ દિન;
વાટ જોતા હશે ત્યાં રાય, કેમ ધીરજ ધરશે માય? ૩૬
વચ્છવિયોગે ધેનુ જેમ, થયું માતપિતાને તેમ;
હાવે પાછા ક્યારે વળીશું? ક્યારે માતપિતાને મળીશું? ૩૭
એમ વિરહ થયો રઘુવીર, ચાલ્યાં નેત્રમાં આંસુ નીર;
એમ માનુષી ચેષ્ટા રામ, જણાવે છે પૂરણકામ. ૩૮
એવું જોઈને કૌશિક મુન્ય, રુદેશું ચાંપ્યા બે તન;
પ્રાણવલ્લભ મારા વીર, તમે રાખો રુદેમાં ધીર. ૩૯
એવું ભાવી જણાય છે અમને, રામ સીતા વરશે તમને;
માટે જાવું જનકપુર આજ, થાઓ શીઘ્ર બે રઘુરાજ. ૪૦
એવું કહી થયા સત્વર મુન્ય, સાથે લીધા ઘણા ઋષિજન;
મિથિલાપુર જવા કાજ, થયા તત્પર શ્રીરઘુરાજ. ૪૧

વલણ

રઘુરાજ બે તત્પર થયા, ધર્યાં ધનુષ્ય ભાથા બાણ રે;
અનેક મુનિવર કૌશિક સાથે, ચાલ્યા ચતુર સુજાણ રે. ૪૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकाण्डे श्रीरामेण
सुबाहु–आदिराक्षसहनन नाम अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

અધ્યાય ૨૯મો

દોહરા

જનકપુર જવા કારણે, ચાલ્યા સુંદર શ્યામ;
મુનિવર સરવે ચાલતા, માટે રથ નવ બેઠા રામ. ૧
મુનિ સંગાથે ચાલિયા, રામ લક્ષ્મણ બે ભ્રાત;
આશ્રમ આવે મુનિ તણા, ત્યાંહાં રહેતા સરવે રાત. ૨
મારગમાં જે મુનિ મળે, તે કરે સ્વાગત બહુ પેર;
આતિથ્ય કરે શ્રીરામને, તેડી લાવે નિજ ઘેર. ૩

એમ કરતાં આગળ ચાલિયા, આવ્યા એક વનમોઝાર;
ત્યાં અહલ્યા શલ્યા થઈ પડી, ગૌતમઋષિની નાર. ૪
ત્યારે પદરજ ઊડી રામની, પવન થકી નિરવાણ;
શલ્યાને સ્પર્શી જઈ, અહલ્યા થઈ તે જાણ. ૫
તે જડ મટીને ચેતન થઈ, પદરજને પ્રતાપ;
સુંદર રૂપે સુંદરી, તત્ક્ષણ ઊઠી આપ. ૬
કોઈ કહે છે રામે ચરણનો, સ્પર્શ કર્યો સાક્ષાત્;
એ તો જૂઠું જાણજો, ઘટે નહિ એ વાત. ૭
ધરમ ધોરીંધર રામ છે, ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ;
ક્ષત્રી ધરમ શુભ આચરે, એવા દીનદયાળ. ૮
અન્ય ક્ષત્રી એવું નવ કરે, આ તો ધરમ અવતાર;
ચરણસ્પર્શ તે ક્યમ કરે? બ્રાહ્મણીને નિરધાર. ૯
અહલ્યાએ તવ ઓળખ્યા, રઘુવીરને નિરધાર;
પૂરવની સ્મૃતિએ કરી, મળવા આવે નાર. ૧૦
અહલ્યા સામી આવતી, દીઠું રામે રૂપ;
પૂછે વિશ્વામિત્રને, સકળ ભુવનના ભૂપ. ૧૧
હે મુનિ પેલી કોણ છે? સન્મુખ આવે નાર;
ચંપકવરણી વિધુમુખી, મૃગનેણી સુકુમાર. ૧૨
જે રંભા ને વળી ઉર્વશી, કરતી હશે તેની સેવ;
હું જાણું એના ઉદરથી, પ્રગટ્યા ઇંદ્રાદિક દેવ. ૧૩
કે આવે ભવાની ઈશ્વરી, મુંને આપવાને વરદાન;
કે ઋષિપત્ની કોઈ આ સમે, ઊઠી નિદ્રાવાન. ૧૪
કે કૃપા તમારી મહામુનિ, મૂર્તિમાન થઈ આજ;
માટે કહો તે કોણ છે, કૃપા કરી મુનિરાજ. ૧૫
એવાં ધરમ વચન સુણી રામનાં, બોલ્યા ગાધિકુમાર;
તે અહલ્યા શલ્યા થઈ હતી, ગૌતમઋષિની નાર. ૧૬
તે તમ પદરજ પ્રતાપથી, શાપમુક્ત થઈ આજ;
દરશન કરવા તમ તણું, આવે શ્રીરઘુરાજ. ૧૭

એટલે ત્યાં આવી તદા, અહલ્યા જોડી પાણ;
સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી નમી, રઘુવીરને નિરવાણ. ૧૮

ત્યારે રામ કહે હે સાધવી, ઊઠો હાવે માત;
પછે અહલ્યા ઊઠી તે સમે, ઊભી જોડી હાથ. ૧૯

નેત્ર સજળ ગદ્દગદ ગિરા, દઢ મતિ નિર્મળ મન;
કર સંપુટ સન્મુખ રહી, કરતી રામ સ્તવન. ૨૦

જ્યમ વસંતઋતુમાં કોકિલા, બોલે મધુરી વાણ;
એમ સ્તુતિ કરતી શ્રીરામની, ઋષિપત્ની તે જાણ. ૨૧

છંદ

જય રામ કરુણાધામ પૂરણ કામ દશરથનંદનં,
તવ નામ મન અભિરામ સુંદર શ્યામ સુરમુનિવંદનં;
જય જગતગુરુ જગતાત માતા વિશ્વંભર જગનાયકં,
સ્મરામિ મિત્ર ચરિત્ર ચિત્ર વિચિત્ર જન સુખદાયકં. ૧

જય પરાત્પર પરબ્રહ્મ પૂરણ સગુણ નિરગુણ અવ્યયં,
ચર અચર જીવનિકાય વ્યાપક એક અજીત અનામકં;
જય નિગમ અગમ અપાર, કારણરહિત કૌશલ્યા તનં,
સચ્ચિદાનંદ અખંડ અજ ચૈતન્ય સાક્ષી ચિદ્દઘનં. ૨

જય શાપમોચન કમળલોચન દીનજન પ્રતિપાલકં,
નિજ ભક્તવત્સલ શરણ જન ભવરોગ વૈદ્ય કૃપાલકં;
જય મિત્રકુળકાનનકમળરવિ ચતુર વિહુ* વપુ ધારકં,
અવતાર કારણ ધર્મસ્થાપન, દુષ્ટ દનુજ વિદારકં. ૩

જય યજ્ઞપાળ દયાળ કૃતવધ તાડિકા ખર દૂષણં,
કર શર અમોઘ નિખંગ× ધનુષ્ય નમામિ રવિકુળભૂષણં;
બ્રહ્માંડનાયક ભુવનસુંદર દાનકૃત મમ સદ્દગતિ,
જય શિવહૃદય માનસમરાળ નમામિ રામ રમાપતિ. ૪

* વ્યૂહ × ભાથું.

મુનિપત્ની કૃત એ સ્તોત્ર પાવન જપે નરનારી સદા;
તે ધન્ય ભૂતળ દાસ ગિરધર મોક્ષ પામે સર્વદા. ૫

દોહા

એમ સ્તુતિ અહલ્યાએ કરી, જોડીને જુગ પાણ;
તમને આશિષ દેઉં છું, હજો સદા કલ્યાણ. ૧
સાઠ સહસ્ર વર્ષ લગી, હું રહી'તી જડરૂપ;
તે તમ પદરજ પરતાપથી, પામી મૂળ સ્વરૂપ. ૨
શાપ મુક્ત કીધો તમે, થઈ ચૈતન્ય અભિરામ;
માટે સીતા કન્યા જનકની, વરજો તમને રામ. ૩
તેવે સમે ત્યાં ગૌતમઋષિ, આવ્યા અકસ્માત;
મળ્યા રામને હરખશું, ગદ્દગદ પ્રેમ અઘાત. ૪
સાષ્ટાંગ કર્યો મુનિને તદા, બોલિયા રાજકુમાર;
હવે અંગીકાર સતીનો કરો, એ છે સાધવી નાર. ૫
એવાં વચન સુણી શ્રીરામનાં, ત્યારે હરખ્યા મુનિ ગૌતમ;
અહલ્યાને તેડી ગયા, તે પોતાને આશ્રમ. ૬
પછી આગળ ચાલ્યા રામજી, સાથે મુનિવર વૃંદ;
રામપ્રતાપ જોઈ સહુ, મન પામિયા આનંદ. ૭
અષ્ટક એ અહલ્યા તણું, જે શ્રવણ કરે નરનાર;
પાઠ કરે શ્રદ્ધા થકી, તે પામે પદારથ ચાર. ૮

વલણ

પામે પદારથ ચાર, તેને કૃપા શ્રીરઘુવર કરે;
જે સાંભળે નર ને નાર, તે ભવસાગર સેજે તરે. ૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकाण्डे श्रीरामस्य
अहल्यायाः शापमोचनं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

અધ્યાય ૩૦ મો

રાગ ધનાશ્રી

અહલ્યા કેરો કર્યો ઉદ્ધારજી, મુનિસંગ ચાલ્યા રાજકુમારજી;
મારગ જાતાં પૂછે શ્રીરામ જી, ગૌતમપત્ની અહલ્યા નામજી. ૧

ઢાળ

નામ અહલ્યા શલ્યા કયમ થઈ? કોણે દીધો શાપ?
તે મુનિવર મુજને કહી, સંદેહ ટાળો આપ. ૨
રામનાં વાયક સાંભળી, બોલ્યા વિશ્વામિત્ર વચન;
ઉત્પત્તિ કહું અહલ્યા તણી, સાંભળો દશરથતન. ૩
પૂર્વે બ્રહ્માએ રચી સૃષ્ટિ, ચિત્રવિચિત્ર અનેક;
તે સ્વરૂપ સુંદર તેજપૂર્ણ, રચી કન્યા એક. ૪
અહલ્યા તેનું નામ પાડ્યું, થઈ જ મોટી બાળ;
ત્યારે દેવ સર્વે રૂપ જોઈ, મોહ પામિયા તત્કાળ. ૫
વરવાને ઇચ્છે સુર સકળ, એ બ્રહ્મકન્યા જેહ;
વિચાર કરી વિધિએ રચ્યો, કન્યા સ્વયંવર તેહ. ૬
ત્યારે પ્રજાપતિએ પણ કર્યું, બે પહોરમાં નર જેહ;
પૃથ્વી પરિક્રમા કરી આવે, કન્યા પરણે તેહ. ૭
તે સાંભળી સુર સકળ ચાલ્યા, નવ લગાડી વાર;
પાકશાસન ગજારૂઢ થઈ, ચાલિયો તેણીવાર. ૮
તે સમે ગૌતમ સ્નાન કરી, નીકળ્યા ગંગા બહાર;
ત્યારે મારગમાં ગૌ બેમુખી, ઊભી હતી તે ઠાર. ૯
જ્યારે થાય ગૌ પ્રસુતા સમે, વચ્છનું મુખ દેખાય;
તે સમે સુરભિ બેમુખી, તે ભૂમિરૂપ કહેવાય. ૧૦
તે સમે પ્રદક્ષિણા કરે તેને, ભૂમિનું ફળ થાય;
ગૌતમઋષિએ વિચાર્યું, શાસ્ત્રનો એવો ન્યાય. ૧૧
ભણી મંત્ર ગાયત્રી તણો, પ્રદક્ષિણા કરી સાત;
મન વિચાર્યું વિધિલોક જઈ, કન્યા વરું સાક્ષાત. ૧૨

સત્યલોક જઈ વિધિને કહ્યું, ગૌતમ મારું નામ;
પરદક્ષિણા કરી સાત ભૂની, આવ્યો છું આ ઠામ. ૧૩
વિધિએ વિચાર્યું સત્ય વાયક, મુનિ બોલ્યા જેહ;
કન્યા પરણાવી તદા, ગૌતમઋષિને તેહ. ૧૪
તે સર્વ પહેલો ઇંદ્ર આવ્યો, ફરી પૃથ્વી પાર;
જુએ તો ગૌતમઋષિ, પરણિયા તેણીવાર. ૧૫
ઘણો ક્રોધ આણી ઇંદ્રે વળતો, કર્યો વિધિશું વાદ;
ચતુરમુખ પ્રત્યે ન ચાલ્યું, પામ્યો મન વિષાદ. ૧૬
પછે લાજ પામી વળ્યો પાછો, વિચાર્યું મન કામ;
એક વાર કન્યા ભોગવું તો, ઇંદ્ર મારું નામ. ૧૭
તે કન્યા લેઈ મુનિ આવ્યા, માંડ્યો ગૃહસ્થાશ્રમ;
કેટલા દિન એમ વહી ગયા, પણ ઇંદ્ર જોતો મર્મ. ૧૮
પછે અહલ્યાને ઘણે કાળે, થયાં બે સંતાન;
પ્રથમ જન્મ્યો પુત્ર તે, મહાતેજસ્વી વિદ્વાન. ૧૯
નામ શતાનંદ ભણ્યો વિદ્યા, પછી જનકપુરમાં જાય;
તે પુરોહિત થયો જનકનો, વળી પુરાણી કહેવાય. ૨૦
પછે થઈ પુત્રી અહલ્યાને, અંજની પાવન;
તે કુંવારી નિજ ઘેર છે, એમ વહી ગયા બહુ દન. ૨૧
એક સમે સૂરજગ્રહણ આવ્યું, પર્વ મોટું ત્યાંહ;
ગૌતમ અહલ્યા સ્નાન કરવા, ગયાં ગંગા માંહ. ૨૨
તે સ્નાન કરીને આવી પાછી, સુંદરી નિજ ઘેર;
ત્યાં મુનિ બેઠા ધ્યાન ધરવા, જાણી ઇંદ્રે પેર. ૨૩
એકલી જાણી અહલ્યાને, આવિયો સુરભૂપ;
કપટ કરી ઇંદ્રે ધરિયું, ગૌતમઋષિનું રૂપ. ૨૪
ઘરમાંહે વાસવ આવિયો, ત્યારે સતી પૂછે પેર;
સ્વામી નિત્ય પૂરણ કર્યા પાખે, કેમ આવ્યા ઘેર? ૨૫
કપટી કહે મન થયું ચંચળ, વ્યાપ્યો મન્મથ રોગ;
માટે આ વેળાએ ભામની તું, આપ મુજને ભોગ. ૨૬

ત્યારે સતી કહે મધ્યાહ્ન વેળા, સૂરજ આવ્યો શીશ;
અઘટિત કર્મ ન થાય હવડાં, ગ્રહણ છે આ દીશ. ૨૭
સ્વામી તમો સર્વજ્ઞ છો, તે જુઓ વિચારી ન્યાય;
આ સમે એ કૃત્ય કરે તો, દંપતી નરક પળાય. ૨૮
વાસવ કહે તારે કારણ શું છે? શુભ અશુભ જે કર્મ;
જે મારી આજ્ઞા પાળવી, એ મુખ્ય તારો ધર્મ. ૨૯
ત્યારે વચન સ્વામી તણું તેણે, કર્યું અંગીકાર;
પુત્રી બેસાડી બારણે, અડકાવી ઘરદ્વાર. ૩૦
પછે સંગ આપ્યો સુંદરી, નવ કપટ જાણ્યું મન;
સુરમાયામાં ભૂલી પડી, ઓળખ્યો નહિ સ્વામિન. ૩૧
બારણે પુત્રી હેરતી, જાર જનુની જેહ;
જાળીએથી જોતી તદા, કરી કોટ ઊંચી તેહ. ૩૨
એટલે ગૌતમ આવિયા કરી, નિત્ય કૃત પાવન;
ઉઘાડ કહી ઊભા રહ્યા, બારણે તે મુનિજન. ૩૩
સાદ સ્વામીનો ઓળખ્યો ત્યારે, નારી થઈ ભયભીત;
કપટ જાણ્યું કામની કંઈ, દીસે છે વિપરીત. ૩૪
અરે દુરાચારી તું કોણ છે? તવ ઇંદ્ર બોલ્યો વાણ;
ભામની કહે ભાગ સત્વર, કરી જા નિરવાણ. ૩૫
ભય ઘણો માની મુનિ તણો, ઇંદ્ર ઊઠિયા તેણીવાર;
અબળા ઊઠી બેબાકળી, આવી ઉઘાડ્યું દ્વાર. ૩૬
એવે ઇંદ્ર દીઠો મુનિવરે, નીકળ્યો થઈ મંજાર;
તે જોઈ ગૌતમ કોપિયા, મન ચઢી રીસ અપાર. ૩૭
અલ્યા કરમ કૂડું આચરી, ક્યાં જાય તે મતિપાપ?
તુજ અંગ થાજો સહસ્ર ભગ, મુનિએ તે દીધો શાપ. ૩૮
વળી પુરુષારથને બળે, તેં સતીશું કર્યો વ્યભિચાર;
માટે નપુંસક તું થજે, પામજે દુઃખ અપાર. ૩૯
તે સહસ્ર ભગ ઇંદ્રને અંગે, થયાં શ્રીરઘુવીર;
વળી કેટલાક દિન નપુંસક રહ્યો, ધરી મોર શરીર. ૪૦

એમ ઘણા દિન દુઃખ ભોગવ્યું, પછી કર્યું પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાણ;
મઘવાપતિને ભગ મટી થયાં, સહસ્રલોચન જાણ. ૪૧
હવે અહલ્યાશું ક્રોધ કરી, ગૌતમે દીધો શાપ;
તું થજે પાષાણ શલ્યા, જાર બુદ્ધિ આપ. ૪૨
ત્યારે કર જોડી કહે કામની, મારો નથી અપરાધ;
એ કપટરૂપે આવિયો, મેં જાણ્યા તમને સાધ. ૪૩
મુનિ કહે મેં હાંક મારી, ત્યારે કેમ ન દીધો શાપ?
ઇંદ્ર જાણ્યા પછી પૂરણ, ભોગ કીધા આપ. ૪૪
માટે શલ્યા થા તું સુંદરી, એ કરમ તારું જાણ;
વરસ સાઠ સહસ્ર સુધી, ભોગવજે નિરવાણ. ૪૫
ત્યારે દીન થઈ અબળા કહે, અનુગ્રહ કરો સ્વામિન;
હાવે પછી ક્યારે પામીશ, તમારું દરશન? ૪૬
ઋષિ કહે રવિકુળ માંહે ધરશે, નારાયણ અવતાર;
તે રામની પદરજ થકી, પામીશ તું ઉદ્ધાર. ૪૭
એવું કહેતામાં શલ્યા થઈને, પડી જડ આકાર;
પછી અંજનીશું બોલ્યા મુનિ, કરી ક્રોધ અપાર. ૪૮
તેં જાર જોયું માતનું, કર્યું કરમ અઘટિત જેહ;
વાનરની પેરે ઠૂકતી, કરી કોટ ઊંચી તેહ. ૪૯
તે દોષ માટે સુતા તુજને, દઉં છું હું શાપ;
કપિરૂપ થાજે તાહરું, એમ બોલિયા મુનિ આપ. ૫૦
ત્યારે પુત્રી કહે હે પિતાજી, અનુગ્રહ કરો આ દંન;
છોરુ કછોરુ થાય પણ, માબાપ સાંખે મન. ૫૧
એવાં વચન સુણીને દયા આવી, બોલ્યા ગૌતમ વાણ;
એ શાપ મિથ્યા થશે નહિ, સુણ પુત્રી કહું પરમાણ. ૫૨
કેસરી વાનર મહાબળી તે, સુર તણો અવતાર;
તે ઋષિમુખમાં તને મળશે, થશે તુજ ભરથાર. ૫૩
અગિયારમા જે રુદ્ર તે, તુજ ઉદર થાશે તંન;
તે થકી શુભ કીરતિ થશે, માનજે સાચું મંન. ૫૪

તે જોઈ બ્રાહ્મણ થયો વિસ્મે, સ્વધર્મી સુવિવેક;
એ હશે થાપણ રાયની, પેટીમાં દ્રવ્ય વિશેક. ૭
શિર ચઢાવીને લેઈ આવ્યો, જનક નૃપની પાસ;
લ્યો રાયજી થાપણ તમારી, પડી આ પરકાશ. ૮
મહારાજ મુજને આપિયું, તમો ક્ષેત્ર જે ભૂપત્ય;
તે મધ્યેથી નીકળી, એ તમારી સંપત્ય. ૯
સહુ સભા જોતાં મિથિલપતિએ, પેટી ઉઘાડી તેહ;
તેમાં દીઠી પંચ વર્ષની, કન્યા અદ્ભુત એહ. ૧૦
અતિ રૂપ સુંદર જોઈને, આશ્ચર્ય પામ્યું સર્વ;
વખાણતાં સરસ્વતી હારે, રતિ મૂકે ગર્વ. ૧૧
નૃપતિ હરખ પામ્યા ઘણું, કન્યા તણું જોઈ મુખ;
કાંઈ પ્રજા નહોતી રાયને, માટે થયું અતિ સુખ. ૧૨
તે વિપ્રને કન્યા બરોબર, કનક આપ્યું રાય;
વળી વસ્ત્રભૂષણ આપી, ભૂપે લીધી છે કન્યાય. ૧૩
ગજ અશ્વ કંચન ભૂમિ રથ, ગૌદાન આપ્યાં રાય;
જનક હરખ્યા જોઈ કન્યા, ઊલટ અંગ ન માય. ૧૪
ત્યારે શતાનંદે નામ પાડ્યું, પુત્રીનું તેણીવાર;
હળ સીતાસ્પર્શે પ્રગટ થઈ માટે, નામ સીતા સાર. ૧૫
વિદેહકન્યા માટે કહિયે, વૈદેહી ગુણવાન;
જનકતનયા તે માટે, જાનકી એ અભિધાન. ૧૬
સાક્ષાત્ લક્ષ્મીરૂપ એ છે, પ્રગટ થઈ તમ ઘેર;
તેવું સાંભળીને રાય હરખ્યા, થઈ છે લીલાલહેર. ૧૭
વૈશાખ માસે સીત નૌમી લગ્ન શુભ વિધુવાર;
તે દિવસે પ્રગટ્યાં જાનકી, એ અજન્મા અવતાર. ૧૮
સહુ નગરમાં આનંદ વરત્યો, મંગળ ઉત્સવ થાય;
પછે સુનયના રાણીને સોંપી, રાજાએ કન્યાય. ૧૯
દિન દિન વૃદ્ધિ પામતાં, વિધુ શુક્લપક્ષ કળાય;
નાનાવિધનાં લાડ કરતાં, હરખે માતપિતાય. ૨૦

ત્યારે ભય પામી રાવણે બોલાવ્યા, વળતા સેવક જન;
પેટી લેવા માંડી ત્યારે કન્યા બોલી વચન. ૩૪
હળવે રહીને લેજો સુજને, અંગે ન થાય પ્રહાર;
હું આવીશ પાછી લંકા, કરવા રાવણકુળ સંહાર. ૩૫
એવું સાંભળી રાય ખડ્ગ ગ્રહી ઊઠ્યો, મારવાને કરી ક્રોધ;
ત્યારે રાણી કર ઝાલી કહે સ્વામી, હવડાં થશે વિરોધ. ૩૬
જો કુશળ ઇચ્છો તો એ કન્યાને, કાઢો દૂર વિદેશ;
એવું કહીને ક્રોધ શમાવ્યો, સરવે કરી ઉપદેશ. ૩૭

વલણ

ઉપદેશ રાણીએ કર્યો, સમજાવ્યો રાવણરાયે રે;
પછે સેવક પેટી લઈને ચાલ્યા, તે ઉત્તર દેશે જાય રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीरामविश्वामित्रसंवादे पद्माक्षिचरित्रकथनं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

વિશ્વામિત્ર કહે સુણો રઘુરાયજી, તે પેટી લઈને અનુચર જાય જી;
લાવીને દાટી જનકપુર પાસજી, વળિયા પાછા રાવણના દાસ જી.

ઢાળ

દાસ દાટી ગયા પેટી, જનકપુરની પાસ;
તે ક્ષેત્ર કૃષિ કરવા તણું, લક્ષ્મીએ પૂર્યો વાસ. ૨
પદ્માક્ષરાજા મૃત્યુ પામ્યો, થઈ પૂરવ પેર;
તે જનકપુરમાં અવતર્યો છે, બ્રાહ્મણ કેરે ઘેર. ૩
તે વેદશાસ્ત્ર પુરાણ ભણિયો, શીલ ધર્મ સુજાણ;
એક સમે રાજા જનક, કરતા હતા યજ્ઞ પ્રમાણ. ૪
તે દ્વિજને ભૂમિદાન આપ્યું, ક્ષેત્ર પેલું જેહ;
કૃષિ કરાવાને વિપ્ર ચાલ્યો, ધરી મનમાં નેહ. ૫
ખેડવા માંડી ભૂમિ જ્યારે, વર્ષાઋતુની માંહે;
હળ તણી અણીએ ભરાઈ, પેટી નીકળી છે ત્યાંહે. ૬

તે જોઈ બ્રાહ્મણ થયો વિસ્મે, સ્વધર્મી સુવિવેક;
એ હશે થાપણ રાયની, પેટીમાં દ્રવ્ય વિશેક. ૭
શિર ચઢાવીને લેઈ આવ્યો, જનક નૃપની પાસ;
કહ્યો રાયજી થાપણ તમારી, પડી આ પરકાશ. ૮
મહારાજ મુજને આપિયું, તમો ક્ષેત્ર જે ભૂપત્ય;
તે મધ્યેથી નીકળી, એ તમારી સંપત્ય. ૯
સહુ સભા જોતાં મિથિલપતિએ, પેટી ઉઘાડી તેહ;
તેમાં દીઠી પંચ વર્ષની, કન્યા અદ્ભુત એહ. ૧૦
અતિ રૂપ સુંદર જોઈને, આશ્ચર્ય પામ્યું સર્વ;
વખાણતાં સરસ્વતી હારે, રતિ મૂકે ગર્વ. ૧૧
નૃપતિ હરખ પામ્યા ઘણું, કન્યા તણું જોઈ મુખ;
કાંઈ પ્રજા નહોતી રાયને, માટે થયું અતિ સુખ. ૧૨
તે વિપ્રને કન્યા બરોબર, કનક આપ્યું રાય;
વળી વસ્ત્રભૂષણ આપી, ભૂપે લીધી છે કન્યાય. ૧૩
ગજ અશ્વ કંચન ભૂમિ રથ, ગૌદાન આપ્યાં રાય;
જનક હરખ્યા જોઈ કન્યા, ઊલટ અંગ ન માય. ૧૪
ત્યારે શતાનંદે નામ પાડ્યું, પુત્રીનું તેણીવાર;
હળ સીતાસ્પર્શે પ્રગટ થઈ માટે, નામ સીતા સાર. ૧૫
વિદેહકન્યા માટે કહિયે, વૈદેહી ગુણવાન;
જનકતનયા તે માટે, જાનકી એ અભિધાન. ૧૬
સાક્ષાત્ લક્ષ્મીરૂપ એ છે, પ્રગટ થઈ તમ ઘેર;
તેવું સાંભળીને રાય હરખ્યા, થઈ છે લીલાલહેર. ૧૭
વૈશાખ માસે સીત નોમી લગ્ન શુભ વિધુવાર;
તે દિવસે પ્રગટ્યાં જાનકી, એ અજન્મા અવતાર. ૧૮
સહુ નગ્રમાં આનંદ વરત્યો, મંગળ ઉત્સવ થાય;
પછે સુનયના રાણીને સોંપી, રાજાએ કન્યાય. ૧૯
દિન દિન વૃદ્ધિ પામતાં, વિધુ શુક્લપક્ષ કળાય;
નાનાવિધનાં લાડ કરતાં, હરખે માતપિતાય. ૨૦

ફરશુરામે નક્ષત્રી પૃથ્વી, કરી એકવીસવાર;
વિરામ પામી એક સમે આવ્યા, જનકપુર મોઝાર. ૨૧
ત્રંબક ધનુષ શિવ તણું આપ્યું, સ્કંધ ભરાવ્યું તેહ;
ફરશી કર ગ્રહી કટી બાંધ્યા, અક્ષે ભાથા જેહ. ૨૨
એવા ભૃગુપતિને જોઈને, ઊઠ્યા જનક તેણીવાર;
સાષ્ટાંગ નમિયા ભૂપતિ, પછે કર્યો બહુ સત્કાર. ૨૩
સિંહાસન ઉપર બેસાડી, પૂજા કરી બહુ પેર;
ભોજન સમે થયો ત્યારે, રાજા તેડી લાવ્યા ઘેર. ૨૪
ચોકમાં ત્રંબક ધનુષ મૂકી, ગયા મંદિર માંહે;
બારણે રમતાં જાનકીએ, ધનુષ દીઠું ત્યાંહે. ૨૫
ત્યારે સીતા સાયક ગ્રહી કરમાં, રમે ચોકજ માંહે;
ઘોડો કરીને ફેરવે, કરે બાળચેષ્ટા તાંહે. ૨૬
ભાર્ગવ ઊઠ્યા કરી ભોજન, આવ્યા મંદિર બહાર;
જુએ તો ત્રંબક નવ દીઠું, મૂક્યું હતું જે ઠાર. ૨૭
એટલે દીઠાં જાનકી રમતાં, ધનુષ ગ્રહીને પાણ;
આશ્ચર્ય પામી ભૃગુપતિ કહે, જનક પ્રત્યે વાણ. ૨૮
અરે રાય ત્રંબક શિવ તણું, મહા કઠણ ગૌરવ જેહ;
એક સહસ્ર વારણથકી સાયક, ન હાલે વળી તેહ. ૨૯
તેને કર ગ્રહી કન્યા રમે, ફેરવે ચોક મોઝાર;
એ કન્યા કારણરૂપ જાણો, લક્ષ્મીનો અવતાર. ૩૦
એટલે આવી જોયું જનકે, રમે પુત્રી જ્યાંહે;
ત્યારે ધનુષ મૂકી જાનકી, નાસી ગયાં ઘર માંહે. ૩૧
ભૃગુપતિ કહે સુણો ભૂપતિ, એક પણ કરો તમો રાય;
જે પણ પાળે તે પુરુષને, પરણાવજો કન્યાય. ૩૨
પ્રત્યંચા એ ધનુષ્યની, જે ચડાવે બળવાન;
એમ સ્વયંવર જીતે સહી, તેને દેજો કન્યાદાન. ૩૩
જમદગ્નિસુત તેહવું કહી ગયા, બદ્રિકાશ્રમ જ્યાંહે;
તે દિવસથી ત્રંબક ધનુષ એ, રહ્યું જનકપુર માંહે. ૩૪

તે સીતાજીનો સ્વયંવર કર્યો, તમે સુણો શ્રીરઘુવીર;
ત્યાં ભૂપ સહુ આવ્યા હશે, વળી મુનિ ઘણા મતિ ધીર. ૩૫
એમ કન્યા દેવા ધનુષનું પણ, કર્યું છે મિથિલેશ;
નિમંત્રણ લખી તેડ્યા, પૃથ્વીના રાય અશેષ. ૩૬
ઉત્પત્તિ એ સીતા તણી, તમને કહી શ્રીરામ;
એ ધનુષ પણ કારણ કહ્યું, પાવન કથા અભિરામ. ૩૭

વલણ

અભિરામ પાવન કથા એ, કહી રામને ગાધિકુમાર રે;
એટલે આવ્યું જનકપુર ત્યારે, પામ્યા હરખ અપાર રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीरामविश्वामित्रसंवादे सीतोत्पत्तिकथन नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

અધ્યાય ૩૩ મો

રાગ કાફી

નગ્ર પાસે છે ઉપવન, તેમાં ઊતર્યા કૌશિક મુન્ય;
રામ લક્ષ્મણ બન્ને વીર, મુનિ પાસે રહ્યા મતિધીર. ૧
સ્થળ સુંદર શોભામાન, તરુછાયા ઘણી સુખવાન;
ત્યાં દિનકર પામ્યો અસ્ત, કરી સંધ્યા વિપ્ર સમસ્ત. ૨
સૌમિત્રીની સાથે રામ, નિત્યકર્મ કર્યું અભિરામ;
કર્યાં આસન આચ્છાદન, પછે પોઢ્યા સહુ મુનિજન. ૩
મુનિ કૌશિક કેરા ચરણ, ચાંપે વીર એ અશરણશરણ;
કરે ધર્મનીતિની વાત, એમ કરતાં ગઈ મધરાત. ૪
મુનિ કહે છે વારંવાર, હવે પોઢોને આણ આધાર;
આજ્ઞા માગી ઊઠ્યા મતિધીર, પોઢ્યા આસને બન્ને વીર. ૫
વીતી રજની ઊગ્યો સૂર, ઊઠ્યા વિપ્ર તપસ્વી પૂર;
લક્ષ્મણ બે ગુણવાન, મુનિ સાથે કર્યાં છે સ્નાન; ૬
પ્રાતઃકર્મ કર્યું પાવન, થઈ સ્વસ્થ બેઠા મુનિજન;
માગી કૌશિકની આજ્ઞાય, રામ ઉપવન જોવા જાય. ૭

તરુ સફળ શોભે અંકોર, બોલે હંસ કારંડવ મોર;
સરોવરમાં સુગંધી કુંજ, ત્યાં ખટપદ કરતા ગુંજ. ૮
કરે લક્ષ્મણ સાથે વાત, વન જોતા ફરે બે ભ્રાત;
તે સમે પૂજવાને અંબા, આવ્યાં જનકસુતા જગદંબા. ૯
તે સુખાસન બેઠી બાળી, સંગ સુંદરી બહુ રખવાળી;
દેવી દેવળમાંહે સધારી, વિનવ્યાં ઘણું વહાલ વધારી. ૧૦
પૂજ્યાં પારવતીને પ્રીતે, આરતી વારતી શુભ રીતે;
કર જોડી કહે શિર નામી, હું સમોવડ આપજ્યો સ્વામી. ૧૧
પૂજ્યું પોતે પોતાનું રૂપ, કરે માનસી લીલા અનુપ;
સંગે સાહેલી લેઈ સરખી, ફૂલ વીણે સીતા મન હરખી. ૧૨
સાત વરસ તણી કન્યાય, પામે રૂપે રતિ લજ્જાય;
પદ કુમકુમ વરણા રાજે, નેપુર અણવટ ધરી ગાજે. ૧૩
નખમણિગણ ચળકે અનુપ, વિધુ સેવે જાણે ધરી રૂપ;
કરી સૂંઢ સુકોમળ હસ્ત, ધર્યાં અંગદ આદિ સમસ્ત. ૧૪
કરે હથેળી રાતીચોળ, ઓઢી ચૂંદડી રંગ ઝબોળ;
મુખચંદ્ર કલંકરહિત, આંખ્ય અણિયાળી અંજન સહિત. ૧૫
નાકે સોહિયે મોતીનો મોર, કાને ઝાલ ઝબૂકે જોર;
ચારુ ચિબુકે છૂંદણું લીલું, ઘણું શોભે અખંડ રસીલું. ૧૬
રક્ત અધર હીરાકણી દંત, રંગે રાતા ઘણાં દ્યુતિવંત;
કરી કેસરી આડ કપોળ, મધ્યે ટીલડી રાતીચોળ. ૧૭
ગળુબંધ મુક્તાની માળ, અંગોઅંગની શોભા રસાળ;
ચાલે હંસગતિ જાણે કરણી, પ્રતિબિંબ પડે છે ધરણી. ૧૮
સખી સાથ કરે મંદ હાસ, થાય ચંદ્રના જેવો પ્રકાશ;
ઇંદિરા જક્તજનુની જેહ, આદિ શક્તિ ઈશ્વરની એહ. ૧૯
કવિ કયમ કરી વરણવે રૂપ? કહેતાં હારે ગિરાન ભૂપ;
એવી જનકસુતા શુભ અંગ, જુએ વાડીમાં સાહેલી સંગ. ૨૦
એવે સીતાએ દૂરથી રામ, દીઠા શ્યામસુંદર કોટીકામ;
તરુ સઘન સરોવર પાળ, ત્યાંહાં ઊભા દશરથ બાળ. ૨૧

એક હસ્તે ગ્રહી તરુડાળ, બીજો બાહુ કટિએ વિશાળ;
જોઈ ચકિત થઈ છે કુમારી, જાણે તનમન નાખું વારી. ૨૨
રામે દીઠું સીતાનું રૂપ, મોહ પામ્યા ત્રિભુવન ભૂપ;
ઉપની ત્યાં પરસ્પર પ્રીત, જેવી ચંદ્રચકોરની રીત. ૨૩
સામાસામી બંધાયો તાર, ચારે નેત્ર થયાં તદાકાર;
એકએકની મૂરતિ જેહ, રુદેમાંહે કરી છે તેહ. ૨૪
નિજધર્મ વિચારી રામ, ચિત્ત રાખ્યું પોતાનું ઠામ;
દૃષ્ટિ આડી કરી તેણીવાર, કહેશે લક્ષ્મણ આ શો વિચાર? ૨૫
પછી સાહેલી પ્રત્યે સીતા, બોલી વચન મધુર પુનિતા;
સખી પેલા બે રાજકિશોર, ગૌરશ્યામ છબી ચિત્તચોર. ૨૬
પૂછ કોના હશે એ બાળ? આવ્ય સત્વર કાઢી ભાળ;
સુણી આવી સાહેલી ત્યાંહે, રામલક્ષ્મણ ઊભા જ્યાંહે. ૨૭
સખી બોલી મસ્તક નામી, કોના પુત્ર તમો છો સ્વામી?
કોણ નગ્ર તણા છો નિવાસી? કેમ આવ્યા અહીં સુખરાશી? ૨૮
ત્યારે બોલ્યા હસી રઘુરાય, નગ્ર અવધપુરી કહેવાય;
રાય દશરથના સુત ધીર, હું રામ આ લક્ષ્મણ વીર. ૨૯
વિશ્વામિત્રની સાથે આવ્યા, અમને મુનિવર તેડી લાવ્યા;
જોવા સીતાસ્વયંવર કાજ, અમો આવ્યા જનકપુર આજ. ૩૦
એવાં વચન સુણીને સાહેલી, સીતા પાસે ગઈ વહેલીવહેલી;
કહ્યા સીતાને સમાચાર, રામલક્ષ્મણ રાજકુમાર. ૩૧
બાઈ સુંદર શ્યામસ્વરૂપ, વર એ તમ જોગ અનુપ;
સખી વચન સુણી સુકુમારી, મનમાં રહી વાત વિચારી. ૩૨
પિતાનું પણ સંભારી સીતા, ચિત્તમાંહે થઈ ભયભીતા;
વિનવે વિધિ ને ત્રિપુરાર, ઉમયા કરજો મુજ સાર. ૩૩
કંઈ પૂરવ પુણ્યપ્રતાપ, ચઢાવે રામ એ શિવચાપ;
તમો ધર્મ ધોરીંધર ધીર, મુજને વરજો રઘુવીર. ૩૪
એમ જાનકી કરતાં વિચાર, નેત્રે જોતાં રાજકુમાર;
પૂછે લક્ષ્મણ જોડી હાથ, કોની કન્યા હશો રઘુનાથ? ૩૫

જેના રૂપથકી રતિ લાજે, ઉપમા નથી એને કાજે;
ત્યારે બોલ્યા શ્રીરઘુવીર, સુણ લક્ષ્મણ બંધવ ધીર. ૩૬
એ તો જાનકી જનકકુમારી, આવી પૂજવા શૈલકુમારી;
અબળાનું છે એવું રૂપ, જેથી મોહ પામે સુર ભૂપ. ૩૭
આપણે રઘુકુળના તન, રાખીએ દૃઢ નિર્મળ મન;
પરનારીથી રહીએ વિરક્ત, જોઈ નવ થઈએ આસક્ત. ૩૮
કુદૃષ્ટિએ ના કરીએ પ્રીત, ધર્મશાસ્ત્રની એવી રીત;
પરનારી ને પરવિત્ત, સ્વપને નવ દીજે ચિત્ત. ૩૯
એમ કહી શુભ ધર્મ પ્રકાશ, પછે આવ્યા મુનિવર પાસ;
રાખી ધ્યાનમાં મૂરતિ રામ, ગયાં જનકસુતા નિજ ઠામ. ૪૦
જાણી જનકરાજાએ વાત, આવ્યા કૌશિક મુનિ સાક્ષાત;
ઊઠ્યા સભા સહિત રાજન, ચાલ્યા તેડવાને મુનિજન. ૪૧
વાજે વાજિંત્ર નાના પ્રકાર, સર્વે આવ્યા તે વાડીમોઝાર;
ઋષિ સૂરજ સરખા અનેક, શોભે એક એક કરતાં અધિક. ૪૨
આવ્યા લાગી નરપતિ પાય, વદે આશિષ સહુ મુનિરાય;
ગાધિસુતને કર્યો સાષ્ટાંગ, બેઠા ભૂપતિમંડળ સંગ. ૪૩
રામલક્ષ્મણ મુનિવર પાસ, બેઠા અદ્‌ભુત રૂપ પ્રકાશ;
ગોર શ્યામ કિશોર કુમાર, દીઠા જનકે તેણીવાર. ૪૪
જોઈ રૂપ સુંદરતા વેષ, થયા નરપતિરહિત નિમેષ;
કહાવે નામ વિદેહ જ એહ, થયા જોઈ વિશેષ વિદેહ. ૪૫
પછી સુણતાં સર્વ સભાય, પૂછે વિશ્વામિત્રને રાય;
કહો મુનિ આ કોના તન, ગૌર શ્યામ બે રૂપ રતન? ૪૬
શું રવિ શશી બે ધરી રૂપ, કે બૃહસ્પતિ ને સુરભૂપ;
ઉમાપતિ રમાપતિ એહ, ધરી કામ વસંતે દેહ. ૪૭
વારું કોટિક મીનકેતન, જેથી મોહ પામ્યું મુજ મન;
જાણે વિશ્વના પ્રાણ આધાર, એવા કોના છે સુકુમાર? ૪૮
સુણી ભૂપનાં સ્નેહવચન, ત્યારે બોલ્યા કૌશિક મુન્ય;
રાય દશરથના એ કુમાર, બળ પ્રાક્રમ રૂપ અપાર. ૪૯

ઘનશ્યામતનુ શ્રીરામ, ગૌરસુંદર લક્ષ્મણ નામ;
યજ્ઞરક્ષા કરી ધનુધારી, તાડિકા-સુબાહુને મારી. ૫૦
બળ પ્રાક્રમ ગુણ ચરિત્ર, કહ્યાં ભૂપતિને વિશ્વામિત્ર;
સુણી હરખ પામ્યા રાજન, વળી શોકાતુર થયા મન. ૫૧
રામરૂપ જોઈ થયું સુખ, પણ સંભારી પામ્યા દુઃખ;
મુનિ સર્વને તેડી રાય, નિજ નગ્રમાં નરપતિ જાય. ૫૨

વલણ

નરપતિ જાય નગ્રમાંહે, તેડી સરવે મુનિજન રે;
રામલક્ષ્મણ સાથે ચાલ્યા, હરખ્યા જનક રાજન રે. ૫૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीराम-
दर्शनात् सीतामोहो नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

અધ્યાય ૩૪ મો

રાગ સોરઠ

રામ જનકપુર આવિયા, વિશ્વામિત્રની સાથ;
હેતે કરી તેડી જાય છે, મિથિલા નગરીનો નાથ. રામ૦ ૧
મુનિમંડળમાં મહાલતા, ચાલતા બે ચતુર;
શોભે જ્યમ સાધન વિષે, જ્ઞાન વિવેક પુર. રામ૦ ૨
સુંદર પુર શણગારિયું, શેરી ચૌટાં ને પોળ;
મનોહર મંદિર શોભતાં, સામાસામી છે ઓળ. રામ૦ ૩
ઝળકે છે ઊંચી અટારીઓ, સપ્ત ભૂમિના માળ;
છજાં ઝરૂખાં ને રાવટી, બોલે કીર મરાળ. રામ૦ ૪
ધ્વજ પતાકા ફરફરે, જાણે તડિતાકાર;
શિખરે શિખંડી નાચતા, કંચન કળશ અપાર. રામ૦ ૫
ઘરઘર કેરે આંગણે, મંગળ ઉપચાર;
પૂરણ કુંભ ને સાથિયા, મોતી તોરણ દ્વાર. રામ૦ ૬
નરનારી શોભે ઘણું, જાણે દેવના અંશ;
વ્યાધિ દરિદ્ર પીડે નહિ, પુણ્યકારી પ્રશંસ. રામ૦ ૭

જે પુરમાં લક્ષ્મી રહ્યાં, ધરી સીતાનું રૂપ;
તેની શોભા શી કહું, જેની કીરતિ અનુપ. રામ૦ ૮
એવી રચના રઘુવર નીરખતા, આવે નગરમોઝાર;
રૂપના ભૂપને જોઈને, મોહ્યાં સહુ નરનાર. રામ૦ ૯
મોહન રૂપની મોહની, મોહી નગરની નાર;
જાણે પૂતળીઓ ચિત્રની, એમ થઈ તદાકાર. રામ૦ ૧૦
કોઈ અબળા લેતી ઓવારણાં, કોઈ દેતી આશિષ;
નેત્ર ભરીને નીરખતી, કોઈ વિનવે ઈશ. રામ૦ ૧૧
એ વર સીતા પરણજો, છે સરખી જોડ;
જો વિધિ જોગ તે મેળવે, ત્યારે પહોંચે કોડ. રામ૦ ૧૨
ત્યારે એક સખી બીજીને કહે, સુણ બેની વચન;
આવા રૂપાળા રાજવી, હશે કોના તન ? રામ૦ ૧૩
ગૌર શ્યામ ગુણવંત છે, કામરૂપ કિશોર;
ધનુષબાણ કર શોભતાં, નેત્ર ચપળ ચકોર. રામ૦ ૧૪
સખી શ્યામ ઘણો સુકુમાર છે, ચાલે લટકંતી ચાલ;
એ વર સીતા જોગ છે, નિશ્ચે પરણશે કાલ. રામ૦ ૧૫
ત્યારે બીજી કહે બાઈ સાંભળો, સીતા સુકીતવાન;
અણચિંતવ્યો આવી મળ્યો, ગુણરૂપે સમાન. રામ૦ ૧૬
ત્રીજી ત્રિયા બોલી તદા, શું જાણો તમો આજ ?
જનકે તેડાવ્યા હશે, વરવાને કાજ. રામ૦ ૧૭
ચોથી ચતુરા કહે સખી, ઘણું ધનુષ કઠોર;
તેને કેમ ચઢાવશે, સુકુમાર કિશોર ? રામ૦ ૧૮
ત્યારે પાંચમી કહે પણ પાળશે, રાખો ધીરજ મન;
તેજસ્વી ગણીએ નહિ, લઘુ કોમળ તન. રામ૦ ૧૯
એમ પંચે મળી પરમાણિયું, નિશ્ચે વરશે રામ;
સુકીત ફળશે સીતા તણું, પહોંચશે મનકામ. રામ૦ ૨૦
એવી નગરની નારી વાતો કરે, ધરે નેહ અપાર;
સ્તુતિ વિધિ ઉમિયાની કરે, મનાવે ત્રિપુરાર. રામ૦ ૨૧

સુકીત કૈં જે અમે કર્યાં, ધરીને આ શરીર;
તે પુણ્યે કરી જાનકી, વરજ્યો રઘુવીર. રામ૦ ૨૨
એવી રીતે રઘુનાથજી, આવ્યા રાજદ્વાર;
મિથિલેશે મુનિ પૂજિયા, કરી સેવા અપાર. રામ૦ ૨૩
એક મંદિર સુંદર શોભતું, આપ્યું દેઈને માન;
રામ સહિત મુનિ ઊતર્યા, કર્યાં ભોજન પાન. રામ૦ ૨૪

વલણ

ભોજન કરિયાં ભાવતાં, સંતોષ્યા મુનિજંન રે;
કહે દાસ ગિરધર એ કથા, પાવન ધરજો મંન રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधाराया बालकांडे श्रीरामस्य
जनकपुरप्रवेशो नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

અધ્યાય ૩૫ મો

રાગ ધનાક્ષરી

જનકે તેડાવ્યા રાય અનુપ જી, દશે દિશાના આવ્યા ભૂપ જી;
આપ્યાં આસન ભોજન પાન જી, સહુને ઉતાર્યા કરી સન્માન જી.

ઢાળ

સન્માન કરી સહુને ઉતાર્યા, મિથિલાપતિએ ત્યાંહે;
અપાર સેના સકળ નૃપની, ભીડ થઈ પુરમાંહે. ૨
કેટલા રાજા નગર બહાર, ઊતર્યા ઉપવન;
ત્યાં જનકના પરધાન ફરતા, આપે તૃણજળ અન્ન. ૩
રથ અશ્વ હસ્તી પદાતિદળ, ચતુરંગ સેન્યા ત્યાંહે;
તેણે જનકપુર વીંટયું સકળ, જેમ નાવ સાગરમાંહે. ૪
નિમંત્રણ ગયું'તું અવધપુર, સ્વયંવરનું જેહ;
છે દુઃખી રામવિજોગે દશરથ, માટે ન આવ્યા તેહ. ૫
મંડપ રચાવ્યો જનકરાયે, અતિ ઘણો વિસ્તાર;
મણિ સ્તંભ કંચન કળશ ઝળકે, શોભાનો નહિ પાર. ૬

વિતાન બંદન જરી ઝાલર, દુલીચા* બહુ રંગ;
જાળી મુક્તાફળ તણી, મણિ રત્ન તેજ તરંગ. ૭
સિંહાસન સોના તણાં, તે મૂક્યાં હારોહાર;
માંહે ખંડ જુદા કર્યા છે, મંડપ ઘણો વિસ્તાર. ૮
તે મધ્યમાં ત્ર્યંબક રહ્યું છે, છૂટ ચારે પાસ;
જનકે ધનુષપૂજા કરી, શુભ લગ્નમાં ઉલ્લાસ. ૯
દૂતને આજ્ઞા કરી, ભૂપે તેડાવ્યા સહુ રાય;
તે સભા માંહે આવિયા, ત્યાં થઈ ઘણી શોભાય. ૧૦
સિંહાસન બેઠા સકળ નૃપ, જ્યાં તેનો અધિકાર;
ઋષિમંડળ સહિત આવ્યા, દશરથ રાજકુમાર. ૧૧
ગૌરશ્યામ કિશોરતન, મનહરણ મોહનરૂપ;
શ્રવણારિ સુતને જોઈને, મોહ પામિયા સહુ ભૂપ. ૧૨
જ્યમ તારામંડળ ક્ષીણ પામે, ઉદે રવિનો થાય;
એમ ભૂપ સહુ ઝાંખા થયા, જ્યારે આવ્યા શ્રીરઘુરાય. ૧૩
એક દીર્ઘ સિંહાસન સુભગ છે. અધિક સહુથી સાર;
શ્રીરામ લક્ષ્મણ મુનિ, કૌશિક બેઠા તેણે ઠાર. ૧૪
અન્ય મુનિજન સરવ બેઠા, સકળ પૃથ્વીરાય;
રૂપ જોઈ રઘુવર તણું, નવ નેત્ર તૃપ્તિ થાય. ૧૫
સર્વે મળી એમ વિચાર્યું, ધનુષનું મિથ્યા નામ;
એ રામને પરણાવશે, કન્યા જનક અભિરામ. ૧૬
તે મંડપના એક ખંડમાં, શોભા અધિક છે જ્યાંહે;
સિંહાસન ઉપર વિરાજે, જનકતનયા ત્યાંહે. ૧૭
ઇંદ્રાણી જેવી અનુચરી તે, અનેક ઊભી દાસ;
રત્ન દાંડી તણાં ચમ્મર, કરે છે બે પાસ. ૧૮
પુષ્પમાળા હાથ ઝાલી, બેઠી અદ્ભુત રૂપ;
ચપળ નેત્રે કરી જોતી, સકળ પૃથ્વી ભૂપ. ૧૯

* ગાલીચા

એ આદિ માયા ઈશ્વરી છે, મણવરૂપિણી છેહ;
ત્રિભુવનપતિ પરિબ્રહ્મની છે, મુખ્ય રાણી એહ. ૨૦
બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, સંહાર કારણ જાણ;
જે બ્રહ્માદિ દેવની જનની, ઇંદિરા ગુણ ખાણ. ૨૧
અનંત શક્તિ જેની આગળ, સ્તવે જોડી હાથ;
એ રૂપ વર્ણવી નવ શકે, હારે ગિરા ગણનાથ. ૨૨
તપ્ત જાંબુનદ સરીખું, અંગ ઝળકે બાળ;
મૃગાંક મુખ શોભે પ્રફુલ્લ, આકરણ નેત્ર વિશાળ. ૨૩
અનેક આભૂષણ ધર્યાં, મણિ કનક મોતી જડાવ;
કરમાંહે કંકણ સાંકળાં, તે પદિક રત્ન મઢાવ. ૨૪
પવન સ્પર્શે મધુર ચાલે, અંગરંગ સુવાસ;
વિસ્તરે દશ દિશા ભેદી. જય મહદાકાશ. ૨૫
જેણે વશ કર્યા આદિ પુરુષને, ભુલાવ્યા નિજરૂપ;
તે તણી શોભા શી કહું, જેની પાવન કીરતિ અનુપ. ૨૬
એવાં સીતા સિંહાસને બેઠાં, જુએ ચારે પાસ;
એવે મુનિમંડળમાંહે દીઠા, કોટિ કામ નિવાસ. ૨૭
રઘુવીરને જોઈ જાનકી, મોહ પામિયાં નિરધાર;
ત્યારે વિજયા નામે સખીશું, બોલિયાં તેણીવાર. ૨૮

વલણ

બોલિયાં તેણી વાર સીતા, સુણ વિજયા મુજ વચન રે;
પેલી શ્યામસુંદર મૂરતિ સાથે, મોહ્યું મારું મન રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीसीतास्वयवरे समाप्रवेशो नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

અધ્યાય ૩૬ મો

રાગ સોરઠ

મુનિ પાસે બેઠા શ્રીરામ, કોટિ કંદર્પ સુંદરશ્યામ;
દીઠા સીતાએ પૂરણકામ, જોઈ મોહ પામિયાં રે. ૧
સુણ વિજયા સહિયર મારી, પેલા બેઠા અવધવિહારી;
રૂપ ઉપર જાઉં બલિહારી, થાઉં એની કિંકરી રે. ૨
મારું માન્યું એશું મન, એની સાથે કરે જો લગન;
થાઉં ત્રિભુવનમાં હું ધન્ય, સદન સૌભાગ્યનું રે. ૩
ત્યારે પહોંચે મારા કોડ, પામું વર એ કામ કરોડ;
નથી ચૌદ ભુવનમાં જોડ, રઘુવર રૂપની રે. ૪
છે શરાસન શિવનું કઠોર, એ કુંવરનું કેટલું જોર?
ઘણા કોમળ રાજકિશોર, એ કેમ ચઢાવશે રે? ૫
જો નહિ વરે શામલગાત, તો હું તરત કરું દેહપાત;
પણ કઠણ કર્યું ક્યમ તાત? ધનુષ વેરી થયું રે. ૬
ઘણો નિરદે થયો મુજ બાપ, લાવી મૂક્યું સભામાં ચાપ;
મને થાય ઘણો પરિતાપ, હવે શું કરું રે? ૭
કોઈ જનકને જઈ કહો આજ, પણ મૂકી કરો શુભ કાજ;
તમ પુત્રીએ રઘુરાજ, તે મન સાથે વર્યાં રે. ૮
એમ સીતા આરતવન, જોઈ વિજયા બોલી વચન;
બાઈ ધીરજ રાખો મન, ચિંતા શાને કરો રે? ૯
નિશ્ચે વરશે તમને રામ, ચિત્ત રાખો તમારું ઠામ;
છે ભક્તના પૂરણ કામ, તે ક્યમ ભૂલી જશે રે? ૧૦
તમો રામને જાણો બાળ, પણ કાળ તણા છે કાળ;
વળી બાહુ નેત્ર વિશાળ, જુઓ એની આકૃતિ રે. ૧૧
મારી તાડિકાને એક બાણ, સુબાહુના લીધા પ્રાણ;
તે થયું છે મુજને જાણ, મુનિ વાતો કરે રે. ૧૨

માટે ત્ર્યંબક તોડશે એહ, તમો ટાળો મનસંદેહ;
જયમ પ્રીત બપૈયાને મેહ, એ નેહ વધારશે રે. ૧૩
કરે વાત સકળ પુરજન, વરશે સીતાને દશરથતન;
પંચ કહે તે સાચું વચન, થાયે નિશ્ચે ખરું રે. ૧૪
લઘુ ના ગણીએ તેજવંત, સિંહબાળક સૂક્ષ્મજંત;
આણે મદગળ કેરો અંત, એવા રઘુવીર રે. ૧૫
સખીવચન સુણી તેણીવાર, સીતા કરતાં મન વિચાર;
મનાવે વિધિ ને ત્રિપુરાર, ત્ર્યંબક હળવું થજે રે. ૧૬
જોઈ ધનુષ્ય પ્રચંડ અઘાત, સીતા કરતાં તે આંસુપાત;
તમો હરજ્યો ઉમયા માત, ગૌરવતા એ તણી રે. ૧૭
સચ્ચિદાનંદછો સુખરાશી, મારી અરજ સુણો અવિનાશી;
પ્રભુ હું છું તમારી દાસી, રખે ભૂલી જતા રે. ૧૮
તમ અર્થે ધર્યું છે શરીર, છો ધર્મધારીધર ધીર;
તમને મૂકી રઘુવીર, બીજાને નહિ વરું રે. ૧૯
એમ જાનકી શોચે મંન, સ્તુતિ કરતાં દીન વચંન;
અંતરજામી જુગજીવન, તે સરવે જાણિયું રે. ૨૦

વલણ

જુગજીવને સહુ જાણિયું, જે શોચે જનક તનયાય રે;
શ્રોતાજન સહુ સાંભળો, હવે સ્વયંવરમાં શું થાય રે? ૨૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकाण्डे विजया सह सीताया जनकपणपरितापो नाम षड्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

અધ્યાય ૩૭ મો

રાગ સામેરી

આવી રહ્યા સહુ ભૂપતિ, સ્વયંવરમાં જેણીવાર;
ત્યારે જનકરાયનો ભાટ ઊઠી, બોલિયો તેણીવાર. ૧
સાંભળો સરવે નરપતિ, જનકે કર્યું પણ જેહ;
જે આ સમે ત્ર્યંબક ચઢાવે, વરે કન્યા તેહ. ૨

માટે શૂરવીર પરાક્રમી શુભ, હોય ક્ષત્રીરાજ;
તે ઊઠો તત્પર થઈ કરી, ત્રંબક ચઢાવો આજ. ૩
એવું સુણી વાયક સરવ, રાજા કરે મન વિચાર;
શરાસન ભણી જોતા સકળ, શિવધનુ પ્રચંડ અપાર. ૪
ઘણું કઠણ ત્રંબક જોઈને, હતબળ થયા રાજન;
પછે પરસ્પર વાતો કરે છે, રાય અન્યોઅન્ય. ૫
એ શરાસન જે ચઢાવે, એવો નથી કો રાજ;
બીજો કહે અમો આવ્યા છું, જોવા સ્વયંવર કાજ. ૬
એક કહે અમારે જનક સાથે, ઘણો મિત્રાચાર;
તે માટે આવ્યા અમો, કરવા ગૃહસ્થનો વહેવાર. ૭
કેટલાયે આવી હલાવ્યું, ન હાલ્યું તે ચાપ;
તે પાછા બેઠા માન મૂકી, પામ્યા મન પરિતાપ. ૮
કેટલાક કહે અભિમાનથી, જો ઊઠીશું આ વાર;
અપમાન થાશે આપણું, એમ કરે મન વિચાર. ૯
એમ ધનુષ્ય હાલ્યું નહિ કોઈથી, થઈ ઘડી બેચાર;
ત્યારે જનક નૃપતિ બોલિયા, સાંભળો રાજકુમાર. ૧૦
રાજેંદ્ર બળિયો હોય જે, ત્રંબક ચઢાવે આજ;
પરણાવું તેને જાનકી, માટે ઊઠો કરવા કાજ. ૧૧
જોઈ રહ્યા નીચું સુણી સરવે, કોઈ ન ઊઠ્યો શૂર;
તે સમે દશમુખ આવિયો, અભિમાન સાગર પૂર. ૧૨
કંકોતરી લખી હતી જનકે, રાવણને તે દિશ;
બે મંત્રી સાથે આવિયો, તે સભામાં દશશિષ. ૧૩
લંકાપતિને જોઈને, સહુ કંપ્યા રાજકુમાર;
સન્માન કરી આસન બેસાડ્યા, વિદેહે તેણીવાર. ૧૪
અભિમાન કરીને બોલિયો, તે સમે રાવણરાજ;
અલ્યા જનક તેં શું પણ કર્યું છે ? કહે મુજને આજ. ૧૫
તવ વિદેહે ત્રંબક દેખાડ્યું, રાવણને તત્કાળ;
એ ચાપ ચઢાવે તેને કન્યા, આરોપે વરમાળ. ૧૬

એવું સાંભળીને અટ્ટહાસે, હસ્યો રાવણ રાય;
કૈલાસ સરખો હલાવ્યો, કોણ માત્ર ધનુષ કહેવાય? ૧૭
મેં અમર બંધીવાન કીધા, હું રાવણ બળિયો સત્ય;
કંદુકની પેરે ઉછાળું મેરુ, મંદ્રાચળ પરવત. ૧૮
પૃથ્વી ઊંધી કરી નાખું, પલકમાં નિરધાર;
બ્રહ્માંડ ચાક ચઢાવું તો, એ ધનુષ્યના શા ભાર? ૧૯
એમ ઘણાં વચન બોલી પછે, ઊઠિયો રાવણ રાય;
વસ્ત્ર ભૂષણ સંભાળીને, ધનુષ ભણી તે જાય. ૨૦
ત્યારે સીતાને ચિંતા થઈ, જે રાવણ કરશે કામ;
પછે સ્તુતિ શિવઉમિયા તણી, કરતાં સતી અભિરામ. ૨૧
મહારાજ શિવ સંકટહરણ, રાખજો મારી લાજ;
હાલે નહિ રાવણ થકી, ત્રંબક તમારું આજ. ૨૨
એમ સીતાના મન તણી ચિંતા, જાણી રામે એહ;
કરી વિકટ દૃષ્ટિ ધનુષ્ય ઉપર, થયું ગૌરવ તેહ. ૨૩
રાવણે આવી બાથ મારી, વીશ કર શું ત્યાંહ;
લેશ હાલે નહિ તે, ઘણો ભાર ત્રંબક માંહ્ય. ૨૪
તદા થયો નિસ્તેજ રાવણ, સ્પર્શતાં શિવ ચાપ;
હલાવ્યું હાલે નહિ, ત્યારે પામ્યો મન પરિતાપ. ૨૫
પછે અધર પીસે દંત રીસે, રક્ત લોચન ક્રોધ;
ધનુષને તવ ઉપાડ્યું, ઘણું જોર કરીને જોધ. ૨૬
પરસ્વેદ ચાલ્યો અંગથી, ઊંચું કર્યું બળવાન;
ઘણો શ્વાસ ચઢિયો શૂરને, થયું મન ઘણું અભિમાન. ૨૭
ઊભું કર્યું જવ ધનુષને, અતિ બળ કરી મહાકાય;
કર માંહેથી લથડ્યું તદા, તવ પડ્યો રાવણ રાય. ૨૮
પૃથ્વી ઉપર પડ્યો દશમુખ, થયો પૂર્ણ પ્રહાર;
તેની ઉપર પડ્યું ત્રંબક, ચંપાયો તેણીવાર. ૨૯
તે ભડાકો સબળો થયો, ઘણી ઊડી રજ તે ઠાર;
રુધિર ચાલ્યું મુખથકી, કચ્ચર થયો નિરધાર. ૩૦

પોકાર કરતો બોલિયો, તમે સુણો સરવે જન;
હું દબાયો છું મને કાઢો, થાય પીડા તન. ૩૧
અરે જનક મુજને કાઢ વહેલો, જશે મારા પ્રાણ;
તો કુંભકરણ ઇંદ્રજિત, તુજને મારશે નિરવાણ. ૩૨
પુરભંગ કરશે અસુર તારું, લેશે મારું વેર;
પામું નવો અવતાર જો, જાઉં જીવતો મુજ ઘેર. ૩૩
એમ તે સમે ચંપાયો રાવણ, થયું દુઃખ અપાર;
પૃથ્વી ઉપર પડ્યો નિશિચર, કરે મુખ પોકાર. ૩૪

વલણ

પોકાર કરતો મુખે રાવણ, પીડા પામે તન રે;
ત્યારે સર્વ સભા સાંભળતાં, બોલ્યા જનકરાય વચન રે. ૩૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकांडे
रावणमानभगो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥

અધ્યાય ૩૮ મો

રાગ મારુ

બોલ્યા જનક તે પરુષ* વચન, નથી બળિયો કો રાજન;
મેં જોઈ સરવની કરણી, નિરવીર્ય થઈ આજ ધરણી. ૧
ભૂ નક્ષત્રી કરી ભૃગુનાથ, ગયું બળ પ્રાક્રમ તે સાથ;
પછી જન્મ્યો નથી કોઈ શૂર, રાણીજાયો ક્ષત્રી પૂર. ૨
સરવે બેઠા હિંમત હારી, રહી કન્યા કુંવારી મારી;
સરવે ભૂપતિ શોભા સહિત, પણ છે પુરુષાર્થરહિત. ૩
કહ્યાં અઘટિત એવાં વચન, રહ્યા સાંભળી સહુ રાજન;
સુણી જનકની વાણી વિરોધ, ચઢ્યો લક્ષ્મણને અતિ ક્રોધ. ૪
થયાં લોચન રાતાંચોળ, ફરકે અધર ભ્રૂકુટિ કપોળ;
પ્રગટ્યાં રોમાંચિત અંગ, ચઢ્યો રામાનુજ રણરંગ. ૫
જે છે શેષ તણો અવતાર, ક્ષણમાં કરે વિશ્વ સંહાર;
વીરાસન ઊંચો કરી પાણિ, ગુરુ પ્રત્યે બોલ્યા વાણી. ૬

* કઠોર

હે મુનિવર આવાં વચન, કયમ બોલે જનક રાજન?
બેઠા રામચંદ્ર રઘુરાય, કયમ લોપી એણે લાજ? ૭
સુણતાં ભાનુકુળ તંન, કયમ બોલે કઠણ વચન?
કહો તો ઉર્વા ઊંધી નાખું, એક હસ્તમાં મેરુ રાખું. ૮
કરું ત્ર્યંબક ચોળી પિષ્ટ, તો હું રામનો દાસ કનિષ્ઠ;
સૌમિત્રીનાં વચન સુણી ધીર, નેત્રસમસ્યા કરી રઘુવીર. ૯
રામે લક્ષ્મણ વાર્યા જ્યારે, મુનિ કૌશિક બોલ્યા ત્યારે;
ઊઠો રામ હવે કરો કાજ, પાળો જનક તણું પણ આજ. ૧૦
ગુરુ આજ્ઞા ચઢાવી શીશ, પછી ઊઠ્યા શ્રીજગદીશ;
જેમ નિશા અંતે ઊગે તરણિ*, એમ શોભા શી કહું વરણી? ૧૧
જ્ઞાન વેદાંતે અવરોધ, થાય અંતરમાં નિજબોધ;
જેમ આરાધ્ય મૂરતિ દેવ, યજ્ઞ અંતે પ્રગટે એવ. ૧૨
પ્રહ્લાદ કારણ મન ધરી, જેમ પ્રગટ્યા શ્રીનરહરિ;
ગુરુવચન પાળવા આપ, હરવા જનક તણો સંતાપ. ૧૩
જાનકીના પૂરણ કામ, તે સમે ઊઠ્યા શ્રીરામ;
ગુરુચરણ વંદ્યા તેણીવાર, કર્યા સહુ મુનિને નમસ્કાર. ૧૪
એ વિરક્ત રામ બ્રહ્મચારી, ઊઠ્યા સરજ્યુતીર વિહારી;
બ્રહ્મ પૂરણ આનંદરૂપ, ચાલ્યા કોટિ બ્રહ્માંડના ભૂપ. ૧૫
શ્યામસુંદર તન સુકુમાર, પહેર્યું પીતવસન ચળકાર;
મણિજડિત મુગટ શિર શોભે, જેના તેજથી દિનકર થોભે. ૧૬
કાને કુંડળ મચ્છાકાર, ઉર મુક્તાફળના હાર;
મણિમાળ હીરા ગળુબંધ, કર કંકણ બાજુબંધ. ૧૭
શોભે વસ્ત્રાભૂષણ સાર, એમ ચાલ્યા વિશ્વાધાર;
પામ્યા વિસ્મે સરવે ભૂપ, જોઈ રઘુવરકેરું રૂપ. ૧૮
આવી ઊભા ધનુષની પાસ, થયાં જાનકી જોઈ ઉદાસ;
મન ગભરાયું તેણીવાર, રામચંદ્ર ઘણા સુકુમાર. ૧૯

× સૂર્ય

સોરઠા

વિચારે જાનકી મન, જોઈ કઠિનતા ધનુષની;
રઘુવર કોમળ તન, ઊપડશે કયમ એ થકી? ૨૦
શિવનું ધનુષ કઠોર, કોણ ગજું એ બાળનું?
એમાં એટલું કયાંથી જોર? હજી મુખ પર મૂછ આવી નથી. ૨૧
તું નિર્દય હે તાત, આવું દુસ્તર પણ તેં કયમ કર્યું?
એ મદનમનોહર ગાત્ર, એને જોઈ દયા કયમ નથી આવતી? ૨૨
અરે તાત વિચારી જો આપ, તું વેરી કયમ થઈ નીવડ્યો?
હું જાણું ખરો મુજ બાપ, પણ મૂકી પરણાવે જો રામને. ૨૩
મુજ પ્રાણ તજું પણ કાજ, હું જીવીને હાવે શું કરું?
રામ વિના વર આજ, હું તો બીજા વરને નહિ વરું. ૨૪

રાગ મારુ

એમ કરે શોચના સીતા, મન ઊપન્યું દુઃખ અમિતા;
જાણ્યું અંતરજામીએ તેહ, કરે ચિંતા જાનકી જેહ. ૨૫
જાણી પ્રીત એવી મન મોહ્યું, પછે ધનુષની સામું જોયું;
પીતાંબરનો કાછડો વાળી, કટિવસ્ત્ર બાંધ્યું સંભાળી. ૨૬
ચાંપ્યો મુગટ વાળી અંબોડો, સંભાળ્યો કુંડળનો જોડો;
હેમ સાંકળાં હીરે જડાવ્યાં, કરનાં કડાં ઊંચાં ચઢાવ્યાં. ૨૭
સભાના જે જન અશેષ, જુએ સહુ થઈ રહિત નિમેષ;
લઘુ લાઘવતા કરી રામ, ચાંપ્યો પગનો અંગૂઠો વામ. ૨૮
એક ખૂણે દાબ્યો જેણીવાર, થયું ઊંચું તડિત આકાર;
અકસ્માત્ ઊપડિયું એહ, વામ કરશું ઝાલ્યું તેહ. ૨૯
પ્રત્યંચા ગ્રહી જમણે હસ્ત, રઘુવર થયા છે સ્વસ્થ;
નમાવ્યું તે ચડાવા માટ, ત્યારે થાવા માંડ્યું તડેડાટ. ૩૦
નાખે ચીસ ત્ર્યંબક ચડેડાટ, પૂઠે થાયે ફડેડાટ;
પૃથ્વી મંડળ ડોલવા લાગ્યું, શેષનાગ તણું બળ ભાંગ્યું. ૩૧
કડકડ્યા આદિ વરાહના દંત, જેની ઉપર પૃથ્વી અનંત;
દિગપાળે કર્યો ચિત્કાર, ભાનુથકી થયો તેણીવાર. ૩૨

શિવજીની સમાધિ છૂટી, ત્યારે પવન તણી ગતિ ખૂટી;
પામ્યા મૂર્છા સભાના જન, કર શસ્ત્ર પડ્યાં રાજન. ૩૩
જેમ તોડે ગજ ઇક્ષુ દંડ, તેમ રામે ભાગ્યું કોદંડ;
નમાવતાં ભાગ્યું ભડેડાટ, કાટકો થયો છે કડેડાટ. ૩૪
શિવ ત્ર્યંબક તૂટ્યું પ્રચંડ, થયો શબ્દ તે વ્યાપ્યો બ્રહ્માંડ;
થયા સાયકના બે ખંડ, પામ્યા મૂર્છા વીર અખંડ. ૩૫
થયું અચેત સરવે જ્યારે, છે સચેત પંચ જણ ત્યારે;
સીતા જનક ને વિશ્વામિત્ર, રામ લક્ષ્મણ વીર્ય વિચિત્ર. ૩૬

છપ્પય છંદ

ધરધરા ધર્ક ધર હરત, ડર દિગ્ગજ ગયંદલર;
અરકચંદ રથ ખરત, ઝરત નિર ઝર અનીકધર. ૩૭
સરિત સિંધુ સર ડોલ, ગરત ગિરિ ગરજ ઘોર કર;
ચકિત કચ્છ અહિ કોલ, નાયકા થકિત નરતકર. ૩૮
અજ ઇંદ્ર ચલિક દશકંધડર, ચિત્કાર ચંડ ધુનિ ઘર અલખ;
દશરથનંદન ગિરધર કહે, જનકનગર તોર્યો ધનખ. ૩૯

વલણ

ધનુષ ભાંગ્યું રામચંદ્રે, વ્યાપ્યો શબ્દ બ્રહ્માંડ રે;
પૃથ્વી ઉપર નાખ્યા વળતા, સાયકના બે ખંડ રે. ૪૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीरामेण धनुपखंडन नाम अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૯ મો

રાગ ધનાશ્રી

શ્રીરામે કરિયો ધનુષનો ભંગજી, જનક પણ પાળ્યું રાખ્યો રંગજી;
રાવણ ઊઠ્યો થઈ સાવધાનજી, તે ગયો લંકા પામી અપમાન જી.

ઢાલ

અપમાન પામી ગયો રાવણ, રામે ભાંગ્યું ચાપ;
તે સમે જયજયકાર વરત્યો, થયો અધિક પ્રતાપ. ૨

સહુ સભાને મૂર્છા વળી, તે થયા સરવ સચેત;
શ્રીરામને જોતા તદા, વાત્સલ્યપ્રેમ સમેત. ૩
સહુ પરસ્પર વાતો કરે, રઘુવીર અતિ સુકુમાર;
એ કઠણ સાયક કેમ ભાંગ્યું? એમ કરે મન વિચાર. ૪
હરખ આંસુ આવ્યાં સહુને, રોમાંચિત ગદ્દગદ વાણ;
જનક સીતા સહિત સરવે, હરખ પામ્યાં જાણ. ૫
તે સમે વિશ્વામિત્ર ઊઠ્યા, હરખ પ્રેમ અપાર;
રુદે ચાંપિયા રઘુવીરને, આશિષ દેતા સાર. ૬
ત્યારે જનક આજ્ઞાથકી ઊઠ્યાં, જાનકીજી ત્યાંહે;
હંસગમની હરખશું, વરમાળ ગ્રહી કરમાંહે. ૭
શણગાર સજિયા સોળ અંગે, ચૂંદડી ઝળકાર;
પ્રકાશ પૃથ્વી થાય છે, જ્યમ તડિતનો ચળકાર. ૮
ગજગતિ ચાલે ચપળ ચરણે, ઘૂઘરી ઘમકાર;
પદપાન અણવટ વીંછિયા, નેપુર તણો ઝણકાર. ૯
એવાં જક્તજનુની આવિયાં, જાનકી રૂપ રસાળ;
રઘુવીર કેરા કંઠ માંહે, આરોપી વરમાળ. ૧૦
મુનિએ કહ્યું પાયે નમો, તવ વિચારે મન સાથ;
પેલી ઉપલ×ની સ્ત્રી થઈ, રજ પરશી પદ રઘુનાથ. ૧૧
કર અંગુલી દશ મુદ્રિકામાં, જડ્યા પદિક વિશાળ;
તે પરસતાં થાય પ્રેમદા, મુજ શોકય કેરું સાલ. ૧૨
એવું વિચારી સન્મુખ ઊભાં, જનકતનયા ત્યાંહે;
વિજયા સખીએ તે સમે, સમજાવ્યાં સમસ્યામાંહે. ૧૩
પછે પાય લાગ્યાં પ્રીતશું, ત્યારે થયો જયજયકાર;
દેવનાં દુંદુભિ વાગિયાં, થઈ પુષ્પવૃષ્ટિ અપાર. ૧૪
નિજ આસને બેઠાં જઈ, હરખ્યાં તે સીતા મંન;
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, કરે ગાન મંગળ જન. ૧૫

× પથ્થર

આનંદ મન પામી તદા, ઊઠ્યા જનક રાજન;
રામલક્ષ્મણને બેસાડ્યા, પોતાને આસન. ૧૬
જામાત્ર શ્રીરઘુવીર થયા, તે જોઈ હરખે રાય;
પછી વિશ્વામિત્રની સાથ બોલ્યા, સુણતાં સરવ સભાય. ૧૭
કંકોતરી લખો અવધપુરમાં, રાય દશરથ જ્યાંહે;
સહુ સાથ તેડી ભૂપતિ, વહેલા પધારે આંહે. ૧૮
મુનિ કૌશિકે કંકોતરી લખી, વિનય કરી બહુ ત્યાંહે;
કુમકુમે છાંટી પત્ર બીડ્યો, આપ્યો દ્વિજ કરમાંહે. ૧૯
ચાલ્યો વિપ્ર ઉતાવળો, અતિ હરખશું તેણીવાર;
તે અવધપુરમાં આવિયો, જ્યાં રાયનો દરબાર. ૨૦
તે સમે દશરથ સભા કરીને, બેઠા છે ગુરુ સાથ;
વિજોગ છે રઘુવીરનો, ચિંતા કરે નરનાથ. ૨૧
અરે ગુરુ વીત્યા દિન બહુ, ગયા રામલક્ષ્મણ જ્યાંહે;
પછે ખબર કંઈ આવી નથી, શું હશે કારણ ત્યાંહે ? ૨૨
એટલે દ્વિજવર આવિયો, સભામાં તે દિશ;
રાયને કર કંકોતરી તે, આપી દેઈ આશિષ. ૨૩
શ્રીરામલક્ષ્મણ કુશળ છે, રાજે જનકપુર માંહે;
નરપતિ જોતાં સર્વ રામે, ધનુષ ભાંગ્યું ત્યાંહે. ૨૪
જાનકીએ વરમાળ ઘાલી, થયું રૂડું કાજ;
જાન સરવે લેઈ તમને, તેડ્યા જનકે આજ. ૨૫
મિથિલાપતિએ કહ્યા છે, પરણામ અતિ આહ્લાદ;
ઘણા કરી તમને કહ્યા, કૌશિકે આશીર્વાદ. ૨૬
એવું સાંભળતામાં રાય દશરથ, પામ્યા હરખ અપાર;
રામે સ્વયંવર જીતિયો, સુણી થયો જયજયકાર. ૨૭
પછે દશરથે કંકોતરી, આપી ગુરુ કરમાંહે;
સહુ સભા સુણતાં વસિષ્ઠ વાંચે, ઉકેલીને ત્યાંહે. ૨૮
સ્વસ્તિ શ્રીમહાશુભસ્થાનક, અવધપુર પાવન;
પૂજ્યમૂર્તિ પાવન જશ, નૃપમુગટમણિ રાજન. ૨૯

અખંડ લક્ષ્મી અલંકૃત, ગુણ સકળ બળ મહિમાય;
કેતુવત રવિકુળ વિષે, મહારાજ દશરથ રાય. ૩૦
લખિતંગ મિથિલાપુરથકી, સેવક જનક અભિરામ;
ચૂડામણિ મહિપતિ મારા, માનજ્યો પરણામ. ૩૧
શુભ કામ કારણ લખ્યાનું, તે સાંભળો નૃપનાથ;
તમ પુત્ર મુજ પુર વિષે આવ્યા, મુનિ કૌશિક સાથ. ૩૨
તે સ્વયંવરમાં ધનુષ્ય ભાંગ્યું, પાળ્યું મુજ પણ રામ;
મમ પુત્રીએ વરમાળ ધાલી, થયાં પૂરણ કામ. ૩૩
માટે પરણાવા રઘુવીરને, શુભ લગ્ન કરવા કાજ;
સહુ સાથને તેડી તમો, વહેલા પધારો આજ ૩૪
તમો સદા જશવંત છો, શોભા સહિત રાજંન;
માટે વહેલા પધારીને, મુજને કરો પાવંન. ૩૫
એ વિનતિ સેવક તણી, લખ્યું તેહ ધરજો ચિત્ત;
કોટીગણું કરી માનજો, ભૂપતિ ભાગ્યવંત. ૩૬
એમ પત્ર વાંચ્યો વસિષ્ઠે, તે સુણ્યો દશરથ રાય;
થયા મગ્ન બ્રહ્માનંદમાં, અતિ હરખ અંગ ન માય. ૩૭
સહુ સભાને ભૂપે કહ્યું, જાને જવાને કાજ;
પ્રધાનને કહે સકળ સેન્યા, કરો તત્પર આજ. ૩૮
વીર બંન્યો હરખિયા જે, ભરત–શત્રુઘ્ન;
સહુ અવધપુરમાં વાત ચાલી, લોક કહે છે ધંન. ૩૯
રણવાસમાં જઈ રાણીઓને, કર્યું રાયે જાણ;
જનકપુરનો પત્ર તે, સંભળાવિયો નિરવાણ. ૪૦
રાણીઓ સહુ આનંદ પામી, ઊલટ અંગ ન માય;
થયો કૌશલ્યાજીને તદા, તે હરખ નવ કહેવાય. ૪૧
દ્વિજવર તણી સેવા કરી, સંતોખિયો બહુ પેર;
ગીત મંગળ ગાય સરવે, થઈ છે લીલાલહેર. ૪૨
પછે અશ્વ ગજ રથ પાલખી, શણગારિયાં વાહન;
વસ્ત્ર આભૂષણ ધરી, તત્પર થયા સહુ જન. ૪૩

અવધપુરની પ્રજા સહુ, વહેવારિયા શ્રીમંત;
જાવા જનકપુર થયા તત્પર, જાન શોભાવંત. ૪૪

વલણ

શોભાવંત થઈ જાન સરવે, વાજે બહુ વાજિંત્ર રે;
સૈન્ય સકળ શણગારિયું, તે ચળકે ચિત્ર વિચિત્ર રે. ૪૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीरामस्य सीता-
प्राप्तिश्रवणात् दशरथहर्षोत्सवो नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

અધ્યાય ૪૦ મો

રાગ સામેરી

દશરથ રાજા હરખ્યા અપાર જી, જનકપુર જાવા કર્યો વિચાર જી;
પડો વજડાવ્યો પુરમોઝાર જી, જાને જવાને સહુ થાઓ તૈયાર જી. ૧

ઢાળ

તૈયાર થાઓ જવા જાને, જનકપુર મોઝાર;
માટે જેને ઇચ્છા હોય તે, આજ નીકળો નરનાર. ૨
એવું સાંભળી પુરજન સકળ, અતિ હરખ પામ્યા મન;
વૃદ્ધ બાળક વિના સરવે, થયા સત્વર જન. ૩
ગજ ઉપર બેસાડ્યા પ્રથમ, ગુરુ વસિષ્ઠને તેણીવાર;
રથમાંહે બેઠા રાય દશરથ, જોડિયા હય ચાર. ૪
અશ્વ ઉપર ચઢ્યા બંન્યો, ભરત-શત્રુઘ્ન;
સહુ રાણીઓ બેઠી સુખાસન, સંગ દાસીજન. ૫
અનેક રથ હય ગજ પદાતિ, સુખાસન અપાર;
ચતુરંગ સૈન્યા નીકળી, તે અવધપુરની બહાર. ૬
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, થઈ રહ્યો જયજયકાર;
હણહણે કેકાણ કચ્છી, ગજ કરે ચિત્કાર. ૭
હસ્તી ઉપર વિપ્ર બેઠા, બંદીજન બહુ રંગ;
રઘુકુળ તણી કીરતિ વખાણે, પામે હરખ ઉમંગ. ૮
નેજા અંબાડી ધજા ઝળકે, કનક મણિમય સાર;
છત્ર ચામર ચળકતાં, ઝળકતાં તડિતાકાર. ૯

વીર શૂરા વેશ પૂરા, ચાલ્યા ચઢી કેકાણ;
આભૂષણ શુભ શસ્ત્ર ઝળકે, રત્નજડિત પલાણ. ૧૦
શુભ શુકન વંદી નીકળ્યા, ચાલ્યા જનકપુરની વાટ;
સરિત વન આવે બહુ, ઓળંગતા ગિરિ ઘાટ. ૧૧
વાટે જ્યાં વાસો રહે, દશરથ સહિત સમાજ;
સુરલોક જેવું સ્થળ ભજે, જાણે ભૂપતિ સુરરાજ. ૧૨
એવી શોભા સહિત આવ્યા, મિથિલ દેશમોઝાર;
જનકપુરની બહાર ઉપવન, ઊતર્યા તે ઠાર. ૧૩
નિશાન નોબત ગડગડે, શોભા સહિત રાજન;
રૂપક બાંધે તે તણું, શ્રોતા સુણો એકમન. ૧૪
પાયદળ શમદમ તણું, માંહે સદ્વિવેક તુરંગ;
તે ચાલે આગળ મલપતા, રક્ષા કરે નિજ અંગ. ૧૫
તેની પૂંઠે નિજબોધના, કુંજર વિરાજે સાર;
રામનામ તણા મુખે, કરતા ઘણા ચિત્કાર. ૧૬
નિજાનુભવના દિવ્ય રથમાં, બેઠા મોટા સંત;
તે રામરૂપને નીરખવા, અનુભવ ચઢ્યા મહંત. ૧૭
પ્રયાણ પ્રથમે જાગૃતિ, પુરગ્રામ સ્થૂળ નિવાસ;
ત્યાં રહી દશરથ રામને, સંભારતા સુખરાશ. ૧૮
સ્વપ્નાવસ્થા ગામડાં સૂક્ષ્મ, ત્યાંહાં નથી રહેતા રાય;
અઘોર વનવાટે ઘણાં, તે સુષુપ્તિ કહેવાય. ૧૯
એમ કરતાં જનકપુરને આવિયા ઉપવન;
ત્યાંહાં લક્ષ કરી રહ્યા રાય, જણાયાં રામપ્રાપ્તિ ચિહ્ન. ૨૦
વિદેહને તવ ખબર થઈ, જે પધાર્યા મહારાજ;
સામા આવ્યા વાજિંત્ર વાજતે, સાથે ઘણા પૃથ્વીરાજ. ૨૧
ગુરુ વસિષ્ઠને ચરણે પ્રથમ, નમિયા જનક રાજન;
પછી રાય દશરથને મળ્યા, ભેટિયા અન્યોઅન્ય. ૨૨
ભૂપની પાસે પુત્ર છે જે, ભરત–શત્રુઘ્ન;
રાય જનકનાં તેને જોઈને, સ્થિર થયાં છે લોચન. ૨૩

પછી વિદેહ વિચારમાં, બે પુત્રને જોઈ ત્યાંહે;
રામલક્ષ્મણ મુજ ઘેર છે, શું રિસાઈ આવ્યા આંહે? ૨૪
એમ તંન બે તદ્દવત જોઈને, વિચારે મન વિદેહ;
વસિષ્ઠને પૂછ્યું તદા, ત્યારે નિવર્ત્યો સંદેહ. ૨૫
ઘણું માન દેઈને જાય તેડી, રાય નગરમોઝાર;
સુમંતે સૈન્ય સકળ પછે, ઉતાર્યું તે ઠાર. ૨૬
જનકપુરમાં ગયા દશરથ, શોભાનો નહિ પાર;
સહુ લોક જોઈ વિસ્મે થયા, વળી ગૌર શ્યામ કુમાર. ૨૭
એક સુંદર મંદિર શોભતું, રહેવાને આપ્યું ત્યાંહે;
સહુ સાથશું નરનાથ પોતે, ઊતર્યા તે માંહે. ૨૮
પછી રામલક્ષ્મણ મળ્યા આવી, લાગ્યા ગુરુને પાય;
પિતાને ચરણે નમ્યા, તવ હરખિયા જોઈ રાય. ૨૯
રાયે ચાંપ્યા રુદે સાથે, રામલક્ષ્મણ તન;
સંતોષ પામ્યા રાયજી, જેમ પામે ધન નિરધન. ૩૦
કૌશલ્યા કૈકે સુમિત્રાએ, બેસાડ્યા ઉછંગ;
રુદે ચાંપી સૂંઘે શિર, જેમ વચ્છ ધેનુ સંગ. ૩૧
સહુ સભા સાથે રાય દશરથ, ગુરુ બ્રહ્મકુમાર;
તે મંડપ જોવા ચાલિયા, સીતા સ્વયંવર સાર. ૩૨
ભૂપને સરવે દેખાડ્યા જે, ચાપકેરા ખંડ;
આ જુઓ નૃપ શ્રીરામજીએ, ભાગિયું કોદંડ. ૩૩
તે જોઈ દશરથ થયા વિસ્મય, અતિ પ્રચંડ કઠોર;
એ કેમ ભાંગ્યું પ્રાણવલ્લભ? કોમળ રામ કિશોર. ૩૪
પછી વિદેહે આદર કરી, બેસાડિયા આસન;
રાય દશરથ પાસ બેઠા, ચારે પુત્ર રતન. ૩૫
વસિષ્ઠ આદે સભા સહુ, બેઠા થઈ નિશ્ચિંત;
અન્ય પૃથ્વીરાય બેઠા, હરખ પામી ચિત્ત. ૩૬
પુત્ર ચારે સહિત દશરથ, શોભતા શ્રીમંત;
તે સમે જનકે માનિયા, ભૂપતિ ભાગ્યવંત. ૩૭

પછી જનક રાજા બોલિયા, સુણો ભૂપતિ કહું પેર;
પુત્ર ચારે તમારા તે, પરણાવો મુજ ઘેર. ૩૮
બે કન્યા છે માહરી, ઊર્મિલા સીતા નામ;
માલતી શ્રુતકીર્તિ બે મુજ બંધુની અભિરામ. ૩૯
રામને સીતા વરે, ઊર્મિલા લક્ષ્મણ વીર;
માલતી ભરતને, શ્રુતકીર્તિ શત્રુસૂદન ધીર. ૪૦
એવું સાંભળી સહુ સભા હરખી, આનંદ્યા ભૂપાળ;
પછે સામસામી રચ્યા મંડપ, અતિ વિચિત્ર વિશાળ. ૪૧
વાજિંત્ર બે મંડપ વિષે, વાજતાં અતિ ઘનઘોર;
ગાય મંગળ ગીત સુંદર, સુંદરી ચિત્ત ચોર. ૪૨

વલણ

ચિત્ત ચોર ચતુરા ચોળે પીઠી, વરકન્યાને તેણીવાર રે;
સહુ કરે ભોજન ભાવતાં, મન પામે મોહ અપાર રે. ૪૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां बालकाण्डे अयोध्यापुरवासिभिर्दशरथस्य जनकपुरागमन नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

અધ્યાય ૪૧ મો

રાગ ધોળની દેશી

શુભ મુહૂરત માંહે લગ્ન લીધું, કરી મુનિએ વિચાર;
માર્ગશીર્ષ સુદ પંચમી, શુભ યોગગ્રહ ચંદ્ર વાર. ૧
ગણપતિ પધરાવિયા, જે સકળ મંગળરૂપ;
ગોત્રજ કેરી સ્થાપના કરી, પૂજ્યા દશરથ ભૂપ. ૨
ચાર કન્યા ચાર વરને, પીઠી ચોળી અંગ;
સ્નાન વિધિએ કરાવિયાં, ધર્યા અલંકાર ઉમંગ. ૩
રાય જનકને ઘેરથી આવી, લઈ કલશો નાર;
તે ગીત મંગળ ગાય છે, આનંદ હરખ અપાર. ૪
તે કેવી શોભે કામની ? કવિ ઉપમા દે સાર;
જાણે શાન્તિ કરુણા દયા ક્ષમા, ધૃતિ ઉન્મની અવિધાર. ૫

સદ્દબુદ્ધિ સદ્દવિદ્યા તિતિક્ષા, સમાધિ શ્રદ્ધા વિનીત;
મુમુક્ષુતા તુરિયા ઉપરતિ, સદ્દગતિ સુનીત પુનિત. ૬
એવી રામમંદિરમાં પ્રવેશી, સુંદરી શુભ કામ;
ત્યારે વરઘોડાનો સમે હવો, તત્પર થયા શ્રીરામ. ૭
તે સમે જનકે તેડવા, મોકલ્યા નિજ પરધાન;
તે આવીયા શ્રીરામ પાસે, સકળ શોભામાન. ૮
જાણે સદ્દવિવેક ને બોધ આનંદ, જ્ઞાન તપ વૈરાગ;
પરમારથ નિષ્કામ નિશ્ચે, સંતોષ ને અનુરાગ. ૯
વરરાયને શણગારિયા, જરકશી જામા અંગ;
તિલક મૃગમદનાં કર્યાં, કુમકુમ અક્ષત અંગ. ૧૦
મેશ બિંદુ આંખ્ય આંજી, કરમાં શ્રીફળ પાન;
વરરાય વરઘોડે ચઢ્યા, તત્પર થઈ સહુ જાન. ૧૧

વરઘોડાની દેશી

તત્પર થઈને ઊઠ્યલિયા શ્રીરામજી, મુનિવરને લાગ્યા પાય,
રઘુવરજી ઘોડે ચઢ્યા.
તીખા તોરંગ ચાલે રે નાચતા, નિજ બંધુ સહિત રઘુરાય. રઘુ૦ ૧
અંગો અંગની શોભા રે શી કહું ? જોતાં લાજે કોટીક કામ. રઘુ૦
લક્ષણવંતા લઘુ વેશે વિરાજતા, ત્રણ બંધુની આગળ રામ. રઘુ૦ ૨
તોરા કલગી મુગટ પર ઝળકતી, ઉપર મુક્તાફળના ખૂંપ. રઘુ૦
થાકે વરણવતાં શેષ શારદા, શું વખાણું સુંદર રૂપ ? રઘુ૦ ૩
...ે. દશરથ સહુજન સાથમાં, ગ્રહી ચાલે ગુરુનો હાથ. રઘુ૦
જોઈ શોભા ચારે રે પુત્રની, બ્રહ્માનંદ માને નૃપનાથ. રઘુ૦ ૪
મોડ બાંધી માતાઓ રે ચાલતી, ગ્રહી નામણદીવા હાથ રઘુ૦
ગીત મંગળ મધુરાં ગાય છે, ચાલે સરવ રાણીનો સાથ. રઘુ૦ ૫
વાજે વાજિંત્ર નાના પ્રકારનાં, નાચે અપછરા ગાંધર્વ ગાય. રઘુ૦
બંદીજન બહુ રીતે વખાણતા, જયજયકાર મંગળધુનિ થાય. ૬
નભે દેવનાં દુંદુભિ ગડગડે, સુર જોતા ચઢીને વિમાન. રઘુ૦
દઈ આશિષ પુષ્પ વરસાવતા, સુર અંગના કરતી ગાન. રઘુ૦ ૭

જુએ નરનારી સરવે નગ્રની, વધાવે ભરી મોતીડે થાળ. રઘુ૦
હરખી હરખીને લે છે ઓવારણાં, ઘણું જીવજો દશરથ બાળ. રઘુ૦ ૮
આગળ સાંબેલા સરવે શોભતા, છેલછબીલા રાજકુમાર. રઘુ૦
જરીજીન મરીના મોરડા, રત્નજડિત પલાણતોખાર. રઘુ૦ ૯
એવું આપતા સુખડું રે સર્વને, તોરણ આવ્યા ત્રિભુવનભૂપ. રઘુ૦
ગિરધારી પ્રભુ ગુણવંતનું, સરવે મોહ પામ્યા જોઈ રૂપ. રઘુ૦ ૧૦

વલણ

રૂપ જોઈ રઘુવર તણું, મોહ પામ્યાં નર નાર રે;
હવે સાસુ આવ્યાં પહોંખવા, ત્યાં થઈ રહ્યો જયજયકાર રે. ૧૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे भ्रातृभिः सह श्रीरामचंद्रस्याश्वारोहणं कृत्वा मंडपसामीप्यागमनं नाम एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

અધ્યાય ૪૨ મો

ચાલ ચાતુરીઓની

વરરાય તોરણ આવિયા, તે અશ્વ ઉપરથી ઊતર્યા;
મણિ બાજઠ પર ઊભા રહ્યા, આવ્યા આચારજ હરખે ભર્યા. ૧
સુનેના રાણી જનકની, સુમતિ તે કુશકેતુ તણી;
તે બન્ને આવી પોંખવા, ગાય ગીત ગોરી અતિઘણી. ૨
શતાનંદ વસિષ્ઠ કૌશિક, આદે મુનિવર આવિયા;
વિધિએ કરી પૂજન કરાવ્યું, ચારે વર પોંખાવિયા. ૩
મધુપર્ક વિધિ વહેવાર સરવે, આરતી વરની કરી;
એમ પુરુષોત્તમને પોંખિયા, રાણીઓ અતિ હરખે ભરી. ૪
ત્યાંહાં મંડપમાં છે માહેરું, બાજઠ કનકમણિના ધર્યા;
વરરાયને પધરાવિયા, આચાર કુળ રીતે કર્યા. ૫
સહુ ભૂપને બેસાડિયા, મંડપમાં આદર કરી;
એક ખંડમાં મરજાદથી, ત્યાં બેસાડી સહુ સુંદરી. ૬
પુરજન પરિજન જ્ઞાતિ ગુરુજન, બેઠા મંડપમાં મળી;
સહુ લગ્નરચના જુએ છે, વાજિંત્ર બહુ વાજે વળી. ૭

કનકઝારી જળ ભરી લાવી, રાણી સુમેધા વહાલમાં;
પગ પખાળ્યા વરના વિદેહે, કનક કેરી થાળમાં. ૮
યજ્ઞોપવીત પહેરાવિયાં, તે વેદમંત્રે અનુસરી;
જનકે તે વરને પૂજિયા, પછી શોડષ ઉપચારે કરી. ૯
લગ્નઘટિકા સાધે ગણિક,× ઘડિયાળ બાંધીને તદા;
પછી પધરાવી ત્યાં ચાર કન્યા, શણગારીને સર્વદા. ૧૦
સાવધાન વાણી વિપ્ર બોલે, અંતરપટ આડા ધર્યા;
મંગળાષ્ટક ઉચ્ચાર કરતા, મુનિ મન હરખે ભર્યા. ૧૧
જ્યારે લગ્નઘટિકા પૂર્ણ થઈ, ત્યારે વેદ આચારજ ભણે;
મંગળાક્ષત મંત્રીને, કર આપ્યા વરકન્યા તણે. ૧૨
કન્યા કેરે શીશ ચરણે, વરે મૂક્યા તે જદા;
પછી વર તણે પદ શીશ અક્ષત, કન્યાએ મૂક્યા તદા. ૧૩
એમ વેદવિધિએ લગ્ન થાય, કર્યો હસ્તમેળાપ;
સ્વસ્તિવાચન બોલતા, વરમાળ ઘાલી આપ. ૧૪
એમ ચાર કન્યા કરી અર્પણ, જનક ભૂપે ત્યાંહે;
મંગળ તૂરી વાજિંત્ર જયજય, થાય મંડપ માંહે. ૧૫
રામસીતા પરણિયાં, ઊર્મિલાને લક્ષ્મણ વર્યા;
શત્રુઘ્ન શ્રુતકીરતિને, માલતી ભરત હરખે ભર્યા. ૧૬
મંગળ ફેરા ફરે છે, વરકન્યા હરખે અતિ ઘણું;
શેષનાગ કહી શકે અતિ, શોભા સુખ તે સમે તણું. ૧૭
મણિથંભમાં પ્રતિબિંબ ભાસે, ફરે વરકન્યાય;
અલંકાર અંગે ઝળકતા. શી વરણવું શોભાય? ૧૮
જાણે ચાર અવસ્થા શોભિયે, અભિમાની સાથે જેમ;
એમ ફેરા ફરતાં તે સમે, વરકન્યા શોભે તેમ. ૧૯
ચાર મંગળ વરતિયાં, જનકે કર્યાં બહુ દાન;
વળી જાચકને આપ્યું ઘણું, ધન વિપ્રને દેઈ માન. ૨૦

× જોશી

શાખોચ્ચાર કરે પરસ્પર, આચારજ તેણી વાર;
કુળરીતથી વરકન્યા વળતાં, આરોગ્યાં કંસાર. ૨૧
હોમ હુતાશનમાં કર્યો, ગોત્રજ પૂજા પ્રસન્ન;
એમ વરકન્યા પરણી રહ્યાં, પછી કરાવ્યું ધ્રુવદરશન. ૨૨
ગુરુચરણ નમિયા ભાવશું, રઘુવીર સાથે ભ્રાત;
પછી પિતાને પાયે નમ્યા, પદ વંદના કરી માત. ૨૩
મિથિલાપતિના કોડ પહોંચ્યા, હરખ્યા દશરથ ભૂપ;
વખાણે છે જન સકળ, જોઈ વરકન્યાનું રૂપ. ૨૪

વલણ

વરકન્યાનું રૂપ જોઈને, હરખે સહુ નરનાર રે;
દુંદુભિ વાજે દેવનાં, થઈ રહ્યો જયજયકાર રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधाराया बालकाण्डे भ्रातृभिः सह श्रीरामस्य सीतादिजनकपुत्रीभिर्लग्नकरण नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

અધ્યાય ૪૩ મો

રાગ ધવળ ધન્યાશ્રી

શ્રોતાજન સુણો ભાવ ધરીને, પાવન રામકથાય જી;
નિત નિત આનંદ મિથિલાપુરીમાં, મંગળ ઉચ્છવ થાય જી. ૧
શ્રીરામ લગ્ન જોઈ મગ્ન થયા, મુનિ દેતા આશીરવાદ;
ક્ષણક્ષણમાં થાય પુષ્પવૃષ્ટિ, કરે દેવ દુંદુભિનાદ જી. ૨
શિવ બ્રહ્મા મઘવાપતિ આદે, દેવ સકળ કહેવાય જી;
તે વિપ્ર વેશ ધરી આવ્યા જનકપુર, જોવા રામવિવાહ જી. ૩
અન્ય મુનિવર પૃથ્વી કેરા, માનુભાવ મહાંત જી;
તે લગ્ન જોવાને જનકપુર આવ્યા, પામ્યા હરખ અનંત જી. ૪
નગ્રનિવાસી નરનારી જન, ગીત મંડળ સહુ ગાય જી;
અવધવાસી જન સુખ બહુ પામે, આનંદમાં દિન જાય જી. ૫
નિત નિત ભાવતાં ભોજન સહુને, નિત નિત ઝાઝાં માન જી;
નિત નિત નવલો રંગ વિવાહનો, નિત નિત નવલાં ગાય જી. ૬

સરવે પરસ્પર વાતો કરે છે, નરનારી ગુણવાન જી;
દશરથ જનક સંબંધી સરખા, ભૂપતિ ભાગ્યવાન જી. ૭
અન્ય સમોવડ નથી આ જગમાં, ઉપમા એહ સમાન જી;
વિવેક વૈરાગ જેવા નૃપ, જાણે વરકન્યા ભક્તિ જ્ઞાન જી. ૮
એમ પુરજન સરવે વાતો કરે, રખે રામ આંહાંથકી જાય જી;
ઘણા દિવસ આંહાં રઘુપતિ રહે, તો આપણે મહાસુખ થાય જી. ૯
પછી સરવ સભા સાંભળતાં બોલ્યા, રાય વિદેહ વચન જી;
કૃપા કરી એક માસ રહો મુજ ઘેર દશરથ રાજન જી. ૧૦
ત્યારે શ્રીરામે સમશ્યા કરી ગુરુને, સમજ્યા બ્રહ્મકુમાર જી;
આગળ કામ ઘણાં કરવાં છે, જે કારણ ધર્યો અવતાર જી. ૧૧
પછે બાર દિવસ રહ્યા મિથિલાપુરમાં, સાથ શું દશરથ રાય જી;
ત્યારે વસિષ્ઠ ગુરુ કહે ભૂપતિ હાવે, અમને કરો વિદાય જી. ૧૨
તમો અમને ઘણું સુખ આપ્યું, અતિ સેવા કરી રાજન જી;
રામને હાવે ગમતું નથી, ઘર મૂકયે થયા ઘણા દિન જી. ૧૩
એવાં વચન સાંભળી મુનિવર કેરાં, જનક ઊઠ્યા તેણીવાર જી;
પહેરામણી બહુવિધની આપી, કહેતાં ન આવે પાર જી. ૧૪
હય ગજ રથ મણિ ભૂષણ પટકુળ, પહેરાવ્યાં નરનાર જી;
ગ્રામ સૈન્ય સુખ આસન સજ્જા, દાસી દાસ અપાર જી. ૧૫
સકળ જાન સંતોષી જનકે, કર જોડી લાગ્યા પાય જી;
વિનય વચનથી કરી વિનતિ, રીઝ્યા દશરથ રાય જી. ૧૬
પછી કન્યાઓ શણગારી સુંદર, વળાવી તેણીવાર જી;
વાજિંત્ર વાજે નાનાવિધનાં, થઈ રહ્યો જયજયકાર જી. ૧૭
સૈન્ય સકળ સાવધાન થયું, ને ચાલ્યા દશરથ ભૂપ જી;
રાણીઓ મહુ સુખાસન બેઠી, વરકન્યા અનુરૂપ જી. ૧૮
ચાર હસ્તી શણગાર્યા સુંદર, બેઠા ચારે ભ્રાત જી;
નિજ વધૂ સહિત સંગાથે શોભે, ભૂષણ નાના ભાત જી. ૧૯
એવી શોભા સહિત રઘુપતિ, નીકળ્યા નગરની બહાર જી;
જનક ભૂપતિ જાન વળાવા, ચાલ્યા તેણીવાર જી. ૨૦

ત્યારે નારદજીએ કર્યું કૌતક, બદ્રિકાશ્રમ ગયા મુન્ય જી;
ભૃગુપતિ બેઠા છે તપ કરવા, ત્યાં જઈ બોલ્યા વચન જી. ૨૧
ફરસુરામ સુણો વચન અમારું, બેસી રહ્યા શું આંહે જી ?
ત્ર્યંબક ધનુષ તમારું રામે, ભાગ્યું જનકપુર માંહે જી. ૨૨
ત્યારે ભાર્ગવ કહે ભગવાન જ એ છે, અવતાર કૃત્ય અમારો જી;
નારદ કહે છે કે બ્રાહ્મણ થઈ ગયા, શો રહ્યો મહિમા તમારો જી ? ૨૩
કિંચિત્ ક્રોધ જો નહિ રાખે તો થશે, મૃત્યુ તમારું વહેલું જી;
જુઓ જમદગ્નિએ ક્રોધ તજ્યો ત્યારે, વિઘ્ન થયું ઘણું પહેલું જી. ૨૪
એવાં વચન સાંભળી નારદ કેરાં, ચઢિયો ક્રોધ અપાર જી;
તરત ઊઠીને આવ્યા જનકપુર, સાથે બ્રહ્મકુમાર જી. ૨૫
જ્યમ બળિયો સિંહ સૂતેલો ઊઠે, છંછેડ્યો વિખભૂપ જી;
હિરણ્યકશ્યપુ કારણ જેમ સ્થંભથી, પ્રગટ્યા નરહરિ રૂપ જી. ૨૬
જેમ ઘી હોમ્યેથી વૈશ્વાનરની, પ્રચંડ થાયે જ્વાળ જી;
એમ ફરશીધર અતિ ક્રોધે આવ્યા, જાણે કરશે મહાકાળ જી. ૨૭
પુરમાંથી જ્યારે જાન નીકળી, દશરથ સહિત સમાજ જી;
ગજારૂપ થઈ આગળ ચાલે, શ્રીરામચંદ્ર રઘુરાજ જી. ૨૮
તેણે સમે ત્યાં ભૃગુપતિ આવ્યા, ક્રોધે કાળ સ્વરૂપ જી;
દૂર થકી તે દીઠા ત્યારે, કંપ્યા સરવે ભૂપ જી. ૨૯

વલણ

કંપ્યા સરવે ભૂપતિ તે, જોઈ જમદગ્નિકુમાર રે;
સંકોચ પામ્યા જનક દશરથ, શું થશે આણીવાર રે ? ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे नारदवचनात्
परशुरामागमनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

અધ્યાય ૪૪ મો

રાગ મારુ

આવ્યો ઉપવનમાં સહુ સાથ, એવે સામા મળ્યા ભૃગુનાથ;
ઊભા સન્મુખ મારગ રોકી, કોઈ શૂર શકે નહિ ટોકી. ૧
જ્યારે દીઠા રેણુકાતન, સરવે ભય પામ્યા ઘણું મન;
થંભ્યું સોળ પદમ દળ ત્યાંહે, મોટા ભૂપ કંપ્યા મનમાંહે. ૨
રાય જનક ને દશરથ ભૂપ, કંપ્યા જોઈ ભૃગુપતિનું રૂપ;
તપ્ત કાંચન જેવું તન, હુત પામેલો હુતાશન. ૩
કર ફરશી ધર્યું ચાપ સ્કંધ, અક્ષે ભાથા કટિએ બંધ;
શિર જટા ભસ્મ ધરી અંગ, નેત્ર વિશાળ લોહિત રંગ. ૪
ફરકે અધર ભૃકૂટી કપોળ, ક્રોધે તન થયું રાતું ચોળ;
ક્ષત્રી કુળ દહન કૃશાનુ, જેવો પ્રલ્લે સમેનો ભાનુ. ૫
એવા દીઠા ફરશુરામ, ત્યારે મૂકી સરવે મામ;
તે સમે પોતે રઘુવીર, ચલાવ્યો ગજ શ્રીરણધીર. ૬
ભૃગુપતિ સન્મુખ શ્રીરામ, ગજ રાખ્યો પુરણ કામ;
નવ ઊતર્યા જુગદાધાર, ઉપર રહીને કર્યા નમસ્કાર. ૭
જોઈ ક્રોધ ચઢયો અતિ મન, અલ્યા કોણ તું? કોનો તન?
રામ કહે સુણો મુનિવર સૂત્ર, હું દશરથ રાયનો પુત્ર. ૮
રામ નામ મારું દ્વિજરાજ, મેં કર્યું ધનુભંગનું કાજ;
એવું સાંભળીને ભૃગુનાથ, ક્રોધે બોલ્યા કરી ઊંચો હાથ. ૯
ચઢયો મદગળ મહા અભિમાની, મુને આવી નમ્યો નહિ માની;
ક્ષત્રી કુળ થયો ઉત્પન્ન, અવિરોધી દુષ્ટતા મન. ૧૦
રામ કહે હું ન સમજ્યો ભર્મ, શસ્ત્રધારી ન જાણ્યા બ્રહ્મ;
જો જાણું તમને દ્વિજરાય, તો હું આવી નમું તમ પાય. ૧૧
જેમ નટવો ધરે બહુ વેશ, મને એમ જ ભાસ્યું મુનેશ;
ત્યારે બોલ્યા ફરશુરામ, નથી ઓળખતો મને રામ. ૧૨
આ જો ફરશુની તીક્ષણ ધાર, કર્યો ક્ષત્રી તણો સંહાર;
મારું નામ સુણીને અર્ભ, છૂટે ગર્ભવંતીના ગર્ભ. ૧૩

એણે મારું હું તુજને આજ, તેં કર્યું ઘણું કૂડું કાજ;
ભાગ્યું ત્ર્યંબક શિવનું પ્રચંડ, માટે દેવો ઘટે તુંને દંડ. ૧૪
ત્યારે થાય મારું પ્રતિકાજ, ગુરુનો રણિયો ટળું આજ;
કહે રઘુપતિ સુણો મુનીશ, આવડી કરો શાને રીસ? ૧૫
એ સડેલું શરાસન જૂનું, પોચું વિત્તરહિત પુરાણું;
ભાંગ્યું ચઢાવતાં તતખેવ, તેમાં હું શું કરું મુનિદેવ? ૧૬
અમો બાળપણામાં એવાં, ધનુ તોડ્યાં ત્ર્યંબક જેવાં;
તમારે હોય એની આશ, તો સંધાવો કારીગર પાસ. ૧૭
એવાં સાંભળી હાંસી વચન, તવ કહે જમદગ્નિ તન;
અલ્યા રામ તું બોલ વિચારી, આ જો તીક્ષ્ણ ફરશી મારી. ૧૮
એણે ક્ષત્રી માર્યા અનંત, શૂરવીરનો આણ્યો અંત;
તું બોલે છે વક્ર વચન, જાણી બાળક સાંખું મન. ૧૯
શું જાણે મુંને કેવળ વિપ્ર? પૂછી જો મુજ કારજ ક્ષિપ્ર;
રામ કહે શું દેખાડો કુઠારી? ભાટની પેરે કીરતિ વિસ્તારી. ૨૦
નોહે કુસુમાંડ ફળ શિશુપ્રાય, જે તરજની દેખી વિલાય;
હું છું રઘુકુળ કેરો તન, એ દેખાડે ડરું નહિ મન. ૨૧
કહે ભૃગુપતિ હોય પ્રબુદ્ધ, તો તું કર મુજ સાથે યુદ્ધ;
અરે તમ પ્રત્યે મુનિરાજ, કેમ શસ્ત્ર હું મારું આજ? ૨૨
સ્ત્રી રોગી ને મૂરખ બાળ, પરાધીન અંધ પંગાળ;
વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ ગુરુ ને ગાય, જ્યેષ્ઠ બંધુ ને માતપિતાય. ૨૩
જે કો શસ્ત્રરહિત વિરથ, પળાયે રણથી સમરથ;
એટલાં પર જો કરે ઘાત, તે અધરમી પામે નર્કપાત. ૨૪
આ લોકે પામે અપજશ, પડે નરકમાં અંતે અવશ્ય;
તમો બ્રાહ્મણ સાથે આજ, યુદ્ધ કેમ કરું મહારાજ? ૨૫
અલ્યા ધર્મ તારો હું જાણું, પરપંચી પ્રતીત ન આણું;
આજ થઈ બેઠો મોટો સાધ, મારી તાડિકા વિણ અપરાધ. ૨૬
તેણે શો કર્યો તુજ અન્યાય? કરી અસ્ત્રી તણી હત્યાય;
રામ કહે તે અધરમી અપાર, નિત્ય કરતી મુનિનો આહાર. ૨૭

તેમાં શાનો કર્યો અન્યાય ? તે ન હતી કાંઈ મારી માય;
તમો નિજ માતને મારી, તમથી કોણ બીજો દુરાચારી? ૨૮
તમો બ્રાહ્મણ થઈને આજ, શસ્ત્ર ધર્યાં શું કરવા કાજ?
શસ્ત્ર મૂકી ધરો જઈ ધ્યાન, કરો જપ તપ ને અનુષ્ઠાન. ૨૯

વલણ

અનુષ્ઠાન જપ તપ કરો જઈને, શસ્ત્ર મૂકી નિરધાર રે;
એવાં વચન રામનાં સાંભળી, ભૃગુપતિ કોપ્યા અપાર રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे श्रीरामपरशुराम-
संवादो नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો

રાગ સામેરી

અનીહાં રે ભૃગુપતિ કોપ્યા સુણી રામવચન,
અતિ ઘણો વ્યાપ્યો કામાનુજ તન;
અનીહાં રે રીસે કરી રાતાં થયાં છે લોચન;
વીરરસ પ્રગટ્યો રોમાંચિત તન. ૧

ઢાળ

તન રોમાંચિત મન ક્રોધ પ્રગટ્યો, ગાજીને બોલ્યા ભૃગુપતિ;
અલ્યા શૂરો બળિયો હોય તો, મુજ સાથે જુદ્ધ કર રઘુપતિ. ૨
એમ કહી શરાસન કર ગ્રહ્યું, સંધાણ કરિયું બાણ;
ત્યારે રામે ધનુષ ચડાવીને, કર્યું શર તણું સંધાણ. ૩
ભાર્ગવ કહે તું મૂક શર, ત્યારે બોલ્યા શ્રીરઘુવીર;
તમો વિપ્ર માટે પ્રથમ મૂકો, સુણો મુનિ મતિધીર. ૪
ત્યારે ફરશુરામે સજ્જ થઈને, મંત્ર ભણિયા સાચ;
ધનુષ ખેંચી કરણ સુધી, મૂકિયું નારાચ. ૫
સુસવાટ કરતું છૂટિયું, વીજળી સરખું બાણ;
સહુ દિશાઓ દીપાવતું, જ્યમ અગ્નિજ્વાળ પ્રમાણ. ૬
તે બાણદ્વારે ભૃગુપતિનું, તેજ સરવે જેહ;
રઘુવીરના મુખમાં પ્રવેશ્યું, પરમ જ્યોતિ તેહ. ૭

તે બાણ પણ તેજે કરીને, થયું તેજસ્વરૂપ;
ઈશ્વરતા ગુણબળ પ્રભુતા, અવતાર કૃત્ય અનુપ. ૮
સુરીનર મુનિવર સરવ જોતાં, સમાયું તેણીવાર;
થઈ પુષ્પવૃષ્ટિ રામ ઉપર, દુંદુભિ જયજયકાર. ૯
ભૃગુપતિ થયા નિસ્તેજ ત્યારે, વિપ્ર કેવળ રૂપ;
તત્કાળ નમિયા રામને, સાષ્ટાંગ ભૃગુકુળ ભૂપ. ૧૦
ત્યારે ગજ ઉપરથી ઊતર્યા, રઘુવીર તેણીવાર;
ભેટિયા ભાર્ગવને તદા, વરતિયો જયજયકાર. ૧૧
પછે ફરશીધર કરજુગલ જોડી, રોમાંચિત ગદ્દવાણ;
સ્તુતિ કરતા રામની, તે રહી સન્મુખ જાણ. ૧૨

ત્રોટક છંદ

જયરામ સદા સુખધામ જનં, મન કામ તરુ ઘનશ્યામ તનં;
અવધીપુર પાવન પુણ્યધરા, અજનંદન વંદન ભૂપવરા. ૧
જનની કૌશલ્યા ભાગ્ય ભરી, તન પૂરણ બ્રહ્મ અખંડ હરિ;
અજ આદિ અનંત અરૂપ યદા, જન સાહ્યક રૂપ સગુણ સદા. ૨
કરુણાયતનં મનુજાદઅરિ, પટ પીત તનુ ઘનશ્યામ હરિ;
સરસિરુહ નેન કૃપા ભવનં, પરમારથ ભોગ છબી કવનં. ૩
ધૃત સાયંક ચાપ નિખંગવરા, કૃત એ રજનીચરહીન ધરા;
જગતિતલ પાવન રૂપ ધરી, પદ તીરથરાજ પુનિત કરી. ૪
દશસ્યંદન ભૂપ મણિ સુવનં, જશમંગળ વ્યાપી રહ્યો ભુવનં;
જય શેષ મહેશ ગિરેશ ગણં, સ્તવતે ગુણ પાવન મુક્તરણં. ૫
દુઃખદીન દરિદ્ર વનંદવનં, પ્રણમામિ વિદેહસુતારમનં;
જગ જીવ અનિક ચરાચર જે, ભટકે ભવકૂપ અજા સરજે. ૬
તવ ભક્તિ વિના મદ મૂઢમતિ, સ્વપને ન લહે સુખ લેશ ગતિ;
પરમાનંદ પૂરણ કામ વિભો, પ્રણતારતિ મોચન પાહિ પ્રભો. ૭
અજઆદિ અનામય ચિદ્દઘનં, મન માનસ હંસરિપુ અતનં;
સનકાદિક નારદ દેવપતિ, નિગમાગમ સાર અપાર ગતિ. ૮

મદમોહ નિશા તમ દિનકરં, ખળનાગહતં મૃગરાજવરં;
ત્રયતાપ શમાવન નામ વિધુ, ભવરોગ નિવારણ ગીતમધુ. ૯
તરણિ કુળકંજ પ્રકાશ રવિ, પ્રગટ્યા હત માયિક ભાવ ભુવિ;
રઘુવીર મહા રણધીરધરં, પ્રણમામિ અભિમત દાનવરં. ૧૦

દોહરા

અખિલ વિશ્વ મંગળ કરણ, હરણ સકળ ભવપાર;
લીલા વિગ્રહ વપુ ધરણ, જયજય શ્રીરઘુવીર. ૧૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीक्मिमतनाटकधारायां बालकांडे परशुरामकृत-
श्रीरामस्तुतिर्नाम पचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો

રાગ ધનાશ્રી

સ્તુતિ સુણી બોલ્યા શ્રીરઘુવીરજી, સુણો મુજ વાયક ભૃગુનાયક ધીરજી;
મેં જે ચઢાવ્યું ધનુષ પર બાણજી, તે પાછું ફરે નહિ એ નિરવાણજી. ૧

ઢાળ

નિર્વાણ બાણ અમોઘ મારું, ક્યાંહાં મૂકું આજ?
નવ ઊતરે પ્રત્યંચા થકી, માટે કહો મુનિરાજ. ૨
ત્યારે ભૃગુપતિ કહે રઘુપતિ, એ મૂકો શર નભમાંહે;
કાળને છેદો તમો, મુજ મૃત્યુ આવે જ્યાંહે. ૩
મુજ કાળ ક્યારે થાય નહિ, કરો મૃત્યુ મારગ રોધ;
સદા અમર કરો મને, હું સાધીશ તપ નિજબોધ. ૪
એવું સાંભળીને મૃત્યુ મારગ, મૂકિયું તે બાણ;
નિરોધ કીધો કાળ મારગ, મૃત્યુંજય કૃત જાણ. ૫
તે સમે પરશુરામનું, આવતું હતું અવસાન;
તે શર થકી નિરોધ કીધો, જીત્યું મૃત્યુ માન. ૬
ભૃગુપતિ મૃત્યુ નિરોધ કૃત, રઘુપતિ બાણ વિચિત્ર;
એ કથા છે હનુમાન નાટક, વિષે પરમ પવિત્ર. ૭
પછે નમ્યા શ્રીરઘુવીરને, જમદગ્નિનંદન જેહ;
બદ્રિકાશ્રમમાં ગયા, તપ કરવા બેઠા તેહ. ૮

એવી પ્રભુતા જોઈ રામની, આશ્ચર્ય પામ્યા ભૂપ;
સહુ મુનિ આશીરવાદ દેતા, અખિલ મંગળ રૂપ. ૯
સજ્જન સકળ હરખ્યા તદા, વરત્યો તે જયજયકાર;
ભૃગુપતિ સાગર ક્રોધ જળથી, ઊતર્યા તે પાર. ૧૦
પછી વળ્યા જનક વળાવીને, ભેટિયા દશરથરાય;
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, સહુ અવધ પંથ પળાય. ૧૧
મારગે જે રાજા મળ્યા, તેણે કર્યો બહુ સત્કાર;
એમ કુશળ રઘુપતિ જાન સાથે, આવ્યા પુર મોઝાર. ૧૨
શુભ મુહૂર્તમાં મંદિર પ્રવેશ્યા, પૂજ્યા ગુરુ મુનિરૂપ;
વધૂ સહિત ચારે પુત્ર જોઈને, હરખ્યા દશરથ ભૂપ. ૧૩
ગોત્રજ પૂજા વિધિ કરી, આપ્યાં અપરિમિત દાન;
સહુ નગ્રને ભોજન કરાવ્યું, થાય મંગળ ગાન. ૧૪
અવધપુરના લોક સરવે, હરખિયાં નરનાર;
રઘુવીર વિહીવા ગીત મંગળ, ગાય ગુણ વિસ્તાર. ૧૫
ઘેરઘેર તોરણ પતાકા, સાથિયા કુંભ વિધાન;
નિત નવાં ભૂષણ ધરી નારી, કરે મંગળ ગાન. ૧૬
સહુ વિશ્વનો આનંદ મંગળ, સમેટી સમુદાય;
તે અવધપુરમાં રહ્યો આવી, નગરમાં ન સમાય. ૧૭
પ્રસર્યો પછી તે દશ દિશા, વિસ્તર્યો ચૌદ ભુવન;
પદરામ પદ્મ પરાગ વાસિત, જ્યમ મલયાચળનો પવન. ૧૮
એ સુખસમાજ અવધપુરી, રઘુવીરનો વિહવાય;
કોટી અનંત ગિરા થકી, વરણવી નવ કહેવાય. ૧૯
રાજધાની દશરથ રાયની, સુખ સકળ શોભા ખાણ;
તે વિસ્તારીને વખાણતાં, હારે કવિ નિર્વાણ. ૨૦
વાલ્મીક મુનિ આદે કવિ તેણે, કહ્યાં ચરિત્ર અપાર;
મેં મંદબુદ્ધિએ કરી, કિંચિત કર્યો વિસ્તાર. ૨૧
એ બાળકાંડની કથા કોઈએ, પૂરણ નવ કહેવાય;
લીલા સાગર સુધારસ, રઘુવીરનો વિહવાય. ૨૨

જે ગાય શીખે સાંભળે, આદરે શ્રદ્ધા પ્રેમ;
સહુ પાપથી મુકાય પ્રાણી, મંગળ ક્ષેમ. ૨૩
કરે મનન રામચરિત્રનું, સમજે કથા મર્મ;
નિજ ભક્તિ આપે તેહને, રઘુવીર પૂરણ બ્રહ્મ. ૨૪
અમૃત નિત્ય સેવતા જે, અમર વસતા વ્યોમ;
તે સુધાપાને પડે પાછા, ક્ષીણ પુણ્યે ભોમ. ૨૫
પણ કથાઅમૃત પાન કરતાં, જન અમર તે થાય;
પદ મૂકી મસ્તક સુર તણે, અપવર્ગ પંથ પળાય. ૨૬
એ અધિકતા અમૃત થકી, રઘુવીર જશ મહિમાય;
જે બ્રહ્મવેત્તા મુક્ત તે પણ, કથા નિત્યે ગાય. ૨૭
કરે શ્રવણ સાદર એ કથા, મન પ્રેમથી ઉલ્લાસ;
રઘુવીર તેના રુદે માંહે, સદા પૂરે વાસ. ૨૮
વાલ્મીકિ રામાયણ થકી, પ્રાકૃત કર્યો વિસ્તાર;
માંહે નાટકધારા તણો, સંમત મેળવ્યો છે સાર. ૨૯
બાલકાંડની કથા પૂરણ, કરી મતિ અનુસાર;
પદ પૂરાં સત્તરસેં ને પાંત્રીસ, કથા રસિક વિસ્તાર. ૩૦
સહુ સંત કવિજન મહાગતિ, કહું વિનવી કરજોડ;
પ્રાકૃત વાણી સાંભળી, મુજને ન દેશો ખોડ. ૩૧
ગુરુ પુરુષોત્તમ શ્રીધરકૃપાએ કરી કથા આનંદ;
દાસ ગિરધર નિમિત્ત માત્ર, એ કર્તા શ્રીગોવિંદ. ૩૨
એ બાલકાંડની કથા કહી, જેના અધ્યાય છેંતાળીશ;
હવે અયોધ્યાકાંડની કથા કહું, કૃપા શ્રીજુગદીશ. ૩૩

વલણ

જુગદીશ કેરી કૃપાએ કહું, અયોધ્યાકાંડ કથાય રે;
શ્રોતાજન સહુ ભાવ ધરી, કહો જયજય વૈકુંઠરાય રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां बालकांडे भ्रातृभ्रातृवधूभिः सह सीतारामयोरयोध्यापुरप्रवेशमहोत्सवो नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

બાલકાંડ સમાપ્ત

અયોધ્યાકાંડ પ્રારંભ

અધ્યાય ૧ લો

રાગ કાફીની દેશી

શ્રીગુરુપદપંકજ ઉપર, હું વારી રે;
રહું ધરી મન મધુકર રૂપ, જાઉં બલિહારી રે. ૧
જે જગતઅંકુરના મૂળકંદ, હું વારી રે;
જે કૈવલ્ય પદના ભૂપ. જાઉં૦ ૨
વૈરાગવેલી તણાં પુષ્પ, હું વારી રે;
જે મંગળ સુખના સમુદ્ર. જાઉં૦ ૩
વેદાંતસિંધુના મીનરૂપ, હું વારી રે;
નભશાંતિરસના ચંદ્ર. જાઉં૦ ૪
જે ધીરજ મેરુ તણા શિખર, હું વારી રે;
દયા જળધર રૂપ દયાળ. જાઉં૦ ૫
અજ્ઞાનતિમિરના પ્રકાશ રવિ, હું વારી રે;
સત્ત્વ સરોવર કંજ કૃપાળ. જાઉં૦ ૬
ભક્તિ વિરક્તિ જ્ઞાન શુદ્ધ, હું વારી રે;
ત્રિગુણાત્મક તીરથરાજ. જાઉં૦ ૭
શુદ્ધ બ્રહ્મ ભાગીરથીના જળ છો, હું વારી રે;
ભવસિંધુ તારક ઝાઝ. જાઉં૦ ૮
એવા સદ્‌ગુરુનાથ અનાથ તણા, હું વારી રે;
નથી ઉપમા સમ કહેવાય. જાઉં૦ ૯
પારસ લોહનું હેમ કરે, હું વારી રે;
પણ આપ રૂપે નવ થાય. જાઉં૦ ૧૦
સુરભિ ચિંતામણિ કલ્પતરુ, હું વારી રે;
ઇચ્છિત ફળ આપે તેહ. જાઉં૦ ૧૧

ગુરુ પોતાને રૂપે કરે, હું વારી રે;
પ્રભુ મેળવે નિઃસંદેહ. જાઉં૦ ૧૨
નિજ માબાપ જન્મમરણ આપે, હું વારી રે;
યોનિ પ્રત્યે નવાં નવાં થાય. જાઉં૦ ૧૩
શ્રીગુરુ જન્મમરણ ટાળે, હું વારી રે;
વળી સ્વતંત્ર એક સહાય. જાઉં૦ ૧૪
એવા શ્રીગુરુને નમસ્કાર કરું, હું વારી રે;
ગાઉં સુખનિધિ રામચરિત્ર. જાઉં૦ ૧૫
નિજ સેવક જાણી કૃપા કરજો, હું વારી રે;
સહુ ભગવતી સંત પવિત્ર. જાઉં૦ ૧૬
કરુણા અનુગ્રહ કરજો ઘણી, હું વારી રે;
કવિ હરિજન મોટા સાથ. જાઉં૦ ૧૭
જ્યમત્યમ ગુણ ગાઉં રામ તણા, હું વારી રે;
તે ક્ષમા કરજો અપરાધ. જાઉં૦ ૧૮
જ્યમ બાળક બોલે બોબડું, હું વારી રે;
સુણી માતાપિતા હરખાય. જાઉં૦ ૧૯
એમ પ્રાકૃત વાણી સાંભળી, હું વારી રે;
મન ધરજો વાત્સલ્યતાય. જાઉં૦ ૨૦
હરિ ગુરુ સંત તણે ચરણે, હું વારી રે;
નમું પ્રીતે વારંવાર. જાઉં૦ ૨૧
બાળકબુદ્ધે કર જોડી, હું વારી રે;
કરું રામકથા વિસ્તાર. જાઉં૦ ૨૨

વલણ

રામકથા વિસ્તાર કહું છું, દૃઢ વિશ્વાસ મનમાં ધરી;
કર જોડી કહે દાસ ગિરધર, શ્રોતાજન બોલો શ્રીહરિ. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकांडे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો

રાગ દેશાખ

શ્રી રઘુવીર ચરિત્ર કથામૃત, લીલા સિંધુ અપાર;
આકૃતવાણી-પદબંધ કરું છું, બુદ્ધિમાને વિસ્તાર. ૧
બાલકાંડમાં પ્રથમ કથા કહી, રાવણકુળ ઉત્પન્ન;
દશરથ લગ્ન શ્રવણવધ સમર, શૃંગી ચરિત્ર જગન્ન. ૨
હનુમંતની ઉત્પત્તિ કહી, પછી રામજન્મ સમુદાય;
બાળચરિત્ર કહ્યું રાઘવનું, તીર્થાટન વિદાય. ૩
વિશ્વામિત્ર આગમન અવધપુર, વસિષ્ઠ બોધ વિચાર;
તાડિકાવધ મખરક્ષણ નિશિચર, આદિ સુબાહુ સંહાર. ૪
મુનિવધૂ શાપમુક્ત કરીને, સુણી સીતા જન્મકથાય;
જનકપુરીમાં પ્રવેશ્યા વળતા, સ્વાગત કીધી રાય. ૫
ધનુષ ભંગ કરી જાનકી પરણ્યા, ભૃગુપતિ ગર્વ ઉદ્ધાર;
પછે કુશળ અવધપુરીમાંહે આવ્યા, વરત્યો જયજયકાર. ૬
હવે શ્રોતાજન સહુ ભાવે સુણજો, અયોધ્યાકાંડ વિચાર;
રાજ તજી રઘુવીર નીકળ્યા, વનમાં એ વિસ્તાર. ૭
શ્રીરામ લક્ષ્મણ ભરત શત્રુઘન, પરણીને આવ્યા ઘેર;
ઉચ્છવમાં દિન જાય સરવના, સહુને લીલા લહેર. ૮
ત્રણ વીર રઘુવીરને સેવે, ભક્તિ શ્રદ્ધા સહિત;
માતપિતાની આજ્ઞા પાળે, અધરમ કપટરહિત. ૯
ચાર બંધુની ચાર વધૂ, તે પાળે પતિવ્રત ધર્મ;
સુરપતિ સુખથી કોટીગણું સુખ, ભોગ ભોગવે પર્મ. ૧૦
સાસુ તણી આજ્ઞામાં રહેતાં, કુળવધૂ ધર્મ સમેત;
ભેદરહિત માતાઓ સર્વે, સહુનું સરખું હેત. ૧૧
એમ ઘણા દિવસ વીત્યા મહાસુખમાં, સાચવતાં નિજ ધર્મ;
પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે કરતા, રાજકાજનું કર્મ. ૧૨

હવે કેકૈ કેરો બંધુ કહિયે, સંગ્રામજિત એવું નામ;
તે એક સમે આવ્યો પુર મધ્યે, ભૂપતિ કેરે ધામ. ૧૩
તે ચાર માસ રહી નિજ પુર જાવા, થયો તત્પર જેણીવાર;
ત્યારે કેકૈ સાથે બોલ્યો વચન, સંગ્રામજિત તેણીવાર. ૧૪
ભરત શત્રુઘ્ન બંન્યો બાંધવ, મોકલ મારી સાથ;
થોડા દિવસ હું રાખીશ માટે, બહેની સાંભળ વાત. ૧૫
ત્યારે કેકૈ કહે હું હા કહું છું, પણ રાયને પૂછો પેર;
જો ભૂપતિ આજ્ઞા આપે તો, તેડી જાઓ તમ ઘેર. ૧૬
ત્યારે મામાએ કહ્યું મહીપતિને, સુણો ભૂપતિ મુજ વચન;
આજ્ઞા આપો તો તેડી જાઉં, ભરત ને શત્રુઘ્ન. ૧૭
મોસાળ માંહે ગયા નથી કોઈ દિન, માટે મનોરથ મન;
એક માસ રાખીને વળતા, સોંપીશ તમને તન. ૧૮
એવાં વચન સુણીને દશરથ રાયને, જળ ભરાઈ આવ્યું નેણ;
ભરત શત્રુઘ્ન પાસે તેડાવીને, રાજા બોલ્યા વેણ. ૧૯
સુણો પુત્ર આ મામો તમારો, આગ્રહ કરે છે અપાર;
માટે થોડા દિવસ જઈને રહી આવો,મોસાળમાં નિરધાર. ૨૦
જો ના કહિયે તો તમારી માતને, દુઃખ લાગે મન માંહે;
મામો તમારો રિસાય માટે, જઈ આવો સુત ત્યાંહે. ૨૧
એવું કહી રાય રુદેશું ચાંપ્યા, ગદ્‌ગદ થઈ બહુ પેર;
જાઓ બાપ સુખે એક માસ રહીને, આવજ્યો પાછા ઘેર. ૨૨
ભરત ને ભાવ જવાનો નથી, મૂકી રામ તણી સેવાય;
પછે માતપિતાશું ભરત જ બોલ્યા, કર જોડી નમી પાય. ૨૩
શ્રીરામની સેવા સમાગમ પાખે, મુજને રુચે નહિ આન;
રામવિજોગે એક ક્ષણ તે, કોટી કલ્પ સમાન. ૨૪
શ્રીરામચંદ્ર હું ચકોર ચાતક, રઘુપતિ જળધરરૂપ;
મુજ મનકંજ સદા પ્રફુલ્લિત રહે, રાઘવ દિનકર ભૂપ. ૨૫
રામ સુરભિ હું વત્સ કહો તે, વિયોગ કયમ કરી સહેશે?
કલ્પવૃક્ષનાં વિહંગમ તે વળી, બબુલ ઉપર નવ બેસે. ૨૬

એવું કહી ગદ્દગદ કંઠ થયા ને, આંસુ આવ્યાં લોચન;
ત્યારે કૈકેયે કહ્યું એક માસ રહી, વહેલા આવજો તન. ૨૭
ત્યારે ભરતે માતપિતાનું વચન, તે લોપાયું નહિ ત્યાંહે;
પછે સત્વર થઈએ વીર જ આવ્યા, રઘુપતિ બેઠા જ્યાંહે. ૨૮
શ્રીરામચંદ્રને ચરણે લાગ્યા, ભરત ને શત્રુઘ્ન;
ત્યારે રામે ઊઠીને હ્રદેશું ચાંપ્યા, દીધું આલિંગન. ૨૯
મોસાળ જવાની આજ્ઞા લીધી, સાથે ઘણી સેન્યાય;
માતુલ સાથે રથમાં બેસીને, ભરત શત્રુઘ્ન જાય. ૩૦
એમ બંન્યો વીર મોસાળ ગયા, પણ મન રઘુવરનું ધ્યાન;
રામ લક્ષ્મણ તે ઘેર રહ્યા છે, વીર બંન્યો બળવાન. ૩૧

વલણ

બળવાન બંન્યો રહ્યા મંદિર, રામ લક્ષ્મણ વીર રે;
નીતિ ધરમને ચલાવે છે, ધોરીંધર ધીર રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाट्कधारायां अयोध्याकांडे
भरतशत्रुघ्नयोः मातुलगृहागमन नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો

રાગ સામેરી

મોસાળ માંહે ગયા બંન્યો, ભરત શત્રુઘ્ન;
શ્રીરામ લક્ષ્મણ રહ્યા મંદિર, વરતે નિર્મળ મંન. ૧
નિત સેવતા ગુરુચરણ પંકજ, ધરમપંથ પળાય;
વસિષ્ઠમુનિના મુખ થકી, સુણતા પુરાણ કથાય. ૨
સભા કરી એક સમે બેઠા, રાય દશરથ ભૂપ;
રંગમંડપ માંહે બેઠા, ગુરુ સહિત અનુપ. ૩
ત્યારે જોવા વિદ્યાની પરીક્ષા, તેડ્યા લક્ષ્મણ રામ;
પછી કળા યુદ્ધની દેખાડી, સહુ પોતે પૂરણ કામ. ૪
અસ્ત્રશસ્ત્ર અનેક વિદ્યા, સફળ મંત્ર જ જેહ;
મલ્લ મેષ મહિષનું જુદ્ધ, કરી દેખાડ્યું તેહ. ૫

પ્રસંન થયા ઘણું રાયજી, જોઈ પુત્રનો પરતાપ;
ત્યારે સકળ ગુણ સંપૂરણ જાણ્યા, રઘુવરને આપ. ૬
એ પ્રકારે આનંદમાં દિન, જાય છે સુખ માંહે;
રઘુવીરને સેવતાં ભાવે, જનકતનયા ત્યાંહે. ૭
એકવાર બેઠા મંદિરમાં, અજપાળનંદન જેહ;
નિજ મુખને અવલોકતા, આદર્શ માંહે તેહ. ૮
ત્યારે કરણ આગળ કેશ શિરનો, શ્વેત દીઠો રાય;
ઉદાસી આવી અતિ ઘણી, મન માંહે થઈ ચિંતાય. ૯
જાણ્યું જરા આવી વાત કહેવા, ચેતાવા નરદેવ;
એમ વિચારી વસિષ્ઠ ગુરુને, તેડાવ્યા તતખેવ. ૧૦
ગુરુને કહે મારા છતાં, હવે કરે રઘુવર રાજ;
સંકલ્પ મારે મન થયો, તે કરો ગુરુ મહારાજ. ૧૧
અભિષેક રઘુવરને કરો, શુભ લગ્ન જોઈ આજ;
રામને દેખું રાજ કરતાં, થાય મારું કાજ. ૧૨
ગુરુ કહે તમો રૂડું વિચાર્યું, ઘટે એમજ ભૂપ;
સાહિત્ય સરવે કરાવો એ, યથાયોગ્ય અનુપ. ૧૩
ત્યારે દશરથે તેડાવિયા, રઘુવીરને એકાંત;
પાસે બેસાડીને કહ્યું, નિજ મન તણું વરતાંત. ૧૪
હે રામ મુજને એમ ભાસ્યું, કહું સત્ય વચન;
થોડા દિવસમાં જાણું હાવે, પડશે મારું તન. ૧૫
મુજ ગ્રહ પણ વિપરીત છે, અવદશા બેઠી જાણ;
શનિ આઠમે ગુરુ બારમે, તે કરે રિષ્ટ પ્રમાણ. ૧૬
મુજ મરણચિહ્ન જણાય છે, માટે રામ કર તું રાજ;
તમે તમારું સંભાળો, પુર દેશ ઘરનું કાજ. ૧૭
એવાં વચન સુણીને ભૂપ ચરણે, નમ્યા શ્રીરઘુરાય;
મહારાજ જે કહો તે કરું, શિર ચઢાવી આજ્ઞાય. ૧૮
પછે રાજાએ સહુને તેડાવ્યા, પોતાના પરધાન;
શાહુકાર સરવે નયના તે, બોલાવ્યા દેઈ માન. ૧૯

દરબારના અષ્ટ અધિકારી, આદે સરવ સભાય;
તે સરવ સાંભળતાં પછે, બોલિયા દશરથ રાય. ૨૦
ભાઈ સહુ સભાજન સાંભળો, મેં મન વિચાર્યું આજ;
માટે પંચ સહુને ગમે તો, રામને આપું રાજ. ૨૧
એવું સુણી સરવે હરખિયા, ધન્ય ધન્ય હે રાજન!
એ કાજ તો રૂડું વિચાર્યું, અરે રિપુનાશન! ૨૨
વસિષ્ઠ આદિ સરવ ઋષિએ, મુહૂર્ત આપ્યું સાર;
ચૈત્ર સીત સપ્તમી શુભ, ગુરુ પૂર્ણ યોગ વિચાર. ૨૩
સાહિત્ય સહુ તત્પર કરાવ્યું, વસિષ્ઠે તેણીવાર;
ઉપલક્ષણ+ આણી મેળવ્યાં, અભિષેકનો ઉપચાર. ૨૪
ચાર દંતનો ઉજ્જવળ હસ્તી, શ્વેત હય શુભ અંગ;
નવીન સિંહાસન કનકનું, છત્ર ચામર સંગ. ૨૫
સપ્ત પલ્લવ પંચ મૃત્તિકા, ચાર સમુદ્રનું વાર;
મોટા વિપ્રને જપ કરવાને, બેસાડ્યા નિરધાર. ૨૬
સહુ નગરને શણગારિયું, ઘર ચૌટાં શેરી પોળ;
નરનારી અતિ હરખે ભર્યાં, થઈ રહ્યો રંગઝકોળ. ૨૭
પહેલે દિવસે વસિષ્ઠ ગુરુએ, આજ્ઞા આપી તાસ;
શ્રીરામ સીતા બન્ને જણને, કરાવ્યો ઉપવાસ. ૨૮
રઘુનાથને હાથે કરીને, અપાવ્યાં બહુ દાન;
હોમ હુતાશનમાં કર્યો, ત્યાં થાય મંગળગાન. ૨૯
આહુતિ આપી સ્વહસ્તે, કર્યો તૃપ્ત હુતાશન;
ધૂમ્રે કરી રઘુવીરનાં, રાતાં થયાં લોચન. ૩૦
કૈકે કૌશલ્યા સુમિત્રા, મન હરખનો નહિ પાર;
સુખવંત સરવે રાણીઓ, આપતી દાન અપાર. ૩૧
બારણે મંડપ રોપીઓ, ગુણીજન કરે છે ગાન;
બહુ રંગતોરણ બાંધિયાં, ઝળકે વિચિત્ર વિતાન. ૩૨

+ ઉપકરણ—સાહિત્ય, સામગ્રી.

એમ કરતાં નિશા થઈને, સૂરજ પામ્યો અસ્ત;
ત્યારે કુશાસન પર રામ-સીતા, પોઢિયાં થઈ સ્વસ્થ. ૩૩
સિંહાસન ઉપર પ્રભાતે, બેસશે રઘુરાય;
સહુ લોક આનંદ પામિયા, દેવને થઈ ચિંતાય. ૩૪

વલણ

ચિંતા થઈ સહુ દેવને, જે રઘુવીર કરશે રાજ રે;
ત્યારે દુષ્ટને ક્યારે મારશે? ક્યમ થશે આપણું કાજ રે? ૩૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतानाटकधारायां अयोध्याकाण्डे दशरथेन वसिष्ठाज्ञायां रामराज्याभिषेकविचारो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪થો

રાગ મારુ

સુણો શ્રોતા કહું વૃત્તાંત, હરિઇચ્છા મોટી બળવંત; ૧
રામ આપવું ઠર્યું રાજ, કર્યું તત્પર સાહિત્ય કાજ.
તે જાણીને સરવે દેવ, મન ચિંતા પામ્યા તતખેવ; ૨
સરવે મનમાં થયા ઉદાસ, આવ્યા બ્રહ્મા કેરી પાસ.
સુણો વાત પિતામહ આજ, કાલે રામને આપે છે રાજ; ૩
સ્વર્ગ તુલ્ય રાજસુખ એહ, તજી ક્યમ નીકળશે તેહ!
રાવણાદિક અસુર અપાર, ક્યારે કરશે તેનો સંહાર! ૪
તે માટે કરો એવો ઉપાય, રામ રાજ તજી વન જાય.
ત્યારે છૂટે આપણા બંધ, મારે રામ જઈ દશકંધ;
એવાં વચન સુણ્યાં વિધિ જ્યારે, ઊભો કર્યો વિકલ્પ કળિ ત્યારે. ૫
જા તું અવધપુરી કર્ય એશ, કર કેકૈના મનમાં પ્રવેશ; ૬
માગે રાયની પાસે વચન, ભરત રાજ રઘુપતિ વન.
ત્યારે કળજુગ કહે મહારાજ, ક્યમ થાશે તે મુજથી કાજ! ૭
સત્યવંત [illegible]દેવ પ્રજાય, મેં પુરીમાં નહિ પ્રવેશાય.
વિધિ કહે સુણ સાચું વચન, છે રામને ગમતું મન; ૮
માટે જા તું ઉતાવળો આજ, કર સકળ દેવનું કાજ.

એવું સુણી કળિ થયો વિકલ્પ, ચાલ્યો મનમાં કરતો સંકલ્પ;
આવ્યો અવધપુરી છે જ્યાંહે, નવ પેસાયું નગ્ર જ માંહે. ૯
છે સુધર્મી નરનાર, માટે જઈ રહ્યો વાડી મોઝાર;
સુણો શ્રોતા થઈ સાવધાન, એ કથાનું અનુસંધાન. ૧૦
મંથરા નામે એક દાસી, હતી કેકૈ કેરી ખવાસી;
તે પૂર્વને પાપે એશ, રાખે રામ ઉપર ઘણો દ્વેષ. ૧૧
એક સમે પ્રભાતે રામ, સજ્યાથી ઊઠ્યા પૂરણકામ;
દંતધાવન કરવા કાજ, બેઠા ચોકમાં શ્રી મહારાજ. ૧૨
પાસે ઊભો એક ખવાસ, બેઠા ચોકી ઉપર અવિનાશ;
તે સમે આવી મંથરા પાસ, પૂંજો વાળતી નિજ અવાસ. ૧૩
રામ ઉપર ઊડી રજ, બોલ્યો સેવક થઈને ધજ;
હવડાં રહેવા દે તારું કાજ, રજે ભરાય છે મહારાજ. ૧૪
એવું વદતામાં વઢવા લાગી, ગાળો દેતી તે બોલી અભાગી;
દુર્વચન કહ્યાં તજી લાજ, જાણ્યા તારા મોટા મહારાજ. ૧૫
એવાં સાંભળી વચનવિરોધ, ચઢ્યો શ્રીરઘુવીરને ક્રોધ;
અરે રંડા તું તારે મારગ જા, શાને કાજે વઢે છે તું કુબજા? ૧૬
એમ નીકળ્યું મુખથી વચન, દાસીનું થયું કૂબડું તન;
અષ્ટ અંગ થયાં છે વંક, કાળી કૂબડી આડે અંક. ૧૭
જોઈ રૂપ પામી લજ્જાય, નમી શ્રીરઘુવીરને પાય;
હું અજ્ઞાને બોલી તમ સાથ, અપરાધ ક્ષમા કરો નાથ. ૧૮
હું વિમુખ થઈ પડ્યો વંક, પ્રભુ દાસી તમારી રંક;
રામ કહે સુણ કુબજા વચન, રહેશે ઘણો કાળ તુજ તન. ૧૯
જુગ દ્વાપર મથુરાં ગામ, થશે જન્મ તારો તે ઠામ;
નામ કુબજા કૂબડું રૂપ, થઈશ કિંકરી મથુરા ભૂપ. ૨૦
હું ધરીશ કૃષ્ણ અવતાર, ત્યારે તારો કરીશ ઉદ્ધાર;
કંસ મારવા કારણ ત્યાંહ્ય, હું આવીશ મથુરા માંહ્ય. ૨૧
તારું કરીશ સુંદર રૂપ, સુખ આપીશ પરમ અનુપ;
એમ બોલ્યા શ્રીરઘુવીર, થયું કૂબડું તેનું શરીર. ૨૨

વહી ગયા પછે કેટલા દન, રામને ઠર્યું રાજ્યાસન,
તે મુહૂર્તને પહેલે દન, વાડીમાં ગઈ દાસીજન. ૨૩
મંથરા ત્યાં વીણતી ફૂલ, તે વિકલ્પે દીઠી અનુકૂળ;
કુળરહિત અધરમી કુપાત્ર, કર્મ કુત્સિત કૂબડું ગાત્ર. ૨૪
એવો જોઈ અમંગળ વેશ, કર્યો મનમાં વિકલ્પે પ્રવેશ;
પાકાં ફળ કલિંગનાં જેહ, મંથરાએ ભક્ષણ કર્યાં તેહ. ૨૫
દાસી ભ્રષ્ટ થઈ ફરી ગત્ય, તે વિકલ્પે ભુલાવી મત્ય;
ફૂલ વીણતાં ઊપન્યો વિચાર, પાછી આવી તે નગ્ર મોઝાર. ૨૬

વલણ

નગ્રમાં આવી મંથરા, તે કરવા કૂડું કાજ રે;
મારા ભરતનો કોઈ ભાવ ન પૂછે, ક્યમ રામને આપે રાજ રે? ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे
मंथराशरीरे कलियुगप्रवेशो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

દાસી આવી રાજદ્વાર જી, કુત્સિત કરતી મનમાં વિચાર જી;
કળિએ કીધી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ જી, મૂળે અધરમી થઈ મતિ નષ્ટ જી. ૧

ઢાળ

નષ્ટમતિ અતિ ભ્રષ્ટ થઈને, આવી રાજદ્વાર;
ત્યાં કૈકે કેરા ચોકમાં, મંડપ રચ્યો છે સાર. ૨
ચંદ્રવા તોરણ બાંધિયાં, વાજિંત્ર ગરજે ત્યાંહે;
તે જોઈ દાસી બળી મનમાં, આવી મંદિરમાંહે. ૩
થઈ રહ્યા મંગળ સોહલા, જોઈ દ્વેષ આવ્યો મન;
જ્યમ સંત મૂરતિ જોઈને, કરે દ્વેષ પાપીજન. ૪
વસંતઋતુમાં કોકિલાનો, સુણી નારદ રસાળ;
જ્યમ કાગ મનમાં ખેદ પામે, તેમ લાગી ઝાળ. ૫
પંડિતની વ્યુત્પત્તિ જોઈ, થાય મૂરખને સંતાપ;
શ્રીમંતને જોઈ બળે જ્યમ, દુર્બળ દરિદ્રી આપ. ૬

આચારીની લીલા જોઈ, અપવિત્રને થાય ખેદ;
હિંસકને જ્યમ દયા ન રુચે, વિષયીને નિરવેદ. ૭
પતિવ્રતાનો ધર્મ જોઈ, કરે જારણી મન દ્વેષ;
એમ મંગળ જોઈ મંથરા, કરવાને આવી ક્લેશ. ૮
કેકૈ કને કૂટતી આવી, શિર પોતાનું જેહ;
પુષ્પછાબ પછાડી લાગી, રુદન કરવા તેહ. ૯
કેકૈ કહે રે શું થયું, તે કહે મુંને વિચાર;
આનંદનો દિન આજ છે, ક્યમ રડે છે તું નાર? ૧૦
દાસી કહે રે અભાગ્યણી, તારું થયું કૂડું કાજ;
સુત મોકલ્યા મોસાળમાં, રામને આપે રાજ. ૧૧
રાણી કહે રે મૂરખ તું, એમ શું બોલે બોલ?
મારે ભરત જેવા રામ છે, બે પુત્ર તે સમતોલ. ૧૨
એમ કહી મોતીમાળ ઘાલી, તેને કરવા શાંત;
તે તોડી નાખી પછાડી, કરતી મહા કલપાંત. ૧૩
તાહરે ઊગરશે શું એ થતાં? તુજ પુત્રની શી પેર?
તારે જીવ્યાનો આરો નથી, શું રહ્યું સુખ તુજ ઘેર? ૧૪
ભાવ નહિ પૂછે ભરતનો, થશે રામ જ્યારે ભૂપ;
તું સેવા કરજે કૌશલ્યાની, થઈને દાસી રૂપ. ૧૫
કેકૈ કહે છાની રહે, શાં કરે ફોગટ ચેન?
રામને અંતર કંઈ નથી, તું સાંભળ મારી બેન. ૧૬
સહુ માતને સરખી ગણે, રઘુવીર ધરમ સ્વરૂપ;
ભરત પણ એને ભજે છે, સમાન ભાવ અનુપ. ૧૭
એમ કહી આલિંગન દેઈ, ભુજમાંહ્ય ભીડી નાર;
પ્રવેશ તવ કળિએ કર્યો, કેકૈ રુદે મોઝાર. ૧૮
બુદ્ધિ ફરી રાણી તણી, મન મલિન થયું તેણી વાર;
મંથરા શું બોલી પછે, કરી કપટ કૂડ વિચાર. ૧૯

સુણુ બેન હું સમજી હવે, તુજ વચન કેરો મર્મ;
વિચાર રૂડો મેં કર્યો, ત્યારે થયો ખુલ્લો ભર્મ. ૨૦
તેં ભલે ચેતાવી મને, ઉપકાર કીધો આજ;
આપણે શું ઊગરે જો, રામને આપે રાજ? ૨૧
મંથરા કહે રે માવડી, એવી અક્કલ સૂઝી મુજ;
એ કાજે પાળ જ બાંધિયે, માટે ચેતાવી તુજ. ૨૨
કેકૈ કહે રે પ્રાણવલ્લભા, ખરી કહી તેં વાત;
રામને આપે રાજ કાલે, આડી છે એક રાત. ૨૩
હવે શો ઉપાય જ હું કરું, તે કહે મુજને પેર;
જો રાજ પામે ભરતજી તો, થાય લીલાલહેર. ૨૪
ત્યારે દાસી કહે રાણી સુણો, આવે નિશાએ રાય;
ત્યારે રિસાઈને બેસજો, ધરી રૂપ કદરૂપ કાય. ૨૫
જ્યારે મનાવે મહીપતિ તમને, ત્યારે માગી લેજો વચન;
રાજ આપો ભરતને, રઘુવીર જાયે વન. ૨૬
પૂર્વે બે વરદાનનું, તને વચન આપ્યું રાય;
તે માગી લેજો મોજથી, જે રામ વનમાં જાય. ૨૭
ચૌદ વરસ વન ભોગવે, ત્યાં અસુર કરશે ઘાત;
પછે રાજ નિષ્કંટક થશે, તે રાખ્ય મનમાં વાત. ૨૮
તેવાં વચન સુણી કિંકરી કેરાં, કેકૈ હરખી મન;
પછે અલંકાર સહુ તજીને, બેઠી શોકભુવન. ૨૯

વલણ

શોકભુવનમાં સુંદરી, તેની સાથે બેઠી નાર રે;
મુક્તકેશ ને વેશ કુત્સિત, ધરતી દુઃખ અપાર રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे मंथरावचनश्रवणात्
कैकेयीविषादो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

રાગ સોરઠી ચોપાઈ

સુણો શ્રોતા એક ચિત્તે કરી, થઈ રજની દિવસ ગયો અનુસરી;
ત્યારે રાજા દશરથ તેણીવાર, આવ્યા કેકૈના ભુવન મોઝાર. ૧
દાસી મંથરાને પૂછ્યું કથી, ક્યાં ગઈ રાણી? દેખાતી નથી?
ત્યારે કુબજા બોલી રીસે ચઢી, આ પેલી તમારી રાણી પડી. ૨
રાજા દશરથ આવ્યા પાસ, ઈંહાં કયમ બેઠી છું થઈને ઉદાસ?
મીઠાં વચને બોલાવે રાય, તેમ તેમ રાણી અવળી થાય. ૩
હસ્ત સ્પર્શવા માંડ્યો જદા, રાણીએ કર તરછોડ્યો તદા;
પછે રુદન કરવા માંડ્યું ઘણું, ન જાણ્યું રાયે કપટ તે તણું. ૪
બોલ સાચું તને મારા સમ, તું રિસાઈને રડે છે કયમ?
આંસુધારાએ ભીંજે રુદે, રુદન કરતી રાણી વદે. ૫
હું નહિ બોલું તમારી સાથ, જાઓ, શું કરવા આવ્યા નાથ?
હેત તમારું જાણ્યું રાય, તમને હું આપીશ હત્યાય. ૬
ત્યારે રાજા કહે આવડું કાં કરે? શા માટે દુઃખ મનમાં ધરે?
જો કોઈએ દૂભવી હોય તને, તો દેઉં દંડ સાચું કહે મને. ૭
માગ્ય માગ્ય જે માગે તુંય, સત્ય વચનથી આપું હુંય;
હું સરખો સ્વામી તારે, નથી ન્યૂન વસ્તુ મારે. ૮
વળતી કેકૈ બોલી વચન, કયમ જાઓ છો ભૂલી રાજન?
ગયા જુદ્ધ કરવા વૃષપર્વા સાથ, હું તમ સંગ આવી'તી નાથ. ૯
ત્યારે આપ્યાં છે જુગલ વચન, તે આજ મુંને આપો રાજન;
રાજા કહે માગી લે સુખે, સત્ય વચન ના નહિ કહું મુખે. ૧૦
ત્યારે કેકૈ કહે વનમાં જાય રામ, ચૌદ વરસ લગી રહે તે ઠામ;
મારા ભરતને આપો રાજ, એ બે વચન માગું છું આજ. ૧૧
એવું વચન સુણ્યું જેટલે, વ્યાકુળ રાય થયા તેટલે;
જેમ વજ્ર વીજળી આવી અડે, જેમ શિર પર પરવત તૂટી પડે. ૧૨

જેમ વહેરે કાળનું કરવતધાર, એમ દશરથને થયું દુઃખઅપાર;
પ્રલય અગ્નિ કેકૈનું વચન, બળી ગયું રાયનું આયુપવન. ૧૩
પડ્યા ભૂપતિ પૃથ્વીમાંહ્ય, આંખે આંસુધાર ચાલી ત્યાંહ્ય;
અંગ મોડીને બેઠા થાય, ખોળા પાથરી કહે છે રાય. ૧૪
અરે પ્રિયે કાંઈ બીજું માગ્ય, એ વિણ આપું ધરી અનુરાગ;
મારો રામ કોમળ સુકુમાર, શીદ મોકલે વન મોઝાર? ૧૫
નહિ કરે રામ રાજવહેવાર, ભરતને સોંપું સહુ ઘરબાર;
એ રાજ ભરત કરે સર્વદા, રામ ઘેર બેસી રહે સદા. ૧૬
એ બાળકને શીદ કાઢે વન? છે ઘણું રામનું કોમળ તન;
એમ દીન વચન કહ્યાં રાયે જદા, તારે કેકૈ ઘૂરકી બોલી તદા. ૧૭
શું અધરમી હો રાજન? લાગશે રવિકુળમાં લાંછન;
સત્ય વચન નહિ પાળો સાર, તો પૂર્વજ પડશે નરકમોઝાર. ૧૮
કેકૈ વચન તે લાગ્યું બાણ, ભેદ્યું રુદે જ્યમ જાયે પ્રાણ;
મૂર્છિત થઈને પડિયા રાય, નેત્રથકી જળ ચાલ્યું જાય. ૧૯
એમ સ્ત્રીવશ રાજા થયા, વચનબંધમાં આવી ગયા;
ત્રિયાલોભી દુઃખ પામે ઘણું, વિવેક જ્ઞાન જાયે તે તણું. ૨૦
વિનતાને વશ જે અનુસરે, તો સકળ પાપ તે પુરુષ કરે;
સ્ત્રી અવિદ્યા પરમાણજ્યો, મૂર્તિમંત વ્યાધિ જાણજ્યો. ૨૧
અચેત થઈ પડિયા રાજન, નવ જાણે કો બીજું અન્ય;
રજની તે મહાદુઃખમાં ગઈ, અરુણ ઉદયની વેળા થઈ. ૨૨
ગુરુ વસિષ્ઠ વહેલાં ઊઠિયા, સભામાંહે સત્વર આવિયા;
સુમંતને કહે જા ઘરમાંહ્ય, તેડી લાવ્ય રાજાને આંહ્ય. ૨૩
સુમંત ચાલ્યો તેણીવાર, આવ્યો કેકૈના ભોવન મોઝાર;
દશરથ રાજા પડિયા જ્યાંહ્ય, સુમંત આવી ઊભો ત્યાંહ્ય. ૨૪
પ્રધાને ચરણ વંદ્યા નૃપ તણા, દીઠા રાયને દુઃખિયા ઘણા;
વિકલ વેશ મૂકે નિઃશ્વાસ, નેત્રે જળ અતિ વદન ઉદાસ. ૨૫
મંત્રી બોલ્યો કરી વિનતિ, સભા માંય ચાલો ભૂપતિ;
સરવસાહિત્ય તત્પર કર્યું આજ, તમને બોલાવે ગુરુ મહારાજ. ૨૬

વચન સુમંત તણાં સાંભળી, રાયે રડવા માંડ્યું વળી;
અરે સુમંત સુણ કહું આ દિશ, મારું મરણ આવ્યું છે શીશ. ૨૭
તે માટે ઉતાવળો જઈ આવ્ય, તું અહીં રામને તેડી લાવ્ય;
સુણી રાયનાં શોકવચન, સુમંતને દવ લાગ્યો તન. ૨૮
પડ્યો ત્રાસ મુખ ઊડી ગયું, નવ જાણે રાયને શું દુઃખ થયું;
ચિંતાતુર થઈ મંત્રી એહ, રામધામ ભણી ચાલ્યો તેહ. ૨૯
જેમ કળાહીન ગ્રહણે રવિ થાય, એમ થઈને નિસ્તેજ સુમંત જાય;
સંસારતાપ તપિયો જન, જેમ આવે મુમુક્ષુ સંત સદન. ૩૦

વલણ

સંત સદન આવે મુમુક્ષુ, આત્મપ્રાપ્તિ સુખ કાજ રે;
એમ સુમંત આવ્યો ઉતાવળો, જ્યાં બિરાજે શ્રીરઘુરાજ રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे सुमंतस्य श्रीराममन्दिरागमनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો

રાગ ધનાશ્રી

રંગમહેલમાં પોઢ્યા રામ, સીતા સેવતાં પૂરણ કામ;
બ્રાહ્મ મુહૂરતમાં રઘુવીર, ઊઠ્યા નિદ્રા તજી રણધીર. ૧
કર્યું સ્નાન દાન જપહોમ, દ્વિજ ધેનુ પૂજ્યા પતિ વ્યોમ;
એમ કરતાં થયો છે પ્રભાત, આવી નમિયા લક્ષ્મણ ભ્રાત. ૨
પહેર્યાં વસ્ત્ર:આભૂષણ સાર, કુંડળ મુગટ તિલક ઝળકાર;
બેઠા આસન થઈને સ્વસ્થ, સુમિત્રીની ગ્રીવે મૂકી હસ્ત. ૩
એટલે ત્યાંહાં આવ્યો સુમંત, મુખ કરમાયું મહા દુઃખવંત;
આવી નમિયો તે રામને પાય, હસી બોલ્યા ત્યારે રઘુરાય. ૪
આવો સુમંત સુખના રાશિ, થયા છો કયમ ચિત્ત ઉદાસી ?
અધિકારી છો મુખ્ય પ્રધાન, મુખ કરમાયું કમળ સમાન. ૫
તમો જ્યેષ્ઠ બંધુ સમ મ્હારે, શી વ્યથા પ્રગટી છે તમારે ?
રામનાં સુણી હેતવચન, થયો ગદ્ગદ આંસુ લોચન. ૬

કર જોડીને બોલ્યો સુમંત, સ્થિર મન કરી શ્રીરજવંત;
કેકઈને મંદિર છે રાય, તમને તેડે છે ત્યાં રઘુરાય. ૭
સુણી રામ ઊઠ્યા તત્કાળ, સાથે મંત્રી સુમિત્રાબાળ;
ચાલ્યા ભૂષણ મંડિત તન, લાજે કોટિક મીનકેતન. ૮
નીરખે લોક સહુ ભગવાન, નેત્રે કરતા સ્વરૂપનું પાન;
આજ મંગળ દિન વિશેક, થશે રામને રાજ્યાભિષેક. ૯
આપણા ભાગ્ય તણો નહિ પાર, એમ વાતો કરે નરનાર;
એવે આવ્યા કેકઈને ઘેર, જુએ તો થઈ વિપરીત પેર. ૧૦
રામ સાથ સુમિત્રી સુમંત, દીઠા રાયને મહા દુઃખવંત;
પિતાને પાયે લાગ્યા રામ, કર જોડી ઊભા અભિરામ. ૧૧
સ્ફુંદ સ્ફુંદ રડે છે રાય, નેત્રથી જળ ચાલ્યું જાય;
જાણે મગદળ પડિયો કૂપ, પાસે બેઠી સિંહણી રૂપ. ૧૨
ત્યારે રામ કેકઈને પૂછે, કહો માત આ કારણ શું છે?
રાયને શી વ્યથા થઈ મન ? કયમ ભૂમિ કર્યું છે શયન? ૧૩
બોલી કૈકઈ સાંભળ રામ, અન્ય દુઃખ નથી આ ઠામ;
મને આપ્યાં'તાં બે વરદાન, રાય પાસે લીધાં માગી માન. ૧૪
રામ ચૌદ વરસ જાય વન, ભરત ભોગવે રાજ્યાસન;
મેં માગ્યાં નિશાએ વચન, સુણી ખેદ પામ્યા છે રાજન. ૧૫
નથી બીજું દુઃખ લગાર, માટે પડિયા છે પૃથ્વી મોઝાર;
રામ કહે સુણો માતા મારી, મારે પાળવી આજ્ઞા તમારી. ૧૬
મારો ભરત કરે જો રાજ, તો હું પ્રસન્ન ઘણો છું આજ;
આપ્યું વરદાન તમને રાજન, મારે પાળવું સત્ય વચન. ૧૭
એવું સાંભળી લક્ષ્મણ વીર, ક્રોધવંત થયા રણધીર;
કરી વિકટ ભૃકુટિ કપોલ, ફરકે અધર રીસે રાતાચોળ. ૧૮
શેષનાગનો અવતાર જેહ, તેણે નવ સહેવાયું તેહ;
જાણે કેકઈને હવડાં મારું, તેણે અવદિત કર્મ વિચાર્યું. ૧૯
રામઆજ્ઞા વિના ન બોલાય, માટે ક્રોધ થંભાવ્યો કાય;
એવે આવ્યા ત્યાં ગુરુદેવ, સુણ્યું સકળ વૃત્તાંત જ એવ. ૨૦

બેઠા મુનિવર શીશ ડોલાવી, વિચાર્યું મન વિપરીત ભાવી;
અરે દૈવ તણી ગતિ મોટી! આપણી મતિ સરવે ખોટી. ૨૧
નમ્યા રામ ગુરુને પાય, કર જોડી બોલ્યા રઘુરાય;
આપો આજ્ઞા હું જાઉં વન, આંસુ આવ્યાં મુનિને લોચન: ૨૨
ગુરુ પિતા ને કેકઈ માત, ત્રણેને નમિયા જુગતાત;
આવ્યા કૌશલ્યાને મંદિર, રામ સાથે લક્ષ્મણ વીર. ૨૩
છે રામના મનમાં શૂર, મારવા છે અનેક અસુર;
માટે મનમાં છે આનંદ, આવ્યા કૌશલ્યાઘર નભચંદ. ૨૪
જાય અમૃત લેવા સુપર્ણ, જેમ વંદે વિનતા ચર્ણ;
એમ માતાચરણે રામ, આવી નમિયા પૂરણકામ. ૨૫
કૌશલ્યાને કહ્યું વર્તમાન, જે કેકઈએ માગ્યું વરદાન;
પિતાનું પાળવાને વચન, માતા આજ્ઞા આપો જાઉં વન. ૨૬
રામનાં સુણી એવાં વચન, ધીકી ઊઠ્યો દાવાનળ તન;
મૂરછા ખાઈ પડિયાં માત, શુદ્ધિ ગઈ થયાં પૃથ્વીપાત. ૨૭
વાગે વજ્રનો ઘા વિપરીત, પડે શિર તૂટી આભ અનીત;
જાય લોભિયાનું સહુ ધન, જેમ ઓચિંતો ફોડે લોચન. ૨૮
જેમ સહસ્ર વીંછીનો ડંખ, એમ દુઃખ થયું આડે અંક;
સુકાયો કંઠ નવ બોલાય, નેત્રેથી જળ ચાલ્યું જાય. ૨૯
વાગી અવધપુરીમાં હાક, રડે પ્રજા સહુ ચડી ચાક;
સુણ્યું રામને વન તે કાળ, નગ્રમાંહે પડી હડતાળ. ૩૦
જોઈ માતનું દુઃખ અપાર, ભરાયું રામનેત્રમાં વાર;
પાસે બેઠા શ્રીભગવાન, કૌશલ્યાને કર્યાં સાવધાન. ૩૧
માતાએ જોયું રામનું મુખ, મનમાં અતિ પામ્યાં દુઃખ;
મારા શ્યામસલૂણા તંન, આપ એ શું બોલ્યો વચન? ૩૨
રંગમાં ભંગ કોણે કીધો? મારો હરખ હરીને લીધો;
હુતાશન પ્રગટ્યો મુજ તનમાં, તુંને નહિ જાવા દેઉં વનમાં. ૩૩

વલણ

વનમાં તુજને નહિ જાવા દેઉં, લાગે કોમળ અંગે તાપ રે;
એવાં વચન કહીને કૌશલ્યાજી, કરવા લાગ્યાં વિલાપ રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे
कौशल्याशोकप्राप्तिर्नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો

રાગ ગોડી

ત્યારે માતા કૌશલ્યાજી બોલિયાં હો વાલા રે;
તુંને નહિ જાવા દઉં વન, કુંવર કાલા રે. ૧
ઘણી કોમળ છે તારી દેહડી, હો વાલા રે;
મારા લાડકવાયા તન, કુંવર કાલા રે. ૨
તને ગુપ્ત રાખું મારી વાડીમાં, હો વાલા રે;
બીજું અવર ન જાણે જ્યમ, કુંવર કાલા રે. ૩
મેં તો તુજ વિણ રહેવાયે નહિ, ઓ વાલા રે;
મુંને મૂકીને જાશો ક્યમ? કુંવર કાલા રે. ૪
પાયે કંકર કંટક ખૂંચશે, હો વાલા રે;
નહિ ચલાયે વસમી વાટ, કુંવર કાલા રે. ૫
વેઠવી શીત આતપ ને તૃષા, હો વાલા રે;
ક્યમ ઓળંગશો ગિરિઘાટ? કુંવર કાલા રે. ૬
વ્યાઘ્ર સિંહ વનમાં ઘણા, હો વાલા રે;
સર્પ સૌહર ને વૃક રક્ષ, કુંવર કાલા રે. ૭
રજનીચર સાથે જુદ્ધ થશે, હો વાલા રે;
કોણ કરશે તમારી પક્ષ? કુંવર કાલા રે. ૮
વનમાં વલ્કલ ક્યમ પહેરશો? હો વાલા રે;
તજી વસ્ત્ર આભૂષણ સાર, કુંવર કાલા રે. ૯
અહીં જમતા ભોજન ભાવતાં, હો વાલા રે;
ક્યમ કરશો વનફળ આહાર? કુંવર કાલા રે. ૧૦

તજી સજ્જા ભમરપલંગની, હો વાલા રે;
કયમ પોઢશો પૃથ્વીમાંહ્ય? કુંવર કાલા રે. ૧૧
તારે બાલપણામાં વન શું? હો વાલા રે;
મારું વચન માની રહો આંહ્ય, કુંવર કાલા રે. ૧૨
મારે કિયા જનમનાં કરમ હશે? હો વાલા રે;
તે આવીને નડિયાં આજ, કુંવર કાલા રે. ૧૩
તે દૈવે રંગમાં ભંગ કર્યો, હો વાલા રે;
કર્યું વંન તજીને રાજ, કુંવર કાલા રે. ૧૪
વાત સાંભળી વંન જવા તણી, હો વાલા રે;
વહેરે કરવત કાળજામાંહ્ય, કુંવર કાલા રે. ૧૫
દવ લાગ્યો મારા અંગમાં, હો વાલા રે;
હાવે નાસીને જઈએ ક્યાંય, કુંવર કાલા રે. ૧૬
મારો પાપી પ્રાણ જતો નથી, હો વાલા રે;
હશે કોણ કરમના ભોગ, કુંવર કાલા રે. ૧૭
એમ કહીને રૂએ રુદેફાટ તે, હો વાલા રે;
કયમ સહેવાય પુત્રવિયોગ? કુંવર કાલા રે. ૧૮
એવાં વચન સુણી બોલ્યા રામજી, હો માતા રે;
તમે ધીરજ રાખો મન, સુણો સુખદાતા રે. ૧૯
પાછો આવીશ થોડા દિવસમાં, હો માતા રે;
આપો આજ્ઞા હું જાઉં વન, સુણો સુખદાતા રે. ૨૦
મારે આજ્ઞા પિતાની પાળવી, હો માતા રે;
રહેવું ચૌદ વરસ વનમાંહ્ય, સુણો સુખદાતા રે. ૨૧
અવધ વીત્યા પછે નહિ રહું, હો માતા રે;
વહેલો આવીશ નિજ પુરમાંહ્ય, સુણો સુખદાતા રે. ૨૨
નવ વચન મિથ્યા કરું તાતનું, હો માતા રે;
જો પશ્ચિમ ઊગે સૂર, સુણો સુખદાતા રે. ૨૩
જેણે આજ્ઞા ઓળંગી માબાપની, હો માતા રે;
તે પાપી પુત્ર અસુર, સુણો સુખદાતા રે. ૨૪

જે માતાપિતા ગુરુદેવનું, હો માતા રે;
નવ પાળે આજ્ઞાવચન, સુણો સુખદાતા રે. ૨૫
તે પ્રાણી જીવતો મૂઓ જાણજો, હો માતા રે;
અજા કંઠે જેવો સ્તન, સુણો સુખદાતા રે. ૨૬
તેનો મિથ્યા ધરમ સહુ જાણજો, હો માતા રે;
જેવું કપટી કેરું ધ્યાન, સુણો સુખદાતા રે. ૨૭
જેમ અદાતાનું ઊંચું મંદિર, હો માતા રે;
જેમ લોભિયાનું તત્ત્વજ્ઞાન, સુણો સુખદાતા રે. ૨૮
એમ મનુષદેહ તેનો મિથ્યા, હો માતા રે;
જેવો ઉદરમાંહે કૃમીજંત, સુણો સુખદાતા રે. ૨૯
જેણે માતપિતાની આજ્ઞા પાળી, હો માતા રે;
શુભ પુત્ર તે સુકૃતવંત, સુણો સુખદાતા રે. ૩૦
તે માટે મેં રહેવાય નહિ, હો માતા રે;
જાય તાતનું સત્ય વચન, સુણો સુખદાતા રે. ૩૧
હાવે આશિષ દેઈ આજ્ઞા આપો, હો માતા રે;
નિશ્ચે જાવું મારે વન, સુણો સુખદાતા રે. ૩૨

વલણ

વનમાં મારે નિશ્ચે જાવું, આજ્ઞા આપો માત રે;
એવું સાંભળી કૌશલ્યાએ, કરવા માંડ્યો આંસુપાત રે. ૩૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अयोध्याकांडे
श्रीरामकौशल्यासवादो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો

રાગ પરજિયો

ત્યારે કૌશલ્યાએ નિશ્ચે જાણ્યું જે, જશે વનમાં રામ;
નિઃશ્વાસ મૂકે અધર સૂકે, ચિત્ત રહ્યું નહિ ઠામ. ૧
હો પુત્ર સુજને મૂકીને, ક્યમ જાય છે તું વન?
વેદના વાટે હશે, ઘણું કોમળ છે તુજ તન. ૨

પાણી લાગે પરદેશનાં, જાણ્યું માતાએ મન સાથ;
માટે ઔષધિમણિ બાંધિયો, રઘુવીર કેરે હાથ. ૩
દૃષ્ટિએ દોરો બાંધિયો, વિષ જંતુ ન કરે ઘાત;
તે માટે ઔષધિમહોરા બાંધ્યા, જતન કરીને માત. ૪
એ પૂરણબ્રહ્મ અખંડ છે, અવિચ્છેદ્ય અજ અવિનાશ;
પણ માત વાત્સલ્યતા વડે, ઘણો પ્રેમ જણવે તાસ. ૫
પછે જનુનીએ પંચભૂતની, કરી પ્રાર્થના તે કાળ;
સહુ મળી મારા રામની, કરજો સદા સંભાળ. ૬
ઇંદિરાપતિ ઉમિયાપતિ, શચીપતિ પ્રજાપતિ દેવ;
મુનિ સપ્ત અષ્ટ વસુ સદા, તમો રક્ષા કરજો એવ. ૭
નવ ગ્રહ દશ દિગ્પાળ જે, રુદ્ર એકાદશ જાણ;
રવિ દ્વાદશ રક્ષા કરજો, પિતૃ મરુત પ્રમાણ. ૮
યક્ષગણ ગાંધર્વ કિન્નર, સિદ્ધ ચારણ જેહ;
સહુ દેવ ને ઉપદેશ કરમજ, દેવ કહિયે તેહ. ૯
સહુ ચરાચરના જીવ જે, જળ સરિત સિંધુ વન;
વળી અધ ઉરધ ને મધ્યમાં, રાખજો પ્રાણજીવન. ૧૦
એમ સ્તુતિ કીધી સરવની, કૌશલ્યાએ તેણીવાર;
મુખવચન કહેતાં થાય ગદ્ગદ, નેત્ર આંસુધાર. ૧૧
આદિપુરુષ અવિનાશ જે, સ્થિતિ ઉદ્દેકૃત સંહાર;
તે રઘુપતિને પુત્ર જાણે, માતાપ્રેમ અપાર. ૧૨
વહ્નિ અસુર કુળદહન કાનન, મુનિ મન માનસહંસ;
અજ્ઞાનતમ છેદક દિવાકર, પ્રણતપાળ પ્રશંસ. ૧૩
જે ભક્તચાતક તણા જળધર, અખિલ પૂરણકામ;
બ્રહ્માંડ કોટી રોમ તન, વિશ્વના આત્મારામ. ૧૪
જેની કટાક્ષે કાળ કંપે, જે દેવ કેરા દેવ;
તે કૌશલ્યાના શોકજળમાં, બૂડિયા તતખેવ. ૧૫
જદ્યપિ એ ભગવાન છે, પણ ભક્તવત્સલ ઈશ;
કરુણાવચન સુણી માતાનાં, ગદ્ગદ થયા જાગદીશ. ૧૬

રૂદે ભરાયું રામનું, જોઈ માતાનું કલ્પાંત;
તે સમાને શોકે કરી, ધ્રૂજી ધરા દુઃખવંત. ૧૭
ત્યારે વીર લક્ષ્મણ બોલિયા, કરી કેકઈ ઉપર રીસ;
મહારાજ આજ્ઞા આપો મુજને, છેદું એનું શીશ. ૧૮
જ્યારે તમો વનમાં જશો, ત્યારે પિતા તજશે પ્રાણ;
નિર્મળ બંધુ ભરત તે, નહિ કરે રાજ્ય પ્રમાણ. ૧૯
સહુ અજોધ્યા ઉજ્જડ થશે, ને બૂડશે સહુ રાજ;
કલેશ કેરું મૂળ કેકઈ, તેને છેદું આજ. ૨૦
તે માટે એને મારતાં, આજ ટળે સહુનું દુઃખ;
જ્યમ વાસના છેદતાં સાધુ, પામે આત્મા સુખ. ૨૧
રઘુવીર કહે ઓ બાપ વીરા, એ શી બોલ્યો વાણ?
સહસા ન કરીએ કાજ વિપરીત, જ્યાંલગી તનમાં પ્રાણ. ૨૨
આપણે માતા સરવ સરખી, એમ જાણો મન;
આપણો ધરમ ન મૂકિયે, જો પડે હવડાં તન. ૨૩
નથી દુઃખદાતા કોઈ કોનું, મિથ્યા તે સંદેહ;
સહુ પોતાને કરમે કરી, ભોગવે સુખદુઃખ જેહ. ૨૪
ત્યારે લક્ષ્મણ કહે હું નહીં રહું, તમ વિજોગે નિરવાણ;
તેડી જાઓ મને સાથે, નીકર તજીશ મારા પ્રાણ. ૨૫
ત્યારે સુમિત્રાજી બોલિયાં, સાંભળો શ્રીરઘુરાય;
તમ વિયોગે ક્ષણ એક એણે, ઘેર નહિ રે'વાય. ૨૬
તે માટે એને સાથ તેડો, કહું સાચી વાણ;
બે બાંધવ રહો તો, ધીરજ આવે પ્રાણ. ૨૭
બાળપણામાં માત રાખે, વૃદ્ધપણે સુત ધીર;
તનવેદના જાણે ત્રિયા, રણમાં સંભાળે વીર. ૨૮
એવાં સુમિત્રાનાં વચન સુણીને, બોલ્યા શ્રીરઘુનાથ;
વારુ માતા વીરને, હું તેડીશ મારી સાથ. ૨૯
થયો હર્ષ લક્ષ્મણને તદા, હા કહી શ્રીરઘુવીર;
વન જવાને તત્પર થયા, માતાએ મૂકી ધીર. ૩૦

કલ્પાંત કરતાં કૌશલ્યાજી, બોલિયાં તેણે ઠામ;
વર્ષ ચતુર્દશ તુજ વિના, હું કયમ કાઢીશ રામ? ૩૧
મારા લાડકવાયા લાલજી, ક્યારે દેખીશ તારું મુખ?
ભૂખ્યા-તરસ્યા વનમાં થશો, કોણ પૂછશે સુખદુઃખ? ૩૨
કેકઈની વાણી ખરી કરી, પાળ્યું પિતાનું વચન;
હવે મારી આજ્ઞા ભંગ કરી, કયમ જાય છે તું વન? ૩૩
ત્યારે રામ કહે હો માત, ચિંતા નવ કરશો મનમાંહ્ય;
થોડા દિવસમાં તમ કને, આવીશ પાછો આંહ્ય. ૩૪
ત્યારે આજ્ઞા પાળીશ અતિ ઘણી, માનજો સાચું માય;
ઘણાં વરસ મારે તમારી, કરવી છે સેવાય. ૩૫
તોયે માત રોતાં રહે નહિ, નથી આવતી મન ધીર;
આકાશવાણી થઈ તદા, બોલી વચન ગંભીર. ૩૬
હે કૌશલ્યાજી! રામની ચિંતા ન કરશો લેશ;
સર્વ ઠામે વિજય થાશે, કુશળ રહેશે એશ. ૩૭
એ સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ પૂરણ, કોઈ ન જાણે પેર;
કારજ કરવા દેવનું, અવતર્યા છે તમ ઘેર. ૩૮
શેષનો અવતાર લક્ષ્મણ, સીતા લક્ષ્મીસ્વરૂપ;
એ રામ શ્રીભગવાન છે, બ્રહ્માંડ કોટી ભૂપ. ૩૯
આકાશવાણી સાંભળી, મનમાં વિચાર્યું માય;
પણ મુખે કહેવાતું નથી, જે રામ વનમાં જાય. ૪૦
પછે પ્રદક્ષિણા કરી માતની, ચરણે નમ્યા શ્રીરામ;
કર જોડી સન્મુખ રહ્યા ઊભા, પોતે પૂરણકામ. ૪૧
ત્યારે કૌશલ્યાએ હદે સાથે, ચાંપિયા રઘુવીર;
મોકળે મુખથી રુદન કરતાં, મૂકી મનની ધીર. ૪૨
તે સમાનું દુઃખ શોક જે, કવિએ તે નવ કહેવાય;
રઘુવીર કેરે નેત્ર આંસુ, ધાર ચાલી જાય. ૪૩
પછી નિશ્ચે જાણ્યું માતાએ, વન જવાનું રઘુનાથ;
કરુણા કરીને કૌશલ્યાએ, મૂકયો મસ્તક હાથ. ૪૪

ચરણે નમી ચાલ્યા તદા, આજ્ઞા ગ્રહી અભિરામ;
શ્રીજાનકીને મંદિરે આવ્યા, લક્ષ્મણ સાથે રામ. ૪૫

વલણ

શ્રીરામ લક્ષ્મણ સહિત, આવ્યા સીતાની પાસ રે;
આજ્ઞા આપો જનકતનયા, અમો કરી આવું વનવાસ રે. ૪૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकांडे श्रीराम-
सीतासामीप्यागमनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો

રાગ આશાવરી

શ્રીરામચંદ્ર આવ્યા નિજ મંદિરે, જોયું જાનકીએ રૂપ;
રાજ્યચિહ્‌ન કાંઈયે નવ દીઠાં, ઉદાસી ત્રિભોવનભૂપ. ૧
કમળનેત્ર આરક્ત થયાં છે, કરમાયું મુખગાત્ર;
પછે કરુણા વચને સીતાની સાથે, બોલ્યા જનકજામાત્ર. ૨
સુણો સાધવી કેકઈએ માગ્યું, રાયની પાસે વચન;
તે માટે અમો વર્ષ ચતુર્દશ, જઈને રહીશું વન. ૩
પિતાની આજ્ઞા પાળવી નિશ્ચે, મારો એહ જ ધર્મ;
તે માટે તમો રહેજો મંદિરમાં, માતા પાસે પર્મ. ૪
સર્વ માતાની સેવા કરજો, પાળજો ધર્મ અશેષ;
કેકઈ કૌશલ્યા સુમિત્રામાં, નવ અંતર ગણશો લેશ. ૫
સદાકાળ અહીં રહેજો સુંદરી, નવ જાશો તાતને ઘેર;
[illegible]ન વચન સાંભળી જાનકી, વળતાં રુદન કરે બહુ પેર. ૬
અહો નાથ! હું દાસી તમારી, વિજોગ નવ સહેવાય;
તમ વિના હું કયમ રહું એકલી? એક ઘડી જુગ થાય. ૭
જળ વિના જળચર કયમ જીવે? જો કરિયે ક્રોડ ઉપાય;
હું છાયા તમારા દેહ તણી પ્રભુ, કહો કયમ અળગી થાય? ૮
કનકકાંતિ જ્યમ દીપશિખા, રવિરશ્મિ સદા રહે પૂરી;
તે કલ્પાંતે વિલક્ષણ ન થાય, જ્યમ પરિમલ ને કસ્તૂરી. ૯

એમ હું તમથી ક્યમ રહું વેગળી ? સુણીએ શ્રીરઘુરાય;
જ્યમ સદ્દવિવેક સાધુનું રહે તજી, કલ્પાંતે નવ જાય. ૧૦
તમ વિના મંદિરમાં હું નહિ રહું, સ્વામી સુણો સુખરાશિ;
તે માટે મને સાથે તેડો, સેવા કરવા દાસી. ૧૧
ત્યારે રામ કહે તમો આવેથી, મુંને થાય ઘણી જંજાળ;
કોમળ ચરણે ચલાશે નહિ, વળી વનમાં સિંહ ને વ્યાળ. ૧૨
આપત શીત વૃષા ગિરિ કંટક, ક્યમ સહેવાશે દુઃખ ?
સીતા કહે તમને દુઃખ સ્વામી, તો મારે ક્યાંથી સુખ ? ૧૩
મન મારું મધુકર છે તે, તમ ચરણકમળ અનુરાગ;
જો સ્વામી સાથે નહિ તેડો તો, હું કરીશ દેહનો ત્યાગ. ૧૪
સીતાનાં એવાં વચન સાંભળી, સંતોષ્યા મન રામ;
અરે પ્રિયા તમો પૂછો ગુરુને, જે આજ્ઞા કરે અભિરામ. ૧૫
ગુરુઆજ્ઞાએ તેડી જાઉં તો, કોઈ ન કરે નિંદાય;
લોક તણો અપવાદ ન લાગે, કારજ સિદ્ધિ થાય. ૧૬
ત્યારે ગુરુને કહાવ્યું જનકસુતાએ, આવ્યા તત્ક્ષણ મુન્ય;
આસન પૂજન ચરણે નમીને, સીતા બોલ્યાં વચન. ૧૭
હું સ્વામી સાથે વનમાં જાઉં છું, કરવા પતિસેવાય;
માટે આજ્ઞા આપો ગુરુ નાથ, વિજોગે મેં એકલાં નવ રહેવાય. ૧૮
એવું સાંભળી ગદ્દગદ્દકંઠ થયા ગુરુ, આંસુ આવ્યાં લોચન;
પછે મુનિ વસિષ્ઠ રઘુવીરની પ્રત્યે, બોલ્યા પરમ વચન. ૧૯
અહો રામ તમો તેડો નિશ્ચે, જનકસુતાને સાથ;
લક્ષ્મણને પણ તેડી જાઓ, નિજ સંગે શ્રીરઘુનાથ. ૨૦
આજ્ઞા આપી ગુરુ આવ્યા પાછા, ભૂપતિ કેરી પાસ;
વૃત્તાંત જાણ્યું રાજાએ, જાયે ત્રૈણે જણ વનવાસ. ૨૧
મુખે બોલાતું નથી દુઃખે કરી, પીડા ઘણી મન વ્યાપી;
અરે મુનિ મેં શું કૃત્ય કીધું ? હું કયા જન્મનો પાપી ? ૨૨
ત્રિગુણાત્મક એ અપત્ય મારાં, જાયે વનમાં આજ;
હજુ પાપી પ્રાણ જતો નથી તે શું, કરવા રહ્યો છે કાજ. ૨૩

એમ રાજા તલસે તન પછાડે, ખૂટયું નેત્રનું નીર;
સુણો શ્રોતાજન શું કરતા હવા, પછે પોતે શ્રીરઘુવીર? ૨૪.
વહેંચી આપ્યું ઘણું ધન વિપ્રને, અંધ પંગુને ત્યાંહે;
વળી જે કો દુર્બળ તેને આપ્યું, પોતાના પુરમાંહે. ૨૫.
અસીત કણ્વ દુરવાસા આદે, અત્રિ ને કૌશિક મુન્ય;
તેને ઘેર પહોંચાડ્યું રામે, ઘણુંએક આપ્યું ધન. ૨૬
વળી ચાકર મિત્ર પોતાના સેવક, તેને ઘણુંએક આપ્યું;
ભાટ બંદીજન આદે સરવે, જાચકનું દુઃખ કાપ્યું. ૨૭.
માતાઓ સરવેને ઘેર, પહોંચાડ્યું ધન તેણી વાર;
સહસ્ર વરસ લગી ખૂટે નહિ એમ, વસ્તુ મોકલી અપાર. ૨૮
પોતાના ઘરની છે સંપત્તિ, ભારે પદારથ ભોગ;
તે સરવે ગુરુને ઘેર મોકલી, પોતે લીધો જોગ. ૨૯
વસિષ્ઠ ગુરુનો પુત્ર જ કહીએ, સુયજ્ઞ એવું નામ;
તેને પોતાનાં જે વસ્ત્ર આભૂષણ, તે પહેરાવ્યાં રામ. ૩૦
તેની વધૂને સીતાજીએ, પહેરાવ્યા નિજ શણગાર;
પોતાના રથમાં બેસાડી, ઘેર મોકલ્યાં સાર. ૩૧
ઘણી ગુરુને ઘેર પહોંચાડી વસ્તુ, કહેતાં ન આવે પાર;
ગુરુને ભાવે ભજે નહિ તેના, ડહાપણને ધિક્કાર. ૩૨
ગુરુને ઘેર સંકીરણ આપદા, આપણે સુખ અભિરામ;
સંપત્તિ સરવે બળી જાઓ તેની, જે ગુરુને ન આવી કામ. ૩૩
એમ યથાયોગ સહુને ધન આપ્યું, રઘુપતિએ તેણી વાર;
પછે સીતા લક્ષ્મણ સાથે આવ્યાં, કેકઈ ભોવનમોઝાર. ૩૪
[illegible] માતાઓ સરવે, આવી કેકઈને દ્વાર;
[illegible] મિત્ર બંધુજન સજ્જન, મળિયું તેણે ઠાર. ૩૫

વલણ

મળ્યું સહુ કેકઈને મંદિર, શોક રુદે નવ માય રે;
તત્પર થઈ રઘુવીર આવ્યા, લાગ્યા પિતાને પાય રે. ૩૬.

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे दशरथ-आज्ञा-प्रतिपालनार्थं श्रीरामेण कैकेयीगृहागमनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો

રાગ રામગ્રી

પિતા પાસે આવ્યા રઘુરાય, કરી પ્રદક્ષિણા લાગ્યા પાય;
સન્મુખ ઊભા જોડી પાણ, સાથે સીતા લક્ષ્મણ જાણ. ૧
સુમંતે રાયને બેઠા કર્યા, અતિ દુઃખસાગર શોકભર્યા;
અરે દૈવ તેં આ શું કર્યું ? મારે રામ જતાં કાંઈ ન ઊગર્યું. ૨
પછે રાજા ધીરજ રાખી પ્રાણ, રઘુવીર પ્રત્યે બોલ્યા વાણ;
અરે રામ જો જાઓ વન, તો શકટ ભરી લ્યો સાથે ધન. ૩
સાથે રાખો ઘણી સૈન્યાય, પ્રધાન સંપત્તિ લ્યો રઘુરાય;
વાહન વસ્ત્ર આભૂષણ મુખે, ફરી આશ્રમ રહો વનમાં સુખે. ૪
દશરથનાં એવાં સુણી વચન, કર જોડી કહે જુગજીવન;
અરે તાત સંપત્તિ શું કરું ? હું વનમાં જઈને તપ આચરું. ૫
વનફૂલ અંગ કરીશ પરિધાન, નવ જોઈએ સૈન્યાય પ્રધાન;
એવું સાંભળ્યું કૈકઈ જદા, વનફૂલ લાવી મૂક્યાં તદા. ૬
કરી મૂક્યાં'તાં ઘરમાં તૈયાર, પહેરાવ્યાં રામલક્ષ્મણ સાર;
સીતાનાં વસ્ત્રઆભૂષણ જેહ, કૈકઈએ ઉતરાવ્યાં તેહ. ૭
વનફૂલ પહેરાવ્યાં સુંદરી, ત્યારે વસિષ્ઠ બોલ્યા ક્રોધ કરી;
અરે રાણી તું નિરદે ઘણી, રાજ બુડાડ્યું તેં પાપણી. ૮
જાનકીનાં આભૂષણ ચીર, શું કરવા ઉતરાવ્યાં અધીર ?
એમ ઘણાં કહ્યાં છે ગુરુએ વચન, પછી અકળાઈને બોલ્યા રાજન. ૯
અરે ઊઠ અહીંથી તું જા પાપણી, બળી જાઓ બુદ્ધિ તુજ તણી;
મંદભાગ્યણી નિરદે ઘણી, તારી જનુનીએ શું કરવા જણી ? ૧૦
અતિ સુકુમાર એ મારા તન, દુરમુખી તેં આજ કાઢ્યા વન;
શું કરું જો બંધાયો વચન ? નિકર તુજને પમાડું પતન. ૧૧

દોહા

એવું કહીને મંગાવિયાં, વસ્ત્ર આભૂષણ સાર;
તે સીતાને પહેરાવિયાં, જેની શોભાનો નહિ પાર. ૧

પછે ભૂપતિએ વૈદેહીને, બેસાડી ખોળામાંય;
મસ્તક કર મૂક્યો તદા, ઘણું રુદન કરે રાય ત્યાંય. ૨

સોરઠા

મારી કુળવધૂ અતિ સુકુમાર, મેં તમને દુખિયાં બહુ કર્યાં;
મારા જીવ્યાને ધિક્કાર, મેં બાળક કાઢયાં વન વિષે. ૧
ક્યમ સહેશો વનમાં દુઃખ? આતપ શીત વૃષા તણું;
કરમાશે સુકોમળ મુખ, પાયે કઠણ કંકર ઘણા ખૂંચશે. ૨
મારી કુળદીપક વય બાળ, ક્યાં કહેશો વાત સુખદુઃખની?
તારા અંગ તણી સંભાળ, તે કોણ કરશે મહાવન વિષે? ૩
મારા ડહાપણને ધિક્કાર, આજ સ્રીવશ હું ક્યમ થયો?
મારું ઉજ્જડ થયું ઘરબાર, જાય રામ-લક્ષ્મણ ને જાનકી. ૪
મારા તનમાં લાગી લાહ્ય, હું ક્યાં જાઉં ને ક્યાં રહું?
મારો પાપી પ્રાણ ન જાય, હજી હું દુઃખ જોવાને રહ્યો. ૫
એમ રાજા કરે કલ્પાંત, આંખે આંસુની ધારા વહે;
સહુ સભા થઈ દુઃખવંત, જાણે પૂર આવી નદી શોકની. ૬
પછે જાનકીને તે દીશ, અમૂલ્ય આભૂષણ આપિયાં;
પછે રાયે દીધી આશિષ, તારો જશ થાજો ત્રિલોકમાં. ૭
જે પોતાનો રથ કહેવાય, તે મહીપતિએ ત્યાં મંગાવિયો;
પછી કહ્યું સુમંતને રાય, બેસાડી તેડી જા રામને. ૮
સુરસરી ત્રટ વનમાંય, જજે ત્યાં લગી રથ હાંકી કરી;
થોડા દિવસ રહી ત્યાંય, પછે રામને તેડીને આવજે. ૯
પછે જગત તણી જે માય, તેણે શ્વશુરની પ્રદક્ષિણા કરી;
કર જોડીને લાગ્યાં પાય, ત્યારે રુદન કરે ઘણું રાય જી. ૧૦
ચાંપ્યાં કૌશલ્યાએ રુદે સાથ, માતા આક્રંદ ઘણું કરે;
સીતાને શિર મૂકી હાથ, પછે આશિષ અવિચળ ઉચ્ચરે. ૧૧

ચોપાઈ

સુમંત લાવ્યો રથ જોતરી, (માંહ્ય)બેસાડ્યાં સીતા સુંદરી;
સરવ સાસુને ચરણે નમી, રથ બેઠાં ગુરુપદ પરણમી. ૧૨

થયા તત્પર બે વીર સુજાણ, લીધાં ધનુષ ભાથા ને બાણ;
પિતા તણે તવ નમિયા પાય, ગુરુચરણ વંદ્યા રઘુરાય. ૧૩
વસિષ્ઠ આશિષ દીધી ઘણી, જ્યાં લગી તપે ચંદ્ર સુરમણિ;
ત્યાં લગી અખંડ રહેજો સદા, વિજય પામજો રણ સર્વદા. ૧૪
પછે રામ સહુ માતાને નમ્યા, પિતા ગુરુને પદ પરણમ્યા;
જાનકી બેસાડ્યાં રથ માંહે, રામલક્ષ્મણ બે ચાલ્યા ત્યાંહે. ૧૫
દશરથ પડ્યા કલ્પાંત જ કરે, માતા સહુ લોચન જળ ભરે;
નગ્ર બારણે આવ્યા રામ, રુએ લોક સહુ ઠામોઠામ. ૧૬
પ્રાણ વિના દેહ હોય જદા, અવધપુરી એવી થઈ તદા;
ભક્ત મિત્ર ને વિપ્ર પ્રજાય, તે સહુ રામની પૂંઠળ જાય. ૧૭
દૂર જઈ ઊભા રઘુવીર, સર્વ પ્રજાને આપી ધીર;
કર જોડી કહે છે શ્રીરામ, (હવે) તમો સર્વ પાછા જાઓ ગામ. ૧૮
થોડા દિવસમાં આવું અમો, માટે જાઓ નગ્રમાં સરવે તમો;
એવું સાંભળી સરવે જન, આવ્યા પુરમાં કરતા રુદન. ૧૯
કેટલા ભક્ત બ્રાહ્મણ ને મિત્ર, જ્ઞાની તપસ્વી પરમ પવિત્ર;
તે શ્રીરામની સાથે થયા, નિશ્ચે વચન મુખથી બોલિયા. ૨૦
જો પ્રાણ અમારો જાશે અહીં, સંગ તમારો મૂકીશું નહીં;
રામ સંગ ચાલ્યા બળ પૂર, પડી સાંજ આથમિયો સૂર. ૨૧
આવ્યા રામ જમુનાને તીર, તટે ઊતર્યા શ્રીરઘુવીર;
હાવે અવધપુરીમાં આનંદ કશા? પ્રવેશી રામ જતાં અવદશા. ૨૨
જ્યમ જતાં શુદ્ધ વિવેક જ સાર, અજ્ઞાન પ્રવેશે રુદે મોઝાર;
કૌશલ્યા આદે રાણીઓ જેહ, કેકઈને મંદિર બેઠી તેહ. ૨૩
ગુરુની આદે સજ્જન સહુ, વીંટી રાયને બેઠું બહુ;
નથી ચિત્ત રાજાનું ઠામ, ઘડી બે ઘડીએ બોલે રામ. ૨૪
રામવિજોગ તણું દુઃખ જેહ, કોઈએ સહેવાતું નથી તેહ;
સહુ માતાએ મન મરણ આદર્યું, ઝેર પીવાને તત્પર કર્યું. ૨૫
ત્યારે બોલ્યા વસિષ્ઠ કહું તે મન ધરો, એમ સહસા પ્રાણઘાત ન વ કરો;
રામ જશે લંકામોઝાર, કરશે રાવણકુળ સંહાર. ૨૬

કુશળ ચૌદ વરસે આવશે, હેતે મળશે બોલાવશે;
જો હું જૂઠી કહેતો હોઉં વાણ, તો મુજને રાઘવની આણ. ૨૭
ગુરુનાં એવાં સુણી વચન, સહુને ધીરજ આવી મન;
વિશ્વાસ આવ્યો ને મન ઠર્યું, માટે વિષપાન કોઇએ નવ કર્યું. ૨૮
વાલ્મીકની મૂળ કાવ્યની કથા, તેનો અરથ એ છે સર્વથા;
કોઈ કહેશે મિથ્યા કહ્યું એહ, તે માટે નિવર્ત્યો સંદેહ. ૨૯
અવધપુરીમાં એ ગત થઈ, રહ્યા રામ જુમનાતટ જઈ;
પત્ર પાથર્યાં પૃથ્વી માંહે, શ્રમિત થઈ સહુ સૂતાં ત્યાંહે. ૩૦

વલણ

સૂતાં સર્વે શ્રમિત થઈને, જુમનાતટે વિખ્યાત રે;
એ પહોર રજની વહી ગઈ ત્યારે, શ્રીરામે વિચારી વાત રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधाराया अयोध्याकाण्डे सीतालक्ष्मणाभ्यां सह श्रीरामवनाभिगमन नाम एकादशोऽध्याय. ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો

રાગ સામેરી

રઘુવીર જુમનાતટ રહ્યા, તે વિચાર કરતા મન;
રથ સહિત વીંટી રામને, સૂતા સકળ પુરજન. ૧
તે સરવ નિદ્રાવશ થયા, મધ્ય નિશા ગઈ છે ત્યાંહ;
ત્યારે રામ લક્ષ્મણ જાનકી, બેહાં ત્રણે જણ રથમાંહ્ય. ૨
સુમંતને કહે હાંકય રથ, અંતરિક્ષ મારગ આજ;
જ્યમ જાણે નહિ કો અવધવાસી, તેમ કરવું કાજ. ૩
પછે સુમંતે રથ ચલાવ્યો, આકાશ મારગ ત્યમ;
શૃંગવેર માંહે ઊતર્યા, જ્યાં ગુહકનો આશ્રમ. ૪
તે ગંગાષ્ટના તીર ઉપર, આવિયા શ્રીરામ;
નમસ્કાર કર્યા જાહ્નવીને, પોતે પૂરણ કામ. ૫
ત્યાં રામલક્ષ્મણ જાનકી, સાથે સુમંત પ્રધાન;
તે સગરકુળતારણી ગંગા, માંહ્ય કીધાં સ્નાન. ૬

સુરસરીની સ્તુતિ કરી, રામે આચર્યું નિત્ય કર્મ;
પછે ઊતર્યા એક વડ તળે, આસન રચીને પર્મ. ૭
પેલા વિપ્ર જાગ્યા પ્રભાતે, નવ દીઠો રથ રઘુવીર;
ત્યારે રુદન કરવા માંડ્યું સરવે, મૂકી મનની ધીર. ૮
રથચક્રનો ચીલો ન દીઠો, વિચાર્યું મન સાથ;
ગયા હશે પાછા અવધપુર, રથ બેસીને રઘુનાથ. ૯
તે સર્વ આવ્યા નગરમાં, મળવા તણી મન આશ;
રઘુવીરને દીઠા નહિ, ત્યારે થયા છેક નિરાશ. ૧૦
રહ્યા રામ ગંગાતીર ઉપર, વડ તળે તે જાણ;
તે દિવસ આહાર કર્યો નહિ, દિન બે થયા નિરવાણ. ૧૧
ત્યાં રાત શ્રીરઘુવર રહ્યા, પછે થયો પ્રાતઃકાળ;
સ્નાન સંધ્યા આચર્યાં, જે ધર્મના પ્રતિપાળ. ૧૨
વડ-દૂધ સિંચી જટા બાંધી, ભસ્મ ચરચી અંગ;
જ્યમ હોય જોગી નિરંજની, ત્યમ શોભતા શ્રીરંગ. ૧૩
રામે જટામાં દૂધ વડનું, સીંચિયું જેણી વાર;
ત્યારે સુમંતે કલ્પાંત કીધું, નેત્ર આંસુ ધાર. ૧૪
રઘુવીર વળતા બોલિયા, સુમંત પ્રત્યે વાણ;
હે વીર! હાવે જાઓ વહેલા, અવધપુરીમાં જાણ. ૧૫
અમો નાવ બેસી ગંગાજી, ઊતરશું પેલે પાર;
તમો અમારી ચિંતા ન કરશો, જઈશું વનમોઝાર. ૧૬
રાયને ધીરજ આપજો, સંભાળજો પુરકાજ;
રૂડી પેરે પ્રજાને પાળજો, નીતિ સાથે રાજ. ૧૭
વળી ઇષ્ટમિત્ર ગુરુ પિતાને, કહેજો મુજ પરણામ;
ચૌદ વરસ વીત્યા પછી, અમો આવીશું નિજ ગામ. ૧૮
સુમંત એવું સાંભળી, કરતો રુદન અપાર;
રઘુવીર ચરણે શીશ મૂકી, પડ્યો તેણી વાર. ૧૯
મહારાજ તેડો સાથ મુજને, આવું સેવા કામ;
તમ વિના નહિ જાઉં પુર વિષે, શું મુખ દેખાડું શ્યામ! ૨૦

હાલો રથ લઈ તમ વિના, પુર જાઉં જેણી વાર;
તો આત્મહત્યા કરે તત્ક્ષણ, માતપિતા પરિવાર. ૨૧
માટે તમારી સાથ આવીશ, સુણો પુરુષ પુરાણ;
જો તેડી નહિ જાઓ મુજને તો, તજીશ મારા પ્રાણ. ૨૨
નીકર પાછા ચાલો પુરમાં, દસ દિવસ રહી આંહી;
રાયે કહ્યું છે વન ફેરવી, પાછા લાવજે પુરમાંહી. ૨૩
એવાં સ્નેહવાયક સાંભળી, થયા દ્રવિત શ્રીરઘુનાથ;
સુમંત ચાંપ્યો રુદે સાથે, મુસ્તક મૂક્યો હાથ. ૨૪
તમે ડાહ્યા છો સુમંત માટે, રાખો મનમાં ધીર;
આજ્ઞા પાળો માહરી, ઘેર જાઓ નિશ્ચે વીર. ૨૫
એમ ઘણાં કરુણાવચન કહીને, સમજાવ્યો ધરી નેહ;
લોપાઈ નહિ રામની આજ્ઞા, વળ્યો પાછો તેહ. ૨૬
શ્રીરામ લક્ષ્મણ જાનકીને, નમ્યો મન ઉચાટ;
સુમંત રથ હાંકી વળ્યો, તે અવધપુરની વાટ. ૨૭
સુમંત મહાદુઃખવંત થઈને, વળ્યો પાછો ત્યાંય;
ગંગા ઊતરવા રામજી, પછે વિચારે મનમાંહ્ય. ૨૮
ત્યાં જાહ્નવી નિમળ વહે, ગુહ્યક તણો આશ્રમ;
ઘણા ભીલ કોળ કિરાત રહે છે, ઘાટ શોભા રમ્ય. ૨૯
સહુ ગુહ્યકમાં સરદાર છે, ઘોરાય તેનું નામ;
તે કર્મ નાવિકનું કરે છે, ગંગાતીરે ઠામ. ૩૦
ગયા રામજી ઘાટ ઉપર, જ્યાં ગુહ્યકનો આશ્રમ;
ભાઈ પાર અમને ઉતારો, એમ કહે પૂરણબ્રહ્મ. ૩૧
. . નામની નૌકા વડે, ભવસિંધુ તરતા જન;
તે પ્રાર્થના પોતે કરે, બોલતા દીન વચન. ૩૨
ઘોરાય કહે તમે કોણ છો? કોણ માતપિતા ને ગામ?
શે કારણ તમે નીકળ્યા? કહો શું છે તમારું નામ? ૩૩
રઘુવીર કહે ઘોરાય સુણ, પુર અયોધ્યા કહેવાય;
. . . શી સત્યપાલક, ભૂપ દશરથરાય. ૩૪

અમો પુત્ર છું તે રાયના, વળી આજ્ઞાકારી ચાર;
હું રામ ને આ વાર લક્ષ્મણ, સાથે સીતા નાર. ૩૫
વરદાન માગ્યું અપરમાતે, રાય પાસે વચન;
આજ્ઞા પિતાની પાળવા, અમો નીકળ્યા છું વન. ૩૬
તે માટે પાર ઉતાર અમને, જવું વનમાં જાણ;
મનવાંછિત સુખ પામશે, ને થશે તુજ કલ્યાણ. ૩૭
એવાં વચન શ્રીરામનાં, સુણ્યાં સત્ય પ્રમાણ;
ત્યારે માતા ગુહક તણી. ઘરમાં થકી બોલી વાણ. ૩૮
અરે પુત્ર સુણ એ રામને, નવ ઉતારીશ તું પાર;
મેં સાંભળ્યું મુનિમુખ થકી, તે કારણ કહું નિરધાર. ૩૯
એક શલ્યા થઈ ગઈ સુંદરી, એની ચરણરજ પરતાપ;
માટે નાવ નારી થઈ જશે, જો સ્પર્શ કરશે આપ. ૪૦
સુણી માતાવાણી કહે ગુહક, સત્ય એ નિરધાર;
કંઈ ચેટક છે તમ ચરણરજમાં, નહિ ઉતારું પાર. ૪૧
પાષાણથી એ કાષ્ઠ કૂણું, થાય નારીરૂપ;
પછે ઉદ્યમ શો કરિયે અમો ? સાંભળો રઘુકુળ ભૂપ. ૪૨
માટે રૂડી પેરે પગ પખાળું, જળ વડે હું આજ;
ત્યાર પછી નાવમાં, તમને બેસાડું મહારાજ. ૪૩
એવું સાંભળી રઘુવર હસ્યા, પછે બોલ્યા મધુર વચન;
જ્યમત્યમ કરી ભાઈ પાર ઉતારો, માને જ્યમ તુજ મન. ૪૪
પછી મંદિરમાં બેસાડિયા, રઘુવીરને આસન;
લાવિયો ભરી કુંભ પોતે, ગંગાજળ પાવન. ૪૫
કાષ્ઠની કથરોટ લાવી, તેહ મૂકી ધર્ણ;
તે મધ્યે ધોયા જતનથી, રઘુવીર કેરા ચર્ણ. ૪૬
લૂછી પછે નિજ ગોદમાં, પદ મૂકિયા પરિધાન;
પછી રામપદજળ સહુ કુટુંબે, મળી કીધું પાન. ૪૭
દેવનાં દુંદુભિ ગડગડ્યાં, થઈ પુષ્પવૃષ્ટિ અપાર;
ધન્ય ધન્ય કહેતા નર સકળ, એના ભાગ્યનો નહિ પાર. ૪૮

જે ચરણથી ગંગા થયાં, મુનિપત્ની થઈ નિષ્પાપ;
શિવ વિરંચિ સહસ્રલોચન, જે રજ ઇચ્છે આપ. ૪૯
માયાપતિ એ શુદ્ધ ચેતન, જગતગુરુ રઘુવીર;
તે પ્રભુના પગ ધોઈ પીધું, ગુહકે ત્યાં નીર. ૫૦
રઘુવીર પદ પરતાપથી, ઊપની ભક્તિ અપાર;
ફળફૂલ લાવી ત્રણે જણને, કરાવ્યો છે આહાર. ૫૧
ગુહકે લીધા સ્કંધ ઉપર, શોભતા શ્રીરંગ;
પછે નાવમાં બેસાડિયા, તે સીતાલક્ષ્મણ સંગ. ૫૨
નાવ ખેડ્યું ગુહકે, ઉતાર્યા ગંગાતીર;
જ્યમ જોગી પામે નિવૃત્તિ, એમ પામ્યા પેલી તીર. ૫૩

વલણ

તીર ગંગાને ઊતર્યા, નાવમાંથી રઘુરાય રે;
ઘણી સ્તુતિ કીધી ગુહકે, કર જોડી લાગ્યો પાય રે. ૫૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे श्रीरामस्य नावा गंगोत्तरण नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો

રાગ મારુ

રામ ઊતર્યા ગંગાપાર, સાથે સીતા સુમિત્રાકુમાર;
પછે નાવિક પ્રત્યે વચન, હસી બોલ્યા કમળલોચન. ૧
માગ્ય માગ્ય આપું વર હુંય, મુજને ઘણો વહાલો તુંય;
પૂરું સકળ મનોરથ આજ, તેં કર્યું ઘણું મારું કાજ. ૨
નમ્યો ગુહક જોડી પાણ. બોલ્યો ગદ્ગદ કંઠે વાણ;
નિજ ભક્તિ આપો રઘુનાથ, મારે મસ્તક મૂકો હાથ. ૩
સુણી રામ થયા પ્રસંન, તેને દીધું આલિંગન;
જા તું ભક્તિ કરજે મારી, અંતે સદ્ગતિ થાશે તારી. ૪
એમ કરુણા કરી ભગવાન, થયું ગુહકને સહુ જ્ઞાન;
પામ્યો પદરજ નિર્મળ ગાત્ર, થયો રામકૃપાનું પાત્ર. ૫

નમી રામને આવ્યો ઘેર, કરે ભક્તિ અતિ સુખભેર;
મૂકયું નાવિક કેરું કર્મ, થયો રામ અનુગ્રહ પર્મ. ૬
તે દિવસથી પામ્યો અધિકાર, ઘોરાજા થયો વિશ્વ વિસ્તાર;
ભોગવે રાજધાની ભોગ, મન શ્રીરઘુવીર સંજોગ. ૭
રામ ઊતર્યા ગંગાતીર, પડી રાત્રી રહ્યા રણધીર;
બીજે દિવસે આવ્યા પ્રયાગ, ત્યાં સ્નાન કર્યું મહાભાગ. ૮
ત્યાંથી આવ્યા પૂરણબ્રહ્મ, ભારદ્વાજ તણે આશ્રમ;
ઋષિ રામને મળિયા હેત, વિનય ભક્તિ પ્રેમ સમેત. ૯
ભારદ્વાજે કરી સ્વાગંત્ય, સંતોષ્યા છે ઘણું રઘુપત્ય;
જાણ્યું સર્વ મુનિ મનમાંય, આવ્યા રામને મળવા ત્યાંય. ૧૦
ભારદ્વાજને આશ્રમ ધીર, એક રજની રહ્યા રઘુવીર;
બોલ્યા મુનિ સહુ પૂરણકામ, રહો ચૌદ વરસ અહીં રામ. ૧૧
રઘુવીર કહે ઋષિરાય, મેં આ ઠામે ન રહેવાય;
પાસે રહ્યા વિચારી મન, આવે માતપિતા પુરજન. ૧૨
મારી સંગે તે કષ્ટ જ પામે, માટે રહેવાય નહિ આ ઠામે;
એવું કહીને ઊઠ્યા રઘુવીર, ચાલ્યા જાય પ્રયાગની તીર. ૧૩
સિદ્ધવડ છે ત્યાં ગંભીર, દેવી સાવિત્રી છે મહાધીર;
ત્યાં લગી ભારદ્વાજ આવિયા, તે વળાવીને પાછા ગયા. ૧૪
સાવિત્રીદેવીનું પૂજન, કર્યું સીતાએ નિર્મળ મન;
પ્રાગતીરે સિદ્ધવડ ઠામ, ત્યાં સંકલ્પ કર્યો શ્રીરામ. ૧૫
વન જઈને આવીશું જ્યારે, કરીશું અહીં રહીને ત્યારે;
કરાવીશું બ્રાહ્મણને ભોજન, વળી સંત જે નિર્મળ મન. ૧૬
ત્યારે બે લક્ષ આપીશું ગાય, એવું બોલ્યા શ્રીરઘુરાય;
ત્યાંથી ચાલ્યા જાનકીકંથ, ચિંતવ્યો ચિત્રકૂટનો પંથ. ૧૭
સીતા લક્ષ્મણ સાથે ધીર, ચિત્રકૂટ ચઢ્યા રઘુવીર;
તે ગિરિ મહા રમ્ય વિશાળ, તરુ સફળ છે ભૂમિ રસાળ. ૧૮
તેની ઉપર ચઢ્યા રામ, ભક્તવત્સલ પૂરણકામ;
ગિરિ આશ્રમ છે પાવન, ત્યાં રહે છે વાલ્મીક મુન્ય. ૧૯

જે નારદના ઉપદેશે, થયા આદિ કવિ શુભ વેશે;
જેની શાન્ત મતિ છે મોટી, કરી રામાયણ શતકોટી. ૨૦
એવા વાલ્મીક રહે તે ઠાર, જેની પાસે મુનિ છે અપાર;
ત્યાં ગયા પોતે રઘુરાય, જઈ લાગ્યા મુનિને પાય. ૨૧
રઘુવીરને દીઠા જ્યાંહે, ઘણું હરખ્યા મુનિ મનમાંહે;
ઉઠાડ્યા રામને તેણી વાર, ભેટ્યા મુનિવર પ્રેમ અપાર. ૨૨
પછે સર્વ મુનિને રામ, પાયે લાગી કર્યા પરણામ;
ઘણું હરખ્યા વાલ્મીક મુંન્ય, ફળફૂલ કરાવ્યાં અશન. ૨૩
ધન્ય દિવસ ઘડી મહારાજ, રામદર્શન પામ્યો આજ;
સહુ બેઠા થઈ સુખવંત, કહ્યું મુનિવરને વરતાંત. ૨૪
હવે રહો અહીં કહે મુનિજન, ચિત્રકૂટ કરો પાવન;
એવું સાંભળી શ્રીરઘુવીર, કરી ઇચ્છા રહેવાની ધીર. ૨૫
જોઈ વિશાળ ભૂમિ પવિત્ર, બાંધી પર્ણકુટી ત્યાં વિચિત્ર;
તરુછાયા ઘણી છે રસાળ, શિલા સ્ફટિક ભોમ્ય વિશાળ. ૨૬
ત્યાં રહ્યા કરીને આશ્રમ, સાચવે નિજ કુળનો ધર્મ;
રહે અનેક મુનિવર ત્યાંય, કરી આશ્રમ પરવતમાંય. ૨૭
મુનિપત્નીઓ મળવા આવે, જાનકીને હરખે બોલાવે;
વન ભીલકિરાત પ્રમુખ, રામને જોઈ પામ્યા સુખ. ૨૮
ભાતભાતનાં વનફળ જેહ, લાવી રામને આપે તેહ;
આવે ભીલડીઓ ભાગ્યવાન, સીતાને કરતી ઘણું માન. ૨૯
વન-ભૂષણના કંઈ સાજ, કરી લાવે સીતાને કાજ;
એમ સેવા કરે વનવાસી, તે માની લે છે અવિનાશી. ૩૦
પ્રભુને કરવા પ્રસન્ન, કરે જપ તપ જોગ જગન;
તે માને છે વનચરની સેવ, વખાણે છે તેને ઘણું દેવ. ૩૧

વલણ

દેવતા વખાણે છે વનવાસીને, રહ્યા ચિત્રકૂટ રઘુવીર રે;
હવે અવધપુરીની કહું કથા, સુણો શ્રોતા થઈ મતિધીર રે. ૩૨

ઇતિ શ્રીરામચરિત્રે વાલ્મીકિસંમતનાટકધારાયાં અયોધ્યાકાંડે ચિત્રકૂટાશ્રમે સીતાલક્ષ્મણાભ્યાં સહ શ્રીરામનિવાસો નામ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૩ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો

રાગ વેગડી

સુમંત સંચર્યો રે, મારગે કરતો જાય રુદન;
રથ હાંકી વળ્યો રે, પસ્તાય છે અતિ ઘણું નિજ મન. ૧
અરે હું અભાગિયો રે, વનમાં મૂકીને આવ્યો રામ;
મુંને જનુનીએ જન્મ્યો વૃથા રે, કરવા આવું નિર્દય કામ. ૨
દેખશે રથ રામ વિના રે, પામશે માતપિતા ઘણું દુઃખ;
જ્યારે મને પૂછશે રે, ત્યારે હું શું દેખાડીશ મુખ? ૩
સુમંત એમ શોચતો રે, રોઈ રોઈ રાતાં થયાં લોચન;
અશ્વ ઝૂરે ઘણું રે, પગ પાછા પડે દુર્બળ તન. ૪
અવધપુર આવિયું રે, દીઠી નગરી પ્રેત સમાન;
લોક સહુ રુદન કરે, જે જ્યાં તે ત્યાં મૂકી ભાન. ૫
જ્યારે રામ વન ગયા રે, પુરમાંહે પડી છે હડતાળ;
દેહ જ્યમ પ્રાણ વિના રે, ત્યમ થઈ અવધપુરી તે કાળ. ૬
પ્રધાન ત્યાં પરવર્યો રે, પુરમાં ઢાંકી પોતાનું મુખ;
કેકઈને આંગણે રે, રથ છોડ્યો થયું અતિ ઘણું દુઃખ. ૭
મંદિરમાં મંત્રી ગયો રે, જ્યાં છે દશરથ ભૂપ સુજાણ;
સહુ સાથ વીંટી વળ્યો રે, રાયના કંઠે આવ્યા છે પ્રાણ. ૮
સુમંતે ત્યાં જઈ રે, કીધા રાયજીને પરણામ;
ભૂપતિ બોલિયા રે, સુમંત ક્યાં મૂકી આવ્યો રામ? ૯
લક્ષ્મણ જાનકી રે, પ્રાણવલ્લભ મારો રઘુવીર;
મારું સર્વસ્વ ધન ગયું રે, હવે હું કયમ કરી રાખું ધીર? ૧૦
સુમંત તેં શું કર્યું રે? રામને શીદ મૂકી આવ્યો વન?
મંદિર મારું ઉજ્જડ થયું રે, કોણે ફોડ્યાં મારાં લોચન? ૧૧
હું અંધની લાકડી રે, રામને ચોરી ગયું કોણ આજ?
દૈવે દુઃખ દીધું ઘણું રે, મેં શાં કર્યાં હશે કૂડાં કાજ? ૧૨

મને મૂકી કયાં ગયા રે? આવો મારા રામ કુંવર સુકુમાર;
મારી આજ્ઞા કોણ પાળશે રે? કોણ ચલાવશે રાજવહેવાર? ૧૩
વૈદેહી કયાં ગઈ રે? સુંદર ચંપક કળી સુકુમાર;
આવો મારી માવડી રે, મેં તુંને દીધું દુઃખ અપાર. ૧૪
હવે મુખ નથી દેખતો રે, લાડકવાયા લક્ષ્મણ વીર;
આવો ડાહ્યા દીકરા રે, મારું તનમનધન રઘુવીર. ૧૫
હે વિધિ તેં શું કર્યું રે? લૂંટી લીધું દેખાડીને સુખ;
આવું કોને થાય નહિ રે, હા હા દૈવે દીધું ઘણું દુઃખ. ૧૬
બાળક બાળપણે રે, મેં પાપીએ કાઢયાં વન;
સુમંત સાચું કહે રે, ક્યાંથી તું પાછો આવ્યો પ્રાણજીવન? ૧૭
કયાં લગી સંગ કર્યો રે, ક્યાંથી તું પાછો આવ્યો ઘેર?
રામે ત્યાં શું કર્યું રે? તે માંડી કહે મુજને પેર. ૧૮
સુમંત થયો ગળગળો રે, નેત્ર સજળ થઈ બોલ્યો વાણ;
મહારાજ મેં ઘણું કહ્યું રે, પણ પાછા ન વળ્યા પુરુષપુરાણ. ૧૯
હું શૃંગવેર સુધી ગયો રે, ત્રણ દિવસ લગી રહ્યા નિરાહાર;
મને પાછો વાળિયો રે, ગુહકે ઉતાર્યા ગંગા પાર. ૨૦
દક્ષિણ દિશા ભણી રે, ગંગા ઊતરીને ગયા રામ;
તમને ઘણા કરી રે, રઘુપતિએ કહ્યા છે પ્રણામ. ૨૧
સુણી એવું ભૂપતિ રે, રૂંરૂં લાગ્યો હુતાશન;
ગાઢે સ્વર થકી રે, રાયે કીધું શોક રુદન. ૨૨
કંઠ મળી ગયો રે, અંગ પછાડે અવનીમાંય;
રામવિજોગનો રે, અંગે અગ્નિ લાગ્યો ત્યાંય. ૨૩
આરત નાદથી રે, પોકાર્યું રાયે રામનું નામ;
દેહ મૂકી દશરથે રે, પ્રાણ ગયા કહેતાં હે રામ. ૨૪

વલણ

રામ રામ રઘુવીર કહેતાં, તજ્યા ભૂપે પ્રાણ રે;
હાહાકાર હવો તદા, સહુ રુદન કરે નિર્વાણ રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्र वाल्मीकिमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे
श्रीरामवियोगाद्दशरथमरण नाम चतुर्दशोऽध्याय ॥१४॥

અધ્યાય ૧૫ મો

રાગ ભૈરવ

સુણો શ્રોતાજન ગતિ કર્મની, ક્યાં રામને વનવાસ!
ક્યાં મરણ દશરથરાયનું! એ અકળ ગત્ય અવિનાશ. ૧
સુત ચાર દશરથરાયને, મહાપરાક્રમી બળવંત;
પણ અંતકાળે રાય પાસે, નથી એકે તન. ૨
ત્યારે પ્રધાને પોકાર કરિયો, પડ્યા જ્યારે ભૂપ;
રામ રામ કહેતા મરણ પામ્યા, થયા રામસ્વરૂપ. ૩
નગરમાં હાહાકાર થયો, કરતી પ્રજા આક્રંદ;
કૌશલ્યા સુમિત્રા આદે, રુએ રાણીવૃંદ. ૪
એક દુઃખ રામવિયોગનું, બીજું રાજા પામ્યા મર્ણ;
જેમ વીંછી કરડે શીશ ઉપર, ડશે પન્નગ ચર્ણ. ૫
જેમ ચોર લૂંટી જાય, વળતો અંગ મારે ઘાય;
અગ્નિ લાગ્યો ઘર વિષે, તે સમે ચાલ્યો વાય. ૬
એ દુઃખ ન આવે કહ્યામાં, હારે કવિની વાણ;
એમ રાણીઓ રોતી ઘણું, વિલાપ કરીને જાણ. ૭
ત્યારે વસિષ્ઠે વાર્યાં સહુને, ન કરશો રુદન;
જે થનારું તે થયું, હાવે ધીરજ રાખો મન. ૮
તેડાવો ઉતાવળા, ભરત ને શત્રુઘ્ન;
રાજ્યાસન બેઠા પછી, ભૂપને થાય દહન. ૯
પછી અંગ દશરથરાયનું, તેલમાં રાખ્યું તેહ;
તેડવા મોકલ્યા ભરતને, સુમંત મંત્રી જેહ. ૧૦
ગુરુ કહે તું નવ કહીશ, કંઈ ભરતને એ ઉપાય;
જે વન ગયા રઘુવીર, પામ્યા મરણ દશરથરાય. ૧૧
જો સાંભળશે એવું ભરતજી, તત્કાળ તજશે પ્રાણ;
કહ્યા વિના તું લાવ્ય તેડી, ઉતાવળો નિર્વાણ. ૧૨

પિતા સમાન રામ છે મારે, વડીલ બંધુ રઘુવીર;
મારે માથે છત્ર જ એ છે, મુગટમણિ રણધીર. ૫
એવું કહી મરડાઈ ઊઠ્યા, રામમંદિર જાવા ભર્થ;
કોઈ નથી બોલતું કહેતું નથી, જે રામ ગયાનો અર્થ. ૬
ત્યારે રુદન કરે છે કૌશલ્યાજી, ત્યાં આવીને લાગ્યા પાય;
પ્રાણજીવન મુજ રામ જ ક્યાં છે? કહો મુને સાચું માય. ૭
રુદે તાડન કરીને રુદન કરતાં, કૌશલ્યા કહે વાણ;
અરે બાપ રામ વન ગયા ને, રાજાએ તજિયા પ્રાણ. ૮
એવું વચન સુણીને ભરતે, તે પૃથ્વી પછાડ્યું શીશ;
રુદન કરતા ગાઢા સ્વરથી, આળોટતા અવનીશ. ૯
રઘુપતિ વન ગયા તે વિજોગે, રાય મૂઆ નિરવાણ;
હજુ શા માટે જતા નથી, એ મારા પાપી પ્રાણ! ૧૦
સાચો સ્નેહ જણાવ્યો રાયે, નવ સહ્યો રામવિયોગ;
હું અભાગિયો જીવું છું, એ કોણ કરમના ભોગ? ૧૧
એમ વિલાપ કરીને રુએ ભરતજી, અખંડ આંસુધાર;
ભરત રડતાં એકે કાળે, રોયું સરવ તે ઠાર. ૧૨
કલ્પાંતનો વરસાદ જ વરસ્યો, દુઃખનો દરિયો પૂર;
વાણીથકી ન કહેવાય કવિએ, મંદ થઈ મતિ ઉર. ૧૩
વજ્રથકી ઘણી કઠોર થાયે, કવિની વાણી જેહ;
તોયે કહેતાં ઘણી હાર પામે, છે શોક ભરતનો જેહ. ૧૪
એવે સમે તહાં વસિષ્ઠ આવ્યા, જ્યાં થઈ રહ્યો શોક અનર્થ;
ત્યારે ગુરુપદ ઉપર મસ્તક મૂકી, પડિયા પોતે ભર્થ. ૧૫
હો ગુરુદેવ કહો મુને સાચું, રામ ગયા કેમ વન?
ભૂપતિ મરણ પામ્યા શા માટે? કયમ થયાં સાથે વિઘન? ૧૬
ગુરુ કહે તમારી માતાએ માગ્યાં, રાયની પાસે વચન;
મારો ભરતજી રાજ કરે ને, રઘુપતિ જાયે વન. ૧૭
ચૌદ વરસની અવધ કરી છે, વન રહેવાની જાણ;
રામવિજોગે કરીને રાયે, તત્ક્ષણ તજિયા પ્રાણ. ૧૮

તે માટે તમો સુણો ભરત, રાજ્યાસન બેસો આજ;
ત્યાર પછી થાય દહન રાયનું, ક્રિયાકર્મનું કાજ. ૧૯
એવું સાંભળી ભરતે કર્યું, પછી ઊંચે સ્વરે રુદન;
શરીર સર્વ સુકાઈ ગયું, ને પૃથ્વી પછાડે તન. ૨૦
જેમ પુષ્પકળી પર પડે વીજળી, કેળ ઉપર દિગ્પાળ;
મુક્તા અગ્નિમાંહે પડે, એવી દશા થઈ તત્કાળ. ૨૧
અરે અભાગણી કેકઈ સહુને, તેં દુઃખ દીધું નેટ;
મેં પૂર્વે મહાપાપ કર્યાં હશે, તે જન્મ્યો તુજ પેટ. ૨૨
પછે સર્વ સાંભળતાં હસ્ત ઊંચો કરી, બોલ્યા ભરતજી વાણ;
જો હું રાજ કરું તો મુજને, રઘુપતિ કેરી આણ. ૨૩
પૃથ્વી કેરા વિપ્ર જેટલા, તેને પમાડે પતન;
તે પાપ મારે શિર જો હું, ભોગવું રાજ્યાસન. ૨૪
શ્રીરામચંદ્રની સેવા મૂકી, જો હું કરું એ કાજ;
તો વ્યભિચારિણી વિધવા કેરા, ગર્ભમાં આવું આજ. ૨૫
રાજ કર્યાનું જો મન હોય મારે, તો કોઢી થાજો શરીર;
રજસ્વલાના રુધિર જેવું મારે, રાજ્યાભિષેકનું નીર. ૨૬
શ્રી રઘુવીરની રાજધાની તે, જો હું ભોગવું આજ;
તો માતૃગમની હું થાઉં, જો હું કરું અવધપુરીનું રાજ. ૨૭
વન ભોગવે રઘુવીર ને જો, હું રાજ કરું વળી એહ;
તો ગુરુવધ બ્રહ્મહત્યાનું પાતક, મુજ શિર લાગે તેહ. ૨૮
મૃગજળ માંહે અગસ્ત બૂડે, જો પશ્ચિમ ઊગે સૂર;
સર્પ સુપર્ણને ભક્ષ કરે, વિધુ વરસે અગ્નિ પૂર. ૨૯
મશક મેરુ ઉખેડી નાખે, ગંગાને વળગે પાપ;
જાતવેદમાં પતંગ નાચે, આકાશનું કરે માપ. ૩૦
એ દૈવજોગે થાય એટલું, સર્વે અઘટિત કાજ;
પણ ગુરુ તમારા ચરણની આણ મુંને, જો કરું હું રાજ. ૩૧
એવું કહીને ઘણી ગાળો દીધી, કેકઈને તેણી વાર;
ત્યારે ગુરુ કહે એ શું કરે કેકઈ ? મંથરા કેરો વિચાર. ૩૨

ત્યારે ભરતે ઊઠીને મંથરા કેરા, કેશ ઝાલ્યા કરી રીસ;
ક્રોધ કરીને ખડગ ગ્રહ્યું કર, છેદવા એનું શીશ. ૩૩
ત્યારે ભરતનો હાથ વસિષ્ઠે ઝાલ્યો, સ્ત્રીહત્યા ન કરીશ;
પછે ઘણી પાટુઓ મારી ભરતે, કુબજાને કરી રીસ. ૩૪
હવે ભરત તણું પણ કઠણ સાંભળી, વસિષ્ઠે વિચાર્યું મન;
પછે રામ તણી જે ચરણપાદુકા, મૂકી સિંહાસન. ૩૫
ચામર છત્ર કરાવ્યું તેને, રાખ્યો રાજવહેવાર;
પછે ભરતની પાસે ભૂપતિને, કરાવ્યો અગ્નિસંસ્કાર. ૩૬
ત્યારે સાતસેં રાણીઓ સતી થઈ જે, પતિવ્રતા કહેવાય;
ભૂપની સાથે તેહ બળી, જ્યમ સૂર્યમાં કિરણ સમાય. ૩૭
કૌશલ્યા સુમિત્રા થયાં તત્પર, બળવાને જેણી વાર;
ત્યારે વાર્યાં વસિષ્ઠે તમે નવ બળશો, શિક્ષા દીધી અપાર. ૩૮
શાસ્ત્ર પ્રમાણ વચન કાઢીને, બોલ્યા તેણી વાર;
તેને બળવાનું કાંઈ કારણ નહિ, જે પુત્રવંતી હોય નાર. ૩૯
કૌશલ્યા કહે રામ વન ગયા, ને ભૂપતિ પામ્યા મર્ણ;
હાવે જીવીને અમો શું કરીએ? નથી સુખનું કાંઈ આચર્ણ. ૪૦
ત્યારે ગુરુ કહે તમને રામ મળીને, વળતા જાશે વન;
ચૌદ વરસ વીત્યા પછી, પાછા આવશે પુરપાવન. ૪૧
ત્યારે તમે સુખ પામશો અતિ ઘણું, થાશે રૂડાં કાજ;
સહસ્ર એકાદશ વરસ લગી, અહીંયાં રઘુવીર કરશે રાજ. ૪૨
એમ સમજાવ્યાં સુમિત્રા કૌશલ્યા, ગુરુ વસિષ્ઠે તેહ;
બળવા ન દીધાં નૃપ સાથે, નિવર્ત્યો સંદેહ. ૪૩
મુનિ વાલ્મીકના મૂળ કાવ્યનો, એહ જથારથ અર્થ;
તે માટે શ્રોતાજન સંદેહ, નવ કરશો કોઈ વ્યર્થ. ૪૪

વલણ

વ્યર્થ સંદેહ કરવો નહિ શ્રોતા, એ મૂળકાવ્યનો અર્થ રે;
કહે દાસ ગિરધર રામને મળવા, પછી થયા તત્પર ભર્થ રે. ૪૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे भरतशोकानतर दशरथदेहदाहो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો

રાગ બિલાવલ

એમ દહનક્રિયા દશરથની કરી, રજની દુઃખમાં અનુસરી;
મનમાં ધીરજ રાખી ઘણી, ઉત્તરક્રિયા કરી રાજા તણી. ૧
નાનાવિધનાં આપ્યાં દાન, કુળ રીતે કર્યું વિધાન;
બીજે દિવસે થયો પ્રાતઃકાળ,ભરતે વિચાર કર્યો તત્કાળ. ૨
તજ્યાં આભૂષણ નાના રંગ, વસ્ત્ર મૂકી ધર્યાં વલ્કલ અંગ;
બાંધી જટા જોગી હોય જેમ, અંગે ભસ્મ ચરચી છે તેમ. ૩
તત્પર ભરત થયા તેણી વાર, રામને મળવા વનમોઝાર;
ગુરુ વસિષ્ઠને કહે મહારાજ, રામને મળવા ચાલો આજ. ૪
મુનિ કહે અતિ રૂડું એ કામ, પાળજો આજ્ઞા કરે જે રામ;
વાગી હાક નગરમાં તદા, ભરત જાય મળવા સર્વદા. ૫
એવું સાંભળી પુરના લોક, ચાલ્યા સર્વ તજીને શોક;
સકળ સૈન્ય આદે પરધાન, ભરત સાથ ચાલ્યા બળવાન. ૬
ગુરુ વસિષ્ઠ આદે દ્વિજ જેહ, સરવે રથમાં બેઠા તેહ;
પાલખીએ બેસાડ્યાં માત, સુમિત્રા કૌશલ્યા વિખ્યાત. ૭
કૈકઈ રહી ઘેર સર્વથી, ભરત તેનું મુખ જોતા નથી;
ભરત શત્રુઘ્ન ચાલે પાય, ચાલે સંગ પ્રધાન પ્રજાય. ૮
અવધવાસી જન નર ને નાર, નીકળ્યાં સરવ તજી ઘરબાર;
નગ્ર રક્ષા કરવા તે કાળ, ગુરુએ ઘણા મૂક્યા રખવાળ. ૯
જે મારગે રઘુપતિ ગયા, તે મારગ સરવે ચાલિયા;
ગુરુના રથ પાસે તે કાળ, વામ દક્ષિણ ચાલે બે બાળ. ૧૦
વસિષ્ઠ કહે હો ભરત સધીર, નહિ ચલાય કોમળ પદ વીર;
માટે બાપ બેસો રથમાંહે, ચાલજો રામ સમીપે ત્યાંહે. ૧૧
ભરત કહે નવ કહેશો તમો, ગુરુઆજ્ઞા જો બેસું અમો;
રઘુપતિ ચર્ણે ચાલીને ગયા, તેથી અમો શું કોમળ થયા. ૧૨

સ્વામી રામ હું સેવક વટે, તો માથાભેર ચાલવું ઘટે;
હું અપરાધી રઘુવર તણો, શું દેખાડીશ મુખ દામણો ? ૧૩
મારો જન્મ ભૂતળ નવ થાત, તો શું કરવા વન રઘુવર જાત;
ભરત એમ કહીને રોતા જાય, ધીરજ આપે છે મુનિરાય. ૧૪
એવાં ભરતનાં સુણી વચન, ખેદ પામે છે સરવે જન;
મારગ ચાલતાં માંહોમાંહ્ય, નરનારી સહુ કહે છે ત્યાંય. ૧૫
કેકઈ પાપણી કેરે પેટ, જન્મ ભરતનો ન ઘટે નેટ;
કાગવિષ્ઠા વેષ્ટિત અશ્વત્થ, કલ્પતરુ કર્મનાસા તટસ્થ. ૧૬
કાગ ઉદરથી કોકિલ સાર, એમ કેકઈ કૂખ ભરત અવતાર;
એમ વાત પરસ્પર કરતા લોક, તે ભરત સાંભળી પામે શોક. ૧૭
અપકીર્તિ એવી સુણી અપાર, ગુરુને ભરત પૂછે તેણી વાર;
કહો મહારાજ કેકઈ પાપણી, એણે અપકીર્તિ કીધી આપણી. ૧૮
પૂર્વે પાપ એણે શું કર્યું, જે આવું વિપરીત કર્મ આચર્યું ?
ત્યારે વસિષ્ઠ કહે સુણ રાજકુમાર, એનાં પાપનો કહું વિચાર. ૧૯
બાળપણામા એ દુરમતિ, જ્યારે પિતા તણે ઘેર રહેતી હતી;
ત્યારે કોઈક મુનિવર આવ્યા ત્યાંય, રાયે રાખ્યા મંદિરમાંય. ૨૦
ચાતુર માસ રહ્યા મુનિરાય, રાજા નિત્ય કરતો સેવાય;
એક દિન ધરવા બેઠા ધ્યાન, ત્યારે આવી પાસે કેકઈ અજ્ઞાન. ૨૧
કરમાં કાજળ લાવી સુખે, કર્યું લેપન મુનિવરને મુખે;
એમ બાળકબુદ્ધિ હાંસી કરી, જાગ્યા મુનિ ધ્યાન અનુસરી. ૨૨
મુખ ઉપર ફેરવિયો હાથ, કર કાળો થયો કાજળ સાથ;
તે જોઈને ક્રોધ વસ્યો મન આપ, તત્ક્ષણ મુનિએ દીધો શાપ. ૨૩
જેણે મુજ હાંસી કરી નિઃશંક, તેનું મુખ કાળું થજો કલંક;
એવું સાંભળી માતપિતાય, મુનિવરને તવ લાગ્યાં પાય. ૨૪
એ બાળક ભૂલી મહારાજ, શાપ અનુગ્રહ કીજે આજ;
મુનિ કહે મટે ન વાયક જેહ, ભવોભવ ભૂંડી કહેવાશે એહ. ૨૫
પણ એને હસ્ત થાશે જશ તદા, એ સ્વામીને વશ કરશે સર્વદા;
માટે સુણો ભરત એ સત્યવચન, જ્યારે યુદ્ધ કરવાને ગયા રાજન. ૨૬

ત્યારે રથચક્રમાં ઘાલ્યો હાથ, પામી જશ જીત્યા નરનાથ;
ત્યાં રાયે વચન આપ્યું દઈ માન, તે સમે જોઈ માગ્યું વરદાન. ૨૭

વલણ

વરદાન માગ્યું રાય પાસે, રામને મોકલ્યા વન રે;
એ કલંક કાળું રહ્યું જુગોજુગ, સુણો ભરત વચન રે. ૨૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे भरतवसिष्ठसंवादे कैकेयीकलंककारणकथन नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો

રાગ મારુ

સુણી ભરતે કેકઈની વાત, ચાલે કરતા આંસુપાત;
બોલ્યા સુમંત સાથે વચન, જે મારગ ગયા પ્રાણજીવન. ૧
તે મારગ તું વહેલો ચાલ, મને મેળવ્ય દીનદયાળ;
એમ કહેતાં ચાલ્યા જાય, ખૂંચે કંકર કોમળ પાય. ૨
એવે આવ્યું ગંગાતીર રમ્ય, શૃંગવેર ગુહક આશ્રમ;
ત્યાંહાં રહે છે ઘોરાજન, તેણે દૂરથી દીઠું સૈન્ય. ૩
મનમાંહે વિચારી વાત, આવતા હશે રામના ભ્રાત;
રાજ લેઈને કાઢ્યા વન, તોયે કરવાને જાય વિઘન. ૪
એવું જાણીને બુદ્ધિવાન, વગડાવ્યું ઢોલનિશાન;
તે સુણી ભીલ કોલ કિરાત, આવ્યા ટોળે મળી અસંખ્યાત. ૫
કરમાં ધનુષ સાયક શસ્ત્ર, તેની પાસે એકેકું વસ્ત્ર;
લેઈ સૈન્ય ઘોરાય પ્રમુખ, યુદ્ધ કરવા ઊભો સન્મુખ. ૬
જોઈ અસંખ્ય વનચર જન, બોલ્યા ભરતશું શત્રુઘ્ન;
આ કો દુષ્ટ આવ્યા આણે ઠાર, આપો આજ્ઞા કરું સંહાર. ૭
ત્યારે સુમંત બોલ્યો વ્યક્ત, એ ગુહક છે રામનો ભક્ત;
માટે જુદ્ધ ન કરશો વીર, મળો એને રાખી મન ધીર. ૮
ભરત કહે ઊભા રહો આ ઠાર, હું જઈને પૂછું સમાચાર;
એવું કહીને આવ્યા ત્યાંહે, ઊભો ગુહક રાજા જ્યાંહે. ૯

દીઠા આવતા ભરતને જ્યારે, ઘોરાજા આવ્યો સન્મુખ ત્યારે;
મળ્યા ભરતજી તેણી વાર, કહ્યો પોતાનો સર્વ વિચાર. ૧૦
સુણી સજળ નેત્ર થયો રાય, ઘોરાજા લાગ્યો ભરતને પાય;
કહે ભરત તું મોરો દેવ, તેં કરી રઘુવરની સેવ. ૧૧
હું અભાગિયો પામું દુઃખ, થયો રામચરણથી વિમુખ;
એમ કહી થયા બંન્યો દ્રવિત, ઊપની ત્યાં પરસ્પર પ્રીત. ૧૨
નિજ આશ્રમમાં ઘોરાય, તેડી લાવ્યો સહિત સેનાય;
ગંગાતીર વિષે ઉપવન, ત્યાંહાં ઊતર્યાં સરવે જન. ૧૩
રાયે મોકલ્યા ભીલ અપાર, લાવ્યા વનફળ તેણી વાર;
આપ્યાં વહેંચી સરવે સાથ, કરી સ્વાગત ગુહ્યકનાથ. ૧૪
એક ભરત વિના તે દન, ફળ ખાધાં સરવે જન;
ભરત કહે કરું ભોજન ત્યારે, કરું રામનું દરશન જ્યારે. ૧૫
કહ્યાં ગુરુએ અતિશે વચન, ત્યારે પાણી કર્યું પ્રાશન;
જ્યાં રાત્રિ રહ્યા'તા રામ, સુમંતે દેખાડ્યો ઠામ. ૧૬
તે રજમાં આળોટ્યા ભર્ત, ઘણું રુદન કર્યું સમર્થ;
પછે રાત્રિ પડી નિરધાર, સૂતા સરવે તેણે ઠાર. ૧૭
થયો જ્યારે પ્રાતઃકાળ, આવ્યા ઘાટ ઉપર તત્કાળ;
સહુ અવધપુરીના જન, નાહ્યા ગંગામાં નિર્મળ મન. ૧૮
મંગાવી રાયે નાવ અપાર, સર્વે ઊતર્યાં ગંગાપાર;
ચાલ્યો ઘોરાજ તવ સાથ, હીંડે ઝાલી ભરતનો હાથ. ૧૯
લીધા સાથે ભીલ ભૂપાળ, કરવા ફળ જળ તૃણ સંભાળ;
એમ ચાલે સરવ સમાજ, આવ્યા પ્રયાગ તીરથરાજ. ૨૦
મળ્યા ભારદ્વાજ મુનિરાય, કર્યાં દરશન લાગ્યા પાય;
સરવે સમરે જાનકીકંથ, ચાલ્યા ચિત્રકોટને પંથ. ૨૧

વલણ

પંથે ચાલે ભરતજી, કહેતા રામકથાય રે;
પાવન ગિરિ ચિત્રકૂટ ઉપર, શું કરતા હવા રઘુરાય રે. ૨૨

इति श्रीरामचंद्रे वाल्मीकिमतानुसारकभाषायां अयोध्याकाण्डे अयोध्यापुरवासिमिगद भरतशत्रुघ्नयोः चित्रकूटमार्गाभ्यागमनं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો

રાગ સામેરી

ચિત્રકૂટમાં રહ્યા રઘુપતિ, અતિ રમ્ય સ્થળ પાવન;
ફળ લેવા લક્ષ્મણજી ગયા, તે ગિરિ પાસે વન. ૧
શ્રીરામ આપે આહુતિ, કરે હોમ અગ્નિમાંહે;
સામગ્રી કર લેઈ ઊભાં, જનકતનયા ત્યાંહે. ૨
તેણે સમે એક સુદર્શન, ગાંધર્વ નામે જેહ;
જાતો હતો આકાશમારગ, સ્વઇચ્છાએ તેહ. ૩
તેણે દીઠાં જાનકી, અતિ સુંદર રૂપ અનુપ;
તે હરણ કરવા આવિયો, ધરી કાગ કેરું રૂપ. ૪
પાપીએ આવી ઝડપ મારી, ગ્રહવાને તેણી વાર;
પૃથ્વી ઉપર પડ્યાં સીતા, કર્યો મુખપોકાર. ૫
આ જુઓને મહારાજ મુજને, ચાચ મારે કાગ;
તે સાંભળીને જોયું રામે, કોપિયા મહાભાગ. ૬
કુશની સળી કરમાંહે લેઈને, નાખી શ્રીરઘુરાય;
તે બાણ થઈને કાગ પૂંઠળ, ધાયું વિદ્યુતપ્રાય. ૭
આવતું દેખી બાણ નાઠો, કાગરૂપે તેહ;
થયું પૂંઠળ બાણ, શ્રીરઘુવીર કેરું જેહ. ૮
બ્રહ્મલોક સુધી ભમ્યો, જાણ્યું નિશ્ચે આવ્યું મર્ણ;
અપરાધી શ્રીરઘુવીરનો, કોઈએ ન રાખ્યો શર્ણ. ૯
એટલે ત્યાં નારદ મળ્યા, ગાંધર્વ લાગ્યો પાય;
આ રામબાણ થકી મુંને, રાખો શરણ ઋષિરાય. ૧૦
ત્યારે નારદ કહે હે મૂરખ, તું જા રામ કેરી પાસ;
તે શરણવત્સલ છે સદા, નમ ચરણ થઈને દાસ. ૧૧
એવું સાંભળી તત્કાળ આવ્યો, ચિત્રકૂટ જ માંહે;
સાષ્ટાંગ આવી નમ્યો, શ્રીરઘુવીર ચરણે ત્યાંહે. ૧૨

ઘણી સ્તુતિ કીધી દીન વચને, પામિયો મન લાજ;
આ બાણથી રાખો મને, નવ મારશો મહારાજ. ૧૩
રઘુવીર કહે રે બાણ મુજ, પાછું ફરે નહિ સત્ય;
અભિમાની તુજને કરું શિક્ષા, ધારી તેં દુરમત્ય. ૧૪
એકપત્નીવ્રત, એક વચન, વળી એક બાણ એ જ ટેક;
એવું કહી તે શરે ફોડ્યું, સવ્ય લોચન એક. ૧૫
એક નેત્ર ફોડી કાગ સાથે, બોલિયા રઘુ વીર;
બે નેત્રની એક દૃષ્ટિ, તારે હશે કાગ શરીર. ૧૬
તેં ચંચુપ્રહાર કર્યો તે માટે, કરજે વિષ્ટા આહાર;
પ્રેતપિંડ સ્પર્શ્યા વિના, નહિ થાય કાગનો ઉદ્ધાર. ૧૭
એવું કહીને જવા દીધો, કાગને તેણીવાર;
રઘુવીર ચરણે નમી, તત્ક્ષણ ગયો તે નિરધાર. ૧૮
હાવે શ્રોતાજન સાવધાન થઈને, સુણો તેહ ચરિત્ર;
ચિત્રકૂટ પાસે આવિયા, તે ભરત પુણ્ય પવિત્ર. ૧૯
તે સમે લક્ષ્મણ આવતા, ફળ લેઈ નિજ આશ્રમ;
ઘણું સૈન્ય દીઠું આવતું, ઊભા વિચારે મન. ૨૦
પોતા તણો ધ્વજ ઓળખ્યો, લક્ષ્મણે તેણી વાર;
મન વિચાર્યું એ કેકઈએ, મોકલ્યું સૈન્ય અપાર. ૨૧
એવું જાણીને બહુ બાણ મૂક્યાં, લક્ષ્મણે કરી ક્રોધ;
સુસવાટ કરતાં આવિયાં, સૈન્યા ઉપર અવરોધ. ૨૨
ત્યારે સૈન્ય સરવે ખળભળ્યું, જોઈ દિવ્ય બાણ પ્રચંડ;
શત્રુઘ્ને તવ બાણ મૂકી, શર કર્યાં શત ખંડ. ૨૩
... સહુ ઋષિ નાઠા, આવ્યા રઘુવીર પાસ;
મહારાજ દળ આવ્યું ઘણું, તે જોઈ પામ્યા ત્રાસ. ૨૪
તવ ધીરજ આપી વિપ્રને, પછે ઊઠિયા રણધીર;
કર ધનુષબાણ ગ્રહીં તદા, ચાલિયા શ્રીરઘુવીર. ૨૫
ઓળખ્યો ધ્વજ પોતા તણો, ત્યારે પામ્યા હરખ અપાર;
પછી લક્ષ્મણની પાસે જઈને, બોલ્યા જુગદાધાર. ૨૬

હે વીર! શું કરવા વઢે તું, અજાણ્યો થઈ આજ?
આપણો એ ભાઈ આવે, ભરત મળવા કાજ. ૨૭
સહુ અવધવાસીએ દૂરથી, દીઠા શ્રીઅવિનાશ;
જ્યમ ઉદયાચળની ઉપર શોભે, સૂરજ તેજ પ્રકાશ. ૨૮
એમ રામલક્ષ્મણ ગિરિ ઉપર, શોભતા શુભઅંગ;
તે ભરતે દીઠા ભક્તવત્સલ, આવ્યો મન ઉમંગ. ૨૯
સાષ્ટાંગ કરતા આવતા, ભરતજી તેણીવાર;
જ્યમ આવે મળવા માતને, સુત ધરી સ્નેહ અપાર. ૩૦
સહુ અવધવાસી હરખિયા, જોઈને પૂરણ કામ;
પરસ્પર દેખાડતા, એ પેલા ઊભા રામ. ૩૧
તે જોઈ સરવે લોક દોડ્યા, ઊછળ્યો અતિ પ્રેમ;
પડે આખડે પાષાણમાં, ચાલતા ઊઠી એમ. ૩૨
ત્યારે સર્વ પહેલાં ભરત આવ્યા, રામ કેરી પાસ;
ભરતને જોઈ ભગવાન સામા, આવિયા અવિનાશ. ૩૩
પછે ધીરજ છોડી રામચરણે, મૂક્યું ભરતે શીશ;
દંડની પેરે પડ્યા કહી, પ્રણત પાહી ઈશ. ૩૪
રઘુવીર કેરા ચરણ સિંચ્યા, નેત્ર આંસુધાર;
ત્યારે પ્રેમે ગદ્ગદ થઈ બોલ્યા, રામ જગદાધાર. ૩૫
હે ભરત ઊઠો ભાઈ મારા, પ્રાણવલ્લભ વીર;
પછે કર ગ્રહીને ભરતને, ઉઠાડિયા રણધીર. ૩૬
કરુણા કરી ભીડ્યા પછે, ભરતને હૃદયા સાથ;
અતિ પ્રેમ આવ્યો પરસ્પર, ગદ્ગદ થયા રઘુનાથ. ૩૭
શત્રુઘ્નને સાષ્ટાંગ કરિયો, મળ્યા લક્ષ્મણ ભર્થ;
પછે અવધવાસી નમ્યા ચરણે, રામને સમરથ. ૩૮
વિપ્રને મળિયા રામજી, મિત્રને ભેટ્યા ધીર;
સહુ સૈન્યના પરણામ ઝીલ્યા, એવા શ્રીરઘુવીર. ૩૯
સુમંત ને ઘોરાય આવી, નમ્યા રઘુપતિ ચરણ;
ગુરુને કર્યાં સાષ્ટાંગ લક્ષ્મણ, સહિત અશરણશરણ. ૪૦

વસિષ્ઠે આશિષ દીધી, હજ્યો જય કલ્યાણ;
હે રામજી તમ માત આવ્યાં, મળો જઈ નિરવાણ. ૪૧
એવાં વચન ગુરુનાં સાંભળી, સત્વર થયા રઘુવીર;
જેમ ગાય પાસે વચ્છ આવે, સજળ પ્રેમ અધીર. ૪૨
રામને દીઠા આવતા, માતાએ જેણીવાર;
સુખાસન મૂકી પૃથ્વી ઉપર, ઊતર્યાં નિરધાર. ૪૩
શ્રીરામે જઈ સાષ્ટાંગ કરિયા, નમ્યા જોડી હાથ;
પ્રેમે મળ્યા બે માતને, ગદ્‌ગદ થયા રઘુનાથ. ૪૪
રઘુવર કહે ઓ માત કહોને, કુશળ છે મમ તાત ?
એવું સાંભળી માતાએ, કરવા માંડ્યો આંસુપાત. ૪૫

વલણ

આંસુપાત કરતાં માત બોલ્યો, મૂકી મનની ધીર રે;
વિધવા દેખી માતને, રોવા લાગ્યા શ્રીરઘુવીર રે. ૪૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे
श्रीराममरतसमागमो नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો

રાગ આશાવરી

ત્યારે રોતા શ્રીરઘુવર જ કહે છે, પિતાની શી થઈ પેર ?
વિઘન સકળ કયમ આવ્યાં અમ ઘેર ? દૈવે કીધો કેર. ૧
ત્યારે ગુરુ કહે તમારે વિજોગે, રાયે તજિયા પ્રાણ;
રામ રામ કરતાં દેહ તજિયો, ગયા મોક્ષપંથ નિરવાણ. ૨
સતીઓ સાતસેં મળીને રાયની, સાથે કર્યું સહગમન;
ભરતે ઘણા અઘરા સમ ખાધા, ના બેઠા રાજ્યાસન. ૩
એવું સુણીને નેત્રકમળમાં, ચાલી આંસુધાર;
રામ રટંતાં રોયું સરવે, વરત્યો હાહાકાર. ૪
ઘણો વિલાપ કર્યો રઘુનાથે, પ્રાકૃત જન અનુરૂપ;
અહો તાત તમો સત્યના સાગર, ધર્મધોરિંધર રૂપ. ૫

દશરથ વીર પ્રતાપિક મહાબળી, સુર સકળમાં ખ્યાત;
ભૂપ મુગટમણિ ભૂપતિ કેરા, રવિકુળમાં વિખ્યાત. ૬
જેણે વૃષપરવાને માર્યો યુદ્ધે, શુક્ર મનાવી હાર;
દેવ સકળની સાહે કરી, તેવા પ્રાક્રમવંત અપાર. ૭
એમ ઘણો વિલાપ કર્યો રઘુનાથે, માનુષી ચેષ્ટા કાજ;
એ તો પૂરણ બ્રહ્મ અખંડ અનામય, કોટી બ્રહ્માંડના રાજ. ૮
આનંદ રૂપ સદા સુખસાગર, માયાપતિ ભગવાન;
શોક ને મોહ નથી એ પ્રભુને, જણાવે માનુષ માન. ૯
ત્યારે વસિષ્ઠ કહે હો રઘુપતિ હાવે, શોક તજો બુદ્ધિવાન;
પ્રયાગમાં જઈને તાત તણી, કરો ઉત્તરક્રિયા વિધાન. ૧૦
પછે આશ્રમમાં સહુને ઉતાર્યાં, સૈન્ય પ્રજા ગુરુજન;
સીતાજી સાસુને મળિયાં, કરતાં શોક રુદન. ૧૧
સ્નાન કરાવ્યું સીતાને પછે, માતાએ લીધાં ઉછંગ;
પર્ણકૂટીમાં મળીને બેઠાં, ત્રણે જણ એક સંગ. ૧૨
હાવે રઘુપતિ ચાલ્યા ત્યાં થકી, પોતે આવ્યા પ્રયાગ જ માંહ્ય;
વસિષ્ઠ વાલ્મીક આદે સકળ મુનિ, સાથે આવ્યાં ત્યાંહ્ય. ૧૩
તીરથરાજમાં સ્નાન કરીને, શ્રાદ્ધ કર્યું શ્રીરામ;
ઉત્તરક્રિયા કરી તાતની, પામ્યા છે સુરધામ. ૧૪
કવિ કેટલા એમ જ કહે છે, સ્વર્ગ રહ્યા છે રાય;
પણ મોક્ષ પામ્યા છે દશરથ એ કથા, ઉત્તરકાંડે કહેવાય. ૧૫
જેના નામ થકી નર પામર, પાપી મોક્ષ પળાય;
તો દશરથની ગતિનું શું કહેવું, પુત્ર જેના રઘુરાય? ૧૬
એમ ઉત્તરક્રિયા પિતાની કરી, ચિત્રકૂટમાં આવ્યા રામ;
પછે સર્વ તણી સંભાળ કરી જે, પોતે પૂરણકામ. ૧૭
ઘોરાજાએ મંગાવ્યું અગણિત, ફળ જળ તૃણ ને અન્ન;
સુમંતે વહેંચી અપાવ્યું સર્વને, પહોંચાડે સેવક જન. ૧૮
કોઈ આહાર કરે કોઈએ નથી કરતા, રાખી મનમાં ધીર;
ના કરે ભોજન તેને મારા સમ છે, બોલ્યા શ્રીરઘુવીર. ૧૯

ત્યારે અવધવાસીએ આજ્ઞા માની, ફળ ખાધાં તેણીવાર;
અમૃતના કરતાં વળી રામે, મૂકયો સ્વાદ અપાર. ૨૦
પછે પર્ણકૂટીમાં રામ ગયા, કર્યો માતાને ઘણો બોધ;
જેણે કરી મોહ નિવૃત્ત પામે, શોકરહિત અવિરોધ. ૨૧
એમ રામે ઘણો આગ્રહ કરીનેં, માતાને કરાવ્યો આહાર;
પછે જાનકીને પાસે લઈ જનુનિએ, ફળ ખાધાં તેણીવાર. ૨૨
ગુરુ વસિષ્ઠ ભરત શત્રુઘ્ન લક્ષ્મણ, સુમંત ને ઘોરાય;
એ સહુને લેઈને ભોજન કરવા, બેઠા શ્રીરઘુરાય. ૨૩
એમ ભોજન કરીને સુખિયો થયો, સહુ અવધપુરીનો સાથ;
રજની થઈ એમ કરતાં ત્યારે, બોલ્યા શ્રીરઘુનાથ. ૨૪
અરે ભાઈ સહુ શયન કરો, હવે નિશા વિષે નિરવાણ;
મારગમાં ઘણું શ્રમિત થયા છો, માટે નિદ્રા કરો જાણ. ૨૫
પછે રામ આજ્ઞાએ કરીને, સર્વે જ્યાં ત્યાં સૂતા જન;
એક આસને રામ સૂતા, ભરત લક્ષ્મણ શત્રુઘ્ન. ૨૬
એમ દર્ભનાં આસન પત્ર નવાંકુર, આચ્છાદન કરી તાંહ્ય;
શ્રીરઘુવીર રુદેમાં રાખી, સૂતા પૃથ્વી માંહ્ય. ૨૭
પછે કૌશલ્યા ને સુમિત્રા પોઢયાં, પર્ણકૂટી પાવન;
જાનકીને મધ્યે લેઈ માતા, જાણે પ્રાણજીવન. ૨૮
એ રીતે સહુ નિશા નિર્ગમી, સુખિયા થયા સહુ લોક;
પ્રાતઃકાળ હવો ત્યારે બોલવા લાગ્યાં, પંખી વિશોક. ૨૯

વલણ

પંખી લાગ્યાં બોલવાને, હવો પ્રાતઃકાળ રે;
સરવ પહેલા ઊઠીને, ગુરુને પાયે લાગ્યા ચારે બાળ રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिहनुमन्नाटकधारायां अयोध्याकाण्डे दशरथस्य मृत्यु
श्रुत्वा श्रीरामेणोदकक्रियाकरणं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો

રાગ સામેરી

પ્રાતઃકાળે ઊઠ્યા બંધુ, સહિત પૂરણકામ;
સ્નાન સંધ્યા કરી બેઠા, સ્ફટિક શિલા રામ. ૧
સજ્જન, ગુરુજન, પુરપ્રજા, બંધુ સકળ પરિવાર;
સહુ વીંટી બેઠા રામને, શોભા તણો નહિ પાર. ૨
રઘુવીર સજ્જન વૃંદવેષ્ટિત, શોભતા તેણીવાર;
નક્ષત્રમંડળ મધ્યમાં, જ્યમ શોભે અત્રિકુમાર. ૩
એમ સભા સરવે મળી બેઠી, રામ કેરી પાસ;
સહુ એક દૃષ્ટે નીરખતા, રઘુવીર રૂપ પ્રકાશ. ૪
તે સમે જનકપુરી થકી, આવ્યા જનક રાજન;
તેમણે જાણી વાત જે ગયાં, રામ સીતા વન. ૫
તે સાંભળી ઊઠિયા જ્યમ ત્યમ, દુઃખી થયા ભૂપાળ;
સહુ સાથ તેડી નીકળ્યા, થઈ ચિત્રકૂટની ભાળ. ૬
અનુચરે આવીને કહ્યું, જે આવે મિથુલાનાથ;
સુણી રામ ઊઠી ચાલ્યા સન્મુખ, તેડીને સહુ સાથ. ૭
એટલે પાસે આવિયા, મિથુલાપતિ તેણીવાર;
રામને જોઈ ગઈ ધીરજ નૃપની, ચાલી આંસુધાર. ૮
પછે ભેટિયા રઘુવીરને, ચાંપિયા હૃદયા સાથ;
જમાત્રા ચારેને મળી, રોયા સુનયનાનાથ. ૯
વસિષ્ઠના પદ પરણમ્યા, સહુને કર્યા પરણામ;
પછી આવિયા આશ્રમ વિષે, આદર કર્યો બહુ રામ. ૧૦
ત્યાં વૃક્ષછાયા મંડપ નીચે, બેઠા સરવે જન;
જોઈ વેશ તાપસ રામનો, ઘણું જનક શોચે મન. ૧૧
કૌશલ્યાને મળ્યાં રાણી, સુમિત્રા શુચિ મન;
જાનકીને રુદે ચાંપી, કરે માત રુદન. ૧૨

પછે દૈવગત વિપ્રીત જાણી, શોક સમાવ્યો માત;
ત્યારે કૌશલ્યાએ કહી માંડી, અવધપુરની વાત. ૧૩
પછે શિબિર કરીને ઊતર્યા, જનકપુરનો સહુ પરિવાર;
સભા કરી બેઠા સહુ, મનમાંહે દુઃખ અપાર. ૧૪
મધ્યમાં રાજે રામ પાસે, ગુરુજન પ્રમુખ;
સહુ પ્રજાજન વીંટી રહ્યા, બંધુ ભરત સન્મુખ. ૧૫
ત્યારે વસિષ્ઠે કહી વાત સરવે, જનકને તેણીવાર;
ભરતની ભક્તિ નીમ સુણી, મન પામ્યા દુઃખ અપાર. ૧૬
પછી વિચાર્યું એ કાળબળ, કહેવા ન સૂઝી વાત;
સહુ સભા અણબોલી રહી, નીરખે ત્યાં જુગતાત. ૧૭
ત્યારે ભરતજી ઊભા થયા, કર જોડીને તેણીવાર;
રઘુવીર સન્મુખ બોલિયા, સુણતાં સભાજન સાર. ૧૮
મહારાજ રાજાધિરાજ હાવે, પધારો પુરમાંહે;
બંધુ બાળક પ્રજાને પાળો, સદા રહીને ત્યાંહે. ૧૯
કરો કામ પૂરણ દાસનાં, વિનતિ ધરો ચિત્ત આજ;
કલંક મારે શિર ચઢ્યું, તે ઉતારો મહારાજ. ૨૦
હું અપરાધી તમ તણો, તે શરણ રાખો નાથ;
તમો દીનબંધુ ઝાલો પ્રભુ, હું દીન કેરો હાથ. ૨૧
છો પ્રણતપાળ દયાળ નિર્મળ, અજીત બોધ અગાધ;
પૂરો મનોરથ દાસના, કરો ક્ષમા મુજ અપરાધ. ૨૨
એવું કહી ભરત ગદ્‌ગદ થયા, ચાલ્યાં નેત્રે આંસુ નીર;
ત્યારે બોલ્યા શ્રીરઘુવીર, કરુણા વચન મૃદુ ગંભીર. ૨૩
હે ભાઈ ભરત કહ્યાં તમો, તે વચન સરવે સત્ય;
પણ આપણા કુળ તણી રીતિ, જાણો છો તમો ગત્ય. ૨૪
તે માટે મેં કયમ ભંગ થાયે, તાત કેરું વચન?
લાંછન લાગે કુળ વિષે, થાય પૂર્વજ નરકપતન. ૨૫
જુઓ પિતાએ કેવું વચન પાળ્યું, નવ ડગાવી મત્ય;
તે કારણ તજિયા પ્રાણ પણ, નવ જવા દીધું સત્ય. ૨૬

પાળવાને પિતૃવચન હું, નીકળ્યો વનમોઝાર;
જો આવું અવધ વીત્યા વિના, મુંને સહુ કરે ધિક્કાર. ૨૭
વરસ ચતુર્દશ વન રહી, કરું દેવઋષિનાં કામ;
એમ પિતાવાણી સત્ય કરીને, આવીશ પાછો ગામ. ૨૮
ત્યારે ભરત કહે મહારાજ પળશે, પિતાનું સત્ય વચન;
વરસ ચૌદ રહો સુખે, જે અવધપુર ઉપવન. ૨૯
નીકર મુજને કરો આજ્ઞા, હું જાઉં વનમાં નાથ;
તમો અવધપુરમાં પધારો, તેડી સીતા લક્ષ્મણ સાથ. ૩૦
હું દાસ કેરે નિમિત્તે, સ્વામી તમારે જે વન;
તેણે કરી અપકીર્તિ મારી, થાય ચૌદ ભોવન. ૩૧
માટે પધારો પ્રભુ પુર વિષે, તો થાય સર્વ સનાથ;
હું શોક સિંધુમાંહિ બૂડું, ઝાલો મારો હાથ. ૩૨
જો ગમે તો વન કરો પૂરણ, ચતુર્દશ દિન આંહ્ય;
ચૌદ વરસ તે જાણજો, એ ચતુર્દશ દિન માંહ્ય. ૩૩
જ્યમ મનુષ્યનો એક સંવત્સર, થાય દેવનો એક દિન;
એ ન્યાયે કરીને જાણજો, ત્યમ અમારે સ્વામિન. ૩૪
એમ અમો પ્રાકૃત જીવ છે, તમે દેવ છો ઉત્કર્ષ;
ચાદ દિન જે તમારા, તે અમારે ચતુર્દશ વર્ષ. ૩૫
જ્યમત્યમ કરી પ્રભુ પધારો. તમો અવધપુરીમાં આજ;
પુર આવતાં જે પાપ થાય, તે મારે શિર મહારાજ. ૩૬
રઘુવીર કહે એમ થાય નહિ, અઘટિત કર્મ અસત્ય;
એક બાણ ને એકપત્નીવ્રત, એક વચન મારે સત્ય. ૩૭
મેરુ ચળે દિગપાળ ડોલે, પશ્ચિમ ઊગે સૂર;
પૃથ્વી અવળી થાય, વરસે ચંદ્ર અગ્નિ નૂર. ૩૮
સમુદ્ર સાત મરજાદ મૂકે, એ થાય અઘટિત જાણ;
પણ વચન ભંગ ન થાય મેં, સુણો ભરત સાચી વાણ. ૩૯
તે માટે ભાઈ જાઓ તમો, હશે અવધપુરમોઝાર;
રૂડી રીતે પાળજો સહુ, પ્રજા ને પરિવાર. ૪૦

એવાં વચન સુણી શ્રીરામનાં, થયા લોક સર્વે નિરાશ;
રોમાંચિત થયા ભરતજી, મુખે મૂકતા નિશ્વાસ. ૪૧
તે દિવસ એમ વહી ગયો, પછે મૂકી મનની ધીર;
કલ્પાંત ઘણું ભરતે કર્યું, હા નવ કહી રઘુવીર. ૪૨
સાયંકાળ થયો તદા, આજ્ઞા કરી ગુરુનાથ;
ગયા સંધ્યા કરવા રામજી, ત્યારે ઊઠ્યા સરવે સાથ. ૪૩

વલણ

સહુ સાથ ઊઠ્યો તે સમે, ભરતે વિચાર્યું મન રે;
મેં રહેવાશે નહિ રામવિયોગે, મારે પાડું મારું તન રે. ૪૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकांडे श्रीराम-
भरतसंवादे भरतशोको नाम एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો

રાગ મારુ

પડી નિશા રવિ થયો અસ્ત; ત્યારે ઊઠ્યો તે સાથ સમસ્ત;
ગુરુ સહિત ગયા શ્રીરામ, સેવાવંદન કરવા કામ. ૧
સાથે લક્ષ્મણ શત્રુઘ્ન, પરિચર્યા કરે પાવન;
તેવે ભરતને આવ્યો લાગ, ત્યાંથી ઊઠી ચાલ્યા મહાભાગ. ૨
ગિરિ ઉપર જઈને દૂર, ત્યાં કાષ્ઠ મેળવ્યાં શૂર;
મૂક્યો અગ્નિ તેહ મોઝાર, કર્યો બળવાને નિશ્ચે વિચાર. ૩
અગ્નિ પૂંઠે પ્રદક્ષિણા ફરતા, કર જોડીને સ્તુતિ કરતા;
રઘુવીરને અર્પ્યું મન, મુખ બોલતા એમ વચન. ૪
જ્યાં હું પામું જન્મનિવાસ, થાઉં રઘુવર કેરો દાસ;
એમ કહી થયા સત્વર ત્યાંહે, ઝંપલાવાને અગ્નિમાંહે. ૫
ત્યારે વાલ્મીક મુનિ મહારાજ, દીઠું કરતાં વિપરીત કાજ;
તત્ક્ષણ ધાયા મુનિનાથ, આવી ઝાલ્યો ભરતનો હાથ. ૬
રુદે સાથે આલિંગન દીધું, મન ભરતનું શીતળ કીધું;
અલ્યા ભરત આ શું કરે કામ ? પાળ આજ્ઞા કરે જે રામ. ૭

તું ડાહ્યો બુદ્ધિવંત કહેવાય, સહસા કરે આત્મહત્યાય;
માટે ધીરજ રાખો મન, એ વાતે થાય મોટું વિઘ્ન. ૮

ત્યારે ભરત કહે મુનિરાય, મેં તો રામ વિના ન રહેવાય;
તે માટે પાડું મારો દેહ, ઘણો પાપી અમંગળ એહ. ૯

હું કહેવાયો કેકઈનો તન, જે કારણ જાય રઘુપતિ વન;
માટે શું કરું જીવીને આજ? ત્યારે બોલ્યા શ્રીમુનિ રાજ. ૧૦

સુણ ભક્ત શિરોમણિ ભર્ત, એવો લાવીશ નહિ મન અર્થ;
કરે શું કરવા તું ક્લેશ? રામને નથી અંતર લેશ. ૧૧

તારી વિશ્વમાં રૂડી ખ્યાત, નથી કહેતું કો ભૂંડી વાત;
સાક્ષાત્ એ શ્રીહરિ રામ, અવતર્યા કરવા સુર કામ. ૧૨

ભૂમિનો ઉતારવા ભાર, કરવા અસુર તણો સંહાર;
કહ્યું ભવિષ્ય સકળ મુનિરાજ, રાવણાદિક વધનું કાજ. ૧૩

તે કરી પછી આવશે ઘેર, ત્યારે પામશો સુખ બહુ પેર;
એમ સમજાવ્યા ઘણું ભર્ત, તેડી લાવ્યા મુનિ સમર્થ. ૧૪

નિત્ય કર્મ કરી રઘુવીર, પૂછે લક્ષ્મણને રણધીર;
એવે ભરત ગયા છે ક્યાંહે, જુવાને તેડી લાવો આંહે. ૧૫

એવે ભરતનો ઝાલી હાથ, તેડી લાવ્યા ત્યાં મુનિનાથ;
સમશ્યામાં સૂચવિયું તેહ, ભરત કરતા હતા કૃત્ય જેહ. ૧૬

એવું સાંભળી શ્રીરઘુનાથ, ભીડ્યા ભરતને હૃદયા સાથ;
દુઃખ ઊપન્યું ભરતને મન, મોકળે મુખ કરતા રુદન. ૧૭

સહુ સાથ આવી મળ્યો ત્યાંહે, રઘુનાથ ઊભા છે જ્યાંહે;
જયમ કરુણા વિરહે ભૂપ, એમ ભરતને રઘુકુળ ભૂપ. ૧૮

રામ જોઈ ભરત દુઃખ મન, હૃદે ચાંપીને કરતા રુદન;
મારા બંધવ એમ ન કીજે, ક્ષત્રીધર્મ સંભાળી લીજે. ૧૯

તમો છો ડાહ્યા ઘણું શું કહીએ? મોટાની આજ્ઞામાં રહીએ;
પૃથ્વીનું પડ જો ફરી જાય, તો મેં હવડાં ન પુરમાં અવાય. ૨૦

ત્યારે ભરત કહે મહારાજ, સાથે મુંને તેડો સેવા કાજ;
રામ કહે એમ ના થાય વીર, મારી આજ્ઞા પાળો મતિધીર. ૨૧
ચૌદ વરસ પૂરાં પાવન, તેથી અધિક ચતુર્દશ દિન;
પંદરમા દિવસની મધ્યાહ્ન, હું તમને મળીશ દેઈ માન. ૨૨
સાચી અવધ કરું છું આંહે, ત્યારે હું આવીશ પુરમાંહે;
સરવે સાંભળતાં શ્રીરામ, એમ બોલ્યા પૂરણકામ. ૨૩
પછે કરુણા કરી રઘુનાથ, ભરતને શિર મૂક્યો હાથ;
શોક હરણ કર્યો શ્રીરામ, ભરતનું મન પામ્યું વિરામ. ૨૪
રામ આજ્ઞા થકી તેણીવાર, સરવે કર્યો ફળનો આહાર;
મુનિ માત બંધુ ને પ્રજાય, સહુને ખવડાવ્યાં ફળ રઘુરાય. ૨૫
ગયા જનક પોતાને શિબિર, જાણ્યા સત્યવચન રઘુવીર;
સુનેના તેડી સીતા સંગ, ગયાં નિજ આસન મનભંગ. ૨૬
સીતા લાગ્યાં પિતાને પાય, રુદે ચાંપી રોયા ઘણું રાય;
કુળદીપક પુત્રી મારી, વિશ્વમાં નથી ઉપમા તારી. ૨૭
ઘણું દોહલું વસવું વન, બાપ રાખજે ધીરજ મન;
સીતાને એમ ઘણું સમજાવ્યાં, નિજ આશ્રમ પ્રત્યે વળાવ્યાં. ૨૮
એમ પાંચ દિવસ પરિવાર, રહ્યો ચિત્રકોટ મોઝાર;
જાણે અવધવાસી જન ત્યાંહે, અહીંથી નવ જઈએ પુરમાંહે. ૨૯
આજ્ઞા રઘુવરની ન લોપાય, રામે આગ્રહ કરી ન કહેવાય;
વિચારી પછે પૂરણકામ, ગુરુ સાથે બોલ્યા શ્રીરામ. ૩૦

વલણ

શ્રીરામ બોલ્યા ગુરુ સાથે, સુણો મુનિ મહારાજ રે;
સહુ સાથને તેડી જાઓ પુરમાં, તો થાય અમારું કાજ રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमत्नाटकपाठायां अयोध्याकाण्डे श्रीरामेण भरतशोकनिवारणं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો

રાગ મેવાડો

સરવે સાથ મળીને બેઠા, ચિત્રકૂટ મોઝાર જી;
સ્ફટિક શિલા પર રામ બિરાજે, પાસે બ્રહ્મકુમાર જી. ૧
સન્મુખ સરવ અવધપુરવાસી, બંધુ આદે પરિજન જી;
તે સર્વ સાંભળતાં ગુરુની પ્રત્યે, બોલ્યા રામ વચન જી. ૨
મહારાજ હાવે પધારો અવધપુર, તેડીને સર્વે સાથ જી;
સરવે રાજ પ્રજા ને બંધુ, સંભાળો મુનિનાથ જી. ૩
તમારે ભરુંસે છે ભરત શત્રુઘ્ન, રાખજો મસ્તક હાથ જી;
ઘટે તેવી શિખામણ દેજો. સમરથ છો મુનિનાથજી. ૪
તમે અમારે દશરથ સમ છો, છત્ર મુગટમણિ જાણુ જી;
ગુરુ પિતામાં ભેદ ન ગણવો, એમ કહે વેદપુરાણ જી. ૫
ત્યારે મુનિવર કહે હો રામ સુણો, સહુ થાશે રૂડાં કાજ જી;
પણ ભરતે પ્રતિજ્ઞા કઠણ કરી છે, માટે નહિ કરે રાજ જી. ૬
ત્યારે તત્ક્ષણ ભરત સભામાં ઊઠીને, બોલ્યા તેણી વાર જી;
નિશ્ચે વાત હું કહું છું હાવે, નહિ જાઉં પુર મોઝાર જી. ૭
તમો આવ્યા વિના જો હું પ્રવેશું, નગરમાંહે નિરવાણ જી;
તો ગુરુના ચરણ તમારા પદની, નિશ્ચે મુજને આણ જી. ૮
હું નંદીગ્રામ પાસે તપ સાધીશ, મૂકી માયા જંજાળ જી;
જો અવધ વીતશે આવ્યાની તો, પ્રાણ તજીશ તત્કાળ જી. ૯
એવું કઠણ પણ સુણી ભરતનું, દ્રવિત થયા રઘુનાથ જી;
ત્યારે રત્નજડિત્ર પોતાની પાદુકા, આપી ભરતને હાથ જી. ૧૦
ભરતે લઈને જટામાં બાંધી, તત્ક્ષણ તેણીવાર જી;
ભરતની ભક્તિ જોઈને સુરમુનિ, વખાણ કરતા અપાર જી. ૧૧
જ્યમ શિવને મસ્તક ચંદ્ર બિરાજે, એમ શોભે પાદુકા શીશ જી;
તેણે કરીને ભરતનો સર્વે, વિરહ શમ્યો તે દિશ જી. ૧૨

પછે રામે બોલાવ્યા બે જણને, જે સુમંત ને શત્રુઘ્ન જી;
ભાઈ તમો ગુણવાન છો ડાહ્યા, પાળજો મુજ વચન જી. ૧૩
રાજ ચલાવો રૂડી પેરે, પિતાના જેવી રીત જી;
ન્યાયે કરીને વરતજો કારજ, નવ કરશો વિપરીત જી. ૧૪
પરનો દ્રોહ પરધન પરદારા તે, સ્વપને ન લાવશો મન જી;
ઉલ્લંઘન નવ કરશો નિગમ પથ, નવ જશો મારગ અન્ય જી. ૧૫
સદા સેવજો સંત ગુરુ, દુર્જનથી રહેજો દૂર જી;
સાધુ દુર્બળ ગૌબ્રાહ્મણ, પ્રતિપાલન કરજો સુર જી. ૧૬
ઘણો ક્લેશ દુઃખ આવે ત્યારે, રાખવી ધીર સંભાળ જી;
કથાકીરતન પુરાણશ્રવણથી, સ્વધર્મે નિગમજો કાળ જી. ૧૭
વર્ણાશ્રમનો ધર્મ ન તજિયે, પ્રાણ જતાં નિરધાર જી;
નિત્યમેવ મન સાથે કરિયે, સારાસાર વિચાર જી. ૧૮
દૈવે આપી હોય ઘણી સંપત્તિ, તેનું ન કરીએ માન જી;
જગત રાહુ એક આત્મા જોજો, પૂરણ દૃષ્ટિ સમાન જી. ૧૯
કુસંગમાં રહેશો ન ક્ષણું એક, થાશે બુદ્ધિનો નાશ જી;
લોભી લંપટ વિષયી કામી, તે થકી રહેજો નિરાશ જી. ૨૦
પરનું ભંડું જો ચિંતવશો તો, પામશો દુઃખ અપાર જી;
પ્રજા પાળજો રૂડી પેરે, ચલાવજો રાજવહેવાર જી. ૨૧
ગુરુને પૂછીને પગલું ભરજો, કહે તે કરજો કામ જી;
માતાઓની સેવા કરજો, એ ઠરવાનો ઠામ જી. ૨૨
અમૃતની વૃષ્ટિ થાય જેવી, એવાં રામવચન જી;
સુણતાં શીતળ થયા સર્વ જન, ધીરજ આવી મન જી. ૨૩
હાવે જનકરાયને કહે છે રઘુપતિ, તમો જાજો અવધપુર જ્યાંહે જી;
કાજ સંભાળીને વળતા, જાજો જનકપુર માંહે જી. ૨૪
તમો અમારે માથે છત્ર છો, વૃદ્ધ વડીલ અમિત જી;
જઈ શીખવજો શત્રુઘ્નને, રાજકાજની રીત જી. ૨૫
એમ સુમંત શત્રુઘ્ન જનક ગુરુને, સોંપણ કીધી રામ જી;
માતાઓની પાસે આવ્યા, પોતે પૂરણકામ જી. ૨૬

સાષ્ટાંગ કરીને ચરણે લાગ્યા, બોલ્યા વિનય વચન જી;
માતાજી હાવે મંદિર પધારો, ધીરજ રાખી મન જી. ૨૭
અવધવાસી જન સહુ દુઃખ પામે, વસવું ગિરિ પાષાણ જી;
શીતળ જળ ફળ આહાર ને આતપ, ભૂમિશયન નિરવાણ જી. ૨૮
હું ચૌદ વરસ વીત્યા પછી આવીશ, ચિંતા ન કરશો મારી જી;
સર્વ ઠેકાણે વિજય હું પામીશ, આશિષ ફળશે તમારી જી. ૨૯
તમારા પુણ્યે કરીને માતા, કુશળ થશે સહુ કાજ જી;
ગુરુ, સુમંત, શત્રુઘ્ન મળીને, ચલાવશે શુભ રાજ જી. ૩૦
ત્યારે રુદન કરંતાં માતા કહે છે, શું કહું તમને રામ જી?
સર્વ વાત વિધિએ કરી અવળી, વણસાડયું સહુ કામ જી. ૩૧
અમો અનાથની સંભાળ લેજો, રઘુવર કુળના દીપ જી;
તમો ત્રણે જણ વિખૂટાં નવ પડશો, રહેજો સદા સમીપ જી. ૩૨
એવું કહી પછે જનકસુતાને, ભેટ્યાં બંન્યો માત જી;
રૂપ સુકોમળ જોઈ સીતાનું, કરતાં આંસુપાત જી. ૩૩
અરે બાપ તને બાળપણામાં, દૈવ દીધો વનવાસ જી!
મારી મીઠી હાવે ક્યારે મળીશું? ક્યારે બેસીશું પાસ જી? ૩૪
પછી રામ-લક્ષ્મણને રુદેશું ચાંપ્યા, સુમિત્રા કૌશલ્યાએ ત્યાંય જી;
સુનયના સીતાને મળિયાં, દુઃખ પામ્યાં મન માંહ્ય જી. ૩૫
સીતાએ માતને ધીરજ આપી, નિવર્ત્યો સંદેહ જી;
થયાં તત્પર પછે પુર જવાને, સુખાસન બેઠાં તેહ જી. ૩૬
સૈન્ય સકળ સાવધાન થયું, વળી અવધપુરના લોક જી;
સજળ નેત્ર થઈ રામને ભેટ્યાં, મનમાં થયો ઘણો શોક જી. ૩૭
સુમંત શત્રુઘ્ન આદે સરવે, મળિયો પ્રજાનો સાથ જી;
ગુરુ વસિષ્ઠને પાયે લાગ્યા, લક્ષ્મણ શું રઘુનાથ જી. ૩૮
જનકરાયને ભુજ ભરી ભેટ્યા, વિનવિયા બહુ પેર જી;
પાંચ દિવસ અયોધ્યામાં રહી, પછી જાજો તમારે ઘેર જી. ૩૯
ઘોરાજા આવી ચરણે નમ્યો ત્યારે, બોલ્યા શ્રીરઘુરાય જી;
રાય તમો ઘણો ઉપકાર કર્યો, ને રાખી મારી લાજ જી. ૪૦

ફળ, જળ, તૃણ પહોંચાડયું સહુને, જથાજોગ સુણો ધીર જી;
અવધપુરના લોક સકળને, સુખિયા કીધા વીર જી. ૪૧
હવે જાઓ ઘેર સુખ પામશો બહુવિધ, રહેજો નિર્મળ મન જી;
ભરતની પાસે જઈ આવજો કોઈ દિન, પાસે છો રાજન જી. ૪૨
એવાં દીનદયાળનાં વચન સુણી, થયો ગદ્ગદ ગુહકરાય જી;
કૃપાનાથ સહુ કૃપા તમારી, હું પામરથી શું થાય જી? ૪૩
પછી નમી રાયને ચાલ્યા ભરતજી, ગુરુ જનક તેણીવાર જી;
ચિત્રકૂટ ઉપરથી ઊતર્યા, પ્રજા સૈન્ય પરિવાર જી. ૪૪

વલણ

પરિવાર સરવે ચાલિયો, સાથે અવધપુરની પ્રજાય રે;
મન નથી જવાનું પુર વિષે, પણ આજ્ઞા કરી રઘુરાય રે. ૪૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे पुरवासीभिः सह भरतस्य अयोध्याप्रतिगमन नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો

રાગ વેરાડી

હવે ચિત્રકોટથી ચાલ્યા સરવે, અવધવાસી તેણીવાર;
ભરતજીએ સાષ્ટાંગ કર્યો, પછે દૂર જઈ નિરધાર. ૧
ભરત નમતાં નમિયા સરવે, સજળ થયાં લોચન;
પ્રયાગ આવ્યા ત્યારે વળતો, આથમિયો છે દન. ૨
તીરથરાજને તીરે ઊતર્યા, મન રઘુવરનું ધ્યાન;
ઘેરાજાએ ફળ જળ આપ્યું, કરિયું છે સન્માન. ૩
પછે પ્રાતઃકાળે ઊઠી ચાલ્યા, આવ્યા ગંગાતીર;
ત્યાં ઘેરાજાએ રાખ્યા સહુને, સ્વાગત કીધી વીર. ૪
હવે ત્યાં થકી આવ્યા નંદીગ્રામમાં, બારણે બેઠા ભરત;
ઉપવનમાંહે આશ્રમ કીધો, તપ કરવા સમરથ. ૫
રામ તણી જે ચરણપાદુકા, શીશ ધરી મહાભાગ;
કનક કામની આદે સુખનો, ભરતે કીધો ત્યાગ. ૬

વટપય સિંચી બાંધી જટા ને, વલ્કલ વેષ્ટિત અંગ;
અન્ય તપસ્વી સાધુ કેટલા, આવી રહ્યા છે સંગ. ૭
રામચરિત્ર તે કહે સાંભળે, અહરનિશ અનુરાગ;
અન્યવિરક્ત તે વિસ્મે પામ્યા, જોઈ ભરતનો ત્યાગ. ૮
હાવે ગુરુ સુમંત શત્રુઘ્ન આદ્દે, માત પ્રજા પરિવાર;
જનક સહિત અવધપુર આવ્યા, સરવે રાજદ્વાર. ૯
રામપાદુકા મૂકી સિંહાસન, સભા કરીને તેણીવાર;
પછે શત્રુઘ્ન ને સુમંત ચલાવે, રાજકાજ વહેવાર. ૧૦
ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વરતે, પાળે પોતાનો ધર્મ;
શત્રુઘ્નની હાક ઘણી તે, લોક માને છે પર્મ. ૧૧
પાંચ દિવસ રહ્યા જનક અવધપુર, ચલાવ્યો રાજવહેવાર;
પછે વસિષ્ઠની આજ્ઞા માગી, ગયા તે મિથુલાપુર મોઝાર. ૧૨
નંદીગ્રામમાં ભરત રહ્યા, શત્રુઘ્ન ચલાવે રાજ;
વસિષ્ઠમુનિ નિત્ય આવે સભામાં, શીખવતા સહુ કાજ. ૧૩
રાજ એ રીતે અવધપુરીમાં, કારજ ચાલ્યું જાય;
હાવે રામ રહ્યા છે ચિત્રકોટમાં, તેની કહું કથાય. ૧૪
ભરત વળાવી રામ ને લક્ષ્મણ, આવ્યા નિજ આશ્રમ;
પછી સીતા સહિત મળીને બેઠા, પોતે પૂરણબ્રહ્મ. ૧૫
ભરતની ભક્તિ, ભાવ લોકનો, માતનો શોક અપાર;
તે સંભારી થયા ગદ્દગદ રઘુપતિ, કહેતા વારંવાર. ૧૬
ત્યાર પછી શ્રોતાજન સુણજો, રામ રહ્યા છે જ્યાંહે;
ચિત્રકોટના વિપ્ર સકળને, મળ્યા એકઠા ત્યાંહે. ૧૭
ભક્તિરહિત બહિરમુખ બ્રાહ્મણ, દંભી કર્મજડ જેહ;
તે સર્વે રામની પાસે આવ્યા, કહેવા લાગ્યા એહ. ૧૮
સુણો રામ તમો અહીં નવ રહેશો, જાઓ બીજા વનમાંહે;
સુંદર નાર તમારી છે માટે, અસુર આવશે આંહે. ૧૯
ત્યારે અમને વિઘ્ન કરશે અતિઘણું, આવશે નિશિચર જૂથ;
હજુ જાણ્યું નથી માટે નથી આવ્યા, અધરમી અસુરવરૂથ. ૨૦

દંડક વનમાં રહે છે ઘણા, ખર દુખર ત્રિશિરા જેહ;
એ આવશે અહીં તો અમારાં સરવે, ઘર ભંગ કરશે તેહ. ૨૧
તે માટે તમો અહીંથી જાઓ, લેઈ સુંદર સ્ત્રી વેશ;
નહિ તો અમારે જવું પડશે, ઘર મૂકીને દૂર વિદેશ. ૨૨
વાલ્મીકમુનિ ઘણું વારે છે પણ, વિપ્ર અતિ અજ્ઞાન;
નથી જાણતા રૂપ રામનું, મિથ્યા જાતિમાન. ૨૩
ત્યારે રામ કહે મુનિવર નવ બીશો, ધીરજ રાખો મન;
જો કોઈ અસુર અહીં આવશે તો, હું નિશ્ચે પમાડું પતન. ૨૪
હું અસુરને હણવા નીકળ્યો છું વન, પાળવા તમને વિપ્ર;
માટે નિરભે થકી તમો આશ્રમ રહો, વરતો સુખ આનંદ ક્ષિપ્ર. ૨૫
એમ ઘણાં વચન કહી ધીરજ આપી, રઘુપતિએ તેણીવાર;
પણ બ્રાહ્મણ સહુ અવિશ્વાસી તેણે, નવ માન્યું નિરધાર. ૨૬
પછે નિશા વિષે સહુ વિપ્ર પલાયા, નિજ કુટુંબ લેઈ સાથ;
એક વાલ્મીક વિના ગયા સૌ બ્રાહ્મણ, ઓળખ્યા નહિ રઘુનાથ. ૨૭

વલણ

ઓળખ્યા નહિ રઘુનાથને, ગયા વિપ્ર ઊઠીને સત્ય રે;
પ્રાતઃકાળ હવો તદા, ત્યારે શ્રીરામે જાણી વાત રે. ૨૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां अयोध्याकांडे
चतुर्विंशतितमोऽध्याय. ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૫ મો

રાગ ધનાશરી

બ્રાહ્મણ ઊઠી ગયા સહુ રાતે જી,
તે રઘુપતિએ જાણ્યું પ્રભાતે જી;
ઘણું દુઃખ ધરીને શોચે શ્રીરામ જી,
વાલ્મીકમુનિ આવ્યા તેણે ઠામ જી. ૧

ઢાળ

તે ઠામ આવ્યા મૃનિ વાલ્મીક, રામશું બોલ્યા તદા;
તમો શું કરવા કરો શોચના? એ વિપ્ર સકળ ગયા જદા. ૨

નથી જાણતા એ રૂપ તમારું, ઈશ્વરતા ગુણ ઓજ;
સૌ બ્રાહ્મણ એ અજ્ઞાન છે, શિર વહે મિથ્યા બોજ. ૩
સુણો રામ જેણે ઓળખ્યા નહિ, પ્રભુ જે સાક્ષાત્;
ધિક્કાર તેના જ્ઞાનને, શું થયું દ્વિજકુળ જાત ? ૪
તેનાં કર્મ તે વિકર્મ સહુ, આચાર તે અનાચાર;
તેની વિદ્યા સર્વે વ્યર્થ જ્યમ, ખર યથા ચંદનભાર. ૫
જ્યમ મુગ્ધા બત્રીશલક્ષણી, સુંદરી ચતુર અનુપ;
પતિસેવા અનુકૂળ નહિ, તો બળો તેનું રૂપ. ૬
એમ શાસ્ત્ર વેદ પુરાણ ભણિયા, ભજિયા નહિ ભગવાન;
તે સ્વારથી જડ નીચ જાણો, ઉદર પોષણ ધ્યાન. ૭
ભગવંતની ભક્તિ વિના, નવ પામે કો સદ્ગત્ય;
નથી આપતી ફળ અન્ય વિદ્યા, એહ જાણો સત્ય. ૮
કિરાતનું તીર્થાટણ જેમ, અંત્યજનો આચાર;
એમ સર્વ વિદ્યા વ્યર્થ જો, નવ ભજિયા જુગદાધાર. ૯
એ પ્રકારે રઘુવીરશું, બોલિયા વાલ્મીક મુન્ય;
ત્યારે રામ કહે હવે અમો, અહીંથી જઈશું બીજે વન. ૧૦
મુનિ કહે સહુ દ્વિજ તેડી લાવું, તમો રહો મહારાજ;
રામ કહે જઉં સર્વથા, મારે કરવું છે બહુ કાજ. ૧૧
ચિત્રકૂટ મૂકી રામ જાશે, આગળ દંડકવન;
અરણ્યકાંડમાં તે કથા હવે, કહેવાશે પાવન. ૧૨
અયોધ્યાકાંડની કથા કહી, પૂરણ અરથ સહિત;
ગાતાં સુણતાં શીખતાં જન, થાય વિશદ પુનિત. ૧૩
મૂરખ કંઈ જાણે નહિ, હરિકથારસનો સ્વાદ;
હરિજન સુણે સાદરે, શ્રદ્ધા સહિત રહિત પ્રમાદ. ૧૪
મતિમંદ આગળ મિથ્યા રસ, એ કથા ન ધરે કાન;
જ્યમ ભસમમાં આહુતિ, જેવી બધિર આગળ ગાન. ૧૫

સુવાસ કંજની ભ્રમર લે, સુખ દાદુરને નહિ લેશ;
ચકોર સેવે ચંદ્રને, સુખ નહિ કુર્કટ વેશ. ૧૬

હંસ મુક્તાફળ ચરે તે, બગ ના જાણે સ્વાદ;
ઘન ગરજનાએ મોર નાચે, ઉલૂક નહિ આહ્લાદ. ૧૭

ખર ન જાણે સ્વર ગાનમાં, ભોજન ખટરસ કાગ;
વિષયી લંપટ ન જાણે, હરિભક્તિ વિરતિ ભાગ. ૧૮

તે રામકથાના રસિકજન, રઘુનાથભક્ત સુજાણ;
સુણી મગ્ન ડોલે પ્રેમમાં કહે, કરે અમિત વખાણ. ૧૯

સહુ ભગવતીની કૃપાએ, ગુરુ ધ્રુષ્ટ કરુણાવાન;
એ અયોધ્યાકાંડની કથા કહી, યથામતિ અનુમાન. ૨૦

વાલ્મીકિ રામાયણ થકી, પ્રાકૃત કર્યો વિસ્તાર;
માંહી સંમત છે નાટક તણો તે, મેળવ્યો અનુસાર. ૨૧

સંસ્કૃતથી પ્રાકૃત કર્યું, પણ અરથનો એક ભાવ;
પતિતપાવન રામાયણ, ભવસિંધુ તરવા નાવ. ૨૨

ચોપાઈ આડસેં એકાવન, પંચ વીસ અધ્યાય સાર;
એ કથા અયોધ્યાકાંડની, પૂરણ કર્યો વિસ્તાર. ૨૩

વલણ

વિસ્તાર કર્યો યથા બુદ્ધે, રામકથા ગુણવાન રે;
દાસ ગિરિધર નિમિત્તમાત્ર એ, કરતા શ્રી ભગવાન રે. ૨૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे वाल्मीकिना तपस्वीस्वकथनं नाम पंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

અયોધ્યાકાંડ સમાપ્ત

અરણ્યકાંડ પ્રારંભ

અધ્યાય ૧ લો

રાગ ધનાશરી

શ્રીગુરુ ચરણે સદા શિર નામું જી,
શ્રીપુરુષોત્તમની કૃપા ફળ પામું જી;
રઘુવરલીલા સુખદ અપાર જી,
કંઈ એક વાતનો કરું વિસ્તાર જી. ૧

ઢાળ

વિસ્તાર કરું રઘુનાથલીલા, જથાબુદ્ધ અનુસાર;
શ્રીગણપતિ સરસ્વતી શિવજી, ઉમા કરજો સાર. ૨
સહુ સંતને ચરણે નમું, કર જોડી લાગું પાય;
બાળક જાણી દયા કરજો, ગાઉં રામકથાય. ૩
બાલકાંડ ને અયોધ્યાકાંડની, કથા કહી પાવન;
અરણ્યકાંડ કથા કહું તે, શ્રોતા ધરજો મન. ૪
આધાર રામાયણ તણો, વાલ્મીકિ જેનું નામ;
હનુમાનનાટકની કથા, માંહે મેળવી અભિરામ. ૫
જય જાનકીવર જગતભૂષણ, ભક્તવત્સલ ભૂપ;
ધર્મસ્થાપન અવતર્યા ભૂ, અખિલ મંગળ રૂપ. ૬
નીલોત્પલદલશ્યામ સુંદર, જટા મુગટ વિશાળ;
રાજીવલોચન દુઃખમોચન, અભય વરદ કૃપાળ. ૭
કટી તુણીર શર કર ધનુષ ધર, સૌમિત્ર સીતાસંગ;
પિતુવચન પાળક સત્યવ્રત, વન નીકળ્યા શ્રીરંગ. ૮
ચિત્રકૂટમાં આવી રહ્યા, વાલ્મીકમુનિ રહે જ્યાંહે;
સહુ સાથશું રઘુનાથ મળવા, ભરત આવ્યા ત્યાંહે. ૯
ઘણાં કહ્યાં વચન વિવેકનાં, ભરતને શ્રીરઘુવીર;
પાદુકા આપી શોક સરવે, સમાવ્યો રણધીર. ૧૦

ગયા અવધવાસી મળી સરવે, અવધપુરની માંહે;
નંદીગ્રામ પાસે ભરત બેઠા, તપ કરવાને ત્યાંહે. ૧૧
પછી રામચંદ્રે વિચાર્યું, બોલિયા લક્ષ્મણ સાથ;
આ ઠામ દીઠો આપણે, વળી આવશે સહુ સાથ. ૧૨
જો અવધવાસી આવશે અહીં, નિરંતર દિનરાત;
તો ઉપાધિ થશે આપણે, માટે જઈએ અહીંથી ભ્રાત. ૧૩
એમ વિચારી રઘુનાથજી, તત્પર થયા બે વીર;
કટી કસ્યા ભાથા ધનુષ લીધાં, ચાલિયા રણધીર. ૧૪
વાલ્મીકમુનિને નમ્યા વળતા, જોડીને જુગ હાથ;
પછી સીતા લક્ષ્મણ સહિત ચાલ્યા, ત્યાં થકી રઘુનાથ. ૧૫
ચિત્રકૂટ ઉપરથી ઊતર્યા, ચિંતવ્યો દક્ષિણ પંથ;
નમસ્કાર કરી તે ભૂમિને, ચાલિયા સીતાકંથ. ૧૬
આગળ શ્રીરઘુનાથજી, મધ્યમાં છે સીતાય;
પૂંઠે લક્ષ્મણ આવતા, એમ મારગ ચાલ્યા જાય. ૧૭
અનેક આશ્રમ મુનિ તણા, આવતા મારગ માંહે;
તે મુનિ આગ્રહે કરી રાખે, રહેતા રઘુવર ત્યાંહે. ૧૮
કંઈ વરસ કંઈ એક માસ રહે, કંઈ પક્ષ કંઈ એક રાત;
ખટમાસ કંઈ બે માસ કંઈ, દિન પાંચ ને કંઈ સાત. ૧૯
એમ મારગમાં રહેતા થકા, ચાલતા શ્રીરઘુવીર;
એવે સિંહાદ્રિ પર્વત વિષે, આવિયા છે રણધીર. ૨૦
ત્યાં આશ્રમ છે અત્રિ તણો, અનસૂયા સતી કહેવાય;
થયા જેના પુત્ર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવરાય. ૨૧
વિધિ ચંદ્રમા શિવ દુર્વાસા, વિષ્ણુ દત્તાત્રી રૂપ;
એમ દેવ ત્રણે અવતર્યા, જેની કીરતિ તેજ અનુપ. ૨૨
સાક્ષાત પૂરણબ્રહ્મ સ્વામી, દત્ત જે કહેવાય;
તે સિંહાદ્રિ પર મળ્યા પોતે, ભેટ્યા શ્રીરઘુરાય. ૨૩
જેમ ગંગાને યમુના મળે, એક ગૌર ને એક શ્યામ;
એમ દત્તને રઘુવીર મળિયા, બંન્યો પૂરણકામ. ૨૪

જેનો નાશ કલ્પાંતે નથી, અવધૂત વેશે એહ;
સ્વર્ગથી આવે દેવતા, નિત્ય પુજન કરવા તેહ. ૨૫
તે દત્તાત્રીનું કરી દરશન, જાય પાછા દેવ;
એમ અમર અર્ચન નમન સેવા, આચરે નિત્યમેવ. ૨૬
તે દત્તાત્રી એવું નિત્ય કરતા, પ્રાતઃસ્નાન પ્રયાગ;
અનુષ્ઠાન પંચાળેશ્વરીમાં, જપ કરે મહાભાગ. ૨૭
મધ્યાહ્નને ભિક્ષા માગતા, કરવીરપુરની માંહે;
સિંહાદ્રિ સાંજે આવતા, નિવાસ કરતા ત્યાંહે. ૨૮
એવા દત્તાત્રીને મળ્યા રઘુપતિ, હરખ્યા અન્યોઅન્ય;
પછી અત્રિઋષિની પાસ આવ્યા, પોતે જુગજીવન. ૨૯
તે મુનિ તણે ચરણે નમ્યા, લક્ષ્મણ સહિત રઘુનાથ;
અનસૂયાને કરી વંદના, ત્રણ જણ લાગ્યા પાય. ૩૦
સતીએ ઘણી આશિષ દીધી, સીતાને તેણીવાર;
શિર હસ્ત મૂકી અનસૂયાએ, લીધાં અંક મોઝાર. ૩૧

વલણ

અંકમાં લીધાં જાનકીને, અનસૂયા જે માત રે;
રામલક્ષ્મણ મુનિ પાસે બેઠા, કરતા પરસ્પર વાત રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधाराया अरण्यकाण्डे दडकारण्ये अत्रेराश्रमागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો

રાગ દેશાખ

મુનિએ પૂછ્યું રામને ત્યાંહે, જે કારણ નીકળ્યા વનમાંહે;
તે વૃત્તાંત સરવે માંડી કહ્યું રે. ૧

ઢાળ

તે વૃત્તાંત સરવે માંડી કહ્યું, મુનિવરને શ્રીરઘુરાય;
પછી અનસૂયા કરુણા કરી બોલ્યાં, સાંભળ હો સીતાય. ૨
સ્ત્રીને સ્વામીની સેવા કરવી, મોક્ષધર્મ છે એહ;
સાચી વાત પતિને કહેવી, રાખવો નહિ સંદેહ. ૩

અંધ, પંગુ ને દરિદ્રી, રોગી, વ્યસની, પાપી, કામી;
પણ ઇંદ્ર સમાન સતીએ ગણવો, જે પોતાનો સ્વામી. ૪
આપતકાળે દુઃખ- વેળાએ, રહિયે સ્વામીની સાથ;
અખંડ આજ્ઞા પાળિયે સત્વર, ક્યારે ન દુભિયે નાથ. ૫
ઈશ્વરે આપી હોય ઘણી સંપત્તિ, દાસદાસી ઘેર પર્મ;
પણ સ્વામીસેવા સ્વહસ્તે કરવી, એહ સતીનો ધર્મ. ૬
નિર્દય, શઠ, મૂરખ પતિ હોય પણ, તેની સેવા કરિયે;
સ્વામીને ચરણે ચિત્ત રાખીને, ભવસાગરને તરિયે. ૭
પતિવંચક વ્યભિચારી સ્ત્રી, તેનો સંગ ન સ્વપને કીજે;
ઈશ્વર સમ અન્ય પુરુષ હોય પણ, તેશું ચિત્ત નવ દીજે. ૮
પહેલા પતિ પછી પરમેશ્વર, ભજિયે એક સ્વરૂપ;
તે સતી કેરી કરે વંદના, બ્રહ્મા સુરપતિ ભૂપ. ૯
એમ પવિત્રતા તે સાચી જે કો, પાળે વ્રત પતિનું;
તપસ્વી કેરા તપથી વાધે, અધિકું તેજ સતીનું. ૧૦
સુણ સીતા તું પરમ સાધવી, લક્ષ્મીનો અવતાર;
તુજને હું શો ધર્મ શીખવું, ત્રિભુવનપતિની નાર? ૧૧
પણ લોકના હિત કારણ મેં કંઈ એક, ધર્મ કહ્યા સુણ માય;
તું કલ્યાણી હરિની રાણી, સકળ ધર્મ તુજ પાય. ૧૨
પછે આશીર્વાદ ઘણો એવું કહી, અનસૂયાએ દીધો;
નિજ લલાટેથી કુમકુમ, સીતાને ચાંદલો કીધો. ૧૩
અમૂલ્ય વસ્ત્ર આપ્યાં, કો કાળે, ન ફાટે ન થાય મલિન;
પુષ્પનો હાર ઘાલ્યો સીતાને, ન કરમાયે કોઈ દિન. ૧૪
સુવાસ લેપન અંગ કર્યું, રહે સદા સુગંધીવાન;
એમ સીતાનું સ્વાગત કરીને, પછે આપ્યું અભય વરદાન. ૧૫
તુજને કંઈ ઘણું વિઘ્ન થશે પણ, ધીરજ રહેશે મન;
કુશળ રહીશ તું જનકનંદિની, વ્યથા નહિ પીડિ તન. ૧૬
અનસૂયા એવું કહી ઊઠ્યાં, તેડી રામલક્ષ્મણને સાથ;
પછે રેણુકાનાં દર્શન કરાવ્યાં, ગ્રહી સીતાનો હાથ. ૧૭

જેને પેટે ભૃગુપતિ અવતર્યા, એવાં જગત અંબાય;
પ્રથમ અવતારની રામની માતા, જે અવતર્યાં કૌશલ્યાય. ૧૮
એવાં રેણુકાજીને જોઈને, રામે કરિયા છે સાષ્ટાંગ;
ચરણવંદના બહુવિધ કીધી, લક્ષ્મણ સીતા સંગ. ૧૯
પછે રેણુકાની ઘણી સ્તુતિ કરી છે, કર જોડી રઘુવીર;
તે દિવસ રહ્યા મુનિવરને આશ્રમ, ધર્મધોરીંધર ધીર. ૨૦
પ્રાતઃસમે ઊઠીને વળતા, દક્ષિણ પંથ પળાય;
અનસૂયા અત્રિની આજ્ઞા, માગી શ્રીરઘુરાય. ૨૧
ત્યારે અત્રિ કહે સુણો હો રઘુનંદન, કહું તમને એક વાત;
આ વનમાં એક વિરાધ નામે, જક્ષ રહે સાક્ષાત. ૨૨
માટે જાનકી કેરું જત્ન જ કરજો, સાચવજો બહુ પેર;
નહિ તો દુષ્ટ મારગમાં આવી, કરશે મોટો કેર. ૨૩
એવું સુણીને ચાલ્યા ત્યાંથી, સીતા સહિત બે વીર;
કોદંડ ભરાવ્યાં સ્કંધ વિષે, કર શર એકેકો ધીર. ૨૪
કોમળ ચરણે નથી ચલાતું, થાકે છે સીતાય;
ત્યારે દૂર જઈ તરુવરની હેઠળ, ઊભા રહે રઘુરાય. ૨૫
પછે પૂંઠેથી આવી મળે સીતા, જાણે એમ જ મન;
ઘણું થાક્યા હશે રામ લક્ષ્મણ, છે કોમળ તેમનાં તન. ૨૬
ત્યારે જાનકી કહે આ વૃક્ષની હેઠળ, બેસો તમો મહારાજ;
શીતળ જળે પખાળી તમારા, ચરણ હું ચાંપું આજ. ૨૭
એવાં વૈદેહીનાં વચન સાંભળી, દ્રવિત થયા ચિત રામ;
હે જનકકુમારી અતિસુકુમારી, સુંદરી પૂરણકામ. ૨૮
તારું મુખકમળ કરમાય છે તે મુંને, દુઃખ લાગે ઘણું મન;
તારા કોમળ ચરણે ચલાતું નથી, જોઈ દાઝે મારું તન. ૨૯
એવું કહી લોચન જળ ભરિયું, પ્રેમે કરી રઘુનાથ;
પછે કૃપા કરી સીતાના મુખ પર, ફેરવ્યો રામે હાથ. ૩૦
ત્યારે શ્રમ સકળ તે દૂર થયો, ને સીતાં થયાં સાવધાન;
કૃપાનાથ હાવે ચાલો અહીંથી, લક્ષ્મણજી ગુણવાન. ૩૧

પછે ઊઠીને ચાલ્યા વૃક્ષ તળેથી, સુણી સીતાનાં વચન;
આગળ રઘુપતિ મધ્ય જાનકી, પૂઠે સુમિત્રાતન. ૩૨
સરોવર આવે ત્યાંહાં ત્રણે જણ, બેસી કરે જળપાન;
તરુછાય શ્રમ દૂર કરીને, ચાલે શ્રીભગવાન. ૩૩

વલણ

ચાલે શ્રીભગવાન પોતે, દક્ષિણ પંથ પળાય રે;
તે મારગમાં જે વિરાધ મળિયો, તેની કહું કથાય રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे सीतां प्रति अनसूयापतिव्रताधर्मकथनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો

રાગ મારુ

ચાલ્યા જાયે લક્ષ્મણ ને રામ, પૂંઠે આવે સીતા અભિરામ;
તે વનમાં આવ્યો વિરાધ, રજનીચર ઘોર અગાધ. ૧
મહા પ્રચંડ રૂપ વિશાળ, તેણે દીઠી જનકની બાળ;
પૂંઠે આવી માયા કીધી, તેણે જનકસુતા હરી લીધી. ૨
જેમ વ્યાઘ્ર લેઈ જાય હરણી, કરી દુષ્ટે તે એવી કરણી;
લેઈ ચાલ્યો ગગનમોઝાર, ત્યારે સીતાએ કરિયો પોકાર. ૩
હા લક્ષ્મણ, હા રઘુવીર, મારી વારે ધાઓ રણધીર;
જોયું પાછું રામે જ્યારે, જાનકી નવ દીઠાં ત્યારે. ૪
અરે લક્ષ્મણ! ક્યાં ગઈ સીતા, તેવું કહીને થયા ભયભીતા;
છે સઘન વૃક્ષની છાંય, તેણે આકાશ નવ દેખાય. ૫
મૂક્યાં લક્ષ્મણે બાણ પ્રચંડ, તરુશાખા છેદી કરી ખંડ;
દુષ્ટને દીઠો રામે દષ્ટ, સીતાને બેસાડી પૃષ્ઠ. ૬
મ કહે ઊભો રહે ભૂર, અલ્યા હવે ક્યાં જાય અસુર?
અરે અંત્યજ દુર્મત્ય વ્યાપી, જીવતો નહિ મૂકું પાપી. ૭
એવું સાંભળી વઢવા આવ્યો, સીતા મૂકીને પરવત લાવ્યો;
કરી ગરજના ઘોર અપાર, ભૂમિકંપ થયો તેણીવાર. ૮

રામે બાણ મૂકયાં થઈ સ્વસ્થ, કાપી નાખ્યા તેના બે હસ્ત;
ભુજરહિત ધાયો તે દીશ, મૂકી બાણને છેદ્યું શીશ. ૯
પામ્યો મૃત્યુ અસુર નિરધાર, દિવ્યરૂપ થયો તેણીવાર;
આવી ઊભો રામસન્મુખ, સ્તુતિ કરવા લાગ્યો પામી સુખ. ૧૦
ધન્ય ધન્ય રઘુપતિ મહારાજ, મને શાપમુક્ત કર્યો આજ;
હું પૂર્વે હતો ગાંધર્વ, નામ તુમ્બર ધરતો ગર્વ. ૧૧
મદ્યપાન કરી એકવાર, ગયો ધનદ સભા મોઝાર;
ત્યાં કરવા માંડયું ગાન, ત્યારે ચૂકયો તાલ સ્વરમાન. ૧૨
કુબેરે તવ દીધો શાપ, દુષ્ટ અસુર થજે તું આપ;
નામ વિરાધ ઘોર વનમાંહે, નિશાચર થઈ રહેજે ત્યાંહે. ૧૩
ત્યારે કંપ્યો હું નિર્ધાર, અનુગ્રહ પૂછયા તેણીવાર;
કુબેરે કહ્યું દશરથરાય, તેને પુત્ર થશે રઘુરાય. ૧૪
પાળવાને પિતાનું વચન, તે રામ નીકળશે વન;
ત્યારે તુજને મારશે રામ, શાપમુક્ત થશે તે ઠામ. ૧૫
પાછો પામીશ મૂળ સ્વરૂપ, તુંને મળશે રઘુકુળભૂપ;
તે હું શાપ મુકાયો આજ, મુંને કૃપા કરી મહારાજ. ૧૬
એવું કહી નમ્યો ચરણ વિશોક, ગયો ગાંધર્વ તે નિજ લોક;
રામે માર્યો વિરાધને જ્યારે, જેજેકાર થયો વન ત્યારે. ૧૭
જશ કીરતિ થઈ વિસ્તાર, મુનિ પામ્યા હરખ અપાર;
જ્યમ દેતાં સુપાત્રને દાન, થાય કીરતિ મેરુ સમાન. ૧૮
કહેતાં દુરીજનને ગુહ્ય વાત, વિસ્તરે લોકમાં વિખ્યાત;
કરતાં કુળવંતને ઉપકાર, જશ વિસ્તરે નિરમળ સાર. ૧૯
જ્યમ સંતસમાગમે જ્ઞાન, કુસંગે વિસ્તરે અજ્ઞાન;
એમ હણતાં વિરાધ કુરૂપ, રામની થઈ કીર્તિ અનૂપ. ૨૦
પાસે આવ્યાં જનકસુતાય, નમ્યાં શ્રીરઘુવીરને પાય;
કર્યો વિરાધવધ રઘુવીર, પછે ત્યાંથી ચાલ્યા રણધીર. ૨૧
મુનિ શરભંગનો આશ્રમ, દૂરથી દેખાડ્યો રમ્ય;
ઊભો ઐરાવત મુનિદ્વાર, ઇંદ્ર આવ્યો છે ત્યાં નિરધાર. ૨૨

કર્યો મુનિવરને પ્રણામ, મહારાજ મારું ઇંદ્ર નામ;
મોકલ્યો છે મુંને બ્રહ્માય, તમને તેડવાને મુનિરાય. ૨૩
માટે ચાલો મારી સાથ, સત્યલોક માંહે મુનિનાથ;
ત્યારે મુનિવર કહે સુણો ઇંદ્ર, વન નીકળ્યા છે રામચંદ્ર. ૨૪
મુજ આશ્રમ આવશે જ્યારે, હું મળીશ રામને ત્યારે;
કરી રઘુપતિનું દરશન, પછી આવીશ બ્રહ્મસદન. ૨૫
મુનિવરને કહે છે ઇંદ્ર, જ્યારે તમને મળે રામચંદ્ર;
કહેજો સત્વર મારે અસુર, ઘણું દુઃખ પામે છે સુર. ૨૬
એવું કહીને સુરપતિ દેવ, ગયો સ્વર્ગમાંહે તતખેવ;
તે સમે પોતે પૂરણબ્રહ્મ, આવ્યા મુનિવરને આશ્રમ. ૨૭
છે દુઃખી તન દ્વિજ નિરધાર, ગળતકોઢ થયો પછે અપાર;
કૃશકાય કંપે ઘણું વાય, ચાલે અંગથી રુધિરપ્રવાહ. ૨૮
મુનિએ જાણ્યું આહાવે અંગ, કેમ મળીશ રામની સંગ?
પછે કંથા પોતાની જેહ, કાઢીને દૂર મૂકી તેહ. ૨૯
તેને સોંપ્યો સરવે રોગ, ધરી બેઠા સુંદર ભોગ;
એટલે આવ્યા શ્રીરામ, ભક્તજનના પૂરણકામ. ૩૦
ઊઠી મળ્યા મુનિ શરભંગ, રુદે સાથ ચાંપ્યા શ્રીરંગ;
સુમિત્રીને ભેટ્યા આહ્લાદ, સીતાને દીધો આશીર્વાદ. ૩૧
બેસાડ્યા છે ઉત્તમ આસન, કરાવ્યાં ફળ મિષ્ટ પ્રાશન;
ઘણા આવી મળ્યા ત્યાં મુન્ય, કરવા રઘુપતિનાં દર્શન. ૩૨
કંથા દૂર મૂકી છે જેહ, માંહે છે રૂજ કંપે તેહ;
ત્યારે લક્ષ્મણ મુનિને પૂછે, પેલી કંથા કંપે તે શું છે? ૩૩
શરભંગ કહે મહારાજ, સુણો સત્ય વચન કહું આજ;
એ દેહ તણાં જે કર્મ, ન છૂટે ભોગવ્યા વિણ પર્મ. ૩૪
પંડિત રાય ને રંક, ભોગવે સહુ આડે અંક;
તમો આવતા જાણી આજ, વ્યાધિ દૂર રાખી મહારાજ. ૩૫
હું ઘણું દુઃખ પામું દેહ, રામ મળવા રાખી છે દેહ;
તે થયું તમારું દરશન, આજ મૂકીશ મારું તન. ૩૬

રામ કહે હો મુનિ સુખરાશ, કાંઈ માગો અમારી પાસ;
મુનિ કહે નથી ભાવના અન્ય, ઉષ્ણ જળે નાહવાનું મન. ૩૭
મુંને સ્નાન કરાવો તેહ, પછી મૂકીશ મારો દેહ;
વળી કહું છું તમને રામ, મારી અસુર કરો સુરકામ. ૩૮
સુણી રામે કર્યું સંધાણ, મૂક્યું પાતાળમાં અગ્નિબાણ;
નીકળ્યું જળ ઉષ્ણ અપાર, તેનો કુંડ થયો તેણીવાર. ૩૯
તેમાં સ્નાન કર્યું મુનિ જેહ, થઈ તત્ક્ષણ દિવ્ય જ દેહ;
તેવે આવ્યું વિમાન જ ત્યાંહે, બેસી ગયા સત્યલોક જ માંહે. ૪૦
સહુ મુનિએ કર્યો જયજયકાર, પામ્યા શરભંગ એમ ઉદ્ધાર;
એવાં રાઘવ કેરાં ચરિત્ર, કહેતાં સુણતાં થાય પવિત્ર. ૪૧

વલણ

પાવન થાયે નર ને નારી, એવું પાવન રામચરિત્ર રે;
કહે દાસ ગિરધર જે શ્રવણ કરશે તે, થાશે પુણ્યપવિત્ર રે. ૪૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे
विराधवधशरभंगमोक्षो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો

રાગ સામેરી

શરભંગ મુનિ ગયા સત્ય લોકે, રહ્યા એક દિન રઘુવીર;
પછે ત્યાંથી ચાલ્યા દંડકવનમાં, ગૌતમીને તીર. ૧
મારગ માંહે ચાલતા છે, અનેક મુનિવર સાથ;
વન માંહે અસ્થિ પડ્યાં દ્વિજનાં, પૂછ્યું શ્રીરઘુનાથ. ૨
મુનિ કહે સુણો મહારાજ માર્યા, અસુરે વિપ્ર અનેક;
તે તણાં અસ્થિર અપાર પડિયાં, કહેતાં ન આવે છેક. ૩
પછે રોમાંચિત દ્રવીભૂત થઈને, બોલ્યા શ્રીરઘુવીર;
હવે અસુર સરવે મારીશ હું, એવું કહીને આપી ધીર. ૪
પછે સુતીક્ષ્ણ મુનિ તણે આશ્રમ, આવિયા શ્રીરામ;
મુનિએ ઘણી સ્વાગતા કરી, રહ્યા ત્રણ દિવસ તે ઠામ. ૫

સુતીક્ષ્ણે એક ખડ્ગ આપ્યું, રામને તત્કાળ;
ત્યાં થકી આગળ ચાલિયા, ગૌતમીતીર વિશાળ. ૬
સુતીક્ષ્ણ સાથે થયા વળી, બીજા વિપ્ર અપાર;
એવે પંચાળેશ્વર તીર્થ આવ્યું, મારગમાં નિરધાર. ૭
ત્યાં વિવર છે ભૂમિ વિષે, માંહે થાય અદ્ભુત ગાન;
તે સાંભળી મુનિવરને પૂછે, પોતે શ્રીભગવાન. ૮
દ્વિજ કહે સુણો રઘુનાથજી, થાય ગાન તે કહું વાત;
એક મંદકરણ બ્રાહ્મણ હતો તે, રહેતો અહીં વિખ્યાત. ૯
દશ સહસ્ર વર્ષ જ તપ કર્યું, તે દ્વિજે આણે ઠાર;
ત્યારે ઇંદ્રે મોકલી અપ્સરા, તપભંગને નિરધાર. ૧૦
રંભા, ઘૃતાચી, મેનકા, એ આદે આવી પંચ;
તેણે સુસ્વરેથી ગાન માંડ્યું, કામને પરપંચ. ૧૧
તે ગાન સુણતાં મુનિ જાગ્યા, થયો તપનો ભંગ;
અપ્સરાને જોઈ મોહ પામ્યા, કામ વ્યાપ્યો અંગ. ૧૨
મુનિ કહે સ્ત્રી અમને વરો, ત્યારે બોલી અબળા વાણ;
વૈભોગ સરવે જોઈએ અમારે, સુંદર મંદિર જાણ. ૧૩
તપને બળે મુનિએ રચ્યું, મણિભવન ભોમ્યમોઝાર;
ત્યાં અપ્સરા સાથે રહી, ભોગવે ભોગ અપાર. ૧૪
તે ગાન કરે છે અપ્સરા, રીઝવે દ્વિજ ને રંગ;
એવું સુણી પેઠા ગુફામાં, પછે રામલક્ષ્મણ સંગ. ૧૫
ઘણી સેવા કીધી મંદકરણે, રહ્યા એક દિન ત્યાંહે;
પછી રામ લક્ષ્મણ જાનકી, ચાલિયાં તે વનમાંહે. ૧૬
રામની સાથે સુતીક્ષ્ણ છે, અન્ય બીજા બ્રહ્મ;
ત્યાંથી સરવે આવિયા, એક મુનિ તણે આશ્રમ. ૧૭
અગસ્ત કેરો બંધુ તે, મહામતિ એવું નામ;
તેણે રામને આદર કર્યો, ઉતારિયા શુભ ઠામ. ૧૮
એક રાત્રિ ત્યાં રઘુવર રહ્યા, પછે ચાલિયા રણધીર;
અગસ્તનો આશ્રમ દીઠો, દૂરથી રઘુવીર. ૧૯

આશ્રમ પૂંઠળ એક જોજન, કદળી વન સાર;
વન સઘન વૃક્ષ ફળે સદા, શાખા ગગન વિસ્તાર. ૨૦
પક્ષીપશુ નિર્વૈર વિચરે, જળાશય શુભ જ્યાંહે;
વળી શાસ્ત્રની ચર્ચા કરે, ખગ, જરઠ બેઠા ત્યાંહે. ૨૧
પંડિત જયમ બોલતા હોય, એમ શિષ્ય ઠામોઠામ;
વેદાધ્યયન ત્યાં કરે વાડવ, મઠ ઘણા મુનિ ધામ. ૨૨
કોઈ સાંખ્ય, પાતંજલ ભણે, કોઈ મીમાંસા ને ન્યાય;
વેદાંત ને વ્યાકરણ કોઈ, એમ વાદ કરતા જાય. ૨૩
કો સમાધિમા મગ્ન છે, કો મુનિ ધરતા ધ્યાન;
કો કથા કહે ઇતિહાસની, કો શ્રવણ કરતા પાન. ૨૪
કો મુનિ કરતા યોગસાધન, તપે કો તપરૂપ;
કો હરિ અરચા તણી સેવા, કરે ભાવ અનુપ. ૨૫
એવું દેખતાં રઘુવીર લક્ષ્મણ, થયા મન પ્રસન્ન;
ત્યારે સુતીક્ષ્ણને પૂછતા, જે જ્યેષ્ઠ દશરથતન. ૨૬
અરે મુનિ આ ઉપવન કોનું, પુણ્ય સ્થળ પાવન?
મહાનુભાવ રહે છે કોણ અહીં, તે કહો સત્ય વચન. ૨૭
ત્યારે સુતીક્ષ્ણ કહે સાંભળો, રાજીવલોચન રામ;
અગસ્ત્યમુનિ રહે છે અહીં, આ વન આશ્રમ ઠામ. ૨૮
જેણે આતાપિ વાતાપિ ઇલ્વણ, અસુર માર્યા અર્થ;
સમુદ્ર કેરું પાન કીધું, એવા છે સમરથ. ૨૯
રઘુવીર કહે હો સુતીક્ષ્ણ, કેમ મારિયા બળવાન?
અગસ્ત્યની ઉત્પત્તિ કહો, કેમ કર્યું સાગરપાન? ૩૦
ત્યારે સુતીક્ષ્ણ કહે રામજી, હું જાણું સરવે ગત્ય;
અથ ઇતિ તમને કહું, કુંભજ તણી ઉતપત્ય. ૩૧

વલણ

ઉત્પત્તિ કહું કુંભજઋષિની, કથા જે પાવન રે;
સુતીક્ષ્ણ વળતા બોલિયા, તમો રાઘવ ધરજો મન રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमलनाटकधारायां अरण्यकाण्डे सुतीक्ष्ण
मदकरणाश्रमगमनो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો

રાગ દેશાખ

સુતીક્ષ્ણ કહે સાંભળો રઘુપતિ, પાવન પુણ્યપવિત્ર;
વિસ્તારી તમને સંભળાવું, અગસ્ત્યનું જન્મચરિત્ર. ૧
મિત્રાવરુણ નામે જે મુનિવર, રહેતા સિંધુતીર;
તપ અનુષ્ઠાન ક્રિયા જપ કરતા, બ્રહ્મવેત્તા મુનિધીર. ૨
સાગર કેરી છોળો આવે ત્યારે, પોતાની વસ્તુ તણાય;
કોઈ દિન આસન વસ્ત્ર કમંડળ, કોઈ દિન પાત્ર જ જાય. ૩
અકળાયા મુનિ સિંધુ ઉપર, થયા ઘણું ક્રોધવાન;
હાવે ઉદે કરું એક પુત્ર એવો, કરે સાગરજળનું પાન. ૪
પછે મૃત્તિકાનો એક કુંભ કર્યો, મૂક્યું શુક્ર પોતાનું તે માંહે;
કુંભનું જત્ન કરીને મૂક્યો, એકાંત સ્થળમાં ત્યાંહે. ૫
જ્યારે પૂરા માસ થયા ત્યારે, ઘટ ભાગીને નીકળ્યો પુત્ર;
અદ્‌ભુત આકૃતિ સહિત છે અંગે, યજ્ઞોપવીત કટીસૂત્ર. ૬
અગસ્ત્ય એવું નામ જ પાડ્યું, મોટો થયો તે તન;
પિતાની આજ્ઞા માગી આવ્યો, કાશીક્ષેત્ર પાવન. ૭
ત્યાં સંપૂરણ વિદ્યા ભણિયો, પછે પામ્યો તન યૌવન;
હાવે કન્યા સુંદર મળે તો પરણું, એમ વિચાર્યું મન. ૮
એક કાન્યકુબ્જ દેશનો રાજા, તેને ઘણી કન્યાય;
ત્યાં આવીને કરી યાચના, કન્યા એક મુનિરાય. ૯
ત્યારે રાજા કહે હજુ નાની છે, વરજોગ થશે જેણીવાર;
ત્યારે તમે આવજો આપીશ, મુનિવર કન્યા એક નિરધાર. ૧૦
એવું વચન સાંભળીને ગયા પાછા, અગસ્ત્ય મુનિવર જેહ;
પછી થોડે કાળે સ્વયંવર કરી રાયે, કન્યા પરણાવી તેહ. ૧૧
ત્યારે અગસ્ત્યને તો ભલી ગયો, પરણાવી સહુ કન્યાય;
રાજકુંવરને જ્યાં ત્યાં આપી, નિવૃત્તિ પામ્યો રાય. ૧૨

પછે દિવસ કેટલે અગસ્ત્ય આવ્યા, કન્યા લેવા કાજ;
પૂજા અર્ચા ભૂપતિએ કરી, મન ભય પામ્યો રાજ. ૧૩
ત્યારે અગસ્ત્ય કહે રાય કન્યા લાવ્ય, તેં મુજને કહી'તી જેહ;
એવું સુણી નૃપ થયો ચિંતાતુર, ગયો મંદિરમાં તેહ. ૧૪
રાણીને સહુ વૃત્તાંત કહ્યું જે, ભૂલી ગયો હું આપ;
હાવે કન્યાની ના કહીશ મુનિને તો, નિશ્ચે દેશે શાપ. ૧૫
ત્યારે સતીશિરોમણિ રાણી બોલી, રાખો ધીરજ મહારાજ;
દ્વાદશ વરસનો પુત્ર છે આપણે, તેથી સરશે કાજ. ૧૬
સ્ત્રીનાં આભૂષણ વસ્ત્ર પહેરાવો, કરી કન્યાનો વેષ;
વિધિએ થકી કરો દાન કન્યાનું, મુનિને આપો એશ. ૧૭
કુંભજ ઋષિ એ સફળ મંત્ર ભણી, સંકલ્પ કરશે જ્યારે;
કન્યા જાણી પ્રતિગ્રહ કરશે, થશે એ નરની નાર ત્યારે. ૧૮
પછી રાય કુંવર શણગારી લાવ્યો, સભામાંહે તે દન;
અદ્દ્ભુત વેશ કન્યાનો જોઈને, મુનિવર હરખ્યા મન. ૧૯
ત્યારે ભૂપતિએ સહુ ભોગ સહિત, કન્યા આપી બહુ માન;
અગસ્ત્યમુનિએ સ્વસ્તિ કહી, લીધું કન્યાનું દાન. ૨૦
મંત્ર ભણીને હસ્ત ગ્રહ્યો ત્યારે, તત્ક્ષણ થઈ તે નાર;
ભૂપતિ મનમાં આનંદ પામ્યો, વરત્યો જયજયકાર. ૨૧
આશીર્વાદ અગસ્ત્યે દીધો, પૂરણ થયાં મનકામ;
રાજા પ્રત્યે મુનિવર કહે એ, કન્યાનું શું નામ? ૨૨
ત્યારે વળતો રાય વિચારી બોલ્યો, અર્થ કરી અભિરામ;
પુરુષ તણી મુદ્રા લોપી માટે, લોપામુદ્રા નામ. ૨૩
અગસ્ત્ય લેઈ કાશીમાં આવ્યા, માંડ્યો ગૃહસ્થાશ્રમ;
નિત્ય કર્મ પોતાનું કરતા, તપસ્વી નિર્મળ બ્રહ્મ. ૨૪
હાવે હિમાચળનો પુત્ર જ કહીએ, વિંધ્યાચળ ગિરિવર્ણ;
તે વસિષ્ઠ સાથે વેર કરીને, આવ્યો અગસ્ત્યને શર્ણ. ૨૫
શ્રીરામચંદ્ર કહે સુણો સુતીક્ષ્ણ, કહો મુજને એ નાટ;
વસિષ્ઠ અને વિંધ્યાચળને, વળી વેર થયું શા માટ? ૨૬

અધ્યાય ૫ મો

રાગ દેશાખ

સુતીક્ષ્ણ કહે સાંભળો રઘુપતિ, પાવન પુણ્યપવિત્ર;
વિસ્તારી તમને સંભળાવું, અગસ્ત્યનું જન્મચરિત્ર. ૧
મિત્રાવરુણ નામે જે મુનિવર, રહેતા સિંધુતીર;
તપ અનુષ્ઠાન ક્રિયા જપ કરતા, બ્રહ્મવેત્તા મુનિધીર. ૨
સાગર કેરી છોળો આવે ત્યારે, પોતાની વસ્તુ તણાય;
કોઈ દિન આસન વસ્ત્ર કમંડળ, કોઈ દિન પાત્ર જ જાય. ૩
અકળાયા મુનિ સિંધુ ઉપર, થયા ઘણું ક્રોધવાન;
હાવે ઉદે કરું એક પુત્ર એવો, કરે સાગરજળનું પાન. ૪
પછે મૃત્તિકાનો એક કુંભ કર્યો, મૂક્યું શુક્ર પોતાનું તે માંહે;
કુંભનું જત્ન કરીને મૂક્યો, એકાંત સ્થળમાં ત્યાંહે. ૫
જ્યારે પૂરા માસ થયા ત્યારે, ઘટ ભાગીને નીકળ્યો પુત્ર;
અદ્ભુત આકૃતિ સહિત છે અંગે, યજ્ઞોપવીત કટીસૂત્ર. ૬
અગસ્ત્ય એવું નામ જ પાડ્યું, મોટો થયો તે તન;
પિતાની આજ્ઞા માગી આવ્યો, કાશીક્ષેત્ર પાવન. ૭
ત્યાં સંપૂરણ વિદ્યા ભણિયો, પછે પામ્યો તન યૌવન;
હાવે કન્યા સુંદર મળે તો પરણું, એમ વિચાર્યું મન. ૮
એક કાન્યકુબ્જ દેશનો રાજા, તેને ઘણી કન્યાય;
ત્યાં આવીને કરી યાચના, કન્યા એક મુનિરાય. ૯
ત્યારે રાજા કહે હજુ નાની છે, વરજોગ થશે જેણીવાર;
તમે આવજો આપીશ, મુનિવર કન્યા એક નિરધાર. ૧૦
વચન સાંભળીને ગયા પાછા, અગસ્ત્ય મુનિવર જેહ;
ત્યાં થોડે કાળે સ્વયંવર કરી રાયે, કન્યા પરણાવી તેહ. ૧૧
ત્યારે અગસ્ત્યને તો ભૂલી ગયો, પરણાવી સહુ કન્યાય;
રાજકુંવરને જ્યાં ત્યાં આપી, નિવૃત્તિ પામ્યો રાય. ૧૨

અગસ્ત્ય કેરો શિષ્ય થયો પછે, રહ્યો તે દક્ષિણ દેશ;
લક્ષ યોજનનો ઊંચો પરવત, મહા અભિમાની વેશ. ૪૧
એમ ઊંચો વધવા માંડ્યો અતિશે, સ્વર્ગમાં થયો અંધકાર;
ત્યારે અગસ્ત્ય પાસે ઇંદ્રે આવી, કહ્યો ગિરિનો સમાચાર. ૪૨
અગસ્ત્ય ત્યાંથી આવ્યા પોતે, પર્વત કેરી પાસ;
સાષ્ટાંગ કરીને પડિયો પૃથ્વી, સૂતો યથા અવકાશ. ૪૩
ત્યારે અગસ્ત્ય કહે હો વિંધ્યાચળ, હાવે સૂતો રહે જે આપ;
મુજ આજ્ઞા વિના ઊઠીશ તો, તુંને બાળીશ દઈને શાપ. ૪૪
પછે તે દિવસના અહીં રહ્યા છે, આ દંડકવન મોઝાર;
પત્ની સહિત નિજ આશ્રમ બાંધી, અગસ્ત્ય રહ્યા આ ઠાર. ૪૫
સુતીક્ષ્ણ કહે સુણો રઘુકુળભૂષણ, સમરથ શ્રીભગવાન;
હાવે બીજું ચરિત્ર કહું કુંભજનું, જે કર્યું સાગરનું પાન. ૪૬

વલણ

સાગરજળનું પાન કીધું, એવા મિત્રાવરુણના તન રે;
સુતીક્ષ્ણ વાણી બોલિયા, તમો રાઘવ ધરજ્યો મન રે. ૪૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे श्रीरामसुतीक्ष्णसंवादे अगस्त्योत्पत्तिकथनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

દેશી ચાલતી

સુતીક્ષ્ણ કહે સુણો દશરથનંદન, પાવન પુણ્ય પવિત્ર;
વિસ્તારી તમને સંભળાવું, અગસ્ત્ય ઋષિનું ચરિત્ર. ૧
અસુર ત્રૈણે બંધુ કપટી, વનમાં રહેતા તેહ;
ઘણા મુનિવર માર્યા તેણે, કપટ કરીને જેહ. ૨
આતાપી થાય ફળરૂપે, વાતાપી થાય દાતાર;
ઇલ્વણ આશ્રમ કરી કારમો, રહેતો વનમોઝાર. ૩
આદર કરીને તેડી લાવે, મુનિવરને નિજ ઘેર;
કારમાં ફળ ખવડાવે તેને, જળ પાય રૂડી પેર. ૪

ત્યારે પેટ ફાડીને અસુર નીકળે, વિપ્ર તે પામે મરણ;
એમ ઘણાક મુનિવર માર્યા, એવું કરે આચરણ. ૫
પછે બ્રાહ્મણ સરવે ટોળે મળીને, આવ્યા અગસ્ત્યની પાસે;
સ્વામી સર્વનું મૃત્યુ આવ્યું, હાવે કેમ રહેવાશે? ૬
પેટ ફાડીને મારે સહુને, કપટ કરી મતિ પાપ;
શંભુ તણું વરદાન જ પામ્યા, માટે ન લાગે શાપ. ૭
એવાં વચન સુણીને અગસ્ત્ય જ ઊઠ્યા, આવ્યા અસુરને ઘેર;
ત્યારે પાપીએ ઊઠીને આદર કીધો, મુનિ પૂજ્યા બહુ પેર. ૮
મહારાજ પરોણા અમ ઘેર હાવે, રહો આજનો દન;
આ ફળજળ અંગીકાર કરોને, અમને કરો પાવન. ૯
ત્યારે અગસ્ત્ય કહે આજ પાવન કરવા, આવ્યો છું આંહે;
આતાપી થયો સુંદર ફળ પાકાં, વાતાપીએ આપ્યાં ત્યાંહે. ૧૦
પછી અગસ્ત્ય મુનિ ફળ અશન કરીને, હાથ ફેરવ્યો પેટ;
પેલો અસુર ઉદરમાં બળવા લાગ્યો, કાંઈ નવ ચાલ્યું નેટ. ૧૧
ત્યારે વાતાપીએ હાંક જ મારી, બોલ્યો ઉદરથી તેહ;
મને જઠરાગ્નિમાં બાળી પચાવ્યો, તમને મારશે એહ. ૧૨
એવાં વચન સુણી બંન્યો જણ ઊઠ્યા, શસ્ત્ર ગ્રહીને હાથ;
ત્યારે ધનુષબાણ ગ્રહી યુદ્ધ કરી માર્યો, વાતાપીને મુનિનાથ. ૧૩
એમ આતાપી વાતાપી બંન્યો, માર્યા મુનિવર શૂર;
ત્યારે ઇલ્વણે જાણ્યું મુજને મારશે, નાઠો ત્યાંથી ભૂર. ૧૪
ત્રિભુવનમાં કોઈએ નહિ રાખ્યો, અગસ્ત્ય ઋષિનો ચોર;
જ્યાંહાં જાય ત્યાં મુનિવર, પૂંઠે ફરતા કરતા જોર. ૧૫
પછે અસુર આવી સાગરમાં પેઠો, જળરૂપે થઈ એહ;
નિવરે આવી માગ્યો પણ, નવ કાઢી આપ્યો તેહ. ૧૬
કળશોદ્‌ભવ ક્રોધાતુર થઈને, ઉતાર્યું અભિમાન;
ત અંજલિ મંત્ર ભણી કર્યું, સાગરજળનું પાન. ૧૭
તે જળવત્ આવ્યો અસુર ઉદરમાં, એમ ત્રેગે પામ્યા પતન;
સિંધુ સરવે સુકાઈ ગયો ને, તલખે જળચર જન. ૧૮

સહુ દેવે મળી કુંભજ ઋષિ કેરી, પ્રાર્થના કરી ત્યારે;
પછે દિવસ કેટલે કરુણા કરી, મુનિ સાગર ભરિયો વારે. ૧૯
ક્ષારસમુદ્ર થયો તે માટે, મોતી જેમાં થાય;
રત્ન પાકે માટે રત્નાકર, એ અગસ્ત્યનો મહિમાય. ૨૦
અગસ્ત્યમુનિનાં ચરિત્ર ઘણાં છે, એ વિણ બીજાં અન્ય;
એ રામ તમારા ભજનપ્રતાપે, મોટા થઈ ગયા મુનિજન. ૨૧
તે અગસ્ત્યનો પેલો આશ્રમ, આવ્યો શ્રીરઘુરાય;
શ્રીરામ લક્ષ્મણ આનંદ પામ્યા, સુણી અગસ્ત્ય કેરી કથાય. ૨૨

વલણ

અગસ્ત્ય કેરી કથા સુણીને, હરખ્યા શ્રીરઘુરાય રે;
પછે વિદ્યાર્થીએ રામને દીઠા, ત્યારે મુનિને કહેવા જાય રે. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे श्रीरामसुतीक्ष्ण-संवादे अगस्त्येन समुद्रपानो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭મો

રાગ સોરઠ

અનેક શિષ્યે કહ્યું આવી, સુણો મુનિ મહારાજ;
રામ-લક્ષ્મણ જાનકી આવે, આપણે આશ્રમ આજ. ૧
એવું સાંભળીને અગસ્ત્ય હરખ્યા, ઊઠિયા તેણીવાર;
રઘુનાથને તેડવા ચાલ્યા, સાથે વિપ્ર અપાર. ૨
મુનિ કહે તપ જપ જોગ સાધન, સમાધિ અનુષ્ઠાન;
જેને પામવા કરીએ સહુ તે, આવ્યા શ્રીભગવાન. ૩
એવું કહી ઉતાવળા, સામા ગયા ઘટજાત;
એવે દીઠા સન્મુખ આવતા, સીતા સહિત બે ભ્રાત. ૪
ત્યારે રામ-લક્ષ્મણ નમ્યા આવી, અગસ્ત્ય કેરે પાય;
આશિષ દેઈ મુનિએ પછી, ચાંપ્યા રુદે રઘુરાય. ૫
નિજ આશ્રમે લાવી પછે, બેસાડિયા આસન;
રઘુવીરને વીંટી કરી, બેઠા સહુ મુનિજન. ૬

જાચક જ્યમ દાતાર પૂછે, મુનિ શોભે તેમ;
સ્વાગત બહુ વિધિએ કરી, પૂછી કુશળતા પ્રેમ. ૭
ઋષિપત્ની વેષ્ટિત જાનકી, મળી બેઠાં મંડળ માંહે;
જ્યમ આદિ માયા ભગવતી, પૂંઠે અનંત શક્તિ ત્યાંહે. ૮
સમાચાર પૂછે સીતાને, મુનિપત્નીઓ બહુ પેર;
જ્યમ ઘટે ત્યમ કહ્યું જાનકી, જે થયું કારણ ઘેર. ૯
મુનિપત્ની કહે રે જાનકી, કહો કિયા તમ ભરથાર?
ત્યારે સીતાએ સમસ્યા કરી, દેખાડિયા તેણીવાર. ૧૦
આ શ્યામસુંદર સુભગ તન, મમ સ્વામી શ્રીરઘુવીર;
પેલા ગૌર લક્ષ્મણ નામ એ મુજ, દિયર બાવન વીર. ૧૧
એવાં વચન સુણી સીતા તણાં, હરખી સહુ દ્વિજનાર;
સૌભાગ્ય રહેજો કુશળ તમ, આશિષ દીધ અપાર. ૧૨
ઘણો આગ્રહ કરીને અગસ્ત્યે, રાખિયા શ્રીઅવિનાશ;
આતિથ્ય બહુ વિધિએ કર્યું, રહ્યા રામ ત્યાં એક માસ. ૧૩
અખંડ ચાપ ને અક્ષય ભાથા, શસ્ત્ર કવચ અભેદ;
તે અગસ્ત્યે આદર કરી, રામને આપ્યા વેદ. ૧૪
વળી મહા અમોઘ પ્રચંડ એક, આપિયું તીક્ષ્ણ બાણ;
જ્યમ નવે ગ્રહમાં રવિ પ્રતાપિક, એવો તે નિરવાણ. ૧૫
અગસ્ત્ય કહે હો રામ થાય જ્યારે, યુદ્ધ રાવણ સાથ;
આ બાણ છેલ્લું મૂકજો, જય પામશો રઘુનાથ. ૧૬
મુનિ તણો મહિમા વધારવા, કર્યું રામે અંગીકાર;
એક માસ રહી પછે થયા સત્વર, જાવા વન મોઝાર. ૧૭
અગસ્ત્યને કહે રામજી, કહો અમે રહીએ કયાંયે?
અમને બતાવો શુભ સ્થળ, નિવાસ કરીએ ત્યાંહે. ૧૮
મુનિ કહે ગોદાવરીતટ, પંચવટ છે સાર;
પવિત્ર છે તે ભોમ માટે, રામ રહો તે ઠાર. ૧૯
પછે આજ્ઞા માગી મુનિ તણી, નીકળ્યા શ્રીરઘુવીર;
પંચવટી મારગ ચાલ્યા, પોતે શ્રીરણધીર. ૨૦

જાનકીને મધ્ય રાખી, જાય ચાલ્યા ત્યાંહે;
એક પરવત જેવો પ્રૌઢ પક્ષી, બેઠો મારગ માંહે. ૨૧
લક્ષ્મણ કહે મહારાજ આ કોઈ, અસુર પક્ષીરૂપ;
એમ કહી ચઢાવ્યું ધનુષ ઉપર, બાણ પન્નગભૂપ. ૨૨
ત્યારે જટાયુ બોલ્યો પછે, તમો કોણ છો બે વીર?
શું કરવા મારો મન? સાચું કહો રણધીર. ૨૩
રઘુવીર કહે રાય દશરથ, અવધપુર છે જ્યાંહે;
તે તણા અમો પુત્ર બે, નીકળ્યા છું વનમાંહે. ૨૪
તું કોણ પક્ષીરૂપ છે? દીસનો મોતી કાય!
ત્યારે જટાયુ તવ બોલિયો, તમો સુણો શ્રીરઘુરાય. ૨૫
અરુણ કેરા પુત્ર છું અમો, વીર બે બળવાન;
ગીધ જાતિ પક્ષી છું હું, જટાયુ અભિધાન. ૨૬
મુજ જ્યેષ્ઠ બંધુ સંપાતિ, તે રહે સાગર તીર;
રાય દશરથ સાથ મારે, મિત્રાઈ છે રઘુવીર. ૨૭
જ્યારે સ્વર્ગમાં રાજા ગયા, દેવોને કરવા સાહ્ય;
ત્યારે અમો રહેતા એકઠા, ઘણી પ્રીત માંહોમાંહ્ય. ૨૮
તે તણા તમો પુત્ર બંન્યો, રામ-લક્ષ્મણ વીર;
કહો સુખી છે મમ બંધુ દશરથ, પ્રતાપી રણધીર? ૨૯
એવું સાંભળી રઘુવીરને, જળ ભરાયું લોચન;
દ્વિજરાયને સરવે કહ્યું જે, પામ્યા રાય પતન. ૩૦
તે સુણી ગીધે રુદન કીધું, સંભાળી નિજ હેત;
પછે જટાયુને મળ્યા પોતે, રામ પ્રેમ સમેત. ૩૧
પિતા સમ છો તમો મારે, સુણો પક્ષીરાજ;
મારે દેખાડો શુભ ઠામ, રહેવા તણો અમને આજ. ૩૨
ત્યારે જટાયુ કહે રહો સુખે, આ પંચવટી મોઝાર;
હુંયે પણ રહું છું અહીં, આ વન વિષે નિરધાર. ૩૩
જો કામ પડશે તમારે તો, કરીશ આવી સહાય;
પછે જટાયુને મતે કરી ત્યાં, રહ્યા શ્રીરઘુરાય. ૩૪

ગૌતમી ગંગાતટે, વડ પંચ છે જે ઠાર;
ત્યાં પર્ણકુટી રચી સુંદર, રહ્યા જુગદાધાર. ૩૫
બેસવાનો મંડપ કર્યો, આગળ ઘણો વિસ્તાર;
પાસે વહે ગોદાવરીનું, નીર નિર્મળ સાર. ૩૬
ત્યાં સીતાએ શુભ બાગ રચિયો, પુષ્પ નાના રંગ;
તુલસી તણું વન વાવિયું, કેવડો, ડમરો સંગ. ૩૭
પક્ષી બોલે બહુ ભાતનાં, વહે શીત મંદ સમીર;
એવી શોભા કરીને પંચવટીમાં, રહ્યા શ્રીરઘુવીર. ૩૮

વલણ

રહ્યા શ્રીરઘુવીર પોતે, પંચવટી મોઝાર રે;
સહુ આવે મળવા રામને, મુનિ પામ્યા હરખ અપાર રે. ૩૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे श्रीरामचंद्रस्य पंचवटयागमनो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો

રાગ સોરઠ ગરબાની દેશી

પંચવટીમાં શ્રીરઘુવીર વિરાજતા જો,
સેવા કરતાં સીતાલક્ષ્મણ સંગ જો;
કુળનો ધર્મ પોતાનો સરવે પાળતાં જો,
લીલા કરતાં નિત્ય નિત્ય નૌતમ રંગ જો. પંચ૦ ૧
પાસે વહે છે નિર્મળ જળ ગોદાવરી જો,
ઠામઠામ મઠ છાઈ રહ્યાં મુનિ ધીર જો;
સફળ સઘન તરુછાયા તટ ગંગા તણું જો,
ચાલે મંદ સુગંધી શીત સમીર જો. પંચ૦ ૨
પર્ણકુટી પાસે સીતાએ વાડી કરી જો,
વાવ્યાં છે માંહે તુલસી કેરાં વૃંદ જો;
જાઈ જૂઈ મુચકંદને મારવો મોગરો જો,
ખટપદ ગુંજે લેતા મધુ મકરંદ જો. પંચ૦ ૩

ગુલાબ ચંપક ડમરો ચંબેલી માલતી જો,
હિંડોળા ખાતી કરેણી આંબા સાખ જો;
જામફળી દાડમ નારંગી કદળી જો,
મંડપ ઉપર લચકે લૂમી-દ્રાક્ષ જો. પંચ૦ ૪
નાળિયેર જંબીર ફણસ ને ફોફળી જો,
સીતાફળી શતપત્રા કુંદ કલ્હાર જો;
ચોપાસે મઘમઘતો મહેકે કેવડો જો,
ભાતભાતનાં ફૂલ્યાં ફૂલ અપાર જો. પંચ૦ ૫
તરુ પર પંખી શબ્દ કરે સોહામણા જો,
બક પારાવત ચકવા-ચકવી ભૃંગ જો;
હંસ કારંડવ ચકોર ચાતક કોકિલા જો,
કપોત ખંજન આદિ લલિત વિહંગ જો. પંચ૦ ૬
ભૂમિ ઉપર મોર કળા કરી નાચતા જો,
મેના પોપટ બોલે જયજય રામ જો;
સારસ સુંદર શબ્દ કરે સોહામણા જો,
પિયુને બોલાવે બપૈયા પૂરણ કામ જો. પંચ૦ ૭
એવાં ખગ મૃગને જોઈ સીતા મન સુખ પામતાં જો,
પ્રભુને દેખાડે લાંબા કરી કરકંજ જો;
જે જગતજનની આદિમાયા ભગવતી જો,
તે લીલા કરે છે જનમન કરવા રંજ જો. પંચ૦ ૮
ક્યારે પ્રભુ કળી કુસુમની ભરતા કેશમાં જો,
ક્યારે કરતા કેસર-આડ કપાળ જો;
એમ જનકસુતાને રઘુપતિ લાડ લડાવતા જો,
સકળ વિશ્વમાં નહિ ઉપમા સમતોલ જો. પંચ૦ ૯
વનવાસી સહુ રઘુપતિ પાસે આવતા જો,
મહા બડભાગી કોલ કિરાત આભીર જો;
તે પડિયા ભરીભરી વનફળ મેવા લાવતા જો,
તુંબીફળ ભરી લાવે પાવન ખીર જો. પંચ૦ ૧૦

સાધન જપ તપ જોગ જગન દુર્લભ સદા જો,
જે પદરજ ઇચ્છે બ્રહ્મા ત્રિપુરાર જો;
તે અચ્યુત આદર કરી તેને બોલાવતા જો,
કરતા તેની સેવા અંગીકાર જો. પંચ૦ ૧૧
મોટા મુનિવર આવે દર્શન કારણે જો,
મંડળ મળી બેસે મંડપ એકાંત જો;
તેની સાથે કરતા ચર્ચા વારતા જો,
આત્મનિરૂપણ ભક્તિ તણા સિદ્ધાંત જો. પંચ૦ ૧૨
તે પ્રભુ ધર્મ નિગમપથ પાળક અવતર્યા જો,
નિજ ઇચ્છાએ કરવા લીલા અપાર જો;
મુનિમનરંજન લાડ પાળવા ભક્તનાં જો,
વનમાં વસિયા દશરથ રાજકુમાર જો. પંચ૦ ૧૩
એ પુરુષોત્તમ પૂરણાનંદ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે જો,
જેને શાસ્ત્ર નિગમ ઉપનિષદ ગાય જો;
તે પ્રભુ પ્રકટ્યા ભક્ત તણાં દુઃખ ટાળવા જો,
જન ગિરધર ગુણ ગાતાં તૃપ્ત ન થાય જો. પંચ૦ ૧૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे
पंचवट्याश्रमलीलावर्णनो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો

રાગ સારંગ

પંચવટીમાં રામ રહ્યા છે, આનંદમાં દિન જાય;
સેવા કરે રઘુવીરની ભાવે, લક્ષ્મણ ને સીતા ય. ૧
ભીલડીઓનાં જૂથ મળીને, સીતાને જોવા આવે;
ભાતભાતનાં વનફળ મેવાં, પડિયા ભરીભરી લાવે. ૨
મૃગનાં ટોળાં ચરવા આવે, સીતાની વાડીમાંહે;
તે જનકસુતાનું રૂપ જોઈ, સહુ ચકિત થઈ રહે ત્યાંહે. ૩

નિજ કુળ કેરો ધર્મ પાળતા, ધર્મધોરિંધર ધીર;
પરિચર્યા સહુ સીતા કરે, ફળ લાવે લક્ષ્મણ વીર. ૪
નિત્યે સૌમિત્રી ફળ લાવીને, મૂકે સીતા પાસ;
શ્રીરામને આરોગાવીને વળતાં, પોતે કરે ફળ ગ્રાસ. ૫
સીતા જાણે જે લક્ષ્મણ વનમાં, કરતા હશે ફળ આહાર;
એવું જાણી ફળ નથી આપતાં, કહેતાં નથી નિરધાર. ૬
રામ આજ્ઞા વિના ફળ નથી ખાતા, પોતે લક્ષ્મણ વીર;
આગલ્યું ભવિષ્ય વિચારીને, નથી કહેતા શ્રીરઘુવીર. ૭
સૌમિત્રી સદા ઉપવાસી રહે, પણ ક્ષુધા ન પીડે તન;
એ રીતે નિત્યમેવ આચરે, હરખ શોક નહિ મન. ૮
શ્રીરામ જાનકી પર્ણકૂટીમાં, પોઢે નિશાએ જ્યારે;
લક્ષ્મણ બારણે ચોકી કરતા, નિદ્રા કરે નહિ ત્યારે. ૯
એમ ક્ષુધા નિદ્રા બે જીતી લક્ષ્મણે, સેવતાં શ્રીરઘુવીર;
બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળે સદા, એવા જતિશિરોમણિ ધીર. ૧૦
હાવે એક દિવસ લક્ષ્મણજી પોતે, ફળ લેવા ગયા વન;
તે મહાવનમાં એક વાંસનું જાળું, દીઠું ગંભીર સઘન. ૧૧
તે જાળામાં એક અસુર બેઠા છે, તપ કરવા ધરી હેજ;
સંબર નામે શૂર્પણખાનો સુત, રાવણનો ભાણેજ. ૧૨
સાઠ સહસ્ર સંવત્સર કેરું, બેઠા લઈને નીમ;
આરાધન શંકરનું કરતો, થઈ છે તપની સીમ. ૧૩
તેને નથી દેખતું બારણેથી કોઈ, બેઠો વાંસના ભોથા માંહે;
કાળશસ્ત્રની કરી કામના, તપ આચરતો ત્યાંહે. ૧૪
જો કાળશસ્ત્ર શિવ આપે તો કરું, સકળ દેવનો નાશ;
એવું આદરી ગુપ્ત બેઠો છે, તપ કરવાને તાસ. ૧૫
ત્યારે લક્ષ્મણ મન વિચાર કરે છે, આ વાંસ કરું છેદન;
તો વાઘવરુ સંતાઈ રહે નહિ, નિષ્કંટક થાય વન. ૧૬
એટલે કાળશસ્ત્ર પડ્યું શિવનું, વિદ્યુતવત ચળકાર;
ત્યારે લક્ષ્મણે કરમાં લેઈને જોયું, દીઠી તીક્ષ્ણ ધાર. ૧૭

લક્ષ્મણ કહે તું કોનું શસ્ત્ર ? ત્યારે વાચા થઈ તેણીવાર;
હું શિવનું શસ્ત્ર તે આપ્યું અસુરને, તપનું ફળ નિરધાર. ૧૮
પછે લક્ષ્મણે શિવનો મંત્ર ભણીને, મૂક્યું તત્ક્ષણ ત્યાંહે;
તે જાળું કપાઈને પડ્યું વેગળું, છેદાયો અસુર તે માંહે. ૧૯
અસુર પડ્યો બે ભાગ થઈ, ગયું શસ્ત્ર પાછું શિવલોક;
સૌમિત્રીએ જાણ્યું કે મુનિ છેદાયા, પામ્યા ઘણું મનશોક. ૨૦
પછી ફળ લેઈ આવ્યા પંચવટીમાં, પસ્તાયા મન માંહ્ય;
વનમાં જે કાંઈ વાત નીપની, તે કહી રઘુવરને ત્યાંય. ૨૧
ત્યારે શ્રીરઘુવર હસીને બોલ્યા, સાંભળ મારા વીર;
એ મુનિ નહિ રાવણનો ભાણેજ, શૂર્પણખાસુત રણધીર. ૨૨
એ અસુર મરાયો માટે આવશે, ઘણા નિશાચર આંહે;
માટે સાવધાન થઈ રહેજો વીરા, હાવે આ વનમાંહે. ૨૩
એવાં વચન સુણીને લક્ષ્મણ કેરો, શોક શમ્યો નિર્વાણ;
પછી ભાથા ધનુષ કવચ ધરી રહેતા, સજ્જ થઈ ફરતા જાણ. ૨૪
હાવે લંકામાં શૂર્પણખા રહે, તેને આવ્યું ઘોર સ્વપ્ન;
તે નિશા વિષે ઝબકીને જાગી, જાણ્યું પુત્ર પતન. ૨૫
પછી ચાર નિશાચરી સાથે લેઈને, ચાલી પ્રાતઃકાળ;
જ્યાં સુત બેઠો તપ કરવાને, ત્યાં આવી તત્કાળ. ૨૬
જુએ તો જાળું કપાયું દીઠું, પુત્રતણા બે ભાગ;
પછી વિલાપ કરવા લાગી વનિતા, આણી સુત અનુરાગ. ૨૭
કલ્પાંત કરતી કહે કામની, સખીઓશું તેણીવાર;
હવે ખેપ કરીને ખોળી કાઢું, એનો મારણહાર. ૨૮
આ વનમાંહે હશે એ વેરી, ઝાલું જઈને આજ;
ભક્ષણ કરું તે દુષ્ટ તણું તો, હોલાય મારી દાઝ. ૨૯
એવે મનુષ્ય તણાં ત્યાં પગલાં દીઠાં, પડિયાં પૃથ્વી માંહે;
શૂર્પણખા કહે સુતનો વૈરી, દીસે છે કો આંહે. ૩૦
સુણો સખી કો યોદ્ધો મોટો, મનુષ્ય મધ્યે મહાવીર;
માટે શામ દામ છળ બળ કરી ઝાલું, મારું થઈને ધીર. ૩૧

પછે સોળ વરસની થઈ સુંદરી, મુગ્ધા ગોરે ગાત્ર;
જેના રૂપ થકી બ્રહ્માદિક, મોહ પામે નરમાત્ર. ૩૨
પીન પયોધર કટી કેસરી, તન સૂક્ષ્મ કોમળ ચર્ણ;
જઘનસ્થળ રંભા ભુજ કરી કર, ચતુરા ચંપક વર્ણ. ૩૩
વિધુમુખી મૃગનયની ચપળા, પહેર્યાં ચોળી ચીર;
અલંકાર તનમંડિત જોઈને, મુનિવર મૂકે ધીર. ૩૪
એમ બનીઠનીને ચાલી બાળા, ફરતી વનમોઝાર;
સાથે સુંદર સખીઓ બબ્બે, બે પાસે નિરધાર. ૩૫
તેવતેવડી સખીઓ સાથે, ચાલે લટકતી ચાલ;
ઉરમંડળને કટી કંપાવે, ઉઘાડે ઉદર વિશાળ. ૩૬
એવી થઈ શૂર્પણખા ચાલતી, જાતી દૃષ્ટે ત્યાંહે;
ત્યારે દૂર થકી લક્ષ્મણને દીઠા, વીણતા ફળ વનમાંહે. ૩૭
સ્કંધે ભરાવ્યું કોદંડ બાંધ્યા, કટીએ ભાથાસાર;
ત્યારે શૂર્પણખાએ તે સખીઓને, દેખાડ્યા તેણીવાર. ૩૮
પેલો વીર ફરે છે એણે, માર્યો મારો તન;
માટે છળબળ કરી પમાડું એને, નિશ્ચે આજ પતન. ૩૯

વલણ

પમાડું આજ પતન એને, એમ કહે ભગિની રાવણ તણી;
એવે લક્ષ્મણ પાસે આવી ઊભી, તેના રૂપની શોભા અતિઘણી.

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे खरासुरछेदने शूर्पणखापंचवटयागमनो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો

રાગ બિહાગડો

આવી આસુરી લક્ષ્મણ પાસે, ઊભી સન્મુખ કરતી હાસ;
હાવભાવ કટાક્ષ કરંતી, નેત્રે ઉત્તમ નેહ ધરંતી. ૧
મોહ પમાડે રતિરસ તંત્ર, પ્રયોજે મન્મથના મંત્ર;
ચંચળ કરતી ચીર નવરંગ, દેખાડે છે પોતાનું અંગ. ૨

મંદ હાસ્ય કરી મૃગનેણ, બોલી લક્ષ્મણ પ્રત્યે વેણ;
હે સમરથ રાજકુમાર, હું કરવા ઇચ્છું ભરથાર. ૩
હજુ હું છું કુંવારી જાત, ખોળું છું વરને દિનરાત;
ફરું જોતી સ્વામીનો પંથ, મારા જેવો મળ્યો નહિ કંથ. ૪
આજ ઈશ્વરે મેળવ્યા તમને, પામી હરખ વરો હવે અમને;
તમ યોગ્ય જ હું છું નારી, માટે પરણો મને સુખકારી. ૫
વિધિએ મેળવ્યો સંયોગ, ભોગવો મનગમતા ભોગ;
એવાં સાંભળી મધુર વચન, મોહ પામ્યા નહિ લક્ષ્મણ મન. ૬
છે રામકૃપાના પાત્ર, વિષય સ્વપ્ને નથી તલમાત્ર;
એનો જોઈ સુંદરતાનો વેશ, નવ મોહ્યા જે સાક્ષાત્ શેષ. ૭
ઇંદ્રિજિત જતિ છે વિરક્ત, રઘુવીર ચરણે આસક્ત;
કરી વાસના મૂળ છેદન, તેનું ચંચળ નવ થાય મન. ૮
જેણે કર્યું અમૃતનું પાન, તે પીએ ન હળાહળ આન;
રવિને તમ ન કરે બાધા, પૂજે નહિ પ્રેત વિષ્ણુ આરાધ્યા. ૯
જેને ઘેર કામ ગોધન, તે ન હોય દરિદ્રી જન;
જેને આંગણે સુરતરુ લીખ, તે શું કરવાને માગે ભીખ? ૧૦
નંદનવનનો ભ્રમર નિવાસ, ન લે અર્કપુષ્પની વાસ;
આમ આત્મલાભે જે સંતુષ્ટ, તે ન થાય વિષયથી પુષ્ટ. ૧૧
એવા લક્ષ્મણ સાહસ ધીર, બોલ્યા વચન મૃદુ ગંભીર;
સુણ સુંદરી સાચી વાત, તું વરવા ઇચ્છે સાક્ષાત. ૧૨
મારે માથે વડીલ છે અત્ર, રઘુવીર સીતા શિરછત્ર;
તે છે શિવપારવતી જેવાં, મુજ માતપિતા ગુરુ તેવાં. ૧૩
પેલી પંચવટીમાં રહે છે, નિજધર્મ સદા શિર વહે છે;
તેની આજ્ઞા વિના ન પરણાય, જો આ પૃથ્વી રસાતળ જાય. ૧૪
ઊગે પશ્ચિમ દિનમણિ આજ, ન કરું એ સહસા કાજ;
...મઆજ્ઞા વિના સતબંધ, તુજ સાથે ન થાય સંબંધ. ૧૫
એવાં વચન સુણી તે નાર, આવી પંચવટી મોઝાર;
રહ્યા વનમાં લક્ષ્મણવીર, જતિધર્મ ધોરિંધર ધીર. ૧૬

શર્પણખા સખીને કહે છે, એ ત્રણે જણ તો અહીં રહે છે;
હમણાં પ્રપંચ કરીને મળીશું, ત્રણે જણને નિશાએ ગળીશું. ૧૭
એવું કપટ વિચારી.કરણ, આવી લાગી સીતાને ચરણ;
ભાભીજી તમે કરુણા લાવો, મુંને લક્ષ્મણને પરણાવો. ૧૮
આજ.લગી હું કરણ કુમારી, છું કામાતુર વ્રેહે દુઃખ ભરી;
મારે શરણ તમારે આવી, લખ્યો છે મુજ એ વર ભાવી. ૧૯
હું કરીશ તમારી સેવાય, છું કુળવંત પતિવ્રતાય;
તમો સ્ત્રીની ગતિ સહુ જાણો, તે મારે દયા મુજ પર આણો. ૨૦
મેં મન સાથે વર્યા એહ, છે એના મનમાં સંદેહ;
એને આજ્ઞા આપો નિરધાર, કરો આ રતિનો ઉપકાર. ૨૧
મારે પરણાવો એવું જાણી, હું દેરાણી તમો જેઠાણી;
સીતાએ સુણ્યાં એવાં વચન, ઘણું મનમાં થયાં તે પ્રસન્ન. ૨૨
ભલી વિધિએ મેળવી જોડ, એના રૂપ વિષે નથી ખોડ;
જાનકીએ વિનવિયા રામ, સુણો વિનતિ પૂરણકામ. ૨૩
આ કન્યા આવી વરવા કાજ, આપો આજ્ઞા લક્ષ્મણને આજ;
મળી જોડ એ લક્ષ્મણ સરખી, એને જોઈને હું ઘણું મન હરખી. ૨૪
મારે ગંમત થશે મહારાજ, કરશે પરિચર્યા કાજ;
સુણી વચન હસ્યા રઘુવીર, જે સર્વાત્મા શ્યામ શરીર. ૨૫
ચર અચર પરીક્ષક ચિત્ત, જે માયાચક્ર ચાલક નિત્ય;
કરતા હરતા પાળક પોતે, તે નિશાચરી ઓળખી જોતે. ૨૬
જ્યમ રુદેપરીક્ષા વચને, વરણાશ્રમ તે ક્રિયારચને;
જ્યમ ભૂતદયાએ જ્ઞાન, શબ્દ ઉત્તરે પંડિત માન. ૨૭
પ્રેમે કરી જણાયે ભક્તિ, સાચો સ્નેહ હોય આસક્તિ;
દાને કરી ઉદાર કહેવાય, શૂરપણું રણમાં જણાય. ૨૮
નીતિ લક્ષણે કરી રાજન, એમ આસુરી ઓળખી મન;
ત્યારે રામ કહે જા નારી, વરશે લક્ષ્મણ તુજને વિચારી. ૨૯
રામ સન્મુખ ઘૂંઘટ તાણી, હસી બોલી તે વિનતા વાણી;
લખો અંક મારા કરમાંહે, વાંચી પરણશે મુજને ત્યાંહે. ૩૦

રઘુવીર કહે સુણ નારી, મારે એક પત્નીવ્રત ભારી;
તુજ કરનો કરું હું સ્પર્શ, તો જાયે મુજ વ્રત ઉત્કર્ષ. ૩૧
તુજ પૃષ્ઠે લખું આજ્ઞાય, ત્યારે અવળી થઈ અબળાય;
લીધી દર્ભસળી નિરધાર, રામે લખિયું પૃષ્ઠ મોઝાર. ૩૨
એ રાવણની ભગિની પ્રમાણ; શૂર્પણખા નિશાચરી જાણ;
એનાં કરણ નાસિકા જેહ, નિશ્ચયે છેદન કરશો તેહ. ૩૩
પછી જીવતી મૂકજો ધીર, સ્ત્રીહત્યા ન કરશો વીર;
એવું લખી મોકલી રામ, ચાલી અબળા જાણ્યું થયું કામ. ૩૪
સૌમિત્રી શું હસી બોલી ધીરે, જુઓ વાંચો લખ્યું તમ વીરે;
વાંચ્યા લક્ષ્મણે અક્ષર તેહ, ત્યારે નિવર્ત્યો સંદેહ. ૩૫
આવ્ય અબળા, તું એકાંત, પરણું તુજને તજી ભ્રાંત;
પેલી સખીઓને કરી દૂર, લેઈ ચાલ્યા એકાંતે સુર. ૩૬
ચોટલો ગ્રહી પૃથ્વી પાડી, ચાંપી ચરણ થકી ઘણું તાડી;
કાઢ્યું ખડ્ગ વિદ્યુત સમાન, તેનાં છેદ્યાં નાસિકા ને કાન. ૩૭

વલણ

નાસિકા છેદી નારની, વળી કાપ્યા બંને કાન રે;
ચીસ પાડીને નાઠી ત્યાંથી, તન થયું ગેરુ સમાન રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे
शूर्पणखाविरूपकरणं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો

રાગ મેવાડો

શૂર્પણખા કેરાં કરણ નાસિકા, લક્ષ્મણે છેદ્યાં જ્યારે જી;
પ્રચંડ રૂપ થઈ રુધિરે ગળતી, નાઠી નિશાચરી ત્યારે જી. ૧
નાં ભય જાણે મારશે મુજને, એવો પામી ત્રાસ જી;
વળી તે આવી અભાગણી, ખરદૂષણની પાસ જી. ૨
વૃત્તાંત સર્વે કહ્યું પોતાનું, કરવા લાગી રુદન જી;
તમારે કાજે ગઈ'તી લેવા, એક નારીરૂપ રતન જી. ૩

મનુષ્ય મધ્યે બે વીર છે બળિયા, પંચવટી મોઝાર જી;
તેણે આવી ગતિ મુજ કીધી, તમને છે ધિક્કાર જી. ૪
ખરદૂષણ એવું સમજીને બોલ્યા, તે મનુષ્ય આપણો આહાર જી;
અસુર ચતુર્દશ મોકલિયા, જાઓ કરી આવો સંહાર જી. ૫
અસુર ચતુર્દશ સાથે તેડી, શૂર્પણખા આવી ત્યાંહે જી;
તેવે સમે લક્ષ્મણજી આવ્યા, પંચવટીની માંહે જી. ૬
ત્યારે જનકસુતા જોઈ હસવા લાગ્યાં, ક્યાં છે દેરાણી મારી જી?
પરણીને શું ગુપ્ત જ રાખી, દિયરજી તમારી નારી જી? ૭
જે કૃત્ય કીધું તે કહ્યું લક્ષ્મણે, ત્યારે બોલ્યા શ્રીરઘુવીર જી;
હવે અસુર આવશે યુદ્ધ કરવા, માટે તત્પર રહેજો ધીર જી. ૮
એટલે અસુર ચતુર્દશ આવ્યા, શૂર્પણખા કેરી સાથ જી;
ચૌદ બાણ મૂકીને તત્ક્ષણ, માર્યા તેને રઘુનાથ જી. ૯
શૂર્પણખાને હણવા શર કાઢ્યું, લક્ષ્મણે જેણીવાર જી;
ત્યારે રામ કહે હો વીરા એનો, નવ કરશો સંહાર જી. ૧૦
જો હશે જીવતી નિશાચરી એ તો, લાવશે વળી અસુર જી;
આપણે પણ એ કૃત્ય કરવું છે, હણવા નિશિચર ભૂર જી. ૧૧
પછે શૂર્પણખા નાઠી રોતી આવી, ખરદૂષણની પાસ જી;
અરે ભાઈ હવે નવ કરશો, જીવ્યા કેરી આશ જી. ૧૨
એ તો નીમ લઈને નીકળ્યા છે વન, કરવા અસુર સંહાર જી;
એવું સુણીને ઊઠ્યા તત્ક્ષણ, રાક્ષસ બળિયા અપાર જી. ૧૩
ખર–દૂષણ ને ત્રિશિરા ત્રણે, ચાલ્યા યોદ્ધા જેહ જી;
સહસ્ર ચતુર્દશ રાક્ષસ સંગે, કરે ગર્જના તેહ જી. ૧૪
ખરનું મુખ તે ખરના જેવું, દૂષણનું કૂબડું વદન જી;
ત્રિશિરાને શિર ત્રણ જ મોટાં, ભૂધર જેવાં તન જી. ૧૫
ત્રણ પુત્ર છે દૂષણ કેરા, તે સેનાપતિ કહેવાય જી;
કપાલી પ્રમાથી ને સ્થૂલલોચન, નામ એવાં મહાકાય જી. ૧૬
તે સરવે યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા, પંચવટી પાવન જી;
વિપરીત વાયુ તેણે સમે વાયો, થયા ઘણા માનશુકન જી. ૧૭

જ્યારે અસંખ્ય દળ રઘુપતિએ દીઠું, આવતું જેણીવાર જી;
ત્યારે લક્ષ્મણને કહે, લઈ સીતાને, જાઓ પર્વત મોઝાર જી. ૧૮
પછે જનકસુતાને તેડી લક્ષ્મણ, ચઢિયા પર્વતશીશ જી;
પંચવટીમાં સજ્જ થઈ ઊભા, પોતે શ્રીજગદીશ જી. ૧૯
એવે સમે ત્યાં અસુર જ આવ્યા, ગ્રહી ગિરિવર પાષાણ જી;
શ્રીરામચંદ્ર મૂકે છે ચોદિશ, અમોઘ તીક્ષ્ણ બાણ જી. ૨૦
દારુણ યુદ્ધ થયું તે વેળા, વઢતા કરીને ખેપ જી;
વર્ણવતાં વિસ્તાર જ પામે, માટે કહ્યું સંક્ષેપ જી. ૨૧
પછે રાક્ષસ ચૌદ સહસ્ર સંહાર્યા, રઘુપતિએ તેણી વાર જી;
ત્યારે તેણે સમે ત્યાં દૂષણ, ધાયો, કરતો મારામાર જી. ૨૨
બે શર મૂકી રામે વળતાં, કાપ્યા તેના હાથ જી;
શિર છેદ્યું પછે દૂષણ કેરું, સમર્થ શ્રીરઘુનાથ જી. ૨૩
ત્યારે ત્રણ પુત્ર તેના તે આવ્યા, કરવા પિતાજીનો પક્ષ જી;
તેને શ્રીરઘુવીરે માર્યા, જોતાં સહુ પ્રત્યક્ષ જી. ૨૪
પછે ત્રિશિરાએ યુદ્ધ અતિ ઘણું કીધું, જોતાં નવ રહે ધીર જી;
સફળ મંત્ર ભણી બાણ જ મૂકે, રણમાંહે રઘુવીર જી. ૨૫
એક સ્વામી કાર્તિકની આપેલી જે, સાંગ હતી નિરધાર જી;
તે રામચંદ્રની ઉપર મૂકી, નિષ્ફળ થઈ તેણીવાર જી. ૨૬
પછે ત્રણ બાણ મૂકી ત્રિશિરાનાં, છેદ્યાં ત્રણે શીશ જી;
ત્યારે બંધુમરણ જોઈને ખર ધાયો, ધરતો મનમાં રીસ જી. ૨૭
તેણે દારુણ યુદ્ધ આરંભ્યું, રાક્ષસ મહા બળવંત જી;
અસુર શસ્ત્ર મૂકે બહુવિધનાં, છેદે તે ભગવંત જી. ૨૮
કરે ગર્જના ખર મુખ ગાઢે, ખળભળિયું બ્રહ્માંડ જી;
ધ્રૂજી ધરા ને સિંધુ ઊછળ્યા, ગિરિનાં શિખર થયાં ખંડ જી. ૨૯
જોવાને અમર સહુ આવ્યા, અંતરિક્ષ બેસી વિમાન જી;
તું દારુણ જુદ્ધ દેખીને, મહારથી મૂકે માન જી. ૩૦
રામને અંગે અગસ્ત્ય તણું છે, કવચ આપેલું જેહ જી;
શક્તિ એક મૂકીને રાક્ષસે, છેદી નાખ્યું તેહ જી. ૩૧

એવું જોઈ સહુ દેવ જ કંપ્યા, અસુર તણું બળ પૂરે જી;
વસિષ્ઠદત્ત એક બાણ હતું તે, સાધ્યું રઘુપતિ શૂર જી. ૩૨
તે બાણે ખરનું મસ્તક છેદ્યું, પડિયો પૃથ્વીમોઝાર જી;
પછે શેષ અસુર માર્યા રઘુવીરે, વરત્યો જયજયકાર જી. ૩૩
દેવ દુંદુભિ વાગ્યાં નભમાં, જય ધુનિ ચાલી પુર જી;
પુષ્પવૃષ્ટિ રઘુવરની ઉપર, કરતા સરવે સુર જી. ૩૪
રાક્ષસ સરવે મુક્તિ પામ્યા, કર્યું દંડકવન પાવન જી;
નિર્મળ જશ વિસ્તર્યો દશે દિશે, દેવ કહે ધન્ય ધન્ય જી. ૩૫
જયમ શુદ્ધ જ્ઞાને કરી સ્થૂળ લિંગ દેહે, કારણ પાવન થાય જી;
એમ વન પાવન કરી પંચવટીમાં, શોભે શ્રીરઘુરાય જી. ૩૬
પછે લક્ષ્મણ સીતા આવી નમિયાં, રઘુપતિ કેરે ચર્ણ જી;
સુમિત્રાસુતને ભુજ કરી ભેટ્યા, પોતે અશરણશર્ણ જી. ૩૭
હવે ચૌદ સહસ્રમાં એક ઊગરી, રાવણ ભગિની ત્યાંહે જી;
તે શૂર્પણખા રુધિરે ગળતી, આવી લંકામાંહે જી. ૩૮

વલણ

લંકામાં આવી રુદન કરતી, જ્યાં બેઠો રાવણ ભૂપ રે;
સભા સરવે વિસ્મય પામી, જોઈ શૂર્પણખાનું રૂપ રે. ૩૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे
खरदूषणादि–असुरवधो नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

શૂર્પણખા કેરું જોઈ કુરૂપ જી, વળતો પૂછે લંકાભૂપ જી;
કોણે દુઃખ દીધું કહે રાખી ધીર જી?
ત્યારે શૂર્પણખા બોલી સાંભળ વીર જી. ૧

ઢાળ

વીર સાંભળ હું ગઈ'તી, દંડક વનમોઝાર;
ત્યાં પંચવટીમાં આવી રહ્યા, કો બંન્યો રાજકુમાર. ૨

રામ-લક્ષ્મણ નામ તેનું, સંગ સીતા નાર;
ત્રણ લોકમાં રૂપ એવું, નથી કર્યું કિરતાર. ૩
મેં વિચાર્યું આ સુંદરી, લેઈ જાઉં રાવણ કાજ.
મુજ વીર પામે ઘણું, રૂડું શોભે એનું રાજ. ૪
હું તારે કાજે લેવા ગઈ'તી, સુંદરી સુંદર વાન;
તારી બહેન જાણી છેદ્યાં મારાં, નાસિકા ને કાન. ૫
મુજ પુત્ર શંબર મારિયો, ખર, દુખર, ત્રિશિરા જેહ;
ચૌદ સહસ્ર રાક્ષસ સંગાથે, રામે માર્યા તેહ. ૬
દંડકારણ્યમાં વિપ્ર સહુ કરે, હોમ જપ તપ;
હવે બ્રાહ્મણને લઈ આપશે, તે રામ તારું રાજ. ૭
ધિક્કાર તારા પરાક્રમને, તુજ રાજ બૂડ્યું આજ;
તું છતાં મુજ આવી ગતિ થઈ, લીધી તારી લાજ. ૮
માટે ઊઠ શું બેસી રહ્યો? જઈ સાધ્ય તારું કામ;
એ સીતા લાવે હરણ કરી તો, રાવણ તારું નામ. ૯
એવાં વચન સુણી રાવણે વળતો, કર્યો મન વિચાર;
કાંઈ કપટ કરીને હરીને લાવું, રામની એ નાર. ૧૦
એવું વિચારી લંકેશ ઊઠ્યો, બેઠો રથમોઝાર;
મારીચ મામો તપ કરે છે, આવ્યો તેણે ઠાર. ૧૧
પૂરવે રઘુપતિ શર તણી, જે ઝપટ લાગી અંગ;
ઊડી પડ્યો સાગરતટે, બેઠો થઈ મન ભંગ. ૧૨
માતુલ જાણી પોતાનો, આવ્યો રાવણ ત્યાંહે;
સન્માન કરી આસન બેસાડ્યો, મળ્યા માંહોમાંહે. ૧૩
પછી નમ્ર થઈને મધુર વચને, બોલ્યો રાવણ રાય;
એક કારજ તમ સરખું પડ્યું, માટે કરો મુજ કરુણાય. ૧૪
પંચવટીમાં રહ્યા આવી, રામ-લક્ષ્મણ વીર;
તેણે શૂર્પણખાનાં કરણ-નાસા, કરી છેદન ધીર. ૧૫
શંબર આદે ખર-દુખર, સહુનો કર્યો સંહાર;
શત્રુ અગ્નિ થઈ બાળશે એ, અસુરવન નિરધાર. ૧૬

તે માટે મામા મૃગ થઈ ત્યાં, જા તું હવડાં ઊઠ;
ત્યારે રામ-લક્ષ્મણ આવશે, મારવાને તુજ પૂંઠ. ૧૭
ત્યારે હરણ સીતાનું કરી, હું લઈ જઈશ લંકા માંહે;
પછે રામ-લક્ષ્મણને હણીશું, આવશે ત્યાંહે. ૧૮
એવાં વચન સુણી મારીચ બોલ્યો, ધીરજ રાખી મન;
જ્યમ જાળ વાણી મૂરખની, પંડિત કરે છેદન. ૧૯
હે રાવણ પૂરવે યાગરક્ષણ, કરવા આવ્યા એહ;
ત્યારે વીશ કોટિ સહિત માર્યો, સુબાહુને તેહ. ૨૦
એક શરે ભેદી તાડિકા, એમ કર્યું પ્રાક્રમ ત્યાંહે;
મને ઝપટ લાગી શર તણી, તે પડ્યો આવી આંહે. ૨૧
એ વાત સંભારું તદા, ભય ઊપજે છે મન;
જાણે હવડાં મારશે શર, ભેદશે મુજ તન. ૨૨
તે રામને તું મનુષ્ય જાણે, અરે રાવણ મૂઢ!
સાક્ષાત્ એ ભગવાન છે, જેની ગતિ-અવિગત ગૂઢ. ૨૩
આદિ નારાયણ પુરુષ, પૂરણબ્રહ્મ માયા ઈશ;
પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા થયા, પ્રગટ એ જગદીશ. ૨૪
તુજ હૃદે પર ત્ર્યંબક પડચું'તું, લેઈને ભાંગ્યું તેહ;
તુંને જીવતદાન આપ્યું, ભૂલી ગયો કયમ એહ? ૨૫
તું ભૂંડું ઇચ્છે તે તણું, રઘુવીર કેરું આજ;
શું ભલું તારું થશે રાવણ, એમ કરતાં કાજ? ૨૬
જેણે અમૃત આહાર કરાવિયો, તેને વિખ દેઈએ કેમ?
નિવાસ રહેવા આપ્યો તેનું, બાળિયે ઘર જેમ. ૨૭
માટે ધરમપંથે ચાલિયે, સુણ રાવણ સાચી વાત;
પરનારીનો અભિલાષ કરતાં, જાશે નિશ્ચે પ્રાણ. ૨૮
માટે સદ્વિવેક જ રાખીએ, ગુરુવચન ધરીએ મન;
કપટબુદ્ધે કરી કોનું, ન કરીએ હેલન. ૨૯
વેદના જોઈ પર તણી, ઉપકાર કરીએ સત્ય;
સહુ ભૂતમાં ભગવંત જોઈએ, એહ સાચી મત્ય. ૩૦

આ દેહ ક્ષણભંગુર છે, અસ્થિર ભોગ અનેક;
માટે પરમારથ સાધીએ, કરી સારાસાર વિવેક. ૩૧
જે શંભુ તારા ઇષ્ટ તે પણ, ભજે નિત્યે રામ;
તે તણી સ્ત્રી જે માત સમ, શું ઇચ્છે અઘટિત કામ? ૩૨
તે માટ સાંભળ દશાનન, કરી મૈત્રી રઘુવર સાથ;
તુંને અભે કરીને થાપશે, મૂકશે મસ્તક હાથ. ૩૩
એમ મારીચે કહ્યાં વચન બહુ જે, અવિદ્યાતરુ છેદન;
મદઅંધ નિજ અભિમાનથી, એકુ ન સમજ્યો મન. ૩૪
કરી ક્રોધ રાવણ બોલિયો, અરે મૂરખ દંભી દુષ્ટ!
શું શીખવે છે મુજને, કરી રામ કેરી પુષ્ટ? ૩૫
રામનું કેટલું જોર છે! એ મનુષ્યના શા ભાર?
મારું કહ્યું જો નહિ કરે તો, મારીશ તુજને ઠાર. ૩૬
એમ કહી રાવણે હાથ નાખ્યો, ખડ્ગ ઉપર જાણ;
ત્યારે મારીચ મન કંપિયો, એ મારશે નિરવાણ. ૩૭
એ દુષ્ટને હસ્તે કરીને, થશે મુજ અવગત્ય;
જો રામને હાથે મરું તો, મુક્તિ પામું સત્ય. ૩૮
એ અર્થીં દોષ ન વિચારે, વળી અભિમાની જેહ;
વળી મૂરખ કાંઈ સમજે નહિ, એ અંધ તણે તેહ. ૩૯
એમ વિચારી મારીચ બોલ્યો, રાવણ સાથ વચન;
મારે કારજ કરવું તમારું, માટે ચાલો હે રાજન! ૪૦
એવું કહી બેઠા બંન્યો જણ, રથમાંહે તેણીવાર;
વાયુવેગે હાંકયો રથ, આવ્યા પંચવટી મોઝાર. ૪૧
રહ્યો રાવણ ગુપ્ત થઈને વનમાં, વૃક્ષકુંજની માંહે;
પછી મારીચ બે મૃગો થઈને, તત્ક્ષણ આવ્યો ત્યાંહે. ૪૨
સીતાએ વાડી કરી છે, મૃગ આવ્યો તેને દ્વાર;
કુંદન જેવી ત્વચા ઝળકે, શોભાનો નહિ પાર. ૪૩
મણિ જેવા બુટ્ટા ઝળકતા, બહુ રંગ નાના ભાત;
ભૂલે બ્રહ્મા જોઈ કરતવ, સૃષ્ટિમાં નહિ એ જાત. ૪૪

એક મુખે ચરતો હરિત તૃણ, બીજે નિહાળે ચોપાસ;
તે સીતાએ દીઠો તદા, ત્યારે પડ્યો મોહનો પાશ. ૪૫
એ જક્તજનુની અંબિકા જે, ઇંદિરા ગુણખાણ;
તે મોહ પામે નહિ કદા, કરે મનુષ્યલીલા જાણ. ૪૬
તે માટે શ્રોતાજન સુણો, નવ કરશો તે સંદેહ;
જાણી જોઈને જાનકી, આચરે લીલા એહ. ૪૭
મૃગ દેખી મોહ્યાં જાનકી, એની ત્વચા અતિ સુકુમાર;
તેની કરાવું કંચુકી, મુજ અંગ શોભે સાર. ૪૮
એવું વિચારી રઘુનાથ પ્રત્યે, વદે સીતા વાણ;
મહારાજ આ મૃગ જુઓ પેલો, ત્વચા કનક પ્રમાણ. ૪૯

વલણ

ત્વચા કનકના જેવી એની, બુટ્ટા મણિ સમાન રે;
માટે એ મૃગ મારી કંચુકી, મુજને સિવડાવો ભગવાન રે. ૫૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे रावणस्य मारीचेन सह पञ्चवट्याश्रमप्रतिगमनो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો

રાગ ગરબાની દેશી

રૂપ જોઈ રઢ લાગી રામાને, સાવજ સુંદર વાન જી;
જનકનંદિની કહે રઘુપતિને, સુણીએ શ્રીભગવાન.
મૃગને મારો જી. ૧
ત્વચા રૂપાળી બુટ્ટાવાળી, જાણે કુંદનમણિ જડિયા જી;
વિધિ વિશ્વકર્મા જોઈને ભૂલે, એની સૃષ્ટિમાં નથી નિમાડિયા. મૃ૦ ૨
ઊઠો સ્વામી વિલંબ ન કરશો, હેલામાં હણી આવો જી;
એ મૃગચર્મ લાવી મુજને, કાંચળડી સિવડાવો. મૃગને૦ ૩
ત્યારે રઘુપતિ કહે તમો સુણો સુંદરી, એ શી બોલ્યાં વાણી જી?
એ ચર્મની ચોળી કોણ જ પહેરે? વાત વિચારો રાણી. વાત૦ ૪

આવો રૂપાળો મૃગ કયમ હણીએ ? કંચન જેવી કાયા
એ મિથ્યારૂપને જોઈ મોહ પામ્યાં, શી લાગી તમને માયા ? વાત૦
સ્વામી માયા મોહ મુજને નથી સ્વપને, હઠ નથી કરતી ઠાલી જી
હું જાણું તમારું હેત છે કેવું, તમને કેવી છું વહાલી ? મૃગ૦
મહારાજ જન્મ મધ્યે નથી મેં મૃગ દીઠો, આવો રૂપાળો રંગે જી
એના ચર્મ તણી ચોળી સિવડાવી, પહેરાવો મારે અંગે. મૃ૦
અરે જનકસુતા શાં ઘેલાં કાઢો ? એ ચર્મ તણી શી ચોળી જી
આપણે અવધપુરીમાં જઈશું, ત્યારે સરવે કરશે ઠંઠોળી. વાત૦
વિના અપરાધે રત્ન સરીખું, સાવજ તે કયમ હણીએ જી
દયા રાખીએ પ્રાણી ઉપર, સહુને આત્મા ગણીએ. વાત૦
આવડી દયા હતી દિલમાં ત્યારે, ધનુષબાણ શીદ ધાર્યાં જી ?
શા અપરાધે સુબાહુ તાડિકા, આદે નિશાચર માર્યા ? મૃ૦
સુંદર નારી વરવા આવી, તેનો શો હતો વાંક જી ?
તે નારીનાં કરણ નાસિકા, છેદ્યાં આડે આંક. મૃ૦
અરે રામા ! તે રાવણની ભગિની, આવી'તી કરવા વિઘ્ન જી;
કપટ જાણ્યું તેના અંતરનું, માટે અંગ કર્યાં છેદન. વાત૦
સુબાહુ તાડિકા આદે અસુર તે, વિપ્રને કરતા વિઘ્ન જી;
નિત્ય ઊઠી મુનિવરને પીડે, માટે પમાડ્યા પતન. વાત૦
એવો ધર્મ વિચારી હણો છો અસુરને, તો મૃગયા ક્ષત્રીનો ધર્મ જી;
ત્યારે એને મારતાં અધરમ શાનો ? કોણ નિંદે કરતાં એ કર્મ ? મૃગ૦
સ્વ-ઇચ્છાથી મૃગયા કરતાં, અનેક મારી આવો જી;
મારે સારુ એક મૃગને મારતાં, મોટી દયા મન લાવો. મૃગ૦
અરે બાળા, એવું શું બોલો ? હું એકપત્નીવ્રત કહાવું જી;
જો અંતર હોય તો વનમાં સાથે, શીદ તેડીને લાવું ? વાત૦
...ી હઠ નવ કરીએ થોડામાં, છો સદ્ગુણ સંદોહ જી;
... ઘેર શી ન્યૂન છે ? રાણી ! એ ચર્મ ઉપર શો મોહ ? વાત૦
...સ ચતુર્દશમાં હાવે સ્વામી છે, બાકી થોડા દિન આંહે જી;
ત્યારે પૂઠે એ કંચુકી પહેરી, મારે જાવું અવધપુરમાંહે. મૃગ૦

તે માટે મનોરથ પૂરો મારા, સ્વામી વિચારી મન જી;
એ કહ્યું નહિ કરો ત્યારે હું હવડાં, પાડીશ મારું તન. મૃગને૦
એવી હઠ લઈ બેઠાં સીતાજી, કરવાને લાગ્યાં રુદન જી;
ત્યારે આશ્વાસન કરી ધીરજ આપી, સમર્પ્યાં સ્નેહ વચન. મૃગને૦
સીતાનું કારજ કરવાને થયા, સત્વર શ્રીરણધીર જી;
આગલ્યું ભવિષ્ય વિચારી પોતે, ઊઠ્યા શ્રીરઘુવીર. મૃગને૦ ૨૧

વલણ

ઊઠ્યા શ્રીરઘુવીર પોતે, સત્વર થઈ તેણીવાર રે;
ધનુષબાણ ગ્રહી કર વિષે, પછે ચાલ્યા જુગદાધાર રે. ૨૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे मारीचस्य मृगरूपं दृष्ट्वा जानकीमोहाविर्भावो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો

રાગ આશાવરી

જાનકીજીનું વચન પાળવા, ઊઠ્યા પૂરણબ્રહ્મ;
આગળ કામ જે કરવું પોતાને, તે કોઈ ન જાણે મર્મ. ૧
લક્ષ્મણને કહે સાચવજો, સીતાને આણે ઠાર;
સાવધાન થઈ રહેજો વીરા, અસુર ફરે છે અપાર. ૨
એવું કહી કોદંડ ચઢાવ્યું, શર લીધું સંધાણ;
મૃગને મારવા ચાલ્યા તત્ક્ષણ, પોતે પુરુષપુરાણ. ૩
રામને દેખીને મૃગ નાઠો, પૂંઠળ રઘુવર જાય;
ગૌતમી કેરે પૂરવ ભાગે, તે ઉપકંઠ પળાય. ૪
એ નીલકંઠ ભોગીન્દ્ર વજ્રધર, વિધિ આદે સુર તેહ;
જેના ચરણતણી રજ ઇચ્છે સર્વે, પોતે ઈશ્વર તેહ. ૫
જે પદ વજ્રાંકુશ ધ્વજ મંડિત, સકળ તીરથનું ધામ;
તે પ્રભુ માયામૃગની પૂંઠળ, ફરતા ઠામોઠામ. ૬
પછે દૂર જઈને બાણ જ મૂક્યું, માર્યો મૃગને ત્યાંહે;
ત્યારે પ્રચંડ દેહ થયો રાક્ષસનો. પડીઓ પૃથ્વીમાંહે. ૭

તેના અંગથી તેજ નીકળ્યું, ચૈતન્ય આત્મા જેહ;
રઘુપતિના મુખમાંહે પ્રવેશ્યું, મુક્તિ પામ્યો તેહ. ૮
જે ગતિ પામે વિરક્ત યોગી, કરતા જપ, તપ, ધ્યાન;
તે ગતિ આપી સહેજે અસુરને, એવા શ્રીભગવાન. ૯
પરમ દયાળુ કૃપાનિધિ કેશવ, વિશ્વના પ્રાણ–આધાર;
એવા પ્રભુને ભજે જે જન, તેને છે ધિક્કાર. ૧૦
એહ પ્રકારે શ્રીરઘુવીરે, મૃગ માર્યો તે ઠાર;
પછે શ્રમિત થઈ એક પીપળા હેઠળ, બેઠા જુગદાધાર. ૧૧
હાવે પંચવટીમાં રહ્યાં છે સીતા, પર્ણકુટીમાં જ્યાંય;
લક્ષ્મણ બારણે રક્ષા કરતા, ધનુષબાણ ગ્રહી ત્યાંય. ૧૨
જેમ શાંતિની રક્ષા જ્ઞાન કરે, સદ્‌બુદ્ધિ કેરી વિવેક;
એમ લક્ષ્મણજી સાચવતા સીતા, જેને મોટી ટેક. ૧૩
ત્યારે રાવણે જાણ્યું રામ ગયા, પણ લક્ષ્મણ છે આશ્રમ;
માટે કપટ કરીને કાઢું અહીંથી, કારજ થાયે જ્યમ. ૧૪
પછે રામના જેવો સ્વર કાઢીને, રાવણે પાડી રીર;
હું મહા સંકટમાં પડ્યો છું માટે, ધાજો લક્ષ્મણ વીર; ૧૫
તે સીતાએ સાંભળિયું ત્યારે, પડિયો મનમાં શોક;
અકળવિકળ થઈ બોલ્યાં, જાણ્યા દુખિયા પુણ્યશ્લોક. ૧૬
અરે દિયરજી, જાઓ ઉતાવળા, હાંક મારે તમ વીર;
કાંઈ અસુર તણા સંકટમાં આવ્યા, દુખિયા હશે રઘુવીર. ૧૭
ભાઈ વિના કોણ ભીડ જ ભાંગે, રણમાં જઈને આજ ?
માટે જાઓ ઉતાવળા આળસ મૂકી, કરો બંધુનું કાજ. ૧૮
રણે બંધુ ને મિત્ર સંકટે, વૃદ્ધપણામાં નાર;
[illegible]ન કાળમાં પુત્ર પિતાને, સંભાળે નિરધાર. ૧૯
માટે વહારે જાઓ લક્ષ્મણ, અસુરે વીંટ્યા તમ વીર;
સીતાજી ગભરાઈ ગયાં ને, મૂકી મનની ધીર. ૨૦
ત્યારે લક્ષ્મણ કહે સીતાજી, સુણો કાંઈ, એ છે કપટ વચન;
બાકી સંકટમાં રઘુવીર ન આવે, માનજો સાચું મન. ૨૧

જે સચરાચરના બીજરૂપ વળી, સ્વામી નિયંતા એવ;
કોટિ બ્રહ્માંડપતિ એ રઘુવર, સરવે દેવના દેવ. ૨૨
જેના કટાક્ષે કાળ જ કંપે, લોકપતિ માને ત્રાસ;
તે પ્રભુ સંકટમાં નવ આવે, કલ્પાંતે અવિનાશ. ૨૩
જો સુરજ અકળાયે અંધારે, વહ્નિને વ્યાપે શીત;
આ જગત જે ભક્ષણ કરે કાળને, એમ થાયે વિપરીત. ૨૪
પણ સંકટમાં નવ આવે રઘુપતિ, અમોઘ બળ મહિમાય;
અસુર તણી કાંઈ માયા હશે માટે, ભય નવ ધરશો માય. ૨૫
ત્યારે સીતા કહે નથી માયા અસુરની; મેં ઓળખ્યો એમનો સાદ;
તમો જાઓ ઉતાવળા આળસ મૂકી, પોકારે છે આર્તનાદ, ૨૬
ત્યારે લક્ષ્મણ કહે મેં નવ જવાય, મુંને સોંપી ગયા છે રામ;
કે અસુર આવી હરી જાયે તમને, વિઘ્ન કરે આ ઠામ. ૨૭
ત્યારે ક્રોધ કરીને સીતા કહે છે, જોયું તમારું હેત;
તમો બાંધવનું ભૂંડું ઇચ્છો, અંતરકપટ સમેત. ૨૮
એવાં અઘટિત વચન સીતાએ કહ્યાં, ઘણાં વાંકાં તીક્ષ્ણ જાણ;
તે બાણ જેવાં લક્ષ્મણને વાગ્યાં, જાણે જાયે પ્રાણ. ૨૯
હૃદય ભેદાયું લક્ષ્મણનું જાણે, તમ શસ્ત્રના ઘાય;
તન નિસ્તેજ થયું તેણી વેળા, મનમાં થઈ પીડાય. ૩૦
પછે ગદ્‌ગદ કંઠે કર જોડીને, બોલ્યા લક્ષ્મણ વાણ;
અરે જાનકી એ શું બોલ્યાં? અઘટિત વચન પ્રમાણ. ૩૧
મેં તો યથારથ વાત કહી, નથી બોલ્યો કાંઈ અન્યાય;
તેના સાક્ષી પંચભૂત ને સૂરજ, સાંભળો સાચું માય. ૩૨
તમો માત હું પુત્ર તમારો, એવું જાણું છું મન;
ઈશ્વર જાણી હું સેવા કરું, નથી કપટની વાત સ્વપન. ૩૩
પણ માતા તમને કહેવાં ન ઘટે, એવાં મરમવચન;
શું કરું રામ નથી જો પાસે, નીકર મૂકું તન. ૩૪
એવું કહી લક્ષ્મણની આંખે, ચાલી આંસુની ધાર;
પછી મહીની પૂંઠળ લીક જ તાણી, ધનુષ તણી તેણીવાર. ૩૫

અરે જાનકી અમો આવ્યા વિણ, જો તમો નીકળો બહાર;
તો રામચંદ્રની આણ છે તમને, સત્ય વચન નિરધાર. ૩૬
અમો આવ્યા વિણ આણ ઓળંગી, મઢીમાં પેસે જેહ;
તો બળીને ભસ્મ થશે તે પ્રાણી, નિશ્ચે કહું છું એહ. ૩૭
એમ આણ દઈને ચાલ્યા લક્ષ્મણ, મળવાને રઘુવીર;
સીતાજીનાં વચન સંભારે, ને નેત્રમાં ચાલે નીર. ૩૮
શ્રુતિ આધારે સ્વરૂપ ખોળવા, સંત પ્રવેશે જ્યમ;
સંસારતાપે જીવ તપ્યો, જાય સદ્ગુરુને આશ્રમ. ૩૯
જ્યમ તૃષાવંત જાહ્નવી જળ ઉપર, પીવા તત્ક્ષણ જાય;
તેમ રામની પાસે લક્ષ્મણ આવે, સત્વર પંથ પળાય. ૪૦
રામનાં પગલાં ધ્વજાંકુશ મંડિત, પડિયાં પૃથ્વીમાંહે;
તે પગલાં જોતા લક્ષ્મણ આવ્યા, રઘુપતિ બેઠા જ્યાંહે. ૪૧
અશ્વત્થ હેઠળ બેઠા છે, મનમોહન સુંદર શ્યામ;
ત્યારે કંજ સમું કરમાયું દીઠું, લક્ષ્મણનું મુખ રામ. ૪૨
પછી સૌમિત્રીએ જઈ સત્વર મૂક્યું, રામને ચરણે શીશ;
ભાઈ સીતાને એકલી મૂકી, તું ક્યમ આવ્યો આ દીશ? ૪૩
ત્યારે લક્ષ્મણજીને રુદન આવ્યું, ચાલી આંસુધાર;
મહારાજ મુજને દુઃખ થયું જાણે, દેહ તજું આ વાર. ૪૪
કો અસુરે હાંક જ મારી વનમાં, લેઈને મારું નામ;
તે સાદ સુણીને સીતાએ મુજને, મોકલિયો આ ઠામ. ૪૫
વળી વચનબાણ માર્યાં છે મુજને, ભેદાયું સહુ અંગ;
કહેવાય નહિ એ વાણી જાણે, પ્રાણ તજું શ્રીરંગ. ૪૬
પછે લક્ષ્મણને રુદે ચાંપી આપી, ધીરજ શ્રીરઘુવીર;
એવાં સ્ત્રીઓનાં મન અધીર હોય માટે, દુઃખ ન વધરીએ ધીર. ૪૭
પુણ્યપવિત્ર છો બંધવ મારા, શોક સમાવો સર્વ;
જાણું છું તમને નથી સ્વપ્ને, મોહ કામ મદ ગર્વ. ૪૮
એમ સમાધાન લક્ષ્મણનું કરીને, ઊઠ્યા શ્રીરઘુનાથ;
પંચવટી ભણી ચાલ્યા પોતે, ગ્રહી લક્ષ્મણનો હાથ. ૪૯

વલણ

લક્ષ્મણ કેરો હાથ ઝાલી, રઘુપતિ આશ્રમ જાય રે;
હવે પંચવટીમાં રાવણ આવ્યો, તેની કહું કથાય રે. ૫૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे मायामृगं हत्वा सीताया दुर्वचनादागतेन लक्ष्मणेन सह रामचंद्रसमागमो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો

રાગ સામેરી

જ્યારે પંચવટીથી નીકળ્યા, ચાલિયા પન્નગભૂપ;
ત્યારે દશાનન ત્યાં આવિયો, ધરી જોગી કેરું રૂપ. ૧
શેલી શીંગી પાવડી, શિર જટા ઝોળી સંગ;
જ્યમ હોય યોગી નિરંજની, એમ ધરી વિભૂતિ અંગ. ૨
એવું કપટ કરીને આવિયો, મન હરણ કરવા ચાહ;
જ્યમ ચંદ્રમંડળ જાનકીને, આવે ગ્રહવા રાહ. ૩
જ્યમ હરણી ગ્રહવા વ્યાઘ્ર આવે, અગ્નિ પાસ પતંગ;
ચાર્વાક જ્યમ વેદાંત આગળ, ગરુડ પાસ પન્નગ. ૪
જ્યમ શિવની પાસે કામ આવે, ભસ્મ થાવા તેહ;
તેમ જાનકીની પાસ આવ્યો, પાપી રાવણ એહ. ૫
તે સીતાજીનું રૂપ દીઠું, રાવણે તેણીવાર;
ત્રૈલોકમાં એવું નથી, કોટી રતિ અવતાર. ૬
હવે દેવ સર્વે ગુપ્તરૂપે, રહ્યા નભમાં જોય;
તે પરસ્પર વાતો કરે હવે, રાવણકુળ ક્ષય હોય. ૭
એણે આદિશક્તિ માત ઉપર, કરી કુદૃષ્ટિ જાણ;
માટે આજથી રાવણને બેઠી, અવદશા નિરવાણ. ૮
કામધેનુના અભિલાષથી, ક્ષય પામ્યો સહસ્રાર્જુન;
થયો ભસ્મ જાલંધર તથા, ધર્યું પારવતી પર મન. ૯
એમ રાવણ આવી બોલિયો, વૈદેહી પ્રત્યે વાણ;
આ વનમાં તું એકલી સ્ત્રી, સ્વામી તારો કોણ? ૧૦

ત્યારે સીતા વળતાં બોલિયાં, સુણો મહાપુરુષ મતિધીર;
કાકુસ્થકુલ પુર અયોધ્યા મમ, સ્વામી શ્રીરઘુવીર. ૧૧
ચંડાંશનું કોદંડ ખંડી, વર્યા મુજને રામ;
દશાનનનો દર્પ હરિયો, એવા પૂરણકામ. ૧૨
તે પ્રભુની હું સુંદરી છું, જનકતનયા જાણ;
પાળવા પિતૃવચન આવ્યાં, વન વિષે પરમાણ. ૧૩
જેણે હણ્યાં સુબાહુ તાડિકા; ખર દુખર ત્રિશિરા જેહ;
વિરૂપ કીધી શૂર્પણખાને, એવા સમરથ એહ. ૧૪
હવે રાવણ કુંભકરણ તણો કરી, કુળ સહિત નિપાત;
અવધપુરમાં પછે જઈશું, સુણો જોગી વાત. ૧૫
માટે એક ક્ષણ બેસો તમો, આવશે હમણાં રામ;
આતિથ્ય પૂજન તમારું, કરશે યથા અભિરામ. ૧૬
ત્યારે રાવણ કહે હો સુંદરી, તું એકલી શે આંહે;
કો હરણ કરી જાશે તને, ફરે અસુર અતિ વનમાંહે. ૧૭
જાનકી કહે તું નથી જોગી, કપટી દીસે કોઈ;
તું વચન બોલે છળ તણાં, વળી કપટ દષ્ટે જોય. ૧૮
સુણી કહે રાવણ અરે હર હર, હું અતિથિ આજ;
હું ભૂખ્યો છું કાંઈ આપ્ય ભિક્ષા, થાય મારું કાજ. ૧૯
તે સમે સુર સહુ ગુપ્તરૂપે, રહ્યા અંતરિક્ષ જેહ;
વિનયવચન કહેતા જાનકીને, સ્તુતિ કરતા તેહ. ૨૦
હે જગતજનુની જાઓ તમો, લંકા વિષે નિરધાર;
બંધ છોડો અમારા, કરો રાવણકુળ સંહાર. ૨૧
જો સ્પર્શ કરશો તમારો, થશે ભસ્મ રાવણ ભૂપ;
માટે ગુપ્ત રૂપ કરો તમારું, ધરો છાયારૂપ. ૨૨
તમારે મિષે આવશે, રઘુવીર લંકામાંહે;
ત્યારે અસુરકુળ સંહારશે, માટે જાઓ સત્વર ત્યાંહે. ૨૩

પછી સુર તણી સાખે કરી, કર્યું ગુપ્ત રૂપ અનુપ;
કારજ કરવા દેવનું, તવ ધર્યું છાયારૂપ. ૨૪
ફળ લેઈ કરમાં જાનકી, આપવા આવ્યાં ત્યાંહે;
કર આવ્યા રેખા બારણે, તવ રાવણે ગ્રહી બાંહે. ૨૫
કર ગ્રહી લીધાં જાનકી, અંતરિક્ષ તેણીવાર;
રાવણે રૂપ પ્રગટ કર્યું, તવ થયો હાહાકાર. ૨૬
સીતાને રથમાં બેસાડ્યાં, પોતે બેઠા માંહે;
ઉતાવળો રથ હાંકિયો, પછી વાયુવેગે ત્યાંહે. ૨૭
ભયભીત થઈને જાનકી, કરતાં ઘણું આક્રંદ;
નેત્ર આંસુધાર ચાલે, પડ્યાં અસુરને ફંદ. ૨૮
રુદન સુણી સીતા તણું, વન પક્ષી તરુવર રોય;
ભય પામી નાઠા મુનિ સહુ, ઊભા રહ્યા નહિ કોય. ૨૯
રુદન કરતાં જાય સીતા, આર્તનાદ અપાર;
હા રામ! હા લક્ષ્મણ! ધનુર્ધર, ધાઓ મારી વહાર. ૩૦
સીતા વિચારે મન વિષે જે, કરમ કીધું આપ;
મેં લક્ષ્મણને કુવચન કહ્યાં તે, લાગ્યું મુજને પાપ. ૩૧
કોઈ કરશે છળ સાધુ પુરુષને, કહેશે કુવચન જેહ;
ઘણું દુઃખ ભોગવશે અહીં, પછી નરકે પડશે તેહ. ૩૨
એમ રુદન કરતાં જાય સીતા, રટે રસના રામ;
રથ હાંકી રાવણ જાય છે, દક્ષિણ દિશા અભિરામ. ૩૩

વલણ

દક્ષિણ દિશાએ જાય રાવણ, આણી મન ઉન્માદ રે;
એવે જટાયુએ સાંભળ્યું, સીતાનો આર્તનાદ રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकपारायां अरण्यकाण्डे रावणेन पंचवटयाश्रमात् सीताहरण नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો

રાગ ધનાશરી

સીતા કરતાં વિવિધ વિલાપ જી, સુણી જટાયુને થયો પરિતાપજી;
ધાઈને આવ્યો તે પક્ષીરાજ જી, ક્યમ જાય પાપી કરી,
વિપરીત કાજ જી? ૧

ઢાળ

કરી કાજ વિપરીત જાય છે, અલ્યા ઊભો રહે મતિમંદ;
કરી હરણ રઘુવરની પ્રિયા, જ્યમ ગ્રહે રાહુ ચંદ્ર. ૨
બ્રહ્મવંશમાં ચંડાળ પ્રગટ્યા, આચરણ ઉત્તમ શુંય;
દીપક થકી જ્યમ થાય કાજળ, એવો પ્રગટ્યો તુંય. ૩
ધિક્ક ડહાપણ તાહરું, તપ તેજ બળ ધિક્કાર;
એવાં વચન પંખીનાં સુણી, મૂક્યાં રાવણે બાણ અપાર. ૪
ચંચુ વડે તે બાણ કાપ્યાં, ગાજિયો દ્વિજરાજ;
પછે રાવણનો રથ ભાંગી નાખ્યો, કર્યું એવું કાજ. ૫
ચૂંટી નાખ્યું ચંચુએ કરી, સારથિનું શીશ;
દશ મુગટ લઈ રાવણ તણા, કર્યા ચૂર્ણ તે ધરી રીસ. ૬
અલંકાર તોડ્યા અંગથી, વળી ફાડી નાખ્યાં વસ્ત્ર;
એમ રાવણને અકળાવિયો, ભાંગી નાખ્યાં સરવે શસ્ત્ર. ૭
એમ યુદ્ધ ઘણું કર્યું જટાયુએ, આણી અંતર રીસ;
કોચી નાખ્યાં ચંચુએ કરી, રાવણનાં દશ શીશ. ૮
ઘણી ધાર ચાલી રુધિરની, વળી અંગ થઈ પીડાય;
પછે રાવણ નાઠો નગ્ન થઈ તે, મૂકીને સીતાય. ૯
પછે આગળ જઈ ઊભો રહીને, વિચારે મન સાથ;
અપકીર્તિ થાશે માહરી, જીત્યો પક્ષીએ લંકાનાથ. ૧૦
ત્યારે જટાયુને કહે રાવણ તુજ, મરણ ક્યમ થાય જાણુ?
જો સાચું નવ કહે તો તને છે, રામ કેરી આણ. ૧૧

તે આણ માની પંખી બોલ્યો, વચન સુણીને કર્ણ;
જ્યારે પાંખ ઊપડે મારી ત્યારે, નિશ્ચે પામું મર્ણ. ૧૨
એવું સાંભળીને રાવણ ધાયો, કરી ક્રોધ અપાર;
તેણે જટાયુને ઝાલિયો, ત્યારે થયો હાહાકાર. ૧૩
પછે પાંખો ઝાલી વાશ કરશું, ફાંસી નાખી ત્યાંહે;
ઘણું રુધિર ચાલ્યું અંગથી, પડ્યો વિકળ પૃથ્વી માંહે. ૧૪
પછી રાવણ ચાલ્યો ત્યાં થકી, સીતા ચઢાવી સ્કંધ;
અવાચક થઈ પડ્યો પંખી, છૂટ્યા દેહના બંધ. ૧૫
સીતાએ ઘણો શોક કરીઓ, જટાયુનો જાણ;
શ્રીરામ મળતાં લગી તારા, રહેજો પંખી પ્રાણ. ૧૬
દેહ ત્યાગીઓ મુજ અર્થ માટે, થજો તુજ કલ્યાણ;
કહેતાં ગયાં એમ જાનકી, માટે રહ્યા એના પ્રાણ. ૧૭
આકાશમારગ લેઈ ચાલ્યો, રૂવે સીતા ત્યાંહે;
માતંગ પર્વત ઉપર બેઠા, પાંચ વાનર જ્યાંહે. ૧૮
નલ નીલ જાંબુવાન સુગ્રીવ, પાંચમા હનુમંત;
વિલાપ સુણી સીતા તણો, તે થયા છે દુઃખવંત. ૧૯
તે કપિને જોઈ જાનકીએ, ભૂષણ નાખ્યાં ત્યાંહે;
ચીર કેરો પદર ફાડી, નાખ્યો પર્વત માંહે. ૨૦
પછી રાવણને જોઈ કોપિયા, હનુમંત તેણીવાર;
જેનો મહિમા વ્યાસ વાલ્મીકે, વખાણ્યો છે અપાર. ૨૧
કપિ રુદ્રનો અવતાર જે, કૂદ્યો ગદા ગ્રહીને હાથ;
હનુમંતે આવીને કર્યું ઘણું, યુદ્ધ રાવણ સાથ. ૨૨
ત્યારે હાર્યો રાવણ માયા કીધી, થયો અંતરધાન;
રાવણ દીઠો નહિ ત્યારે, પાછા વળ્યા હનુમાન. ૨૩
પછે આભૂષણ સીતા તણાં, બાંધિયાં પાલવમાંહે;
ઋષિમુક પર્વત દાટિયાં; હનુમંતજીએ ત્યાંહે. ૨૪
હવે લંકામાં લેઈ આવિયો, જાનકીને અઘવંત;
ઘણી પ્રાર્થના કરી સીતાની, તેણે બેસાડી એકાંત. ૨૫

હું તને પટરાણી કરું, તું મને ભજ હો નાર;
એમ કાલાવાલા ઘણા કરીઆ, રાવણરહિત વિચાર. ૨૬
નથી થતો આગ્રહ સ્પર્શનો, છે શાપનો ભય મન;
એ રામ, રાવણ એક છે, સુણ સીતા મુજ વચન. ૨૭
અમો બંનો જણ છું એક રાશિ, નથી કાંઈયે ભેદ;
મારી અવજ્ઞા શાને કરે? માટે મુંને વર તું વેદ. ૨૮
ચિત્રા નક્ષત્રમાં રામ પરણ્યા, હું હરી લાવ્યો સત્ય;
ચિત્રા નક્ષત્ર ને તુલા રાશિ, એક છે એ મત્ય. ૨૯
માટે ભામિની મુજને ભજો, હું બળિયો રાવણરાય;
એવાં વચન સુણી રાવણ તણાં, પછે બોલિયાં સીતાય. ૩૦
અરે મૂર્ખ રાવણ મંદબુદ્ધિ, મલિન તસ્કર અંધ;
પતંગ જ્યમ દીપને મળવા, એમ ઇચ્છે સંબંધ? ૩૧
અલ્યા રામ રાવણ એકરૂપે, જાણે છે તું જેય;
બે એક રાશિ ગણે છે જ્યમ, વાયસ ને વૈનતેય. ૩૨
શૃગાલ ને સિંહ એક રાશિ, પણ આવે કેમ સમાન?
તરણી તમ ને મેરુ મશક, સુધા ને સુરાપાન. ૩૩
દરિદ્રી દાતાર કુરકુટ, કુંજર રાશિ એક;
કાશીને વળી કર્મનાશા, હરખ હાણ વિશેક. ૩૪
કપટી ને કમળાસન જેવો, કૂબડો ને કામ;
સમાન એવા જાણજે, તું રાવણ ને એ રામ. ૩૫
અલ્યા કામે જીત્યું સર્વને પણ, બાળિયો શિવનાથ;
દહન અગ્નિ કરે સહુ પણ, ન ચાલે ઘન સાથ. ૩૬
અલ્યા ગાંજે છે તું સર્વને, નવ કરીશ મુજ શું આળ;
ક્ષણ માંહે થઈશ ભસ્મ બળી, મુંને સ્પર્શતાં તત્કાળ. ૩૭
શ્રીરામ લક્ષ્મણ આવશે, થોડા દિવસમાં જાણ;
કુળ સહિત તુજ સંહાર કરશે, કહું સત્ય પ્રમાણ. ૩૮
એવાં વચન સુણી સીતા તણાં, મન વિચાર્યું દશશીશ;
ભાવી હશે તે વાત બનશે, જેહ કરશે ઈશ. ૩૯

પછે અશોકવાડીમાંહે રાખ્યાં, સીતાને તેણીવાર;
એક રાક્ષસી ત્રિજટા નામે, પાસે મૂકી સાર. ૪૦
રાવણે તેને શીખવા, તું મળી રહેજે અંગ;
વળી સીતાને સમજાવજે, જ્યમ કરે મારો સંગ. ૪૧
ચોકી કરવા જાનકીની, મૂકિયા રખવાળ;
પાંચ કોટી નિશાચર મહા, અધમ તનુ વિકરાળ. ૪૨
અનેક બીજી રાક્ષસી, બિવડાવતી નિત્યમેવ;
તે મધ્યે ત્રિજટા વિવેકી છે, કરે સીતાની સેવ. ૪૩
પછે સીતાજીએ અવધપુરની, કહી સર્વે રીત્ય;
તે ધીરજ આપે જાનકીને, થઈ પરસ્પર પ્રીત્ય. ૪૪
બાઈ કાલ રઘુપતિ આવશે, મુકાવશે કરી યુદ્ધ;
માટે ચિંતા નવ કરશો તમો, નિજ ઠામ રાખો બુદ્ધ. ૪૫
એમ અશોકવનમાં રહ્યાં સીતા, રટે રસના રામ;
હવે દંડકવનમાં રઘુપતિ, કરતા હવા શું કામ? ૪૬

વલણ

કરતા હવા શું રામ-લક્ષ્મણ, આવ્યા મૃગ મારી કરી;
કહે દાસ ગિરિધર સહુ ભાવ ધરીને, શ્રોતાજન બોલો શ્રીહરિ. ૪૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे जटायुं संजीला सीताहरणेऽशोकवनागमन नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો

રાગ વેરાડી

મૃગને મારી કરી રે, આશ્રમ આવે છે દશરથતન;
કોલાહલ પંખી કરે રે, મારગે થાય છે માનશુકન. ૧
લક્ષ્મણને રામ કહે રે, ભાઈ કાંઈ વિપરીત દીસે વાત;
જાણું કાંઈ વિઘ્ન થયું રે, આશ્રમમાં નથી જનકની જાત. ૨
એમ કહેતા રઘુપતિ રે, આવ્યા પંચવટી મોઝાર;
સૂની પડી પર્ણકુટી રે, નવ દીઠાં સીતા નાર. ૩

જ્યમ દેહ પ્રાણ વિના રે, ઉદક વિના સર શોભે જેમ;
મુખ નાસિકા વિના રે, ફળ વિણ તરુવર દીસે તેમ. ૪
એમ સીતા વિના ગુફા રે, રામે સૂની દીઠી તેણીવાર;
મુનિ સહુ નાસી ગયા રે, દિશાઓ શૂન્ય થઈ નિરધાર. ૫
ત્યારે રામ વ્યાકુળ થયા રે, આંખે ચાલી આંસુધાર;
હે લક્ષ્મણ સાચું કહે રે, ક્યાં છે જનકસુતા સુકુમાર? ૬
એવું કહી ધરણી ઢળ્યા રે, મૂર્છા ખાઈને શ્રીરઘુવીર;
લક્ષ્મણજીએ બેઠા કર્યા રે, આંસુ લૂછે ને આપે ધીર. ૭
સીતા સીતા કરે રે, વિલપે છે એમ રઘુકુળદીપ;
રુદન કરે ઘણું રે; નવ દેખે સીતાને નેત્ર સમીપ. ૮
ચંદ્રમુખી ક્યાં ગઈ રે? હે મૃગનયની દે દરશન;
તને મેં દૂભી નથી રે, શા માટે રીસ ચઢી તુજ મન? ૯
હે જનકની નંદની રે, સુંદર ચંપકકળી સુકુમાર;
ગૌરી ગજગામિની રે, પ્રિય મુજ પ્રાણ તણો આધાર. ૧૦
હે ગુણસરિતા સતી રે, સાધ્વી પરમ મનોહર રૂપ;
તું દરશન દે મને રે, કેમ નાખી ગઈ મોહને કૂપ? ૧૧
અહો દૈવ રૂઠિયો રે, કેમ થયું આવું વિપરીત કાજ?
કોણ એ હરી ગયું રે? કોણે લીધી અમારી લાજ? ૧૨
વન પૂરણ કરી રે, જ્યારે જઈશું અવધપુરમાંહે;
માતા ગુરુ પૂછશે રે, ત્યારે શું મુખ દેખાડીશું ત્યાંહે? ૧૩
જાનકી તુજ વિના રે, નહિ જાઉં પુરમાંહે નિરવાણ;
તુજ વિયોગથી રે, નથી રહેવાતું તલસે પ્રાણ. ૧૪
પંચવટી તણાં રે, તરુવરને પૂછે રઘુવીર;
કોઈ કહેતું નથી રે, ત્યારે રુદન કરે રણધીર. ૧૫
એમ કરતાં નિશા થઈ રે, ઊગ્યો ઔષધિપતિ નભમાંહે;
રઘુપતિ બોલિયા રે, સુમિત્રાસુત સાથે ત્યાંહે. ૧૬
જાણે વિધુને વીંધીએ રે, લક્ષ્મણ લાવ્ય તું શર ને ચાપ;
એ કિરણ બાળે મને રે, નથી સહેવાતો તનપરિતાપ. ૧૭

નવ ગમે વિરહીને રે, ચંદન, ચંદ્ર ને શીત સમીર;
ઉપચાર ગમે નહિ રે, જાયે જ્ઞાન, વિવેક ને ધીર. ૧૮
હળાહળ જાણે સુધા રે, કોમળ કુસુમ તે જાણે કુલીશ;
એમ વિરહ જણાવતા રે, માયાનાટક કરતા ઈશ. ૧૯
પ્રાતઃસમે થયો રે ત્યારે, લક્ષ્મણને કહે રામ;
ભાઈ ચાલો વન વિશે રે, શોધીએ સીતાને અભિરામ. ૨૦

વલણ

શોધવા ચાલ્યા સીતાને, તે જોતા ઠામોઠામ રે;
વન ગિરિવર સરિતા સરોવર, ફરતા લક્ષ્મણ-રામ રે. ૨૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे सीतावियोगाद्
रामचन्द्रविलापवचनं नाम सप्तदशोऽध्याय ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો

રાગ સારંગ

શ્રોતાજન સહુ ભાવે સુણજો, રાખી મનમાં ધીર;
જ્યમ મનુષ્ય પ્રાકૃત ચેષ્ટા કરે, એમ કરતા શ્રીરઘુવીર. ૧
જેનું શિવ સનકાદિ ધ્યાન ધરે છે, વેદ વખાણે રૂપ;
તે આત્મારામ રઘુપતિ એ છે, કોટી બ્રહ્માંડના ભૂપ. ૨
પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રઘુનંદન, સર્વ દ્રષ્ટા એક પોતે;
આ વિશ્વ જેનો ભાસજ કહીએ, એ જગતના કારણ જોતે. ૩
જે શુદ્ધ ચૈતન્ય માયાપતિ પ્રભુ, વ્યાપક એક અજીત;
તે માયા તણો અભિપ્રાય દેખાડે છે, માયિક જનની રીત. ૪
અંધકૂપમાં રવિ નવ બૂડે, મૃગજળમાંહે ચંદ્ર;
કલ્પવૃક્ષ ભિક્ષા નવ માગે, ન મશક મારે ગજેંદ્ર. ૫
એમ શ્રીરઘુવીર જ મોહ ન પામે, જે પોતે પૂરણકામ;
પણ અવતારલીલા મનુષ્ય તણી, તે દાખવતા એ રામ. ૬
જ્યમ સ્વપ્નમાં પતિવ્રતાનો સ્વામી, મરણ પામે મહાભાગ;
પછે જાગે ત્યારે જ્યમનું ત્યમ છે, પોતાનું સૌભાગ્ય. ૭

એમ અખંડ જ્ઞાન અમોઘ ઈશ્વરતા, ધર્મસ્થાપન અવતાર;
તે પ્રભુને માયામય જાણે, તે જનને ધિક્કાર. ૮
એમ અપાર લીલા અટપટી છે, જાણે વિરલા કોય;
જે વિમુખ જીવને મોહ પમાડે, ભક્તને અતિ સુખ હોય. ૯
હાવે વનમાં શ્રીરઘુવીર ફરતા, લક્ષ્મણ સાથે આપ;
હો સીતા હો સીતા કહેતા, કરતા વચન આલાપ. ૧૦
પશુપંખી, તરુ, ગિરિસરિતા ને પૃથ્વીને પૂછે રામ;
સર્વ મળી મુજને, દેખાડો, જનકસુતાનું ઠામ. ૧૧
મૃગ કોકિલા ચકોર ચાત્રુક, રાજહંસ ને મોર;
મેના પોપટ પારેવાંને પૂછે, કૌશલ્યારાજકિશોર. ૧૨
કારંડવ ચકવાક ભ્રમરને, પૂછે પૂરણકામ;
કોઈ જનકસુતા દેખાડો મુજને, એમ જ કહેતા રામ. ૧૩
નકુળ શુકરને, શૃગાલ શશકને, તરુ ગિરિવરને પૂછે;
અરે લક્ષ્મણ કોઈ નથી બોલતું, કહેને કારણ શું છે? ૧૪
અરે વીર લાવ્ય ધનુષ્ય બાણ, હું છેદું ગિરિ ને વૃક્ષ;
કોઈ સીતાની શુદ્ધ નથી કહેતું, દેખે છે પ્રત્યક્ષ. ૧૫
એમ અજ અજીત આનંદરૂપ તે, સીતાનો વિરહ કરતા;
વન વન પ્રત્યે શ્રીરઘુનંદન, વ્યાકુળ થઈને ફરતા. ૧૬
પાષાણ તરુને આલિંગન કરતા, પોતે જુગદાધાર;
તે દિવ્ય રૂપ ધરી વિમાન બેસી, જાય વૈકુંઠમોઝાર. ૧૭
એમ જડ ચૈતન્યને મોક્ષ આપતા, ફરતા દીનદયાળ;
એમ પંચવટીથી ઉત્તર પાસે, જોયું વન સુવિશાળ. ૧૮
તે દંડકવન જોઈ આવ્યા, પાછા પંચવટીમોઝાર;
નિરાશ થયા તે આશ્રમ જોઈ, ચાલ્યા દક્ષિણમાં તેણીવાર. ૧૯
જ્યમ અહંદેહ-બુદ્ધિ મૂકીને, વિચરે નિરંજન યોગી;
જ્યમ સંસાર માયા વિરક્ત તજે, વળી ઉરગ જીરણ દેહભોગી. ૨૦
જ્યમ કાયા તજીને જાય પ્રાણ, વળી ત્યાગે તપસ્વી કામ;
પવિત્ર ત્યાગે ભ્રષ્ટ કર્મ એમ, પંચવટી તજી રામ. ૨૧

જ્યમ સંસાર દુઃખ વિવેકી ત્યાગે, સંત તજે પરદ્રોહ;
જ્યમ ભગવતી પરનિંદાને તજે, વળી જ્ઞાની તજે જ્યમ મોહ. ૨૨
એમ રામે પંચવટીને તજી પછી, ચાલિયા દક્ષિણ પંથ;
હે સીતા! હે સીતા! કરતા, જાતા જાનકીકંથ. ૨૩
પછી આગળ જાતાં પગલાં દીઠાં, રાક્ષસનાં નિરધાર;
બાર હાથ લાંબાં તે દીસે, પહોળાં છે કર ચાર. ૨૪
તેની પાસે કુમકુમ અંકિત, સૂક્ષ્મ ને શોભાવંત;
એવાં સીતાજીનાં પગલાં દીઠાં, જોતા તે ભગવંત. ૨૫
એક મોતીની માળા પડેલી દીઠી, તે લીધી શ્રીરઘુવીર;
હૃદે સંગાથે ચાંપી વળતા, નેત્રમાં ભરતા નીર. ૨૬
એમ સીતાની પરિશોધ કરતા, જાતા બંન્યો વીર;
પછી આગળ જાતાં જટાયુ દીઠો, પર્વત પ્રાય શરીર. ૨૭
રક્તબિંબ દેખાય દૂરથી, કિંશુક ફાલ્યો જેમ;
એમ રક્ત પાંખો વિણ પડિયો, પંખી દેખાય છે તેમ. ૨૮
અસુર જાણીને બાણ ચઢાવ્યું, લક્ષ્મણે તેણીવાર;
પાસે આવ્યા ત્યારે રામનામ ધૂનિ, શ્રવણ પડી નિરધાર. ૨૯

વલણ

રામનામને જપતો પંખ, ધૂનિ સાંભળી ધીર રે;
જટાયુને ઓળખ્યો ત્યારે, ધાઈ આવ્યા રઘુવીર રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिरामतनाटकधारायां अयोध्याकाण्डे श्रीरामचंद्रेण
सीतावियोगात् पञ्चवट्याश्रमत्यागो नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો

રાગ ધનાશરી

શ્રીરામે દીઠો જટાયુને જ્યારે જી, આવ્યા પાસે ધાઈ તે વારે જી;
મહાદુઃખ પામે પંખી વેદ જી, તે જોઈને રઘુપતિ પામ્યા ખેદ જી. ૧

ઢાળ

મન ખેદ પામ્યા રઘુપતિ, જોઈ વેદના પંખી તણી;
જ્યમ પુત્રનું દુઃખ જોઈ માતા, એમ તે ત્રિભુવનધણી. ૨

વૃત્તાંત સહુ તેણે કહ્યું, સુણી દુઃખી થયા રઘુનાથ;
ઉપકાર માન્યો પંખી તણો, મૂકિયો મસ્તક હાથ. ૩
મહારાજ આ ગતિ કરી મારી, દશાનન મતિમંદ;
મેં તમને મળવા પ્રાણ રાખ્યો, સુણો રઘુકુળ ચંદ. ૪
કરી હરણ સીતા તણું રાવણ, ગયો લંકામાંહે;
મેં યુદ્ધ કર્યું પણ મને પીડી, વિકળ કીધો આંહે. ૫
એવું સુણીને રઘુનાથજી, વ્યાકુળ થયા મન તેહ;
એક દુઃખ સીતાનું હતું, બીજું પંખીનું દુઃખ જેહ. ૬
પછી રામમૂર્તિ ધ્યાન રાખી, કરી એકાગ્ર મન;
પ્રાણ મૂકયા પંખીએ, રઘુવીર આગળ તન. ૭
વિમાન લેઈને વિધિ આવ્યા, થયો દિવ્ય સ્વરૂપ;
વિષ્ણુલોકે તે ગયો, પામ્યો મોક્ષ અનુપ. ૮
નિજ ભક્ત માતપિતા તણો, તે જાણી પૂરણકામ;
તેની દાહક્રિયા ઉત્તરક્રિયા તે, સ્વહસ્તે કરી રામ. ૯
જેવી ક્રિયા દશરથ રાયની કરે, તેમ કરી ત્યાં તતખેવ;
સહુ જટાયુને વખાણતા, સુરપતિ આદિ દેવ. ૧૦
એવા ભક્તવત્સલ શરણપાલક, દીનબંધુ દયાળ;
પછે ચાલ્યા દક્ષિણ દિશા, દશરથ તણા બે બાળ. ૧૧
એવે આવિયો ચમુનાગિરિ, ઉપર ચઢચા રઘુવીર;
મુખ રટણ કરતા જાનકીનું, દ્રવિત ચિત્ત ગતધીર. ૧૨
તે પર્વત છે કૈલાસ સરખો, ગહન વન ગંભીર;
કોકિલા બપૈયા મોર બોલે, કળાકર ને કીર. ૧૩
શિવપાર્વતી બેઠાં ત્યાંહાં, કરે જ્ઞાનગોષ્ઠિત વાત;
મુખ રટણ કરતાં રામનું, પાસે રહ્યાં ગિરિજાત. ૧૪
એવે દૂરથી રઘુનાથ દીઠા, શિવે તેણીવાર;
જયસચ્ચિદાનંદ પૂરણબ્રહ્મ, એમ કહી કર્યા નમસ્કાર. ૧૫
ત્યારે પાર્વતી પૂછે તદા, કોને નમ્યા જોડી હાથ?
કલ્યાણ રૂપ કહો મુંને, નિત્ય ભજો કોને નાથ? ૧૬

શિવ કહે સાંભળ સુંદરી, રવિવંશભૂષણ રામ;
નમસ્કાર મેં તેને કર્યા, જે અખિલ પૂરણકામ. ૧૭
કરું સ્મરણ કીર્તન ધ્યાન તેનું, દેવના જે દેવ;
ત્યારે પાર્વતીજી બોલિયાં, સાંભળો શ્રીમહાદેવ. ૧૮
એ રામ તો રડતા ફરે, સ્ત્રીને વિયોગે આજ;
વિરહે કરીને ભ્રંશ પામી, બુદ્ધિ શ્રીમહારાજ. ૧૯
મહાદેવ કહે સુણો સાધવી, નવ જાણે તું એ મર્મ;
એ લીલા વિગ્રહ દેહ ધાર્યો, અવતાર પૂરણબ્રહ્મ. ૨૦
હું વેદ વિધિ ભોગીંદ્ર જેનો, જાણીએ નહિ પાર;
તે ભક્ત માટે સગુણ લીલા, કરે છે જે અપાર. ૨૧
વળી રામ વનમાં ચાલતા, આલિંગતા શિલા વૃક્ષ;
વિમાન બેસી જાય તે, ધરી દિવ્ય દેહ પ્રત્યક્ષ. ૨૨
ત્યારે પાર્વતી પૂછે તદા, શિવ સુણો મારા સ્વામ;
આ વૃક્ષ ને પાષાણ, આલિંગન કરે કયમ રામ? ૨૩
શિવજી કહે તે તરુ તળે થયું, હશે સ્મરણ ભજન;
વળી શિલા ઉપર બેસીને, તપ કર્યું હશે મુનિજન. ૨૪
રઘુવીર તેને મોક્ષ આપે, ભજન સંચિત ભાગ;
તે સીતાને મિશે કરીને, આલિંગતા અનુરાગ. ૨૫
ત્યારે સતી કહે હું જોઉં પરીક્ષા, હોય જો ભગવાન;
શિવ કહે લેતાં પરીક્ષા; પામશો ઉપમાન. ૨૬
શિવે ઘણુંઘણું વારિયાં પણ, સતીએ ન માન્યું ત્યાંહે;
પછી સીતાજીનું રૂપ ધરીને, ગયાં મારગ માંહે. ૨૭
રઘુવર હસીને બોલિયા, કયાં ફરો વનમાં આજ?
દાક્ષાયણી તજી પશુપતિ, કોણ શું ઇચ્છો કાજ? ૨૮
એવું સાંભળી સતી લાજિયાં, વળ્યાં પાછાં તત્કાળ;
શિવ પાસે આવી કહ્યું નહિ, પણ જાણિયું પશુપાળ. ૨૯
સતીએ સીતાનું રૂપ લીધું, શિવે જાણ્યું મન;
તે દિવસથી કર્યો ત્યાગ સતીનો, આસન આપ્યું ભિન્ન. ૩૦

જોગી લાયક જે ગતિ કહીએ, ભક્તિ કરતાં જે ગતિ પૈયે;
તે ગતિ આપે અસુરને મારી, હરિ સમ નહિ કો ઉપકારી. ૨૦

વલણ

નહિ ઉપકારી હરિસમ બીજો, જેને નિગમ અગમ મુનિ ગાય રે;
હાવે રામ આવ્યા શબરીને આશ્રમે, તેની કહું હું કથાય રે. ૨૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे
कवंधशापमोचनो नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો

રાગ મેવાડો

હવે શ્રોતાજન સહુ ભાવે સુણજો, પાવન રામકથાય જી;
ગાતાં સુણતાં નર ને નારી, પાપી પાવન થાય જી. ૧
એક શબરી નામે નારી ભીલડી, રહેતી વન મોઝાર જી;
તે ભાવે ભક્તિ કરતી હરિની, મનમાં પ્રેમ અપાર જી. ૨
નિત્યે હરિનું નામ જપંતી, તપ આચરતી તેહ જી;
એમ વહી ગયા દિવસ કેટલા, વૃદ્ધ થઈ છે દેહ જી. ૩
તેને જાણ થયું જે રામ જ આવ્યા, નીકળ્યા છે વનમાંહે જી;
ત્યારે શબરીએ જાણ્યું હું સ્વાગત કરીને, રાખીશ પ્રભુને આંહે જી.
તે નિત્ય નવાં ફળ લાવી મૂકે, જોતી પ્રભુની વાટ જી;
વાસી થાય ત્યારે કાઢી નાખે, ધરતી મન ઉચાટ જી. ૫
જે ફળ ફૂલ જ સારું દેખે, તે લાવે નિજ આશ્રમ જી;
આ ફળ મીઠાં હરિને અર્પીશ, એમ વિચારે મર્મ જી. ૬
ત્યારે અંતરજામીએ જાણ્યો સરવે, તેના મનનો ભાવ જી;
પછે તેના આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યા, જીવન જનની નાવ જી. ૭
નિત્ય મુનિ તેની નિંદા કરતા, દુઃખ દેતા બહુ પેર જી;
તે અનાથબંધુ બિરદ પાળવા, હરિ આવ્યા તેને ઘેર જી. ૮
આપણે આશ્રમ રામ આવશે, મુનિ એમ જાણે મન જી;
તે મુનિ સર્વેનું માન ટાળવા, ન ગયા જુગજીવન જી. ૯

પછે દૂર થકી તેણે દીઠા પ્રભુને, ગૌર શ્યામ બે વીર જી;
જટા મુગટ મંડિત ધનુસાયક, ભુજપ્રલંબ રણધીર જી. ૧૦
એવા પ્રભુને જોઈ પ્રેમદા, સન્મુખ આવી ધાઈ જી;
કરી પ્રણામ તે પડી દંડવત્, રામના જુગપદ સાહી જી. ૧૧
હરખ આંસુએ ચરણ જ સિંચ્યા, ગદ્દગદ પ્રેમ અપાર જી;
કરુણા વચન કહીને રઘુપતિએ, ઉઠાડી તેણીવાર જી. ૧૨
પછે નિજ આશ્રમ તેડી લાવી, બેસાડ્યા છે આસન જી;
પૂજા કરી ફળ મૂક્યાં લાવી, કરાવ્યાં પ્રભુને અશન જી. ૧૩
શીતળ જળ ફળ પુષ્પ પત્રથી, પ્રસન્ન કર્યા રઘુવીર જી;
પછે પોતાના પટ પદરે કરીને, નાખે શીત સમીર જી. ૧૪
ભીલડી કેરું ભાગ્ય વખાણે, દેવ સકળ એનું કર્મ જી;
જે પ્રભુ જપ તપ જજ્ઞે દુર્લભ, જોગી ન જાણે મર્મ જી. ૧૫
તે પ્રભુ શબરીનાં ફળ આરોગે, વખાણે છે વારંવાર જી;
એક ભાવને વશ ભગવાન થાય, નથી નીચઊંચનો વિચાર જી. ૧૬
પછી શબરી પ્રત્યે બોલ્યા શ્રીરઘુપતિ, માગ્ય માગ્ય વરદાન જી;
ત્યારે શબરી કહે તમો શરણે રાખો, મોક્ષ આપો ભગવાન જી. ૧૭
એવું કહેતામાં વિમાન જ આવ્યું, દિવ્ય દેહ થઈ નાર જી;
તે શબરી વિમાનમાં બેસી, ગઈ વૈકુંઠ મોઝાર જી. ૧૮
એવી કૃપા કરી કરુણાનિધિએ, નારી પામી અપવર્ગ જી;
દેવ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા, દુંદુભિ વાગ્યાં સ્વર્ગ જી. ૧૯
એમ શબરીનો ઉદ્ધાર કરીને, ચાલ્યા ત્યાંથી રણધીર જી;
ત્યારે લક્ષ્મણ કહે ઉપદેશ કરો મને, અધ્યાત્મજ્ઞાન રઘુવીર જી. ૨૦
પછે લક્ષ્મણને ઉપદેશ કર્યો છે, રામગીતા તેનું નામ જી;
એક અખંડ જે વ્યાપક આત્મા, નિશ્ચે કરાવ્યો રામ જી. ૨૧
સારાસાર વિવેક કરીને, નિઃસંશય કર્યું મન જી;
પૂર્ણ સત્ય શાશ્વત જે જ્ઞાનઘન, અગજગમાં દરશન જી. ૨૨
આ પ્રપંચ સર્વે મિથ્યા જણાવ્યો, રજ્જુસર્પ મૃગતોય જી;
જેમ હતું તેમ જાણ્યું જથારથ, સર્વત્ર આત્મા જોય જી. ૨૩

એમ લક્ષ્મણને ઉપદેશ કરી, વિરૂપાક્ષીએ આવ્યા રામ જી;
પછે પંપા સરોવરતીરે આવ્યા, પોતે પૂરણકામ જી. ૨૪
વિશ્રાંતિસ્થાન ત્યાં છે શિવ કેરું, વળી શોભે વિશ્રાંતિ વન જી;
સ્ફટિક ગુહા ત્યાં સુંદર દીસે, સ્ફટિકશિલા પાવન જી. ૨૫
તે સ્ફટિકશિલા ઉપર જઈ બેઠા, પંપા સરોવર તીરજી;
લક્ષ્મણના ખોળામાં શિર મૂકી, સુતા શ્રીરઘુવીર જી. ૨૬

વલણ

સૂતા શ્રીરઘુવીર પોતે, લક્ષ્મણજી ઉછંગ રે;
પછે સીતાજીને સંભારીને, વિરહ ધરતા અંગ રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमंमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे शबरीमोक्षानंतरं
पंपातीरगमन नाम एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો

રાગ સામેરી

શીતળ છાયા તરુ તણી, પંપા સરોવર તીર;
લક્ષ્મણ ઉછંગે શીશ મૂકી, સૂતા શ્રીરઘુવીર. ૧
સીતા તણો વિરહ થયો, ચાલ્યાં નેત્રે આંસુધાર;
વનમાંહે પશુ પંખી ક્રીડે, બોલે શબ્દ અપાર. ૨
તે સુણી શ્રીરઘુવીરને, મન ચડી સબળી રાસ;
પછે શાપ દીધો તે સમે, સર્વને શ્રીજગદીશ. ૩
રઘુવીર કહે કોકિલા તારો, ખૂટજો સ્વર રંગ;
મૃગમૃગી તમને મારજો, પારધી કરતાં સંગ. ૪
ત્યાં સંગ કરતાં હતાં ત્યારે, કરી કરણી જેહ;
રઘુવીરે તેને શાપ દીધો, વચન બોલ્યા તેહ. ૫
હરિતણી હસ્તી સાંભળો તમો, જ્યારે કરશો સંગ;
ત્યારે સાત દિન મૂર્ચ્છા થશે, એ ગજેંદ્ર કેરે અંગ. ૬
મોરને કહે થાઓ નપુંસક, નવ ગણી મારી લાજ;
થશે જન્મ મધ્યે સંગ તે, એકવાર સુણ સિદ્ધરાજ. ૭

ચકવાચકવીને કહે, થજો તમારો વિયોગ;
હું વિરહીને દેખી કરી, તમે ભોગવો છો ભોગ. ૮
એમ શાપ સુણીને સકળ ખગ મૃગ, પામ્યાં મન પરિતાપ;
રઘુવીર શરણે આવિયાં, પૂછવા અનુગ્રહ આપ. ૯
રઘુવીર કહે હે કોકિલા, તુજ કહું શાપ સંબંધ;
તારો વસંતઋતુમાં સ્વર ઊઘડશે, પછી રહેશે બંધ. ૧૦
મૃગમૃગીને કહે મારશે, જો દિવસ કરશો સંગ;
નિરભે થશો રજની વિષે, માટે નિશાએ રમજો રંગ. ૧૧
હસ્તીને કહે ત્રિયા સંગ કરતાં, થશે બે ઘડી મૂર્છાય;
મોરનાં આંસુબિંદુએ કરી, વંશવૃદ્ધિ થાય. ૧૨
ચકવાચકવીને કહે, રહેશે નિશા તમ વિયોગ;
દિવસે મળશો દંપતી ત્યારે, થશે તમ સંજોગ. ૧૩
સિંહને કહે એકવાર સંગે, પ્રજા થાશે એક;
વિશ્વ સહુને ઉજ્જડ કરે, જો સૃષ્ટિ થાય અનેક. ૧૪
એમ સર્વનો અનુગ્રહ કર્યો, સમર્થ શ્રીરઘુવીર;
લક્ષ્મણ સહિત વિરાજતા, પંપા સરોવર તીર. ૧૫
અરણ્યકાંડ તણી કથા, એ પૂરણ થઈ પાવન;
બુદ્ધિ પ્રમાણે કહી જથારથ, તે સુણો શ્રોતાજન. ૧૬
અપાર ગુણ રઘુવર તણા, નવ પાર તેનો થાય;
અગાધ જળસિંધુ ભર્યો, તે ઘટમાં કેમ ભરાય? ૧૭
અનેક કવિ આગળ થયા, વળી થશે બીજા અનંત;
કેટલા હમણાં ગાય છે પણ, પામે નહિ કો અંત. ૧૮
હરિકથા અમૃત સ્વાદ અદ્ભુત, શ્રવણથી સુખ થાય;
હરિભક્તિ કેરું મૂળ પહેલું, શ્રવણ એક કહેવાય. ૧૯
વળી વિષયી પામર મુમુક્ષુને, પ્રિય લાગે એહ;
જે જીવન્મુક્ત બ્રહ્મવેત્તા, શ્રવણ કરતા તેહ. ૨૦
હરિકથાનો અધિકાર સહુને, નપુંસક નરનાર;
જે સાદરે નવ સાંભળે, તે જીવનને ધિક્કાર. ૨૧

સુધાને સેવતાં મદ ચઢે વળી, અજ્ઞ ઉન્મત્ત થાય;
કથામૃતે ટળે મોહમત્સર, ત્રિવિધ તાપ પળાય. ૨૨
સુધાનો અધિકાર સુરને, નહિતર પામે રંચ;
હરિકથામૃત અધિકાર સહુને, રાયરંક ઊંચનીચ. ૨૩
વળી ગંગા પાવન કરે સહુને, માંહે બૂડતાં જાય પ્રાણ;
હરિકથામાંહે બૂડતાં, તે પામે પદ નિરવાણ. ૨૪
એ અધિકતા હરિકથાની તે, જાણે વિરલા કોય;
જેની ઉપર કેશવ કરે કરુણા, તેની મતિ એવી હોય. ૨૫
તે માટે જન આળસ તજી કરો, કથા–અમૃત પાન;
એ થકી અઘ સહુ પરજળે, થાય પ્રસન્ન શ્રીભગવાન. ૨૬
એ અર્થ વાલ્મીકિ તણો, હનુમાન નાટક સાર;
એ જુગમ સંમત મેળવીને, કર્યો છે વિસ્તાર. ૨૭
પદ સાતસેં અડતાળીસ પૂરાં, અધ્યાય થયા બાવીશ;
અરણ્યકાંડ કથા કહી, તે કૃપા શ્રીજુગદીશ. ૨૮

વલણ

જુગદીશ કેરી કૃપાએ જે, પ્રાકૃત રામકથા કરી;
દાસ ગિરધર નિમિત્ત માત્ર એ, કરતા પોતે શ્રીહરિ. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिहनुमतनाटकधारायां अरण्यकाण्डे श्रीरामचंद्रेण पक्षराजी–अनुग्रहकरण नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અરણ્યકાંડ સમાપ્ત

કિષ્કિંધાકાંડ પ્રારંભ

અધ્યાય ૧ લો

રાગ ધનાશરી

શ્રીપુરુષોત્તમ પરમ કૃપાળજી, ભક્તવત્સલ પ્રભુ દીનદયાળજી;
શરણાગતની કરો સંભાળજી, તમારો સેવક છું મતિબાળજી.

ઢાળ

છું બાળમતિ સેવક તમારો, સ્વામી પડ્યો તમ શર્ણ;
ભક્તવત્સલ બિરદ જાણી, રાખો પ્રભુ નિજ ચર્ણ. ૨
વંદું વારંવાર જુગપદ, તમારા મહારાજ;
તમ કૃપાએ રઘુવીર જશ કહું, રાખજો મુજ લાજ. ૩
સહુ ભગવતીના ચરણની રજ, લઈ ચઢાવું શીશ;
અનુગ્રહ કરો સર્વે મળી તો, ગાઉં ગુણ જુગદીશ. ૪
સત્સંગથી સહુ તાપ જાયે, ટળે દુઃખ અશેષ;
એવા ભક્ત ને ભગવંત માંહે, નથી અંતર લેશ. ૫
એ જોયામાં તો સમાન દીસે, ઇતર જનને સંત;
ઓળખાય આચરણે કરી, જે મહાપુરુષ મહંત. ૬
બ્રહ્માનંદમાં સદા ડોલે, સંત આનંદઘન;
વિષયી જન ડોલે વિષયમાં, મલિન જેનાં મન. ૭
સમાન બક ને મરાલ ઉજ્જવળ, જોયા માંહે પ્રશંસ;
જ્યારે ક્ષીર જળ જુદાં કરે, ત્યારે જણાયે તે હંસ. ૮
જેમ વાયસ ને વળી કોકિલા તે, સમાન શ્યામ જણાય;
વસંતમાં પિક રાગ પંચમ, આલાપીને ગાય. ૯
સ્ફટિક મુક્તા શ્વેત સમ પણ, મૂલે મોતી જણાય;
તક્ર પયનું પાન કરતાં, સ્વાદથી ઓળખાય. ૧૦
એમ ઇતર જન ને ભક્તમાં, અંતર ઘણું કહેવાય;
વિષયથી દુઃખ ઊપજે, સત્સંગથી સુખ થાય. ૧૧

જેમ પારસ લોહનું કરે કાંચન, સ્પર્શ માત્રે અનુપ;
એમ સંત ખરને કરે સાધુ, આપે રહે નિજરૂપ. ૧૨
એવા ભગવતીના ચરણ વંદું, નમું વારંવાર;
તમ કૃપાએ રઘુવીર કેરો, કરું જશ વિસ્તાર. ૧૩
રઘુવંશમાં દશરથને ઘેર, પ્રગટિયા પૂરણકામ;
તે પાળવા પિતૃવચન વનમાં, નીકળ્યા શ્રીરામ. ૧૪
પંચવટીમાં રહ્યા આવી, સીતા લક્ષ્મણ સાથ;
જાનકીનું હરણ કરીને, ગયો લંકાનાથ. ૧૫
તે ખોળવાને નીકળ્યા, વનમાંહે શ્રીરઘુવીર;
સૌમિત્રી સાથે આવિયા, પંપા સરોવર તીર. ૧૬
એ કથા પૂર્વે કહી જથારથ, વિસ્તારી એક મન;
હાવે કિષ્કિંધાકાંડની કથા કહું, સુણો શ્રોતાજન. ૧૭
પંપા સરોવરને તટે, સુંદર સ્ફટિક શિલાય;
ત્યાં વિરાજે રઘુવીર લક્ષ્મણ, અધિક તન શોભાય. ૧૮
લક્ષ્મણ ઉછંગે શીશ મૂકી, શયન કીધું રામ;
જ્યમ શેષસજ્યા હરિ પોઢે, ક્ષીરસાગર ઠામ. ૧૯
તે સમે ઋષિમુખ પરવત ઉપર, બેઠા વાનર પંચ;
નળ નીલ જાંબુવાન, સુગ્રીવ, મારુતિ બળ સંચ. ૨૦
જ્યમ કનકાદ્રિનાં પંચશૃંગ, એમ શોભંતા તે અજીત;
જ્યમ ઉદયાચળ પર એક કાળે; ઊગિયા આદિત્ય. ૨૧
રઘુવીર કેરું કારજ કરવા, અવતરિયા કપિરાજ;
મહાભૂત જાણે પ્રગટ્યા એમ, શોભંતા શુભ કાજ. ૨૨
સુગ્રીવે દીઠા રામ લક્ષ્મણ, સરોવરની તીર;
લક્ષ્મણ ઉછંગે શીશ મૂકી, શયન કર્યું રઘુવીર. ૨૩
સુગ્રીવ ડરપ્યો મન વિષે, જોઈ ધનુર્ધારી જોડ;
.. વાલીએ મોકલ્યા, મુંને મારવાને એહ. ૨૪
એમ વિચારી સુગ્રીવ ઊઠ્યો, એકલો તેણીવાર;
રામલક્ષ્મણ ભણી ધાયો, ગદા કર ગ્રહી સાર. ૨૫

હનુમંતજીએ વારિયો, સહસા ન કરીએ કાજ;
હું પરીક્ષા કરી આવું ત્યાં લગી, ઊભા રહો કપિરાજ. ૨૬
સુગ્રીવ કહે સુણો મારુતિ, આજ નિશાએ નિરધાર;
મને સ્વપ્ન એવું આવિયું તે, કહું તમને વિચાર. ૨૭
જાણે વીર બે કો આવિયા, તેણે માર્યો વાલીરાજ;
મને કિષ્કિંધાનું રાજ આપ્યું, એવું કીધું કાજ. ૨૮
તે વીર દીઠા આજ મેં, ત્યારે ઊપન્યો મન ત્રાસ;
હનુમંત કહે કાંઈ ભય નથી, તમે રાખજો વિશ્વાસ. ૨૯
તમો રાય અહીં ઊભા રહો, નવ કરશો મન ચિંતાય;
જોઉં વીર બે એ કોણ છે? હું કરી આવું પરીક્ષાય. ૩૦

વલણ

હું કરી આવું પરીક્ષા જઈને, એમ કહીને કપિવર જાય રે;
હનુમંત વેગે આવિયા, જ્યાં વિરાજે શ્રીરઘુરાય રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे हनुमानस्य
श्रीरामसमीपगमनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો

રાગ મારુ

દીઠા હનુમંતે બે વીર, શોભે સ્ફટિક શિલા રણધીર;
રાજે લક્ષ્મણ ને રામચંદ્ર, જાણે બૃહસ્પતિ ને વળી ઇંદ્ર. ૧
કે ઉદાસી તપસ્વી વીર, કે ઉદાર ને બીજો ધીર;
જ્ઞાન વિજ્ઞાન જશ ને પુન્ય, સિદ્ધ સાધકમાં નથી ન્યૂન. ૨
જેમ આનંદ ને સમાધાન, જેવા નિર્ગુણ ને ગુણવાન;
આનંદ મોક્ષ બોધ વૈરાગ, એવા કપિએ દીઠા મહાભાગ. ૩
વડ વૃક્ષ તળે બે વીર, બેઠા પંપા સરોવરતીર;
જોઈ વિસ્મે થયા હનુમંત, દીસે વીર કો મહાબળવંત. ૪
વડ ઉપર કપિવર ચઢિયા, લાગ્યા કૂદવા તે ગડગડિયા;
કહે છે લક્ષ્મણને દેવેશ, ભાઈ જો આ કપિનો વેશ. ૫

એને વજ્ર કછોટા છાજે, વળી કનકનું કોપીન રાજે;
એ કપિવર મહા બળવંત, એનું નામ હશે હનુમંત. ૬
એવાં રામનાં સુણી વચન, હનુમંત વિચારે મન;
મારી માતે કહ્યું હતું મુજને, સુત ઓળખશે જે તુજને. ૭
કોપીન કનક કછોટા ઓળખશે, છે ગુપ્ત તે પરગટ લખશે;
તેને સ્વામી જાણજે સૂત્ર, તેની સેવા તું કરજે પુત્ર. ૮
કહ્યું'તું અંજનીએ જેહ, મુજને સ્વામી મળિયા તેહ;
જોઉં પરીક્ષા પરાક્રમ જેમાં, કેટલુંએક બળ છે એમાં. ૯
એમ વિચારીને હનુમંત, તરુ શાખા નાખી બળવંત;
લક્ષ્મણે શર મૂકી નિવારી, ત્યારે ગાજ્યો કપિ બળ ભારી. ૧૦
પંચ પરવત ઊંચકી લાવ્યો, નાખવા રામ ઉપર આવ્યો;
રામે સજ્જ કર્યું કોદંડ, શર પંચ મૂક્યાં પ્રચંડ. ૧૧
ઉડાડ્યા કરથી ગિરિ પાંચ, લાગી ઝપટ તે બાણની આંચ;
તેણે કરીને ઊડ્યા આકાશ, હનુમંત ભમ્યા ઘણું તાસ. ૧૨
ત્યારે વાયુ મળ્યા આકાશ, સુણ પુત્ર એ છે અવિનાશ;
સાક્ષાત્ એ શ્રીભગવંત, આવ્યા કરવા અસુરનો અંત. ૧૩
આદિ નારાયણ ને શેષ, આવ્યાં સ્થાપવા ધર્મ અશેષ;
માટે થા તું રામનો દાસ, સેવા કરજે સદા રહી પાસ. ૧૪
સુણી વાયુની વાણી કપીશ, આવી નામ્યું રામને શીશ;
અહં દાસોસ્મિ કહી વાણી, રાખો શરણે સારંગપાણિ. ૧૫
કર જોડીને મારુત તન, સ્તુતિ કરતો દીન વચન;
જય રઘુકુળકમળ સુભાનુ, જય ખલવનદહન કૃશાનુ. ૧૬
જય વૈકુંઠનાથ રમેશ, જય આદિ નારાયણ શેષ;
જય બ્રહ્મ સનાતન ઇશ, જય માયાપતિ જગદીશ. ૧૭
જય મંગળરૂપ નિધાન, જય ભક્તવત્સલ ભગવાન;
મેશ્વર પૂરણકામ, જય વિશ્વના આત્મારામ. ૧૮
. જીવના અંતરયામી, સાક્ષી દ્રષ્ટા ચરાચર સ્વામી;
પુરુષોત્તમ પૂર્ણાનંદ, મધુહંતા મુરારિ મુકુંદ. ૧૯

જય યજ્ઞના કારણરૂપ, નમું વેદાંતવેદ્ય સ્વરૂપ;
ધર્મ સ્થાપન તમ અવતાર, નમું રામને વારંવાર. ૨૦
એમ સ્તુતિ કરી હનુમંત, સુણી પ્રસન્ન થયા ભગવંત;
સ્નેહ ઊપન્યો શ્રીરઘુનાથ, ચાંપ્યો મારુતિ રુદયા સાથ. ૨૧
એમ હરિહર ભેટ્યા જ્યારે, જયજયકાર કર્યો સુર ત્યારે;
દીધી રઘુપતિએ આશિષ, ચિરંજીવી તું રહેજે કપીશ. ૨૨
તપે રવિ શશી જ્યાં લગી ધરણી, વળી વેદ વિધિ કહે વરણી;
રહેજે અક્ષય ત્યાં લગી તુંય, સત્ય વચન કહું છું હુંય. ૨૩
અવતાર અંશ તું હરનો, તું છે ભાગ અમારા ચરનો;
થયો અંજની ગર્ભસંભૂત, તારું વાધજો બળ અદ્ભુત. ૨૪
એવાં વચન સુણી હનુમંત, ઘણું સુખ પામ્યા બળવંત;
પછી લક્ષ્મણને પાયે લાગ્યા, નિજ સ્વામી પામી અનુરાગ્યા. ૨૫
લાગ્યો ચાંપવા રામના ચર્ણ, કહ્યું નિજ દુઃખ અશરણ શર્ણ;
હનુમંત કહે જુગદીશ, છે સુગ્રીવ કપિનો ઈશ. ૨૬
પેલા ઋષિમુક પરવત માંહે, વાલીના ભયથી રહે ત્યાંહે;
તેને આપો અભય વરદાન, પોતાનો તે કરો ભગવાન. ૨૭
તેશું મૈત્રી કરો મહારાજ, તેથી સરશે આપણું કાજ;
રામ કહે સુણ હો હનુમંત, એવો સુગ્રીવ છે બળવંત. ૨૮
વાલી સાથે થયું કેમ વેર ? એનાં માતપિતા કોણ પેર ?
વાલી સુગ્રીવની ઉત્પત્ય, મુજને સંભળાવો સત્ય. ૨૯
સુગ્રીવને શું છે દુઃખ ? કેમ રહેવાયું છે ઋષિમુક ?
અથ ઇતિ સહુ વિસ્તાર, મુજને કહો વાયુકુમાર. ૩૦

વલણ

વાયુકુમાર તે કહો મુજને, કયમ પ્રગટ્યા એ બળવંત રે ?
એવાં વચન રઘુપતિનાં સાંભળી, પછી બોલ્યા કપિ હનુમંત રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे
श्रीरामचंद्रहनुमानसमागमो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

અધ્યાય ૩ જો

રાગ ચોપાઈ

કહે હનુમંત સુણો ભગવાન, એક સમે ધરતા વિધિ ધ્યાન;
(ત્યારે) આવ્યો મનમાં પ્રેમ અપાર, આંસુનું બિંદુ પડ્યું તે વાર. ૧
(તેથી) વાનર એક પ્રગટ્યા તે ઠામ, રુક્ષરાજ કપિ તેનું નામ;
તે વિધિને વહાલો ઘણું ત્યાંહે, ફરતો હીંડે ઉપવન માંહે. ૨
(તે) એક સમે આવ્યો કૈલાસ, (ત્યાં) સુંદર સરોવર છે સુખરાશ;
(છે) પારવતીનો દુસ્તર શાપ, જો તે પુરુષ જળ સ્પર્શે આપ. ૩
પુરુષ ટળીને થાય પ્રેમદા, રુક્ષરાજ ત્યાં નાહ્યો તદા;
તતક્ષણં નર ફીટી થયો નાર, સુંદર વેશ અતિ સુકુમાર. ૪
રંભા થકી છે અદ્‌ભુત રૂપ, તનમંડિત અલંકાર અનુપ;
સુંદર અંગ આભૂષણ ચીર, (તે) નારી ઊભી સરોવર તીર. ૫
(ત્યારે) જતા હતા કયાંય ઇંદ્ર ને રવિ, તેણે દીઠી નારી અભિનવી;
તે મોહ પામી ઊતર્યા નર્પ, ધીરજ ગઈ ખળિયો કંદર્પ. ૬
તે સ્ત્રીની ઉપર પડ્યું એવ, પાછા વળી ગયા લાજ્યા દેવ;
શુક્ર સૂરજનું ગ્રીવાએ અડ્યું, હવે ઇંદ્રનું વીર્ય મસ્તકે પડ્યું. ૭
તેથી બે પુત્ર થયા તત્કાળ, વાનરવેશ પ્રચંડ વિશાળ;
(ત્યારે) બ્રહ્માને થઈ ચિંતા ઘણી, કરી પ્રાર્થના ઉમિયા તણી. ૮
થયાં પ્રસન્ન પારવતી જદા, રુક્ષરાજ નર કીધો તદા;
પછી તેડી રુક્ષને સહિત કુમાર, વિધિ આવ્યા મૃતલોક મોઝાર. ૯
પર્વત ઋષ્યિમુક પાસ વિશેક, રચ્યું નગર કિષ્કિંધા એક;
રુક્ષરાજને આપ્યું તેહ, થાપ્યો ભૂપ કરી વિધિએ એહ. ૧૦
ન્યો પુત્રનાં પાડ્યાં નામ, વિધિ ગયા સત્યલોક જ ધામ;
ન્વીર્ય શીશ અનુસર્યું, વાલી નામ તે સુતનું ધર્યું. ૧૧
. સૂરજનો ગ્રીવાએ કામ, તેનું પાડ્યું સુગ્રીવ નામ;
ઘણા દિવસ એમ કરતાં ગયા, પુત્ર બંન્યો તે મોટા થયા. ૧૨

વાલીને સોંપ્યું સહુ રાજ, ગયો રુક્ષ તપ કરવા કાજ;
મયકન્યા તારા શુભમતિ, તે પરણ્યો વાલી મહાસતી. ૧૩
સુષેણકન્યા રૂમા જેહ, સુગ્રીવ સુંદરી પરણ્યો તેહ;
મોટો વાલી લઘુ સુગ્રીવ, કરે રાજ સુખ બળના શિવ. ૧૪
ત્યારે ઇંદ્રે આવી તતકાળ, વાલીને ઘાલી જયમાળ;
રણમાં સદા વિજય કહેવાય, સન્મુખ શત્રુ નિર્બળ થાય. ૧૫
સૂરજ આવ્યા સુગ્રીવ કને, સુગ્રીવ પાસે સોંપ્યો મુંને;
મારા ગુરુ સૂરજ પ્રકાશ, આજ્ઞા માની રહ્યો હું પાસ. ૧૬
સંભાળજે તું એને સદા, એમ કહી ગયા દિનકર તદા;
પછે વાલીને સુત અંગદ થયો, મહા બળિયો તારાનો જાયો. ૧૭

દોહરા

હનુમંત કહે રઘુપતિ સુણો, રાજીવલોચન રામ;
એક મહિષાસુરનો દીકરો, દુંદુભિ તેનું નામ. ૧૮
મહાબળિયો તે અસુર થયો, ફરતો પૃથ્વીમાંહે;
કોઈ જોદ્ધો તેને મળ્યો નહિ, જુદ્ધ કરવાને ત્યાંહે. ૧૯
પછી જમરાજ પાસે ગયો, કહે જુદ્ધ કરો મુજ સાથ;
કે વઢનારો દેખાડો કો, સળવળે છે મુજ હાથ. ૨૦
ત્યારે દુંદુભિને જમરાજ કહે, તું જા કિષ્કિંધામાંહે;
તુજ સાથે વઢશે કપિ, વાલી રહે છે ત્યાંહે. ૨૧
એવું સુણી કિષ્કિંધા આવિયો, રજનીચર તેણીવાર;
સિંહનાદ કરી મોટો થયો, શત જોજન વિસ્તાર. ૨૨
તે નાદ સાંભળી વાલીને, ચઢિયો મનમાં ક્રોધ;
તતક્ષણ સન્મુખ આવિયો, જુદ્ધ કરવાને જોધ. ૨૩
બળવંત વીર બે બાઝિયા, મલ્લજુદ્ધ કરતા ત્યાંહે;
એક મુષ્ટિ મારી વાલીએ, દુંદુભિના શિરમાંહે. ૨૪
તે અસુર ભૂમિ ઢળી પડ્યો, ત્યારે કીધો પાટુપ્રહાર;
દુંદુભિ મૃત્યુ પામિયો, પ્રાણ ગયા તેણીવાર. ૨૫

પછી ચરણ ઝાલી તે શબ તણા, ઉછાળ્યું નભમાંહે;
મૃતક દેહ આવી પડ્યો, ઋષિમુક પરવત જ્યાંહે. ૨૬
ઘણા ઋષિ રહે છે તિહાં, તે પામ્યા મન પરિતાપ;
સહુમાં મુખ્ય માતંગમુનિ, તેણે દીધો શાપ. ૨૭
જેણે કર્મ આવું કર્યું, તે આવે પરવતમાંહે;
તો બળીને ભસ્મ થશે તદા, એવું બોલ્યા ત્યાંહે. ૨૮
(માટે) વાલીએ નવ જવાય ત્યાં, ઋષિમુક પરવતમાંહે;
તે દિનનું તન અસુરનું, ખોખું પડિયું ત્યાંહે. ૨૯
તે કરંક ઉપર ઊગિયા, સપ્ત તાડ તરુ જેહ;
એક દિવસ માતંગમુનિ, મળ્યા વાલીને તેહ. ૩૦
પાયે લાગી પૂછિયું, કહો મુજને મુનિદેવ;
કોને હાથે મરણ મુજ, થાશે નિશ્ચે એવ? ૩૧
મુનિ કહે સુણ વાલી તું, કહું તુજ સાચો બોલ;
પેલા કરંક ઉપર ઊગિયા, સપ્ત તાડ થઈ ગોળ. ૩૨
તે વીંધે એક બાણથી, એવો બળિયો જેહ;
તે નર તુજને મારશે, સત્ય માનજે એહ. ૩૩
એવું કહી મુનિવર ગયા, સાંભળો શ્રીરઘુરાય;
(હવે) વેર થયું બે વીરને, તેની કહું કથાય. ૩૪

વલણ

તેની કહું કથાય, જ્યમ વેર થયું બે વીરને;
તે સુણતાં સંદેહ જાય, હનુમંત કહે રણધીરને. ૩૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिरामतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे श्रीरामचंद्र-
हनुमानसंवादे वालिसुग्रीवयोरुत्पत्तिकथनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો

રાગ સામેરી

અંજનીસુત કહે સાંભળો, તમો સ્વામી શ્રીમહારાજ;
સુગ્રીવ વાલી કિષ્કિંધામાં, કરતા નિર્ભય રાજ. ૧
ત્યારે દુંદુભિનો પુત્ર કહીએ, મયાસુર તેનું નામ;
તે પિતા કેરું વેર લેવા, આવ્યો તેણે ઠામ. ૨
તેણે વાલી સાથે યુદ્ધ કર્યું, પછે હારિયો રણમાંય;
એક વિવરમાં પાતાળ મારગ, નાસી પેઠો ત્યાંય. ૩
તે અસુરની પૂંઠે થયા, સુગ્રીવ-વાલી વીર;
તે ગુફામાંહે પેઠો વાલી, યુદ્ધ કરવા ધીર. ૪
તે વિવરને મુખ રહ્યો સુગ્રીવ, રક્ષા કરવા પૂંઠ;
માંહે બંન્યો બળિયા યુદ્ધ કરે, મારે પરસ્પર મૂઠ. ૫
એમ ઘણા દિન ત્યાં વહી ગયા, નવ મરણ પામ્યો તેહ;
ત્યારે સૂનું દેખી આવ્યા પુરમાં, યક્ષ-કિન્નર જેહ. ૬
ઉજાડવા લાગ્યા નગર, સુગ્રીવે જાણી વાત;
ત્યારે ગુફાને મુખ ઢાંકિયો, એક પ્રૌઢ ગિરિ વિખ્યાત. ૭
સુગ્રીવ આવ્યો નગરમાં, કર્યા યક્ષકિન્નર દૂર;
વીશ માસ વીતી ગયા, નવ આવ્યો વાલી સુર. ૮
ત્યારે સરવે જાણ્યું મૂવો વાલી, થયું વિપરીત કાજ;
પ્રજા પ્રધાને મળી બેસાડ્યો, સુગ્રીવને ત્યાં રાજ. ૯
પછે વીશ માસે વાલીએ, માર્યો નિશાચર ભૂર;
આવ્યો ગુફાને બારણે, ગિરિ ઢાંક્યો દીઠો શૂર. ૧૦
સુગ્રીવને દીઠો નહિ ત્યારે, ચઢ્યો મનમાં ક્રોધ;
એ બંધુ મુજને ગયો મૂકી, ન કરી મારી શોધ. ૧૧
એ વીર શાનો વેરી મારો, ધાર્યું વિપરીત કાજ;
મુંને મૂવો જાણી નગરમાં જઈ, બેઠો કરવા રાજ. ૧૨

એણે કામ શત્રુનું કર્યું, મુજ લાજ લોપી સુખ;
હવે તજું એને સર્વથા, નવ જોઉં એનું મુખ. ૧૩
દેશ તજીએ દયા વિણ, સ્નેહરહિત બંધુ મિત્ર;
ગુરુ જ્ઞાનહીન દુર્મુખી નારી, તે તજીએ અપવિત્ર. ૧૪
એવું વિચારીને ધાયો વાલી; શસ્ત્ર લેઈને શૂર;
સુગ્રીવને મારવા આવ્યો, નગરમાં બળપૂર. ૧૫
સુગ્રીવ નાઠો ત્યાં થકી, નળ નીલ જાંબુવંત;
હું સહિત સાથે આવિયા, ઋષિમુક પરવત અંત. ૧૬
સુગ્રીવને હણવા તદા ધાયો, પૂંઠળ લીધી વાટ;
નવ અવાયું પરવત વિષે, મુનિ શાપના ભય માટ. ૧૭
છે બળે બંન્યો બરાબર, સુગ્રીવ વાલી રાય;
પણ પડે વિજયમાળા કંઠમાં, તેણે કરી નવ જિતાય. ૧૮
પછે નગરમાં વાલી રહ્યો, નિજ રાજ કરતો તેહ;
સુગ્રીવની સ્ત્રી ઘેર રાખી, રુમા નામે જેહ; ૧૯
તે દિવસનો સુગ્રીવ દુઃખી, રહે છે ગિરિ મોઝાર;
અમો ચાર જણ પાસે રહ્યા છું, કરવા એની સાર. ૨૦
એ પ્રકારે થયું વેર જે, સુગ્રીવ વાલી વીર;
એ ઉત્પત્તિ તમને કહી, રઘુપતિ શ્યામ શરીર. ૨૧
સુગ્રીવ મેળવ્ય મુજને, રઘુવીર કહે હનુમંત;
કરાવ્ય મૈત્રી એની સાથે, વાયુપુત્ર બળવંત. ૨૨
એના શત્રુને મારી કરીને, અપાવું નિજ નાર;
રાજ્યાસન સુગ્રીવને હું, બેસાડું નિરધાર. ૨૩
હનુમંત એવું સાંભળીને, ગયા સુગ્રીવ પાસ;
વૃત્તાંત સહુ માંડી કહ્યો, એ રામ છે અવિનાશ. ૨૪
એ વચન સુણીને સૂરજનંદન, પામિયો આનંદ;
ધન્ય વીર તું હનુમંત મુજને, મેળવ્યા જગવંદ. ૨૫
અનેક વાનર સાથ સુગ્રીવ, આવ્યો તેણીવાર;
સાષ્ટાંગ કરી રઘુવીર ચરણે, નમ્યો ભાનુકુમાર. ૨૬

બે કર ગ્રહી સુગ્રીવને, ઉઠાડ્યો રઘુનાથ;
હૃદય સાથે ચાંપિયો. મેલિયો મુસ્તક હાથ. ૨૭
મળી સ્વસ્થ થઈ બેઠા પછે, સુગ્રીવ ને રઘુરાય;
વાનરસભા જોઈ રામને, મનમાંહે હરખ ન માય. ૨૮
પછે અગ્નિ ત્યાં ચેતાવિયો, મારુતિએ તેણે ઠામ;
બે પાસ બેઉ બેસાડિયા, સુગ્રીવ ને શ્રીરામ. ૨૯
અગ્નિ કેરી સાક્ષીએ, પછે કર્યો મિત્રાચાર;
કપિ સર્વે હરખ પામ્યા, થયો જયજયકાર. ૩૦
રામ કહે સ્ત્રી ને રાજ અપાવું, મારું વાલી કીશ;
કહે સુગ્રીવ સીતા શોધી મંગાવું, મારીએ દશશીશ. ૩૧
પછે સુગ્રીવ તેડી ચાલિયો, સૌમિત્રિ શ્રીરઘુનાથ;
ઋષિમુક પરવત આવીને, મળી બેઠા સરવે સાથ. ૩૨
એક મનોહર મંડપ રચ્યો, કર્યું સભા કેરું કામ;
એક સુંદર આસન રચીને, બેસાડિયા શ્રીરામ. ૩૩
સુગ્રીવ કહે એક બ્રહ્મરાક્ષસ, સુંદર નારી સંગ;
આકાશ મારગ લઈ જતો, તે દીઠા અમે શ્રીરંગ. ૩૪
ઘણું રુદન કરતી કામની, તેણે દીઠા અમને આંહે;
ત્યારે ચીર પદરે બાંધી ભૂષણ, નાખિયાં ગિરિમાંહે. ૩૫
રઘુવર કહે તે લાવો ક્યાં છે? જોઉં એ અલંકાર;
સીતા મળ્યા સમ થશે મુજને, માનીશ હું ઉપકાર. ૩૬
હનુમંતજીએ લાવી આપ્યાં, ભૂષણ ને પટ ચીર;
તે રુદે સાથે ચાંપીને, ગદ્દગદ થયા રઘુવીર. ૩૭
પછે સીતાને વિરહે કરી, ઘણું રુદન કરતા રામ;
રઘુવીર રોતાં સરવે રોયા, થયો શોક સમાન. ૩૮
સુગ્રીવ આપે ધીરજ બહુ, એમ ના કીજે નાથ;
શોધ મંગાવું સીતાની, મુજ સંગ બળિયો સાથ. ૩૯
જો જાનકી નવ મેળવું, તો સુણો સારંગપાણ;
તો કલ્પ સુધી નરકમાં, હું પડું નિશ્ચે જાણ. ૪૦

નળ નીલ જાંબુવાન વળી, હનુમંતજી મુજ સાહે;
ભૂગોળ ઊંધું કરી નાખે, કાળને કર સાહે. ૪૧
એવાં વચન સુણી સુગ્રીવનાં, પછી બોલિયા રઘુપત્ય;
સુણ કપિપતિ હું કરું પ્રતિજ્ઞા, માનજે તું સત્ય. ૪૨
તુંને રાજ-સ્ત્રી આપ્યા વિના, જો મંગાવું પરિશોધ;
મુંને આણ દશરથ રાયની, એ પ્રતિજ્ઞા અવિરોધ. ૪૩
એમ પરસ્પર આપ્યાં વચન, આનંદિયો સહુ સાથ;
હનુમંત આદે કપિ સરવે, સેવતા રઘુનાથ. ૪૪

વલણ

સેવતા શ્રીરઘુવરને, જે કપિ મોટા બળવંત રે;
એ રામ-લક્ષ્મણ રહ્યા ઋષિમુક, સંતોષ્યા સુખવંત રે. ૪૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे श्रीरामसुग्रीव
योर्मैत्रीकरणात् ऋष्यमुकागमन नाम चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો

રાગ મારુ

પ્રતિજ્ઞા કરી અન્યોઅન્ય, પછે બોલ્યા શ્રીરામ વચન;
સુણ સુગ્રીવ તું મુજ વાણ, મારું વાલીને એકે બાણ. ૧
ત્યારે સુગ્રીવ કહે મહારાજ, વાલીવધ એમ નહિ થાય આજ;
પેલા સપ્ત તાડ એક બાણ, જે કો વીંધે પુરુષ પ્રમાણ. ૨
તેથી વાલીએ નિશ્ચે મરે, બ્રહ્માદિકથી તે નવ ઊગરે;
તવ બાણ મૂક્યું રઘુવીર, વીંધ્યા સપ્ત તાડ રણધીર. ૩
મારી ખોખાને ઠોકર ચરણ, ઊડી પડિયું દિગાંતર ધર્ણ;
પછે સુગ્રીવને કહે રામ, હાવે કર વાલી સાથે સંગ્રામ. ૪
તુજ પૂંઠે આવું છું હુંય, મન ભય નવ રાખીશ તુંય;
ંન્યો બંધુ છે રૂપે સમાન, વિચાર્યું એમ શ્રી ભગવાન. ૫
.ળખવાને સુગ્રીવનું રૂપ, ચાલી માળ ત્રિભુવન ભૂપ;
પછે આજ્ઞા આપી શ્રીરંગ, ચાલ્યો સુગ્રીવ પામી ઉમંગ. ૬

કરી ગર્જના જઈ પુર પાસ, પડ્યો સર્વ નગરને ત્રાસ;
જાણ્યું વાલી મહાબળ શિવ, આવ્યો જુદ્ધ કરવા સુગ્રીવ. ૭
તે સુણીને ઊઠ્યો તત્કાળ, ગ્રહી હસ્તમાં ગદા વિશાળ;
તે સમે આવી તારા રાણી, બોલી કર જોડીને વાણી. ૮
સ્વામી સાંભળો મુજ વચન, જુઓ વાત વિચારી મન;
યુદ્ધ કરવા જશો નહિ આજ, કાંઈ કારણ છે મહારાજ. ૯
આટલા દિન સુગ્રીવ વીર, તમથી ડરતો રઘુવીર;
ભય પામી નવ આવતો આંહે, રહ્યો કાયર થઈ ગિરિમાંહે. ૧૦
આજ યુદ્ધ કરવાને આવ્યો, એટલું બળ ક્યાં થકી લાવ્યો ?
કોઈ જોધ મળ્યો એને આજ, પામ્યો પક્ષ મોટો થયું કાજ. ૧૧
બાકી એનું શું બળમાન ? થયો તેને બળે બળવાન;
મેં સુણી છે એવી વાત, રાય દશરથ ઘેર સાક્ષાત્. ૧૨
ત્યાંહાં જન્મ ધર્યો જગદીશ, બ્રહ્મપૂરણ માયા ઈશ;
પાળવાને પિતાનું વચન, તે પ્રભુ નીકળ્યા છે વન. ૧૩
સીતા સુંદરી તેની વરીશ, ગયો હરણ કરી દશશીશ;
તેની શોધ કરતાં વનમાંહે, રામ–લક્ષ્મણ આવ્યા આંહે. ૧૪
મળ્યો સુગ્રીવ એ નિરધાર, તે સાથે કર્યો મિત્રાચાર;
પ્રભુની પ્રેરણા એ પ્રબુદ્ધ, આવ્યો સુગ્રીવ કરવા યુદ્ધ. ૧૫
તે માટે ત્યાં જશો નહિ નાથ, જીતશો નહિ સુગ્રીવ સાથ;
નિશ્ચે મારશે તમને રામ, છે સમર્થ પૂરણકામ. ૧૬
જેના ભય થકી કંપે કાળ, જેની આજ્ઞા માને લોકપાળ;
તે પ્રભુએ ધર્યો અવતાર, ઉતારવાને ભૂમિનો ભાર. ૧૭
ધર્મસ્થાપન કરવા કાજ, ફરે ભૂતળમાં મહારાજ;
માટે માનો મારું વચન, જો કુશળ ઇચ્છો સ્વામીન. ૧૮
સાંભળી તારાની એવી વાણી, બોલ્યો વાલી અહંતા આણી;
જયમાળ મારે છે ગ્રીવ, મને નહિ જીતે સુગ્રીવ. ૧૯
અમો બે બંધુને વિરોધ, શું કરવા રામ કરશે ક્રોધ ?
ન કર્યો તેમનો અપરાધ, શું કરવા મને હણશે સાધ ? ૨૦

ધર્મસ્થાપક પૂરણબ્રહ્મ, તે કયમ કરશે અધર્મ;
જો એ પ્રભુ હશે પ્રત્યક્ષ, કદાપિ એની કરશે પક્ષ. ૨૧
વિના વિરોધ એ નિષ્કામ, શું કરવા મને મારશે રામ?
જો મુંને હણશે રઘુપત્ય, નિશ્ચે પામીશ હું સદ્‌ગત્ય. ૨૨
હરિ હાથે મરણ સંબંધ, છૂટશે જનમમરણના બંધ;
તે માટે સાંભળ સતી એહ, બન્ને વાતે નિઃસંદેહ. ૨૩
નથી સુગ્રીવનો કાંઈ ભાર, ક્ષણમાંહે મનાવું હાર;
પ્રભુથી ભવનું દુઃખ વામું, રામ હાથે પરમ પદ પામું. ૨૪
સુણ સાધવી ચિંતા મૂકી, નથી બોલતો હું કાંઈ ચૂકી;
એવું કહીને ઇંદ્રકુમાર, આવ્યો યુદ્ધ કરવા પુર બહાર. ૨૫

વલણ

પુર બહાર આવી આરંભ્યું, બન્ને બળિયા વીર રે;
એક એકને મારે ગદા, નવ હાર પામે કો ધીર રે. ૨૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे सप्त
ताडविभेदनात् तारावालीविबोधन नाम पचमोऽध्याय ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

રાગ મારુ

પછી વાલી ક્રોધે ગડગડિયો, સુગ્રીવ ઉપર રીસે ચઢિયો;
આઝચા બન્ને વીર બળવંત, રીસે રાતા અધર ડશે દંત. ૧
ગદા મૂકીને બન્ને વીર, મલ્લયુદ્ધ કરે રણધીર;
મુષ્ટિપ્રહાર કરે પદ ઘાય, શીશે શીશ કૂટે મહાકાય. ૨
પદ પ્રહારે ધ્રૂજે છે ધર્ણ, થયો સૂરજ ધૂંધળ વર્ણ;
કંપ્યા દિગ્ગજ સળક્યો શેષ, ભય પામ્યા તે અમર અશેષ. ૩
જેવા મેરુ ને મંદ્રાચળ, એહવા છે કપિ સ્થળ સબળ;
પડછંદા પડે પદઘાય, દારુણ યુદ્ધ કોઈએ નવ જોવાય. ૪
કરે વાલી સુગ્રીવ સંગ્રામ, હાહાકાર થયો તે ઠામ;
વિજયમાળા વાલીને ગ્રીવ, તેથી હાર પામ્યો સુગ્રીવ. ૫

બળ ક્ષીણ થયું તેણીવાર, સુગ્રીવે સહેવાતો નથી માર;
થયો દુખિયો જાણે આવ્યું મર્ણ, ઊઠે બેસે પડે છે ધર્ણ. ૬
ત્યારે સુગ્રીવે સમર્યા શ્રીરામ, વારે ધાજો તે સુંદર શામ;
તે સુણીને આવ્યા રઘુવીર, સાથે લક્ષ્મણજી રણધીર. ૭
જુએ રામ-લક્ષ્મણ રહી દૂર, બળ અતુલિત વાલી શૂર;
દીઠો સુગ્રીવ પામ્યો હાર, બળ ક્ષીણ થયું નિરધાર. ૮
વિજયમાળ તણો મહિમાય, દૃષ્ટિએ બળ હરણ જ થાય;
વાલી સન્મુખ રહે જે કોય, તેનું બળ આકર્ષણ હોય. ૯
એમ જાણ્યું શ્રી ભગવંત, કપટે આણું વાલીનો અંત;
છે કરતું અકરતું સમર્થ, તોય વર નથી કરતા વ્યર્થ. ૧૦
પછે કોપ્યા પુરુષપુરાણ, કર્યું ધનુષે શર સંધાણ;
તરુ ઓથે રહી ભગવન, માર્યું બાણ વાલીને તન. ૧૧
રૂદે ભેદ્યું તે બાણ કરાળ, તેણે વાલી પડ્યો તત્કાળ;
ત્યારે પાસે આવ્યા રઘુવીર, કપિ સહિત સૌમિત્રી ધીર. ૧૨
વાલીએ તવ દીઠા રામ, કોટી કંદર્પ સુંદર શ્યામ;
રાખી ધીરજ બોલ્યો વચન, વાલી કહે સુણો શ્રીભગવન. ૧૩
પ્રભુ પ્રગટ્યા રઘુકુળમાંહે, ધર્મ સ્થાપવા આવ્યા આંહે;
આવું કરવું અનુચિત કામ, તમને ન ઘટે હે રામ. ૧૪
છળ ભેદ કરી મુંને માર્યો, ગયો ક્ષત્રીધર્મ તમારો;
એક પત્નીવ્રત કરો અન્યા, આજ વરી અપકીર્તિ કન્યા. ૧૫
સત્યવંત પ્રતાપી ધીર, રણપંડિત છો રઘુવીર;
ભેદ્યું કપટ કરી મુજ તન, લાગ્યું રવિકુળમાં લાંછન. ૧૬
એવું કર્મ કર્યું રઘુરાય, અપકીર્તિ ત્રિલોકમાં થાય;
જ્યમ મૃગને મારે કિરાત, તમો એમ કર્યું જગતાત. ૧૭
મને મારવો તો ચેતાવી, તો હું જાણત જાત જે ફાવી;
રામ કહે અલ્યા પારધી જેહ, ક્યાં મારે મૃગ ચેતાવી તેહ ? ૧૮
તું નોહે કંઈ યોદ્ધો વીર, કપિ વનચર-જાત અધીર;
છું વનચર પણ મારાં કર્મ, છે વિદિત ત્રિલોકમાં પર્મ. ૧૯

તમો કર્તા અકર્તા સમર્થ, તમ આગળ મુજ બળ વ્યર્થ;
પણ અધરમ શો હતો મારો ? જુઓ ધરમ વિચારી તમારો. ૨૦
ધર્મસ્થાપન તમ અવતાર, મને માર્યો અધર્મ અપાર;
રામ કહે સત્ય વ્રત છે મારું, વિના અધરમ કોને ન મારું. ૨૧
રાખી અનુજવધૂ તેં પર્મ, એથી બીજો કયો રે અધર્મ ?
રુમા રામા સુગ્રીવની જેહ, લાગ્યું પાપ તે ભોગવ્યું એહ. ૨૨
તે માટે મેં તુજને માર્યો, મોટો અધર્મ એહ વિચાર્યો;
વાલી કહે તમો સુગ્રીવ સાથ, એ શું મૈત્રી કરી રઘુનાથ. ૨૩
મને મળ્યા હોત મહારાજ, તો હું કરત તમારું કાજ;
જઈ રાવણ મારત રણમાં, સીતાને લાવત એક ક્ષણમાં. ૨૪
એ રાવણ મારો ચોર, સુણો કૌશલરાજ કિશોર;
મેં બગલમાં ઘાલ્યો એને, પુત્રપારણે બાંધ્યો જેને. ૨૫
એમાં શું કરણું'તું કાજ ? એને બાંધીને લાવત આજ;
પણ ભલું થયું આચરણ, તમ હાથે પામ્યો મરણ. ૨૬
મારા ભાગ્ય તણો નહિ પાર, મારાં પૂરવ પુણ્ય અપાર;
સુણી પ્રસન્ન થયા રઘુરાજ, વાલી જિવાડું તુજને હું આજ. ૨૭
તને આપું જીવિતદાન, માગ્ય માગ્ય કપિ વરદાન;
વાલી કહે સુણીએ રઘુરાય, આવું મરણ ફરી નવ થાય. ૨૮
અંતકાળની સારુ જોગી, કરે ભજન બ્રહ્મરસ ભોગી;
અંતે પામે તે મોક્ષ નિદાન, પણ પાસે ક્યાંથી ભગવાન ? ૨૯
દૃષ્ટિગોચર તે પ્રભુ આજ, મારી પાસે ઊભા છો મહારાજ;
આથી લાભ બીજો ધરી મન, કોણ કારણ રાખું તન ? ૩૦
ધન્ય સુગ્રીવ બંધુ વીર, મને મેળવ્યા શ્રીરઘુવીર;
ન હોય વીર ગુરુ તું મારો, ઉપકાર શો માનીશ તારો ? ૩૧
કરાવ્યું રામનું દરશન, અપાવી ગતિ મુજને ધન્ય;
પણ બંધવ ચતુર સુજાણ, હું મૂકું છું મારા પ્રાણ. ૩૨
હવે કરજે તું નગરનું રાજ, અંગદને આપજો યુવરાજ;
એવું કહી કાઢી કંઠેથી માળ, ઘાલી સુગ્રીવને વિજયમાળ. ૩૩

સુણો રઘુપતિ દીનદયાળ, મુજ પુત્રની કરજો સંભાળ;
છો ભક્તવત્સલ શ્રીરંગ, અંગદ છે તમારે ઉછંગ. ૩૪
એવું કહી રામ સાંનિધ્ય જાણ, તજ્યા વાલીએ તત્ક્ષણ પ્રાણ;
પામ્યો સદ્દગતિ ઇંદ્રકુમાર, ગયો વૈકુંઠમાં તેણીવાર. ૩૫

વલણ

વૈકુંઠમાં તે ગયો વાલી, મૂક્યું રામની સાંનિધ્ય તન રે;
પછી તારા રાણી વાલી તણી, તે આવી કરતી રુદન રે. ૩૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे सुग्रीव-
वालीसग्रामे श्रीरामेण वालीवधो नाम षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો

રાગ સારંગ

હવે વાલી તણી રાણી છે તારા, સતીશિરોમણિ જેહ;
પછી અંગદ પુત્રને આગળ કરીને, રણમાં આવી તેહ. ૧
ત્યારે કર જોડી રઘુવીરની પ્રત્યે, તારા બોલી વાણ;
હવે એક બાણ મૂકીને મુજને, મારો સારંગપાણ. ૨
હે અયોધ્યાપતિ તમો મારા પતિને, શું કરવાને માર્યો?
હું પતિવ્રતાને વિધવા કરી, શણગાર ઉતાર્યો મારો. ૩
એમ કહી પછી વાલી પાસે, બેઠી તારારાણી;
વિવિધ પ્રકારે વિલાપ કરંતી, રોતી મધુર સ્વર તાણી. ૪
ત્યારે શ્રીરઘુપતિએ પાસે આવીને, તારાને સમજાવી;
બાઈ શું કરવા કલ્પાંત કરે છે? એ લખિત વાત જે ભાવી. ૫
તું કોનો શોક કરે છે સુંદરી, કહે મુજને તે વચન;
જો દેહનો શોક કરે તો એ તુજ, પાસે પડ્યું તે તન. ૬
અનિત્ય અશાશ્વત નાશવાન એ, પંચભૂતનું શરીર;
તે કર્માનુસારે થાય જાય, તેનો શોક કરે નહિ ધીર. ૭
તું કહીશ હું આત્માને રડું છું, એ મોટો અવિવેક;
અખંડ અજ અવિનાશી આત્મા, ચૈતન્ય દ્રષ્ટા એક. ૮

અપરિછિન્ન માટે એ પૂરણ, જાય ન આવે જેહ;
દુઃખરહિત માટે સુખસાગર, અમર આત્મા એહ. ૯
તે માટે બે એ મધ્યે જેનો, શોક કરે તે ફોક;
નાશવંતનું દુઃખ શું ધરવું? અખંડનો શો શોક? ૧૦
એમ રામે તારાને ઉપદેશી, પ્રતિબોધ બહુ દીધો;
રામ વચન-અગસ્ત્યે શોકનો, સિંધુ શોષી લીધો. ૧૧
પછી તારા સમજી પાયે લાગી, રઘુપતિને તેણીવાર;
મસ્તક કર મૂકીને વળતા, બોલ્યા જગદાધાર. ૧૨
અરે તારા સુગ્રીવને વર, તુજ રહેશે સત્ય પ્રમાણ;
મુજ આજ્ઞાએ પતિવ્રત તારું, નહિ ભાગે નિરવાણ. ૧૩
કોઈએ નહિ કરે નિંદા તારી, માટે વચન મુજ પાળ;
પછે સુગ્રીવને તે તારા સોંપી, નંખાવી છે વરમાળ. ૧૪
એમ દેવચરિત્ર છે ઘણાં અટપટાં, અઘટ ઘટાવે જેહ;
એ જોઈ કોઈ અન્ય મનુષ્ય કરે તો, પડે નરકમાં તેહ. ૧૫
જળ ઉપર જેણે પૃથ્વી રાખી, સ્થંભ વિના આકાશ;
એવા પ્રભુ છે એક સ્વતંત્ર જ, અખંડ અજિત અવિનાશ. ૧૬
તે પ્રભુ કરે કરાવે કરતવ, તે થાય સત્ય પ્રમાણ;
તે જોઈને કો અન્ય કરે તો, નરક પડે નિરવાણ. ૧૭
પછી તારાને પટરાણી કરીને, સોંપી સુગ્રીવને હાથ;
પછી સુગ્રીવ પાસે વાલી કેરી, કરાવી ક્રિયા રઘુનાથ. ૧૮
વળી અંગદને પોતાનો કર્યો, શિર હસ્ત મૂક્યો રઘુવીર;
હાવે સુગ્રીવને કહે જાઓ નગરમાં, રાજ્ય કરો મતિ ધીર. ૧૯
અમો ઋષિમુક ઉપર રહી ગાળીશું, ચોમાસું ચાર માસ;
ત્યારે સુગ્રીવ કહે પ્રભુ તમો પધારો, પહોંચે મારી આશ. ૨૦
સુણો મિત્ર મુજ ભાંઈ ભરત તે, ભોગવે છે વનવાસ;
ત્યારે હું કેમ પુરમાં પ્રવેશ કરું? દુઃખ જોઈ થયો છું ઉદાસ. ૨૧
મ નાનાં બાળક મૂકીને, વિદેશ જાયે માત;
તેમ હું આવ્યો છું એને મૂકી, પુણ્ય પવિત્ર એ ભ્રાત. ૨૨

પછી લક્ષ્મણને મોકલિયા પોતે, કિષ્કિંધા મોઝાર;
રાજ્યાભિષેક કર્યો વિધિએ થકી, સુગ્રીવનો તેણીવાર. ૨૩
અંગદને સેનાપતિ થાપ્યો, વરત્યો જયજયકાર;
સુગ્રીવ રાજ ચલાવે નિત્યે, રાજનીતિ વહેવાર. ૨૪
પછી ઋષિમુક ઉપર રામ રહ્યા છે, સાથે લક્ષ્મણ વીર;
શ્રીરઘુવીરની સેવા કરતા, અંજનીસુત રણધીર. ૨૫
એવે ગ્રીષ્મઋતુ વીતી ગઈ, આવ્યા ચોમાસાના દન;
વિદ્યુત ચમકે નભ ઘન ગાજે, વરસે પરજન્ય. ૨૬
તરુ કુસુમિત શોભે નવપલ્લવ, રમ્ય ગિરિ ચોપાસ;
મધુપનિકર ગુંજારવ કરતા. લેતા મકરંદ વાસ. ૨૭
વાસ લેતા મધુકર ગુંજે, વૃષ્ટિ અગણિત થાય;
ત્યારે લક્ષ્મણને રઘુવીર દેખાડે, વર્ષાઋતુ શોભાય. ૨૮

વલણ

વર્ષાઋતુની શોભા અદ્ભુત, ઘન ગાજે નભમાંય રે;
મોર કળા કરી નાચતા, બપૈયા બોલે ત્યાંય રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे ताराविलापे
श्रीरामेण शोकनिवारणे सुग्रीवराज्याभिषेको नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો

રાગ મલાર

રઘુવીર કહે તું જોને લક્ષ્મણ, વર્ષાઋતુ શોભાય રે;
વનવેલી કુસુમિત બોલે પતત્રી, શબ્દ સુંદર થાય રે. ૧
દેખી વારિદ મોર નાચે, કરે મુદિત કળાય રે;
જ્યમ વિરતિવંત હરિભક્તને દેખી, હરખ પામે કાય રે. ૨
ઘનમાંહે દમકે દામની જ્યમ, ખળ પ્રીત સ્થિર નવ રહે ક્યમે રે;
ઘન વરસે નીચો ઊતરી, જ્યમ વિદ્યા પામી બુધ નમે રે. ૩
અઘાત બુંદ ગિરિ સહે, ખળ વચન સાધુ જેમ રે;
લપટાયો કર્દમ ભૂમિ પર, જીવને માયા તેમ રે. ૪

નદી ક્ષુદ્ર ભરી ઊભરાઈ ચાલી, જળ દશોદિશ જાય રે;
જ્યમ સૂક્ષ્મ ધન પામીને ખળ, અભિમાન કરી ઇતરાય રે. ૫
સમેટી જળ જ્યાં ત્યાં થકી તે, નીચી ભોમ્ય ભરાય રે;
સદ્દગુણ સરવે સમેટી જ્યમ, સજ્જન હ્રદયે સમાય રે. ૬
સર્વ સરિતાજળ મળીને, જળનિધિમાં જાય રે;
જ્યમ જીવ પામી હરિપદને, અચળ નિરભે થાય રે. ૭
હરિત ભૂમિ તરણે સંકુલ, નવ જણાયે પંથ રે;
પાખંડવાદ મતે કરી થાય, ગુપ્ત જ્યમ સદ્દગ્રંથ રે. ૮
દાદુર ધૂનિ ચોદિશ કરે, જાણે પઢે બટુક અનેક રે;
નવપલ્લવ થયાં વિટપ જ્યમ, મળ્યો સાધકને વિવેક રે. ૯
થયા જવાસા પત્રહીણ જ્યમ, રૂડે રાજ્ય ખળ ઉદ્યમ રે;
કંઈ ધૂળ ખોળી નવ જડે, તજે ક્રોધ ધરમી જ્યમ રે. ૧૦
ભૂમિ શોભે શસ્યસંપન્ન, જેવી ઉપકારીની સંપત્ય રે;
ત્યમ નિશામાં ખદ્યોત ચમકે, જ્યમ દંભી સમાજ દુર્મત્ય રે. ૧૧
ક્યારીઓ ફૂટી ચાલે જળ, નવ રોકાયો નિરધાર રે;
જ્યમ તોડી કુળ મરજાદા ત્રિયા, જ્યાં ત્યાં કરે વ્યભિચાર રે. ૧૨
કૃષિ સુધારે કૃષિવંત જ્યમ, મોહમદ તજે બુધવંત રે;
પછે શસ્ય નિર્મળ થાય જ્યમ, જ્ઞાની શોભે મોહને અંત રે. ૧૩
પંથી મારગ પડે રપટી, મલિન અંબર થાય રે;
જ્યમ અશુભ કરમે કરી સાધુ, વિષયમાં લેપાય રે. ૧૪
ત્યારે ચક્રવાક દેખાય નહિ, પામી કાળધર્મ પળાય રે;
વિવિધ જંતુ ભૂમિ જ્યમ, રૂડે રાજ વૃદ્ધિ પ્રજાય રે. ૧૫
ઉષર ભૂમિ તૃણ ન જામે જ્યમ, હરિજન હ્રદયે કામ રે;
પંથી જ્યાં ત્યાં રોકાયા, જ્યમ જ્ઞાને ઇંદ્રિય ઠામ રે. ૧૬
ક્યારે મારુત પ્રબળ જ્યાંહાં ત્યાંહે, મેઘને લઈ જાય રે;
જ્યમ કપૂત આચરણે કરી, કુળધર્મ દૂર પળાય રે. ૧૭
ક્યારે દિવસે ઘનઘટા? વળી ક્યારે પ્રગટે પતંગ રે?
જાય આવે જ્ઞાન જ્યમ, પામી કુસંગ સુસંગ રે. ૧૮

એમ વર્ષાઋતુ વહી ગઈ વળતી, આવી શરદ સુજાણ રે;
અરે લક્ષ્મણ જોની શોભા, કહે છે રઘુપતિ વાણ રે. ૧૯
કાસ ફૂલ્યો શ્વેત રંગે, ક્ષમા છાઈ તેમ રે;
વૃદ્ધા અવસ્થા વર્ષાઋતુને, આવી શોભે જેમ રે. ૨૦
અગસ્ત્ય પંથ ઉદે થયો, શોષવા માંડ્યું વાર રે;
જ્યમ લોભના પરિતાપથી, સંતોષ જાયે સાર રે. ૨૧
સર સરિત જળ સ્વાદિષ્ટ નિર્મળ, શોભતું મહાભાગ રે;
જ્યમ જ્ઞાન પામી મોહ મમતા, કરે જ્ઞાની ત્યાગ રે. ૨૨
પ્રગટ્યાં ખંજન શરદમાં જ્યમ, પામી સમય સુકૃત રે;
પંકજરહિત થઈ ધરા જ્યમ, તજે રાય અનીત રે. ૨૩
જળ અલ્પમાં થાયે વિકળ, મચ્છ પામે પરિતાપ રે;
બહુ કુટુંબીજન હીણ ધન, તે પામે જ્યમ સંતાપ રે. ૨૪
ઘનરહિત નિર્મળ શોભતું, ઋતુ શરદમાં આકાશ રે;
નિર્મળ હરિજન શોભતા જ્યમ, તજે વિષયની આશ રે. ૨૫
ક્યહું ક્યહું વૃષ્ટિ શરદમાંહે, અલ્પ થાયે મેહ રે;
જ્યમ કોઈ પામે ભક્તિ મારી, ભક્ત વિરલા જેહ રે. ૨૬
તજી નગર ચાલ્યા નૃપ વણિક, તાપસ ભિખારી જાણ રે;
હરિભક્તિ પામી ચાર આશ્રમ, તજે શ્રમ નિરવાણ રે. ૨૭
સુખી મચ્છ નીર અગાધના, જ્યમ હરિ શરણે જન રે;
ફૂલ્યાં કમળ સર શોભતું, જ્યમ બ્રહ્મ સગુણ ધન્ય રે. ૨૮
દુઃખી ચક્રવાક નિશાગમન, ખળ જોઈ પરસંપત્ય રે;
અતિ તૃષાતુર ચાતક દુઃખી, જ્યમ શિવદ્રોહીને વિપત્ય રે. ૨૯
શરદ આતપ દિવસનો હરે, ઇંદુ તે પરિતાપ રે;
જ્યમ સંત દરશન શરણથી, થાય મુક્ત ત્રિવિધ તાપ રે. ૩૦
ચકોર સરવે ચંદ્ર નીરખે, જ્યમ હરિ જુએ હરિજન રે;
વિત્યા મશક હિમ ત્રાસથી, દ્વિજદ્રોહ કુળનાશન રે. ૩૧
ભૂમિ જીવ વર્ષા તણા તે, ગયા શરદ વિલાઈ રે;
સદ્ગુરુકૃપાએ જાય જ્યમ, સંશય ભરમ સમુદાઈ રે. ૩૨

એમ વર્ષાઋતુ વીતી ગઈ, આવી નિર્મળ શરદ પ્રબુદ્ધ રે;
અરે બાપ લક્ષ્મણ! સીતાની, હજી ન પામ્યા કાંઈ શુદ્ધ રે. ૩૩

વલણ

કંઈ શુદ્ધ ન પામ્યા સીતાની, આવી શરદઋતુ પાવન રે;
એમ વિરહે વ્યાકુળ થયા વળતા, રઘુપતિ શોચે મન રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे
वर्षाशरदऋतुवर्णनं नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો

રાગ મારુ

ગયા ચોમાસા દન, આવી શરદઋતુ પાવન;
લક્ષ્મણને કહે છે રામ, ભૂલ્યો સુગ્રીવ આપણું કામ. ૧
થયો રાજ્યમદે કરી માતો, નારીસંગ વિષે રંગ રાતો;
તારા રૂમા મળી રૂપવાન, ભોગવે કરી આસવપાન. ૨
પામ્યું ચિત્ત વિષયમાં લીન, થયો મરકટ તેને આધીન;
એને કરવી ઘટે શિક્ષાય, આપણો એ મિત્ર કહેવાય. ૩
ચાલે કુપંથ સજ્જ જેહ, લાવીએ સદ્‌મારગ તેહ;
માટે લક્ષ્મણ જા તું ત્યાંહે, તેડી લાવ્ય સુગ્રીવને આંહે. ૪
જો ન માને વચન કપિરાય, તો કરજે એને શિક્ષાય;
એ ભૂલી ગયો આપણું કાજ, માટે દંડ દેવો ઘટે આજ. ૫
કરે ભક્તિ-બ્રાહ્મણનો જે દ્વેષ, દંડ દેવો ઘટે તેને એશ;
હરિહરનાં નિંદે ચરિત્ર, કરે પરને પીડા અપવિત્ર. ૬
સદ્‌પાત્રનું કરે અપમાન, બળ પામી કરે અભિમાન;
વરતે વેદ વિરુદ્ધને પંથ, કરે હિંસા નિંદે સદ્‌ગ્રંથ. ૭
જે સજ્જન મિત્રને વાહાય, તે કૃતઘ્ની અધર્મી કહેવાય;
જે કો કરતા છળ પાખંડ, એટલાને દેવો દંડ. ૮
બળ હોય તો કરીએ શિક્ષાય, નહિ તો તજીએ તેને સર્વથાયે;
માટે જા તું સુગ્રીવ પાસ, ના માને તો કરજે નાશ. ૯

ચાલ્યા લક્ષ્મણ સુણીને વચન, અતિ ક્રોધ ધરીને મન;
કરે ધનુષ્યબાણ ગ્રહી સાર, આવ્યા કિષ્કિંધા મોઝાર. ૧૦
ગયા આગળ હનુમંત ત્યાંહે, ચેતાવ્યો સુગ્રીવ છે જ્યાંહે;
રામે મોકલ્યા લક્ષ્મણ આજ, ગયા ભૂલી શું રામનું કાજ? ૧૧
કહે સુગ્રીવ ચણું એ થાશે, હળવેહળવે શુદ્ધિ મંગાવાશે;
એમ ગણકાર્યું નહિં જ્યારે, રામાનુજ કોપ્યા તેણીવારે. ૧૨
કર્યો ધનુષ તણો ટંકાર, થયો નગરમાં હાહાકાર;
નાઠા વાનર પામી ત્રાસ, આવ્યા સર્વ સુગ્રીવની પાસ. ૧૩
ત્યારે સુગ્રીવ ડરિયો મન, હનુમંત શું બોલ્યા વચન?
એમનો ક્રોધ સમાવો આજ, ચાલો કરીએ શ્રીરામનું કાજ. ૧૪
ઊઠ્યો સુગ્રીવ મન ભય આણી, કરી આગળ બંન્યો રાણી;
સુમિત્રાસુતની સ્તુતિ કીધી, ચરણની રજ શિર પર લીધી. ૧૫
બોલી રાણીઓ દેઈને માન, અમને આપો હેવાતન દાન;
પામ્યા શાંત એવું સુણી શેષ, ત્યારે ઊતર્યો ક્રોધ અશેષ. ૧૬
લેઈ અનેક વાનરને સાથ, રામ પાસે આવ્યો કપિનાથ;
પાહિ પાહિ કહી મુખે વાણી, રાખો ચરણે સારંગપાણિ. ૧૭
એવું કહી નમ્યો રામને ચર્ણ, ત્યારે બોલ્યા અશરણશર્ણ;
અરે સુગ્રીવ પામ્યો રાજ, તેણે ભૂલી ગયો અમ કાજ. ૧૮
ચાર માસ ચોમાસું વામ્યા, પણ શુદ્ધ સીતાની ન પામ્યા;
ત્યારે સુગ્રીવ કહે મહારાજ, નિશ્ચે કરું તમ કાજ. ૧૯
એમ કહી સુગ્રીવ બળવંત, તેડ્યા મરકટ રીંછ અનંત;
સપ્તદ્વીપ તણા કપિ જેહ, તેડાવ્યા દૂત મોકલી તેહ. ૨૦
આવ્યા અસંખ્ય વાનર ત્યાંહે, ગિરિ વૃક્ષ ગ્રહી કરમાંહે;
કૂદે ઊછળે પાડે ચીસ, આવી મળિયા તે સરવે કીશ. ૨૧
બોલ્યા સુગ્રીવ તે શું વચન, કપિ સરવે ધરજો મન;
કરવું આપણે રામનું કાજ, કોઈ આળસ નવ કરશો આજ. ૨૨
કાળને કરીએ શિક્ષાય, મેળવીએ રામને સીતાય;
ત્યાં સુધી રહેવું સહુને પાસ, કરવું કારજ થઈને દાસ. ૨૩

ત્યાર પહેલો જે કો જાય આપ, તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાપ;
એ કર્યા વિના જે ઘેર જાય, તે કપિ માતુગમની થાય. ૨૪
એ કારજમાં જે કરે ખોટાઈ, તેને માથે છે રામદુવાઈ;
જે કો કરશે આળસ અભિમાન, તેનાં છેદીશ નાક ને કાન. ૨૫
એવાં સુણી સુગ્રીવનાં વચન, સરવે કંપ્યા મન;
સહુ વનચરને લાગી ધાક, વાગી રવિસુત કેરી હાક. ૨૬
કપિસૈન્ય જોઈ રણધીર, મનમાં હરખ્યા શ્રીરઘુવીર;
કહે સુગ્રીવને રઘુરાય, મુજને ઘણી ચિંતા થાય. ૨૭
આ મળ્યું કપિસૈન્યઅપાર, એ શું ખાશે? શો કરશે આહાર?
ત્યારે બોલ્યો રૂમાપતિ વાણી, તમે સાંભળો પુરુષપુરાણી. ૨૮
ફળ ફૂલ પત્ર કંદ-મૂળ, કરશે આહાર કપિ અનુકૂળ;
જો નહિ મળે બીજું અન્ય, તો એ કરશે પવન પ્રાશન. ૨૯
ગિરિ તરુવર શસ્ત્ર સમસ્ત, એમને ન જોઈએ કાંઈ વસ્ત્ર;
એવું સુણીને હસ્યા શ્રીરામ, પામ્યા હર્ષ તે પૂરણકામ. ૩૦
પછે સુગ્રીવે વિચારી મતિ, કર્યો નળને સેનાપતિ;
કરવા સીતાની પરિશોધ, દેશ દેશ મોકલિયા જોધ. ૩૧
જોયું પૃથ્વી ને પાતાળ, સ્વર્ગલોક માંહે જોઈ ભાળ;
સપ્તદ્વીપ ભૂમિ નવ ખંડ, જોયા છપ્પન દેશ અખંડ. ૩૨
સર સરિતા ગિરિ ઉપવન, સરવે ખોળી વળ્યા કપિજન;
ન જડ્યાં તેને સીતા અનુપ, નથી ઓળખતા તેનું રૂપ. ૩૩
રામની જ્ઞાનશક્તિ સીતા, મૂળ માયા જે પરમ પુનિતા;
તે તો ભેદુ વિના કેમ જડે? બીજા બાપડા ભૂમિ આથડે. ૩૪
જ્યમ અહંમમતા કરી જન, પામી વિભ્રમ બુદ્ધિ મન;
ગુરુશરણ વિના નિદાન, કહો તે ક્યમ પામે જ્ઞાન? ૩૫
એમ વાનર ફરીને આવ્યા, નવ સીતાની શુદ્ધિ લાવ્યા;
ત્યારે સુગ્રીવે તેણીવાર, મોકલ્યા દક્ષિણ દેશમોઝાર. ૩૬
ખટ વાનર મહા બળવંત, કોપે કાળનો આણે અંત;
દશસહસ્ર કપિ તેની સાથ, આપી આજ્ઞા તે કપિનાથ. ૩૭

નળ નીલ ને જાંબુવંત, ઋષભ અંગદ ને હનુમંત;
ચાલ્યા તત્પર થઈ તેણી વાર, પૂછે રામને વાયુકુમાર. ૩૮
કેવું છે જાનકીજીનું રૂપ? આપો એંધાણી રઘુકુળ ભૂપ;
કહો અંતરની કાંઈ વાત, ત્યારે બોલ્યા શ્રીજગતાત. ૩૯
સુણ મારુતિ સીતા અનુપ, નથી ત્રિભુવનમાં એવું રૂપ;
એના અંગ તણી જે સુવાસ, અર્ધ જોજન ચાલે પ્રકાશ. ૪૦
મુખ કર્પૂર ગંધ સુધામ, અહોરાત્રિ જપે મુજ નામ;
જે સમીપનાં વૃક્ષ પાષાણ, બાર હાથ લગી નિરવાણ. ૪૧
જપતાં હશે નામ જ મારું, સુણ અંતર વાત ઉચારું;
જ્યારે નીકળ્યા વન નિરધાર, ત્યારે કૈકઈ ઘર મોઝાર. ૪૨
પહેરાવ્યાં કૈકેએ વનકૂળ, અમો પહેર્યાં જાણી અનુકૂળ;
સીતાને પહેરાવા મૂક્યાં જ્યારે, નેત્રસમસ્યા કરી અમો ત્યારે. ૪૩
તે માટે ન ધર્યાં વનચીર, છાની વાત એ કહેજે વીર;
પોતાની મુદ્રિકા રઘુનાથ, ઘાલી અંજનીસુતને હાથ. ૪૪
નિશ્ચે ઓળખી સીતાને જાણી, આ તું આપજે મુજ એંધાણી;
સુણી પાયે લાગ્યો કપિ ધીર, શિર હસ્ત મૂક્યો રઘુવીર. ૪૫
જા તું સીતાની સુધ લાવજે, વિજય પામી વહેલો આવજે;
ઊડ્યા આકાશમાં પછે કીશ, રામચરણે નમાવી શીશ. ૪૬

વલણ

શીશ નમાવી રામચરણે, ચાલ્યા વીર જ વિચિત્ર રે;
કહે દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, હાવે કહું હનુમંતચરિત્ર રે. ૪૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे सीताशोधनार्थे
हनुमानप्रति राम–आज्ञाकरण नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો

રાગ આશાવરી

હાવે ઋષિમુક ઉપર રામ રહ્યા છે, સેવે સુગ્રીવ રાજ;
અનેક દેશના કપિ આવ્યા છે, કરવા રામનું કાજ. ૧
શોધને અરથે ગયા કેટલા, કેટલા રામની પાસ;
અનેક પ્રકારની રમત કરે છે, રીઝવે રમાનિવાસ. ૨
કેટલા ગાન કરીને નાચે, ગાય રાગ ઉપગીત;
રાગ મૂર્છના રાગણી સાધે, સપ્તતાલ સંગીત. ૩
પ્રબંધ ખંડ રચના ને ધ્રુપદ, ત્રણ ગ્રામ પદ છંદ;
બહુવિધિ કળા કરે કપિવર એમ, રીઝવે રઘુકુળચંદ. ૪
હાવે શ્રોતાજન સાવધાન થઈને, સુણજો એકે મન;
પેલા કપિવર દક્ષિણ દેશ ગયા, તેમાં મુખ્ય અંજનીતન. ૫
રષભ નીલ નળ જાંબુવાન વળી, અંગદ ને હનુમંત;
ચાલ્યા રામચરણ શિર નામી, ઊછળતા બળવંત. ૬
ત્યારે વન એક દીઠું દગ્ધ થયેલું, આવ્યા તે મોઝાર;
ત્યારે અચેત થઈને કપિ ત્યાં પડિયા, પામ્યા દુઃખ અપાર. ૭
પછી રામનું સ્મરણ કર્યું સહુ કપિએ, ત્યારે થયા સાવધાન;
એટલે એક બ્રહ્મરાક્ષસ આવ્યો, તનુ પરવત સમાન. ૮
પહોળું મુખ કરી ભક્ષણ કરવા, જેવો આવ્યો ધાઈ;
ત્યારે અંગદે ક્રોધ કરીને તેને, પછાડ્યો બે પદ સાહી. ૯
તે રાક્ષસ મટી દિવ્યરૂપ થયો, તેને પૂછે વાયુકુમાર;
ભાઈ કોણ હતો ? કયમ અસુર થયો 'તો ? કહે મુજને વિસ્તાર. ૧૦
ત્યારે દિવ્યરૂપ કહે કપિ સાંભળો, હું દંડીઋષિનો તન;
વરસ અષ્ટાદશ કેરો થયો, ત્યારે રમતો હતો આ વન. ૧૧
ત્યારે એક સમે વનદેવી આવી, ભક્ષણ મુજને કીધો;
પિતાએ જાણ્યું તવ ક્રોધ કરીને, ઘોર શાપ તે દીધો. ૧૨

આ વન બળીને ભસ્મ થજો જે, થયું વિપરીત આચર્ણ;
આ વનમાં કોઈ પ્રાણી આવે, તે નિશ્ચે પામજો મર્ણ. ૧૩
તે શાપે કરીને ભસ્મ થયું વન, હું થયો બ્રહ્મરાક્ષસ રૂપ;
જોજન બાર લેગી જીવહિંસા, કરતો કર્મ કરૂપ. ૧૪
મુજ નિમિત્તે જે વન બાળિયું, થયો અનેક જીવનો નાશ;
તે પાતક મારે શિર બેહું, એ અકળ ગતિ અવિનાશ. ૧૫
તે આજ તમારા દર્શનથી, હું પામ્યો ગતિ મહારાજ;
જે અર્થે કરી તમે જાઓ છો, સિદ્ધ થશે તમ કાજ. ૧૬
એવું કહી ગયો ભુવન પોતાને, ડંડીઋષિનો પુત્ર;
પછી વાનર સર્વે ભૂખ્યા થયા, કંઈ આહાર મળ્યો નહિ સૂત્ર. ૧૭
તે દગ્ધવનમાં કંઈયે મળે નહિ, પત્ર ફૂલ ફળ મૂળ;
આહાર ખોળતા ફરતા સર્વે, કપિ થયા વ્યાકુળ. ૧૮
તે વન બહાર એક વિવરજ આવ્યું, દીઠું ગુફાનું મુખ;
પંખી નીકળે પેસે તેમાં, તે જોઈ પામ્યા સુખ. ૧૯
પ્રવેશ્યા સર્વે તેહ વિવરમાં, થયા આગળ હનુમંત;
ત્યારે કપિ સર્વે ત્યાં પડ્યા, તત્ક્ષણ થઈને મૂર્છાવંત. ૨૦
પછે પોતાના પૂંછ વડે કરી, બાંધ્યા હનુમંતે તેણી વાર;
ત્યારે આગળ જાતાં પ્રકાશ જ આવ્યો, વન એક શોભા અપાર. ૨૧
ત્યારે સાવચેત થયા મારુતસ્પર્શે, કપિ સહુ ચાલ્યા જાય;
જેમ સંતની પૂંઠે મુમુક્ષુ ફરે, એમ મારુતિ પૂંઠે પળાય. ૨૨
ત્યારે આગળ જાતાં કનકનાં મંદિર, સુંદર શોભા વિશાળ;
તે જોઈ કપિ સહુ વિસ્મે પામ્યા, રચના દીઠી રસાળ. ૨૩
એટલે એક ખેચરી આવીને, ઊભી તેણે ઠામ;
દેવકન્યા અતિ સુંદરરૂપે, સુપ્રભા તેનું નામ. ૨૪
ત્યારે અંજનીપુત્રે પૂછ્યું તેને, કહે બાઈ તું છે કોણ?
આ મણિજડિત્ર સોનાનાં મંદિર, કોણ તણાં નિરવાણ? ૨૫
ગુફામાંહે કાંચનનાં મંદિર, કોણ રહેતું એ માંહે?
બીજું કોઈ દેખાતું નથી, તું એકલી ક્યમ છે આંહે? ૨૬

વલણ

આંહી કેમ રહી છે તું એકલી, તે કહેને સત્ય વચન રે;
પછી સુપ્રભા વળતી ઊચરે, તમે સાંભળો મારુતતન રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीक्सिंमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे राघवने ब्रह्म-
राक्षसमोक्षणार्थं वानराणा गुहाप्रवेशो नाम दशमोऽध्याय ॥१०॥

અધ્યાય ૧૧ મો

રાગ ધનાશરી

ખેચરી બોલી સુણ કપિરાજ જી, વાત પૂરવની કહું મહારાજ જી;
અસુર એક રહેતો મયાસુર નામ જી, તે તપ કરતો આણે ઠામ જી. ૧

ઢાળ

આ ઠામ તપ કરતો હતો, તે મયાસુર બળવંત;
તેણે આરાધન કર્યું બ્રહ્માનું, પ્રગટ્યું તપ તેજ અનંત. ૨
ત્યારે ચિંતાતુર થઈ વિધિ આવ્યા, શું માગશે વરદાન;
આવી આપ્યું દર્શન અસુરને, ત્યારે બોલિયા બળવાન. ૩
વરદાન આપો વિધિ મુંને, ત્યારે બ્રહ્માએ કહી વાણ;
નથી થયું તપ હજુ પૂરણ તારું, માટે સુણ નિરવાણ. ૪
હવે આજથી તું ગુપ્ત રહી, તપ સાધ નિર્મળ મન;
છાનો રહે તું ગુફામાં, જ્યમ જાણે નહિ કો જન. ૫
એવું કહી વિધિએ વિવર રચિયું, વન સરોવર સાજ;
કર્યા મહેલ કનક તણા, અસુરને રહેવા કાજ. ૬
મયદૈત્યને રાખ્યો અહીં, પછે વિધિ બોલ્યા વાણ;
આ વિવર બહાર નીકળે તો, જશે તારા પ્રાણ. ૭
ગયા પ્રજાપતિ એવું કહી, રહ્યો અસુર આણે ઠાર;
તેણે બ્રહ્મા કેરું કપટ જાણ્યું, કર્યો મન વિચાર. ૮
જો વિવર બહાર નીકળું તો, મરણ પામું આપ;
તપ થકી વિધિ આવિયા, ઊલટો દીધો શાપ. ૯
રે ક્ષય કરું સહુ દેવનો, અસુરની વૃદ્ધિ થાય;
એવું વિચારીને મંત્ર મેલ્યા, જપંતો મહાકાય. ૧૦

તે જાણતો મંત્ર બહુ, આસુરી વિદ્યા એવ;
કલ્યાણ ઇચ્છે અસુરનું, પામે પરાજય દેવ. ૧૧
તે ઇંદ્રે જાણ્યું કાજ વિપરીત, ગયો બ્રહ્મા પાસ;
એક હેમ કન્યા કરી વિધિએ, નામ હેમા તાસ. ૧૨
મહા રૂપવંત રસાળ ભૂષણ, એવી નીરખી નાર;
તે કન્યા લેઈ ઇંદ્ર આવ્યો, વિવર કેરે દ્વાર. ૧૩
કન્યા પ્રવેશી વિવરમાં, બારણે ઊભો ઇંદ્ર;
અસુરે દીઠી સુંદરી, મૃગલોચની મુખચંદ્ર. ૧૪
તે મયાસુર મોહ પામિયો, જોઈ રંભા રૂપ પ્રમાણ;
હે સુંદરી વર્ય મુજને, એમ અસુર બોલ્યો વાણ. ૧૫
ત્યારે કન્યા કહે બારણે ચાલો, વરું તમને આજ;
એવું સાંભળતામાં ઊઠિયો, જાણે થયું મારું કાજ. ૧૬
તેને મકરધ્વજનાં બાણ વાગ્યાં, થયો કામે અંધ;
ભૂલ્યો વચન બ્રહ્મા તણું, નવ જાણ્યો મરણ સંબંધ. ૧૭
બારણે આવ્યો કન્યા વરવા, અસુર કામી જેહ;
ત્યારે ઇંદ્રે માર્યું વજ્ર શિરમાં, મરણ પામ્યો તેહ. ૧૮
પછે હેમાને રાખી ઇહાં, હું દેવકન્યા સાથ;
મુંને અનુચરી સોંપી કરી, ગયો સ્વર્ગમાં સુરનાથ. ૧૯
કેટલા દિન હેમા રહી, પછે જાવા માંડ્યું બહાર;
તે કન્યા પ્રત્યે કર જોડીને, મેં પૂછિયું તત્કાળ. ૨૦
મુંને મૂકીને ક્યમ જાઓ છો? એકલી આણે ઠાર;
શી ગતિ થાશે માહરી? એવું સુણી બોલી નાર. ૨૧
થોડા દિવસમાં રામ કેરા, દૂત મળશે સત્ય;
પછી દર્શન કરજે રામનું, ત્યારે પામીશ તું સદ્ગત્ય. ૨૨
એવું કહી તે કન્યા ગઈ, વિધિલોકમાં નિરધાર;
તે દિવસની હું રહી છું, એકલી આણે ઠાર. ૨૩
તમે દૂત શ્રીરઘુવીરના, મેં ઓળખ્યા થયું કામ;
તમ વિના કો બીજા થકી, નવ અવાયે આ ઠામ. ૨૪

કહો વીર ક્યાં છે રામજી? મુંને મેળવો મહારાજ;
કલ્યાણ થાયે માહરું, જો કરું દર્શન આજ. ૨૫
હનુમંત કહે ઋષિમુક ઉપર, બિરાજે શ્રીરામ;
અનેક સેવક સેવતા, ભક્તના પૂરણકામ. ૨૬
પછે સુપ્રભાએ કર્યું પૂજન, દિવ્ય ફળ જળ આહાર;
સર્વે કપિ સંતોષિયા, તૃપ્ત થયા તેણી વાર. ૨૭
હનુમંત કહે બાઈ દેખાડો, મારગ જવાનો જેહ;
ત્યારે સુપ્રભા કહે નેત્ર મીંચો, થશે કારજ એહ. ૨૮
ત્યારે સહુ કપિએ નેત્ર મીંચ્યાં, મંત્ર ભણિયો ધીર;
ક્ષણમાંહે આવી રહ્યા, ઊભા સિંધુ કેરે તીર. ૨૯
લોચન ઉઘાડ્યાં ત્યાહરે, દીઠો સિંધુ શત જોજન;
પેલી ગુફા નારી ન દીઠી, આશ્ચર્ય પામ્યા મન. ૩૦
સંસાર દુઃખવેષ્ટિત પ્રાણી, વિકળ થાયે જેમ;
તેને જ્ઞાન આપી ગુરુ બારણે કાઢે, કરે સુખિયો તેમ. ૩૧
એ પ્રકારે કપિ સર્વ ઊભા, જલનિધિને તીર;
તે કૃપા માની રામની, મન કર્યું નિશ્ચે વીર. ૩૨
પેલી સુપ્રભા તજી વિવર ચાલી, આવી રઘુવર પાસ;
સાષ્ટાંગ નમી રામને ચરણે, સ્તુતિ કરી સુખરાશ. ૩૩
ઉપદેશ તેને કર્યો, પ્રભુએ આપ્યું જ્ઞાન અભેદ;
તેને બદ્રિકાશ્રમ મોકલી, પ્રગટ્યો હૃદે નિર્વેદ. ૩૪
તે ધ્યાન ધરી થોડા દિવસમાં, પામી પદ નિર્વાણ;
હવે સિંધુતીરે કપિ ઊભા, વિચાર કરતા જાણ. ૩૫

વલણ

વિચાર કરતા કપિ સર્વે, દીઠો સિંધુ શત જોજન રે;
નવ પામ્યા સુદ્ધિ સીતાની, ઘણી ચિંતા પ્રગટી મન રે. ૩૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिहनुमन्नाटकप्रधाने किष्किंधाकाण्डे सुप्रभायाः श्रीरामचन्द्रदर्शनार्थं बद्रिकाश्रमप्रवेशो नाम एकादशोऽध्यायः ॥११॥

અધ્યાય ૧૨ મો

રાગ સારંગ

હાવે સિંધુતીરે કપિ સર્વે ઊભા, ચિંતા કરતા મન;
કહો ભાઈ હાવે કેમ કરીશું ? આવ્યો સાગર શત જોજન. ૧
સીતાની કાંઈ શુદ્ધિ જડી નહિ, વાટ જુએ છે રામ;
આપણે પાછું જવાય નહિ ત્યાં, કર્યા વિના એ કામ. ૨
વળી કાયર થઈ જો પાછા જઈએ, તો દેખાડીએ શું મુખ ?
તે કરતાં મરવું એ ઉત્તમ, સહેવાય નહિ તે દુઃખ. ૩
એવું વિચારી કાષ્ઠ એકઠાં, કરીઆં તેણીવાર;
સરવે કપિ બળવા થયા ઊભા, અગ્નિ મૂકયો તે મોઝાર. ૪
ત્યારે જાંબુવાન કહે સાંભળો ભાઈ, એમ સહસા ન તજીએ પ્રાણ;
ધીરજ રાખો એમ કરતાં થશે, અપકીર્તિ નિર્વાણ. ૫
ત્યારે મારુતિ કહે જાંબુવાન તમો, વૃદ્ધ છો માટે આજ;
જો કાંઈ સૂઝ બતાવો અમને, તો થાયે રૂડાં કાજ. ૬
ત્યારે રીંછપતિ હનુમંતને કહે, તમો રામકૃપાના પાત્ર;
તમથી કામ થશે નિશ્ચે, સહુ દૂર જશે દુઃખમાત્ર. ૭
વળી મુદ્રિકા રામે આપી તમને, અમર કરી છે કાય;
માટે વિઘ્ન કશું નડશે નહિ તમને, નિર્ભે કારજ થાય. ૮
એવાં વચન સુણીને અગ્નિ ચેતાવ્યો, મારુતિએ તેણીવાર;
પરીક્ષા જોવા માટે પ્રવેશ્યા, અગ્નિમાં વાયુકુમાર. ૯
પણ આંચ ન લાગી અંગ કપિને, રામભજન પ્રતાપ;
જેના નામ થકી ટળે ત્રિવિધિ, ભવના ભૌતિક તાપ. ૧૦
એમ હનુમંતે ત્રણવાર ઝંપલાવ્યું, બળવા અગ્નિમાંહે;
પણ રામકૃપાએ થયા તે શીતળ, આંચ ન લાગી ત્યાંહે. ૧૧
તે સમે સર્વે જેજેકાર કર્યો ને, ચાંપ્યા હૃદે હનુમંત;
તમ જેવો પૃથ્વીમાં બીજો, નથી કોઈ બળવંત. ૧૨

એટલે અરુણનો પુત્ર સંપાતિ, આવ્યો તેણે ઠાર;
ક્ષુધાતુર મુખ પહોળું કરી આવ્યો, કરવા કપિનો આહાર. ૧૩
તેને જોઈ સહુ રામસ્મરણ કરી, કહેતા પરસ્પર વાત;
આ જટાયુ જેવો પંખી દીસે ભાઈ, જાણે એનો ભ્રાત. ૧૪
એવાં કપિનાં વચન સુણ્યાં ગીધે, નવી પાંખો ફૂટી તેણીવાર;
ત્યારે હરખી સંપાતિ આવ્યો સહુને, પાયે લાગ્યો નિરધાર. ૧૫
તમે રામદૂત ઓળખ્યા મેં નિશ્ચે, ક્યાં છે કહો રઘુનાથ?
જટાયુ બંધુ મારો છે તે તમે, શું જાણો છો ભ્રાત? ૧૬
ત્યારે કપિવર કહે તે જટાયુને માર્યો, રાવણે યુદ્ધ કરી જાણ;
તાતના જેવી ક્રિયા કરી રામે, આપ્યું પદ નિરવાણ. ૧૭
જ્યારે મરણ સાંભળ્યું બંધુ તણું ત્યારે, સંપાતિ રોવા લાગ્યો;
અરે ભાઈ ગયો મળ્યા વિના, મારે તારો વિયોગ ન ભાગ્યો. ૧૮
એમ ઘણા વિલાપ કર્યા સંપાતિએ, સંભારી નિજ વીર;
પછી આશ્વાસન કરી છાનો રાખ્યો, કપિએ આપી ધીર. ૧૯
ત્યારે સંપાતિ કહે અરુણપુત્ર અમો, બંધુ બે બળવાન;
બાળપણામાં ઊડ્યા, સૂરજમંડળ જોવા માન. ૨૦
જ્યારે તેજે દાઝવા લાગ્યા, ત્યારે જટાયુ પાછો વળિયો;
હું મમતે કરી ગયો રવિમંડળ લગી, પાંખો મારી બળિયો. ૨૧
પછે વ્યાકુળ થઈને પડિયો ત્યાંથી, પૃથ્વી ઉપર તેણીવાર;
પાંખો બળી તેણે પીડા પામ્યો, પ્રગટ્યું દુઃખ અપાર. ૨૨
પેલા પર્વતમાં એક મુનિવર રહે છે, ચંદ્રઋષિ તેનું નામ;
હું જઈ તેને ચરણે લાગ્યો, સ્તુતિ કરી તે ઠામ. ૨૩
ત્યારે મુજને જોઈને દયા મન આવી, પ્રસન્ન થયા મુનિનાથ;
તત્ક્ષણ મુજને શીતળ કરીઓ, મસ્તક મૂકી હાથ. ૨૪
ત્યારે ચંદ્રઋષિ કહે રામદૂત જ્યારે, આવશે સિંધુ તીર;
રે ઊગશે તુજને નવી પંખ, તેનું દર્શન કરતાં વીર. ૨૫
દિવસનો હું આંહીં રહું છું, જોતો તમારી વાટ;
આજ મુંને નવી પાંખો આવી, તે તમ દર્શન માટ. ૨૬

હવે કહો કપિવર ક્યાં જાઓ છો ? કરવાને શું કાજ ?
તમે મને ઉપકાર કર્યો, માટે કહો મુજ સરખું કાજ. ૨૭

વલણ

કાંઈ કાજ કહો મુજ સરખું મુનિવર, કયમ આવ્યા આ ઠાર રે ?
એવાં વચન સાંભળી સંપાતિનાં, પછે બોલ્યા અંજનીકુમાર રે.

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे समुद्रतीरे
वानरसंपातिसमागमो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો

રાગ સામેરી

હનુમંત વળતા બોલિયા, સુણ સંપાતિ દ્વિજરાજ;
અમો નીકળ્યા છું કપિ સહુ, રઘુવીર કેરે કાજ. ૧
સીતા પ્રિયા શ્રીરામની, કરી ગયો દશાનન હર્ણ;
તેની શુદ્ધિ અર્થે અમો આવ્યા, શોધતા ગિરિ અર્ણ. ૨
તે શુદ્ધિ કંઈ પામ્યા નહિ માટે, થાય ચિંતા અપાર;
ત્યારે સંપાતિ કહે સાંભળો, મુજ વચન વાયુકુમાર. ૩
એ પેલી લંકા હું દેખું છું, બેટ સિંધુ માંહે;
આંહાં થકી શત જોજન છે, કરે રાજ રાવણ ત્યાંહે. ૪
ત્યાં જાનકી ધ્યાનસ્થ બેઠાં, અશોકવન મોઝાર;
મુજ પૃષ્ઠ ઉપર બેસો સહુ, લેઈ જાઉં ત્યાં નિરધાર. ૫
આ પરવતમાં મુજ પુત્ર છે, શત એક બળિયા જાણ;
તેને બોલાવી તમને પહોંચાડું, લંકામાં નિરવાણ. ૬
સુણી વચન સંપાતિનાં સર્વે, કર્યો મન વિચાર;
અપકીર્તિ થાય આપણી, જો એ ઉતારે પાર. ૭
ત્યારે રીંછપતિ કહે ગીધને, કરી અમને આજ્ઞા રામ;
માટે સરળ પંથ દેખાડો અમને, થાયે રૂડું કામ. ૮
ગીધ કહે આ મલયાચળ ગિરિ પર, તરુ મૌઢ સઘન;
ચંદન કેરું વૃક્ષ છે તેની, શાખા શત જોજન. ૯

તે ડાળ લંકામાં પ્રવેશી, તેની ઉપર થઈને જવાય;
પણ નાગ વીંટ્યા છે ઘણા, શીતળ થવાને કાય. ૧૦
વિખજ્વાળ તે નાખે ઘણી, તમો નવ જવાયે ત્યાંહે;
શત જોજન સિંધુ ઓળંગો તો, જાઓ લંકા માંહે. ૧૧
એવું કહી નમસ્કાર કરી ગીધ, ગયો નિજ આશ્રમ;
પછી કપિ સરવે વિચારતા, કહો હવે કરવું ક્યમ? ૧૨
મારુતિ કહે ઓ રુક્ષપતિ, હું પૂછું તમને વાત;
કહો બળ તમારું કેટલું? કંઈ કારજ કરું સાક્ષાત. ૧૩
જાંબુવાન વળતા બોલિયા, મુજ બળ તણો નહિ પાર;
પણ ક્ષીણ પામ્યું જોર મુજ તે, કહું સત્ય વિચાર. ૧૪
જે સમે બળિને ઘેર વામન, ત્રિવિક્રમ ભગવાન;
વિરાટરૂપ ધર્યું તદા, બ્રહ્માંડ અખિલ સમાન. ૧૫
તે સમે હું ને વૈદ સુષેણ, બળિયા બે વિખ્યાત;
એક દિવસમાં વૈરાટની, પ્રદક્ષિણા કરી સાત. ૧૬
તે દિવસનું બળ ઘટ્યું મારું, કહું બીજી પેર;
હું મેરુ ઉપર ગયો એક દિન, મમતથી મદભેર. ૧૭
મન વિચાર્યું રથ ઝાલું રવિનો, તલપ મારી ત્યાંહે;
તે રવિ તણા રથચક્રની, લાગી ઝપટ પદમાંહે. ૧૮
તે દિવસના થયા બાદલા પગ, ઘટ્યું સામર્થ્ય કામ;
હાવે થયો હું વૃદ્ધ માટે, ન ચાલે મુજ હામ. ૧૯
હાવે તમારું પ્રાક્રમ કહો, અંજની સુત બળવંત;
કહો તમો ઊંડા કેટલું? ત્યારે બોલિયા હનુમંત. ૨૦
જ્યારે જન્મ મારો થયો ત્યારે, ભૂખ લાગી તાસ;
રવિબિંબને ફળ જાણીને, હું ઊઠ્યો કરવા ગ્રાસ. ૨૧
ગયો રવિમંડલ લગી હું, એક ફાળથી ઉત્કર્ષ;
સંજોગ તે દિન ગ્રહણનો, આવ્યો રાહુ કરવા સ્પર્શ. ૨૨
મેં જાણ્યું એ ફળ લેશે મારું, કર્યું જુદ્ધ સંદેહ;
પછી સિંહિકાસુતને મારિયો, ગયો ઈંદ્ર પાસે તેહ. ૨૩

તેની પક્ષ કરીને ઇંદ્ર આવ્યો, લઈ સૈન્ય અપાર;
ઘણું જુદ્ધ તે સાથે કર્યું, તેને મનાવી હાર. ૨૪
તે સમે હું વરદાન પામ્યો, થયા દેવ પ્રસન્ન;
મુજ અધિક બળ લાધ્યું તદા, થયો વર થકી બળવંત. ૨૫
એવાં વચન સુણી હનુમંતનાં, બોલિયા જાંબુવાન;
તમ પરાક્રમનો પાર નહિ, નવ થાય કોણે માન. ૨૬
પણ મિત્ર સુગ્રીવ તમારો, તે થયો મહા દુઃખવંત;
ત્યારે શા માટે માર્યો નહીં, કહો વાલીને હનુમંત? ૨૭
નગરમાંથી કાઢી મૂકયો, હતા આપણ સાથ;
ત્યારે તમો કેમ સાંખી રહ્યા? દુખિયો થયો કપિનાથ. ૨૮
ત્યારે વાલી સાથે કેમ ન ચાલ્યું, કહો એ અભિપ્રાય;
તમ થકી નહોતો એ બળી શું, તમે નવ જિતાય? ૨૯

વલણ

નવ જિતાયો વાલી શા માટે? કહો મુજને વૃત્તાંત રે;
એવાં રીંછપતિનાં વચન સુણીને, બોલ્યા શ્રીહનુમંત રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे जांबुवान-हनुमानसंवादे बलकथन नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો

રાગ સામેરી

હનુમંત વળતા બોલિયા, સુણો રીંછપતિ વિખ્યાત;
સંદેહ નિવારું હું તમારો, કહું બાળપણાની વાત. ૧
વનમાંહે હું ફરતો સદા, ત્યાં મુનિ તણા આશ્રમ;
હું નિત્યે હેલણ કરું તેનું, સમજું નહિ કંઈ મર્મ. ૨
પાત્ર ફોડું મુનિ તણાં વળી, ફાડું વનકુળ ચીર;
આશ્રમ લઈ જાઉં ઊંચથી, વળી મૂકું સાગરતીર. ૩
એમ બાળચેષ્ટા કરું નિત્યે, અકળાયા સહુ બ્રહ્મ;
સરવે મળી એક ગિરિ ઉપર, રહ્યા કરી આશ્રમ. ૪

એક સમે હું ગયો વળતો, નિશામાં તે ઠાર;
તે ગિરિ લીધો કર વિષે, જઈ મૂકયો સાગર પાર. ૫
જ્યારે પ્રભાતે ઊઠ્યા મુનિ, ત્યારે નવે દીઠું તે વન;
ચોફેર સાગર ઘૂઘવે, જોઈ શોચ પામ્યા મન. ૬
એ કપિએ કાયર કર્યા, શો ઉપાય કરીએ આપ?
એને બ્રહ્માનું વરદાન છે, માટે ન લાગે શાપ. ૭
તે સર્વમાં એક મુખ્ય મુનિ, શક્તિઋષિ તેનું નામ;
સહુ વિપ્રને ધીરજ આપી. ગયા વિધિને ધામ. ૮
કહ્યું દુઃખ સર્વે પ્રજાપતિને, મુનિવરે તેણીવાર;
અંજનીસુત દુઃખ દે ઘણું, તે પીડે અમને અપાર. ૯
વિષ્ણુએ ચિરંજીવી કર્યો માટે, થયો નિર્ભય આપ;
વરદાન વળી આપ્યું તમો, માટે ન લાગે શાપ. ૧૦
હવે શું કરીએ પિતામહ? રહીએ જઈ કોણ ઠાર?
એ અમારી કેડે પડ્યો, કપિ રુદ્રનો અવતાર. ૧૧
ત્યારે બ્રહ્મા કહે શક્તિઋષિ, ઉપાય કહું એક જાણ;
એને શાપ દો વરરૂપ જેવો, લાગશે નિરવાણ. ૧૨
એવું સુણીને મુનિવર આવિયા, હું હતો જેણે ઠાર;
મુજ સાથે બોલ્યા ક્રોધ કરી, શક્તિઋષિ તેણીવાર. ૧૩
રઘુવંશ માંહે પ્રભુ પ્રગટ્યા, નારાયણ નિરધાર;
સ્થાપન કરવા ધર્મનું, હરવા ભૂમિનો ભાર. ૧૪
તે અવધપુરપતિ રાય, દશરથપુત્ર શ્રીરઘુવીર;
તે પાળવા પિતુવચન વનમાં, આવશે રણધીર. ૧૫
તે થશે સ્વામી તાહરા, કરશે કૃપા સુર;
તું થઈશ સેવક તે તણો, ત્યારે વાધશે બળપૂર. ૧૬
અરે સુણ કપિવર કહું તને, એ સત્ય વાણી મુજ;
તને રામજી મળતાં લગી, બળ ક્ષીણ રહેજો તુજ. ૧૭
ત્યાં લગી રહેજો ગુપ્ત બળ, તું નહિ પામે રણ જીત;
એવાં વચન સુણી મુનિવર તણાં, ત્યારે ઉપની મુને પ્રીત. ૧૮

તે શાપ મેં વર માનિયો, ઘણું હરખ્યો મનમાંહ્ય;
મુજ માતાએ પૂર્વે કહ્યું 'તું, વચન મળિયું ત્યાંહ્ય. ૧૯
પછે કિષ્કિંધામાં આવીને રહ્યો, સુગ્રીવ કેરી પાસ;
અનુદિન પંથ નિહાળતો રહું, સ્વામી મળવા આશ. ૨૦
મુનિવચન માટે વાલીને, નવ મરાયો નિરધાર;
એ સંદેહ તમ તણો, કહ્યો પૂરવનો વિસ્તાર. ૨૧
હવે સ્વામી શ્રીરઘુવીર મળિયા, કરી કરુણા પ્રેમ;
માટે વિજય પામું સર્વ ઠામે, થાય મંગળ ક્ષેમ. ૨૨
એ કથા કહેતાવારમાં, બળ વાધ્યું રામકૃપાય;
હવે કાળ જીતી વશ કરું તો, ઇતર શું કહેવાય? ૨૩
જેની ઉપર રામ કૃપા કરે, થાય નિર્બળ તે બળવાન;
તરણુ તોડે વજ્રને, જો સહાય શ્રીભગવાન. ૨૪

વલણ

ભગવાન જેને સહાય કરતા, તેનાં સંકટ દૂર પળાય રે;
જાંબુવાનને હનુમંત કહે, એ રામકૃપા મહિમાય રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे जाम्बुवान प्रति हनुमता स्वचरित्रकथनं नाम चतुर्दशोऽध्याय ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો

રાગ મેવાડો

શ્રોતાજન સહુ સુણજો ભાવે, હનુમંતચરિત્ર પ્રબંધ જી;
અન્ય પુરાણમાં એહ કથા છે, શક્તિઋષિનો સંબંધ જી. ૧
હાવે અંજનીસુતનો મહિમા જાણ્યો, કપિ સહુ લાગ્યા પાય જી;
તમથી કામ થશે એ નિશ્ચે, બીજા થકી નહિ થાય જી. ૨
તમો રામના પરમ પ્રિય છો, સેવક ભક્ત અનન્ય જી;
વળી મુદ્રિકા પોતાની આપી છે તમને, રામે વિચારી મન જી. ૩
માટે તમો એ કારજ કરશો, અમને થયો વિશ્વાસ જી;
એમ કહી સહુ પાયે લાગ્યા, સ્તુતિ કરતા જયમ દાસ જી. ૪

ત્યારે રામનું સ્મરણ કર્યું હનુમંતે, ધ્યાન ધર્યું એક મન જી;
રઘુપતિરૂપ હૃદેમાં રાખી, મારુતિ બોલ્યા વચન જી. ૫
સુણો ભાઈ હું જાઉં છું નિશ્ચે, લાવું સીતાની શોધ જી;
પંથ વિષે કાંઈ નહિ થાય મારો, રામકૃપાએ રોધ જી. ૬
જ્યાં લગી હું જઈ આવું ઓળંગી, સાગર શત જોજન જી;
ત્યાં લગી રહેજો તમો આ ઠામે, ધીરજ રાખી મન જી. ૭
કરી ગર્જના એવું કહી થયા, તત્પર તેણીવાર જી;
એક મહેંદ્ર પર્વત ઉપર ચઢીને, ઊભા વાયુકુમાર જી. ૮
સહુ કપિને કહે ચારે પાસે, ઝાલો ગિરિ મહાકાય જી;
હું ઊડું ત્યારે ડગે નહિ જ્યમ, લાગશે પદ પડઘાય જી. ૯
ત્યાં ઊભા સ્મરણ કરે રઘુપતિનું, ચિતવ્યો દક્ષિણ પંથ જી;
ચિત્ત એકાગ્ર કરીને ધ્યાનમાં, રાખ્યા જાનકીકંથજી. ૧૦
જુએ દેવતા રહી આકાશે, કરે પરસ્પર વાત જી;
એ મારુતિ સીતાની શોધ લેવાને, જાય છે બળ વિખ્યાત જી. ૧૧
હાવે જળનિધિ ઓળંગી જાશે, અંજનીસુત બળવંત જી;
સીતાની શોધ લાવશે વળતાં, ચડશે શ્રીભગવંત જી. ૧૨
એ કથા સુંદરકાંડમાં, આગળ કહેવાશે વિસ્તાર જી;
રઘુપતિ કેરાં જશ પાવન, શતકોટી ચરિત્ર અપાર જી. ૧૩
જે શીખે ગાય સુણે ભણે કરે મનન, ધ્યાન ને વખાણ જી;
આ લોકે સુખ પામે ઘણું, પરલોકે ગતિ નિરવાણ જી. ૧૪
શ્રીરઘુવીર કૃપા કરે તેને, જે કરે એ અભ્યાસ જી;
નિર્મળ જશ જુગમાં થાય તેનો, પહોંચે મનની આશ જી. ૧૫
આવો મનુષ્યદેહ નહિ આવે ફરીને, દેવને દુર્લભ જેહ જી;
સકળ કર્મ તન કરવા સમરથ, દ્વાર મોક્ષનું એહ જી. ૧૬
દેહ ધરી જેણે સુણી ન હરિકથા, ભજ્યા નહિ ભગવાન જી;
આત્મહત્યારો જાણવો તેને, જીવતા પ્રેત સમાન જી. ૧૭
ચોથો કાંડ જે કિષ્કિંધા કર્યો, પૂર્ણ યથામતિ એહ જી;
પદ ચારસેં પૂરાં વળી, અધ્યાય પંચદશ જેહ જી. ૧૮

હવે સુંદરકાંડ કહેવાશે નિર્મળ, સુણજો શ્રોતાજન જી;
સાદર શ્રદ્ધાએ કરી પ્રેમે, રામચરિત્ર પાવન જી. ૧૯

છંદ

પાવન જશ રઘુવીરના, જે સુણે નરનારી સદા;
તે શુભ પદારથ ચાર પામે, દુઃખી નવ હોયે કદા. ૧
ત્રય તાપનો પરિતાપ વામે, સુખ પામે અતિ ઘણું;
આદરે અવલંબન કરે, નિત્યમેવ રામકથા તણું. ૨
કળિમાંહે સાધન ક્ષીણ પામ્યાં, જોગ જપ તપ નવ સધે;
હરિનામ મહિમા ભળઘણું, દિનદિન પ્રતાપ અધિક વધે. ૩
તે માટે તન, મન, ધન, અરપી, સુધા સેવો હરિકથા;
કલ્યાણકર્તા પાપહર્તા, રામના ગુણ સર્વથા. ૪
તજી આશ અવર ઉપાશ, ઇંદ્રિયવિષય મમતા પરહરો;
અવિનાશ કેરા દાસ થઈ, ભવનાશ હરિગુણ વિસ્તરો. ૫
ધરી મનુષદેહ સનેહ, શ્રીરઘુવીર સાથે જે કરે;
તે અખિલ પાપવિમુક્ત થઈને, ભવસાગર સહેજે તરે. ૬
જે જીવન્મુક્તા બ્રહ્મ પર, પણ હરિચરિત્ર તજે નહિ;
કરે અનાદર હરિકથાનો, તેને પશુથી ગણવો સહિ. ૭
અપવર્ગ સ્વર્ગ થકી ઘણું, સુખ ભક્તિમાં કહે છે મુનિ;
વળી અન્ય સાધનથી અધિક જે, રામનામ તણી ધૂનિ. ૮
એ અધિકતા હરિકથાની તે, પુરાણ નિગમાગમ કહે;
ધન્યધન્ય તે જન દાસ ગિરધર, હરિચરણ શરણ સદા રહે. ૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां किष्किंधाकाण्डे समुद्रोल्लघनार्थं हनुमतमहेंद्राचलारोहणं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

કિષ્કિંધાકાંડ સમાપ્ત

સુંદરકાંડ પ્રારંભ

અધ્યાય ૧ લો

રાગ ધનાશરી

શ્રીપતિ સુંદર સુખના ધામ જી, ભક્તવત્સલ પ્રભુ પૂરણકામ જી;
મંગળદાયક લાયક નામ જી, સમરણ કરતાં આપે અભિરામ જી.

ઢાળ

અભિરામ થાયે નામ લેતાં, પામે અવિચળ ઠામ;
એવા પુરુષોત્તમ પદકમળ જુગને, નમી કરું પરણામ. ૨
સહુ ભગવતી સંતને વંદું કવિ મોટા જેહ;
હોય દોષ પ્રાકૃત કાવ્યમાં કાંઈ, ક્ષમા કરજો તેહ. ૩
ચરિત્ર કહું રઘુવર તણાં જે, પાવન રામકથાય;
મુજ વાણી પહોંચે જેટલી, તેટલું મેં કહેવાય. ૪
બાળકાંડ ને અયોધ્યા, અરણ્ય, કિષ્કિંધાય;
એ કથા પૂરણ કહી હવે, સુંદરકાંડ કથાય. ૫
જય જાનકીવર જગતપતિ, કાકુત્સ્થ કુળના દીપ;
દશરથસુવન કરુણાનિધિ, જય અવધનાથ અધિપ. ૬
આજ્ઞા પિતાની પાળવા, નીકળ્યા વન મોઝાર;
સંગે લક્ષ્મણ જાનકી લેઈ, ચાલ્યા જુગદાધાર. ૭
ચિત્રકૂટમાં કેટલા દિન રહી, ગયા દંડક વનમાંહે;
પછે પંચવટીમાંહે વસ્યા, ગોદાવરી તટ જ્યાંહે. ૮
રાવણે હરણ કર્યું તદા, સીતા તણું તેણીવાર;
તેની શોધ કરવા રામ લક્ષ્મણ, નીકળ્યા નિરધાર. ૯
ઋષિમુખ પર્વત આવિયા, ત્યાં મળ્યા રુદ્રસ્વરૂપ;
સુગ્રીવ સાથે મૈત્રી કીધી, માર્યો વાલી ભૂપ. ૧૦
રાજ્ય આપ્યું સુગ્રીવને, તાંહાં રહ્યા શ્રીજુગદીશ;
પછે શોધ સીતાની કરવા, મોકલ્યા બહુ કીશ. ૧૧

દક્ષિણ દિશામાં મોકલ્યા, ખટ કપિ મહાબળવંત;
નળ નીલ જાંબુવાન અંગદ, રષભ ને હનુમંત. ૧૨
તે આવિયા સાગરતટે, ઊભા થઈ દિગ્મૂઢ;
તે સિંધુ શત જોજન છે, ગંભીર મહાગતિ ગૂઢ. ૧૩
હનુમંતની સ્તુતિ કરી સરવે, વીનવ્યા તેણીવાર;
તમ વિના એ કોણ ઓળંગે, બળવંત વાયુકુમાર. ૧૪
કૂદવા સાગર થયા સત્વર, મારુતિ તતખેવ;
મહેંદ્ર પર્વત ઉપર ચઢીને, ઊભા મહાબળી દેવ. ૧૫
ગત કાંડમાં એ કથા કહી તે, સકળ વિસ્તાર;
વાલ્મિકી નાટક તણો સંમત; મેળવી નિરધાર. ૧૬
હાવે સુંદરકાંડ કથા કહું; હનુમંત લાવ્યા શુદ્ધ;
પછે સૈન્ય લઈ રઘુવર ચઢચા, અસુરશું કરવા યુદ્ધ. ૧૭
સિંધુ ઉપર પાજ બાંધી, ઊતર્યા પેલે તીર;
ત્યાં વિભીષણ આવી મળ્યો, રાવણ તણો જે વીર. ૧૮
એ કથા સુંદરકાંડ માંહે, કહેવાશે વિસ્તાર;
રઘુવીર જશ વર્ણન કરું, તે યથામતિ અનુસાર. ૧૯
માટે શ્રોતાજન સાવધાન થઈને સુણો રામચરિત્ર;
જે શ્રવણ મંગળ હૃદે અમૃત, અખિલ પુણ્યપવિત્ર. ૨૦

વલણ

પવિત્ર થાયે ચરિત્ર સુણતાં, પાવન જશ રઘુરાય રે;
કર જોડીને કહે દાસ ગિરધર, સુંદરકાંડ કથાય રે. ૨૧

ઇતિ શ્રીરામચરિત્રે વાલ્મીકિસંમતનાટકધારાયાં સુંદરકાણ્ડે પ્રથમોऽધ્યાયઃ ॥૧॥

અધ્યાય ૨ જો

રાગ સામેરી

હાવે શ્રોતાજન સાવધાન થઈને, સુણો રામકથાય;
શત જોજન સિંધુ ઓળંગવા, હનુમંત તત્પર થાય. ૧
મહેંદ્ર પર્વત ઉપર ચઢીને, કર્યું પ્રૌઢ શરીર;
અવતાર રુદ્રપ્રતાપ ઝળકે, સૂરજવત્ મહાવીર. ૨

વજ્રકછોટો કટીપ્રદેશે, ઝળકે કનક કોપીન;
મુખ પૂંછાગ્રે રક્ત દીસે, પ્રવાળ સરખું પીન. ૩
કપાળ ચપળા સમ ચળકતું, ત્રિગુણ યજ્ઞોપવીત;
લાંગૂલ લાંબું કર્યું ઊંચું, કેશ દેશ અમિત. ૪
એવા મારુતિ મહાવીર ધીર, સમીરસુત બળવંત;
ઊડવા પૂંઠ પછાડીને, કરી ગર્જના તે અનંત. ૫
ભુભુકાર નાદ કર્યો તદા, ખળભળ્યું સકળ ભૂગોળ;
ધરા કંપી તે સમે, થયાં સિંધુજળ અંડોળ. ૬
એમ ખળભળ્યાં પાતાળ સાતે, નભ થયો ધુનિકાર;
ચળ્યા દિગ્ગજ શેષ કંપ્યો, મેરુ ને મંદાર. ૭
બ્રહ્માંડમાં ભરપૂર વ્યાપ્યો, શબ્દ જે ભુભુકાર;
તે સાંભળ્યો ઋષિમુખ પર્વત, ઉપર જુગદાધાર. ૮
સુગ્રીવ લક્ષ્મણશું કહે, રઘુપતિ તેણીવાર;
ભાઈ થયો તત્પર મારુતિ, કૂદવા સાગરપાર. ૯
એમ નાદ વ્યાપ્યો દશ દિશા, ઘુરઘુર ભયંકર ઘોર;
છૂટી સમાધિ શિવ તણી, ગયો બ્રહ્મલોકે શોર. ૧૦
બ્રહ્મા કહે સહુ દેવને; જાય કપિ કરવા કાજ;
વિમાન બેસી જોવા આવ્યા, દેવશું સુરરાજ. ૧૧
પછે પૂંછ શીશ ચઢાવીને, કંપાવિયાં સહુ રોમ;
ગર્જના કરી મારી તલપ, હનુમંત ઊડ્યા વ્યોમ. ૧૨
મહેંદ્ર પર્વત ચાંપિયો તે, ગયો તરત પાતાળ;
અંગઝપટથી પ્રસર્યો પવન તે, પ્રલય સમો તત્કાળ. ૧૩
એમ કૂદિયા હનુમંતજી, આકાશમારગ જાય;
પદ હસ્ત ચપળ હલાવતા, તે ઊછળતા મહાકાય. ૧૪
વળી તલપ ઉપર તલપ મારે, વાયુથી વેગ અપાર;
દિવ્ય બાણ છૂટ્યું ચાપથી, જાણે રામનું નિરધાર. ૧૫
એમ જાય ઊડ્યા ગગનમારગ, મારુતિ બળવંત;
આશ્ચર્ય કરતા દેવતા, જોતા સકળ હનુમંત. ૧૬

ત્યારે ઇંદ્રે જોવાને પરીક્ષા, બળ તણો મહિમાય;
એક રંભાદેવી મોકલી, તેની પ્રૌઢ પર્વત કાય. ૧૭
તે મુખ પહોળું કરી ઊભી, આપ મારગ માંહે;
તેના મુખમાંહે પ્રવેશ્યા, અંજનીસુત ત્યાંહે. ૧૮
પછે કરણમારગ નીકળ્યા, સૂક્ષ્મ કરીને રૂપ;
તે સ્તુતિ કરી ગઈ દેવ પાસે, હરખિયો સુરભૂપ. ૧૯
ત્યારે સમુદ્રે મૈનાક પર્વત, મોકલ્યો તેણીવાર;
મન જાણ્યું શ્રમિત થયા હશે, ક્ષણસ્થંભે વાયુકુમાર. ૨૦
છેદવા માંડી પાંખો જ્યારે, ઇંદ્રે ગિરિની ત્યાંહે;
ત્યારે હિમાચળનો પુત્ર એ, સંતાયો સાગરમાંહે. ૨૧
સિંધુએ તેને કહ્યું જે, તું આપ્ય જઈ વિશ્રામ;
તે ગિરિ વધિયો ગગનમારગ, કહ્યું કપિને કામ. ૨૨
હે મહાપુરુષ! ક્ષણ એક મુજ પર, વિરામો ધરી ધીર;
હનુમંતને કંઈ શ્રમ નથી, જેને રુદે શ્રીરઘુવીર. ૨૩
પછે ટેકી દીધી હાથની ત્યારે, ગયો તે પાતાળ;
મુખ રામનામની ગરજના, કરી મારી પોતે ફાળ. ૨૪
ત્યારે સિંહિકા નામે આસુરી, છે રાહુ જેનો પુત્ર;
તે પહોળું મુખ કરીને રહી, તેણે સાધ્યું છાયાસૂત્ર. ૨૫
પંખી આદે જાય જે કો, ગગનમારગ ત્યાંહે;
તે સૂત્રસંકલના થકી, આવી પડે મુખમાંહે. ૨૬
બાર યોજન વદન પહોળું, વિકાસ્યું તે નાર;
તેના મુખ માંહે હનુમંતજી, આવી પડ્યા નિરધાર. ૨૭
તે ઉદર માંહે પ્રવેશ્યા, વળતું વિચાર્યું મન;
પછી પેટ ફાડી નીકળ્યા, બળવંત વાયુતન. ૨૮
જ્યમ વિષયપાશ સમસ્ત તોડી, વિરક્ત જે બુધવંત;
પરમારથ મારગ નીકળે, એમ નીકળ્યા હનુમંત. ૨૯
તે સિંહિકા પામી મરણ, વળતાં ઊડિયા કપિરાજ;
ત્યારે લંકાદેવી આડી આવી, કરવા વિપરીત કાજ. ૩૦

તે મારગ રોધ કરી રહી, કપિએ કર્યો પાદપ્રહાર;
ત્યારે ક્રોધ કરી મુખ વિકાસીને, આવી કરવા આહાર. ૩૧
પછે રામસ્મરણ મુખે કરી, કોપિયા હનુમંત;
તેના શિર વિષે એક મુષ્ટિ મારી, પડી મૂર્છાવંત. ૩૨
પદ તણી ઠોકરથી ઉડાડી, પડી લંકા માંહે;
તે લંકણી તન થયું કચ્ચર, વિકળ થઈ છે ત્યાંહે. ૩૩
લંકણી પડતાં નગર હાલ્યું, થયો ભૂમિકંપ;
ત્યારે દશાનન ડરિયો તદા, મન થયો ખેદ અજંપ. ૩૪
એમ સિંધુ શત જોજન ઓળંગી, પામિયા કપિ પાર;
નગર માંહે પેસવાનો, કર્યો મન વિચાર. ૩૫
એક ક્રૌંચ્યા નામે કનિષ્ઠ ભગિની, રાવણ કેરી તેહ;
તેનો સ્વામી ઇંદ્રે માર્યો, ઘરઘર નામે જેહ. ૩૬
તે ક્રૌંચ્યાને રાવણે સ્થાપી, લંકારક્ષા કાજ;
તે આવી સન્મુખ રહી ઊભી, રોકિયા કપિરાજ. ૩૭
હનુમંતને ઝાલી કરી, મૂકિયા મુખ મોઝાર;
તે ઉદર માંહે ઉતારી, મુખ બીડિયું તેણીવાર. ૩૮
તેનું પેટ ફાડી નીકળ્યા, તે મરણ પામી ત્યાંહે;
એવે સાંજ પડી દિન આથમ્યો, ત્યારે ગયા લંકા માંહે. ૩૯

વલણ

લંકામાં ગયા અંજનીસુત, નિશાએ નિરધાર રે;
રામકૃપાએ વિઘ્ન ટળિયાં, પામ્યા સિંધુ પાર રે. ૪૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिऋषिमतनाटकधारायां सुन्दरकाण्डे हनुमल्लंकाप्रवेशो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો

રાગ પરજ

નંત લંકામાં પ્રવેશ્યા, નિશાએ નિર્ધાર;
ન રૂપ ધરીને જોતા, કરતા મન વિચાર. ૧
ક જડશે હાવે જાનકી મુને? રહ્યાં હશે કોણ ઠામ?
ફેર ફરતા ચિંતા ધરતા, કરતા ફળાએ કામ. ૨
મ સાધક આત્માપ્રાપ્તિ અર્થે, ખોળે સારાસાર વિચાર;
મ મહાયાત્રામાં વિછોહ થયો હોય, માતને ખોળે કુમાર. ૩
મ મહા વૈદ વનમાંહે નીકળ્યો, શોધે સંજીવન મૂળી;
મ મહાવરાહરૂપ હરિએ ધરીને, શોધી ધરા સમૂળી. ૪
મ સાગર માંહે મુકુંદ શોધ્યા, મચ્છરૂપ ધરી વેદ;
ગુરુને જ્યમ શોધે મુમુક્ષુ, પામી જથા નિર્વેદ. ૫
મ સીતાને ખોળે કપિ, તેને નથી દેખતું કોય;
વે ઇંદ્રજિતનું મંદિર દીઠું, હેમરત્નમય સોય. ૬
મંદિરમાં હનુમંત પ્રવેશ્યા, અદૃશ્ય થઈ નિરધાર;
રે રાવણસુત શક્રજિત સુલોચના, પોઢચાં પલંગ મોઝાર. ૭
નાગની એ છે કન્યા, ઇંદ્રજિતની રાણી;
ના રૂપથકી રતિ લજ્જા પામે, માન મૂકે ઇંદ્રાણી. ૮
ના રૂપની ઉપમા લાયક, ભૂતળમાં નથી નારી;
જોઈ હનુમંત વિસ્મે પામ્યા, શું એ હશે જનકકુમારી? ૯
ટલે ઇંદ્રજિતની સાથે બોલી, સતીશિરોમણિ જેહ;
રે સ્વામી, તમારા પિતાએ કર્યો છે, મોટો અધરમ એહ. ૧૦
નકની તનયા લક્ષ્મીરૂપ જે, રામચંદ્રની રાણી;
સતી ઉપર કરી કુદૃષ્ટિ, હરણ કરીને આણી. ૧૧
પાપે કરીને રાજ્ય જશે, નવ કરશો જીવ્યાની આશ;
રસ્ત્રીનો અભિલાષ કરંતાં, થાશે કુળનો નાશ. ૧૨
સાધુની સેવા ઉપર દ્વેષ કરે, ગુરુઆજ્ઞા તણો કરે ભંગ;
રસ્કાર કરે જે માતપિતાનો, પરસ્ત્રીનો કરે સંગ. ૧૩

બ્રહ્મત્વ હરણ કરે બ્રાહ્મણનું, જીવની હિંસા વેદ;
નિંદે ચરિત્ર જે હરિહરનું, સદ્‌ગ્રંથનો કરે ઉચ્છેદ. ૧૪
તે પાપીનું મરણ થાય વહેલું, અપજશ રહે જુગ માંહે;
એવાં સુલોચનાનાં વચન સુણી, રાવણસુત બોલ્યો ત્યાંહે. ૧૫
અરે સુંદરી સાચું કહ્યું તેં, ધર્મન્યાયનાં વચન;
પણ શું કરું જે એ પિતા છે માટે, હું સમજી રહ્યું છું મન. ૧૬
ભલું ભૂંડું જે તાત કરે, પણ મેં કંઈ નવ કહેવાય;
જો અન્ય હોય તો નવ સાંખું, તેને કરું શિક્ષાય. ૧૭
માટે સુણ સતી જે કાંઈ ભાવી હશે, તે થાશે તેવી પેર;
સુખદુઃખ સરવે લખ્યા પ્રમાણે. મૈત્રી અથવા વેર. ૧૮
જેવું કર્મ હોય જીવ તણું, તેવી સૂઝ પડે મનમાંહે;
એમ નરનારીએ વાત કરી, તે સુણી હનુમંતે ત્યાંહે. ૧૯
મનમાં વિચાર્યું એ સીતા ન હોયે, પણ સતીશિરોમણિ સાર;
ધન્ય ધન્ય બુદ્ધિ એ નારીની, જોગમાયા અવતાર. ૨૦
એમ કરી સરાહના ત્યાંથી ચાલ્યા, મારુતસુત બળવંત;
પછે વિભીષણ કેરે મંદિર આવ્યા, દીઠું શોભાવંત. ૨૧
હરિનો પરમભક્ત વિભીષણ છે, નહિ રજ તમની પ્રવૃત્તિ;
સહિત દયા ક્ષમા શાંતિ કરુણા, રહિત હિંસાની પ્રકૃતિ. ૨૨
સત્ત્વગુણાકર રહિતમાનમદ, શમદમ લક્ષણયુક્ત;
શુભ સંકલ્પ હરિચરણવાસના, વિષયસંગથી મુક્ત. ૨૩
નિશા સમે હરિકીર્તન કરતા, જંત્ર લેઈ કરમાંહે;
એવા વૈષ્ણવમણિ વિભીષણને દેખી, વિચારે મારુતિ ત્યાંહે. ૨૪
જે રાક્ષસવંશમાં ભક્તરાજ છે, આશ્ચર્ય એ નિરધાર;
જેમ વાયસકુળમાં ઉદે કોકિલા, વંશવને ધનસાર. ૨૫
કાગવિષ્ઠા-વેષ્ટિત જ્યમ ઊગે, અશ્વત્થ વિષ્ણુરૂપ;
એમ અસુરવંશમાં એ પ્રગટ્યો છે, ભક્તશિરોમણિ ભૂપ. ૨૬
સદ્‌ગુણ સકળ અલંકૃત પૂરણ, એ વિભીષણ હરિજન;
તેને જોઈને પ્રસન્ન થયાં, હનુમંત વિચારે મન. ૨૭

લંકામાં રામ આવશે ત્યારે, કરશે એનું કાજ;
રાવણને મારીને નિશ્ચે, આપશે એને રાજ. ૨૮
એવું કહી નમસ્કાર કરી ત્યાંથી, ચાલ્યા વાયુકુમાર;
પછી કુંભકર્ણનું મંદિર જોયું, દુર્ગંધ દીઠી અપાર. ૨૯
જ્યમ મંદ્રાચળ પડિયો હોયે, એવો ઊંઘે છે અસુર;
નાક બોલે જાણે મેઘ ગડગડે, વાયુ ચાલે બળપૂર. ૩૦
એનો જન્મ સહુ જાય છે મિથ્યા, એમ કહી હનુમંત;
પછે કુંભકર્ણનું ઘર તજી ચાલ્યા, દુર્ગંધ દીઠી અનંત. ૩૧
જ્યમ અગ્નિહોત્રી તજે અંત્યજનું ઘર, સાધુ તજે વિષયવાત;
એમ અનાચર જે ઠામ દેખે, તે તજે મારુતજાત. ૩૨
એમ ઘેરઘેર જોતા ફરતા મારુતિ, નવ દીઠાં સીતાય;
ત્યારે નિરાશ થઈ નેત્રે જળ ભરતા, ચિત્ત કરતા ચિંતાય. ૩૩
અરે રામવિયોગે સીતાએ, શું કર્યો હશે દેહત્યાગ ?
કે સાગરમાં ઝંપલાવ્યું હશે ? મને મળ્યાં નહિ મહાભાગ. ૩૪
હું ખોળવા આવ્યો ખેપ કરી, સિંધુ ઓળંગ્યો શત જોજન;
તે શ્રમ મારો મિથ્યા ગયો, એમ મારુતિ શોચે મન. ૩૫

વલણ

મનમાં શોચે મારુતિ, નવ જડ્યાં જનકતનયાય રે;
કહે દાસ ગિરધર જ્યમ મળ્યાં સીતા, તેની કહું કથાય રે. ૩૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे लंकायां सीताशोधनातुरस्य हनुमत. शोको नाम तृतीयोऽध्याय. ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો

રાગ મારુ

હનુમંતે જોયું લંકા ગામ, નવ દીઠો સીતાનો ઠામ;
અળવંતને સરત્રે સહેલ, પછે આવ્યો રાવણને મહેલ. ૧
ત્યાં નિશા વિષે દશાનન, કરે છે હોમ વિઘ્નનાશન;
છે રાવણને અસંખ્ય રાણી, તેમાં મંદોદરી પટરાણી. ૨

નાગણી, પદ્મણી, ગાંધવી, કિન્નરી, દેવકન્યા, માનવી;
આસુરી આદે નારી અનેક, જેના રૂપથી વળિયો છેક. ૩
જેના ચરણકમળની વાસ, ગુંજે ખટપદ ચારેપાસ;
મોટા મુનિવર મૂકે ધીર, લાજે ચપળા તે ચમકે ચીર. ૪
એવી નારીઓ કપિએ નીરખી, સુંદરી સરવે રતિ સરખી;
પોઢિયો પુષ્પશય્યામાંહે, હનુમંતે દીઠી ત્યાંહે. ૫
પોતે ઇંદ્રિજિત મહાવીર, ન પામ્યા મોહ નવ ગઈ ધીર;
ઊર્ધ્વરેતા પ્રિય ઘણું રામ, જેને સ્વપ્ન વિષે નહિ કામ. ૬
એવા વજ્રદેહી નિર્લેપ, ફરે જોતા કરીને ખેપ;
જેમ ઘટમાંહે આકાશ, નિર્લેપ વ્યાપક અવકાશ. ૭
એમ હનુમંત સઘળે ફરતા, વિશે સંકલ્પ મન નથી કરતા;
પછે મંદોદરીને મંદિર આવ્યા, જોતાજોતા મહાવીર. ૮
નિદ્રાવશ થઈ પોઢી પલંગ, મુખચંદ્ર કનક તનરંગ;
ઊભા અદશ્ય રૂપે ત્યાં સોય, મન જાણ્યું એ જાનકી ન હોય. ૯
સૂતી પવિત્રપણે પતિવ્રતા, હશે એ ભૂમિજા સત્યવ્રતા;
થઈ સ્ફુરણા કહ્યું'તું જે રામ, નથી સ્મરણ થતું રામનામ. ૧૦
સૂંઘી જોયું મારુતિએ મુખ, મદગંધ જોઈ પામ્યા દુઃખ;
ન હોય સીતા જે જનકકુમારી, આ દીસે અસુરની નારી. ૧૧
એટલે કરી હોમ નિરવિઘ્ન, આવ્યો રાવણ રંગભોવન;
ત્યારે ઊઠે મંદોદરી રાણી, ધોયા પતિપદ નિર્મળ પાણી. ૧૨
પછી પધરાવ્યો પર્યંકમાંહે, પતિસેવા કરંતી ત્યાંહે;
દીઠા વાયુસુતે દશાનન, જોઈ ક્ષોભ પામ્યો ઘણું મન. ૧૩
નિદ્રાવશ થયાં બે જણ જ્યારે, અંજનીસુત મનમાં વિચારે;
લેઉં ઊંચકી અહીંથી પલંગ, જઈ નાખું સિંધુ જળસંગ. ૧૪
નીકર લઈ જાઉં ઋષિમુખ, જોઈ રઘુપતિ પામે સુખ;
કે રાવણને મારું આ ઠાર, નથી આજ્ઞા જુગદાધાર. ૧૫
એમ વિચારે મારુતિ મન, એવે રાણીને આવ્યું સ્વપન;
જાગી ઝબકીને તેણી વાર, કહે છે રાવણ પ્રત્યે વિચાર. ૧૬

સ્વામી આપો સીતાને આજ, નહિ તો થાશે વિપરીત કાજ;
મને આવ્યું હવડાં સ્વપન, તેમાં સૂચવ્યા માનશુકન. ૧૭
એક વાનરે ઉજાડ્યું વન, માર્યો અખેકુમાર મુજ તન;
તેણે બાળ્યું લંકાગામ, પછે સૈન્ય લઈ આવ્યા રામ. ૧૮
તેણે તમને માર્યા કુળ સહિત, કુંભકરણ આદે ઇંદ્રજિત;
માટે સ્વામી વિચારો મર્મ, એ તો રામ છે પૂરણબ્રહ્મ. ૧૯
તેની રાણી સીતા લઈ આજ, જાઓ રામશરણ મહારાજ;
નથી મનુષ્ય રામ નિરવાણ, અવતર્યા છે એ પુરુષપુરાણ. ૨૦
તમો સર્વ જીત્યું થઈ ધીર, પણ નહિ જિતાય રઘુવીર;
પરસ્ત્રીનો અભિલાષી અધમ, કહો સુખ પામે તે કયમ? ૨૧
બાંધી છાતી ઉપર પાષાણ, તરે સાગર એવો કોણ?
વિષપાન કરે નર જેહ, તેથી અમર ન થાય તેહ. ૨૨
સર્પને મુખ ઘાલતાં હાથ, કેમ દંશ કરે નહિ નાથ?
માટે રામ સાથે વૈર પામી, કેમ સુખે વરતશો સ્વામી? ૨૩
કહો તો હું જાઉં રામને શરણ, સ્તુતિ કરીને ઉગારું મરણ;
દયાળુ છે એ શ્રીભગવાન, માગી લાવું એ વાત નિદાન. ૨૪
રાણીનાં સુણી એવાં વચન, હસી બોલ્યો તવ રાજન;
તું ચિંતા કરે છે શાને? નથી મરણ મૂકતું કોને? ૨૫
નીચ–ઊંચ, રાય ને રંક, સર્વે ભોગવે આડે અંક;
પ્રાચીન કરમ તણે અનુસાર, વર્તે જીવ સકળ સંસાર. ૨૬
જે થનાર હોય તે થાય, પણ પાછી ન આપું સીતાય;
એટલું સર્વે વર્તમાન, તેણે સુણ્યું હનુમંતે કાન. ૨૭
એક અનુચરી મોકલી રાય, જોને શું કરે છે સીતાય;
તેની પૂંઠે ચાલ્યા હનુમંત, આવ્યા અશોક વન-બળવંત. ૨૮

વલણ

બળવંત શ્રીહનુમંત આવ્યા, અશોકવાડી માંહ્ય રે;
ત્યારે અશોક તરુની તળે બેઠાં, દીઠાં સીતા ત્યાંહ્ય રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधाराया सुन्दरकाण्डे रावणमंदोदरीसंवादानंतर अशोकवने हनुमत. सीतादर्शन नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો

રાગ ભેરવી

હનુમંત આવ્યા અશોકવનમાં, દીઠાં જનકકુમાર;
પાંચકોટી રાક્ષસી, કરે રક્ષા તેણે ઠાર. ૧
ત્યાં જાનકી ધ્યાનસ્થ બેઠાં, અશોક તરુની છાંયે;
ચોપાસ વૃક્ષ-પાષાણમાં, રામનામ ધૂનિ થાય ત્યાંહે. ૨
સીતાના મુખની સુગંધી, ચાલે કર્પૂરવંત;
અંગે મૃગમદ વાસના જોઈ, મળ્યું સહુ દૃષ્ટાંત. ૩
ત્યાં ગુપ્તરૂપે અંજનીસુત, આવી લાગ્યા પાય;
હનુમંત હરખ ને શોક પામ્યા, જોઈ તદા સીતાય. ૪
પાસે મૂકી મુદ્રિકા, પછે ચઢચા તરુવર ડાળ;
સૂક્ષ્મરૂપે તરુલતામાં, ગુપ્ત રહ્યા તે કાળ. ૫
પાછલી રજની ખટ ઘડી છે, ધ્યાનમાં સીતાય;
નખશિખ મૂર્તિ રામની, અવલોકતાં જગમાય. ૬
ત્યારે મુદ્રિકા દીઠી નહિ, કર વિષે તેણી વાર;
જાનકી જાગ્યાં ધ્યાનથી, નેત્ર ઉઘાડ્યાં નિરધાર. ૭
પાસે પડેલી મુદ્રિકાનું, થયું ત્યાં દર્શન;
કરમાંહે લઈને હૃદે ચાંપી, આંસુ આવ્યાં લોચન. ૮
હે મુદ્રિકે! મુજ માત કહે તુંને, કોણ લાવ્યું આંહે?
સૌમિત્રી સાથે રઘુપતિ, સાચું કહે છે ક્યાંહે? ૯
શું પ્રાણપતિએ મુજ ઉપરથી, ઉતાર્યો છે પ્રેમ;
ચરઅચરના નાયક રામની, તું કહે સ્વસ્તિ ક્ષેમ. ૧૦
પ્રભુને તજીને તું કેમ આવી? તે રહ્યા કોણ ઠાર?
એમ કહી વિલાપ કરે ઘણા, વૈદેહી તેણી વાર. ૧૧
હે રામ, હે લક્ષ્મણ ધનુર્ધર, પરાક્રમી રણધીર;
વિહારી સરજ્યુતીરના, મુંને દર્શન ઘો રઘુવીર. ૧૨
એક હારનું અંતર હતું. જ્યારે કરતા આલિંગન;
તે પ્રભુનું અંતર પડ્યું, બિચ સિંધુ, પર્વત, વન. ૧૩

વાલ્મીકમુનિએ કરી છે જે, ભવિષ્ય રામકથાય;
મેં બાળપણામાં સુણી છે તે, મળ્યો નહિ અભિપ્રાય. ૧૪
એક કપિએ આવી ઉજાડ્યું આ, અશોક વન નિરધાર;
તે લંકા બાળી ગયો પાછો, ચડ્યા જુગદાધાર. ૧૫
સિંધુ ઉપર પાજ બાંધી, ઊતર્યા મહારાજ;
કુળ સહિત રાવણુ મારીને, વિભીષણને આપ્યું રાજ. ૧૬
એવું ભવિષ્ય બોલ્યા છે મુનિ તે, થયું નહિ કંઈ કામ;
તે કાવ્ય શું મિથ્યા ગયું? હજી મળ્યા નહિ મુંને રામ. ૧૭
હે મુદ્રિકે! મુજ વિરહથી, પામ્યા વિરતિ પ્રાણઆધાર;
થયા ગુપ્ત જોગીના ધ્યાનમાં, કે ચઢ્યા ભક્તની વહાર. ૧૮
હા હા રામ રાજીવલોચન, ઘો મુંને દરશન;
દશકંઠ રિપુ વિષકંઠ મિત્ર, શીતળ કરો મુજ મન. ૧૯
હા પ્રાણવલ્લભ પ્રાણજીવન, પ્રાણપતિ મુજ નાથ;
આ શોકસિંધુ બૂડતાં, પ્રભુ ગ્રહો આવી હાથ. ૨૦
મૃગચર્મ ઇચ્છાએ કરી, કંચુકી કારણ મન;
મેં પરમ સાધુ છાજ્યા લક્ષ્મણ, કહ્યાં મર્મવચન. ૨૧
તે પાપ માટે તજી મુજને, નિશ્ચે શ્રી ભગવંત;
કલ્પાંત કરતાં જાનકી એમ, સુણે તે હનુમંત. ૨૨
પછે ગુપ્ત રહીને અશોક ઉપર, કરવા માંડ્યું ગાન;
કલ્પાંત મૂકી સીતાએ, સુણવાને ધરિયા કાન. ૨૩
છે રુદ્રનો અવતાર જે, સાક્ષાત્ શ્રીહનુમંત;
તે રુદ્રવીણા સુસ્વરેથી, કરે ગાન અનંત. ૨૪
મૂળથી રામચરિત્ર સર્વે, ગાવા માંડ્યું ત્યાંહે;
મંગળ ધ્વનિ ઊઠ્યો તદા, તે અશોકના તરુમાંહે. ૨૫

વલણ

અશોક તરુથી ધ્રૂનિ ઊઠી, સુણતાં સીતા ધરીને પ્રીત રે;
કહે દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, કહ્યું રુદ્રવીણાગીત રે. ૨૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे मुद्रिकादर्शने
सीताया विरहवचनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

રાગ બિલાવલ

અવધપુરીનો રાજિયો, રાય દશરથ જોતે;
તેને ઘેર પ્રગટ થયા, પુત્ર પરિબ્રહ્મ પોતે. અવધ૦ ૧
રામ, લક્ષ્મણ ને ભરતજી, શત્રુઘ્ન બળવંત;
એ ચારે પુત્રમાં રામજી, જાણો શ્રીભગવંત. અવધ૦ ૨
તેણે માર્યાં સુબાહુ ને તાડિકા, અનેક નિશિચર સાથ;
યજ્ઞ કરાવ્યો વિશ્વામિત્રનો, રક્ષા કરી રઘુનાથ. અવધ૦ ૩
કોદંડ ખંડી ચંડાંશનું, વર્યા જનકકુમારી;
ભૃગુપતિ ગર્વ ઉતારિયો, પુરમાં આવ્યા મોરારિ. અવધ૦ ૪
ત્યારે અપર માતે વર માગિયો, રાય પાસે વચન;
આજ્ઞા પિતાની પાળવા, રામ નીકળ્યા વન. અવધ૦ ૫
સીતા લક્ષ્મણ સંગમાં, ચિત્રકૂટમાં આવ્યા;
ત્યાં ભરત આવી મળ્યા ભાવશું, બોધ કરીને વળાવ્યા. અવધ૦ ૬
ત્યાં થકી આવ્યા ગોદાવરી, રહ્યા પંચવટી માંહે;
અસુર ઘણાને મારિયા, ખર દુખર આદે ત્યાંહે. અવધ૦ ૭
ત્યારે સીતાનું હરણ કરી ગયો, રાવણ લંકાનો ઈશ;
તે ખોળવાને પોતે નીકળ્યા, વનમાં શ્રીજગદીશ. અવધ૦ ૮
પછી સુગ્રીવ સાથે મૈત્રી કરી, માર્યો વાનર વાલી;
શોધ લેવા કપિ મોકલ્યા, જોવા જનકની બાળી. અવધ૦ ૯
શ્રીરામ સેન્યા લેઈને સંચર્યા, બાંધી સાગર સેતુ;
જળનિધિ તીરે ઊતર્યા, રહ્યા રઘુકુળ કેતુ. અવધ૦ ૧૦
પછી જુદ્ધ કરી રાવણ મારિયો, વિભીષણને રાજ આપ્યું;
જાનકી લેઈ અવધ ગયા, દેવનું દુઃખ કાપ્યું. અવધ૦ ૧૧
એમ ચરિત્ર અશેષ શ્રીરામનાં, તે ગાયાં હનુમંતે;
ુંદર સ્વરના ગાનથી, શીશ ડોલાવ્યું અનંતે. અવધ૦ ૧૨
ચેતન મોહ પામિયું, સ્થંભ્યાં સરિતાનાં વારિ;
પશુપક્ષી તન્મય થયાં, નિદ્રિત નિશિચર નારી. અવધ૦ ૧૩

પાછલી રાતનો ચંદ્રમા, રથસ્થિર થયો જ્યારે;
પાષાણ પ્રસર્યા જળ થઈ, વાયુ થંભ્યો તે વારે. અવધ૦ ૧૪
સહુ રાક્ષસ નિદ્રાવશ થયા, રાક્ષસી મોહ પામી;
રુદ્રવીણા સ્વરગાનથી, સુદ્ધિ સરવની વામી. અવધ૦ ૧૫
એવાં ચરિત્ર સુણી ચિદ્રૂપનાં, મંગળ ધૂનિ મન મોહ્યું;
તન્મય થઈને જાનકી, ચારે પાસે જોયું. અવધ૦ ૧૬
દીઠું નહિ જ્યારે કોઈને, ત્યારે મનમાં વિચારે;
કાંઈક કપટ દીસે છે અસુર તણું, કોણ ચરિત્ર ઉચારે? અવધ૦ ૧૭
ત્યારે સીતાને મહાવિરહ થયો, ધીરજ ગઈ સહુ મનથી;
નિશ્ચે કર્યું મનને વિષે, પ્રાણ તજું હવે તનથી. અવધ૦ ૧૮
ફાંસી ઘાલી પછે કંઠમાં, વેણીની લટ તાણી;
રઘુપતિનું સમરણ કરી, મુખે બોલ્યાં વાણી. અવધ૦ ૧૯
હે પ્રભુ! જ્યાં જ્યાં દેહ ધરું, ત્યાં થાઉં દાસી તમારી;
મુદ્રિકા મૂરતિ ધ્યાનમાં, રાખી જનકકુમારી. અવધ૦ ૨૦
ત્યારે વિપરીત દીઠું વાયુસુતે, સીતા દેહ તજે જેવે;
ગર્જના કરી રામનામની, કપિ ઊતર્યા તેવે. અવધ૦ ૨૧

વલણ

ઊતર્યા અશોક ઉપરથી, ત્યારે પાસે આવ્યા હનુમંત રે;
જય રામ જય રામ જય રામ કહીને, પ્રગટ થયા બળવંત રે. ૨૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे रुद्रवीणा-
कथनानंतरं सीताहनुमानसमागमो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો

રાગ સામેરી

એમ પ્રાણ તજતાં જાનકી જોઈ, પામ્યા કપિવર દુઃખ;
રઘુનાથ પાસે જઈશ ત્યારે, શું દેખાડીશ મુખ? ૧
એમ વિચારી ઊતર્યા તત્ક્ષણ, પ્રગટિયા હનુમંત;
સાષ્ટાંગ કરી જાનકીચરણે, લાગિયા બળવંત. ૨

પછી રહ્યા સન્મુખ હાથ જોડી, ઊભા પવનકુમાર;
હે કલ્યાણી! મુજ માત સુણો, છે કુશળ જુગદાધાર. ૩
અંજનીસુતનાં વચન સુણીને, સીતા હરખ્યાં મન;
કેશપાશ કાઢી કંઠથી, બોલ્યાં હેતવચન. ૪
શાલી સુકાયે જે સમે, તે સમે વરસે મેહ;
જ્યમ મળે અમૃત અંતકાળે, અમર થાયે તેહ. ૫
મહાજળનિધિમાં બૂડતાં, જ્યમ મળે આવી નાવ;
એમ મારુતિને જોઈ સીતા, ઊપન્યો અતિભાવ. ૬
હે મંગળદાયક વીર, મંગળરૂપ છે તું કોણ?
ક્યાં થકી આવ્યો ક્યાં રહે? મને કહે સાચી વાણ? ૭
મારુતિ કહે હે માત! હું છું, રામ કેરો દાસ;
સુત વાયુનો કપિરૂપ, મુજ હનુમંત નામ પ્રકાશ. ૮
શ્રીરામે મુંને મોકલ્યો, કરવા તમારી શોધ;
તમ કૃપાએ સિંધુ ઓળંગી, આવિયો અવિરોધ. ૯
કિષ્કિંધાએ પ્રભુ રહ્યા છે, રામ લક્ષ્મણ સાથ;
ત્યાં વાલી વાનર મારિયો, સુગ્રીવ કર્યો કપિનાથ. ૧૦
આભૂષણ ને ચીરપાલવ, નાખ્યાં'તાં તમો જેહ;
મેં જતન કરીને રાખ્યાં હતાં, રામને આપ્યાં તેહ. ૧૧
મુંને સુદ્ધિ લેવા મોકલ્યો, મુદ્રિકા આપી હાથ;
થોડા દિવસમાં આવશે, મા કુશળ છે રઘુનાથ. ૧૨
સુણી વચન વાયુપુત્રનાં, સંતોષ પામ્યાં સીત;
હે વીર કહે કંઈ વાત છાની, આવે મુજને પ્રતીત. ૧૩
હનુમંત કહે મુજને કહ્યું, એકાંત શ્રીરઘુવીર;
કેકે તણે મંદિર તમો, ધરતાં હતાં વનચીર. ૧૪
ત્યારે નેત્રસમસ્યાએ કરી, ઉતરાવિયાં વનકુળ;
સીતા કહે હનુમંતજી, ખરી વાત એ અનુકૂળ. ૧૫
પણ ક્યારે રઘુપતિ આવશે, ટાળશે મારું દુઃખ;
તન શ્યામ સુંદર કમળ સરખું, ક્યારે દેખીશ મુખ? ૧૬

મારુતિ કહે ત્યાં મેળવ્યું છે, કપિ સૈન્ય અપાર;
અહીં થોડા દિનમાં આવશે, જાણજો જુગદાધાર. ૧૭
જ્યારે સૈન્ય વાનરનું સુણ્યું, ત્યારે બોલિયાં સીતાય;
ભાઈ તું સરખા કપિએ કરીને, રાવણ કેમ જિતાય? ૧૮
એવાં વચન સીતાનાં સુણી, ધર્યું સ્થૂળરૂપ પ્રચંડ;
જાણે મંદ્રાચળ મેરુ તદા, ઉજાડશે બ્રહ્માંડ. ૧૯
એવું ભીમરૂપ દેખાડિયું, મહાવજ્ર દેહ કરાળ;
રાક્ષસનું કુળ મારવા જાણે, અવતર્યો હોય કાળ! ૨૦
તે જોઈ સીતા વિચારે, એ રુદ્રનો અવતાર;
વૈદેહીએ વિનતિ કરી, પછી સમાવ્યું તેણી વાર. ૨૧
હનુમંત કહે હું સરીખા, છે કપિ જોધ અનેક;
રઘુવીર પાસે તે રહ્યા, હું આવ્યો એકાએક. ૨૨
મને નથી આજ્ઞા રામની, મારું રાવણને નિરધાર;
લંકા ઊંધી કરી નાખું, સાગર જળમોઝાર. ૨૩
હવે માતા મુજને ભૂખ લાગી, આજ્ઞા આપો આજ;
આ વનમાં ફળ પાકયાં ઘણાં તે, કરું ભક્ષણ કાજ. ૨૪
ત્યારે સીતા કહે ભાઈ પડેલાં, ફળ ખાઓ જઈને શૂર;
રાવણે રક્ષા કરવા મૂકયા, સાઠ સહસ્ર અસુર. ૨૫
એવું સાંભળી સીતા તણે, ચરણે નમ્યા કપિરાજ;
રઘુવીર કેરું સ્મરણ કરીને, ચાલ્યા કરવા કાજ. ૨૬
વનમાં જઈ ઊભા રહ્યા, પછી વિચાર્યું હનુમંત;
રાવણ મુંને શું જાણશે જે, આવ્યો'તો બળવંત. ૨૭
તરુ ઉપાડીને પૃથ્વી ઉપર, પછાડે તેણીવાર;
તે ગગન માંહે ઉછાળતા, કરે પકવ ફળનો આહાર. ૨૮
એમ વન સકળ ઉજ્જડ કર્યું, તરુ ભમતાં વ્યોમ;
મુખકુંડમાંહે રામમંત્રે, કરે ફળનો હોમ. ૨૯
જે રામનામ સ્મરણ કરે, જેની સર્વત્ર શીતળ છાંયે;
સીતા તણી ચોપાસનાં, તરુ રહેવા દીધાં ત્યાંયે. ૩૦

એમ જુદ્ધ થયું છે અપાર, કહેતાં ગ્રંથ પામે વિસ્તાર;
સપ્ત પુત્ર આદે સૈન્ય જેહ, અંજનીસુતે માર્યું તેહ. ૨૧
પછે હણિયો અક્ષયકુમાર, દેવ કરતા જયજયકાર;
પુત્રમરણ દશાનને જાણ્યું, મનમાંહે ઘણું દુઃખ આણ્યું. ૨૨
કપિનું બળ જાણી વિશેક, રાક્ષસી મોકલી લક્ષ એક;
તેનાં પરવત પ્રાય શરીર, જોઈ મહારથી મૂકે ધીર. ૨૩
ગજ અયુત તણાં બળ તન, મુખ પહોળાં એકેક યોજન;
હનુમંતે વિચારી વાત, ધર્યાં તેટલાં તન સાક્ષાત. ૨૪
રૂપ સૂક્ષ્મ ધરીને ત્યાંયે, પ્રવેશ્યા તેના મુખમાંહે;
કર્યાં ઉદરમાં રૂપ વિશાળ, તેનાં પેટ ફોડ્યાં તત્કાળ. ૨૫
એમ કૌતક કર્યું તેણીવારે, રાક્ષસી મરણ પામી ત્યારે;
એમ કીધો સર્વનો નાશ, થયો રાવણ સુણીને ઉદાસ. ૨૬

વલણ

ઉદાસ થયો તે સુણીને રાવણ, કર્યું કપિએ વિપરીત કાજ રે;
પછે ઇંદ્રજિતને આજ્ઞા આપી, લાવ્ય ઝાલી વાનરને આજ રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे अक्षयकुमारमरणे रावणस्य शोकप्राप्तिर्नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો

રાગ ધન્યાશરી

આજ્ઞા માગી ચઢચો ઇંદ્રજિત જી, જે મહાજોદ્ધો બળ અતુલિત જી;
રાવણે પૂછ્યું બ્રહ્મા પ્રત્યે જી, મહૂરત આપો જિતાયે એ શરતે જી.

ઢાળ

જિતાય વાનર સર્વથા, ત્યારે વિધિ બોલ્યા વચન;
જાઓ ઝલાશે એ કપિ નિશ્ચે, તજો ચિંતા મન. ૨
ઇંદ્રજિત સેના લેઈ આવ્યો, અશોક વનમોઝાર;
સિંહનાદ કીધો મેઘનાદે, ધરા કંપી અપાર. ૩
ભુભુકાર નાદ કરી તદા, કોપે ચઢચા કપિરાજ;
પછે મારુતિ મેઘનાદ વઢતા, જુએ દેવસમાજ. ૪

એક અસુરની સાંગ લીધી, ઝડપીને હનુમંત;
તે સાંગથી સહુ સૈન્ય માર્યું, ગાજિયો બળવંત. ૫
એક તલપ મારી તે સમે, અંજનીપુત્ર સુજાણ;
ઇંદ્રજિત કેરા કરથકી, લીધાં ધનુષ ને બાણ. ૬
તે બાણથી રાવણી કેરો, મુગટ પાડ્યો ત્યાંહે;
તવ ઇંદ્રજિતે ધનુષ બીજું, ગ્રહ્યું નિજ કર માંહે. ૭
બ્રહ્મપાશ મેલ્યું મંત્ર ભણી, કર્યું કપિનું બંધન અંગ;
ત્યારે તન વધાર્યું મારુતિ, જાણે પુષ્ટ પર્વતશૃંગ. ૮
તે પાશબંધન તોડીને, એક સાંગ મારી શૂર;
ઇંદ્રજિતનો રથ ભાંગિયો, સારથિ કીધો ચૂર. ૯
કર્યો નગ્ન ફાડી વસ્ત્ર ત્યારે, નાઠો અસુરકુમાર;
એક વિવરમાં પેઠો તદા, ભય પામીને તેણીવાર. ૧૦
પાષાણ મોટો મૂકિયો તે, ગુફામુખ હનુમંત;
તે ખબર જાણી રાવણે, ત્યારે થયો મહા દુઃખવંત. ૧૧
પછી પ્રાર્થના કરી વિધિ તણી, હે પિતામહ મહારાજ;
તમે જાઓ ત્યાં ઉતાવળા, વાનર ઝલાવો આજ. ૧૨
પુત્રનું જીવિતદાન મુજને, આપો જઈ આ દન;
એવું સુણી આવ્યા અશોકવન, બ્રહ્મા વિચારી મન. ૧૩
ઇંદ્રજિતને બ્રહ્મા કહે, તું નીકળ હાવે બહાર;
કુમાર કહે નહિ નીકળું, મુંને કપિ મારે માર. ૧૪
કરી પ્રાર્થના હનુમંતની, પરમેષ્ઠીએ તતખેવ;
હે વજ્રદેહી! વચન મારું, સત્ય કર તું દેવ. ૧૫
મુજ પાશથી બંધાઈને તું, ચાલ રાવણ પાસ;
પછી પરાક્રમ દેખાડજે, કહ્યું માન રઘુવરદાસ. ૧૬
એવું કહી વિધિએ પાશ મૂક્યો, બંધાયા હનુમંત;
પછી વિવરમાંથી નીકળ્યો, ઇંદ્રજિત તે બળવંત. ૧૭
તેણે દોર મોટા લાવીને, બાંધિયો પવનકુમાર;
તે બંધન કંઈ નવ લેખવે, હનુમંત મન મોઝાર. ૧૮

સંસારના બંધન વિષે, દેખાય જ્ઞાની જેમ;
પણ અંતરમાંહે મુક્ત છે, હનુમંત જાણે તેમ. ૧૯
શક્રારિ ને વળી પરમેષ્ઠી, તે લેઈ ચાલ્યા હનુમંત;
પછે રાવણ કેરી સભામાંહે, આવિયા બળવંત. ૨૦
મારગ વિષે મારે અસુર તે, અનેક શસ્ત્રના ઘાય;
મહાવજ્ર દેહમાં વાગતાં, તે સર્વ ભાગી જાય. ૨૧
હનુમંતને જોઈ રાવણને મન, ચડી સબળી રીસ;
અધર પીસે દંતશું, રાતો થયો દશશીશ. ૨૨
ત્યારે બંધન સર્વ તોડિયું, વાયુસુતે તેણીવાર;
પછે કૂંડાળું કરી પૂંછાસન, બેઠા સભા મોઝાર. ૨૩
ત્યારે રાવણ પૂછે રીસથી, અલ્યા મર્કટ છે તું કોણ?
તું દૂત કોનો, ક્યાંથી આવ્યો? કહે સાચી વાણ. ૨૪
હનુમંત કહે રે દુષ્ટ મશક, પાપી દુરમતિવંત;
તુજ કુળ તણો હું કાળ છું, અવતર્યો કરવા અંત. ૨૫
તુજ રુદેપરથી ધનુષ લેઈને, ભંગ કીધું તાસ;
જેણે જિવાડ્યો તુજને, તે રામનો હું દાસ. ૨૬
જેણે સુબાહુ તાડિકા માર્યાં, કરી યજ્ઞરક્ષાય;
તુજ ભગિની કેરાં કરણ-નાસા, છેદ્યાં તે રઘુરાય. ૨૭
ખર દુખર ત્રિશરા આદિ માર્યાં, અસુર જે બળવંત;
હું દાસ છું તે રામનો, મુજ નામ તે હનુમંત. ૨૮
તને શિક્ષા કરવા આવિયો, કર્યો સકળ દળ સંધાર;
અશોકવન ઉજાડી માર્યા, અક્ષય આદિ કુમાર. ૨૯
ઇંદ્રજિતને મેં ગાંજિયો, ટાળ્યો દેવળ કેરો ઠામ;
એ વિના વળી બીજું કરું, પણ નથી આજ્ઞા રામ. ૩૦
તે મને ક્યમ નવ ઓળખે? સુણ દુષ્ટ લોચન અંધ;
કાલે રઘુવર આવશે, કરી સાગર સેતુબંધ. ૩૧
દશ શીશ છેદી તાહરાં, દશ દિશામાં બળિદાન;
તે આપશે અયોધ્યાપતિ, તું સત્ય સુણજે કાન. ૩૨

ઘરમાં થકી જ્યમ શ્વાન આવી, વસ્તુ લેઈને જાય;
અરે તસ્કર એમ લાવ્યો, હરણ કરી સીતાય. ૩૩
સુણી રાવણે મન વિચાર્યું, એ વજ્રદેહી જાણ;
સ્વામી ઉપાસક સત્ય વચની, નહિ મરે નિર્વાણ. ૩૪
ત્યારે રાવણ કહે રે કપિ તારું, મરણ કહે મને સત્ય;
હનુમંત કહે હું અમર છું, તે જાણજે દુરમત્ય. ૩૫
રાવણ કહે રે બ્રહ્માદિકનો, થાય કાળે નાશ;
માટે મરણ તારું થાય નહિ ક્યમ ? કહે સત્ય પ્રકાશ. ૩૬
હનુમંત કહે અમો કપિ કેરું, પૂંછમાં જીવન;
જો પૂંછ બાળે અમારું તો, પડે નિશ્ચે તન. ૩૭

વલણ

પછે નિશ્ચે પડે તન કપિનું, જો પૂંછ બાળે સત્ય રે;
એવાં વચન સુણીને રાવણે, કરી બાળવાની મત્ય રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे हनुमानइंद्रजितसंग्रामे ब्रह्मपाशात् हनुमद्बंधन नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો

રાગ સોરઠ

હનુમંત કેરાં વચન સુણીને, હસિયો રાવણરાય;
પછી પૂંછ બાળવા કારણ સર્વે, કરવા લાગ્યા ઉપાય. ૧
અનેક વસ્ત્ર ભીંજવી તેલમાં, વીંટ્યાં કપિને પૂંછ;
ત્યમ ત્યમ લાંગૂલ લાંબું વધે છે, દેખીનું મહાગૂંછ. ૨
જ્યમ બોલતાં વાણી વધે પંડિતની, મહાકવિની પદરચનાય;
એમ પટકુળ જ્યમ લાવી વીંટે, ત્યમ લાંગૂલ લાંબું થાય. ૩
ત્યારે ઘણાં ગોદડાં લાવી ગામનાં, બોળ્યાં તેલ મોઝાર;
તે ભીંજવતાં ઘૃત-તેલ જ ખૂટ્યું, નાવે પૂંછનો પાર. ૪
પછે અગ્નિ ચેતાવા લાગ્યા સર્વે, નવ ચેતે તે ઠામ;
અનેક ઉપાય કરીને થાક્યા, સ્પર્શ કરે નહિ નામ. ૫

ત્યારે રાવણ કહે લાવો હું ચેતાવું, બેઠા જઈને પાસ;
ત્યારે વેદજાત–વાયુની પ્રાર્થના, કરી હનુમંત પ્રકાશ. ૬
થયો ઓચિંતો ભડકો જ્યારે, ફૂંક મારી દશાનન;
તવ દાઢીમૂછ બળી રાવણની, વરવું થયું છે વદન. ૭
ઘણું પાપ કર્યું છે લંકાપતિએ, કહેતાં ન આવે પાર;
તેનું અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હનુમંતે, લાજ્યો તેણીવાર. ૮
પછી પ્રચંડ જ્વાળા પ્રગટી તત્ક્ષણ, કૂદ્યા કપિ હનુમંત;
પ્રથમ રાવણના મહેલ જ ઉપર, બેઠા જઈ બળવંત. ૯
નાસે ત્રાસે સર્વે રાણીઓ, લાગી ભોવનમાં લાય;
તલપ મારતા કૂદે કપિવર, કોણે ન જ્વાળ સહેવાય. ૧૦
છૂટ્યો પ્રભંજન તેણે સમે, ઘણી મારી ઝપટ ચોપાસ;
ત્યમ હનુમંત ફેરવે વાળધિ, બાળ્યા સર્વ આવાસ. ૧૧
નગર લંકામાં લાય જ લાગી, લોક કરે પોકાર;
જ્યમ કલ્પાંતે રુદ્ર જ કોપ્યો, કરવાને સંહાર. ૧૨
ભડભડાટ સહુ ભોવન જ લાગે, મણિ ધાતુ પાષાણ;
અતિ ઘણો દુખિયો થયો દશાનન, લોક કરે બુંબાણ. ૧૩
હનુમંતને બાળે છે એવી, કોણે સીતાને કહી વાત;
ત્યારે ધ્યાન ધરીને જઠરાગ્નિને, પૂછી જોયું માત. ૧૪
ત્યારે અગ્નિ કહે ચિંતા નવ કરશો, એ રહેશે કુશળક્ષેમ;
લંકાનગર બાળીને જાશે, રઘુપતિ પાસે પ્રેમ. ૧૫
હાવે ત્રીજા ભાગની લંકા બાળી, સમર્થ વાયુતન;
વિભીષણ આદિ ભગવતી કેરાં, ઉગાર્યાં ભોવન. ૧૬
એવું કાજ કરીને કૂદ્યા ત્યાંથી, આવ્યા સિંધુ તીર;
સાગરમાંહે બુઝાવા માંડ્યું, પૂંછ પોતાનું વીર. ૧૭
જળ જંતુ બળવા લાગ્યાં ત્યારે, જળનિધિ બોલ્યા વાણી;
રાખો બારણે પૂંછ તમારું, હું છોળે છાંટું પાણી. ૧૮
તે વચન માનીને મારુતિ વળતા, બેઠા સિંધુતીર;
પૂંછ શીતળ કર્યું સિંધુએ તત્ક્ષણ, છોળે ઉછાળ્યું નીર. ૧૯

તે સમે હનુમંતને લલાટે, થયો શ્રમ પરિસ્વેદ;
તે શ્રમબિંદુ સાગરમાં પડ્યું, એક માછલીએ ગળ્યું વેદ. ૨૦
પુત્ર મકરધ્વજ તેનો થયો, તે હનુમંતનો કહેવાય;
પરાક્રમ તેનું કહેવાશે આગળ, જુદ્ધકાંડમાં કથાય. ૨૧
હવે હનુમંત શ્રીરઘુવીર પ્રતાપે, નવ દાઝ્યા કાંઈ તન;
જ્યમ નામપ્રતાપે પીધું હળાહળ, શોભ્યા પંચવદન. ૨૨
એવું અદ્દભુત કાજ કરીને વિચારે, મારુતસુત મનમાંહે;
મેં નવ જવાય સીતાને મળ્યા વિણ, માટે જાઉં ત્યાંહે. ૨૩
વળી પૂછશે મુજને રઘુપતિ, કહેશે શું કરી આવ્યો કાજ;
ત્યારે મારું પ્રાક્રમ મારે મુખથી, કહેતાં આવે લાજ. ૨૪
માટે બ્રહ્મા રહે છે રાવણ પાસે, જાઉં ઉતાવળો તત્ર;
વિધિ પાસે લેઈ જાઉં લખાવી, આ વર્તમાનનો પત્ર. ૨૫
એવું કહ્યું છે શાસ્ત્રમાંહે જે, નિજ પ્રાક્રમ બળ તીર્થ;
જશ ધરમ વિદ્યા પુરુષારથ, ભજન દાન નિજ અર્થ. ૨૬
એટલી વાત ન શોભે કહેતાં, ન કહેવી પોતાને મુખ;
અન્ય કહે ને આપણ સુણીએ, ત્યારે શોભે સુખ. ૨૭
એમ વિચારી સૂક્ષ્મ રૂપે, ચાલ્યા અદૃશ્ય બળવંત;
એકાંતમાં બ્રહ્માની પાસે, આવી બોલિયા હનુમંત. ૨૮

વલણ

હનુમંત કહે હો પ્રજાપતિ, હું જાઉં છું જ્યાં રઘુરાજ રે;
આ પરાક્રમ જે મેં કર્યું તે, પત્ર લખી આપો આજ રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे लंकादहनानंतरं
हनुमानब्रह्मासमागमो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો

રાગ મેવાડો

વચન સુણી વિધિ પ્રસન્ન થયા, હનુમંતને કહે ધન્ય ધન્ય જી;
ધન્ય પુરુષાર્થ ડહાપણ તારું, સમર્થ વાયુતન જી. ૧
એવું કહી પછે લખ્યો વિધિએ, શ્રીરામની ઉપર પત્ર જી;
વર્તમાન સહુ તેમાં લખિયું, આપ્યો કપિને તત્ર જી. ૨
તે બ્રહ્મપત્ર કરમાં લેઈ ચાલ્યા, આવ્યા જાનકી પાસ જી;
કરી વંદના ગદ્‌ગદ થઈને, ચરણે નમિયો દાસ જી. ૩
માતા મુજને આજ્ઞા આપો, હું જાઉં જ્યાં રઘુવીર જી;
સંદેશાની વાટ જોતા હશે, રામલક્ષ્મણ રણધીર જી. ૪
ત્યારે જાનકી ગદ્‌ગદ થઈને બોલ્યાં, અતિ દુઃખ પ્રગટ્યું મન જી;
સાચું કહે ભાઈ ક્યારે મળશે? મુજને પ્રાણજીવન જી. ૫
મળ થકી દુઃખ છે મુજ મનમાં, પ્રતિવિરહ ને રોગ જી;
વળી તે મધ્યે દુઃખ બીજું પ્રગટ્યું, વીરા તારો વિજોગ જી. ૬
ત્યારે કર જોડીને કપિવર કહે છે, ધીરજ રાખો માત જી;
હવે થોડા દિવસમાં મળશે તમને, આવશે અહીં જગતાત જી. ૭
મારે માત મુંને કંઈ આપો એંધાણી, છાની વાત કહો આજ જી;
ત્યારે વેણી તણો મણિ છોડી આપ્યો, આ તું લેઈ જા કપિરાજ જી. ૮
છાની વાત કહેજે પ્રભુને, રહેતાં ચિત્રકૂટ મોઝાર જી;
લક્ષ્મણજી વનમાંહે ગયા'તા, ફળ લેવા એકવાર જી. ૯
રઘુપતિના ખોળામાં શિર મૂકી, નિદ્રા કરી મેં જાણુ જી;
ત્યારે મારા લલાટે પ્રભુએ, કેસર-આડ કરી નિરવાણ જી. ૧૦
એ વાત અંતરની કહેજે વીરા, મારા ઘણા કરી પરણામ જી;
વાનર સૈન્યા લઈ રઘુપતિ, કયમ આવશે આણે ઠામ જી? ૧૧
છે શત જોજન સિંધુ વચમાં, કયમ ઊતરશે પાર જી?
એવાં વચન સુણી સીતાનાં વળતાં, બોલ્યા પવનકુમાર જી. ૧૨

સેતુ બાંધશે સાગર પર વા, શોષશે મૂકી બાણ જી;
વા કરશે પાજ્ય મુજ પૂંછ તણી, તેથી ઊતરશે નિરવાણ જી. ૧૩
જળ ઉપર જેણે પૃથ્વી રાખી, સ્થંભ વિના આકાશ જી;
તો સાગર કેરો ભાર કેટલો ? માતા રાખો વિશ્વાસ જી. ૧૪
જે ઉદરમાંહે જઠરાથી જાળવે, ગર્ભને શ્રીભગવાન જી;
એ કળા જડે નહિ કોઈને કરાવે, માંસ વિષે પયપાન જી. ૧૫
એક ક્ષણમાં બ્રહ્માંડ ઉદે કરે, પાળે તથા કરે ભંગ જી;
સાહ્યક બીજો સંગ નહિ તે, શું ન કરે શ્રીરંગ જી ! ૧૬
એવું કહી સાષ્ટાંગ કરી પછે, ચાલ્યા વાયુતન જી;
ત્યારે સીતાએ કલ્પાંત કર્યું, જળ ભરિયું લોચન જી. ૧૭
પછે લંકાગિરિને શિખર ચઢી, દિવ્ય રૂપ ધર્યું તત્કાળ જી;
ઉત્તર પંથ ચિંતવી હનુમંતે કૂદીને મારી ફાળ જી. ૧૮
ત્યારે જયજયકાર કરી કહે સુર સહુ, નિજ દુઃખ હેતુ સંબંધ જી;
હવે વહેલા આવજો રામને તેડી, છોડો અમારા બંધ જી. ૧૯
ત્યારે હનુમંત કહે ચિંતા નવ કરશો, ધરજો મનમાં ધીર જી;
કાલ બપોરે સિંધુતીરે, આવશે શ્રીરઘુવીર જી. ૨૦
એવું કહી પછે સિંધુ ઓળંગી, આવ્યા મારુતતન જી;
જાંબુવાન આદે સહુ મળિયા, દીધાં આલિંગન જી. ૨૧
સરવે કપિ હનુમંતને દેખી, પામ્યા હરખ અપાર જી;
કો પ્રદક્ષણા કરી પાયે લાગે, વંદે વારંવાર જી. ૨૨
કો જાનુ–જંઘા કો હસ્ત–પૂંછને, ચુંબન કરતા શીશ જી;
પુષ્પ લાવી કો પૂજે પ્રેમે, કો દેતા આશિષ જી. ૨૩
એમ બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન થયા કપિ, પૂછે સહુ સમાચાર જી;
ત્યારે હનુમંત કહે કુશળ છે જાનકી, માન્યાં મુજને નિરધાર જી. ૨૪
સકળ વૃત્તાંત લખ્યું છે પત્રમાં, બ્રહ્માએ નિરવાણ જી;
ચાલો પ્રભુની પાસે ત્યારે, થશે તમને સહુ જાણ જી. ૨૫
એવું કહી પછે ચાલ્યા તત્ક્ષણ, આવ્યા ઋષિમુખ પાસ જી;
ત્યાં સુગ્રીવ કેરું મધુવન છે, ફળ પકવ રમ્ય તરુવાસ જી. ૨૬

તે વનમાંહે પેઠા સર્વે, ફળ ખાધાં નિરધાર જી;
તરુ ઉપાડ્યાં રક્ષક માર્યા, મન અભિમાન અપાર જી. ૨૭
તે અનુચર નાઠા આવ્યા ઋષિમુખ, બોલ્યા નામી શીશ જી;
વૃત્તાંત સર્વે કહ્યું સુગ્રીવને, સુણી હરખ્યો પતિ કીશ જી. ૨૮
ત્યારે સુગ્રીવ કહે જે રઘુપતિ પ્રત્યે, કપિ કરી આવ્યા કાજ જી;
નહિ તો મારું મધુવન તે, કો નવ મોડે મહારાજ જી. ૨૯
એટલે આવ્યા કરી ગર્જના, કહેતા જય જય રામ જી;
મંગળધૂનિ સુણી જોઈ હનુમંતને, ઊઠી સભા અભિરામ જી. ૩૦

વલણ

અભિરામ પામી સભા સર્વે, થઈ છે મહા સુખવંત રે;
કિષ્કિંધાપતિ અયોધ્યાપતિ ઊઠ્યા, આવતા દેખી હનુમંત રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे सागरोल्लंघनानंतर मधुवनभंगाद् रामदर्शनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો

રાગ મોરુ

જ્યમ સુપર્ણ અમૃત લેઈને આવે, વિનતા કેરો વત્સ;
જ્યમ મૃતસંજીવની સાધી આવે, બૃહસ્પતિનો સુત કચ્છ. ૧
એમ હનુમંત અતિ હરખભર્યા, તે કરીને આવ્યા કાજ;
સાષ્ટાંગ કરીને ચરણે લાગ્યા, પ્રસન્ન થયા રઘુરાજ. ૨
ઘણીવાર શિર મૂકી રહ્યા, હનુમંત પ્રભુને પાય;
ત્યારે મારુતિને મસ્તક કર મૂકી, ઊઠાડ્યા રઘુરાય. ૩
ભુજ ભરીને આલિંગન દીધું, ચાંપ્યા રુદિયા સાથ;
પછે હરખઆંસુ પ્રેમે થઈ ગદ્દગદ, બોલ્યા શ્રીરઘુનાથ. ૪
અરે ધન્ય ધન્ય મારુતસુત બળિયા, તું કરી આવ્યો કાજ;
પછે સભા કરીને રામની સન્મુખ, બેઠી સર્વ સમાજ. ૫
ત્યારે પ્રથમ વૃત્તાંત કહ્યો વાલીસુત, અંગદે માંડી વાત;
અહીંથી નીકળતાં શાપમુક્ત થયો, દંડીઋષિનો જાત. ૬

પછે વિવરમાંહે સુમભા મળી, ત્યાંથી ગયા સિંધુતીર;
ત્યાં ગીધજાતિ સંપાતિ મળ્યો, જે જટાયુ કેરો વીર. ૭
પછે મારુતસુત સિંધુ ઓળંગ્યા, ચઢી પરવતને શીશ;
એટલી વાત અમો જાણું છું, સુણીએ શ્રીજગદીશ. ૮
પછે રામે હનુમંત સામું જોયું, ત્યારે બોલ્યા વાયુકુમાર;
મહારાજ સુખી છે જનકનંદિની, અશોક વનમોઝાર. ૯
ઘણું કૃશ થયાં છે તમારે વિયોગે, ચિંતા કરે દિનરાત;
હું મુદ્રિકા આપી પાયે લાગ્યો, કહી કુશળની વાત. ૧૦
તમારા નામની સુધાએ કરીને, તનમાં રહ્યો છે પ્રાણ;
મેં જઈને ત્યાં ધીરજ આપી, સુદ્ધ લાવ્યો નિરવાણ. ૧૧
એટલું કહી રઘુવીરને આપ્યો, ચૂડામણિ સાક્ષાત;
વળી વિસ્તારીને કહી રામને, ચિત્રકૂટની વાત. ૧૨
તે સુણીને ગદ્દગદકંઠ થયા, મણિ રુદેમાં ચાંપ્યો રઘુવીર;
વિરહે વ્યાકુળ થઈને રઘુપતિ, નેત્રે ભરતા નીર. ૧૩
જે અજ અજિત ત્રિગુણાતીત પૂરણ, રહિત ઉદય–અવસાન;
તે સીતાવિયોગના શોકસિંધુમાં, મગ્ન થયા ભગવાન. ૧૪
પછે અંજનીસુતને પૂછે છે વળી, પોતે પૂરણબ્રહ્મ;
તું કેમ ગયો મેળાપ થયો તે? કહે મુજને સહુ મર્મ. ૧૫
ત્યાં જઈ શું પ્રાક્રમ કીધું તેં? શું બોલ્યો રાવણ સાથ?
એમ સર્વ વાત માંડી કહે મુજને, એમ પૂછે રઘુનાથ. ૧૬
ત્યારે શ્રીરઘુવીરના કરમાં આપ્યો, મારુતિએ બ્રહ્મપત્ર;
મહારાજ એ પત્ર વિધિએ લખ્યો છે, વર્તમાન સહુ તત્ર. ૧૭
શ્રીરામે લેઈ લક્ષ્મણને આપ્યો, વાંચવાને તે કાળ;
પછે ઉકેલ્યો સહુ સભા સાંભળતાં, વાંચે સુમિત્રાબાળ. ૧૮

વલણ

સુમિત્રાસુતે કર કાગળ લીધો, થઈ એકચિત્ત સભા સર્વત્ર રે;
કહે દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, વાંચે લક્ષ્મણજી બ્રહ્મપત્ર રે. ૧૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुन्दरकाण्डे हनुमता श्रीरामहस्ते ब्रह्मपत्रार्पणं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો

રાગ દોહા

કનકપત્ર વિધિએ લખ્યો, શ્રીરામની ઉપર જેહ;
તે લાવ્યા હનુમંતજી, આપ્યો પ્રભુને તેહ. ૧
તે કરમાં લેઈ રઘુપતિ, હરખ્યા જુગદાધાર;
પછે વાંચવા કારણ આપિયો, લક્ષ્મણને તેણીવાર. ૨
તે કરમાં લેઈ અનંતજી, ઉકેલ્યો નિરવાણ;
સુણતાં સહુ વાનરસભા, લક્ષ્મણ વાંચે જાણ. ૩
પ્રથમ સ્તુતિ રઘુવીરની, પછે હનુમંતચરિત્ર;
તે સાવધાન એકચિત્ત સુણો, શ્રોતા પુણ્યપવિત્ર. ૪

છંદ

જયજય અનંત કોટી બ્રહ્માંડ, નાયક અજ અજિત અખંડ;
પતિ વૈકુંઠ જગ પ્રતિપાળ, વ્યાપક શ્રીનિકેત દયાળ. ૧
અંકુર મૂળ માયા કંદ, ગુરુ જગ સત્ય ચિદ આનંદ;
કારણરૂપ ધારણ તત્ત્વ, ચૈતન્ય સગુણ નિરગુણ સત્ત્વ. ૨
નમું વેદાંતવેદ્ય સ્વરૂપ, માયાચક્ર ચાલાક ભૂપ;
શોષક દૈત્યજળધિ અગસ્ત્ય, છેદક દેવબંધ સમસ્ત. ૩
હરતા ભાર ભૂમિ દુષ્ટ, કરતા ધરમ ભક્તિ પુષ્ટ;
ચાત્રુક ભક્ત જળદ સમાજ, ભવગજ વિદારક મૃગરાજ. ૪
સંત ચકોર ચંદ્ર અમીશ, હરિ મમ જનક ત્રિભુવન ઈશ;
મંગળરૂપ તવ અવતાર, સ્થાપન પરમ ધરમ ઉદાર. ૫
જયજય મીન કમઠ વરાહ, નરહરિ ત્રિવિક્રમ ભૃગુનાહ;
દશરથસુવન શ્રીરઘુવીર ધારણ, સત્યવ્રત રણધીર. ૬
લક્ષ્મણ ભરત શત્રુઘ્ન, પ્રાગટ્ય ચતુર વ્યૂહ પાવન;
મુનિ મખ રક્ષ ત્રિય ઉદ્ધાર, નિશિચર-તાડિકા સંહાર. ૭
કોદંડ ખંડન રામ, તનયા જનક પૂરણકામ;
પાળક પિતુ વચન વનવાસ, ગૌતમી ગંગતીર નિવાસ. ૮

ગો–દ્વિજ સંત સંકટહરણ, ભવરૂજ વૈદ કરુણાકરણ;
મનુજાકૃતિ ધૃત સુરકાજ, પદ પદ પૃથ્વી તીરથરાજ. ૯
કોટિ મનોજ તનુ કમનીય, નમું નિત ભૂમિજા રમણીય;
તવ ગુણ શમન ત્રિવિધિ તાપ, હરતા નામ કળિમળ પાપ. ૧૦
રાજીવનયન શ્યામલ ગાત્ર, અદ્દભુત કરમ જનકજમાત્ર;
સદ્દગુણ અલંકૃત સુખરાશ, સુણો એક વિનતિ અવિનાશ. ૧૧
લંકાપુરીથી લખિતંગ, સેવક કમળભૂ તવ અંગ;
આવ્યો ઇહાં વાયુતન, કૂદ્યો સિંધુ શત જોજન. ૧૨
ટાળ્યાં વિઘ્ન પંથ અમિત, ખોળ્યું નગર સર્વ અભીત;
સીતા તણી પામ્યો સુદ્ધ, આપી મુદ્રિકા મળ્યો બુદ્ધ. ૧૩
ઉજાડ્યું અશોક ચંડીધામ, માર્યા અસુર કરી સંગ્રામ;
હણિયા અખે આદિ કુમાર, શૂરા વીર ઓજ અપાર. ૧૪
એ વિણ અસુર માર્યા ઓક, પડિયો દશાનનને શોક;
ચઢિયો ઇંદ્રજિત અમોઘ, વિદ્યાવંત બળગુણ ઓઘ. ૧૫
તેણું કર્યું જુદ્ધ અનંત, નાઠો રાવણી બળવંત;
પેઠો વિવરમાં લેઈ પ્રાણ, ગાજ્યો પવનપુત્ર સુજાણ. ૧૬
એવું કર્યું અદ્દભુત કામ, તે તમ પ્રતાપે શ્રીરામ;
મેં જઈ પ્રાર્થ્યો હનુમંત, ત્યારે બંધાયો બળવંત. ૧૭
લાવ્યા નગરમાંહે પ્રમુખ, જોઈ ભય પામિયો દશમુખ;
બાળી લંક આડે અંક, થઈ તવ કનક કેરી લંક. ૧૮
એ હનુમંત ને છે ધન્ય, સેવક સ્વામીભક્ત અનન્ય;
સ્વામી તણું એવું કાજ, બીજે થાય નહિ મહારાજ. ૧૯
એ મેં લખ્યું સર્વે સત્ય, સાચું માનજો રઘુપત્ય;
રાખે સદાચરણ નિવાસ, કહે કર જોડી ગિરધરદાસ. ૨૦

વલણ

બ્રહ્મપત્ર સુણી કપિ સહિત, હરખ્યા શ્રીરઘુનાથ;
ધન્ય ધન્ય કહી મારુતિ, ચાંપ્યો રુદયા સાથ. ૨૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे ब्रह्मपत्रे
हनुमानचरित्रकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો

રાગ મારુ

સુણી બ્રહ્મપત્ર પાવન, પામ્યા આશ્ચર્ય સર્વે જન;
ત્યારે હરખ્યા ઘણું રઘુનાથ, ચાંપ્યો મારુતિ રુદયા સાથ. ૧
પ્રાણવલ્લભ પવનકુમાર, તુંને શો કરું હું ઉપકાર?
કહ્યાં રામે કરુણા વચન, ત્યારે બોલ્યા મારુતતન. ૨
જો આજ્ઞા કરો મહારાજ, તો લાવું જાનકીને આજ;
કહો તો રાવણને જઈ મારું, કુળ રાક્ષસનું સંહારું. ૩
ત્યારે બોલ્યા દશરથતન, ભાઈ ધીરજ રાખો મન;
હજી કરવું છે કાજ અપાર, ઘણું જુદ્ધ થાશે તે ઠાર. ૪
પણ પૂછું તને હનુમંત, કેવી લંકા છે શોભાવંત?
લોક શો પાળે છે ધર્મ? કહો રાક્ષસ કેરું કર્મ. ૫
હનુમંત કહે ગંઢવંક, ત્રણસેં ગાઉ લાંબી છે લંક;
એકવીશ કોટી બાર લક્ષ, પુરમાં મંદિર છે પ્રત્યક્ષ. ૬
એકેક ઘરમાં દશદશ વાસ, સોળ માળના ઊંચા આવાસ;
તેની વિગત કહું વિસ્તારી, એક એકથી શોભા સારી. ૭
પાંચ લક્ષ આરસનાં ધામ, સાત લક્ષ ત્રાંબાનાં કામ;
પાંચ કોટી કનકનાં વિખ્યાત, રત્ન–હીરા તણાં કોટી સાત. ૮
શિવનાં દેવળ છે નવ કોટી, થાય ત્રિકાળ પૂજા મોટી;
અગ્નિહોત્ર અસુરને ઘેર, થાય વેદાધ્યયન બહુ પેર. ૯
રુદ્રાક્ષ–વિભૂતિ સંગ, કરે ધારણ નિશિચર અંગ;
કર્યા રાવણે વેદના ખંડ, દેવને દે છે ઘણો દંડ. ૧૦
તપ દારુણ કરતા અસુર, જપે મલિન મંત્ર મહાભૂર;
દયા રાક્ષસને લેશ, રહિત આચાર અપવિત્ર વેશ. ૧૧
બ્રાહ્મણ સુરને પીડે, નિત્ય હિંસા કરતા હીંડે;
ત્રણ લોકનો વૈભવ જેહ, છે રાવણના ઘરમાં તેહ. ૧૨

જેને સુંદરીઓ છે અસંખ્ય, કરે નિશદિન ક્રીડા નિઃશંક;
જેને પુત્રી-જામાત્ર અપાર, પુત્રપૌત્ર તણો નહિ પાર. ૧૩
લંકામાં એક વિભીષણ ભક્ત, જે છે તમ સાથે આસક્ત;
બાકી સર્વે અસુર છે અધરમી, નિરદે અપવિત્ર હિંસાકરમી. ૧૪
એવી કહી હનુમંતે વાત, તે સુણીને હસ્યા જુગતાત;
એમનાં તપ હોમને ધિક્કાર, ન જાણ્યો જેણે તત્ત્વવિચાર. ૧૫
જે શાસ્ત્ર સુણ્યાં તે વ્યર્થ, જેણે આત્મા ન જાણ્યો સમર્થ;
જેવી સર્પની શાંતિ પ્રમાણો, એવી ક્રિયા અસુરની જાણો. ૧૬
જેવું વિધવાનું રૂપયૌવન, અંત્યજનું જેવું રમ્ય ભોવન;
જારનાં જે શુભ આચરણ, જેવું તસ્કરનું ડહાપણ. ૧૭
દંભી તણું ભજન ને ધ્યાન, જેમ ભૂતદયા વિણ જ્ઞાન;
એ સર્વે જયમ મિથ્યા જાણો, એવાં અસુરનાં કર્મ પ્રમાણો. ૧૮
સુણ હનુમંત નિશ્ચે જાણ, મારે હણવા અસુર નિરવાણ;
કરે રાક્ષસ જે અનાચાર, મારે કરવો તેનો સંહાર. ૧૯
લંકા હનુમંતે બાળી જ્યારે, સોનાની પૃથ્વી થઈ ત્યારે;
પામ્યા આશ્ચર્ય પૂરણકામ, જાંબુવાનને પૂછે રામ. ૨૦
કહો રીંછપતિ એક વાત, મને સંદેહ થયો સાક્ષાત્;
ઘણા કાળના વૃદ્ધ અપાર, તમો બ્રહ્મા તણો અવતાર. ૨૧
માટે કહો લંકાની ઉત્પત્ય, પૂર્વે કોણે વસાવી સત્ય?
કેમ સાગરમાંથી થયો બેટ? તે કહો અથ ઇતિ નેટ. ૨૨

વલણ

અથ ઇતિ કહો લંકા કેરી, રીંછપતિ બળવાન રે;
એવાં રામચંદ્રનાં વાયક સુણીને, બોલ્યા જાંબુવાન રે. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे श्रीरामसमीपे
हनुमता लंकाशोभावर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો

રાગ સામેરી

જાંબુવાન કહે સુણો રામજી, પૂર્વે ગ્રહ્યો ગજ ગ્રાહે;
ત્યારે હરિ આવ્યા બેસી, કરવા ગજની સાહે. ૧
ત્યારે ચક્ર મૂકી છેદિયો, નક્રને તેણીવાર;
ત્યાં ગતિ આપી ગ્રાહને, ગજનો કર્યો ઉદ્ધાર. ૨
રમારમણ તવ ચાલિયા, વૈકુંઠ પ્રત્યે જાય;
તવ ક્ષુધા લાગી ગરુડને, વીનવ્યા વૈકુંઠરાય. ૩
ત્યારે વિષ્ણુ કહે એ કલેવર, ગજગ્રાહનાં છે જેહ;
હું જાઉં છું વૈકુંઠમાં, જા ભક્ષ કર તું તેહ. ૪
ત્યારે ગરુડે આવી કુણપ બેઉનાં, ગ્રહ્યાં ચંચુમાંહે;
મન જાણ્યું જે કરું ભક્ષ એ, એકાંત જઈને તાંહે. ૫
એટલે એક શરભંગ રાક્ષસ, તેણે માગ્યો ભાગ;
તેને મારિયો વિનતાસુતે, મેરુ ગયો મહાભાગ. ૬
તે મેરુ ઉપર જાંબુનું એક, વૃક્ષ પ્રૌઢ અપાર;
એક શાખા ઉપર બેઠો જઈ, તેનો શત જોજન વિસ્તાર. ૭
સાઠ સહસ્ર વાલખિલ્ય ઋષિ, ટિંગાયા હતા તે કાળ;
વળી ગરુડને ભારે કરી, ભાગી પડી તતકાળ. ૮
ગરુડે જાણ્યું મુનિ ચંપાશે, ગ્રહી શાખા કરમોઝાર;
ગજ—નક્ર ચંચુમાં ગ્રહીને, ઊડ્યો તેણીવાર. ૯
કશ્યપઋષિ બેઠા હતા, આવીને પૂછ્યું ત્યાંહે;
હે પિતા! કહો આ શાખા હવે, જઈને મૂકું ક્યાંહે? ૧૦
એ પુત્ર સંકટમાં પડ્યો, કશ્યપે જાણ્યું મન;
પછે વાલખિલ્યની સ્તુતિ કરીને, ઉતાર્યા મુનિજન. ૧૧
પછે પુત્રને કહ્યું પ્રજાપતિએ, જા તું દક્ષિણ દેશ;
લંકાગિરિની ઉપર જઈને, ભક્ષ કરજે એશ. ૧૨

તે ગિરિ સાગર મધ્યમાં છે, આવ્યો તેણે ઠાર;
ત્યાં ગરુડ આવી ગ્રાહ–ગજ તન, તણો કીધો આહાર. ૧૩
તે ભક્ષ કરીને અસ્થિ નાખ્યાં, ગરુડે ત્યાંહાં સાક્ષાત;
તે તણો ત્રિકુટાચળ થયો, તમે સુણો રઘુવર વાત. ૧૪
પેલી શાખા શત જોજનની, હતી કનક કેરી જાણ;
તે સિંધુ નાખી તદા, થયો બેટ ત્યાં નિરવાણ. ૧૫
તે બેટમાં વિધિએ રચ્યું, લંકા નગર વિખ્યાત;
મહા કનક મણિમય ધામ સુંદર, કોટ પાછળ સાત. ૧૬
તે જાંબુનદની ભોમ નીચે, મલિન થઈ'તી આપ;
તે લંકા બાળી હનુમંતે, લાગ્યો અગ્નિ કેરો તાપ. ૧૭
ત્યારે દેખાઈ શુદ્ધ કનકભૂમિ, સુણો શ્રીરઘુવીર;
એ પ્રકારે લંકા થઈ, ઉત્પત્તિ કહી રણધીર. ૧૮
સુગ્રીવ કહે શ્રીરામને, તમો સુણો શ્રીમહારાજ;
પ્રયાણ કરીએ આપણે, શુભ મહુરત છે વળી આજ. ૧૯
રઘુપતિ કહે હાવે ચાલવું ભાઈ, નવ લગાડો વાર;
સુગ્રીવે કપિનું સૈન્ય સહુ, તત્પર કર્યું તેણીવાર. ૨૦
શરદઋતુનો માસ આશ્વિન, પક્ષ ઉજ્જવળ જેહ;
વિજયાદશમી ચંદ્રવાસર, શ્રવણ કહીએ તેહ. ૨૧
અભિજીત મહુરત માંહે રામે, પ્રયાણ કીધું સાર;
અઢાર પદ્મ સૈન્યા સંગાથે, ચઢ્યો સૂરજકુમાર. ૨૨

વલણ

ચઢ્યો સૂરજકુમાર સુગ્રીવ, અઢાર પદ્મ દળ સાથ રે;
શુભ મહુરતમાં પ્રયાણ કીધું, લક્ષ્મણ ને રઘુનાથ રે. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकपारायां सुदरकाण्डे श्रीरामसमीपे जांबुवता लंकोत्पत्तिकथन नाम पचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો

રાગ સોરઠ

જીતવા રાવણરાયને, રઘુવર ચઢયા તેણીવાર રે;
સહુ કપિ તણો સરદાર સુગ્રીવ, સૈન્યનો નહિ પાર રે. ૧
હનુમંત સ્કંધે રામ ચઢિયા, ચાપ શર ગ્રહી હાથ;
જ્યમ ગરુડ ઉપર શ્રીપતિ, એમ શોભતા રઘુનાથ. ૨
અંગદ કેરે સ્કંધ બેઠા, લક્ષ્મણજી તેણીવાર;
જ્યમ ઐરાવત પર ઇંદ્ર શોભે, નંદી પર ત્રિપુરાર. ૩
વિશાળ વૃક્ષ ઉપાડીને, કપિએ ગ્રહ્યાં કરમાંહે;
તે છત્ર કરતા રામને, નવ પલ્લવ ચંમર ત્યાંહે. ૪
જય બોલાવી રઘુનાથની, દળ ચાલ્યું દક્ષિણ દેશ;
ચિક્કાર કરતા ચાલતા, ગિરિ સમ કપિના વેશ. ૫
ભુભુકાર નાદ હુંકાર કરતા, કૂદતા બળવાન;
કરમાંહે ગિરિ ઉછાળતા, તે કુસુમ ગેંદ સમાન. ૬
કેટલાક કપિએ વૃક્ષ ઝાલ્યાં, કેટલાકે પાષાણ;
કેટલાક કરનખ દંત કરડે, કરે મહા બુંબાણ. ૭
જય જય ધ્વનિ કહી ગર્જતા, પદપ્રહાર ધ્રૂજે ધર્ણ;
સિંધુજળ ઊછળ્યાં, સૂરજ થયો ધૂંધળ વર્ણ. ૮
દિગ્ગજ ડગ્યા ને શેષ સળકયો, ભૂમિ ન સહે ભાર;
એમ ચાલી સેન્યા રામની, કહેતાં ન આવે પાર. ૯
જોજન દશ વિસ્તાર પહોળી, કપિ સેન્યા જાય;
મારગ તણાં પાષાણ તરુ, તે ભાંગી ભૂકો થાય. ૧૦
એક એકના શિર વિષે પગ દઈ, કૂદતા કપિ તાસ;
કો પૃથ્વી ઉપર હીંડતા, કો ઊડતા આકાશ. ૧૧
જય રામ જય જય રામ કહીને, ગર્જતા મહાવીર;
એમ કપિ સેન્યા સહિત આવ્યા, રામ સાગરતીર. ૧૨

દશ યોજનમાં ઊતરી સેન્યા, શોર થાય અમિત;
ભુભુકાર વ્યાપ્યો દશે દિશા, સિંધુ થયો ભયભીત. ૧૩
તે ખબર થઈ લંકા વિષે, જ્યાં બેઠો રાવણરાય;
શ્રીરામ આવ્યા સાગરતીરે, લેઈ કપિ સેન્યાય. ૧૪
એવું સાંભળીને દશાનન તવ, ચમકિયો મનમાંહે;
સભા વિષે તેડાવ્યા સહુ, જે અધિકારી ત્યાંહે. ૧૫
ઇંદ્રજિત આદે પુત્ર ને વળી, મહસ્ત આદિ પ્રધાન;
એ વિના અન્ય અસુર તેડાવ્યા, સભામાં દઈ માન. ૧૬
તે સર્વે સાથ વિચાર કરવા, લાગ્યો રાવણ ભૂપ;
ભાઈ! આપણે હાવે શું કરવું? તે કહો સમય અનુપ. ૧૭
દશરથ તણા સુત આવિયા, ઊતર્યા સાગરતીર;
કપિ સેન્યા તે સાથે ઘણી, હનુમંત સરખા વીર. ૧૮
શત્રુ, સર્પ ને અગ્નિ ત્રણે, ન ગણવાં લઘુ એહ;
કરે વિઘ્ન તે ક્ષણમાત્રમાં, માટે ધીરીએ નહિ તેહ. ૧૯
એક વાનરે લંકા પ્રજાળી, અક્ષે આદિ અસુર;
તે હણી નિર્ભય ગયો પાછો, મળ્યું કપિદળ પૂર. ૨૦
તે માટે પૂછું સર્વને કહો, હવે કરવું કેમ?
નિશ્ચે વિચાર કહો સહુ, મુજ કુશળ થાય જેમ. ૨૧
એવાં વચન સુણી રાવણ તણાં, પછી બોલ્યા પુત્ર પ્રધાન;
મહાક્રોધ આણી કહે વાણી, કરી મન અભિમાન. ૨૨
અરે રાય શું ચિંતા કરો, એ રામના શા ભાર?
શું યુદ્ધ કરશે કપિ એ? નર-વાનર આપણે આહાર. ૨૩
રામ લક્ષ્મણ મનુષ્ય બે, કરી તપ થયા કૃશકાય;
કપિ ભાલુ રીંછ મર્કટ, તે થકી શું થાય? ૨૪
આજ દૈવે મોકલ્યું ઘેર બેઠાં, ભક્ષ આપણું એહ;
તમે નિર્ભે થઈ રહો ભૂપતિ, ચિંતા ન કરશો તેહ. ૨૫
એમ શક્રજિત અતિકાય, દેવાંતક નરાંતકની આદ;
વજ્રદષ્ટિ મહોદર, કરતા ઘણો બકવાદ. ૨૬

તે સમે સભામાં વિભીષણ, બેઠા હતા તે ઠાર;
રામની નિંદા શ્રવણ સુણી મન, થયો ક્રોધ અપાર. ૨૭
મહાપુરુષ પાવન વિભીષણ, સદ્દગુણગંગા નીર;
જ્યમ વાયસ કેરી સભામાં, રાજહંસ બેઠો ધીર. ૨૮
પુરુષ પરમારથ વૃક્ષનાં, જે સત્ય સિંધુ ન્યાય;
ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ સાગર, વિવેકી કહેવાય. ૨૯
એવા વિભીષણ જે વિચક્ષણ તેણે, સુણ્યાં અસુર વચન;
પછે સભામાંહે બોલિયા, ઘણું ક્રોધ આણી મન. ૩૦

વલણ

મનમાંહે આણી ક્રોધ બોલ્યો, વિભીષણ તેણીવાર રે;
તે શ્રોતાજન સહુ સાંભળો, કરું સંક્ષેપ વિસ્તાર રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे सैन्यसहित श्रीरामचंद्रसमुद्रतीरागमन नाम षोडशोऽध्याय ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો

રાગ બિભાસ

નિંદા સુણી રઘુવીરની ત્યારે, થયો વિભીષણને ખેદ;
જથારથ પોતે જાણે છે પ્રભુને, નિર્ગુણ સગુણ અભેદ. ૧
તે સભામાંહે પછે બોલ્યા વિભીષણ, નીતિવચન નિરધાર;
રાવણ તણા પ્રધાનપુત્રશું, ક્રોધ કરી તેણીવાર. ૨
અલ્યા દુષ્ટ દુર્જન પામર પાપી, બોલો વિચારી મન;
શું દશમુખને અનર્થ સમજાવો, મિથ્યા ગર્વ વચન. ૩
જે સ્થિતિ ઉદ્દભવ સંહરણ કારણ, કોટી બ્રહ્માંડના ઈશ;
જે જીવના જીવન સકળ કર્મના, ફળદાતા જુગદીશ. ૪
તે રામ આવ્યા સાગરતીરે, સાથે સૈન્ય અપાર;
એ રાક્ષસનો સંહાર જ કરશે, ઉતારશે ભૂભાર. ૫
હનુમંતનું બળ સહી ન શકાયું, અખેકુમારને માર્યો;
ઇંદ્રજિત નાસી વિવરમાં પેઠો, તે બ્રહ્માએ ઉગાર્યો. ૬

ગોપદવત જેણે સિંધુ ઓળંગ્યો, બાળ્યું લંકા ગામ;
અસુર અનેક સંહારી પાછો, નિર્ભય ગયો નિજ ઠામ. ૭
તે રામને તમો મનુષ્ય જાણો, જેના દાસનો મહિમા અપાર;
તેને ભક્ષ કરવા ઇચ્છો, તમારી બુદ્ધિને ધિક્કાર. ૮
અલ્યા નિશાપતિને નિંદે તસ્કર, મુક્તાને જ્યમ કાગ;
એમ તમો રઘુપતિને નિંદો, જે પુણ્યશ્લોક મહાભાગ. ૯
જેનું શિવ સનકાદિ ધ્યાન ધરે છે, સ્તવન કરે વિધિ શેષ;
જેનો અપાર મહિમા વેદ કહે, જે દેવ તણો દેવેશ. ૧૦
એ દશરથનો પુણ્યપર્વત જેની, ત્રિલોકમાં કીર્તિ વ્યાપી;
એ તમારા કુળનો ક્ષય કરશે, તેને મનુષ્ય જાણો છો પાપી. ૧૧
કેવળ વનચર નથી એ વાનર, અવતર્યા સહુ દેવ;
નિજ દુઃખ જાણી હણવા તમને, કરે છે પ્રભુની સેવ. ૧૨
જેણે સહસ્રાર્જુનનો નાશ કર્યો, હણ્યા અશેષ ક્ષત્રી ધીર;
તે ભૃગુપતિનો ગર્વ ઉતાર્યો, એવા શ્રીરઘુવીર. ૧૩
હે મૂર્ખ રાવણ તુજને કાઢ્યો, ધનુષ તળેથી જેણે;
સર્વ નૃપનો દર્પ હરીને, કોદંડ ભાંગ્યું તેણે. ૧૪
તે રામને તું સીતા સોંપી, જઈને ચરણે લાગ્ય;
કરી વિનતિ દીન વચનથી, અભયદાન તું માગ્ય. ૧૫
શરણાગતવત્સલ છે રઘુપતિ, નહિ જુએ અવગુણ તારા;
માટે સુણ રાવણ એ પરમ હિતકારી, બોલ માનજે મારા ૧૬
જ્યમ ઔષધ કટુ લાગે પણ ટાળે, મૂળ રોગ નિરવાણ;
એમ હમણાં કઠિન લાગે મુજ વાયક, પરિણામે કલ્યાણ. ૧૭
આ સર્વ મળ્યા છે કુબુદ્ધિ તને, કરશે વિપરીત પેર;
અલ્યા જાણીજોઈને મૂરખ રાવણ, શીદ ખાય છે ઝેર? ૧૮
એમ ઘણાં વચન વિભીષણે કહ્યાં, તે નીતિનાં જેણીવાર;
ત્યારે પ્રધાન આદે ઇંદ્રજિતને, ચઢિયો ક્રોધ અપાર. ૧૯
અલ્યા વિભીષણ તું બોલ વિચારી, ડહાપણ જાણ્યું તારું;
શું કરીએ જો રાજબંધુ છે, નીકર હવડાં મારું. ૨૦

અજ અજિત આત્મારામ વ્યાપક, નિર્ગુણ એક નિષ્કર્મ;
તત્ત્વમસિ પદ મેળવી, વેદાંત કહે છે બ્રહ્મ. ૭
વ્યાકરણ સાધે શબ્દને, નિશ્ચે કરે છે રૂપને;
જેના નામના કરે અર્થ અગણિત, દેખાડો રવિકુળભૂપને. ૮
પતંજલિ અષ્ટાંગયોગે, સાધન કરી પામે યતિ;
કહે નિરંજન જે રૂપને, તે દેખાડો સીતાપતિ. ૯
પ્રકૃતિ પુરુષને વિવેકે કહે, સાંખ્ય તત્ત્વાતીત;
તે દશરથાત્મજ મેળવો જે, અખંડ એક અજિત. ૧૦
મીમાંસક જે કર્મમારગ, થકી પામે બ્રહ્મને;
તે મેળવો મિત્રકુળભૂષણ, શ્રેષ્ઠ માને કર્મને. ૧૧
ન્યાય કહે એક ઈશ્વર કરતા, પાર ન જડે જીવને;
જીવ અનેક તે અજ્ઞાની, નથી જાણતા તે શિવને. ૧૨
તે મેળવો મુને અવધપતિ, અજરાજપુત્ર કુમાર;
જેની ભક્તિ કરતાં ભવ તરે, જન મોક્ષ પામે સાર. ૧૩
એવાં વિભીષણનાં વચન સુણી, થયા ચકિત કપિવર માત્ર;
તત્કાળ આવ્યા ખબર કહેવા, જ્યાં છે શામળગાત્ર. ૧૪
સમુદ્રકાંઠે સભા કરીને, બેઠા શ્રીરઘુવીર;
અષ્ટ યૂથપતિ સુગ્રીવ આદે, સૌમિત્રી રણધીર. ૧૫
મહારાજ રાવણ તણો બંધુ, કનિષ્ઠ વિભીષણ જેહ;
અતિ દીન થઈ કરે વિનતિ, તમ શરણ આવ્યો તેહ. ૧૬
એવું સુણી જોયું સુગ્રીવ સામું, રઘુવરે તેણીવાર;
વિચાર કરી રઘુવીર સાથે, બોલ્યા અર્કકુમાર. ૧૭
એ રાવણબંધુ કપટ કરી, અહીં આવ્યો હોયે આજ;
કાંઈ દગો આપણશું કરે, ત્યારે શું કરીએ મહારાજ? ૧૮
જાંબુવાન કહે પ્રભુશરણ આવ્યો, શુદ્ધ ચિત્તે જેહ;
ત્યારે પોતાનો તેને કરો, છે બિરદ તમારું એહ. ૧૯
અંગદ કહે એ વાત ખરી, પણ તેડાવો એને પાસ;
એને બોલાવી લ્યો પરીક્ષા, પછી કરો ચરણનો દાસ. ૨૦

સુષેણ કહે સમો કઠિન છે, માટે કરો વિચારી કામ;
એ રાક્ષસ રાવણ તણો બંધુ, આવ્યો આણે ઠામ. ૨૧
એમ કરવા માંડ્યા તર્ક બહુ, બુદ્ધિ તણે અનુસાર;
પછે સેવટિયે કરી ગર્જના ત્યાં, બોલ્યા પવનકુમાર. ૨૨
હનુમંત કહે હું ગયો'તો, લંકામાં એને ઘેર;
આચરણ શુભ છે એ તણાં, હું જાણું સર્વે પેર. ૨૩
તમો અસુર દેખો ઉપરથી, માંહે પરમ સાધુ ઇષ્ટ;
જ્યમ ફણસ કંટકનું ભર્યું, અંતર મધુર સ્વાદિષ્ટ. ૨૪
બિરદ તમારું શરણવત્સલ, વજ્ર પંજર રૂપ;
માટે પાસે તેડી ભક્તને, કરો અભય રવિકુળભૂપ. ૨૫
એવાં વચન સુણી હનુમંતનાં, થયાં ચિત્ત સર્વનાં શાંત;
જ્યમ ઇતર શાસ્ત્રના તર્કમાં, નિશ્ચે કરે વેદાંત. ૨૬
શ્રી રામચંદ્રે કરી આજ્ઞા, અંગદને નિરધાર;
ત્યારે તેડી લાવ્યા વિભીષણને, કર ગ્રહી તેણીવાર. ૨૭
વિભીષણે દીઠા રામને, થયો સજળ લોચન ત્યાંહે;
રઘુવીર ચરણે શીશ મૂકી, પડ્યો પૃથ્વીમાંહે. ૨૮
લંકેશ આવ્યો એવું કહીને, હસ્યા શ્રીજગદીશ;
કલ્યાણદાયક અભયકર, કર મૂકયો એને શીશ. ૨૯
પછે કર ગ્રહી ઉઠાડિયો, ચાંપ્યો રુદે ભગવાન;
આશિષ દીધી વિભીષણને, અતિ આદરમાન. ૩૦
જ્યાં લગી રવિ–શશી તપે ધરણી, લોકનાથ સમાજ;
તું ચિરંજીવ તિહાં લગી, કરજે લંકાનું રાજ. ૩૧
જ્યમ અંજનીસુત ચિરંજીવી, તું પણ એવો જાણ;
એમ પ્રસન્ન થઈ જાનકીવલ્લભ, બોલ્યા વચન પ્રમાણ. ૩૨
પછે લક્ષ્મણને ભેટ્યા વિભીષણ, યૂથપતિને ત્યાંહે;
પુષ્પવૃષ્ટિ કરી દેવે, દુંદુભિ નભ માંહે. ૩૩
પછે રામ સન્મુખ રહ્યા ઊભા, વિભીષણ તેણીવાર;
જુગ હસ્ત સંપુટ ગિરા ગદ્ગદ, સ્તુતિ કરતા સાર. ૩૪

વલણ

સાર સ્તુતિ કરતા વિભીષણ, જોડીને જુગ પાણ રે;
કહે દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, થાય પરમ કલ્યાણ રે. ૩૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे श्रीरामचंद्र-
विभीषणशरणांगीकरणं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો.

રાગ છંદ

જય રામ રાજીવનયન કરુણા—અયન જનસુખદાયકં;
દુઃખદવન સીતારવન મંગળભવન ત્રિભુવનનાયકં. ૧
જય શ્યામસુંદર સુભગ તનઘન કોટી કામ પ્રભા હરે;
શિરજટા મુગટ વિશાળ ભુજ કોદંડ શર ભાથા ધરે. ૨
જય અરૂપ અદ્વૈત બ્રહ્મ નિર્ગુણ વાણી મન પહોંચે નહિ;
તે ભક્ત કારણ સગુણ તનુ ધરી ભાર હણવાને મહી. ૩
કોદંડ ખંડ પ્રચંડ નિશિચર તાડિકાદિ વિદારયં;
વનગવન સીતારમણ પદરજ કોટી જીવ ઉદ્ધારયં. ૪
જય સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ પૂરણ અજ અજિત અનામયં;
બ્રહ્માંડ વ્યાપક અગજગ સગુણ નિર્ગુણ અવ્યયં. ૫
સુરબંધ છેદક અસુરભેદક પંથવેદક પાલયં;
જય શરણવત્સલ દીનબંધુ અભય કર કરુણાલયં. ૬
જાણે નહિ જગજીવન તમને અજ્ઞાને કરી આવર્યા;
જે કામ-કર્દમ કળ્યા મૂરખ મોહ માયાના ભર્યા. ૭
ભવયોનિ નાના ભ્રમત નિશદિન કાળ કર્મ ગુણે કરી;
નવ પામે તે વિશ્રામ સુખ તવ ચરણ શરણ વિના હરિ. ૮
કરી અનાદર તવ ભક્તિનો જે વિમત્તજ્ઞાને સદા વહે;
સુખરહિત કેવળ ઊગરે શ્રમ મંદભાગી વિબુધ કહે. ૯
ભક્તિ તમારી અંગ નવયુત પ્રેમ સહિત કરે સદા;
સુખ સ્વર્ગ ભૂ અપવર્ગ તુલના અવર નવ આવે કદા. ૧૦

જે પદ અનંત અનંગ અજરી અમર અજ નિત સેવતા;
ત્રૈલોક્યપાવન જળ વિમળ જે ગંગ પદનખ નિર્ગતા. ૧૧
જે રમાકરલાલિત પદાંબુજ ધ્યાનમાં જોગી ધરે;
મમ શીશ પામ્યું શરણ છે પદ અભયદાન કીધું કરે. ૧૨
મમ તામસી યોનિ અધમ તન મલિન મન ધીભ્રમ હરી;
કોણ જન્મ સંચિત કર્મફળ પ્રભુ અંગીકૃત કરુણા કરી. ૧૩
અહો નાથ તવ ગુણ ગાથ નિર્મળ શ્રવણકીર્તન જે કરે;
તજી ત્રાસરહિત પ્રયાસ ભવજળ વત્સ પદ ઇવ તે તરે. ૧૪
માગું હવે વર નાથ જોડી હાથ હરિ તમને કહું;
જન્મોજનમ તવ દાસ ગિરધર ચરણ શરદ સદા રહું. ૧૫

દોહા

વિભીષણની એવી સ્તુતિ સુણી, પ્રસન્ન થયા રઘુનાથ;
ભુજ ભરી ભેટ્યા ફરી ફરી, મસ્તક મૂક્યો હાથ. ૧૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे विभीषणकृता
श्रीरामचंद्रस्तुतिर्नाम एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦મો

રાગ આશાવરી

વિભીષણની એવી સ્તુતિ સાંભળી, બોલ્યા શ્રીરણધીર;
જેવા અમો છું ચાર બંધુ, એમ પાંચમો તું મુજ વીર. ૧
પછી હનુમંત પાસે લંકા કરાવી, વેળુ તણી તેણીવાર;
ચાર સમુદ્રનું નીર મંગાવ્યું, ક્ષણું નવ લાગી વાર. ૨
પછે વિભીષણને અભિષેક કરીને, આપ્યું લંકાનું રાજ;
રાજ્યતિલક સ્વહસ્તે કરીને, બોલ્યા શ્રીમહારાજ. ૩
હાવે લંકામાં રાજ અવિચળ કરજે, એવું કહ્યું રઘુરાય;
દેવ દુંદુભિનાદ કર્યા ને, પુષ્પની વૃષ્ટિ થાય. ૪
ત્યારે તેણે સમે ત્યાં સુગ્રીવ કહે, એક સુણો વિનતિ રામ;
લંકા આપી વિભીષણને, તે કર્યું વગર વિચાર્યું કામ. ૫

કદાપિ રાવણ શરણ આવશે, સીતાને લેઈ આજ;
ત્યારે રાવણને શું આપશો વળતી ? કહો મુજને મહારાજ. ૬
ત્યારે રઘુપતિ કહે જો રાવણ આવશે, શરણાગત કરી હેત;
ત્યારે મારી અયોધ્યા આપીશ એને, વૈભવ રાજ સમેત. ૭
હું કરીશ તપ વનમાં જઈ, રાજ કરશે રાવણરાય;
પણ વિભીષણને જે લંકા આપી, તે મિથ્યા નવ થાય. ૮
એવાં વાચક સુણી પ્રભુનાં, થયો ગદ્ગદ સર્વે સાથ;
ધન્ય ધન્ય સહુ દેવ જ કહે છે, સત્ય વચન રઘુનાથ. ૯
પછે સ્વસ્થ થઈને બેઠા સર્વે, સભા કેરી તે ઠામ;
ત્યારે મધુર વચનથી પૂછે વળતા, વિભીષણને શ્રીરામ. ૧૦
કહો કેમ કરી સિંધુ શત જોજન, ઊતરીએ પેલી પાર ?
કાંઈ ઉપાય હોય તે કહો મુંને, તમો વિશ્વશ્રવાના કુમાર. ૧૧
ત્યારે વિભીષણ કહે કરો પ્રાર્થના, તમો સિંધુ તણી મહારાજ;
આપે માગ જો જળનિધિ ત્યારે, થાય આપણું કાજ. ૧૨
ત્યારે સાગરની પૂજા કરી રામે, પ્રાર્થના રઘુવીર;
દર્ભ આસન પર બેઠા પોતે, સિંધુ કેરે તીર. ૧૩
ફળજળ વર્જિત નિરાહાર સહુ, બેઠા તટમોઝાર;
એમ સાગરની પ્રાર્થના કરતા, પોતે જુગદાધાર. ૧૪
એક રાવણ કેરો દૂત આવ્યો, હતો શાર્દૂલ નામે ત્યાંહે;
તે સર્વે ચર્ચા પેર્ય જોઈ, ગયો પાછો લંકામાંહે. ૧૫
રાવણને કહે રામ આવ્યા છે, જળનિધિ કેરે તીર;
કપિનું સૈન્ય અપરિમિત છે, ત્યાંહાં મળ્યો તમારો વીર. ૧૬
લંકા આપી વિભીષણને, કર્યું રાજતિલક નિરધાર;
એવી ખબર સાંભળી રાવણ મનમાં, પામ્યો ખેદ અપાર. ૧૭
ત્યારે શુક નામે એક અસુર હતો તે, બોલાવ્યો રાવણરાય;
તું સાગર પાર જઈ કહે સુગ્રીવને, જે મિત્ર અમારો થાય. ૧૮
તારે સીતાનું શું કારણ છે ? તું જાને તારે ઘેર;
એ રામને અર્થે રાવણ સાથે, શાને કરે છે વેર ? ૧૯

એવાં વચન સુણી શુકરૂપ થઈને. આવ્યો સેન્યામાંહે;
છાનો રહીને કહેવા લાગ્યો, સુગ્રીવ બેઠો જ્યાંહે. ૨૦
તું સેના સર્વને લેઈને સુગ્રીવ, જા કિષ્કિંધા ગામ;
રાવણ તુજને મિત્ર માનશે, શું કરશે એ રામ? ૨૧
તું પક્ષ કરીને શીદ આવ્યો? તારે સીતાનું શું કાજ?
જો વચન અમારું નહિ માને તો, મારીશું તુજને આજ. ૨૨
ત્યારે સુગ્રીવે તેને ઝાલ્યો તત્ક્ષણ, પ્રગટ્યો અસુર મહાકાય;
પછે મારવા લાગ્યા વાનર સર્વે, મુષ્ટિપદના ઘાય. ૨૩
ત્યારે પોકાર કરિયો અસુરે, મુજને છોડાવો શ્રીરામ;
'ભાઈ જાવા દ્યો એને મારશો નહિ,' એમ બોલ્યા પૂરણકામ. ૨૪
તેને મૂકી દીધો તે જતાં નભ બોલ્યો, વાંકાં વચન તે દીસ;
તેને ઝાલીને બંધીખાને નાખ્યો, ચઢી અંગદને રીસ. ૨૫
હાવે ત્રણ દિવસ વીત્યા રામ માગે, મારગ સિંધુ પાસ;
પણ માગ ન આપ્યો જળનિધિએ, છે ઉપવાસી અવિનાશ. ૨૬
ત્યારે શ્રીરઘુપતિએ વિચાર્યું મનમાં, થયો એને મદ નિર્વાણ;
આજ સર્વે જળ શોષું એનું, મૂકી જાતવેદનું બાણ. ૨૭
પછે ક્રોધ કરી કોદંડ ચઢાવ્યું, શર કીધું સંધાન;
મંત્ર બ્રહ્માસ્ત્રનો થાપ્યો તેને મુખ, કોપ્યા શ્રીભગવાન. ૨૮
તેણે સમે સિંધુ તપ્ત થયો, અકળાયાં જળચર જાત;
ત્યારે સરિતા સહિત ધરી રૂપ ત્યાં આવ્યો, રામશરણ વિખ્યાત. ૨૯
જળનિધિ આવી ચરણે લાગ્યો, જોડીને જુગ હાથ;
પાહિ પાહિ શરણાગતવત્સલ, શ્રીપતિ શ્રીરઘુનાથ. ૩૦
ત્યારે રઘુપતિ કહે અલ્યા અભિમાની, તે ન માને દીધા વિણ માર;
હવે ચાપ ચઢેલું બાણ જ પાછું, નહિ ઊતરે નિરધાર. ૩૧
માટે અમોઘ બાણ એ મારું જ્યાં મૂકું, ત્યાંહે પ્રલે થાય;
ત્યારે કર જોડીને અંબુનિધિ બોલ્યો, સુણીએ શ્રીરઘુરાય. ૩૨
એક પશ્ચિમ દેશમાં મરુદૈત્ય રહે છે, પીડે ગો દ્વિજ સંત;
તેની ઉપર એ બાણ મૂકો તે, પાપ કરે છે અનંત. ૩૩

તવ શ્રીરામે અગ્ન્યાસ્ત્ર બાણ તે, મૂક્યું પશ્ચિમ દેશ;
શિર છેદ્યું તે મરુદૈત્યનું, પૃથ્વી પડિયું એશ. ૩૪
પડતામાં જળ સર્વે શોષ્યું, પૃથ્વી તણું નિરધાર;
પછી દેશ વસ્યો તે મારવાડ નામે, અદ્યાપિ ઊંડું વાર. ૩૫
તે દેશમાં જળ સ્વલ્પ રહ્યું, પણ સફળ સદા રહે વૃક્ષ;
રામબાણનો મહિમા જોજો, હજુયે છે પ્રત્યક્ષ. ૩૬
પછી દિવ્ય રત્ન વડે પૂજા કીધી, જળનિધિએ રઘુવીર;
અનેક વસ્ત્ર આભૂષણ અરપ્યાં, સંતોષ્યા રણધીર. ૩૭
પછે મુક્તાફળનો થાળ ભરીને, વધાવ્યા સિંધુએ રામ;
સ્તુતિ અપાર કરી ક્રોધ સમાવ્યો, પ્રસન્ન કર્યા તે ઠામ. ૩૮
ત્યારે સહુ કપિએ પ્રાર્થના કીધી, રઘુપતિની તેણી વાર;
કૃપાનાથ એ પટ આભૂષણ, તે કરો અંગીકાર. ૩૯
સંગ્રામમાં વનફૂળ ઘટે નહિ, માટે ધરીએ એહ;
ત્યારે ભક્તવચન પાળવાને, શ્રીરામે પહેર્યાં તેહ. ૪૦
મણિમય મુગટ મનોહર કુંડળ, અંગદ કંકણહાર;
લક્ષ્મણને વળી પહેરાવ્યા ઘણું, શોભ્યા દેવ મોરાર. ૪૧
એમ અંગીકાર કરી સાગર કેરી, પૂજા શ્રીરઘુરાય;
દેવે જયજયકાર કર્યો ને, પુષ્પની વૃષ્ટિ થાય. ૪૨

વલણ

પુષ્પવૃષ્ટિ વરસાવે દેવતા, કરતા જયજયકાર રે;
પછે સર્વ સાંભળતાં સાગર પ્રત્યે, બોલિયા જુગદાધાર રે. ૪૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे श्रीरामबाण-
त्रासितसमुद्रेण श्रीरामचंद्रशरण नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

સાગર પ્રત્યે કહે રઘુરાય જી, હવે લંકા જવાનો કહો ઉપાય જી;
સિંધુ બોલ્યો સુણો મહારાજ જી, મુંજ પર બાંધો પાષાણની પાજ જી.

ઢાળ

પાજ બાંધો પાષાણની, ઊતરો પેલી પાર;
નળ વાનરને કર વર થકી, તરશે ઉપર નિરધાર. ૨
એ બાળપણમાં નળ કપિ, રહેતો હતો વનમાંહે;
માતંગઋષિ નિત્ય આવતા, પંપાસરોવર જ્યાંહે. ૩
મુનિ સ્નાન કરીને વસ્ત્ર ધોતા, શિલા ઉપર જેહ;
નળકપિ આવી નાખે ગ્રહીને, દૂર જળમાં તેહ. ૪
વળી મુનિ ખોળી કાઢતા, નળ નાખતો નિતમેવ;
માતંગઋષિએ ક્રોધ કરીને, શાપ દીધો એવ. ૫
નળને હાથે પાષાણ તરજો, જળ વિષે નિરધાર;
તે મુનિવચન મિથ્યા નહિ, છે સત્ય જુગદાધાર. ૬
તે માટે નળને હાથે બંધાવો, સુવેળુ લગી પાજ;
સૈન્ય સહિત શત જોજન સિંધુ, ઊતરો મહારાજ. ૭
પછી આજ્ઞા માગી એવું કહી, થયો સાગર અંતરધ્યાન;
ધન્ય ધન્ય કહી નળને બોલાવ્યો, પાસે શ્રીભગવાન. ૮
ભાઈ તારે હાથે તરે છે, પાષાણ જળમાં જેહ;
માટે સાવધ થઈને સિંધુ ઉપર, પાજ બાંધો એહ. ૯
એવાં વચન સુણી સહુ કપિવરને, સુગ્રીવે આજ્ઞા કરી;
ગિરિ લાવતાં કરી ગર્જના, ગ્રહી હસ્તમાં શિર પર ધરી. ૧૦
નળે પાજ બાંધવા માંડી, સિંધુ ઉપર ત્યાંહે;
તુંબી ફળવત્ તરે જળમાં, સ્પર્શ કરતા માંહે. ૧૧
જ્યમ સદ્ગુરુની કૃપાએ, ભવજળ તરે છે જંત;
જ્યમ સિદ્ધમંત્ર પ્રયોગે સાધક, થાય છે બળવંત. ૧૨

એમ નળ તણા કરસ્પર્શથી, જળમાં તરે પાષાણ;
સહુ કપિવર લાવે ગિરિ, કરે ગર્જના બુંબાણ. ૧૩
વાનર પદ્મ અઢાર છે, વળી રીંછ બોતેર કોટી;
છપ્પન કોટી ગોલાંગૂલ જેની, કાયા બળવંત મોટી. ૧૪
જળમાંહે સર્વે મૂકતા, ગિરિશિખર લાવી ત્યાંહે;
નળ સ્પર્શ કર કરી ઠેલતો, તે જાય સાગર માંહે. ૧૫
સહુના થકી લાવે અધિક, ગિરિશિખર પવનકુમાર,
વાલ્મીકે ગણના કરી છે, તે કહું કરી વિસ્તાર. ૧૬
ચાર લક્ષ ગિરિ પૂંછડે વીંટ્યા, શિર ઉપર ખટ લક્ષ;
બે લક્ષ તે બે હાથમાં, એમ લાવતા પરતક્ષ. ૧૭
કાંઈ બગલમાં કાંઈ સ્કંધ ઉપર, લાવતા બળવંત;
આશ્ચર્ય પામે રઘુપતિ એમ, જોઈ બળ હનુમંત. ૧૮
અભિમાન નળને આવિયું જે, થયું મુજથી કાજ;
ત્યારે પ્રથમ દિવસે આઠ યોજન, બંધાઈ તે પાજ. ૧૯
તે રાત્રિએ એક મચ્છ આવ્યો, પાજ સર્વ ગળી ગયો;
પ્રભાતે જુએ તો કાંઈ ન દીઠું, શોક સરવેને થયો. ૨૦
જાણ્યું પાજ ભાંગી રાવણે, તે જણાવ્યું શ્રીરામને;
મહારાજ શ્રમ મિથ્યા ગયો, કોણે વણસાડ્યું એ કામને? ૨૧
જે વરુણનો અવતાર છે, જેનું શરભ વાનર નામ;
તેને કહ્યું તું શોધ કર, એમ બોલિયા શ્રીરામ. ૨૨
તે પ્રવેશ્યો સાગર વિષે, લાવ્યો ઝાલીને બે મચ્છ;
તેણે કહ્યું રઘુનાથને, કો ગળી ગયો અમ વચ્છ? ૨૩
આશ્ચર્ય પામ્યા એમ સુણી, પછી કહ્યું તેને રામ;
ત્યારે મચ્છ લાવ્યાં પાજ વળી, સ્થાપન કરી તે ઠામ. ૨૪
મચ્છે કહ્યું રઘુવીરને અમો, પાજ તળે રહીશું જદા;
ત્યારે રહેશે ઠામ નહિ તો, ગળી જશે જળચર તદા. ૨૫
એવું સુણીને નળ તણું, વળતું ઊતર્યું અભિમાન;
ગર્વગંજન કર્યો તેનો, લીલા કરી ભગવાન. ૨૬

બાંધવા માંડી પાજ વળતી, નળે મૂકી ગર્વ;
હનુમંત આદે લાવતા, મહા પ્રૌઢ પર્વત સર્વ. ૨૭
કેટલાક કવિ કહે છે લખ્યું, પાષાણ ઉપરે રામનામ;
પણ એ અસંભવ વાત છે, નવ કરે એવું કામ. ૨૮
સહુ કપિ ઉપાસક રામના, મોહા અનન્ય કહીએ જેહ;
રામનામ ઉપર ચરણ મૂકી, કેમ ચાલે તેહ? ૨૯
માટે શ્રોતાજન સહુ સાંભળો, સંદેહ નિવર્તું એહ;
હનુમાનનાટકમાં કહ્યું છે, કહું જથારથ તેહ. ૩૦
મુખે રામનામ સ્મરણ કરી, નળ મૂકતો પાષાણ;
તેણે કરીને પરસ્પર તે, જોડાયા નિરવાણ. ૩૧
નાનામોટા નીચાઊંચા, વક્ર ગિરિ તે કાળ;
શ્રીરામનામપ્રતાપથી, બેઠા બરોબર ઢાળ. ૩૨
જ્યમ હોય ચોક જડાવ ચોરસ, ઉપર ચોડ્યા એમ;
પાંચ દિવસે પાજ પૂરણ, થઈ કુશળ ક્ષેમ. ૩૩
શત યોજન લાંબી, સત્તર પહોળી, એક જોજન ઊંચી ત્યાંહે;
નળે આવી પ્રણામ કીધો, રામ બેઠા જ્યાંહે. ૩૪

વલણ

બેઠા જ્યાં શ્રીરઘુપતિ, આવી નળે કર્યો પ્રણામ રે;
પાજ પૂરણ થઈ જાણી, પ્રસન્ન થયા શ્રીરામ રે. ૩૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधाराया सुदरकाण्डे
समुद्रोपरि सेतुबंधन नाम एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો

રાગ મારુ

જ્યારે બંધાઈ પૂરણ પાજ, ત્યારે પ્રસન્ન થયા રઘુરાજ;
શિવસ્થાપન કીધું રામે, તેનું રામેશ્વર છે નામ. ૧
ત્યાં તેડાવ્યા મુનિ અનેક, રામે કર્યો શિવને અભિષેક;
એમ રામે સ્થાપ્યા શિવ જેહ, સેતુબંધ રામેશ્વર તેહ. ૨

પછે સુણતાં સર્વ સભાય, પોતે બોલ્યા શ્રીરઘુરાય. ૩
મમ સ્થાપન આ મહાદેવ, જે કો ભાવે કરે એની સેવ;
તે તો મનવાંછિત ફળ પામે, કોટિ જનમનાં કિલ્બિષ વામે. ૪
ચઢાવે ગંગાજળ લાવી જેહ, ચાર પદારથ પામે તેહ;
જે રાખે શિવ ઉપર સ્નેહ, મુંને ઘણો વલ્લભજન તેહ. ૫
રાખે મુજશું અનન્ય આસક્ત, શિવદ્રોહ કરે મમ ભક્ત;
ના થાઉં પ્રસન્ન તેને કો કાળ, તે પ્રાણીને ગણવો ચંડાળ. ૬
એમ શ્રીમુખે શ્રીરઘુવીર, બોલ્યા વાણી મૃદુલ ગંભીર;
પછે રામેશ્વરને કરી નમસ્કાર, સેતુ પર ચઢ્યા જુગદાધાર. ૭
જ્યારે સુગ્રીવ વિભીષણે કરી વિનતિ, હનુમંતસ્કંધે બેઠા રઘુપતિ;
અંગદ ઉપર સુમિત્રાકુમાર, ચાલ્યું સકળ સૈન્ય તેણીવાર. ૮
દે છે કપિ એક એકને સાદ, વજાડે ગાલ કરે સિંહનાદ;
કૂદે ઊછળે પાડે ચીસ, કપિદળ જોઈ હરખ્યા જુગદીશ. ૯
વ્યાપ્યો વિશ્વમાંહે ભુભુકાર, ચાલ્યું કપિદળ પૂર અપાર;
જય રામસૈન્ય બળવાન, જુએ દેવ ચઢીને વિમાન. ૧૦
સમાતા નથી પાજમોઝાર, કૂદે આકાશમાં તેણીવાર;
મૂકે એકએક શિર પર પાય, એમ ઊછળતા કપિ જાય. ૧૧
કપિ રીંછ ભાલુ મર્કટ, ચાલે સેતુ ઉપર સંઘટ;
કરમાં ગ્રહ્યાં તરુવર પાષાણ, કૂદે કપિ કરતા બુંબાણ. ૧૨
પાજ ઉપર સૈન્ય ન માય, રામ રાવણ જીતવા જાય;
ચાર ઘટિકામાં તેણીવાર, સૈન્ય ઊતર્યું પેલી પાર. ૧૩
આવ્યા સુવેળુએ શ્રીરામ, કર્યો મુકામ તેણે ઠામ;
ઊતર્યું સર્વ સૈન્ય તે ઠાર, દશ યોજનમાં વિસ્તાર. ૧૪
રામ સુવેળુ આવ્યા જ્યારે, લંકાનગર ખળભળ્યું ત્યારે;
શુકને રાખ્યો તો બંધનઠામ, તેને છોડાવ્યો શ્રીરામ. ૧૫
વંદી રામચરણ તેણીવાર, ગયો અસુર તે લંકામોઝાર;
રાવણને કહ્યા સહુ વર્તમાન, રામસેન્યા તણું અનુમાન. ૧૬

મળ્યો સાગર મૂર્તિમંત, સેતુ બંધાવી શ્રીભગવંત;
એમ પાર ઊતર્યા રામ, સુવેળુએ કર્યો છે મુકામ. ૧૭
તમારો સંદેશો જેહ, મેં કહ્યો સુગ્રીવને તેહ;
નવ ચળ્યો રવિપુત્ર લગાર, મને બાંધીને માર્યો માર. ૧૮
ત્યારે મુકાવ્યો શ્રીરઘુવીર, મહાદયાળુ છે શ્યામશરીર;
માનો મારું સત્ય વચન, આપો જાનકી હે રાજન. ૧૯
તમથી રામ નહિ જિતાય, જાઓ શરણ તો મહાસુખ થાય;
એવાં વચન સુણ્યાં દશશીશ, ત્યારે ચઢી મનમાં ઘણી રીસ. ૨૦
મૂરખ શત્રુનાં કરે છે વખાણ, અલ્યા હવડાં હરીશ તુજ પ્રાણ;
એવું કહી પછે રાવણ શૂર, તેડ્યો શુકસારણ જે અસુર. ૨૧
અલ્યા સમાચાર જઈ લાવ્ય, સેનાની ગણના કરી આવ્ય;
જોજે મુખ્ય જોદ્ધા છે કોણ, તેનું કરી આવો પરમાણ. ૨૨
એવાં વચન સુણીને એશ, આવ્યો ધરી વાનરનો વેશ;
જોતો સૈન્યમાં ફરતો એહ, ત્યારે વિભીષણે ઓળખ્યો તેહ. ૨૩
ઝાલ્યો કપિએ તેણીવાર, તેને મારવા માંડ્યો માર;
લેઈ ગયા તે રામની પાસ, ત્યારે હસીને પૂછે અવિનાશ. ૨૪
કહે ભાઈ તું અહીં કેમ આવ્યો ? શા માટે કપિનો વેશ લાવ્યો ?
શુકસારણ કહે મહારાજ, મને રાવણે મોકલ્યો આજ. ૨૫
જોવા સૈન્ય સકળ સમુદાય, તેની કરવાને ગણનાય;
રામ કહે સુણો કપિ તજી ગર્વ, એને સૈન્ય દેખાડો સર્વ. ૨૬
કોઈ મારશો નહિ અન્યાય, દળ દેખાડીને કરો વિદાય;
પછે જોઈ સંકળ દળ પૂર, ગયો લંકામાં તે અસુર. ૨૭
સોળ માળનું ગોપુર જેહ, છે કનકમણિમય તેહ;
અર્ધ જોજનમાં વિસ્તાર, જાણે રત્ન તણો ગિરિસાર. ૨૮
તેની ઉપર અસુર ભૂપાળ, બેઠા સભા કરી તે કાળ;
ત્યાં આવ્યો શુકસારણ દૂત, જોઈ રામસેન્યા અદ્ભુત. ૨૯
ત્યારે રાવણ તેને પૂછે, કહે કપિનું સૈન્ય કેટલું છે ?
તેમાં કોણ કોણ છે જોધ ? મુજશું કરે રણમાં વિરોધ. ૩૦

વલણ

વિરોધ કરે મુજ સાથે જોધા એવા, કોણ છે ત્યાં બળવંત રે;
ત્યારે વચન સુણી રાવણ તણાં, બોલ્યો શુકસારણ ગુણવંત રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे सेतुबंधरामेश्वरस्थापनानतरं सुवेलारवे शुकशिक्षाकरणं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો

રાગ બિલાવલ ચોપાઈ

શુકસારણ કહે સુણો હો રાય, કહું તમને કપિદળની સંખ્યાય;
જુઓ પેલો સુગ્રીવ કપિનો ઇશ, શોભે છે શ્વેત છત્ર જેને શીશ. ૧
કિષ્કિંધાવાસી વાલીનો લઘુ વીર, ગજ સાઠસહસ્રનું બળ છે શરીર;
કપિ આઠ પદ્મ તણો એ નાથ, રામે મૈત્રી કરી જેની સાથ. ૨
વિશ્વકર્માનો નળકપિ અવતાર, જે પંપા સરોવરનો રહેનાર;
સપ્ત તાડ જેનું ઊંચું શરીર, એક પદ્મ યોધાપતિ રણધીર. ૩
તામ્રગિરિ ગૌતમીતટવાસી, અગ્નિનો પુત્ર નીલ બળરાશિ;
એક પદ્મ કપિનો તે સ્વામી, બળ વાધ્યું શરણ રામનું પામી. ૪
તારા તણો સુત અંગદ વીર, સંધ્યા સમાન જેનું શ્યામ શરીર;
સપ્ત તાડ સમો પ્રૌઢ અંગ, જેણે કર્યો વાસવવજ્રનો ભંગ. ૫
સરિતા પુલિંદાતટનો નિવાસી, એવો વાલીનો પુત્ર અંગદ સુખરાશી;
અવતાર ચંદ્ર તણો એ કહેવાય, જેની સાથે પાંચ પદ્મ સૈન્યાય. ૬
હાવે કુમુદકપિ સિંધુતટ કેરો, રૂપાદ્રિ જેવો શ્વેત વણેરો;
નિત્યે કરે ગોમતી જળપાન, જ્યારે એ જન્મ્યો મહાબળવાન. ૭
ત્યારે કૂદ્યો ચંદ્રમંડળ ગ્રહેવા સુર, કર્યો એણે ગિરિ ગોમતાચળ ચૂર;
એવો કુમુદ જેની ગતિ મહામોટી, જેની સાથે કપિ મળ્યા પચાસ કોટી.
કાશીનો નિવાસી ધૂમ્રકેતુ ધીર, જાંબુવંત કેરો કહાવે લઘુ વીર;
બાર કોટી રીંછ તણો સરદાર, જાંબુવંત બ્રહ્માનો અવતાર. ૯
નિવાસી નર્મદાતટ જળપાન, સુગ્રીવનો મિત્ર દેહ વજ્રસમાન;
દીર્ઘાયુષ વૃદ્ધમાને રઘુનાથ, સાઠ કોટી રીંછ જેની સાથ. ૧૦

પીત વર્ણ તન પહાડ સમાન, મેરુપર્વતનો વાસી બળવાન;
નામ કેસરી હનુમંતનો પિતાય, તેની સાથે સાઠ કોટી સેનાય. ૧૧
ગંધમાદન કુબેર અવતાર, રહે છે પત્ર-ગંગાની પાર;
તુંગભદ્રાનું કરે જળપાન, સાઠ સહસ્ર ગજ સમ બળવાન. ૧૨
ભેરીસમાન જેનો સ્વર ઘોર, જેની સાથે કપિત્રણ કોટી કઠોર;
સુષેણધન્વંતરીનો અંશ એહ, કૈલાસશૃંગ સમાન જેનો દેહ. ૧૩
ઇંદ્રનો મિત્ર છે ઇચ્છાચારી, જાણે સકળ ઔષધિ ઉપગારી;
કમળપત્ર સમ કોમળ અંગ, એકવીશ કોટી કપિ તેની સંગ. ૧૪
કેસરીસુત કહીએ હનુમંત, અવતાર રુદ્રનો મહાબળવંત;
જેણે મજાવ્યું લંકાગામ, કોણે ન થાય એવાં એનાં કામ. ૧૫
ભણ્યો સૂરજની પાસે વિદ્યાય, ચાલ્યો રવિરથની આગળ પાછે પાય;
મેરુ સપક્ષ હોય એવું તન, અગિયાર કોટી તણો એ રાજન. ૧૬
ગિરિ વિંધ્યાચળનો વાસી મયંદ, શરીર પુષ્ટ તેનું જાણે ગયંદ;
બળવંત કાળના સરખો ક્રોધ, તેની સાથે સિત્તેર કોટી જોધ. ૧૭
ગવાક્ષ ગોકર્ણ ગિરિનો નિવાસી, તેની કપિ સપ્ત કોટી બલરાશી;
શરભ વાનર તે વરુણનો અંશ, તેની સાથે કોટી પંચાણું અવતંશ.
દધિમુખ સિંધુ તણો અવતાર, કોટી બેતાલીશ જોદ્ધ જુજાર;
દ્વિવિધ વાનર રહેતો મધુવન, તેની સાથે મર્કટ કોટી છપ્પન. ૧૯
ઋષિમુખનો વાસી તારક ને માતંગ, શતકોટી વાનર તેની સંગ;
તક્ષક નાગનો અવતાર કીશ, તેની સાથે સેન્યા કોટી ચાળીશ. ૨૦
પણછ કપિ તે પવનસ્વરૂપ, દશ કોટી જોદ્ધા તણો તે ભૂપ;
શ્વેતાચળ પર્વતનો રહેનાર, ગજ કપિ નામે બળિયો અપાર. ૨૧
જુગલ પદ્મ કપિ તેની સાથ, એવા અનેક બીજા છે કપિનાથ;
હિમાચળનો વાસી સુનાભ, જેણે માન્યો રામસેવામાં અતિ લાભ.
મહાબળિયો જેની મોટી મતિ, તે સાત કોટી જોદ્ધાનો પતિ;
ત્રિકુટાચલનો મહાબલી નામ, ચૌદ કોટી જોદ્ધાનો સ્વામ. ૨૩
શૈલાચલનો રિપુમર્દન, બત્રીશ કોટી પતિ કપિજન;
અન્ય કપિ બળિયા સહુ સરદાર, તેનું સૈન્ય કહેતાં ન આવે પાર. ૨૪

૭૬

નવ પાર થાયે કપિદળનો, શુકસારણ કહે ભૂપતિ;
મહારથી મોટા માન મૂકે, કહેતાં લાજે સરસ્વતી. ૨૫
હાવે સંખ્યા કહું મહાપદ્મની, બુદ્ધિ થકી ગણના કરી;
તે મૂરખજન સુણી મોહ પામે, ચતુર રાખે ચિત્ત ધરી. ૨૬
જ્યારે સહસ્ર કોટી થાય ત્યારે, એક શંકુ બુધ કહે;
એવાં સહસ્ર શંકુ મળે તવ, અરબુદ એક થઈ રહે. ૨૭
અરબુદ સહસ્રની અવધિએ, એક વૃંદ તે કહેવાય છે;
એવા સહસ્ર વૃંદ મળે તદા, એક પદ્મ સંખ્યા થાય છે. ૨૮
એવાં પદ્મ અષ્ટાદશ કપિદળ, રાંછ બોતેર કોડ છે;
મર્કટ છપ્પન કોટિ બળિયા, અસુર હણવા હોડ છે. ૨૯
દશ યોજનમાં પડાવ પડિયો, સંખ્યા કપિ સેન્યા તણી;
નવ પામે બીજા પેસવા, એમ ચોકસાઈ કીધી ઘણી. ૩૦
તેની મધ્ય શ્રીરઘુવીર લક્ષ્મણ, ગૌરશ્યામ વિરાજતા;
સન્મુખ અષ્ટ પ્રધાન બેઠા, ગોષ્ઠિ કરતા ગાજતા. ૩૧
હું જાણું છું રાય તમથકી, નહિ રામ જિતાશેય રે;
એક સમે આવે કૃતાંત ચઢી તો, તેને ઝાલી વશ કરે. ૩૨
માટે મળો જઈને રામને, આપો જનકતનયા સતી;
તે અભય તમને આપશે, છે શરણવત્સલ રઘુપતિ. ૩૩
જે નમે જઈને રામને, તેને અભય કર મસ્તક ધરે;
દાસ ગિરધર દીન ઉપર, દયા શ્રીરઘુવર કરે. ૩૪

દોહા

શુકસારણનાં વચન સુણી, હસિયો રાવણરાય;
અલ્યા મૂરખ અધિકતા શી કરે? એ કપિનરથી શું થાય? ૩૫
મુજ પ્રતાપ જાણે સહુ, શિવ સુરપતિ દિગ્પાલ;
તો કપિ-ભાલુથી ક્યમ ડરું? છું કાળ તણો હું કાળ. ૩૬
એમ ક્રોધ કરીને દશવદન, બોલ્યો ગર્વ ધરી મન;
તે કાળવિવશ માને નહિ, જે શિક્ષા હિતવચન. ૩૭

એત ફળે ફૂલે નહિ, જે વરસે અમૃતમેહ;
શત વિરંચિ સમ ગુરુ મળે, પણ મૂરખ ન સમજે તેહ. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे रावण प्रति शुकेन कपिसैन्यवर्णन नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો

રાગ ધવળ ધનાશરી

શુકસારણે કહ્યું દશમુખને, કપિદળની સંખ્યાય જી;
હાવે સુવેળુપર્વતની પાસે, શું કરતા હવા રઘુરાય જી? ૧
સભા કરી ત્યાં રઘુપતિ બેઠા, અષ્ટ યૂથકપિનાથ જી;
તે સમે વિભીષણ દેખાડે રામને, ઊંચો કરીને હાથ જી. ૨
જુઓ મહારાજ પેલો રાવણ ચઢિયો, ગોપુર ઉપર એહ જી;
દશ છત્ર મસ્તક પર શોભે, રવિ સમ ઝળકે તેહ જી. ૩
બે પાસે થાય ચમ્મર ઊભાં, આપે સેવક ઉપભોગ જી;
ગાંધર્વ ગાય અપ્સરા નાચે, તાન તાળ સંયોગ જી. ૪
મણિજડિત મુગટ શિર ઝળકે, વિદ્યુતવંત અલંકાર જી;
એમ સિંહાસન પર બેઠા રાવણ, ધરતો મન અહંકાર જી. ૫
તે રાવણ કેરા છત્રની છાયા, આવી પડી રામને શીશ જી;
ત્યારે ક્ષોભ થયો મનમાં તેણી વેળા, ચઢી લક્ષ્મણને રીસ જી. ૬
પછી ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવી, મૂક્યું સુમિત્રાકુમાર જી;
રાવણનાં દશ મુગટ, છત્ર દશ, ઉડાડ્યાં તેણીવાર જી. ૭
ત્યારે મનમાં અતિ ભય પામ્યો દશાનન, નાઠો થઈ ભયભીત જી;
મન જાણ્યું હવડાં મુંને મારત, થાત વાત વિપરીત જી. ૮
રંગમહેલમાં આવ્યો વળતો, ભય ઊપન્યો અતિ મન જી;
તે જ દિવસનું નથી ભાવતું, રાવણને જળ—અન્ન જી. ૯
અહર્નિશ તન થયો અજંપો, નિદ્રા ન આવે નેણ જી;
ભ્રમ થયો મનસુબા મધ્યે, કોનું બોલ્યું ગમે નહિ વેણ જી. ૧૦

સુણો શ્રોતા સમર્થની સાથે, વેર કરે જન જેહ જી;
સુખ–શાતા ક્યારે નવ પામે, ઠરી નવ બેસે તેહ જી. ૧૧
લક્ષ્મણે છત્ર ને મુગટ ઉડાડ્યાં, રાવણનાં તેણીવાર જી;
ત્યારે સર્વ સભાએ વખાણ્યા તત્ક્ષણ, સુમિત્રાસુતને અપારજી. ૧૨
એમ સુવેળુએ કપિસેન્યા સાથે, વિરાજે શ્રીરઘુરાય જી;
એ સંબંધ અહીં પૂરણ થયો જે, સુંદરકાંડ કથાય જી. ૧૩
હવે યુદ્ધકાંડ આગળ કહેવાશે, રામ–રાવણ સંગ્રામજી;
પછી દશમુખને હણીને જાશે અવધપુર, લક્ષ્મણ સીતારામજી. ૧૪
એ સુંદરકાંડ થયો સંપૂરણ, હરિગુરુ સંતકૃપાય જી;
પદ સાતસેં સાત પૂરાં, અધ્યાય ચોવીસ કહેવાય જી. ૧૫
વાલ્મીકિરામાયણનો અર્થ એ, કર્યો પ્રાકૃત પદબંધ જી;
હનુમંત નાટક કેરો એમાં, મેળવી લીધો સંબંધ જી. ૧૬
પદે પદે પાવન એ રામગુણ, અધમઉદ્ધારણ કહાવે જી;
જે શ્રવણકીર્તન ભાવે કરે તે, ફરી ગર્ભવાસ નવ આવે જી. ૧૭

વલણ

નવ આવે ફરી ગર્ભવાસ તે જન, જે રાખે રામ રુદે ધરી;
કહે દાસ ગિરિધર નિર્મળ શ્રોતા, એકવાર બોલો શ્રીહરિ. ૧૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां सुंदरकाण्डे लक्ष्मणे रावणस्य मुकुटछेदन नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

સુંદરકાંડ સમાપ્ત

યુદ્ધકાંડ પ્રારંભ

અધ્યાય ૧ લો

રાગ ધન્યાશ્રી

શ્રીપુરુષોત્તમ પૂર્ણાનંદજી, મંગળમૂર્તિ સુખના કંદજી;
અંતરજામી ચૈતન્યચંદજી, વિશ્વના આત્માસુર મુનિવંદ્યજી. ૧

ઢાળ

વંદે નિત્ય સુરનર મુનિવર, અખિલ પૂરણકામ;
એવા પુરુષોત્તમ પદકમળ જુગને, નમી કરું પ્રણામ. ૨
તવ કૃપાએ કરુણાનિધિ, કહું રસિક રામચરિત્ર;
યથામતિએ ગાઉં ગુણ જશ, કરું વાણી પવિત્ર. ૩
કૃતધ્યાન ત્રેતામાં કતુ, પરિચર્યા દ્વાપર સાર;
કેશવકીર્તન થકી કળિમાં, પામે જીવ નિસ્તાર. ૪
ગત સાર સાધન સહુ થયાં, બીજા નથી અવર ઉપાય;
હરિનામ તરવા જીવને, સંસારસાગર નાવ. ૫
એમ વિચારીને કર્યો આદર, ગાવા ગુણ જુગદીશ;
સહુ કવિજન ભગવતી સાધુ, ચરણ નામું શીશ. ૬
વાલ્મીકિ રામાયણ થકી, પ્રાકૃત કર્યો વિસ્તાર;
હનુમંતનાટક મેળવી, પદબંધ રચના સાર. ૭
બાળકાંડ ને અયોધ્યા, આરણ્ય કિષ્કિંધાય;
સહિત સુંદર પંચ કાંડની, કહી પૂર્વે કથાય. ૮
સાગર ઉપર સેતુ બાંધી, ઊતર્યા રઘુવીર;
કપિસેન સાથે સુવેળુએ, રહ્યા શ્રીરણવીર. ૯
જોવડાવી ચર્યા દશાનન, કપિદળ કર્યું ગણનાય;
દશ છત્ર પાડ્યાં લક્ષ્મણે, ત્યારે થઈ ઘણી ચિંતાય. ૧૦
પરમ ગ્લાનિ પામિયો મન, રાવણ તેણીવાર;
તે કથા સુંદરકાંડ વિષે, વર્ણવી કહ્યો વિસ્તાર. ૧૧

હાવે યુદ્ધકાંડ કથા કહું, તે શ્રોતા ધરજો મન;
રણમાંહે કોપ્યા રામજી, કર્યું રાવણકુળ નાશન. ૧૨
તે કથાનો વિસ્તાર અદ્દભુત, કહું યથામતિ અર્થ;
હરિનામ અંકિત વાણી નહિ તે, કાવ્ય જાણો વ્યર્થ. ૧૩
જ્યારે રાવણનાં દશ છત્ર પાડ્યાં, મૂકી અનંતે બાણ;
ત્યારે વ્યાકુળ થઈ દશવદન આવ્યો, સભામાં નિર્વાણ. ૧૪
પછે પોતાના જે પ્રધાન પ્રિય, તેને પૂછે રાવણ વાત;
હું ઇચ્છું છું મનકામના તે, કહો મુંને સાક્ષાત. ૧૫
સુણો મંત્રી છે મુજ મન વિષે, સંકલ્પ બે ચિંતાય;
રામલક્ષ્મણ સંહારું ને, જાનકી વશ થાય. ૧૬
એ રાતદિવસ ચિંતા દહે, માટે પૂછું તમને વાત;
એ બે કારજ સિદ્ધિ પામે, કરો એવું ભ્રાત. ૧૭
ત્યારે વજ્રદષ્ટિ પ્રધાન કહે છે, રાખો રાય વિશ્વાસ;
હમણાં લેઈ આવું જાનકીને, બેસાડું તમ પાસ. ૧૮
રાવણ કહે મુંને બ્રહ્મા કેરો, શાપ છે વળી એહ;
આગ્રહે પરસ્ત્રીસંગ કરતાં, ભસ્મ થાયે દેહ. ૧૯
માટે એની મેળે આવે સીતા, પ્રસન્ન થઈ મનમાંહે;
ઉપાય એવો કરો સત્વર, તમો જાઓ ત્યાંહે. ૨૦
ત્યારે વિદ્યુતજિહ્વા પ્રધાન બીજો, બોલિયો તેણીવાર;
હું કપટ રચી માયા દેખાડું, સીતાને નિરધાર. ૨૧
ત્યારે રાવણ હરખ્યો મન વિષે, ભાઈ ભલો મંત્રી તુંય;
છે તે થકી અધિકાર તુજને, ઘણો આપીશ હુંય. ૨૨
જ્યમ મદપાનીને મળે ભંગી, જારને સ્ત્રીય રાજ;
જ્યમ લીમનાં ફળ પકવ જોઈને, હરખે કાગસમાજ. ૨૩
એમ રાવણ હરખ્યો મન વિષે, જોઈ મંત્રીબળ તે ઠામ;
પછે આજ્ઞા આપી દશવદન, જાઓ કરી આવો એ કામ. ૨૪
તે કપટ રચવા ગયો વળતો, પામી મન ઉલ્લાસ;
ત્યારે પહેલો રાવણ આવી બેઠો, સીતા કેરી પાસ. ૨૫

જાનકી બેઠાં નીચી દષ્ટે, રામચરણે મન;
પાસે આવી બોલવા લાગ્યો, રાવણ દુષ્ટ વચન. ૨૬

વલણ

દુષ્ટ વચન બોલતો રાવણ, સીતાશું તેણીવાર રે;
કહે દાસ ગિરધર જે જન અભિમાની, તેને ન હોય વિવેક વિચાર રે.

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे सीता-
समीपे रावणागमनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો

રાગ દેશાખ

જ્યમ હરિણી સમીપે વ્યાઘ્ર જ આવે, સિંહ કરિણી પાસ;
તેમ સીતા સમીપે રાવણ આવીને, બોલ્યો વચન પ્રકાશ. ૧
હે સીતા સુણ નિશ્ચે વાત કહું, જેથી સરે તુજ અર્થ;
આટલા દિન તેં ધીરજ રાખી, તે સર્વે થઈ વ્યર્થ. ૨
હાવે વર તું મુંને તજી સંદેહ, થા લંકાની રાણી;
મંદોદરી તારી સેવા કરશે, પટરાણી તને જાણી. ૩
તું આશા રાખે છે જેની તે થયું, તારા પતિનું મર્ણ;
તે માટે મુજને ઉવેખીને, રહીશ તું કોને શર્ણ ? ૪
તે વર્તમાન કહું તુજને સુણ, જનકસુતા અભિરામ;
સાગર ઉપર પાજ બાંધીને, સુવેળુએ ઊતર્યા રામ. ૫
ત્યારે મારો પ્રધાન પ્રહસ્ત નિશાએ, ગયો હતો તે ઠાર;
સર્વ સૈન્યા નિદ્રાવશ જાણી, પ્રાક્રમ કીધું અપાર. ૬
તેણે તુજ પતિનું શિર છેદ્યું, માર્યા બીજા જોધ અનંત;
લક્ષ્મણ નાસી ગયો અવધપુર, જે તું કહેતી બળવંત. ૭
સુગ્રીવ અંગદ વિભીષણ કેરાં, શિર છેદ્યાં તેણીવાર;
જાંબુવાન હનુમંતના કાપ્યાં, કરપદ ત્યાં નિરધાર. ૮
રાક્ષસ ગળી ગયા અન્ય સૈન્ય, કપિ મર્કટ કેરું જેહ;
સેતુભંગ કરી સાગર મધ્યે, કારજ કીધું એહ. ૯

એવું વર્તમાન સીતાની આગળ, જૂઠું કહ્યું દશશીશ;
એટલે આવ્યો વિદ્યુતજિહ્વા, કપટ કરી તે દીશ. ૧૦
માયામય શિર ધનુષ્ય રામનું, કર ગ્રહી લાવ્યો તેહ;
તે લાવી સીતાની પાસે મૂક્યું, કૃત્રિમ મિથ્યા જેહ. ૧૧
શ્યામસુંદર મુખ કંઠનાળથી, રુધિર સ્રવે છે જાણ;
કિરીટ કુંડળ મંડિત શુભ ઝળકે, કાન્તિ સૂરજ પ્રમાણ. ૧૨
કુંચિત કેશ કુટિલ શુક નાસા, અધરદંત દ્યુતિ ચળકે;
આ રક્ત નેત્રકમળ કેસરનું, તિલક ભાલમાં ઝળકે. ૧૩
એવું દીઠું જનકનંદિની, મૂર્છા આવી ત્યાંહે;
જ્યમ કદળા ઉપર વીજ પડે એમ, થઈ પડ્યાં પૃથ્વીમાંહે. ૧૪
દગ્ધ થાય જ્યમ હિમે કમલિની, ગુલીકને* વહ્નિ તાપ;
એમ શોકમાં દગ્ધ થયાં વૈદેહી, મહા દુઃખ પામ્યાં આપ. ૧૫
પછે મૂર્છા વળી તે શિર જોઈ, દષ્ટે દીઠું પૃથ્વી મોઝાર;
કરવા માંડ્યું ઊંચે સ્વરથી, શોકરુદન તેણીવાર. ૧૬
હા હા નાથ અયોધ્યાનાયક, રાજીવનેત્ર રઘુરાજ;
અનંત ગુણસંપન્ન જગમોહન, આ શું કર્યું મહારાજ? ૧૭
કોમળ ચરણે વનપર્વતમાં, ચાલ્યા ચતુર્દશ વર્ષ;
મુજ અર્થે ઘણો શોક ધરીને, શ્રમ કર્યો ઉત્કર્ષ. ૧૮
મુજ માટે વાલી માર્યો, સુગ્રીવશું મૈત્રી કીધી;
મારુતિ પાસે શોધ કરાવી, સંભાળ મારી લીધી. ૧૯
સાગર ઉપર સેતુ બંધાવી, આવ્યા સુવેળ ઠામ;
છેલ્લે વારે તમને ઘટે નહિ, આવું કરવું કામ. ૨૦
હે અવધપતિ હાવે તમો વિના મુને, કોણ છોડાવશો અહીંથી?
પ્રભુ વિદેશ માંહે મૂકી ગયા હાવે, મેળાપ થાશે ક્યાંથી? ૨૧
હે ભૂધરનો અવતાર સૌમિત્રી, કયમ ગયા બંધુને મૂકી?
વનઆજ્ઞા પાળી વર્ષ ચતુર્દશ, અંતે સેવા ચૂકી. ૨૨

* ગુલ્મિની–વેલ.

ભરત કૌશલ્યાજી પૂછશે તમને, ત્યારે શો દેશો જબાપ?
સૂરજવંશમાં દૂષણ લાગ્યું, એમ કરે છે વિલાપ. ૨૩
વાલ્મીકે કાવ્ય કરી તે મેં સુણી, જૂઠી પડી સહુ આજ;
અહો પ્રાણનાથ, મુજ વિયોગ ટાળો, પાસે તેડો મહારાજ. ૨૪
એમ સીતા રડતાં પશુપંખી સહુ, રોયાં વૃક્ષ પાષાણ;
એ દુઃખ કહેતાં કવિની વાણી, કુંઠિત થાયે જાણ. ૨૫
પછે રાવણ પ્રત્યે કહે જાનકી, તું મારે જનક સમાન;
માટે અગ્નિપ્રવેશ કરાવ્ય મને, સહગમન કરું હું નિદાન. ૨૬
એવાં વચન સુણીને રાવણ લાજ્યો, એ સતી નહિ ચૂકે સત્ય;
એમ વિચારી ઊઠી ગયો તે, લંકામાં ભૂપત્ય. ૨૭
એમ સીતા એક ઘડી મોહ પામ્યાં, પછી જોયું ધરી ધ્યાન;
ત્યારે એ કર્તવ્ય મિથ્યા જાણું, કુશળ છે શ્રીભગવાન. ૨૮
તેણે સમે વિભીષણની રાણી, શરમા એવું નામ;
તે તક્ષણ આવી જાનકી પાસે, ગુપ્તરૂપે તે ઠામ. ૨૯
તે કહી જાય છે નિત્યે આવી, લંકાનું વર્તમાન;
અસુર તણી સહુ માયા જાણે, તે નારી ગુણવાન. ૩૦
તે શરમા આવી પાયે લાગી, જાનકીને તેણીવાર;
અરે માતા શા માટે રુઓ છો? કહો મુજને નિરધાર. ૩૧
આ શીશ-ધનુષ્ય કૃત્રિમ છે નિશ્ચે, અસુરમાયા બળવાન;
એવું કહી શરમાએ સ્પર્શ કર્યો, ત્યારે થયું અંતરધ્યાન. ૩૨
પવને કરી અકસ્માત વળી, દીપ બુઝાયે જેમ;
જલદ જાળમાં ઇંદ્રધનુષ્ય થાયે, ગુપ્ત થયું છે તેમ. ૩૩
છે કુશળ સુવેળુએ રામ-સૌમિત્રી, શરમા બોલી વાણી;
માતા શોક તજો એ મિથ્યા, અસુરનું કર્તવ્ય જાણી. ૩૪
પછે જનકનંદનીએ તે નવ દીઠું, પ્રસન્ન થયાં તેણીવાર;
ધન્ય ધન્ય તું શરમા રાણી, ચાંપી હૃદય મોઝાર. ૩૫
અરે માતા મુંને શોકસાગરમાં, તું થઈ નાવ સમાન;
વળી માયા અસુરની તું સમજે, મને આપ્યું અભયનું દાન. ૩૬

આશિષ દીધી સીતાએ, તું થાજે લંકાની રાણી;
મને મહાદુઃખમાંથી મુક્ત કરી, આવી તત્ક્ષણ વેળા જાણી. ૩૭
એવે સમે આકાશવાણી થઈ, હે સીતા, ન ધરશો શોક;
સુવેળુએ કપિદળ સાથે છે, સુખિયા પુણ્યશ્લોક. ૩૮
તે વચન સુણી સીતા મન હરખ્યાં, શોકવિગત થયું મન;
હાવે લંકામાં રાવણ શું કરતો, તે સુણો શ્રોતાજન. ૩૯
નવ થયાં સીતા સ્વાધીન ત્યારે, મનમાં થઈ ચિંતાય;
પછે એકાંતમાં મંદોદરી સાથે, બોલ્યો રાવણરાય. ૪૦
હે શુભ કલ્યાણી રાણી જા તું, અશોકવન મોઝાર;
તું લાવ્ય સીતાને મારી પાસે, જ્ઞાનબોધ કરી સાર. ૪૧
કપટથકી નવ ચળી જાનકી, માટે માર્યું તું જ;
જો સીતાને સમજાવી લાવે, તો સુખ થાયે મુજ. ૪૨
એવાં વચન સુણીને પતિવ્રતમંડન, સતી મંદોદરી રાણી;
સુહાસ્ય વદન કરી ઊઠી તે વેળા, પતિઆજ્ઞા પરમાણી. ૪૩
નિષ્કલંક વિધુવદની આવી, અશોકવન મોઝાર;
ત્યાં સીતા પાસે ત્રિજટા બેઠી, કરે છે વાત વિચાર. ૪૪
ત્યારે દૂર થકી જોઈ મંદોદરીને, ત્રિજટા બોલી વાણ;
તમારાં દર્શન કરવા ભૂમિજા, મયજા, આવે જાણ. ૪૫
એટલે આવી ચરણે લાગી, હરખ્યાં જાનકી મન;
પછે મંદોદરીને ઉઠાડીને, દીધું આલિંગન. ૪૬
જ્યમ ભાગીરથીને મળે ગૌતમી, ઇંદિરાને ઇંદ્રાણી;
જ્યમ ઉમિયાને સાવિત્રી મળે એમ મળ્યાં સીતાને રાણી. ૪૭
પરસ્પર આનંદ પામી બેઠાં, સુખ થયું અન્યોઅન્ય;
રાણી કહે ધન્ય દિવસ આજનો, પામી તમ દર્શન. ૪૮
ત્યારે જાનકી કહે ક્યમ આવ્યાં રાણી, કહો તે મુજને વાત;
પછે મંદોદરી કહે તમને પૂછવા, પ્રશ્ન એક સુણો માત. ૪૯
કહેવું ઘટે નહિ તમને પણ, એક વાત કહું છું પર્મ;
પતિઆજ્ઞા પરમાણ જ કરવી, મુખ્ય એ મારો ધર્મ. ૫૦

જક્તજનેતા તમો જાનકી, જગતપિતા રઘુરાય;
પણ પતિઆજ્ઞાએ પ્રશ્ન જ પૂછું, ક્રોધ ન કરશો માય. ૫૧

વલણ

માતા ક્રોધ ન કરશો, પૂછું અધ્યાત્મપક્ષની રીત રે;
અદ્વૈત બ્રહ્મ એક સર્વાત્મા, એમ વેદાંત બોલે અમિત રે. ૫૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे सीतां प्रति मंदोदरीगमनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો

રાગ કાફી

કહે મંદોદરી સાંભળો સીતા, મારું વચન તે પરમ પુનિતા;
રામ–રાવણમાં શો ભેદ? એક આત્મા વ્યાપક વેદ. ૧
સર્વ ભૂતમાં રામ સમાન, સર્વ દ્રષ્ટા ને સત્તાવાન;
એક જળ ને અનેક તરંગ, એક આકાશ બહુ ઘટસંગ. ૨
એક સૂત્રમાં મણિ અપાર, એક સુવર્ણ બહુ અલંકાર;
એક ઓંકાર માત્રા અનેક, કિર્ણ વિપુલ ને દિનમણિ એક. ૩
એક મૃત્તિકા કુંભ અપાર, તરુ એક બહુ ફળ સાર;
એ સકળ ચરાચર ભૂત, રામ વ્યાપક એક અદ્ભુત. ૪
માટે કરતાં રાવણ શું પ્રીત, કહો શું તમારે વિપરીત?
છે સર્વદેહી એક રામ, તો લંકેશ જુદો કોણ ઠામ? ૫
એવો પ્રશ્ન કર્યો જ્યારે રાણી, સુણી બોલ્યાં વૈદેહી વાણી;
હે સતી, તમો જે કહી વાત, તેનો ઉત્તર કહું સુણ માત. ૬
એક અભેદ વ્યાપક રામ, નથી એ વિણ ઠાલો ઠામ;
સુણો સુંદરી, કહું તે રીત, નભવ્યાપક સહુ ઘટ ગીત. ૭
ઘટ ભંગ થતાં આકાશ, નથી ફૂટતું કંઈ અવકાશ;
એમ વિશ્વનો થાતાં નાશ, નથી ભંગ થતો અવિનાશ. ૮
આ જગત માયાનો પ્રપંચ, છે અસત્ય અશાશ્વત સંચ;
જેમ મૃગજળ કેરું પૂર, વંધ્યા વેલીનાં ફળ અંકુર. ૯

પામે સ્વપ્ને સંપદા જેમ, દરિદ્રીના મનોરથ તેમ;
વંધ્યાસુવન ખપુષ્પ કહેવાય, જેમ શશકશૃંગ મિથ્યાય. ૧૦
એમ વાચારંભણ જક્ત, નથી આદિ અંતમાં સત્ય;
મધ્ય માંહે સ્ફુર્યું છે અસત્ય, પણ મિથ્યા માયાનું કૃત્ય. ૧૧
સત્ય આત્મા માટે એહ, સત્ય સરખું ભાસે તેહ;
આત્મામાં આરોપણ એ આળ,નથી વિશ્વ સાચું ત્રણ કાળ. ૧૨
સાચું કનક મિથ્યા અલંકાર, મિથ્યા તરંગ ને સાચું વાર;
ઘટ મિથ્યા સાચી મૃત્ય, એમ જોતાં એ વસ્તુ અકૃત્ય. ૧૩
રઘુનંદન અભેદ એક, તેમાં આરોપ મિથ્યા અનેક;
તેમાં રાવણ આદે જગત, ક્યાં છે વિચારી અવ્યક્ત. ૧૪
બ્રહ્માનંદ સ્વરૂપને જોતાં, બ્રહ્મ ભાસે દ્વૈત બુધ ખોતાં;
મિથ્યા રાવણ રામ એ સત્ય, નાવે સમાન કૃત-અકૃત્ય. ૧૫
સચ્ચિદાનંદ પુરુષ પુરાણી, તેને જાણો મંદોદરી રાણી;
અપ તેજ ભૂ વાયુ આકાશ, જોતાં રૂપ એ મિથ્યા ભાસ. ૧૬
ત્રિભુવન છે માયાનું ચિત્ર, છે મિથ્યા પણ ભાસ્યું વિચિત્ર;
ત્યાં રાવણ કોણ બિચારો, એમ અદ્વૈત બુદ્ધ વિચારો. ૧૭
જેમ સકળ બ્રહ્માંડ અનેક, તેમાં આકાશ વ્યાપક એક;
ત્યાંહાં ઘટાકાશ તે શું ય, જ્યાં મહદાકાશ સમૂહ. ૧૮
એમ નિર્વિકાર જે રામ, ત્યાંહાં દ્વૈતગોષ્ઠિ કોણ હામ;
ત્યારે મંદોદરી કહે સીતા, પ્રશ્ન પૂછું પરમ પુનિતા. ૧૯
કહો એકદેશી છે રામ, કે વ્યાપક સર્વ અકામ;
પરિચ્છિન્ન કે પૂરણ એહ, ટાળો માતા મુજ સંદેહ. ૨૦
ત્યારે જાનકી બોલ્યાં વચન, સુણ મયતનયા પાવન;
છે સર્વવ્યાપક રઘુરાય, પણ અદ્વૈત બુદ્ધ જણાય. ૨૧
જેને સદ્દગુરુ સાચા મળે, દ્વૈતવાસના તેની ટળે;
જ્યારે વિલય ત્રિપુટી પામી, જ્યાં વેદની વાણી વિરામી. ૨૨
જ્યાં નહિ ધ્યેય ધ્યાતા ધ્યાન, નહિ જ્ઞેય જ્ઞાતા ને જ્ઞાન;
વામી દ્વૈતભાવની સુરતા, નહિ ક્રિયા કરણ ને કરતા. ૨૩

ત્યાંહાં એક અખંડ છે રામ, સર્વવ્યાપક પૂરણકામ;
ત્યાં રાવણ કોણ અનિતા ? ત્યાંહ કોણ મંદોદરી સીતા ? ૨૪
દૃષ્ટ શ્રુત એ સર્વે નાશ, જાણો એક રામ અવિનાશ;
જે છે શાશ્વત વસ્તુ વેદ, અજ્ઞાને તેમાં આરોપ્યા ભેદ. ૨૫
રજ્જુસર્પની ભ્રાન્તિ તાસ, જેમ શુક્તિમાં રજત પ્રકાશ;
શાખાહીન વિટપ કહેવાય, નિશાએ તેનો ચોર જણાય. ૨૬
એમ મિથ્યા જગતનો ભાસ, આત્મા માંહે આરોપે તાસ;
અધ્યારોપ તણો અપવાદ, કરીને જુઓ મૂકી પ્રમાદ. ૨૭
માટે તજો એ મિથ્યા ભાસ, એકાત્મા જુઓ પૂર્ણ પ્રકાશ;
હે મયકન્યા ગુણવાન, વિચારો થઈને સાવધાન. ૨૮
દૃષ્ટિ અક્ષય રૂડે પ્રકાર, જુઓ વસ્તુ છે નિર્વિકાર;
નથી કહેવા સાંભળવાનું ત્યાંહે, છે સર્વનો અવધિ જ્યાંહે. ૨૯
તેને કહીએ આત્મારામ, એક અભેદ પૂરણકામ;
જે એ રૂપમાં પામ્યો તદાત્મ, તેને કહીએ સમાધિ આત્મ. ૩૦
ત્યાં મન વાણી લય પામી, ત્રિઅવસ્થા વૃત્તિ વિરામી;
રહ્યો કૈવલ્ય જ્ઞાન સ્વરૂપ, એ પક્ષે નથી રાવણ ભૂપ. ૩૧
હાવે રાણી સુણો ધરી લક્ષ, વળી કહું એક બીજો પક્ષ;
આદિ બ્રહ્મ એક અવિનાશ, તેના જીવ થયા ચિદાભાસ. ૩૨
જ્યમ જળમાં સવિતાબિંબ, તેનું નામ ધર્યું પ્રતિબિંબ;
એમ માયામાં ઈશ્વર કેરું, પ્રતિબિંબ પડ્યું અતિ નેરું. ૩૩
થયા અંશ ઈશ્વરના જીવ, માયા પક્ષી અજ્ઞાની અતીવ;
નવ જાણે હરિનું રૂપ, પડ્યા મોહ વિષયને કૂપ. ૩૪
કરમે કરી વાધ્યાં કર્મ, પછે ભૂલ્યા પોતાનો ધર્મ;
તેણે જન્મમરણ સંસાર, ભોગવે દુઃખ વારંવાર. ૩૫
કંઈ સંચિત પૂરવનું પુન્ય, મળે સતસંગત પાવન;
હરિકીર્તન શ્રવણ કથાય, કરે નિશદિન સંતસેવાય. ૩૬
ત્યારે સમજે સારાસાર, મુમુક્ષુ તે થાય નિરધાર;
પછી સદ્ગુરુ શરણે જાય, ત્યારે ભક્ત વિવેકી થાય. ૩૭

ભક્તિ કરતાં હરિને પામે, ત્યારે જીવ જન્મમરણ દુઃખ વામે;
જ્યારે શ્રીહરિ કરુણા આણે, ત્યારે જીવ હરિને જાણે. ૩૮
બાકી એનું નથી બળ લેશ, જીવ અજ્ઞાની માયા વેશ;
જીવ કામી ને અલ્પજ્ઞ, પ્રભુ નિષ્કામી સર્વજ્ઞ. ૩૯
જીવ અનેક ને પરતંત્ર, એક ઈશ્વર આપ સ્વતંત્ર;
વિકારી જીવ કર્મના કર્તા, ઈશ્વર ફળદાતા ને ભર્તા. ૪૦
પંચ મહાભૂત જીવની દેહ, સચ્ચિદાનંદ વિગ્રહ એહ;
જીવને દુઃખ ક્લેશ અપાર, હરિ સુખસિંધુરહિત વિકાર. ૪૧
જીવને જન્મમરણ જમદંડ, કાળના કાળ ઈશ અખંડ;
જીવથી ન સરે કંઈ અર્થ, ઈશ કર્તુંઅકર્તું સમર્થ. ૪૨
માટે જીવ ને શ્રીભગવાન, કહો તે કયમ આવે સમાન?
એ બે પક્ષ કરી અભિરામ, સમ નાવે રાવણ ને રામ. ૪૩
આદિ અંત સર્વનો જેહ, એક ઈશ્વર કહીએ તેહ;
હે મયકન્યા પ્રત્યક્ષ, કરો એહ સ્વરૂપનો લક્ષ. ૪૪
એવાં જક્તમાતાનાં વચન, તે મંદોદરીએ ધર્યાં મન;
થઈ બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન, લાગી સ્વરૂપ વિષે એક લગ્ન. ૪૫
થયું બંધ બોલવું ત્યારે, સ્થિતિ થઈ સ્વરૂપમાં જ્યારે;
તે આનંદ અંતરમાં ઠારી, મગ્ન થઈ મયદૈત્યકુમારી. ૪૬
સાવધાન થઈને જાગી, પછે સીતાને ચરણે લાગી;
થઈ ગદ્‌ગદ કહે છે રાણી, હે જક્તમાતા કલ્યાણી. ૪૭
મારો સંશય નિવૃત્ત કીધો, બ્રહ્માનંદનો લહાવો દીધો;
તે દિવસ ઘડીને ધન્ય, થાય સત્સંગ પાવન. ૪૮
આત્મવિચાર જેમાં એક, થાય સારાસાર વિવેક;
બીજો લાભ નથી એ સમાન, જેથી ટળે સકળ અજ્ઞાન. ૪૯
કરી પ્રદક્ષિણા પાયે લાગી, પછે સીતાની આજ્ઞા માગી;
વૈદેહીને માન્યાં ગુરુરૂપ, જેથી પામી જ્ઞાન અનુપ. ૫૦
પછે ચાલી મંદોદરી ભામ, પ્રવેશી લંકામાં નિજધામ;
દશાનન બેઠા'તા જ્યાંહે, આવી રાણી મંદોદરી ત્યાંહે. ૫૧

વલણ

ત્યાં આવી મંદોદરી, જ્યાં બેઠા રાવણરાય;
શિખામણ દે છે સ્વામીને, કર જોડી લાગી પાય. ૫૨

इति श्रीरामचरिते वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे
सीतामदोदरीसवादो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો

રાગ સોરઠ

પછે મયકન્યા વાણી વદે, સ્વામી સુણો અભિપ્રાય;
મેં પ્રશ્ન બહુવિધના કર્યા, પણ નવ ચળ્યાં સીતાય. ૧
સાક્ષાત્ એ વિશ્વની માતા, મહાલક્ષ્મી જેનું નામ;
કુદૃષ્ટિ કરી તમો તે ઉપર, નહિ કુશળ થાયે સ્વામ. ૨
તમે આદર્યો છે નાશ કુળનો, ધરી સતી અભિલાખ;
પણ સ્પર્શ કરતા અગ્નિ કેરો, બળી થાશો રાખ. ૩
કોટી વિદ્યાવંત મળી જો, કરે અનેક ઉપાય;
કલ્પાંત કાળે જાનકી વશ, તમારે નહિ થાય. ૪
તે માટે હઠ મૂકીને રાણા, તજો અસદ આચર્ણ;
મન કર્મ વચને કાયાથી, જાઓ રઘુપતિને શર્ણ. ૫
સીતા સોંપો રામને જઈ, સ્વામી લાગો પાય;
કરશે ક્ષમા અપરાધ સહુ, છે દયાળુ રઘુરાય. ૬
આશી સીતાનો અભિલાખ એ છે, મરણ કેરો ઠામ;
કુળનાશ થાશે જશે લંકા, માટે મૂકો મામ. ૭
કર ઘાલતાં સર્પના મુખમાં, ડંશ ન કરે કેમ?
પાન કરતાં હળાહળનું, મરણ પામે જેમ. ૮
એમ ગ્રહણ કરતાં પરત્રિયા, પરધન પરસતાં હાથ;
અનર્થ થાયે અતિ ઘણો, તે સત્ય માનો નાથ. ૯
જુઓ પરમ સાધુ વિભીષણ, જોઈ તમારો અવિવેક;
રઘુવીર શરણે તે ગયા, ત્યારે કર્યો રાજ્યાભિષેક. ૧૦

તે જન્મમરણરહિત થયા, જેણે ઝાલ્યું રાઘવ શર્ણું;
સ્વામી તમો હાથે કરી શીદ, માગી લ્યો છો મર્ણ ? ૧૧
પાષાણ તાર્યા જળ વિષે, એવા પ્રતાપી રઘુવીર;
તે સુવેળુએ ઊતર્યા, સાથે કપિ રણધીર. ૧૨
કયાં કરો સ્વામી દ્વેષ તેનો, જે પરમેશ્વર પરમાણ?
માટે રાઘવને જાનકી સોંપી, શરણ રહો નિરવાણ. ૧૩
એવાં વચનરૂપી પુષ્પે પૂજ્યો, રાણીએ રાવણભૂપ;
પછે હસી બોલ્યો દશવદન જે, મહા અભિમાની રૂપ. ૧૪
હે સુંદરી વિધુ કમળવદની, કલ્યાણી સુણ વાત;
તું વચન બોલે જેટલાં તે, સત્ય છે સાક્ષાત. ૧૫
પણ વેર કર્યું મેં રામ શું તે, જાણે ત્રણે લોક;
જો હાવે મૂકું પુરુષારથ તો, જીવ્યું થાયે ફોક. ૧૬
એ વિભીષણ શરણે ગયો, થયો ચિરંજીવી દાસ;
પણ પરિણામે પામશે, કલ્પાંત કાળે નાશ. ૧૭
તે માટે દેહનો લોભ ધરીને, કાયર થાયે મન;
તેમાં સાર્થક શું જીવ્યાતણું ? નથી અમર કોઈએ જન. ૧૮
જીવ્યા કદાપિ કલ્પ લગી, પુરુષારથ ન કર્યો લેશ;
તેનું જીવ્યું મિથ્યા જાણજો, જેવો નાભિ મધ્યે કેશ. ૧૯
એકવાર મરવું જ્યારે ત્યારે, સર્વને સંસાર;
પણ પરાક્રમ કાંઈ નવ કર્યું, તે જીવ્યાને ધિક્કાર. ૨૦
જેણે જગત માંહે અવતરી, કર્યો જશ પરાક્રમ નામ;
આ લોકમાં થાયે રૂડી કીર્તિ, પરલોકે શુભ ઠામ. ૨૧
એ આદિપુરુષ અવતર્યા, છે રઘુનંદન રામ;
ભૂભાર હરવા ધર્મસ્થાપન, કરવા સુરનાં કામ. ૨૨
છે હરિ ઈશ્વર ભગવાન એ, હું જાણું છું સાક્ષાત;
પણ હવે શરણ જવાય નહિ તે, સુણ સતી કહું વાત. ૨૩
કરી મારી સાથે કામના, યુદ્ધની શ્રીરઘુવીર;
સાગર ઉપર સેતુ બાંધી, આવ્યા આણી તીર. ૨૪

તે પૂરી ન કરું કામના, રઘુનાથ કેરી આજ;
જો સીતા સોંપું જઈ મળું, તો જાય મારી લાજ. ૨૫
એણે મારી સારુ શ્રમ કર્યો, મેળવ્યું દળ યુદ્ધ કામ;
હાવે પુરુષારથ શો માહરો, જો મળું જઈને રામ. ૨૬
માટે સુંદરી સુણુ નિશ્ચે કરવું, યુદ્ધ રઘુવર સાથ;
પામીશ રૂડી ગતિ જો થશે, મરણ હરિને હાથ. ૨૭
એ અમારા યુદ્ધ તણો યશ, વિસ્તાર થાશે જ્યાંહે;
મારા ગુણ પણ રામ સાથે, ગવાશે જગમાંહે. ૨૮
માટે સીતા નહિ આપું હવે, ઉદ્યમ કરું યુદ્ધ કાજ;
રઘુવીર કેરી કામના મારે, પૂરણ કરવી આજ. ૨૯
એવાં પુરુષારથનાં વચન, રાવણનાં સુણી નિરધાર;
રાણી મંદોદરી તણા મનમાં, ચિંતા વ્યાપી અપાર. ૩૦
ભાવિ તણું બળ વિચારી, પછે ગઈ નિજ ભોવન;
ત્યારે ગોપુર ઉપર ચઢ્યો રાવણ, લેઈ સભાના જન. ૩૧

વલણ

ગોપુર ઉપર સભાજન, લેઈ ચઢ્યો રાવણરાય રે;
ત્યાં માનભંગ થયો દશાનન, તેની કહું કથાય રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे
रावणमदोदरीसवादे चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

ગોપુર ચઢિયો અસુર ભૂપાળજી, જે છે ઊંચું ખટ દશ માળજી;
ત્યાં જઈ બેઠો સિંહાસનજી, પાસે ઊભા સેવક જન જી. ૧

ઢાળ

સેવકજન ઉપભોગ આપે, રાવણને તેણીવાર;
અલંકાર ઝળકે અંગના, મણિ હીરાજડિત અપાર. ૨
દશ શીશ ઉપર મુગટ ઝળકે, તેજ સૂરજ સમાન;
તે તેજના ચળકાટથી થઈ, દિશાઓ દીસમાન. ૩

ત્યારે વિભીષણે કહ્યું રામને, કંઈ કરવા કૌતુક કાજ;
પેલો ગોપુર ઉપર ચઢયો રાવણ, જુઓ તો મહારાજ. ૪
રઘુપતિએ દીઠો દશાનન, ઝળકે મુગટ દશ શીશ;
ત્યારે સુવેળ ગિરિ પર ચઢયા, સહુ સભા લેઈ જગદીશ. ૫
એક હસ્ત ઝાલ્યો વિભીષણે, બીજો ગ્રહ્યો હનુમંત;
તે શોભા જોવા લંકાની, ચઢયા સુવેળ ભગવંત. ૬
તે શિખર ઉપર સભા કરીને, બેઠા રઘુકુળચંદ્ર;
જ્યમ ઉદયાચળ પર બાળ સૂરજ, ઐરાવત પર ઇંદ્ર. ૭
સમાજ લેઈ ગિરિશિખર બેઠા, જાણે દેવસભાય;
સૃષ્ટિ સહિત જ્યમ વેદનારાયણ, એમ શોભે રઘુરાય. ૮
એમ વાનરવેષ્ટિત રામ બેઠા, સુવેળને શીશ;
ત્યારે શોભા જોઈ રાવણ તણી, ચઢી સુગ્રીવને મન રીસ. ૯
વંદી ચરણ રઘુવીરના ત્યાંથી, કૂદિયો કપિરાજ;
ઝડપ મારી રાવણ ઉપર, કર્યું મોટું કાજ. ૧૦
જ્યમ વજ્ર પડે પર્વતની ઉપર, એમ પડ્યો કપિનાથ;
ઝડપ મારી છત્ર પાડ્યાં, મુગટ બીજે હાથ. ૧૧
જ્યારે છત્ર મુગટ પાડ્યાં તદા. ગભરાયો વણું દશશીશ;
પછી સુગ્રીવને એક પાટુ મારી, ચઢી મનમાં રીસ. ૧૨
ત્યારે સુગ્રીવે એક મુષ્ટિ મારી, રાવણના રુદેમાંહે;
એમ એક ઘડી બે વીરને, મલ્લયુદ્ધ થયું છે ત્યાંહે. ૧૩
સોળ માળના ગોપુર ઉપર, થાય ભડાકા અપાર;
ત્યારે લંકામાંહે શોક પડિયો, થયો હાહાકાર. ૧૪
એક એકને પદઘાવ મારે, કરે મુષ્ટિપ્રહાર;
ગોપુર ઉપર ગર્જના થાય, હોકારે હોકાર. ૧૫
ત્યારે લોક કહે હનુમંત આવ્યો, જેણે બાળી લંક;
પાછો વળી શું વિઘ્ન કરશે? કપિ બળિયો નિઃશંક. ૧૬
રાવણે ઘાલ્યો બાથમાં, ઉમાપતિને ત્યાંહે;
સુગ્રીવે જાણ્યું પ્રાણ જાશે, અકળાયો મનમાંહે. ૧૭

પછે રાવણ કેરા કર વિષેથી, વછૂટ્યો જોઈ લાગ;
ત્યારે તરણિતન નાઠો તદા, તે મુકાવીને માગ. ૧૮
મૃગેંદ્ર કેરી ઝપટમાંથી, જાંબુક જેમ પળાય;
ઘરધણી જાગે ચોર ભાગે, એમ નાઠો રાય. ૧૯
જ્યમ સર્પમુખથી મુષક છૂટે, સુગ્રીવ નાઠો એમ;
સુવેળુ પર આવિયો, સુગ્રીવ કુશળ ક્ષેમ. ૨૦
સહુ કપિએ દીઠો રાયને, ત્યારે કર્યો જયજયકાર;
શ્રીરામે ચાંપ્યો હૃદય સાથે, વખાણ્યો બહુવાર. ૨૧
પછે સુવેળુથી ઊતરી, સ્વસ્થાન આવ્યા રામ;
જુથપતિ આદે સર્વ બેઠા, સભા કરી તે ઠામ. ૨૨

વલણ

સભા કરી તે ઠામ બેઠા, વિચારે રઘુવીર રે;
પછી વિભીષણની સાથે બોલ્યા. ગુણસાગર રણધીર રે. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे सुग्रीव रावणयोर्मल्लयुद्धकथनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

રાગ બિલાવલ

સભા કરીને રઘુપતિ બેઠા, પાસે લક્ષ્મણ હનુમંત;
સુગ્રીવ વિભીષણ પાસે બેસાડ્યા, જે રાજનીતિ ગુણવંત. ૧
શ્રીરામચંદ્ર છે ચતુરશિરોમણિ, સમર્થ રાજાધિરાજ;
રાજનીતિનો ધર્મ જ પાળે, લોક તણા હિત કાજ. ૨
સુણો વિભીષણ જુદ્ધ કર્યા વિણ, રાવણ તે નહિ માને;
એ સમજી સીતા નહિ આપે, માટે વિલંબ કરીએ શાને? ૩
ત્યારે વિભીષણ કહે મહારાજ સુણો, કંઈ ધીરજ મનમાં ધરીએ;
શામ દામ દંડ ભેદ કરીને, શત્રુને વશ કરીએ. ૪
શામ તે શત્રુને સમજાવી, વાત ન્યાયની કહીએ;
કોઈ શાણા પાસે શીખ જ કહાવી, ધીરજ ગ્રહીને રહીએ. ૫

તે ન માને તો દામ દેખાડી, કરીએ લાલચથી લાચાર;
તો લોભ થકી વેર જાય વીસરી, વશ વરતે નિરધાર. ૬
તે દામ થકી વશ થાય નહિ તો, કરીએ કંઈ છળભેદ;
તે માયાજાળમાં મોહ જ પામે, શત્રુ વશ થાય વેદ. ૭
એમ કશી વાતમાં કેદ ન આવે, ત્યારે દઈએ દંડ;
તે માને નહિ પછી માર વિના જે, મૂરખ લંપટ લંઠ. ૮
એમ સમય પ્રમાણે કારજ સાધવું, સુણીએ સીતાકાંત;
જ્યમ મંત્ર થકી વશ થાય મણિધર, ઉદકે અગ્નિ શાંત. ૯
આત્મજ્ઞાને ભવસાગર તરીએ, શમદમે જીતીએ મન;
વિવેકે જીતીએ કામ ક્રોધ મોહ, ભક્તિબળે ભગવન. ૧૦
સભા જીતે જ્યમ પંડિત તે, વ્યુત્પત્તિનું બળ ધરીને;
પાષાણ નીચે કર આવે, તે કાઢીએ કળે કરીને. ૧૧
માટે શા ભેદ કરીને સમજાવો, રાવણને નિરધાર;
વિષ્ટિ કરવા મોકલો જે હોય, ચતુરશિરોમણિ સાર. ૧૨
વાયક એવાં સુણી વિભીષણનાં, રાઘવ થયા પ્રસન્ન;
પછે સુગ્રીવ સામું જોઈને બોલ્યા, પ્રેમે હેત-વચન. ૧૩
અરે સુગ્રીવ જુઓ આપણા સાથમાં, હોયે ચતુર ગુણવંત;
તત્ક્ષણ તેને ખોળી કાઢો, જે જાણે કળા અનંત. ૧૪
લંકામાં તેને મોકલીએ, શિષ્ટાઈ કરવા ધીર;
એકલો જઈને પાછો આવે, એવો છે કો વીર! ૧૫
જ્યમ ગરુડ એકલો અમૃત લાવ્યો, દેવ પમાડ્યા હાર;
વળી ગુરુપુત્ર સંજીવની સાધીને, ગયો સ્વર્ગ મોઝાર. ૧૬
જ્યમ હનુમંત સિંધુ ઓળંગીને, સીતાની સુધ લાવ્યો;
અનેક વિઘ્ન ટાળીને વાટે, ઋષિમુખ ઉપર આવ્યો. ૧૭
એમ વિષ્ટિ કરી રાવણની સાથે, તુરત આવે આ ઠાર;
આપણા સાથમાં હોય એવો તેને, દેખાડો આ વાર. ૧૮
પછે સર્વે પરસ્પર જોવા લાગ્યા, વાનર રહેતા જેહ;
ત્યારે વિભીષણે દીઠો વાલીપુત્રને, અંગદ બેઠો તેહ. ૧૯

જ્યમ રત્નપરીક્ષક ખોળી કાઢે, ભારે હળવું નંગ;
તેને જોઈને વિભીષણ બોલ્યા, સાંભળીએ શ્રીરંગ. ૨૦
અંગદને મોકલો સર્વથા, શિષ્ટાઈ કરવા ત્યાંહે;
એ બળ લક્ષણ ગુણ સંપૂરણ છે, જાણે નીતિમાંહે. ૨૧
જ્યમ નવ ગ્રહમાં દિનકર તેજસ્વી, શસ્ત્રમાં સુદર્શન;
વિષધરમાં ધરણીધર જેવો, ખગમાં હરિવાહન. ૨૨
એમ વાનરમાંહે ચતુર છે અંગદ, નિશ્ચે જાણો રામ;
ત્યારે વિભીષણનાં એવાં વચન સાંભળી, હરખ્યા પૂરણકામ. ૨૩
પછે અંગદને આજ્ઞા કરી પોતે, ઊઠ્યો તેણીવાર;
રઘુવીર સન્મુખ કર જોડીને, વચન બોલ્યો નિરધાર. ૨૪
મને રાવણ સાથે વિષ્ટિ કરવા, મોકલો છો તે ઠામ;
પ્રભુ એમાં તે શું મુજને બતાવ્યું, ભારે મોટું કામ? ૨૫
મહારાજ રજા આપો તો બાંધી લાવું, રાવણને આંહે;
લંકા ઉખેડી ઊંધી કરીને, નાખું સાગર માંહે. ૨૬
ત્યારે શ્રીરઘુવીર હસીને બોલ્યા, થઈ ચિત્ત માંહે પ્રસન્ન;
રાવણ પાસે વિષ્ટિ કરવા, જા તું વાલીતન. ૨૭
જો માને રાવણ તો સારું, કહેતાં નીતિ વિચાર;
નહિ તો જુદ્ધ કરીને મારશું, અંતે એ નિરધાર. ૨૮
એવું સાંભળી અંગદ ચાલ્યો, વંદી રઘુપતિ પાય;
ઓચિંતો લંકામાં આવ્યો, વાલીપુત્ર મહાકાય. ૨૯
સભા કરીને રાવણ બેઠા, ત્યાં આવ્યો બળવંત;
અંગદને જોઈ સહુ સભા ખળભળી, શું આવ્યો હનુમંત? ૩૦

વલણ

હનુમંત જાણી ભય પામ્યા સર્વે, રાવણ ડરપ્યો મન રે;
સભાસ્થંભ પૂંઠે રાખી અંગદ, કરી બેઠો પૂંછાસન રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे रावणसभायां
विष्टिकरणार्थ अंगदागमनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો

રાગ આશાવરી

રાવણ કેરી સભા મધ્યે, આવ્યો વાલીકુમાર;
તે જોઈ સહુ ભય પામિયા, કરે માંહોમાંહે વિચાર. ૧
છત્ર મુગટ એકે પાડિયાં, બાળ્યું નગર હનુમંત;
વળી આ કો ત્રીજો વાનર આવ્યો, દીસે છે બળવંત. ૨
ત્યારે અંગદ કહે અલ્પ્યા પરજન આવે, મળવાને વિખ્યાત;
તે સભા મૂરખ જાણજો, જે ન પૂછે આદર વાત. ૩
એમ કહીને રાવણ સન્મુખ, બેઠો વાલીતન;
સ્તંભ પૃષ્ઠે રાખીને કર્યું, ગોળ પૂંછાસન. ૪
રાવણના કરતાં ઊંચે આસન, બેઠો થઈને ધીર;
તૃણ માત્ર લેખવતો નથી, એ અસુરને મહાવીર. ૫
ત્યારે રાવણ હસીને બોલિયો, કહે કપિ, તું છે કોણ?
કોણે મોકલ્યો? તું કેમ આવ્યો? સભામાં નિર્વાણ. ૬
વાલીસુવન કહે દશાનન, મુજ નામ અંગદ આજ;
હું દૂત શ્રીરઘુવીરનો, આવ્યો વિષ્ટિ કરવા કાજ. ૭
હાવે સીતા આપી રામને, જો મળો લંકારાય;
મૃત્યુ તમારું ઊગરે ને, રાજ નિર્ભય થાય. ૮
હે દશાનન, આ દેહ પામી, વરતે નિર્મળ મન;
વિસ્તાર પામે જગતમાં જશ, તેનું જીવ્યું ધન્ય. ૯
સદ્બુદ્ધિએ સદા વિવેકે, ધરીએ તે અંતર જ્ઞાન;
સતપુરુષનો સંગ કરીએ, ટાળીએ અજ્ઞાન. ૧૦
નવ કહીએ કોઈને દુષ્ટ વાયક, ન કરીએ હેલન;
સર્વેનું રૂડું ચિંતવીએ, જ્યમ સુખી હોયે જન. ૧૧
પરાયા ગુણને વંદીએ, વળી કરીએ પરઉપકાર;
આત્મા જોઈને એક સહુ, કરીએ સારાસાર વિચાર. ૧૨

કામ ક્રોધ ને લોભ મત્સર, હોય અંતર માંહે;
તેહને શત્રુ જાણીએ, ટાળીએ તત્ક્ષણ ત્યાંહે. ૧૩
આ અશાશ્વત દેહ જાણીને, ટાળીએ અશુભ આચર્ણ;
હું કરતા અભિમાન મૂકી, રહીએ હરિને શર્ણ. ૧૪
ગુણદોષથી નિર્બંધ થઈને, વરતીએ સંસાર;
જળ વિષે રહે છે કમળ પણ, નવ થાય સ્પર્શ લગાર. ૧૫
ઇંદ્રિયો નિયમે રાખીએ, સત્કર્મથી નિર્વાણ;
ભગવદ્દભજનમાં યોજના, મન તણી કરીએ જાણ. ૧૬
રમીએ આત્મારામમાં, તજીએ વિષયની આશ;
પ્રપંચ મિથ્યા માનીએ, જે અસદ્દ જગદાભાસ. ૧૭
પરનિંદા પરહિંસા સ્વપ્ને, ચિંતવીએ નહિ મન;
પરદારા પરધન વિષે ચિત્ત, નવ રાખીએ રાજન. ૧૮
સદ્દગુરુ વચન વિશ્વાસ ધરીએ, રાખીએ સદ્દભાવ;
સતસમાગમ નિત સેવીએ, ભવસિંધુ તરવા નાવ. ૧૯
ક્લેશ કાળ દુઃખ આવે પણ, નવ મૂકીએ સ્વધરમ;
યથાન્યાયે રાજ્ય કરીએ, રાખીએ શમ દમ. ૨૦
દયા ક્ષમા ઉપરતિ શાન્તિ, ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્ય;
આનંદ સદ્દવિદ્યા સમાધિ, રાખીએ અનુરાગ. ૨૧
વિદ્યા તન ધન રૂપ યૌવન, ન કરીએ અભિમાન;
કાળે કરીને ભોગ સર્વે, નાશ થાય નિદાન. ૨૨
કોઈસમે મહા સુખ પામીએ, ત્યારે ગર્વ ન કરીએ વીર;
કો સમે દુઃખદરિદ્ર આવે, મૂકીએ નહિ ધીર. ૨૩
તે માટે હો લંકાપતિ, મુજ વચન માનો સત્ય;
રઘુનાથ સાથે કરો પ્રીતિ, એ જ સાચી મત્ય. ૨૪
છે રામ કેવળ ગુણનિધિ, વળી દીનવત્સલ એહ;
ગુણદોષ શરણાગત તણા, મન લાવશે નહિ તેહ. ૨૫
માટે કરો મૈત્રી સર્વ ભાવે, ધારી મનમાં ધીર;
એક બાણ ને એક પત્નીવ્રત, એક વચન શ્રીરઘુવીર. ૨૬

તે માટે આપો જાનકી, કરો રામ સાથે પ્રીત;
નિરભય થકી વરતો પછે, ભોગવો રાજ અભીત. ૨૭
એવાં વચન સુણી અંગદ તણાં, બોલિયો રાવણરાય;
અલ્યા કપિ હું સર્વજ્ઞ છું, મને શી કરે શિક્ષાય? ૨૮
ધણી રામની મોટપ કરી, તું વખાણે શું કીશ;
પણ ત્રિભુવનમાં મુજ સમો, કોણ છે બળિયો ઈશ? ૨૯
મેં દેવ જીતી વશ કર્યા, વળી લોકપતિ આધીન;
હું રામને ક્યમ નમું હાવે? પામે પ્રભુતા હીન. ૩૦
એ રામથી શું થવાનું છે? શો કરશે ઉપકાર!
નિજ કરમથી સુખ દુઃખ સર્વે, ભોગવે સંસાર. ૩૧
તું કહેશે એ ભગવાન છે, પણ અમારે શું કામ?
અમો ઉપાસક છું શિવ તણા, ક્યમ નમું જઈને રામ? ૩૨
મેં વેર બાંધ્યું રામ સાથે, લાવ્યો સીતા નાર;
હાવે જઈને હું મળું તો. કરે સહુ ધિક્કાર. ૩૩
કહેશે ડર્યો એ રામથી, જઈ મળ્યો રાવણરાય;
જો પશ્ચિમ ઊગે સૂર્ય પણ કપિ, કામ એ નવ થાય. ૩૪
જ્યમ દંત ગજના નીકળ્યા તે, ન ચોંટે ફરી ઠામ;
મેં વેર કીધું રામ સાથે, શીશ સાટે કામ. ૩૫
જ્યમ કૃપણ ધન ભોરિંગ મણિ, સિંહમૂછ કેરો વાળ;
તે જીવતાં કર નવ ચઢે, એમ જાણજે કપિબાળ. ૩૬
જઈ કહે તારા રામને, કરગરે નહિ થાય કામ;
હું જીવતાં સીતા તણું મુખ, દેખશે નહિ રામ. ૩૭

વલણ

એમ નહિ દેખે મુખ સીતાનું, હું જીવતાં નિરધાર રે;
એવાં વચન સુણી રાવણ તણાં, પછે બોલ્યો વાલીકુમાર રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे
रावणांगदसंवादो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

અંગદ બોલ્યો સુણ રાજન જી, આવડો ગર્વ કરે શું મન જી !
નથી ઓળખનો રામનું રૂપ જી, જોને વિચારી અંતરમાં ભૂપ જી.

ઢાળ

જો વિચારી મન ભૂપતિ, એ મનુષ્ય ન હોયે રામ;
એવું પરાક્રમ નવ થાય બીજે, ઈશ્વર કેરું કામ. ૨
તું જેનું આરાધન કરે, જે સદાશિવ ભગવાન;
તે પણ ભજે છે રામને, નિત્યે ધરે છે ધ્યાન. ૩
એ તારા સ્વામી તણા સ્વામી, જો વિચારી પેર;
માટે સ્વામીદ્રોહી થઈશ તું, કરી રામ સાથે વેર. ૪
ઇંદ્ર બ્રહ્મા લોકપતિ, જેની માને છે આજ્ઞાય;
જેના કટાક્ષે કાળ કંપે, તે છે એ રઘુરાય. ૫
શિવસનકાદિક શેષ જેનું, ધરે જોગી ધ્યાન;
ગુણ ગાય નિર્મળ વેદ જેના, તે સ્વયં ભગવાન. ૬
તે રામશું તું મૈત્રી કર, હે દશાનન મતિ મૂઢ;
જે કર્તું અકર્તું કરવા સમર્થ, ગતિ જેની ગૂઢ. ૭
ઉત્પત્તિ પાલન સૃષ્ટિનું, સંહાર કરતા જેહ;
સર્વના કારણ એ અકારણ, રામ કહીએ તેહ. ૮
તે ભક્ત માટે અવતર્યા, ઉતારવા ભૂભાર;
ધર્મનું સ્થાપન કરવા, દુષ્ટનો સંહાર. ૯
અપરાધ કોટી કરી પ્રાણી, શરણ આવે જેહ;
તેના દોષ સર્વે દૂર કરીને, અભય આપે એહ. ૧૦
તે પ્રાણીને કરે પોતાનો, એવા શરણવત્સલ નાથ;
કલ્યાણ થાશે દશાનન, કર મૈત્રી રઘુવીર સાથ. ૧૧
ત્યારે રાવણ કહે રે અલ્યા મર્કટ, છાનો રહે નિરધાર;
તારા રામને હું જાણું છું, શું વખાણે બહુ વાર ? ૧૨

અલ્યા બંદીજન થઈ રામનો, વશ વખાણે જ્યમ ભાટ;
કીર્તિ કરવા નીકળ્યો શું ? બોલે બારે વાટ. ૧૩
હું જાણું છું એનું પરાક્રમ, એ શું કરશે કાજ ?
જેણે વાનરશું મૈત્રી કરી, એ ન હોયે ક્ષત્રીરાજ. ૧૪
વનમાંહે વનફળ આહાર કરીને, થયો નિર્બળ દેહ;
વળી વાનરસેન્યા મેળવી, શું યુદ્ધ કરશે એહ ? ૧૫
અલ્યા રાવણ મ્હારું નામ, મુજને શો કરે તું બોધ ?
હું પંડિત કેરો પંડિત છું, વળી ક્રોધ કેરો ક્રોધ. ૧૬
તૃણ નાખે જ્યમ આગ્નિ ઉપર, શિવ ઉપર પંચ બાણ;
એમ શીખ તારી મારી ઉપર, થાય મિથ્યા વાણ. ૧૭
અલ્યા મશક મુજને શીખવે શું, હું નથી અજ્ઞાન;
તમો જાણો છો જે છળ કરીને, છેતરીએ બળવાન. ૧૮
પણ જુદ્ધ કર્યા વિણ નહિ આપું, જાનકીને આજ;
જઈ કહે તારા રામને, કરગરે નહિ થાય કાજ. ૧૯
અલ્યા મર્કટ કહે મુજને, પિતા તારો કોણ ?
એવાં વચન સુણી રાવણ તણાં, પછે અંગદ બોલ્યો વાણ. ૨૦
અરે પાપી, મારા પિતાને, હજુ જાણતો નથી તુંય;
જેણે તુંને કાખમાં ઘાલ્યો, ગયો ભૂલી શુંય. ૨૧
પછે ચાર નિધિમાં સ્નાન કરીને, આવ્યો પાછો ઘેર;
તને બાંધિયો મુજ પારણે, મેં મારિયો બહુ પેર. ૨૨
અધોમુખે ત્યાં રાખિયો, ચોરને બાંધે જ્યમ;
મુખ માંહે મેં પદપ્રહાર કીધા, ગયો ભૂલી ક્યમ ? ૨૩
પૌલસ્ત્યમુનિએ આવીને, મુકાવ્યો માગી ભીખ; .
અપમાન પામ્યો અતિ ઘણું, તોયે ન લાગી શીખ. ૨૪
તે વાલી કેરો પુત્ર હું, મુજ નામ અંગદ જાણ;
અયોધ્યાપતિ રઘુવીરનો હું, દૂત છું નિરવાણ. ૨૫
તુજ રુદ્રે પરથી ધનુષ્ય લેઈને, જેણે કીધું ભંગ;
ત્યાં માન મોડી રાયનાં, સીતા વર્યા શ્રીરંગ. ૨૬

એક બાણે મારી તાડિકા, સુબાહુ આદે અસુર;
ત્યાં વીશકોટી પિશીતાસન, મારી કીધા ચૂર. ૨૭
તારી ભગિની શૂર્પણખા કરી, કરણનાસારહિત;
ખર દૂખર ત્રિશિરા મારિયા, ચૌદસહસ્ર રાક્ષસ સહિત. ૨૮
તે રામની અર્ધાંગના, તું હરી લાવ્યો જાંબુક;
તે સુખે કયમ રહેશો હવે ભાઈ? પડી મોટી ચૂક. ૨૯
જ્યમ હોમશાળા માંહેથી, પુરોડાશ લેઈ જાય શ્વાન;
એમ હરી લાવ્યો જાનકી, તસ્કર થઈ અજ્ઞાન. ૩૦
હાવે ખોળી મારગ ચોરનો, આવ્યા સુવેળુ ભગવંત;
તે રાજ આપશે વિભીષણને, લેશે તારો અંત. ૩૧
અલ્યા મૂરખ રાવણ, કરી નાખ્યા વેદના તેં ખંડ;
તે માટે રઘુવીર અવતર્યા છે, દેવા તુજને દંડ. ૩૨

વલણ

દંડ દેશે અંત લેશે, જ્યારે કોપશે જગદીશ રે;
એવાં વચન અંગદનાં સાંભળી, પછે ચઢી રાવણને રીસ રે. ૩૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे
रावणांगदसंवादो नाम अष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો

રાગ મારુ

ઘણું ક્રોધે ચઢ્યો દશાનન, રીસે રાતાં થયાં છે લોચન;
અગ્નિમાં ઘૃત હોમે જ્યમ, જ્વાળા નખશિખ લાગી ત્યમ. ૧
અલ્યા વનચર બોલ વિચારી, વારેવારે શું કહે છે વિસ્તારી;
લાજ લોપી બોલે છે ધૂર્ત, સાંખી રહું છું જાણીને દૂત. ૨
અલ્યા રાવણ મારું નામ, નથી દીઠાં તેં મારાં કામ;
બંધીવાન કીધા મેં દેવ, તેની પાસે કરાવું છું સેવ. ૩
નંદનવનમાં પુષ્પ અપાર, ઇંદ્ર ગૂંથી લાવે છે હાર;
મારાં વસ્ત્ર ધૂએ છે કૃશાનુ, ધરે દીપક નિત્યે ભાનુ. ૪

મારું પાણી ભરે રસ-ઈશ, ચંદ્ર છત્ર ધરે મુજ શીશ;
લખે દફતર સરસ્વતી નાર, વાયુ પૂંજે વાળે મુજ દ્વાર. ૫
પુરોહિત બ્રહ્મા કહેવાય, નિત્ય નારદ તુંબર વાય;
મારા ઇષ્ટદેવ મહાદેવ, કરું ત્રિકાળ જેની સેવ. ૬
તેવો રાવણ હું બળવંત, આણું નર-વાનરનો અંત;
ત્યારે અંગદ કહે મતિપાપ, શીદ મિથ્યા કરે છે આલાપ? ૭
એક કપિબળ નં થયું સહન, જેણે ઉજાડ્યું અશોકવન;
જેણે રાક્ષસ માર્યા અપાર, સાત પુત્રશું અખેકુમાર. ૮
ગયો લંકા બાળીને કુશળ, ત્યારે ક્યાં ગયું'તું તુજ બળ?
એવા અનેક કપિ છે બળિયા, રામદૂત તે ન જાય કળિયા. ૯
જે રામ ત્રિભુવનપતિ, તેને મનુષ્ય જાણે મંદમતિ;
જ્યમ વેકળો ગંગા સમાન, તે ન હોય ક્યારે અજ્ઞાન. ૧૦
ઐરાવત ને બીજા માતંગ, ઉચ્ચૈઃશ્રવા ને અન્ય તુરંગ;
જ્યમ આગિયો ને વળી ભાનુ, ક્યમ દાદુર ને ગરુડ સમાન? ૧૧
વાયુનંદન વાનર અન્ય, પશુ બીજાં ને શંભુવાહન;
જ્યમ પારસ ને પાષાણ, કલ્પવૃક્ષ બીજાં તરુ જાણ. ૧૨
જ્યમ ભૂમિસર્પ ફણીપાળ, ના'વે સમાન બક ને મરાળ;
એમ રામને માનુષ આન, તેને મૂરખ જાણે સમાન. ૧૩
અલ્યા પામી તું શિવ વરદાન, તેણે મસ્ત થયો કરે માન;
આદિ માયા ભવાની છે સીતા, લેશે ભોગ તમારો અભીતા. ૧૪
રણમંડળમાં કરશે કુંડ, તેમાં હોમશે રાક્ષસ રૂંડ;
પૂર્ણાહુતિ સમે કરી રીસ, શ્રીફળવત્ હોમશે દશશીશ. ૧૫
તું વનચરને મારવા કિરાત, આવ્યા સુવેળુએ જગતાત;
એવું કહ્યું જ્યારે અંગદ યોધ, બોલ્યો રાવણ કરીને ક્રોધ. ૧૬
અલ્યા પામર મર્કટ જાત, એ રામે માર્યો તુજ તાત;
આપ્યું સુગ્રીવને એ રાજ, દાસ થઈ કરે તેનું કાજ. ૧૭
એવા રામને સ્વામી ગણિયો, હજુ રહ્યો તું પિતાનો રણિયો;
તારી માએ કર્યો વ્યભિચાર, તને પુત્રને છે ધિક્કાર. ૧૮

તારા વેરી સુગ્રીવ ને રામ, તેનો થઈ રહ્યો છું તું ગુલામ;
માટે સેવા મૂકી રામચરણ, જો તું આવે મારે શરણ. ૧૯
તો સુગ્રીવને મારું આજ, તને આપું કિષ્કિંધાનું રાજ;
અંગદ કહે કરે મિથ્યા વક્ત, તારો પુરુષારથ જાણે છે જગત. ૨૦
સહસ્રાર્જુને બાંધીને રાખ્યો, બળિરાજાએ કારાગૃહે નાખ્યો;
બળિરાયની દાસી એક બાળી, નાખ્યો કંદુકવત્ ઉછાળી. ૨૧
મુજ પિતાએ ઘાલ્યો કક્ષ, તે તું રાવણ જો પરતક્ષ;
ત્યારે કયાં ગયું'તું તુજ બળ? હવે મિથ્યા બકે છે બ્યંડળ. ૨૨
મારા તાતને દેવ વખાણે, પામ્યા પરમ ગતિ રામબાણે;
કાળના કાળ ઈશ્વર એવ, કરે શિવ બ્રહ્મા જેની સેવ. ૨૩
છે અખંડ એક અવિનાશ, એવું જાણી થયો છું દાસ;
હવે તુજને મારવા રામ, થયા સત્વર પૂરણકામ. ૨૪
જ્યારે કોપશે શ્રીજગદીશ, રણમાં રડવડશે તુજ શીશ;
મૂરખને શીખ દઈએ શાને? દંડ દીધા વિના નવ માને. ૨૫
શું કરું જો આજ્ઞા નથી રામ, બાકી મારું તને આ ઠામ;
એવાં વચન અંગદનાં વિરોધી, સુણી બોલ્યો દશમુખ ક્રોધી. ૨૬
અલ્યા મારવા ઇચ્છે છે મુજ, જોઈએ કેટલુંક બળ છે તુજ;
દેખાડ પરાક્રમ તારું, નહિ તો હવડાં હું તુજને મારું. ૨૭
થયો ઊભો અંગદ મહાકાય, સભામાંહે રોપ્યો એક પાય;
પછે બોલ્યો કરી પણ તેહ, સુણ રાવણ કહું છું એહ. ૨૮

દોહા

અંગદ કહે સુણ દશવદન, ડગાવે જો મુજ પાય;
તો જીત્યો તું સર્વથા, હાર્યા શ્રીરઘુરાય. ૨૯
પછે યુદ્ધ કરશે નહિ, જશે રામ અવધપુરમાંહે;
કપિ સહુ નિજ સ્થાનક જશે, પછે રહ્યા જાનકી આંહે. ૩૦
મેં પણ કર્યું શ્રીરઘુપતિબળે, જો ઉપાડે મુજ પાય;
તો હું તારો સેવક થઈ રહું, સત્ય વચન કહું રાય. ૩૧

સોરઠા

એવું પણ સુણી રાવણરાય, આજ્ઞા કરી સહુ જોધને;
તે વળગ્યા અંગદ પાય, પણ લેશ માત્ર હાલે નહિ. ૩૨
ચઢ્યો અસુરને શ્વાસ, ચરણ અંગદનો નવ ખસ્યો;
પછે બેઠા થઈને નિરાશ, જ્યમ મેરુ અચળ ચળે નહિ. ૩૩
જ્યમ જાનકી સ્વયંવર ઠાર, ચળ્યું ન ત્ર્યંબક શિવ તણું;
એમ રાવણસભા મોઝાર, પદ રોપી અંગદ રહ્યો. ૩૪
જ્યમ કામી તણા મોહમંત્ર, ચળે ન મન સતી નારનું;
જ્ઞાની ચિત્ત સ્વતંત્ર, ડગે ન જોઈ સંસારદુઃખ. ૩૫
જુઓ રામકૃપાનો પ્રતાપ, નિર્બળ થાય બળિયો ઘણું;
સ્પર્શતાં કપિપદ આપ, હરણ થયું બળ અસુરનું. ૩૬

રાગ મારુ

એમ જોદ્ધા થાક્યા સર્વ, બળ ભાગ્યું ને ઊતર્યો ગર્વ;
ઊઠ્યો રાવણ તેણીવાર, અલ્યા એ કપિના શા ભાર? ૩૭
આવ્યો ચાલી જ્યારે દશાનન, ત્યારે વિચાર્યું અંગદે મન. ૩૮
પણ કડણ કર્યું છે મેં આજ, કદાપિ થાય વિપરીત કાજ;
એ રાવણ બળિયો પ્રકાશ, એણે કરમાંહે તોળ્યો કૈલાસ. ૩૯
માટે જુક્તિ કરું ઉત્કર્ષ, મુજ ચરણ કરે નહિ સ્પર્શ;
પદ ગ્રહવા આવ્યો દશાનન; હસી બોલ્યો વાલીનો તન. ૪૦
અલ્યા શીદ નમે મુજ ચરણ? તેથી નહિ ઊગરે તુજ મરણ;
માટે રામચરણ જઈ લાગ્ય, ઊગરે મૃત્યુ અભયવર માગ્ય. ૪૧
એવું સુણી થોભ્યો દશશીશ, લાગ્યો મનમાં ચઢી ઘણી રીસ;
કર્યો હોકારો તેણીવાર, બાંધી ઝાલો કપિને નિરધાર. ૪૨
અંગદને મારવા બોલ્યો ત્રાડી, શસ્ત્ર વીજળી સરખું કાઢી;
કરી ગર્જના વાલીતન, સભામાંહે કોપ્યો બળવંત. ૪૩
રાવણના હૃદય મોઝાર, કર્યો અંગદે પુચ્છનો પ્રહાર;
ચરણઅંગૂઠે મુગટ ઉડાવ્યો, પદપ્રહારે અસુરને તાડ્યો. ૪૪

જ્યાં સુવેળુએ બેઠા રામ, મુગટ જઈ પડ્યા તેણે ઠામ;
ત્યારે સર્વે વિચાર્યું મન, આ પરાક્રમ વાલીતન. ૪૫
ચૌદ કોશનો સભામંડપ, રચ્યો વિશ્વકર્મા કરી ખપ;
અંગદે સ્થંભ ઝાલ્યા હાથે, મંડપ ઉખેડી લીધો માથે. ૪૬
કર્યા મૂર્છિત રાક્ષસ સર્વ, ઉતાર્યો દશશીશનો ગર્વ;
ત્યાંથી કૂદીને મારી ફાળ, આવ્યો સુવેળુએ તતકાળ. ૪૭

વલણ

તતકાળ અંગદ આવ્યો સુવેળુ, સભામંડપ લેઈ શીશ રે;
દૂરથી દીઠો આવતો, ત્યારે વિસ્મય પામ્યા જુગદીશ રે. ૪૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीरामसामीप्य अंगदागमन नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

અંગદ આવ્યો મંડપ લેઈ શીશજી, આશ્ચર્ય પામ્યા તે જોઈ જુગદીશજી;
આવી લાગ્યો પ્રભુને પાય જી, મંડપ મૂક્યો રામસભાય જી. ૧

ઢાળ

રામસભાની ઉપર મૂક્યો, મંડપ તેણીવાર;
સાષ્ટાંગ કરી પછી રામચરણે, લાગ્યો વાલીકુમાર. ૨
પછી અંગદને ઉઠાડીને, ચાંપ્યો હ્રદે રઘુનાથ;
વારંવાર વખાણ કરીને, મસ્તક મૂક્યો હાથ. ૩
જે દશાનનના દશ મુગટ, ઉડાડ્યા વાલીતન;
તે વહેંચી આપ્યા રામે સહુને, સુણો શ્રોતાજન. ૪
વિભીષણ સુગ્રીવ હનુમંત, અંગદ જાંબુવાન;
નળ નીલ શરભ ગવાક્ષ સુષેણ, વીર મહાબળવાન. ૫
એમ મણિજડિત તે મુગટ ઘાલ્યા, દશે જણને શીશ;
સહુ સભા સુણતાં બોલિયા પછી, અંગદશું જુગદીશ. ૬

અરે ભાઈ કરશે રાજ વિભીષણ, જ્યારે લંકામાંહે;
ત્યારે મંડપ વિણ એ સભા સર્વે, શોભશે નહિ ત્યાંહે. ૭
તે માટે જઈ મૂકી આવ પાછો, હતો તેમનો તેમ;
વિરંચિકૃત બીજા થકી, નીપજે એવો કેમ ! ૮
એવું સુણી મંડપ લેઈ ચાલ્યો, ત્યાંથી વાલીકુમાર;
હતો તેમ રોપીને આવ્યો, ક્ષણું ન લાગી વાર. ૯
અંગદે કહ્યું પછી રામને સહુ, રાવણનું વર્તમાન;
મેં શિખામણ દીધી ઘણી પણ, ન માને અજ્ઞાન. ૧૦
પયસ્નાન કરાવિયે કાગને પણ, રાજહંસ ન થાય;
પાઈએ પન્નગને પયશર્કરા, મુખ થકી વિષ ન જાય. ૧૧
ઢોલ મૂરખ ને પશુ વળી, દુર્મુખી જે નાર;
એ દંડ વિણ માને નહિ, એને મારનો અધિકાર. ૧૨
તે માટે સુણો મહારાજ હાવે, નિશ્ચે કરવું યુદ્ધ;
પામશો નહિ એમ સીતાને, આદર્યા વિણ વિરુદ્ધ. ૧૩
એવાં વચન સુણી અંગદ તણાં, ત્યારે કોપ્યા શ્રીરઘુનાથ;
તત્પર થયા સંગ્રામ કરવા, ધનુષ્ય લીધું હાથ. ૧૪
કોદંડની પ્રત્યંચા ચઢાવી, કર્યો છે ટંકાર;
બ્રહ્માંડ સર્વે ખળભળ્યું, ગિરિ સિંધુ ભૂકંપાર. ૧૫
સહુ સૈન્યને આજ્ઞા કરી, કપિપતિ સુગ્રીવ જેહ;
જય બોલાવી રઘુવીરની, તત્પર થયા સહુ તેહ. ૧૬
ભભુકાર વ્યાપ્યો દશ દિશા, સિંહનાદ કરતા કીશ;
ગિરિ વૃક્ષ ગ્રહીને ઊછળ્યા, કપિ પાડતા મુખ ચીસ. ૧૭
કોટ ઉપર કપિ ચઢિયા, કરે મહા ઘુંબાણ;
કાંગરા તોડી કોટના, મારતા પૂરમાં જાણ. ૧૮
હળમેખળ લંકામાં થયું, સહુ કરે હાહાકાર;
તે ખબર સાંભળી રાવણે, મોકલ્યું સૈન્ય અપાર. ૧૯
પછી અસુર ને વાનર તણું, યુદ્ધ થવા લાગ્યું ત્યાંહે;
ઊભે દળની પદરજે, અંધકાર થયો નભ માંહે. ૨૦

તે સમે રાવણ ગોપુર ઉપર, ચઢ્યો જોવા યુદ્ધ;
સંગ્રામ દારુણ થાય છે ત્યાં, અસુર કીશ વિરુદ્ધ. ૨૧
અનેક રાક્ષસ શસ્ત્ર ગ્રહીને, નીકળ્યા પુર બહાર;
વાનરનાં પૂતળાં કરીને, બાંધ્યાં પગ મોઝાર. ૨૨
તે સર્વમાં સેન્યાપતિ, ધૂમ્રાક્ષ ચઢિયો ત્યાંહે;
તેણે અનેક વાનર મારિયા, રામની સેન્યા માંહે. ૨૩
તે સમે મોટું વૃક્ષ લેઈને, ધાયો મારુત તન;
ધૂમ્રાક્ષનો રથ ભંગ કરી, સારથિ પમાડ્યો પતન. ૨૪
તે ત્રિશૂળ ગ્રહીને ધાયો તદા, હનુમંત ઉપર જાણ;
એક મુષ્ટિ મારી મારુતિએ, હર્યા તેના પ્રાણ. ૨૫
જ્યમ પક્વ મૃદ ઘટ થાય ચૂરણ, એમ પડિયો દેહ;
તે ખબર રાવણને થઈ ત્યારે, ખેદ પામ્યો તેહ. ૨૬
પછી વજ્રદૃષ્ટિ મોકલ્યો, તેણે કર્યું યુદ્ધ અપાર;
ત્યારે વાલીસુત ધાયો તદા, મારતો અગણિત માર. ૨૭
ગિરિ વૃક્ષ ને પાષાણ લેઈને, પ્રહાર કરતો જાણ;
તે નિવારણ કરતો તદા, ત્યાં અસુર મૂકી બાણ. ૨૮
એક વૃક્ષ મોટું કર વિષે, લઈ ઝાપટયું નિરધાર;
વજ્રદૃષ્ટિ કર્યો ચૂરણ, ગાજ્યો વાલીકુમાર. ૨૯
ત્યાર પછી આવ્યો અસુર, અંકપરણ એવું નામ;
મારુતિએ પદપ્રહાર કીધો, તેને માર્યો ઠામ. ૩૦
ત્યારે અસુરસેના હાર પામી, હવો તવ સંહાર;
તે જાણીને દશમુખને, મન થયો શોક અપાર. ૩૧

વલણ

શોક થયો દશમુખના મનમાં, ચિંતા કરતો અપાર રે;
પછે પિતા કેરી આજ્ઞા માગી, ચઢચો ઇંદ્રજિત કુમાર રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे
वानरासुरसंग्रामो नाम दशमोऽध्याय ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો

રાગ મારુ

ચઢ્યો ઇંદ્રજિત મહા જોધ, જેનો સમર ત્રિલોક વિરોધ;
વાજે વાજિંત્ર નાના પ્રકાર, બેઠો રથ માંહે સતીકુમાર. ૧
ચતુરંગણી સેના સાથ, ઘણાં શસ્ત્ર ગ્રહ્યાં છે હાથ;
આવ્યો રણમાં જ્યારે ઇંદ્રજિત, નાઠા વાનર પામી ભીત. ૨
ઇંદ્રજિતે કર્યો સિંહનાદ, ચઢ્યો સુગ્રીવ સુણતાં સાદ;
કરમાં ગ્રહી વૃક્ષ પાષાણ, કૂદ્યા કપિ કરતા બુંબાણ. ૩
ગાજીને રામ કહેતા કીશ, મારે મુષ્ટિ અસુરને શીષ;
ઇંદ્રજિત સામો સુગ્રીવ, વઢે બન્યો બળના શિવ. ૪
જાંબુમાલી સામા હનુમંત, જંઘ-અસુર ને જાંબુવંત;
સુષેણ ને વિદ્યુતમાલી, મહોદર સામો સુત વાલી. ૫
શુક સારણ ને નળ નીલ, અતિકાય રશભ બળ શીલ;
એમ ભીરુ ભડે છે અપાર, એક એક ન પામે હાર. ૬
થયો અતિ દારુણ સંગ્રામ, મોટા મહારથી મૂકે મામ;
એમ કરતાં નિશા પડી ત્યાંહે, અંધકાર થયો નભ માંહે. ૭
ત્યારે કોઈએ નવ ઓળખાય, ત્યાં અસુર કપિ અફળાય;
પછે ઇંદુ ઊગ્યો છે આકાશ, ત્યારે થયો સર્વત્ર પ્રકાશ. ૮
યુદ્ધ કરવા માંડ્યું ઇંદ્રજિત, કરે બાણની વૃષ્ટિ અમિત;
જઈ આકાશમારગમાંહે, ઇંદ્રજિત અદૃશ્ય રહ્યો ત્યાંહે. ૯
ત્યાંથી મારે બાણ સઘન, જાણે વરસે છે પરજન્ય;
વાગે આવી કપિને શીશ, કૂદે ઊછળે પાડે ચીસ. ૧૦
ત્યારે બોલ્યા પુરુષપુરાણ, જુઓ આવે છે ક્યાંથી બાણ!
જોયું હનુમંતે નભ માંહે, મેઘનાદ જડ્યો નહિ ત્યાંહે. ૧૧
પછે કોપ્યો તે અસુરકુમાર, સર્પાસ્ત્ર મૂક્યું તેણીવાર;
કોટી સર્પ થયા ઉત્પન્ન, તેણે બાંધ્યાં કપિનાં તન. ૧૨

પડી અચેત સેન્યા માત્ર, કર્યાં બંધન સહુનાં ગાત્ર;
વાગ્યાં રામલક્ષ્મણને બાણ, પડ્યા અચેત થઈ નિરવાણ. ૧૩
પોતે કરવા પ્રભુ મંત્ર સત્ય, આવ્યા બંધનમાં રઘુપત્ય;
પરાક્રમ કરી એવું અમિત, ઊતર્યો પૃથ્વી ઉપર ઇંદ્રજિત. ૧૪
તેણે મૂર્છિત દીઠા સર્વ, ત્યારે વાધ્યો મનમાં ગર્વ;
મુખ્ય અસુરનાં મૃતક શરીર, લેવડાવીને ચાલ્યો વીર. ૧૫
વાજે વાજિંત્ર બહુવિધ ત્યાંહે, ઇંદ્રજિત આવ્યો પુરમાંહે;
કહ્યા રાવણને સમાચાર, ત્યારે મનમાં હરખ્યો અપાર. ૧૬
ચાંપ્યો પુત્રને રુદયા સાથ, વખાણે ઘણું લંકાનાથ;
પછે ત્રિજટાને બોલાવી, આપી આજ્ઞા કહ્યું સમજાવી. ૧૭
બેસાડી પુષ્પ વિમાન માંહે, લેઈ જા સીતાને રણ જ્યાંહે;
રામ સહિત દેખાડ સેન્યાય, જો મુજને ભજે સીતાય. ૧૮
સુણી રાવણ કેરાં વચન, ત્રિજટા આવી અશોકવન;
જાનકીને વિમાને બેસાડી, ફેરવી સહુ સૈન્ય દેખાડી. ૧૯
રામ લક્ષ્મણ સહિત સેન્યાય, દીઠા મૂર્છિત તવ સીતાય;
દીઠા બંધનમાં પુણ્યશ્લોક, જોઈને પામ્યાં જાનકી શોક. ૨૦
ઘણું રુદન કરે વૈદેહી, દેખી બંધન પ્રાણસનેહી;
ત્રિજટા ત્યાં ઘણું સમજાવે, સીતાને મન ધીરજ ન આવે. ૨૧
એવે વિભીષણ કેરી રાણી, આવી શરમા તે સંકટ જાણી;
જાનકીને કર્યો ઘણો બોધ, જેથી જાય અજ્ઞાન વિરોધ. ૨૨
બાઈ, કુશળ છે પૂરણકામ, કરે મનુષ્યનાટક જાણો રામ;
જેના નામનાં સ્મરણ સંબંધ, છૂટે ષ્ટત સંસારના બંધ. ૨૩
તે પ્રભુને બંધન એ આળ, કંપે જેના કટાક્ષે કાળ;
સચ્ચિદાનંદ સુખ સંદોહ, કરે લીલા માનુષ્ય મનમોહ. ૨૪
હવડાં ઊઠશે જુગદાધાર, કરશે રાવણકુળ સંહાર;
ગઈ શરમા એમ સમજાવી, ત્રિજટા વાડીમાં શ્રીને લાવી. ૨૫
સીતાને બેસાડ્યાં નિજ ઠાર, કહ્યો રાવણને સમાચાર;
હાવે રણમાં તે શું થાય, પામી મૂર્છા સકળ સેન્યાય. ૨૬

વલણ

સૈન્ય સકળ સહિત બંધાયા, રામલક્ષ્મણ નાગપાશ રે;
માંહે કેટલા કપિ સાવચેત છે, જે અનન્ય રામના દાસ રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे इन्द्रजितेन
नागपाशे रामसैन्यावंधनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

ત્યારે વિભીષણ બોલ્યો સુગ્રીવ સાથ જી;
એક વાત કહું તે સુણો કપિનાથ જી;
જો અસુર નાખશે શસ્ત્ર પાષાણજી, તો વાગશે અંગે પુરુષપુરાણજી.

ઢાળ

પુરાણપુરુષ એ રામલક્ષ્મણ, થયા મૂર્છિત આંહે;
કો અસુર કંકર નાખશે, તો વાગશે તનમાંહે. ૨
એવાં વચન સુણી વિભીષણ તણાં, હતા સુચેત કપિવર જેહ;
તેણે પુચ્છનો મંડપ રચ્યો, રઘુવીર ઉપર તેહ. ૩
રાય દશરથનો પુણ્યપર્વત, રવિવંશમંડન રામ;
સર્વ કપિ વીંટાઈ પૂંછળ, બેઠા તેણે ઠામ. ૪
પછે ખોળી કાઢયા વિભીષણે, હનુમંતને તેણીવાર;
સુષેણ પાસે આવીને, કરે પરસ્પર વિચાર. ૫
જે શ્વશુર છે સુગ્રીવનો, સુષેણ જેવું નામ;
હનુમંત વિભીષણશું તદા, બોલ્યો વચન અભિરામ. ૬
ઘણી ઔષધિ છે દ્રોણગિરિ પર, લાવે કો આ વાર;
તો રામલક્ષ્મણ હવડાં ઊઠે, સૈન્યશું નિરધાર. ૭
વિભીષણ કહે ભાઈ ઇંદ્રજિતે, બાંધિયા નાગપાશ;
માટે ઔષધિનું કારણ નહિ, એ સત્ય વચન પ્રકાશ. ૮
સહુ સૈન્યમાં બંધન થકી, ઊગર્યા આપણ ચાર;
રામને બંધન કર્યો પૂંઠે, રહ્યા તે નિરધાર. ૯

સુગ્રીવ કહે સહુ સૈન્યશું, હું અંગદ રહીશું આંહે;
રામલક્ષ્મણને લેઈ તમો ભાઈ, જાઓ કિષ્કિંધા માંહે. ૧૦
હું તથા અંગદ બે જણા, કરી રાવણકુળ સંહાર;
પછે સીતાને લેઈ આવીશું, એમ કહે અર્કકુમાર. ૧૧
એટલે થઈ આકાશવાણી, ન કરશો ચિંતાય;
સૈન્યશું હવડાં ઊઠશે, સૌમિત્ર ને રઘુરાય. ૧૨
તે સુણી સહુને ધીરજ આવી, વીંટી બેઠા પાસ;
તવ રામે નેત્ર ઉઘાડિયાં, જોતા હના અવિનાશ. ૧૩
નિજ ભક્ત વીંટી બેઠા પાસે, જોયું તો નિજ સંગ;
મરાલવેષ્ટિત માનસર, એમ શોભતા શ્રીરંગ. ૧૪
સુગ્રીવને કહે તમો તેડી, સહુને જાઓ કિષ્કિંધાય;
અમો રાવણ જીતી આવશું, એમ બોલ્યા શ્રીરઘુરાય. ૧૫
એવાં વચન સુણીને થયો ગદ્દગદ, સુગ્રીવ તેણીવાર;
મહારાજ, એ કયમ થાય અઘટિત? વ્યર્થ એહ વિચાર. ૧૬
રવિ તજી રશ્મિ જાય ક્યાં? જળ તજે લહરી કયમ?
ઘટ મૃત્તિકાને કનક કાન્તિ, ભિન્ન થાય ન જયમ. ૧૭
એમ તમો સ્વામી અમારા, પ્રભુ અમો તમારા દાસ;
તન ધન પ્રાણ જતાં લગી, અમો રહું તમારી પાસ. ૧૮
એવાં સ્નેહવચન સુગ્રીવનાં, સુણી થયા રામ પ્રસન્ન,
પછી ગરુડ કેરું સ્મરણ કીધું, આવ્યો વિનતાતન. ૧૯
હરિવાહનને જોઈ વિલય પામ્યા, સર્પ તેણીવાર;
મુક્ત બંધન થયાં સહુનાં, વર્ત્યો જયજયકાર. ૨૦
પદ્મ અષ્ટાદશ કપિ સેન્યા, ઊઠી છે તત્કાળ;
પુષ્પવૃષ્ટિ કરી દેવે, પૂજ્યા દશરથબાળ. ૨૧
સાવધાન થઈને ઊઠિયા, પછે રામ-લક્ષ્મણ વીર;
એમ મનુષ્ય નાટક કરે જે, બ્રહ્માંડપતિ રણધીર. ૨૨
કોદંડ સાયક સજ કરી, રામે કર્યો ટંકાર;
ભૂગોળ સર્વ ખળભળ્યું, પામ્યો રાવણ ભીતિ અપાર. ૨૩

ભુભુકાર નાદ કરી તદા, કૂદિયા સર્વ કીશ;
લંકા ઘેરી ચોદિશા, પુર પ્રવેશ્યા તે દિશ. ૨૪
પાડવા માંડ્યાં ભવન કપિએ, કરે લોક પોકાર;
તે જોઈ રાવણ ખેદ પામ્યો, ચિંતા કરતો અપાર. ૨૫
રાવણે તવ આજ્ઞા કરી, ચઢિયો પ્રહસ્ત પ્રધાન;
વીસ ક્ષોણી સેના લેઈને, ચાલિયો બળવાન. ૨૬
તે સમે વાયો ઘોર વાયુ, થયા માનશકુન;
તે અજ્ઞાની અભિમાનશું, નવ લેખવે કાંઈ મન. ૨૭
પછી બન્યો દળ ભેળાં થયાં, તે શોભા નવ કહેવાય;
સંગ્રામ કેરી ઝડી લાગી, પરસ્પર યુદ્ધ થાય. ૨૮
વિભીષણ કહે છે રામને, તમો સુણો શ્રીભગવાન;
આ રાવણ કેરો મુખ્ય મંત્રી, એ છે મહાબળવાન. ૨૯
એણે વરુણ જીત્યો જુદ્ધ કરી, બાંધી લાવ્યો લંકા માંહે;
જેણે જીત્યો જમરાયને, તે આવ્યો જુદ્ધને આંહે. ૩૦
તે સમે આવી નમ્યો પ્રભુને, નીલ વાનર જેહ;
મહારાજ મને આજ્ઞા કરો, હું હણું હવડાં એહ. ૩૧
પછી રામઆજ્ઞા લેઈ ચાલ્યો, નીલ મહા બળવંત;
તેણે પ્રહસ્ત ઉપર નાખિયો, એક ગિરિ પ્રૌઢ અનંત. ૩૨
તે બાણ મારી કર્યો ચૂરણ, પ્રહસ્તે તેણીવાર;
એમ સાત પર્વત નાખિયા, તે નિવાર્યા નિરધાર. ૩૩
પ્રહસ્ત અગ્નિપુત્રનું જુદ્ધ, જુએ શ્રીરઘુવીર;
એટલે ધાયો નળકપિ તે, મહાબળિયો રણધીર. ૩૪
તેણે તાડ કેરા વૃક્ષશતનો, કર્યો કિલ્લો હસ્ત;
તે એકે કાળે ઝાપટ્યો તવ, થયો ચૂર્ણ પ્રહસ્ત. ૩૫
રથ સહિત મારી ચૂર્ણ કીધો, ગાજિયા નળ-નીલ;
પછી અન્ય સેના અસુરની તે, નિવારી બળશીલ. ૩૬
નળ-નીલને રામે વખાણ્યા, થયો જયજયકાર;
સમાચાર જાણ્યા રાવણે ત્યારે, થયો ખેદ અપાર. ૩૭

સુણ્યું મરણ મંત્રી તણું ત્યારે, કોપિયો દશશીશ;
પછે જુદ્ધ કરવા થયો તત્પર, ધરી મનમાં રીસ. ૩૮
પછે જોધ સહુ સાંમદ કર્યા, પુરમાંહે વાગી હાક;
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, સુણી પડે શ્રોત્રે ધાક. ૩૯
તે સમે રાવણ પાસ આવી, સતી મંદોદરી નાર;
માલ્યવંત પ્રધાન સાથે, અતિકાય કુમાર. ૪૦
શીશ નમાવ્યું સ્વામીને, કર જોડી લાગી પાય;
ત્યારે રાણીને ઘણું માન દઈને, બોલ્યો રાવણરાય. ૪૧

વલણ

-રાય રાવણ કહે રાણી, કયમ આવ્યાં શે કાજ રે?
-ત્યારે કર જોડી મયતનયા બોલી, એક વાત સુણો મહારાજ રે. ૪૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे रावणं
प्रति मंदोदराजाप्रार्थनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો

રાગ ચોપાઈ

મંદોદરી કહે સુણો હો રાજન, કંઈ એક વાત વિચારો મન;
શાને કુળનો નાશ જ કરો? વણમોતે શા માટે મરો? ૧
રામની સાથે વેર જ કરી, કહો કોણ બેઠા છે ઠરી?
માટે હઠ મૂકો તમે રાય, રામ કદાપિ નહિ જિતાય. ૨
હાવે યુદ્ધ કરવા નવ જશો, જય નહિ પામો હળવા થશો;
તમ સ્વામી શિવનો રિપું કામ, તે શું મૈત્રી કરી તમે સ્વામ? ૩
તે માટે કોપ્યા શિવરાય, પામશો મરણ જય નહિ થાય;
સ્વામી તમો જીત્યું ત્રિલોક, કામ જીત્યા વિણ સર્વ ફોક. ૪
કામે ઘણાને ફજેત કર્યા, યોગી મુનિ તપસી છેતર્યા;
અનેક રાણીજાયા જેહ, રણમાંહે અટવાયા તેહ. ૫
મુકાવ્યાં મહાપુરુષનાં માન, કામ એવો દુર્જય બળવાન;
એમ જાણી તજો વિપરીત કાજ, હાવે ક્ષમા રાખો મહારાજ. ૬

પતિવ્રતા સીતા અભિરામ, તે સોંપી રામને કરો પ્રણામ;
જો રઘુપતિ શરણ જાઓ નિર્વાણ, તો કંથ તમારું થાય કલ્યાણ. ૭
એ શરણાગતવત્સલ છે નાથ, તમારે મસ્તક મૂકશે હાથ;
અવગુણ એક ધરશે નહિ મન, અભયદાન દેશે સ્વામીન. ૮
પછી નિર્ભય રાજ નગરનું કરો, અખંડ ભોગ ભુક્તિને કરો;
પરનિંદા પરધન પરનાર, એહ તજ્યાં તે ધન્ય સંસાર. ૯
વિરોધ હિંસા ને અભિમાન, એહ તજે તવ શોભે જ્ઞાન;
દેહ ધર્યાનો લાભ જ એક, સત્ય આચરણ આચરે જેહ. ૧૦
હું જાણતી સર્વજ્ઞ છો તમો, પણ હવે મૂરખ જાણ્યા અમો;
તમારે કોણ વાતની કમી? અણિમાદિક રહી પાયે નમી. ૧૧
સુરતરુ કામધેનુ સ્વાધીન, દેવ થઈ રહ્યા ચાકર દીન;
પદ્મિની અપાર તમ છાયા તળે, જે દેખી બ્રહ્માદિક ચળે. ૧૨
તોયે સીતાને લાવ્યા હરી, એ અંતકાળની બુદ્ધિ ફરી;
જ્યારે નિકટ આવે અવસાન, ત્યારે જાય વિવેક ને જ્ઞાન. ૧૩
જે ગ્રહ જક્તને પીડા કરે, તે તમ બંધીવાન થઈ ફરે;
સહુ વિશ્વને દંડે યમરાજ, તે તમથી બીતો ફરે આજ. ૧૪
પણ આવાં કર્મ થકી ક્ષય થશે, કુટુંબ રાજ પુર સર્વે જશે;
માટે કરો પ્રીત રઘુવરની સાથ, થાય કુશળ કહું માનો નાથ. ૧૫
એ સીતા કાળ અનળની ઝાળ, તે તમ કુળ દહન કરશે ભૂપાળ;
તમો કહો છો હું જીતીશ રામ, તે મૂકો મિથ્યા મન કામ. ૧૬
તમો સર્વ પુરુષાર્થ ઈશ, પણ સહસ્રાર્જુને ધર્યા દીપક શીશ;
તેને માર્યો ભૃગુપતિ કળા હરી, જેણે એકવીશ વાર નક્ષત્રી કરી. ૧૭
એવા ફરશુધર પૂરણકામ, પણ તેનું તેજ હરી લીધું રામ;
તે રામને કયમ જીતશો નાથ? માનો વચન જોડી કહું હાથ. ૧૮
તમને રાખ્યા બગલ મોઝાર, જે વાલી બળવંત અપાર;
તે કપિને માર્યો એક બાણ, એવા રામ છે પુરુષપુરાણ. ૧૯
જેણે મચ્છરૂપ ધરી વાળ્યા વેદ, શંખાસુરનો કરિયો છેદ;
કૂર્મ થઈ ધર્યો ભૂતળ ભાર, સાગર મથન કર્યો મોરાર. ૨૦

ઉર્વી સ્થાપી શૂકર થઈ, હિરણ્યાક્ષને માર્યો જઈ;
હિરણ્યકશ્યપુ હણિયો નરહરિ, પ્રહ્‌લાદ ભક્તની રક્ષા કરી. ૨૧
વામન થઈ જાચ્યો બળિરાય, મઘવાપતિની કરી રક્ષાય;
ફરશુરામે નક્ષત્રી કરી, માતપિતા આજ્ઞા અનુસરી. ૨૨
દશરથ ઘેર રામ અવતાર, પ્રગટ થયા હરવા ભૂભાર;
એ પૂરણ બ્રહ્મ સ્વયં ભગવાન, જેને આદિ મધ્ય નહિ અવસાન. ૨૩
જેના કટાક્ષે કંપે કાળ, જે સૃષ્ટિ ઉદય હરતા પ્રતિપાળ;
તેજ રામ છે એ નિરવાણ, જેને વશ થર ચરના પ્રાણ. ૨૪
તે રામને તમો કયમ જીતશો, જે અંતર્યામી ઘટઘટ વશ્યો;
જો સ્વામી કરો કોટી ઉપાય, પણ ભક્તિ વિના એ વશ નહિ થાય. ૨૫
એક ભક્તને વશ છે હરિ, જોયું સર્વ સિદ્ધાંત જ કરી;
માટે ખોળો પાથરી કહું છું નાથ, તમો રામને જોડી હાથ. ૨૬
જનકનંદિની સોંપો આજ, રામશરણ જાઓ મહારાજ;
જે રઘુપતિનો ચોર થઈ ફરે, તે શિવબ્રહ્માથી નહિ ઉગરે. ૨૭
માટે જો ઇચ્છો કલ્યાણ, તો માનો નાથ એ મારી વાણ;
એવાં વચન રાણીનાં સુણી, પછી હસી બોલ્યો લંકાનો ધણી. ૨૮

દોહા

રાવણ કહે સુણ સુંદરી, સતીશિરોમણિ નાર;
તું કહે છે તે સર્વે ખરું, પણ એનો કહું વિચાર. ૧
મેં વેર જ બાંધ્યું રામશું, થયું જગતમાં જાણ;
હાવે જો હું જઈ મળું, તો થાયે જશની હાણ. ૨
પુરુષારથ શો માહરો? લોક કરે નિંદાય;
કહેશે રામના ભય થકી, બીન્યો રાવણરાય. ૩
હું છું અસુર પુરુષારથી, બળ પ્રાક્રમ મહિમાય;
મૈત્રી કરતાં રામશું, જશ મારા સહુ જાય. ૪
હું જાણું છું ભગવાન એ, પૂરણબ્રહ્મ જગદીશ;
પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા, પ્રગટ થયા છે ઈશ. ૫

વેર કરતાં શું મેં કર્યું, આરંભ્યું મોટું કાજ;
હાવે મળતાં રામને, આવે છે મન લાજ. ૬
નથી મુકાતું માન મેં, નમું નહિ સુણ નાર;
જ્યારે ત્યારે જક્તમાં, મરવું એક જ વાર. ૭
વળી જુદ્ધ કરતાં એ રામશું, મરણ થશે મુજ જાણ;
તો મારી સત્કીર્તિ થશે, ત્રિલોકમાં નિરવાણ. ૮
જેણે અવતરી આ જગતમાં, ન કર્યો જશ વિસ્તાર;
તે પ્રાણી જીવતા મૂવા, પ્રેતરૂપ સંસાર. ૯
થોડું જીવી જશ કર્યો, તે નર અમર જાણ;
કલ્પ લગી જીવ્યા વણું, જશરહિત નિરવાણ. ૧૦
તો તે જન જીવતા મૂવા, પુરુષારથ વિણ જેહ;
માટે મરણ મેં આદર્યું, જશના સાટે દેહ. ૧૧
વળી મુજ મનમાં અભિલાષ છે. નર વાનરના શા ભાર?
મારે સાહ્યક છે ઘણા, બળિયા જોદ્ધ અપાર. ૧૨
લક્ષ પુત્ર સવાલક્ષ તન, કુંભકરણ મુજ વીર;
કાળ જીતીને વશ કરે, એવા છે રણધીર. ૧૩
માટે રામને નહિ નમું, નહિ આપું સીતાય;
નિશ્ચે કહું છું સુંદરી, જે થનાર હોય તે થાય. ૧૪
રાવણ બોલ્યો બળ કરી, મન આણી અભિમાન;
ત્યારે રાણીએ નિશ્ચે જાણિયું, એ નહિ માને અજ્ઞાન. ૧૫
જેવી ભક્તિ વ્યભિચારી તણી, દંભિકનો વૈરાગ;
પરદ્રોહી જ્ઞાનીજ શો, કપટીનો અનુરાગ. ૧૬
ભ્રષ્ટ તણો આચાર જ્યમ, સૂમ તણું જ્યમ દાન;
એવું ડહાપણ જાણજો, રાવણનું જે જ્ઞાન. ૧૭
એને માથે આવિયું, મરણ નજીક નિરવાણ;
માટે એ માને નહિ, જ્યાં લગી ઘટમાં પ્રાણ. ૧૮
પછે એમ વિચારી મયસુતા, ગઈ નિજ મંદિરમાંહે;
હવે રાવણ જુદ્ધ કરવા ચઢ્યો, તત્પર થઈને ત્યાંહે. ૧૯

વલણ

તત્પર થઈને ચઢ્યો રાવણ, જુદ્ધ કરવા તેણીવાર રે;
કહે દાસ ગિરધર શું વખાણું, તેની શોભાનો નહિ પાર રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे रावण-
मन्दोदरीसंवादो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો

૭૬ ભુજંગીની દેશી

ચઢ્યો રાય લંકા તણો યુદ્ધ કરવા,
જાણે કોપિયો વિશ્વના પ્રાણ હરવા;
વાગી હાક પુરમાં અસુર સર્વે મળિયા,
વાહન સૈન્ય સાજી ચઢ્યા જુદ્ધે બળિયા. ૧
લક્ષ પુત્ર પોતા તણા કાળભાથી,
સવાલક્ષ તેના ચઢિયા સંગ સાથી;
મંત્રી મહારથી સારથિ સંગ શૂરા,
જાણે જુદ્ધની પેર પરપંચ પૂરા. ૨
ચતુરંગ સેના ચઢી રાય સાથે,
ધર્યાં શૂરવીરે વિજયપત્ર માથે;
ફાટે સિંધુ જેવો પ્રલેકાળ કેરો,
એવું દળ દેખાયે ઘટાટોપ ઘેરો. ૩
સકળ સૈન્ય મધ્યે કનક મેરુ જેવો,
દીસે રત્નમય રાયનો રથ તેવો;
રચ્યો છે સ્વહસ્તે વિરંચિ સુતાને,
નથી જોડ ત્રિલોકમાં એ સમાને. ૪
રવિ સહસ્રનું તેજ રથમાંહે ચળકે,
કનકકળશ મણિમય ધજા દંડ ઝળકે;
બેઠો રાય રથમાં સજી શસ્ત્ર ભાથા,
પહેર્યાં કવચ અંગે અભેટોપ હાથા. ૫

શિર પર છત્ર દશ તે સૂરજ પત્ર તેવાં,
ચમર વીંજણા વીજળી જ્યોતિ જેવા;
શ્યામકર્ણ ઘોડા જોડ્યા રથ રાજે,
જેને જોઈ ઉચ્ચૈઃશ્રવા અશ્વ લાજે. ૬
ગાજે ઘૂઘરી ઘણઘણે ઘંટ ઘંટા,
ખાંડાં ખડખડે વાંકટા વીર કંટા;
હય હણહણે પાણીપંથા નચંતા,
ચાલે જળ–અનળમાં આકાશે મચંતા. ૭
ચાલે ઘમતા ગજ્જ ચિંકાર કરતા,
સિંચે શેરીઓ મદ માતંગ ઝરતા;
અંબાડી તપે તેજ રવિબિંબ જાણે,
થાયે ઘંટનો ઘોર સહેવાય કોણે. ૮
ગાજે દુંદુભિ ગડગડે છે ત્રંબાળુ,
ગોમુખ ભેરી રણતુર વાજે રસાળુ;
પરવત પ્રાય ચાલે જાતુધાન શૂરા,
સિંહનાદ કરતા જુદ્ધે વીર પૂરા. ૯
છૂટે નાલ જંજાલ ને બાણ ભાલા,
ફરે ચક્ર મુદ્‌ગર ત્રિશૂલ તેજ જ્વાળા;
ગદા સાંગ ફરસી તુમર ખડ્‌ગ હાથે,
ચાલે ગાજતાં જોદ્ધનાં જૂથ સાથે. ૧૦
પદપ્રહાર ભારે ધરાધાર કંપે,
ડગ્યો અહિ કમઠ કોલ દિગ્‌ભૂમિ ચંપે;
એવા સેન શું તે રાવણ રાય ચઢિયો,
દેખી દેવને ત્રાસ મનમાંહી પડિયો. ૧૧
આવ્યો રીસે દશશીશ રણમાંહે જ્યારે,
નાઠા વાનરો ત્રાસ પામીને ત્યારે;
ત્યારે વિભીષણને રઘુનાથ પૂછે,
મારું સૈન્ય નાઠું કહો કેમ શું છે ? ૧૨

સુણી વાણી રઘુનાથની શીશ ડોલ્યો,
જોડી હાથને રાવણાનુજ બોલ્યો;
મહારાજ જુદ્ધે ચઢયો લંકસ્વામી,
વાધ્યો ગર્વ બહોળો પરિવાર પામી. ૧૩
સાથે પુત્રપૌત્ર જમાત્ર ઘણેરા,
મંત્રી મહારથી છે માની રાય કેરા;
બળિયા છે જાતુધાન કોટાન કોટી,
જેની રણુ વિષે જુદ્ધમાં ખ્યાત મોટી. ૧૪
ઘણો સાજ સાજી રાવણરાય ચઢિયો,
ઝળકે મધ્યમાં રથ મણિરત્ન જડિયો;
દીઠો સુગ્રીવે એ વૈભવ શત્રુ કેરો,
રીસે રાતો મન ક્રોધ વ્યાપ્યો ઘણેરો. ૧૫
રઘુનાથને પાય તે શીશ નામી,
ચઢયો જુદ્ધ કરવા કપિનાથ સ્વામી;
વ્યાપ્યો નાદ ભુભુકાર કપિ હાક મારે,
થયો કંપ અંડાળ ભૂગોળ ત્યારે. ૧૬

વલણ

ભૂગોળ સર્વે ખળભળ્યું, ચઢયો જુદ્ધે કપિનો નાથ રે;
નળનીલ આદે યૂથપતિ તે, ચઢયા સુગ્રીવની સાથ રે. ૧૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे
रावणसुग्रीवसग्रामारम्भणं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો

રાગ મારુ

રાવણુ સામો ચઢયો સુગ્રીવ, સાથે જૂથપતિ બળના શિવ;
એક મોટો ગિરિ ગ્રહી હાથ, નાખ્યો દશમુખ પર કપિનાથ. ૧
રાવણે તવ મૂક્યું બાણ, કર્યો પર્વત પિષ્ટ પ્રમાણ;
પછે સુગ્રીવના હૃદે માંહે, દશ બાણુ જ માર્યાં ત્યાંહે. ૨

ઊછળ્યો સુગ્રીવ તેણીવાર, નાખ્યો બીજો ગિરિ નિરધાર;
કર્યો તે વળી ચૂરણ જાણ, વેધ્યો સુગ્રીવને શતબાણ. ૩
થયો મૂર્છિત કપિપતિ ત્યાંહે, રુધિરધારા ચાલી તન માંહે;
તે સમે ઊછળ્યા વિકરાળ, અષ્ટાદશ ક્ષોણી કપિકાળ. ૪
મારે વૃક્ષ ગિરિ પાષાણ, થાય વૃષ્ટિ કરે બુંબાણ;
રાવણ નથી ગણતો લગાર, જેમ ગિરિ પર મેઘની ધાર. ૫
દશાનને મૂક્યાં બહુ બાણ, કર્યું સર્વે નિરવાણ જાણ;
જ્યમ વાદી કુતર્ક અનેક, નિવારણ કરે પંડિત એક. ૬
પછી મૂક્યાં નારાચ અમિત, કર્યા સહુ કપિ જર્જરીભૂત;
લેઈ રામની આજ્ઞા ત્યારે, ધાયા સાત કપિ તેણીવારે. ૭
મયંદ શરભ ગવય ગંધમાદન, ગવાક્ષ કુમુદ દ્વિવિદ બળવાન;
સાતે ધાયા ગ્રહી પાષાણ, રાવણે ઉડાડ્યા મૂકી બાણ. ૮
કરમાંથી તે ગિરિને નિવાર્યા, સાતેને શર શત શત માર્યાં;
પડ્યા વ્યાકુળ થઈ નિરવાણ, થયું સેન માંહે ભંગાણ. ૯
જોઈ રાવણનું પ્રાક્રમ, કોપ્યા લક્ષ્મણ જે જતિધર્મ;
રામ આજ્ઞા માગી તેણીવાર, રણ ચઢિયા સુમિત્રાકુમાર. ૧૦
આવી સન્મુખ કરિયો હોકાર, કીધો ધનુષ તણો ટંકાર;
બોલ્યા લક્ષ્મણ કરીને રીસ, અલ્યા મૂરખ તસ્કર દશશીશ. ૧૧
આપ સીતાને હો મતિમંદ, શીદ કુળનો કરાવે નિકંદ!
નહિ તો મારીશ આણે ઠામ, મોકલીશ કૃતાંતને ધામ. ૧૨
બોલ્યો રાવણ રીસે ખુંખારી, અલ્યા તપસી બોલ વિચારી;
હું જીવતાં જાનકી સ્પષ્ટ, તમો નથી દેખતા દૃષ્ટ. ૧૩
એવું સાંભળી પવનકુમાર, ધાયો ગિરિ લઈ કર મોઝાર;
ક્રોધે માર્યો રાવણ શિર ત્યમ, પડે વીજ ઓચિંતી જ્યમ. ૧૪
ઝાલ્યો આવતો વીસ ભુજાય, ચોળી નાખી કર્યો પિષ્ટ માય;
રીસે મારુતિ તવ ગડગડિયો, રાવણના રથ ઉપર ચઢિયો. ૧૫
રાવણે કર્યો પદનો પ્રહાર, પાડી નાખ્યો પૃથ્વી મોઝાર;
ત્યારે લેઈ ગિરિ કરમાં વિશાળ, ધાયો નળ કપિ તેણે કાળ. ૧૬

નાખ્યો રાવણ ઉપર જેવે, કર્યો ચૂર્ણ મૂકી શર તેવે;
માર્યાં નળને હ્રદે પંચ બાણ, ત્યારે કોપ્યો કપિ નિર્વાણ. ૧૭
તવ જપ્યો બ્રહ્મદત્ત મંત્ર, કોટી કોટી થયા નળ તંત્ર;
લાગ્યા રાવણશું જુદ્ધ કરવા, જાણે પ્રગટ્યા પ્રાણ જ હરવા. ૧૮
જોઈ નળ કપિનું મહા વીર્ય, ઉભય સૈન્ય કરે આશ્ચર્ય;
જ્યાં જુએ ત્યાં નળ છે અપાર, મારે રાવણને ઘણો માર. ૧૯
કર્યો અનેક રાક્ષસનો નાશ, જ્યમ વનને બાળે હુતાશ;
એક મુહૂરત એવું રહ્યું, દશશીશે ના જાયે સહ્યું. ૨૦
મૂક્યું બ્રહ્માસ્ત્ર કરીને કોપ, નળ થયા ત્યારે સર્વ અલોપ;
પછી રહ્યો એક નળ પ્રાય, જ્યમ રવિઉદે તારા વિલાય. ૨૧
પછી દેઈ રાવણને સાદ, કર્યો રામાનુજે સિંહનાદ;
ચઢચો ક્રોધ લક્ષ્મણને અપાર, કર્યો ધનુષ તણો ટંકાર. ૨૨
ત્યારે રાવણ બોલ્યો વાણી, અલ્યા શું દેખાડે ચાપ તાણી?
તું મનુષ્યનો પુત્ર પ્રમાણે, રણમાં જુદ્ધ કરી શું જાણે? ૨૩
તેં કર્યો છે શો પુરુષાર્થ? અલ્યા કહે મુજને તે અર્થ;
એવું સાંભળી લક્ષ્મણવીર, ઘણાં બાણ મૂક્યાં રણધીર. ૨૪
જઈ ચોટ્યાં રાવણને અંગ, ઘણું રુધિર ચાલ્યું તે સંગ;
બ્રહ્મશક્તિ કાઢી દશશીશ, મંત્રયુક્ત કરી તે દીશ. ૨૫
લક્ષ્મણ ઉપર મૂકી અમોઘ, જ્યમ પ્રલયવીજનો ઓઘ;
દીઠી આવતી લક્ષ્મણવીર, મૂક્યું બ્રહ્માસ્ત્ર ધરીને ધીર. ૨૬
ચાલ્યું ધૂંધવતું તે પ્રચંડ, કર્યા શક્તિ તણા બે ખંડ;
અગ્રભાગ ઊછળિયો ત્યાંહે, વાગ્યો લક્ષ્મણના હ્રદેમાંહે. ૨૭
પડ્યા લક્ષ્મણ મૂર્છા સહિત, થયા શ્વાસોશ્વાસ રહિત;
પીડા પામ્યા સૌમિત્રી અપાર, થયો સૈન્યમાં હાહાકાર. ૨૮

વલણ

હાહાકાર થયો સૈન્યમાં, જ્યારે પડ્યા લક્ષ્મણ વીર રે;
તે સમે કરમાં ગદા લેઈ ધાયો, મારુતસુત રણધીર રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे महाराक्षसा
रावणेन लक्ष्मणमूर्च्छाकरणं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો

રાગ સામેરી

હનુમંત ધાયો તે સમે, કર ગદા ગ્રહી નિરવાણ;
પ્રલય સમે જ્યમ રુદ્ર કોપે, લેવા જગતના પ્રાણ. ૧
તે ગદા મારી ભંગ કીધો, રાવણનો રથ જેહ;
પછે તરુ ગિરિ પાષાણની, વૃષ્ટિ કરી જ્યમ મેહ. ૨
ત્યારે રાય બેઠો બીજે રથ, કર ગ્રહ્યાં દશ કોદંડ;
બહુ બાણ મૂકી રાવણે, તરુગિરિ કર્યાં શતખંડ. ૩
એક બાણ માર્યું મર્મમાં, મૂર્છા થઈ હનુમંત;
વાલીસુવન ધાયો તદા, મુષ્ટિ કરી બળવંત. ૪
તે રાવણના રુદેમાંહે મારી, અંગદે કરી રીસ;
પછે ચૂંટી નાખ્યું કર વડે, તે સારથિનું શીશ. ૫
સાવચેત થઈ એક સાંગ મારી, રાવણે તેણીવાર;
તે અંગદના અંગમાં વાગી, પડ્યો પૃથ્વીમોઝાર. ૬
ત્યારે મારુતસુત લક્ષ્મણ તણી, ત્યાં વળી છે મૂર્છાય;
તે યુદ્ધ કરવા ઊઠિયા, ત્યારે બોલ્યા શ્રીરઘુરાય. ૭
અરે ભાઈ શ્રમિત થયા તમો, હવે ઊભા રહો ક્ષણ વીર;
એમ કહીને મારુતિ સ્કંધે, ચડ્યા શ્યામશરીર. ૮
ટંકાર કરિયો ધનુષનો, ત્યારે કડકડિયું બ્રહ્માંડ;
પછે રાવણ સન્મુખ જુદ્ધ કરવા, આવ્યા બ્રહ્મ અખંડ. ૯
મહાક્રોધ કરી શર મૂકિયાં, કર્યો સૈન્યનો સંહાર;
ચાલી સરિત શોણિતની તેમાં; તણાયા ગજ તોખાર. ૧૦
છેદાય કોના કર ચરણ, ઊડતાં કોનાં શીશ;
એમ રાક્ષસનો સંહાર કરિયો, કોપિયા જગદીશ. ૧૧
એમ બાણ મૂકિયાં રઘુપતિ જે, સંહારક સર્વત્ર;
દશ બાણથી રાવણ તણાં, ઉડાડિયાં દશ છત્ર. ૧૨

ધજા ચામર છેદિયાં, દશ ધનુષ કાપ્યાં ધીર;
દશ મુગટ પૃથ્વી પાડિયા, પછે બોલ્યા શ્રીરઘુવીર. ૧૩
અરે દુરીજન જીવતો તું'ને, મૂકું છું હું આજ;
સહુ ભોગ ભોગવ્ય ઘેર જઈને, કરી લે સહુ કાજ. ૧૪
સ્ત્રીઓને વળી પુત્રને તું, પૂછ જઈને ત્યાંહે;
પછે મુજ સાથે જીદ્ધ કરવા, આવજે તું આંહે. ૧૫
હવે જીવ્યાની આશા ન રાખીશ, સત્ય કહું નિરવાણ;
એવાં વચન સુણીને રાવણ મનમાં, ક્ષોભ પામ્યો જાણ. ૧૬
મન એમ જાણ્યું મારશે, હમણાં મું'ને એ રામ;
એમ વિચારીને રાવણ નાઠો, મૂકીને સંગ્રામ. ૧૭
જ્યમ દેશત્યાગ દરિદ્ર પીડ્યો, કરે જન નિરધાર;
એમ રાવણ નાઠો રણથકી, આવ્યો નગરમોઝાર. ૧૮
પછે શોકાતુર થઈ સભા મધ્યે, બેઠો જઈ દશશીશ;
દવનો બળ્યો જેવો તરુ, રાહુ ગ્રસ્યો રજનીશ. ૧૯
એ રીતે તેજક્ષીણ થઈને, બેઠો સિંહાસન;
છત્ર ચામર વસ્ત્ર ભૂષણ, નથી ગમતું મન. ૨૦
ભયે કરી રઘુવીરને, સર્વત્ર દેખે રામ;
ઉદાસ થઈને ચિંતા કરતો, રાવણ તેણે ઠામ. ૨૧
પછે મહોદર મંત્રી પોતાનો, તેને તેડ્યો પાસ;
હે મિત્ર! હાવે હું શું કરું? મું'ને રામનો બહુ ત્રાસ. ૨૨
આજ પરાજય જીદ્ધ માંહે પામ્યો, થયું ઘણું અપમાન;
એવાં વચન સુણી રાવણ તણાં, પછે બોલિયો પરધાન. ૨૩
જો કુંભકરણ તમ વીરને, હાવે ઉઠાડો મહારાજ;
તે જીદ્ધ કરવા જાય ત્યારે, થાય સરવે કાજ. ૨૪
રામલક્ષ્મણ સહિત વાનર, સૈન્ય એ ગળી જાય;
એવાં વચન સુણી આપી દશાનને, મંત્રીને આજ્ઞાય. ૨૫
ત્યારે મહોદર વિરૂપાક્ષ બે જણ, ચાલિયા તેણીવાર;
દશ લક્ષ રાક્ષસ સંગ લઈ, આવ્યા કુંભકરણને દ્વાર. ૨૬

ચારસહસ્ર પખાલ મદ્યની, હસ્તી ઉપર તેહ;
અપાર પશુ અન્નના પર્વત, ભક્ષ કરવા જેહ. ૨૭
જગાડવા માંડ્યો પછે, કુંભકરણને તે દીશ;
વજાડવા લાગ્યા ઘણાં, વાજિંત્ર એને શીશ. ૨૮
કુંભકરણના કરણમાંહે, કરે ભેરી નાદ;
ઘણો ઘોર તે વાજિંત્રનો, સંભળાય સ્વર્ગે સાદ. ૨૯
હસ્તિની હારો હૃદય ઉપર, ચલાવે છે તેહ;
પણ કુંભકરણ નથી જાગતો, છે મહા નિદ્રિત જેહ. ૩૦
અનેક તરુ નાકમાં ઘાલે, સર્પનો નહિ પાર;
તે શ્વાસ કેરા સપાટામાં, ઊડી પડે પુર બહાર. ૩૧
તે કુંભકરણને જગાડવા, એમ કર્યા અનેક ઉપાય;
લેશમાત્ર તે નવ લેખવે, સહુને થઈ ચિંતાય. ૩૨
કર્ણમાં બેસાડી તદા, પછી સ્ત્રીઓ કિન્નરી જેહ;
તે સુસ્વરેથી સુંદરી, માંહે ગાન કરતી એહ. ૩૩
તે ગાન અંતર ઊતર્યું, ઘટશ્રોત્ર જાગ્યો ભર;
આળસ મોડી બેઠો થયો, લોચન ઉઘાડ્યાં ક્રૂર. ૩૪
ક્રૂર લોચન રાતાં છે, જાણે ઊગ્રડી અગ્નિ ખાણ;
એમ કુંભકરણ જાગીને બોલ્યો, પ્રધાન પ્રત્યે વાણ. ૩૫

વલણ

પ્રધાન પ્રત્યે વાણી બોલ્યો, કુંભકરણ તેણીવાર રે;
કહો કયમ જગાડ્યો મુને આ વેળા ? શી ભીડ પડી નિરધાર રે !

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसुंमतनाटकपारायां युद्धकाण्डे
कुंभकरणप्रबोधनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો

રાગ સારંગ

કુંભકરણ જાગીને બેઠો, કર્યું મદિરાપાન;
અનેક પશુ અન્નમાંસ તણો તે, આહાર કર્યો બળવાન. ૧
તૃપ્ત થયો છે લોચન લૂછી, પૂછી પ્રધાનને વાત;
કહો મુજને જગાડ્યો શા માટે? શી ભીડ પડી મુજ ભ્રાત? ૨
ત્યારે જે થયું તે વૃત્તાંત કહ્યું, મંત્રીએ તેણીવાર;
તે સુણીને ઘટશ્રોત્રજ ઊઠ્યો, આવ્યો સભામોઝાર. ૩
જ્યારે ઊભો થયો ત્યારે ગગન લગી, મોટું રૂપ દીસે વિકરાળ;
જ્યમ કાજળનો ગિરિ ઊંચો દીસે, કે પ્રગટ થયો જાણે કાળ. ૪
ત્યારે વિભીષણે રામને દેખાડ્યો, જુઓ પેલો ઊઠ્યો કુંભકર્ણ;
તે જોઈને સહુ આશ્ચર્ય કરે, જાણે પર્વત કાજળ વર્ણ. ૫
વિભીષણ કહે એનો જન્મ થયો, ત્યારે વરત્યો હાહાકાર;
ત્રીશ સહસ્ર સ્ત્રીને તે સમે, ગળી ગયો નિરધાર. ૬
વળી એક સમે સુરપતિની સાથે, યુદ્ધ કરતો એહ;
ત્યારે ઐરાવતનું પુચ્છ ઝાલીને, પૃથ્વી પછાડ્યો તેહ. ૭
તે તણા દાંત કાઢીને માર્યો, ઇંદ્રને તેણીવાર;
ઇંદ્રે ઘણા વજ્રપ્રહાર કર્યા પણ, અંગે ન વાગ્યા લગાર. ૮
એવો કુંભકરણ છે બળિયો, વિભીષણે કહી એમ વાણ;
તેણે સમે મારુતસુત કૂદ્યો, આવ્યો લંકામાં જાણ. ૯
સભા ભણી તે જાતો હતો, ઘૂમતો જ્યમ ગજરાજ;
ત્યારે અંજનીપુત્રે પ્રાક્રમ કીધું, તે બીજે ન થાય કાજ. ૧૦
ઓચિંતા આવી બાથ જ મારી, કુંભકરણને તન;
કટી લગી ઊંચકિયો પોતે, પછે વિચાર્યું મન. ૧૧
જો પૃથ્વી ઉપર આડો નાખું તો, ચંપાય લંકાગામ;
પછે ઊભો મૂકીને કુંભકરણને, આવ્યો પોતાને ઠામ. ૧૨

ઘટશ્રોત્ર મદમાં મગ્ન છે માટે, નવ જાણ્યું કંઈ ત્યાંહે;
પછે સભામાંહે ચાલીને આવ્યો, રાવણ બેઠો જ્યાંહે. ૧૩
ત્યારે રાવણે માન દઈ બેસાડ્યો, કનક તણે આસન;
કુંભકરણ બોલ્યો મેઘગર્જવત્, રાવણ સાથ વચન. ૧૪
અરે ભાઈ, મુંને કેમ જગાડ્યો? શું સંકટ આવ્યું આજ?
ભીડ સકળ હું ભાગું તારી, કહે મુજને તે કાજ. ૧૫
ત્યારે રાવણે સહુ વૃત્તાંત કહ્યું, હરી લાવ્યો સીતા જેહ;
રામ લક્ષ્મણ કપિ સૈન્યા લેઈ, આવ્યા યુદ્ધ કરવાને તેહ. ૧૬
હું યુદ્ધ માંહે પરાજય પામ્યો, થયું મારું અપમાન;
તે માટે મેં તુજને જગાડ્યો, ભીડ પડી બળવાન. ૧૭
ત્યારે કર કપાળે દેઈને બોલ્યો, કુંભકરણ કહે સુણ ભ્રાત;
ભાઈ સર્વે ખેલ ખોટો રચી હાવે, મુજને શી કહે છે વાત? ૧૮
પણ બુદ્ધિ કર્માનુસારિણી વરતે, લોક કહે તે સત્ય;
જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે, ઊપજે વિપરીત મત્ય. ૧૯
તું જાનકી શું કરવાને લાવ્યો? ક્ષય થાશે કુળ સર્વ;
હાવે રામની સાથે વેર જ બાંધ્યું, ભૂલ્યો કરીને ગર્વ. ૨૦
એ નારાયણ અવતરિયા નિશ્ચે, વાનર સર્વે દેવ;
મુંને નારદજીએ કહ્યું'તું પૂર્વે, જાણું છું હું એવ. ૨૧
પણ ભાવિ હોનારું તે નવ ચૂકે, ડહાપણ સર્વે જાય;
તેં કાઢી મૂક્યો વિભીષણને ત્યારે, પેઠી પુરમાં અવદશાય. ૨૨
ચંદ્રવિનાની રજની જેવી, દીપક વિના જેવું ધામ;
વિભીષણ વિના તું એવું જાણજે, ઉજ્જડ લંકાગ્રામ. ૨૩
પરનારી પાવકની જ્વાળા, જેવી વિષની વેલી;
મોક્ષમાર્ગનો રોધ કરી નાખે, નરકકુંડમાં ઠેલી. ૨૪
અક્ષ્યા નવ જિતાઈ જાનકીને, તો ક્યમ જિતાશે રામ!
સ્વાધીન સીતા નવ થઈ ત્યારે, લાવ્યાનું શું કામ? ૨૫
રે રાવણ કરે એ કોટી ઉપાયે, જાનકી વશ નવ થાય;
એક રામ વિના બીજા અવર પુરુષ પર, દૃષ્ટિ એની નવ જાય. ૨૬

ત્યારે કુંભકરણ કહે કપટ કરીને, ધર તું રામનું રૂપ;
સીતા ભજશે ત્યારે તુંને, થઈ જા તેવો અનુરૂપ. ૨૭
ત્યારે રાવણ કહે રામરૂપ ધરું પણ, ગુણ તે ન આવે ત્રણ;
એક વચન એક બાણ, વળી, એક પત્નીવ્રત પાવન. ૨૮
એ ત્રણે ગુણ મુજમાંહે નથી, માટે ઓળખે જાનકી આપ;
તો તત્ક્ષણ બાળી ભસ્મ કરે, દે સીતા મુજને શાપ. ૨૯
માટે રામ–લક્ષ્મણનો પરાજય કર્યા વિણ, સિદ્ધિ નથી સુણ વીર;
એવાં વચન સુણીને ઊઠ્યો વળતો, કુંભકરણ રણધીર. ૩૦
રામ રાવણ બંન્યોને નમિયો, કહેતો ગયો એમ વાણ;
હાવે મારી વાટ ન જોશો વીરા, જુદ્ધમાં જશે મુજ પ્રાણ. ૩૧
પછી અપાર સેના લેઈને આવ્યો, રણમાંહે કુંભકરણ;
તે જોઈ વાનર સર્વે નાઠા, આવ્યા રઘુપતિશરણ. ૩૨
ત્યારે ઊભા થયા અષ્ટ યૂથપતિ તે, નમ્યા રામને પાય;
કુંભકર્ણશું જુદ્ધ કરવાને, ચાલ્યા લેઈ આજ્ઞાય. ૩૩

વલણ

આજ્ઞા લીધી રામની, પછી અષ્ટ યૂથપતિ જાય રે;
શ્રોતાજન સહુ સાંભળો, કહું કુંભકરણની કથાય રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे कुंभकरणस्य
युद्धार्थं रणागमनो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો

રાગ મારુ

આવ્યો કુંભકરણ કાળ ભાથી, જાણે ઘૂમતો મકનો હાથી;
તેને જોઈ યૂથપતિ આઠ, ચઢ્યા સેન તણો સજી ઠાઠ. ૧
કુંભકરણે કર્યો સિંહનાદ, કંપ્યા કપિવર સુણતાં સાદ;
ગિરિ તરુવર ને પાષાણ, મારે કપિવર કરતા ભુંબાણ. ૨
નથી વાગતું તેને અંગ, જાણે પરવત કેરું શૃંગ;
કહે છે આ જુદ્ધ તે શે લેખે? એમ કહીને કપિને ઉવેખે. ૩

કરમાં એક મુદ્દગળ ઝાલી, રામના ભણી આવ્યો ચાલી;
તે સમે વાનરે એકે કાળ, કરી પાષાણવૃષ્ટિ વિશાળ. ૪
પડે પુષ્પ કૂર્મની પૃષ્ઠ, એમ તે નથી ગણતો નષ્ટ;
જેવો ગિરિ ઉપર પરજન્ય, એમ લેખવતો નથી મન. ૫
કુંભકરણ કરે પદમહાર, થાય વાનરનો સંહાર;
ઝાલી મસળે મશકવત્ દિલે, ચાલે પાસે કપિને પીલે. ૬
તે જોઈને કૂદ્યા હનુમંત, મોટો પરવત લેઈ બળવંત;
નાખ્યો અસુરની ઉપર જેવે, ઝાલ્યો આવતો ગિરિને તેવે. ૭
તેને ચૂરણ કર્યો એક હસ્તે, પછી ત્રિશૂળ ગ્રહ્યું મદમસ્તે;
તે ત્રિશૂળે ભરાવ્યા હનુમંત, પછાડ્યા પૃથ્વી બળવંત. ૮
આવી મૂરછા પડ્યા બળશીલ, ત્યારે ધાયા નળ ને નીલ;
તેને એકેકી મુષ્ટિ મારી, થયા મૂર્છિત ગાજ્યો સુરારિ. ૯
ધાયા ચાર કપિ બળવાન, શરભ ગવાક્ષ ગંધમાદન;
ચોથો વૃષભ ગયો તેણીવાર, કુંભકરણે તે ઝાલ્યા ચાર. ૧૦
એને આકાશમાંહે ઉછાળ્યા, એને પૃથ્વી ઉપર પડતાળ્યા;
ગાજ્યો કુંભકરણ તે પ્રચંડ, ત્યારે ખળભળ્યું સકળ બ્રહ્માંડ. ૧૧
ઝાલ્યા અનેક વાનર જેહ, મેલી મુખમાં ગળી ગયો તેહ;
કોઈ કપિ જઠરામાં બળિયા, કેટલા કરણમાં થઈને નીકળિયા. ૧૨
કંઈ નીકળ્યા નાસિકામાંથી, સરવે વાનર નાઠા ત્યાંથી;
ઘટશ્રોત્રની વાગી હાક, તેણે પૃથ્વી ચઢાવી ચાક. ૧૩
તે સમે જોઈ સૈન્ય ભંગાણ, ચઢ્યો સુગ્રીવ બળિયો જાણ;
કુંભકરણ ને ભાનુકિશોર, તેણે જુદ્ધ કર્યું મહા ઘોર. ૧૪
ઘટશ્રોત્રે ગ્રહ્યો સુગ્રીવ, ઘાલ્યો કાખમાંહે બળ શિવ;
પછી બોલ્યો આનંદભેર, આજ વાળ્યું મેં વીરનું વેર. ૧૫
કર્યું વાલીએ રાવણને જેવું, આજ મેં પણ કીધું તેવું;
અકળાયો સુગ્રીવ પછી ત્યાંહે, ઘણી દુરગંધી તે માંહે. ૧૬
કોચી કાખ સુગ્રીવે તે વાર, બેઠો નીકળી સ્કંધ મોઝાર;
કુંભકરણનાં નાક ને કાન, દંતે કરીને છેદ્યાં બળવાન. ૧૭

પછી કુદ્યો કરી ગર્જનાય, આવ્યો જ્યાંહાં છે શ્રીરઘુરાય;
થયો કપિમાં જયજયકાર, વખાણ્યો રામે સૂરજકુમાર. ૧૮
સુગ્રીવે છેદ્યાં નાસિકા કર્ણ, નથી જાણતો જે દુષ્ટાચર્ણ;
જેમ દેહપીડા ન જાણે જોગી, દેહાધ્યાસરહિત બ્રહ્મભોગી. ૧૯
એમ ન લહ્યું અસુરે નિરવાણ, તે થયું દશાનનને જાણ;
નાસાકરણરહિત કર્યો વીર, સુણી રાવણે મૂકી ધીર. ૨૦
પછે નાપિક મોકલ્યો ત્યાંહે, આવ્યો કુંભકરણ છે જ્યાંહે;
વાંસ ગગન ચુંબિત તે દિશ, બાંધ્યું મોહ્ટું આદર્શ તેને શીશ. ૨૧
કુંભકરણની સન્મુખ ધરિયું, ત્યારે અવલોકન એણે કરિયું;
ઘટશ્રોત્રે જોયું મુખ જ્યારે, નાસાકરણ ન દીઠાં ત્યારે. ૨૨
તેમાંથી ચાલે રુધિર પ્રવાહ, જાણે ગિરિશૃંગ ગેરુ સરિતાય;
એવું જોઈ મન પામ્યો ખેદ, ઊપન્યો દેહ થકી નિર્વેદ. ૨૩
આવી સ્મૃતિ તેને મન, જે સુગ્રીવે કર્યાં છેદન;
દેહ કુરૂપ થઈ નિરધાર, હાવે વ્યર્થ જીવ્યું ધિક્કાર. ૨૪
જો જીવું તો પામું દુઃખ, રાવણને શું દેખાડું મુખ?
હાવે નિશ્ચે મારે મરવું, થયો વિરૂપ જીવી શું કરવું? ૨૫
એવું કહી કરી ગર્જના ઘોર, થયો ત્રણ ભોવનમાં શોર;
ક્રોધે રામની સન્મુખ ચાલ્યો, મેદની સહિત મેરુ તવ હાલ્યો. ૨૬
આવતો જોઈ રાવણનો વીર, ઊઠ્યા લક્ષ્મણજી રણધીર;
રામચરણે નમાવ્યું શીશ, આપી આજ્ઞા શ્રીજુગદીશ. ૨૭

વલણ

જુગદીશ કેરી આજ્ઞા લેઈ, ચાલ્યા લક્ષ્મણજી તેણીવાર રે;
કુંભકરણની સાથે જઈ, જુદ્ધ કરવા માંડ્યું અપાર રે. ૨૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे सुग्रीवेण
कुंभकरणविरूपकरणं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો

રાગ સોરઠ

કુંભકરણ સામા લક્ષ્મણ આવ્યા, મૂકિયાં બહુ બાણ રે;
તે સપક્ષ થાયે ગુપ્ત તનમાં, પ્રવેશે નિરવાણ રે. ૧
અમોઘ શર લક્ષ્મણ તણાં, વાગે કુંભકરણને તન રે;
તે અસુર લેશ ન લેખવે, નવ ક્ષોભ પામે મન રે. ૨
જ્યમ પંડિત કેરા વચનથી, નવ થાય ખળને ક્ષોભ રે;
કરે દાન દાતા યાચકને, તૃપ્ત ન થાયે લોભ રે. ૩
એમ કુંભકરણ માને નહિ, શર લક્ષ્મણ કેરાં જેહ રે;
ત્યારે ગદા ગ્રહીને ધાયો વિભીષણ, બંધુ સન્મુખ તેહ રે. ૪
અલ્યા મારી સન્મુખ એક ક્ષણ, તું ઊભો રહે અનુકૂળ રે;
રાવણ વિખવેલીનાં ફળ, તમો સરવ અનરથ મૂળ રે. ૫
એવું સુણીને કુંભકરણ કહે, તું વિભીષણ ધિક્કાર રે;
કુળમાં કલંક ઉદે થયો, કરવા દહન અંગાર રે. ૬
જ્યમ સિંહના કુળમાં થાય જંબુક, એમ પ્રગટ્યો શંઢ રે?
કાયર થઈ ગયો શત્રુશરણ, લાજ નહિ તુંને લંઠ રે. ૭
અલ્યા કુળ લજાવ્યું અમારું, કોણ કરે જુદ્ધ તુજ સાથ રે;
એમ કહી ધાયો રામ સન્મુખ, મુદગળ ગ્રહીને હાથ રે. ૮
ત્યારે ધનુષ ગ્રહી ઊઠ્યા તદા, શ્રીરામ રણરંગ ધીર રે;
કુંભકરણ સાથે જુદ્ધ કરવા, ચાલ્યા શ્રીરઘુવીર રે. ૯
શર ચઢાવીને સજ થયા, શત્રુશું બોલ્યા વાણ રે;
ઘટશ્રોત્ર સુણ મુજ બાણથી, હવે જશે તારા પ્રાણ રે. ૧૦
ત્રિલોકને પીડ્યું તમો, કર્યો પૃથ્વીને બહુ ભાર રે;
દુષ્ટ તમને હણવાને, અમો લીધો છે અવતાર રે. ૧૧
..રે રાવણકુળ સંહારવું, દેવનું કરવું કાજ રે;
પછે લંકામાં નિરભે થકી, કરશે વિભીષણ રાજ રે. ૧૨

એવું વચન સુણી કુંભકરણ બોલ્યો, સાંભળ દશરથતન રે;
તું જન્માન્તરનો વેરી અમારો, જાણું છું હું મન રે. ૧૩
પણ મોટા હોય તે મુખ ન કહે, આપણું બળ સામર્થ્ય રે;
તે અણબોલ્યો રણમાં વઢે, સાધે પોતાનો અર્થ રે. ૧૪
શું કરું જો હતો નિદ્રાવશ, બાકી દેખાડત બળ ભાર રે;
વળી ઉજાડત ત્રિલોકને, કરું સૃષ્ટિનો સંહાર રે. ૧૫
એવું સાંભળી સજ્જ થઈ રામે, મૂકયાં બાણ અપાર રે;
તે કુંભકરણ મુખ કરી પહોળું, ગળી ગયો તેણી વાર રે. ૧૬
જ્યમ બિલ્લ માંહે પ્રવેશે, પછી સર્પ નવ દેખાય રે;
એમ કુંભકરણના મુખ વિષે, સહુ બાણ ગુપ્ત જ થાય રે. ૧૭
તે રામબાણે ઉદરમાં કરી, અંત્રજાળ છેદન રે;
પણ પીડ કંઈ પામે નહિ, નથી લેખવતો તે મન રે. ૧૮
એમ ગળી ગયો તે અસંખ્ય શર, પણ ન પામે તે હાર રે;
એવું જોઈ ચિંતાતુર થયા, સહુ કપિ તેણીવાર રે. ૧૯
ઘટશ્રોત્ર ધાયો રામ ઉપર, તુંમર ગ્રહીને હાથ રે;
ત્યારે દિવ્ય શક્તિ બાણ મંત્રી, મૂકયું શ્રીરઘુનાથ રે. ૨૦
પ્રલય અગ્નિ સ્થાપિયો, બાણને અગ્રે રામ રે;
આકર્ણ પર્યંત ખેંચીને, મૂકિયું તેણે ઠામ રે. ૨૧
મુદગલ સહિત કર છેદિયો, આકાશ ઊડ્યો એહ રે;
જ્યમ ઉરગ× ઊડે સપક્ષ નભમાં, એમ ઊડ્યો તેહ રે. ૨૨
પછે બીજે હસ્તે ગદા ગ્રહી, ધાયો કુંભકરણ તે ઠામ રે;
ત્યારે સૂરજ મંત્ર ભણીને, બીજું બાણ મૂક્યું રામ રે. ૨૩
તે બાણે બીજો હસ્ત છેદ્યો, સમરથ શ્રીઅવિનાશ રે;
પહોળું મુખ કરી ધાયો અસુર, જાણે કરશે વિશ્વનો ગ્રાસ રે. ૨૪
બે બાણ મૂકી બે ચરણ, છેદિયા શ્રીરઘુવીર રે;
ત્યારે કુંભકરણ પૃથ્વી પડ્યો, તે વિકળ થઈને શરીર રે. ૨૫

× સર્પ.

પછે પેટભેર ચાલવા માંડ્યું, મુખ કરી વિકરાળ રે;
ફૂંફાડા મારે ફૂંકના, જાણે મલય અગ્નિ જ્વાળ રે. ૨૬
તે જ્વાળે કરીને કપિ દાઝે, પાડતા બહુ ચીસ રે;
પછે ભીમકાળાસ્ત્ર શર ચઢાવી, કોપ્યા શ્રીજુગદીશ રે. ૨૭
તે બાણે કરીને કુંભકરણનું, શિર કર્યું છેદન રે;
મહાવજ્રે કરી પર્વતતણું, જ્યમ શિખર થાય પતન રે. ૨૮
શિર અસુરનું ગર્જના કરતું, ઊછળ્યું આકાશ રે;
વિમાન લેઈને દેવ નાઠા, પામી મનમાં ત્રાસ રે. ૨૯
તે મસ્તક લંકામાં પડ્યું, ત્યારે ચંપાયાં બહુ ધામ રે;
અનેક રાક્ષસ મરણ પામ્યા, શિર થકી તે ઠામ રે. ૩૦
હાવે કુંભકરણ મરતે થકે, કર્યો દેવે જયજયકાર રે;
કરી પુષ્પવૃષ્ટિ રામ ઉપર, દુંદુભિનાદ અપાર રે. ૩૧
કંઈ શેષ સેન્યા રહી હતી, કુંભકરણ કેરી જેહ રે;
ઘણું ભય પામી નાઠા સહુ, ગયા લંકામાં તેહ રે. ૩૨
સમાચાર રાવણને કહ્યો જે, પામ્યો મરણ મહાકાય રે;
ત્યારે સિંહાસન ઉપર થકી, પડ્યો વિકળ થઈને રાય રે. ૩૩
પછે રાવણ લાગ્યો વિલાપ કરવા, દુઃખ ધરીને મન રે;
આજ બંધુ પાખે માહરે, સહુ દિશા થઈ ગઈ શૂન્ય રે. ૩૪
તે જાણીને ઇંદ્રજિત આવ્યો, રાવણ કેરી પાસ રે;
અરે તાત, શું કરવા રુઓ? જેનો જન્મ તેનો નાશ રે. ૩૫
મૃત્યુલોક માંહિ અવતરી, નથી ચિરંજીવી કોય રે;
માટે શોક શું કરવા ધરો? જે હોનારું તે હોય રે. ૩૬
નર વાનરે જ્યારે કુંભકરણને, માર્યો નિશ્ચે જાણ રે;
હું જાણું હવે કાળ વિપરીત, આવિયો નિરવાણ રે. ૩૭
માટે ક્ષમા રાખો પિતા હાવે, ધરો ધીરજ મન રે;
ત્યારે ત્યારે જગતમાં પડે, એકવાર જ તન રે. ૩૮
બોધ બહુ પુત્રે કર્યો, સમજાવ્યો રાવણરાય રે;
ત્યારે આજ્ઞા માગી પ્રધાને, પછે જુદ્ધ કરવા જાય રે. ૩૯

મહા બળિયા સુત રાયના, વળી ચાર મંત્રી જેહ રે;
દેવાંતક ને નરાંતક વળી, ત્રિશિરા નામે તેહ રે. ૪૦
વળી શક્રજિતનો કનિષ્ઠ બંધુ, નામ તેનું અતિકાય રે;
તે ચતુરંગદળ સાથે લેઈને, જુદ્ધ કરવા જાય રે. ૪૧

વલણ

જાયે જુદ્ધ કરવાને રણમાં, રાવણસુત અતિકાય રે;
વળી રાજકુંવર બીજા અતિ ઘણા, વળી મંત્રી જે કહેવાય રે. ૪૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे कुंभकरण-
मरण नाम एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો

રાગ સામેરી

ત્યારે મહોદર અતિકાય ચઢિયા, સાથે રાજકુમાર;
ચતુરંગ સેન્યા સાથે લેઈને, આવ્યા રણમોઝાર. ૧
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, મદમળ કરે ચિક્કાર;
શૂરવીર તે સિંહનાદ કરતા, હણહણે તોખાર. ૨
ત્યારે ગીધ પક્ષી ગયો બેસી, અતિકાય કેરે શીશ;
તેને માનશુકન સૂચવ્યા, પણ ગણતો નથી તે દિશ. ૩
એવું અસુરનું દળ જોઈને, કપિસૈન્ય ધાયું ત્યાંહે;
વાનર–અસુરનું થાવા લાગ્યું, જુદ્ધ માંહોમાંહે. ૪
ગિરિ વૃક્ષ ને પાષાણવૃષ્ટિ, કરે છે બહુ કીશ;
તે આવતાં ઝાલે અસુર, મારતા કરીને રીસ. ૫
કપિ અસ્થિ લેઈ રાક્ષસ તણાં, મારે અસુરના શિરમાંહે;
તે પુંગીફલવત્ થાય ચૂરણ, ફાટે ઘટ સમ ત્યાંહે. ૬
વળી કપિ કરડે અસુર કેરાં, નાસિકા ને કર્ણ;
ત્યાં રુધિરધારા ચાલતી, દળ દીસે લોહિતવર્ણ. ૭
દળ ભંગ જોઈને કોપ્યો જે, નરાંતક રાજકુમાર;
શ્યામ કરણ તુરી ઉપર બેઠો, આવિયો તેણીવાર. ૮

જાણે ઉચ્ચૈઃશ્રવાનો વીર હય, ગરુડના સરખો વેગ;
તેની ઉપર રાજકુંવર ચઢયો, આવી થયો ભેગાભેગ. ૯
ઝળકતું વિદ્યુતલતા જેવું, ખડ્ગ ઝાલ્યું પાણ;
ચોપાસ કપિને મારતો, એમ કર્યું દળભંગાણ. ૧૦
એકે ઘાએ સહસ્ર વાનર, મારતો રણમાંહે;
તેણે કપિ અષ્ટાદશ લક્ષ માર્યા, કર્યું પ્રાક્રમ ત્યાંહે. ૧૧
એવો અનર્થ જોઈને, ધાયો વાલીસુત બળવંત;
આકાશમારગ ઊછળ્યો, કરી ગરજના તે અનંત. ૧૨
પછે ક્રોધે મારી અંગદે, એક મુષ્ટિ મસ્તક માંહે;
અશ્વ સહિત મારી કર્યો ચૂરણ, નરાંતકને ત્યાંહે. ૧૩
ત્યારે મહોદર મહાપાર્શ્વ, ત્રિશિરા દેવાન્તક નિરધાર;
એ ચારે મળીને અંગદ ઉપર, કરવા માંડ્યો માર. ૧૪
એમ અંગદ સંકટમાં પડ્યો, ત્યારે કપિ ધાયા ચાર;
નળ નીલ ને વળી ઋષભ સાથે, ચોથો વાયુકુમાર. ૧૫
તે નળે માર્યો મહોદર વળી, નીલે ત્રિશિરા જાણ;
લીધા દેવાન્તક મહાપાર્શ્વના, હનુમંત ઋષભે પ્રાણ. ૧૬
એમ અંગદને ઉગારિયો, માર્યા ચારેચાર અસુર;
અતિકાય તવ કોપે ચઢ્યો, વજડાવિયાં રણતુર. ૧૭
તે રાજકુંવર રથમાંહે બેઠો, જોડ્યા સહસ્ર તોખાર;
તેની રસી એક સારથિએ, ગ્રહી છે નિરધાર. ૧૮
ઇંદ્રજિત જેવો પરાક્રમી, અતિકાય સ્થૂળ શરીર;
તે યુદ્ધ કરવા આવિયો, સિંહનાદ કરતો વીર. ૧૯
ત્યારે તેની સામા ગવાક્ષ ગવય, શરભ કુમુદ ને મયંદ;
અતિકાય આવતો આંતરીને, યુદ્ધ કરે મહાદ્વંદ. ૨૦
તે સર્વને મૂર્છિત કરી, ચાલ્યો આગળ અભિરામ;
સારથિને કહે હાંક રથ, જ્યાં હોય લક્ષ્મણ-રામ. ૨૧
આવતો જોઈને વિભીષણને, પૂછ્યું શ્રીરઘુવીર;
આ કોણ આવ્યો રથમાં બેસી, યુદ્ધ કરવા ધીર. ૨૨

ત્યારે વિભીષણ કહે રાવણ કેરો, કુંવર એ અતિકાય;
મહા પરાક્રમી બળવંત છે, વાનરે નહિ જિતાય. ૨૩
આ રથ આપ્યો છે બ્રહ્માએ, એ અભેદ્ય વજ્રસ્વરૂપ;
એવું વચન સુણીને રામચરણે, નમ્યા પન્નગભૂપ. ૨૪
આજ્ઞા માગી રામની, સજ થયા લક્ષ્મણ વીર;
અતિકાય સાથે યુદ્ધ કરવા, ચાલિયા રણધીર. ૨૫
ધનુષ પર સંધાન કરી, સૌમિત્ર મૂકે બાણ;
તે આવતાં અતિકાય છેદે, શરે શર નિરવાણ. ૨૬
રાવણ તણો સુત આક્રમી, અસ્ત્રવિદ્યાએ સમર્થ;
લક્ષ્મણજી જે જે બાણ મૂકે, કરે તેને વ્યર્થ. ૨૭
અતિકાય ને લક્ષ્મણ તણું, થયું યુદ્ધ દારુણ ત્યાંહે;
શોણિતની સરિતા વહી, થયો સંગમ સાગર માંહે. ૨૮
ઘણું બળ દીઠું અતિકાયનું, કોપ્યા અનંત અપાર;
બ્રહ્માસ્ત્ર શરસંધાન કરીને, મૂકિયું તેણીવાર. ૨૯
જ્યમ પ્રલય કેરી વીજ ચમકે, એમ ચાલ્યું બાણ;
તે બાણથી અતિકાયનું, શિર છેદિયું નિરવાણ. ૩૦
તે સમે કપિસેના વિષે, વરતિયો જયજયકાર;
અસુર કેરું સૈન્ય નાઠું, ગયું પુર મોઝાર. ૩૧
સમાચાર જાણ્યા દશમુખે, અતિકાય કેરું મર્ણ;
ત્યારે મૂર્છા આવી રાયને, ખેદથી પડિયો ધર્ણ. ૩૨
ઘણા પુત્ર મિત્ર જામાત્ર શૂરા, મરણ પામ્યા જેહ;
રાય તેને સંભારીને, રુદન કરતો તેહ. ૩૩
સાવધાન કરિયો ઇંદ્રજિતે, રાવણને તેણી વાર;
પછી ધીરજ આપી યુદ્ધ કરવા, ચઢ્યો સતીકુમાર. ૩૪
ચતુરંગ સેના સાથ લીધી, કર્યું રક્તે સ્નાન;
રક્તભૂષણ રક્ત અમ્બર, કર્યાં તન પરિધાન. ૩૫
પછી શક્તિ કેરો હવન કરિયો, કુંડ રચી રણમાંહે;
માંહે સરસવ મંત્રી હોમિયા, મદ્યમાંસ ઘણું વળી ત્યાંહે. ૩૬

રણદેવીને કરી પ્રસન્ન, ભોગ સમર્પ્યા બહુ રીત;
વાજિત્ર બહુ વજડાવિયાં, જુદ્ધે ચઢયો ઇંદ્રજિત. ૩૭

વલણ

ઇંદ્રજિત ચઢિયો જુદ્ધ કરવા, બેઠો રથ મોઝાર રે;
ચારે પાસે કોટ રચિયો, સેના તણો નિરધાર રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे संग्रामे
युद्धार्थे इन्द्रजिदागमनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

અધ્યાય ૨૧ મો

રાગ મારુ

આવ્યો ઇંદ્રજિત રણમાંહે, રઘુવીરનું સૈન્ય છે જ્યાંહે;
ત્યારે કપિદળ થયું સાવધાન, મારામાર કરે બળવાન. ૧
ચારે પાસે કપિએ ઘેર્યો, અકળાવ્યો સુત રાવણ કેરો;
મુખે બોલતા જયજય રામ, મારે વૃક્ષ ગિરિ તે ઠામ. ૨
ત્યારે અદશ્ય થયો ઇંદ્રજિત, કરતો આકાશ જઈને અનિત્ય;
ત્યાંહાં રહી મૂકે બાણ અપાર, જાણે અખંડ મેઘની ધાર. ૩
ચારે પાસે કપિ સહુ જોય, તેને નથી દેખતું કોય;
આવે વીજળી સરખાં બાણ, છેદે કપિનાં શિર પદ પાણ. ૪
કોટિ વાનર પામ્યા મર્ણ, પડ્યા નિર્જીવ થઈને ધર્ણ;
ત્યારે વર્ત્યો હાહાકાર, તે બળિયો મેઘનાદ અપાર. ૫
શત બાણ મૂકયાં ઇંદ્રજિત, ખીલ્યા રામ ને લક્ષ્મણ સહિત;
કરમાંથી પાડ્યાં શરાશન, પડ્યા મૂર્છિત થઈ ભગવન. ૬
જણવી માનુષી લીલા તે ઠામ, જે અભેદ છે આત્મારામ;
વળી મૂકયાં ઇંદ્રજિતે બાણ, લીધા અનેક વાનરના પ્રાણ. ૭
અષ્ટાદશ બાણે સુગ્રીવ પાડ્યો, છ બાણે ગંધમાદન તાડ્યો;
બાણે ઋષભ ને મયંદ, નીલને બાણ માર્યા દ્વંદ. ૮
પાળને માર્યાં સાત, કર્યો ખટબાણે નળને પાત;
ગવાક્ષ અંગદ જેહ, પાડ્યા ત્રણ બાણે કરી તેહ. ૯

દધિમુખ શરભને દ્વાદશ તન, સોળ બાણે પાવક લોચન;
ચૌદ બાણે સુષેણ કેસરી, હેમકૂટને વીંધ્યો ત્રણે કરી. ૧૦
સુમુખ દુર્મુખ ને જ્યોતિર્મુખ, દશ બાણે પમાડ્યા તેને દુ:ખ;
ગૌરમુખને પાડ્યો ચાર બાણ, પંચશરે દધિમુખ નિર્વાણ. ૧૧
કર્યા મૂર્છિત સહુ કપિમાત્ર, પડ્યા ભૂમિ શિથિલ થયાં ગાત્ર;
કરી સકળ સૈન્ય મૂર્છિત, ઊતર્યો ભૂમિ ઉપર ઇંદ્રજિત. ૧૨
પામ્યો વિજય જીતીને રામ, ઇંદ્રજિતે કર્યું એવું કામ;
વજડાવ્યાં વાજિંત્ર અપાર, આવ્યો લંકામાં સતીનો કુમાર. ૧૩
ઊઠી રાવણ પુત્રને ભેટ્યો, તાપ બંધુમરણનો મેટ્યો;
શાબાશ કર્યું રૂડું કામ, રાખ્યું તેં મારું નામ. ૧૪
એમ રીઝ્યો રાવણરાય, હવે સુવેળુએ શું થાય?
કપિસૈન્ય પડ્યું'તું જેહ, તેમાં ઊગર્યા બે જણ તેહ. ૧૫
એક વિભીષણ ને હનુમંત, ચિરંજીવી એ બે બળવંત;
તે બેઠા આવી રામની પાસ, દેખી વિપરીત થયા છે ઉદાસ. ૧૬
રામલક્ષ્મણનું જોઈ મુખ, મનમાં ઘણું પામ્યા દુઃખ;
પછી મૂકી મનની ધીર, રોવા લાગ્યા તે બંન્યો વીર. ૧૭
નિશ્ચે આવ્યો ભાઈ વિપરીત કાળ, પડિયા જ્યારે રઘુકુળબાળ;
એમ બે જણ શોચે આપ, કરે વિવિધ પ્રકાર વિલાપ. ૧૮
એમ કરતાં નિશા થઈ જ્યારે, ગયા સૈન્યમાં મારુતિ ત્યારે;
જોયા સર્વ કપિને હલાવી, થાક્યા નામ દેઈને બોલાવી. ૧૯
પડ્યા સર્વ થઈને અચેત, તેમાં જાંબુવાન છે સાવચેત;
તેને બેઠા કર્યો બળવંત, રીંછપતિ કહે હો હનુમંત. ૨૦
ભાઈ સુખી છે લક્ષ્મણ-રામ, કહો બેઠા છે કોણ ઠામ?
એવું સુણી રોયા મારુતતન, બોલ્યા ગદ્દગદ થઈને વચન. ૨૧
શું પૂછો છો મુંને જાંબુવાન? સૈન્ય સહિત પડ્યા છે ભગવાન;
મનુષ્યલીલા કરી રઘુરાય, હાવે કરવો કવણ ઉપાય? ૨૨
એવાં વચન સુણી રુક્ષરાજ, આવ્યા જ્યાં વિરાજે મહારાજ;
ત્રણે જણ મળી બેઠા પાસ, જોઈ રામને મૂકે નિશ્વાસ. ૨૩

વિભીષણ ને વાયુકુમાર, રૂક્ષપતિ મળી કરતા વિચાર;
કહો ભાઈ હાવે કરવું કયમ ? સાધો સમય થાયે સુખ જ્યમ. ૨૪
વળતા બોલ્યા રીંછપતિ ત્યાંહે, જો લાવો દ્રોણાચળ આંહે;
તેની ઔષધિ પવન પસાર, ઊઠે સકળ સૈન્ય નિરધાર. ૨૫
અહીંથી યોજન છે કોટી ચાર, ક્ષીરસિંધુની પેલી પાર;
તે આવે નિશામાં આ ઠાર, તો સરે અર્થ નવ લાગે વાર. ૨૬
એવું સુણી ઊઠ્યા વાયુતન, થયા સત્વર બોલ્યા વચન;
ત્રણ પહોરમાં લાવું દ્રોણાચળ, રામકૃપાનું છે મુજમાં બળ. ૨૭
તમો રક્ષણ સહુનું કરજો, આવે અસુર તેને સંહરજો;
ઘણી ધીરજ ધરજો મન, પ્રાણપતિનું કરજો જતન. ૨૮

વલણ

પ્રાણપતિનું જતન કરજો, ધરજો મનમાં ધીર રે;
એવું કહિ દ્રોણાચળ લેવા, ચાલ્યા હનુમંત વીર રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे इन्द्रजितेन
रामसेनामूर्च्छनं नाम एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો

રાગ મારુ

હાવે દ્રોણાચળ લેવાને કાજે, કૂધો વાયુતન;
આકાશમારગ જાય છે ઊડયો, ભય નથી ધરતો મન. ૧
રામનામનું સ્મરણ કરે મુખ, મારે મનોમય ફાળ;
નિશા વિષે નિરભે થઈ જાતો, વજ્રદેહી વિકરાળ. ૨
સમુદ્ર સરિતા દ્વીપ ગિરિ તે, ઓળંગ્યા તેણીવાર;
મનથી અધિકો વેગ છે જેનો, એવો વાયુકુમાર. ૩
પછે દ્રોણાચળની પાસે આવીને, ઊભા શ્રીહનુમંત;
તે પર્વતને ચિંતવિયો પોતે, લેવાને બળવંત. ૪
જ્યમ અંબુનિધિને અગસ્ત્ય ચિંતવે, તસ્કર નૃપભંડાર;
જ્યમ કુઠારપાણિ વૃક્ષ ચિંતવે, યુવતીરૂપને જાર. ૫

એમ દ્રોણાચળને ચિંતવે કપિવર, સ્તુતિ કરતા કરજોડ;
તું પરઉપકારી પર્વત છે, માટે પૂર અમારા કોડ. ૬
તુજ નામસ્મરણથી રોગ જ નાસે, ત્રાસે તન પરિતાપ;
હું યાચક તુજને યાચવા આવ્યો, માટે ઔષધિ મુજને આપ. ૭
જે જગદુદ્ધારક રામલક્ષ્મણ, થયા મૂર્છિત સૈન્ય સહિત;
તુજને જશ આપવાને કારણ, લીલા કરી છે અજિત. ૮
એમ હનુમંતે ઘણી કરી પ્રાર્થના, ત્યારે બોલ્યો ગિરિદ્રોણ;
પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ થઈને કહે, અલ્યા તું મર્કટ છે કોણ? ૯
દેવને દુર્લભ ઔષધિ મારી, તે તુંને કેમ અપાય?
જા નહિ આપું કોણ છે એવા, લક્ષ્મણ ને રઘુરાય? ૧૦
એવું સાંભળી કપિવર કોપ્યા, બોલ્યા ક્રોધવચન;
અલ્યા જડબુદ્ધિ પાષાણ રુદે, કંઈ જ્ઞાન નથી તુજ મન. ૧૧
જ્યમ વાયસને વિવેક નહિ, મદ્યપાનીને તત્ત્વવિચાર;
જ્યમ દયા નહિ નિર્દય હિંસકને, વ્યસનીને આચાર. ૧૨
ધર્મશાસ્ત્ર તે ભ્રષ્ટ ન જાણે, મૂઢનો વિદ્યાભ્યાસ;
જારને શીલ કૃપણને ધર્મ શું, કપટીને વિશ્વાસ. ૧૩
એમ તું નિર્દય જડ નથી જાણતો, રામ કામનું હેત;
માટે હવડાં તુંને ચૂર્ણ કરી નાખું, શિક્ષા કરું અચેત. ૧૪
એમ કહી પછે પૂંછ વધાર્યું, પ્રચંડ ચક્રાકાર;
શેષનાગના જેવું કરીને, બાંધ્યો ગિરિ તેણીવાર. ૧૫
પછે મૂળ થકી ઉખેડી લીધો, દ્રોણાચળ હનુમંત;
આકાશમારગ લેઈને ચાલ્યા, ઊછળતા બળવંત. ૧૬
જ્યમ ઝળકે કાંતિ સુદામા પર્વત, રવિમંડળ રથસાજ;
જ્યમ ઉરગપતિ ઉરવી લેઈ ઊડે, એમ ઊડ્યા કપિરાજ. ૧૭
જ્યારે એક પહોર રજની રહી ત્યારે, આવ્યા સુવેણ જ્યાંહે;
તે સમે શીત પ્રભંજન છૂટ્યો, પ્રસર્યો સેનામાંહે. ૧૮
દ્રોણ ઔષધિનો વાયુ લાગ્યો, સૈન્ય ઊઠ્યું તેણીવાર;
શ્રીરામલક્ષ્મણ સાવચેત થયા ને, વર્ત્યો જયજયકાર. ૧૯

સર્વનાં અંગ નવીન થયાં, તલમાત્ર રહ્યો નહિ ઘાય;
ત્યારે અરુણ ઉદય ત્યાં સભા કરીને, બેઠા શ્રીરઘુરાય. ૨૦
તે મારુતિ મૂકી આવ્યા પૂર્વસ્થળ, દ્રોણાચળને ત્યાંહે;
આવી મહાવીરે સાષ્ટાંગ કર્યા, શ્રીરઘુપતિ બેઠા જ્યાંહે. ૨૧
શ્રીરામે ઉઠાડી અંજનીસુતને, ચાંપિયા રુદિયા સાથ;
ધન્યધન્ય કહી આશિષ દીધી, મસ્તક મૂકચો હાથ. ૨૨
પ્રાણદાતાર થયો તું સહુનો, સાંભળ હો હનુમંત;
તુજ વિના કોણ સાહ્ય કરે, આ રણમાંહે બળવંત? ૨૩
ત્યારે કર જોડીને કહે અંજનીસુત, સમર્થ શ્રીરઘુરાય;
એ સર્વે તમારી કૃપાનું બળ છે, મુજથી કંઈ નવ થાય. ૨૪
એમ અંજનીસુતનાં વચન સુણીને, પ્રસન્ન થયા મોરાર;
સર્વ કપિજન આનંદ પામ્યા, કરતા જયજયકાર. ૨૫

વલણ

વર્ત્યો જયજયકાર, સહુ કપિ ભેટ્યા હનુમંતને;
વળી શ્રીમુખે જુગદાધાર, વખાણે ઘણું બળવંતને. ૨૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे हनुमता द्रोणाचलौषध्या रामसेनामूर्छानिवारण नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

હનુમંતે કરિયું અદ્દભુત કાજ જી,
ત્યારે વાનર પ્રત્યે બોલ્યા કપિરાજ જી;
સહુ અગ્નિ લગાડો લંકામાં આજ જી,
એવું સુણી ઊઠ્યો કીશસમાજ જી. ૧

ઢાળ

સમાજ કપિનો ચાલિયો સુણી, સુગ્રીવ કેરું વચન;
કોટ ઓળંગી પ્રવેશ્યા, પુરમાંહે સહુ કપિજન. ૨
દેવદાર કેરાં વૃક્ષ કરમાં, ગગનચુંબિત જેહ;
તે સળગાવી કપિ કૂદિયા, કોટાનકોટી તેહ. ૩

ઘણો વાયુ વાયો તે સમે, લંકામાં લાગી લાય;
સહુ લોક હાહાકાર કરતા, કોલાહલ બહુ થાય. ૪
તે જાણ રાવણને થયું, ત્યારે ખેદ પામ્યો મન;
જે દ્રોણાચળ હનુમંત લાવ્યો, કર્યા સહુ સજીવન. ૫
વળી વાનર આવ્યા લંકામાં, બાળવા માંડ્યાં ધામ;
એ ઊજડ કરશે પુર સકળ, કો નહિ રહે આ ઠામ. ૬
રાજકુંવરને આજ્ઞા કરી, જંઘ મજંઘ ને વિરૂપાક્ષ;
તે તત્પર થઈને ચાલિયા વળી, ક્રોધન ને શોણિતાક્ષ. ૭
વળી કુંભકરણના પુત્ર બે જેનું, કુંભ નિકુંભ એવું નામ;
પરજન્યાસ્ત્ર મૂકી અગ્નિ, સરવે સમાવ્યો તે ઠામ. ૮
પછી બાણ મારી સર્વ વાનર, કાઢ્યા પુરથી બહાર;
રણમાંહે આવી રાક્ષસે, યુદ્ધ આરંભ્યું તે ઠાર. ૯
ઘટશ્રોત્રના પુત્રે તદા, રણમાં કર્યું જુદ્ધ ઘોર;
મારવા માંડ્યું કપિદળ ત્યારે, ધાયો ભાનુકિશોર. ૧૦
કુંભના કરમાં થકી લીધું, સુગ્રીવે કોદંડ;
કરી ગર્જના પછી ભંગ કીધું, ધનુષના બે ખંડ. ૧૧
સુગ્રીવ કુંભને થયું પછે, મલ્લયુદ્ધ મુહૂરત એક;
પદપડઘાએ મેદની કંપે, મારે ઘાય અનેક. ૧૨
સુગ્રીવે માર્યો કુંભને, ધાયો નિકુંભ તેણીવાર;
આવતો રોક્યો તેહને, કર્યું જુદ્ધ પવનકુમાર. ૧૩
નિકુંભના શિર વિષે મારી, મુષ્ટિ એક હનુમંત;
તત્કાળ પામ્યો મરણ તે, એમ અસુર હણ્યા બળવંત. ૧૪
રાજકુંવર સરવે આવ્યા'તા, ઘણા રાક્ષસ લેઈને જેહ;
હનુમંત સુગ્રીવે મળીને, સર્વ માર્યા તેહ. ૧૫
તે ખબર જાણી રાવણે, ત્યારે મોકલ્યા ત્રણ વીર;
વિશાલાક્ષ ને મકરાક્ષ નામે, અક્ષ એ રણધીર. ૧૬
તે રાક્ષસે યુદ્ધ કર્યું દારુણ, કોપિયા શ્રીરામ;
મહા બાણ મૂકી ત્રણે જણને, મારિયા તે ઠામ. ૧૭

તે પૂંઠે ચઢિયો શક્રજિત, રચ્યો કુંડ રણમાં જાણ;
તેણે હોમ કરીને ઉપજાવી, એક કૃત્તિકા નિરવાણ. ૧૮
તે કૃત્તિકાની ઉપર બેઠો, પરાક્રમી ઇંદ્રજિત;
આકાશમારગ જઈ રહ્યો, કરતો તે યુદ્ધ અમિત. ૧૯
તેની બાણવૃષ્ટિએ કરી, ઘણા કપિ પામ્યા મર્ણ;
કોનાં હસ્ત શિર ચરણ તૂટે, નાસિકા ને કર્ણ. ૨૦
જ્યારે ઇંદ્રજિતે કપિદળ, કરવા માંડ્યું સંહાર;
ત્યારે લોકમાણેશે કહ્યું, આવી રામને નિરધાર. ૨૧
અંગિરાસ્ત્રે કરી કૃત્તિકાને, છેદો શ્રીમહારાજ;
મેઘનાદ માને હાર જે, વળી થાય ત્યારે કાજ. ૨૨
તે સુણી રામે મૂકિયું, અંગિરાસ્ત્ર કેરું બાણ;
તે રામબાણે કૃત્તિકા બળી, ભસ્મ થઈ નિરવાણ. ૨૩
ઇંદ્રજિત તવ કોપે ચઢ્યો, સિંહનાદ કીધો ઘોર;
બ્રહ્માંડ સર્વે ખળભળ્યું, ગયો બ્રહ્મલોકે શોર. ૨૪
પછે વૃષ્ટિ કરતો શર તણી, નભમાં રહી બળ પૂર;
અંધકાર અતિશે આવર્યું તેણે, દેખાયે નહિ સુર. ૨૫
કોટાન કોટી કપિ કેરો, કર્યો રણસંહાર;
અષ્ટ જૂથપતિ મૂર્છિત કર્યા, ત્યારે કોપ્યા જુગદાધાર. ૨૬
કોદંડ સજ કરી શર ચઢાવ્યું, રામ રણરંગધીર;
ઇંદ્રજિત સાથે જુદ્ધ કરવા, ઊભા શ્રીરઘુવીર. ૨૭
એક બાણ મૂકી શક્રજિતનું, ધનુષ કાપ્યું રામ;
બીજું માર્યું મુગટમાં, પૃથ્વી પડ્યો તે ઠામ. ૨૮
કાર્મુક ત્રીજું મૂકિયું, રાવણી ઉપર જેહ;
તે બાણ કેરી ઝપટથી, તત્કાળ ઊડ્યો એહ. ૨૯
મૂર્છિત થઈ જઈને પડ્યો, ઇંદ્રજિત લંકામાંહે;
સાવચેત થઈને ઊઠિયો, પછે કપટ રચિયું તાંહે. ૩૦
તેણે માયામય નિરમાણ કીધું, જાનકીનું રૂપ;
: રથમાં બેસાડી, અલંકાર ચીર અનુપ. ૩૧

એવું કપટ રચીને આવિયો, રણમાંહે અસુરકુમાર;
આવતો જોઈ ગિરિ લેઈ ધાયો, જે રુદ્રનો અવતાર. ૩૨
હનુમંતજી પાસે ગયા, ઇંદ્રજિત ઊભો જ્યાંહે;
વાયુપુત્રને તવ દેખાડી, કૃત્રિમ સીતા ત્યાંહે. ૩૩
અલ્યા જે કપિ તુજ ઇષ્ટદેવી, જનકતનયા જેહ;
એ અંગના રઘુવીરની, મુજ પિતા લાવ્યો તેહ. ૩૪
અમારા કુળનો ક્ષય કર્યો, સહુ અસુરનો સંહાર;
જાતુધાન કુળવન દહન કરવા, અગ્નિશિખા એ નાર. ૩૫
કુંભકરણ આદે નિશાચર, એણે કર્યા ભક્ષણ જાણ;
એ કૃત્ય પ્રગટી ત્રેતા યુગમાં, ભોગ લેવા નિરવાણ. ૩૬
તે માટે કપિ મારું એને, ટાળું અસુરનું દુઃખ;
એ કલહકારણીનો વધ કરતાં, થાશે અમને સુખ. ૩૭
એમ કહી વચન રાવણસુતે, ગ્રહ્યું ખડ્ગ નિજ કર માંહે;
કૃત્રિમ સીતા તણો વધ કર્યો, ઇંદ્રજિતે ત્યાંહે. ૩૮
તે દેખાડયું હનુમંતને, રામને જઈ કહે આજ;
જે જાય ઊઠી અયોધ્યામાં, હવે શું છે કાજ? ૩૯
એવું જોઈને હનુમંતજીએ, સત્ય માન્યું ત્યાંહે;
સીતાતણો વધ દેખતાં, પડયા વિકળ પૃથ્વી માંહે. ૪૦
ઇંદ્રજિત ત્યાંથી ગયો પુરમાં, કરી કપટ પ્રકાર;
મારુતિ મૂર્છિત થઈ પડયા, દેહશુદ્ધિ નહિ લગાર. ૪૧

વલણ

દેહશુદ્ધિ ભૂલ્યા મારુતિ, ક્ષણ એક રહી મૂરછાય રે;
પછે સાવચેત થઈને બેઠા, ત્યારે રુદન કરે કપિરાય રે. ૪૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे इन्द्रजितेन कृत्रिमसीता-
हननान्तर मारुतिमोहो नाम त्रयोविंशतितमोऽध्याय. ॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો

રાગ વેરાડી

હાવે કૃત્રિમ સીતાનો વધ જોઈને, મારુતિ કરતા રુદન;
હું સમાચાર શો કહીશ રામને, એમ શોચતા મન. ૧
મેં ઘણાં કામ કરી હરખ પમાડ્યા, પ્રસન્ન કર્યા શ્રીરામ;
સીતાશોકહરણ રઘુપતિએ, પાડ્યું મારું નામ. ૨
તે આ સમાચાર મેં કયમ કહેવાશે, શોકસિંધુની વાત;
એમ શોચના કરતા રામની પાસે, આવ્યા મારુતજાત. ૩
ઊભા રહ્યા આવી અધોવદને, નેત્રે આંસુધાર;
ત્યારે સરવ કપિ થયા વ્યાકુળ જોઈને, દુખિયા પવનકુમાર. ૪
પછી ચિંતાતુર થઈ રામ પૂછે છે, મારુતસુતને વાત;
હે પ્રાણસખે! તને શું દુઃખ પ્રગટ્યું? તે કહે મુજને ભ્રાત. ૫
ત્યારે મારુતસુત કહે ઇંદ્રજિતે કર્યો, જાનકીનો વધ આજ;
રણમાં લાવીને મુજ દેખતાં, કીધું કૂડું કાજ. ૬
એવું વચન સાંભળી અજ અજિત, સુખસિંધુ આત્મારામ;
તે માનુષી લીલા જણાવા માટે, ક્લેશ કરતા આમ. ૭
આંસુ ચોધારાં ચાલ્યાં નેત્રમાં, પ્રગટ્યો શોક અપાર;
રઘુપતિ રોતાં રોયા સરવે, વરત્યો હાહાકાર. ૮
એકે કાળે શોક ઊછળ્યો, દુઃખનો દરિયો પૂર;
કહેતાં કુંઠિત થાય કવિની, વાણી રોકાયે ઉર. ૯
એમ શોકસાગરમાં બૂડ્યા સર્વે, રુદન કરે રઘુવીર;
ત્યારે ધીરજ આપીને સમજાવે, લક્ષ્મણજી રણધીર. ૧૦
હે બ્રહ્માંડનાયક પૂરણબ્રહ્મ, શું કરવા ધરો છો શોક!
જેનો આકાર બંધાયો તે જાય, નાશવંત સહુ લોક. ૧૧
માટે વિવેકવજ્ર ગ્રહીને, મોહગિરિ ચૂર્ણ કરો મહારાજ;
આપણા ગુરુએ જ્ઞાન કહ્યું છે, તેહ વિચારો આજ. ૧૨

તમો સર્વ દેવના દેવ પરિબ્રહ્મ, આનંદમૂરતિ વેદ;
માયાનો સંભ્રમ હોય ન તમને, એ લીલા નાટક ભેદ. ૧૩
તમો થકી જાનકી અળગાં ક્યાં છે, પ્રભા દીપની જ્યમ;
કનકકાંતિ જ્યમ સૂર્યકિરણ વળી, દેહને છાયા ત્યમ. ૧૪
તે કલ્પાંત કાળે થાય ન અળગી, એમ જાણો સીતાય;
જગતપિતા જગદીશ તમો છો, એ છે જગતની માય. ૧૫
એ ઇચ્છાશક્તિ તમારી સીતાં, તે કયમ થાશે દૂર?
જે દ્વૈતભાવ આરોપે તેને, જાણવા મૂરખ ભૂર. ૧૬
માટે શોક મૂકીને ધીરજ રાખો, હણો રાવણને આજ;
બંધી પડ્યા તે દેવ છોડાવો, દુઃખ ટાળો મહારાજ. ૧૭
એમ ભોગીન્દ્રે ઘણાં વચન કહ્યાં, જેવાં વિવેકસિંધુ રતન;
તે સુણીને રઘુપતિ જોઈ રહ્યા છે, કરીને નીચું વદન. ૧૮
ત્યારે વિભીષણે પોતાનો મંત્રી, મોકલ્યો હતો અશોકવન;
તે સીતાની શોધ જોઈને આવ્યો, જ્યાં બેઠા જુગજીવન. ૧૯
તે પ્રધાન શ્રીરઘુવીરની સાથે, બોલ્યો હસીને વાણ;
સર્વ સભા સાંભળતાં કહે છે, સુણિયે પુરુષપુરાણ. ૨૦
મહારાજ સુખી છે જનકનંદની, અશોક વન મોઝાર;
પાસે ત્રિજટા ગાન કરે છે, ચરિત્ર તમારાં સાર. ૨૧
ત્યારે રામે વિભીષણ સામું જોયું, વચન સુણીને તેહ;
પછી વિભીષણ કહે તે વાત ખરી છે, એમાં નહિ સંદેહ. ૨૨
એ મંત્રીને મોકલ્યો'તો મેં, જોવા કારણ ત્યાંહે;
તે ક્ષેમકુશળતા જોઈ સીતાની, પાછો આવ્યો આંહે. ૨૩
તે માટે સુખી છે જનકનંદની. અશોક વનમાં જાણ;
એ વાત જો કંઈ જૂઠી હોય તો, તમારા પદની આણ. ૨૪
એ ઇંદ્રજિતની માયા જાણો, મોહ પામે જોઈ લોક;
હનુમંતે દીઠું એ કરત્રિમ, મિથ્યા સરવે ફોક, ૨૫
એવાં વિભીષણ કેરાં વચન સાંભળી, હરખ્યા જુગદાધાર;
સુમિત્રી સહિત કપિ આનંદ પામ્યા, વરત્યો જેજેકાર. ૨૬

વખાણ્યો વિશ્રવાસુતને ત્યાં, શ્રીમુખે શ્રીરઘુવીર;
અરે ભાઈ ! આ મહાદુઃખમાં તમો, આપી ધારણ ધીર. ૨૭
એવી ઇંદ્રજિતની અટપટી માયા, જાણી શ્રીરઘુનાથ;
તેના મરણ તણો વિચાર જ પૂછે, ગ્રહી વિભીષણનો હાથ. ૨૮
અરે વિભીષણ, કહો એ કયમ મરશે, રાવણસુત બળવંત?
એ વિદ્યાવંત માયાવી ઘણો છે, એ ચિંતા મુજ મન. ૨૯
વિભીષણ કહે જેણે બાર વર્ષ, તજ્યાં હોય નિદ્રા ને આહાર;
ચૌદ વર્ષ પાળ્યું હોય જેણે, બ્રહ્મચર્ય નિરધાર. ૩૦
એવો પુરુષ જો હોય આ સમે, અમોઘ ઇંદ્રિયજિત;
તો તે નિશ્ચે જીતે એને, તેથી મરે ઇંદ્રજિત. ૩૧
વળી સુણો નાથ, એક વાત મર્મની, તે મધ્યે છે વિચાર;
મેં ચરચા જોવડાવી એની, હવડાં આણી વાર. ૩૨
એક નિકુંભળા દેવી છે એની, ઇષ્ટમાત નિરવાણ;
મેઘનાદ બેઠો તે મંદિર, સાધન કરવા જાણ. ૩૩
તે નિકુંભળાના દેવળમાંહે, કુંડ રચ્યો છે ત્યાંહે;
મલિન મંત્ર જપી હોમ કરે, આપે આહુતિ તે માંહે, ૩૪
તે કુંડ માંહેથી રથ નીકળશે, અશ્વ સારથિ સહિત;
તે રથ પર આરૂઢ થશે, પછે નહિ મરે ઇંદ્રજિત. ૩૫
એ ચારવાર જય પામી ગયો વળી, હોમ પૂરણ થશે આજ;
પછે કોઈ થકી મેઘનાદ મરે નહિ, સત્ય કહું મહારાજ. ૩૬
માટે હોમ તણો વિધ્વંસ કરો, જઈ ઉતાવળા આ વાર;
વળી પૂર્વે કહ્યો તેવો પુરુષ હોય તો, મરે રાવણનો કુમાર. ૩૭

વલણ

કુમાર રાવણનો મરે, જો હોય પુરુષ એવો ધીર રે;
એવાં વચન સુણીને લક્ષ્મણ સામું, જોયું શ્રીરઘુવીરે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे इन्द्रजितस्य निकुम-
लाराधने विमार्थं श्रीरामविभीषणसंवादो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૫ મો

રાગ મારુ

લક્ષ્મણ સામું જોયું રઘુનાથ, ત્યારે ઊઠીને જોડ્યા હાથ;
બોલ્યો સુમિત્રી સુણો મહારાજ, આપો આજ્ઞા મુજને આજ. ૧
તમારી કૃપાએ નિરવાણ, આજ લેઉં ઇંદ્રજિતના પ્રાણ;
લક્ષ્મણે વ્રત પાળ્યું છે જેહ, રામ જાણે છે સરવે તેહ. ૨
માટે આજ્ઞા આપી રઘુનાથ, લક્ષ્મણને શિર મૂક્યો હાથ;
બતાવી અસ્ત્ર મંત્રની જુક્ત, હૃદે ચાંપી બોલ્યા સ્નેહે યુક્ત. ૩
કરજો ઇંદ્રજિત વધ કાજ, વહેલા વરજો જય પામી આજ;
એવું સુણી લક્ષ્મણ શિર નામી, ચાલ્યા રામકૃપા બળ પામી. ૪
સાથે વિભીષણ ને હનુમંત, મયંદ શરભ ને જાંબુવંત;
કુણસ કેસરી દ્વિવિદની આદ, ચાલ્યા કપિ કરતા સિંહનાદ. ૫
પંથ કઠણ નિકુંભળા કેરો, તે દેખાડ્યો વિભીષણે નેરો;
અંગદ ઉપર બેઠા સૌમિત્ર, ઊડ્યા આકાશે વીર્ય વિચિત્ર. ૬
થયા આગળ લંકારાય, પૂઠે સહુ કપિ ચાલ્યા જાય;
તે નિકુંભળા કેરે સ્થાન, સપ્ત દુર્ગ છે વજ્ર સમાન. ૭
નગ્ર બારણે ગિરિમોઝાર, ઘણું સૈન્ય મૂક્યું છે તે ઠાર;
રચ્યું છે તે દેવળ ગિરિ કોરી, તેમાં આસુરી દેવી કઠોરી. ૮
કરે અનેક ભૂત રક્ષાય, તે ઓળંગીને કપિવર જાય;
સરવે આવ્યા દેવીને ભાવન, બેઠો દીઠો રાવણનો તન. ૯
રક્તોદકે કર્યું છે સ્નાન, રક્ત વસ્ત્ર અંગે પરિધાન;
સપ્ત શબ પાથરિયાં ત્યાંહે, વજ્રાસન કરી બેઠો તે માંહે. ૧૦
આપે આહુતિ વિપ્રનું માંસ, અસ્થિમાળા કંઠે અવતંસ;
મૃત સર્પ વીંટ્યા છે માથે, દ્વિજ દંતનો શરવો ગ્રહ્યો હાથે. ૧૧
તેણે હોમ કરે કુંડમાંહે, મલિન મંત્ર જપે છે ત્યાંહે;
થયો પૂર્ણાહુતિ સમે જ્યારે, રથ અડધો નીકળિયો ત્યારે. ૧૨

તમો રામને શરણે જઈ, કર્યું બંધુ કુળનાશંન;
એમાં રૂડા તમને કોણ કહેશે, જુઓ વિચારી મન. ૭
તમો કહેશો હું શરણ જઈને, થયો અંમર જાણ;
વળી મોક્ષ અંતે આપશે, એ રામ પુરુષપુરાણ. ૮
પણ અંતે કો અમર નથી, થાય બ્રહ્માદિકનો નાશ;
વળી વેરભાવે મોક્ષ તે પણ, આપે છે અવિનાશ. ૯
કરી ઝાંખી કીર્તિ કુળ તણી, નવ કર્યો જશ લવલેશ;
ઘણું જીવ્યા તેણે શું થયું, જેવો બ્યંડળ કેરો વેશ. ૧૦
પછે ક્રોધ કરી કોદંડ તાણ્યું, કહી વચન વિપરીત;
તે ગદા ઉડાડી કરથકી, શર મૂકીને ઇંદ્રજિત. ૧૧
પછી વિભીષણના હૃદયમાં, પંચ બાણ માર્યાં પ્રૌઢ;
તે મર્મમાં વાગ્યાં તદા, ત્યારે થઈ રહ્યો દિંગ્મૂઢ. ૧૨
ત્યાં વિકળ થઈ વિભીષણ પડ્યા, ત્યારે ધાયો જાંબુવાન;
એક મુષ્ટિ મારી બળ કરી, તે વાગી વજ્ર સમાન. ૧૩
રાવણીનો રથ કર્યો ચૂરણ, અશ્વ સારથિ સહિત;
તે વિકળ થઈ પૃથ્વી પડ્યો, ઊભો થયો ઇંદ્રજિત. ૧૪
ત્યારે એકે કાળે કપિ સર્વે, કરવા માંડ્યો માર;
થાય વૃષ્ટિ તરુ-પાષાણની, વળી મુષ્ટિ ને પદપ્રહાર. ૧૫
પણ ઇંદ્રજિત પરાક્રમી, રણપંડિત ચતુરસુજાણ;
નિવારણ કરતો સરવને, મૂકી ચારે પાસ બાણ. ૧૬
આકાશમારગ ઉતપત્યો, ગયો મેઘમંડળ જ્યાંહે;
જુદ્ધ કરવા લાગ્યો ત્યાં જઈ, મૂકે બાણ રહી નભમાંહે. ૧૭
ત્યારે લક્ષ્મણને લઈ સ્કંધ ઉપર, ઊડ્યા મારુતતન;
જુદ્ધ કરવા લાગ્યા નભ જઈ, રહી ઊંચા શત જોજન. ૧૮
ઇંદ્રજિત ઊંચો બાર જોજન, રહ્યા શત જોજન હનુમંત;
ત્યાં થકી લક્ષ્મણ જુદ્ધ કરે, મારતા બાણ અનંત. ૧૯
શરમાર સહન થયો નહિ; ઊતર્યો ધરા ઇંદ્રજિત;
ત્યારે પૃથ્વી ઉપર આવિયા, હનુમંત લક્ષ્મણ સહિત. ૨૦

એ વીરના તનમાંહે ચોંટ્યાં, શોભતાં શર જ્યમ;
જાણે કળાકરનાં પિચ્છ, વા ગિરિ પર તરુવર ત્યમ. ૨૧
પછી લક્ષ્મણે એક દિવ્ય શર, કાઢી કર્યું સંધાન;
શિવનેત્ર કેરા અગ્નિ જેવો, દિવાકર મધ્યાહ્ન. ૨૨
મંત્ર ન્યાસયુક્ત કર્યું તદા, થયો વજ્રીભૂત અખંડ;
છે મુદ્રાંકિત રામ નામનું, તે ચઢાવ્યું કોદંડ. ૨૩
લક્ષ્મણે મન ચિંતવ્યું, જો હોય બ્રહ્મ પૂરણ રામ;
શુદ્ધ ચૈતન્ય સનાતન, માયાપતિ પૂરણકામ. ૨૪
એકપત્નીવ્રત સૂરજવંશી, હોય રઘુવર આજ;
તો ઇંદ્રજિત મરજો હવે, આ બાણથી મહારાજ. ૨૫
હું નિરાહારી બ્રહ્મચારી, બાર વરસ પર્યંત;
રઘુવીર ચરણે આસક્તિ હોય તો, આવજો એનો અંત. ૨૬
હોય સતી સીતા સાધવી, વળી દાસ અનન્ય હનુમાન;
તો ઇંદ્રજિતનું શિર છેદાજો, આવજો અવસાન. ૨૭
એવું કહી આકર્ણ સુધી, ખેંચિયું નારાચ;
પછી મૂકિયું લક્ષ્મણે ત્યાં, વીજળી સરખું સાચ. ૨૮
ઝળકે મુખે ચળકે પૂંખે, સુસવાટ કરતું જાણ;
સહુ દિશાઓ દીપાવતું, ધનુષથી છૂટ્યું બાણ. ૨૯
ઇંદ્રજિતે જાણ્યું મારશે, એ બાણ મુજને આપ;
તે છેદવા સામું ચઢાવ્યું, બાણ તીક્ષ્ણ ચાંપ. ૩૦
એટલે શર લક્ષ્મણ તણું, આવીને વાગ્યું ત્યાંહે;
એક ભુજા સહિત શિર છેદિયું, તે પડ્યો પૃથ્વીમાંહે. ૩૧
તે ભુજ પડ્યો પુરમાં જઈ, શિર ઊછળ્યું આકાશ;
નભમાં ભમીને પડ્યું પાછું, કમળવદન પ્રકાશ. ૩૨
તે પડતાં ઝીલ્યું શરભ વાનર, લીધું છે કરમાંહે;
મેઘનાદ પામ્યો મરણ એમ, જયજયકાર વર્ત્યો ત્યાંહે. ૩૩
પુષ્પવૃષ્ટિ કરી દેવે, લક્ષ્મણ ઉપર જાણ;
દુંદુભિ કેરા નાદ કરીને, બોલે જયજય વાણ. ૩૪

રઘુવીર ચિંતા કરે છે, કહે સુગ્રીવ આગળ વાત;
ઘણીવાર થઈ ક્યમ આવ્યો નહિ, એ રણથકી મુજ ભ્રાત? ૩૫
ઇંદ્રજિત એ ઘણો બળિયો છે, મુજ બાળ સુકોમળ વીર;
સુગ્રીવ કહે ચિંતા ન કરશો, રાખો મનમાં ધીર. ૩૬
પ્રભુ હમણાં લક્ષ્મણ આવશે, જય પામીને મહારાજ;
એટલે લક્ષ્મણ કપિ સહિત, આવ્યા કરીને કાજ. ૩૭
ઇંદ્રજિત સાથે જુદ્ધ કરી ઘણું, થયા શ્રમિત સૌમિત્ર;
આવતા જોઈને ઊઠિયા, રઘુવીર પુણ્યપવિત્ર. ૩૮
લક્ષ્મણે આવી શીશ નામ્યું, રામને તેણીવાર;
રઘુવીરે ચાંપ્યા હૃદેશુ, ગદ્‌ગદ થયા છે અપાર. ૩૯
ઇંદ્રજિત કેરો વધ કહ્યો, શરભે દેખાડ્યું શીશ;
પછી સભા કરી સુષેણ પ્રત્યે, બોલ્યા શ્રીજગદીશ. ૪૦
અરે સુષેણ લક્ષ્મણને, કાંઈ કરો ઔષધ આજ;
પછી રામઆજ્ઞા થકી વૈદે, કર્યું રૂડું કાજ. ૪૧
સાવધાન લક્ષ્મણને કર્યા, દૃઢ થયું સર્વે અંગ;
પછી સુવેલુએ સભા કરીને, બેઠા છે શ્રીરંગ. ૪૨

વલણ

શ્રીરંગ બેઠા સભા કરી, કપિ સેવા કરે સુખભેર રે;
હવે ઇંદ્રજિતનો ભુજ પડ્યો પુરમાં, તેની શી થઈ પેર રે? ૪૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे लक्ष्मणेन
इन्द्रजितहनन नाम षड्‌विंशोऽध्याय. ॥ २६ ॥

અધ્યાય ૨૭મો

રાગ કાફી

લક્ષ્મણ વિજય કરીને આવ્યા, ઇંદ્રજિતનું મસ્તક લાવ્યા;
તન ભૂમિ પડ્યું રણ જ્યાંહે, ભુજ ઊડી આવ્યો પુરમાંહે. ૧
ઇંદ્રજિતનું આંગણું જેહ, મણિબંધ રચ્યું છે તેહ;
આવી તે ચોકમાં પડ્યો હસ્ત, અલંકાર સહિત સમસ્ત. ૨

અંગના ઇંદ્રજિતની ત્યાંહે, તે સુલોચનાં મંદિરમાંહે;
શેષનાગ તણી એ કુમારી, સુંદરી રૂપશોભા સારી. ૩
પરમ સતીશિરોમણિ મેહેરી, ગુણ લાવણ્ય સાગર લેહેરી;
જેનું રૂપ જોઈ રતિ લાજે, ઉપમા નથી એને કાજે. ૪
એનો જોઈ સુંદરતા વેશ, મોહ પામે-મોટા મુનેશ;
કામદેવને કામ ઉપજાવે, ચંદ્ર ચંપક કનક લજાવે. ૫
અંગનો જે સુવાસ મહેકે છે, એક કોશ સુધી તે બહેકે છે;
જે નૈષધરાયની રાણી, કાવ્યમાં દમયંતી વખાણી. ૬
તે પણ શેષકન્યા સમ ના'વે, એવી રાવણસુતવધૂ કહાવે;
મીનાકારી મહેલમાં બાળી, બેઠી હેમહિંડોલે રૂપાળી. ૭
અંગના ઝળકે અલંકાર, જાણે વિદ્યુતનો ચમકાર;
વિધુવદની કલંકરહિત, મુખકમળ સુહાસ્ય સહિત. ૮
દેવ ગંધર્વ કિન્નરકુંવરી, એવી અનેક છે પાસે કિંકરી;
તે સુલોચનાની નિત્યમેવ, અહોરાત્રી કરે છે સેવ. ૯
કિન્નરકન્યાઓ શચી સમાન, કરે મધુર સ્વરેથી ગાન;
કો વજાડે-વીણા ને મૃદંગ, કોઈ શણગાર સજતી અંગ. ૧૦
કો સખી સન્મુખ ઝુલાવે, કોઈ વાત કરીને રિઝાવે;
કોઈ ચામર વીંજણ યોગ, કોઈ સખી આપે ઉપભોગ. ૧૧
પારિજાતનાં પુષ્પજ લાવે, સખી હાર ગૂંથીને પહેરાવે;
એમ આનંદમાં સુલોચન, બેઠી પતિપદશું જેનું મન. ૧૨
તે સમે ઇંદ્રજિતનો હસ્ત, ચોકમાં પડ્યો આવી તટસ્થ;
વીખબિંદુ સુધામાં જ્યમ, પડે આવી થયું છે ત્યમ. ૧૩
દાસીએ આવી જોયું ત્યાંહે, દીઠું વિપરીત ચોકજ માંહે;
તેણે કહ્યું સતીને આવી, બાઈ આજ ખૂટ્યું તમ ભાવી. ૧૪
આકાશમારગથી અસ્ત, પડ્યો સ્વામીનો હસ્ત;
આપણા ચોક માંહે એહ, પડ્યો હવડાં મેં દીઠો તેહ. ૧૫
એવું સુણતાં પડી છે ફાળ, બેબાકળી ઊઠી બાળ;
રત્નપાદુકા પહેરી પાય, ઝલકે ચીર જાણે ચપલાય. ૧૬

એ સખીને સ્કંધે ધરી પાણિ, ચાલી બારણે આવી રાણી;
જુએ તો ચોકમાં પડ્યો હાથ, નિશ્ચે ઓળખ્યો એ કર નાથ. ૧૭
પંચ મુદ્રિકા રત્નખચિત, મણિ કંકણ બાજુ સહિત;
ઓળખી હસ્ત તે સુલોચના, આવી મૂર્છા પડી રે અંગના. ૧૮
થઈ સચેત કરંતી વિલાપ, પછાડે પૃથ્વી પોતાને આપ;
કરે તાડન શીશ ને રુદે, શોક રુદન કરંતી વદે. ૧૯
જાય લોભીનું સર્વસ્વ ધન, થાય મચ્છવિયોગે જીવન;
એમ કંથવિયોગે તે નાર, શેષકન્યા રૂવે છે અપાર. ૨૦
સહુ સખીઓએ શીખ પમાડી, સાવચેત કરીને બેસાડી;
સ્વામીનો ભુજ લઈ નિરધાર, ચાંપ્યો રુદયાશું તેણીવાર. ૨૧
કહે છે રુદન કરંતી ભામ, હા હા નાથ, આ શું કર્યું કામ?
પૂરણબ્રહ્મ સનાતન રામ, હતી જીતવાની મોટી હામ. ૨૨
તે રામને સમરપ્યા પ્રાણ, તમે ઇચ્છયું તમારું કલ્યાણ;
પામ્યા પ્રાણપતિ કયમ મર્ણ? હાવે હું રહીશ કોને શર્ણ? ૨૩
વતમાન મરણનું કાજ, લખી દેખાડો મુજને આજ;
પછી ખડિયો, કાગળ ને કલમ, પાસે મૂકયાં લખો થયું કયમ? ૨૪
કોણે માર્યા તમને કંથ? કર આવ્યો તે આકાશ પંથ;
ત્યારે શરીર રહ્યું છે ક્યાંહે, લખી દેખાડો કાગળમાંહે. ૨૫
જો હું શુદ્ધ પતિવ્રતા હોય, લખાજો મુજ સત્યથી સોય;
ત્યારે ચૈતન્ય થઈ કર ત્યાંહે, ગ્રહી કલમ લખ્યું પત્રમાંહે. ૨૬
જે થયું રણમાં વૃત્તાંત, લખ્યું સહુ ભાગીને ભ્રાંત;
હોમવિધ્વંસ જુદ્ધ વિસ્તાર, લખ્યું પ્રથમ તે પત્રમોઝાર. ૨૭
હે પ્રિયે, જે સુત સુમિત્ર, મહા તપસી ને પુણ્યપવિત્ર;
નિદ્રાજિત લક્ષ્મણ નિરાહારી, શુદ્ધ સતવાદી ને બ્રહ્મચારી. ૨૮
તે લક્ષ્મણે છેદ્યું મુજ શીશ, લઈ ગયા જ્યાંહાં છે જુગદીશ;
રણમાં પડ્યું છે મુજ તન, પૃથ્વી ઉપર થઈને પતન. ૨૯
અહીં ઊડીને આવ્યો એક ભુજ, વર્તમાન જણાવા તુંજ;
હું ઓળંગ્યો માયાનદી વાટ, પેલી તીરે જોઉં છું તારી વાટ. ૩૦

સ્વદેહે ગયા વિભીષણ શર્ણ, હું ગયો દેહ ત્યાગીને ત્રણ;
કર્યા મિત્ર મેં શ્રીજગદીશ, મૂકી કૃપણતા અરપ્યું શીશ. ૩૧
માટે આ દુઃખરૂપ સંસાર, તજી રામશરણ ગયો નાર;
રામચરણે રહેતાં ટળ્યું દુઃખ, હું પામ્યો છું બ્રહ્માનંદ સુખ. ૩૨
એમ હસ્તે લખી ઘણી વાત, વાંચીને સ્ત્રી કરે આંસુપાત;
તે સમે પશુપંખી સર્વ, રોવા લાગ્યાં તજીને ગર્વ. ૩૩
ત્યારે સખીએ કર્યો પ્રતિબોધ, જે થકી ટળે શોક વિરોધ;
પછે સ્વામી તણો કર જેહ, સુખાસન માંહે મૂક્યો તેહ. ૩૪
સાથે પત્ર મૂક્યો તે માંહે, પોતે ઘોડી ઉપર ચઢી ત્યાંહે;
કરવા સ્વામી સાથે સહગમન, શીશ લેવા ચાલી શુભ મન. ૩૫
સંગ ચાલે અનેક ચેત્રધાર, આવી રાવણની સભા મોઝાર;
જ્યાં બેઠો છે સિંહાસન રાય, ત્યાં આવી સુંદરી લાગી પાય. ૩૬

વલણ

પાયે લાગી શ્વશુરને, આવી સુલોચના તેણીવાર રે;
સ્વામી તણું વર્તમાન કહીને, રુદન કરતી અપાર રે. ૩૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे सुलोचना-
शोको नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો

રાગ વેરાડી

સુલોચનાએ શીશ નમાવીને, કરવા માંડ્યું રુદન;
ત્યારે રાવણ મહાદુઃખ પામ્યો જોઈને, બોલ્યો દીન વચન. ૧
અરે સતી કુલદીપક દેવી, તું કયમ રુવે કહે થઈ સ્વસ્થ ?
ત્યારે સુલોચનાએ દેખાડ્યો તત્ક્ષણ, સ્વામીનો પત્ર ને હસ્ત. ૨
જ્યારે શક્રજિતનું મરણ સાંભળ્યું, વિકળ થયો દશશીશ;
મૂર્છા આવી થયો અચેતન, પૃથ્વી પડ્યો અસુરીશ. ૩
પછે સાવચેત થઈ ગાઢા સ્વરથી, રોતો રાવણરાય;
તે સમે હાહાકાર જ વર્ત્યો, કવિએ તે નવ કહેવાય. ૪

સભા સર્વ ત્યાંહાં રોવા લાગી, દશમુખ કરતો વિલાપ;
વીસ નેત્રથી આંસુ ચાલે, પૃથ્વી પછાડે આપ. ૫
અરે દૈવ તેં આ શું કીધું? ગયો પાટવીપુત્ર;
ઇંદ્રજિત જતાં હાવે સર્વ ગયું, મારું ઉજ્જડ થયું ઘરસૂત્ર. ૬
અરે પુત્ર તુજ બળ માટે મેં, કર્યું રામશું વેર;
આજ ઐશ્ચર્ય ભાગી ગઈ માહારી, વરત્યો મોટો કેહેર. ૭
મેં જાણ્યું મારે ઇંદ્રજિત ને, કુંભકરણ બળવાન;
તો કોણ માત્ર એ રામ-લક્ષ્મણ, જો કાળના ઝાલે કાન. ૮
એ બે પાંખો તૂટી ગઇ મારી, અપંગ થયો હું આજ;
મારા જીવ્યાને ધિક્કાર છે હાવે, બૂડ્યું લંકાનું રાજ. ૯
અરે પુત્ર મુંને મૂકી ગયો એ, ઘટે નહિ નિરવાણ;
મેં જાણ્યું હોત તો તુજ સાટે, હું આપત મારો પ્રાણ. ૧૦
એવે સમે ત્યાં મંદોદરી આવી, તાડન કરતી તન;
અન્ય રાણીઓ આવી મળી, સહુ કરતી શોક રુદન. ૧૧
રાણી મંદોદરી પુત્ર સંભારીને, કરતી વિવિધ વિલાપ;
અરે દૈવ, મુંને કરી વાંઝણી, શું પૂર્વે કર્યું હશે પાપ. ૧૨
મેં આચર્યાં નહિ હોય જપ તપ, પૂરણ કર્યો પંક્તિભેદ;
કુશબ્દ કહ્યા હશે સાધુને. શિવ વિષ્ણુ નિંદા કરી વેદ. ૧૩
કે હરિકીર્તનમાં ભંગ કર્યો હશે? હરણ કર્યો પરલાભ;
કે સાધુ સતીને શીશ જ કૂડાં, આળ ચઢાવ્યાં આભ. ૧૪
કે ક્ષુધાર્થીને ભૂખ્યો ઉઠાડ્યો, ભોજન કરતાં જાણ;
કે વિમુખ કાઢચો અતિથિ મેં, ગુરુદ્રોહ કર્યો નિરવાણ. ૧૫
તે પાપે કરીને હું દુઃખ પામી, દૈવ કોપ્યો નિરધાર;
ઇંદ્રજિત જેવો પુત્ર મુંને હાવે, ક્યાંથી મળે સંસાર? ૧૬
એમ કહી પછી સુલોચનાને, લીડી રુદયા માંહે;
તેહ સમાના શોકરુદનથી, પૃથ્વી કંપી ત્યાંહે. ૧૭
ત્યારે રુદન કરંતી શેષકન્યા કહે, આણી આપો મુંને શીશ;
..રે સ્વામી સાથે સહગમન કરવા, વિલંબ થાય આ દિશ. ૧૮

ત્યારે રાવણ ક્રોધ કરીને કહે, અલ્યા ચાલો જોધ અપાર;
લાવીએ સત્વર પુત્રનું શિર, કરી રામલક્ષ્મણનો સંહાર. ૧૯
અથવા હું ત્યાં મરણ જ પામું, જાઉં પુત્રની પાસ;
ઇંદ્રજિત જતાં મારે કાંઈ ન ઊગર્યું, નિષ્ફળ થઈ સહુ આશ. ૨૦
એમ રાવણ ક્રોધ કરીને કહે, મહા દુખિયો થયો જાણ;
ત્યારે સુલોચનાની સાથે બોલી, રાણી મંદોદરી વાણ. ૨૧
અરે બાપ જા તું રામની પાસે, લાવ્ય માગીને શીશ;
નિશ્ચે તુજને આપશે તે છે, દયાળુ શ્રીજગદીશ. ૨૨
ધરમધોરીંધર ભક્તવત્સલ પ્રભુ, કરુણાસિંધુ ઉદાર;
દીનબંધુ શરણાગત ત્રાતા, દશરથ રાજકુમાર. ૨૩
એકપત્નીવ્રત જાનકીજીવન, અવર તે માત સમાન;
એકબાણ એકવચન સત્યનિધિ, એવા છે ભગવાન. ૨૪
તે રામનાં તું દરશન કરજે, અંત સમે સુણ માય;
એ જન્મ ધર્યાનો પરમ લાભ છે, જે થકી બંધ મુકાય. ૨૫
વળી રામની પાસે પરમ ભક્ત છે, સુગ્રીવ જાંબુવંત;
ન્યાયસિંધુ વિભીષણ ને અંગદ, અનન્ય દાસ હનુમંત. ૨૬
એ સર્વે રામભક્ત માટે તુંને, નહિ કરે કો અંતરાય;
માટે કુલવધૂ સુખે શીશ લાવ્ય તું, જાય જઈ રઘુરાય. ૨૭
એવું વચન સુણીને સુલોચના બોલી, રાવણ પ્રત્યે વાણ;
જે પરસતીનો અભિલાષ કરે તેનું, નહિ થાયે કલ્યાણ. ૨૮
એમ કહી પછે ચાલી ત્યાંહાંથી, હસ્ત ધરી સુખાસન;
આગળ પાલખી પૂંઠે અશ્વની, ચઢી ચાલી શુભ મન. ૨૯
વિદ્વજ્જન બૃહસ્પતિ જેવા વિચક્ષણ, સાથે લીધા તેહ;
સહસ્ર દાસીઓ જોડે સુવેલુએ, આવી સુલોચના એહ. ૩૦
જ્યમ આવે વિશ્રાંતિ સંતગૃહે, એમ આવી શેષકુમારી;
પછી ઘોડી ઉપરથી ઊતરી ચાલી, હંસગમન તે નારી. ૩૧
ત્યારે અનેક વાનર વેષ્ટિત બેઠા, રામલક્ષ્મણ બે વીર;
ત્યાં કપિ આવીને કહેવા લાગ્યા, સુણો શ્રીરણધીર. ૩૨

જુઓ મહારાજ સીતાજી આવ્યાં, એ પેલાં નિરવાણ;
રાવણે ભય પામીને ત્યાંથી, મોકલી દીધાં જાણ. ૩૩
એવાં વાનર કેરાં વચન સુણીને, બોલ્યા અયોધ્યા ઈશ;
ભાઈ સીતાનું મુખ નહિ દેખીએ, જ્યાં લગી જીવે દશશીશ. ૩૪
તે આવતી જોઈને રામે પૂછ્યું, વિભીષણને નિરધાર;
ત્યારે લંકેશે ઓળખી ઇંદ્રજિતવધૂ, રુદન કર્યું તેણીવાર. ૩૫
નેત્રે જળ ગદ્ગદ કંઠેથી, બોલ્યા વિભીષણ વાણી;
સુણો મહારાજ એ શેષની કન્યા, ઇંદ્રજિતની રાણી. ૩૬
એ સતી કેરું નામ જ લેતાં, બળી જાય સર્વે પાપ;
એ સ્વામી તણું શિર લેવા આવી, સહગમન કરવા આપ. ૩૭
જેના પદ અંગુષ્ઠ રવિકિરણ પડે નહિ, ન પામે દરશ સુર રીત;
તે રણમાં શિર લેવા આવી, એ દૈવગતિ વિપરીત. ૩૮
એમ કહીને વિભીષણ રોયા, વિસ્તારી સતી ગુણખ્યાત;
એટલે આવી સુલોચના લાગી, રામચરણ સાક્ષાત. ૩૯
સાષ્ટાંગ કરીને પડી પ્રભુના, પદ સિંચ્યા અશ્રુધાર;
સુલોચના પ્રભુના પાયે શિર, મૂકી રહી ઘણીવાર. ૪૦
ત્યારે કરુણાવચન બોલ્યા શ્રીરઘુપતિ, ઊઠ હવે હે માત;
અક્ષયસુખ હું આપું તુંને, જે માગે તે સાક્ષાત. ૪૧
પછી ઊઠી સુલોચના સન્મુખ ઊભી, બે કર જોડી નારી;
નખશિખ મૂરતિ રામચંદ્રની, ધ્યાનમાંહે ઉતારી. ૪૨

વલણ

ઉતારી મૂરતિ ધ્યાનમાં, તે રાખી હૃદય મોઝાર રે;
પછે ગદ્ગદ કંઠે સ્તુતિ કરતી, સુલોચના તેણીવાર રે. ૪૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिरामतनाटकधारायां युद्धकाण्डे सुलोचनायाः
श्रीरामसामीप्यागमन नाम अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

અધ્યાય ૨૯ મો

દોહા

ચઢી વિમાન સુર સકળ નભ, રહ્યા જુએ ધરી ધીર;
સુલોચના મધુરે સ્વરે, સ્તવતી શ્રીરઘુવીર. ૧

છંદ ભુજંગી

જયજયરામ રઘુવીર વિષકંઠમિત્રા,
રમાનાથ રઘુનાથ રાજીવનેત્રા;
ચાલક ચક્રમાયા ચપલ ચારુગાત્રા,
જીવન જાનકીનાથ જનકજામાત્રા. ૧
નમો નિર્ગુણં ગુણમયં ગુણ અગારં,
નમો વિશ્વ હેતુ અહેતુ અપારં;
નમો વિશ્વવ્યાપી વિશ્વંભર વિધાતા,
નમો વિશ્વતનુ વિશ્વપતિ વિશ્વત્રાતા. ૨
નમો શુદ્ધ ચૈતન્ય સાક્ષીપ્રકાશં,
નમો ઇંદ્રિયાતીત સહુ ક્ષેત્રવાસં;
નમો જ્ઞાનગમ્યં પરાપાર ભૂપં,
અજં શાશ્વતં બ્રહ્મ વેદ સ્વરૂપં. ૩
સૃષ્ટિ ઉદ્ભવં પાલ સંહારકારં,
વિધિ વિષ્ણુ શિવરૂપ ત્રિગુણાંગધારં;
લીલાવિગ્રહં સચ્ચિદાનંદ રૂપં,
અવિચ્છિન્ન આદિ અખંડં અનુપં. ૪
જનકજાપતિ શ્રીપતિ ભૂપવીરં,
નમું દશરથી રામ રણરંગધીરં;
નમો ભક્તિચિંતામણિ કામધેનું,
શરણ્યસુરતરુ માહાત્મ્ય એ અપ્રમેનું. ૫
ભૂતલ અવતર્યા ચતુરવ્યૂહ ચાપપાણિ,
વનમાં નીકળ્યા દેવનું દુઃખ જાણી;

જાતુધાન હણવા અભય ભક્ત કરવા,
નિગમ ધર્મ ધરવા ભૂમિ ભાર હરવા. ૬
દૈવી તારવા મારવા દુષ્ટ પાપી,
પુણ્યશ્લોક કીર્તિ રહી વિશ્વવ્યાપી;
ઘનશ્યામ તન કામ કોટી બિરાજે,
શોભા મુખની જોઈને કંજ લાજે. ૭
મુગટ રત્ન હીરા ખચિત શીશ સોહે.
તિલક કેસરી ભાલમાં મન મોહે;
કુંડળ કરણ મણિ ઝળહળે જોત સારી,
જાણે સેવતા એ જ રૂપે તમારી. ૮
કેયૂર કંકણું મેખલાસૂત્ર રાજે,
અંગદ મુદ્રિકા મુક્તની માળ ભ્રાજે;
સોહે પીત ઉપવીત ને પીત વાસં,
વિધુરશ્મિ જેવી મુખે મંદહાસં. ૯
અભય સુખદાતા સુબાહુ અજાનુ,
દહનદુઃખ અજ્ઞાનભાનુ કૃષાનુ;
ચરણચારુ સુકુમાર નખચંદ્રવેષા,
ધજા વજ્ર અંકુશ યવ આદિ રેષા. ૧૦
હરે પીર પદ તીરસરજુવિહારી,
પાવન પદરજે વિપ્રની નાર તારી;
કર્યું અંઘ્રી જળપાન તે વારવારં,
તેણે ઉદ્ધર્યું દુષ્ટકુલ કર્ણધારં. ૧૧
જેથી વનચરી દુઃખ સંસાર વામી,
એવા ચર્ણનું શર્ણ હું આજ પામી;
સદા લાલિતં જે રમા સેવ્યમાનં,
કરી એક આશે ધરે જોગી ધ્યાનં. ૧૨
ગિરિ શૈલ વનચર સરિતા વિરાજં,
કરી પુનિત ભૂ પદપદે તીર્થરાજં;

ધર્યો દેહ ગો સુર દ્વિજ હેતકારી,
કીર્તિ વિસ્તરી વિશ્વમાં દોષહારી. ૧૩
સનક વાગીશં નારદં શેષીશાનં,
વિશદ વિક્રમં તે કરે ગીતગાનં;
મુનિ સિદ્ધ યોગી લીલારૂપ ધ્યેયં,
મંગલમુજ્જ્વલં શિવ સદા નામ ગેયં. ૧૪
રાખો ચરણ શરણે મુને રામચંદ્રં,
પ્રભુ પાહિ માં પ્રણતજન રાઘવેંદ્રં;
પૂરો દીન જન કામના પૂર્ણકામી,
સદા રામચરણે નમામિ નમામિ. ૧૫

દોહો

ગુણસાગર નાગર નિપુણ, ધર્મ સત્યવ્રત ધીર;
અખિલ શોકસંકટહરણ, જયજય શ્રીરઘુવીર. ૧૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे सुलोचनया कृता श्रीरामस्तुतिर्नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

અધ્યાય ૩૦ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

સુલોચના કહે છે સુણો મહારાજ જી,
શરણાગતની પ્રભુ રાખો લાજ જી;
આજ હું પામી તમ દર્શન જી,
તેણે કરી છૂટી ત્રિદેહીનાં બંધન જી. ૧

ઢાળ

બંધન છૂટી દેહનું હાવે, શિર આપો મુજ સ્વામી તણું;
સહગમન કરવા પતિ સાથે, મને વિલંબ થાયે ઘણું. ૨
વર્તમાન જાણ્યું નાથનું, પંચપ્રાણ તો તત્ક્ષણ ગયા;
પણ દેહ નિમિત્ત શિર માગવા આવી, તે આપો કરીને મયા. ૩
એવું સુણી પ્રસન્ન થયા રઘુપતિ, ધન્ય શેષકન્યા સાધવી;
સહુ સ્ત્રીઓમાં રત્નરૂપ છે, જ્યમ નદીઓ મધ્યે જાહ્નવી. ૪

ત્યારે સુગ્રીવ જાંબુવાન કહે, એને આપો શિર મહારાજ;
એ સતી પરમ પતિવ્રતા છે, સહુ સ્ત્રીમાં શિરતાંજ. ૫
રઘુવીર કહે બાઈ તેં કયમ જાણ્યું, જે શિર લાવ્યા આ ઠામ ?
ત્યારે સુલોચના કહે કહું જથારથ, સુણો પૂરણકામ. ૬
એક હસ્ત પતિનો પડ્યો આવી, મુજ ચોકમાં નિરધાર;
તેણે રણ તણું વર્તમાન સર્વે, લખ્યું પત્રમોઝાર. ૭
તે માટે મને માલમ થયું, શિર લાવ્યા આણે ઠાર;
મુને આપો જાઉં સમાગમે, રઘુપતિ પરમ ઉદાર. ૮
હું અયાચક યાચવા આવી, પ્રભુ જાણી આજ;
અનાથનાથ અવધપતિ, આજ રાખો મારી લાજ. ૯
એમ કહી તદા રઘુવીરને, દેખાડ્યો ભુજપત્ર;
સર્વે સભા તે દેખતાં, આશ્ચર્ય પામ્યાં તત્ર. ૧૦
અમને પતીજ પડે નહિ એમ, કપિ સહુ કહે વાણ;
એ મૃતક હસ્તે પત્ર લખિયો, મનાયે નહિ જાણ. ૧૧
માટે અમો કહીએ સત્ય એ, મસ્તક કરે જો હાસ;
તો વાત સાચી માનીએ, અમને આવે વિશ્વાસ. ૧૨
ત્યારે રામ કહે ભાઈ સત્ય છે, એ પત્ર કેરી વાત;
તે સતી તે શું નવ કરે, તેનો મહિમા ઘણો વિખ્યાત. ૧૩
પછે રામઆજ્ઞાએ સુગ્રીવે આપ્યું, મસ્તક તેણીવાર;
સુલોચનાએ રુદે ચાંપી, રુદન કીધું અપાર. ૧૪
ચીરનો પાલવ પાંથરીને, મૂક્યું તેમાં શીશ;
પછી બે કર જોડી સ્તુતિ કરે, સુલોચના તે દિશ. ૧૫
હે પ્રાણવલ્લભ પ્રાણજીવન, રાખો મારી લાજ;
એકવાર હાસ કરો પ્રભુ, જયમ સભા દેખે આજ. ૧૬
ક્ષમા કરો અપરાધ મારો, સ્નેહ ધરો મુજ સાથ;
કિંકરી જાણી દયા આણી, દોષ ટાળો નાથ. ૧૭
[illegible] મણિ સ્વામી મારા, અતુલ બળ ગુણ કર્મ;
[illegible]ખાડો આજે રામને, મારો પતિવ્રતધર્મ. ૧૮

એમ ઘણાં વચન સતીએ કહ્યાં, પણ હસ્યું નહિ શિર તેહ;
સુલોચના કહે શું કરું હું, પ્રથમ ચૂકી એહ. ૧૯
જો તેડાવત મુજ પિતાને તો, કરત આવી સાર;
નવ મરણ પામત પ્રભુ કરત તે, શત્રુનો સંહાર. ૨૦
એવું કહેતામાં શિર હસ્યું ખડખડ, કમળવદન પ્રકાશ;
જમણું નેત્ર ઉઘાડીને તે, જુએ ચારે પાસ. ૨૧
ઇંદ્રજિત કેરું મૃતક મસ્તક, હસ્યું જેણીવાર;
આશ્ચર્ય પામ્યા સર્વ કો, કપિ સહિત જુગદાધાર. ૨૨
સુગ્રીવે પૂછ્યું રામને, કહો કૃપા કરી મહારાજ;
શું વચન એ સતીએ કહ્યું, જે હસ્યું મસ્તક આજ. ૨૩
રઘુવીર કહે એણે કહ્યું જુદ્ધમાં, તેડાવત જો મુજ તાત;
તે શેષ સાહ્ય કરત તમારી તો, કયમે મરણ નવ થાત. ૨૪
તે શેષનો અવતાર લક્ષ્મણ, એણે મારિયો ઇંદ્રજિત;
તો સાહ્ય એ શું કરત મારી. જેણે કર્યું વિપરીત. ૨૫
તારા પિતાએ માર્યો મુજને, શેષ જે કહેવાય;
એમ જાણી ઇંદ્રજિતનું શિર તે, હસ્યું એ અભિપ્રાય. ૨૬
એવાં વચન સુણી રઘુરાયનાં, લાગ્યું લક્ષ્મણજીને દુઃખ;
રોમાંચિત ગદ્દગદ થયા, કરમાયું કોમળ મુખ. ૨૭
એમ સુમિત્રીને મોહમાયા, વ્યાપી તેણીવાર;
સુલોચના સામું જોઈ રુએ, આંખે આંસુધાર. ૨૮
રુદન કરતા કહે લક્ષ્મણ, સુણો શ્રીરઘુરાય;
જામાત્રને મેં મારિયો, એ ઘણો કર્યો અન્યાય. ૨૯
રામ કહે ભાઈ ક્ષત્રીનો છે, ધર્મ જે સંગ્રામ;
રણમાં હણે પુત્ર પિતાને, ન ગણે સંબંધ તે ઠામ. ૩૦
વળી અનિત્ય દેહનો ધર્મ છે, તે નિશ્ચે થાયે નાશ;
માટે શોક ન કરીએ વીર મારા, ધરીએ જ્ઞાનપ્રકાશ. ૩૧
તોયે લક્ષ્મણ છાના રહે નહિ, જોઈ સુલોચનાનું મુખ;
ત્યારે રઘુપતિ ગદ્દગદ થયા, લાગ્યું લક્ષ્મણજીનું દુઃખ. ૩૨

જળ ભરાઈ આવ્યું નેત્રમાં, બોલ્યા રામ કરુણા વાણ;
અરે સતી તારા સ્વામીને, હું જિવાડું નિરવાણ. ૩૩
રચી આપું બીજું નગરલંકા, તેમાં રહો જઈ આજ;
સહસ્ર કલ્પ લગી સ્ત્રીપુરુષ, તમે કરો નિરભે રાજ. ૩૪
એમ પ્રસન્ન થઈ પ્રભુએ કહ્યું, ત્યારે બોલી સુલોચન;
આજ તમારા ચરણનું દરશન, પામિયાં પાવન. ૩૫
ફરી આવો જોગ મળે નહિ, અંતસમે શ્રીભગવાન;
હવે શરણ પામ્યાં તમારું, નથી લાભ એહ સમાન. ૩૬
જન્મ ધરીને જ્યારે ત્યારે, મરવું એક જ વાર;
હરિ જોઈ ભોગવે જગતને, તેના જીવ્યાને ધિક્કાર. ૩૭
સુલોચનાનાં વચન સુણી, થયા રામ કરુણાવાન;
લક્ષ્મણજીનો શોક સમિયો, સુણી એવું જ્ઞાન. ૩૮
રઘુવીર કહે બાઈ ધન્ય તુજને, જસ કર્યો તે જાણ;
પતિવ્રતામંડન તજી માયા, થજો તુજ કલ્યાણ. ૩૯
પછી આજ્ઞા માગી રામની, સુલોચના તેણીવાર;
રઘુવીર ચરણે નમી ચાલી, શીશ લઈ તે નાર. ૪૦
મહારાજ હું સહગમન કરું, એમ સતી કહે છે વાણ;
ત્યાં લગી કો વાનર ન આવે, લંકામાં નિરવાણ. ૪૧
એવું કહીને ચાલી ત્યાંથી, આવી રણમોઝાર;
ઈંદ્રજિતનું તન લીધું ત્યાંથી, પડ્યું હતું જે ઠાર. ૪૨
ચિતા રચી સાગરતટે, તે ચંદનકાષ્ઠ અપાર;
ત્યાં રાવણ મંદોદરી આવ્યાં, સાથે સહપરિવાર. ૪૩
દેવાંગનાશું દેવ જોતા, ચઢી નભ વિમાન;
સુલોચનાએ કર્યું તદા, પછે સિંધુજળમાં સ્નાન. ૪૪
પતિ ચિતામાં પધરાવિયો, આચર્યો વિધિવહેવાર;
ક્ષિણા કરી પોતે બેઠી, કર્યો અગ્નિસંસ્કાર. ૪૫
ભિ વાગ્યાં દેવનાં, થઈ પુષ્પવૃષ્ટિ અપાર;
વિમાનમાં બેઠાં પછે, દિવ્ય દેહ ધરી નરનાર. ૪૬

તે સ્વર્ગમાં ગયાં દંપતી, ધન્ય ધન્ય કહે છે દેવ;
રઘુવીરની કરૂણા થકી, સદ્દગતિ થઈ સત્યમેવ. ૪૭
મંદોદરી રાવણે ઘણું, કલ્પાંત કરિયું ત્યાંહે;
પછે સમુદ્રમાંહે સ્નાન કરીને, ગયા લંકામાંહે. ૪૮
ઇંદ્રજિતની એ ગતિ થઈ, સતીતણું સત્ય પ્રકાશ;
એ કથા અગ્નિપુરાણમાં કહી, સત્યવતીસુત વ્યાસ. ૪૯

વલણ

વ્યાસ તણાં એ વચન છે, અગ્નિપુરાણ કથાય રે;
કહે દાસ ગિરિધર હાવે, લંકામાં શું કરતો રાવણરાય રે. ૫૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे इन्द्रजितमुखावलोकनात् सुलोचनायाः सहगमनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૩૧ મો

રાગ સામેરી

હાવે રાવણ ચિંતાતુર થયો તે, બેઠો મંદિરમાંહે;
પુત્ર બંધુ આદિ સર્વે, મરણ પામ્યા ત્યાંહે. ૧
હવે કોને મોકલું રણ વિષે, હું યુદ્ધ કરવા કાજ;
વળી શત્રુનું બળ અધિક, દિનદિન વૃદ્ધિ પામ્યું આજ. ૨
એમ વિચારે છે દશાનન, મન કરે શોચ અપાર;
ત્યારે વિદ્યુતજિહ્વા મંત્રી વિચક્ષણ, બોલ્યો તેણીવાર. ૩
મહારાજ સુણો એક વિનતિ, તમ મિત્ર છે રણધીર;
અહિરાવણ મહિરાવણ નામે, બળિયા બંન્યો વીર. ૪
તે હિતકારી છે આપણા, તેને તેડાવો મહારાજ;
રામલક્ષ્મણને હરી જશે તો, થશે આપણું કાજ. ૫
એવાં વચન સુણીને હરખિયો, સંતોષ પામ્યો તત્ર;
પછે વીર બે તેડાવિયા, રાવણે લખીને પત્ર. ૬
તે વીર બંન્યો આવિયા, મળ્યા રાવણને મહાયોધ્ધ;
અહંકારને જ્યમ આવી ભેટે, કામ ને વળી ક્રોધ. ૭

કુંભકરણ ને ઇંદ્રજિતનું, વર્તમાન કહીને રાય;
પછે રાવણ લાગ્યો રુદન કરવા, રુદે શોક ન માય. ૮
અહિ મહિ કહે તમે ધીરજ રાખો, દુઃખ ન ધરશો રાજ;
રજની વિષે અમો હરી જઈશું, રામલક્ષ્મણને આજ. ૯
બલિદાન દઈશું દેવીને, બે વીરને લઈ ત્યાંહે;
પછી સૈન્યાનો સંહાર કરજો, તમો રહીને આંહે. ૧૦
તે સુણી સુખ પામ્યો દશાનન, થયું જાણે કામ;
પણ મૂરખ મન નથી જાણતો, જે બ્રહ્મ પૂરણકામ. ૧૧
તે સમે પ્રધાન વિભીષણ તણા, જોતા હતા ચરચાય;
તે ગુપ્તરૂપે સુણી ગયા, જ્યાં વિરાજે રઘુરાય. ૧૨
તેણે આવી વિભીષણને કહ્યું, અહિ મહિ તણું વર્તમાન;
ત્યારે વિભીષણે પાસે તેડાવ્યા, સુગ્રીવ ને હનુમાન. ૧૩
ભાઈ સુણો આજ નિશા વિષે, કંઈ કરશે કપટ અસુર;
માટે કપિ સર્વ જાગજો, સાવધાન થઈને શૂર. ૧૪
એવું સુણીને રઘુવીર પાછળ, રચ્યો કપિએ કોટ;
આકાશ લગી ઊંચો દુર્ગ રચ્યો, પૂંછ કેરી ઓટ. ૧૫
ઠેર ઠેર કપિ પાષાણ–તરુ ગ્રહી, બેઠા થઈ સાવધાન;
મધ્યમાં રાખ્યા રામજી, ઘણું જતન કરી બળવાન. ૧૬
પછી એમ કરતાં નિશા થઈ, મહા ઘોરતમ તેણીવાર;
ત્યારે અહિ–મહિ બે બંધુ આવ્યા, સુવેલ મોઝાર. ૧૭
ચારે પાસે કપિ કેરો, કોટ દીઠો ત્યાંહે;
અણુમાત્ર મારગ નવ જડ્યો, જવા રામસેના માંહે. ૧૮
પછી આકાશમાર્ગે ઉતપત્યા, તે અસુર બળિયા જાણ;
કોટ ઓળંગી અદૃશ્યરૂપે, ઊતરિયા નિરવાણ. ૧૯
પછી ધારણ નાખ્યું સર્વને, થયા કપિ નિદ્રાવાન;
મહિકાવતી પતિ આવિયા, જ્યાં સૂતા છે ભગવાન. ૨૦
મૃગચર્મ કેરી સજ્જા ઉપર, પોઢ્યા લક્ષ્મણ–રામ;
ત્યાંહાં અસુરે ધારણ નાખિયું, મોહનિદ્રા જેનું નામ. ૨૧

જેના સ્મરણથી જાય ઘોરતમ, અજ્ઞાન આવરણ જેહ,
તે પ્રભુએ માનુષલીલા જણાવા, કરી અંગીકૃત તેહ. ૨૨
પછી ચર્મસજ્જા ઊંચકીને, માથે મૂકી વીર;
રામલક્ષ્મણનું હરણ કરીને; ચાલ્યો બે મતિધીર. ૨૩
આકાશમારગ જઈ કરી, પછી ઊતર્યા ભૂમાંહે;
એક વિવર પૃથ્વીમાં રચ્યું'તું, ગહન દુર્ગમ ત્યાંહે. ૨૪
તે યોજન શતસહસ્ર લાંબું, પેઠા તે મોઝાર;
સપ્ત ઘડીમાં નીકળ્યા તે, અસુર પેલી પાર. ૨૫
પછી યોજન તેર સહસ્રનો, દધિસમુદ્ર જે કહેવાય;
તે ઓળંગી ચાલ્યા અસુર, નિજ નગરમાંહે જાય. ૨૬
તે તણું નગર મહિકાવંતી, મહા રમ્ય અતિ વિસ્તાર;
શતગુણી શોભા લંકા કરતાં, અધિક રચના સાર. ૨૭
તે નગરમાં નિજ સદનમાં જઈ, મૂકી છે સજ્જાય;
વળી નાગપાશે બંધન કરી, ત્યાં રાખ્યા શ્રીરઘુરાય. ૨૮
જ્યમ લાવે આત્મારામને, કામક્રોધ આવરણમાંહે;
એમ અહિ-મહિએ રામલક્ષ્મણ, ગુપ્ત રાખ્યા ત્યાંહે. ૨૯
નગર બારણે એક દેવી છે, ભદ્રકાક્ષી તેનું નામ;
તે દેવળ શત યોજન ઊંચું, કનકમણિનું કામ. ૩૦
વળી રક્ષા અર્થે આણી તીરે, સમુદ્રકાંઠે જ્યાંહે;
વીશકોટી પિશિતાશન લેઈને, રહ્યો મકરધ્વજ ત્યાંહે. ૩૧
એમ મહિરાવણના મહેલમાં, રહ્યા રામલક્ષ્મણ ભ્રાત;
હવે સુવેલુએ પછી શું થયું, વીતી ગઈ સર્વે રાત. ૩૨

વલણ

રજની સર્વે વીતી ગઈ, થયો અરુણ ઉદય તે ઠામ રે;
ત્યારે કપિ સર્વે જાગિયા, નવ દીઠા લક્ષ્મણ-રામ રે. ૩૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे अहीरावण-महीरावणाभ्यां श्रीरामलक्ष्मणयोर्हरणं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો

રાગ વેરાડી

હાવે પ્રાતસમે વાનર સહુ જાગ્યા, ન દીઠા લક્ષ્મણ-રામ;
ત્યારે વ્યાકુળ થઈ એકએકને પૂછે, ક્યાં ગયા પૂરણકામ? ૧
નળ નીલ અંગદ સુગ્રીવ વિભીષણ, જાંબુવાન હનુમંત;
એ આદે કપિ સર્વે ખોળતા; રોતા થઈ દુઃખવંત. ૨
હા હા નાથ, સખા પ્રિય બંધુ, ભક્તવત્સલ રણધીર;
આ સમે કહો ક્યાં ગુપ્ત થયા? દ્યો દર્શન શ્રીરઘુવીર. ૩
પછી સર્વે કપિએ ચારે પાસે, જોવા માંડ્યું તેણીવાર;
ત્યારે અસુર તણાં ત્યાં પગલાં દીઠાં, પડિયાં પૃથ્વીમોઝાર. ૪
તે બાર ગાઉ લગી પગલું ચાલ્યું, પેઠું ગુફાની માંહે;
ત્યારે વિવરને મોઢે સર્વ બેઠા, શોકાતુર થઈ ત્યાંહે. ૫
કપિ સર્વ થયા આકુળવ્યાકુળ, કરવા માંડ્યું રુદન;
ત્યારે સર્વને છાના રાખીને વળતા, વિભીષણ બોલ્યા વચન. ૬
ભાઈ રામલક્ષ્મણનું હરણ કરી ગયા, અહિ-મહિ બંને વીર;
હાવે તેહ તણો વિચાર કરો, તમો રાખો મનમાં ધીર. ૭
તમો શોરબકોર ન કરશો કોઈએ, જો વાત લંકામાં જાય;
તો સૂનું દેખીને જુદ્ધ કરવાને, આવશે રાવણરાય. ૮
માટે ગુપ્ત ખોળ કાઢો કોઈ ઠામે, રામ રહ્યા હોય જ્યાંહે;
પછી સર્વે મળી હનુમંત પ્રાર્થ્યા, સ્તુતિ કરતા સહુ ત્યાંહે. ૯
અહો મારુતિ, તમો છો બળિયા, રામના દાસ અનન્ય;
માટે તમો વિના કોણ શોધ જ લાવે, અમો સર્વ છું દીન. ૧૦
જ્યમ પંડિત શાસ્ત્રઅર્થ શોધે, વળી મચ્છરૂપ ધરી વેદ;
વળી પક્વ મુમુક્ષુ ગુરુને ખોળે, પામી જથા નિર્વેદ. ૧૧
તત્ત્વ સહિત જ્યમ વ્યષ્ટિ સમષ્ટિ, શોધે સંત સુજાણ;
? સાક્ષાત્કાર તે પ્રાપ્ત કરે છે, આત્માનો નિરવાણ. ૧૨
મ કામ-ક્રોધ અહિ-મહિ મારીને, આત્મારામ દેખાડો;
અરે હનુમંત, તમે ઉપકાર કરી, અમને હરખ પમાડો. ૧૩

ત્યારે વળતાં વચન મારુતિ કહે, સુણો વિભીષણ ને સુગ્રીવ;
હું બ્રહ્માંડ સર્વે ખોળી લાવું, રામ નેત્રરાજીવ. ૧૪
પણ તમો સેનાની રક્ષા કરજો, ધરજો મનમાં ધીર;
હું લીધા વિના પાછો નહિ આવું, રામ-લક્ષ્મણ બે વીર. ૧૫
એમ કહી ચાલ્યા વાયુસુત, સમરી જુગદાધાર;
રીંછપતિ નળ નીલ ને અંગદ, સાથે લીધા ચાર. ૧૬
તે પગલું જોઈ વિવરમાં પેઠા, માંહે ઘણો અંધકાર;
ચારે જણ મૂર્છા પામ્યા, થયો પવન બંધ જેણીવાર. ૧૭
પછી નિજ પૂંછે ચારેને બાંધી, ઉત્પતિયા હનુમંત;
સાતસહસ્ર યોજન ગુફા છે, પામ્યા તેનો અંત. ૧૮
વિવર બહાર નીકળ્યા ત્યારે, લાગ્યો શીત પવન;
ત્યારે ચારે જણ સાવચેત થયા ને, શાતા આવી તન. ૧૯
પછી દધિસમુદ્રને કાંઠે આવ્યા, ચોકી બેઠી છે જ્યાંહે;
વીશ કોટી પિશિતાશન લેઈને, રહ્યો મકરધ્વજ ત્યાંહે. ૨૦
ત્યાર પાંચ કપિએ વેશ પાલટ્યો, ધર્યાં કાપડી રૂપ;
પછે અસુર તણી સેનામાં થઈને, ચાલ્યા વનચરભૂપ. ૨૧
તે અસુરે પૂછ્યું કોણ તમો છો? ક્યાં જાઓ છો આજ?
કપિવર કહે અમો નીકળ્યા છું ભાઈ, તીરથ કરવા કાજ. ૨૨
ભાઈ મહિકાવતી નગરી જોવાનું, અમને ઘણું છે મન;
અસુર કહે કયમ સિંધુ ઊતરશો? તેર સહસ્ર યોજન. ૨૩
ત્યારે કહે કાપડી અમારા ગુરુએ, આપ્યો છે એક મંત્ર;
તે જપતાં ઊડીને જઈશું, સેજે અમો સ્વતંત્ર. ૨૪
ત્યારે રાક્ષસ કહે તમો છો કપટી. પછી મારવા માંડ્યો માર;
ત્યારે હનુમંતરૂપે પ્રગટ થઈને, કરિયો છે હુંકાર. ૨૫
ચારચાર કોટીના ભારા બાંધ્યા, અસુર પૂંછડે જેહ;
પૃથ્વી ઉપર પછાડી નાખે, દધિસમુદ્રમાં તેહ. ૨૬
એમ વીશ કોટી રાક્ષસને માર્યા, હનુમંતે તેણીવાર;
ત્યારે ક્રોધ કરીને મકરધ્વજ ધાયો, કીધું યુદ્ધ અપાર. ૨૭

ત્યારે મુષ્ટિ એક હૃદેમાં મારી, ક્રોધ કરી બળવંત;
તે પૃથ્વી પડ્યો તેની ઉપર ચઢીને, બેઠા કપિ હનુમંત. ૨૮
કહે મારુતી મકરધ્વજ તુજને, મારીશ આણીવાર;
કોણ છે તુજને છોડાવનાર ? તેનું સ્મરણ કર નિરધાર. ૨૯
મકરધ્વજ કહે જો હોય આ સમે, પિતા મારા હનુમંત;
તો આવી મુજને મુકાવે, ને આણે તારો અંત. ૩૦
એવું સુણતાં મારુતિ વિસ્મે પામ્યા, સંદેહ પ્રગટ્યો મન;
અલ્યા હું હનુમંત છું અંજનીનંદન, તું ક્યમ મારો તન ! ૩૧
પછે હૃદે ઉપરથી ઊતર્યા પોતે, કર ગ્રહી પૂછી વાત;
ત્યારે મકરધ્વજે બોલાવી તત્ક્ષણ, આવી પોતાની માત. ૩૨

વલણ

માતા આવી મકરધ્વજની, લાગી હનુમંતને પાય રે;
પછે તેણે કહી વિસ્તારી સર્વે, પુત્રની જન્મકથાય રે. ૩૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे हनुमान-
मकरध्वजसमागमो नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

અધ્યાય ૩૩ મો.

રાગ ધન્યાશ્રી

મકરી કહે છે સુણો મહારાજ જી, લંકાદહનનું તમે કર્યું કાજજી;
પૂચ્છ બુઝાવા આવ્યા સિંધુમાંહે જી, ત્યારે પરસ્વેદબિંદુ
પડિયું ત્યાંહે જી. ૧

ઢાળ

પરસ્વેદબિંદુ લલાટેથી, પડ્યું સિંધુમાંહે;
તે સમે હું પાસે હતી, મેં ગળ્યું તતક્ષણ તાંહે. ૨
તમ સ્વેદથી એ પુત્ર પ્રગટ્યો, મકરધ્વજ એવું નામ;
અહિરાવણે પુરરક્ષા કરવા, મૂક્યો આણે ઠામ. ૩

એ પુત્ર તમારો પરાક્રમી, તમ આકૃતિ મહારાજ;
સ્વામી, એ સેવક છે તમ તણો, જે સોંપો તે કરે કાજ. ૪
કહો તમે આવ્યા શે અર્થે, અહીં શું તમારે કામ?
હનુમંત કહે લાવ્યો અસુર, કરી હરણ લક્ષ્મણ–રામ. ૫
મકરી કહે તે છે સુખી, રાખ્યા ગુપ્ત મંદિરમાંહે;
કાલે હોમ કરશે દેવીનો, લેઈ જશે તે સમે ત્યાંહે. ૬
માટે દેવળમાં જઈ ગુપ્ત રહેજો, આવશે અસુર તે ઠામ;
ત્યારે અહિમહિને મારજો, લાવજો લક્ષ્મણ–રામ. ૭
તેરસહસ્ર યોજન નગર છે, અહીં થકી દૂર અપાર;
વચમાંહે આડો દધિસિંધુ, કેમ ઊતરશો પાર? ૮
તે માટે તમો પાંચે કપિ, મુજ પૃષ્ઠે બેસો આજ;
લેઈ જાઉં તમને પેલી તીરે, થાય સત્વર કાજ. ૯
એવું સુણીને પંચે મળી, કીધો એકાંત વિચાર;
વિશ્વાસ એનો ન કરીએ, એમ બોલ્યા વાલીકુમાર. ૧૦
ભાઈ કદાપિ એ કપટ કરીને, બોળે સાગરમાંહે;
એ પક્ષપાતી શત્રુની રહે, તેની રાખી આંહે. ૧૧
ત્યારે મારુતિ કહે તમો ચારે, રહો આણે ઠાર;
હું રામકૃપાએ સિંધુ ઓળંગી, જઈશ પેલી પાર. ૧૨
તેરસહસ્ર યોજન દધિસિંધુ, ઓળંગ્યો હનુમંત;
દીઠું નગર મહિકાવતી, મહારમ્ય શોભાવંત. ૧૩
તે નગર પાછળ વિકટ દુર્ગમ, દુર્ગ છે એકવીશ;
ઘણા રજનીચર ત્યાં રક્ષા કરવા, મૂકિયા અસુરીશ. ૧૪
પછી અણુ પ્રમાણ રૂપ સૂક્ષ્મ, ધર્યું મારુતતન;
પુરમાં પ્રવેશ કર્યો તદા, ઘણી ધીરજ રાખી મન. ૧૫
માલમ થયું નહિ કોઈને, જે આવિયો હનુમંત;
પછે ભદ્રકાળી તણે મંદિર, પ્રવેશ્યો બળવંત. ૧૬
તે દેવળમાંહે ઘણા અસુર, કરે કપટ જપ અનુષ્ઠાન;
ભ્રષ્ટ શાસ્ત્રના જપે મંત્ર મલિન, પ્રયોગ હોમ વિધાન. ૧૭

પછે અદૃશ્ય થઈને નિશાએ, માંહે પ્રવેશ્યા કપિભૂપ;
ડાબી પૂંઠે તે દેવીને ધરી, બેઠા દિવ્યસ્વરૂપ. ૧૮
સિંદૂરચર્ચિત તન દીર્ઘ, વિકરાળ મુખ લોચન;
જિહ્વા પ્રલંબ ચતુર્ભુજા, એવા થયા મારુતતન. ૧૯
પછે દેવળ કેરાં દ્વાર ભીડી, બેઠા મંદિરમાંહે;
પ્રભાતકાળ હવો તદા, સહુ અસુર આવ્યા ત્યાંહે. ૨૦
અહિમહિ પૂજા સિદ્ધ કરીને, આવ્યા તેણીવાર;
તેણે ઘણી સ્તુતિ કરી માતની, પણ ઊઘડે નહિ દ્વાર. ૨૧
ત્યારે બોલ્યાં દેવી મારુતિ, માંહેથી સ્વર અતિ ઘોર;
અલ્યા વચન મારું સાંભળો, તમો અસુર મૂકો શોર. ૨૨
આટલા દિન હું ગઈ હતી. લંકામાં લેવા ભોગ;
અલ્યા ધન્ય છે તમો અસુરને, ભલો મેળવ્યો સંજોગ. ૨૩
મેં વાનરનો સંહાર કર્યો, ખપ્પર ભરિયું ત્યાંહે;
તમો રામ-લક્ષ્મણ લાવિયા, તે માટે આવી આંહે. ૨૪
હું પ્રસન્ન થઈ છું આજ તમને, કરો કહું તે કામ;
મને ભોગપૂજા સમરપી, પછે લાવો લક્ષ્મણ-રામ. ૨૫
મદ્યમાંસથી હું તૃપ્ત થઈ, હવે રુચે નહિ લગાર;
માટે પંચામૃત પકવાન્ન લાવો, કરીશ તેનો આહાર. ૨૬
એવું સુણીને કહે વૃદ્ધ અસુર, આજ થયાં માત પ્રસન્ન;
હવે વિઘ્ન એકે નહિ નડે, અહિમહિ હરખ્યા મન. ૨૭
તે મંદિર તત્ક્ષણ ઊઘડ્યું, દરશન પામ્યા તેહ;
આશ્ચર્ય સર્વે પામિયા, જોઈ રૂપ અદ્ભુત એહ. ૨૮
પકવાન્ન મેવા વિવિધના, પછે મંગાવ્યા તે ઠાર;
મારુતિદેવીએ તદા કર્યો, સફળ અમૃત આહાર. ૨૯
પછે તૃપ્ત થઈને બોલિયા, હવે લાવો લક્ષ્મણ-રામ;
પછી મનોરથ પૂરું તમારા, સફળ જે મનકામ. ૩૦
એવું સુણી મન આનંદ પામ્યા, અસુર અહિમહિ જેહ;
ત્રીશ કોટી અસુર સાથે, લેવા ચાલ્યા તેહ. ૩૧

વલણ

લેવા ચાલ્યા રામ-લક્ષ્મણને, અહિમહિ બંન્યો વીર રે;
તે મંદિરે ઉઘાડી માંહે પ્રવેશ્યા. જ્યાં પોઢ્યા શ્રીરઘુવીર રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे
हनुमता देवीस्वधारणं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्याय. ॥ ३३ ॥

અધ્યાય ૩૪ મો

રાગ સામેરી

અહિમહિ તણા મંદિર વિષે, જ્યાં પોઢ્યા લક્ષ્મણ-રામ;
તે લેવા સારુ અસુર સર્વે, આવ્યા તેણે ઠામ. ૧
ત્યાં આવીને આકર્ષિયો, નાગપાશ તેણીવાર;
મોહનિદ્રા નિવારણ કરી, ત્યારે જાગ્યા જુગદાધાર. ૨
મૃગચર્મસજ્યા ઉપર, બેઠા થયા લક્ષ્મણ-રામ;
ત્યારે સૌમિત્રી કહે અહીં કેમ આપણ,આવ્યા પૂરણકામ? ૩
રઘુવીર કહે રે ભાઈ હાવે, ધીરજ રાખો મન;
એ હરણ કરી આપણને લાવ્યા, અસુર પાપી જન. ૪
આપણે ભાર ઉતારવો, પૃથ્વી તણો નિરધાર;
ત્યારે અહિરાવણ મહિરાવણ તણો પણ, કરીશું સંહાર. ૫
પછે રામલક્ષ્મણને કરાવ્યાં, પંચામૃતથી સ્નાન;
અમલ અંબર પવિત્ર લાવી, કરાવ્યાં પરિધાન. ૬
શણગાર સુંદર પહેરાવ્યા, શુભ ચંદન ચરચ્યાં અંગ;
પુષ્પની માળા કંઠ ઘાલી, શોભિયા શ્રીરંગ. ૭
એવા શ્યામસુંદર જગતમોહન, કોટી કામસ્વરૂપ;
પધરાવિયા પછે કનક રથમાં, જુગલ રવિકુળ ભૂપ. ૮
એક રાણી મહિરાવણ તણી, ચંદ્રસેના તેનું નામ;
તે સ્ત્રીએ દીઠા રામને, મોહ પામી તેણે ઠામ. ૯
તેને કામભાવ ઉદે થયો, જોઈ રૂપ શ્રીરઘુવીર;
મૂર્તિ ઉતારી ધ્યાનમાં, થઈ સમાધિ મતિધીર. ૧૦

ધ્યાનસ્થ થઈ મંદિર વિષે, તે ઠરી બેઠી નાર;
રથમાં બેસાડી રામલક્ષ્મણને, ચાલ્યા અસુર અપાર. ૧૧
વાજિંત્ર આગળ વાજતાં, થાય ચમર ચારે પાસ;
શેરીએ લોક જોવા મળ્યા, જે કોટી કામનિવાસ. ૧૨
મોહ પામી નારી નગરની, જોઈ રામરૂપ રસાળ;
પછે પરસ્પર વાતો કરે, એ હશે કોના બાળ? ૧૩
એક ત્રિયા કહે તમો શું જાણો, અનર્થ એહ અપાર;
ભોગ આપવા ભદ્રકાળીને, આણ્યા રાજકુમાર. ૧૪
એવું સુણી હાહાકાર વરત્યો, કરે સહુ કલ્પાંત;
લોક કહે એ કુશળ રહેજો, થજો અસુરનો અંત. ૧૫
પછે ભદ્રકાળી તણે મંદિર, લાવિયા રણધીર;
દેવી સન્મુખ ઊભા રાખ્યા, રામલક્ષ્મણ વીર. ૧૬
હનુમંતે દીઠા રામને, કર્યા મનોમય નમસ્કાર;
હનુમંતનો જોઈ વેશ અદ્ભુત, હસ્યા જુગદાધાર. ૧૭
સહુ સામગ્રી પૂજા તણી, અસુરે તે મૂકી પાસ;
શ્રીરામલક્ષ્મણ પૂજા કરતા, સ્વહસ્તે અવિનાશ. ૧૮
મારુતિદેવી પૂજતા, રઘુવીર પૂરણબ્રહ્મ;
અંજનીસુત સંકોચ પામે, કો ન જાણે મર્મ. ૧૯
હનુમંત અંગે તેલ-સિંદૂર, ચર્ચિયું શ્રીરઘુવીર;
ધૂપ દીપ ને પુષ્પમાળા, શોભે રક્ત શરીર. ૨૦
શ્રીરામે સિંદૂર-તેલ ચર્ચ્યું, મારુતિને તન;
તે માટે અદ્યાપિ ચઢે છે, સુણો શ્રોતાજન. ૨૧
એ સેવક સ્વામી રામ માટે, કર્યું અંગીકાર;
ને સદાયે લાગે પ્રિય વળી, કહું બીજે પ્રકાર. ૨૨
શનિશ્ચરનું ભૂષણ કહીએ, તેલ-સિંદૂર જેહ;
તેને ચરણે ચાંપિયો, અજનીપુત્રે એહ. ૨૩
વળી પનોતી સહુ લોક કહે પણ, શનિશ્ચર એકરૂપ;
તેની પૂજાએ તેલ-સિંદૂર, ચઢે અંગ અનુપ. ૨૪

એ પ્રકારે હનુમંતજીએ, પૂજન કર્યું અંગીકાર;
પૂજા કરી એમ રામલક્ષ્મણ, ઊભા તેણે ઠાર. ૨૫
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, અસુર હરખે મન;
અહિમહિ કરમાં શસ્ત્ર લેઈને, બોલ્યા ગર્વવચન. ૨૬
અલ્યા તમારે કરવું હોય તેનું, સ્મરણ કરી લ્યો જાણ;
આ ભવાનીને ભોગ હવડાં, આપીશું નિરવાણ. ૨૭
રઘુવીર કહે મુજ સ્મરણ કરીને, પ્રાણી પાપ મુકાય;
ત્યારે સ્મરણ કોનું હું કરું, છું બ્રહ્માંડ કેરો રાય. ૨૮
પણ પ્રાણસખા હનુમંત મારો, વજ્રદેહી સુર;
જેનું નામ લેતાં વિઘ્ન કોટી, થાય ક્ષણમાં દૂર. ૨૯
અમો સ્મરણ કરીએ તે તણું, છે ઘણો વલ્લભ એહ;
અમો જાણું છું ક્ષણમાંહે હવડાં, પ્રગટ થાશે તેહ. ૩૦
પછે ખડ્ગ ઉઘાડાં કરી અસુરે, ગ્રહ્યાં જેણીવાર;
તે સમે રૂપ પ્રગટ કર્યું, ગાજિયો પવનકુમાર. ૩૧

વલણ

વાયુકુમાર પ્રગટ્યો તદા, કરી ગર્જના ઘોર પ્રચંડ રે;
અશેષ અસુર ભય પામિયા, ખળભળ્યું સકળ બ્રહ્માંડ રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीरामलक्ष्मण-
पूजनानंतर हनुमता स्वस्वरूपधारण नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥

અધ્યાય ૩૫ મો

રાગ મારુ

ધર્યું દીર્ઘરૂપ હનુમંત, જાણે વિશ્વનો કરશે અંત;
કરી ગર્જના ઘોર ઘુરાવ, થયા આસુરીના ગર્ભસ્રાવ. ૧
લીધા ઊંચકી લક્ષ્મણ–રામ, સ્કંધ બેસાડ્યા અભિરામ;
વધાર્યું રૂપ ઊંચું આકાશ, કરવા માંડ્યો અસુરનો નાશ. ૨
પૂછઝાપટે કેટલા પાડ્યા, કોને ચરણ ઝાલીને પછાડ્યા;
કોનાં કરથકી ઉડાડ્યાં શીશ, પદઘાએ મારે કરી રીશ. ૩

અધ્યાય ૩૬ મો

રાગ આશાવરી

રાજદ્વારમાં આવ્યા મારુતિ, સૂક્ષ્મરૂપે ત્યાંહે;
મહિરાવણની રાણી ચંદ્રસેના, બેઠી મહેલ જ માંહે. ૧
સમાધિસ્થ બેઠી વિધુવદની, રામસ્વરૂપનું ધ્યાન;
એકલગ્ન રઘુવરમૂર્તિમાં, નથી કંઈ બીજું ભાન. ૨
જ્યારે મહિરાવણ શણગારી રામને, લેઈ ચાલ્યો જેણીવાર;
ત્યારે ચંદ્રસેના જોઈને મોહ પામી, વ્યાપ્યો કામ અપાર. ૩
મન એમ જાણ્યું સ્વામી થાય મારા, પૂરે મનોરથ કામ;
એ અભિપ્રાયે ધ્યાન ધરે છે, બેઠી તેણે ઠામ. ૪
ત્યારે મારુતિએ ત્યાં આવી જગાડી, ધ્યાનમાંથી તે નાર;
નેત્ર ઉઘાડી જુએ તો પાસે, ઊભા પવનકુમાર. ૫
અરે ભાઈ તું કોણ છે કપિજન, કયમ આવ્યો કહે વાત?
ત્યારે નમસ્કાર સતીને કરી વળતા, બોલ્યા મારુતજાત. ૬
અરે માત સંકટમાં પડ્યા છે, રઘુપતિ રણમોઝાર;
રક્તબિંદુના ઉદે થાય છે, મહિરાવણ તે અપાર. ૭
તેનો શો ઉપાય જ કરીએ, કયમ પામે એ નાશ?
તમો જાણો છો માટે હું આવ્યો, પૂછવાને તમ પાસ. ૮
ત્યારે સતી કહે સુણ અંજનીનંદન, મુંને મેળવ રઘુરાય;
જો મારો મનોરથ પૂર્ણ કરે તો, કહું એ તુજને ઉપાય. ૯
જો તેડી લાવે રઘુપતિને આંહી, પીડા ટાળે મારી;
હનુમંત કહે મહિરાવણ મૂવા પછી, લાવું અવધવિહારી. ૧૦
પછે વજ્રદેહીએ વચન જ આપ્યું, ચંદ્રસેનાને ત્યાંહે;
તારા પૂરણ મનોરથ કરવા લાવીશ, રામચંદ્રને આંહે. ૧૧
.રે ચંદ્રસેના કહે સુણો મારુતિ, કહું એ કારણ ભેવ;
મહિરાવણે પૂર્વે ઉગ્ર તપ કરિયું, આરાધ્યા મહાદેવ. ૧૨

પ્રસન્ન થયા શિવ પ્રગટ્યા તત્ક્ષણ, માગ્ય માગ્ય વરદાન;
ત્યારે મહિરાવણ કહે મુજને આપો, અમોઘ વર ભગવાન. ૧૩
હું રણમાં યુદ્ધ કરું ત્યારે મુજ પર, અમૃતવૃષ્ટિ થાય;
સજીવ થાય મુજ રક્તબિંદુ, એ વર આપો શિવરાય. ૧૪
ત્યારે અસ્તુ કહી શિવ ચાલ્યા તત્ક્ષણ, વર આપી તેણીવાર;
પાતાળ માંહે કુંડ ભર્યો છે, તે અમૃત કેરો સાર. ૧૫
તે શિવ-આજ્ઞાએ ભ્રમર લક્ષાવધિ, સુધા ચંચુ ભરી તેહ;
તે યુદ્ધ સમે મહિરાવણ ઉપર, વૃષ્ટિ કરે છે એહ. ૧૬
તે અમૃતસ્રાવ થકી રક્તબિંદુ, સજીવ થાય નિરવાણ;
તે માટે તે કોઈએ જિતાય નહિ, વળી મરણ ન પામે જાણ. ૧૭
માટે ભ્રમર આવતા બંધ કરો તો, આવે એનો કાળ;
એવાં વચન સુણીને અંજનીનંદન, ગયા તરત પાતાળ. ૧૮
અમૃતકુંડ ઉપર જઈ જોયું, દીઠું તે પ્રત્યક્ષ;
સ્થૂળરૂપે શિલિમુખ અમૃત લેઈ, જાય લક્ષાનુલક્ષ. ૧૯
પછી હનુમંતે ત્યાં રોધ કર્યો, તે ખટપદ કેરો ત્યાંહે;
ત્યારે અમૃત સર્વે બંધ થયું, જે જાતું હતું જુદ્ધ માંહે. ૨૦
ત્યાં લોકપાળનું રક્ષણ છે, કુંડ અમૃત ઉપર જેહ;
તે સાક્ષાત્ રુદ્રાવતાર હનુમંતને, જોઈ નવ બોલ્યા તેહ. ૨૧
તે ભ્રમર મધ્યે એક મોટો હતો, સહુ ભ્રમર તણો સરદાર;
તેને વાયુકુમારે ઝાલ્યો તત્ક્ષણ, મારવા માંડ્યો માર. ૨૨
તેણે અંજનીસુતની સ્તુતિ કરી, આવ્યો શરણાગત તેણીવાર;
પ્રાણદાન પ્રભુ આપો મુને, હું કરીશ કંઈ ઉપકાર. ૨૩
તેનું વચન લેઈને પાસે રાખ્યો, ખટપદને હનુમંત;
પછી રામચંદ્રની પાસે આવ્યા, મારુતસુત બળવંત. ૨૪
રઘુપતિને કહ્યું પ્રભુ તમો હાવે, મૂકો બ્રહ્માસ્ત્ર બાણ;
એ સકળ રૂપ મહિરાવણનાં તે, નાશ થશે નિરવાણ. ૨૫
પછે રામે બ્રહ્મશર ક્રોધ કરીને, મૂક્યું તેણીવાર;
અનેક રૂપશું મહિરાવણનો, કરિયો છે સંહાર. ૨૬

વળી મહિરાવણ તણું સૈન્ય હતું, ઘણા રાક્ષસ બળિયા ત્યાંહે;
તે પૂંછ વડે બાંધી હનુમંતે, નાખ્યા સાગરમાંહે. ૨૭
એમ અહિમહિરાવણ માર્યા રામે, વરત્યો જયજયકાર;
દેવે દુંદુભિનાદ કર્યો, ને પુષ્પની વૃષ્ટિ અપાર. ૨૮
તે સમે શ્રીરઘુવીરે ચાંપ્યા, હનુમંત રહિયા સાથે;
ધન્ય ધન્ય મારુતસુત તુજને, વખાણ કર્યાં રઘુનાથે. ૨૯

વલણ

રઘુનાથ પૂછે હનુમંતને, શું કરી આવ્યો કાજ રે;
જે મહિરાવણ સરખો અસુર બળિયો, મૃત્યુ પામ્યો આજ રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे
महिरावणमरण नाम षट्‌त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

અધ્યાય ૩૭ મો.

રાગ મારુ

રઘુવીર પૂછે મારુતસુતને, તું જઈ આવ્યો ક્યાંહે;
શે ઉપાયે કરી મહિરાવણ, મૃત્યુ પામ્યો આંહે? ૧
એવું સુણીને હનુમંતનું, મુખ કરમાયું સાક્ષાત;
પ્રભુ અંતરજામી છો તમો, નથી અજાણી કાંઈ વાત. ૨
વૃત્તાંત કહ્યું સહુ મારુતિ, ઉત્પત્તિ શિવ વરદાન;
એક બંધનમાં હું આવ્યો છું, તે સુણો શ્રીભગવાન. ૩
મહારાજ રાણી મહિરાવણની, ચંદ્રસેના એવું નામ;
તેને ઇચ્છા છે પ્રભુ તમારી, જોઈ રૂપ વ્યાપ્યો કામ. ૪
તેણે મહિરાવણનું મૃત્યુ બતાવ્યું, સુણો શ્રીમહારાજ;
તેને મેં આપ્યું વચન પ્રભુ, થયું એવું કાજ. ૫
એવાં વચન સુણી હનુમંતનાં, પછી બોલ્યા શ્રીરઘુવીર;
રે માણસખે તું જાણે છે મુજ, ધરમ કારણ ધીર. ૬
એકપત્નીવ્રત જે મહારું, નથી અજાણ્યું તુને આજ;
તું ચતુર થઈ ભૂલો પડ્યો, ક્યમ થાય એવું કાજ? ૭

પણ વચન જે તેં આપિયું, મારે કરવું સત્ય પ્રમાણ;
જો વચન તારું જાય તો, મુજ લાજ ગઈ નિરવાણ. ૮
માટે ચંદ્રસેનાની પાસે ચાલો, સત્ય કરીએ એહ;
વિવેકે કરી સમજાવીએ, કંઈ કળાએ કરી તેહ. ૯
એવું કહી હનુમંત સાથે, રામલક્ષ્મણ વીર;
ચંદ્રસેનાને ઘેર આવ્યા, સત્યવ્રત રણધીર. ૧૦
ત્યારે રાણીએ આદર થકી, પૂજા કરી બહુ પેર;
આનંદશું આસન પર, પધરાવિયા નિજ ઘેર. ૧૧
પેલા ભ્રમરને આજ્ઞા કરી 'તી, હનુમંતે પ્રથમે ત્યાંહે;
તેણે પાયા કોર્યા પલંગના, પેઠો સૂક્ષ્મ થઈ તે માંહે. ૧૨
રંભાપત્ર પ્રમાણે રાખ્યું, ઉપર દળ સાબૂત;
માંહે પાયા સહુ પોલા કર્યા, ક્ષણમાંહે તે અદ્ભુત. ૧૩
મારુતિ કહે રે ચંદ્રસેના, પધાર્યા શ્રીરામ;
માટે સજ્યા તું સાવધાન કર, પૂરે મનોરથ કામ. ૧૪
વિરાજશે પ્રભુ પલંગે, તારે અમારે એ શરત;
જો ભાંગી પડશે પલંગ એ તો, ઊઠી જાશે તરત. ૧૫
ચંદ્રસેના કહે પ્રભુ દૃઢ પલંગ છે, પધારો હાવે આંહે;
હનુમંત-લક્ષ્મણ બહાર બેઠા, રામ ગયા ઘરમાંહે. ૧૬
પલંગે જઈ બેઠા પ્રભુ ત્યારે, ભાગી પડ્યો તતખેવ;
રઘુવીર હસીને ઊઠિયા, આવ્યા બારણે અવશ્યમેવ. ૧૭
ત્યારે ક્રોધ કરી ચંદ્રસેના બોલી, પામી મન પરિતાપ;
અલ્યા કપિ તેં કપટ કીધું, દેઈશ તુજને શાપ. ૧૮
તેં મંચ કોરાવ્યો માહરો, પછે બેસાડ્યા રઘુરાય;
મને છળ કરીને છેતરી, માટે કરું તુંને શિક્ષાય. ૧૯
એમ ક્રોધ કરી બોલી સતી, હનુમંતશું તેણીવાર;
ત્યારે સજળ નેત્રે રામ સામું, જોયું પવનકુમાર. ૨૦
પછે કૃપા કરી પ્રભુએ તદા, તેને મસ્તક મૂક્યો હાથ;
તેનો ક્રોધ સર્વે સમાવિયો, હસી બોલ્યા શ્રીરઘુનાથ. ૨૧

અરે સતી ચિંતા નવ કરીશ, નવ થઈશ ચિત્ત અધીર;
એકપત્નીવ્રત છે માહરે, માટે રાખ્ય મનમાં ધીર. ૨૨
મારી મૂરતિ હવડાં ધ્યાનમાં, તું ભોગવ્ય કરીને પ્રીત્ય;
પછી આગળ કરી અર્ધાંગના, તુંને આપીશ સુખ બહુ રીત્ય. ૨૩
હું દ્વાપરમાંહે ધરીશ જે વારે, કૃષ્ણ અવતાર;
ત્યારે સત્યભામા તું થઈશ, મુજ પટરાણી નિરધાર. ૨૪
વરદાન એવું આપિયું, ચંદ્રસેનાને ભગવાન;
પછે રામમૂર્તિ રુદે રાખી, ધરવા બેઠી ધ્યાન. ૨૫
એમ સમાધાન સહુનું કર્યું, સમર્થ શ્રીરઘુપત્ય;
એ કથા અગ્નિપુરાણમાં છે, વ્યાસવાણી સત્ય. ૨૬

વલણ

સત્યવતીસુત વ્યાસે કહી છે, અગ્નિપુરાણ કથાય રે;
કહે દાસ ગિરધર એકવાર બોલો, જયજય શ્રીરઘુરાય રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीरामेण
चन्द्रसेनायै वरप्रदान नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો

રાગ મેવાડો

એમ ચંદ્રસેનાને વરદાન આપ્યું, પાળ્યું વચન રણધીર જી;
મકરધ્વજને તેડાવ્યો તત્ક્ષણ, પોતે શ્રીરઘુવીર જી. ૧
રાજ આપ્યું તેને મહિકાવતીનું, બેસાડ્યો આસન જી;
પછી રામલક્ષ્મણને સ્કંધે લેઈને, કૂદ્યા વાયુતન જી. ૨
દધિસમુદ્ર ઓળંગી આવ્યા, આણી તીરે રઘુરાય જી;
ત્યાં નળ નીલ ને અંગદ મળિયા, લાગ્યા રામને પાય જી. ૩
પછી સરવ એકઠા થઈને ચાલ્યા, આવ્યા સુવેળ મોઝાર જી;
સુગ્રીવ વિભીષણ મળ્યા રામને, વરત્યો જેજેકાર જી. ૪
સકળ હરખ્યું વાનરનું, જેઈ કુશળ ભગવંત જી;
સર્વ સભા કરી મહિકાવતીનું, રામે કહ્યું વરતંત જી. ૫

હનુમંતને વારંવાર વખાણ્યા, ધન્યધન્ય પવનકુમાર જી;
હે પ્રાણસખે! એવા હું તુજને, શો કરું પ્રતિઉપકાર જી. ૬
સુણો વિભીષણ સુગ્રીવ સર્વે, સત્ય કહું છું વાણ જી;
આ મારુતિ સરખો પૃથ્વીમાં કો, નથી બળિયો નિરવાણ જી. ૭
એણે મારાં કારજ બહુ કીધાં, દુર્ઘટ ન કહેવાય જી;
એમ ઘણી સરાહના કરી હનુમંતની, દ્રવિત થયા રઘુરાય જી. ૮
ત્યારે વિભીષણ કહે પ્રભુ શું ન કરે જે, સેવે તમારા ચર્ણ જી;
તે ભય નવ પામે કાળ થકી જેણે, ગ્રહ્યું તમારું શર્ણ જી. ૯
જ્યમ પન્નગને વળી પાંખો આવે, સિંહ પર્વતને શીશ જી;
શૂરો ને વળી રણમાં ચઢિયો, પંડિત ને પ્રસન્ન વાગીશ જી. ૧૦
દાતાર ને વળી દ્રવ્ય સાંપડે, વૈદ ને વિદ્યા સંજીવ જી;
મુમુક્ષુ ને વળી સદ્‌ગુરુ માળયા, થયા પ્રસન્ન અસુરને શિવજી. ૧૧
અમૂલ્ય રત્ન આભૂષણ જડિયું, નૃપ નિષ્કંટક રાજ જી;
એમ મહાબળી ને વળી દાસ તમારો, તે શું ન કરે એવું કાજ જી. ૧૨
એવાં વચન સુણીને રઘુપતિ હરખ્યા, પ્રસન્ન થયા હનુમંત જી;
એમ સભા સહિત સુવેલુએ બેઠા, લક્ષ્મણ ને ભગવંત જી. ૧૩
હાવે રાવણ કેરા અનુચર ફરતા, ચરચા જોવા ત્યાંહે જી;
તેણે જઈ વૃત્તાંત કહ્યું સહુ, દશમુખ બેઠો જ્યાંહે જી. ૧૪
અહિમહિનો સંહાર કરીને, આવ્યા લક્ષ્મણ રામ જી;
કુશળ સુવેલુએ સભા કરીને, બેઠા તેણે ઠામ જી. ૧૫
એવાં વચન સુણીને દશમુખ કંપ્યો, નિષ્ફળ થઈ સહુ આશ જી;
અતિ ઘણી ચિંતા મનમાં પ્રગટી, છેક થયો છે નિરાશ જી. ૧૬
ઇંદ્રજિત સરખો પુત્ર ગયો વળી, કુંભકરણ જેવો ભાઈ જી;
અહિમહિ સરખા મિત્ર પ્રધાન, તે કાળે નાખ્યા ખાઈ જી. ૧૭
હાવે શું કરવું છે મારે જીવીને, આ દુઃખરૂપી સંસાર જી;
કુટુંબ સર્વનો નાશ થયો, હાવે જીવ્યાને ધિક્કાર જી. ૧૮
એમ રાવણ ચિત્તમાં ચિંતા કરે, મન આવ્યો શ્મશાન વૈરાગ જી;
પછી સાવધાન થયો જુદ્ધ કરવાને, દલમાં લાગ્યો દાગ જી. ૧૯

જેટલું સૈન્ય પોતાનું હતું તે, સજ્જ કરાવ્યું સોય જી;
પડો ફેરવ્યો પુર પોતાને, જોધ રહે નહિ કોય જી. ૨૦
ચતુરંગ દળ સાજી રાવણ, નીકળ્યો પુરની બાહાર જી;
નાના પ્રકારનાં વાજિંત્ર વાજે, શસ્ત્ર કરે ચળકાર જી. ૨૧
સૈન્યની સંખ્યા નવ થાય કોણે, જોધ ઘણા બળવંત જી;
પર્વત જેવા હસ્તી ઘૂમતા, હણહણે હય નહિ અંત જી. ૨૨
રથ-પદાતિનો પાર જડે નહિ, ખચ્ચર ઊંટ મહિષ જી;
તેની ઉપર રાક્ષસ બેઠા, પાપી તણા જે ઈશ જી. ૨૩
સહસ્ર વીજળી જેવો ઝળકતો, રાવણનો રથ જેહ જી;
વિધિ વિશ્વકર્મા જોઈ મોહ પામે, એવો અદ્દભુત તેહ જી. ૨૪
અસ્ત્ર શસ્ત્ર તનમંડિત બેઠો, રાવણ તે રથમાંહે જી;
દશશીશ ઉપર છત્ર ચળકતાં, ચામર વીંજણ ત્યાંહે જી. ૨૫
દશ કોદંડ ગ્રહી વીશ ભુજા, રથ બેઠો રાવણરાય જી;
એમ યુદ્ધ કરવાને રણમાં આવ્યો, જ્યાં છે કપિસેનાય જી. ૨૬
તે જોઈને વાનર સર્વે ઊઠ્યા, મનમાં લાવી ક્રોધ જી;
જય બોલાવી રામની ચાલ્યા, જુદ્ધ કરવાને જોધ જી. ૨૭

વલણ

જુદ્ધ કરવાને કપિ કૂદ્યા, નાદ થયો ભુભુકાર રે;
પછે ઊભે દળ સંગ્રામ કરવા, માંડ્યો તેણીવાર રે. ૨૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीराम-
रावणसंग्रामो नाम अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૯ મો

રાગ મારુ

મહા ક્રોધ કરીને રાવણ આવ્યો, જુદ્ધ કરવા તેણીવાર;
તેની ઉપર તરુ પાષાણ ગિરિનો, વાનર કરતા માર. ૧
મહાદારુણ જુદ્ધ મંડાયું તે સમે, કોપિયા સહુ કીશ;
પ્રૌઢ પર્વત મારતા, ફાટે અસુરનાં શીશ. ૨

રીંછ મરકટ કપિ ભાલુ, ઊછળ્યા ચોહો પાસ;
પદઘાવ મુષ્ટિ વજ્ર મારે, કરે અસુરનો નાશ. ૩
કરનખે કરીને નેત્ર ફોડે, કરણનાસા જેહ;
કપિ કરડતા દંતે કરી, થયા વિરૂપ રાક્ષસ તેહ. ૪
રાવણ તણા રથ ઉપર ચઢીને, કૂદી કરતા ખંડ;
તે રથ ઉપર મળમૂત્ર કરી, મારે ઝાપટ પૂંછ પ્રચંડ. ૫
એમ કપિતણું બળ જોઈને, કોપ્યો રાવણ રાય અપાર;
દિવ્ય બાણ મૂકી કપિસેના, કરી તારોતાર. ૬
સુસવાટ કરતાં ચાલતાં, વીજળી સરખાં બાણ;
તે અંગ ભેદે કપિ તણાં, તત્કાળ જાયે પ્રાણ. ૭
ઘણો માર જોઈ રાવણ તણો, દશે દિશા નાઠા કીશ;
કોના કરપદ તૂટતા તે, કપિ પાડે ચીશ. ૮
દળભંગ જોઈને કોપિયા, પછે રામ રણરંગધીર;
શર ચાપ ચઢાવી રાવણ સન્મુખ, ઊભા શ્રીરઘુવીર. ૯
છૂટવા માંડ્યાં ધનુષથી, રામનાં બાણ પ્રચંડ;
રાક્ષસ તણો સંહાર વળિયો, વૃષ્ટિ થાય અખંડ. ૧૦
તે જોઈને દશકંધ કોપ્યો, કર્યા અનેક ઉપાય;
પણ અમોઘ શર શ્રીરામનાં, રાવણે નવ છેદાય. ૧૧
પછે રાવણે મૂકયાં પંચશર, બ્રહ્માસ્ત્ર એકેં કાળ;
વિદ્યુતલતા કે પંચાગ્નિ, પંચ પ્રાણ કાળ કરાળ. ૧૨
સચ્ચિદાનંદનું અંગ ભેદી, ગયાં પેલી પાર;
પણ પ્રભુ પાછા નવ ખસ્યા, વળી મૂકીને તે હાર. ૧૩
જ્યમ ખળ અતિ નિંદા કરે, નવ પામે સાધુ ખેદ;
અપાર ઘન વરસતાં ગિરિને, વ્યથા નવ થાય વેદ. ૧૪
એમ રાવણનાં પંચબાણ વાગ્યાં, ખસ્યા નહિ રણધીર;
પછે ચાપ ચઢાવ્યાં સમશર, રણપંડિત શ્રીરઘુવીર. ૧૫
તે ક્રોધ કરીને મૂકિયાં, સીતાપતિએ ત્યાંહે;
રાવણ તણું તે રુદે ભેદી, પડ્યાં લંકામાંહે. ૧૬

ક્ષણેક મૂર્છિત રહ્યો રથમાં, વ્યથા થઈ દશશીશ;
સાવધાન થઈ પછે ઊઠિયો, જુદ્ધ કરવાને તે દીશ. ૧૭
ત્યારે લક્ષ્મણ કહે રઘુવીરને, પ્રભુ કરો તમો વિશ્રામ;
હું રાવણ સાથે જુદ્ધ કરું, તમ પ્રતાપે શ્રીરામ. ૧૮
એવું કહીને અર્ધચંદ્ર શર, મૂકિયું પન્નગ-ઈશ;
રાવણ તણા સારથિ કેરું છેદિયું તવ શીશ. ૧૯
દશ બાણ મૂકી દશાનનનાં, કાપ્યાં દશ કોદંડ;
વળી કવચ છેદ્યું અંગથી, પંચ બાણ મૂકી પ્રચંડ. ૨૦
વળી વિભીષણે તેણે સમે, અષ્ટ બાણ મૂકયાં રણમાંહે;
તેણે રાવણના રથ તણા ઘોડા, અષ્ટ માર્યા ત્યાંહે. ૨૧
વળી એક બાણે ધજા છેદી, ભાંગ્યો રથ શર વીશ;
ત્યારે બીજા રથ પર બેઠો રાવણ, ગાજિયો દશશીશ. ૨૨
પછે અગ્નિવત્ કોપ કરી, બ્રહ્મશક્તિ કાઢી સંહારવા;
તે પરમ દારુણ તેજસ્વી, મૂકી વિભીષણને મારવા. ૨૩
તે શક્તિ દીઠી લક્ષ્મણે, જાણ્યું વિભીષણને મારશે;
એ શરણાગત છે આપણો, એને બીજો કોણ ઉગારશે? ૨૪
એમ વિચારી એક બાણ મૂક્યું, લક્ષ્મણે તેણીવાર;
તે શક્તિના ત્રણ ભાગ કરિયા, છેદી છે નિરધાર. ૨૫
તે ખંડ પડતાં પૃથ્વી પર, થયા દગ્ધ અસુર અતિ ઘણા;
જો લક્ષ્મણ એ છેદત નહિ તો, પ્રાણ હરત વિભીષણ તણા. ૨૬
માનભંગ પામ્યો દશાનન, બ્રહ્મશક્તિ વ્યર્થ ગઈ જદા;
ત્યારે રાવણ તે વિભીષણની સાથે, ક્રોધે કરી બોલ્યો તદા. ૨૭
અલ્યા નપુંસક ધિક્કાર તુજને, શત્રુને શરણે ગયો;
તું અસુરકુળમાં અવતરીને, કુબુદ્ધિ કાયર થયો. ૨૮
અલ્યા અમે તારું કર્યું પાલન, તે સર્વ મિથ્યા ગયું;
જ્યમ ભસ્મમાં અવદાન આપે, એમ તુજ પર તે થયું. ૨૯
અલ્યા મૃતકને શણગાર જ્યમ, પરણાવી પદ્મની પંઢને;
કૃતઘ્નીને ઉપકાર જ્યમ, ગુણ કરીએ લંપટલંઠને. ૩૦

એમ અમે તુજને પાળિયો, જ્યમ પાળે પયથી સર્પને;
તે આજ શત્રુનો થયો, મૂકી સકળ કુળદર્પને. ૩૧
કુળમાં કલંક ઉદે થયો, કુળ તણો કરવા નાશ;
જ્યમ વાંસ બાળે સકળ વન, કરી પ્રગટ અંગ હુતાશ. ૩૨
અલ્યા કુળતણો ક્ષે કરાવ્યો, તુજ બંધુને ધિક્કાર;
ઇંદ્રજિતને તેં મરાવ્યો, કહી સકળ મર્મવિચાર. ૩૩
જેનું ઘર ફૂટ્યું તેનું કર્મ ફૂટ્યું, એમ કહે શાસ્ત્રપુરાણ;
એવાં વચન સુણી રાવણતણાં, બોલ્યા વિભીષણ વાણ. ૩૪
અલ્યા મંદબુદ્ધિ મલિન પાપી, શી બોલે જૂઠી જલ્પના?
પહેલો વિચાર સૂઝ્યો નહિ હવે, મિથ્યા શી કરે કલ્પના? ૩૫
તેં તારે હાથે ક્ષય કર્યું કુળ, શીદ લાવ્યો સીતા કરી હર્ણ?
રઘુવીર શરણે હું ગયો, જેથી ટળે જન્મ ને મર્ણ. ૩૬
દુર્ભાગી મેં તુજને કહ્યાં, ઘણાં વચન હેતુ મર્મનાં;
તે માન્યાં નહિ હાવે તારી મેળે, ભોગવ્ય ફળ જે કર્મનાં. ૩૭
રૂડી શીખ દેતાં પાટુ મારી, કાઢી મૂક્યો મુજને;
અલ્યા પ્રહ્લાદે જ્યમ પિતા તજિયો, એમ તજ્યો મેં તુજને. ૩૮
એવાં વિભીષણનાં વચન સુણી, બોલ્યો રાવણ રીસે જાણ;
અલ્યા લક્ષ્મણે તને ઉગાર્યો, નહિ તો લેત તારા પ્રાણ. ૩૯
પણ હવે જો તું મારું પ્રાક્રમ, નામ રાવણ મુજ તણું;
અલ્યા તુંને જેણે રાખિયો, તે લક્ષ્મણને હવડાં હણું. ૪૦

વલણ

અલ્યા હણું હવણાં લક્ષ્મણને, જેણે બ્રહ્મશક્તિ કરી ખંડ રે;
એમ કહીને કોપ્યો દશાનન, જાણે ઉજાડશે બ્રહ્માંડ રે. ૪૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे विभीषण-
रावणसंग्रामे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

અધ્યાય ૪૦ મો

રાગ મારુ

કોપ્યો રાવણ તેણીવાર, મારું લક્ષ્મણને નિરધાર;
મારો વિજયી પુત્ર ઇંદ્રજિત, એણે માર્યો કરીને અનીત. ૧
પુત્રનું વેર લેઉં આજ, ત્યારે હોલાય મારી દાઝ;
એવું કહી કાઢી શક્તિ એક, ધગધગતી તેજ વિશેક. ૨
સહસ્ર સૂર્ય ઊગ્યા હોય જ્યમ, જેવી જિહ્વા કૃતાંતની ત્યમ;
પ્રલય મધ્ય તણી મુખ્ય વીજ, સર્વ અગ્નિતણું જ્યમ બીજ. ૩
કે સમેટી સપ્ત કોટી મંત્ર, શક્તિરૂપે થયા એક તંત્ર;
એવી અમોઘ શક્તિ જેહ, મયનામાએ આપી'તી તેહ. ૪
દશાનન પોતાનો જમાત્ર, કર્યું'તું દાન જાણીને પાત્ર;
નહોતી કાઢી તે રાવણરાજ, રાખી'તી જીવરક્ષણ કાજ. ૫
કાઢી લક્ષ્મણને હણવા તેહ, મંત્ર ન્યાસયુક્ત કરી એહ;
પછે મૂકી શક્તિ દશશીશ, ચાલી ગર્જના કરતી તે દિશ. ૬
નવ ખંડવતી ધરાસ્થાન, તે સમે થઈ કંપાયમાન;
ઊછળ્યા સિંધુ ડોલ્યા દિગપાળ, ગિરિશિખર પડ્યાં તે કાળ. ૭
પાળ્યા દેવ લેઈને વિમાન, ઊભે સેન્યા થઈ ભયવાન;
ચાલી સાંગ કરતી સુસવાડ, જાણે વિશ્વનો કરશે ઉજાડ. ૮
દીઠી આવતી તે હનુમંત, ડાબે હાથે ઝાલી બળવંત;
ત્યારે શક્તિ થઈ સ્ત્રીરૂપ, સુંદરી વરસ સોળ અનુપ. ૯
બોલી હનુમંત સાથે વચન, મૂકય મૂકય મુંને વાયુતન;
હે મારુતિ, તું બ્રહ્મચારી, કયમ ગ્રહણ કરે પરનારી? ૧૦
હું રાવણની કન્યા આજ, જાઉં સૌમિત્રને વરવા કાજ;
તે સુણી ઇંદ્રિજિત યોગીંદ્ર, લાજ્યા મનમાં તે મૂકી બળીન્દ્ર. ૧૧
ની શક્તિ થઈ મૂળરૂપ, દીઠી આવતી પન્નગભૂપ;
તને છેદવા તત્ક્ષણ જાણ, ખેંચ્યું ધનુષ ચઢાવીને બાણ. ૧૨

એટલે આવી શક્તિ તેણીવાર, ચોંટી લક્ષ્મણ હૃદય મોઝાર;
નીકળી ભેદી પૃષ્ઠે તત્કાળ, પૃથ્વી ફોડીને ગઈ પાતાળ. ૧૩
પડ્યા લક્ષ્મણજી તેણીવાર, પૃષ્ઠે ચાલી રુધિરની ધાર;
નિશ્ચેષ્ટિત પડ્યા થઈ જ્યમ પ્રેત, શ્વાસોશ્વાસરહિત અચેત. ૧૪
જ્યારે પડ્યા સુમિત્રાકુમાર, કર્યો વિભીષણે તવ પોકાર;
તે સુણી પડી રામને ફાળ, પાસે ધાઈને આવ્યા તત્કાળ. ૧૫
સરવે કપિ મન પામ્યા ત્રાસ, વીંટી બેઠા લક્ષ્મણની પાસ;
સર્વે કલ્પાંત કરતા અપાર, તે સમે વર્ત્યો હાહાકાર. ૧૬
બેઠા રામ લક્ષ્મણની પાસ, ઘણું રુદન કરે અવિનાશ;
રામ રોતાં રોયા કપિમાત્ર, જોઈ જોઈને સુમિત્રીનું ગાત્ર. ૧૭
ધનુષ પર ખેંચ્યું છે બાણ, એમ પડ્યા સુમિત્રી નિરવાણ;
લક્ષ્મણને લીધા રામે ઉછંગ, પછી રુદન કરે શ્રીરંગ. ૧૮

વલણ

શ્રીરંગ રામ રુદન કરે, જણાવે માનુષી લીલા અપાર રે;
લક્ષ્મણજીને ઉછંગમાં લઈને, કરતા વિવિધ વિલાપ રે. ૧૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे रावणेन प्रेरितया मयशक्त्या लक्ष्मणमूर्छनं नाम चतुर्विंशोऽध्याय. ॥ ४० ॥

અધ્યાય ૪૧ મો

રાગ વિલાપ

મારા લાડકવાયા વીર, લક્ષ્મણ બોલો રે બાળા;
હાવે હું કયમ રાખું ધીર? લક્ષ્મણ બોલો રે બાળા;
એમ રુદન કરે રઘુવીર, લક્ષ્મણ બોલો રે બાળા;
ચાલે નેત્ર ચોધારાં નીર, લક્ષ્મણ બોલો રે બાળા. લ૦ ૧
કહો વીરા તમને શું થયું રે? બોલો વચન વિખ્યાત;
તું નેત્ર ઉઘાડી જો મુજ સામું, કહે સુખદુઃખની વાત. લ૦ ૨
તેં ત્રિભુવનમાં કીર્તિ વિસ્તારી, બાળ અવસ્થામાંહે;
ભાઈ મુંને એકલો મૂકી ચાલ્યો, ફરી હાવે મળીશું ક્યાંહે? લ૦ ૩

વરસ ચતુરદશ વનમાં સાથે, ફળજળ આપ્યાં અમને;
અમો એવા નિર્દય ન કહ્યું કોઈ દિન, ફળ ખાવાનું તમને. લ૦ ૪
તેં ચૌદ વરસ નિદ્રા નવ કીધી, રહ્યો સદા ઉપવાસી;
માટે રિસાઈ નથી બોલતો અમ સાથે, આવી છે ઉદાસી. લ૦ ૫
તેં ત્રિભુવનવિજયી ઇંદ્રજિતને, કષ્ટ કરીને માર્યો;
પરાક્રમ તારું કહ્યામાં ના આવે, નિર્મળ જશ વિસ્તાર્યો. લ૦ ૬
મુજ મરજી માફક સેવા કરતો, કપટરહિત વ્રતધારી;
હાવે બંધવ કયમ નથી બોલતો? કોણ પાળશે આજ્ઞા મારી? લ૦ ૭
હું અવધપુરીમાં જઈને હાવે, શું દેખાડીશ મુખ?
તુજ વિના હું થયો દામણો, દૈવે કયમ દીધું આવું દુઃખ? લ૦ ૮
ઉત્તર શો હું આપીશ? પૂછશે, ભરત શત્રુઘ્ન ભ્રાત;
તારું મરણ સાંભળીને, નહિ જીવે સુમિત્રા માત. લ૦ ૯
પુત્ર વિના પરિવાર જ સૂનો, ત્રિયા વિના ઘર જયમ;
બંધવ વિના નહિ બેલ જ કોની, મિત્ર વિના શો મર્મ? લ૦ ૧૦
ઊઠો બંધવ વાર જ લાગે, મારવો રાવણરાય;
આપણે અવધપુરીમાં જઈએ, સંગે લઈ સીતાય. લ૦ ૧૧
હાવે રાવણને હણવા માટે, આવ્યા'તો રૂડો દાવ;
તે દૈવે કારજ વિપરીત કીધું, તેડે આવેલું બૂડ્યું નાવ. લ૦ ૧૨
રઘુપતિ એમ વિલાપ કરે, જોઈ લક્ષ્મણજીનું વદન;
પછી આંસુ લૂછી ધીરજ આપી, વિભીષણ બોલ્યા વચન. લ૦ ૧૩

વલણ

નીતિવચન કહી વિભીષણે, શ્રીરામને આપી ધીર રે;
શ્રોતાજન સહુ સાંભળો, પછી શું કરતા રઘુવીર રે? ૧૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे लक्ष्मणस्य मूर्छनानतर श्रीरामचंद्रविलापो नाम एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

અધ્યાય ૪૨ મો

રાગ સોરઠે

સુણો શ્રોતાજન સાવધાન થઈ, એમ રુદન કીધું રામ;
એ પ્રભુ મનુષ્યચેષ્ટા કરે જે, બ્રહ્મપૂરણ કામ. ૧
અજ અજિત સુખસિંધુ સદા છે, અમોઘ જ્ઞાન અખંડ;
ક્ષણમાંહે સૃષ્ટિ ઉદે કરે, ક્ષણમાં ભાંજે બ્રહ્માંડ. ૨
વિશ્વના આત્મા રામ પોતે, પ્રકાશક જગદીશ;
જે જગતગુરુ જગનિયંતા, ભગવાન માયા ઈશ. ૩
તે પ્રભુને નથી શોકમોહ, આવ્રણરહિત અવિનાશ;
પણ જન્મકારણ જણાવે, એ માયા મનુષ્યવિલાસ. ૪
ભોગીંદ્ર લક્ષ્મણજી તદા, તેને શું કરે કોઈ હાણ?
બળી થાય ભસ્મ બ્રહ્માંડ જેના, શ્વાસથી નિરવાણ. ૫.
એ લીલા ગાવા દાસને કરે, રામ મનુષ્યચરિત્ર;
હાવે શ્રોતાજન સાવધાન થઈ, સુણો કથા પુણ્ય પવિત્ર. ૬
શેતા રાખી રામને, પછી બોલ્યા વિભીષણ વાણ;
મહારાજ રાખો ક્ષમા હાવે, ધીરજ પુરુષ પુરાણ. ૭.
એ ક્ષત્રી કેરો ધર્મ છે, સુખ દુઃખ જન્મ ને મર્ણ;
માટે શત્રુ ઊભો સાંભળો, તજો માયાનું આવર્ણ. ૮
સાવધાન થઈને શત્રુના કરો, પરાજય મહારાજ;
પછી લક્ષ્મણનો ઉપાય કરિયે, થાય સુખ જ્યમ આજ. ૯
એવું સુણીને રઘુવીર કોપ્યા, ઊઠિયા તેણીવાર;
સંગ્રામ અરથે સજ થયા, કર્યો ધનુષ્યનો ટંકાર. ૧૦.
બ્રહ્માંડ સર્વે ખળભળ્યું, ડોલ્યા દશે દિગપાલ;
આસુરી કેરા ગર્ભ ગળિયા, ધ્રુની ગઈ પાતાળ. ૧૧
પછી રાવણને રઘુવીર કહે, અલ્યા ઊભો રહે તું આંહે;
તેં શક્તિ મારી સુમિત્રીને, હાવે જાઈશ ક્યાંહે? ૧૨.

એવું કહીને મૂકવા લાગ્યા, રામ તીક્ષ્ણ બાણ;
એકનાં થાય અનેક ભેદે, અસુરને નિરવાણ. ૧૩
જ્યમ રેણુકની વારે ધાયા, ફરશુધર નિરધાર;
સહસ્રબાહુને હણી, કર્યો ક્ષત્રીનો સંહાર. ૧૪
ષડાનને વળી સંઘાર્યું, તારકાસુર દળ જ્યમ;
એમ લક્ષ્મણને શોકે કરી, રઘુવીર કોપ્યા ત્યમ. ૧૫
ઘણા અસુરનો સંહાર કરિયો, શર ચઢાવી ચાપ;
જ્યમ સ્નાન કરતાં પ્રયાગમાં, જાય કોટી જનમનાં પાપ. ૧૬
એમ રામબાણ અમોઘ ચાલે, સકળ મંત્રે જેહ;
સુસવાડ કરતાં ચમકતાં, વીજળી સરખાં તેહ. ૧૭
તે સમે સૈન્યા કેટલી ત્યાં, હણી દશરથતન;
વાલ્મિકમુનિએ કરી ગણના, સુણો શ્રોતાજન. ૧૮
દશસહસ્ર મગદળ મત્ત વારણ, ત્રીશ સહસ્ર તુરંગ;
પંચસહસ્ર મણિ કનક રથ તે, સ્વાર મહારથી સંગ. ૧૯
પાયદળ શતક્રોડ જ્યારે, હણે જુદ્ધ સંબંધ;
એટલા સૈન્યા સંહારે ત્યારે, નાચે એક કબંધ. ૨૦
એવા કોટી કબંધ ઊઠીને નાચે, શિર રહિત જેણીવાર;
ત્યારે રામધનુષની ઘૂઘરી એક, વાજે ત્યાં નિરધાર. ૨૧
આ તો ચતુર્દશ ઘૂઘરી વાગી, વાજવા એકે કાળ;
ચાર ઘડી પર્યંત વાગી, વરત્યો પ્રલ્લેકાળ. ૨૨
રાવણ તણી જે સકળ સૈન્યા, પડી તેણીવાર;
નવ ગણતી થાયે શેષનાગે, થયો એમ સંહાર. ૨૩
એકલો રાવણ રહ્યો રણમાં, થયો મન ભયભીત;
જાણ્યું મને હવડાં મારશે, એમ થયું વિભ્રમચિત્ત. ૨૪
દેખવા લાગ્યો રામ તે, સર્વત્ર સહુ જનરૂપ;
ઊભે સૈન્યમાં જ્યાં જુવે ત્યાં, દેખે રવિકુળભૂપ. ૨૫
થી દેખાતું કંઈ અન્ય બીજું, રામ વિના તેણીવાર;
કાટાનકોટી દશરથી, દેખાય છે નિરધાર. ૨૬

દશે દિશામાં રામ દેખે, પૃથ્વી ને આકાશ;
કપિ રાક્ષસ પશુ પંખી, રામરૂપ પ્રકાશ. ૨૭
ત્યારે વિકળ થઈને નેત્ર મીંચ્યાં, દશમુખે જોઈ રામ;
તે અંતરમાં દેખવા લાગ્યો, રામ પૂરણકામ. ૨૮
મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર સર્વે, રામરૂપ જણાય;
દશ ઇંદ્રિયો પંચ પ્રાણ ને, પંચભૂત જે કહેવાય. ૨૯
વળી વિષય માત્રા ચાર દેહે, ત્રિ અવસ્થા ભોગ સ્થાન;
એમ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ સકળ વસ્તુ, જણાયે ભગવાન. ૩૦
અકળાઈ નેત્ર ઉઘાડિયાં ને, જોયું લંકાભૂપ;
રથ સારથિ હય શર ધનુપ, તે દીઠાં રામસ્વરૂપ. ૩૧
અણુરેણુ પર્યંત રામમય, બ્રહ્માંડ આખું રામ;
થયો રામરૂપ તદાત્મ રાવણ, હાલે નહિ કંઈ ઠામ. ૩૨
ત્યારે રાવણ મન ભય પામિયો, સર્વત્ર જોઈ જગદીશ;
રથમાંહેથી કૂદી પડ્યો, પછી નાઠો તે દશશીશ. ૩૩
ત્યારે પૂંઠળ ધાયા રામ જાણે, મારવા નિરવાણ;
રાવણ નાઠો જીવ લેઈ, જાણે હર્યાં હવડાં પ્રાણ. ૩૪
ત્યારે લંકામાં આવ્યો તદા, સહુ લોક દીઠા રામ;
જ્યાંહાં જ્યાંહાં જાયે દશાનન, દેખે દશરથી તે ઠામ. ૩૫
પછે એમ કરતાં આવિયો, મંદોદરીની પાસ;
હો રાણી, મુજને રાખ તું, એમ બોલતો બહુ શ્વાસ. ૩૬
જ્યારે સતીની પાસે ગયો, ત્યારે શાંતિ પામ્યો મન;
સુણ રાણી, મેં કર્યો પુરુષારથ, મારિયો સુમિત્રાતન. ૩૭
પણ રહેવાયું નહિ રણ વિષે, રામબાણથી મેં આજ;
હું નાસી આવ્યો તુજ કને, કરી એવું મોટું કાજ. ૩૮
પણ રહ્યો છે એક રામ હાવે, જીતવો નિરધાર્ય;
ઉપાય તે સત્વર કરું જ્યમ, થાય મારું કાર્ય. ૩૯
મને અસુરગુરુએ મંત્ર આપ્યો છે, મૃત્યુંજય તેનું નામ;
અનુષ્ઠાન તેનું કરીને, પછે જઈને જીતું રામ. ૪૦

ત્યારે કર જોડી રાણી કહે, સુણો સ્વામી કહું છું સત્ય;
હાવે શું કરવા સાધન કરો ? નહિ જિતાયે રઘુપત્ય. ૪૧
આટલે યુદ્ધે ન જીત્યા, કર્યો સકળ કુળનો નાશ;
સહુ સૈન્ય કેરો ક્ષય થયો, હાવે જીત્યાની શી આશ ? ૪૨
માટે સીતા સોંપી રામને, જઈ નમો સ્વામી પાય;
બાકી મરણથી નહિ ઊગરો, જો કરો કોટી ઉપાય. ૪૩
ધર્મધોરીંધર છે પ્રભુ, શરણાગતવત્સલ નાથ;
તે અભય કરશે સ્વામી તમને, મસ્તક મૂકી હાથ. ૪૪
એમ ઘણાં વચન સતીએ કહ્યાં, પણ ન માન્યાં તે ઠામ;
અરે હું રાવણ પુરુષારથી, કયમ નમું હાવે રામ ? ૪૫
પુરકોટ હેઠળ પૃથ્વી કોરી, ગુફા રચી છે જ્યાંહે;
સહુ સામગ્રી લેઈ સાધન કરવા, રાવણ બેઠો ત્યાંહે. ૪૬
એક કાળનેમી નિશાચર તેને, તેડાવી કહી વાણ;
તું બેસ જઈ દ્રોણાચળ પાસે, કપટ રચીને જાણ. ૪૭
કદાપિ ગિરિ લક્ષ્મણ અર્થે, લેવા આવે હનુમંત;
ત્યારે વિઘ્ન કરજે તેને તું, વા મારજે બળવંત. ૪૮
એવું સુણી રાક્ષસ લેઈ ઘણા, ગયો કાળનેમી ત્યાંહે;
તે વિપ્રવેશ ધરી કપટ રચીને, બેઠો મારગમાંહે. ૪૯
હાવે રાવણ બેઠો હોમ કરવા, મૃત્યુંજય અનુષ્ઠાન;
હાવે રામ વળિયા રણથકી જ્યારે, નાઠો રાવણ અજ્ઞાન. ૫૦

વલણ

અજ્ઞાન રાવણ નાઠો જ્યારે, મૂકી મનની ધીર રે,
કહે દાસ ગિરિધર સુણો શ્રોતા, હવે શું કરતા રઘુવીર રે ? ૫૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीरामेण
राक्षससेनाहननं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

અધ્યાય ૪૩ મો

રાગ સામેરી

હાવે રાવણ નાઠો ભય પામી, ત્યારે પાછા વળ્યા રઘુવીર;
પછે લક્ષ્મણ પાસે આવી બેઠા, મૂકી મનની ધીર. ૧
ધનુષબાણ નાખીને બેઠા, લેઈ લક્ષ્મણને ઉછંગ;
સુમિત્રાસુતનું વદન જોઈને, રુદન કરે શ્રીરંગ. ૨
એટલે સૂરજ અસ્ત થયો ત્યારે, સુષેણ બોલ્યો વાણ;
સુણો રઘુપતિ અરુણ ઉદે થતાં, લક્ષ્મણના જશે પ્રાણ. ૩
માટે દ્રોણાચળ પરવત ઉપર છે, અમૃતવેલી નામ;
તે રાતોરાતમાં કોઈ જઈ આવે, લાવે આણે ઠામ. ૪
સૂરજ ઊગતા પહેલાં લાવે, તો જીવે લક્ષ્મણ વીર;
એવાં વચન સુણી સહુ વાનર સામું, જોયું રામ રણધીર. ૫
પણ સરવે નીચાં વદન કરીને, જોઈ રહ્યા તેણે ઠામ;
ત્યારે તેણે સમે મારુતસુત ઊઠ્યા, કર્યા પ્રભુને પ્રણામ. ૬
કૃપાનાથ મને આજ્ઞા આપો, હું જાઉં લેવાને આજ;
ત્રણ પહોરમાં લાવું દ્રોણાચળ, તમ કરુણાએ મહારાજ. ૭
ત્યારે ગદ્દગદ થઈ મારુતસુત પ્રત્યે, બોલ્યા શ્રીરઘુનાથ;
હે પ્રાણપ્રિય ! તું વહેલો આવજે, મસ્તક મૂક્યો હાથ. ૮
પછે રામચરણ વંદીને ઊઠ્યા, મારુતિ ઉત્તર પંથ;
મુખે ગર્જના રામનામની, ધ્યાનમાં સીતાકંથ. ૯
શિર પર લાંગુલ મૂકી ઊઠ્યા, આકાશમારગ જાય;
ફાળ ઉપર ઘણી ફાળ જ મારે, વજ્રદેહી મહાકાય. ૧૦
એમ બે ઘડીમાં ગિરિદ્વીપ ઓળંગી, ઊતર્યા પેલી પાર;
ત્યારે દ્રોણાચળની આણીપા દીઠો, ચંદ્રાચળ ગિરિસાર. ૧૧
તે શિવના કૈલાસ જ સરખો, ઉજ્જવળ કર્પૂરવંન;
વિધુ સરખો તેજસ્વી શીતલ, ઊંચો એક જોજન. ૧૨

તે પર્વતની પાસે બેઠો, કાળનેમી જે અસુર;
ત્યાંહાં પુરાતની સરોવર છે સુંદર, નિર્મળ વારિપૂર. ૧૩
વન સોહામણું સફળ સઘન છે, તેમાં રચ્યો આશ્રમ;
અનેક રાક્ષસ શિષ્ય કર્યા, થઈ બેઠો નિર્મળ બ્રહ્મ. ૧૪
જાણે તપસ્વી મા'નુભાવ જેવો, બેઠો થઈ તે ઠાર;
અગ્નિહોત્રનો કુંડ રચ્યો ત્યાં, વેદાધ્યયન થાય સાર. ૧૫
કાળનેમી એમ કપટ કરીને, બેઠો રચી એવો ઘાટ;
ચપળ ચિત્તે કરી ચારે દિશાએ, જોતો હનુમંતની વાટ. ૧૬
ત્યારે તેણે સમે હનુમંતને લાગી, જળ પીવાની તૃષાય;
તે આશ્રમ સરોવર જોઈને ઊતર્યા, પૃથ્વી ઉપર મહાકાય. ૧૭
આશ્રમ પાસે આવ્યા ચાલી, સત્વર મારુતતન;
ત્યારે કપટી મુનિએ આદર કરિયો, આપ્યું છે આસન. ૧૮
આવો બેસો મહાનુભાવ રહો, સુખે ઘણા દિન આંહે;
જ્ઞાની પુરુષને ગોઠે ઘણું વળી, સતસંગત હોય જ્યાંહે. ૧૯
તમ સરખા મહાપુરુષ પધાર્યા, કરીશું ગોષ્ઠિ જ્ઞાન;
ત્યારે મારુતિ કહે મને તૃષા લાગી, મારે કરવું છે જળપાન. ૨૦
કહે કપટમુનિ એ પેલું સરોવર, સુખે પીઓ જળ ત્યાંહે;
જળપાન કરીને વહેલા આવજો, મારા આશ્રમમાંહે. ૨૧
પછે અંજનીસુત સરોવરમાં પેઠા, જળ પીવા તેણીવાર;
ત્યારે દીર્ઘરૂપ એક મગરી આવી, ચરણ ગ્રહ્યો નિરધાર. ૨૨
તે મગરીને જોઈને મનમાં, ક્રોધ ચઢયો હનુમંત;
બારણે કાઢી પછાડી તેને, પૃથ્વી ઉપર બળવંત. ૨૩
ત્યારે મગરીનો દેહ મૂકી તક્ષણ, થઈ દેવાંગના નાર;
તે સન્મુખ ઊભી મારુતિને, કર જોડી કર્યા નમસ્કાર. ૨૪
અંજનીપુત્રે પૂછ્યું તેને, કહે બાઈ, તું છે કોણ?
[illegible]રે દિવ્યરૂપ કહે પૂર્વે હતી હું, દેવાંગના નિરવાણ. ૨૫
[illegible]ષિને નમી નહિ માટે, મુજને દીધો શાપ;
પછે સ્તુતિ કરી મુનિવરની વળતી, પૂછ્યો અનુગ્રહ આપ. ૨૬

મુનિવર કહે હનુમંત આવશે, લેવા દ્રોણાચળ જ્યારે,
તેના પદનો સ્પર્શ કરતાં, ઉદ્ધાર પામીશ ત્યારે. ૨૭
પછે તે દિવસની મગરી થઈ હું, રહેતી આણે ઠાર;
આજ પ્રભુ તમ ચરણ પ્રતાપે, પામી છું ઉદ્ધાર. ૨૮
પણ પેલો બેઠો રાક્ષસ મુનિ થઈને, કરવા તમને વિઘન;
એવું કહીને ઊડી અપ્સરા, ગઈ તે સ્વર્ગભોવન. ૨૯

વલણ

સ્વર્ગભોવન ગઈ અપ્સરા, તેણે ચેતાવ્યા હનુમંત રે;
જળપાન કરીને આવ્યા પાછા, આશ્રમ પાસે બળવંત રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे द्रोणाचलानयनार्थं
गतेन हनुमता मकरीशापविमोचनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

અધ્યાય ૪૪ મો

રાગ સામેરી

જળપાન કરી હનુમંત આવ્યા ત્યારે, બોલિયો મુનિ મર્મ;
મહારાજ આવો પધારો કરો, પાવન મુજ આશ્રમ. ૧
હનુમંત કહે લ્યો કરું પાવન, આવો મળીએ મુનિરાય;
પછે કાલનેમીના શિર વિષે, એક માર્યો મુષ્ટિઘાય. ૨
તે અસુર ભમી પૃથ્વી પડ્યો, તત્કાળ તજિયા પ્રાણ;
પાંચ યોજન વિસ્તર્યો, દેહ પડ્યો છે નિરવાણ. ૩
ત્યારે શિષ્ય રાક્ષસ જે હતા, તે નાઠા તેણીવાર;
તેને પુચ્છે બાંધીને પછાડ્યા, મારુતિએ નિરધાર. ૪
ત્યારે રહેતા'તા ચંદ્રગિરિ પર, ગાંધર્વ ચતુર્દશસહસ્ર;
તે ધુનિ સુણીને યુદ્ધ કરવા, આવ્યા ગ્રહી કર શસ્ત્ર. ૫
હનુમંતે જાણ્યું યુદ્ધ કરતાં, લાગશે ઘણી વાર;
પછે પુચ્છ વધારી ભારો બાંધ્યો, પછાડ્યા પૃથ્વી મોઝાર. ૬
ત્યાં થકી ઊડ્યા મારુતિ, આવ્યા દ્રોણાચળની પાસ;
હનુમંતે પ્રાર્થના કરી, તે પર્વત કેરી પ્રકાશ. ૭

હો દ્રોણાચળ, સુણ વિનતિ, પડ્યા લક્ષ્મણ રણમોઝાર;
એક સાંગ મારી રાવણે, થયા નિશ્ચેષ્ટિત નિરધાર. ૮
માટે આપ્ય મુજને ઔષધિ, હું લેવા આવ્યો આજ;
રવિઉદે પહેલો જાઉં ત્યાં, ત્યારે થાય રૂડું કાજ. ૯
ગિરિ કહે એકવાર લેઈ ગયો'તો, કપિ સુને નિરધાર;
ગુણને ઉપાધિ અતિ ઘણી, વળી આવ્યો બીજી વાર. ૧૦
જા હવે હું નથી આપતો, ઔષધિ તુજને જાણ;
એવાં વચન સુણીને કોપિયા, પછે મારુતસુત નિરવાણ. ૧૧
અલ્પા ખળ મૂરખ અભિમાની જે, સમજે નહિ તે વિમુખ;
તેને કારજ કંઈ કહેવું નહિ, હા નવ કહે તે મુખ. ૧૨
પછે પૂંછ શેષાકૃતિ કરી, ગિરિ બાંધિયો તેણી વાર,
સમૂળ લીધો ઉખેડીને, ચાલ્યા પવનકુમાર. ૧૩
આકાશમારગ જાય ઊડ્યા, મહાબળી હનુમંત;
રામકૃપાએ ભાર તે નથી, લેખવતા બળવંત. ૧૪
ત્યારે ભરતજી રહેતા હતા, જે નંદીગ્રામ મોઝાર;
તે રાત્રીએ ભરતને આવ્યું, દુઃસ્વપ્ન નિરધાર. ૧૫
એક કાળપુરુષે આવીને, ગળ્યો દક્ષિણ બાહુ ત્યાંહે;
ત્યારે ભરત ઝબકી જાગિયા, ચિંતા કરે મનમાંહે. ૧૬
તે સમે ગુરુ પાસે હતા, કહ્યું વસિષ્ઠને વર્તમાન;
ત્યારે મુનિ કહે તમ બંધુને, કંઈ વિઘ્ન છે તે સ્થાન. ૧૭
જે હરણ સીતાનું થયું, રામરાવણનો સંગ્રામ;
તે વિદિત છે મુનિ ભરતને, માટે શોચે તેણે ઠામ. ૧૮
શાંતિ હવન પછે કરાવ્યો, ભરતની પાસે એવ;
રાત્રિએ બે જણ બેઠા છે, ત્યાં ભરત ને ગુરુદેવ. ૧૯
એટલે ત્યાં આકાશમાર્ગે, આવતા હનુમંત;
: આવે ભડકો અગ્નિનો, ઝળહળે જ્યોત્ય અનંત. ૨૦
. દ્રોણાચળ લેઈ મારુતિ, જાતા હતા નભમાંહે;
તે ભરતજી ને વસિષ્ઠે, તેજબિંબ દીઠું ત્યાંહે. ૨૧

મુનિરાય ભય પામ્યા ઘણું, ત્યારે ભરતે આપી ધીર;
પછે ધનુષ પર શર ચઢાવ્યું, કરી સ્મરણ શ્રીરઘુવીર. ૨૨
તે બાણ વળતું મૂક્યું, હનુમંતને વાગ્યું ત્યાંહે;
શ્રીરામસ્મરણ કરીને મારુતિ, પડ્યા પૃથ્વી માંહે. ૨૩
જ્યારે ધુનિ સુણી રામનામની, ગયા ભરત ઊઠી પાસ;
જુએ તો પર્વત સહિત, કપિ પડ્યો રામનો દાસ. ૨૪
ત્યારે પ્રેમે કરી હિતવચન બોલ્યા, ભરતજી તેણીવાર;
અરે ભાઈ રામનો ભક્ત કહે તું, કોણ છે નિરધાર? ૨૫
ત્યારે હનુમંતે સહુ વાત કહી જે, રણ તણા સમાચાર;
અચેત થઈ ત્યાં પડ્યા લક્ષ્મણ, નિશ્ચેષ્ટિત નિરધાર. ૨૬
તે ઔષધિને કાજ લાવ્યો, દ્રોણાચળગિરિ આજ;
પ્રભાત પહેલું જવાશે નહિ તો, થશે વિપરીત કાજ. ૨૭
ત્યારે ભરત કહે શાબાશ છે તુજને, ધન્ય છે હનુમંત;
ચારકોટી યોજનથી લાવ્યો, ગિરિ તું બળવંત. ૨૮
તું ઈશ્વર કેરું રૂપ છે, નવ થાય બીજે કાજ;
માટે ચિંતા નવ કરશો તમો, પહોંચાડું હવડાં આજ. ૨૯
હું દાસ છું રઘુવીરનો, વળી કનિષ્ઠ બંધુ જાણ;
મુજ નામ ભરત કહે સહુ, અહીં રહ્યો છું નિરવાણ. ૩૦
હું રણિયો છું શ્રીરામનો, અપરાધી પૂરણ આજ;
સંભારે છે પ્રભુ કરી સુરત, કોઈ દિન મને મહારાજ? ૩૧
હનુમંત કહે પ્રભુ ક્ષણે ક્ષણે, લે છે તમારું નામ;
હવે આજ્ઞા આપો મુજને, ત્યાં છે જરૂરનું કામ. ૩૨
રવિઉદે પહેલાં જાઉં ત્યારે, જીવે લક્ષ્મણ વીર;
ત્યારે ભરત કહે હનુમંતજી, તમો રાખો મનમાં ધીર. ૩૩
રાવ ઊગતા પહેલાં પહોંચાડું, લંકામાં નિરધાર;
પર્વત સહિત મુજ બાણ ઉપર, બેસો પવનકુમાર. ૩૪
આશ્ચર્ય પામ્યા મારુતિ, સુણી ભરતવાયક એહ;
ધન્ય રામબંધુ રામ જેવા, હોય નિઃસંદેહ. ૩૫

ચરણ વંદી ભરતના, ઊડિયા મરુતતન;
સ્વામી તમો કહો છો તે ખરું, જે બોલો સત્ય વચન. ૩૬
પણ દાસ છું રઘુવીરનો હું, આજ્ઞા વરતી જાણ;
મારું બળ પરાક્રમ જાણે છે, રઘુપતિ પુરુષપુરાણ. ૩૭
માટે રામકૃપાએ જઇશ હું, ક્ષણમહીં તેણે ઠામ;
કહે ભરત કહેજો પ્રભુને, મારા ઘણા કરી પ્રણામ. ૩૮
પછી ઊડ્યા નમી તે ભરતને, આકાશમારગે જાય;
હજુ મારુતિ આવ્યો નહિ, ચિંતા કરે રઘુરાય. ૩૯
એટલે રજની ખટ ઘડી, પાછલી રહી નિરધાર;
ઉત્તર દિશા ઊગે રવિ, એમ આવ્યો પવનકુમાર. ૪૦
ત્યારે કપિ સર્વે કહેવા લાગ્યા, સુણો શ્રીમહારાજ;
જુઓ આ અરુણ ઉદે થયો, હવે શું કરીશું કાજ? ૪૧
ત્યારે રામ કહે હજુ ખટ ઘડી, પાછલી રજની સોય;
ઉત્તર દિશા કયમ સૂરજ ઊગે? એ શું કારણ હોય? ૪૨
એમ કહી રામે બાણ કાઢયું, રાહુમુખ વિકરાળ;
એ સૂરજમંડળ કરું ગ્રસણ, આ બાણથી તત્કાળ. ૪૩
ત્યારે વૈદ સુષેણ બોલિયો, એ સૂરજ નોહે મહારાજ;
હનુમંત આવ્યા દ્રોણાચળ લેઈ, થયાં રૂડાં કાજ. ૪૪
એટલે હનુમંત ઊતર્યા, મૂકયો પર્વત પૃથ્વી મોઝાર;
સાષ્ટાંગ કરી રામને ચરણે, લાગ્યો પવનકુમાર. ૪૫

વલણ

પવનકુમાર આવી પાયે લાગ્યો, રઘુપતિને નિરધાર રે;
રામે ઉઠાડી હનુમંતને, પછી ચાંપ્યો ઉર મોઝાર રે. ૪૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिहनुमन्नाटकधारायां युद्धकाण्डे कालनेमी-
हननानंतरं द्रोणाचलानयनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો

રાગ મારુ

ભેટ્યા હનુમંતને રઘુનાથ, પછી મસ્તક મૂક્યો હાથ;
પ્રાણવલ્લભ પવનકુમાર, તેં કર્યો મુંને ઘણો ઉપકાર. ૧
મળ્યા મારુતિને કપિ સર્વ, જોઈ કારજ મૂક્યો ગર્વ;
પછી સુષેણ વૈદ પ્રકાશ, ઊઠી આવ્યો દ્રોણાચળ પાસ. ૨
કર્યો પર્વતને નમસ્કાર, જેની શોભા તણો નહિ પાર;
ઔષધિ કેરી પરીક્ષા કીધી, મંત્રબળે આકર્ષી લીધી. ૩
તેનો રસ કાઢ્યો તેણીવાર, ભર્યો પાત્રમાંહે નિરધાર;
લક્ષ્મણને શક્તિ વાગી'તી જ્યાંહે, તે મધ્યે રસ મૂક્યો ત્યાંહે. ૪
સંચર્યો સર્વ સંધિને સંગ, થયું કંચન સરખું અંગ;
નથી દેખાતો અંગે ઘાય, એવો ઔષધિનો મહિમાય. ૫
ઊઠ્યા આળસ મોડી અનંત, જેમ ઊઠે નિદ્રાવંત;
નમ્યા રામચરણ અભિરામ, ભેટ્યા લક્ષ્મણને શ્રીરામ. ૬
જોઈ હરખ્યા જુગદાધાર, કપિ કરતા જયજયકાર;
મુખ્ય વાનર કેટલા જેહ, કર્યા સજીવ સુષેણે તેહ. ૭
કરવા સગરાત્મજનો ઉદ્ધાર, જ્યમ ભગીરથ લાવ્યા ગંગાસાર;
તેણે પૃથ્વી કરી પાવન, એમ કીધું તે મરુતતન. ૮
ઊગે રવિ ચક્રવાક આસક્ત, કરે પ્રકાશ સર્વે જક્ત;
જ્યમ ચંદ્ર ચકોરને અર્થ, ચાતક અર્થે મેઘ સમર્થ. ૯
એમ લક્ષ્મણ કેરે કાજ, લાવ્યા ઔષધિ એ કપિરાજ;
તેથી થયું ઘણાનું કામ, પછી આજ્ઞા કરી શ્રીરામ. ૧૦
ઊઠ્યા મારુતિ પાછા ત્યાંહે, લીધો દ્રોણાચળ કરમાંહે;
ચાલ્યા મૂકવા પવનકુમાર, જાણ્યા રાવણે તે સમાચાર. ૧૧
જે ઊઠ્યા લક્ષ્મણ બળવંત, લાવ્યો દ્રોણાચળ હનુમંત;
પાછો મૂકવા જાયે વેદ, તે સુણી મન પામ્યો ખેદ. ૧૨
પછી રીસ કરીને વિશેક, મોકલ્યા રાક્ષસ શત એક;
જાઓ જઈ હણો પવનકુમાર, દ્રોણાચળ લાવો લંકા મોઝાર. ૧૩

એવું સુણી તે ચાલ્યા અસુર, પંથે આડા આવી રહ્યા ભૂર;
એટલે જાતા દીઠા કપિરાય, ત્યારે કરવા માંડ્યો અંતરાય. ૧૪
હનુમંત થયા તવ સ્વસ્થ, લીધો દ્રોણાચળ એક હસ્ત;
મારી ઝાપટ લાંગૂલ કેરી, અસુરનાં અસ્થિ નાખ્યાં વેરી. ૧૫
રાક્ષસ મરણ પામ્યા તે ઠાર, ત્યાંથી ચાલ્યા પવનકુમાર;
મૂક્યો દ્રોણાચળને સ્વસ્થાન, પાછા આવ્યા જ્યાં છે ભગવાન. ૧૬
વંદ્યા રઘુપતિ કેરા પાય, પછી કહી નંદીગ્રામકથાય;
ભરત તણાં જે વિનયવચન, કહ્યાં રામને વાયુતન. ૧૭
તમારું સ્મરણ કરે છે તે ઠામ, ઘણું કરીને કહ્યા છે પ્રણામ;
સુણી ભરત તણા વર્તમાન, ત્યારે દ્રવિત થયા ભગવાન. ૧૮
ભરતનો પ્રેમ નેમ સંભારી, ચાલ્યું રામનાં નેત્રમાં વારિ;
અહો બંધુ એ ભરત સમાન, એવા નિર્મળ ને ગુણવાન. ૧૯
થયો નથી થશે નહિ જક્ત, એવું કહીને રોયા રઘુપત્ય;
મન કરી પોતાનું ધીર, બોલ્યા સુગ્રીવશું રઘુવીર. ૨૦
ભાઈ હવે ન કરવી વાર, મારવો રાવણને નિરધાર;
નથી ગોઠતું મુજને આંહે, મારે જાવું અવધપુરમાંહે. ૨૧

વલણ

અવધપુરીમાં નિશ્ચે જાવું, એમ કહે છે પુરુષપુરાણ રે;
ત્યારે તેણે સમે રઘુવીર સાથે, બિભીષણ બોલ્યો વાણ રે. ૨૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे लक्ष्मण-
मूर्छानिवारणं नाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥

અધ્યાય ૪૬ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

વિભીષણ કહે સુણો જગજીવન જી,
રાવણ બેઠો કરવા ગુપ્ત હવન જી;
ઇંદ્રજિતના જેવું કરે સાધન જી,
મૃત્યુંજય મંત્ર જપે દશાનન જી. ૧

ઢાળ

જપે મંત્ર મૃત્યુંજય દશાનન, તે પૂરણ થશે અનુષ્ઠાન;
પછે કોઈ થકી મરશે નહિ, કહ્યું સત્ય એ ભગવાન. ૨
માટે વિઘ્ન કરો કંઈ ત્યાં જઈ, જે હોમ પૂરણ ન થાય;
એવું સુણતામાં દશ કપિ ઊઠ્યા, નમ્યા રામને પાય. ૩
ગવાક્ષ વાલીપુત્ર અંગદ, ગવય જાંબુવંત;
પાવકલોચન નીલનળ, કેશરી શરભ હનુમંત. ૪
તે દશે જણા દશ દિશા જીતે, એવા બળિયા ત્યાંહે;
દશસહસ્ર વાનર સંગ લેઈ, તે આવ્યા લંકામાંહે. ૫
સહુ ઘરેઘર ખોળ્યાં કપિએ, જડ્યો નહિ લંકેશ;
એમ સકળ પુરમાં વળ્યા શોધી, ગુપ્ત સ્થાન અશેષ. ૬
જે મળે રાક્ષસ મારગમાં, તેને મારતા કપિ ઠાર;
પછે એકલા હનુમંત આવ્યા, વિભીષણને દ્વાર. ૭
ત્યારે વિભીષણની રાણી શરમા, પૂછ્યું તેને જાણ;
તેણે રાવણ કેરું ગુપ્ત સ્થાનક, દેખાડ્યું નિરવાણ. ૮
નગર કેરા કોટ નીચે, વિવર છે અંધકાર;
તેની આગળ ભોંયરું છે, પ્રકાશ અતિ વિસ્તાર. ૯
તે સાંભળીને કપિ આવ્યા, વિવર કેરે દ્વાર;
કાઢી નાખી શિલા મુખથી, પેઠા તેહ મોઝાર. ૧૦
અનેક રાક્ષસ, અસુર માર્યા, પ્રવેશ્યા તે માંહે;
મોટું ભયંકર ભોંયરું, વિસ્તીર્ણ દીઠું ત્યાંહે. ૧૧
તે મધ્યે મોટું દેવળ છે, દેવી તણું કહેવાય;
તેની આગળ કુંડ રચીને, બેઠા રાવણરાય. ૧૨
વજ્રાસને બેઠા દશાનન, કરી રક્તે સ્નાન;
અનેક મસ્તક હોમવાને, મૂક્યાં છે તે સ્થાન. ૧૩
આહુતિ આપી કુંડમાં, મદ્યમાંસની તે માંહે;
પછી મૃત્યુંજયનો મંત્ર જપતો, એકાગ્રે થઈ ત્યાંહે. ૧૪

તે જોઈ કપિ આશ્ચર્ય પામ્યા, કહે પરસ્પર વાણ;
જીવ્યા તણી આશા હજુ, નથી મૂકતો નિરવાણ. ૧૫
ક્ષે થયો સરવે કુળ તણો, નથી માનતો હજુ હાર;
પ્રભુતા ન જાણી રામની, એના ધ્યાનને ધિક્કાર. ૧૬
એમ કહી કપિએ શિલા નાખી, કુંડ કીધો ભંગ;
મળમૂત્ર તે મધ્યે કર્યાં, યજ્ઞપાત્ર ફોડ્યાં સંગ. ૧૭
ફાડી નાખ્યાં વસ્ત્ર કરિયો, નગ્ન તે અજ્ઞાન;
નખે ઊઝરડ્યું અંગ પણ, નથી મૂકતો તે ધ્યાન. ૧૮
દશવદન ફાડી રાવણનાં, ભરી ધૂળ તે મુખમાંહિ;
અનેક યત્ન કર્યા તદા, પણ જાગતો નથી ત્યાંહે. ૧૯
નવ ધ્યાન મૂક્યું રાવણે, ત્યારે કર્યો કપિએ વિચાર;
પછી અંગદ લાવ્યો તે સમે, ગ્રહી રાણી મંદોદરી નાર. ૨૦
તે સુંદરી સુકુમાર સતી, તેને લાવ્યો રાવણ પાસ;
નગ્ન કરવા માંડી કપિએ, ફાડતા ગ્રહી વાસ. ૨૧
ત્યારે રાણીએ પોકાર કર્યો, જ્યમ સુણે રાવણ કાન;
કરે નગ્ન આ વાનર મુંને, બળી જાઓ તમારું ધ્યાન. ૨૨
તમ છતાં મારી લાજ લે છે, મુકાવો સ્વામીન;
હાવે શોભા ગઈ સહુ તમારી, એમ કહી કરે છે રુદન. ૨૩
તે રુદન સુણી રાણી તણું, પછી ઊઠ્યો રાવણરાય;
ક્રોધ કરીને કપિ પૂંઠળ, ચારે પાસે ધાય. ૨૪
હનુમંત અંગદને તદા, ઘણો કર્યો મુષ્ટિમાર;
કેટલા ઝાલી રોળિયા, કેટલાને પદપ્રહાર. ૨૫
પછી નાસી છૂટ્યા સર્વ વાનર, વધારીને વેર;
સુવેલુએ આવ્યા કહી, રઘુવીરને સહુ પેર. ૨૬
મહારાજ રાવણને ઉઠાડ્યો, યજ્ઞ કીધો ભંગ;
આવશે હવડાં યુદ્ધ કરવા, સૈન્ય લેઈ ચતુરંગ. ૨૭
એવાં વચન સુણી કપિવર તણાં, સજ થયા શ્રીરઘુવીર;
કટી કસ્યા ભાથા ધનુપ ગ્રહીને, બેઠા શ્રીરણધીર. ૨૮

હાવે રાવણે તેડી રાણીને, પછી ગયો નિજ ભોવન;
તે જુદ્ધ કરવા થયો તત્પર, ધર્યાં ભૂષણ તન. ૨૯
મંદોદરી કહે સ્વામી તમને, હજુ ન આવી લાજ;
તમો મરણ નિશ્ચે પામશો, નહિ જિતાયે રઘુરાજ. ૩૦
ત્યારે રાવણ કહે આજ છેલ્લું યુદ્ધ છે, હાર અથવા જીત;
રામને મારું કે મરું હું, નથી ધરતો ભીત. ૩૧
હે પ્રિયે ચિંતા શીદ કરે? સુખ દુઃખ દેહ સંજોગ;
છૂટકો નથી ભોગવ્યા વિના, કર્મ કેરા ભોગ. ૩૨
એવું કહી લેઈ શેષ સેન્યા, ચઢચો રાવણ રાય;
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, શિર છત્ર ચામર થાય. ૩૩

વલણ

છત્ર ચામર થાય શિર પર, ચઢચો રાવણ ભૂપ રે;
આવતો જોઈને ઊઠ્યા પોતે, સુંદર શ્યામસ્વરૂપ રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे रावणा-
नुष्ठानभगो नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો

રાગ મારુ

આવ્યો રથમાં બેસી રાવણ ભૂપ, ક્રોધે જાણે કાળસ્વરૂપ;
સાથે હયદળ, ગજદળ પૂર, મારુ રાગ આલાપે શૂર. ૧
વાજે રણતુર ભેરીવાદ, મોટા સૂર કરે સિંહનાદ;
જોઈ આવતું સૈન્ય અસુર, ધાયું સન્મુખ કપિદળ પૂર. ૨
સામાસામી મંડાયું જુદ્ધ, કરે વાનર અસુર વિરુદ્ધ;
કપિ ગ્રહી કર તરુ પાષાણ, મારે અસુરને કરતા ભુંબાણ. ૩
ચઢાવ્યાં રાયે દશ કોદંડ, ચાલે બાણની ધાર અખંડ;
જ્યમ થાય વૃષ્ટિ પરજન્ય, એમ બાણ મૂકે રાજન. ૪
થાવા લાગ્યો કપિનો સંહાર, ત્યારે વરત્યો હાહાકાર;
તે સમે રામલક્ષ્મણ વીર, ઊઠ્યા યુદ્ધ કરવા રણધીર. ૫

આવ્યા રાવણ સન્મુખ રામ, પદ રોપી ઊભા એક ઠામ;
રાવણને રથ વાહન સાજે, પૃથ્વી ઉપર રામ વિરાજે. ૬
એવું જાણી બ્રેસપતિ સમરથ, કહ્યું ઇંદ્રને મોકલ રથ;
રાવણના ભયથી સુરેશ, પામે ભય જાણે કરશે દ્વેષ. ૭
ગુરુએ કહ્યો સર્વે મર્મ, અલ્યા રામ એ પૂરણ બ્રહ્મ;
ત્યારે સુરપતિએ તેણી વાર, મોકલ્યો રથ રણ મોઝાર. ૮
માતલિ સારથિ અશ્વ સહિત, ઊતર્યો પૃથ્વી ઉપર તે અજિત;
જ્યાં ઊભા છે જુગદાધાર, રથ લાવી રાખ્યો તે ઠાર. ૯
સૂત ઊતર્યો તેણે ઠામ, રઘુપતિને કીધા છે પ્રણામ;
માતલિ કહે શ્રીરઘુવીર, પધારો રથમાં રણધીર. ૧૦
ઇંદ્રે મોકલિયો તમ કાજ, અંગીકાર કરો મહારાજ;
હરખ્યા રામ એ રથ અનુભવિયો, ધન્ય સુરપતિ સમો સાચવિયો. ૧૧
ગુરુચરણ તણું કરી ધ્યાન, પછી રથમાં બેઠા ભગવાન;
ઉદયાચળ પર દિનકર જ્યમ, રામ રથ પર શોભે ત્યમ. ૧૨
જ્યાંહાં હતો રથ પર દશમુખ, ત્યાંહાં રામે રાખ્યો સન્મુખ;
રાવણે રથ દૃષ્ટે કળિયો, ઇંદ્ર પર રીસે બળિયો. ૧૩
પછી ક્રોધે કરીને વચન, રામ સાથે બોલ્યો દશાનન;
અલ્યા ઊભો રહે રઘુનાથ, જોઈએ જુદ્ધ કર મારી સાથ. ૧૪
આજ બળ દેખાડું મારું, કપિ સહિત તુંને સંહારું;
રામ કહે રે મૂરખ દુરીજન, શીદ બોલે છે ગર્વવચન ? ૧૫
કર્યો પાપી તેં કુળનો નાશ, જ્યમ કાનન બાળે હુતાશ;
સંતતિ સંપત્તિ બળ માની, હરી લાવ્યો સીતા અભિમાની. ૧૬
કરી નાખ્યા તેં વેદના ખંડ, દીધો દેવતાને ઘણો દંડ;
કર્યો અધર્મનો ભૂભાર, તુજ અર્થે મેં લીધો અવતાર. ૧૭
માટે મારી તુજને આજ, મારે કરવું છે દેવનું કાજ;
ણાં હણીશ તુંને કરી જુક્તિ, બીજે અવતાર આપીશ મુક્તિ. ૧૮
રાવણ કહે અલ્યા તું રામચંદ્ર, હું રાહુ ભયંકર છું તમીંદ્ર;
ખગ્રાસ કરીશ સમગ્ર, સર્વ જોધામાં હું છું અગ્ર. ૧૯

મારે બાણે મેરુ ને મંદાર, થાયે ચૂર્ણ ન લાગે વાર;
તો તું માનવ તે કોણ માત્ર ? બળહીણ ને કોમળ ગાત્ર. ૨૦
જ્યાં લગી જીવું છું હુંય, નહિ દેખે સીતાનું મુખ તુંય;
એવાં વચન કહ્યાં દશશીશ, તે સુણી કોપ્યા શ્રીજગદીશ. ૨૧
સીતાપતિએ કર્યો સિંહનાદ, તે ગયો સત્યલોકે સાદ;
કર્યો ધનુષ્ય તણો ટંકાર, ભૂમિકંપ થયો તેણીવાર. ૨૨
રામ મૂકે છે તીક્ષ્ણ બાણ, તે કૃતાંત તણા લે પ્રાણ;
સામાં રાવણનાં શર છૂટે, રામબાણ થકી તે તૂટે. ૨૩
શર તણો થાયે સુસવાટ, જાણે વિદ્યુત અગ્નિ ઉમાડ;
રામ રાવણ કેરું યુદ્ધ, થયું દારુણ કોપ વિરુદ્ધ. ૨૪
દેવતાએ મૂકી જોઈ ધીર, વઢે રાવણ ને રઘુવીર;
મૂક્યું રાવણે ત્યાં સરપાસ્ત્ર, રામે સાંધ્યું ગરુડનું અસ્ત્ર. ૨૫
અગ્નિબાણ મૂક્યું દશશીશ, પરજન્યાસ્ત્ર મૂક્યું જગદીશ;
વાતાસ્ત્ર મૂક્યું વીસ હાથ, પર્વતાસ્ત્ર મૂક્યું રઘુનાથ. ૨૬
એમ અસ્ત્રવિદ્યાએ સમાન, ઊતર્યા બન્યો બળવાન;
મૂક્યાં રાવણે બાણ અપાર, રવિ ઢાંક્યો થયો અંધાર. ૨૭
દિવ્ય બાણ મૂક્યું અવિનાશ, છેદી શરજાળ કીધો પ્રકાશ;
લંકાપતિએ મૂક્યું એક બાણ, મહા તેજસ્વી પ્રચંડ પ્રમાણ. ૨૮
અનિવાર અમોઘ કહેવાય, જઈ વાગ્યું તે રામને પાય;
વામ ચરણ ભેદી તેણીવાર, નીકળી ગયું પેલી પાર. ૨૯
નથી ચિહ્ન જણાતું તેહ, સચ્ચિદાનંદ વિગ્રહ એહ;
કર્યું વીર્ય દશાનન વીર, ના ડગ્યા રામ રણરંગધીર. ૩૦

વલણ

રણરંગધીર રઘુવીર ન ડગ્યા, ભેદ્યો બાણ કરાળ રે;
તે જોઈ સર્વે કપિ બળિયા, ઊછળ્યા એકે કાળ રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीराम-
रावणसंग्रामो नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો

રાગ–છંદ હરિગીત

ઊછળ્યા કપિ સહુ એકે કાળે, રાવણદળ ઉપર તદા;
રણમાં પડ્યા'તાં અસુરનાં તે, શસ્ત્ર કર ગ્રહી સર્વદા. ૧
પાષાણ તરુ પદઘાય મુષ્ટિ, કપિ અસુરને મારતા;
જ્યમ પરમારથને બળે જ્ઞાની, પ્રપંચ દળ સંહારતા. ૨
એમ રામ ઉપાસક નિર્મળ વાનર, હણે દનુજ જ્યમ તમ રવિ;
ઉપમેય ઉપમા તેતણી, દ્દષ્ટાંત કરી કહે છે કવિ. ૩
પરમારથ બાણે કરી, અભિમાન મુગટ ચૂરણ કર્યા;
નિરાશ ચક્રે લોભ ભાથા, છેદન કરી હેલાં હર્યા. ૪
અભેદ કવચ ત્રય અવસ્થાનાં, સુરતા ખડ્ગે તે હણ્યાં;
શમ વૃત્તિ શસ્ત્ર અંડાળ ગ્રહીને, દ્વેષ ધનુષ કાપ્યાં ઘણાં. ૫
સંતોષ શક્તિએ કરી છેદી, સાંગ તૃષ્ણા સર્વદા;
હરિભક્તિ અસિએ પાપ સારથિ, તણાં શિર છેદ્યાં તદા. ૬
સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર શસ્ત્રે, સિદ્ધિપતાકા ભેદયં;
બોધ ફરશીધાર તીક્ષ્ણ, ગ્રહી મોહધ્વજ છેદયં. ૭
અનુસંધાન પરિઘ ગ્રહીને, અવિદ્યા રથ ચૂરણ કર્યો;
નિવૃત્તિ શસ્ત્રે પ્રવૃત્તિ પરિવાર, અસુર તણો હર્યો. ૮
વિરક્તિ અચળ ગદા ગ્રહીને, કામ કુંજર મારિયાં;
મદ માન ક્રોધ અહંપદાતિ, શમદમાસ્ત્રે નિવારિયા. ૯
સંકલ્પ વિકલ્પ દ્વેષ હય, સમાધાન શક્તિ સંહારયં;
ભીડમાલ આશા કલ્પના, તે મનોજય ફરશી વિદારયં. ૧૦
એ પ્રકારે કપિ રામભક્તે, અસુરની સેન્યા હણી;
માંહે તણાયા હય ગજ અસુર, ચાલી સરિત શોણિત તણી. ૧૧
રગદોળે રોળે અસુરને, કપિ ચરણ ગ્રહીને પછાડતા;
ઉડે ઊઝરડે કંઠ મરડે, મુષ્ટિઘાએ તાડતા. ૧૨
શામળી સિંચાણા કાગ ગરધવ, ભક્ષ રૂડું ભાવિયું;
પિશાચ ભૈરવ ભૂત તેને, પર્વ મોટું આવિયું. ૧૩

શક્તિ શિકોતર તૃપ્તિ થઈ જે, આમીશ રક્તની ભોગ્યણી;
કરી તાલ અસુર કપાળ કેરી, ગાય નાચે જોગ્યણી. ૧૪
એમ દળ દળ્યું રાક્ષસ તણું, કપિ રીંછ મરકટ કૂદતા;
કો અસુર પૃથ્વી તરફડે, પદઘાય મારી ખૂંદતા. ૧૫
સંહાર વાળી શત્રુનો, પૂછી કુશળતા નિજ સાથની;
દાસ ગિરધર વિજે કરી, જય બોલાવી રઘુનાથની. ૧૬

દોહા

જય બોલાવી રઘુનાથની, કૂદે કીશ અપાર;
તે જોઈ કોપ્યો દશવદન, હવે કરું કપિનો સંહાર. ૧૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीरामरावणसग्रामे वानरैः राक्षसहनन नाम अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૪૯ મો

રાગ મારુ

કોપ્યો રાવણ તેણીવાર, હાવે કરું કપિનો સંહાર;
શરવૃષ્ટિ કરે દશશીશ, નાસે વાનર પાડે ચીસ. ૧
દળ ભંગ જોઈ તે ઠામ, રાવણ સામા આવ્યા શ્રીરામ;
મૂકે રાવણ જે જે બાણ, છેદે છે તે પુરુષપુરાણ. ૨
બંન્યો જણ કરતા સિંહનાદ, માંડ્યું જુદ્ધ તજીને પ્રમાદ;
થયો દારુણ તે સંગ્રામ, ઘણું ક્રોધે ચઢ્યા શ્રીરામ. ૩
ત્રૈલોકમાં ભય ઉપજાવ્યો, જાણે પ્રલે કાળ શું આવ્યો !
થયો સૂરજ ધૂંધળ વર્ણ, દેખાયે ભયંકર આચર્ણ. ૪
અંધકાર થયું નભ એવ, વિમાન મૂકી નાઠા સહુ દેવ;
વરસે મેઘ રુધિરનો ત્યાંહે, નક્ષત્ર તૂટી પડે ભૂમાંહે. ૫
ઘણા પાત વિદ્યુતના થાય, ત્યાંહાં વાયુ ભયંકર વાય;
પૃથ્વી સહિત સાતે પાતાળ, ડોલાયમાન થયાં તે કાળ. ૬
ડોલ્યા દિગ્ગજ મેરુ મંદાર, ઊછળ્યાં સાતે સાગરનાં વાર;
એમ સમે વરત્યો વિપરીત, કરે સંગ્રામ બંન્યો અજિત. ૭

એક કાળ મહાકાળ જ્યમ, વઢે છે રામ રાવણ ત્યમ;
દાવાગ્નિ વડવાનળ જોડ, એમ જુદ્ધ કરે બાંધી હોડ. ૮
સામાસામી અડચા છે રથ, બંન્યો સારથિ ચતુર સમર્થ;
કો કોના હય નથી હડતા, એકએકનાં શર નથી ઘટતાં. ૯
રામ રાવણ કેરાં બાણ છૂટે, ગરજના કરતાં જાણ;
એમ અખંડ જુદ્ધ દિન સાત, થયું રાતદિવસ વિખ્યાત. ૧૦
પણ રામ રાવણે ક્ષણ એક, નથી વિશ્રામ કીધો વિશેક;
પછે કોપ્યા શ્રી રઘુરાજ, હવે મારું રાવણને આજ. ૧૧
મૂક્યાં રઘુપતિએ ચાર બાણ, ચાર હય માર્યા નિરવાણ;
એક બાણ મૂક્યું જુગદીશ, છેદ્યું સારથિ કેરું શીશ. ૧૨
બે બાણે મુગટ છત્ર પાડ્યાં, ધજાદંડ છેદીને ઉડાડચાં;
અર્ધચંદ્ર નામે એક બાણ, તે કાઢ્યું પછે પુરુષપુરાણ. ૧૩
નવ ગ્રહમાંહે જ્યમ ભાન, એમ તેજસ્વી દીપ્તમાન;
તે બાણ મૂક્યું જુગદીશ, છેદ્યાં રાવણનાં દશશીશ. ૧૪
તે પડ્યાં જ્યારે પૃથ્વી મોઝાર, બીજાં નવાં થયાં તેણીવાર;
મૂક્યું રવિચક્ર બીજું બાણ, તે મસ્તક છેદ્યાં નિરવાણ. ૧૫
વળી થયાં તેવાં દશ શીશ, ત્યારે વિસ્મે પામ્યા અવધીશ;
થયા ચિંતાતુર સહુ દેવ, કરે વાત પરસ્પર એવ. ૧૬
છેદે છે મસ્તક શ્રીરામ, નવાં ઊગે છે તે ઠામ;
પૂરવે પૂજ્યા એણે શિવરાય, શિર છેદી કરી કમળપૂજાય. ૧૭
તે માટે થાય છે નવાં શીશ, દેવ કહે એ કૃપા જુઓ ઈશ;
ત્યારે રાજાધિરાજ વિશેક, ચિંતાતુર થયા ક્ષણ એક. ૧૮
શિર ફરીફરીને નવાં થાય, કેમ મરશે એ રાવણરાય?
ત્યારે માતલિ સારથિ જેહ, બોલ્યો રામની સાથે તેહ. ૧૯
સર્વાત્મા અંતરજામી, સુણો થરચર નાયક સ્વામી;
હતકુંપી એના હૃદે માંહે, ફોડો બાણ મૂકીને ત્યાંહે. ૨૦
પ્રભુ રાવણ મરશે ત્યારે, છેદો અમૃત કૂપિકા જ્યારે;
રામ પ્રસન્ન થયા સુણી વાણ, કાઢ્યું અગસ્તદત્ત એક બાણ. ૨૧

સુરમાં જેમ સુરપતિ સૂત્ર, અંડજમાં જેવો વિનતાપુત્ર;
જ્યમ સકળ નાગમાં અનંત, સર્વે વાનરમાં હનુમંત. ૨૨
જ્યમ વેદાંત શાસ્ત્ર મોઝાર, જ્યમ સવિતા તેજસ્વીમાં સાર;
શસ્ત્રમાત્રમાં સુદર્શન, વન સકળમાં નંદનવન. ૨૩
જ્યમ તીરથ માંહે પ્રયાગ, એવું બાણ કાઢ્યું મહાભાગ;
રામે લીધું તે કર મોઝાર, મંત્રયુક્ત કર્યું તેણીવાર. ૨૪
શેષ કૂર્મ વરાહ સમુદ્ર, શશી તરણિ અગ્નિ વાયુ ઇંદ્ર;
શિવ કુબેર વરુણ ને યમ, સપ્ત ઋષિ પંચ ભૂત ને બ્રહ્મ. ૨૫
એ સર્વેનું સામર્થ જેહ, બાણ અગ્ર મૂક્યું છે તેહ;
તે શરધનુષે કર્યો સંધાન, સહસ્ર સૂરજ સમ દીસમાન. ૨૬
સ્થાપ્યું બ્રહ્માસ્ત્ર તેને અંત, પછી તાણ્યું આકર્ણ પર્યંત;
કહ્યું રામના કરણમાં બાણે, કૂપી સહિત હરીશ એના પ્રાણે. ૨૭
મૂક્યું બાણ તે શ્રીરઘુવીર, ચાલ્યું ગર્જના કરતું ગંભીર;
પડે સહસ્ર વિદ્યુત થઈ ઉદે, એમ પડ્યું તે રાવણને રુદે. ૨૮
વક્ષસ્થળ કૂપી સહિત વિદાર્યું, તેણે આયુષ્ય સર્વ સંધાર્યું;
પડ્યું છિદ્ર ગવાક્ષના જેવું, પૃષ્ઠે પાર નીકળિયું તેવું. ૨૯
ત્યાંથી ઊછળ્યું બાણ તે દિશ, છેદ્યાં રાવણનાં દશ શીશ;
પછી રામભાથામાં આવી, પાછું પેઠું તે બાણ સમાવી. ૩૦
ઘણું ક્રોધે ભરાયા છે રામ, બીજું બાણ કાઢ્યું તે ઠામ;
ત્યારે લક્ષ્મણે ઝાલ્યા હાથ, હાવે ક્ષમા કરો રઘુનાથ. ૩૧
પ્રભુ મૃત્યુ પામ્યો દશશીશ, થયું જુદ્ધ પૂરણ આ દિશ;
ત્યારે ધનુષ્ય ભાથા તે ઠામ, આપ્યાં લક્ષ્મણને શ્રીરામ. ૩૨
અવતારકૃત્ય અમારે આજ, થયું પૂરણ કહે મહારાજ;
પડ્યો રાવણ રણમોઝાર, વર્ત્યો વિશ્વમાં જયજયકાર. ૩૩

વલણ

જયજયકાર વર્ત્યો વિશ્વમાં, જ્યારે પડ્યો રાવણરાય રે;
દુંદુભિ વાગ્યાં દેવનાં, પુષ્પની વૃષ્ટિ થાય રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीरामचन्द्रेण रावणवधो नाम एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

અધ્યાય ૫૦ મો

રાગ વેરાડી

હાવે પૃથ્વી ઉપર મરણ પામીને, પડિયો રાવણરાય;
પુષ્ટ અંગેથી રુધિર નીકળે, મુગટ શિર પૃથ્વી રોળાય. ૧
તે જોઈ વિભીષણને મૂર્છા આવી, વિકળ થયા તેણીવાર;
ત્યારે સુગ્રીવે આવીને બેઠા કર્યા, પછી શાતા વળી નિરધાર. ૨
ત્યારે વિભીષણ રાવણ પાસે બેઠા, ને કરવા માંડ્યું રુદન;
આંખે આંસુની ધારા ચાલે, વિકળ થયા ઘણું મન. ૩
રાવણને પડ્યો જોઈને વિભીષણ, કરતા વિવિધ વિલાપ;
અહો વીર રણધીર વિજેકૃત, અમોઘ તેજ પ્રતાપ. ૪
પરમ દારુણ તપ અગ્નિ જેવો, કાળના સરખો ક્રોધ;
હાવે ફરી એવો ક્યાંથી મળશે, રાવણ બંધવ જોધ? ૫
અધિક વૈભવ સુરપતિના કરતાં, સંતતિ સંપત્તિ યુક્ત;
દેવ સકળનો ગરવ હર્યો જેણે, પ્રાક્રમ બળ સંયુક્ત. ૬
જેને કારણ આદિ પુરુષ અવતર્યા, હરિ ઈશ્વર ભગવાન;
નિર્ગુણ બ્રહ્મને સગુણ કર્યા, જેનું યોગી ધરે છે ધ્યાન. ૭
એ રાવણ સીતાને હરી લાવ્યો, કર્યો અમને ઉપકાર;
રામની સાથે મૈત્રી કરાવી, જશ પામ્યો વિસ્તાર. ૮
કીર્તિ વિસ્તરી એની જગતમાં, જ્યાંહાં લગી રવિ શશી ધરણી;
શ્રીરઘુવીરના ગુણની સાથે, ગવાશે એની કરણી. ૯
અહો મારે આજ બંધવ પાખે, દિશા પડી ગઈ શૂન્ય;
મુષ્ટિ થકી કરે નિજ રુદે તાડણ, વિભીષણ કરતા રુદન. ૧૦
એવા વિલાપ સાંભળી વિભીષણના, ત્યારે પાસે આવ્યા રઘુવીર;
પછી કર ગ્રહીને સમજાવે પોતે, વચન કહે રણધીર. ૧૧
તમો વિવેકમૂર્તિ થઈને વિભીષણ, આ શું કરો છો રુદન?
એ નાશવંતનો શોક ન ધરિયે, જુઓ વિચારી મન. ૧૨
. માયિક જગ ડંબર જેવું, મૃગજળ પિંડ બ્રહ્માંડ;
આકાર તેજ વિકાર અશાશ્વત, જાણજો સ્થિર અખંડ. ૧૩

માટે કરવો ઘટે નહિ શોક જ તેનો, જે મોહરૂપ સંસાર;
એવાં વચન રામનાં સુણીને વિભીષણ, છાના રહ્યા તેણીવાર. ૧૪
પછી રાણીઓ સર્વે અગ્ર મંદોદરી, આવી તે રણમાહે;
પાસે બેસીને રુદન કરંતી, રાવણ પડિયો જ્યાંહે. ૧૫
વિવિધ પ્રકારે રાણી મંદોદરી, કરતી શોકવિલાપ;
તે સુણી મોટા મુનિવર જોગી, ધીરજ મૂકે આપ. ૧૬
અરે સ્વામી મેં ઘણું સમજાવ્યા, ન માન્યું મારું વચન;
સંતતિ સંપત્તિ નાશ કરીને, ખોયું અંતે તન. ૧૭
અહો નાથ રઘુનાથની સાથે, ભલું ભજવ્યું તમો વેર;
ત્રિભુવનમાં કીરતિ વિસ્તારી, ગવાશે ઘેરેઘેર. ૧૮
હે પ્રાણપતિ તમ અર્થે કરીને, રઘુપતિ નીકળ્યા વન;
કર્યાં કામ ઘણાં તમારા નિમિત્તે, પૃથ્વી કરી પાવન. ૧૯
હાવે સૃષ્ટિમાં નીપજશે નહિ, તમ જેવો પુરુષ પ્રતાપી;
જેને અર્થે કરી રામ અવતર્યા, ત્રિલોકમાં કીર્તિ વ્યાપી. ૨૦
અહો દૈવગતિ જુઓ વિપરીત, જેને લોકપતિ લાગે પાય;
તેહ પુરુષ આજે રણમાં પડિયો, મસ્તક ભૂમિ રોળાય. ૨૧
એમ ઘણા વિલાપ રાણીના સુણી, જળ લોચન ભરાયું રામ;
પછી સતીની પાસે આવીને બેઠા, શિક્ષા કરે પૂર્ણકામ. ૨૨
અરે પુણ્યપાવની સતીશિરોમણી, જ્ઞાનવિવેકની ખાણ;
એ નાશવંતનો શોક શું કરવા, કરે છે તું નિરવાણ? ૨૩
મૂળ દૃષ્ટિ ઘાલીને જો તું, શું છે એમાં સત્ય?
આ જગત સર્વ માયાનું ચિત્ર છે, જેવું છે સ્વપ્ન અસત્ય. ૨૪
પંચભૂતની નાશવંત દેહ, વિકારી અશાશ્વત રૂપ;
માટે આત્મા તણો તું કર વિચાર, અવિનાશી અખંડ અનુપ. ૨૫
માટે મોહ તજી મન ધીરજ રાખી, ઘેર જાઓ હે માત;
એહની ક્રિયા કર્યા પછી વરજો, વિભીષણને વિખ્યાત. ૨૬
પતિવ્રત ધર્મ તારો નહિ ભાગે, તું લંકાની રાણી;
રાજ્યાસનની ભોક્તા તું, જયમ ઇંદ્રતણી ઇંદ્રાણી. ૨૭

શ્રીરામને વચને મોહ ગયો, મંદોદરીનો તેણીવાર;
રઘુપતિને પાયે નમી રાણી, ગઈ લંકા મોઝાર. ૨૮
પછી વિભીષણે રામની આજ્ઞા માગી, ને રાવણુંની દેહ લીધી;
સિંધુ ગામની સરિતાતટ જઈ, દાહક્રિયા ત્યાં કીધી. ૨૯
મયતનયા વિણ અન્ય રાણીઓ, તેમાં કેટલી જેહ;
સહગમન કર્યું તેણે સ્વામી સાથે, ભસ્મ થઈ છે તેહ. ૩૦
પછી લંકામાં સહુ સાથ જ આવ્યો, સ્નાન કરી નિરધાર;
ઉત્તરક્રિયા વિધિએ કરાવી, વિભીષણ પાસે સાર. ૩૧

વલણ

વિભીષણ પાસે બ્રહ્માએ કરાવી, ઉત્તરક્રિયા રાવણ તણી;
પછે પ્રજાજન લેઈ વિભીષણ આવ્યા, તેડવાને ત્રિભુવનધણી. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिममतनाटकधारायां युद्धकाण्डे रावणदाहानंतर
विभीषणेन उत्तरक्रियाकरणं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

અધ્યાય ૫૧ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

રાવણુની કરી ક્રિયા વિધાન જી,
વિભીષણ ચાલ્યા જ્યાં છે ભગવાન જી;
લંકાપુરની પ્રજાજન સાથ જી,
આવી નમિયા ચરણ રઘુનાથ જી. ૧

ઢાળ

રઘુનાથચરણે નમ્યા વિભીષણ, પ્રજાજન વળી જેહ;
એક પ્રધાન ઊગર્યો વિદ્યુતજીહ્વા, આવી નમિયો તેહ. ૨
વળી અન્ય રાક્ષસ ઊગર્યા, યુદ્ધ માંહેથી તેણીવાર;
નિરવૈર થઈ તે નમ્યા આવી, રામને નિરધાર. ૩
તે સમે વિભીષણે હાથ જોડી, વીનવ્યા શ્રીરામ;
મહારાજ પુરમાં પધારો, ભક્તના પૂરણકામ. ૪

વિરંચિનિર્મિત નગર તે, પ્રભુ જુઓ દૃષ્ટે આજ;
ત્યાં પધારી પાવન કરો, મુજ મનોરથ મહારાજ. ૫
ત્યારે રામ હસીને બોલિયા, સુણી વિભીષણનાં વચન;
મુજ ભક્ત જ્યાં વાસો વસે, તે સદા છે પાવન. ૬
મેં દાન કરીને આપી તમને, લંકા જે કહેવાય;
સુણો વિભીષણ સાચું કહું, ત્યાં અમો નવ્ય અવાય. ૭
તેના ઘરનું અન્ન લેવાય નહિ, કર્યું કન્યાદાન વિશુદ્ધ;
ગૌદાન કર્યું સદ્દપાત્રને, ન ખવાય તેનું દૂધ. ૮
એમ લંકા દાન કરી મેં તમને, તે માટે ન અવાય;
વળી ભરતજીને મળ્યા વિના મેં, પુરમાં નવ પેસાય. ૯
ભરતને મળીને કરીશું જ્યારે, સ્નાનસંગળ જોગ;
ત્યારે પૂંઠે તાંબૂલ આદે, ભોગવીશું સહુ ભોગ. ૧૦
પછી સુગ્રીવ લક્ષ્મણને કહ્યું, તમો જાઓ લેઈ કપિજન;
સુમુહૂરતમાં વિભીષણને બેસાડો રાજ્યાસન. ૧૧
જેની વસ્તુ આણી હોય રાવણે, તેને આપજો જઈ ત્યાંહે;
વળી મુક્ત કરજો દેવને, જે હોય બંધી માંહે. ૧૨
એવાં વચન સુણી શ્રીરામનાં, સૌમિત્ર મિત્રકુમાર;
ગયા લંકામાં વિભીષણની સાથે, કપિ તણો નહિ પાર. ૧૩
પછે રાજ્ય બેસાડ્યા વિભીષણને, સુમુહૂરત જોઈ ત્યાંહે;
ત્યારે વિભીષણની આણ વરતી, સકળ લંકા માંહે. ૧૪
મંદોદરીએ કુંડ રચિયો, અગ્નિનો તેણીવાર;
તેમાં પેસી શુદ્ધ થઈને, નીકળી તે બહાર. ૧૫
રામઆજ્ઞાએ મંદોદરી વરી, વિભીષણને ત્યાંહે;
વરતિયો જયજયકાર સહુ, હરખી પ્રજા પુરમાંહે. ૧૬
પછે સુગ્રીવ આદે સહુ કપિ, મુખ્ય જે કહેવાય;
તેને વસ્ત્રાભૂષણ આપિયાં, વિભીષણે કરીને પસાય. ૧૭
વળી વસ્તુ જે કંઈ હતી જેની, સોંપી તેને તેહ;
મુક્ત કીધા દેવ સરવે, હતા બંધી જેહ. ૧૮

પછે સરવે કપિને દેખાડી તે, લંકાની રચનાય;
વિભીષણ સહિત પછી આવિયા, જ્યાં વિરાજે રઘુરાય. ૧૯
સાષ્ટાંગ કરી વિભીષણ નમ્યા, ગ્રહી ચરણ શ્રીરઘુનાથ;
ત્યારે વચન બોલ્યા રામજી, એને મુસ્તક મૂકી હાથ. ૨૦
અરે વિભીષણ કરજો અચળ, તમો લંકા કેરું રાજ;
જેવા ધ્રુવ બળી ઉપમન્યુ તેની, પંક્તિમાં તમો આજ. ૨૧
આશીર્વચન એવું કહી, પછે બેસાડ્યા સન્મુખ;
તે સમે સર્વે દેવ આવ્યા, મળવા પામી સુખ. ૨૨
ઇંદ્ર બ્રહ્મા સદાશિવ, તેત્રીશ કોટી દેવ;
અષ્ટ વસુ ને મરુતગણ, રુદ્ર એકાદશ એવ. ૨૩
આદિત્ય દ્વાદશ યક્ષ ગંધ્રવ, કિન્નર ચારણ સિદ્ધ;
અષ્ટ નાયકા દિગ્પાળ દશ, યમ વરુણ વિશ્ર સિધ્ર નિત્ર. ૨૪
સહસ્ર અઠ્યાશી મુનિમંડળ, ભૂત તત્ત્વ સ્વરૂપ;
સપ્ત દ્વીપ ને નવ ખંડના, આવી મળ્યા સહુ ભૂપ. ૨૫
સહુ આવ્યા મળવા રામને, વાજે ઘણાં વાજિંત્ર;
રઘુવીરનાં દરશન કરીને, થયા પુણ્યપવિત્ર; ૨૬
તે મધ્યે શિવ વિધિ ઇંદ્ર આદે, હતા મુખ્ય જે દેવ;
તેણે સ્તુતિ કરી શ્રીરામની, બેઠા સભા કરી એવ. ૨૭

વલણ

સભા કરીને બેઠા સર્વે, નારદ તુમર વાય રે;
તેણે સમે હનુમંતની સાથે, બોલ્યા શ્રીરઘુરાય રે. ૨૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे विभीषण-
राज्याभिषेककरण नाम एकपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५१ ॥

અધ્યાય પર મો

રાગ ચોપાઈ

હનુમંતને કહે છે શ્રીરામ, હવે સીતાને લાવો આ ઠામ;
મંગળ સ્નાન કરાવી ત્યાંહે, જાનકીને પછે લાવો આંહે. ૧
એવાં વચન કહ્યાં શ્રીભગવંત, સુણી ચાલ્યા વિભીષણ હનુમંત;
સાહિત્ય સરવે લેવાને ત્યાંહે, ગયા વિભીષણ લંકામાંહે. ૨
અશોકવન આવ્યા મારુતિ, જ્યાં બેઠાં છે સીતા સતી;
જ્યમ ધેનુ મત્યે આવે વચ્છ પ્રશંસ, માનસરોવર જાયે હંસ. ૩
જ્યમ વિનતાસુત લક્ષ્મીદર્શન, એમ આવ્યા અશોકમાં મારુતતન;
સીતાજીને સાષ્ટાંગ જ કર્યો, ત્યારે જાનકીએ કર મસ્તક ધર્યો. ૪
કંઠે પ્રાણ આવ્યા હોય જ્યમ, કો અમૃતપાન કરાવે ત્યમ;
એમ હનુમંતને જોઈ હરખ્યાં સતી, ત્યારે વજ્રદેહીએ કરી વિનતિ. ૫
માતા સુખી છે શ્રીરઘુવીર, માર્યો દશાનન તે રણધીર;
વિભીષણને બેસાડ્યા રાજ, હું આવ્યો તમને તેડવા કાજ. ૬
એવું સુણી હરખ્યાં સીતા મન, બોલ્યાં હનુમંત સાથે વચન;
અરે મારુતિ મારે કાજ, તેં બહુ શ્રમ કર્યો કપિરાજ. ૭
ઘણું કષ્ટ કર્યું મારી વતી, તે જાણે છે સરવ અયોધ્યાપતિ;
માટે દિન દિન બળ અદકેરું હજો, તેજ પ્રતાપ અધિક વાધજો. ૮
એટલે આવ્યા વિભીષણ ત્યાંહે, સરવ સાહિત્ય લેઈ વાડી માંહે;
સીતાને ચરણે નામ્યું શીશ, ત્યારે જાનકીએ દીધી આશિષ. ૯
અરે વિભીષણ વીર પ્રચંડ, કરજો લંકાનું રાજ અખંડ;
સૂરજ ચંદ્ર તપે જ્યાં લગી, ચિરંજીવી રહેજો ત્યાં લગી. ૧૦
એમ સુણી સતીનાં આશિષ વચન, વિભીષણ તવ હરખ્યા ઘણું મન;
પછે બે કર જોડીને નિરધાર, વિભીષણ સ્તુતિ કરતા તેણીવાર. ૧૧
જય જગતજનુની જગતકારિણી, અખિલ વૈરાટ તત્ત્વધારિણી;
પ્રણવરૂપિણી ગુણસરિતાય, આનંદવર્ધની જનકસુતાય. ૧૨

આદિ માયા ઇંદિરા ગુણખાણ, આદિ પુરુષની ઇચ્છા જાણ;
પ્રભુએ આપી છે આજ્ઞાય, માટે મંગળ સ્નાન કરો હવે માય. ૧૩
જાનકી કહે પ્રભુએ નથી કર્યું, ત્યાર પહેલું હું કયમ આચરું ?
ત્યારે હનુમંત કહે કહ્યું છે રઘુવીર, અમને આજ્ઞા કરી રણધીર. ૧૪
મળી શરમા ત્રિજટા બે જણી, વેણી ઉકેલી સીતા તણી;
તેણે સમે મંદોદરી નાર, આવી લેઈ સકળ ઉપચાર. ૧૫
મરદન તેલ સુગંધીવાન, પછે કરાવ્યું મંગળસ્નાન;
સૂરજ કાન્તિ આભૂષણ સાર, ત્રિભુવન દુર્લભ જે અલંકાર. ૧૬
તે પહેરાવ્યાં જાનકીને અંગ, અમલ અંબર સુંદર નવરંગ;
રત્નજડિત્ર પાલખી મોઝાર, સીતાને બેસાડ્યાં તેણીવાર. ૧૭
સંગે ચાલ્યું સૈન્ય વિચિત્ર, આગળ વાજે બહુ વાજિંત્ર;
નમી રાણીઓ ને ત્રિજટાય, અમ પર કૃપા રાખજો માય. ૧૮
કરી સ્તુતિ અતિ કરુણા વચન, ત્રણ જણીએ ભરિયાં લોચન;
પછી સીતાએ સમાધાન જ કર્યું, તેનું હેત હૃદેમાં ધર્યું. ૧૯
મનવાંછિત આપ્યાં વરદાન, સંતોષી ત્રૈણે ગુણવાન;
પછી જત્ને કરી વિભીષણરાજન, ચલાવ્યું ત્યાંથકી સુખઆશન. ૨૦
જ્યમ અમૂલ્ય રત્ન ધરે પેટીમાંહે, એમ જનકસુતાને રાખ્યાં ત્યાંહે;
જ્યમ સંત હૃદયનું જ્ઞાન અપાર, ન જણાવે બાહેર નિરધાર. ૨૧
એમ સુખ આસન કરી આચ્છાદન, ત્યાંથી ચલાવ્યું હરખી મન;
ડાબે પાસે વિભીષણ ગુણવંત, જમણી પાસે ચાલે હનુમંત. ૨૨
જ્યમ ઉમિયા સાથે સ્કંધ ગણપતિ, એમ ચાલે વિભીષણ મારુતિ;
વાજે વાજિંત્ર ચાલે વેત્રધાર, આવ્યા એ રીતે સેના મોઝાર. ૨૩
ચામર વિંજન કરતા જાણ, ખમાખમા બોલે સુખવાણ;
પછી શિબિકા રાખી તે ઠાર, પૃથ્વી ઊતર્યાં જનકકુમાર. ૨૪

વલણ

જનકકુમારી ઊતર્યાં, મૂકિયું પૃથ્વી સુખ આસન રે;
પછી ચરણે ચાલી જાય છે, જ્યાં બિરાજે જુગજીવન રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकपारायां युद्धकाण्डे श्रीरामणमीयं सीतानयनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

અધ્યાય ૫૩ મો

રાગ મેવાડો

જ્યારે સીતા નીકળ્યાં સુખઆસનમાંથી, અદ્ભુત રૂપે જાણુ જી;
જ્યમ આભમાંહેથી વીજળી ચમકે, વા ઊઘડે રત્નની ખાણ જી. ૧
એમ ગજગમની તન ભૂષણમંડિત, ચાલીને આવ્યાં ત્યાંહે જી;
દેવ ગંધર્વ કિન્નર સિદ્ધ નાયક, ચકિત થયા મન માંહે જી. ૨
ત્યારે આવતાં જોઈ એમ જનકસુતાને, બોલ્યા પુરુષપુરાણ જી;
મારી પાસે નવ આવશો સીતા, દૂર રહો નિરવાણ જી. ૩
રાવણ હરણ કરી ગયો તમને, રહ્યાં ત્યાંહાં ખટમાસ જી;
લોકાપવાદ લાગ્યો તેણે કરી, વિશ્વમાં થયું પ્રકાશ જી. ૪
લોક કહેશે રહ્યાં રાવણને ઘેર, સુંદર રૂપે એહ જી;
ત્યાં શીલવ્રત ક્યમ રહ્યું હશે? એ મોટો સંદેહ જી. ૫
માટે દિવ્ય કરી મુજ પાસે, આવો તો કરું અંગીકાર જી;
તે વચનબાણ સીતાને વાગ્યાં, ઊભાં રહ્યાં તેણીવાર જી. ૬
આંખે આંસુની ધારા ચાલી, દુઃખ પ્રગટ્યું ઘણું મન જી;
જ્યમ કદળી ઉપર વીજ પડે, એમ તપ્ત થયું છે તન જી. ૭
પછી ધીરજ રાખી સીતા બોલ્યાં, હે જગદાત્મા રઘુરાય જી;
આનંદકંદ પ્રભુ અંતર્યામી, અખિલ બ્રહ્માંડ નિકાય જી. ૮
મેં ઘણા દિવસ મહા દુઃખ વેઠ્યું, પ્રભુ તમારે વિજોગ જી;
આજ ચરણને શરણે આવી, તમ દર્શન સંજોગ જી. ૯
કઠિન કર્મ તોયે રહ્યાં મારાં, પ્રભુ તજો વિણ અપરાધ જી;
નથી ચૂકી ધ્યાન તમ ચરણ તણું, હે અખંડ બોધ અગાધ જી. ૧૦
જ્યમ અમૃત કેરું પાત્ર ભરીને, કરવા માંડ્યું પાન જી;
તે હેલા માંહે હળાહળ થઈ ગયું, એમ મારે ભગવાન જી. ૧૧
મૃગેન્દ્રને શરણે જાતાં જ્યમ, જંબુક મધ્યે ખાય જી;
સુપર્ણ પાસે જાતાં સરપે, દંશ કર્યો રઘુરાય જી. ૧૨

ભાગીરથી સિંધુ શરણે ગઈ ત્યારે, સાગર કહે નથી ઠામ જી;
એમ તમારે શરણે આવી, કિંકરી પૂરણકામ જી. ૧૩
તોયે તમને પતીજ ન આવે, તો સુણો શ્રીમહારાજ જી;
જેમ અગ્નિમાં સુવર્ણ તપાવે, એમ તપું હું આજ જી. ૧૪
એવું કહી પછે આજ્ઞા આપી, વાનરને સીતાય જી;
કાષ્ઠ મંગાવી કુંડ રચાવ્યો, જુએ છે સર્વ સભાય જી. ૧૫
ભડભડાટ માંહે અગ્નિ લાગ્યો, પ્રગટી પ્રચંડ જ્વાળ જી;
ત્યારે જનકસુતા સાવધાન થયાં, માંહે ઝંપલાવવા તે કાળ જી. ૧૬
રઘુપતિ ચરણે ચિત્ત રાખી કરી, પ્રદક્ષિણા તેણીવાર જી;
પણ કરી જ્વાળમાં પડિયાં સીતા, કહી સત્ય ત્રણ વાર જી. ૧૭
પૃથ્વીકંપ થયો તેણી વેળા, ત્રિલોક ડોલ્યું ત્યાંહે જી;
તે સમે ઘણો ઘણો ઉત્પાત થયો, જ્યારે સીતા પ્રવેશ્યાં માંહે જી. ૧૮
એક ઘટિકા પર્યંત ગુપ્ત રહ્યાં, તે અગ્નિમાં નિરધાર જી;
મહા દિવ્ય રૂપ ધરીને જાનકી, નીકળ્યાં પછે બહાર જી. ૧૯
પેહેલાં પૃથ્વીમાં ગુપ્ત થયાં'તાં, ધર્યું'તું છાયા તન જી;
અરણ્યકાંડમાં તેહ કથા કહી, સુણો શ્રોતા ધરીને મન જી. ૨૦
તે મૂળ રૂપે પાછાં નીકળ્યાં, પૃથ્વી થકી નિરધાર જી;
એ સીતારામની ચિદ્દશક્તિ, નથી ગઈ રાવણને દ્વાર જી. ૨૧
તે સંબંધ જાણે છે શ્રોતા, જ્ઞાની વિચિક્ષણ ભક્ત જી;
પણ શુદ્ધ–અશુદ્ધ તણી જ પરીક્ષા, તે શું જાણે જક્ત જી? ૨૨
તે માટે અગ્નિમાં પ્રવેશી, જાનકી નીકળ્યાં બહાર જી;
દેવ મુનિજન આનંદ પામ્યા, વરત્યો જયજયકાર જી. ૨૩
દિવ્ય દેહ તન ભૂષણ મંડિત, જોઈ હરખ્યો કપિ સાથ જી;
પછે જનકસુતા ચાલીને આવ્યાં, જ્યાં બેઠા રઘુનાથ જી. ૨૪
ત્યારે પ્રેમે ગદ્દગદ થઈને ઊઠ્યા, રમાપતિ જગદીશ જી;
પછે વૈદેહીએ આવી મૂકયું, રઘુપતિ ચરણે શીશ જી. ૨૫
ત્યારે જનકસુતાનો કર ઝાલીને, ઉઠાડ્યાં તેણીવાર જી;
વામ ભાગ બેસાડ્યાં રામે, વરત્યો જયજયકાર જી. ૨૬

પછે જુગલ રૂપની સ્તુતિ કરી સર્વે, શિવ બ્રહ્મા મુનિરાય જી;
નારદ ઊભા જંત્ર વજાડે, ચરિત્ર રામનાં ગાય જી. ૨૭

વલણ

ચરિત્ર મંગળ ગાય રામનાં, સહુ સભા હરખી મન રે;
પછે રઘુપતિ સન્મુખ કર જોડીને, બ્રહ્મા બોલ્યા વચન રે. ૨૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां युद्धकाण्डे श्रीरामवचनात्
सीतादिव्यरूपधारणं नाम त्रिपचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

અધ્યાય ૫૪ મો

રાગ સામેરી

પરમેષ્ઠી કહે રઘુવીરને, લેઈ સીતા લક્ષ્મણ સાથ;
આનંદથી હવે અવધપુરમાં, પધારો રઘુનાથ. ૧
સચ્ચિદાનંદ અખંડ વ્યાપક, બ્રહ્મ પૂરણકામ;
નિજ ચરણ કેરો દાસ જાણી, કહો મુને કંઈ કામ. ૨
રઘુવીર કહે હો પ્રજાપતિ, તમો રચી પૂર્વે લંક;
તે દહન કીધી મારુતિ, થઈ ક્ષીણ શોભા અંક. ૩
તે કરો પાછી હતી તેવી, અધિક શોભા જેહ;
મેં લંકા કેરું દાન કીધું, વિભીષણને એહ. ૪
મારો વિભીષણ રાજ કરશે, એ નગર મોઝાર;
તે દહન પુર શોભે નહિ, માટે કરવી રચના સાર. ૫
એવું સુણી વિધિએ મનોમય, નિર્માણ કીધું જાણ;
હતી તેથી અધિક શોભા, થઈ તદા નિરવાણ. ૬
ત્યારે સદાશિવ તે સમે બોલ્યા, સુણો શ્રી મહારાજ;
કંઈ કરો આજ્ઞા મુજને, તે કરું સત્વર કાજ. ૭
રઘુવીર કહે મહાદેવજી, કલ્યાણ રૂપ કૃપાળ;
તમારી સેન્યા ભૂત ભેરવ, તેડાવો તત્કાળ. ૮
રણમાંહે જે રાક્ષસ પડ્યા, પામી મરણ નિરધાર;
વાનર વિના તે અસુર તન લેઈ, નાખે સિંધુ મોઝાર. ૯

મહાદેવે તવ આજ્ઞા કરી, નિજ સૈન્યને તે કાળ;
પિશાચ ભેરવ ભૂત શાકણી, વીર ને વૈતાળ. ૧૦
ભૂતાવળીએ કર્યાં ભક્ષણ, અસુર તન તેણીવાર;
તેનાં અસ્થિ નાખ્યાં સિંધુમાં, ક્ષણુએ ન લાગી વાર. ૧૧
તન રહેવા દીધાં કપિ તણાં, જે પડ્યાં પૃથ્વી માંહે;
રાક્ષસ વિના ભોમી કરી, અદ્ભુત કારણ તાંહે. ૧૨
ત્યારે સભામાં સુરપતિ ઊઠ્યો, કર જોડી તે ઠામ;
મહારાજ હું સેવક તમારો, કહો મુને કાંઈ કામ. ૧૩
રઘુવીર હસીને બોલિયા, સુણો સુરપતિ સમરથ;
તમે કર્યો અતિ ઉપકાર મુને, મોકલ્યો રણમાં રથ. ૧૪
તે રથે કરી મેં રાવણ જીત્યો, વિજય પામ્યો આજ;
ત્યારે ઇંદ્ર કહે પ્રભુ તમો મોટા, દયાળુ મહારાજ. ૧૫
કિંચિત્ સેવા જીવની તે, માની લ્યો છો નાથ;
અવ ભસ્મ થાયે મેરુ સમ જો, ચિત્ત ધરે તમ સાથ. ૧૬
ક્ષણુમાંહે કોટી બ્રહ્માંડ રચના, રચો ઇચ્છા કાજ;
તમ કૃપાએ અધિકાર સહુ, અમો ભોગવીએ મહારાજ. ૧૭
પ્રભુ એમાં તે મેં શું કર્યું ? તમો સદા સમરથ રૂપ;
રઘુનાથ કહે એક વાત કહું, સાંભળ સુરપતિ ભૂપ. ૧૮
સહુ શાસ્ત્રનો છે મહત નિશ્ચે, સુણો કહું તે આપ;
નહિ પુણ્ય પર ઉપકાર સમ, પર પીડા સમ નહિ પાપ. ૧૯
હાવે મારે અર્થે પ્રાણ તજ્યા છે, સરવ કપિએ જેહ;
આજ અમૃતકેરી વૃષ્ટિ કરી, જિવાડો સરવે તેહ. ૨૦
એવાં વચન શ્રીરઘુવીરનાં, સુણી શચિપતિ નિરધાર;
પીયૂષ મેઘને કરી આજ્ઞા, વરસ્યો તેણીવાર. ૨૧
તે અમૃતની વૃષ્ટિ થકી થયા, સજીવન સહુ કપિજન;
જાણે નિદ્રામાંથી ઊઠિયા, એમ દૃઢ થયાં છે તન. ૨૨
રઘુવીર ચરણે નમ્યા આવી, વર્ત્યો જયજયકાર;
સહુ કપિ જીવ્યા તેણે કરીને, હરખ્યા જુગદાધાર. ૨૩

પછે વિભીષણની સાથે બોલ્યા, રામ પૂરણકામ;
હાવે અમને આજ્ઞા આપો, તો જઈએ અમારે ગામ. ૨૪
વરસ ચતુર્દશ થયાં અમને, નીકળ્યા વનમાં જાણ;
જો અવધ એ વીતી જશે; તો ભરત તજશે પ્રાણ. ૨૫
તમો સુખે અહીં રહીને કરો ભાઈ, લંકાપુરનું રાજ;
માટે ભક્ત શિરોમણિ હાવે અમને, આજ્ઞા આપો આજ. ૨૬
એવાં વચન સુણી વિભીષણે, ગ્રહ્યા રઘુપતિના ચર્ણ;
ગદ્ગદ કંઠે બોલિયા, પ્રભુ રાખો મુજને શર્ણ. ૨૭
અહીં મુને મઠી જાઓ છો તમો, અવધપુર રઘુરાય;
વિજોગ તમારો એક ક્ષણ, મુને કલ્પ કોટી થાય. ૨૮
વળી તમો કહેશો રાજ કર તું, લંકાપુર મોઝાર;
પણ તેથી તમ દરશન અધિક, કોટીગણું સુખ સાર. ૨૯
મને નથી અપેક્ષા રાજની, હું સત્ય કહું છું આજ;
તમ દર્શન ઉપર વારી નાખું, ત્રિલોકનું હું રાજ. ૩૦
પ્રભુ તમારા જે ભક્ત કહાવે, તમ કૃપાના પાત્ર;
તે જાણે તૃણ સમ મોક્ષ તો, એ રાજ તે કોણ માત્ર! ૩૧
હે નાથ, દર્શન સમાગમ, તમ સેવામાં સુખ જેહ;
નથી સ્વર્ગને અપવર્ગમાં, સત્યલોકમાં સુખ તેહ. ૩૨
માટે પ્રભુ મુને સાથ તેડો, અવધપુર મોઝાર;
કિંકર થઈ સેવા કરું, સ્વામી તણે દરબાર. ૩૩
મુજ મન તણો સંકલ્પ એ છે, તે સત્ય કહું નિરવાણ;
જો સાથે નહિ તેડો પ્રભુ તો, તજીશ મારા પ્રાણ. ૩૪
નિજ ભક્તનાં એવાં વચન સુણી, થયા રામ કરુણાવાન;
પછે વિભીષણને રુદે ચાંપી, બોલિયા ભગવાન. ૩૫
અરે વિભીષણ તમો હવડાં, આવો મારી સાથ;
સુગ્રીવ સહિત વાનર સકળ પણ, તેડીશ કહ્યું એમ નાથ. ૩૬
ત્યાં સોહલો જોઈ અવધપુરનો, થોડા દિન સુખ ભેર;
પછે મિત્ર પુત્ર તથા તમો, આવજો પાછા ઘેર. ૩૭

એવાં વચન સુણીને હરખિયા, સહુ કપિ કરે કિલકાર;
વિભીષણ સંતોષ પામ્યા, હરખનો નહિ પાર. ૩૮
વિશ્રવાસુત આનંદી પછે, ગયા લંકા માંહે;
રાજ સોંપ્યું પ્રધાનને, પુરરક્ષક મૂકયા ત્યાંહે. ૩૯
જે પુષ્પ વિમાન કુબેરનું હતું, લંકાપુર મોઝાર;
તે લેઈને આવ્યા વિભીષણ, જ્યાં બેઠા જુગદાધાર. ૪૦

વલણ

જ્યાં બેઠા શ્રીરઘુનાથજી, ત્યાં આવ્યું પુષ્પ વિમાન રે;
શોભા તેની અતિ ઘણી જોઈ, હરખ્યા શ્રીભગવાન રે. ૪૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिर्संमतनाटकधाराया युद्धकाण्डे अमृतवृष्टया
रामसेनाजीवन नाम चतु पचाशत्तमोऽध्याय. ॥ ५४ ॥

અધ્યાય ૫૫ મો

રાગ ધવળ ધન્યાશ્રી

પુષ્પ વિમાન વિભીષણ લાવ્યા, શોભા તણો નહિ પાર જી;
ચંદ્રમંડળ સરખું તે દીસે, કનકમણિમય સાર જી. ૧
ઇચ્છા પ્રમાણે તે વિસ્તાર પામે, નાનું મોટું થાય જી;
થોડા ઘણા જેટલા જન બેસે, તેટલા સર્વ સમાય જી. ૨
તે મધ્યે એક કનક સિંહાસન, પદિક જડિત્ર પ્રકાશ જી;
દિવ્ય રત્ન મુક્તાફળ કેરી, ઝળકે ઝાલર ચોપાસ જી. ૩
એવું વિમાન કુબેર તણું, લાવ્યો'તો રાવણ જેહ જી;
તે વિભીષણ લાવ્યા પ્રભુ અર્થે, જવા અવધપુર તેહ જી. ૪
પછી શુભ મુહૂર્તમાં ઊઠ્યા રઘુપતિ, ગ્રહી સીતાનો હાથ જી;
હીરા કેરાં પગથિયાં પર, ચઢયા શ્રીરઘુનાથ જી. ૫
વામ ભાગ વૈદેહીને લઈ, બેઠા સિંહાસન જી;
શ્રીઘનશ્યામ દામની રાજે, જોડી જગત મોહન જી. ૬

પછી પદ્મ અષ્ટાદશ વાનર ચઢિયા, ગોલાંગુલ છપ્પન કોટી જી;
બહોતેર કોટી રીંછ જ બળિયા, જાંબુવંત મતિ મોટી જી. ૭
વળી વિભીષણ કેરું અસંખ્ય દળ તે, ચઢયું વિમાન મોઝાર જી;
નાના પ્રકારનાં વાજિંત્ર વાજે, ઘૂઘરીના ઘમકાર જી. ૮
અષ્ટ જૂથપતિ આઠે ખૂણે, ઊભા ચારેપાસ જી;
રત્નસિંહાસન ઉપર રાજે, રઘુપતિ રમા નિવાસ જી. ૯
લક્ષ્મણજી અંગદજી ઊભા, બે પાસે બે વીર જી;
મણિજડિત્ર ડાંડીના ચમ્મર, કર ગ્રહી કરતા ધીર જી. ૧૦
પછી રઘુપતિની આજ્ઞા માગી, સહુ દેવ ગયા નિજ લોક જી;
રાવણ મરણ પામ્યો તેણે, બંધ છૂટા થયા વિશોક જી. ૧૧
જ્યારે સર્વ સ્વસ્થ થઈને બેઠા, વિમાનમાં શુભ ઠામ જી;
ત્યારે ગુરુનું સ્મરણ કરી અયોધ્યાનો, પંથ ચિંતવ્યો રામ જી. ૧૨
પછે સીતાપતિએ આજ્ઞા આપી, વિમાન ઊડ્યું આકાશ જી;
ઉત્તર પંથે ચાલ્યું તતક્ષણ, દિનમણિ જેવો પ્રકાશ જી. ૧૩
હાવે અવધપુરીમાં રામ આવશે, વર્તશે સુખ આનંદ જી;
ઉત્તરકાંડમાં તે કહેવાશે, ચરિત્ર જે નૌતમછંદ જી. ૧૪
હાવે યુદ્ધકાંડ તે પૂર્ણ થયો, કહ્યાં રઘુપતિ કેરાં ચરિત્ર જી;
ગાતાં સુણતાં નર ને નારી, પાપી થાય પવિત્ર જી. ૧૫
જથા મતિએ વર્ણન કીધા, શ્રીરામ તણા ગુણગ્રામ જી;
એ વૈશ્નવ જનને વહાલા લાગે, વિનોદનો વિશ્રામ જી. ૧૬
શ્રીપુરુષોત્તમની પરમ કૃપાએ, કરી કથા બુધમાન જી;
કવિજન કોઈએ ખોડ મા દેશો, સુણી પ્રાકૃત આખ્યાન જી. ૧૭
મંગળકારી હરિના ગુણ છે, પતિતપાવન સાર જી;
પદબંધ એ પ્રાકૃત વાણી પણ, શાસ્ત્ર તણો આધાર જી. ૧૮
વાલ્મીકિ રામાયણ કેરો એ, અર્થ લીધો છે જાણ જી;
હનુમાન નાટકનો માંહે સંમત, મેળવ્યો છે નિરવાણ જી. ૧૯

સૂર્ય ચક્ષુ વરુણ રસના, ઘ્રાણે અશ્વિનિકુમાર;
અગ્નિમુખે પાણિ પુરંદર, દિગ શ્રવણ મોઝાર. ૧૨
એમ દેવ બંધીવાન કીધા, દશાનન અહંકાર;
તે હણવા કારણ રામ પ્રગટ્યા, નારાયણ અવતાર. ૧૩
અંતઃકરણ તે અયોધ્યા, સરજ્યું સુષુમણા જાણ;
વિષયલોક પુરમાં વસે, વાસના કોટ પ્રમાણ. ૧૪
શુદ્ધ મન તે રાય દશરથ, કહું તેનો અર્થ;
દશ ઇંદ્રિ વાહન તેહ માટે, મન તે દશરથ. ૧૫
સતક્રિયા શક્તિ કૌશલ્યા, ધર્યો જ્ઞાનરૂપી ગર્ભ;
તે જ્ઞાનથી હવા પુત્ર જેને, રામ આત્મા અર્ભ. ૧૬
સુબુદ્ધિ તે સુમિત્રા, કલ્પના કૈકૈ અધમ;
સંતોષ શત્રુહન વિવેક લક્ષ્મણ, ભરત તે સુધરમ. ૧૭
સંયમ જનકની પુત્રી થઈ, જે સીતા શાંતિરૂપ;
તેહને આત્મારામ પરણ્યા, કોટી બ્રહ્માંડના ભૂપ. ૧૮
ત્યારે કલ્પના કૈકૈએ માગ્યું, દશરથ પાસ વચન;
તે સીતાલક્ષ્મણ સંગ લેઈને, રામ વસિયા વન. ૧૯
માયામૃગ છેદવા પ્રવેશ્યા, નિરંજન રણધીર;
કપટ શબ્દની પૂંઠે ધાયા, વિવેક લક્ષ્મણવીર. ૨૦
ત્યારે સીતાજીનું હરણ કીધું, દશાનન અહંકાર;
અહંદેહ લંકા માંહે રાખ્યાં, વીંટી આસુરી દુરાચાર. ૨૧
વૈરાગ્ય હનુમંત શુદ્ધિ લેવા, ગયો તેણે ઠામ;
સીતાને મળી બાળ્યું પછે, અહંદેહ લંકા ગામ. ૨૨
પછી સીતાનું સમાધાન કરીને, આવ્યો રઘુવર પાસ;
મોહસાગર ઉપર સેતુ બાંધી, ઊતર્યા અવિનાશ. ૨૩
સદ્ભાવ વિભીષણે ત્રાસ દેખાડ્યો, અહંકારરૂપી દશશીશને;
પછે વિભીષણ તે શરણ આવ્યો, આત્મારામ જગદીશને. ૨૪
રામચંદ્રે મારિયા, અહંકૃતિ રાવણરૂપ;
અહંદેવ લંકામાં સ્થાપ્યો, ભાવ વિભીષણ ભૂપ. ૨૫

પછે જ્ઞાન કળા જે શાંતિ સીતા, તેને ભેટ્યા આત્મારામ;
સ્વાનંદ વિમાનમાં બેસીને, પછે ચાલિયા નિજ ધામ. ૨૬

વલણ

નિજધામ અવધપુરીમાં ચાલ્યા, વિમાન બેસી રઘુરાય રે;
કહે દાસ ગિરધર સુણે શ્રોતા, હાવે ઉત્તરકાંડ કથાય રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો

રાગ મારુ

પુષ્પવિમાનમાં બેઠા રામ, ચાલ્યા ભક્તના પૂરણકામ;
સાથે સીતા ને લક્ષ્મણ વીર, વિભીષણ આદે કપિ રણધીર. ૧
પૃથ્વીથી બે સહસ્ર યોજન, ચાલે ઊંચું વિમાન ગગન;
જ્યમ પૂનમ તણો ચંદ્રમાય, રોહણી વર પશ્ચિમ જાય. ૨
સાગરમાં નાવ ચાલે જ્યમ, એ રીતે ચાલે વિમાન ત્યમ;
વાજે નાના પ્રકાર વાજિંત્ર, ગાય વાનર રામચરિત્ર. ૩
ઘણઘણાટ ઘંટાના થાય, જાણે મેઘ તણી ગર્જનાય;
મેઘશ્યામ શોભે રઘુવીર, ચમકે ચપળા સીતાનું શરીર. ૪
વૈદેહીને દેખાડે છે રામ, અનુક્રમે કરીને બહુ ઠામ;
જો આ લંકા તું જનકદુલારી, વધી નિરમિત શોભા સારી. ૫
આ રણભૂમિ વિસ્તાર અમિત, અહીં માર્યો લક્ષ્મણે ઇંદ્રજિત;
કુંભકરણ આદે આ ઠામ, હણ્યું રાક્ષસકુળ અભિરામ. ૬
અહીં જુદ્ધ કર્યું સપ્ત દિન, ત્યારે મરણ પામ્યો દશાનન;
આ જુઓ બાંધી સાગરપાજ, નળનીલ તણું એ કાજ. ૭
આ મલયાચળવિંધ્યાચળ સારો, આ કિષ્કિંધા જ્યાં વાલીને માર્યો;
આ પંપાસર મારુતિ મળિયો, કર્યો મિત્ર મેં સુગ્રીવ બળિયો. ૮
આંહીં શબરીને આપ્યો ઉદ્ધાર, હણિયો કબંધને આ ઠાર;
આ ગંગા ગૌતમી પંચવટી, ખરદુખરની સેના આવટી. ૯

આંહીં જટાયુ પામ્યો મર્ણ, આંહીં કરી ગયો રાવણ તને હર્ણું;
જો વૈદેહી પેલા આશ્રમ, મુનિ તણા દેખાય છે રમ્ય. ૧૦
શરભંગ સુતીક્ષ્ણ ને મંદકર્ણ, જે મુનિવરનાં રૂડાં આચર્ણ;
સુમુખી જો અગસ્ત્યાશ્રમ, પેલો ચિત્રકોટ અનુક્રમ. ૧૧
પેલો આશ્રમ ભરદ્વાજ, પૂઠે આવશે તીરથરાજ;
પેલું શૃંગવેરપુર ગંગા, જેમાં સ્નાન કર્યે ભવભંગા. ૧૨
મારો ભક્ત વસે છે કિરાત, જે ઘેરાય જગતવિખ્યાત;
દેખાયે દૂર નંદીગ્રામ, જ્યાં ભરતે કર્યો વિશ્રામ. ૧૩
રામ જોઈ અગસ્ત્યાશ્રમ, સીતાને કહે પૂરણબ્રહ્મ;
કરતા જઈએ મુનિદર્શન, સીતા કહે ચાલો પ્રાણજીવન. ૧૪
સુણો સીતા કહે ભગવંત, લોપામુદ્રા જો પૂછે વૃત્તાંત;
કહેજો સકળ કથા વિખ્યાત, ન કહેશો સેતુબંધની વાત. ૧૫
આપી આજ્ઞા વિમાનને ત્યાંહે, ક્ષણમાં ઊતર્યું પૃથ્વીમાંહે;
આવી રહ્યો મુનિઆશ્રમ પાસ, માંહેથી ઊતર્યા અવિનાશ. ૧૬
શિષ્ય દોડી ગયા તે ઠામ, મુનિને કહ્યું આવ્યા શ્રીરામ;
હરખે ઊઠીને ચાલ્યા અગસ્ત્ય, સંગે લીધા તે શિષ્ય સમસ્ત. ૧૭
ભેટ્યા રામને ત્યાં મુનિજન, બ્રહ્માનંદ પામ્યા મુનિ મન;
રામે કુંભજને તેણીવાર, સાષ્ટાંગ કર્યો નિરધાર. ૧૮
જ્યમ વાચસ્પતિ શચિનાથ, એમ મળ્યા મુનિ રામની સાથ;
પ્રેમે પુલકિત નેત્રમાં નીર, મુનિ હરખ્યા તે જોઈ રઘુવીર. ૧૯
નમ્યાં લક્ષ્મણજી ને સીતાય, દીધી આશિષ ત્યાં મુનિરાય;
સુગ્રીવ વિભીષણ આદ, નમ્યા સર્વે મુનિને આહ્લાદ. ૨૦
આપ્યું આશ્રમમાં આસન, ત્યાંહાં બેસાડ્યા શ્રીભગવન;
રામસ્તવન કરે ઘટજાત, જય લક્ષ્મીપતિ જગતાત. ૨૧
સચ્ચિદાનંદ પૂરણબ્રહ્મ, નિરોપાધિક ને નૈષ્કર્મ્ય;
જય અવાપ્ત કામ અજિત, સર્વવ્યાપક માયાતીત. ૨૨
વર્ણી સ્તુતિ કરી તે ઠામ, ત્યારે પ્રસન્ન થયા શ્રીરામ;
કહ્યું રઘુવરે સહુ વર્તમાન, જે માર્યો રાવણ બળવાન. ૨૩

મુનિ કૃપા તમારી એહ, પામ્યો હું રણમાં જય જેહ;
લોપામુદ્રાએ તેણીવાર, સીતાને ચાંપ્યાં હૃદયમોઝાર. ૨૪
બેસાડ્યાં પછે શુભ આસન, જાનકીનું કર્યું પૂજન;
પૂરણ પ્રેમે મુનિપત્નીઓ તાસ, મળી બેઠાં સીતાની પાસ. ૨૫
લોપામુદ્રા કહે હો સીતાય, કહો હરણ તણી જે કથાય;
સીતાએ કહ્યું માંડી તેહ, રાવણ હરણ કરી ગયો જેહ. ૨૬
મુને:લેવા કારણ રઘુનાથ, મેળવ્યો કપિસૈન્યનો સાથ;
શતયોજન સિંધુ ઠામ, પાળ બાંધીને ઊતર્યા રામ. ૨૭
ત્યાંહાં થયું છે યુદ્ધ અપાર, કર્યો રાવણકુળ સંહાર;
વિભીષણને આપ્યું રાજ, મને લેઈને આવ્યા મહારાજ. ૨૮

વલણ

મહારાજ મુજને તેડી આવ્યા, હણ્યો એમ દશાનન રે;
એવી વાત સાંભળી સીતાની, મુનિપત્ની બોલ્યાં વચન રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे लोपामुद्रा-
सीतासंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

અધ્યાય ૩ જો

રાગ આશાવરી

અગસ્ત્યની જાયા હસીને બોલ્યાં, જનકસુતા સુણો આજ;
એમાં રામે તે શું પરાક્રમ કીધું, જે સાગર બાંધી પાજ? ૧
એક બાણ મૂકીને કયમ નવ શોષ્યો, સિંધુજળને ત્યમ;
મારા સ્વામીએ જ્યમ પાન કર્યું, એમ રામે કર્યું નહિ કયમ? ૨
ત્યારે જનકસુતા કહે શ્રીરામચંદ્રનું, અતુલિત બળ છે ત્યાંહે;
એક બાણે કરીને સમુદ્ર સાતે, ભસ્મ કરે ક્ષણમાંહે. ૩
પણ અનેક જીવ સાગરમાં રહે છે, તેની તે હિંસા થાય;
તે માટે સાગર નવ શોષ્યો, છે દયાળુ શ્રીરઘુરાય. ૪
વળી રામની પાસે અનેક કપિવર, હતા મહાબળવાન;
એકે કાળે સાતે સમુદ્રનું, કરે મારુતિ પાન. ૫

પણ મૂત્ર તમારા સ્વામી કેરું, જાણી મનમાં ત્યમ;
તે છૂવે નહિ કોઈ વાનર એ તો, પાન કરે વળી ક્યમ?
માટે સેતુબંધ કરી પાર ઊતર્યા, સૈન્ય સહિત ભગવાન;
એવાં જનકસુતાનાં વચન સુણી, મુનિપત્ની થયાં છે પ્રસન્ન. ૭
પછે અગસ્ત્ય કેરી આજ્ઞા માગી, નમ્યા સહુ દ્વિજને તેણીવાર;
રઘુનાથ સહુ સાથને લેઈને, બેઠા વિમાન મોઝાર. ૮
ત્યાં થકી પુષ્પવિમાન ચલાવ્યું, પોતે પૂરણબ્રહ્મ;
પ્રયાગરાજને તીર ઊતર્યા, જ્યાં ભારદ્વાજનો આશ્રમ. ૯
ત્યાં ભારદ્વાજશું સરવ મુનિવર, મળવા આવ્યા રઘુરાય;
જ્યમ મોટી નદીનું પૂર ચઢીને, સાગર પ્રત્યે જાય. ૧૦
એમ અનેક મુનિવર રામને મળિયા, પામ્યા મન ઉલ્લાસ;
ભારદ્વાજને સાષ્ટાંગ કર્યા ત્યાં, પોતે રમાનિવાસ. ૧૧
ભારદ્વાજ કહે, ધન્ય ઘડી આજ, મળ્યા અયોધ્યાનાથ;
પછે શ્રીરઘુવીરને પૂંઠળ વીંટી, બેઠા મળી મુનિ સાથ. ૧૨
ત્યારે ભારદ્વાજ કહે રઘુવર તમને, અવધ મૂકે મહારાજ;
વર્ષ ચતુર્દશ દિવસ ત્રયોદશ, પૂરણ થયાં છે આજ. ૧૩
ત્યારે શ્રીરઘુવીરને સ્મૃતિ આવી, જ્યારે નીકળ્યાં'તાં વન;
ત્યારે તીરથરાજમાં સ્નાન કરીને, પણ કર્યું'તું ભગવંન. ૧૪
એ વન પૂરણ કરી આવશું જ્યારે, એમ બોલ્યા'તા રઘુરાય;
ત્યારે આંહાં બ્રહ્મભોજન કરાવી, બે લક્ષ આપીશું ગાય. ૧૫
તે વચન સત્ય કરવા માટે ત્યાં, પોતે જુગદાધાર;
નિર્માણ કરી સ્વઇચ્છાએ સેનુ, કામદુર્ગાશી અપાર. ૧૬
પછે અન્નપૂર્ણાનું સ્મરણ કર્યું તે, આવી ઊભી ત્યાંહે;
તેણે ભાતભાતનાં શાકપાક, નિરમાણ કર્યાં ક્ષણમાંહે. ૧૭
જે પ્રભુને ચરણે સદા રહે લક્ષ્મી, તેને શી વાતની ન્યૂન?
પછે ગૌદાન ઉપર દક્ષણા આપી, દ્વિજને કરાવી ભોજન. ૧૮
પછે ભરતનું પણ મનમાંહે વિચાર્યું, અવધ પૂરણ થઈ આજ;
તે માટે અંજનીસુત સાથે, બોલ્યા શ્રીમહારાજ. ૧૯

અરે મારુતિ જાઓ તમે જઈ, કરો ભરતને જાણ;
અવધ થઈ મારે આશા મૂકી, તત્ક્ષણ તજશે પ્રાણ. ૨૦
વળી શૃંગવેરમાં ભક્ત છે મારો, ગુહ્યક ઘોરાજન;
તેને જાણ કરીને જાઓ વળતા, નંદીગ્રામ પાવન. ૨૧
એવાં વચન સુણીને વાયુવેગે, ચાલ્યા પવનકુમાર;
તે ઘોરાજાને મંદિર આવ્યા, શૃંગવેર મોઝાર. ૨૨
નમસ્કાર કરી પાસે જઈને કહ્યું, આવ્યા શ્રીરઘુવીર;
ઘોરાય સુણી થયો તત્ક્ષણ ઊભો, ગદ્દગદ પ્રેમ અધીર. ૨૩
પછી હનુમંતને ભેટ્યા ભાવે, સ્વાગત કીધું અપાર;
તે બંન્યો ભક્ત મળીને આવ્યા, નંદીગ્રામ મોઝાર. ૨૪
હાવે ભરતરામની વાટ જુએ છે, વીત્યાં ચતુર્દશ વર્ષ;
હજુ રામ તે કયમ નવ આવ્યા? વિરહ થયો ઉત્કર્ષ. ૨૫
અહો નાથ મુજને વિસાર્યો, કપટી જાણીને આજ;
દુર્ભાગી અપરાધી મારે, મુને તજ્યો મહારાજ. ૨૬
અહો વીર લક્ષ્મણ બડભાગી, તેડી ગયા પ્રભુ સાથ;
વનમાં ફળ જળ સ્વાગત સેવા, કરીને થયો સનાથ. ૨૭
હું થયો જોગી રહ્યો વિજોગી, દુઃખ પામું છું મન;
નિશ્ચે તજ્યો રઘુપતિએ મુજને, જાણી કેકઈનો તન. ૨૮
અવધ વીધી હજુયે ના આવ્યા, અવધપતિ મહારાજ;
શું કરું હાવે જીવીને? મારે દેહ તજું હું આજ. ૨૯
એવું વિચારી કુંડ રચ્યો ત્યાં, અગ્નિનો નિરધાર;
તેની પાસે ઊભા રહ્યા ભરતજી, સ્નાન કરી તેણીવાર. ૩૦
શ્રીરઘુવીરનું ધ્યાન ધર્યું, પછે કરી એકાગ્રે મન;
મુગટ કુંડળ પીતાંબર મંડિત, સુભગ સુહાસ્ય વદન. ૩૧
એમ ધ્યાન ધર્યું બે પહોર લગી, પછી બોલ્યા વચન પ્રકાશ;
જ્યાં જ્યાં જન્મ ધરું ત્યાં થાઉં, શ્રીરઘુપતિનો દાસ. ૩૨
એમ સ્તુતિ કરીને અગ્નિકુંડમાં, ભરત પડે જેણીવાર;
એવે સમે ત્યાં આવ્યા તત્ક્ષણ, ગુહ્યક પવનકુમાર. ૩૩

અકસ્માત્ આવીને કહ્યું, હો ભરત, આવ્યા શ્રીરામ;
તીરથરાજને તીર ઊતર્યા, ભક્તના પૂરણકામ. ૩૪
એવાં વચન સુણીને ભરતજી હરખ્યા, તત્ક્ષણ થયા સચેત;
વધામણી રઘુવીરની સુણતાં, મન ઊપન્યું અતિ હેત. ૩૫
જ્યમ મહાસિંધુ જળમાંહે બૂડતાં, આવે ઓચિંતું નાવ;
તૃષાતુર ચકોર જાણી ઊગે, રોહિણીવર એ ભાવ. ૩૬
જ્યમ ઉષ્ણકાળમાં સર સુકાતાં, જીવ પામે પરિતાપ;
પછી ઓચિંતું વારિ ઘન વરસે, શાલી સુકાતાં આપ. ૩૭
એમ હનુમંતે કહી વધામણી, ભરતને કર્યો નમસ્કાર;
ત્યારે ભરતે મારુતસુતને લઈને, ભીડ્યા હૃદય મોઝાર. ૩૮
અહો ઉપકારી પ્રાણસખે! કહો ક્યાંહાં છે ભગવાન?
મુને પ્રાણ તજંતાં તમે કરાવ્યું, અમૃત કેરું પાન. ૩૯
પછા સંતોષીને બેઠા આસન, ભરત ગુહક હનુમંત;
પ્રહ્લાનંદ પામીને ભરતજી, પૂછે છે વરતાંત. ૪૦

વલણ

વૃત્તાંત પૂછે છે ભરતજી, કહો ક્યાં આવ્યા રઘુવીર રે;
એવાં વચન સુણીને બોલિયા, પછે મારુતસુત રણધીર રે. ૪૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे हनुमान-
भरतसमागमो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો

રાગ સામેરી

હનુમંત કહે રે ભરતજી, રામે હણ્યો રાવણ ભૂપ;
પછે સીતાને લેઈને આવ્યા બેસી, પુષ્પવિમાન અનુપ. ૧
પ્રયાગ તીરે ઊતર્યા, ભારદ્વાજના આશ્રમ માંહે;
મુને આગળ મોકલ્યો છે, કહેવા તમને આંહે. ૨
તે પ્રભાતે અહીં આવશે, સીતા સહિત રઘુનાથ;
સાથે વિભીષણ સુગ્રીવ છે, સહુ કપિ બળિયો સાથ. ૩

ત્યારે ભરત કહે હનુમંતજી, તમો રહેતા નિત્યે પાસ;
કોઈદિન મુને સંભારતા, પ્રભુ જાણી પોતાનો દાસ? ૪
હનુમંત કહે હું શું કહું? ધન્ય ભરત પૂરણકામ;
નથી વિસાર્યા ક્ષણ એક તમને, રહ્યા જ્યાં જ્યાં રામ. ૫
અરે ભરતજી! ધન્ય છે તમને, આ જગતમાં આજ;
સંસારભોગ સકળ તજ્યા, વળી શક્રપદસમ રાજ. ૬
ત્યારે ભરત કહે જો ચળે મેરુ, પશ્ચિમ ઊગે સૂર;
સરિતપતિ મરજાદ મૂકે, બૂડે અગસ્ત્ય મૃગજળ પૂર. ૭
ભાગીરથીને પાપ વળગે, તજે ક્ષિતિભાર અનંત;
અગ્નિ તજે દાહશક્તિ જો, અધોગતિ પામે સંત. ૮
એ દૈવજોગે થાય અવળું. અમોઘ જે કહેવાય;
પણ વાસના મુને રાજ કેરી, સ્વપ્નમાં નવ થાય. ૯
એવાં વચન સુણી ગદ્દગદ થયા, હનુમંત ઘોરાજન;
બ્રહ્માનંદ વરત્યો ભરતને, જે આવ્યા પ્રાણજીવન. ૧૦
તે સમે નંદીગ્રામ માંહે, હતા શત્રુઘ્ન;
ભરતે તેડાવીને કહ્યું, તત્કાળ હેતવચન. ૧૧
અરે શત્રુઘ્ન તું જા ઉતાવળો, અવધપુરમાં આજ;
કર જાણ જઈને સર્વને, જે આવ્યા શ્રીરઘુરાજ. ૧૨
ગુરુ પ્રજા માત પ્રધાન આદે, તેડીને સહુ સાથ;
પ્રભાતે વહેલા આવજો, સામા જવા રઘુનાથ. ૧૩
એવું સુણીને ઉતાવળા, ગયા શત્રુઘ્ન પુરમાંહે;
વધામણી રઘુવીરની, સહુ સાથને કહી ત્યાંહે. ૧૪
તે સુણી હરખ્યાં ગુરુ માતા, સુમંત આદે પ્રધાન;
પુરમાંહે ચાલી વારતા, જે આવ્યા શ્રીભગવાન. ૧૫
કૌશલ્યાએ આજ્ઞા કરી, સુમંતને તેણીવાર;
દશસહસ્ર હસ્તી ભરી સાકર, વહેંચી પુર મોઝાર. ૧૬
વધાઈનાં વાજિંત્ર વાજે, સકળ પુર દરબાર,
જે રામવિજોગે કૃષ હતાં, થયાં પ્રફુલ્લ તન નરનાર. ૧૭

વસિષ્ઠમુનિએ સભા કરી, મેળવ્યો સકળ ઉપચાર;
દરબાર ઉપર કળશધ્વજ તે, ચઢાવિયા તેણીવાર. ૧૮
ઘણાં દાન માતાએ કર્યાં, ગૌ મણિ વસ્ત્ર અમૂલ્ય;
મંદિર સકળ શણગારિયાં, સુરપતિ ભુવન સમ તુલ્ય. ૧૯
સુમંતને આજ્ઞા કરી, ગુરુ વસિષ્ઠે તેણીવાર;
સામા જવા તત્પર કર્યું, ચતુરંગ સૈન્ય અપાર. ૨૦
વરણ અઢારે થઈ સત્વર, નારી નર વૃદ્ધ બાળ;
પુર બહાર સર્વે નીકળ્યાં, પહેરી પટભૂષણ તે કાળ. ૨૧
શ્રીમંત વણિક કુબેર સરખા, અવધપુરના જેહ;
વળી વિપ્ર વાચસ્પતિ સરખા, નીકળ્યા સહુ તેહ. ૨૨
બેઠી માતાઓ સુખાસન, રથ ઉપર શ્રીગુરુદેવ;
સુમંત શત્રુઘ્ન બંન્યો, પાળા ચાલે એવ. ૨૩
હસ્તી ચૌદ સહસ્ર ઉપર, નોબત વાજે સાર;
ચતુરંગ સેન્યા નીકળી, વાજિંત્રનો નહિ પાર. ૨૪
જ્યમ જૂથ મૃગનાં તૃષાતુર, ગંગાજળ પીવા જાય;
એમ મળવા શ્રીરઘુવીરને, ચાલી અવધપુરની પ્રજાય. ૨૫
બ્રહ્માનંદ સુખમાંહે સર્વે, ચાલે મારગમાંહે;
હાંરે નંદીગ્રામમાં પ્રભાતે, ભરતજી ઊઠયા ત્યાંહે. ૨૬
નિત્યનિયમ કરીને ચાલિયા, રામની સન્મુખ એહ;
કિરાતપતિ શ્રીશોકહારણ, સંગ ચાલ્યા તેહ. ૨૭
ભારદ્વાજના આશ્રમ વિષે, ઊઠયા પ્રભાતે રામ;
સ્નાનસંધ્યા આચર્યાં, લક્ષ્મણ સહિત તે ઠામ. ૨૮
વિમાનમાં બેઠા પછે, સહુ સાથ લઈ ભગવાન;
પાવન પુર અયોધ્યા ભણી, તે ચલાવ્યું પુષ્પવિમાન. ૨૯
તે વિમાન આવતું દેખાડ્યું, ભરતને શ્રીહનુમંત;
દૂરથી જોઈ આકાશમાં, થયા દ્રવિત કરુણાવંત. ૩૦
કૈકઈસુતે સાષ્ટાંગ કરિયો, વિમાન દેખી વ્યોમ;
ભરતને જોઈ રઘુનાથજીએ, વિમાન ઉતાર્યું ભોમ. ૩૧

પછી સીતા લક્ષ્મણ સહિત પોતે, ઊતર્યા રઘુનાથ;
ત્યાં અવધને સાષ્ટાંગ કરિયો, રામે જોડી હાથ. ૩૨
એટલે દીઠા ભરતને, નમસ્કાર કરતા તાંહે;
તદાકાર છે જે અષ્ટ ભાવે, રામ રઘુવરમાંહે. ૩૩
કૃષકાય રામવિયોગથી, વનકુળ કર્યું પરિધાન;
તન ભસમ ચર્ચી જટા બાંધી, જોગ રૂપ નિધાન. ૩૪
એવા ભરતને જોઈ રામ ધાયા, મૂકી સૌનો સાથ;
જ્યમ વચ્છ વિરહે ધેનુ દોડે, એમ આવ્યા નાથ. ૩૫
પરદેશથી જ્યમ પિતા આવે, પુત્ર હરખે મન;
વળી ઘણે કાળે પતિવ્રતાનો, જ્યમ મળે સ્વામીન. ૩૬
એમ સ્નેહ કરીને રામચરણે, ભરતે મૂક્યું શીશ;
દંડની પેરે પડ્યા ભૂમિ, દ્રવિત દઈ તે દિશ. ૩૭
જ્યમ લોભીનું ધન ગયું આવે, જન્માંધનાં લોચન;
અંતસમે જ્યમ અમૃત પાયે, સુખી થાયે જન. ૩૮
દરિદ્રીને ચિંતામણિ, જ્યમ મળે આપતકાળ;
એમ ભરતને સુખ ઊપન્યું, મળી રામને તે કાળ. ૩૯
અશ્રુએ કરીને ચરણ સીંચ્યા, પ્રભુ તણા તેણીવાર;
નાથે ઉઠાડી ભરતને, ભીડ્યા હૃદય મોઝાર. ૪૦
એક ઘટિકા રહ્યા ચાંપી, ભરતને રઘુવીર;
આંસુ ચાલ્યાં નેત્રમાં, થયા ગદ્ગદ પ્રેમઅધીર. ૪૧
જ્યમ ક્ષીરસાગર ઊછળે, દેખી પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર;
એમ મળ્યા ભરતને રામજી, જ્યમ વિષ્ણુને યોગેંદ્ર. ૪૨
પછી લક્ષ્મણને ભરતજી ભેટ્યા, બંધુ સ્નેહ સહિત;
સુગ્રીવાદિ વિભીષણ મળ્યા, મન ઊપની અતિ પ્રીત. ૪૩
બંધુ સાધુ વિરક્ત ભક્ત, ને જ્ઞાની પરમ ઉદાર;
એ પંચ પ્રકારે ભરત પૂરણ, રામમય તદાકાર. ૪૪
એમ વખાણે છે ભરતને, મળી સર્વ મંડળ ત્યાંહે;
ઘોરાયને પછે રામ મળિયા, હરખિયા મનમાંહે. ૪૫

પછી સીતાને ચરણે નમ્યા, ભરતજી તેણીવાર;
વનહેતુ મનમાં વિચારીને, કરતા રુદન અપાર. ૪૬
હે માત! મારા જન્મથી, દુઃખ થયું તમને નેટ;
હું ક્લેશકારી અવતર્યો, દુર્ભાગ્યણીને પેટ. ૪૭
પછે સીતાજીએ કર્યું સાંત્વન, ભરતનું તેણીવાર;
હે વીર, સમર્થ ધીર જ્ઞાની, સકળ ગુણભંડાર! ૪૮
મનમાં ન એવું લાવશો તમો, નિર્મળ બંધુ આજ;
ઇચ્છા પ્રભુની હતી એવી, કરવાં'તાં બહુ કાજ. ૪૯
પછે ભરત કેરો કર ગ્રહી પ્રભુ, ચઢ્યા પુષ્પવિમાન;
સહુ સાથને માંહે બેસાડી, આજ્ઞા કરી ભગવાન. ૫૦
વિમાન ચલાવ્યું ત્યાં થકી, આકાશમારગ જાણ;
નંદીગ્રામ સમીપ આવી, ઊતર્યું નિર્વાણ. ૫૧

વલણ

ઊતર્યું નંદીગ્રામ પાસે, પુષ્પવિમાન તે ઠાર રે;
એટલે આવી અવધપુરની, પ્રજા સૈન્ય અપાર રે. ૫૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीराम भरतसमागमानंतर नंदीग्रामागमनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો

રાગ ધવળ ધન્યાશ્રી

જયમ ક્ષીરસાગરને તટ જઈ બેસે, વિષ્ણુવાહન બળવાન જી;
એમ નંદીગ્રામની પાસે ઊતર્યું, ઓચિંતું પુષ્પવિમાન જી. ૧
પછે પૃથ્વી ઉપર સર્વે ઊતર્યા, સેના સહિત રઘુનાથ જી;
તે ગ્રામ સમીપે ઉપવન માંહે, પડાવ કર્યો સહુ સાથ જી. ૨
પછે પુષ્પકને આજ્ઞા કરી રામે, જા તું કુબેર આવાસ જી;
ચિંતવીએ ત્યારે આવજે, પાછું અમારી પાસ જી. ૩
રે પુષ્પક ત્યાંથી ગયું અલકાપુરી, પ્રભુ આજ્ઞા પરમાણી જી;
હાવે સભા કરી બેઠા ઉપવનમાં, પોતે પુરુષપુરાણી જી. ૪

તે સમે સોળ પદ્મદળ સાથે, આવ્યા શત્રુઘ્ન જી;
અવધપુરીની પ્રજા સંગાથે, ગુરુ માતા પરિજન જી. ૫
ચૌદ સહસ્ર હસ્તી પર વાજે, નોબત અતિ ઘનઘોર જી;
વળી ધજાપતાકા નેજા ઝળકે, અન્ય વાજિંત્રનો શોર જી. ૬
તે આવતું જોઈને રઘુવર ઊઠ્યા, સભા સહિત નિરધાર જી;
શત્રુઘ્ન સાષ્ટાંગ કરતા, આવી પડ્યા તેણીવાર જી. ૭
પ્રણતપાહિ કહી સત્વર મૂક્યું, રઘુપતિ ચરણે શીશ જી;
શત્રુસૂદનને ઉઠાડીને, ભેટ્યા શ્રીજુગદીશ જી. ૮
પછે સુમંતને સીતાપતિ મળિયા, બંધવ જેવો જાણી જી;
લક્ષ્મણને બંન્યો જણ મળિયા, આનંદ ઉરમાં આણી જી. ૯
ત્યારે સુમંત ને રિપુદમને મૂક્યું, સીતાચરણે શીશ જી;
અક્ષય મંગળદાયક સતીએ, દીધી ઘણી આશિષ જી. ૧૦
અષ્ટ જૂથપતિ તેને મળિયા, વિભીષણ આદે સર્વે જી;
ભાવ જોઈ બંધુ મંત્રીનો, મૂક્યો સર્વે ગર્વ જી. ૧૧
એટલે આવ્યા બ્રહ્મનંદન મુનિ, બ્રહ્મવેત્તા નિરધાર જી;
શાંતિ-ક્ષમાના પર્વત જેવા, ગુરુ વસિષ્ઠ ઉદાર જી. ૧૨
રથથી ઊતર્યા રામને દેખી, રોમાંચિત જળ લોચન જી;
ગુરુને જોઈને ધાયા રઘુપતિ, નમિયા પદ પાવન જી. ૧૩
જુગ ચરણ ગ્રહી સાષ્ટાંગ કર્યા, અષ્ટ ભાવે જુગદાધાર જી;
ત્યારે હસ્ત ગ્રહી ઉઠાડ્યા રામને, લીધા હૃદય મોઝાર જી. ૧૪
જેમ વાચસ્પતિને ઇંદ્ર મળે, એમ મળ્યા વસિષ્ઠને રામ જી;
ત્યારે ગદ્‌ગદ કંઠે વાણી બોલ્યા, બ્રહ્મતનય તે ઠામ જી. ૧૫
હે જગતવંદ્ય રઘુવીર તમારું, દુર્લભ છે દર્શન જી;
પુરાણ પુરુષોત્તમ જગદાત્મા, સંકટ દુઃખમોચન જી. ૧૬
રાવણકુળ હણી દેવ મુકાવ્યા, એ કર્યું રૂડું કાજ જી;
ત્યારે રામ કહે એ તમારી કૃપાનું, મહિમાબળ મહારાજ જી. ૧૭
ગુરુભક્તને સુર મુનિ વંદે, શિવ બ્રહ્મા ને શેષ જી;
રોગ કાળ ભયથી મુકાવે, ગુરુકૃપા હોય લેશ જી. ૧૮

ત્યારે સીતાજી ને લક્ષ્મણ આદિ, લાગ્યાં ગુરુને પાય જી;
સીતાને મસ્તક કર મૂકીને, બોલ્યા ત્યાં મુનિરાય જી. ૧૯
હે ગંગે, જગદંબે પાવની, તમો રામની કીર્તિ વિસ્તારી જી;
તું પ્રણવરૂપિણી વિદેહશક્તિ, બ્રહ્માંડ રચનાકારી જી. ૨૦
અનંત કલ્યાણ સૌભાગ્ય તમને, હો સદા રામપદ પ્રીત જી;
પછે લક્ષ્મણ ને વિભીષણને મળિયા, સુગ્રીવને કપિ સહિત જી. ૨૧
એટલે સર્વે માતા આવી, બેઠી સુખ આસન જી;
વેત્રધાર આગળ દોડે છે, અનેક દાસી જન જી. ૨૨
ઊર્મિલા માલ્યવી શ્રુતકીર્તિ વધૂ, આવ્યાં તેણીવાર જી;
સુમંતે સૂચના કરી તે વેળા, ધાયા જુગદાધાર જી. ૨૩
ત્યારે પાલખીઓ ભૂમિ પર મૂકી, પડદા કીધા દૂર જી;
એટલે દીઠા રામ આવતા, માત ઊધરક્યું ઉર જી. ૨૪
ચતુરશિરોમણિ રઘુપતિ પ્રથમે, નમ્યા કેકઈને પાય જી;
ગદ્ગદ થઈને આશિષ દીધી, મન પામી લજ્જાય જી. ૨૫
પછી સુમિત્રાને મળી આવ્યા, કૌશલ્યા પાસે રામ જી;
સાષ્ટાંગ કરી ચરણે શિર મૂક્યું, પોતે પૂરણકામ જી. ૨૬
રામને ઉઠાડ્યા થઈ ગદ્ગદ, બેસાડ્યા ઉછંગ જી;
નિજ અશ્રુએ કરી કૌશલ્યા, શિર સીંચ્યું શ્રીરંગ જી. ૨૭
જેમ વચ્છને ધેનુ વહાલ કરે, એમ જનની થયાં દ્રવિત જી;
વારંવાર મુખ જુએ રામનું, માત પ્રસન્ન અતિ ચિત્ત જી. ૨૮
હે રાજહંસ મારા રામ સુકોમળ, મૂકી અવધ સરોવરમાન જી;
કંટકવનમાં વરસ ચતુર્દશ, દુઃખ વેઠ્યું ગુણવાન જી. ૨૯
મારા રામચંદ્રને આવર્તન કીધો, વનરૂપી જે રાહુ જી;
હાવે શુદ્ધ મંડલ થયું પામ્યાં, તમ દર્શન અવગાહ જી. ૩૦
વરસ ચતુર્દશની હતી રજની, અવધપુરી મોઝાર જી;
તે આજ ઉદય થયો દિનમણિ, ફૂલ્યાં પુરજન કમળ અપાર જી. ૩૧
વિયોગ-વાયુએ દૂર કર્યો, નવરંગ મેઘ રઘુવીર જી;
ત્યારે રૂપ થયા કરશણ પ્રાણ અમારા, સુકાયાં ક્ષેત્ર-શરીર જી. ૩૨

તે સંજોગ જળની વૃષ્ટિએ કરીને, પુષ્ટ થયાં અભિરામ જી;
આજ અવધિમૃતકમાં પ્રાણ પ્રવેશ્યા, ચૈતન્ય પૂરણકામ જી. ૩૩
વિયોગ અગસ્ત્યે શોષણ કીધો, અવધિ–સાગર ભોગ જી;
તરફડતાં'તાં મીન સકળ જન, પામ્યાં જળસંજોગ જી. ૩૪
એમ ઘણાં વચન કહીને સંતોષ્યાં, માતા મન સુખ પામ્યાં જી;
પછે લક્ષ્મણ સીતાએ સર્વે માતાને, આવી ત્યાં શિર નામ્યાં જી. ૩૫
ત્યારે મળવાનો મનોરથ પુરજનને, જાણી ઊઠ્યા રામ જી;
પછે જનકસુતાને હૃદયે ચાંપ્યાં, માતાએ તે ઠામ જી ૩૬
લક્ષ્મણને શિર ભુજ મૂકીને, દીધા આશીર્વાદ જી;
ઉછંગમાં બેસાડ્યાં માતે, વૈદેહી આહ્લાદ જી. ૩૭
અરે બાપ કુળદીપક સાધવી, સતીશિરોમણિ સાર જી;
વરસ ચતુર્દશ વનમાં વસીને, વેઠ્યું દુઃખ અપાર જી. ૩૮
ત્રણ ભગિનીઓને ત્યાં મળિયાં, ઊલટ અંગ ન માય જી;
મુનિપત્નીઓ સહુને સીતા, તત્ક્ષણ લાગ્યાં પાય જી. ૩૯
વિપ્ર સકળને મળ્યા પ્રેમશું, ભેટ્યા શ્રીરઘુવીર જી;
ફરી વંદના ચરણે લાગ્યા, ધરમધોરીંધર ધીર જી. ૪૦
પછે કાતક એક કર્યું કરુણાનિધિ, સુણો શ્રોતા બુધવાન જી;
અનેક રૂપ ધરીને સહુને, ભેટ્યા શ્રીભગવાન જી. ૪૧
જેટલા પુરજન પરિજન આદે, તેટલાં ધરિયાં રૂપ જી;
યથાયોગ્ય જેને ઘટે જેવું, મળ્યા એમ રવિકુળ ભૂપ જી. ૪૨
જેને મળે તે એમ જ જાણે, મુજ ઉપર ઘણો પ્રેમ જી;
એમ શ્રીરઘુપતિને મળીને સર્વે, પામ્યાં મંગળક્ષેમ જી. ૪૩
એવી અદ્ભુત લીલા લક્ષ્મીવરની, સુરનર મુનિ મોહ પામે જી;
શ્રવણ કરે જે નર ને નારી, દુકૃત દુઃખ સહુ વામે જી. ૪૪

વલણ

વામે દુકૃત દુઃખ સકળ સુણી, પામે પદારથ ચાર રે;
કહે દાસ ગિરિધર એવે સમે, આવ્યા ભૂપ જનક તેણીવાર રે. ૪૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण
सह अयोध्यापुरवासिनां समागमो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

રાગ સામેરી

અનિ હાં રે આવ્યા જનકનૃપ તેણીવાર,
ચતુરંગ સેન્યા સહિત પરિવાર;
અનિ હાં રે રામલક્ષ્મણને મળિયા વિદેહ,
જોઈ જાનકીને ઊપન્યો મન સ્નેહ. ૧

ઢાળ

સ્નેહ ઊપન્યો વિદેહ નૃપને, જોઈ સીતા–રઘુવીરને;
સુનયનાને મળ્યાં સીતા, નેત્ર રોકી નીરને. ૨
સુમંત ને શત્રુઘ્નને ત્યાં, સેવકને હલકારિયા;
જે આવ્યા તે સરવને, સનમાન કરી ઉતારિયા. ૩
જે પદ્મ શોડષ રાજદળ વળી, પુર પ્રજા છે અતિ ઘણી;
સહુ કપિ મર્કટ રીંછને વળી, સેન્યા જે વિભીષણ તણી. ૪
વળી સરવ દેશના રાય આવ્યા, મળવા શ્રીરઘુનાથને;
તે સૈન્યસંખ્યા શી કહું, કર ભાર લેઈ નિજ હાથને. ૫
અનેક મુનિવર મળ્યા આવી, ગાંધર્વ ચારણ અપસરા;
ભાટબંદી કીર્તિ બોલે, ભાનુકુળ જશ ગુણભર્યા. ૬
વાજે અષ્ટાદશ ક્ષોયણી, વાજિંત્ર તે સહુનાં મળી;
સેન્યા તણી સંખ્યા ન થાયે, કવિએ નવ જાયે કળી. ૭
લક્ષાનુલક્ષ વિશાળ ડેહેરા, જરી તણા નિરધાર;
ઉપવનમાં ઊભા કરાવ્યા, સુમંતે તેણીવાર. ૮
માંહે સ્થંભ રત્ન જડાવ છે, વળી ઝાલર મુક્તાફળ તણી;
શિર શિખર કંચન તણાં ઝળકે, જે મધ્યે જડિયા મણિ. ૯
...ી તણા સહુ રાયને, તે શિબિર માંહે ઉતારિયા;
...ી જથાજોગે મુનિ સહુ તે, શિબિરમાંહે પધારિયા. ૧૦
...જ સૈન્યથું જનકે પોતાનું, શિબિર ત્યાં જુદું કર્યું;
એમ હળીમળી રઘુવીરને, સંતોષ પામી સહુ ર્યું. ૧૧

સહુ શિબિર મધ્યે રામનું છે, વિશાળ અતિ ઊંચું ઘણું;
જ્યમ પર્વત મધ્યે મેરુ શોભે, તેજ અદ્દકું તે તણું. ૧૨
ત્યાં ગુરુ બંધુ માત સાથે, રહ્યા શ્રીરઘુનાથ;
માંહે અંતરગૃહમાં રાજતી, કુળવધૂ ચારે સાથ. ૧૩
જ્યમ શાન્તિ પાસે ક્ષમા રહે, એમ શ્રીકૌશલ્યા પાસ;
બારણે મંડપ સભા મધ્યે, બેઠા શ્રીઅવિનાશ. ૧૪
ત્યાં જનક આદે અનેક નૃપતિ, સુગ્રીવ આદે કપીંદ્ર;
વળી વિશ્રવાનો પુત્ર વિભીષણ, પુણ્ય પંડિત ઇંદ્ર. ૧૫
ત્યાંહાં વિરાજે મુનિ સકળ, ઘણા શિષ્ય સાથે લાવિયા;
અષ્ટાંગ યોગ સમાધિ આદે, કરમ મૂકી આવિયા. ૧૬
એમ નંદીગ્રામ સમીપ વનમાં, મળ્યો સર્વે સાથ;
સભા સહિત વસ્ત્રમંડપમાં, વિરાજે રઘુનાથ. ૧૭
સુમંત શત્રુઘ્ન કરે છે, સરવની સંભાળ;
સહુને શિબિરમાં ઉતાર્યા તે, વિપ્ર ને ભૂપાળ. ૧૮
સુમંતે સેવક સોંપિયા, જે સેવા માંહે પ્રવીણ;
વૈભોગ જોઈ રઘુકુળ તણો, સુરભોગ પામ્યો ક્ષીણ. ૧૯
સહુ સાથમાં રઘુનાથશું, ગુરુ વસિષ્ઠ બોલ્યા ત્યાંહે;
મંગળસ્નાન કર્યા વિના, પ્રવેશાય નહિ પુરમાંહે. ૨૦
એવાં ગુરુવાયક સુણી ઊઠ્યા, ભરત શત્રુઘ્ન;
જટા ઉકેલી રામ લક્ષ્મણ તણી, નિર્મળ મન. ૨૧
પછે સુગંધી બહુ ભાતની, તે કરી મરદન અંગ;
તે કેશ ચોળી કર્યા નિરમળ, ઉષ્ણ જળને સંગ. ૨૨
મજ્જન કરાવી અંગ ચંદન, ચરચિયાં તેણીવાર;
પછે સુમંતે પહેરાવિયાં, નૌતમ પટ અલંકાર. ૨૩
તે ધર્યા અંગે રામલક્ષ્મણ, શોભાનો નહિ પાર;
જોઈ રૂપ લાજે મીનકેતન, રસિક રાજકુમાર. ૨૪
ભરતને આપી હતી રામે, પાદુકા નિજ જેહ;
વરસ ચતુર્દશ થયાં બાંધી, જટા મધ્યે તેહ. ૨૫

તે સ્વહસ્તે છોડી જટા, ઉકેલી જુગજીવન;
પછી સ્નાન કરાવ્યું ભરત સહિત, સુમંત શત્રુઘ્ન. ૨૬
ત્યારે સીતાને સાસુએ ત્યાં, નવડાવિયાં નિરધાર;
નૌતમ ચોળી ચીર અંગે, ધરાવ્યા શણગાર. ૨૭
કોટિક ચરુ કંચન ભરી, જળ ઉષ્ણ મૂકયાં ત્યાંહે;
નવરાવિયા સહુ રાય-ઋષિને, હરખિયા મન માંહે. ૨૮
સહુ મુનિ તણી પૂજા રચી, કર્યાં દાન શ્રીરઘુનાથ;
એવે સમય થયો ભોજન તણો, ત્યારે ઊઠિયા સહુ સાથ. ૨૯
કોટાન કોટી પાટલા, રૂપા તણા તે હાર;
તે વસ્ત્રમંડપમાં નખાવ્યા, બેસવા તેણીવાર. ૩૦
મુનિ ભૂપ રાક્ષસ કપિ મળ્યા, કરી એક પંક્તિ ધીર;
તે સરવને લેઈ ભોજન કરવા, બેઠા શ્રીરઘુવીર. ૩૧
અંતરગૃહમાં સ્ત્રીઓ સર્વે, માતા આદે જેહ;
મુનિપત્નીઓને સંગ લેઈ બેઠાં, ભોજન કરવા તેહ. ૩૨
કોટિક થાળો કનકની, મણિ જડિત્ર નાનારંગ;
જળપાત્ર જાંબુનદ તણાં, વારિ સુગંધી સંગ. ૩૩
પકવાન્ન નાના ભાતનાં, ખટરસ વિંજન સ્વાદ;
ભોજન ચાર પ્રકારનાં, ઘૃત શર્કરા પય આદ. ૩૪
તે આરોગીને સરવ ઊઠ્યા, થયા તૃપ્ત જન;
જોઈ વૈભવ લાજે લોકપતિ, ઉપમા ન બીજી અન્ય. ૩૫
પછી પાનબીડાં આપિયાં, ગુણ ત્રયોદશ સંજુક્ત;
આરોગતાં જન સકળ, વ્યાધિ થકી થાયે મુક્ત. ૩૬
તે સમે જુદી રસોઈ કરાવી, જનક ભૂપે ત્યાંહે;
સહુ સાથશું ભોજન કર્યું, પોતાના ડેરામાંહે. ૩૭
આનંદમાં એમ ત્રેણ દિવસ, રહ્યા નંદીગ્રામ;
પછી સુમુહૂરત આપ્યું ગુરુ, પુર પ્રવેશ્યાનું રામ. ૩૮
તે સમે ગુરુઆજ્ઞા થકી, ઊઠિયા શ્રીરઘુવીર;
બંધુ સહિત રથમાંહે બેઠા, રાવણરિપુ રણધીર. ૩૯

યોગ પુષ્પાકર સુભગ તિથિ, ગ્રહવાર પૂરણકામ;
શ્રીરામચંદ્રને ચંદ્ર દશમો, સુમુહૂરત અભિરામ. ૪૦
તત્પર થયા સહુ ભૂપતિ, મુનિ સહિત બેઠા યાન;
સુગ્રીવાદિકને બેસાડ્યા, વાહન ઉપર ભગવાન. ૪૧
વધૂ સહિત બેઠાં માત શિબિકા, હરખ પામી મન;
અનેક રથમાં બેસાડી, મુનિપત્નીઓ પાવન. ૪૨
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, શોભા તણો નહિ પાર;
સહુ સાથશું રઘુનાથ આવ્યા, અવધપુર મોઝાર. ૪૩
રથમાં બિરાજે રામલક્ષ્મણ, ધર્યું છત્ર મારુતતન;
બે પાસ રહી ચમ્મર કરે, ભરત ને શત્રુઘ્ન. ૪૪
દુંદુભિ વાજે દેવનાં, પુષ્પની વૃષ્ટિ થાય;
ઘણું અવધપુર શણગારિયું, શી વરણવું શોભાય? ૪૫

વલણ

શી વરણવું શોભા અવધપુરની, જ્યારે પ્રવેશ્યા જુગદાધાર રે;
દેવરાજપુર રસપતિપુરથી, અધિક રચના સાર રે. ૪૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण
मंगलस्नानकरणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો

રાગ સોરઠ—ગરબાની દેશી

અવધપુરીની શોભા તે હું શી કહું જો,
સપ્તપુરીમાં પ્રથમે જેનું નામ જો;
હતી તેથી શોભા શતગણી ત્યારે થઈ જો,
જ્યારે પ્રવેશ્યા સુખસિંધુ શ્રીરામ જો. અવધ૦ ૧
સકળ રાજઋષિ વાનર તે રચના જુએ જો,
ચકિત થઈને નીરખે ચારે પાસ જો;
પુરની બાહેર વાટિકા વન રળિયામણાં જો,
સઘન સફળ તરુ ફૂલ્યાં ફૂલ સુવાસ જો. અવધ૦ ૨

ગગનચુંબિત ઊંચાં, લતાઓ ભૂમિ લળી જો,
શીતળ છાયા રવિકિરણ નાં દેખાય જો;
તેમાં ક્રીડા કરે છે મૃગ કસ્તૂરિયા જો,
લલિત વિહંગના શબ્દ સોહાગી થાય જો. અવધ૦ ૩
માન સરોવર જેવાં સર ઘણાં શોભતાં જો,
પાછળ બાંધી સ્ફટિકમણિની પાળ જો;
મણિ સોપાન કમળ ફૂલ્યાં પચરંગનાં જો,
ખટપદ ગુંજે ક્રીડે ક્રીર મરાળ જો. અવધ૦ ૪
એવી રચના જોતા રાજમારગ સહુ આવતા જો,
સરયૂને કર્યા શ્રીરામે નમસ્કાર જો;
પછે પુરમાં પ્રવેશ્યા પુરુષોત્તમ આનંદશું જો,
વાજિંત્ર વાજે થાયે જય ધુનિકાર જો. અવધ૦ ૫
પુરનો દુર્ગ ઊંચો કરી શેષ ફણાકૃતિ જો,
બુરજ દીરઘ દરવાજે વજ્રકમાડ જો;
કોટની ઉપર વૃક્ષ વિશાળ વિરાજતાં જો,
વડ જાંબુ ને અશોક આંબા ઝાડ જો. અવધ૦ ૬
ચોવીસ ચોજન અવધપુરીનો વિસ્તાર છે જો,
તેમાં શોભે ચોસક મોટાં બજાર જો;
તેની મધ્યે રાજમારગ અતિ મોકળો જો,
પંકરહિત સુંદર. શેરી સકુમાર જો. અવધ૦ ૭
સકળ દેશની વસ્તુ ભરી છે બજારમાં જો,
ધનદ જેવા ત્યાં વણિક બેઠા છે અનેક જો;
ઊંચાં મંદિર છજાં ઝરૂખા અટારીઓ જો,
કનકમણિમય ઝળકે તેજ વિવેક જો. અવધ૦ ૮
ઘેરઘેર કંચન કળશ તોરણ મોતી તણાં જો,
ધ્વજાપતાકા પવિત્ર મંગળ ઉપચાર જો;
અષ્ટમાસિદ્ધ નવે નિધિ વાસ કરી રહી જો,
સમાન બુદ્ધિ છે સર્વે નરનાર જો. અવધ૦ ૯

સર્વે પુણ્યમારગમાં સ્વધર્મ પાળતા જો,
કોને ન પીડે દરિદ્ર દુઃખ ને રોગ જો;
શોક વિયોગ ઈર્ષ્યા મદ કોને નહિ જો,
સ્વર્ગતુલ્ય ભોગવતાં સર્વે ભોગ જો. અવધ૦ ૧૦
પાપી તસ્કર કપટી કે પુરમાં નથી જો,
ચારે વર્ણ સ્વધર્મને પંથ પળાય જો;
દંડ જતી કર પુષ્પને બંધન જાણજ્યો જો,
નર એકપત્ની ત્રિયા સહુ પતિવ્રતાય જો. અવધ૦ ૧૧
જ્યારે અભ્યાગત નવ આવે પોતાને આંગણે જો,
ત્યારે ઘરમાં ભોજન ન કરે કોય જો;
એવાં પુણ્યપરાયણ નરનારી વ્રત આચરે જો,
ઘેર ઘેર હરિકથા હરિમંદિર હોય જો. અવધ૦ ૧૨
ત્રિકાલ ધેનુ દુઝે માગ્યા મેહ ઝરે જો,
વેદાધ્યયન કરે વાડવ રૂડી પેર જો;
વિપ્રને ઘેર અગ્નિહોત્રના કુંડ છે જો,
યાચના કરવા નવ જાય કોને ઘેર જો. અવધ૦ ૧૩
શાસ્ત્રની ચર્ચા કરતા સહુ પંડિત મળી જો,
ન્યાય મીમાંસા પાતંજલ સાંખ્ય વેદાંત જો;
વ્યાકરણ આદે આત્મસ્વરૂપ નિશ્ચે કરે જો,
તત્ત્વ વિચારે ટાળે મનની ભ્રાંત જો. અવધ૦ ૧૪
એવા પુરમાં પ્રવેશ્યા શ્રીરઘુનાથજી જો,
નરનારીને હર્ષએ હરખ ન માય જો;
ઓચિંતો આનંદનો સાગર ઊલટ્યો જો,
ગિરિધારી પ્રભુને જોવા સહુ જાય જો. અવધ૦ ૧૫

વલણ

સહુ જોવા ઊભાં રઘુવીરને, તે મૂકી ઘરનાં કામ રે;
જેનો જેવો ભાવ છે તેવાં, દરશન આપતા રામ રે. ૧૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे अयोध्यापुरशोभावर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮મો

રાગ ધોળની દેશી

સાહેલી રે આનંદ અતિ ઘણો,
આજ પધાર્યા રે અયોધ્યા માંહે રામ;
મંગળ દિન આજ સોહામણો,
થયાં સહુ જન રે મન પૂરણકામ;
સાહેલી રે આનંદ અતિ ઘણો. ૧

પૂજાસામગ્રી લેઈને હાથમાં,
ઊભી કોટિક રે સુંદર નગરની નાર;
વધાવે છે શ્રીરઘુનાથને,
થાળ મોતીની રે માંહે પુષ્પ અપાર. સાહેલી રે૦ ૨

હરખી નરખીને લેતી ઓવારણાં,
દેતી આશિષ રે જીવો ક્રોડ વરીશ;
લોચન સફળ કરે પોતા તણાં,
માને ત્રૂઠ્યાં રે આજ ઉમિયા ને ઈશ. સાહેલી રે૦ ૩

પૂજા કરીને ઉતારે રે આરતી,
ભારતી ભણે રે રૂડાં મંગળ ગીત;
સહુ ત્રિયા તનમન વારતી,
ઠારતી નેત્ર રે ઊગ્યો અવધઆદિત્ય. સાહેલી રે૦ ૪

છે રે અવધીસરોવર શોભતું,
તેમાં કુમુદિની રે સહુ નારી અશેષ;
તે પ્રફુલ્લિત થઈ મન લોભતું,
જ્યારે ઊગ્યો રે રામચંદ્ર નિશેશ. સાહેલી રે૦ ૫

ધૂમે ધૂપ મંદિરને રે જાળિયે,
ગોખે દીવા રે ઘૃતના કર્યા સાર;
ચઢી લલના જુએ છે માળિયે,
જોતાં નીરખે રે કૌશલ્ય રાજકુમાર. સાહેલી રે૦ ૬

પૂર્યા સાથિયા ચોક મોતી તણા,
બાંધ્યાં તોરણ રે હાથા કુમકુમ દ્વાર;
વેર્યાં ચંપા ફૂલ શેરી ઘણાં,
ચુવા ચંદન રે છાંટ્યાં અત્તર અપાર. સાહેલી રે૦ ૭
વાજે વાજિંત્ર નાના પ્રકારનાં,
નાચે અપસરા રે આગળ ગુણીજન ગાય;
ચાલે જૂથ બહુ છડીદારનાં,
મુખે બોલતા રે મહારાજાને ખમાય. સાહેલી રે૦ ૮
શોભે સીતા સાસુના સાથમાં,
શ્રુતકીર્તિ રે માલ્યવી ઊર્મિલાય;
સદા જેનાં ચિત્ત નિજ નાથમાં,
સહુની મધ્યે રે રાજે જનકસુતાય. સાહેલી રે૦ ૯
જે છે જક્તજનુની કૃપાવતી,
આદિ માયા રે ઇન્દિરા મહાભાગ;
તેને પુરનારી વધાવતી,
દેતી આશિષ રે રહેજો અચળ સૌભાગ્ય. સાહેલી રે૦ ૧૦
નભ દુંદુભિ વાજે અમર તણાં,
પુષ્પવૃષ્ટિ રે ક્ષણ ક્ષણ માંહે થાય;
એવાં સુખ આપતા અતિ ઘણાં,
રાજદ્વારે રે આવ્યા શ્રીરઘુરાય. સાહેલી રે૦ ૧૧
રથ હાથી ઘોડા શિબિકા ઘણી,
ત્યાં પદાતિનો રે નવ આવે પાર;
શોભે છે સેન્યા ચતુરંગિણી,
વાજે ઘૂઘરા રે ગજ ઘંટા અપાર. સાહેલી રે૦ ૧૨
થાય છત્ર ચામર ને વીંજણા,
દવજા નેજા રે ઝળકે જાણે વીજ;
શાંતિ ભણે વિપ્ર અતિ ઘણા,
જાણે ઊગ્યું રે આજ આનંદ બીજ. સાહેલી રે૦ ૧૩

જી રે આનંદસિંધુ ઊછળ્યો,
જોઈ રઘુપતિ રે પૂરણચંદ્ર પ્રકાશ;
વિજોગ આતપ સહુનો ટળ્યો,
બલિહારી રે જાયે ગિરિધરદાસ. સાહેલી રે૦ ૧૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण पुरप्रवेशमहोत्सवो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

રઘુપતિ આવ્યા ગોપુરદ્વાર જી, તેની શોભા દીસે અપાર જી;
ત્યાં છે મૂર્તિ સરસ્વતી ને ગણેશજી, પોતે કરી પૂજા તેની પરમેશજી.

ઢાળ

કરી પ્રથમ પૂજા વિનાયકની, ગોપુર કેરે દ્વાર;
પછે પ્રવેશ્યા સિંધ પોળમાં, દશરથ રાજકુમાર. ૨
જ્યમ પ્રવેશે પરમેષ્ઠિના, મુખ વિષે ચારે વેદ;
વળી વૃત્રાસુરને મારીને, શચિરમણ આવે અભેદ. ૩
એમ અસુર કુળસંહાર કરીને, પુરમાં પ્રવેશ્યા રામ;
રાજદ્વારે અંતરગૃહમાં, આવ્યા પૂરણકામ. ૪
માતાએ ઉતારી આરતી, વધાવ્યા ભરી મોતીથાળ;
પધરાવિયા શુભ આસને, રઘુપતિ દીનદયાળ. ૫
પછે સુમંતે સન્માન કરીને, ઉતાર્યા સહુ રાય;
યથાયોગ નિવાસ આપ્યા, સુખી સહુ જન થાય. ૬
વળી વિભીષણ સુગ્રીવને, કપિ સહિત આપ્યો વાસ;
સ્થળ સુંદર ઉતાર્યા મુનિ, સેવા કરવા સોંપ્યા દાસ. ૭
વધૂ સહિત માતા મંદિરમાં, પામતાં બ્રહ્માનંદ;
ક્ષણે ક્ષણે નીરખતાં હરખી, રઘુપતિ મુખચંદ. ૮
તે સમે ગુરુએ વિનવ્યા, કહી મધુર વચન અપાર;
મહારાજ, રાજ તમારું હાવે, કરો અંગીકાર. ૯

રઘુનાથ કહે મહારાજ જે, આજ્ઞા કરો આ દીશ;
હું સદા સેવક તમારો તે, લેઈ ચઢાવું શીશ. ૧૦
આજ્ઞા કરી ગુરુએ પછે, સુમંતને તેણીવાર;
સાહિત્ય સરવે મેળવ્યું જે, રાજનો ઉપચાર. ૧૧
શ્વેત છત્ર ને શ્વેત ચામર, શ્વેત ગજ તોખાર;
સપ્ત પલ્લવ પંચ મૃત્તિકા, ચાર સમુદ્રનું વાર. ૧૨
દિવ્ય સિંહાસન કનક મણિમય, જડિત્ર નૌતમ જેહ;
મહા દીપ્તમાન સભા વિષે, લાવીને મૂક્યું તેહ. ૧૩
તે સભામાં સહુ ભૂપતિ મુનિ, મા'નુભાવ મહંત;
શિવ બ્રહ્મા સુરપતિ આદે, આવ્યા દેવ અનંત. ૧૪
ત્યાં રઘુપતિનો કર ગ્રહી, ગુરુ વસિષ્ઠે તેણીવાર;
તે સિંહાસન પધરાવિયા, શુભ લગ્નમાં નિરધાર. ૧૫
વામ ભાગે જાનકીને, બેસાડ્યાં નિરવાણ;
નૌતમ પટ અલંકાર અંગે, પહેર્યાં પરમ સુજાણ ૧૬
પછે વેદમંત્રે કર્યો વિપ્રે, રામને અભિષેક;
સ્વસ્તિવાચન બોલતા, આશિષવચન અનેક. ૧૭
પ્રથમ તિલક કર્યું વસિષ્ઠે, દીધો આશીર્વાદ;
તે સમે જયધ્વનિ પુષ્પવૃષ્ટિ, થાય દુંદુભિનાદ. ૧૮
પછી સકળ રાયે કર્યાં, કુમકુમ તિલક તેણીવાર;
લેલાટ અક્ષત ચોઢિયા, રઘુવીરને નિરધાર. ૧૯
સહુ ભૂપતિ લાવ્યા હતા જે, ભેટ નાના ભાત;
શ્રીરામને તે કરી અરપણ, નમ્યા નૃપ સાક્ષાત. ૨૦
પુરના સકળ વહેવારિયા, શ્રીમંત મોટા જેહ;
તેણે ભાવે કરીને ભેટ મૂકી, રામ આગળ તેહ. ૨૧
અપ્સરા નાચે ગાય ગાંધર્વ, વાજે બહુ વાજિંત્ર;
નારદમુનિ વેણા વજાડે, ગાય રામચરિત્ર. ૨૨
તે સમે હરખ્યા ભરતજી, કોડિયો ધનભંડાર;
આપિયાં જાચક વિપ્રને, બહુવિધિ દાન અપાર. ૨૩

સકળ સભા સુણતાં તદા, વિનવિયા એમ રામ;
વેદ સ્તુતિ કરીને ગયા, જ્યાંહાં બ્રહ્મ નિજ ધામ. ૨
અહિપુર નરપુર અમરપુર, ઊમગ્યો સકળ સમાજ;
સરવ લોક સુખિયા થયા, જ્યારે રઘુપતિ બેઠા રાજ. ૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामचद्रस्य वेदकृतास्तुतिर्नाम दशमोऽध्याय. ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

આજ રઘુવર બેઠા રાજ, મંગળ સોહલો;
પામ્યો આનંદ સકળ સમાજ, મંગળ સોહલો. (ટેક)
મોક્ષદાયની પુરી અયોધ્યા, ફૂલી કનકને ફૂલ;
રામરાજ સુખદાયક સહુને, નહિ અન્ય એ સમતુલ્ય. મં૦ ૧
પામ્યો ઉદય જ્યારે રઘુકુળદિનમણિ, અભય થયા સહુ લોક;
ટળી વિયોગ ઘોરતમ રજની, જનમન કોક વિશોક. મં૦ ૨
ખળ તસ્કર જે દુષ્ટ અભિમાની, તે ઉલૂક થયા છે અંધ;
સંજોગ સરોજ ફૂલ્યાં તવ છૂટ્યા, સજન મધુકરના બંધ. મં૦ ૩
સીતારામ રત્નસિંહાસન, રાજે અદ્ભુત જોડી;
આભૂષણ અંબરની ઉપમા, જે કહીએ તે થોડી. મં૦ ૪
શ્રીઘનશ્યામ દામની જાણે, રવિબિંબ પર રાજે;
કોટિ કામ વારુ છબી ઉપર, રૂપ જોઈ રતિ લાજે. મં૦ ૫
મણિમય મુગટ કુંડળ મકરાકૃત, ચલકે ચપલ નવીન;
જ્યમ ઘનઘટા ઉપર રવિ ઉદે થયો, સુધા સરોવર મીન. મં૦ ૬
..ીતિલક કપોલ અસિત કચ, નાસિકા ચિબુક સુદેશ;
.. રંગ રસ અયન નયન યુગ, વંક ભ્રકુટી ધનુવેષ. મં૦ ૭
અધરબિંબ દ્વિજ પદીક પંક્તિ માનું, વિદ્યુ રશ્મિ ચળકાર;
કંબુ કંઠ ત્રિવલી વૈજયંતી, મુક્તા કનકમણિ હાર. મં૦ ૮

વિશાળ હૃદય સ્કંધ પુષ્ટ અતિ, ભુજ આજાનુ સકુમાર;
કડાં સાંકળાં અંગદ મુદ્રિકા, નખમણિ ચંદ્રાકાર. મં૦ ૯
ઉદર ઉદાર ત્રિરેખ રોમાવળી, કટી કિંકણી રમણીય;
નાભિ ગંભીર શુચિ કુંડિકા રસકી, જાનું જંઘા કમનીય. મં૦ ૧૦
પદસરોજ પાવન નખ મણિગણ, કોટી તીરથનું ધામ;
શરણાગત સુરતરુ ફળદાયક, પાવન પૂરણકામ. મં૦ ૧૧
નખ શિખ શોભા રામ જાનકી, મનોહર મૂર્તિ અનુપ;
ગિરધર મનમંદિરમેં સદા બસો, જુગલ કિશોર સ્વરૂપ. મં૦ ૧૨

દોહા

રતનસિંહાસન રઘુપતિ, રાજે જુગદાધાર;
સુરપુર નરપુર નાગપુર, વરત્યો જયજયકાર. ૧૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सीतारामयोः शोभावर्णन नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો

રાગ સોરઠ

જ્યારે રાજ બેઠા રઘુપતિ, ત્યારે વરત્યો જયજયકાર રે;
વળી જાચકને બહુ દાન આપ્યાં, તેનો કહેતાં ન આવે પાર રે. ૧
સહુ ભૂપ ભેટ કરી રહ્યા, પછે આવ્યા નગરના જન રે;
અધિકારી વેહેવારિયા, શ્રીમંત નિરમળ મન રે. ૨
મૂકી ભેટો નાના ભાતની, કર્યો રઘુપતિને જુહાર રે;
પછે પ્રસન્ન થઈ પ્રભુએ બેસાડ્યા, નિજ સભા મોઝાર રે. ૩
લક્ષ્મણજી ને ભરતજી, વળી શત્રુઘન ને સુમંત રે;
એ ચારેને પાસે બોલાવીને, બેસાડ્યા ભગવંત રે. ૪
સહુ સભાજન જોતાં તદા, કરી કૃપા શ્રીભગવાન રે;
અધિકાર આપ્યો તે સમે, તેને કર્યા મુખ્ય પ્રધાન રે. ૫
તમો ચારના મત પ્રમાણે હું, ચલાવીશ આ રાજ રે;
માટે તમો એ સંભાળજો, એમ બોલ્યા શ્રીમહારાજ રે. ૬

એવાં વચન સુણી સહુ સભા હરખી, બોલતા ધન્ય ધન્ય રે;
રામના ગુણ આચરણ લીલા, કહેતા અન્યોઅન્ય રે. ૭
તે સમે બહુ વાજિંત્ર વાજે, મંગળઉછવ થાય રે;
તરિયા તોરણ બાંધ્યાં ઘેરઘેર, માનુની મંગળ ગાય રે. ૮
તે સમે આપ્યાં દાન અતિ ઘણાં, જાચકને શ્રીરામ રે;
તે ભૂપતિ સરખા થયા, મન સકળ પૂરણ કામ રે. ૯
વળી માતાએ આપ્યાં ઘણાં, રથ અશ્વ ગૌ ભૂદાન રે;
મણિ કનક અંબર મુક્તાફળ, થયા દ્વિજ કુબેર સમાન રે. ૧૦
ખટદશ દિવસ લગી દાન અપાયાં, અધિક દિન દિન સાર રે;
એમ સોળ દિવસ સોહલો વરત્યો, અવધપુર મોઝાર રે. ૧૧
ભાવતાં ભોજન સરવેને, નૃપ કપિ સહિત પુરજન રે;
યાચક મુનિ સુર બ્રહ્મા શિવ, સંતોષ પામ્યા મન રે. ૧૨
પછી જથાજોગે સરવેને, શિરપાવ આપ્યા રામ રે;
તે આજ્ઞા પામી સ્તુતિ કરીને, ગયા નિજ નિજ ધામ રે. ૧૩
આદરે વળાવ્યા ભૂપને, તે ગયા નિજપુર માંહે રે;
સુગ્રીવ વિભીષણ આદ કપિ, રઘુપતિએ રાખ્યા ત્યાંહે રે. ૧૪
એક પંક્તિએ સહુ કરે ભોજન, નવીન વિવિધ પ્રકાર રે;
સરવને પીરસે જાનકી જે, જગતજનુની સાર રે. ૧૫
આનંદમાં દિન જાય સહુના, સેવંતા અવિનાશ રે;
જાતાં ન જાણે દિવસ નિશા, એમ વીતી ગયા ખટ માસ રે. ૧૬
તે સરવ મનમાં જાણે એમ, સદા રહિયે અહાં સુખભેર રે;
રખે રામ આપણને કહે, જે જાઓ તમારે ઘેર રે. ૧૭
એમ પરસ્પર વાતો કરે, સુગ્રીવ વિભીષણ આદ રે;
તે સર્વ ભાવે રામને, સેવતા તજીને પ્રમાદ રે. ૧૮
એક સમે સમગ્ર સભા ભરીને, બેઠા શ્રીરઘુનાથ રે;
ત્યારે મધુર વચને બોલિયા, પ્રભુ સુગ્રીવ વિભીષણ સાથ રે. ૧૯
અરે કપિપતિ લંકાપતિ, મુજ વચન ધરજો મન રે;
મુજ અર્થે ઘર મૂક્યાં તમો, ને થયા છે બહુ દન રે. ૨૦

હાવે પધારો સરવને લેઈ, હે સખા ભક્ત સુજાણ રે;
તમો પરમ સ્નેહી માહરા, મુને વહાલા છો પ્રિય પ્રાણ રે. ૨૧
એવાં વચન સુણી રઘુવીરનાં, આવ્યાં નેત્ર આંસુ નીર રે;
તન રોમાંચિત ગદ્ગદ થયા, પછી બોલ્યા રાખી ધીર રે. ૨૨
હે નાથ! નહિ જઈએ અમો, તમ સેવા તજીને આજ રે;
નથી જાણતા અમો સ્વપ્નમાં, સંસાર ઘરનાં કાજ રે. ૨૩
તમ વિયોગે રહેવાય નહિ, શું કરીએ જઈને ત્યાંહ રે?
દરબાર કેરું કામ નીચું, કરીશું રહી આંહ રે. ૨૪
તમ સમાગમ દરશન થકી, નથી લાભ બીજો અન્ય રે?
સુખ સ્વર્ગ ને અપવર્ગ તેથી, અધિક તમ દરશન રે. ૨૫
તમ શરણ રહીને ચરણસેવા, કરીશું સુખભેર રે;
હે નાથ! હાવે કહેશો નહિ, અમને જવાનું ઘેર રે. ૨૬
ત્યારે રામ કહે તમને હું રાખું, સદા મારી પાસ રે;
પણ રહ્યાથી થાયે ઘણો, સહુ લોકમાં ઉપહાસ રે. ૨૭
કહેશે રામ અર્થે રાજ મૂકી, પક્ષ કરી બહુ પેર રે;
પણ અંતે ભિખારી થયા, નવ ગયા પાછા ઘેર રે. ૨૮
સંસાર સર્વે એમ કહે માટે, જુઓ વિચારી વીર રે;
મુજ ભક્તિ કરજો સદા ત્યાં રહી, રાખજો મન ધીર રે. ૨૯
હે પ્રાણવલ્લભ! નથી તમથી, વેગળો હું લગાર રે;
સદા સ્વતંતર વાસ કરી, રહ્યો તમ હૃદય મોઝાર રે. ૩૦
જેવા ભરત લક્ષ્મણ શત્રુઘ્ન, મુજ વીર વલ્લભ જાણ રે;
તેવા વિભીષણ સુગ્રીવ તમો મુને, વહાલા જીવનપ્રાણ રે. ૩૧
હું ઘણો બળિયો અજિત દુર્જય, બ્રહ્માંડનો અધિપત્ય રે;
પણ ભક્તને આધીન છું, સિદ્ધાંત એ મુજ સત્ય રે. ૩૨
એમ વિભીષણ સુગ્રીવશું, બોલિયા જુગદાધાર રે;
ઘણીવાર શિક્ષા જ્ઞાન ઉપદેશ કરીને, સમજાવિયા તેણીવાર રે. ૩૩
પછી નાનાવિધનાં વસ્ત્રભૂષણ, પહેરાવ્યાં નિરવાણ રે;
બે છત્ર બે સિંહાસન આપ્યાં, કનકમણિનાં જાણ રે. ૩૪

એમ સર્વ કપિને પ્રભુએ આપ્યાં, પટ આભૂષણ સાર રે;
એક અંજનીસુત વિના સહુને, પહેરાવ્યાં નિરધાર રે. ૩૫
ત્યારે સર્વે મનમાં વિચાર કરે છે, સહુને રામ અનુકૂળ રે;
પણ હનુમંત સામું કેમ નથી જોતા? નથી આપતા પટકુળ રે. ૩૬
ઉપકાર કર્યો એણે મેરુ જેવડો, કહેતાં ન આવે પાર રે;
કોઈ થકી નવ થાય એવું, કર્યું કામ પવનકુમાર રે. ૩૭
એવી આશંકા સૌના મન કેરી, જાણી પોતે રઘુવીર રે;
ત્યારે હનુમંતને પાસે બેસાડીને, બોલ્યા શ્રીરણધીર રે. ૩૮

વલણ

રણધીર કહે મારુતિ તું, અનન્ય ભક્ત મહાભાગ રે;
હું સદા રહ્યો તુજ રુદેમાં, પણ મુજ પાસે કંઈ માગ રે. ૩૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण सुग्रीवविभीषणादिनां आज्ञाकरणं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો

રાગ બિલાવલ

કહે રઘુપતિ સુણ મારુતતન,
તું મને વહાલો છે તન મન ધન;
માટે માગ્ય માગ્ય મનવાંચ્છિત આજ,
પૂરું તારા સકળ મનોરથ કાજ. ૧
ત્યારે કર જોડી બોલ્યા હનુમંત,
સુણીએ કરુણાસિંધુ ભગવંત;
જો પ્રસન્ન થયા મુને ત્રિભુવન ધણી,
તો આપો ભક્તિ તમ ચરણ જ તણી. ૨
અન્ય ઇચ્છા કશી મારે નથી,
સત્ય વચન કહું છું સરવથી;
એવું સુણી પ્રસન્ન થયા રઘુનાથ,
હનુમંતને શિર મૂકયો હાથ. ૩

ત્યારે જનકસુતાએ તેણીવાર,
આપ્યાં સહુને વસ્ત્ર અલંકાર;
સુગ્રીવ વિભીષણ આદે જેહ,
કપિ સહુને પહેરાવ્યાં તેહ. ૪
એક હતી અમૂલ્ય મણિની માળ,
તે હનુમંતને ઘાલી તત્કાળ;
સકળ પૃથ્વીની સમૃદ્ધિ અમૂલ્ય,
ના'વે તે માળા સમ તુલ્ય. ૫
તે પોતે કંઠે ઘાલી હનુમંત,
જઈ સભામાંથી બેઠા એકાંત;
દંતે કરીને ફોડતા મણિ ત્યાંહે,
જુએ શ્રીરામ છે એ મણિમાંહે? ૬
એમ સકળ મણિ ફોડ્યા જ્યારે,
હસીને સુગ્રીવ બોલ્યો તેણીવારે;
અરે હનુમંત, જણ્યો કપિનો સ્વભાવ,
નથી તમને સારાસારનો ભાવ. ૭
આવો દિવ્ય હાર કયમ નાખ્યો ત્રોડી?
અમૂલ્ય મણિ સહુ નાખ્યા ફોડી?
કર્યું ઘણું અવિવેકનું કામ,
જુએ સભા સકળ સાંનિધ્ય શ્રીરામ. ૮
કહે હનુમંત, સુણો કપિરાજ,
મેં અજ્ઞાને નથી કર્યું એ કાજ;
જોયું એમાં છે શ્રીઅવધબિહારી,
માટે ફોડ્યા મણિ મન એમ વિચારી. ૯
એમાં નવ દીઠા મારા પ્રાણઆધાર,
રામ વિના મિથ્યા શો પાષાણ ગળે ભાર?
ત્યારે સુગ્રીવ કહે, તમ રુદે હનુમંત,
ગુપ્ત રાખ્યા હશે શ્રીભગવંત. ૧૦

સુણી એવાં વચન મારુતિ તેણીવાર,
નખે નિજ હૃદય ચીર્યું નિરધાર;
તે સમે સર્વે દીઠા માંહે રામ,
સીતા સહિત પ્રભુ પૂરણકામ. ૧૧
રત્નસિંહાસન જુગલકિશોર,
રાજે છબી કોટી મદન ચિત્તચોર;
જેવા સભામાં બેઠા જુગદાધાર,
તેવા હનુમંત હૃદય મોઝાર. ૧૨
સકળ સભાએ દીઠા રઘુરાય,
રૂંએ રૂંએ રામનામ ધુનિ થાય;
એવું જોઈ ઊઠ્યા સકળ સભાજન,
ગદ્ગદ કંઠે દ્રવિત લોચન. ૧૩
જોઈ હનુમંત તણો મહિમાય,
કરી પ્રદક્ષિણા લાગે પાય;
તે સમે ઊઠ્યા પોતે રઘુવીર,
લીધા હૃદેમાં મારુતિ રણધીર. ૧૪
હતું તેવું હૃદય તેણીવાર,
પાસે લેઈ બેઠા પછી પ્રાણાધાર;
એવો અદ્દભુત મહિમા અંજનીસુત કેરો,
જોઈ સહુને આવ્યો વિશ્વાસ ઘણેરો. ૧૫
સહુ સભા સુણતાં બોલ્યા રઘુરાજ,
સુણો વિભીષણ સુગ્રીવાદિક આજ;
હું રહું છું સદા ભક્તના હૃદયમાંહે,
તેને મૂકી નથી જાતો ક્ષણ ક્યાંહે. ૧૬
તેમ મુજમાં સદા ભક્તનો વાસ,
હું તેને વશ છું, મારે વશ દાસ;
તે મુને જાણે છે તનમન ધન્ય,
મુને પ્રિય નથી તે વિણ કો અન્ય. ૧૭

૭૬

નથી અન્ય પ્રિય મુજ ભક્ત સમ, વૈકુંઠ લક્ષ્મી પ્રજાપતિ;
મુજ દેહ પ્રભુતા પ્રાણ આદે, તેથી અધિક જન મમ ગતિ. ૧
જ્યાં વેચે ત્યાંહાં વેચાઉં નિશદિન, ભક્ત આધીન હું રહું;
મુજ થકી મારા ભક્ત કેરી, અધિકતા તમને કહું. ૨
હું અસુર મારું સુર ઉગારું, સમ વિષમતા મન ગ્રહી;
નીચ ઊંચ કર્મનો ફળપ્રદાતા, જીવને ભુક્તાવું સહી. ૩
બ્રહ્માંડ કોટીમાંહ્ય મારી, વૃત્તિ સઘળે વિસ્તરી;
વળી જ્યાંહાં જેવો ત્યાંહાં તેવો, દેખાડું લીલા કરી. ૪
મુજ ભક્તને સમ વિષમ નહિ, જેને શત્રુ મિત્ર સમાન છે;
અવગુણ કોના નવ જુએ, જેને એક મારું ધ્યાન છે. ૫
મન ક્રમ વચન કાયા થકી, જેણે વૃત્તિ મને અર્પણ કરી;
વળી કીટથી બ્રહ્મા લગી, જાણે સકળ એકરૂપે હરિ. ૬
અનેક ગુણ માયા તણા, તેમાં લુબ્ધ ન થાયે કદા;
પોતે નિજરૂપે રહે સ્વતંતર, સેવે મુજને સર્વદા. ૭
તે માટે મુજથી અધિક મમ જન, સ્પૃહા નહિ જેને મોક્ષની;
પ્રત્યક્ષ દેખે સર્વમાં મુને, તજે વાત પરોક્ષની. ૮
માટે ઘણી મમતા મુને તેની, અહરનિશ રક્ષા કરું;
એવા ભક્તને વશ દાસ ગિરિધર, થઈ સદા પૂંઠળ ફરું. ૯

દોહા

મુને સરવ ભાવે ભજે, જ્યાં ત્યાં મુજને જોય;
સુણો સુગ્રીવ એવા ભક્તથી, બીજું વહાલું નહિ કોય. ૧
એવાં શ્રીરઘુપતિનાં વચન સુણી, સંતોષ્યા સહુ જન;
મહિમા જોઈ હનુમંતનો, વિસ્મે પામ્યા મન. ૨
પછે વિભીષણ સુગ્રીવને, કરી આજ્ઞા શ્રીરઘુરાય;
તે તત્પર થઈને ઊઠિયા, નમ્યા રામને પાય. ૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे हनुमान-
महिमावर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો

રાગ સામેરી

અનીહાં રે ઊઠ્યા સુગ્રીવ વિભીષણ રાય,
કૌશલ્યા સુમિત્રાને લાગ્યા પાય;
અનીહાં રે વસ્ત્ર આભૂષણ આપ્યાં તે દિશ,
સરવ માતાએ દીધી આશિષ. ૧

ઢાળ

આશિષ દીધી માતાએ, હજો કુશળ તમને સર્વદા;
દિનદિન અધિક સુખ પામજો, દુઃખ ક્લેશ નહિ હોયે કદા. ૨
ભાઈ તમો અમારા રામને, ઉપકાર કીધો અતિ ઘણો;
તમ સાહેથી જાનકી પામ્યાં, દશવદન રણમાં હણ્યો. ૩
એવું સુણી કર્યો સાષ્ટાંગ રવિસુતે, વળી વિશ્રવાતને;
એમ પ્રણમી સહુ માતને પછી, આવ્યા શ્રીરઘુવર કને. ૪
સાષ્ટાંગ નમિયા રામચરણે, નેત્રે આંસુધાર;
ગદ્‌ગદ ગિરાએ બોલિયા, હે પ્રભુ પ્રાણઆધાર. ૫
દયા રાખજો અમો દીન ઉપર, દાસ જાણી ચરણના;
વિસારશો નહિ નાથ અમને, માની લેજો શરણના. ૬
પ્રભુ માત પિતા ભ્રાત અમારા, સરવસ ધન વલ્લભ તમો;
તમો વિના પ્રિયકર જગતમાં, નથી જાણતા બીજું અમો. ૭
માટે કૃપાનાથ, સંભાળ લેજો, બાંહે ગ્રહ્યાની લાજ;
કોઈ દિન સંભારી કહાવજો, અમ સેવક સરખું કાજ. ૮
સુગ્રીવ વિભીષણનાં વચન એવાં, સુણ્યાં શ્રીરઘુનાથ;
હેતે કરી આલિંગન દીધું, મસ્તક મૂક્યો હાથ. ૯
સર્વને બેઠા ભાવશું, પછે બોલ્યા સ્નેહવચન;
તમો સદા ભક્તિ કરજો મારી, અરપી મુજમાં મન. ૧૦
હું નથી તમથી વેગળો, સત્ય માનજો નિરધાર;
રહ્યો વાસ કરી તમ હૃદયમાં, મને વહાલા ભક્ત અપાર. ૧૧
માટે સુખે જાઓ સખા તમો, ચિંતા કશી કરશો નહિ;
કંઈ આવશે પ્રસ્તુત ત્યારે, તેડાવીશ તમને અહીં. ૧૨

એવું કહી સહુ સભા સંગે, ઊઠિયા રઘુનાથ;
બંધુ સહિત ચાલ્યા વળાવા, સરવ કપિનો સાથ. ૧૩
પુર બારણે આવ્યા સહુ, ઊભા રહ્યા તે ઠાર;
પછી નમ્યા વિભીષણ રામને, કર જોડીને તેણીવાર. ૧૪
સુગ્રીવ અંગદ નીલ નળ, શરભ ને જાંબુવંત;
મયંદ ગવય ગવાક્ષ આદે, કપિ સકળ બળવંત. ૧૫
સરવે પ્રભુપદ પરણમ્યા, ભરતને ભેટ્યા ત્યાંહે;
લક્ષ્મણ શત્રુઘ્ન મારુતિને, મળ્યા માંહેમાંહે. ૧૬
સહુ કપિ મળ્યા હનુમંતને, વળી વખાણ્યા બહુ વાર;
સુગ્રીવ બોલ્યા થઈ ગદ્‌ગદ, ધન્ય ધન્ય પવનકુમાર. ૧૭
તમ જેવો નહિ આ જગતમાં, બડભાગી બીજો કોય;
પદપંકજ પ્રભુના સેવશો નિત્ય, સાંનિધ્ય રહીને સોય. ૧૮
હે મહાબળી, માયા રાખજો, અમો ભૂલશો નહિ મન;
પ્રભુસેવામાં સ્મરતિ અમારી, કરાવજો કોઈ દન. ૧૯
એમ કહી પ્રભુને ચરણ નમીને, ચાલ્યા વિજય વિચિત્ર;
નિજ નિજ સ્થાનક સહુ ગયા, કપિ ગાતા રામચરિત્ર. ૨૦
લંકા વિષે વિભીષણ ગયા, સાથે તેડી સર્વ સમાજ;
પછી વળાવી પુરમાં વળ્યા, બંધુ સહિત રઘુરાજ. ૨૧
એક મારુતિ વિના સર્વ મંડળ, કર્યું રામે વિદાય;
સેવા સંભારી સર્વની, ગદ્‌ગદ થયા રઘુરાય. ૨૨
પછી ધર્મરાજ ચલાવતા, રહી અવધપુરમાં રામ;
બંધુ સહિત અંજનીસુત, સેવતા પૂરણકામ. ૨૩

વલણ

પૂરણકામને સેવતા, મનમાં આનંદ ન માય રે;
એમ રાજ કરતા રઘુપતિ, નિત્ય હરખે પુરની પ્રજાય રે. ૨૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सुग्रीवविभीषणादिनां स्वस्थानगमनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો

રાગ મારુ

હાવે અવધપુરીમાં રાજ કરે છે, રાજીવલોચન રામ;
રાજનીતિનો ધર્મ જ પાળે, ભક્તના પૂરણકામ. ૧
માતા ગુરુની આજ્ઞા પાળે, કુળનો ધર્મ આચરતા;
ગૌબ્રાહ્મણ સુર અગ્નિ પૂજા, નિત્ય નિયમ સહુ કરતા. ૨
પ્રજા પાળે છે પુત્રની પેરે, સ્નેહ ધરે સહુ સાથ;
સહુને સરખો ભાવ જણાવે, સર્વજ્ઞ શ્રીરઘુનાથ. ૩
દેશમાં તસ્કર જાર દુષ્ટ નહિ, હિંસારહિત સહુ જન;
વર્ણાશ્રમ નિજ ધર્મ જ પાળે, વરતે નિરમળ મન. ૪
રોગ દરિદ્ર વિયોગ ન પીડે, નહિ વિરોધ ને વેર;
ચિંતા શોક નહિ મન કોને, સહુને લીલાલહેર. ૫
દેવને દુર્લભ ભોગ ભોગવે, મનવાંછિત સુખકારી;
નર સહુ એકપત્નીવ્રત પાળે, પતિવ્રતા સહુ નારી. ૬
માતપિતા ગુરુ વૃદ્ધને માને, પૂજે પિત્રી ઇષ્ટદેવ;
માતપિતા વહેલું બાળક ન મરે, કરે સંત દ્વિજ સેવ. ૭
એમ અવધપુરીનાં નર ને નારી, સરવે પુણ્યપવિત્ર;
આનંદમા નિશ વાસર ઘેરઘેર, ગાયે રામચરિત્ર. ૮
માગ્યા મેહ વરસે મહી ઉપર, જળ નિરમળ અનુકૂળ;
તૃણસંકુલ અન્ન પાકે અતિ ઘણું, સ્વાદિષ્ટ ફળ ને ફૂલ. ૯
નદી વાપિકા કૂપ સરોવર, સદા ભર્યું રહે નીર;
કંજ પ્રફુલ્લિત ખટપદ ગુંજે, ખગ રવ કરતા તીર. ૧૦
વાટિકા વન વિચિત્ર સોહાગી, લળી રહ્યાં ફળ ફૂલે;
ધીર સમીર ત્રિવિધનો ચાલે, પત્રે પતત્રી ઝૂલે. ૧૧
શીતળ છાયા સઘન વૃક્ષ છે, સરજુ ગંગાને તીર;
ઠામઠામ વૃંદ તુલસીનાં, મઠ છાઈ રહ્યા મુનિ ધીર. ૧૨

સ્નાન કરવા નરનારી કેરા, જુદા રચ્યા છે ઘાટ;
વળી અધિક શોભા છે રાજઘાટની, જુદી હયગયની વાટ. ૧૩
રચ્યાં દેવળ અંબિકાનાં તીરે, શિવાલયનો નહિ પાર;
એમ સરજુની શોભા અતિ ઘણી, વહે છે નિર્મળ પૂરણ વાર. ૧૪
રત્નની ખાણ્યો ગિરિમાં ઊઘડી, જ્યાં ત્યાં લક્ષ્મી પ્રકાશ;
અષ્ટમા સિદ્ધિ નવે નિધિ રહી કરી, અવધપુરીમાં વાસ. ૧૫
વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર કુંભજઋષિ, ભારદ્વાજ આદે જેહ;
અવધપુરીમાં વાસ કરીને, રહ્યા મુનિવર સહુ તેહ. ૧૬
અગસ્ત્યના મુખની કથા સાંભળે, નિત્યમેવ શ્રીરામ;
ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે, લોક તણા હિતકામ. ૧૭
વળી રાજદ્વારમાં ચાર મંડપની, રચના કરાવી ત્યાંહે;
જ્યાં જેવું કારજ ત્યાં તેવું, આચરતા તે માંહે. ૧૮
એક સભામંડપ બીજો મુક્તમંડપ, વળી ન્યાયમંડપ એવું નામ;
વિનોદમંડપ ચોથો કહીએ, એમ રચના કરાવી રામ. ૧૯
હાવે રાજમંડપમાં રાજકાજનો, ચાલે સહુ વહેવાર;
પ્રધાન પટાવત બળિયા બેસે, જ્યાં જેને અધિકાર. ૨૦
વળી ન્યાયમંડપમાં ન્યાય ચૂકવે, ચાલે નહિ પાખંડ;
ન્યાય અન્યાય જોઈ દે છે તેને, દેવો ઘટે જે દંડ. ૨૧
હવે મુક્તમંડપમાં મુક્તમંડળી, બેસે મુનિજન સંત;
ત્યાં આત્મનિરૂપણ સદ્વિચાર થાયે, સારાસાર અનંત. ૨૨
વળી વિનોદમંડપમાં મળી બેસે, સખા મિત્ર તે ઠામ;
હાસ્યવિનોદની વારતા કરતા, તેની સાથે રામ. ૨૩
એમ ચારે મંડપમાં પોતે પધારે, જેનો સમય થાય જ્યારે;
વળી ક્યારે અસવારી મૃગયા ચઢતા, ઉપવન જાતા ક્યારે. ૨૪
વળી ક્યારે ખેલાવતા તુરી નવા લેઈ, ક્યારે બેસે ગજરથ;
વળી ક્યારે ચરણ ચાલીને જાતા, શિવ પૂજવા સમરથ. ૨૫
વળી ક્યારે માતાની પાસે બેસીને, કરતા ઘરની વાત;
રામના ગુણ ડહાપણ વાણી જોઈ, સુખ પામે ઘણું માત. ૨૬

રંગમહેલમાં જનકસુતાશું, રમતા રૂડી રીત;
નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવતા, જે અવાપ્તકામ અજિત. ૨૭
ચારે બંધુના રંગમહેલ છે જુદા, તે મહા સુખ પર્વ;
પણ માતમંદિરમાં એક પંક્તિએ, ભોજન કરતા સર્વ. ૨૮
સુરપતિ સુખથી કોટીગણું સુખ, ભોગવે ભોગ અપાર;
પ્રજા સરવ એમ જાણે રામને, જીવન પ્રાણઆધાર. ૨૯
રામરાજ સહુને સુખદાયક, વર્તે બ્રહ્માનંદ;
શિવ બ્રહ્મા સુરપતિ વખાણે, અવધપુરીનો આનંદ. ૩૦

વલણ

આનંદ વખાણે અવધપુરનો, મળી સહુ દેવ સમાજ રે;
સુણો શ્રોતાજન કહે દાસ ગિરિધર, એમ રઘુપતિ કરતા રાજ રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामस्य राजनीतिवर्णन नाम पचदशोऽध्याय. ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો

રાગ બિલાવલ ચોપાઈ

એક સમે ગયા રામ ઉપવન, સાથે છે ભરત ને મારુતતન;
બેઠા બાગમાં જુગદાધાર, ચરણસેવા કરે પવનકુમાર. ૧
તે સમે ભરતે પૂછ્યું જોડી હાથ, કહો કરુણા કરી મુજને નાથ;
સંત અસંતનાં લક્ષણ જેહ, કહો સમજાવી જુદાં કરી તેહ. ૨
સુણી એવાં ભરતનાં વિનય વચન, બોલ્યા પ્રભુ થઈને ચિત્ત પ્રસન્ન;
અરે ભરત મુજ ભક્ત સુજાણ, સદા ઇચ્છે તે સર્વનું કલ્યાણ. ૩
સરવ સુખકર સરવ સનેહી, જાણે મુને એક સરવનો દેહી;
પરઉપકારી ને પરમ દયાળ, સદા એક રસ રહે સરવકાળ. ૪
પરદુઃખે દુઃખી પરસુખે સુખ માને, મનકર્મવચન દુખાવે નહિ કોને;
સદા સંતોષી ને પરમ ઉદાર, ભક્તિ મારી એક આત્મવિચાર. ૫
રહિત માન મદ લોભ અહંકાર, વિષય પ્રપંચ ન સુપને વહેવાર;
શત્રુ મિત્ર સમ હરખ ને શોક, મુજ વિણ તૃણ સમ જાણે ત્રિલોક. ૬

સદા જેનું મન રહે મુજ રંગે રાતું, સંકલ્પરહિત ભક્તિરસ માતું;
સૂક્ષ્મ સ્થૂલ પવિત્ર નિષ્કામી, દુઃખે નહિ શોકે હરખે ન સુખપામી. ૭
કામીનું કામ વિષે જ્યમ મન, લોભીને પ્રિય લાગે જ્યમ ધન;
એમ જાણે મુને મ્હારો દાસ, રહે સદા સંસારસુખથી ઉદાસ. ૮
શમદમવંત વિચાર વિવેક, ભક્તિ વૈરાગ્ય જ્ઞાન દૃઢ ટેક;
મમ ચરણે રહે સદા જેનું મન, મુજ વિના વાત રુચે નહિ અન્ય. ૯
દેખે સુણે મુને ચિંતવે ચંત, જાણે મારી રચના બ્રહ્માંડ અનંત;
સર્વ ભાવે કરી મુજને ભજે, વિષય પ્રપંચ કપટ છળ તજે. ૧૦
એવા ભગવતી વિરલા જેહ, વિશ્વ સહુને પાવન કરે તેહ;
ભક્તનો દ્રોહ જે કોઈ કરે, પછી મમ શરણે જો અનુસરે. ૧૧
ત્યારે મેં તેનું રક્ષણ નવ થાય, પામે સુખ જો તેને શરણે જાય;
મમ દ્રોહી મહાજન શરણે રહે,તે થાય અભય અપવર્ગ જ લહે. ૧૨
મહાજનનો એવો મહિમાય, સુણો ભરત કહે શ્રીરઘુરાય;
શુદ્ધ સંત કહીએ તેહને, એવા ગુણ અંતર જેહને. ૧૩
તે જનશું જેને લાગ્યો રંગ. તેનું નામ કહીએ સતસંગ;
એવા પુરુષ જો એક ક્ષણ મળે, તો જન્મમરણ તે જીવનું ટળે. ૧૪

દોહા

એવા ભક્ત મુજ પ્રાણપ્રિય, હું તે એક સ્વરૂપ;
તેને વશ વરતું સદા, જદપિ ત્રિભોવન ભૂપ. ૧
એ ગુણ સાધુના કહ્યા, છે પાવન સુખદ અપાર;
સુણો ભરત હાવે કહું, ચળ લક્ષણ દુરાચાર. ૨

ચોપાઈ

વિષયી કામી લંપટ દુરભાગી, પરનિંદા પરત્રિય અનુરાગી;
પરધન હરવા કરે ચતુરાઈ, ઉપર અજવાળું મન કુટિલાઈ. ૧૫
પરસંપત્ય દેખી મન દાઝે, સતસંગત કરતાં શઠ લાજે;
થાય પ્રસન્ન ચિત્ત પર દુઃખ દેખી, કરે દ્વેષ રૂડા ગુણ પેખી. ૧૬
નિંદે નિગમાગમ વેદપુરાણ, અહંમમતા મદ કેરી ખાણ;
જો કોઈ પુણ્ય પંથ અનુસરે, તો તેની ચેષ્ટા ખળ કરે. ૧૭

બ્રહ્મજ્ઞાની થઈ કરે બકવાદ, સાધુ ભક્ત શિર ધરે અપવાદ;
જન્મ કરમ મારાં નિરમળ જેહ, વાદ કરી કહે મિથ્યા તેહ. ૧૮
સાધુના સરખો ધરે શુભ વેષ, દંભ કરીને દેખાડે પરમેશ;
ભ્રષ્ટ કરે સદ્દમારગ ગૂઢ, કલ્પિત પંથ ચલાવે મૂઢ. ૧૯
ગુરુ થઈ હરણ કરે પરધન, લોકો એનું સરવશ જાણે એમ મન;
પછી તેને કપટે કુપંથ દેખાડે, પર નારીને તે છળ કરી પાડે. ૨૦
તેના સ્વામી સાથે કરાવે વેર, તે ભોગવે પોતે બહુ પેર;
જીવને ભમાવે જૂઠા કરી ઉપદેશ, જ્યમ અંત્યજ ગૃહ મગ્ન થાયે મેષ.
એ પ્રકારે વાહે સહુ લોકને, વિત્ત હરે નવ હરે શોકને;
ઉપરથી દેખાડે ઘણો ત્યાગ, અંતરમાં વિષયશું અનુરાગ. ૨૨
વચન બોલે તે વજ્ર સમાન, કરે કુતર્ક ઘણું અભિમાન;
એવા ખળનો સંગ જો એક ક્ષણ કરે, નિશ્ચે તે પ્રાણી નરક સંચરે. ૨૩
અપાર ગુણ સાધુના ગૂઢ, તોય તેમાં અવગુણ ખોળે મૂઢ;
નિજ અવગુણને પૂંઠે ધરે, રંચક ગુણ તે આગળ કરે. ૨૪
લોલુપ કામી લંપટ ઘણા, ગમે સંગ ખળને તે તણા;
જ્યાં સદ્દવિચાર નિરૂપણ થાય, ત્યાં થકી પાપી તે ઊઠી જાય. ૨૫
સતસંગત તેને નવ ગમે, સદા કુસંગ સાગરમાં રમે;
દયા ધરમ નહિ દિલમાં લેશ. જ્યાં જાય ત્યાં ઉપજાવે ક્લેશ. ૨૬
સદા સંકલ્પ વિષયના કરે, તે પાપી અધરમપંથ અનુસરે;
અરે ભાઈ એ ખળનાં અંગ, ભૂલે ના કરીએ તેનો સંગ. ૨૭

દોહા

સતજુગ ત્રેતામાં નહિ, એવા ખળ મતિમંદ;
દ્વાપર કોઈ કોઈ દેશમાં, કળજુગમાં બહુ વૃંદ. ૩
સત્સંગે સુખ ઊપજે, થાય પરમ કલ્યાણ;
ખળ સંગે જાય નરકમાં, ઉભય લોક દુઃખ હાણ. ૪
એવાં લક્ષણ સુણી ખળ સાધુનાં, ભરત સહિત હનુમંત;
રઘુપતિને ચરણે નમ્યા, ગદ્દગદ થઈ દ્રવીવંત. ૫

પછી અનુજ મારતિ સહિત પ્રભુ, પુરમાં પધાર્યા રામ;
નિત્યે એમ ઉપદેશતા, જે જગદ્દગુરુ નિષ્કામ. ૬
રામરાજ આનંદ અવધ, પ્રજા અભય અનુકૂળ;
મનવાંછિત ફળ ભોગ સુખ, નિત્ય નિત્ય મંગળ મૂળ. ૭
રાણી જાનકી રામ નૃપ, ભક્તિજ્ઞાનમય રૂપ;
ગિરિધર શાંતિ પ્રજા અનુજ, વિવેક વિરાગ અનુપ. ૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सतासतगुण-
वर्णन नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

સ્થિર મને સુણજો શ્રોતા સરવજી, એક સમે આવ્યું મોટું પરવ જી;
અનુજ સંગાથે શ્રીભગવાન જી, ચાલ્યા કરવા ગંગામાં સ્નાન જી.

ઢાળ

સરજુ ગંગામાં સ્નાન કરવા, ચાલ્યા શ્રીરઘુનાથ;
ગુરુ મિત્ર બંધુ પ્રધાન આદે, અવર દ્વિજનો સાથ. ૨
વળી અવધપુરની પ્રજા સરવે, નારી નર વૃદ્ધ બાળ;
તે સ્નાન કરવા સરવ ચાલ્યાં, જાણીને પુણ્યકાળ. ૩
ત્યાં સ્નાન કરી બહુ દાન, વિધિવત્ આપ્યાં શ્રીરઘુવીર;
પછે સભા કરી બેઠા પ્રભુ, સરજુ ગંગાને તીર. ૪
ત્યાં બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય આદે, શૂદ્રજન સમુદાય;
સન્મુખ તે આવી રહ્યા, જ્યાં બેઠા શ્રીરઘુરાય. ૫
છે સઘન છાયા વૃક્ષની, શીતળ સદા સુખ રાશ;
ધીર સમીર સુગંધ ભરિયો, ચાલતો ચોપાસ. ૬
એવો સમય જોઈ શ્રીરામ બોલ્યા, સુણો સકળ પ્રજાય;
મુજ વચન શ્રવણે ધારજો, મન માનજો શિક્ષાય ૭
દેવને દુરલભ મનુષ્યદેહ છે, સકળ ગુણ ભંડાર;
તે નિશ્ચે કરીને માનજો. નહિ મળે વારંવાર. ૮

આ જગતમાં એવો જન્મ ઉત્તમ, પામીને જે જન;
જેણે આત્મસાધન નવ કર્યું, ધિક્કાર તેનાં તન. ૯
વળી એવો દેહ પણ અશાશ્વત, ક્ષણમાંહે વણસી જાય;
એ થકી નરક ને સ્વર્ગ વળી, અપવર્ગ પંથ પળાય. ૧૦
મહા નિષિદ્ધ કરમે નરક પામે, કામ્ય કર્મે સ્વર્ગ;
નિજ ધર્મ નિષ્કામે ભજે મુને, તે પામે અપવર્ગ. ૧૧
માટે સર્વ ગર્વ શરીરનો તજી, નીમે રાખે તન;
નિજ ધર્મમાં વર્તે સદા, મુજમાં આરોપી મન. ૧૨
હાવે વરણાશ્રમના ધર્મ કહું, ભાઈ સુણો શ્રવણે તેહ;
કર્મ દ્વાદશ વિપ્રને, વેદે કહ્યાં છે જેહ. ૧૩
દાન લેવું આપવું, ભણે ભણાવે વિદ્યાય;
ક્રતુ કરાવે પોતે કરે, એ ખટ કરમ સમુદાય. ૧૪
શમ દમ ઉપરતિ તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા સાત્ત્વકી સમાધાન;
એ વિના વળી છે કર્મ બીજાં, વિપ્ર ધર્મ વિધાન. ૧૫
શુચિ શાન્તિ આર્જવ મૌન્ય ધૃતિ, દયા સત્ય નિરહંકાર;
બ્રહ્મને જાણે જથારથ, એ બ્રાહ્મણનો વહેવાર. ૧૬
ક્ષત્રી પ્રજાનું કરે પાલન, પૂજે ગોદ્વિજ દેવ;
કરે યુદ્ધ શૂરપણે સદા, તપ યજ્ઞ કરતા એવ. ૧૭
કૃષિકર્મ વાણિજ્ય પશુપાલન, વૈશ્ય કર્મ વિચાર;
ક્ષત્રી બ્રાહ્મણને નામે, ચાલે પોતાને વહેવાર. ૧૮
ત્રણે વરણની આજ્ઞા પાળે, સેવે શૂદ્ર સુજાણ;
મુને ભજે રહી નિજ ધર્મમાં, તેનું થાય પરમ કલ્યાણ. ૧૯
મંત્રોક્ત મારગ વેદનો, દ્વિજ ક્ષત્રીને અધિકાર;
તંત્રોક્ત મારગ શાસ્ત્રવિધિએ, વૈશ્ય વર્તે સાર. ૨૦
હવે બ્રહ્મચારી પ્રથમ વયમાં, પાળે વ્રત પ્રચંડ;
અષ્ટ પ્રકારે ત્યાગ ત્રિયનો, ઊર્ધ્વરેત અખંડ. ૨૧
વળી બીજે આશ્રમ ગૃહસ્થનો છે, ધર્મ નિર્મળ જેહ;
કરે સંગ તે નિજ પત્નીનો, ત્રિય અન્યશું નહિ સ્નેહ. ૨૨

માતપિતા ગુરુની કરે સેવા, પિત્રી શ્રાદ્ધ પ્રમાણ;
ગો વિપ્ર સુર અગ્નિ અતિથિ, પૂજે પાળે જાણ. ૨૩
કરે ઉપાર્જન નિજ ન્યાયથી, અન્ન દ્રવ્ય વસ્તુ પવિત્ર;
કરે પોષણ નિજ પરિવારનું, સુણે મારાં વિશદ ચરિત્ર. ૨૪
વિવાહકર્મ મૃતક ક્રિયા, આચરે નિજકુળ રીત;
એવો ધર્મ ગૃહસ્થાશ્રમનો, પાળજો આણી પ્રીત. ૨૫
નિજ પુત્રને ઘર સોંપી જાયે, દંપતી વનમાંહે;
વાનપ્રસ્થપણું તે પાળે, શીલ વ્રત રહી ત્યાંહે. ૨૬
સહુ ભોગનો પરિત્યાગ કરે, ફળ આહાર ભૂમિશયન;
વનફુલવેષ્ટિત અંગ રાખે, તપ કરે જઈ વન. ૨૭
હાવે છેલ્લો આશ્રમ સંન્યાસી જેને, સરવ કર્મનો ન્યાસ;
શિખાસૂત્રનો પરિત્યાગ તેને, જાણજો સંન્યાસ. ૨૮
બ્રહ્મીભૂત થઈ વિચરે જગતમાં, તજે દેહ ઇંદ્રિ અધ્યાસ;
પરમહંસ પણ તેને કહીએ, અખંડ દૃષ્ટિ પ્રકાશ. ૨૯
જોબનપણે સ્ત્રીને તજી, સંન્યાસ લે જે કોય;
ઋતુ જાય ત્રિયનાં અફળ, તેટલી બાળહત્યા હોય. ૩૦
સ્ત્રી પ્રસન્ન થઈ જો આજ્ઞા દે, વૈરાગ પામી પ્રાય;
ત્યારે દોષ નહિ તે પુરુષને, એવો નિગમ કેરો ન્યાય. ૩૧
એમ ચાર વરણ ને ચાર આશ્રમ, તણાં પાળે કર્મ;
તેમાં રહી મુજને ભજે ત્યારે, સફળ થાયે ધર્મ. ૩૨
તે માટે સર્વે પ્રજાજન, સાંભળો મુજ વચન;
પરનિંદા પરધન પરત્રિયા, સ્વપને ન ધરશો મન. ૩૩
ગો વિપ્ર સુર ગુરુ તીર્થ સાધુ, નિગમ ભક્ત સુજાણ;
એ અષ્ટ અંગ જ માહરાં, જે નિંદે મૂઢ અજાણ. ૩૪
તે પાપી પામે અધોગતિ, મહા નિકટ નરક નિવાસ;
પછે નીચ યોનિ અવતરે, ફળ ભોગવે દુઃખ રાશ. ૩૫
નિજ ધરમ નીતિએ કરી, મુજને ભજો નિરભેદ;
આ લોકમાં સુખ પામશો. પરલોક મુક્તિ વેદ. ૩૬

એવી શિક્ષા સુણી રઘુવીરની, થયાં લોક ચિત્ત પ્રસન્ન;
પછે રામ સાથે આવિયા, નિજ અવધપુર પાવન. ૩૭

વલણ

અવધપુરમાં રામ આવ્યા, કરી પ્રજાને શિક્ષાય રે;
ધર્મ રાજ્યને ચલાવે છે, વરતે છે નિજ ન્યાય રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिरामतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण समायां वर्णाश्रमधर्मवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો

રાગ મારુ

સુણો શ્રોતા થઈ સાવધાન, કરો ચરિત્ર સુધારસ પાન;
એમ રાજ કરે રઘુવીર, પાળે પ્રજા ધરમના ધીર. ૧
એક સમે શ્રીદેવમોરાર, બેઠા મુક્તમંડપ મોઝાર;
પાસે બેઠા ભક્તજન ,ભ્રાત, કરે ધરમ નીતિની વાત. ૨
જમુનાતીર તણા તેણીવાર, આવ્યા લોક તે કરતા પોકાર;
દ્વારપાળે કર્યું તવ જાણ, સુણી બોલ્યા પુરુષપુરાણ. ૩
અરે કોણે પીડી પ્રજા મારી ? કોણ થયો એવો દુરાચારી ?
સરવ લોકે કર્યો નમસ્કાર, ઊભા કર જોડીને તેણીવાર. ૪
દરશન કરતાં પામ્યા ઘણું સુખ, નિવેદું નાથ આગળ દુઃખ;
માહારાજ સુણો એક વાત, અમો પુત્ર તમો છો તાત. ૫
દેશ મથુરા જમુનાતીર, છે દુષ્ટ અસુર મહાવીર;
મેરદૈત્યનો પુત્ર તે ઠામ. તેનું લવણાસુર એવું નામ. ૬
તે પાપી કરે છે અન્યાય, તેથી ગૌબ્રાહ્મણ પિડાય;
હિંસા કરતાં ડરે નહિ મન, ઘણા મનુષ્યો પમાડ્યા પતન. ૭
અમોએ દુઃખ નવ સહેવાય, માટે કહેવા આવ્યા રઘુરાય;
હે શ્રીપતિ સાહે અમારી, છો પ્રજાપતિ દેવ મોરારિ. ૮
એનાં સુણી એવાં વચન, રામને ક્રોધ પ્રગટ્યો મન;
ફરકે અધર ભ્રૂકુટી કપોળ, દીસે નેત્ર થયાં રાતાંચોળ. ૯

અલ્યા બેઠો છું હું વિદ્યમાન, પીડે મારી પ્રજાને અજ્ઞાન;
મંગાવ્યું કોદંડ તેણીવાર, દુષ્ટનો કરું હવડાં સંહાર. ૧૦
રામનાં સુણી ક્રોધવચન, સભામાંહે ઊઠ્યા શત્રુઘ્ન;
બોલ્યા વચન જોડીને હાથ, મુને આજ્ઞા આપો હે નાથ. ૧૧
પ્રભુ તમ કરુણાએ આજ, મારું દુષ્ટ કરું શુભ કાજ;
કરી આજ્ઞા પુરુષપુરાણ, આપી મંત્રશક્તિ દિવ્યબાણ. ૧૨
અસ્ત્રયુક્તિ બતાવી અપાર, શત્રુઘ્ન ચઢ્યા તેણીવાર;
ત્રણ ક્ષોહણી દળ લેઈ સાથ, ચાલ્યા છે શ્રુતકીર્તિનાથ. ૧૩
આવી ઊતર્યા જમુનાતીર, ત્યાં મળ્યા ત્રણ મુનિવર ધીર;
ઉત્પત્તિ અસુરની જેહ, વિપ્રે કહી શત્રુઘ્નને તેહ. ૧૪
આરાધ્યા પૂર્વે ઉમાનાથ, શિવે ત્રિશૂળ આપ્યું એને હાથ;
એની પાસે ત્રિશૂળ જો હોય, ત્યાં લગી ન મારી શકે કોય. ૧૫
માટે કહું એક એનો ઉપાય, જ્યારે આહાર લેવાને એ જાય;
ઉઘાડો ગુફા તવ અનુકૂળ, હરી લાવો એ રુદ્રત્રિશૂળ. ૧૬
ત્યારે ક્ષીણ થશે બળ એહ, પછી મરશે નિઃસંદેહ;
મુનિવચન સુણી નિરધાર, હર્યું ત્રિશૂળ ના લાગી વાર. ૧૭
પછે ઘેર્યો અસુરને ત્યાંહે, દારુણ યુદ્ધ થયું માંહોમાંહે;
દુષ્ટ વચન બોલ્યો રહી સામો. અલ્યા રામે માર્યો મુજ મામો. ૧૮
તે રાવણનો હું ભાણેજ સાર, વેર લેઉં હણી તમ ચાર;
સુણી વચન અસુરનાં વામ, તે સાથે કર્યો ઘોર સંગ્રામ. ૧૯
શત્રુઘ્ને કાઢ્યું એક બાણ, જે આપ્યું હતું પુરુષપુરાણ;
બ્રહ્માનું સર્જેલું જેહ, મધુ કૈટભ માર્યા તેહ. ૨૦
જેવો પ્રલયનો હુતાશન, મૂક્યો તે શર શત્રુઘ્ન;
તેણે અસુરનું છેદ્યું શીશ, મૃત્યુ પામી પડ્યો તે દિશ. ૨૧
મુનિએ કર્યો જયજયકાર, લોક હરખ પામ્યા છે અપાર;
અયોધ્યામાં ગઈ તે વાત, સુણી પ્રસન્ન થયા જુગતાત. ૨૨
છત્ર ચામર સિંહાસન, રામે મોકલિયાં તે દન;
મથુરાપુર કેરું રાજ, શત્રુઘ્નને આપ્યું મહારાજ. ૨૩

જેવી અવધપુરી કહેવાય, એવી થઈ મથુરાની શોભાય;
સમુદ્ર પર્યંત શત્રુઘ્ન, કરે રાજ તે નિરમળ મન. ૨૪
આચરે નિજ કુળનો ધર્મ, જે કહ્યું વેદે ક્ષત્રીનું કર્મ;
પ્રજા લોક પામે ઘણું સુખ, સ્વપ્ને નહિ કોને દુઃખ. ૨૫

વલણ

નહિ દુઃખ દરિદ્ર વિયોગ કોને, નહિ તસ્કરપીડા રોગ રે;
સહુ લોક ભજતા રામને, ભોગવે વિધવિધ ભોગ રે. ૨૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे शत्रुघ्नेन लवणासुरहननं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

લવણાસુરને પમાડ્યો પતન જી, મથુરામાં રાજ કરે શત્રુઘ્ન જી;
હાવે રઘુપતિ પોતે શું કરતા કાજ જી, અવધપુરીનું ચલાવે રાજ જી.

ઢાળ

રાજ કરતા રઘુપતિ તે, અવધપુર મોઝાર;
નિજ પ્રજા સુખ પામે ઘણું, ચાલે વર્ણાશ્રમ વહેવાર. ૨
અકાળમૃત્યુ ન થાય કોનું, અવધવિષે તે વાર;
માતપિતા પહેલું બાળક ન મરે, રામરાજ મોઝાર. ૩
તે સમે એક બ્રાહ્મણ તણો સુત. મૃત્યુ પામ્યો ત્યાંહે;
મહાશોક પ્રગટ્યો તેહને, રહેતો અવધપુરમાંહે. ૪
મૃત પુત્ર લેઈને દંપતી, આવ્યાં તદા દરબાર;
આક્રંદ કરતાં અતિ ઘણું, રોતાં કરી પોકાર. ૫
ત્યારે સભા કરી શ્રીરામ બેઠા, મંત્રી બંધુ માંહે;
તે સભામાં શબ નાખિયું, બ્રાહ્મણે જઈને ત્યાંહે. ૬
પછી રુદન કરતો વિપ્ર બોલ્યો, સુણો શ્રીરઘુરાય;
ધર્મ તમો શો આચર્યો ? તમ રાજ્યમાં અન્યાય. ૭
માબાપ પહેલો પુત્ર મારો, મરણ પામ્યો આજ;
અધર્મ શો એવો થયો ? છે રામ કેરું રાજ. ૮

તે જિવાડો આ પુત્ર નહિ તો, દેઈશ તમને શાપ;
એવાં વચન સુણી શ્રીરામજી, મન પામિયા પરિતાપ. ૯
તે સમે બેઠા હતા નારદ, સભામાં નિરધાર;
કર જોડી પ્રભુએ પૂછિયું, કહો સત્ય બ્રહ્મકુમાર. ૧૦
શે પાપથી એ પુત્ર દ્વિજનો, મરણ પામ્યો આજ?
મુજ રાજ્યમાં અન્યાય શો, જે થાય વિપરીત કાજ. ૧૧
એવો પ્રશ્ન સુણી રઘુવીરનો, બોલિયા વીણાપાણ;
આ સમયમાં કો શૂદ્ર કરતો, હશે તપ નિરવાણ. ૧૨
અધિકાર નહિ તપ તણો તેને, નિગમ બોલે ન્યાય;
તે પાપથી એ પુત્ર દ્વિજનો, મરણ પામ્યો પ્રાય. ૧૩
એવું વચન સુણી નારદ તણું, ઊઠિયા જુગદાધાર;
સમરણ કર્યું પુષ્પક તણું, આવિયું તેણીવાર. ૧૪
પછી ધીરજ આપી વિપ્રને, સમરથ શ્રીરઘુનાથ;
પ્રભુ ચઢયા પુષ્પ વિમાન પર, લેઈ સૈન્ય મંત્રી સાથ. ૧૫
સહુ પૃથ્વીમાં શોધવા લાગ્યા, સરિતા ગિરિ પુર વન;
ગિરિ કંદરા ત્રટ સરોવર, શોધતા જુગજીવન. ૧૬
પછી એમ કરતાં આવિયા, દક્ષિણ દિશા મોઝાર;
સમુદ્રતીરે સઘન વનમાં, પ્રૌઢ ગિરિ છે સાર. ૧૭
તે ગિરિ ઉપર ભીલ એક, તપ કરવા બેઠો ત્યાંહે;
ધૂમ્રપાન કરતો અધોમુખે, ધરી કામના મનમાંહે. ૧૮
શ્રીરામે દીઠો તેહને, પૂછિયું આવી પાસ;
અલ્યા શે અર્થે તું તપ કરે છે? કહે સત્ય પ્રકાશ. ૧૯
કોણ ગોત્ર ગુરુ કુળ વરણ તુજ? કોણ વેદ મંત્ર પ્રમાણ?
શે અર્થ કરતો કષ્ટ કાયા, ભ્રષ્ટ જન્મે જાણ. ૨૦
ત્યારે ધૂમ્રપાની બોલિયો, હું વરણમાંહે કિરાત;
સ્વર્ગફળને પામવાને, તપ કરું દિનરાત. ૨૧
ત્યારે રામ કહે લે સ્વર્ગ તુજને, પમાડું હું આજ;
એમ કહી એક બાણ ધનુષ્યે, ચઢાવ્યું મહારાજ. ૨૨

તે બાણે કરી શીશ છેદિયું, પામિયો મરણ કિરાત;
પ્રભુકૃપાએ તે ભીલ્લનો, દિવ્ય દેહ થયો સાક્ષાત્. ૨૩
વિમાન આવ્યું તે સમે, શોભા તણો નહિ પાર;
તે માંહે બેસીને ગયો, થઈ દિવ્ય સ્વર્ગ મોઝાર. ૨૪
એટલે આવ્યો સુરપતિ, જ્યાં હતા શ્રીજગદીશ;
સાષ્ટાંગ કરી રઘુપતિ ચરણે, ઇંદ્રે નામ્યું શીશ. ૨૫
મઘવાપતિ કર જોડી બોલ્યો, સુણો શ્રીમહારાજ;
હું આજ્ઞાવર્તી તમારો, પ્રભુ કહો મુને કાંઈ કાજ. ૨૬
રઘુવીર કહે મુજ પુર વિષે, એક બ્રાહ્મણ કેરો અપત્ય;
માતપિતા પહેલો મરણ પામ્યો, જિવાડો તે સત્ય. ૨૭
એવું સુણીને આશ્ચર્ય પામ્યો, ઇંદ્ર તેણીવાર;
પ્રભુકૃપાએ હું ભોગવું, સુરલોકનો અધિકાર. ૨૮
વિશ્વના આત્મારામ છો, જીવના જીવનપ્રાણ;
તે પ્રભુ પ્રાકૃત મનુષ્ય થઈ, મુજ સાથ બોલે વાણ. ૨૯
એમ કહી પુષ્પવિમાન બેઠો, ઇંદ્ર તેણીવાર;
રઘુનાથ વળતા આવિયા, નિજ અવધપુર મોઝાર. ૩૦
અમૃતબિંદુ ઇંદ્રે મૂક્યું, પુત્રના મુખમાંહે;
તત્કાળ ઊઠી થયો બેઠો, બાળક જીવ્યો ત્યાંહે. ૩૧
રઘુનાથ ચરણે નમી ચાલ્યો, ઇંદ્ર સ્વર્ગ મોઝાર;
તે વિપ્ર આનંદ પામિયો, વરતિયો જયજયકાર. ૩૨
ક્ષણમાંહે સરજે વિશ્વ સહુ, પોષણ કરે પરમેશ;
વળી જિવાડે સહુ જગતને, જેની સત્તા ચૈતન્ય લેશ. ૩૩
જેના કટાક્ષે કાળ કંપે, લોકપતિ સમુદાય;
તે ઇંદ્ર પાસે વિપ્ર બાળક, જિવાડ્યો રઘુરાય. ૩૪
એ ચરિત્ર લૌકિક જાણજો, માનુષી લીલા કામ;
[illegible]નુભાવ જાણે મહિમા એ, જે બ્રહ્મ પૂરણકામ. ૩૫
[illegible] વિચારી શ્રોતા સહુ, સંદેહ ન કરશો કોય;
સાક્ષાત્ એ પૂરણ પ્રભુ, પણ મરમ પામે સોય. ૩૬

તે વિપ્ર બાળક જિવાડ્યો, સેવા કરી બહુ પેર;
રથમાં બેસાડી ત્રણે જણને, વળાવ્યાં નિજ ઘેર. ૩૭
એવાં ચરિત્ર અદ્દભુત રામનાં, જે સુણે નર ને નાર;
કરે કૃપા તેને રઘુપતિ, પામે પદારથ ચાર. ૩૮

વલણ

ચાર પદારથ પામે તે જન, સંકટ સરવે જાય રે;
કહે દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, પાવન રામકથાય રે. ૩૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे शूद्र हत्वा ब्रह्मपुत्रजीवन नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો

રાગ સોરઠ

એક સમે રઘુનાથજી, બેઠા પુષ્પવિમાન;
દરશન કરવા અગસ્ત્યનાં, ચાલ્યા શ્રીભગવાન. એક૦ ૧
સાથે અનુચર છે ઘણા, ડાહ્યો મંત્રી સુમંત;
ચમ્મર કરતા શ્રીરામને, વાયુસુત બળવંત. એક૦ ૨
તે વિમાન આકાશે ચાલતું, આવ્યું મહાવનમાંહે;
એટલે એક કૌતક થયું, બે પક્ષી વઢે ત્યાંહે. એક૦ ૩
એક ઉલૂક બીજો ગીધ છે, આવ્યા કરતા પોકાર;
ન્યાય કરો પ્રભુ અમ તણો, ટાળો ક્લેશ અપાર. એક૦ ૪
ત્યારે રામે વિમાન સ્થંભાવિયું, બોલ્યા મધુરી વાણ;
કહો ભાઈ શી વઢવાડ છે? બોલો સત્ય પ્રમાણ. એક૦ ૫
ત્યારે ઉલૂક વચન વળતું વદે, મારું ઘર હતું જ્યાંહે;
કાઢી મૂકયો મને ત્યાં થકી, ગીધ રહ્યો છે તે માંહે. એક૦ ૬
ત્યારે ગીધ કહે પ્રભુ સાંભળો, નિશ્ચે છે મુજ ધામ;
એ ઉલૂક તો મારે ગળે પડે, શિક્ષા કરો શ્રીરામ. એક૦ ૭
અલ્યા ગીધ, તારુ ઘર કયાં હતું, કે દહાડાનું કે ઠાર;
સત્ય વચન મુજને કહે, પૂછે વિશ્વાધાર. એક૦ ૮

ત્યારે ગીધ કહે નહોતી ધરા, જે દહાડાની આહે;
ત્યારે વૃક્ષ ઉપર મેં માળો કર્યો, તે દિવસનો ત્યાંહે. એક૦ ૯
ત્યારે ઉલૂક કહે જ્યારે ઈશ્વરે, પૃથ્વી કરી નિરમાણ;
ત્યાર પછી તરુ ઉપરે, મેં માળો કર્યો જાણ. એક૦ ૧૦
એવું સુણીને હસ્યા રઘુનાથજી, ગીધનો કર્યો તિરસ્કાર;
અલ્યા ઉલૂક કહે તે તો સત્ય છે, ભૂમિતરુનો આધાર. એક૦ ૧૧
ભૂમિ વિના તરુ હોય નહિ, જૂઠી ગીધની વાણ;
વૃક્ષ આધાર માળા તણો, સાચો ઉલૂક પ્રમાણ. એક૦ ૧૨
એવું કહીને કોપ્યા શ્રીરામજી, ગીધ પર અવિનાશ;
બાણ કાઢ્યું એને મારવા, બોલી વાણી આકાશ. એક૦ ૧૩
હે રામ, ન હણશો એ ગીધને, એની સુણો ઉતપત્ત;
એ પૂરવે હતો મચ્છ દેશનો, ભૂપતિ બ્રહ્મદત્ત. એક૦ ૧૪
તે અંકિત મુનિ ગૌતમ તણો, સેવા કરે બહુ પેર;
એક દિવસ એણે તેડિયા, ભોજન કરવાને ઘેર. એક૦ ૧૫
તેણે માંસ પકાવ્યું રે પાકમાં, મૂક્યું મુનિવર પાસ;
તે જોઈને ગૌતમઋષિ કોપિયા, થયા ચિત્તમાં ઉદાસ. એક૦ ૧૬
શાપ દીધો મુનિએ તદા, ભૂપને તેણીવાર;
અલ્યા પાપી તું ગીધ પક્ષી થજે, કરજે માંસનો આહાર. એક૦ ૧૭
ત્યારે સ્તુતિ કરી રાજાએ ઘણી, પૂછ્યો અનુગ્રહ એવ;
દયા ઊપની દ્વિજને ઘણી, બોલ્યા મુનિ તતખેવ. એક૦ ૧૮
અલ્યા પ્રગટ થયા છે પોતે પ્રભુ, દશરથરાયને દ્વાર;
દરશન થાશે તે રામનું, સંભાષણ જેણીવાર. એક૦ ૧૯
ત્યારે ઉદ્ધાર થાશે તુજ તણો, સ્વર્ગલોક નિવાસ;
તે અવસર આજ એને મળ્યો, પામ્યો પદ અવિનાશ. એક૦ ૨૦
એવું સુણીને શ્રીરામે કૃપા કરી, પક્ષી ઉપર એવ;
દેહ પડી ત્યાંહાં, થયા તત્ક્ષણ દેવ. એક૦ ૨૧
ચરણ વંદી શ્રીરામના, બેઠા વિમાન મોઝાર;
નાક મધ્યે તે પક્ષી ગયા, થયો જયજયકાર. એક૦ ૨૨

એવા અધમ ઉદ્ધારણ રઘુપતિ, દીનાનાથ દયાળ;
ગીધ ઉલૂકને ઉદ્ધારિયા, છૂટ્યાં કરમ તે કાળ. એક૦ ૨૩
પ્રભુ ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી, દેવે તેણીવાર;
પછે વિમાન ચલાવ્યું ત્યાં થકી, દક્ષિણ દિશા મોઝાર. એક૦ ૨૪

ચલણુ

દક્ષિણ દિશા વિમાન ચલાવ્યું, પોતે પૂરણકામ રે;
અગસ્ત્યમુનિનાં દરશન કરવા, આશ્રમ આવ્યા રામ રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण गृध्रोलूकयोः शापविमोचनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

અગસ્ત્યને આશ્રમ આવ્યા રામ જી, મુનિને કીધા દંડપ્રણામ જી;
જોઈ રઘુપતિને ઊઠ્યા મુનિજન જી, ભુજ ભરી દીધું આલિંગન જી.

ઢાળ

આલિંગન દીધું રામને, હરખિયા કુંભજ મુન્ય;
મુને કર્યો પાવન રામજી, આજ દિવસ ઘડીને ધન્ય. ૨
આસન ઉપર પધરાવિયા, કર્યો વિનય બહુ સત્કાર;
વળી પક્વ ફળ જળ મિષ્ટ, પ્રભુને કરાવ્યો છે આહાર. ૩
પછે જુગ્મ કંકણ હીમ હીરા, રત્નજડિત વિશાળ;
તે પહેરાવ્યાં શ્રીરામને કર, અગસ્ત્ય તત્કાળ. ૪
થયા પ્રસન્ન કંકણ જોઈને, પૂછ્યું મુનિને રામ;
કૃતવિધિ વસ્તુ સ્વર્ગની, ક્યાંથી તમારે ધામ? ૫
ત્યારે ઘટોદ્ભવ કહે સુણો પ્રભુ, એ કંકણની કહું વાત;
એ મનુષ્યલોકે નવ મળે, દુર્લભ સદા સાક્ષાત્. ૬
એક રાય વૈદ્રભ દેશનો, સત્યવાન એ અભિધાન;
તે તપસ્વી પુણ્યવંત મહા, કીધાં અપરિમિત દાન. ૭
મણિ કનકભૂષણ અશ્વ ગજ રથ, કર્યાં દાન અપાર;
એક અન્નદાન વિના સહુ, આપિયું છે નિરધાર. ૮

એક સમે મૃગયા નીકળ્યો, વન એકલો ભૂપાળ;
ત્યાં આયુર્દા આવી રહ્યો, ત્યારે થયો તેનો કાળ. ૯
તે પુણ્યના પરતાપથી, ધર્યો દિવ્ય દેહ તેણીવાર;
વિમાનમાં બેસી તદા નૃપ, ગયો સ્વર્ગ મોઝાર. ૧૦
ત્યાં ભોગ નાના ભાતના, તે ભોગવતો રાજન;
પણ અન્નદાન કર્યું નથી, માટે ક્ષુધા પીડે તન. ૧૧
વિધિને કહ્યું મુને ક્ષુધા પીડે, આહાર આપો આજ;
મેં ભૂખ્યા રહેવાતું નથી, નવ ગમે સુખ મહારાજ. ૧૨
એવાં વચન સુણી તે રાયનાં, બોલ્યા પ્રજાપતિ ભગવાન;
હું ખાવા શું આપું તને ? નથી કર્યું તેં અન્નદાન. ૧૩
એમ ઘણાં વચન વિધિએ કહ્યાં, પણ હઠ ગ્રહી રાજન;
પ્રજાપતિ તવ કોપિયા, પછે બોલ્યા ક્રોધવચન. ૧૪
તું પ્રેત થઈ નિજ તન તણા, કર માંસ કેરો આહાર;
તે કદાપિ ખૂટે નહિ, એમ બોલ્યા પદ્મકુમાર. ૧૫
હે રામ ! વિધિના વચનથી, થયો ભૂત તે રાજન;
તે ભક્ષણ કરવા દેહ તણું, નિત્ય આવતો આ વન. ૧૬
પરમેષ્ઠીને વચને કરી, ખૂટે નહિ તન તેહ;
એમ વહી ગયા દિન કેટલાં, અકળાયો રાજા એહ. ૧૭
નિત્ય ભક્ષ કરવા આવતો, ધરી પ્રેત કેરું રૂપ;
વળી દેવ થઈને જાય પાછો, સ્વર્ગમાં તે ભૂપ. ૧૮
સુણો રઘુપતિ અન્નદાન મોટું, સરવથી નિરવાણ;
અન્ન વિના અન્ય ઉપાયથી; નવ રહે કોના પ્રાણ. ૧૯
જ્યમ શાન્તિ સમ નહિ સુખ બીજું, ગુરુ સમ નહિ સેવ;
ઉદાર સમ ધનવંત નહિ, શંભુ સમાન નહિ દેવ. ૨૦
જ્યમ તિથિમાં દ્વાદશી મોટી, તીરથ માંહે પ્રયાગ;
જે મંત્ર હરિના નામ સમ, બ્રહ્મયજ્ઞ સમ નહિ યાગ. ૨૧
એમ દાનમાં અન્નદાન છે, બીજું ન એ સમ તુલ્ય;
જે થકી થાયે તૃપ્ત જન, તે માટે એહ અમૂલ્ય. ૨૨

કંઈ વિધિ નહિ અન્નદાનમાં, નહિ દેશકાળ સુજાણ;
ક્ષુધાર્થીને આપવું, નહિ પાત્રનું પરમાણ. ૨૩
તે માટે હો સીતાપતિ, મહિમા ઘણો અન્નદાન;
પેલો રાય નિત્યે માંસ ભક્ષી, બેસી જાય વિમાન. ૨૪
એક સમે પ્રાર્થના કરી, પૂછ્યું વિધિને રાય;
મહારાજ આવું કરમ મારું, કહો કેમ મુકાય? ૨૫
ત્યારે પ્રજાપતિને દયા આવી, બોલ્યા સ્નેહ વચન;
અગસ્ત્યનાં દરશન થકી, તૃપ્તિ થશે રાજન. ૨૬
એવાં સુણી વચન ધાતા તણાં, મુજ પાસે આવ્યો રાય;
દુઃખ નિવેદ્યું પોતાતણું, કર જોડી લાગ્યો પાય. ૨૭
મેં હાથ મૂક્યો શીશ તેને, સુણી શ્રીભગવાન;
તવ ભક્તિના પરતાપથી, આપ્યું અભે વરદાન. ૨૮
ક્ષુધાનિવરતી તે તણી, થયો સદા તૃપ્તિ પ્રાણ;
ટળી ગયું પ્રેતપણું તદા, સુખ પામિયો નિરવાણ. ૨૯
તે રાય પાસે હતાં કંકણ, વિધિ નિરમિત જેહ;
મને આપીને ગયો સ્વર્ગલોકે, સુણો રાઘવ તેહ. ૩૦
તે મેં તમને આપિયાં, રઘુપતિ કંકણ આજ;
કર્યું પાન અમૃત તણું ભૂપે, સુણો શ્રીમહારાજ. ૩૧
એવાં વચન સુણી મુનિવર તણાં, થયા પ્રસન્ન શ્રીરઘુનાથ;
વળી પ્રશ્ન બીજો પૂછિયો, કુંભજમુનિની સાથ. ૩૨

વલણ

કુંભજઋષિને રામે પૂછ્યો, પ્રશ્ન તેણીવાર રે;
તે શ્રોતાજન સહુ સાભળો, કહું તેનો કરી વિસ્તાર રે. ૩૩

इति श्रीमद्रामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामागस्त्य-संवादे सत्यज्ञानोपाख्यान नाम एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો

રાગ મારુ

શ્રીઅવધબિહારી અગસ્ત્યને પૂછે, કહો મુનિવર વાત;
આ વનકેરું નામ પડ્યું કયમ, દંડકારણ્ય વિખ્યાત? ૧
પૂરવતણી ઉત્પત્તિ એની, કહો સકળ વિસ્તાર;
શ્રીરામનાં એવાં વચન સુણી, બોલ્યા મિત્રાવરુણકુમાર. ૨
સુણો રામ આ ઠામે હતો, એક દંડક નામે દેશ;
તેનો વિસ્તાર શત જોજનનો, રાય દંડક નામે નરેશ. ૩
તે સૂરજવંશી મનુપુત્ર જ કહિયે, ઇક્ષ્વાકુ જેનું નામ;
તેનો પુત્ર એક દંડકરાજા, રાજ કરે અભિરામ. ૪
તે સમે એક વન માંહે નીકળ્યો, મૃગયા કારણ રાય;
ત્યાં મુનિવરના આશ્રમ બહુ દીઠા, પવિત્ર સકળ શોભાય. ૫
તે આશ્રમ જોતો આવ્યો રાજા, ભૃગુના આશ્રમમાંહે;
અતિ સુંદર શોભા જોઈને રાજા, બેઠા ઘડી એક ત્યાંહે. ૬
ત્યારે ભૃગુઋષિ તો ઘરમાંહે હતા નહિ, કરવાં ગયા'તા સ્નાન,
એક કન્યા ઋષિની કુંવારી હતી, મહા રૂપવંતી ગુણવાન. ૭
તે ભૃગુતનયા દશ વરસ તણી, તેનું આરજ્યા એવું નામ;
તે જોઈને રાજા મોહ્યો તત્ક્ષણ, પ્રગટ થયો મન કામ. ૮
પછી સ્થળ એકાંત જોઈ જોરાવરી, રાયે સંગ કર્યો તેણીવાર;
તે કન્યા પડી ત્યાં મૂરછિત થઈને, કરતી હાહાકાર. ૯
ત્યારે લજ્યા પામ્યો દંડકરાજા, અશ્વે થયો અસવાર;
ઉતાવળો નિજ પુરમાં આવ્યો, ભૂલ્યો વિવેક વિચાર. ૧૦
હાવે ભૃગુઋષિ સ્નાન કરી ઘેર આવ્યા, દીઠો મહા ઉત્પાત;
પછી ચિંતાતુર થઈ દ્વિજ બાળકને, પૂછી મુનિએ વાત. ૧૧
ત્યારે તેણે કહ્યું એક રાય આવ્યો'તો, અશ્વ બેસીને આંહે;
તે તુરી બારણે બાંધી પેઠો, તમારા આશ્રમ માંહે. ૧૨

પછી ઉતાવળો તે નીકળી નાઠો, કરમ કરી રાજન;
એવાં વચન સુણીને ભૃગુઋષિ કોપ્યા, રક્ત થયાં લોચન. ૧૩
જે પાપીએ મુજ આશ્રમમાં આવી, કરમ કર્યું અઘટિત;
તે રાય બળીને ભસ્મ થજો, તેનું નગ્ર રાજકુળ સહિત. ૧૪
દ્રવ્ય દેશ પશુ મનુષ્ય વૃક્ષ, વળી કાષ્ઠ ધાતુ પાષાણ;
જ્યાં લગી એનું રાજ હોય તે ભસ્મ થજો નિરવાણ. ૧૫
એમ ભૃગુના મુખથી વચન નીકળ્યું, જેવી શેષમુખજ્વાળા;
તે કહ્યા પ્રમાણે દેશ રાય બળી, ભસ્મ થયો તત્કાળ. ૧૬
તે દિવસથી દેશ સકળ થયો, ઉજ્જડ સત જોજન;
પશુ પક્ષી તરુ મનુષ્ય ડરે નહિ, ન મળે તૃણ જળ અન્ન. ૧૭
સુણો રાઘવ એમ કરતાં વીત્યા, સંવત્સર શત સાત;
ત્યાં લગી રાયનો દેશ સકળ, તે શૂન્ય પડ્યો સાક્ષાત. ૧૮
પછી એક સમે વિંધ્યાચળ પાસે, આવ્યા નારદમુન્ય;
તે ગિરિને પરસ્પર કલેશ કરાવા, બોલ્યા કપટ વચન. ૧૯
અલ્યા તુજ કરતાં ઘણો મેરુ ઊંચો, તું નીચો નિરવાણ;
એવી વિરોધ વાત કહીને ત્યાંથી, ચાલ્યા વીણાપાણ. ૨૦
પછે વિંધ્યાચળ વધવાને માંડ્યો, મનમાં ધરી અહંકાર;
તેણે રવિમંડળ આચ્છાદ્યું, થયો સહુ લોકમાંહે અંધકાર. ૨૧
ત્યારે દેવ સકળ મળી વાત વિચારી, કરીએ કાંઈ જતન;
મુનિ અગસ્ત્ય ગુરુ એ ગિરિના છે, માનશે તેનું વચન. ૨૨
સુણો રામ હું તે સમે રહેતો, વારાણસી મોઝાર;
સુરપતિ આદે દેવ સકળ ત્યાં, આવી કર્યો પોકાર. ૨૩
ત્યારે હું ગંગાતટ મૂકી આવ્યો વિંધ્યાચળની પાસ;
મને ગુરુ જાણી સાષ્ટાંગ કર્યા, ગિરિ પૃથ્વી પડિયો તાસ. ૨૪
ત્યારે વચન કહ્યું મેં સુણ વિંધ્યાદ્રિ, સૂતો રહેજે આંહે;
હું તીર્થયાત્રા કરી આવું તાંહાં લગી, રહેજે પડ્યો ભૂમાંહે. ૨૫
મુજ આજ્ઞા વિના જો ઊઠીશ અહીંથી, સુણ વિંધ્યાચળ વાણ;
તો ભસ્મ કરીશ બાળીને ક્ષણમાં, શાપ દેઈને જાણ ૨૬

મુજ શાપ તણો ભય મનમાં ધરી, ગિરિસુતો રહ્યો છે આંહે;
તે દિવસનો હું પણ નિશ્ચે, વસિયો આ વન માંહે. ૨૭
ઇંદ્રને કહીને ઔષધિ કેરો, વરસાવ્યો પરજન્ય;
અનેક પ્રકારની ઊગી વનસ્પતિ, સઘન થયું છે વન. ૨૮
આ દંડકરાયનો દેશ હતો માટે, દંડકારણ્ય કહેવાય;
એ ઉત્પત્તિ દંડકવન કેરી, કહી તમને રઘુરાય. ૨૯
એવું સુણી રઘુપતિ મુનિ ચરણે લાગ્યા, આજ્ઞા માગી ત્યાંહે;
પછી પુષ્પવિમાનમાં બેસીને પોતે, આવ્યા અવધપુરમાંહે. ૩૦

વલણ

અવધપુરમાં રામ આવ્યા, કરી અગસ્ત્યનાં દરશન રે;
પછે રાજ ચલાવે પોતાનું, સહુ હરખે પુરના જન રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीराम-अगस्त्यसंवादे दण्डकारण्योत्पत्तिकथनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો

રાગ દોહા

સુધાસિંધુ રઘુવીર કથા, પુનિત મધુર ભરપૂર;
મગ્ન થાય જન મીન મન, જાય તાપ દુઃખ દૂર. ૧
રામકથા સર માન સમ, મુક્તા અરથ અનેક;
ચરે વિરક્ષી હંસજન તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ વિવેક. ૨
રત્નાકર સમ હરિકથા, પદપદ અર્થ રતંન;
માંહે પ્રવેશી કાઢતા, મરજીવા જે જંન. ૩
રામરાજ અવધી નગર, ગત દુઃખ વ્યાધિ વિયોગ;
ચંદ્રકળા દિનદિન બઢે, સકળ સુમંગળ ભોગ. ૪
ન્યાય ધર્મ વરતે સદા, રાજશિરોમણિ સાધ;
જતિ ચઢાવ્યો ગયંદ પર, શ્વાન તણે અપરાધ. ૫

રાગ મારુ

સુણો શ્રોતા તજીને પ્રમાદ, કહું શ્વાન જતિનો સંવાદ;
રે રાજ્ય રઘુપતિ ત્યાંહે, એક સંન્યાસી રહે પુરમાંહે. ૧

તે સરજુમાં કરીને સ્નાન, આવ્યો પુરમાં થઈ સાવધાન;
ચાલ્યો રાજમારગ મોઝાર, એક શ્વાન બેઠો છે તે ઠાર. ૨
તે વેળા તેણે ધુણાવ્યું શીશ, લાગ્યા છાંટા ચઢી છે રીસ;
જતિએ કરી ક્રોધ અપાર, કર્યા શ્વાનને દંડના પ્રહાર. ૩
શ્વાન કહે, અલ્યા શો અધરમ ? રામરાજ્યમાં મારે કયમ ?
પ્રભુ પાસે ચાલ્ય અન્યાયી, લીધો દેઈને રામ દવાઈ. ૪
ઘંટ અદલની દોરી જ્યાંહે, શ્વાન મુખશું ખેંચી ત્યાંહે;
સભા કરીને બેઠા શ્રીરામ, ઘંટનાદ સુણ્યો તે ઠામ. ૫
અરે લક્ષ્મણ, જો તું આજ, કોણ આવ્યો દુઃખી શે કાજ ?
સુમિત્રી જઈ તેડી લાવ્યા, શ્વાન સંન્યાસી બંન્યો આવ્યા. ૬
જતિને બેસાડ્યો આસન, પૂછે શ્વાનને જુગજીવન;
અલ્યા કહો તમારી વઢવાડ, શાને કાજે કરો છો રાડ ? ૭
બોલ્યો શ્વાન તે નામી શીશ, સુણો સત્ય વચન જુગદીશ;
હું બેઠો હતો મારગમાંહે, જતિએ મુને માર્યો ત્યાંહે. ૮
સુણી શ્વાનવચન અભિરામ, સંન્યાસીને પૂછે શ્રીરામ;
જતિને કહે બ્રહ્મ અખંડ, કેમ શ્વાનને માર્યો દંડ ? ૯
સંન્યાસી કહે સુણો ભગવાન, હું જતો'તો કરીને સ્નાન;
એણે શીશ ધુણાવ્યું શ્રીરંગ, અપાવન કર્યું મુજ અંગ. ૧૦
નિત્ય કર્મને લાગી વાર, તે માટે મેં કીધો પ્રહાર;
કહે શ્વાન, સુણો મહારાજ, કરો ન્યાય અમારો આજ. ૧૧
મારે વસવું મારગ માંહે, નહિ ધામ જે રહિયે ત્યાંહે;
કંઈ મળે તો કરીએ અશન, તૃષા આતપ શીત સહન. ૧૨
કરું જ્યમ ત્યમ દેહ નિર્વાહ, પૂરવ કર્મ છૂટું અવગાહ;
એક ઈશ્વર સ્વામી અમારો, નથી આશરો અન્ય વિચારો. ૧૩
તે વિશ્વંભર પોષણ કરનો, જંતુમાત્રનાં પેટ જ ભરનો;
એને જોઈ આવનો આ દિશ, જાણીને નથી ધુણાવ્યું શીશ. ૧૪
એ તો જાતિસ્વભાવ અમારો, એણે શા માટે મુજને માર્યો ?
જો હું કોપું તદા ભગવંત, તો એ સંન્યાસીનો આણું અંત. ૧૫

પણ મેં ક્ષમા રાખી મન, દંડપ્રહાર સહ્યો મેં તન;
હું જાણું આવું રામનું રાજ, તેમાં કયમ થાયે કૂડું કાજ? ૧૬
છે તેવું હું બોલ્યો તમ સાથ, ઘટે તેવું કરો હે નાથ;
શ્વાનનાં સુણી દીન વચન, દ્રવીભૂત થયા ભગવન. ૧૭
બોલ્યા ક્રોધ કરી શ્રીરામ, જતિએ કર્યું કૂડું કામ;
ધરી વેષ રૂડો થઈ સાધ, માર્યો પશુને વિના અપરાધ. ૧૮
મારો ભય નથી ધરતા મન, શું થયું પામ્યા ઉત્તમ તન?
કંપે મારી કટાક્ષે કાળ, આજ્ઞા પાળે સદા લોકપાળ. ૧૯
મુજ ભયથી તપે છે ભાનુ, વાયુ ચંદ્ર ભૂમિ ને કૃશાનુ;
હું છું કર્મ તણો ફળદાતા, કો ન થાય વિમુખનો ત્રાતા. ૨૦
જીવ કર્મ કરે છે જેવું, ભુક્તાવું તેને સુખદુઃખ તેવું;
હું વિશ્વંભર વિશ્વનો રાય, સહુ સૃષ્ટિ છે મારી પ્રજાય. ૨૧
હું છું નિગ્રહ અનુગ્રહ કરતા, ઉદ્‌ભવ પાલણ ને સંહરતા;
શું કરું ધર્યો ક્ષત્રીમાં દેહ? માટે ધર્મ પાળું છું એહ. ૨૨
કરે વિપ્ર કોટી અપરાધ, તોય મેં ના દુભાયે સાધ;
છે રઘુકુળની એવી રીતિ, ના થાયે કલ્પાંતે અનીતિ. ૨૩
ના કરું શિક્ષા તો થાય ભ્રષ્ટ, પમાડે રંક જીવને કષ્ટ;
તે માટે કરો એક ઉપાય, કરી સેવકને આજ્ઞાય. ૨૪
એ જતિને ચઢાવો ગયંદ, ફેરવો પુરમાં મતિમંદ;
અન્ય વરણને ખરઅધિકાર, પૂજ્ય માટે રાખો એનો ભાર. ૨૫
જતિ તે જે જીતે અવિવેક, દેખે સર્વત્ર આત્મા એક;
ન જાણે મુને ઘટઘટ વાસ, ત્યારે મિથ્યા તેનો સંન્યાસ. ૨૬
એવું કહીને મંગાવ્યો માતંગ, ફેરવ્યો બેસાડીને ઉતંગ;
એવી શિક્ષા કરી રઘુવીર, રાખ્યો ધર્મપંથ મતિધીર. ૨૭
રામરાજ્યનો એવો ન્યાય, જેમાં અઘટિત કર્મ ન થાય;
વારંવાર વખાણે લોક, સુણીને જન થાય વિશોક. ૨૮
ચૌદ લોકમાં ચાલી ખ્યાત, જતિ શ્વાન વિરોધની વાત;
એવા રામ ગરીબનિવાજ, સ્વામી સકળ તણા શિરતાજ. ૨૯

ધરી મનુષ્ય તણો અવતાર, એવા રામ ભજો નરનાર;
એમ સહસ્ર એકાદશ વર્ષ, રામ રાજ કર્યું ઉત્કર્ષ. ૩૦

વલણ

એવું રાજ રામે કર્યું અવધપુર, સહસ્ર એકાદશ વર્ષ રે;
પુત્રની પેરે પ્રજા પાળે, નહિ અધર્મ કેરો સ્પર્શ રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकपारायां उत्तरकाण्डे श्वानसंन्यासी-
संवादे संन्यासिशासनं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો

રાગ સામેરી

અનિહાં રે સુણો શ્રોતાજન થઈ સાવધાન,
કરો રૂડું રામકથામૃત પાન;
જે થકી જન્મ–મરણ જાયે રોગ,
સુખે ભોગવે પરમાનંદ ભોગ. ૧

ઢાળ

ભોગ પરમાનંદ પામે, વામે જન્મમરણ વ્યથા;
તે માટે સેવો સર્વદા ભાઈ, અમૃતરૂપી હરિકથા. ૨
મહારાજ રાજાધિરાજ કરતા, રાજ અવધીપુર તણું;
ગુરુ માત અનુજ વધૂજન હરખે, પ્રજા સુખ પામે ઘણું. ૩
એવું રાજ નિરવિઘ્ન રામનું, તે સુર વખાણે સ્વર્ગમાં
જે સુખ પામે અવધવાસી, તે નથી અપવર્ગમાં. ૪
કેટલાક દિન વહી ગયા પૂંઠે, આવ્યો સમય સોહામણો;
સગર્ભા સીતાજી થયાં, આનંદ વાધ્યો અતિ ઘણો. ૫
જે જગતમાતા પ્રણવરૂપિણી, જનકતનયા શુભ મતિ;
તે વૈદેહીએ ગર્ભ ધરિયો, અધિક તન શોભા સતી. ૬
પંચમાસી તણી રક્ષા, સીતાને બાંધી તદા;
સહુ અવધમાં આનંદ વરત્યો, સોહલો મંગળ સદા. ૭
તે સમે આવી વસંતઋતુ, વન વૃક્ષ ફૂલ્યાં અતિઘણાં;
મકરંદ લેવા મધુપ ગુંજે, પક્ષી શબ્દ સોહામણા. ૮

કુસુમિત કિંશુક શોભતા, ત્રિવિધિ પવન રુચિકર વહે;
મોરિયા આમ્ર અતિ ઘણા, શુકપિક શબ્દ મધુર કહે. ૯
ઋતુરાજમાં ક્ષિતિ તણો રસ, તરુશાખાએ પ્રસર્યો તદા;
નરનારી કેરાં નેત્રમાં, આવી મદન વસિયો સદા. ૧૦
એવી વસંતઋતુની શોભા જોઈને, રઘુપતિ સંત્વર થયા;
શ્રીજાનકીને સંગ લેઈ વન, ક્રીડા કરવાને ગયા. ૧૧
કુસુમિત વન એકાંત સ્થળમાં, વિરાજ્યા રઘુકુળમણિ;
જનકતનયા સંગ શોભે, લીલા કરતા અતિ ઘણી. ૧૨
તે સમે હાસ્યવિનોદમાં, પ્રભુ બોલ્યા અતિ હરખે કરી;
અરે પ્રિયે ! તું માગ્ય મુજશું, કામના મનમાં ધરી. ૧૩
જે ઇચ્છા હોય તે કરું પૂરણ, પ્રસન્ન થઈ કહું છું તુંને;
તારું સ્વરૂપ ગુણ લાવણ્ય જોઈ, અતિ હેત ઊપન્યું છે મુને. ૧૪
ત્યારે હસી બોલ્યાં મધુર વચને, સીતાજી તેણે સમે;
હું જાણે વનમાં જઈ રહું, મુજ ચિત્ત વિષે એવું ગમે. ૧૫
પ્રભુ પંચ રાત્રી વન રહી, ઋષિપત્નીનાં દરશન કરું;
એવી ઇચ્છા મુજને થાય છે, તે સ્વામી તમને કહું ખરું. ૧૬
ત્યારે રામ કહે હો વૈદેહી, વર્ષ ચતુર્દશ વન રહી;
વન વેદના પામી ઘણું, તોયે હજુ તૃપ્તિ થઈ નહીં ? ૧૭
પછે ભવિષ્ય આગલું વિચારી, રઘુવીર બોલ્યા થઈ દુઃખી;
અરે અવશ્ય તુજને મોકલીશ, વન જોવા કારણ વિધુમુખી. ૧૮
એવું કહી પછી આવ્યા મંદિર, સીતા સાથે રઘુપતિ;
તે બીજું કોઈ જાણે નહિ, જે ગહન ઈશ્વરની ગતિ. ૧૯

વલણ

ગતિ ઈશ્વરની ગહન છે, તે નવ જાણે કો જન રે;
દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, હાવે સીતા જાશે વન રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सीतासीमर्तोत्सवे श्रीरामप्रार्थन नाम चतुर्विशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૫ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

મંદિર આવ્યાં સીતા ને રામ જી,
પછી પોતે વિચાર્યું પૂરણકામ જી;
તેડાવ્યા નગરના રક્ષક જેહ જી,
ચોકીવાળા ફરતા તેહ જી. ૧

ઢાળ

જે ફરતા નિત્યે નગ્રમાંહે, ચોકીવાળા જ્યાંહે;
તેને પાસે તેડી પૂછતા, પોતે રઘુપતિ ત્યાંહે. ૨
કહો ભાઈ, પુરના લોક સરવે, ચાલે છે નિજ ધર્મ;
તે સુખી છે કે દુઃખી છે, મુજને કહો તે મર્મ. ૩
વળી રાજા છું હું નગ્રનો, મને નિંદે વંદે કોય;
કો રૂડી ભૂંડી વાત મારી, કરે છે પુર સોય? ૪
તે જથારથ મુજને કહો, નવ લાવશો મન લાજ;
ત્યારે ગ્રામરક્ષક બોલિયા, તમે સુણો શ્રીમહારાજ. ૫
પુરમાંહે લોક સકળ સુખી, નથી દુઃખ રોગ વિજોગ;
નિજ ધર્મ પાળે પ્રજા સહુ, મનવાંછિત ભોગવે ભોગ. ૬
સત્કીર્તિ સ્તવન કરે તમારી, પરમ ભક્ત સુજાણ;
પરનિંદા પરધન પરત્રિયા, સ્વપને નહિ નિરવાણ. ૭
પણ એક અઘટિત વાત સુણી, પ્રભુ કહેતાં આવે લાજ;
તમો ખરું પૂછયું માટે કહું છું, પ્રગટ કરીને આજ. ૮
એક રજક રહે છે પુર વિષે, મહા દુષ્ટ પાપી જન;
તેણે ત્રિયાને તાડન કરી, કાંઈ દ્વેષ આણી મન. ૯
તે રિસાઈ નિજ પિયેર ગઈ, રહી પિતાના ઘરમાંહે;
તેણે ફરી તેડી નહિ તેને, વીત્યા બહુ દિન ત્યાંહે. ૧૦
પછી એક સમે તેનો પિતા, ગ્રહી પુત્રી કેરો હાથ;
મૂકવા આવ્યો જમાત્રને ઘેર, વિનય કરી તે સાથ. ૧૧

ત્યારે રજક ક્રોધે બોલિયો, નિજ શ્વશુર પ્રત્યે વાણ;
એને મારે મંદિર રાખું નહિ, જો જાય મારા પ્રાણ. ૧૨
હું તે રામ નહિ જે રાવણને ઘેર, સ્ત્રી રહી ખટ માસ;
પાછી તેને લાવી સંઘરી, પડ્યો મોહવિષયને પાસ. ૧૩
જ્યમ રામે રાખી સીતાને, એમ હું ન રાખું એ નાર;
લંછન લાગે મારા કુળમાં, કરે સહુ ધિક્કાર. ૧૪
અમો શુદ્ધ જાતિ રજકની, જગતના કહાડું ડાઘ;
મુજ શિર ઉપર ચઢે કલંક જો, એ સ્ત્રીશું કરું અનુરાગ. ૧૫
હું લંપટ નહિ કાંઈ રામ જેવો, નહિ રાખું ઘરમાંહે;
મારે એનું મુખ જોવું નહિ, જ્યાંહાં લગી જીવું આંહે. ૧૬
મહારાજ, તે ચંડાળ એવું, બોલ્યો દુષ્ટ વચન;
એવું સુણી શ્રીરઘુવીરને, ઘણો ખેદ ઉપન્યો મન. ૧૭
તે રજકના દુર્વાક્યથી, ઘણું રુદે તપ્યું રણધીર;
પછે એકાંત જઈ પ્રભુએ બોલાવ્યા, પાસે લક્ષ્મણ વીર. ૧૮
અરે ભ્રાત, સુણ એક વાત કહું, કોઈ જાણે નહિ જ્યમ આંહે;
રથમાં બેસાડી સીતાને, મૂકી આવ્ય તું વનમાંહે. ૧૯
આપણે લાવ્યા લંકાથી શ્રીય, મારી દશમુખ એવ;
અગ્નિ પ્રવેશી શુદ્ધ થઈ, તેના સાક્ષી છે મુનિ દેવ. ૨૦
એ ગંગાજળ જેવી નિર્મળ છે, સહુ જાણે આડે અંક;
પણ દુષ્ટ રજકે મહેણું દીધું, માથે ચઢાવ્યું કલંક. ૨૧
તે માટે સીતા મેં તજી, હું કહું સત્ય વચન;
બોલે કઠણ વાયક લોક તે, સહેવાય નહિ મેં મન. ૨૨
એવાં વચન સુણીને સુમિત્રીને, લાગી નખશિખ ઝાળ;
એ રજક એવું બોલે કયમ? એની જીભ છેદું તત્કાળ. ૨૩
એ દુષ્ટ કેરાં વચનથી, ક્યમ તજાય સીતા આજ?
એ અજ્ઞાને બોલ્યો હશે, માટે વિચારો મહારાજ. ૨૪
પાખંડી દુર્મતિ વેદ નિંદે, પંડિત ન કરે ત્યાગ;
વળી રાજહંસ તજે નહિ, જો મુક્તા નિંદે કાગ. ૨૫

દાદુર નિંદે કમળને, શીલીમુખ તજે ન સરોજ;
કાયર નિંદે શૂરને પણ, તજે નહિ તન ઓજ. ૨૬
કુબુદ્ધિ નિંદે સંતને, પૂજે વિવેકી તેહ;
વળી તસ્કર નિંદે ચંદ્રને, પણ ચકોર ન તજે સ્નેહ. ૨૭
એમ ગુણસરિતા જાનકી, સહસા તજી નવ જાય;
એ રજકના લેઉં પ્રાણ હવડાં, સુણો શ્રીરઘુરાય. ૨૮
આટલા દિન દુ:ખ વેઠિયું, હવડાં થયો વિશ્રામ;
વળી કલેશ કયાં ઊભો કરો છો ? ક્ષમા રાખો રામ. ૨૯
સહુ જગત જાણે જાનકીને, પરમ સાધવી રૂપ;
વિના અપરાધ ન ઘટે તજવી, તે રવિકુળ ભૂપ. ૩૦
અપરાધ કોટી કરે કો, તમ શરણ આવે જન;
તો તેને પાળો છો પ્રભુ, આજ શું વિચાર્યું મન ? ૩૧
જાનકી તજતાં જગતમાં, અપજશ થશે મહારાજ;
અણછતું કલંક ઉદે કરી, શીદ વિસ્તારો છો આજ ? ૩૨
એમ અનંતે ઘણાં વચન કહીને, નેત્ર ભરિયાં નીર;
ત્યારે ધીરજ આપી ભ્રાતને, પછી બોલ્યા શ્રીરઘુવીર. ૩૩
અરે લક્ષ્મણ, એ ચતુરાઈ સરવે, જાવા દે તું આજ;
એ સીતાને મૂકી આવ વન, કર શીઘ્ર કહું તે કાજ. ૩૪
હું જાણું છું એ સાધવી છે, ધરમધારણ ધીર;
પણ લોકનો અપવાદ મેં, નથી સહેવાતો સુણ વીર. ૩૫
લોકાપવાદ થકી જગતમાં, ડર્યો નહિ જે જન;
તે જીવતાં મૃત જાણવો, ધિક્કાર તેનું તન. ૩૬
માટે પ્રભાતે એ જાનકી, વન લેઈ જા નિરવાણ;
એ વિષે બોલીશ નહિ ફરી, મુજ સત્ય વચન પ્રમાણ. ૩૭
નિદાન વાત કહી જદા, પણ કરી શ્રીરઘુવીર;
ત્યારે લક્ષ્મણ અણબોલ્યા રહ્યા, ગઈ સકળ મનની ધીર. ૩૮
વારુ પ્રભુ, હું પ્રભાતે લેઈ, જઈશ શ્રી વનમાંહે;
પછી ઊઠી આવ્યા નિજ ભોવન, શોચે સુમિત્રી ત્યાંહે. ૩૯

વલણ

સુમિત્રી કરતા શોચના, નવ નિદ્રા આવી રાત રે;
એમ રજની દુઃખમાં વહી ગઈ, ઊઠ્યા જ્યારે થયો પ્રભાત રે.

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे रजकदुर्वाक्यश्रवणात्
लक्ष्मणं प्रति सीतात्यागाज्ञाकरण नाम पचविंशोऽध्याय ॥ २५ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો

રાગ ભૈરવ

સીતાજીને વન મોકલવા, કરી આજ્ઞા શ્યામ શરીર;
રહી રાત ઘટિકા ચાર પાછલી, ઊઠ્યા લક્ષ્મણ વીર. ૧
સત્વર થઈ રથ જોડી આવ્યા, સીતાજીને ભોવન;
કરી વંદના જનકસુતાની, બોલ્યા દીન વચન. ૨
હે માતા! તમને વન દેખાડવા, આજ્ઞા કરી મહારાજ;
માટે સાવધાન થઈ રથમાં બેસો, ચાલો જઈએ આજ. ૩
એવાં લક્ષ્મણજીનાં વચન સુણીને, સીતા હરખ્યાં મન;
જાણ્યું મારો મનોરથ સફળ કર્યો, મુને પ્રસન્ન થયા ભગવન. ૪
ઉપવનમાં એકાંત સ્થળે, મેં પ્રભુને કહ્યું'તું જેહ;
વન જોવાની ઇચ્છા મુજને, સફળ વચન કર્યું તેહ. ૫
એવું જાણીને હરખ્યાં મનમાં, ઊઠ્યાં જનકકુમારી;
વસ્ત્રાભૂષણ સાથે લીધાં, અનેક સામગ્રી સારી. ૬
રઘુપતિચરણે શીશ નમાવી, બોલ્યાં મધુર વચન;
મહારાજ! હું લક્ષ્મણજી સાથે, જઈ આવું છું વન. ૭
નેત્રની સમસ્યા નાથે કરી, પણ બોલ્યા નહિ મુખ વાણ;
સરવ સામગ્રી લેઈને સીતા, રથમાં બેઠાં જાણ. ૮
રે લક્ષ્મણજીએ રથ હાંક્યો તે, ઉતાવળો તેણીવાર;
કોઈએ જાણે નહિ, એમ નીકળ્યાં નગરની બહાર. ૯
વાયુવેગે રથ હાંકે લક્ષ્મણ, સીતા બેઠાં તે માંહે;
અપશુકન બહુ થાય મારગે, આવ્યાં ગંગાતટ જ્યાંહે. ૧૦

વિષ્ણુચરણજા પાર ઊતરી, દક્ષિણ પંથ પળાય;
આગળ જતાં વિકટ વન આવ્યું, ત્યારે સીતાને થઈ ચિંતાય ૧૧
વ્યાઘ્ર વરુ ને અજગર મોટા, પક્ષી બોલે ક્રૂર;
અંધકાર વન પરવત સંકુળ, નવ દેખાયે સૂર. ૧૨
મનુષ્યમાત્ર કો નવ મળે વનમાં, નહિ ઋષિના આશ્રમ;
વિકટ પંથ દારુણ વન મધ્યે, હય પામ્યા ઘણું શ્રમ. ૧૩
એવું ભયંકર વન જોઈ સીતા, ભય ઘણું પામ્યાં મન;
પછે ગદ્દગદ કંઠે લક્ષ્મણ સાથે, બોલ્યાં દીન વચન. ૧૪

વલણ

મન ભય પામી ગદ્દગદ કંઠે, બોલ્યાં સીતા વચન રે;
મારા દિયરજી મુંને આંહાં કયમ લાવ્યા? આ તો દીસે દારુણ વન રે.

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधाराया उत्तरकाण्डे
सीतात्यागो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો

રાગ શોક રામગ્રી

હાવે જનકસુતા શોકાતુર થઈને બોલ્યાં, લક્ષ્મણ સાથ વચન રે,
હો દિયર જી;
તમો મુજને આંહાં કયમ તેડી લાવ્યા? આ તો દીસે છે દારુણ વન રે.
હો દિયર જી. ૧
નથી આશ્રમ મુનિવર કેરા, ઊજડ વન દીસે રે, હો દિયર જી;
કો અસુર આવશે આંહે, હાવે શું કરીશું રે? હો દિયર જી. ૨
મારું દક્ષિણ અંગ ને નેત્ર, ભુજા ફરકે રે, હો દિયર જી;
ઘણા થાય છે માનશુકન, રુદે મારું ધડકે રે. હો દિયર જી. ૩
મુને દિવસ લાગે છે ઉદાસ, રવિતેજ આછાં રે, હો દિયર જી;
આપણે ઘણો ભોગવ્યો વનવાસ, માટે હીંડો પાછાં રે. હો દિ૰ ૪
ભૂવાં પક્ષી બોલે છે કરાળ, હાવે શું થાશે રે? હો દિ૰
વૃકવ્યાઘ્ર મારે ઘણી ફાળ, જાણી આવી ખાશે રે. હો દિ૰ ૫

નથી સંગે કો સેવક જન, કોની હૂંફ ધરિયે રે? હો દિ૦
આપણ એકલડાં આવે વન, ફાટીને મરિયે રે. હો દિ૦ ૬
મુજ અબળાની બુધ નરસ, મેં માગ્યું એવું રે, હો દિ૦
વેઠ્યું દુઃખ ચતુરદશ વરસ, હવે વન કેવું રે? હો દિ૦ ૭
કોણ જાણે શું હશે હોનાર, કર્મગતિ મારી રે, હો દિ૦
તેવો ઊપજે મન વિચાર, ડહાપણ જાય હારી રે. હો દિ૦ ૮
રથ પાછો વાળો હો વીર, ઝાઝું શું કહિયે રે? હો દિ૦
હાવે ગઈ મારા મનની ધીર, કહો કયમ રહિયે રે? હો દિ૦ ૯
નથી બોલતા થઈ ઘણી વાર, તમો મુજ સાથે રે, હો દિ૦
શું તજી મુને પ્રાણઆધાર, નિરદે થઈ નાથે રે? હો દિ૦ ૧૦
કાંઈ કપટ તમારે મન, દીસે મોટી એડી રે, હો દિ૦
બાકી શીદ લાવો આવે વન, એકલડી તેડી રે? હો દિ૦ ૧૧
જો ના કહો ખરેખરી વાણ્ય, જથારથ જેવું રે, હો દિ૦
તમને રામચરણની આણ્ય, કરવું છે કેવું રે? હો દિ૦ ૧૨
એવું સુણી સુમિત્રી સમરથ, કંપાવ્યા રોમ રે, હો દિ૦
દૂર વન જઈ રાખ્યો પછે રથ, ઊતરિયા ભોમ રે. હો દિ૦ ૧૩

વલણ

ભોમ ઊતરિયા લક્ષ્મણજી, એક વૃક્ષ તળે નિરધાર રે;
ત્યાં જનકસુતાને ઉતારી, બેસાડ્યાં પૃથ્વી મોઝાર રે. ૧૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे लक्ष्मण प्रति सीतायाः समयवचन नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો

રાગ આશાવરી

મિત્રીએ સીતાજીને ભૂમિ બેસાડ્યાં, ને પરદક્ષિણા કરી ત્યાંહે;
સાષ્ટાંગ નમન કરી શિર મૂક્યું, જાનકીના પદમાંહે. ૧
એમ નમસ્કાર કરીને પછે લક્ષ્મણે, ઓચિંતું રડી દીધું;
અરે માતા, તમને તજ્યાં રામે, અઘટિત કારજ કીધું. ૨

એક દુષ્ટ રજકના મેણા માટે, કર્યો તમારો ત્યાગ;
મેં ઘણું કહ્યું પણ માન્યું ન પ્રભુએ, ઉતાર્યો અનુરાગ. ૩
હું શું કરું માતા? મુજને કીધી, આજ્ઞા શ્રીરઘુવીર;
ત્યારે તમને હું વન મૂકવા આવ્યો, રાખી મનમાં ધીર. ૪
એવાં લક્ષ્મણજીનાં વચન સુણી, થઈ સીતાને મૂર્છાય;
જ્યમ કદળી ઉપર વીજ પડે, વા થાય વજ્રનો ઘાય. ૫
જ્યમ તેજહીણ થાયે મુક્તાફળ, પડતાં અગ્નિ માંહે;
એમ મૂર્છિત થઈને સીતા પડિયાં, થયાં અચેતન ત્યાંહે. ૬
ત્યારે વનદેવ્યા પંચતત્ત્વને સોંપ્યાં, લક્ષ્મણે જનકકુમારી;
પછે ઇંદ્રજિત રિપુરથમાં બેઠા, થઈ શોકાતુર ભારી. ૭
પછી રથ હાંકીને ચાલ્યા લક્ષ્મણ, મૂકી સીતાને વન;
આંસુ ચોધારે રુદન કરંતાં. રાતાં થયાં લોચન. ૮
એમ અવધપુરીમાં આવ્યા સુમિત્રી, નમ્યા રામને પાય;
સર્વ નગ્રમાં જાણ થયું જે, રામે તજ્યાં સીતાય. ૯
કૌશલ્યાદિક માતા સર્વે, રુદન કરે બહુ પેર;
રાંધ્યાં અન્ન રહ્યાં અવધીમાં, શોક પડ્યો ઘેરેઘેર. ૧૦
હાવે નરનારી સહુ નગ્ર તણી, મળી વાત કરે છે ત્યાંહે;
શે અપરાધે ગર્ભવતી શ્રીય, રામે તજી વન માહે? ૧૧
પેલા રજકને સર્વે ગાળો દે છે, લોક કરે ધિક્કાર;
એ ચંડાળ ક્યાંથી જન્મ્યો અવધપુર, દેવા દુઃખ અપાર? ૧૨
એમ અવધવાસી શોકાતુર સર્વે, સીતા તજ્યાં જ્યારે વન;
એ સમે એક સંદેહ છે મોટો, તે સુણો શ્રોતાજન, ૧૩
અવધવાસી જન સર્વે સુધર્મી, સુમતિ પુણ્ય પવિત્ર;
પરમ ભક્ત સીતા રઘુવરના, વાહાલું રામચરિત્ર. ૧૪
રાગ દ્વેષ હિંસા નહિ કોને, પરનિંદા પરદ્રોહ;
કુતર્ક વચન મુખે નવ બોલે, નહિ ક્રોધ મદ મોહ. ૧૫
સીતારામ પર પ્રીતિ સહુને, જાણે પ્રાણ આધાર;
તો તે રામને કુવચન કયમ કહે, સ્વપન વિષે નિરધાર? ૧૬

શ્રીરામરાજ વળી અવધપુરીમાં, જન્મનિવાસી જેહ;
તે રજક એવો કયમ દુષ્ટ રહ્યો છે? એ મોરો સંદેહ. ૧૭
જેણે નિરભે થઈને નિંદા કરી રામની, બોલ્યો વચન કટુ ઝેર;
સીતાનો ત્યાગ કરાવ્યો એણે, હશે પૂરવનું વેર. ૧૮
એ સંદેહ નિવરતી કરવા માટે, કહું જથારથ જાણ;
રજકને વેર સીતા સાથે, તે કથા છે પદ્મપુરાણ. ૧૯

વલણ

પદ્મપુરાણે પાતાળ ખંડે, શેષ વાત્સાયણ સંવાદ રે;
રામાશ્વમેધમાં એ કથા છે, સુણો શ્રોતા તજીને પ્રમાદ રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे वने सीता त्यक्त्वा लक्ष्मणस्य रामसामीप्यागमन नाम अष्टविंशोऽध्याय ॥ २८ ॥

અધ્યાય ૨૯ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

સુણો શ્રોતા સહુ એકે મન જી, પદ્મપુરાણની કથા પાવન જી;
પાતાળ ખંડે રામાશ્વમેધ જેહ જી, શેષ વાત્સાયણનો સંવાદ તેહ જી.

ઢાળ

સંવાદ શેષ વાત્સાયણૠષિનો, રામાશ્વમેધ કથાય;
ગાતાં સુણતાં શીખતાં, મહા પતિતપાવન થાય. ૨
જ્યારે ખટ વરસનાં હતાં સીતા, જનકરાયને ઘેર;
કુમારિકા સખી સાથે રમતાં, કરતાં લીલાલહેર. ૩
એક સમે વાડીમાં ગયાં, નિજ સાહેલી લેઈ સંગ;
ત્યાં સખી સાથે દ્યૂતક્રીડા, રમે નાના રંગ. ૪
તે સમે સન્મુખ વૃક્ષ પર, બે પક્ષી બેઠાં ત્યાંહે;
તે શુક શુકી આનંદમાં, કરે વાત માંહોમાંહે. ૫
શુક શુકીને શ્રવણ કરાવતો, રૂડી રામકથા પાવન;
ત્યારે રમત મૂકી સીતાજી લાગ્યાં, સુણવા એકે મન. ૬
પ્રથમથી રામચરિત્ર સહુ, કહેવા માંડ્યું કરી વિસ્તાર;
તાદાત્મ્ય સીતા શ્રવણમાં, લાગી રહ્યાં એકતાર. ૭

રઘુવીરજન્મ ઉછંવકથા, બાળચરિત્ર ક્રતુ રક્ષાય;
પછે જનકપુર આગમન વળી, ધનુભંગ શ્રીવિહીવાય. ૮
કેકઈવચન પ્રસ્તાવ વન, દશરથ મરણ દુઃખી લોક;
ચિત્રકૂટ ભરતાગમન, મળિયા રામ શમન વિશોક. ૯
દંડકારણ્ય પવિત્ર કરી, પંચવટી કીધો વાસ;
શૂર્પણખા વિરૂપ ખરદુખરવધ, કૃત માયા મૃગનો નાશ. ૧૦
ત્યારે સીતાજીનું હરણ કરી, લંકા ગયો દશાનન;
શ્રીરે કથા કહી ત્યાં લગી, પછી રહ્યો ગ્રહીને મુન્ય. ૧૧
તે ચરિત્ર સુણવા જાનકી, ઘણું થયાં આતુર મન;
અધૂરી કથા કયમ મૂકી એણે? લાગી ચટપટી તન. ૧૨
તે વાડીના રખવાળને કહ્યું, સીતાએ તતકાળ;
હે વિપિનરક્ષક, વૃક્ષ ઉપર, નાખ હવડાં જાળ. ૧૩
આ બે પક્ષી ગ્રહણ કરીને, આપ્ય મુજ કર માંહે;
એવા વચન સુણી સીતા તણાં, તે થયો સત્વર ત્યાંહે. ૧૪
વનરક્ષકે તવ જાળ નાખી, પક્ષી ઝાલ્યાં જોડ;
તે જાનકીને સોંપિયાં, પૂરણ થયા મન કોડ. ૧૫
પક્ષી ગ્રહ્યાં બે કર વિષે, પછી બોલિયાં જનકસુતાય;
અલ્યા કીર, કહે મુજને યથા જે, રહી અધૂરી કથાય. ૧૬
અલ્યા કોની પુત્રી? કોણ સીતા? કોણ તે રઘુપત્ય?
જે રાવણ હરણ કરી ગયો, પછી શી થઈ તેની ગત્ય? ૧૭
ત્યારે શુક કહેઃ બાઈ! સાંભળો, મુનિ વાલ્મીકને આશ્રમ;
તે વૃક્ષ ઉપર અમો રહેતાં, સ્ત્રી પુરુષ અનુક્રમ. ૧૮
શત કોટી રામચરિત્ર પાવન, કર્યું વાલ્મીક મુન્ય;
શિષ્યને નિત્ય ભણાવતા, સમજાવી અરથ રતન. ૧૯
તે સાંભળતાં નિત્યે અમો, કહેતા મુનિવર જેહ;
એટલી સ્મરતિ રહી મુને, બાકી ગયો ભૂલી તેહ. ૨૦
અમો પક્ષી કેરી અલ્પ બુદ્ધિ, રુદે રહે નહિ વાત;
હાવે આગળ આવડતી નથી, એ કથા મુજને માત. ૨૧

જાનકી કહે પૂરણ થયા વિન, નહિ જવા દેઉં આજ;
એમ કહી પંજર મંગાવ્યું, પક્ષીને રહેવા કાજ. ૨૨
પછી પંજરમાં ઘાલી તદા, તે શુકીને નિરધાર;
કરમાંહેથી હુક જોર કરીને, ઊડિયો તેણીવાર. ૨૩
તે શુકી ગર્ભવતી હતી, તે પામી વિપરીત ચોગ;
સીતાએ ઘાલી પિંજરામાં, થયો સ્વામીવિજોગ. ૨૪
તતકાળ તેણે પ્રાણ તજિયા, શુકી પામી મર્ણ;
પસ્તાવો સીતાએ કર્યો, પછી કાઢી નાખી ધર્ણ. ૨૫
તે કીરે દીઠી કામની જે, મરણ પામી ત્યાંહે;
કલ્પાંત ઘણું તેણે કર્યું, દુઃખ પામિયો મનમાંહે. ૨૬
પછી મન વિચાર્યું મારે મરવું, જીવું તે કોણ કાજ?
ત્યાં થકી પોપટ ઊડિયો તે, આવ્યો તીરથરાજ. ૨૭
કીરે કરી મન કલ્પના, મુજ ગરભવંતી નાર;
તે વિજોગ કરાવ્યો સીતાએ, વછોડ્યાં સ્ત્રી ભરથાર. ૨૮
માટે જનકતનયા જાનકી, તે, સગર્ભા થાયે જાણ;
ત્યારે વિયોગ સ્વામીનો થાજો, સત્ય કહું નિરવાણ. ૨૯
પ્રયાગજળમાં તન ઝંપાવ્યું, એવું કહીને વચન;
તે રજક થઈને અવતર્યો, જે અવધપુર પાવન. ૩૦
તેણે સીતાને વન કઢાવ્યાં, દુષ્ટ વચન બોલ્યો અંધ;
વિયોગ પામ્યો સ્વામીનો, તે પૂરવ જન્મસંબંધ. ૩૧
એ જગતજનુની જાનકી, સાક્ષાત લક્ષ્મીરૂપ;
વળી જગતપિતા શ્રીરામ તે, કોટી બ્રહ્માંડના ભૂપ. ૩૨
સર્વ જીવ કેરા કર્મના, ફળપ્રદાતા એ રામ;
તેને નથી કાંઈ આવરણ, છે સ્વતઃસિદ્ધ પૂરણકામ. ૩૩
પણ લોક મારગ આચરે, કરવા ધરમ વિસ્તાર;
બાકી રજકકેરા વચનથી, કયમ તજે જનકકુમાર? ૩૪
એ ઇચ્છાશક્તિ રામની, જાનકી પુણ્યપવિત્ર;
તે રણસંબંધ જણાવા માટે, કર્યું એહ ચરિત્ર. ૩૫

માટે તર્ક ના કરશો અહીં, શ્રોતા વિવેકી જન;
એ પ્રભુને નથી શોક મોહ, છે જ્ઞાન આનંદઘન. ૩૬
વળી બીજું કારણ એક છે, સીતા તજ્યાનો મર્મ;
તે સંક્ષેપે કરીને કહું જે, જથારથ અનુક્રમ. ૩૭

વલણ

અનુક્રમે કરી એ કથા કહું, જે માટે તજ્યાં સીતાય રે;
કહે દાસ ગિરિધર સુણો શ્રોતા, ધરજો મન અભિપ્રાય રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे
रजकपूर्वजन्मकथन नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

અધ્યાય ૩૦ મો

રાગ મારુ

સુણો શ્રોતા સાવધાન થઈને, સીતા તજ્યાનો મર્મ;
પૂર્વે પિતાનું વચન પાળવા, વન ગયા પૂરણબ્રહ્મ. ૧
ત્યારે આયુષ્ય હતું ભૂપતિ કેરું, દ્વાદશ વર્ષનું જાણ;
પણ રામવિયોગે દશરથે, તજિયા તતક્ષણ પ્રાણ. ૨
અકાળ મૃત્યુએ મરણ જ પામ્યા, રહ્યા જઈને સ્વર્ગ;
કર્મ અશેષ હતાં માટે તે, નવ પામ્યા અપવર્ગ. ૩
પછી વન પૂરણ કરી અવધપુરીમાં, આવ્યા પૂરણકામ;
સહસ્ર એકાદશ વર્ષ લગી, ત્યાં રાજ્ય કર્યું શ્રીરામ. ૪
પછી વિચાર્યું પ્રભુએ પોતે, હાવે જવું સ્વધામ;
પ્રથમ પિતાને મોક્ષ જ આપું, તો થાયે શુભ કામ. ૫
પ્રારબ્ધ કર્મ તણું ફળ સુખદુઃખ, પાપપુન્યથી હોય;
તે પૂરણ ભોગવ્યા વિણ દેહે ગુણમય, મોક્ષ ન પામે કોય. ૬
જ્યારે કર્મ શુભાશુભનો ક્ષય આવે, વાસના ટળે અશેષ;
સર્વ સંગથી મુક્ત થાય ત્યારે, જાય સંસૃતિ ક્લેશ. ૭
વેદશાસ્ત્રની રીતિ એવી, મોક્ષ તણો અનુક્રમ;
પણ કરતું અકરતું અન્યથા કરતું, સમરથ પૂરણ બ્રહ્મ. ૮

મહા પાપી પ્રાણી રામનામથી, મોક્ષને પંથ પળાય;
તો દશરથની ગતિનું શું કહેવું, પુત્ર જેના રઘુરાય? ૯
વળી લોક વેદસહુ એમ જ કહે છે, અંતે જ્યાં મતિ જાય;
થાય ગતિ તેવી તે જનની, એવો છે એક ન્યાય. ૧૦
શ્રીરામ રામ રઘુવીરજી કહેતાં, તજિયા દશરથે પ્રાણ;
તો મોક્ષ ન પામે શા માટે? એ હરિની ઇચ્છા નિરવાણ. ૧૧
તે દશરથ રાજા સ્વર્ગ રહ્યા છે, એમ વિચાર્યું રામ;
ન્યાયે કરી નરપતિને આપું, હું મારું નિજ ધામ. ૧૨
વરસ દ્વાદશનું આયુષ્ય બાકી, તે હું ભોગવું આજ;
પણ સીતાને અરધાગ જ રાખું, તો થાય વિપરીત કાજ. ૧૩
હું ધર્મ સ્થાપવા પ્રગટ્યો ભૂતળ, પાળવા વેદનાં કર્મ;
જો જાનકી સહિત એ રાજ્ય ભોગવું, તો ભ્રષ્ટ થાયે નિજ ધર્મ. ૧૪
એમ વિચારી પિતાનું આયુષ્ય, રામે કર્યું અંગીકાર;
માટે સીતાનો પરિત્યાગ જ કીધો, મોકલ્યાં વનમોઝાર. ૧૫
રજકને દુષ્ટ વચન બોલાવ્યો, કરીં પ્રેરણા રામ;
તે નિમિત્તે કરી તજ્યાં જાનકી, વનમાં પૂરણકામ. ૧૬
માટે શ્રોતાજન સંદેહ નવ કરશો, સુણીને એહ કથાય;
ચરિત્ર અટપટાં ઈશ્વરનાં, નવ જણાય તે અભિપ્રાય. ૧૭
કો હરિઇચ્છાનો પાર ના પામે, અલ્પ મહામતિમાન;
આકાશ તણો જ્યમ પાર પામવા, મશક ને ગરુડ સમાન. ૧૮
હાવે વૈદેહીને વનમાં તજીને, લક્ષ્મણ આવ્યા ઘેર;
મૂર્છિત થઈને સીતા પડિયાં, વળતી શી થઈ પેર. ૧૯

વલણ

શી પેર થઈ ત્યાં સીતાની, જે અચેત પડિયાં વન રે;
પછી ચાર ઘડીએ વળી મૂર્છા, ત્યારે કરવા લાગ્યાં રુદન રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण स्वधर्मप्रतिसाक्नार्थ दशरथमोक्षार्थ सीतात्यागो नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

અધ્યાય ૩૧ મો

રાગ દોહા

જ્યારે જાનકીને મૂરછા વળી, શાતા આવી તન;
પાસે લક્ષ્મણને દીઠા નહિ, ત્યારે કરવા માંડયું રુદન. ૧
લોચન જળધારા વહે, અંગ પછાડે આપ;
પછી સીતાએ મધુર સ્વરે, કરવા માંડ્યો વિલાપ. ૨

રાગ સોરઠ

વૈદેહી વનમાં વલવલે, કરે વિવિધ વિલાપ;
હૃદય ભીંજે છે આંસુજળે, પામ્યાં અતિ પરિતાપ. વૈદેહી૦ ૧
હો લક્ષ્મણજી, તમો ક્યાં ગયા, મૂકી મુજને વન ?
આવડા નિરદય કયમ થયા ? દયા નવ ધરી મન. વૈદેહી૦ ૨
હવડાં મારી પાસે હતા, ક્યાં સંતાયા હો વીર ?
મારા સમ દેખા દ્યો મુને, આ વેળા રણધીર. વૈદેહી૦ ૩
હો અવધપુરીના રાજિયા, દશરથરાજકુમાર;
શે અપરાધે મુને તજી, એકલી વન મોઝાર ? વૈદેહી૦ ૪
પ્રભુ શરણાગતવત્સલ તમો, બાંહે ગ્રહ્યાની લાજ;
હું છું તમારી કિંકરી, વહારે ધાજો મહારાજ. વૈદેહી૦ ૫
પ્રભુ મુજ અર્થે બહુ શ્રમ કર્યો, હણિયો નિશિચર સાથ;
એટલું કરી અંતે તજી, ન ઘટે તમને હો નાથ. વૈદેહી૦ ૬
તમ ચરણસેવા હું ચૂકી નથી, રાખ્યું છે ચિત્ત ઠામ;
તે અંતરની જાણો છો પ્રભુ, અંતરજામી રામ. વૈદેહી૦ ૭
તમો વાત વિસ્તારી રજકની, પામ્યા મનમાં રોષ;
લાંછન લાગે રવિકુળ વિષે, જો દેશો મુજ શિર દોષ. વૈદેહી૦ ૮
માટે સા'ય કરો મારી શામળા, લાવો મનમાં મહેર;
તેડાવો પ્રભુ પાછી મુને, ન કરીએ આવડો કેર. વૈદેહી૦ ૯
આ વન કંટક છે બિહામણું, હું એકલડી નાર;
સખા સાહેલી કો સંગ નહિ, રહું કોને આધાર ? વૈદેહી૦ ૧૦

હે જનક નૃપતિ મુજ બાપજી, લ્યો પુત્રીની સંભાળ;
હે પિતા, હું તમને વહાલી ઘણું, કરો મારી પ્રતિપાળ. વૈદેહી૦ ૧૧
જ્યમ મચ્છ તરફડે તાપે કરી, સુકાય સરોવર પાણી;
જ્યમ પૂરવે વનમાં પડી, નૈષધરાયની રાણી. વૈદેહી૦ ૧૨
એમ વૈદેહી વિલપે અતિ ઘણું, મુખે કરતાં રુદન;
સીતા રોતાં રોયાં તરુ, પશુપક્ષી જન. વૈદેહી૦ ૧૩
તેણી વેળાએ કંપી ધરા, ભૂમિજાને શોક;
મનમાં રટણ કરે રામનું, જીભ્યાએ પુણ્યશ્લોક. વૈદેહી૦ ૧૪
હાવે પ્રાણ તજું હું માહરો, પાડું નિશ્ચે તન;
પછી કેશનો પાશ કંઠે ધર્યો, ત્યારે વિચાર્યું મન. વૈદેહી૦ ૧૫
જો હું ત્યાગ કરું દેહનો, તો આત્મહત્યા થાય;
વળી ઓડું પાપ લાગે મુને, ગર્ભ કેરી હત્યાય. વૈદેહી૦ ૧૬
એમ વિચારીને જાનકી, કાઢયો કંઠેથી પાસ;
પછે ગાઢે સ્વરેથી રુદન કરે, મૂકે મુખ નિશ્વાસ. વૈદેહી૦ ૧૭

વલણ

નિશ્વાસ મૂકે અધર સૂકે, કરમાયું કમળવદન રે;
તેવન કેરાં ખગમૃગ આવી, કરતાં આશ્વાસન રે. ૧૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सीताया मूर्छाविरामानंतरं विलापवचन नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો

રાગ સારંગ

એણે પ્રકારે સીતા એકલડાં, વનમાં કરતાં રુદન;
તેણે સમે કંદમૂળ લેવાને, નીકળ્યા વાલ્મિક મુન્ય. ૧
મુનિએ સીતાનું રુદન સાંભળ્યું, પાસે આવ્યા ધાઈ;
ઓળખી જનકસુતા, કહે તું આંહાં ક્યાંથી આઈ! ૨
અરે સીતા, મેં ઓળખી તુજને, જનકની તનયા જાણી;
દશરથસુત શ્રીરામચંદ્ર તે, અવધપતિની રાણી. ૩

અરે પુત્રી, આ વનમાં ક્યાંથી, તું એકલડી આજ?
ત્યારે સીતાએ વૃત્તાંત કહ્યું જે, તજી રઘુપતિ મહારાજ. ૪
ત્યારે મુનિ કહે બાઈ, ચિંતા નવ કરશો, મુને ઓળખે છે ભગવાન;
જનકરાય પણ મારો મિત્ર છે, તું મુજ પુત્રી સમાન. ૫
તું જક્તજનુની જનકસુતા છે, લક્ષ્મીનો અવતાર;
બાઈ, મનુષ્યદેહ ભૂતળમાં ધરી, તમો લીલા કરો છો અપાર. ૬
માટે ચાલ પુત્રી, મુજ આશ્રમમાં, હું પાળીશ રૂડી પેર;
ત્યાં ઋષિપત્નીઓ સાથે રહેજો, સુખી થશો મુજ ઘેર. ૭
વળી તારા ઉદરથી પુત્ર પ્રગટશે, બળિયા બે રણધીર;
મહાપરાક્રમી પુત્ર થશે તે. જીતશે શ્રીરઘુવીર. ૮
એમ ઘણાં વચન કહી ધીરજ આપી, સીતાને મુનિનાથ;
જનકસુતાને રોતાં રાખ્યાં, મુસ્તક મૂક્યો હાથ. ૯
ત્યારે સીતા મુનિનાં વચન સાંભળી, સંતોષ્યાં મન જાણ;
તમો પિતા હું પુત્રી તમારી, એવી બોલ્યાં વાણ્ય. ૧૦
પછી વાલ્મીકમુનિ સીતાને તેડી, આવ્યા નિજ આશ્રમ;
ફળજળ આપી સ્વાગત કીધું, ઉતાર્યાં અનુક્રમ. ૧૧
ત્યારે અનેક વિપ્ર તેણે સમે આવ્યા, વન મધ્યેથી અનુપ;
વાલ્મીકમુનિને પૂછવા લાગ્યા, જોઈ સીતાનું રૂપ. ૧૨
અરે પિતા, આ ક્યાંથી લાવ્યા? કોણ છે? કોની નારી?
ત્યારે મુનિએ કહ્યું: એ રામની રાણી, સીતા જનકકુમારી. ૧૩
એવાં વચન સુણી સહુ વિપ્ર કહે, એ શીદ લાવ્યા મહારાજ?
વિઘ્ન થશે આપણા આશ્રમમાં, નહિ રહે કોની લાજ. ૧૪
એણે રાવણનું કુળ કર્યું નિકંદન, મરાવ્યો મારીચ રંક;
વળી લોકાપવાદ લાગ્યો મોટો, એને માથે ચઢ્યું છે કલંક. ૧૫
આપણા આશ્રમમાં નવ જોઈએ, એનું સુંદર રૂપ;
એ છતાં ઉપાધિ થાય આપણે, એ તો ક્લેશનો કૂપ. ૧૬
આપણે ગ્રામ મૂકીને સર્વે, વનમાં કીધો વાસ;
ત્યારે ઉપાધિ કયમ સંગ્રહ કરીએ? રહીએ સદા ઉદાસ. ૧૭

એમ તર્કવચન કુટિલ ઘણાં બોલે, કરતા શોરબકોર;
તે વિપ્ર કર્મજડ કંઈ નવ સમજે, કેવળ વેદિયા ઢોર. ૧૮
તે વચન સુણીને પાસે આવ્યાં, જનકસુતા તેણીવાર;
વૈદેહીએ કર જોડી, સહુ વિપ્રને કર્યા નમસ્કાર. ૧૯
અરે મહારાજ, એવું શું બોલો, કડણ વચન અતિ વંક ?
હાવે તમો કહો તે હું કરું, જ્યમ ઊતરે મારું કલંક. ૨૦
ત્યારે એક વિપ્ર ગાજીને બોલ્યો, તર્ક કરીને ત્યાંહે;
અરે સીતા, તું સાધવી હોય તો, લાવ્ય ભાગીરથી આંહે. ૨૧
આ આશ્રમ પાસે ગંગા આવે, તો અમને સુખ થાય;
ત્યારે સીતા તુજને સતી જાણીએ, પૂજીએ તારા પાય. ૨૨
એવાં વચન વિપ્રનાં સુણીને, સીતા દુઃખ પામ્યાં મનમાંહે;
પછી ગંગાની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં, ગદ્દગદ કંઠે ત્યાંહે. ૨૩

વલણ

ગદ્દગદ કંઠે ગંગા કેરી, સ્તુતિ કરતાં સીતાય રે;
સર્વે મુનિવર પાસે ઊભા, જોતા તે ચર્યાય રે. ૨૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे वाल्मीकिना स्वाश્રमं प्रति सीतानयन नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

અધ્યાય ૩૩ મો

રાગ સિંધુડો દંડકની ચાલ

જય વિષ્ણુપાદોદકી અખિલ જન પુનિત કર,
દાની મનમોદકી સિંધુ 'અંગે;
અધમઉદ્ધારણી સગરકુળ તારણી,
પરમ શિવકારણી માત ગંગે. જય વિષ્ણુ૦ ૧
જય સાર સહુ તત્ત્વનું મથન વિધિએ કર્યું,
પ્રથમ પરમેષ્ઠીનું પાપ વામ્યું;
તેથી પૂજા કરી વિષ્ણુના ચરણની,
પુનિત નખવાર વિસ્તાર પામ્યું. જય વિષ્ણુ૦ ૨

જય સુરસરી બ્રહ્મકટાહ વિદારણી,
નભગતિ ચારણી ધુનિ અપારા;
દિલીપસુત કામના સફળ પૂરણ કરી,
અનંગ અજરી ધરી શીશ ધારા. જય વિષ્ણુ૦ ૩

જય રુદ્રશિરવાસિની અખિલ અઘનાશિની,
કળિમળત્રાસિની અભયદાતા;
પૃથ્વી પાવન કરી ધાર પ્રાચી દિશી,
ચંડ ધુનિ ખંડ ગિરિ શરણત્રાતા. જય વિષ્ણુ૦ ૪

જય સરિતવર જાહ્નવી વિમાગ ભોગાવતી,
નામ મંદાકિની પાપહારી;
ભૂતળ ભાગીરથી પુનિત પ્રભાવતી,
અલકનંદા સુઆનંદકારી. જય વિષ્ણુ૦ ૫

જય શેષ સનકાદિ વિધિ રુદ્ર શારદ સ્તવે,
સિદ્ધ મુનિ યોગી નિત્ય સેવ્યમાનં;
યક્ષ રક્ષાદિ નર નાગ કિન્નર અમર,
પૂજી ગંધર્વ કરે ગીત ગાનં. જય વિષ્ણુ૦ ૬

સ્મરતાં સંકટ ટળે દર્શને અઘ બળે,
સ્પર્શતાં દેહ ત્રિ શુદ્ધ થાયે;
સ્તવન કરતાં પામે તત્ત્વ ત્રિલોકનું,
અંતે હરિચરણને શરણ જાયે. જય વિષ્ણુ૦ ૭

જય અંબ સગરાત્મજ મોક્ષદાયક મહા,
માહાત્મ્ય ગુણ અતિ વિશદ જહ્નુજાતા;
દાસ ગિરિધર સદા ઉભય તટપાવની,
રાખીએ આજ મોરી લાજ માતા. જય વિષ્ણુ૦ ૮

દોહા

એ ગંગાષ્ટક પાવન પરમ, જે જપે નર ને નાર;
મુક્ત થાય મહા પાપથી, પામે પદારથ ચાર. ૯

સ્તુતિ સુણી જનકસુતા તણી, ગંગાએ તેણીવાર;
ત્યારે ધારા આવી ગર્જતી, જેનો પ્રચંડ વેગ અપાર. ૧૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिप्रमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सीताया
भागीरथीप्रार्थनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्याय ॥ ३३ ॥

અધ્યાય ૩૪ મો

રાગ મારુ

સ્તુતિ સાંભળીને તેણીવારે, ધાયાં ગંગા સીતાજીની વહારે;
થયો ઓચિંતો ગડેડાટ, ભડકી નાઠા બ્રાહ્મણ બારે વાટ. ૧
આવી પ્રચંડ ગંગાની ધાર, ઊછળતું એક યોજન વાર;
ઘુઘવાટ ગરજના થાય, ફોડે પરવત સોંસરી જાય. ૨
મૂળ માંહેથી વૃક્ષ ઉખેડે, જ્યાહાં ત્યાં જળ ફરતું રેડે;
ઊછળ્યાં જળ સાગર જયમ, નાઠા મુનિવર મૂકી આશ્રમ. ૩
કર્યાં આગળ નાનાં બાળ, સીતાશરણે આવ્યાં તત્કાળ;
પાહિપાહિ વૈદેહી કૃપાવાન, રાખો શરણ અમો છું અજ્ઞાન. ૪
અમો કર્યું તમારું હેલન, કર્મજડ અભિમાની મન;
છો તમો શુદ્ધ પતિવ્રતાય, સરવ સતીઓ તમારી કળાય. ૫
જે છોરું કછોરું થાય, પણ કોપ કરે નહિ માય;
ક્ષમા રાખો હાવે જાનકી માત, સમાવો જળ આવ્યું અઘાત. ૬
તણાઈ જાશે અમારાં ધામ, ત્યારે રહીશું અમો કોણ કામ?
તમને વારંવાર શિર નામું, માતા જુઓ આ બાળક સામું. ૭
એમ વિપ્ર કાલાવાલા કરે, ઋષિપત્નીઓ ખોળા પાથરે;
દેખી કરગરતો મુનિ સાથ, સીતાએ કર્યો ઊંચો હાથ. ૮
ગ શમી ગયું તે સ્થાન, વહેવા લાગી તે ધાર સમાન;
રત્યો, ભય મુનિવર કેરો, સહુને વાધ્યો હરખ ઘણેરો. ૯
વાલ્મીકના આશ્રમ પાસ, વહે છે ગંગા સૂક્ષ્મ સુખરાસ;
ગંગાની પૂજા સીતાએ કરી, સહુ મુનિએ ત્યાં સ્તુતિ ઊચરી. ૧૦

સકળ વિપ્રે પાડ્યું તેનું નામ, સીતાધારા ગંગા તેણે ઠામ;
મુનિ કરતાં મંજન પાન, જપ હોમ ને તપ અનુષ્ઠાન. ૧૧
મઠ બાંધી રહ્યા તેને તીર, જેનું શીતળ નિર્મળ નીર;
વૈદેહીને વખાણતા સર્વ, તે દહાડેથી વિપ્રે તજ્યો ગર્વ. ૧૨
એવું જાનકી કેરું ચરિત્ર, સુણતાં પાપી થાય પવિત્ર;
આ જગતમાં ભોગવે સુખ ભોગ, અંતે શ્રીહરિ ચરણ સંજોગ. ૧૩

વલણ

સંજોગ થાયે હરિચરણનો, કરે શ્રવણ એ આખ્યાન રે;
કહે દાસ ગિરધર કથા અદ્‌ભુત, સુણો શ્રોતા થઈ સાવધાન રે. ૧૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे वाल्मीक्याश्रमे गंगागमन नाम चतुस्त्रिंशोऽध्याय ॥ ३४ ॥

અધ્યાય ૩૫ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

વાલ્મીક કેરા આશ્રમ માંહે જી, રહ્યાં સુખ પામી સીતા ત્યાંહે જી;
સરવે મુનિએ કર્યો એક વિચાર જી, કોઈ નવ જાણે સીતાને આ ઠાર જી.

ઢાળ

ભાઈ વાત એ કહેશો નહિ, અન્ય કો ન જાણે મર્મ;
જે જનકતનયા જાનકી, રહ્યાં આપણે આશ્રમ. ૨
એમ સીતાજી સુખ પામિયાં, પોષણ કરે મુનિરાય;
સ્વાગત કરે મુનિપત્નીઓ, આનંદમાં દિન જાય. ૩
વાલ્મીક મુનિના આશ્રમે, ઠરી રહ્યાં જનકકુમાર;
દિનદિન વૃદ્ધિ ગર્ભ પામે, સીતા ઉદર મોઝાર. ૪
નવ માસ ત્યાં પૂરણ થયા, આવ્યો પ્રસવ કેરો દિન;
મુનિપત્નીઓ ત્યાં વૃદ્ધ આવી, પાસે રહી શુભ મન. ૫
શુભ યોગ વાર નક્ષત્ર તિથિ, શુભ લગ્ન રવિ મધ્યાહ્‌ન;
તે સમે સુંદર પુત્ર જન્મ્યા, જુગલરૂપ નિધાન. ૬
પ્રથમ જન્મ્યો તે લઘુ, તે પૂંઠે આવ્યો જ્યેષ્ઠ;
એમ થયા પ્રસવ બે પુત્ર તે સમે, કેંદ્રિયા ગ્રહ શ્રેષ્ઠ. ૭

તે સમે વાલ્મીક સ્નાન કરતા હતા ગંગા માંહે;
સહુ શિષ્ય દોડીને ગયા, કહી વધામણી જઈ ત્યાંહે. ૮
ત્યારે વાલ્મીકે બે કર વિષે, લવ કુશ ગ્રહ્યા'તા જેહ;
તે સહિત આશ્રમ આવિયા, ઉતાવળા મુનિ એહ. ૯
હાવે વામ કરમાં દર્ભની,'એક સળી તે કુશ જાણ;
દ્વિગુણિત દક્ષિણ હસ્તમાં, તેનું નામ લવ નિર્વાણ. ૧૦
તે સહિત કર વાલ્મીક મુનિ, આવિયા આશ્રમ માંહે;
જાતકરમ કરિયું કુંવરનું, વેદવિધિએ ત્યાંહે. ૧૧
અભિષેક કીધો કુશ થકી, તેનું પાડિયું કુશ નામ;
લવે અભિષેક કર્યો તદા, લવ નામ તે અભિરામ. ૧૨
હાવે જ્યેષ્ઠ કુશ ને લઘુ લવ, મહા શ્યામ સુંદર વેષ;
શ્રીરામનાં પ્રતિબિંબ તદ્દવત, જાણે ચંદ્ર દિનેશ. ૧૩
વાલ્મીકે વધાઈ ઘણી કરી, આપિયાં દાન અનેક;
સહુ દ્વિજે આશીર્વાદ દીધો, શાન્તિ મંત્રાભિષેક. ૧૪
જ્યમ શુકલપક્ષનો ચંદ્રમા ચઢે, અધિક અધિક કળાય;
એમ કુંવર વૃદ્ધિ પામતા, દિનદિન મોટા થાય. ૧૫
તન શ્યામ સુંદર કમળમુખ, આકરણ નેત્ર વિશાળ;
રામના સરખી આકૃતિ, બળવાન બંન્ચો બાળ. ૧૬
તેનું લાલનપાલન કરે નિત્યે, મુનિ વાલ્મીક જેહ;
એમ કરતાં થયા મોટા, સાત વરસના તેહ. ૧૭
ત્યારે મુંજીબંધન તણો આરંભ, કર્યો ત્યાં મુનિજન;
વળી કામધેનુ સ્વર્ગમાંથી, મંગાવી તે દન. ૧૮
અનેક મુનિવર તેડાવિયા, ત્યાંહાં થાય મંગળ ગીત;
વેદમંત્રે ધરાવ્યાં, બે કુંવરને ઉપવીત. ૧૯
સહુ વિપ્ર રાખ્યા સપ્ત દિન, ભોજન નાના ભાત;
જે પદારથ જોઈએ તે, આપે કામદુર્ગા સાક્ષાત. ૨૦
શિષ દીધી સર્વ મુનિએ, આપ્યાં બહુ વરદાન;
લવકુશ બંન્ચો શોભતા, બળ ગુણ રૂપ નિધાન. ૨૧

ભોજન કરાવી દક્ષિણા દીધી, આપ્યાં વસ્ત્ર અપાર;
વિદાય કીધા વાલ્મીકે સહુ, વિપ્રને તેણીવાર. ૨૨
વિદાય કરી તે કામધેનુ, સ્વર્ગમાં નિર્વાણ;
જાનકી હરખ્યાં અતિ ઘણું, જોઈ પુત્ર પરમ સુજાણ. ૨૩
પછી વેદાધ્યયન બે પુત્રને, મુનિએ કરાવ્યું ત્યાંહે;
ખટશાસ્ત્ર સકળ પુરાણ ભણિયા, હરખતા મન માંહે. ૨૪
ધનુર્વેદની યુક્તિ સવે, મંત્રશાસ્ત્ર વિવેક;
શસ્ત્ર ગ્રહેવાની કળા, વળી અસ્ત્ર મંત્ર અનેક. ૨૫
શતકોટિ રામાયણ પુનિત, વાલ્મીકે કરી હતી જેહ;
બે રાઘવીને ભણાવી, સહુ અર્થ સાથે તેહ. ૨૬
તે રામચરિત્રનું ગાન કરતા, પુત્ર રૂડી પેર;
લવકુશને ગાવા તેડી લાવે, મુનિ ઘેરેઘેર. ૨૭
સપ્ત સ્વર ત્રણ ગ્રામ આદે, રાગ ને ઉપરાગ;
તે મેળવી રામચરિત્ર ગાતા, મન ધરી અનુરાગ. ૨૮
એમ ચૌદ વિદ્યા કળા ચોસઠ, રાજનીતિ નિધાન;
ઋષિએ સકળ તે શીખવ્યું, ભણ્યા બંન્યો કુંવર સમાન. ૨૯
અનેક ઋષિના બાળ સાથે, રમે બંન્યો વીર;
નિજ માત ને મુનિ તણી આજ્ઞા, પાળતા મતિધીર. ૩૦
વનમાંહેથી કંદમૂળ લાવી, મૂકે મુનિવર પાસ;
સેવા કરે માતા તણી, માનતા મુનિનો ત્રાસ. ૩૧
સતસંગે કરીને પ્રાણી જ્યમ, વીસરે દુઃખ સંસાર;
એમ વીસર્યાં શ્રી વિજોગનું દુઃખ, જોઈ પુત્રને નિરધાર. ૩૨

વલણ

વીસર્યાં શ્રી વિજોગનું દુઃખ, જોઈ પુત્રને મહા રણધીર રે;
દશ વરસના થયા રાઘવી, ત્યારે મૃગયા રમતા વીર રે. ૩૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे लवकुशजन्मकथनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

અધ્યાય ૩૯ મો

રાગ મારુ

થયા લવ કુશ દશ વરસતણા, ત્યારે મૃગયા રમતા વીર;
ક્ષત્રીધર્મ આચરતા પોતે, ધનુષબાણુ ગ્રહી ધીર. ૧
એક સમે બે વીર ગયા છે, મૃગયા કરવા વન;
ત્યાં ગિરિના શિખર ઉપર બેઠા, એક શૃંગીઋષિ મુનિજન. ૨
મૃગના જેવી આકૃતિ તેની, દેખાય પર્વત માંહે;
તે બંધુ છે વાલ્મીક મુનિના, તપને બેઠા ત્યાંહે. ૩
જાનકીપુત્રે દીઠા તેને, મૃગ જાણ્યો નિરધાર;
લવકુશે બે બાણુ ચઢાવી, મૂક્યાં તેણીવાર. ૪
તે આવી વાગ્યાં ઋષિરુદેમાં, તજિયા તતક્ષણુ પ્રાણુ;
પછે તેને લઈને બે જણુ આવ્યા, મુનિ આશ્રમ નિરવાણુ. ૫
ત્યારે વાલ્મીકે ઓળખ્યો બંધુ પોતાનો, કહ્યું લવકુશને ત્યાંહે;
તમે ઘણા બળિયા થયા માટે, મુજ વીરને માર્યો આંહે. ૬
અરે પુત્રો લાગ્યું પાપ તમોને, બેઠી બ્રહ્મહત્યાય;
એવાં વચન સુણીને પુત્ર પસ્તાયા, શોક કરે સીતાય. ૭
પછે વિધિયુક્તે વાલ્મીકે કર્યો, નિજ બંધુને સંસ્કાર;
દાહક્રિયા ઉત્તરક્રિયા કીધી, શાસ્ત્ર તણે અનુસાર. ૮
ત્યારે જનકસુતાએ કહ્યું મુનિવરને, જાણી વિપરીત કાજ;
અરે પિતા એ તીક્ષ્ણ ઘણી છે, સૂર્યવંશ મહારાજ. ૯
વળી મોટો પ્રતાપ તમ વિદ્યાનો તે, મહાપરાક્રમી થાય;
માટે પુત્ર તણો એ દોષ નિવરતિ, કરો તમો મુનિરાય. ૧૦
વળી લવકુશ કહે સ્વામી અમને કહો, ઉપાય કરીએ તેહ;
જ્યાનું મહાપાપ એ, અમ શિર બેઠું જેહ. ૧૧
ભાઈ બ્રહ્મકમળ એક સહસ્ર થકી, કરો શિવપૂજન સુત જ્યારે;
બ્રહ્મહત્યાનું પાપ ઊતરશે, પવિત્ર થાશો ત્યારે. ૧૨

લવકુશ કહે, કયાં બ્રહ્મકમળ છે? કહો તે અમને તાત;
ત્યાં થકી લાવીને અમો કરીએ, શિવપૂજન સાક્ષાત. ૧૩
મુનિ કહે, નગર અયોધ્યા પાસે, છે બ્રહ્મસરોવર ત્યાંહે;
સહસ્ર પાંખડી કેરાં થાય છે, બ્રહ્મકમળ તે માંહે. ૧૪
તે કમળે કરી શ્રીરામચંદ્ર, શિવપૂજન નિત્ય કરે છે;
અનેક યોદ્ધા રક્ષા કરતા, સરોવર પૂંઠે ફરે છે. ૧૫
ત્યારે વળતા હસી બે બાળક કહે છે, એના શા છે ભાર?
હમણાં લાવીએ બ્રહ્મકમળ, કરી રક્ષકનો સંહાર. ૧૬
કદાપિ અવધનો રાય રામ, જો ચઢી આવશે ત્યાંહે;
તો તેને ઝાલી બંધન કરી, આંહીં લાવીશું ક્ષણમાંહે. ૧૭
એવું કહી કર ધનુષબાણ ગ્રહી, ચાલ્યા બંન્યો વીર;
ચંદ્ર સૂરજ તેજસ્વી જેવા, ધનુર્વિદ્યાના ધીર. ૧૮
અવધપંથ પૂછીને ચાલ્યા, જેવા સિંહના બાળ;
વન પર્વત ઓળંગી આવ્યા, બ્રહ્મસરોવર પાળ. ૧૯
કુશે પ્રવેશ કર્યો સરોવરમાં, તોડ્યાં કમળ અપાર;
રક્ષક ક્રોધ કરી આવ્યા તેનો, લવે કર્યો સંહાર. ૨૦
કોઈ એક ઊગર્યા તે નાસી ગયા, પુરી અયોધ્યામાંહે;
સમાચાર સર્વે કહ્યા જઈને, રઘુપતિ બેઠા જ્યાંહે. ૨૧
મહારાજ, આપણા સરોવરમાં, મુનિ બાળક બે બળવંત;
કમળ અતિ ઘણાં તોડ્યાં તેણે, માર્યા જોદ્ધ અનંત. ૨૨
એવું સુણી શત્રુઘ્ન ક્રોધ કરીને, ઊઠ્યા તેણી વાર;
કોણે તોડ્યાં એ કમળ આપણાં? હવડાં કરું સંહાર. ૨૩
ત્યારે શ્રીરઘુવીર હસીને બોલ્યા, શત્રુઘ્નશું વાણ;
અરે ભાઈ, જવા દો એ કો હશે, મુનિવરનાં બાળક જાણ. ૨૪
એ આજ્ઞાકારી હશે વિપ્રના, દેશે તમને શાપ;
તે બાળકને જો કદાપિ હણીએ, તોપણ લાગે પાપ. ૨૫
એમ ક્રોધ સમાવ્યો વીર તણો, સુત જાણી પૂરણબ્રહ્મ;
પછે કમળ લેઈ બે વીર ગયા તે, મુનિવરને આશ્રમ. ૨૬

માત જાનથી મુનિ વાલ્મીક જોઈ, પામ્યાં ઘણું આશ્ચર્ય;
હરખી પરસ્પર વાત કરે એ, પુત્રનું અદ્ભુત વીર્ય. ૨૭
પછે વિધિએ કરીને વાલ્મીકમુનિએ, કરાવ્યું શિવપૂજન;
પુત્રને હસ્તે ચઢાવ્યાં શિવને, બ્રહ્મકમળ પાવન. ૨૮
બ્રહ્મહત્યા ઊતરી લવકુશની, તત્ક્ષણ થયા પવિત્ર;
વારંવાર વખાણે સુરમુનિ, રાઘવી કેરાં ચરિત્ર. ૨૯

વલણ

ચરિત્ર પાવન રાઘવીનાં, વખાણે સુર મુનિજન રે;
નિજ પુત્રને લાડ લડાવતાં, નિત્ય સીતા હરખે મન રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकमारायां उत्तरकाण्डे ब्रह्महत्यानिवारणार्थ ब्रह्मकमलै. शिवपूजन नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

અધ્યાય ૩૭ મો

રાગ કાફી

સુણો શ્રોતા થઈ સાવધાન, પાવન લવકુશનું આખ્યાન;
બ્રહ્મકમળે પૂજ્યા શિવરાય, તેથી ઊતરી બ્રહ્મહત્યાય. ૧
પુત્રે વાત કહી વિસ્તારી, હરખ્યાં મુનિ ને જનકકુમારી;
વખાણે સુતને મુનિ ભૂપ, રામના પ્રતિબિંબ સ્વરૂપ. ૨
એક સમે આહ્નિકવિજન, ગયા ગંગામાં કરવા મંજન;
બેઠાં આશ્રમમાં વૈદેહી, પાસે પુત્ર બે પરમ સ્નેહી. ૩
સીતાની કરે ચરણસેવાય, ભૂમિજાને તે હરખ ન માય;
એકેકો પદ લેઈ ઉછંગ, સેવાતા સુત પામી ઉમંગ. ૪
સુખદુઃખની કરતા વાત, સુણી દ્રવિત થાયે ઘણું માત;
લવકુશે પૂછ્યું તેણી વાર, આ પણે ક્યમ રહ્યાં વન મોઝાર? ૫
વસવા તણું કોણ ગામ? અમારા તાત તણું શું નામ?
ગોત્ર કુટુંબ ને જ્ઞાત, કોણ વંશ પિતામહ તાત? ૬
થયો જન્મ અમારો ક્યાંહે? કેમ વસવું પડ્યું વનમાંહે?
તે વૃત્તાંત કહો સહુ માય, સુણી વચન બોલ્યાં સીતાય. ૭

નગ્ર અવધપુરી પાવન, રવિકુળમાં થયા ઉત્પન્ન;
અજના સુત દશરથ સાર, તેને પુત્ર પ્રગટ થયા ચાર. ૮
રામ લક્ષ્મણ શત્રુઘ્ન ભરત, ચારે બંધુ એ મહા સમરથ;
તેમાં રામ તમારા પિતાય, જે છે કોટી બ્રહ્માંડના રાય. ૯
સાક્ષાત્ એ શ્રીભગવાન, શિવ બ્રહ્મા ધરે જેનું ધ્યાન;
માર્યા રાક્ષસ દુષ્ટ અપાર, ઉતાર્યો જેણે ભૂમિનો ભાર. ૧૦
કર્યું રાવણકુળ છેદન, તાર્યા અનેક પૃથ્વીના જન;
વર્ષ સહસ્ર એકાદશ આજ, ગયાં કરતાં અયોધ્યાનું રાજ. ૧૧
એક દુષ્ટ રજકને વચન, મુને તજી પ્રભુએ આ વંન;
એમ આદિથી સર્વ કથાય, માંડીને કહી પુત્રને માય. ૧૨
ભૂમિજા થયાં ગદ્દગદ ત્યાંહે, આંસુધાર ચાલી નેત્ર માંહે;
સંભારી નિજ દુઃખની વાત, ભરાયું રુદે અકસ્માત્. ૧૩
વાર્યાં માતાને કરતાં રુદન, આપી ધીરજ લૂછ્યાં લોચન;
એમ કાયર થાઓ કયમ? રુઓ તો છે અમારા સમ. ૧૪
દેહનાં સુખદુઃખ હોયે જેહ, ના છૂટે ભોગવ્યા વિણ તેહ;
તજ્યાં વિણ અપરાધે આમ, ધર્મવંત શાના એ રામ? ૧૫
શું કરીએ જો એ છે પિતાય, કરીએ બીજાને હવડાં શિક્ષાય;
માટે રાખો હવે મન ધીર, સત્યવાદી જાણ્યા રઘુવીર. ૧૬
સુતે સમજાવ્યાં કહી ઘણું જ્ઞાન, એમ કર્યું સીતાનું સમાધાન;
માતાની સેવા કરતા કુમાર, એમ કરતાં થયાં વર્ષ બાર. ૧૭
વર્ષ દ્વાદશના થયા તન, જોઈને જાનકી હરખે મન;
કહે ધરમનીતિની વાત, એમ સુખે રહ્યાં સુતમાત. ૧૮

વલણ

માતા પુત્ર સહિત સુખ પામે, રહી એટલે એહ કથાય રે;
કહે દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, હાવે અયોધ્યામાં શું થાય રે? ૧૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सीतया लवकुशौ प्रति स्वत्यागकारणकथनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

અધ્યાય ૩૮મો

રાગ મેવાડો

હાવે અવધપુરીમાં શ્રીમહારાજ જી,
ધરમે નિજ પાળે ચલાવે રાજ જી;
સેવે રઘુપતિને બંધુસમાજ જી,
આજ્ઞા પ્રમાણે કરતા કાજ જી. ૧

ઢાળ

સહુ કાજ કરતા રાજનું, લેઈ આજ્ઞા શ્રીરઘુવીરતણી;
નિજ ધર્મ-કર્મને પ્રજા પાળે, ગુરુ વિષે મમતા ઘણી. ૨
શત્રુઘ્ન લક્ષ્મણ ભરતને, તીહાં થયા બબ્બે પુત્ર;
સ્વરૂપ બળ વિદ્યાનિપુણ, જેણે શોભિયે ઘરસૂત્ર. ૩
લક્ષ્મણના બે પુત્ર અંગદ, ચિત્રકેતુ નામ;
તક્ષ પુષ્કલ પુત્ર બે થયા, ભરતને અભિરામ. ૪
સુબાહુ શ્રુતસેન નામે, શત્રઘ્ન સુતસાર;
એ પ્રકારે ઉત્પન્ન ખટસુત, સુંદર રાજકુમાર. ૫
તે પુત્રને પરણાવિયા, વિવાહ કરી શુભ ઠામ;
વધૂ સહિત ખટસુત શોભિયે, જાણે રૂપે રતિ ને કામ. ૬
હાવે શ્રોતાજન સહુ એક ચિત્તે, સુણો ધરીને ધીર;
જે દિવસથી જાનકીને, તજ્યાં શ્રીરઘુવીર. ૭
તે દિવસથી પુર અયોધ્યામાં, પડવા માંડ્યો કાળ;
વૃષ્ટિ ન થાયે દેશમાં, વરત્યો સમય વિકરાળ. ૮
એમ વરસ દ્વાદશ વહી ગયાં, થઈ અનાવૃષ્ટિ જાણ;
સહુ પીડાવા માંડી પ્રજા, દુઃખ ઊપન્યું નિરવાણ. ૯
ત્યારે અવધપુરીમાં સભા કરીને, બેઠા શ્રીરઘુનાથ;
ગુરુ વસિષ્ઠને પૂછ્યું તદા, પ્રભુએ જોડી જુગ હાથ. ૧૦
મહારાજ, મારા રાજ્યમાં, જળવૃષ્ટિ થઈ ક્યમ બંધ?
તેણે પીડાયે મુજ પ્રજા તે, કહો કોણ પાપ સંબંધ? ૧૧

રઘુવીર કેરાં વચન સુણીને, બોલ્યા બ્રહ્મકુમાર;
હે અંતરજામી, જાણો છો તોયે, કહું સત્ય વિચાર. ૧૨
જે પરમ સાધવી જાનકી, સાક્ષાત્ લક્ષ્મીરૂપ;
અપરાધ પાખે સતીને તમો, તજી રવિકુળ ભૂપ. ૧૩
તે કારણ માટે મેઘની, વૃષ્ટિ ન થાયે રામ;
માટે યજ્ઞવિધિએથી કરો, અશ્વમેધ જેનું નામ. ૧૪
એવાં વસિષ્ઠ કેરાં વચન સુણી, યજ્ઞ આરંભ્યો રઘુવીર;
યજ્ઞનો મંડપ રચાવ્યો, સરજુગંગાને તીર. ૧૫
વળી બીજું કારણ યજ્ઞનું છે, સુણો શ્રોતાજન;
રામાશ્વમેધની પદ્મપુરાણે, કથા છે પાવન. ૧૬
વાત્સ્યાયણ ઋષિ પ્રત્યે કહી, શેષે કરી વિસ્તાર;
પાતાળ ખંડે વર્ણવી, અડસેઠ અધ્યાસાર. ૧૭
કહે શેષ વાત્સ્યાયણ સુણો, એક આસન મતિધીર;
કહું કથા એ અશ્વમેધની, જેમાં ચરિત્ર શ્રીરઘુવીર. ૧૮
એક સમે શ્રીરઘુવીર બેઠા, સભામાં નિરધાર;
અગસ્ત્યમુનિ ત્યાં આવિયા, ઊઠી કર્યો બહુ સત્કાર. ૧૯
શ્રીરામચંદ્રે કરી પૂજા, બેસાડ્યા આસન;
વિનયસ્તુતિ કરી બોલ્યા, પૂછે પ્રભુ મધુર વચન. ૨૦
એક સંદેહ મુજમાં થયો તે, નિવારો ઘટજાત;
મા'નુભાવ તમને પ્રશ્ન પૂછું, કહો કરી વિખ્યાત. ૨૧
કુળ સહિત મેં રાવણ હણ્યો, કરી જુદ્ધ લંકામાંહે;
તે કોણ જ્ઞાતિ ગોત્ર એનું, કહો મુજને આંહે. ૨૨
એવાં વચન સુણી સીતાપતિનાં, બોલ્યા મુનિવર વાણ;
હે બ્રહ્મ પૂરણ રામજી, સર્વજ્ઞ છો સુજાણ. ૨૩
તમો કારણ છો સૃષ્ટિ તણા, ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લયકાર;
વળી આત્મા અંતરજામી સહુના, વિશ્વના આધાર. ૨૪
સહુ જીવ કેરા કર્મના, ફળપ્રદાતા છો રામ;
અખંડ જ્ઞાન અનિહ વ્યાપક, સકળ પૂરણકામ. ૨૫

તોયે અજાણ્યા થઈને મુને પૂછો, રાવણની ઉત્પત્ય;
માનુષી લીલા જણાવા, પાળવા અમને સત્ય. ૨૬
પછે અગસ્ત્યે આદિ થકી કહી, રાવણજન્મકથાય;
પૌલસ્ત્યના કુળ વિષે પ્રગટ્યો, સુણો શ્રીરઘુરાય. ૨૭
તે વાત સુણી મુનિમુખ થકી, જે બ્રહ્મકુળમાં જાત;
સહુ સભા સુણતાં બોલિયા, ગદ્‌ગદ થઈ જગતાત. ૨૮
અહો મેં કૃત આશ્ચર્યું, નવ કરે ક્ષત્રી ધીર;
મેં બ્રહ્મકુળનો વધ કર્યો, એમ બોલિયા રઘુવીર. ૨૯
પછે ધર્મસ્થાપન બ્રહ્મહત્યા, કરી અંગીકાર;
તે સમે રઘુપતિ ખેદ પામ્યા, મોહ લોકાચાર. ૩૦
ઢળી પડ્યા તવ આસન થકી, મૂર્છિત થઈ રઘુનાથ;
ત્યારે અગસ્ત્યે શ્રીરામને, બેઠા કર્યા ગ્રહી હાથ. ૩૧
કુંભજઋષિ કહે સાંભળો, સર્વજ્ઞ શ્રીરઘુરાય;
તવ નામ જપતાં માત્રમાં, મહાપાપી પાવન થાય. ૩૨
તે તમારે પ્રભુ પાપ શાનું ? અસંભવ એ વાત;
વિગ્રહ અનુગ્રહ સર્વના, કરતા તમો વિખ્યાત. ૩૩
સાવધાન થઈ રઘુવીર બોલ્યા, મુનિ સાથ વચન;
મેં અવતરી રઘુવંશમાં, હણ્યું બ્રહ્મકુળ પાવન. ૩૪
મહાપાપ એ મુજથી થયું, તે નિવારો મુનિરાય;
ઉપાય કહો તે હું કરું, જયમ ટળે બ્રહ્મહત્યાય. ૩૫
ત્યારે ઘટોદ્‌ભવ કહે, અરે રઘુપતિ, તમો પુણ્યપવિત્ર;
અવતાર કારણ ધર્મસ્થાપન, કરો મનુષ્યચરિત્ર. ૩૬
તમો નિયંતા સહુ જગતના, નિર્લેપ વ્યાપક એક;
નથી તમારે શુભઅશુભ કંઈ, સમ વિષમ નૂન્ય વિપેક. ૩૭
તથાપિ ધર્મને સ્થાપન, લોકસંગ્રહ અર્થ;
ઉપાય કહું તે આચરો, જે વેદ પંથ સમર્થ. ૩૮
અશ્વમેધયજ્ઞ કરો પ્રભુ, જેથી ટળે મહાપાપ;
વળી ધટારત રઘુવંશમાં, પ્રભુ પુત્રરૂપે આપ. ૩૯

કુંભજતણાં વાચક સુણી, નિશ્ચે થયું મન રામ;
અશ્વમેધનો આરંભ કરવા, ઊઠ્યા પૂરણકામ. ૪૦

વલણ

પૂરણકામ શ્રીરામજીએ, અશ્વમેધનો આરંભ કર્યો;
હાવે યજ્ઞ કેરી કથા કહું, તે શ્રોતાજન શ્રવણે ધરો. ૪૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे अगस्त्याज्ञया श्रीरामेण अश्वमेधारंभो नाम अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૯ મો

રાગ આશાવરી

હાવે અશ્વમેધનો આરંભ કરવા, ચાલ્યા શ્રીરઘુવીર;
મંડપ રચાવ્યો ચાર જોજનનો, સરજુગંગાને તીર. ૧
દેશદેશમાં દૂત મોકલી, મુનિવરને તેડાવ્યા;
વળી સગાંસંબંધી રાય હતા તે, સૈન્ય સહિત તાંહાં આવ્યા. ૨
સુગ્રીવ વિભીષણ નળ નીલ અંગદ, શરભ ને જાંબુવાન;
ગવાક્ષ કેસરી રસભની આદે, આવી મળ્યા બળવાન. ૩
વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર કુંભજઋષિ, ગૌતમ ને વામદેવ;
ભારદ્વાજ ને યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ, અત્રિ અંગિરા એવ. ૪
નારદ અસિત કપિલમુનિ, પરવત શુક્રાચારજ મુન્ય;
વ્યાસ હરિત પરાશર બૃહસ્પતિ, લોમસ ને જાતકરન્ય. ૫
એવા મુનિવર અતિ ઘણા આવ્યા, સાથે શિષ્ય અપાર;
ચારે વેદપરાયણ સર્વે, ત્રિકાળ જ્ઞાની સાર. ૬
સર્વની પૂજા કરી શ્રીરામે, બેસાડ્યા આસન;
અહોભાગ્ય મોટું આજ મળિયા, મા'નુભાવ પાવન. ૭
હું મહાપુરુષનાં દરશન પામ્યો, યજ્ઞ નિમિત્તે આજ;
સત્સંગત સમ લાભ નહિ, અપવર્ગ સ્વર્ગ ભરાજ. ૮
સર્વ મુનિ માંહોમાંહે કરે ચર્ચા, આત્મનિરૂપણ જ્ઞાન;
તત્ત્વસંખ્યા નિર્વેદ વખાણે, ભક્તિયોગ ને ધ્યાન. ૯

કેટલા દિન એમ કરતાં વીત્યા, આવ્યો સમય વસંત;
વસિષ્ઠ અગસ્ત્યની આજ્ઞાએ કર્યો, યજ્ઞ આરંભ શ્રીકંત. ૧૦
હાવે યજ્ઞનું સાહિત્ય સર્વ મેળવ્યું, વેદવિધિએ પ્રમાણ;
બંધુ પ્રધાન સકળ જન કરતા, કારજ તે નિરવાણ. ૧૧
અશ્વ અનોપમ આણીને બાંધ્યો, મનવેગી શ્યામકર્ણ;
પીત પૂંછ, રક્ત વદન જ શોભે, ઉજ્જ્વળ જેનું વર્ણ. ૧૨
શ્રીરામચંદ્ર દીક્ષા લેઈ બેઠા, આપ્યાં દાન અપાર;
સાથે સોનાની સીતા કરીને, બેસાડ્યાં તેણી વાર. ૧૩
ભૂમિશયન બ્રહ્મચર્ય જ પાળે, ભોગરહિત સુખકારી;
મૃગનું શૃંગ કટિએ ખોસ્યું, અજિત મેખળાધારી. ૧૪
આચારજ મુનિ વસિષ્ઠ થયા, જે યજ્ઞ કર્મના જાણ;
ચાર દિશાએ નીમ્યા બબ્બે, મંત્રવેત્તા નિરવાણ. ૧૫
અસિત દેવળ બે પૂરવ દ્વારે, અંગિરા ને ગૌતમ વામ;
જાતુકરન્ય જાબાલી પશ્ચિમ, દક્ષિણ કશ્યપ અત્રિ નામ. ૧૬
અગસ્ત્યમુનિ તે કર્મ અધિષ્ઠાતા, અધ્વર્યુ વેદવ્યાસ;
યજ્ઞ દ્વારપાળ કણ્વઋષિ, બ્રહ્મસ્થાને વિધિનો વાસ. ૧૭
હાવે આચારજ ઋત્વિજ મળીને, કરાવ્યું અશ્વપૂજન;
કનકપત્ર તેને શિર બાંધ્યું, વસિષ્ઠે લખીને વચન. ૧૮
અવધપુરીના રાજા દશરથ, મુગટમણિ નૃપ ધીર;
રઘુવંશી રઘુકુળના મંડન, પુત્ર તેના રઘુવીર. ૧૯
રાવણરિપુ ખળદળ બળગંજન, રણપંડિત શ્રીરામ;
એક બાણ એક પત્ની વચન એક, ભક્તના પૂરણકામ. ૨૦
તેજ રામનો યજ્ઞતુરી, નૃપ જીતવા મૂક્યો જાણ;
જે બળિયા હોય તે બાંધજો ભાઈ, મૂકીને આશાપ્રાણ. ૨૧
એવો પત્ર લખીને વસિષ્ઠગુરુએ, બાંધ્યો અશ્વને શીશ;
તેની પૂંઠળ રક્ષા કરવા શત્રુઘ્ન, સજ્જ થયા તે દિશ. ૨૨
શ્રીરામચંદ્રે શિક્ષા ઘણી દીધી, શત્રુઘ્નને ત્યાંહે;
અરે ભાઈ, હું કહું તે રીતે, આચરજો રણમાંહે. ૨૩

જે મદોન્મત્ત વિરથ વા નપુંસક, પળાય મૂકી ધીર;
સ્ત્રી વિપ્ર સાધુજન સાથે, યુદ્ધ કરીશ ન વીર. ૨૪
વળી શસ્ત્રરહિત મૂર્છિતની ઉપર, કરવો ઘટે નહિ ઘાય;
એમ શત્રુઘનને સમજાવીને, શિક્ષા કહી રઘુરાય. ૨૫
ત્યારે તેણે સમે ત્યાં જનકતણો સુત, લક્ષ્મીનિધિ એવું નામ;
તે હાંસીવચન હસીને બોલ્યો, સાંભળીએ શ્રીરામ. ૨૬
તમો શિખામણ શું દ્યો સમજાવીને, શત્રુઘનને આજ;
પણ જેવી રીત તમારા કુળની, તેવું કરશે કાજ. ૨૭
તમો કહ્યું જે સ્ત્રી વિપ્રને, શસ્ત્રરહિત જે જન;
તેની ઉપર ઘા નવ કરવો, બોલ્યા એવું વચન. ૨૮
પણ પ્રથમ તમારા પિતાએ માર્યો, વિપ્ર શ્રવણ નિરધાર;
વળી તમો પૌલસ્ત્યઋષિના, કુળનો કરિયો છે સંહાર. ૨૯
વળી નારી તાડિકાને તમો મારી, મૂકીને એક બાણ;
કિરાત તપસ્વીને વળી હણિયો, શસ્ત્રરહિત નિરવાણ. ૩૦
તે દહાડે ક્યાં ધરમ ગયો'તો ? હવે કરો છો વડાઈ;
એવાં શાલક કેરાં વચન સુણીને, બોલ્યા જનકજમાઈ. ૩૧
અરે જનકવિદેહ તણા સુત છો તમો, શું જાણો એ રીત ?
વીરરસ કેરી વાત ન જાણો, સંન્યાસીશું પ્રીત. ૩૨
એવાં હાંસીવચન પરસ્પર કરતા, પ્રતિ ઉત્તર એમ વાળી;
તે સુણી સભાજન સર્વે હસિયા, લીધી માંહોમાંહે તાળી. ૩૩

વલણ

તાળી લેતા માંહોમાંહે, સર્વે હસિયા સભાના જન રે;
એવો આનંદ વાધ્યો અંગમાં, જોઈ યજ્ઞમહોત્સવ મન રે. ૩૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिब्रह्मतनाटकधारायां शेषवात्स्यायनसंवादे आश्वमेधिके श्रीरामेण शत्रुघ्नबोधो नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

અધ્યાય ૪૦ મો

રાગ કાફી

આવ્યો મહુરત કેરો દંન, થયા તત્પર સર્વે જંન;
શત્રુઘ્નની સાથે વીર, અશ્વરક્ષક જાયે ધીર. ૧
તે સમે ભરત કેરો પુત્ર, રણપંડિત બળિયો સૂત્ર;
તેનું પુષ્કલજી એવું નામ, જેના રૂપથી લાજે કામ. ૨
વરસ દ્વાદશનો છે કુમાર, જાણે સકળ વિદ્યા અનુસાર;
તે શત્રુઘન કેરી સંગ, જાવાને શસ્ત્ર સજિયાં અંગ. ૩
ભાથા ટોપ કવચ કોદંડ, ધર્યા ભૂષણભાર અખંડ;
લેઈ માતાતણી આજ્ઞાય, આવી લાગ્યો કૌશલ્યાને પાય. ૪
સુમિત્રા કૈકૈને નામ્યું શીશ, દીધી સર્વ માતાએ આશિષ;
પછે ચાલ્યો ત્યાં થકી તન, આવ્યો પોતાને રંગભોવન. ૫
વધૂ પુષ્કલજીની જેહ, કાંતિ નામે મહાસતી તેહ;
જેના રૂપ થકી રતિ લાજે, સુંદરી શુભવેષ વિરાજે. ૬
વર્ષ દ્વાદશમાં વય જેની, અંગ ઉપમા શી કહું તેની?
છે પતિવ્રતમંડન એહ, જાણે પતિ પરમેશ્વર જેહ. ૭
નિજ સ્વામીને આવતો નીરખી, હરિવદની હૈયામાં હરખી;
એટલે ત્યાં પુષ્કલ આવ્યો, ભરી મોતીને થાળે વધાવ્યો. ૮
હસી બોલ્યો, સુણો હે નાર, આજ છોડે છે યજ્ઞતોખાર;
રક્ષાને જાયે શત્રુઘન, સૈન સહિત ઘણા રાજન. ૯
હું જાઉં છું કાકાને સંગ, જીતવા ભૂપતિ રણજંગ;
ત્યાં જાવાને વિલંબ જ થાય, માટે આપો મુંને આજ્ઞાય. ૧૦
સુણી નાથનાં એવાં વચન, સામું જોયું ભરી લોચન;
પછી ગ્રહી નિજ સ્વામીનો હાથ. બોલી મધુર વચન હે નાથ. ૧૧
હું તો દાસી તમારી સ્વામિન્, એક વિનતિ ધરજો મન;
તમો જાણશો જે કંઈ આશ, હશે ભોગતણો અભિલાષ? ૧૨

પણ સાચું કહું છું આજ, જાઓ સુખ થકી મહારાજ;
કાકાની પાળજો આજ્ઞાય, જીતજો પૃથ્વીના રાય. ૧૩
કરજો જુદ્ધ રહી સન્મુખ, નવ ધરશો મરણનું દુઃખ;
થોડું જીવી જો કીરતિ કરીએ, ઘણું જીવ્યાની આશ ન ધરીએ. ૧૪
જશરહિત જીવ્યા ઘણા દિન, તેણે શું થયું કાજ સ્વામીન ?
ઊભે લોકમાં અપજશ થાય, મનુષ્યાદેહ એળે જાય. ૧૫
તમે કહેશો ભોગવીએ ભોગ, ઘણું જીવીને સુખસંજોગ;
પણ અન્ય જનમમાં સ્વામીન, આહાર નિદ્રા ભય મૈથુન. ૧૬
પશુપક્ષીમાં એ સુખ હોય, વિષયસંતુષ્ટ નવ થાય કોય;
કોટી કલ્પ ભોગવે કામ, તોય જીવ ન પામે વિરામ. ૧૭
હુત હોમે અગ્નિમાં જ્યમ, વાધે અદકી જ્વાળા ત્યમ;
એવો વાસના કેરો પ્રવાય, ભોગવે નવ તૃપ્તિ થાય. ૧૮
વિષેમાં દોષ દેખે જ્યારે, તેનું મન પાછું વળે ત્યારે;
રોગ જેવા જ્યારે ભાસે ભોગ, ટળે ત્યારે એ મૂળ સંજોગ. ૧૯
એવો સંસાર મિથ્યા જાણી, પછી ભજવા પુરુષ પુરાણી;
માટે કહું છું જોડીને હાથ, મન ધીરજ રાખજો નાથ. ૨૦
જ્યારે યુદ્ધ કરો સ્વામીન, મુજમાં નવ ધરશો મન;
રખે પૂંઠ દેખાડતા પાછી, થશે કુળની કીર્તિ આછી. ૨૧
રઘુકુળમાં છે જન્મ તમારો, તે પરંપરા મન વિચારો;
જુઓ પિતામહ કેરાં કર્મ, માર્યો વૃષપરવા નિજ ધર્મ. ૨૨
કરી દેવ તણી રક્ષાય, અદ્યપિ લોક કીર્તિ ગાય;
વળી કાકાજી કેશવ રામ, માર્યો રાવણ જેનું નામ. ૨૩
તમો કહેવાઓ તેના પુત્ર, કુળદીપક ધરમના સૂત્ર;
માટે રાખજો કુળની લાજ, વખાણે જ્યમ ભૂપસમાજ. ૨૪
પાછા ફરશો ધરી જો ભીત, તો થાશે મુંને મહા વિપરીત;
જેઠ દિયર સહિયરનો સાથ, દેશે મહેણાં ઘણાં મુંને નાથ. ૨૫
વળી મહિયેરિયા મોઝાર, કહેશે કાયર તુજ ભરથાર;
એમ કહી સમજાવ્યો સ્વામી. પદ નાથ તણે શિર નામી. ૨૬

કરી પૂજા બેસાડી પાટ, કર્યું કુમકુમ તિલક લલાટ;
ચોખા ચોડી કરી મનુહાર, આરોપ્યો કંઠે પુષ્પનો હાર. ૨૭
આપ્યું તાંબૂલ કરી અરચન, પછી દીધું આલિંગન;
લાગી પાયે જોડીને હાથ, ધરી નેહ વળાવ્યો નાથ. ૨૮
બેઠા પુષ્કલજી રથ માંહે, લેઈ આજ્ઞા ત્રિયાની ત્યાંહે;
ખેડ્યા પવનવેગી તોખાર, આવ્યા જ્યાં છે શ્રીદેવ મોરાર. ૨૯

વલણ

જ્યાંહાં વિરાજે શ્રીરઘુપતિ, ત્યાંહાં આવ્યા પુષ્કલ વીર રે;
પાયે લાગી આજ્ઞા માગી, જોઈ હરખ્યા શ્યામશરીર રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
पुष्कलस्य श्रीरामसामीप्यागमनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

અધ્યાય ૪૧ મો

રાગ મેવાડો

રણધીર કહે, સુણો વાત્સ્યાયનમુનિ, પાવન યજ્ઞકથાય જી;
પુષ્કલજી સજ્જ થઈને આવ્યો, જ્યાં બેઠા શ્રીરઘુરાય જી. ૧
ત્યારે રુદે ચાંપીને ઉછંગ બેસાડ્યો, પુષ્કલને શ્રીરામ જી;
પછે શત્રુઘ્ન સુમંતની સાથે, બોલ્યા પૂરણકામ જી. ૨
અરે ભાઈ, આ પુષ્કલને તમો, સાચવજો રણ માંહે જી;
યુદ્ધસમે એની પાસે રહેજો, રક્ષા કરજો ત્યાંહે જી. ૩
પછે એવું કહીને આજ્ઞા આપી, ચાલ્યા શત્રુઘન જી;
પુષ્કલજી તે સાથે ચઢિયો, ભરતજી કેરો તન જી. ૪
વળી જનક વિદેહીતણો સુત કહીએ, લક્ષ્મીનિધિ એવું નામ જી;
તે નિજ સેન્યા લેઈ સાથે ચઢિયો, અશ્વરક્ષાને કામ જી. ૫
વળી સુગ્રીવ અંગદ જાંબુવાન, નળ નીલ શરભ હનુમંત જી;
ગવાક્ષ કેસરી આદે કપિ સહુ, ચાલ્યા મહાબળવંત જી. ૬
વળી અન્ય કેટલા સંબંધી રાજા, ચઢિયા સૈન્યા સહિત જી;
સુમંત પ્રધાન પોતાનો છે, વળી સેન્યાપતિ રણજિત જી. ૭

વૈશાખ માસ પૂર્ણિમાને દિન, વાર લગ્ન પાવન જી;
સરજ્યુતીર ઉપરથી અશ્વને, છોડી મૂકયો તે દિન જી. ૮
નાના પ્રકારનાં વાજિંત્ર વાજે, સૈન્ય તણો નહિ પાર જી;
હાક વાગી શત્રુઘ્ન કેરી, પૃથ્વી સહે નહિ ભાર જી. ૯
તે અશ્વ સ્વઇચ્છાએ કરી ચાલે, પૂંઠળ સરવે વીર જી;
ગિરિ સરિતા ઓળંગી જાતા, રાખી મનમાં ધીર જી. ૧૦
અટકો વેગ સરવથી ચાલે, યજ્ઞતુરી તેણી વાર જી;
સ્વઇચ્છાએ કરી આવ્યો પ્રથમે, અહિછત્ર નગર મોઝાર જી. ૧૧
દમન નામે નૃપતિ મહા બળિયો, રાજ કરે પુર માંહે જી;
તે શ્રીરામચંદ્રનો ભક્ત હતો, માટે યુદ્ધ કર્યું નહિ ત્યાંહે જી. ૧૨
તે રાજ્યલક્ષ્મી સોંપીને મળિયો, દમન ભૂપતિ નામ જી;
શત્રુસુદનની સાથે ચાલ્યો, અશ્વરક્ષાને કામ જી. ૧૩
હવે ત્યાંથકી આગળ અશ્વ ગયો, ઋષિ ચ્યવનતણે આશ્રમ જી;
ત્યારે શત્રુઘ્ને સુમંતને પૂછ્યું, વન દેખી મહા રમ્ય જી. ૧૪
આ વનમાં આશ્રમ છે કોનો ? કોણ મુનિ મહાનંત જી?
એવાં વચન સુણી શત્રુઘ્ન કેરાં, બોલ્યો પ્રધાન સુમંત જી. ૧૫
એક ભૃગુવંશમાં પ્રગટ થયા છે, ચ્યવનઋષિ તેનું નામ જી;
તે આ વનમાં આશ્રમ બાંધી, રહે છે આણે ઠામ જી. ૧૬
જેણે માનભંગ મઘવાપતિ કીધો, કરાવ્યો નૃપઘેર યાગ જી;
અશ્વનીકુમારને અપાવ્યો પોતે, યજ્ઞતણો જે ભાગ જી. ૧૭
સુમંતનાં એવાં વચન સુણી, બોલ્યા શત્રુઘ્ન તેણી વાર જી;
તે ચ્યવનઋષિની કથા કહો મુજને, મૂળ થકી વિસ્તાર જી. ૧૮

વલણ

મૂળ થકી વિસ્તાર એનો, કહો તે મુજને મિત્ર રે;
એવાં શત્રુઘ્નનાં વચન સુણી, કહે સુમંત ચ્યવનચરિત્ર રે. ૧૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
सुमंतशत्रुघ्नसंवादे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

અધ્યાય ૪૨ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

ઋષિ વાત્સાયનને કહે છે અનંત જી,
શત્રુઘન સાથે બોલ્યા સુમંત જી;
પૂર્વે ભૃગુઋષિ વન મોઝાર જી,
આશ્રમ બાંધી રહે નરનાર જી. ૧

ઢાળ

આશ્રમ બાંધી રહે ભૃગુઋષિ, અગ્નિહોત્રી ત્યાંહે;
ગયા એક સમય લેવા સમિધ, સંધ્યાસમે વન માંહે. ૨
ત્યારે દમન નામે અસુર આવ્યો, કુંડ કીધો ભંગ;
સગર્ભ હતી મુનિપત્ની તેને, ચાલ્યો લઈ નિજ સંગ. ૩
વૃક જાય હરણી હરી જ્યમ, એમ ચાલ્યો લઈ મુનિનાર;
થયો ગર્ભસ્રાવ તેણે સમે, પડ્યો પુત્ર પૃથ્વી મોઝાર. ૪
તેજપુંજ અગ્નિશિખા સરખો, બોલ્યો ક્રોધવચન;
અરે દુષ્ટ અઘટિત કૃત કરે, થજો ભસ્મ બળી તુજ તન. ૫
એવું કહેતામાં તે દમન રાક્ષસ, બળ્યો ક્ષણમાં ત્યાંહે;
મુનિપત્ની તે સુત લેઈ વળતી, આવી આશ્રમ માંહે. ૬
એટલે ભૃગુ ત્યાં આવિયા, પત્નીએ કહ્યું વરતંત;
તે સુણી મનમાં ખેદ પામ્યા, ચઢ્યો ક્રોધ અનંત. ૭
અલ્યા અગ્નિ હું સેવું તુંને, તું દેવ છે પરતક્ષ;
થયું વિઘ્ન તે ક્યમ રહ્યો સાંખી, જોઈને નિજ ચક્ષ? ૮
પછે શાપ દીધો અગ્નિને, સુણ વહ્નિ કહું એક વાત;
તુજ દેખતાં આવ્યો અસુર, કરી ગયો મહા ઉત્પાત. ૯
તેં વાર્યો નહિ ક્યમ દુષ્ટને? સાંખી રહ્યો શું મૂઢ?
માટે સરવભક્ષી અનલ થાજે, શાપ દીધો ગૂઢ. ૧૦
એવો શાપ સુણીને સ્તુતિ કીધી, ભૃગુતણી હુતાશ;
કૃપાનિધિ કરો અનુગ્રહ, ત્યારે બોલ્યા વચન પ્રકાશ. ૧૧

તું સરવભક્ષી થઈશ પણ, રહેજે સદા પાવન;
અપવિત્ર નહિ થાયે કદા, એવો કર્યો અનુગ્રહ મુન્ય. ૧૨
પછી જાતકર્મ કર્યું તે સુતનું, ચ્યવન પાડ્યું નામ;
મોટો થયો ઉપવીત આપ્યું, ભણ્યો વિદ્યાકામ. ૧૩
પછે આજ્ઞા લેઈ નિજ પિતાની, તે ગયો રેવાતીર;
ઉપકંઠે આસન વાળીને, તપ કરવા બેઠો ધીર. ૧૪
દશ સહસ્ર વર્ષ જ વહી ગયાં, કર્યું ઘોર તપ તે દિશ;
થયા રાફ ઉધેઈતણા, અંગે વૃક્ષ જાળાં શિષ. ૧૫
પછે એકદા શર્યાતિ રાજા, ચંદ્રવંશી જેહ;
સહકુટુંબ નીકળ્યો તીરથ કરવા, આવ્યો વનમાં તેહ. ૧૬
તે રહ્યો કરી વિશ્રામ ત્યાં, સહુ સૈન્યશું રાજન;
મંડૂકી પુત્રી રાયની, નીકળી રમવા વન. ૧૭
તે કન્યા રમતી આવી, જ્યાં તપ કરે વિપ્ર ચ્યવન;
છે છિદ્ર ઉધેઈ રાફમાં, ઝગમગે મુનિ લોચન. ૧૮
કર માંહે લેઈને દરભ શલાકા, ઘાલી તેહ મોઝાર;
તેણે નેત્ર ફોડ્યાં મુનિ તણાં, નીકળી રુધિરની ધાર. ૧૯
તે સમે ઘણો ઉત્પાત વરત્યો, રાય સૈન્યા માંહે;
થયાં બંધ સરવે જીવનાં, શિશ્ન ગુદા બે ત્યાંહે. ૨૦
તે રાયે જાણી વારતા તે, આવ્યા મુનિવર પાસ;
કરી પ્રાર્થના પરણાવી કન્યા, ગયો ભૂપ અવાસ. ૨૧
પછી ચ્યવનઋષિ તે કન્યા સાથે, રહ્યા કરી આશ્રમ;
ઘણી સેવા કરતી સાધવી, પાળે પોતાનો ધર્મ. ૨૨
જ્યમ અત્રિની સેવા કરે, અનસૂયા એકે મન;
એમ સેવા કરતી ચ્યવન કેરી, વહી ગયા બહુ દિન. ૨૩
એક સહસ્ર વરસ વીતી ગયાં, કરતાં મુનિની સેવ;
એક સમે અશ્વિનીકુમાર આવ્યા, મુનિ આશ્રમ દેવ. ૨૪
સતીએ પૂજા તેની કરી, બેસાડિયા આસન;
સત્કાર અતિશે જોઈને, તે થયા દેવ પ્રસન્ન. ૨૫

અરે સાધવી તું માગ્ય વર, જે ઇચ્છા હોયે આજ;
ત્યારે સતી કહે મુજ પતિતણાં, દગ આપો મહારાજ. ૨૬
ત્યારે વૈદ્ય કહે ઇંદ્રે અમારો, યજ્ઞ કેરો ભાગ;
તે બંધ કીધો જોરથી, કરિયો અમારો ત્યાગ. ૨૭
તે અમને પાછો અપાવો, ત્યારે ચ્યવન બોલ્યા વાણ;
તમને અપાવું યજ્ઞ કેરો, ભાગ નિશ્ચે જાણ. ૨૮
મુનિ વચન લઈ વૈદ્યે રચ્યો, એક કુંડ પૂરણ વાર;
ઔષધિ નાખી તેહમાં, મંત્રિત કર્યો નિરધાર. ૨૯
પછી ચ્યવનઋષિનો કર ગ્રહી, ઉઠાડિયા છે ત્યાંહે;
બે દેવ ત્રીજા મુનિ વળતા, પ્રવેશ્યા તે માંહે. ૩૦
કરી સ્નાન બહાર નીકળ્યા, ઉપકંઠ ઊભા તેહ;
થયું દિવ્ય રૂપ મુનિ તણું, ખટદશ વરસની દેહ. ૩૧
અલંકારમંડિત તરુણ વય, રૂપથી લાજે કામ;
મુનિપત્ની જોઈ આશ્ચર્ય પામી,ઓળખ્યા નહિ શ્યામ. ૩૨
પછી સ્તુતિ કીધી દેવની, ત્યારે સોંપિયો ભરથાર;
તે વૈદ નિજ લોકે ગયા, વરતિયો જયજયકાર. ૩૩
તે સ્રીએ મુનિઆજ્ઞા થકી, હ્રદમાં કર્યું છે સ્નાન;
અદ્ભુત શાંતિ શોભતી, થઈ રતિરૂપ સમાન. ૩૪
પછી યોગમાયાને બળે, નીરમ્યું વિમાન મુનીશ;
સંપન્ન તેમાં ભોગ સરવે, અધિક વૈભવ ઈશ. ૩૫
નિજ સ્વામીને લઈ સુંદરી, ચઢી તે વિમાન મોઝાર;
એક સહસ્ર દાસી સેવતી, સેવક તણો નહિ પાર. ૩૬
પત્ની સહિત એમ ઘણા દિન, ભોગવ્યા મુનિએ ભોગ;
તૃપ્તિ થયા પછી ત્યાગ કીધો, ગ્રહ્યા મનમાં જોગ. ૩૭
પયોષ્ણીતીરે સહિત પત્ની, રહ્યા કરી આશ્રમ;
તપ ધ્યાન ને અનુષ્ઠાન કરતા, આચરે નિજ ધર્મ. ૩૮
એક સમે ત્યાં શર્યાતીરાજ, આવ્યો આશ્રમ ભૂપ;
મન ખેદ પામ્યો કૂડ જાણ્યું, જોઈ ઋષિનું રૂપ. ૩૯

પછે પુત્રીએ વરતાંત સરવે, કહ્યું માંડી પિતાય;
તે સુણી હરખ્યો ભૂપતિ, લાગ્યો મુનિને પાય. ૪૦
ત્યારે ચ્યવન કહે, હો રાયજી, કરો યજ્ઞ તમ ઘેર આજ;
મેં વચન આપ્યું દેવને, તે થાય સિદ્ધિ કાજ. ૪૧
પુત્રીજમાત્રને તેડી રાજા, આવિયો નિજ ઘેર;
આરંભ યજ્ઞ તણો કર્યો, વરિયા મુનિ બહુ પેર. ૪૨
અશ્વિનીકુમારને ભાગ આપ્યો, ચ્યવનઋષિએ ત્યાંહે;
મારવા આવ્યો ઇંદ્ર મુનિને, વજ્ર ગ્રહી કર માંહે. ૪૩
હણવા કારણ કર્યો હસ્ત ઊંચો, થયો હાહાકાર;
સ્થંભ સ્થંભ બોલ્યા મુનિ, સ્થંભિયો કર તેણીવાર. ૪૪
પીડા ઘણી થઈ ઇંદ્રને, સ્તવિયા તદા મુનિજન;
કરો ક્ષમા મુજ અપરાધ, મારો અનુગ્રહ સ્વામિન. ૪૫
મુનિએ કૃપા કરી ઇંદ્રને કહ્યું, આજથી નિરધાર;
અશ્વિનીકુમારને યજ્ઞ કેરો, ભાગ આપો સાર. ૪૬
તે દિવસથી થયો ચાલતો, યજ્ઞ કેરો ભાગ;
શિક્ષા કરી સુરપતિને, એવા ચ્યવન મહાભાગ. ૪૭
આખ્યાન એ મુનિ ચ્યવનનું, જે સુણે નર ને નાર;
મહાપાપથી મુકાય તે, પામે પદારથ ચાર. ૪૮
સુમંત કહે, હો શત્રુઘ્ન તે, ચ્યવનનું આ વન;
સુંદર સ્થળ સોહામણું, આશ્રમ છે પાવન. ૪૯

વલણ

પાવન આશ્રમ મુનિ તણો, તિહાં આવ્યા શત્રુઘ્ન રે;
ચ્યવનઋષિને પાયે લાગ્યા, પામ્યા સહુ દરશન રે. ૫૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके सुमतशत्रुघ्नसंवादे च्यवनोपाख्याने द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

અધ્યાય ૪૩ મો

રાગ પરજ

ચ્યવનઋષિને આશ્રમ આવી, ઊતરિયો સહુ સાથ;
શત્રુઘ્ન આવી પાયે નમ્યા, દીધી આશિષ તાંહાં મુનિનાથ. ૧
પયોષ્ણી માંહે સ્નાન કરી, માગી મુનિવરની આજ્ઞાય;
પછે ત્યાં થકી અશ્વ તે આગળ ચાલ્યો, પૂંઠળ વીર પળાય. ૨
તે અશ્વ આવ્યો વાજીપુરમાં, જ્યાં સુધર્મી નામે ભૂપાળ;
તે રાય રામનો ભક્ત હતો માટે, આવી મળ્યો તત્કાળ. ૩
તેણે સ્વાગત કીધી શત્રુઘ્નની, સંતોષ્યો સહુ સાથ;
ખાનપાન બહુવિધનાં આપી, પાયે નમ્યો નરનાથ. ૪
તેણે સાતસેં હસ્તી ભેટ કર્યા, શ્વેત કાંતિ ચંદ્ર સમાન;
એક સહસ્ર રથ કંચન મણિમય, અશ્વ સારથિવાન. ૫
વળી અશ્વ ઉજ્જ્વળ દશ સહસ્ર જ આપ્યા, વસ્ત્ર ભૂષણ ભંડાર;
તે એટલું આપીને સાથે ચાલ્યો, ભૂપતિ તેણીવાર. ૬
ત્યાં થકી આગળ અશ્વ જ ચાલ્યો, પૂંઠળ જોદ્ધ પળાય;
એટલે એક ત્યાં પરવત દીઠો, શી કહું તેની શોભાય ? ૭
સુવર્ણ રજત મણિ સ્ફટિકનો, મંડિત છે શત શૃંગ;
જેમાં ઘોષ થયા ઘણા પ્રવાહ જળના, ગુંજે શુક પિક ભૃંગ. ૮
અનેક વૃક્ષ વિશાળ વિરાજે, વન સઘન ચોપાસ;
અપ્સરા સહિત દેવ ત્યાં આવી, કરતા વિવિધ વિલાસ. ૯
પાસે ગંગાના તરંગ ઊછળે, ઉજ્જ્વળ કરપુરવંત;
પ્રતિબિંબ પડે માંહે પરવતનું, તેની રચના થાય અનંત. ૧૦
વળી ચારે પાસે ભોમ રૂપાની, ઝળકે તેજ અપાર;
એવી શોભા જોઈ શત્રુઘ્ન પૂછે, સુમંતને તેણીવાર. ૧૧
અરે મિત્ર, આ ગિરિ વિચિત્ર છે, એનો શો મહિમાય ?
એવાં વચન સુણીને સુમતિ બોલ્યો, સાંભળો કહું અભિમાય. ૧૨

નીલગિરિ એનું નામ જ કહિયે, સ્ફટિકનો ચોપાસ;
શ્રીપુરુષોત્તમ સાક્ષાત્ સદા એમાં, રહ્યા કરીને વાસ. ૧૩
અહીં સરવે દેવ નિત્યે આવે છે, પૂજવા શ્રીભગવાન;
એ પરવતનું દરશન નવ પામે, જે હોય અધમ અવવાન. ૧૪
જે વિષ્ણુભક્તિથી વિમુખ હોય, નિજ ધર્મરહિત જે જન;
નીલ તેલ ઘૃત લાક્ષ મધુ, કરે વિક્રય જે કંચન. ૧૫
મદ્યપાની ને પરત્રિય લંપટ, પરનિંદક મતવાદી;
સજ્જન વંચક મધુર વસ્તુ, કરે ભક્ષણ રસના સ્વાદી. ૧૬
પમાડે દુઃખ પતિ સાધવી સ્ત્રીને, ભૂ કન્યાવિક્રય કરતા;
વિશ્વાસઘાત કરે પંક્તિભેદ, ગોદ્વિજની વૃત્તિ હરતા. ૧૭
ગ્રહણ સંધિમાં ભોજન મૈથુન, ક્ષૌર કરાવે જેહ;
એવા પાપી પ્રાણી નીલગિરિ, સ્વપને નવ દેખે તેહ. ૧૮
મહાપુણ્યવાન પ્રાણી તે પામે, પરવતનું દરશન;
એ પુરુષોત્તમનું ક્ષેત્ર જ કહીએ, મુક્તિ તણું ભોવન. ૧૯
નિત્યે આવતા સ્વર્ગનિવાસી, કરવા પ્રભુ અરચન;
ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય આરતી, કરતા નિર્મળ મન. ૨૦
એ પ્રભુનો મહાપ્રસાદ મળે, જન અશન કરે જો કોય;
તે પ્રાણી નિશ્ચે પરમપદ પામે, રૂપ ચતુર્ભુજ હોય. ૨૧
સુમંત કહે, સુણો શત્રુઘન, એવો પ્રસાદનો મહિમાય;
તેહ તણું દૃષ્ટાંત કહું એક, ઇતિહાસની કથાય. ૨૨

વલણ

કહું કથા એક ઇતિહાસની, તે સુણો શત્રુઘન રે;
શેષ કહે વાત્સ્યાયનઋષિને, ગિરિમહિમા પાવન રે. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकभाषायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
नीलगिरिदर्शनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

અધ્યાય ૪૪ મો

દોહા

વાત્સ્યાયનને શેષ કહે, સુણીએ હો મુનિજન;
શત્રુઘ્નને સુમંત કહે, ગિરિમહિમા પાવન.

રાગ બિલાવલ

કંચનપુર એક નગ્ર વિશાળ, રાજ કરે રત્નગ્રીવ ભૂપાળ;
વિશાલાક્ષી એવું રાણીનું નામ, શોભે રૂપે જેવાં રતિ ને કામ. ૧
તે પુરમાં નહિ વ્યાધિ ને રોગ, ઘણા દિન વીત્યા ભોગવતાં ભોગ;
આવ્યો તેને વૃદ્ધપણે વૈરાગ, ઊતર્યો વિષય પરથી અનુરાગ. ૨
રાણીશું બોલ્યો તે રાય વચન, હાવે ભોગ રુચે નહિ મારે મન;
આયુષ્ય વૃથા ગયું આપણું, હવે સાધન કરીએ મોક્ષ જ તણું. ૩
રાયરાણી એમ કરે વિચાર, એટલે આવ્યો એક તાપસ દ્વાર;
રાયે કર્યું તેનું પૂજન, કર જોડી બોલ્યો તેશું વચન. ૪
મોક્ષ પામવાને મહારાજ, કંઈ પાવન તીર્થ બતાવો આજ;
ત્યારે તપસ્વી કહે, સુણ રાય, પૃથ્વીમાં તીરથ ઘણાં કહેવાય. ૫
પણ નીલગિરિ પુરુષોત્તમ ધામ, આપે ધર્મ અર્થ મોક્ષ ને કામ;
ગંગાસાગરનો સંગમ ત્યાંહે, પાસે ગણ્ડકી વિષ્ણુ તે માંહે. ૬
તે સ્વતઃસિદ્ધિ અરચા ભગવાન, બ્રહ્મ પ્રતિષ્ઠિત મૂરતિ જ્ઞાન;
જે શાલીગ્રામની પૂજા કરે, તે જન ભવસાગરને તરે. ૭
એ નીલગિરિ છે તેની પાસ, પામે મોક્ષ કરે જે વાસ;
એ ગિરિનો મહિમા છે ઘણો, સુણો દૃષ્ટાંત કહું તે તણો. ૮
પૂરવે કિરાત પૃથુક એવું નામ, કરતો તે જીવહિંસાનું કામ;
એક સમે ચઢ્યો ગિરિને શીશ, વિષ્ણુપ્રસાદ મળ્યો તે દીશ. ૯
ભક્ષણ કરતાં છૂટી દેહ, થયો ચતુર્ભુજ તત્ક્ષણ તેહ;
બેસી વિમાન ગયો અપવર્ગ, દેવનાં દુંદુભિ વાગ્યાં સ્વર્ગ. ૧૦
તે માટે તાંહાં જાઓ ભૂપ, જુઓ જઈ પુરુષોત્તમ રૂપ;
એવા તાપસ કેરાં સુણી વચન, રાણી સહિત આવ્યો રાજન. ૧૧

ગંડકી ગંગામાં કર્યું સ્નાન, પૂજ્યા મુનિવર કરી સન્માન;
પછી નીલગિરિ ચડિયો ભૂપાળ, પ્રભુ દરશન પામ્યો તત્કાળ. ૧૨
વિષ્ણુ નૈવેદ્યનો કીધો આહાર, કુટુંબ સહિત પામ્યો ઉદ્ધાર;
કહે સુમંત હો શત્રુઘ્ન, એવો છે નીલગિરિ પાવન. ૧૩

દોહા

પાવન છે પરવત સદા, જ્યાં પુરુષોત્તમનો વાસ;
પાપી દેખે નહિ કદા, પ્રાણી પુણ્યપ્રકાશ. ૧૪
શ્રોતાજન સરવે સુણો, કહું એક એનો મર્મ;
એ નીલાચળવાસી, પ્રભુ પુરુષોત્તમ પરિબ્રહ્મ. ૧૫
તે પ્રભુ પ્રીતે પધારિયા, દેશ ઉડીસા માંહે;
ઇંદ્રદ્યુમ્ન એક ભૂપતિ, લાવ્યો પ્રભુને ત્યાંહે. ૧૬
જગન્નાથ જેને કહે, નામ સકળ સંસાર;
મહાપ્રસાદમાં ભેદ નહિ, વરણાવરણ વિચાર. ૧૭
એ નીલાચળવાસી પ્રભુ, જગન્નાથ જુગદીશ;
દરશન કરતાં દુઃખ ટળે, પાપ જાય તે દીશ. ૧૮
સુમંતે શત્રુઘ્ન પ્રત્યે, કથા કહી તેણીવાર;
તે સુણી આગળ ચાલિયા, કરી પરવતને નમસ્કાર. ૧૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिरामतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके श्रीपुरुषोत्तमप्रसादमहिमावर्णन नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો

રાગ આશાવરી

નીલગિરિથી અશ્વ જ ચાલ્યો, પૂંઠળ જોધ પળાય;
ચક્રાંક નામે નગરમાં આવ્યો, ત્યાં છે સુધર્મી રાય. ૧
દમન પુત્ર તે રાય તણો તેણે, બાંધિયો યજ્ઞતોખાર;
પછી તેની સાથે ઘણું યુદ્ધ થયું, કહેતાં ગ્રંથ પામે વિસ્તાર. ૨
શત્રુઘ્ને તે રાયને જીત્યો, છોડાવિયા કેકાણ;
નિજ સૈન્ય લેઈ નૃપ સાથે ચાલ્યો, અશ્વરક્ષાને જાણ. ૩

ત્યાંથકી તેજાપુરમાં આવ્યો, આવ્યો, યજ્ઞતુરી તત્કાળ;
મહારમ્ય નગર છે કનકમણિમય, સત્યવંત ભૂપાળ. ૪
એક વિશાળ મંદિર દેવતણું છે, કામાક્ષી જેનું નામ;
તે સરવે કામના પૂરણ કરવા, રહી છે તેણે ઠામ. ૫
સ્થંભરાય નામે એ પુરમાં, કરતો પૂરવે રાજ;
તેને સંતાન કંઈ ઉદે થયું નહિ, માટે ચિંતા કરે મહારાજ. ૬
ત્યારે એક સમે જાબાલીઋષિ તે, આવ્યા રાયને ઘેર;
આતિથ્યપૂજન બહુવિધ કીધું, કહી સહુ દુઃખની પેર. ૭
પછી જાબાલીઋષિએ વિધિયુક્તે કરી, ગૌ પુજાવી ત્યાંહે;
ત્યારે સત્યવાન તેને પુત્ર થયો, નૃપ હરખ્યો ઘણું મન માંહે. ૮
તે પુત્ર મહાધર્મિષ્ઠ થયો, લાગ્યો કરવા પુરનું રાજ;
વિષ્ણુભક્તિપરાયણ પોતે, કરે પરમારથ કાજ. ૯
તે પુર પાસે અશ્વ જ આવ્યો, અનુચરે દીઠો ત્યાંહે;
તેણે જાણ કર્યું જઈ ભૂપતિને, ત્યારે હરખ્યો ઘણું મન માંહે. ૧૦
પછી શત્રુઘ્નની સામે ગયો, તે સભા સહિત રાજન;
સ્વાગત કરીને તેડી લાવ્યો, સહુને કરાવ્યું ભોજન. ૧૧
તે રાયે સરવે અરપણ કીધું, રાજ દ્રવ્યભંડાર;
પછી નિજ સેન્યા લઈ સાથે ચાલ્યો, રાખવા યજ્ઞતોખાર. ૧૨
હાવે ત્યાં થકી અશ્વ તે આગળ ચાલ્યો, આવ્યું મહા એક વન
પણ શ્રોતાજન સુણો એક ચિત્તે, તાંહાં થયું મોટું વિઘ્ન. ૧૩
છે રાવણનો સખા વિદ્યુતમાલી ને, ઉગ્રદંત એવું નામ;
તે બંન્યો વીરે જતાં હય દીઠો, રહેતા તેણે ઠામ. ૧૪
તેણે ઓચિંતું અંધકાર કરીને, કીધું હયનું હરણ;
તે આકાશ મારગે લઈને ચાલ્યા, ના ગણી ભીતિ મરણ. ૧૫
ત્યારે તે સમે હાહાકાર જ વરત્યો, ભય પામ્યા ઘણું મન;
અંધકારમાં કાંઈ નવ સૂઝે, અકળાયા સહુ જન. ૧૬
પછી ભરતપુત્ર પુષ્કલજી તેણે, મૂક્યું રવિનું બાણ;
ત્યારે થયો પ્રકાશ ટળ્યું આવ્રણ, સહુ દીપ્ત દિશા નિરવાણ. ૧૭

ત્યારે કરવા લાગ્યા શોધ અશ્વની, દીઠો જતાં આકાશ;
એવું દેખી તદા મરુતસુત કૂદ્યા, ક્રોધ કરીને તાસ. ૧૮
તે વિદ્યુતમાલી સાથે કીધું, હનુમંતે ઘણું જુદ્ધ;
તોય દુષ્ટ ન પરાજય પામ્યો, પછી વિચારી બુદ્ધ. ૧૯
લાગ કરે કરી ઝડપ જ મારી, અશ્વ ઝાલ્યો કરી રીસ;
દક્ષિણ હસ્તે ક્રોધ કરીને, ઉડાડ્યું અસુરનું શીશ. ૨૦
પછી પુષ્કલજીએ ઉગ્રદંતને, માર્યો મૂકીને બાણ;
બંન્યો દુષ્ટને હણીને લાવ્યા, યજ્ઞ તણો કેકાણ. ૨૧
દેવે પુષ્પની વૃષ્ટિ કરીને, વખાણ્યા ઘણું તેણીવાર;
શત્રુઘ્ન મન આનંદ પામ્યા, વરત્યો જયજયકાર. ૨૨

સોરઠા

વરત્યો જયજયકાર, પછી અશ્વ તાંહાંથી પાછો વળ્યો;
દક્ષિણ પંથ મોઝાર, ચાલ્યા જોદ્ધા સહુ મળી. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
विद्युतमालिउग्रदंतयोर्मरण नाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

દક્ષિણ પંથે વળ્યો તોખાર જી,
પૂંઠળ ચાલ્યું સૈન્ય અપાર જી;
રક્ષા કરતા મહા શૂરવીર જી,
અશ્વ તે આવ્યો રેવાને તીર જી. ૧

ઢાળ

રેવા તણા ઉપકંઠ ઉપર, આવ્યો યજ્ઞતોખાર;
મહા દિવ્ય વન રળિયામણું, શોભા તણો નહિ પાર. ૨
ત્યાં રમ્ય આશ્રમ છે ઘણા, મુનિવૃંદ ઠામોઠામ;
તે મધ્યે આશ્રમ એક મોટો, દીસીએ અભિરામ. ૩
શત્રુઘ્ને સુમંતને, પૂછિયું તેણીવાર;
અરે વીર, કહો કોણ મુનિ મોટા, રહે આણે ઠાર ? ૪

સુમતિ કહે, હો શત્રુઘ્ન, મનશીલ મુનિ મહાનંત;
આરણ્ય મુનિ જ્ઞાની મહા, વિતરાગ ભક્તિવંત. ૫
એવું સુણી તદા શત્રુઘ્ને, કર્યો તે વનમાં વિશ્રામ;
ત્યાં સૈન્ય સરવે ઉતાર્યું, શંકરી ત્રડ અભિરામ. ૬
પછે રાજમંડળ લેઈને, ચાલિયા શત્રુઘ્ન
આરણ્યને આશ્રમ આવિયા, કરવા મુનિ દરશન. ૭
સહુ રાય નમિયા મુનિને, ત્યારે કર્યો ઘણો સત્કાર;
પછે મધુર વચને માન દેઈ, બેસાડિયા તેણી વાર. ૮
ત્યારે વિપ્રવર કહે, અરે વીરો, કોણ છો તમો આજ?
શે અરથે તમો નીકળ્યા ? તે કહો મુને મહારાજ. ૯
શત્રુઘ્ને વરતાન્ત સરવે, યજ્ઞ કેરું જેહ;
આરણ્ય મુનિને સરવ સુણતાં, કહ્યું માંડી તેહ. ૧૦
તે સુણી હસ્યા આરણ્યમુનિ, વળી થયા ગદ્દગદ પ્રેમ;
પછે શત્રુઘ્નશું બોલિયા, મુનિ વચન મંગળ ક્ષેમ. ૧૧
અરે શત્રુઘ્ન, સાવધાન થઈને, સુણો કહું તે આંહે;
લોમશમુનિ આવ્યા'તા પૂરવે, મારા આશ્રમ માંહે. ૧૨
આતિથ્યપૂજન મેં કર્યું, બેસાડિયા આસન;
પછે વિનય કરી લોમશ પ્રત્યે, મેં પૂછ્યું પ્રશ્નવચન. ૧૩
મહારાજ મૃત્યુલોકમાં, ધરી જન્મ મનુષ્યાદેહ;
કલ્યાણ કયમ થાય જીવનું ? મને કહો કારણ તેહ. ૧૪
લોમશમુનિ તવ બોલિયા, મુજ સાથ મધુર વચન;
ભગવાનની ભક્તિ વિના નથી, બીજું સાધન અન્ય. ૧૫
જે પૂરણ બ્રહ્મ અખંડ વ્યાપક, અંતરજામી રામ;
નિયંતા માયા તણા, ભક્તના પૂરણકામ. ૧૬
ઉદ્દભવ સ્થિતિ લય સૃષ્ટિના, જીવના જીવ પ્રાણ;
ઈશ્વર તણા ઈશ્વર હરિ છે, વેદ જેની વાણ. ૧૭
જે બ્રહ્માદિ દેવના સ્વામી, કોટિ બ્રહ્માંડના રાય;
જેના કટાક્ષે કાળ કંપે, લોકપતિ સમુદાય. ૧૮

એવા પ્રભુને સેવીએ નિત્ય, સ્મરણ કરીએ નામ;
ચરિત્ર સુણીએ ગાન કરીએ, અરપીએ મન કામ. ૧૯
ભજીએ સદા ભગવાનને, આસક્તિએ અનુદિન;
નિત્યે ધ્યાન ધરીએ હરિતણું, અરપીએ તન મન ધન. ૨૦
એકાંત ભક્તિ થકી જેવા, હરિ થાય પ્રસન્ન;
એ સમાન થાયે લાભ એવું, નથી સાધન અન્ય. ૨૧
સર્વત્ર વ્યાપક છે પ્રભુ, ચરઅચરમાં નિરધાર;
તોય ભક્ત અરથે ધરમસ્થાપન, ધરે છે અવતાર. ૨૨
જુગોજુગમાં જન્મ હરિના, ચરિત્ર નિર્મળ કર્મ;
તે શ્રવણકીર્તન થકી પ્રાણી, થાય પાવન પર્મ. ૨૩
હમણાં તે પ્રગટ્યા છે પ્રભુ, શ્રીરામ પૂરણબ્રહ્મ;
સાક્ષાત્ લક્ષ્મી સહિત પોતે, ન જાણે કો મર્મ. ૨૪
ઘણા દુષ્ટ પ્રગટ્યા પૃથ્વીમાં, પીડાયા બ્રાહ્મણદેવ;
તેણે ધરમનું છેદન કર્યું, ઘણું પાપ પ્રગટ્યું એવ. ૨૫
ત્યારે અવતર્યા પોતે પ્રભુ, હરવા તે ભૂમિનો ભાર;
કાકુત્સ્થ કુળમાં રાય દશરથ, અયોધ્યાપુર સાર. ૨૬
માતા કૌશલ્યા થકી થયા, પ્રગટ પોતે રામ;
સુમિત્રાથી થયા લક્ષ્મણ, શેષ પૂરણકામ. ૨૭
કૈકઈ થકી બે વીર પ્રગટ્યા, ભરત શત્રુઘ્ન;
એમ પુત્ર ચારે પ્રગટિયા, તે ચતુર વ્યૂહ પાવન. ૨૮
તેણે બાળલીલા બહુ કરી, પછે થયા તરુણ કિશોર;
ઉપવીત પહેર્યાં ભણ્યા વિદ્યા, ચતુરના ચિત્ત ચોર. ૨૯
પછે વિશ્વામિત્રની યજ્ઞરક્ષા, કરી જુગજીવન;
લોમશ કહેઃ આરણ્યમુનિ, તે કથા કહું પાવન. ૩૦

વલણ

પાવન રામચરિત્ર સરવે, કહું સંક્ષેપે સમુદાય રે;
આરણ્યમુનિ કહે, શત્રુઘ્નને, સુણે છે સરવ સભાય રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके शत्रुघ्नारण्यसंवादे लोमशकृतरामायणे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

ઋષિ વાત્સ્યાયનને કહે છે શેષજી, લોમશ બોલ્યાઃ સુણો હે મુનેશજી;
વિશ્વામિત્રે જાચ્યા રઘુરાય જી, યજ્ઞતણી કરવા રક્ષાય જી. ૧

ઢાળ

રક્ષા કરવા યજ્ઞની, ચાલ્યા રામ-લક્ષ્મણ વીર;
કર શર અમોઘ નિખંગ કટી, કોદંડધર રણધીર. ૨
તાંહાં માર્યાં સુબાહુ તાડિકા, કરી યજ્ઞની રક્ષાય;
પછી રામ-લક્ષ્મણ સહિત કૌશિક, જનકપુરમાં જાય. ૩
શિવતણું ત્રંબક તોડિયું, રામે સ્વયંવરમાંહે;
તે લક્ષ્મી સીતા જનકપુત્રી, વર્યા પોતે ત્યાંહે. ૪
પંદર વરસના રામજી, ખટ વરસનાં સીતાય;
તે સમે પરણી આવિયા, પુર અયોધ્યા રઘુરાય. ૫
પછે વરસ દ્વાદશ કરી લીલા, શ્રી સહિત ભગવાન;
ત્યારે અપર માતે માગિયું, તે રાયની પાસ વચન. ૬
તે પિતુવચન પાળવા માટે, ચાલિયા પૂરણકામ;
સીતા લક્ષ્મણ સંગ લેઈને, વસ્યા વનમાં રામ. ૭
વરસ ચતુર્દશ વન રહેવા, પણ કર્યું તે દિશ;
ત્યારે અષ્ટાદશ વરસનાં સીતા, રામ સત્તાવીશ. ૮
દ્વાદશ વરસ પૂરણ થતાં, આવ્યા પંચવટી મોઝાર;
તેરમે વરસે સુર્પણખાને, વિરૂપ કરી નિરધાર. ૯
મારીચને મૃગ કરી રાવણ, આવિયો તે ઠામ;
તે માયામૃગને હણ્યો પોતે, રામ પૂરણકામ. ૧૦
માઘ માસે કૃષ્ણઅષ્ટમી, સૂરજ આવ્યો શીશ;
શ્રીજાનકીજીનું હરણ કીધું, રાવણે તે દિશ. ૧૧
મારગે જાતાં જટાયુએ, જુદ્ધ કર્યું રાવણ સાથ;
તેને હણી સીતા લેઈ, પુરમાં ગયો લંકાનાથ. ૧૨

પછી રામ લક્ષ્મણ શોધ કરતા, આવિયા ઋષિમુખ;
તાંહાં વાલી વાનર મારિયો, સુગ્રીવને આપ્યું સુખ. ૧૩
રાજ્ય સોંપ્યું સુગ્રીવને, રહ્યા કેટલા દિન ત્યાંહે;
પછી સૂધ લેવા મોકલ્યા, બળિયા કપિ ભૂમાંહે. ૧૪
માર્ગશીર સુદિ દશમીએ, મળ્યા સંપાતિ હનુમંત;
એકાદશીએ સમુદ્ર ઓળંગ્યો, મારુતસુત બળવંત. ૧૫
તે રાત્રીએ શોધ્યું નગર, નવ જડી જનકની બાળ;
પછી અશોકવનમાં આવિયા, દ્વાદશી પ્રાતઃકાળ. ૧૬
મુદ્રિકા આપી રામની, કહ્યો સીતાને સંદેશ;
અશોક વન ઉજાડિયું, હણ્યા અસુર મહા બળવેશ. ૧૭
અક્ષેકુમારને મારિયો, આવ્યો ઇંદ્રજિત બળવંત;
ચતુર્દશીએ બાંધિયા, બ્રહ્મપાશથી હનુમંત; ૧૮
પૂનમે લંકા પ્રજાળી, ફરી કૂદ્યા પવનકુમાર;
માર્ગશીર કૃષ્ણ પ્રતિપદા દિન, આવ્યા સાગરપાર. ૧૯
મધુવન ઉજાડચું ષષ્ઠીએ, મળ્યા સપ્તમી શ્રીરામ;
વૃત્તાંત સહુ માંડી કહ્યું, કપિએ કર્યું જે કામ. ૨૦
પ્રયાણ કીધું નવમીએ, કપિસૈન્ય-શું રઘુવીર;
તે સાત દિવસે આવિયા, શ્રીરામ સાગરતીર. ૨૧
વિશ્રામ કરીને ત્યાં રહ્યા કપિસૈન્ય ઠામોઠામ;
પોષ સુદ ચતુર્થીને દિન, મળ્યા વિભીષણ ને રામ. ૨૨
યુક્તિ બતાવી રામને, ઊતરવા સિંધુ પાર;
આસન વાળી ચાર દિન ત્યાં, બેઠા જુગદાધાર. ૨૩
પછે નવમીએ મળ્યો જળનિધિ, તેણે પૂજ્યા શ્રીરઘુનાથ;
સુદ દશમીએ બાંધવા માંડી, પાજ્ય મળી કપિ સાથ. ૨૪
ત્રયોદશીએ પૂરણ થઈ, કૂચ કરી શ્રીરઘુરાય;
ચતુર્દશીએ ચાલિયા, આવ્યા સુવેલુ દ્વિતીયાય. ૨૫
વિશ્રામ કરીને ત્યાં રહ્યા, સૈન્યા સહિત રણધીર;
અષ્ટમીને દિન આવિયા જે, શુક સારણ બે વીર. ૨૬

પછી પોષ વદિ દ્વાદશીનો, દિન થયો જેણી વાર;
હાજરી લીધી કપિદળની, પોતે સૂરજકુમાર. ૨૭
ત્રયોદશીથી ત્રણ દિન કરી, રાવણે સિદ્ધ સૈન્યાય;
માઘ શુદ પ્રતિપદા, અંગદ વિષ્ટિ કરવા જાય. ૨૮
પછી બીજથી અષ્ટમી લગી, વઢયા વાનર રાક્ષસ ગર્વ;
નાગપાશે નવમીએ, ઇંદ્રજિતે બાંધ્યા સર્વ. ૨૯
ત્યારે ગરુડ આવ્યા દશમીએ, થયા મુક્ત બંધન સુર;
એકાદશીએ યુદ્ધ કર્યું, જે ધૂમ્રકેતુ અસુર. ૩૦
દ્વાદશીએ મૂર્છિત કર્યા, રાક્ષસે સહુને ત્યાંહે;
ત્રયોદશી સાવધાન થઈ, જુદ્ધ કર્યું માંહોમાંહે. ૩૧
ચતુર્દશીથી પ્રતિપદા લગી, થયું જુદ્ધ મહા ઘોર;
પછી નીલ કપિએ મારિયો, જે ધૂમ્રકેતન જોર. ૩૨
બીજથી તે ચતુર્થી લગી, થયો રામરાવણ-સંગ્રામ;
રાવણ પરાભવ પામિયો, તે નાઠો મૂકી મામ. ૩૩
પછી કુંભકરણને ઉઠાડ્યો, તે આવિયો રણમાંહે;
ચતુર્દશી લગી જુદ્ધ કર્યું, પછી રામે માર્યો ત્યાંહે. ૩૪
અમાસે પામ્યો શોક રાવણ, બંધ રહ્યું તવ જુદ્ધ;
ફાલ્ગુન સુદ પ્રતિપદાએ, ચઢ્યો ઇંદ્રજિત વિરુદ્ધ. ૩૫
તે ચતુર્થી લગી વઢ્યો, વળતા આવ્યા રાક્ષસ પંચ;
તે પૂનમ સુધી જુદ્ધ કરી, પછી મરણ પામ્યા સંચ ૩૬
ફાગણ વદિ પ્રતિપદાએ, ઇંદ્રજિતે કર્યો સંગ્રામ;
સહુ સૈન્યને ઘાયલ કર્યું, તેણે જીતિયા શ્રીરામ. ૩૭
ઔષધિ કરતાં પાંચ દિન વીત્યા, રહ્યું જુદ્ધ બંધ;
પછે લક્ષ્મણે ઇંદ્રજિત સાથે, કર્યો મોટો દ્વંદ્વ. ૩૮
અષ્ટમીથી ત્રયોદશી લગી, તે વઢ્યા કરીને રીસ;
લક્ષ્મણે માર્યો ઇંદ્રજિત, દુઃખી થયો દશશીશ. ૩૯
સહગમન કરિયું સુલોચના, પડ્યો તે દિવસ સંગ્રામ;
પછે રાવણ ચઢિયો યુદ્ધ કરવા, ઊભા સન્મુખ રામ. ૪૦

ચૈત્ર સુદિ અષ્ટમી લગી, યુદ્ધ કર્યું મહા રંગુરંગ;
પછી નવમીએ રાવણે મારી, શક્તિ લક્ષ્મણ અંગ. ૪૧
દશમીએ લાવ્યા દ્રોણાચળ, હનુમંતજી તેણી વાર;
રહ્યું બંધ યુદ્ધ તે દિવસ, ઊઠ્યા સુમિત્રી નિરધાર. ૪૨
એકાદશીએ મોકલ્યો, માતલિ ઇંદ્રે ત્યાંહે;
રથ રાખી નમિયો ચરણ, બેઠા રઘુપતિ તે માંહે. ૪૩
પછે દશાનન સાથે કર્યો, પ્રભુએ મહાસંગ્રામ;
ચૈત્ર વદિ ચૌદશે માર્યો, રાવણને શ્રીરામ. ૪૪
પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી દેવે, થયો જયજયકાર;
એમ વિજય પામ્યા હણીને, પૌલસ્ત્યનો પરિવાર. ૪૫
માહા સુદિ દ્વિતીયાને દિને, કર્યો યુદ્ધ આરંભ ત્યાંહે;
તે ચૈત્ર વદિ ચૌદશે પૂરણ, સીત્યાશી દિન માંહે. ૪૬
તે માંહે પંદર દિવસ પડિયા, શોક માટે જેહ;
બહોતેર દિવસ ખરેખરું, યુદ્ધ થયું નિશ્ચે એહ. ૪૭
હાવે ચૈત્ર કેરી અમાસે કર્યો, રાવણને સંસ્કાર;
તેને દાહક્રિયા ઉત્તરક્રિયા, તે કરાવી જુગદાધાર. ૪૮
વૈશાખ સુદિ દ્વિતીયા દિને, વિભીષણને આપ્યું રાજ;
અક્ષે તૃતીયા જાનકીને, મળ્યા શ્રીમહારાજ. ૪૯
ચતુર્થીએ ચઢિયા પ્રભુ, બેઠા તે પુષ્પવિમાન;
સીતા લક્ષ્મણ કપિદળ, વિભીષણ સહિત ભગવાન. ૫૦
ભારદ્વાજને આશ્રમ રહ્યા, પંચમી પૂરણકામ;
ષષ્ઠીએ નંદીગ્રામમાં, ભરતને મળિયા રામ. ૫૧
સપ્તમી આવ્યા અવધપુરમાં, રામ બેઠા રાજ;
વરસ ચતુર્દશ થયાં પૂરણ, સિધ્યાં સરવે કાજ. ૫૨
જ્યારે રાવણે હરણ કર્યું તદા, રહ્યો સીતારામ વિયોગ;
તે ચૌદ માસ ને દિન એકાદશે, થયો ફરી સંજોગ. ૫૩
તેત્રીશ વરસનાં જાનકી, બેંતાલીશ વરસે રામ;
ત્યારે અવધપુરમાં રાજ કરવા, બેઠા પૂરણકામ. ૫૪

વરસ એકાદશ સહસ્ર સુધી, રાજ કર્યું મહાભાગ;
એક રજકના દુર્વચનથી, કર્યો જાનકીનો ત્યાગ. ૫૫
પછે અગસ્ત્યના ઉપદેશથી, કર્યો યજ્ઞ શ્રીરઘુનાથ;
એમ રામચરિત્ર કહ્યાં સહુ, લોમશે મારી સાથ. ૫૬
એ ગાતાં સુણતાં શીખતાં, મહા પતિત પાવન થાય;
કરે કૃપા શ્રીરઘુવીર અંતે, ચરણશરણ પળાય. ૫૭
લોમશે રામાયણ કહી, એ વિશદ રામચરિત્ર;
તે શત્રુઘ્ન મેં કહ્યું તમને, રસિક પુણ્ય પવિત્ર. ૫૮
મેં મળવા માટે રામને, રાખિયું છે આ તન;
કંઈ ફેરા વાળ્યો કાળ પાછો, કરું નિત્ય ભજન. ૫૯
હાવે અવધપુરમાં જઈશ હું, કરવા પ્રભુદરશન;
રઘુપતિ સાંનિધ્ય નિશ્ચે, હાવે મૂકીશ મારું તન. ૬૦
એમ શત્રુંઘનને કહી કથા, આરણ્યમુનિએ ત્યાંહે;
તે સુણીને આશ્ચર્ય પામ્યા, હરખિયા મનમાંહે ૬૧
હાવે શ્રોતાજન સહુ સાંભળો, રઘુપતિચરિત્ર અપાર;
ધરમસ્થાપન ભક્ત કારણ, જુગોજુગ અવતાર. ૬૨
માટે સંદેહ કો કરશો નહિ, શ્રોતા વિવેકી જન;
ભાવે કરીને રામના ગુણ, સુણી ધરજો મન. ૬૩
આટલા ગુણ છે રામના, કરે માપ સંખ્યા જેહ;
તે અલ્પબુદ્ધિ જાણવા, જે ધરે મન સંદેહ. ૬૪
ભૂમિ રજકણ ગગનતારા, મેઘબિંદુ પ્રમાણ;
બુદ્ધિવાન તે ગણના કરે, હરિગુણ અપરિમિત જાણ. ૬૫
તે માટે જન આળસ તજી, કરો હરિકથામૃતપાન;
ત્રય તાપ વામે અભય પામે, મળે શ્રીભગવાન. ૬૬
ઇતિશ્રી પદ્મપુરાણમાં, પાતાળ ખંડ કહેવાય;
રામાશ્વમેધમાં વર્ણવ્યો, છત્રીશમો અધ્યાય. ૬૭
વાત્સ્યાયનમુનિ પ્રત્યે કહ્યું, શેષે કરી વિસ્તાર;
તે શત્રુઘ્નને નિવેદ્યું, આરણ્યમુનિએ સાર. ૬૮

વલણ

આરણ્યમુનિએ શત્રુઘ્નને, કહ્યું રામચરિત્ર રે;
કહે દાસ ગિરધર જે સુણે ભાવે, તે પ્રાણી થાય પવિત્ર રે. ૬૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके शत्रुघ्नारण्यसंवादे लोमशरुत्तरामायणे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો

રાગ મેવાડો

શ્રીરામચરિત્ર સુણીને શત્રુઘ્ન, મનમાં થયા છે પ્રસન્ન જી;
આરણ્યમુનિ પછી ત્યાં થકી ચાલ્યા, કરવા રામદર્શન જી. ૧
અવધપુરીમાં આવ્યા તત્ક્ષણ, સરજ્યુ ગંગાને તીર જી;
યજ્ઞમંડપમાં દીક્ષા લેઈને, જ્યાં બેઠા શ્રીરઘુવીર જી. ૨
મુનિવરને જોઈ રઘુપતિ ઊઠ્યા, સભા સહિત તેણી વાર જી;
ઉત્તમ આસન પર બેસાડ્યા, પૂજન કીધું અપાર જી. ૩
અહોભાગ્ય મોટું આજ મુજને, મળિયા મા'નુભાવ જી;
મુજને પાવન કીધો મુનિવરે, બોલ્યા જાનકીનાથ જી. ૪
જે મોટા પુરુષ જગતમાં વિચરે, લોકનું કરવા કલ્યાણ જી;
ઇચ્છારહિત ઉપકાર જ કરતાં, સ્વારથ નહિ નિરવાણ જી. ૫
તીર્થમાં સ્નાન કરે પ્રાણી સહુ, પાપ મૂકીને જાય જી;
પછે સંતચરણના સ્પર્શ થકી, તે તીરથ પાવન થાય જી. ૬
એવા પુરુષનો સંગ કરે ક્ષણ, તે જન થાય અભંગ જી;
અપવર્ગ સ્વર્ગ નહિ તે તુલનાએ, જે સુખ લવ સતસંગ જી. ૭
એમ શ્રીપતિ બોલ્યા શ્રીમુખવાયક, સુણતાં સર્વ સભાય જી;
વારંવાર વખાણે મુનિ, બ્રહ્મણ્ય દેવ રઘુરાય જી. ૮
પછે આરણ્યમુનિએ રામચંદ્રનું, ધરવા માંડ્યું ધ્યાન જી;
એક દષ્ટે કરી અંગોઅંગનું, રૂપસુધારસપાન જી. ૯
ઘનશ્યામ તન મનમોહન છબી, વારુ કોટિક કામ જી;
ચારુ ચરણતલકંજસકોમલ, નખમણિ તેજનું ધામ જી. ૧૦

કળશ છત્ર ધ્વજ અંકુશ આદે, રેખા અષ્ટાદશ સાર જી;
ત્રિવિધ તાપપાપ રજ ટાળે, શરણાગત આધાર જી. ૧૧
જાનુજંઘા સુકુમાર કટીએ, પીતાંબર પરિધાન જી;
કટી મૃગ શૃંગમેખલા મણિમય, નાભિ ગંભીર ગુણવાન જી. ૧૨
ઉદર ઉદાર વિરાજે ત્રિવલી, ઉન્નત હૃદય વિશાળ જી;
ઉત્તરી વસ્ત્રને બ્રહ્મસૂત્ર મણિ, મુક્તાફળની માળ જી. ૧૩
સ્કંધ પુષ્ટ ભુજ કરીકર કોમળ, અજાનબાહુ વિરાજે જી;
કડાં સાંકળાં અંગદ મુદ્રિકા, પુનરંભવ વિધુ લાજે જી. ૧૪
કંબુકંઠ ઉન્નત ત્રિરેખા, ચારુ ચિબુક સુદેશ જી,
અધરબિંબ રદ પદિક પંક્તિ સમ, મધુર હાસ્ય કુટીકેશ જી. ૧૫
ગલ્લસ્થળ શુભ તીક્ષ્ણ નાસા, રાજિવનેત્ર વિશાળ જી;
અણિયાળાં આકરણ લગી, માંહે કૃપારંગ કરણાળ જી. ૧૬
વંક ભ્રકુટી કોદંડ–શી જાણે, કૃતાંતને કંપાવે જી;
કેસરી તિલક લલાટે કુમકુમ, અક્ષત મધ્યે સોહાવે જી; ૧૭
મકરાકૃત કુંડળ કાને, પ્રતિબિંબ પડે છે ગાલ જી;
સુધાસરોવરમાં રમતાં માનુ, મદનમચ્છનાં બાળ જી. ૧૮
અતિ સકુમાર અસિત કચ, વાળ્યો અંબોડો શિરકેશ જી;
તે પર ઝળકે મુગટ મણિમય, જ્યમ ઘનઘટા દિનેશ જી. ૧૯
મુનિમંડળ વેષ્ટિત બેઠા, મૃગચર્માસન ભગવાન જી;
નખશિખ છબી આરણ્યમુનિએ, કર્યું રામનું ધ્યાન જી. ૨૦
પછી નેત્રદ્વારે કરીને ઉતાર્યા, રુદેમાંહે રઘુવીર જી;
ચાર ઘટિકા સ્થિર થઈ ઠરિયા, રાખી મનમાં ધીર જી. ૨૧
પછી બ્રહ્મરંધ્ર ફાટ્યું મુનિવરનું, નીકળ્યું તેજ અપાર જી;
શ્રીરામચંદ્રના મુખમાં પ્રવેશ્યું, વરત્યો જેજેકાર જી. ૨૨
સાયુજ્યમુક્તિ પામ્યા મુનિવર, સરવે જોતાં જાણ જી;
આરણ્યઋષિએ એણી પેર તજિયા, રામની સાન્નિધ્ય પ્રાણ જી. ૨૩
તે સમે દેવનાં દુંદુભિ વાગ્યાં, પુષ્પની થઈ વરષાય જી;
સરવ મુનિએ આશિષ દીધી, પ્રસન્ન થયા રઘુરાય જી. ૨૪

એમ આરણ્ય મુનિવર મુક્તિ પામ્યા, કૃપા કરી શ્રીરામ જી;
એ કથા સુણે તે જન પામે, ધર્મ અર્થ મોક્ષ ને કામ જી. ૨૫
શેષનાગ કહે મુનિ વાત્સ્યાયન, એવા દેવ મોરાર જી;
હાવે યજ્ઞતણો તુરી આગળ ચાલ્યો, તેનો કહું વિસ્તાર જી. ૨૬

વલણ

વિસ્તાર કહું તે મુનિ આશ્રમથી, કયાં ગયો યજ્ઞતણો તુરી;
સહુ શ્રોતાજન સાવધાન થઈને, એક વાર બોલો શ્રીહરિ. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके श्रीराम-
वदध्यानानंतरं आरण्यऋषिमोक्षो नाम अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

અધ્યાય ૪૯ મો

દોહા

આરણ્યતણા આશ્રમ થકી, ચાલ્યો યજ્ઞતોખાર;
શત્રુઘ્ન આદિ સુહુ, પૂંઠળ જોધ અપાર. ૧

રાગ મારુ

પૂંઠે અગણિત યોદ્ધા વીર, ચાલ્યો જાય રેવાજીને તીર;
એટલે દ્રહ આવ્યો એક, અતિ ઊંડા ને જળ છે વિષેક. ૨
તે રેવાના દ્રહ મોઝાર, પ્રવેશ્યો તેમાં યજ્ઞતોખાર;
થયો ગુપ્ત દેખાય ન ત્યાંહે, હાહાકાર થયો સૈન્યમાંહે. ૩
શત્રુસૂદને જાણી વાત, ત્યારે પામ્યા ઘણું પરિતાપ;
ચિંતાતુર થઈને જાણ, કહેવા લાગ્યા તે સહુને વાણ. ૪
ભાઈઓ, હાવે કરીશું ક્યમ? કરો ખોળ જડે હય જ્યમ;
કહ્યું એમ જ્યારે શત્રુઘ્ન, ત્યારે સુમંત બોલ્યો વચન. ૫
ગયો અશ્વ રેવાજળ માંહે, બીજાથી નવ આવે આંહે;
જળમાં પેસવાની ગતિ આજ, ત્રેણ જણને છે મહારાજ. ૬
એક તમો બીજા હનુમંત, ત્રીજો પુષ્કલ મહા બુધવંત;
સુણી મંત્રીનાં વચન ગંભીર, થયા તત્પર ત્રણે વીર. ૭
સૈન્ય સકળ રહ્યું છે બહાર, ત્રણે પેઠા તે દ્રહ મોઝાર;
જ્યારે ઊંડા ગયા જળમાંહે, દીઠું પુર એક રમણીય ત્યાંહે. ૮

તેની મધ્યે છે કંચન મહેલ, શોભા સ્વરગ તણી તાંહાં સેલ;
તેની શી વરણવું શોભાય, જોતાં રચના ભૂલે બ્રહ્માય. ૯
મણિસ્થંભ ઘણા તે માંહે, અશ્વ બાંધેલો દીઠો ત્યાંહે;
મહેલમાં મણિ પર્યંક સાર, તે ઉપર બેઠી એક નાર. ૧૦
છત્ર ચામર વિજન થાય, ઘણી કિંકરી કરતી સેવાય;
શત્રુઘ્ન પુષ્કલ ને મારુતિ, ત્રણ વીરે દીઠી તે સતી. ૧૧
જોઈ વિસ્મે પામ્યા તેણી વાર, કર્યો છે દેવીને નમસ્કાર;
તે છે રુદ્રદેહા સાક્ષાત્, ત્રણે વીરને પૂછી વાત. ૧૨
કહો ભાઈ, તમારું શું નામ? કયમ આવ્યા તમો આ ઠામ?
ત્યારે મારુતિએ તે સ્થાન, કહ્યું યજ્ઞતણું વર્તમાન. ૧૩
તે સુણીને દેવી તત્કાળ, ઘણું પસ્તાવા લાગી બાળ;
અરે દુભ્યા મેં મોટા સાધ, કર્યો રામતણો અપરાધ. ૧૪
અમો અશ્વ બાંધ્યો છે એહ, લેઈ જાઓ સુખેથી તેહ;
એવું કહીને આપ્યું એક અસ્ત્ર, મહા અમોઘ તીક્ષણ શસ્ત્ર. ૧૫
વૈરીવિદારણ તેનું નામ, શત્રુઘ્નને આપ્યું તે ઠામ;
પછે બોલી તે દેવી વચન, સુણ સમરથ શત્રુઘ્ન. ૧૬
આગળ મણિભૂપ સાથે જુદ્ધ, ત્યાં થશે મહામોટો વિરોધ;
તે સમે મૂકજે અસ્ત્ર સાર, વિજે પામશો એક જ વાર. ૧૭
મંત્રયુક્તિ બતાવી સમસ્ત, ભરતાનુજે ગ્રહ્યું તે હસ્ત;
માગી દેવીતણી આજ્ઞાય, અશ્વ છોડીને વીર પળાય. ૧૮
રેવાજળથી નીકળ્યા બહાર, ત્યારે વરત્યો જયજયકાર;
મળ્યા સૈન્યને શત્રુઘ્ન, થયો હરખ તે સહુને મન. ૧૯

વલણ

હરખ વાધ્યો સહુ વીરને, ચાલ્યા કરતા જયજયકાર રે;
એક દેવપુર નામે નગ્રમાં, પછે આવ્યો યજ્ઞતોખાર રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
रेवाद्रया अश्वप्राप्तिर्नाम एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

અધ્યાય ૫૦ મો

રાગ સારંગ

હાવે ચક્ષુશ્રવા કહે સુણો મુનિવર, વાત્સ્યાયન મતિધીર;
તે દેવરાજપુર કેરી રચના, શોભા ઘણી ગંભીર. ૧
મણિ હેમતણાં મંદિર છે સર્વે, સ્ફટિક રત્ન જડાવ;
ગગનચુંબિત અતિ ઊંચાં દીસે, શિખરે કળશ ધજાય. ૨
બત્રીશલક્ષણા પુરુષ સકળ છે, ઘેર ઘેર પદ્મણી નાર;
પતિવ્રતાપણું પાળે ત્રિયા સહુ, એકપત્ની નર સાર. ૩
પદ્મરાગ મણિ કેરી ભૂમિ, સ્ફટિક છે તે માંહે;
તેણે કરી પક્ષ શુક્લ કૃષ્ણનો, ભેદ જણાય ન ત્યાંહે. ૪
તે પુર જોઈને મોહ પામે છે, દેવતા ઇચ્છે વાસ;
મહાપુણ્યવાન પ્રાણીનો થાયે, પુરમાં જન્મ નિવાસ. ૫
હાવે વીરમણિ રાજા તે સુધરમે, રાજ કરે છે ત્યાંહે;
સાક્ષાત્ શ્રીમહાદેવ રહ્યા છે, વશ થઈને ઘરમાંહે. ૬
વળી ચાર પુત્ર છે બળિયા રાયને, ધનુર્વિદ્યાના ધીર;
તે રુકમાંગદ ને શુભાંગદ નામે, પ્રબુદ્ધ ને સિંધ વીર. ૭
તે ચાર મધ્યે રુકમાંગદ મોટો, કામરૂપ કહેવાય;
તે સુંદરીઓને સંગ લેઈને, નીકળ્યો વનક્રીડાય. ૮
તે વન સઘન ફળફૂલયુક્ત છે, બોલે કારંડવ મોર;
કોકિલા હંસ પારાવત પોપટ, મેના બપૈયા ચકોર. ૯
ખટ ઋતુ વાસ કરીને સદા રહી, ચાલે ત્રિવિધ સમીર;
સઘન કુંજમાં કામનીઓશું, ક્રીડા કરતો વીર. ૧૦
નૃત્યગાન કરી રીઝવે રંભા, થઈ રહ્યો છે થેઈકાર;
તે વનમાં શ્રીરામચંદ્રનો, આવ્યો યજ્ઞતોખાર. ૧૧
તે દીઠો પ્રિયાએ પતિને કહ્યું, જુઓ અશ્વ અનોપમ રંગ;
પછે પત્ર વાંચી રુકમાંગદે ઝાલ્યો, પામી હરખ ઉમંગ. ૧૨

વાજિંત્ર વાજતે પુરમાં આવ્યો, કહી પિતાને વાત;
ત્યારે ભૂપે તે હય બંધાવ્યો તત્ક્ષણ, જાણી શંભુનો પ્રતાપ. ૧૩
ત્યારે શિવે કહ્યું: ઓ ભૂપતિ, એ હય, બાંધવો ન ઘટે આજ;
જે પૂરણ બ્રહ્મ પુરુષોત્તમ કહીએ, શ્રીરામચંદ્ર મહારાજ. ૧૪
તે પ્રભુ કેરો યજ્ઞતુરી નૃપ, આપીને લાગો પાય;
હું જેનું ધ્યાન ધરું છું નિત્યે, તે છે એ રઘુરાય. ૧૫
એવાં વચન સુણી તે સદાશિવ કેરાં, બોલ્યો ભૂપતિ વાણ;
હાવે પુરુષારથ શું મારું, જો આપું પાછો યજ્ઞકેકાણ. ૧૬
પ્રજા પાળવી પુત્ર સમી, ગૌબ્રાહ્મણ રક્ષા પર્મ;
રણમાં સન્મુખ યુદ્ધ જ કરવું, એ ક્ષત્રીનો ધર્મ. ૧૭
માટે કાયર થઈ હાવે નવ મૂકું, યજ્ઞતણો હય આજ;
વળી તમ સરખા સ્વામી શિર મારે, ચિંતા શી મહારાજ? ૧૮
એવાં વચન સુણી તે વીરમણિનાં, પ્રસન્ન થયા મહાદેવ;
ભોળાનાથ નિજ ભક્તની સાથે, બોલ્યા વચન તતખેવ. ૧૯
અરે ભૂપ, હાવે અશ્વ ન આપીશ, કર જઈને સંગ્રામ;
તુને રઘુપતિનાં દરશન કરાવું, તો શંકર મારું નામ. ૨૦
એમ પૂંઠ થાબડી આજ્ઞા આપી, ભૂપને શ્રીભગવાન;
ત્યારે ચતુરંગ દળ સિદ્ધ કરી, રાયે વજડાવ્યાં નિશાન. ૨૧
હાવે અશ્વ હાર્યો તે રક્ષકે કીધું, શત્રુઘનને જાણ;
ત્યારે ભરતાનુજને ક્રોધ ચઢયો, અલ્યા કોણે હર્યો કેકાણ? ૨૨
સાચી વાત કહી નહિ કોણ, ચિંતાતુર થયા મન;
એટલે અકસ્માત્ તાંહાં આવ્યા, નારદ બ્રહ્માતન. ૨૩
ત્યારે શત્રુઘન પૂજા કરી પૂછ્યું, કહો મુજને મુનિરાય;
આ અશ્વનુ હરણ કર્યું હશે કોણે, મુજને ચિંતા થાય. ૨૪
નારદ કહે, સુણ દશરથનંદન, દેવરાજપુર ગામ;
દેવે વસાવ્યું એ પુર, વીરમણિ નૃપ નામ. ૨૫
તે રાય શિવનો પરમ ભક્ત છે, વશ કરિયા મહાદેવ;
તેણે પોતાના મંદિરમાં રાખ્યા, કરતો નિત્યે સેવ. ૨૬

વળી ચાર પુત્ર એ ભૂપતિને, તેમાં રુકમાંગદ છે જ્યેષ્ઠ;
અશ્વનું હરણ કર્યું તેણે, સહુ વીર મધ્યે છે શ્રેષ્ઠ. ૨૭
એવું વૃત્તાંત કહીને નારદ, પામ્યા અંતરધાન;
હાવે શત્રુઘ્ન સાવધાન થયા, ને વજડાવ્યાં નિશાન. ૨૮

વલણ

નિશાન વાગ્યાં બે વીરનાં, થયા યુદ્ધ કરવા સાવધાન રે;
સામસામી રણસ્થંભ રોપ્યા, આવ્યું સૈન્ય સમાન રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
देवराजपुरे वीरमणिना अश्वबंधनं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

અધ્યાય ૫૧ મો

રાગ સામેરી

અનીહાં રે શત્રુઘ્ને સૈન્ય કર્યું સાવધાન,
યુદ્ધ કરવાને ઊભા બળવાન;
અનીહાં રે વ્યૂહતણી રચના કીધી અપાર,
બળિયા જોદ્ધ રહ્યા તેને દ્વાર. ૧

ઢાળ

દ્વાર વ્યૂહને જોદ્ધ રાખ્યા, જુક્ત કરી બહુ પેર;
ચતુરંગ દળનો દુર્ગ રચિયો, વિકટ ગતિ ચોફેર. ૨
એમ વ્યૂહતણી રચના રચી, રણમાંહે શત્રુઘ્ન;
એટલે આવ્યો સૈન્ય સાથે, વીરમણિ રાજન. ૩
સેનાપતિ આગળ થયો, રિપુવાર નામે જેહ;
તેની પૂંઠળ ચાર સુત, રાયના ચઢિયા તેહ. ૪
રુકમાંગદ ને શુભાંગદ, વળી વીરસિંધ પ્રબુદ્ધ;
તે કવચ ભાથા ધરી અંગે, આવ્યા કરવા જુદ્ધ. ૫
વળી રાય કેરો જમાત્ર છે, બળમિત્ર નામે જેહ;
નિજ સૈન્ય લેઈ થઈ રથારૂઢ, ચઢિયો જુદ્ધ કરવા તેહ. ૬
તેની પૂંઠળ વીરમણિ નૃપ, ચઢ્યો સૈન્ય અપાર;
છત્ર ચામર થાયે, બોલે બંદી જશ વિસ્તાર. ૭

જુદ્ધ થવા માંડ્યું પરસ્પર, બોલતા મારોમાર;
સિંહનાદ કરતા શૂર, થાયે શસ્ત્રના ચળકાર. ૮
આવ્યો પુષ્કલ સામો રુકમાંગદ, ચઢી કનકરથ મહાવીર;
અભિમાનશું બોલવા લાગ્યો, પરુષ વચન ગંભીર. ૯
ત્યારે પુષ્કલે બહુ બાણ મૂક્યાં, છેદ્યાં તે નૃપ તન;
દશ બાણ માર્યાં ભરતસુતને, પીડા પ્રગટી તન. ૧૦
ત્યારે પુષ્કલે તવ વીશ માર્યાં, રાજકુંવરને ત્યાંહે;
બંન્યો વીર સમાન કહાવે, નિપુણ છે જુદ્ધમાંહે. ૧૧
જ્યમ ષડાનન ને તારકાસુર, એમ વઢે બે વીર;
પછી પુષ્કલે દશ બાણ માર્યાં, ધારી મનમાં ધીર. ૧૨
રાજપુત્રનો રથ ભંગ કીધો, અશ્વ માર્યા ચાર;
ધ્વજદંડ છેદી હણ્યો સુત, પડ્યો પૃથ્વી રાજકુમાર. ૧૩
ત્યારે બીજે રથ રુકમાંગદ બેઠો, બોલ્યો ક્રોધવચન;
હાવે જોજે પરાક્રમ માહરું, તું ભરત કેરા તન. ૧૪
એવું કહી ભ્રામ્યકાસ્ત્ર મૂક્યું, રાજકુંવરે ત્યાંહે;
પુષ્કલતણો રથ એક જોજન, ઉડાડ્યો નભમાંહે. ૧૫
પૃથ્વી પડ્યો પછી ભ્રમણ કરવા, લાગિયો ઘણું તેહ;
ઘણું જત્ન કરીને સારથિએ, સ્થિર કર્યો રથ એહ. ૧૬
પછી સન્મુખ આવી પુષ્કલે, પવનાસ્ત્ર મૂક્યું તાસ;
તેણે રુકમાંગદનો રથ ઉડાડ્યો, ભમ્યો ઘણું આકાશ. ૧૭
તે ગયો રવિમંડળ લગી, તાંહાં લાગ્યું તેજ અપાર;
થયો દગ્ધ રથ હયસારથિ, તાપે કરી તેણી વાર. ૧૮
પછી સર્વ સંકટહરણ હરનું, કર્યું સ્મરણ કુમાર;
શિવની કૃપાએ આવી પાછો, પડ્યો પૃથ્વી મોઝાર. ૧૯
તે રુકમાંગદ મૂર્છિત થયો, પડ્યો વિકળ થઈને ત્યાંહે;
ત્યારે હવો હાહાકાર, વળનો રાય સેનામાંહે. ૨૦
તે જોઈ કોપ્યો વીરમણિ નૃપ, આવ્યો તેણે ઠાર;
ક્રોધ કરીને ગાજિયો, ત્યારે ધરા કંપી અપાર. ૨૧

પછી રાયે આવી પુષ્કલશું, કરવા માંડ્યો સંગ્રામ;
તે ભૂપ કેરું જુદ્ધ જોઈ, મહારથી મૂકે મામ. ૨૨
ચારે પાસે મૂકતો, રાઘવી બાણ અપાર;
સેનાસમુદ્રમાં એકલો જોઈ, ધાયા પવનકુમાર. ૨૩
પ્રચંડ પરવત પ્રાચતન, તોમર ગ્રહ્યું છે પાણ;
એવા મારુતિને જોઈને પછી, બોલ્યો પુષ્કલ વાણ. ૨૪
હે મહાપુરુષ, તમો શું કરવા, આવ્યા અહીં કપિરાય?
એ ભૂપના શા ભાર છે? હવડાં કરું શિક્ષાય. ૨૫
હનુમંત કહે, હો વીર સુણ, એ ભૂપ બળિયો એવ;
દાનેશ્વરી મહા શૂર છે, એને સહાય શ્રીમહાદેવ. ૨૬
એવાં વચન સુણી હનુમંતનાં, ધાયો બીજો રાજકુમાર;
મહાવીરશું વીરસિંધ કરવા માંડ્યું જુદ્ધ અપાર. ૨૭
વળી શુભાંગદની સાથે વઢતો, લક્ષ્મીનિધિ બળપૂર;
પ્રબુદ્ધ પુત્રની સાથે વળગ્યો, સુમદ કપિવર શૂર. ૨૮
વીરમણિશું વઢે પુષ્કલ, થયો તાંહાં સંગ્રામ;
બળવંત શૂરા ચતુર પૂરા, ન મૂકે કો ઠામ. ૨૯
ભરતાત્મજે દશ બાણ માર્યાં, રાયના હ્રદેમાંહે;
ત્યારે રાજાએ શર ત્રૈણ મૂક્યાં, ક્રોધ કરીને ત્યાંહે. ૩૦
પુષ્કલ તણું લેલાટ વેધ્યું, ચાલી રુધિરની ધાર;
રથ ભંગ કીધો રાઘવીનો, અશ્વ માર્યા ચાર. ૩૧
ત્યારે બીજે રથ કાંતિપતિ, બેઠો ધરી મન રીસ;
પછી કવચ ટોપ ધનુષ નૃપનું, છેદિયું તે દિશ. ૩૨
રથ ભંગ કીધો રાયનો, ભેદિયું સર્વે અંગ;
તનમાંહેથી ચાલ્યું રુધિર, પુષ્કલે રાખ્યો રંગ. ૩૩
નરપતિ બેઠો અન્ય રથ, મન ચઢ્યો ક્રોધ અપાર;
જ્યમ અખંડ મેઘ તણી ઝડી, એમ મારતો શરમાર. ૩૪
સંહાર કરિયો સૈન્યનો, હય હણ્યા આણી રીસ;
ફાડે કુંભસ્થળ વિશિખથી, પાડતા ગજવર ચીસ. ૩૫

શોણિતની સરિતા વહી, ગજરથ અશ્વ તણાય;
જયમ તામ્રવરણી ચઢી પૂરે, ઘોર કરતી જાય. ૩૬
પિશાચ કરતા ભક્ષ ભૈરવ, ભૂત ને વૈતાળ;
જોગણી નાચે નગ્ન, કર ગ્રહી નર-કપાળની તાળ. ૩૭
વળી સિંચાણા વાયસ વરુ, શૂકર શૃગાલ ને કંક;
સર્વને મોટું પર્વ આવ્યું, કરે ભક્ષ નિઃશંક. ૩૮
એમ વીરમણિએ શરે ઢાંકયો, રવિ થયું અંધકાર;
તે સમે રાઘવસૈન્યમાં, વરતિયો હાહાકાર. ૩૯

વલણ

હાહાકાર વરત્યો તદા, કર્યો વીરમણિએ સંહાર રે;
એવું જોઈને પુષ્કલ કોપિયો, કર્યું રામસ્મરણ તેણી વાર રે. ૪૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकपारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
वीरमणिपुष्कलसंग्रामो नाम एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

અધ્યાય પર મો

રાગ મારુ

કર્યું રામસ્મરણ તેણી વાર, કોપ્યો પુષ્કલ વીર અપાર;
મૂકયું દિવ્ય બાળ તત્કાળ, તેણે છેદી સકળ શરજાળ. ૧
અંધકારનો કીધો નાશ, થયો દિનમણિ કેરો પ્રકાશ;
પછી રાયની સન્મુખ આવ્યો, ક્રોધવચને કરીને બોલાવ્યો. ૨
અરે વીરમણિ! સુણ વ્યક્ત, તું છે શિવજીતણો મહાભક્ત;
હાવે જોજે પરાક્રમ મારું, તારું સૈન્ય સકળ સંહારું. ૩
તુંને ત્રેણ બાણે નિરધાર, કરું મૂરછિત આણીવાર;
ના કરું જો મૂરછિત આપ, તો હજો મુજને મહાપાપ. ૪
જગતપાવની ગંગ, તેની નિંદા કરે જે કુસંગ;
તે દોષ મારે શિર રાય, પમાડું નહિ જો મૂરછાય. ૫
એમ કહીને મૂકયું એક બાણ, મહા અમોઘ તીક્ષણ જાણ;
હીડો આવનો તે શર ભૂપ, તેની સન્મુખ સાંધ્યો અનુપ. ૬

તે શરે શર છેદ્યો જ્યારે, લાજ્યો પુષ્કલ તેણી વારે;
બીજું બાણ મૂક્યું ભર્તતન, છેદ્યું તે પણ વળી રાજન. ૭
ત્યારે શોકાતુર થયો વીર, ગઈ સરવે મનની ધીર;
પછે શૂર થયો સાવધાન, ધર્યું ગુરુ વસિષ્ઠનું ધ્યાન. ૮
સંભાર્યા પોતે શ્રીરઘુનાથ, ત્રીજું બાણ કાઢી ગ્રહ્યું હાથ;
માતપિતા ભક્તિનું પુન્ય, બાણ મક્ય મૂક્યું રઘુતન. ૯
પછી શર કીધો સંધાણ, વાગ્યો રાય હ્રદેમાં જાણ;
આવી મૂરછા પડ્યા રાજન, ગતિભંગ થઈને તન. ૧૦
હરખ્યો પુષ્કલ તેણી વાર, સરવે કહેતા જયજયકાર;
કર્યો સકળ સૈન્યાનો અંત, એમ વિજય પામ્યો બળવંત. ૧૧
મહાવીરે મારી મુષ્ટિ ત્યાંહે, રાજપુત્રતણા હ્રદેમાંહે;
થયો મૂરછિત તેણી વાર, મુખે ચાલી રુધિરની ધાર. ૧૨
જોઈ બંધુ પિતાની પેર, ધાયા વીર બે લેવાને વેર;
શુભાંગદ પ્રબુદ્ધ એવું નામ, આવ્યા કરતા મહા સંગ્રામ. ૧૩
તેણે મારુતિ સાથે ત્યાંહે, ઘણું જુદ્ધ કર્યું રણમાંહે;
નિજ પુચ્છે કરી હનુમંત, રથ સહિત બાંધ્યા બળવંત. ૧૪
પછાડ્યા તેને પૃથ્વી મોઝાર, પડ્યા મૂરછિત થઈ નિરધાર;
રાયનો જમાત્ર બળમિત્ર, તેને સુમદે કર્યો જ્યમ ચિત્ર. ૧૫
વળી સેનાપતિ રિપુવાર, સુગ્રીવે કર્યો તેનો સંહાર;
શત્રુઘ્ન જય પામ્યા એમ, પોતાના જોદ્ધ કુશળક્ષેમ. ૧૬
સરવે રાય તણો પરિવાર, પડ્યો મૂરછિત થઈ નિરધાર;
તે જોઈને કોપ્યા મહાદેવ, કરમાં ગ્રહ્યું પિનાક તતખેવ. ૧૭
બેઠા રથમાં શંકરરાય, ચઢયા કરવા ભક્તની સહાય;
ભૂત-પ્રેતની સેના સાથ, આવ્યા રણમાં ગિરિજાનાથ. ૧૮
ક્રોધ શિવનો કાળસમાન, આવ્યા સુર જોવા બેસી વિમાન;
ગિરિ ડોલ્યા પૃથ્વી ચઢી ચાક, તે સમે વાગી હરની હાક. ૧૯

વલણ

હાક મારી શંકરે, ક્યાં ગયો શત્રુઘ્ન રે?
કહે દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, એમ કોપ્યા પંચવદન રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके वीरमणिपक्षेण महादेवसंग्रामागमनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

અધ્યાય ૫૩ મો

રાગ ચ'દ

જુદ્ધે ચઢ્યા પંચવદન, કોપ્યા ક્રોધ આણી મન;
કરમાં ગ્રહ્યું શૂળ પિનાક, કરી ગર્જના મારી હાક. ૧
મસ્તક જટાજૂટ સઘન, ગજનું ચર્મ ઓઢયું તન;
ધરી સમશાન વિભૂતિ અંગ, શોભે અલંકાર ભુજંગ. ૨
રાજે અર્ધચંદ્ર લલાટ, ક્રોધે કરે ભસ્મ સ્વરાટ;
ઉપવીત સર્પનું જગદીશ, વહેતી ગંગ નિર્મળ શીશ. ૩
દીઠા સર્વ જન પરતક્ષ, આનન પંચ ને ત્રિચક્ષ;
કંઠે રૂંઢ કેરી માળ, કરમાં ગ્રહ્યું બ્રહ્મ કપાળ. ૪
સાથે સેન મહા વિકરાળ, ભૈરવ ભૂત ને વૈતાળ;
વાજે ડાક ડમરુ શંખ, શિંગી પણવ ગોમુખ ડંખ. ૫
કરવા ભક્ત કેરી સહાય, જુદ્ધે ચઢ્યા શંકરરાય;
પોતે વિરાજ્યા રથમાંહે, આવ્યા રામસેના જ્યાંહે. ૬
એવું જોઈ શિવનું રૂપ, કંપી સકળ સેના ભૂપ;
કરી ગર્જના ઘોર પ્રચંડ, વ્યાપ્યો શબ્દ સકળ બ્રહ્માંડ. ૭
ધ્રૂજી ધરા સળક્યો શેષ, પર્વત સિંધુ સરિત અશેષ;
ડોલ્યા દેવ દશ દિગ્પાળ, જાણે હવો પ્રલે કાળ. ૮
મૂક્યાં શિવે બાણ અપાર, ગણ સહુ કરે મારો માર;
એવો થયો મહાસંગ્રામ, નાઠા જોધ મૂકી મામ. ૯
પૂરવે ત્રિપુરમર્દન જ્યમ, વ્યાપ્યો ક્રોધ શિવને ત્યમ;
કરવા માંડ્યું જુદ્ધ મહાઘોર, પાડે ચીસ કરતા શોર. ૧૦

કીધો સેનાનો સંહાર, ત્યારે હવો હાહાકાર;
બોલ્યા શંભુ ક્રોધાસક્ત, ક્યાં છે વીરમણિ મુજ ભક્ત? ૧૧
કોણે કર્યો મૂરછિત એહ? તેને હણું નિઃસંદેહ;
એમ કહી કોપ્યા શૂલપાણ, ગાજ્યા મેઘગંભીર વાણ. ૧૨
વઢતા નંદી ને હનુમંત, ભૃંગી સુબાહુ બળવંત;
ગણ ચંડાંશ ને કુશરાય, ચંડ ને સુમદ કપિ કહેવાય. ૧૩
પુષ્કલ વીરભદ્ર સમાન, ભૈરવ લક્ષ્મીનિધિ બળવાન;
શિવની સાથ શત્રુઘ્ન, વઢતા ક્રોધ આણી મન. ૧૪

દોહા

ક્રોધ કરી વઢતા સહુ, જોદ્ધા સરવ સમાન;
પછે પુષ્કલ ઉપર કોપિયા, જે વીરભદ્ર બળવાન. ૧૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
शत्रुघ्नमहादेवसंग्रामो नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्याय ॥ ५३ ॥

અધ્યાય ૫૪ મો

રાગ સામેરી

વીરભદ્ર વળતો કોપિયો, શિવતણો ગણ સમરથ;
તેણે ગદા મારી ભંગ કીધો, પુષ્કલ કેરો રથ. ૧
ત્યારે અન્ય રથ આરૂઢ થઈ, જુદ્ધ માંડ્યું તેણી વાર;
અહોરાત્રી વઢતાં વીરને, એમ વહી ગયા દિન ચાર. ૨
પછી પુષ્કલને લેઈ ઊડિયો, વીરભદ્ર તે નભ માંહે;
મહા ઘોર જુદ્ધ કર્યું તદા, જુવે દેવ સરવે ત્યાંહે. ૩
પછી પુષ્કલને લેઈ પછાડ્યો, પૃથ્વી ઉપર તેણી વાર;
ત્યારે મૂર્છા પામ્યો ભરતનો સુત, હવો હાહાકાર. ૪
ત્યારે શત્રુઘ્ન ઘણું શોક પામ્યા, જોઈ મૂરછિત બાળ;
પછી શિવની સાથે જુદ્ધ કરવા, માંડિયું તે કાળ. ૫
હાવે શત્રુઘ્ન ને શિવ વઢે છે, ઘોર તે સંગ્રામ;
વિમાન બેસી દેવ જોતા, જુદ્ધ મૂકે આમ. ૬

એમ અહોરાત્રી દિન એકાદશ, જુદ્ધ થયું નિરધાર;
શત્રુઘ્નને પછી મૂકિયું, બ્રહ્માસ્ત્ર તેણી વાર. ૭
મુખ વિકાસી તે શસ્ત્ર ગળિયું, એવા ઈશ અખંડ;
પછી પંચવદને મૂકિયું, પશુપતાકાસ્ત્ર પ્રચંડ. ૮
તેણે શત્રુઘ્નનું હ્રદે ભેદ્યું, પડ્યા મૂરછિત ત્યાંહે;
ત્યારે હાહાકાર હવો તદા, તે રામસેનામાંહે. ૯
હાવે શત્રુઘ્ન પુષ્કલને લીધા, સારથિએ જેહ;
રથ માંહે ઘાલી લેઈ ગયો, એકાંત રાખ્યા તેહ. ૧૦
એવું જોઈને અંજનીનંદન, ગર્જના કરી ઘોર;
શિવતણી સન્મુખ જુદ્ધ કરવા, આવ્યો પવનકિશોર. ૧૧
અરે શંભુ મેં ઋષિમુખમાં, પૂરવે સુણ્યું'તું એહ;
શિવ રામના મહા ભક્ત છે, વળી પરમ વૈષ્ણવ જેહ. ૧૨
તે તમો અઘટિત કર્મ કીધું, જાણીજોઈને આજ;
રામના બંધુ પુત્રને તમો, હણ્યા શ્રીમહારાજ. ૧૩
હે ઈશ, તમને ઘટે નહિ, આ કૃત્ય કરવું આંહે;
એવાં વચન સુણી મહાવીરનાં, પછી બોલિયા શિવ ત્યાંહે. ૧૪
અરે વત્સ, તું કહે તે ખરું, ઇષ્ટદેવ મહારા રામ;
પણ ભક્ત આધીન હું થયો, માટે કર્યું એવું કામ. ૧૫
એવું સુણીને સિંહનાદ કીધો, કોપ્યો પવનકુમાર;
એક પ્રૌઢ પરવત શિવની ઉપર, નાખ્યો તેણી વાર. ૧૬
તેણે શિવતણો રથભંગ કીધો, મારિયા તોખાર;
ત્યારે નંદી ઉપર ઈશ બેઠા, ચઢ્યો ક્રોધ અપાર. ૧૭
મહા પ્રલે કેરા અગ્નિવત્, એક ત્રિશૂળ ઝાલ્યું હાથ;
હનુમંત ઉપર નાખિયું, કરી જોર ગિરિજાનાથ. ૧૮
પવનાત્મજે આવતું ઝાલ્યું, કર વિષે તતખેવ;
તે ત્રિશૂળ કીધું ભંગ તવ, કોપિયા શ્રીમહાદેવ. ૧૯
પછે શિવે મારી શક્તિ એક, હનુમંતના હ્રદેમાંહે;
ક્ષણેક મૂરછિત થઈ રહ્યા, અંજનીનંદન ત્યાંહે. ૨૦

સાવધાન થઈ ઊઠ્યા પછી, એક ગ્રહ્યું વૃક્ષ વિશાળ;
બે કરે ગ્રહી શિવ અંગ ઉપર, ઝાપટ્યું તત્કાળ. ૨૧
શિવતણા તનમાં થયા કચ્ચર, રહ્યા 'તા જે નાગ;
જ્યાંહાં ત્યાંહાં તે નાસી ગયા, સ્થળ મૂકીને મહાભાગ. ૨૨
એવું જોઈને મદનારિને, મન ચઢી સબળી રીસ;
બે હસ્તમાં ગ્રહી મુશળ માર્યું, મારુતિને શીશ. ૨૩
તે ચુકાવ્યું મહા વિચક્ષણ, અંજનીનંદન જેહ;
પછી પૃથ્વી ફોડી રસાતળમાં, ગયું મુશળ તેહ. ૨૪
ત્યારે વજ્રદેહીએ કરી વૃષ્ટિ, વૃક્ષ ને પાષાણ;
તે નિરવાણ કરતા તદા, મહાદેવ મૂકી બાણ. ૨૫
પવનાત્મજે પછી નંદી પૂંઠળ, પુચ્છ વીંટચું ત્યાંહે;
શિવ સહિત નંદી ફેરવ્યો, ઘણી વાર તે નભમાંહે. ૨૬
ત્યારે અકળાયા ઘણું અનંગઅજરી, થયા વ્યાકુળ મન;
વાત્સલ્યભાવે વીર સાથે, બોલ્યા મધુર વચન. ૨૭
અરે અહો ! સીતાશોકહારણ, મહા જતિ બળવાન;
થયો પ્રસન્ન હું તુજ પરાક્રમ જોઈ, માગ તું વરદાન. ૨૮
ત્યારે મારુતિ કહે, સુણો સ્વામી, સત્ય કહું મહારાજ;
આ શત્રુઘ્ન પુષ્કલજી આદે, પડ્યા મૂરછિત આજ. ૨૯
તે માટે હું ઔષધ લાવું, દ્રોણાચળથી આંહે;
તમો રક્ષા કરજો ત્યાં લગી, તન સાચવજો રણમાંહે. ૩૦
ત્યારે શિવ કહે, જા સુખે કરી, નવ ધરીશ ચિંતા મન;
હું રૂડી રીતે કરીશ રક્ષા, રાખીશ સૌનાં તન. ૩૧
એવું વચન લેઈ શંભુતણું, પછી ઊડ્યો પવનકુમાર;
મુખે શ્રીરામનું નામ જપતો, જાય વેગે અપાર. ૩૨

વલણ

અપાર વેગે અંજનીસુત, ઊડ્યો જાય આકાશ રે;
શ્રીરામકૃપાએ આવી ઊભો, દ્રોણાચળની પાસ રે. ૩૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके हनुमंत-द्रोणाचले प्रति गमनं नाम चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

અધ્યાય ૫૫ મો

રાગ મારુ

દ્રોણાચળની પાસે હનુમંત, આવી ઊભા મહાબળવંત;
કર્યું લાંગૂલ શેષાકાર, બાંધ્યો ગિરિવર તેણી વાર. ૧
ઉખેડે પરવતને જેવે, એક કૌતુક પ્રગટ્યું તેવે;
ત્યાં દેવ મૂક્યા સુરરાય, કરવા ઔષધિની રક્ષાય. ૨
લેઈ આયુધ ઊઠ્યા તેહ, શસ્ત્રમાર કર્યો જ્યમ મેહ;
જોઈ કોપે ચઢ્યા કપિનાથ, ઘણું જુદ્ધ કર્યું તે સાથ. ૩
તેમાંથી કેટલાએક દેવ, નાસીને કહ્યું ઇંદ્રને એવ;
ઇંદ્રે જાણ્યા શ્રીહનુમંત, રામભક્ત મહા બળવંત. ૪
જીતે નહિ તેશું કરતાં વિરોધ, તે માટે ન કર્યો કાંઈ ક્રોધ;
પછે દેવ સકળની સાથ, ઇંદ્રે મોકલ્યા સુરગુરુ નાથ. ૫
આવ્યા અંગીરસ તેણે ઠાર, જ્યાં રહ્યા છે પવનકુમાર;
ઊભા બ્રેસ્પતિ સન્મુખ અગ્ર, તેની પૂંઠળ દેવ સમગ્ર. ૬
સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તેહ, કરુણામૃત વાણી જેહ;
સુણો શ્રોતાજન નિરધાર, બોલ્યા વાચસ્પતિ તેણી વાર. ૭

છંદ લાવણી

જય હનુમંતા મહા બળવંતા, નમો નમો તુજને;
પવનપુત્ર પ્રણુતારતિ મોચન, ધન્ય મહાભુજને. ૮
અંજનીનંદન સૂરજશિષ્ય, મહામતિ ફાલ્ગુણજાતા;
સીતાશોકહારણ ભયવારણ, શરણાગતત્રાતા. ૯
શ્રીરામચંદ્રના પરમ પ્રિય છો, અનન્ય દાસ કહાવો;
કપિવંશના જીવન મહાજન, મન કરુણા લાવો. ૧૦
લંકાદહન ગહન ગુણ ગંભીર, ક્ષય અક્ષય કરતા;
શિચર વિપિન અશોક શોકદા, અદ્‌ભુત કૃત ધરતા. ૧૧
પ્રાણુતણા દાતાર થયા, રણમાં રામાનુજને;
જય હનુમંતા મહા બળવંતા, નમો નમો તુજને. ૧૨

ઉદધિક્રમણ ત્રિવિક્રમ, કેસરીસુત રાક્ષસહંતા;
અગ્ર સચિવ સુગ્રીવના, વજ્રતનુ શ્રીરતિવંતા. ૧૩
પિંગ નેત્ર ને રક્ત વદન શુચિ, ઊર્ધ્વરેત રહેલું;
દર્પહા દશાનન દીર્ઘવારધિ, કાળદંડ જેવું. ૧૪
મહિકાવતીપતિ મરદન, રૂપ ધર્યું જે મહાકાળી;
થયો નથી થાશે નહિ, સ્વામીસેવક તુજ ટાળી. ૧૫
તુજ નામ થકી ભય સંકટ, રોગ વિયોગ સકળ નાસે;
ડાકેણ શાકેણ ભૂત પ્રેત, નાટક ચેટક ત્રાસે. ૧૬
કહે ગિરિધર ભૂધર ભયભંજન, સાહ્ય કરો મુજને;
જય હનુમંત મહા બળવંતા, નમો નમો તુજને. ૧૭

દોહા

બ્રહ્મચારી અવિકારી મન, ધરમ સત્યવ્રત ધીર;
રુદ્ર અંશ જતિ વજ્રતન, જય જય જય મહાવીર. ૧૮
સુરગુરુએ એવી સ્તુતિ કરી, ગદ્દગદ દીન વચન;
તે સુણીને બોલ્યા મારુતિ, થઈ મનમાંહે પ્રસન્ન. ૧૯

રાગ મારુ

બોલ્યા પ્રસન્ન થઈ હનુમંત, કહ્યું બૃહસ્પતિને વરતન્ત;
રામબંધુ પુત્ર સૈન્યાય, તે સરવે પામ્યા છે મૂરછાય. ૨૦
લેઈ ઔષધિ જાવું જરૂર, માટે ક્યાં કરો મુજને અસૂર;
એવું સુણી જે હતી ગિરિમાંહે, દેવે ઔષધિ આપી ત્યાંહે. ૨૧
લેઈ કરમાં તે પવનકુમાર, આવ્યા સૈન્ય પડ્યું તે ઠાર;
શત્રુઘ્ન પુષ્કલ આદે વીર, અન્ય રાજકુંવર રણધીર. ૨૨
કર્યો ઔષધિ કેરો સ્પર્શ, ઊઠ્યા થઈ સચેત ઉત્કર્ષ;
લાગ્યો ઔષધિ પવન સમાન, ઊભે સૈન્ય થયું સાવધાન. ૨૩
સરવે પામ્યા સુખ અપાર, વાધ્યો હરખ થયો જેજેકાર;
મારુતિને વખાણે સહુ રાય, મુખે ધન્ય ધન્ય કહેતા જાય. ૨૪

વલણ

ધન્ય ધન્ય કહેતા ઊઠ્યા સર્વે, ફરી કરવા માંડ્યો સંગ્રામ રે;
વીરમણિ ને શત્રુઘ્ન, જુદ્ધ કરતા તેણે ઠામ રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
औषध्यानयनात् सैन्यसजीवन नाम पचपचाशत्तमोऽध्याय ॥ ५५ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો

રાગ સામેરી

અનિહાં રે વીરમણિસાથે શત્રુઘ્ન, જુદ્ધ આરંભ્યું કરી ક્રોધ મન;
અનિહાં રે સામાસામી રાખ્યા છે રથ, મૂકે છેબાણ મહા સમરથ.

ઢાળ

સમરથ શત્રુઘ્ને તદા, અગ્ન્યાસ્ત્ર મૂક્યું બાણ;
મેઘાસ્ત્ર સાંધ્યું વીરમણિએ, શાંતિ થઈ નિરવાણ. ૨
ભરતાનુજે વાતાસ્ત્ર મૂક્યું, મેઘ કીધો દૂર;
ત્યારે તે સમે પર્વતાસ્ત્ર મૂક્યું, વીરમણિ નૃપ શૂર. ૩
શત્રુઘ્ને વજ્રાસ્ત્ર મૂક્યું, નારાયણ મણિભૂપ;
સમાન ઊતર્યાં એમ બંન્યો, વિલાએ તદ્દરૂપ. ૪
શિવમંત્ર ભણી પંચબાણ મૂક્યાં, મણિભૂપે તેણી વાર;
તે રામાનુજને રુદે વાગ્યાં, થયું દુઃખ અપાર. ૫
પછે દત્ત દેવીતણો શર, વૈરી વિદારણ જેહ;
શત્રુઘ્ને તવ મૂકિયો, મણિભૂપ ઉપર તેહ. ૬
તે રુદે વાગ્યો રાયને, પડ્યો થઈ તદા ગતિભંગ;
એમ વિજે પામ્યા શત્રુઘ્ન, રાખ્યો ઘણો રણરંગ. ૭
વળી સૈન્ય સહુ મૂર્છિત કર્યું, મૂર્છાસ્ત્ર મૂક્યું બાણ;
એવો પરાજય જોઈ ભક્તનો, કોપે ચઢચા શૂલપાણ. ૮
ત્યાં રથારૂઢ થઈ જુદ્ધ કરવા, ચઢચા છે શિવરાય;
તે ક્રોધથી સહુ દેવ કંપ્યા, મહા પ્રલય જ્યમ થાય. ૯
મહારુદ્ર કેરા કોપની, પ્રગટી તે જ્વાળ પ્રચંડ;
દાઝવા લાગ્યા સરવ જન, તે તેજ વ્યાપ્યું બ્રહ્માંડ. ૧૦

ઘોર સમય વર્ત્યો તદા, તે ઉભય સેન્યામાંહે;
ત્યારે શત્રુઘ્ન વ્યાકુળ થયા, સહુ ધીરજ ગઈ છે ત્યાંહે. ૧૧
પછે સંભાર્યા શ્રીરામને, ભરતાનુજે તેણી વાર;
લોચન સજળ ગદ્દગદ ગિરા, કર્યો આરતનાદ પોકાર. ૧૨
હે દીનબંધુ દયાસિંધુ, પ્રણત દુઃખમોચન;
વહારે ધાજો અમારી, રઘુપતિ કમળલોચન. ૧૩
હે રામ રામ રમાપતિ, સંકટહરણ સ્વામીન;
વિહારી સરજ્યુતીરના, રઘુવીર જુગજીવન. ૧૪
એમ સ્મરણ કરતાં માત્રમાં, પ્રગટ્યા ત્યાંહાં ભગવાન;
લાવણ્ય કોટિ મનોજતન, ઘનશ્યામ રૂપનિધાન. ૧૫
બેઠા હતા દીક્ષિત થઈ પ્રભુ, જેવા સરજુતીર;
તે સ્વરૂપે પ્રગટ્યા ત્યહાં, સૈન્યમાં શ્રીરઘુવીર. ૧૬
દીક્ષિત રામે સરવને, આપ્યાં તદા દરશન;
કર થકી નાખી શસ્ત્ર પાયે, પડ્યા પંચવદન. ૧૭
પછે કર ગ્રહી ઉઠાડ્યા શિવને, ભેટિયા શ્રીરામ;
કર જોડી સ્તુતિ કરી શિવે, સુણો પૂરણકામ. ૧૮
હે નાથ, મેં આપ્યું હતું, મણિભૂપને વરદાન;
તે વચન મારું પાળિયું, કર્યું સત્ય શ્રીભગવાન. ૧૯
એવું કહીને મણિરાયને, સહકુટુંબ તેણી વાર;
દરશન કરાવ્યાં રામનાં, વરતિયો જયજયકાર. ૨૦
વળી શત્રુઘ્ન હનુમંત આદે, મળ્યા શ્રીરણધીર;
પછી સૈન્ય સર્વ ઉઠાડિયું, કરી કૃપાદૃષ્ટિ રઘુવીર. ૨૧
રાય વીરમણિએ રાજ્યલક્ષ્મી, દેહકુટુંબ તેણી વાર;
રામાર્પણ સર્વે કરી, પાયે નમ્યો તેણી વાર. ૨૨
પછી રાયના સુત રુકમાંગદને, આપ્યું રામે રાજ;
મણિભૂપે સેવા બહુ કરી, સંતોષ્યો સરવ સમાજ. ૨૩
વળી શત્રુઘ્નને ધીરજ આપી, પોતે શ્રીભગવાન;
પછી સદાશિવ શ્રીરામ બંન્યો, થયા અંતરધ્યાન. ૨૪

તે શત્રુઘ્ન પાસે રહ્યો, દેવરાજપુરનો નાથ;
અશ્વરક્ષા અરથ ચાલ્યો, સેન લઈને સાથ. ૨૫
આખ્યાન એ મણિભૂપનું, જે સુણે નર ને નાર;
તેનાં સરવ સંકટ દુઃખ ટળે, કરે કૃપા દેવ મોરાર. ૨૬

વલણ

કરે કૃપા તેહને મોરારિ, હરે દુઃખ સંકટ સમુદાય રે;
કહે દાસ ગિરધર સુણો શ્રોતા, રામાશ્વમેધ કથાય રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधाराया उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके महादेव प्रतिज्ञापालनार्थ श्रीरामाविर्भावो नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५६ ॥

અધ્યાય ૫૭ મો

રાગ સુરતી મહિમાની ચાલ

દેવરાજપુરથી પછી, ચાલ્યો યજ્ઞતોખાર;
પૂંઠળ સરવે ભૂપતિ, સાથે સૈન્ય અપાર. ૧
ભરતખંડમાંહે થઈ, નીકળ્યો આગળ ત્યાંહે;
સહુ દેશ ઓળંગીને આવિયો, હિમકૂટ ગિરિ જ્યાંહે. ૨
તે પરવત ઊંચો અતિ ઘણો, વિસ્તારે યોજન એક;
વન રસિક રળિયામણું, વૃક્ષ વિશાળ વિવેક. ૩
કેશું કદંબ ને કદળી, શાલ ને તાલ તમાલ;
ધાત્રી અશોક ને આમલી, લીમ લવિંગ રસાળ. ૪
બકુલ મંદાર ને માલતી, ચંદન ચંપક છોડ;
બીલી બદામ બદ્રી ઘણી, દાડમ દ્રાક્ષ અખોડ. ૫
નાગ પુંનાગ ઇલાયચી, ચારુ ચીરોજી ખજૂર;
જાઈ જૂઈ ને કેતકી, સીતાફળી રસપૂર. ૬
મુચકંદ ને મરવો મોગરો, કેવડો ફણસ નારંગ;
શતપત્રી ને શેવંતરી, વશી રહ્યા વેણુ ઉતંગ. ૭
સાગ સીસમ ને સરગવા, શ્રીફળી સુખડ સાર;
વડ પીપળ ને પાકરી, કરમદી કેળ કહ્લાર. ૮

ધુલર ગુંદી ને ગેગડી, રાયણ રાતીચોળ;
લલિત લતાએ ભૂમિ લળી, ત્રિવિધિ પવનઝકોળ. ૯
તે વનમાં એવી ફૂલી, વનસ્પતિ ભાર અઢાર;
સદા વસંત સોહામણો, બોલે છે પક્ષી અપાર. ૧૦
હંસ કારંડવ કોકિલા, કીડે કળાકાર કીર;
મધુકર ગુંજે અતિ ઘણા, ચાલે સુગંધી સમીર. ૧૧
એવા તે વનમાં આવિયો, રામનો યજ્ઞતોખાર;
ઓચિંતો સ્થંભી રહ્યો, પૃથ્વી ઉપર તેણી વાર. ૧૨
ચારે ચરણ ચોંટી રહ્યા, હાલે ન ચાલે એહ;
રક્ષક જોઈ વિસ્મે થયા, પ્રગટ્યો મન સંદેહ. ૧૩
ત્યારે શત્રુઘ્નને ચિંતા થઈ, સ્થંભ્યો કયમ કેકાણ ?
અનેક ઉપાય કર્યા પણ, ચાલે નહિ નિરવાણ. ૧૪
પછે મારુતિએ નિજ લાંગૂલ, વીંટચું અશ્વને અંગ;
ખેંચે ઘણું ખંખારીને, તોયે ન હાલે તુરંગ. ૧૫
ત્યારે શત્રુઘ્ને ત્યાં સુમંતને, પૂછ્યું તેણી વાર;
કો મહાપુરુષ અહીં હોય તો, પૂછીએ તેનો વિચાર. ૧૬
ત્યારે સેવકને ત્યાં દોડાવિયા, ચારે દિશાએ સુમંત;
રહેતા હતા તે વનમાં, શૌનકમુનિ મહાનંત. ૧૭
અનેક મુનિના મંડળમાંહે, શોભતા શૌનક તેહ;
હરિનાં ચરિત્ર વખાણતા, આત્મનિરૂપણ જેહ. ૧૮
એવા મુનિને જાણી કરી, કરવા ચાલ્યા દરશન;
રાજમંડળી લેઈને, ત્યાં ગયા શત્રુઘ્ન. ૧૯

વલણ

શત્રુઘ્ન લેઈ રાજમંડળ, આવ્યા મુનિવર પાસ રે;
પ્રદક્ષણા કરી પાયે લાગ્યા, ત્યારે મુનિએ દીધી આશ રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके शौनकाश्रमे अश्वस्थंभनं नाम सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

રૌરૌ નર્કમાં જાય તેહ, દુઃખ પામે પાપીજન જેહ;
જે નિંદે તીરથ ને વેદ પુરાણ, ગૌબ્રાહ્મણ ભક્ત દેવને જાણ. ૫
તેને નાખે કાળસૂત્ર નરક મોઝાર, એક સહસ્ર યોજન તેનો વિસ્તાર;
તે સહસ્ર વરસ લગી ભોગવે દુઃખ, એવો ખળનિંદક નવ પામે સુખ.
જે અયોગ્ય દંડ કરે થઈ ભૂપ, વા દંડે ભક્ત દ્વિજ સાધુરૂપ;
તેને શૂકરમૂષિક નરક મોઝાર, નાખીને મારે ઉપર માર. ૭
કઠોર દાઢ જમદૂત જ તણી, તેમાં વેદના પમાડે ઘણી;
જે ગૌબ્રાહ્મણની વૃત્તિ હરે, તે અંધકૂપ નરકે સંચરે. ૮
જે પરસ્વ હરણ કરે પાપિષ્ટ, નવ અરપે બ્રાહ્મણ સાધુ ઇષ્ટ;
પોતે મધુર અન્ન ભક્ષણ કરે, તે કૃમિભોજન નરકે સંચરે. ૯
જે સુવર્ણમણિ ચોરે પલકમાં, તેને નાખે દુષ્ટનામા નરકમાં;
જે પંક્તિભેદ કરે અતિ ઘણું, કરે પોષણ નિજ દેહ જ તણું. ૧૦
તેને કુંભીપાક નાખે તત્કાળ, માંહે તપ્ત તેલની આવે જ્વાળ;
જે વેદપંથ માથે પગ ધરે, ચંડાળ સ્ત્રીશું ગમન જ કરે. ૧૧
લોહસ્થંભ તપ્ત સાથે તે જન, કરાવે તેશું આલિંગન;
વળી વૈતરણીમાં તે અંશને, કરાવે ભક્ષણ રક્તમાંસને. ૧૨
જે દંભે કરીને લોકને વાય, ધૂતીને તેનું સરવસ ખાય;
વૈશસન નરકને પામે તેહ, પછી પામે તે ચંડાળનો દેહ. ૧૩
જે વૃશલી સાથે ગમન જ કરે, તે પુંયનામા નરકે સંચરે;
જે રજસ્વલા શું રમે અજ્ઞાન, તેને રેતકુંડમાં કરાવે પાન. ૧૪
લૂંટે ગ્રામ લગાડે લાહે, તેને નાખે અગ્નિકુંડ જ માંહે;
જે કપટ કરી વિખ દે પાપિષ્ટ, તે જીવને અશન કરાવે વિષ્ટ. ૧૫
કુડી-સાખ પૂરે જે જન, અધોમુખી નર્કમાં થાય પતન;
જે ગુરુનો તિરસ્કાર જ કરે, વા બ્રાહ્મણ ભક્તનો દ્વેષ જ ધરે. ૧૬
દંશ કરે તેને વીંછી શ્વાન, પડે અસિપત્ર નરકે અજ્ઞાન;
જે પરનો ધર્મ નિંદે અતિ ઘણું, કરે અભિમાન આચારતણું. ૧૭
તે નીચ યોનિ અવતરે કાંક, શ્વાન શૂકર ને બિડાલ વરાક;
જે જીહ્વાને સ્વાદે કરે સુરાપાન, તેને જમ લોહરસ પાયે નિદાન. ૧૮

જે જીવ અભક્ષાભક્ષણ કરે, અગમાગમન કર્મ આચરે;
તે પડે અધોમુખી નરક મોઝાર, વળી જમકિંકર ઘણો મારે માર. ૧૯
વિશ્વાસઘાત જે પ્રાણી કરે, તે શૂળમુખી નરકે સંચરે;
જે રૂડા પુરુષનું ભૂંડું ચહાય, તે સરપદંશ નરકમાં જાય. ૨૦
એ વિણ નરક ઘણાં છે જેહ, પાપી જીવ ભોગવે તેહ;
શૌનક કહે સુણો શત્રુઘન, એ પાર ન આવે કરતાં કથન. ૨૧
જેવું કર્મ તેવું ફળ ભોગવે, જન્મ ધરી સુખદુઃખ જોગવે;
પાપતણું ફળ દુઃખ જાણજો, પુણ્યનું ફળ સુખ પ્રમાણજો. ૨૨
એવું બોલ્યા જ્યારે શૌનક મુન્ય, તે સુણીને પૂછે શત્રુઘન;
શે પાપે કરી દુઃખ રોગ જ થાય, તે મહાનુભાવ કહો મુને કથાય. ૨૩

વલણ

તે કથા કહો શે પાપે કરી, દુઃખ રોગ થાયે તન રે;
એવાં શત્રુઘનનાં વચન સુણી, પછે બોલ્યા શૌનક મુન્ય રે. ૨૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके शौनकशत्रुघ्नसंवादे कर्मविपाककथनं नाम एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥

અધ્યાય ૬૦ મો

રાગ દોહા

હાવે શૌનક મુનિવર બોલિયા, સુણો રઘુપુંગવ રણધીર;
પૂરવ પાપે પ્રાણીને, આવે રોગ શરીર. ૧
તમને તેનો ભેદ કહું, અનુક્રમ કરીને આજ;
નિશ્ચે કરમ વિપાકનો, મન ધરજો મહારાજ. ૨

ચોપાઈ

પૂરવે જે મદ્યપાની જંત, તેના હોયે કાળા દંત;
અભક્ષ્યાભક્ષણ જે જન કરે, ગુલ્મ રોગ ઉદરે વિસ્તરે. ૩
ઉત્તર મુખે કરે ભોજન પાન, તેનું ઉદર હોય કૃમિવાન;
મંજારાદિકનું સ્પર્શ્યું અન્ન, તેનું જે જન કરે અશન. ૪
તેને મુખે દુર્ગંધી હોય, તેની પાસ ન બેસે કોય;
પંક્તિભેદથી ભોજન કરે, તેને ઉદરવાયુ વિસ્તરે. ૫

કરે વિઘ્ન ભોજન, સંજોગ, તેને થાયે અજીરણ રોગ;
થઈ ધનવંત દાન નવ કરે, મંદાગ્નિ તેને ઉદરે. ૬
છાહ્યા રોગી વિખ દેનાર, વાટપડા પદ રોગી અપાર;
શૂન્યવાદી અંગે કફવાત, અતિ વિષયીની નિર્બળ જાત. ૭
જે સરવજન પરિતાપી મૂળ, તેના ઉદરમાં આવે શૂળ;
જે અગ્નિ લગાડે વન મોઝાર, તેને થાય રોગ અતિસાર. ૮
દેવ જળાશયે કરે મૂત્ર વિષ્ટ, હોય તેને ઉદર બંધકષ્ટ;
ગરભપાત કરે જન જેહ, વંઝાદોષ ભોગવે તેહ. ૯
જે સજ્જન વંચી ચોરી ખાય, તેને ઉદરે ચૂક જ થાય;
પ્રતિમાભંગ કરે જે જન, પ્રતિષ્ઠારહિત થાય તે તન. ૧૦
જે સત્ય વચન ખંડી કરે વાદ, પક્ષે બોલે તજી મરજાદ;
ત્યાગ દેખાડી ભોગવે ભોગ, પક્ષાઘાત થાયે તેને રોગ. ૧૧
જે જુએ એક સ્વારથ દૃષ્ટે ઘણું, એક નેત્ર થાય તે તણું;
જેના નેત્રમા દ્વેષ જ ઘણો, સહી ના શકે સદ્ગુણ કો તણો. ૧૨
જુએ જાર તસ્કર અભિપ્રાય, નેત્રહીણ તે અંધ જ થાય;
બ્રાહ્મણ દેવનું ચોરે ધન, તેનાં ગળી જાય હસ્ત ને તન. ૧૩
તાંબું ચોરે રક્તવિકાર, પાંડુરોગ કાંસું હરનાર;
પિંગટ સુરધની પિત્તળ ચોર, તિલ ચોરે તરિયા જ્વરનું જોર. ૧૪
કંચન ચોરે કૂબડો થાય, રજતચોરની શ્વેત જ કાય;
વાત રોગ તૈલ તસ્કરે, અન્ન ચોરે તે ભૂખે મરે. ૧૫
નગ્ન ફરે જે ચોર વસ્ત્રનો, છિદ્રિત તન ચૌરક શસ્ત્રનો;
અસત્ય બોલે તો થાય બોબડો, રૂપમાની હોયે કૂબડો. ૧૬
પિતાપત્નીશું રમે જે જન, લિંગરહિત થાય તેનું તન;
ગુરુપત્નીશું ગમન જ કરે, મૂત્રકૃચ્છ તેને વિસ્તરે. ૧૭
. .ગમન કરે નર જેહ, રક્તકુષ્ઠ થાય તેની દેહ;
મન કરે જે ભગની સંગ, ગજકરણ રોગ થાય તેને અંગ. ૧૮
ભ્રાતપત્નીશું જાર જ રમે, ગુહ્મકુષ્ઠ રૂજ તેને દમે;
સ્વામિનીગમન કરે જે જન, દદ્રુ રોગ થાયે તેને તન. ૧૯

પિતુભગની જે જન ભોગવે, ભગેંદ્ર રોગ તે જન ભોગવે;
માતુલપત્ની શું રમે રંગ, જૂઠું થાયે તેનું વામ અંગ. ૨૦
પિતા-બંધુપત્ની સંજોગ, તેને હસ્ત થાયે પતરોગ;
મિત્રનારીશું રમે જે જાર, મૃતપત્ની થાયે વારંવાર. ૨૧
હરશ રોગ થાયે ગોત્રગમન, પુંશ્ચલી પતિ વિસ્ફોટિક તન;
પુત્રસ્ત્રીશું રમે અનુકૂળ, મંદ મદન આવે અંગ શૂળ. ૨૨
તપસ્વિનીશું કરે જે સ્નેહ, તેને નિશ્ચે થાય પ્રમેહ;
પશુયોનિશું ગમન જ કરે, તે પ્રાણ ભોગ વિષે નવ ઠરે. ૨૩
જે વેષ દેખાડી ધૂતી ખાય, તેને રોગ જળંધર થાય;
જીવતણી જે હિંસા કરે, તે પ્રાણી નરકે સંચરે. ૨૪
એટલા દોષ સંક્ષેપે કહ્યા, એ વિણ અન્ય ઘણાએક રહ્યા;
કથન કરતાં ના'વે પાર, માટે કિંચિત્ કર્યો વિસ્તાર. ૨૫
નરનારી જે કૃત્ય આચરે, તે દુઃખ પામે રોગે મરે;
હે શત્રુઘ્ન શૌનક ભણે, સર્વ જંતુ વશ કરમ જ તણે. ૨૬
જેની રૂડી દેહ આકૃતિ, રૂડા ભોગ ને રૂડી મતિ;
શુભાચરણ સુખ પરમાણજો, તે પુણ્યવાન પ્રાણી જાણજો. ૨૭
જેનું કરૂપ ને દેહ રોગિષ્ઠ, દુઃખી દરિદ્ર કુમતિ પાપિષ્ઠ;
પણ સર્વ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત એક, શ્રીરામનામ મહામંત્ર વિષેક. ૨૮
કોટી કર્મ એથી મુકાય, પાપતણી મતિ સહુ ટળી જાય;
હરિથી જે જીવ વિમુખ થઈ ફરે, તેને તીરથ પાવન નવ કરે. ૨૯
લેતાં નારાયણનું નામ, પામે ધર્મ અર્થ મોક્ષ ને કામ;
તે માટે સુણો શત્રુઘ્ન, માનો અમારું સત્ય વચન. ૩૦
અશ્વની પાસે જઈ ગુણવાન, રામચરિત્ર કરાવો ગાન;
તેથી અસુરનો થશે ઉદ્ધાર, તત્ક્ષણ ચાલશે યજ્ઞતોખાર. ૩૧
એવું સુણી રિપુસૂદન રાય, શૌનકમુનિને લાગ્યા પાય;
આજ્ઞા માગી આવ્યા ત્યાંહે, અશ્વ યજ્ઞનો થંભ્યો જ્યાંહે. ૩૨
હનુમંતે ગાન કર્યું તેણી વાર, તવ રાક્ષસ તે પામ્યો ઉદ્ધાર;
દિવ્ય રૂપ તે વેળા થયો, વિમાન બેસીને સ્વરગે ગયો. ૩૩

તત્ક્ષણ ચાલ્યો યજ્ઞતોખાર, કરતા સરવે જયજયકાર;
ઇતિ શ્રીપદ્મપુરાણ મોઝાર, પાતાળ ખંડે વર્ણવી નિરધાર. ૩૪
રામાશ્વમેધતણી જે કથાય, અડતાળીશમો એ અધ્યાય;
શેષે વાત્સ્યાયનને કહી, શૌનકથી શત્રુઘ્ન લહી. ૩૫
નિશ્ચે કરમ વિપાક જ તણો, નામતણો મહિમા અતિ ઘણો;
તે કથા પ્રાકૃતમાં કરી, શ્રોતાજન બોલો શ્રીહરિ. ૩૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके शौनकशत्रुघ्नसंवादे कर्मविपाककथन नाम षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

અધ્યાય ૬૧ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

ત્યાં થકી ચાલ્યો યજ્ઞકેકાણ જી,
સકળ સૈન્ય તેની પૂંઠળ જાણ જી;
સેવા ઘણી કરતા તે અશ્વની દાસ જી,
એમ કરતાં આવ્યો હિમાચળ પાસ જી. ૧

ઢાળ

હિમાચળ પર્વતની પાસે, આવ્યો યજ્ઞતોખાર;
ત્યાં કુંડળપુર નામે નગર, મહારમ્ય શોભા સાર. ૨
ત્યાં અદિતિના કરણનાં, કુંડળ પડ્યાં તે ઠામ;
તે માટે એ નગરનું, પાડ્યું કુંડળપુર એવું નામ. ૩
ત્યાં સુરથ નામે રાય છે, શ્રીરામનો મહાભક્ત;
વળી સત્યવાદી ધર્મપાલક, જાણે સરવે જગત. ૪
તે રાય કેરા રાજ્યમાં, સહુ પ્રજા મહા ધર્મિષ્ઠ;
સ્વધર્મ પાળે વરણ ચારે, કો નહિ પાપિષ્ઠ. ૫
પરદ્રોહ પરત્રિય પરનિંદા, પરદ્રવ્ય પરહેલન;
તેની વાસના નવ થાય સ્વપને, એવાં નિરમળ મન. ૬
અકાળ મૃત્યુ મરણ નહિ. કોને ન પીડા રોગ;
દુઃખી દરિદ્ર નહિ કો પુરમાં, ભોગવે મહા ભોગ. ૭
જમલોકમાં કોઈ જાય નહિ, એવાં પુણ્ય પ્રાણી ત્યાંહે;
આયુષ્ય પૂરણ ભોગવી, જાયે વિષ્ણુલોક જ માંહે. ૮

એક સમે યમને કહ્યું દૂતે, સુરથ કેરું ચરિત્ર;
ત્યાં અમારો અધિકાર નહિ, સહુ પ્રજા પુણ્ય પવિત્ર. ૯
તે સુણી યમ આશ્ચર્ય પામ્યા, થયા સંદેહ ત્યાંહે;
મુનિવેષ ધરીને ધર્મ આવ્યા, કુંડળપુરની માંહે. ૧૦
તે સુરથ રાયની સભામાં, યમ આવિયા તેણી વાર;
ત્યારે ભૂપ ઊઠી થયો ઊભો, કર્યો બહુ સત્કાર. ૧૧
સિંહાસન પર બેસાડી, ભૂપે કરી પૂજાય;
મસ્તક નમાવી સ્તવન કીધું. બોલિયો પછે રાય. ૧૨
હે મહાપુરુષ, તમો પધાર્યા, કરવા મુને પાવન;
સત્સંગ સમ ત્રિલોકમાં, નથી લાભ બીજો અન્ય. ૧૩
માટે હરિકથાનું સ્મરણ મુજને, કરાવો મહારાજ;
જેથી ટળે મહાપાપ જનનાં, થાય સરવે કાજ. ૧૪
ત્યારે યમ હસીને બોલિયા, એમ શું કહો રાજન ?
એ હરિ તે વળી કોણ છે ? તેની શી કથા કીરતન ? ૧૫
હરિકથા શ્રવણ થકી તમારું, શું થશે કલ્યાણ ?
નિજ કર્મથી સંસાર સહુ, ભોગવે સુખદુઃખ જાણ. ૧૬
પાપે કરીને નરક પામે, પુણ્યે સ્વરગે જાય;
એમ કર્મને વશ જીવ સહુ, તો હરિથકી શું થાય ? ૧૭
કર્મે કરી બ્રહ્મ થયા, સત્યલોક પામ્યા તેહ;
કરમે કરીને સુરપતિ, સ્વર્ગનો રાજા જેહ. ૧૮
માટે યજ્ઞયાગ કરી તમો, નૃપ કરો દેવ પ્રસન્ન;
તેણે મનવાંછિત સુખ પામશો, જઈ રહેશો સ્વર્ગસદન. ૧૯
માટે હરિકથાથી શ્રેય તમારું, થવાનું શું રાય ?
જો કામ્ય કર્મ કરો સદા, ભોગવો સુખસમુદાય. ૨૦
એવાં વચન સુણી યમરાજનાં, મન ખેદ પામ્યો ભૂપ;
મહા ક્રોધ કરીને બોલિયો, અલ્યા મૂરખ બ્રાહ્મણરૂપ. ૨૧
ઉત્તમ જન્મ ધિક્કાર તારો, ધિક છે તુજ ધર્મ;
તું હરિતણી નિંદા કરીને, શ્રેષ્ઠ માને કર્મ. ૨૨

અલ્યા વિચારી જો વાત ઊંડી, શું બકે જ્યમ ત્યમ?
તું કર્મજડ કર્મને માને, મોક્ષ થાશે કયમ! ૨૩
અલ્યા, સ્વર્ગાદિક જે કર્મનાં ફળ, નાશવંત નિષેધ;
ક્ષીણ પુણ્યે મૃત્યુલોકે, પડે એમ કહે વેદ. ૨૪
વળી સ્વર્ગના વિષયભોગને, તું વખાણે અનુકૂળ;
પણ ઇંદ્રને શૂકરતણું સુખ, તે સમે સમતુલ્ય. ૨૫
વળી ઇંદ્ર બ્રહ્મા આદ્ય સરવે, અશાશ્વત છે જાણ;
અક્ષર અખંડ હરિતણું, પદ સદા સુખ નિરવાણ. ૨૬
ભગવાનની ભક્તિ થકી, થયા મુક્ત જીવ અપાર;
ધ્રુવ પ્રહ્લાદ વિભીષણ પામ્યા, અખંડ પદ નિરધાર. ૨૭
શ્રીવાસુદેવનો ત્યાગ કરીને, ઉપાસે અન્ય દેવ;
મતિમંદ ગંગાત્રટ તૃષિત, જઈ કૂપ ખણાવે એવ. ૨૮
વળી તીરથ વ્રત જપ હોમ તપ, મખ યોગ અધ્યયન દાન;
તે આચરતાં હરિનામ લેતાં. સફળ થાય નિદાન. ૨૯
શ્રીનારાયણના નામ વિણ, આચરે સાધન જેહ;
ઊગરે તેને કેવળ શ્રમ, તું સાવ ઘાતી તેહ. ૩૦
અચ્યુતને અર્પણ કર્યા વિણ, કરે કૃતિ અજ્ઞાન;
તે સમ્યક્ ફળ નવ પામે, જેવું ભસ્મમાં અવદાન. ૩૧
ભક્તિ કલ્પતરુ કામધુક્, ચિંતામણિથી વરિષ્ઠ;
તે ઇચ્છિત આપે સર્વ સુખ, વળી સદા અખંડ અલિષ્ટ. ૩૨
એવા હરિતણી નિંદા કરે, જે કર્મવાદી મૂઢ;
યમકિંકર નાખે નરકમાં, તેને માર મારે ગૂઢ. ૩૩
શું કરું જો તું વિપ્ર છે, માટે ધરું પાછો પાય;
નહિ તો બાંધી મારું માર, તુજને કરું ઘણી શિક્ષાય. ૩૪
મુખ દેખાડીશ નહિ મુને, તેં ઘણી કરી નિંદાય;
એને કાઢી મૂકો પુર થકી, કરી સેવકને આજ્ઞાય. ૩૫
એવી ટેક જોઈ રાજાતણી, ને થયા ધરમ પ્રસન્ન;
પછી પ્રગટ કીધું રૂપ પોતે, પામ્યા સહુ દરશન. ૩૬

અરે ભૂપતિ તું માગ્ય વર કંઈ, મારી પાસે આજ;
જે ઇચ્છા હોયે મન વિષે, તે પૂરૂં મનોરથ કાજ. ૩૭
હું ધર્મ વાસી સ્વર્ગનો, આવ્યો જોવા તુજ પરીક્ષાય;
ધન્ય ધન્ય છે તુને ભૂપતિ, કુળ ધન્ય માતપિતાય. ૩૮
તુજ દરશને થાયે પતિત પાવન, પામે મોક્ષ નિદાન;
તારી ભક્તિ જોઈ થયો પ્રસન્ન હું, માટે માગ્ય તું વરદાન. ૩૯
ત્યારે સુરથ કહે: શ્રીરામજીનાં, પામું હું દર્શન;
ત્યાં લગી મારા દેહ પડે નહિ, સુણો યમરાજન. ૪૦
મુજ પુર વિષે યમયાતના નહિ, સર્વે પામે સુખ;
વળી શોક રોગ વિયોગ નહિ, ભોગવે નહિ કો દુઃખ. ૪૧
એવાં વચન સુણી રાજાતણાં, તે થયા ધર્મ પ્રસન્ન;
અસ્તુ કહી નિજ લોકમાં, પછી ગયા યમરાજન. ૪૨
એવો સુરથ રાજા સત્યવાદી, ભક્ત હરિનો જાણ;
તે પુરતણા ઉપવન વિષે, આવિયો યજ્ઞકેકાણ. ૪૩
સેવકે જઈ કહ્યું રાયને, ત્યારે હરખ્યો મન અપાર;
શ્રીરામચંદ્રનાં થશે દર્શન, કર્યો એમ વિચાર. ૪૪
પછી અશ્વ બાંધ્યો ભૂપતિ, વજડાવિયાં નિશાન;
રણસ્થંભ રોપ્યો યુદ્ધ કરવા, સુર થયા સાવધાન. ૪૫

વલણ

તે સુર થયા સાવધાન સરવે, બાંધ્યો યજ્ઞતોખાર રે;
ત્યારે શત્રુઘ્ને સુમંતને, પૂછિયું તેણી વાર રે. ૪૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके कुंडलपुरे अश्वगमनं सुरथोपाख्यानं नाम एकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

અધ્યાય ૬૨ મો

રાગ મારુ

હાવે સુમંતને શત્રુઘ્ન પૂછે, કોણે બાંધ્યો યજ્ઞતોખાર?
એ ભૂપતિનું શું પરાક્રમ, કહો મુજને વિસ્તાર. ૧
ત્યારે સુમતિએ તે સુરથ રાયનું, કહ્યું ચરિત્ર વિસ્તારી;
અરે શત્રુઘ્ન એ સમાન નથી, બીજો નૃપ બળધારી. ૨
શ્રીરામચંદ્રનો પરમ ભક્ત વળી, સત્યસિંધુ રણધીર;
છે દશ પુત્ર અતિ બળિયા રાયને, રણપંડિત મહાવીર. ૩
રિપુજિત દુરવાર પ્રતાપી, બળ મોહક ચંપક એવ;
હરયક્ષ ભુરિદેહ સુરથી, મોદક ને સહદેવ. ૪
એ દશે દિશાને જીતે એવા, પુત્ર દશે બળવાન;
વળી તે કરતાં મહા બળિયો કહાવે, ભૂપતિ ઇંદ્ર સમાન. ૫
હું જાણું છું તમો સઘળે જીત્યા, પણ એ નૃપ નહિ જિતાય;
જો જુદ્ધ કર્યા વિના અશ્વ આપે, કંઈ એવો કરીએ ઉપાય. ૬
માટે શામ દામ ભેદે કરી લીજે, શ્યામ કરણ આણીવાર;
વાલીપુત્રને વિષ્ટિ કરવા, મોકલીએ નિરધાર. ૭
હાવે મંત્રીતણાં એવાં વચન સુણીને, વિચાર્યું શત્રુઘ્ન;
પછે અંગદને પાસે તેડીને, બોલ્યા હેતવચન. ૮
અરે વીર, જા કુંડળપુરમાં, સુરથ રાયની પાસ;
વિવેક કરીને વિષ્ટિ કરજે, દેખાડી અમારો ત્રાસ. ૯
તું વચન બોલ્યામાં પરમ ચતુર છે, માટે જા નિરધાર;
જ્યમ જુદ્ધ કર્યા વિણ નમે ભૂપતિ, આપે યજ્ઞતોખાર. ૧૦
નાં વચન સુણીને અંગદ બોલ્યો, સમરી સીતાકંથ;
ડળપુરની શોભા જોઈને, ચકિત થયો બળવંત. ૧૧
પછે રાજસભામાં આવ્યો તત્ક્ષણ, પોતે વાલીકુમાર;
સુરથ રાયે ઘણું માન [illegible], બેસાડ્યો તેણી વાર. ૧૨

પછે મધુર વચને ભૂપતિ બોલ્યો, કોણ તમો કપિરાજ?
કોના પુત્ર? શું નામ તમારું? આવ્યા છો શેં કાજ? ૧૩
ત્યારે અંગદ કહેઃ સુણો ભૂપતિ, હું વાલી કેરો તન;
શ્રીરામચંદ્રનો કિંકર હું છું, એ મારા સ્વામીન. ૧૪
હું સીતાપતિનો આજ્ઞાકારી, અંગદ મારું નામ;
તે પ્રભુ કેરો યજ્ઞતુરી નૃપ, આવ્યો આણે ઠામ. ૧૫
શત્રુઘ્ન તે પૂંઠળ છે, શ્રીરામચંદ્રના વીર;
અન્ય ઘણા પૃથ્વીના રાજા, સાથે છે રણધીર. ૧૬
અનેક દેશ જીતી જશ લીધો, વશ કીધા સહુ રાય;
શ્રીરામચંદ્રનો પ્રતાપ જાણી, ભૂપતિ નમિયા પાય. ૧૭
તે શત્રુઘ્ન અહીં આવ્યા છે, ઊતરિયા ઉપવન;
અસંખ્ય સૈન્ય સાથે છે વળી, પૃથ્વીના રાજન. ૧૮
ભરતપુત્ર પુષ્કલ મહા બળિયો, સુગ્રીવ ને હનુમંત;
વિભીષણ આદે જોદ્ધ ઘણા તે, કાળનો આણે અંત. ૧૯
ત્યાં વાત સુણી જે સુરથ રાયે, બાંધ્યો છે તોખાર;
ત્યારે રામબંધુએ મુને મોકલ્યો, કહેવા આણે ઠાર. ૨૦
તમો રામચંદ્રના પરમ ભક્ત છો, ધરમ તણા ધ્વજરૂપ;
માટે વિરોધ કરવો ઘટે નહિ તમને, જુઓ વિચારી ભૂપ. ૨૧
શત્રુઘ્ન મન એમ વિચારે, રામભક્ત એ રાય;
તે સાથે જુદ્ધ કરીએ તો, હરિદાસ તણો દ્રોહ થાય. ૨૨
માટે અશ્વ આપીને મળો તો સારું, વારુ નહિ વિરોધ;
તે માટે મુજને મોકલિયો, કરવા તમને બોધ. ૨૩
તમો અશ્વ આપીને પાયે લાગો, શત્રુઘ્નને આજ;
સ્વાગત સેવા કરો સર્વની, થાશે રૂડાં કાજ. ૨૪
એવાં અંગદ કેરાં વચન સુણીને, હસિયો સુરથરાય;
અરે વાલીનંદન, ધન્ય તુને, તું ચતુર ઘણો કહેવાય. ૨૫
પણ જુઓ વિચારી ધરમ અમારો, ક્ષત્રી કેરો આજ;
જે જુદ્ધ કર્યા વિના અશ્વ આપું તો, લાગે કુળમાં લાજ. ૨૬

ગુરુ શિષ્ય સ્વામી સેવક, વળી પિતા પુત્ર ને વીર;
તે ધર્મ રાખવા મારે ક્ષત્રી, જુદ્ધ કરે રણધીર. ૨૭
જો મળવું હોત મારે પહેલું તો, બાંધત શાને અશ્વ ?
હાવે મારી હાંસી થાયે, જો મળું મૂકી ગર્વ. ૨૮
માટે અંગદ, તું જઈ શત્રુઘ્નને, કહે હવડાં તત્કાળ;
ભાઈ સાવધાન થાઓ જુદ્ધ કરવા, મૂકી આળપંપાળ. ૨૯
તમો રવિવંશમાં જન્મ ધરી, શું કાયર થાઓ આમ ?
વળી ક્ષત્રી કેરો મોક્ષ* ધરમ છે, કરવો જે સંગ્રામ. ૩૦
અરે અંગદ ચતુરાઈ તારી, જાણી મેં નિરવાણ;
પણ જુદ્ધ કર્યા વિણ અશ્વ ન આપું, કહેજે સત્ય પ્રમાણ. ૩૧

વલણ

જઈને કહે તું શત્રુઘ્નને, એમ નહિ આપું કેકાણ રે;
એવાં વાયક સુણી સુરથ રાજાનાં, પછે અંગદ બોલ્યો વાણ રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके सुरथसमायां विग्रहकरणार्थ अंगदागमन नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

અંગદ બોલ્યો, સુણો રાજન જી,
તમો નિર્બળ જાણ્યા શત્રુઘ્ન જી;
નથી જોયાં તમે એમનાં કામ જી,
જે ધરમ સ્થાપવા પ્રગટ્યા રામ જી. ૧

ઢાળ

શ્રીરામ પૂરણ બ્રહ્મ પ્રગટ્યા, હરવા ભૂમિભાર;
વળી ધર્મનું સ્થાપન કરવા, દુષ્ટનો સંહાર. ૨
જેણે માર્યાં સુબાહુ તાડિકા, ખરદૂખર ત્રિશિરા જેહ;
વળી રાવણ કેરા કુળતણો, સંહાર કીધો તેહ. ૩

* મુખ્ય.

તે રામના બંધુ શત્રુઘ્ન, મહાબળી રણધીર;
જેનું પરાક્રમ શ્રીમુખે, નિત્ય વખાણે રઘુવીર. ૪
જેણે મારિયો રાક્ષસ મયાસુર, યમુનાત્રટ મોઝાર;
દેશ મથુરાં કર્યો નિરભે, સુખી લોક અપાર. ૫
વળી અશ્વરક્ષા અર્થ જીત્યા, પૃથ્વીના રાજન;
તેને નિર્બળ કહો તમો, રાય શું વિચારી મન? ૬
એક ભરતજીનો પુત્ર પુષ્કલ, કોણે નવ જિતાય;
વળી મારુતિ મહાવીર જે, કરે કાળને શિક્ષાય. ૭
તો તમારો શો આશરો ? ક્ષણ માંહે જીતે ભૂપ;
પણ ભક્ત જાણી રામના, સત્યવાદી ધરમ સ્વરૂપ. ૮
બાકી જુદ્ધે નહિ જીતો તમો, રાઘવીને રાજન;
માટે અશ્વ આપી પાયે લાગો, માનો મારું વચન. ૯
એવાં વાયક વાલીપુત્રનાં સુણી, બોલ્યો સુરથરાય;
અરે અંગદ, નોહે રાવણસભા, જે રોપે જઈને પાય. ૧૦
આ તો જુદ્ધ કરીને જીતવું, સન્મુખ રહી નિરધાર;
એમ છૂટશો નહિ છળ કરે, જાશે તમારો ભાર. ૧૧
મેં દર્શન કરવા રામનું, પણ કર્યું સત્ય વચન;
માટે અશ્વ અમથો ન આપું, જો પડે મારું તન. ૧૨
રણ માંહે મૂરછિત કરું સહુને, જુદ્ધ થકી તે ઠામ;
શ્રીરામને આંહાં તેડાવું તો, સુરથ મારું નામ. ૧૩
કદાપિ રણ માંહે જો હું, મરણ પામીશ આજ;
તોયે પણ સદ્‌ગતિ થાશે, રૂડી કીર્તિ કાજ. ૧૪
મેં મળવા શ્રીરઘુવીરને, કપિ! રાખી છે આ દેહ;
તે પ્રભુ પણ પાળશે મારું, જાણી સાચો સ્નેહ. ૧૫
સુણ અંગદ, એ સત્ય વચન મારું, પ્રતિજ્ઞા કરું આજ;
રણ માંહે જીતી સવને, તેડાવું શ્રીમહારાજ. ૧૬
નથી બોલતો અભિમાનથી, હું કહું નિર્મળ મન;
એ ભક્તવત્સલ પ્રભુ મુજને, આપશે દરશન. ૧૭

માટે વાલીનંદન, જઈ કહો, તમો શત્રુઘ્નને એહ;
હાવે જુદ્ધ કર્યા વિણ પામશો નહિ, યજ્ઞવાજી જેહ. ૧૮
એવાં નિશ્ચે વચન અંગદ સુણી, કર્યો સુરથને પરણામ;
ત્યાં થકી ઊઠી આવિયો, છે સૈન્ય જેણે ઠામ. ૧૯
સહુ સભા સુણતાં શત્રુઘનને, કહ્યું તે વરતંત;
નહિ અશ્વ આપે જુદ્ધ કર્યા વિણ, રાય છે બળવંત. ૨૦
આશ્ચર્ય પામ્યા સર્વ કો, સુણી સુરથનો સંદેશ;
પછી સજ્જ થયા સંગ્રામ કરવા, સકળ સૈન્ય નરેશ. ૨૧

વલણ

નરેશ સહુ સત્વર થયા, જુદ્ધ કરવા તેણીવાર રે;
વાજિંત્ર વાગે અતિ ઘણાં, થાયે શસ્ત્રનો ચળકાર રે. ૨૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके सुरथांगदसंवादे निरूपितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

અધ્યાય ૬૪ મો

રાગ સોરઠ

રાય સુરથ સાથે જુદ્ધ કરવા, ચઢયા શત્રુઘન;
છે વીર શૂરા વેશ પૂરા, પૃથ્વીના રાજન. ૧
ચતુરંગ દળ હય ગજ પદાતિ, રથ તણો નહિ પાર;
ધજાપતાકા ફરફરે, જાણે વિદ્યુતના ચળકાર. ૨
હાવે કુંડળપુરપતિ ચઢયો પોતે, સાથે નિજ સૈન્યાય;
આગળ ચઢયા દશ પુત્ર શૂરા, રહ્યા કુંડળ રાય. ૩
વાજિંત્ર વાગે અતિ ઘણાં તે, ઊભે દળ મોઝાર;
મહા જોદ્ધના પદપ્રહારથી, પૃથ્વી સહે નહિ ભાર. ૪
સિંહનાદ કરતા સૈન્યમાં તે, સામાસામી શૂર;
ન સુરથને શ્રીરામનું દળ, મળ્યું સાગરપૂર. ૫
બિરદાવળી બંદીજન બોલે, ઊભે કુળની ખ્યાત;
રાગ સિંધુ ગાય ગુણીજન, આલાપી સ્વર સાત. ૬

હાવે થવા માંડ્યું જુદ્ધ પરસ્પર, કરે મારામાર;
ઘાય મારે શૂર થાયે, શસ્ત્રના ચળકાર. ૭
રથે રથ ને ગજે ગજ, એમ ભડે ભીરુ જોડ;
મહારથી સામા મહારથી, મન સકળ ભરિયા કોડ. ૮
વળી રાયના દશ પુત્ર વઢતા, વીર મહા સમરથ;
એક એકના ત્યાં અડ્યા આવી, સામાસામી રથ. ૯
હાવે મોદક સામો કુશધ્વજ વળી, વિમદ ને રિપુજિત;
પુષ્કલ ને ચંપક વઢે, સુરથી સુબાહુ અજિત. ૧૦
દુરવાર ને લક્ષ્મીનિધિ, બળ મોહક અંગદ એવ;
પ્રતાપાઢ્ય ને પ્રતાપી, સત્યવાન ને સહદેવ. ૧૧
હરયક્ષ ને નીલરત્ન રાજા, વઢે તેણીવાર;
ભરિદેહ ને વીરમણિ તે, પરે જુદ્ધ અપાર. ૧૨
એમ દશે જણ પુત્ર સામા, કરે મહા સંગ્રામ;
તે સમેનું જુદ્ધ જોઈને, મહારથી મૂકે મામ. ૧૩
વિમાન બેસી દેવ જોતા, જુદ્ધ તે મહાઘોર;
બુંબાણ કરતા મારતા, સ્વર તણો થાયે શોર. ૧૪
સુસવાડ ચાલે શરતણી, જ્યમ અખંડ મેઘની ધાર;
ત્રંબાળુ જ્યમ ઘન ગડગડે, અસિ તડિતના ચળકાર. ૧૫
શૂરને અંગે ચોટિયાં શર, અમિત શોભે આમ;
જ્યમ વર્ષાઋતુમાં કળાકાર, નાચતા ઠામોઠામ. ૧૬
શોણિતની સરિતા વહી, ગજ રથ તણાયા જાય;
ભૂત ભૈરવ ભક્ષ કરે, જોગણી નાચે ગાય. ૧૭
હાવે ચંપક ને પુષ્કલ વઢે છે, બંન્યો એ મહાવીર;
કો પાછો પગ મૂકે નહિ, એવા મહારથી રણધીર. ૧૮
પુષ્કલ સુત તે ભરતનો, રાયનો ચંપક નામ;
તેનું જુદ્ધ જોઈને દેવ નાઠા, મૂકી મનની હામ. ૧૯
સહુ જોદ્ધ જોતા ચકિત થઈ, સંગ્રામ મૂકી ત્યાંહે;
એક એકથી નવ ઓસરે, એવા રાજકુંવર રણમાંહે. ૨૦

અસ્રવિદ્યાએ સમાન બંન્યો, ઊતર્યા જેણીવાર;
ત્યારે સુરથનો સુત કોપિયો, કર્યો ધનુષનો ટંકાર. ૨૧
ગુરુસ્મરણ કરીને શર ચઢાવ્યું, દીપ્તમાન પ્રચંડ;
આકરણ સુધી ખેંચિયું, મહાબળ કરી કોદંડ. ૨૨
પછી ચંપકે રામાસ્ત્ર મૂક્યું, મંત્ર ભણી તેણીવાર;
તેણે પુષ્કલને બંધન કર્યો, ત્યારે હવો હાહાકાર. ૨૩

વલણ

હાહાકાર હવો સેન્યામાં, જ્યારે બાંધ્યો પુષ્કલ વીર રે;
રિપુદમન દુખિયા થયા, ત્યાંહાં મૂકી મનની ધીર રે. ૨૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
शत्रुघ्नसुरथसमागमे पुष्कलबधनं नाम चतुःषष्टितमोऽध्याय. ॥ ६४ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો

રાગ મારુ

જ્યારે બાંધ્યો પુષ્કલ બળવંત, ત્યારે કોપે ચઢચા હનુમંત;
ચંપક સામા આવ્યા મહાવીર, જુદ્ધ કરવા માંડ્યું રણધીર. ૧
મૂક્યાં ચંપકે બાણ અનંત, ભાંગી નાખ્યાં ગ્રહી હનુમંત,
પછી વજ્રતનુ થયા સ્વસ્થ, માર્યું તાડવૃક્ષ ગ્રહી હસ્ત. ૨
તે છેદ્યુ ચંપકે મૂકી બાણ, સિંહનાદ કર્યો નિરવાણ;
ગ્રહી મદોન્મત્ત માતંગ, માર્યો મારુતિએ તેને અંગ. ૩
ચંપકે શર મૂકી ઉડાવ્યો, પાછો હનુમંત ઉપર પાડ્યો;
માર્યાં મારુતિને પાંચ બાણ, રુદે માંહે વાગ્યાં નિરવાણ. ૪
ત્યારે કોપ્યા ત્યાં પવનકુમાર, ઝાલ્યો રાજકુંવર તેણીવાર;
હસ્ત ને ઊડ્યા આકાશ, છૂટ્યા કરથી પામ્યો અવકાશ. ૫
. ાારગે રહીને ત્યાંહે, ઘણું જુદ્ધ કર્યું માંહોમાંહે;
કર્યું પ્રાક્રમશિષ્ય તરણી, પુચ્છે બાંધી પછાડ્યો ધરણી. ૬
પડ્યો ચંપક થઈ મૂરછાય, તે દેખી ધાયો સુરથરાય;
મારુતિની સાથે અભિરામ, રાય કરતો મહા સંગ્રામ. ૭

અધ્યાય ૬૭ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

કુંડળપુરથી ચાલ્યો કેકાણ જી, નિજ ઇચ્છાએ વિચરે જાણુ જી;
સોળ પક્ષ દળ પૂંઠે પળાય જી, વાજિત્ર વાજે ગુણીજન ગાય જી.

ઢાળ

ગાય ગુણીજન વિશદ કીર્તિ, પાવન જે રઘુકુળ તણી;
જેનું નામ લેતાં જાય અઘ, એવા રામ રાયચૂડામણિ. ૨
તેના યજ્ઞનો હય ફર્યો સઘળે, જીતી નૃપવર જશ થયો;
અંગ વંગ કલિંગ દ્રાવિડ, મરૂત તૈલંગે ગયો. ૩
એમ અનેક દેશ ફર્યો તુરી, ત્યાંહાં રાય જીત્યા જેટલા;
પ્રતાપ જાણી રામનો, આવી મળ્યા નૃપ કેટલા. ૪
ગિરિ સરિત સર વન પુર વિપુલ, યજ્ઞતુરી ઘાટ ફર્યો ઘણે;
પછી એમ કરતાં આવિયો, આશ્રમ મુનિ વાલ્મીક તણે. ૫
તે વન અતિ રળિયામણું, શુક પીક મૃગ ક્રીડા કરે;
વસંત રત ફૂલી સદા, સુરભિ ત્રિવિધ ગુણ વિસ્તરે. ૬
રહ્યાં તે વન મધ્યે જાનકી, જે જગતજંતુની ઇંદિરા;
વાલ્મીકના આશ્રમ વિષે, ભજે રામને ગુણમંદિરા. ૭
આદિકવિ જે મુનિ વાલ્મીક, આશ્રમ નથી તે કાળમાં;
વરુણને ઘેર યજ્ઞ કરવા, ગયા છે પાતાળમાં. ૮
બે પુત્ર સીતા તણા લવ-કુશ, પાળે આજ્ઞા માતા તણી;
ફળ જળ લાવી આપતા, નિજ ધર્મ પર મમતા ઘણી. ૯
જ્યારે મુનિ પાતાળે ગયા ત્યારે, કહી ગયા બે ભ્રાતને;
આપણા વનની રક્ષા કરજો, સેવજો નિજ માતને. ૧૦
ત્યારે એક સમે કુશ ગયો વનમાં, દૂર ફળ લેવા તદા;
લવ કરે રક્ષા વન તણી, કર ધનુષ્યબાણુ ગ્રહી સદા. ૧૧
સંગે મુનિના પુત્ર નાના, તે સાથે વનમાં ફરે;
એક વૃક્ષછાયા તળે બેઠા, ક્રીડા મનગમતી કરે. ૧૨
એવે સમે તે વન વિષે આવ્યો, યજ્ઞતુરી રઘુવર તણો;
જાણે કામે હયનું રૂપ ધરિયું, એમ શોભે અતિ ઘણો. ૧૩

મુનિબાળકે દીઠે તદા, લવને કહે, જોને તુરી;
એ હશે કોનો? કેમ આવ્યો? શોભતો રૂપે કરી. ૧૪
એવું સુણીને લવ ગયો પાસે, ઝાલ્યો હય હસ્તે જદા;
કનકપત્ર લલાટ હતું તે, છોડીને વાંચ્યું તદા. ૧૫
તે પત્ર વાંચી થયો વાકેફ, બોલ્યા દ્વિજતનશું હસી;
ભાઈ, આજ આવ્યો લાગ શુભ, એને બાંધ્યાની ચિંતા કશી. ૧૬
જુઓ લખ્યું મહા અભિમાનથી, એમ કેવો બળિયો રામ છે;
વિણ દોષ મુજ માતા તજી, માટે મારે એનું કામ છે. ૧૭
શું થઈ ધરા નિરવીર્ય જે, એમ કરે મોટમતા ઘણી;
કોઈ નથી ક્ષત્રી પૃથ્વીમાં? શું એને માથે છે મણિ? ૧૮
શું એ પુરુષ પેદા થયા? બાકી નપુંસક બીજા હશે?
હું નથી બીતો રામથી, જોઉં એ થકી હાવે શું થશે? ૧૯
એ પિતા ભલે છે તો ભલે છે, એણે પરભવી મુજ માતને;
તે દોષ નિવરતિ કરું, ઘણી શિક્ષા આપું તાતને. ૨૦
હાવે પ્રતિજ્ઞા છે માહરે, એશું વિરોધ કરું ઘણો;
જીત્યા વિના હય ન આપું, તો ખરો સુત સીતા તણો. ૨૧
મુનિ વાલ્મીકની વિદ્યા તણો, તે પ્રતાપ દેખાડું સર્વને;
તો ધાવેલો સીયને ખરો, જો ઉતારું એના ગર્વને. ૨૨
એવું કહી નાખ્યું અશ્વકંઠે, અંગવસ્ત્ર પોતા તણું;
રંભા તરુએ તુરંગ બાંધ્યો, વિપ્રસુત વારે ઘણું. ૨૩
ભાઈ, શું કરવા એ અશ્વ બાંધે? કો બળિયા ભૂપતિનો હશે;
તે હવડાં આવી લેઈ જશે, વળી ઝાલી તુજને મારશે. ૨૪
લવ કહે, મિથ્યા શું લવો? તમો જુઓ દૂર ઊભા રહી;
એક સમે આવે કાળ તોપણ, તેને શિક્ષા કરું સહી. ૨૫

વલણ

હું કરું શિક્ષા કાળને, એમ બોલ્યો લવ રણધીર રે;
દળીને થડ અશ્વ બાંધી, પછી સજ્જ થઈ ઊભો વીર રે. ૨૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिनिर्मितनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके वाल्मीकाश्रमे लवेन अश्वबंधनं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

અધ્યાય ૬૮ મો

રાગ સામેરી

હાવે કદળીને થડ અશ્વ બાંધી, ઊભો લવ તે ઠાર;
તે ચિંતવતો ચારે દિશા, જાણે તીક્ષ્ણ સિંહકુમાર. ૧
એટલે આવ્યા અશ્વરક્ષક, દીઠો હય તે ઠાર;
મુનિબાળકને પૂછ્યું તદા, કોણે બાંધ્યો યજ્ઞતોખાર ? ૨
ત્યારે વિપ્રસુત કહે, પેલો ઊભો શ્યામસુંદર વીર;
આકરણ નેત્ર પ્રચંડ ભુજ, મહા ધનુર્વિદ્યા ધીર. ૩
એણે અશ્વ બાંધ્યો તમારો, એવી બોલ્યા બાળક વાણ;
તે અશ્વરક્ષક જોઈ લવને, થયા વિસ્મય જાણ. ૪
એટલે દળ ચતુરંગ આવ્યું, અગ્ર શત્રુઘ્ન;
ત્યારે અશ્વરક્ષકે કહ્યું જઈ, સુણતાં સકળ રાજન. ૫
પેલે બાળકે હય બાંધિયો, કદળી થડ મોઝાર;
એવું સુણીને આશ્ચર્ય પામ્યા, આવ્યા તેણે ઠાર. ૬
તે પુત્રને જોઈ હસ્યા સર્વે, પામ્યા મન ઉમંગ;
ભાઈ, રમત એ શિશુએ કરી, માટે છોડી લાવો તુરંગ. ૭
ત્યારે વીર સર્વે બોલિયા, અલ્યા બાળક ! સુણ તું વાણ;
છોડી આપ્ય હય શ્રીરામનો, જાતું અમારે જાણ. ૮
ત્યારે ક્રોધ કરી લવ બોલિયો, મેં બાંધ્યો યજ્ઞતોખાર;
તે છૂટવો હાવે કઠણ છે, નોહે હાંસી કેરો વિચાર. ૯
અલ્યા તસ્કરો તમો કોણ છો ? જે બોલો કાયરવાણ;
જો દુઃખતું હોય પેટમાં તો, આવો લેવા કેકાણ. ૧૦
હું જુદ્ધ કર્યાની વાટ જોઉં છું, ક્યાં છે તારો રામ ?
તેને જઈને કહો વહેલા, આવે આણે ઠામ. ૧૧
તમો બાળક જાણી મુજને, સર્વે કરો છો આળ;
પણ પ્રાણ લેઈશ સર્વના, છું કાળ કેરો કાળ. ૧૨
એવાં વચન સુણી શત્રુઘ્ને, કરી સેવકને આજ્ઞાય;
ભાઈ, છોડી લાવો અશ્વ એ, બાળક થકી શું થાય ? ૧૩

તે સુણી વીર સહસ્ર આવ્યા, છોડવા કેકાણ;
ત્યારે લવે સજ્જ થઈ ધનુષ્ય ગ્રહી, માર્યાં સર્વને બાણ. ૧૪
તેણે હસ્ત કાપ્યા સહસ્રના, જેમ પડે તરુનાં પત્ર;
હોકારો તવ સબળો થયો, સહુ વીર કોપ્યા તત્ર. ૧૫
ત્યાં થવા માંડ્યું જુદ્ધ દારુણ, વઢે વીર અપાર;
શર તણી વૃષ્ટિ થાય છે જ્યમ, અખંડ મેઘની ધાર. ૧૬
એમ ભૂમિજાસુત બાણ મૂકે, થાય ગર્જના ઘોર;
દૂરથી સહુ રાજા જુએ, આ બાળકનું શું જોર? ૧૭
ભાઈ, વરસ દ્વાદશનો કુંવર છે, બળ તણો નહિ પાર;
એનાં ચિહ્ન રૂડાં દીસે, એ કો હશે રાજકુમાર. ૧૮
કો વીર કહે એ વિપ્રસુત, પણ ગુરુ સમરથ હોય;
એમ વખાણી વાતો કરે સહુ, કુંવર સામું જોય. ૧૯
તે દેખતાં સીતાસુતે કર્યું, સેન તારોતાર;
દળ સર્વ પામ્યું પરાજય, ત્યારે હવો હાહાકાર. ૨૦
જ્યમ વૃષાઋતુમાં શોભીએ, કરે કળા કેકી જાણ;
એમ ચોંટિયાં સર્વને અંગે, લવ તણાં જે બાણ. ૨૧
દળભંગ જોઈ શત્રુઘ્ને, રથ હંકાવ્યો તેણીવાર;
સન્મુખ આવીને રહ્યા, લવ હતો જેણે ઠાર. ૨૨
રિપુસૂદને દીઠો કુંવર, અદ્ભુત આકૃતિરૂપ;
જાણે શું બીજા રઘુપતિ, બ્રહ્માંડ કેરા ભૂપ. ૨૩
ત્યારે રિપુદમને પૂછ્યું, અલ્યા કુંવર કોનો તન ?
તને વિદ્યા કોણે ભણાવી ? પછે બોલ્યો પુત્ર વચન. ૨૪
તુને પૂછ્યાનું કારણ શું છે ? અલ્યા જુદ્ધ કર મુજ સાથ;
તમ થકી હું બીહતો નથી, જો આવશે રઘુનાથ. ૨૫
અલ્યા, તમ સરખા ગજ તણાં યૂથને, વિદારવાને કાજ;
તે નિશ્ચે કરીને જાણજો, હું થયો પ્રગટ સિંહરાજ. ૨૬
વિષ્ણુવાહન આગળ જથા, ઉરગે જવાય ન જ્યમ;
એમ રહેતાં મુજ સન્મુખ થાશે, ગતિ તમારી ત્યમ. ૨૭

એવાં વચન સુણીને કોપિયા, પછી શત્રુઘન તેણી વાર;
સિંહનાદ કરીને લવની ઉપર, મૂક્યાં બાણ અપાર. ૨૮
સીતાસુતે તે છેદિયાં, શત્રુઘન કેરાં બાણ;
પછે રિપુદમનના હૃદેમાં માર્યાં, પંચ શર નિરવાણ. ૨૯
તે વિશિખ વાગ્યાં મર્મમાં, ઊછળ્યા રથ મોઝાર;
શત્રુઘન મૂરછિત થઈ પડ્યા, ત્યારે હવો હાહાકાર. ૩૦

વલણ

હાહાકાર હવો તદા, થયા મૂરછિત શત્રુઘન રે;
એવું વિપરીત જોઈને કોપિયા, પછે ધાયા મારુતતન રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके लवेन शत्रुघ्नमूर्च्छनं नाम अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

અધ્યાય ૬૯ મો

રાગ મારુ

થયા મૂરછિત શત્રુઘન, ત્યારે ધાયા તે મારુતતન;
એક પરવત ગ્રહીને પાણ, આવ્યા લવ સન્મુખ નિરવાણ. ૧
મૂક્યું લવે બાણ તેણી વાર, ઉરાડ્યો ગિરિ તે નિરધાર;
વૃક્ષ પાષાણ ગ્રહી બળવંત, કરી વૃષ્ટિ ઘણી હનુમંત. ૨
સામા રાઘવી મૂકે બાણ, છેદે સકળ તરુ નિરવાણ;
હનુમંતે જાણ્યું એમ મન, એ હશે જાનકીનો તન. ૩
માટે ઊપજી મન કરુણાય, બળ જોઈને વિસ્મે થાય;
વળી યુદ્ધ કરે પદ રોપી, રાઘવી મારતો શર કોપી. ૪
અંજનીસુત બોલ્યા વચન, કહે ભાઈ તું કોનો તન?
સીતાપુત્ર કહે કપિરાજ, તારે પૂછ્યાતણું શું કાજ? ૫
એમ ગોષ્ઠિ કર્યે આ ઠામ, નહિ થાયે તમારું કામ;
એમ કહીને મૂક્યું નારાચ, બ્રાહ્મ્ય મંત્ર ભણીને સાચ. ૬
વાગ્યું મારુતિના હૃદેમાંહે, ઊડ્યા તત્ક્ષણ નભમાં ત્યાંહે;
ભમતા ઘણું પવનકુમાર, ધાયો પુષ્કલ તેણી વાર. ૭

તે જોઈ લવ વિચારે મન, એ હશે ભરતજીનો તન;
દીઠો લવને વિરથ નિરધાર, પુષ્કલ ઊતરિયો તેણી વાર. ૮
પોતે ધનુષબાણ ગ્રહ્યાં હસ્ત, સીતાપુત્ર થયો છે સ્વસ્થ;
વરસ દ્વાદશના બે વીર, શોભે ધનુર્વિદ્યાના ધીર. ૯
એક કામ ને બીજા વસંત, રવિ રાકાપતિ તેજવંત;
જેમ નવ રસમાં રુદ્ર વીર, એમ શોભતા બે રણધીર. ૧૦
સામાસામી કરે છે વિરુદ્ધ, જુએ અંત્રિક્ષ દેવ તે જુદ્ધ;
શત્રુઘનને વળી મૂરછાય, જુએ દૂર થકી સહુ રાય. ૧૧
બંન્યો રાઘવી મહા બળવંત, ક્રોધે કાળનો આણે અંત;
ઘણું જુદ્ધ કર્યું તે કુમાર, કહેતાં ગ્રંથ પામે વિસ્તાર. ૧૨
ઊતર્યા અસ્ત્રવિદ્યાએ સમાન, લવ પુષ્કલ બે બળવાન;
લવે કાળાસ્ત્ર મૂક્યું ત્યાંહે, વાગ્યું પુષ્કલના હૃદેમાંહે. ૧૩
થઈ મૂરછા પડ્યો ભરતતન, ત્યારે ધાયા શત્રુઘ્ન;
કરી બાણવૃષ્ટિ તે દિશ, છેદી નાખે કરી રીસ. ૧૪
રિપુદમન મૂકે જે જે બાણ, સીતાપુત્ર છેદે નિરવાણ;
એમ જુદ્ધ થયું ઘણી વાર, પછી કોપ્યા કૈકઈના કુમાર. ૧૫
એક કાઢ્યું બાણ નિરવાણ, રામનું તે આપેલું જાણ;
કહ્યું હતું રઘુપતિએ જેહ, સંકટસમે મૂકજે એહ. ૧૬
તે કર્યું ધનુષસંધાન, મહાતેજસ્વી દીપ્તમાન;
તે મૂક્યું જ્યારે શત્રુઘન, ત્યારે લવે વિચાર્યું મન. ૧૭
આ અગ્નિવત ઝળકે બાણ, નિશ્ચે મારશે મુજને જાણ;
મારી પાસે નથી કુશ વીર, એવું કહી રાખી પછે ધીર. ૧૮
આવ્યો શર કરતો સુસવાટ, જાણે પ્રલે અગ્નિનો ઉમાડ;
લવે સ્મરણ કર્યું ગુરુ કેરું, મૂક્યું તીક્ષ્ણ બાણ ઘણેરું. ૧૯
[illegible] શર તેણી વાર, છેદ્યો મધ્ય થકી નિરધાર;
તેનો અગ્રભાગ ઊડ્યો ત્યાંહે, તે વાગ્યો લવના હદેમાંહે. ૨૦
પડ્યો વિકળ થઈને વીર, થયું ચૈતન્યરહિત શરીર;
જ્યારે લવ પામ્યા મૂર્છાય, રામસૈન્યમાં જયજય થાય. ૨૧

સિંહનાદ કરે ભૂપાળ, કહે પરસ્પર પડિયો બાળ;
જુએ વેગળેથી નૃપધીર, પણ પાસે ન આવે કો વીર. ૨૨

વલણ

કો વીર પાસે અવાય નહિ, એવો લવ કેરો મન ત્રાસ રે;
ત્યારે રિપુસૂદન રથમાંથી ઊતર્યા, આવ્યા કુંવરની પાસ રે. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
शत्रुघ्नेन लवमूर्च्छनं नाम एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

અધ્યાય ૭૦ મો

રાગ વેરાડી

હાવે શત્રુઘન રથમાંથી ઊતર્યા ને, આવ્યા કુંવરની પાસ;
સુંદર રૂપ જોઈ લવ કેરું, બોલ્યા થઈને ઉદાસ. ૧
આ કુંવર એકલો વનમાં કયાંથી? કોણ હશે એનો તાત?
આવો રત્નપુત્ર જેણીએ જન્મ્યો, ધન્યધન્ય એની માત. ૨
મુખ સુંદર આકરણ નેત્ર એનાં, આજાનબાહુ પ્રચંડ;
એના કુળમાં અજવાળું કરવા, ઊગ્યો હતો માર્તંડ. ૩
પછે રિપુદમને ઉછંગમાં લીધો, જોયું સુહાસ્ય વદન;
રૂપ જોઈ નિઃશ્વાસ જ મૂકે, જળ ભરિયું લોચન ૪
પછી વદન પખાળ્યું શીતળ જળથી, નાખ્યો શીત પવન;
તોયે મૂર્છા વળી નહિ લવની, ત્યારે બોલ્યા શત્રુઘન. ૫
જો જાણ થશે એની જનુનીને તો, તે નહિ જીવે જાણ;
માટે પ્રભુની પાસે લેઈ જાઉં, એને જિવાડું નિરવાણ. ૬
એવું કહી નિજ રથમાં નાખ્યો, લવને તેણી વાર;
વાજિંત્ર વાજતે વળિયા પાછા, છોડીને તોખાર. ૭
તે ઋષિના પુત્રે દીઠા તેને, લેઈ જાતાં બળવંત;
તેણે સીતાની પાસે આવીને, કહ્યું સકળ વરતંત. ૮
અરે માતા કો ભૂપે માર્યો, લવને ત્યાં નિરધાર;
તે રથમાં ઘાલી લેઈ જાય છે, હવડાં આણી વાર. ૯

અધ્યાય ૭૧ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

કુશ હાક મારીને બોલ્યો વચન જી,
અલ્યા ઊભા રહો તસ્કર દુરિજન જી;
ક્યમ લેઈ જાઓ છો વીર અમારો જી?
હવડાં ઉતારીશ નાદ તમારો જી. ૧

ઢાળ

હવડાં ઉતારીશ નાદ તમારો, કરું સકળ સંહાર;
એવાં વચન સુણીને વીર સરવે, પાછું જોયું તેણીવાર. ૨
ત્યારે દીઠો કુશને આવતો, જાણે રૂપે શ્રીરઘુવીર;
કુમાર દ્વાદશ વર્ષનો, રણપંડિત મહાબળ ધીર. ૩
એ તો સરવનો સંહાર કરશે, દીસે એવો પ્રચંડ;
પછે કુશે સજ્જ થઈને ચઢાવ્યું, પોતાનું કોદંડ. ૪
પછી એક કાળે સર્વ ઉપર, મૂક્યાં અગણિત બાણ;
અકળાવિયા સહુ રાયને, સૈન્યા કરે ભુંબાણ. ૫
એવું પરાક્રમ જોઈ પુત્રનું, કોપ્યા શત્રુઘ્ન તેણી વાર;
નિરવાણ મંત્રનાં બાણ દશ, મૂકિયાં છે નિરધાર. ૬
વળી કુશે છેદ્યાં આવતાં, સન્મુખ શરથી તેહ;
ત્યારે કોપિયો સેન્યાપતિ છે, મૃગેન્દ્ર નામે જેહ. ૭
તેણે ઘણું જુદ્ધ કુશ સાથ કીધું, કહેતાં ન આવે પાર;
પછી રુદ્રશર મૂકીને તેને, મારિયો નિરધાર. ૮
ત્યારે હાહાકાર હવો તદા, જ્યારે માર્યો વીર મૃગેંદ્ર;
તેનો બંધુ ધાયો તે સમે, જેનું નામ છે નાગેંદ્ર. ૯
[illegible] કુશની ઉપર ક્રોધ કરીને, બાણ મૂક્યાં વીશ;
સીતાસુતે એક બાણથી, શર છેદિયાં તે દીશ. ૧૦
જેમ એક હરિના નામથી, સહુ ભસ્મ થાયે પાપ;
એમ સીતાનંદનતણા શરનો, પ્રૌઢ અધિક પ્રતાપ. ૧૧

પછી વિશિખ મૂક્યું અર્ધ ચંદ્ર, કુશે ધરી મન રીસ;
તે બાણે કરીને છેદિયું, નાગેંદ્ર કેરું શીશ. ૧૨
ત્યારે ક્રોધ કરીને એક કાળે, ધાયા સર્વે રાય;
તે સમે જુદ્ધ થયું ઘણું, વરણવી નવ કહેવાય. ૧૩
કુશ એકલે સહુ ભૂપને, મારિયાં દશ દશ બાણ;
મૂરછિત થઈ પૃથ્વી પડ્યા સહુ, અચેતન નિરવાણ. ૧૪
સીતાસુતે સંહાર કીધો, હણી સહુ સેનાય;
શોણિતની સરિતા વહી, હય ગજ તણાયા જાય. ૧૫
દળભંગ જોઈ પોતાતણું, કોપિયા શત્રુઘન;
એ સુતે અનરથ બહુ કર્યો માટે, પમાડું એને પતન. ૧૬
એમ વિચારી એક બાણ માર્યું, કુશતણા હૃદેમાંહે;
તેને વ્યથા થઈ ક્ષણ એક, પાછો થયો સાવધ ત્યાંહે. ૧૭
પછી ચરણ ચિંતવી ગુરુતણા, મૂક્યું કુશે એક બાણ;
તેણે શત્રુઘનનું હૃદે ભેદ્યું, રુધિર ચાલ્યું જાણ. ૧૮
જયમ શૈલ કેરું શિખર ભેદે, વજ્રથી સુરરાય;
એમ શત્રુઘન મૂરછિત થઈને, પડ્યા મૃત્યુ માય. ૧૯
એમ પડ્યું પોડશ પદ્મ દળ, સહુ પૃથ્વીના રાજન;
રિપુદમન આદે રણમાં પડ્યા, થઈને અચેતન તન. ૨૦
એવું જોઈને પછી કુશ પ્રવેશ્યો, રામસેનામાંહે;
થઈ ચપળ તે ચારે દિશા વીરને શોધે ત્યાંહે. ૨૧
પછી શત્રુઘનના મુખ્ય રથમાં, દીઠો તે લવ વીર;
તેને ઊંચકીને રદે ચાંપ્યો, ધરી મનમાં ધીર. ૨૨
ભણી મંત્ર મૃત્યુંજયતણો, ફેરવ્યો મુખ પર હાથ;
ત્યારે નેત્ર ઉઘાડી સુચેતન થઈ, બોલ્યો લવ કુશ સાથ. ૨૩
ભાઈ, અયોધ્યાપતિ રામનો, મેં બાંધિયો તોખાર;
તેના વીર આદે રાય સહુનો, કર્યો છે સંહાર. ૨૪
ઘણું જુદ્ધ કર્યું તે સાથે પણ, મુને પમાડ્યો મૂર્છાય;
હે વીર તેં આ રણ વિષે, આવી કરી મુજ સહાય. ૨૫

તે ક્યાં ગયો હય ? ખોળી કાઢો, બાંધિયે તોખાર;
જે મુકાવાને આવશે, તેનો કરીશું સંહાર. ૨૬
એવું વચન સુણીને કુશ કહે, મેં જીત્યા સર્વ વીર;
વળી દળ સકળ સંહારિયું, થયાં ચૈતન્યરહિત શરીર. ૨૭
શ્રીરામનો હય કુશે જાણ્યો, હરખિયો મહાભાગ;
કહે અધર ચાંપી દંતશું, ભાઈ ભલો આવ્યો લાગ. ૨૮
પછી વીર બંન્યો સજ્જ થયા, ઝાલિયો યજ્ઞતોખાર;
કદળીના વૃક્ષે બાંધીને, ઊભા રહ્યા તે ઠાર. ૨૯
વળી આવે જો કોઈ અવધથી, એમ કરે પરસ્પર હાસ;
તો સાથેથી સંહાર કરીને, જઈએ માતા પાસ. ૩૦
એમ વિચારી ઊભા રહ્યા, બે રઘુનંદન ત્યાંહે;
કો જન ગયા તે સૈન્યમાંથી, અવધપુર છે જ્યાંહે. ૩૧

વલણ

અવધપુરમાં સરજુતીરે આવ્યા, સેનામાંથી જન રે;
તેણે રણ તણી સહુ વાત કહી, જ્યાં બેઠા જુગજીવન રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
कुशेन शत्रुघ्नसेनामूर्च्छनं नाम एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

અધ્યાય ૭૨ મો

રાગ દોહા

હાવે દીક્ષા લઈ બેઠા પ્રભુ, સરજ્યુ કેરે તીર;
રાજમંડળ બ્રહ્મઋષિ, વેષ્ટિત શ્રીરઘુવીર. ૧
..ાં સેવકે આવીને કહ્યું, શત્રુઘ્નનનું વરતંત;
સહિત સંહાર સુણી, વિકળ થયા ભગવંત. ૨
લક્ષ્મણને આજ્ઞા કરી, રઘુપતિએ તેણી વાર;
તત્ક્ષણ રથ ઉપર ચઢ્યા, સાથે સૈન્ય અપાર. ૩
કાળજિત સેન્યાપતિ, લક્ષ્મણજી રણધીર;
અપાર સેન્યા સાથે લેઈ, ચાલ્યા બંન્યો વીર. ૪

ઉતાવળા તે આવિયા, વાલ્મીકના વન માંહે;
આવતી દીઠી બે જણે, અપાર સેના ત્યાંહે. ૫
ત્યારે કુશ બંધવને લવ કહે, ભાઈ ભાગી ગયું મુજ ચાપ;
હવે શા વડે યુદ્ધ કરીશ હું? પ્રગટ્યો મન પરિતાપ. ૬
ત્યારે વળતો બોલ્યો વીર કુશ, અહીં કોણ આપે કોદંડ?
માટે આરાધન કરો સૂયનું, જો થાય પ્રસન્ન માર્તંડ. ૭
ત્યારે બે વીરે કર જોડિયા, ઊર્ધ્વ નેત્ર ધરી ધીર;
સ્તુતિ કરતા દિનકર તણી, સાથે બંન્યો વીર. ૮

અથ પ્રબંધ

મહારાજ રવિ તમહરતા, જયદેવ દિવાકરસ્વામી. (ટેક)
જયજય તમનાશક, વિશ્વપ્રકાશક, સહસ્ર કિરણ અંબરચૂડામણિ.
સૂર્ય નારાયણ સકળ વિશ્વજન ચક્ષુદેવ, રાજીવ મિલિંદ છેદંન બંધ જય ભાનુ વિરોચન વિભાવસુ દિનમણિ સુખદાયક એકચક્ર રથ કનકમણિમય.

સપ્તવદન હય અરુણ સારથિ, વેગ વિપુલ અતિ અપાર પંથે નિમિશાર્ધમાં, આદિ પુરુષ તું નિર્વિકાર જય બ્રહ્મા વિષ્ણુ શિવ ત્રિગુણાત્મક જ્યોતિરૂપ તું માર્તંડ સવિતા ત્રિઅંગ, જય ભાસ્કર તરણી સુર પતંગ, સહુ નેત્ર પ્રકાશક વિવસ્વાન બહુ-રશ્મિ હંસ, દ્વાદશ મૂર્તિ સુગ્રહાવતંસ, જય સકળ રોગ દુઃખ-હારણ ભયહર, શરણાગત સુખદાયક લાયક, મનવાંછિત ફળ રિપુ ખળ ઘાયક, કાળરૂપ કાળાત્મા સૃષ્ટિ ઉદ્દભવ પાલણ પ્રલે સંહારણ, કરતા હરતા વૃષ્ટિ પોષણ વારિશોષણ નમો નમો આદિત્ય વિભાકર, જન આરત હર ભક્તવત્સલ પ્રણુતિ કરુણા-કર, જન ગિરિધર કહે સ્તવન કરું તવ ચરણકમળ શિર નામી;
મહારાજ રવિ તમહરતા, જયદેવ દિવાકર સ્વામી. ૧

દોહા

એમ સ્તવન કર્યું સૂરજ તણું, લવ કુશ નિર્મળ મન;
તે સુણીને તત્ક્ષણ તદા, થયા ગભસ્તિ પ્રસન્ન. ૧૭

અક્ષય ભાથા અભંગ ધનુષ્ય, અભેદ કવચ અમૂલ્ય;
તે આપ્યાં બે વીરને, સૂરજે ત્યાં સમતુલ્ય. ૧૮
ત્યારે નમસ્કાર કરી ભાનુને, લીધાં બંન્યો કુમાર;
સૂર્યદત્ત ધનુ કર ગ્રહી, કીધો છે ટંકાર. ૧૯

વલણ

ટંકાર કીધો લવ કુશે, તેનો થયો નાદ અમિત રે;
એટલે સન્મુખ આવી પહોંચ્યા, લક્ષ્મણ ને કાળજિત રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
लवकुशाभ्यां सूर्यस्तवनं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

અધ્યાય ૭૩ મો

રાગ મારુ

આવ્યા લક્ષ્મણ ને કાળજિત, આઠ ક્ષોહણી સેના સહિત;
ઘણો થાય છે શોરબકોર, જોઈને કોપ્યા રાઘવના કિશોર. ૧
સેનાને કરી આજ્ઞા અનંત, એ બે બાળકના લ્યો અંત;
તે સમે દોડ્યા સર્વે વીર, કરતા જુદ્ધ ન શુદ્ધ શરીર. ૨
મળી લવ કુશ બંન્યો બાળ, ઘણાં બાણ મૂકે તત્કાળ;
ચાલે શર કરતાં સુસવાટ, જાણે વરસે છે માસ અષાડ. ૩
આવતાં શસ્ત્ર સહુનાં છેદે, બાણ મૂકીને તેનાં અંગ ભેદે;
હસ્તિ કેરાં કુંભસ્થળ ફાડે, પાડે ચીસ તુરંગમ ત્રાડે. ૪
કોપ્યા રાઘવી તેણીવાર, કરવા માંડ્યો સેનાનો સંહાર;
બે વીર મળી પાડી વાટ, નાઠી રામસેના બારેવાટ. ૫
એવું જોઈને ધાયો વિચિત્ર, રુધી રાક્ષસ રામનો મિત્ર;
.આવ્યો'તો લક્ષ્મણ સાથ, ધાયો ગદા ગ્રહીને હાથ. ૬
ી લવની ઉપર તેણીવાર, મહાપ્રચંડ જેમાં ઘણો ભાર;
ાસુતે માર્યું એક બાણ, ગદા ચૂર્ણ કરી નિરવાણ. ૭
મારી ઝપટ પ્રચંડ, લવના કરમાંથી લીધું કોદંડ;
ઊડ્યો આકાશે અકસ્માત્, જોઈ વિસ્મે થયા બે ભ્રાત. ૮

જેમ ફળ ગ્રહી ઊંડે પક્ષી, એમ નભ ગયો આમિષભક્ષી;
ગુરુસ્મરણ કર્યું લવ શૂર, ભણ્યો અંત્રિક્ષ મંત્ર ચતુર. ૯
ઊઠ્યો રાક્ષસ પૂંઠે કુમાર, જેમ ખગપતિ વેગ અપાર;
પોતાનું કોદંડ થઈ સ્વસ્થ, ઝડપી લીધું તે જમણે હસ્ત. ૧૦
ડાબે હાથે કરી દેઈ હાક, તેના મુખમાં મારી લપડાક;
તે ભમ્યો નભમાં ઘણી વાર, પછી પડિયો પૃથ્વી મોઝાર. ૧૧
પડતાં તે થઈ ગયો ચૂર, લેઈ ધનુષ આવ્યો લવ શૂર;
વખાણ્યો તે ઘણું કુશવીર, એવો લવ રણપંડિત ધીર. ૧૨
પડ્યો અસુર તે પૃથ્વીમાંહે, ત્યારે ધાયા ધરાધર ત્યાંહે;
માર્યાં લવને ત્યાંહાં પંચ બાણ, તે છેદ્યાં એક શરથી જાણ. ૧૩
પછી બોલ્યા હસી લવધીર, અલ્યા સાંભળ લક્ષ્મણ વીર;
તેં માર્યો ઇંદ્રજિત અકાજ, તે વિદ્યા મુને દેખાડ આજ. ૧૪
રહ્યા ચૌદ વરસ નિરાહાર, ભોગનિદ્રા તજી નિરધાર;
આજ જુદ્ધ યથા અવકાશ, રણમાં કરું તારો નાશ. ૧૫
ત્યારે લક્ષ્મણ પૂછે વાણ, તારાં માતપિતા કહે કોણ?
કોણે વિદ્યા ભણાવી તુજને? તારું નામ કહે ભાઈ મુજને. ૧૬
હસી બોલ્યા ભૂમિજાકુમાર, રણમાં ગોષ્ઠિતણો શો વિચાર?
અલ્યા મારાં જે માતપિતાય, તે જાણે છે જગતસમુદાય. ૧૭
તારે પૂછ્યાતણું શું કામ? મારી સન્મુખ કર સંગ્રામ;
એમ કહી મૂક્યો શર સમરથ, લક્ષ્મણજીનો ઉડાડ્યો રથ. ૧૮
ભમ્યો આકાશમાં ઘણીવાર, પછે પડિયો તે પૃથ્વી મોઝાર;
થયો તે રથ ભાંગી ચૂર, બેઠા અન્ય રથે મહાશૂર. ૧૯
પછે જુદ્ધ કરતા બળવાન, જુવે દેવતા બેસી વિમાન;
મૂક્યું ગદાસ્ત્ર નિદ્રાજિત, થઈ વૃષ્ટિ ગદાની અમિત. ૨૦
ત્યારે લવે મૂક્યું ચક્ર બાણ, છેદી સકળ ગદા નિરવાણ;
પર્વતાસ્ત્ર મૂક્યું જતિ ધીર, વજ્રાસ્ત્રે નિવાર્યું લવ વીર. ૨૧
ત્યારે પૂંઠે સીતાસુતે જાણ, મેલ્યું દ્વાદશ સૂર્યનું બાણ;
અગટ્યું તેજ ઉષ્ણ-ઘણું એહ, બ્રહ્મલોક લગી ગયું તેહ. ૨૨

તે ગડગડાટ ગયો અયોધ્યામાં, ઘોર શબ્દ અપાર;
તે સુણીને શ્રીરામ બોલ્યા, ભરતશું તેણીવાર. ૧૭
અરે ભરત કંઈ ઉત્પાત વરત્યો, લક્ષ્મણને રણમાંહે;
માટે તમો જાઓ ઉતાવળા, જુઓ શું થયું હશે ત્યાંહે. ૧૮
વળી બાળક એ જઈને જુઓ, છે જુગલ કોના તન?
છે કોના જેવી આકૃતિ, તે પરીક્ષા કરજો મન. ૧૯
વળી વિદ્યા કોણે ભણાવી? કોણ ગુરુ હશે મહાનંત?
એમ અજાણ્યા થઈ પ્રભુ કહે છે. ભરતને ભગવંત. ૨૦
એ બાળકને જો મારશો, તો થાશે કૂડું કાજ;
માટે મારી પાસે લાવજો, રથમાંહે ઘાલી આજ. ૨૧
એમ ભરતને શિક્ષા કરી, સમજાવિયા રણધીર;
સમાચાર આવ્યા એટલે, જે પડ્યો લક્ષ્મણ વીર. ૨૨
તે સુણી શોકાતુર થયા, મન વિકળ શ્રીરઘુનાથ;
ભરતે ઘણું સમજાવિયા, રામને જોડી હાથ. ૨૩
પછી આજ્ઞા માગી ચાલિયા, ભરતજી તેણીવાર;
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, સેનાતણો નહિ પાર. ૨૪

વલણ

અપાર સેના લેઈને, આવ્યા ભરતજી તેણીવાર રે;
વાલ્મીકમુનિના વન વિષે, લવ કુશ રહ્યા જે ઠાર રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके लवेन लक्ष्मणमूर्छन भरतागमन नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

અધ્યાય ૭૫ મો

રાગ આશાવરી

ભરતજી સેના લઈને આવ્યા, વાલ્મીકના વનમાંહે;
રે મારુતિની મૂર્છા વળી તે સમે, મળ્યા ભરતને ત્યાંહે. ૧
પછી કૈકેસુને બે વીરને દીઠા, ઊભા ગ્રહી કોદંડ;
ઘનશ્યામ તનુ વિશાળ લોચન, આજાનબાહુ પ્રચંડ. ૨

તે પુત્રતણું એવું રૂપ જોઈ, હનુમંતને કહે છે ભર્થ;
ભાઈ એ સુત છે રાઘવના જેવા, બળ ગુણ રૂપ સમર્થ. ૩
શ્રીજાનકીને જ્યારે રામે તજ્યાં, ત્યારે હતાં ગર્ભિણી તેહ;
કો મુનિને આશ્રમ પ્રસવ થયા હશે, નિશ્ચે સીતાસુત એહ. ૪
ત્યારે મારુતિ કહે મુજને પણ ભાસે, નિશ્ચે એવું જાણ;
હાવે ભરત મારુતિને ત્યાં દીઠા, બંન્ને વીરે નિરવાણ. ૫
ત્યારે લવનો કર ગ્રહીને કુશ બોલ્યો, સાંભળ મારા વીર;
પેલા નર વાનર બે વાતો કરે છે, એ બળિયા રણધીર. ૬
માટે શ્યામકરણની રક્ષા કર તું, હું કરું યુદ્ધ એ સાથ;
એમ કહી કર્યો ટંકાર ધનુષ્યનો, શર કાઢી ગ્રહ્યો હાથ. ૭
પછી ભરતની પ્રત્યે વાણી બોલ્યો, કુશ રાખી મન ધીર;
અલ્યા હું તુજને જાણું છું નિશ્ચે, તું લક્ષ્મણનો વડો વીર. ૮
વળી તું રણમાં શું કરવા આવ્યો? ને શું છે તારું નામ?
એવાં વચન સુણીને હસ્યા ભરતજી, બોલ્યા તેણે ઠામ. ૯
અલ્યા બાળક, અશ્વ અમારો આપીને, જાઓ તમારે ઘેર;
અમો તમને જીવતદાન આપીએ, શાને કરો છો વેર? ૧૦
વળી માતપિતા ગુરુ કોણ તમારાં? ને કોણ ગોત્ર અવતાર?
તમે બંન્નો વીરનું નામ કહો મુને, બાળક છો સુકુમાર. ૧૧
એવાં વચન સુણી કુશ ચંદ્રચૂડામણિ, હસીને બોલ્યો વચન;
ભાઈ જીવતદાન દેવાને આવ્યા, ગર્વ ધરીને મન. ૧૨
પણ બે બાંધવ તારા રણ પડિયા, ત્રીજો પુષ્કલ ધીર;
તેની ક્રિયા કર્યા પછી જીવતદાન તું, આપજે અમને વીર. ૧૩
વળી બંધુપુત્રનું વેર લઈશ, ત્યારે થઈશ ઉરણિયો આપ;
માટે જા તને જીવતદાન હું આપું, શીદ કરે સંતાપ? ૧૪
તું જે રામને બળે કરીને, બોલે છે થઈ ધીર;
તેને તેડી લાવ જોઉં કેવો છે બળિયો, તે તારો રઘુવીર. ૧૫
અલ્યા તમો જાણો એ પુત્ર છેતરી, શ્યામકરણ લેઈ જઈએ;
પણ તમ સરીખા ગજને હણવા, અમો સિંહ આ વનમાં રહીએ. ૧૬

અસ્યા બંધુ તમારો રામ અધરમી, તે જાણે સકળ સંસાર;
તે તમારો નાદ ઉતારવાને અમો, લીધો છે અવતાર. ૧૭
જ્યમ સિંહમૂછ, ભોરિંગમણિ, વળી કૃપણનું ધન, સતી નાર;
તે જીવતાં પરહાથ ચડે નહિ, એમ એ યજ્ઞતોખાર. ૧૮
માટે અમને જીત્યા વિણ યજ્ઞતણો હય, નહિ પામો નિરવાણ;
એવાં વાંકાં વચન સુણી ભરતજી કોપ્યા, ગ્રહ્યાં ધનુષ ને બાણ. ૧૯

વલણ

ધનુષબાણ કરમાં ગ્રહીને, કોપ્યા ભરતજી તેણીવાર રે;
પછી કુશની સાથે જુદ્ધ માંડ્યું, હનુમંત ને કૈકેકુમાર રે. ૨૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकपारावा उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
भरतकुशसंवादो नाम पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

અધ્યાય ૭૬ મો

રાગ સામેરી

હાવે કુશની સન્મુખ કરવા માંડ્યું, ભરતે જુદ્ધ તેણીવાર;
ક્રોધે કરીને કૈકેસુતે, મૂકિયાં બાણ અપાર. ૧
તે ભરત જે જે બાણ મૂકે, તે છેદે કુશ તતખેવ;
જ્યમ સર્પ કેરા સમૂહને, વિદારતો વિનતેવ. ૨
ત્યારે ભરતે કાર્તિકવીર્યનો, શર મૂકિયો તેણીવાર;
ભાર્ગવાસ્ત્ર મૂકી કુશે તે શર, છેદિયો નિરધાર. ૩
ત્યારે ભરતે પ્રેરી કાળરાત્રી, થયું અંધારું ઘોર;
પ્રકાશ કીધો રવિઅસ્ત્રે, પ્રબળ રામકિશોર. ૪
કૈકેસુતે ત્ર્યંબકાસ્ત્ર મૂક્યું, મહા તેજસ્વી જેહ;
છેદ્યું ભસ્મ અસુરાસ્ત્ર કરીને, કુશે તતક્ષણ તેહ. ૫
રામાસ્ત્ર મૂક્યું ભરતજી, આવ્યું ગાજતું તેણીવાર;
તે આવતાં કુશે ગ્રહ્યું કરમાં, ધર્યું નિખંગ મોઝાર. ૬

ત્યારે દિવ્ય શક્તિ હકારી, ભરતે તદા કરી રીસ;
રમાસ્ત્ર મૂકી ભૂમિજાસુતે, છેદન કરી તે દિશ. ૭
ભરતે તદા બ્રહ્માસ્ત્ર મૂક્યું, તેજવંત વિશાળ;
નારાયણાસ્ત્રે કરી છેદ્યું, કુશે તે તત્કાળ. ૮
એમ અસ્ત્રવિદ્યાએ સમાન બંન્યો, ઊતર્યા તે ઠાર;
પછી ભરત કેરા સૈન્યનો, કુશે કર્યો સંહાર. ૯
વળી સૂર્યમુખ એક બાણ કાઢ્યું, સીતાપુત્રે ત્યાંહે;
વીજળી સરખું ચળકતું, ઘણું તેજ છે તે માંહે. ૧૦
તે કુશે મૂક્યું ક્રોધ કરી, ગાજતું ઘોર અપાર;
આવી ભરતના રુદેમાંહે વાગ્યું, હવો હાહાકાર. ૧૧
રથમાંહેથી ઊછળી પડિયા પૃથ્વી, થઈ મૂર્છાય;
રહિત શ્વાસોશ્વાસ વિપરીત, અચેતન થઈ કાય. ૧૨
તે સમે હોકારો કરી, ઊછળ્યા પવનકુમાર;
એક પ્રાઢ પરવત કર ગ્રહી, નાખ્યો કુશ ઉપર તેણીવાર. ૧૩
ત્યારે કુશે તવ વજાસ્ત્ર મૂકી, ગિરિ કરિયો ચૂર;
મારુતિ ધાયા મુષ્ટિ વાળી, મારવાને શૂર. ૧૪
જાનકીનંદને પંચ શર, મારિયાં કરીને જોર;
તેણે ઉડાડ્યા આકાશમાં, ઘણું ભમ્યા પવનકિશોર. ૧૫
તે ભમીને ભૂતળ પડ્યા, અતિ પીડાયા બળવંત;
પછી ક્રોધ કરી કુશ અંગ વીંટ્યું, પૂછ શ્રીહનુમંત. ૧૬
લઘુ લાઘવતા કરીને તદા, નીકળ્યો કુશ નિરધાર;
તે પૂંછ બે હસ્તે ગ્રહી, ફેરવ્યા પવનકુમાર. ૧૭
પછી પૃથ્વી ઉપર પછાડ્યા, મૂરછિત થયા હનુમંત;
એમ સર્વને હણી વિજય પામ્યો, કુશ થયો યશવંત. ૧૮
હાવે ભરત પડિયા જે સમે, રણમાં થઈ મૂરછાય;
તે અનુચરે આવી કહ્યું, જ્યાં બેઠા શ્રીરઘુરાય. ૧૯
થયા વિકળ શ્રીરઘુનાથજી, સુણી ભરતકેરું પતન;
માનુષીલીલા આચરી, ઘણું કરે રામ રુદન. ૨૦

પછે રીસે કરીને રામ ઊઠ્યા, ક્રોધે કંપ્યાં રોમ;
વળી યજ્ઞકંકણ તોડી નાખ્યું, બંધ કીધો હોમ. ૨૧
પછે દીક્ષા મૂકી ઊઠિયા, થયા રથારૂઢ રઘુવીર;
ત્યારે અયોધ્યાપુર ખળભળ્યું, સર્વે મૂકી મન ધીર. ૨૨
કાંઈ શેષ સેના જે હતી, તે સરવ લીધી સાથ;
વળી સંબંધી નૃપ બંધુ સુત, લઈ ચાલ્યા શ્રીરઘુનાથ. ૨૩
વાજિંત્ર વાજે અતિ ઘણાં, થાય શસ્ત્રના ચળકાર;
એમ ચાલિયું ચતુરંગદળ, પૃથ્વી સહે નહિ ભાર. ૨૪
જ્યમ વર્ષાઋતુમાં સુરસરીનું, પૂર નિધિમાં જાય;
એમ વાલ્મીકમુનિના વન વિષે, આવ્યા સેનશું રઘુરાય. ૨૫
ત્યાં જુવે તો નિજ બંધુ પડિયા, દળ સહિત નિરધાર;
ત્યારે ક્ષોભ પામ્યા રામજી, કર્યો પૃથ્વીને નમસ્કાર. ૨૬
હે ક્ષમા, તુજ કન્યાએ મુજને, ઘણો દીધો દંડ;
એવું કહી પછે સજ્જ થયા, રામે ગ્રહ્યું કોદંડ. ૨૭
ટંકાર કીધો ધનુષનો, મહાઘોર તીક્ષ્ણ નાદ;
ત્યારે કપિદળ ને વિભીષણ, ઊઠિયા સુણતાં સાદ. ૨૮
રઘુનાથને પાયે નમ્યા, સુગ્રીવાદિક સહુ શીશ;
હનુમંતે કહ્યું રઘુવીરને, વૃત્તાંત સહુ તે દિશ. ૨૯
ત્યારે વિભીષણે દેખાડિયા, શ્રીરામને બે બાળ;
ઘનશ્યામ સુંદર મદનમોહન, કોમળ નેત્ર વિશાળ. ૩૦
કિશોર વય તન ભુજ આજાનુ, મુંજી કોપિન વેષ;
યજ્ઞોપવીત શુભ ઝળકતાં, શિર ખીંટલિયાળા કેશ. ૩૧
એકએક સામું જોઈ કરતા, મંદ મધુરી હાસ;
કર શર ધનુષ ગ્રહીને ઊભા, શ્યામકરણની પાસ. ૩૨
એવા પુત્ર જોઈ શ્રીરામને, મન ઊપન્યું હેત;
મળવા ઉલટ્યું ઉર તદા, વાત્સલ્ય પ્રેમ સમેત. ૩૩
જ્યમ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર જોઈને, ઊછળે સરિતાનાથ;
એમ રામ રોમાંચિત થયા, ફરકિયો દક્ષિણ હાથ. ૩૪

પછે સ્નેહે કરી રઘુવીર બોલ્યા, મારુતિશું, ત્યાંહે;
એ બે બાળકને લાવ્ય ઝાલી, મારી પાસે આંહે. ૩૫

વલણ

આંહી લાવ્ય ઝાલી બે પુત્રને, એમ બોલ્યા જુગદાધાર રે;
એવાં રામચંદ્રનાં વચન સુણીને, ચાલ્યા પવનકુમાર રે. ૩૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके कुशेन भरतमूर्च्छनं श्रुत्वा श्रीरामागमनं नाम षड्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

અધ્યાય ૭૭ મો

રાગ મારુ

લવકુશની ઉપર તેણીવાર, આવ્યા કૂદતા પવનકુમાર;
લવે ખાળ્યા મૂકીને બાણ, બોલ્યા હનુમંત સાથે વાણ. ૧
અલ્યા નોહે એ અશોકવન, જે ઉજ્જડ કર્યું અંજનીતન;
નોહે જુદ્ધ અસુરનું તાસ, જે પામે તરુ પાષાણે નાશ. ૨
નોહે દ્રોણ જે ઉખેડી લાવે, તારું બળ અમશું નહિ ફાવે;
વળી સિંધુ ગોપદવત્ જેહ, કૂદીને લંકા બાળી તેહ. ૩
એવા નોહે અમો તે જાણ, આવ્યો ઝાલવાને નિરવાણ;
અમારી માતાને ઉપકાર. તેં કીધો ઘણો પવનકુમાર. ૪
તે સંભારી તને કપિરાજ, જાવા દેઉં છું જીવતો આજ;
માટે હોય જો જીવ્યાની આશ, તો ઉતાવળો અહીંથી નાસ. ૫
એવું કહી શર માર્યો બળવંત, ઉરાડ્યા આકાશે હનુમંત;
તે સમે આવ્યો સુગ્રીવરાજ, લવશું યુદ્ધ કરવાને કાજ. ૬
ત્યારે બોલ્યો વચન કુશવીર, અલ્યા વનચર જાતઅધીર;
અલ્યા અધરમી વાનર વામ, કર્યો ગુરુ તેં અધરમી રામ. ૭
તેની પાસે મરાવ્યો વીર, ભોગવે તેની સ્ત્રી અધીર;
તમો મરકટને શું જ્ઞાન? જેવો સંગ તેવી હોય સાન. ૮
ગુરુ નિર્દય કપટી પ્રબુદ્ધ, તેનો શિષ્ય ક્યાંથી હોય શુદ્ધ?
એવું કહીને માર્યું એક બાણ, વાગ્યું સુગ્રીવને નિરવાણ. ૯

એવું સુણીને લવ કુશે મૂક્યાં, બાણ જુગલ તેણીવાર;
રઘુવીર પદની પાસે આવી, બાણે કર્યો નમસ્કાર. ૧૦
ઘણી સ્તુતિ તે બાણે કરી, સંતર્પિયા રઘુરાય;
પાછાં આવી પ્રવેશિયાં નિખંગમાં, એવો મંત્રનો મહિમાય. ૧૧
પછી રામે બે શર મૂક્યાં, ધનુષે ચઢાવી ત્યાંહે;
ભૂજાત્મજે આવતાં ઝડપી, ઝાલ્યાં છે કરમાંહે. ૧૨
વળી પંચ શર મહાક્રોધ કરી, મૂક્યાં પુરુષપુરાણ;
તે આવતાં શર છેદિયાં, મૂકી કુશે દશ બાણ. ૧૩
શ્રીરામે દીઠું બળ અધિક, બે પુત્રનું તે ઠાર;
શત બાણ મૂક્યાં ક્રોધ કરીને, કુશ ઉપર તેણીવાર. ૧૪
ત્યારે કુશે કાર્મુક સહસ્ર મૂક્યાં, રઘુપતિ એક લક્ષ;
દશ લક્ષ સીતાનંદને મૂકી, છેદિયાં પરતક્ષ. ૧૫
કરી વૃષ્ટિ કોટિ શરતણી, રવિમંડળ ઢાંક્યું રામ;
કર્યો બાણનો મંડપ, થયો અંધકાર તેણે ઠામ. ૧૬
ત્યારે અસંખ્ય શર મૂક્યાં કુશે, દિવ્યાસ્ત્ર મંત્રે તાસ;
શરજાળ છેદીને કર્યો, ઉદ્યોત ભાનુ પ્રકાશ. ૧૭
વિષ્ણુવાહનને જોઈને, જ્યમ વિલય પામે સર્પ;
ત્રિપુરારિલોચન ઝાળથી, થાય ભસ્મ બળી કંદર્પ. ૧૮
એમ ભૂમિજાસુતને શરે, રામબાણનો થયો નાશ;
વૈમાન બેસી દેવ સરવે, જુએ છે આકાશ. ૧૯
મહા પરાક્રમ જોઈ પુત્રનું, આશ્ચર્ય પામ્યા રામ;
લવકુશની સાથે મધુર વચને, બોલ્યા પૂરણકામ. ૨૦
હે બાળક, જોઈ બળ તમારું, હું પ્રસન્ન થયો ઘણું મન;
જે માગો તે હું આપું તમને, કહું સત્ય વચન. ૨૧
..રે કુશ હસીને બોલિયો, તમો ભલા છો દાતાર;
નેશ્વરી એ ભિયા જુઓ, મોટમ તણો નહિ પાર. ૨૨
અરે તમો જેવા ત્રિભુવનમાં, નથી નિરદે કોય;
જે કરમ સર્વે છે તમારાં, સંસાર જાણે સોય. ૨૩

કોણ કહે તમને ધર્મી સાધુ, સત્યવાદી શૂર;
તમો વાલી વાનર મારિયો, કપટ કરીને ભૂર. ૨૪
વળી સીતા સરખી સાધ્વી, ભાગીરથી સમ આપ;
જેનું નામ લેતાં અધમ પ્રાણી, થાય તે નિષ્પાપ. ૨૫
ચિદરત્ન જેવી તે સતી, પાળતી પતિવ્રતધર્મ;
વિના અપરાધે તજી વનમાં, એવાં તમારાં કર્મ. ૨૬
તે અમ સરખા કોઈ જાણે છે, બીજા કરે નહિ વાત;
આજ સમે આવ્યો તે માટે, અમો કરું છું વિખ્યાત. ૨૭
પણ જે દહાડે તજી જાનકી, સત્કીર્તિ ગઈ તે સાથ;
બળ પુરુષારથ ને પરાક્રમ, ગયું જાણજો રઘુનાથ. ૨૮
એવા બોલ સુણી બે બાળના, જોઈ રહ્યા નીચું રામ;
જળ ભરાઈ આવ્યું નેત્રમાં, ગદ્દગદ થયા તે ઠામ. ૨૯
મન એમ જાણે પુત્રને હું, દેઉં આલિંગન;
પછે કરુણારસ લેપન કરેલાં, બોલ્યા રામ વચન. ૩૦
અરે પુત્રો તમને કોણે ભણાવ્યા ? ગુરુ તમારા કોણ ?
તમો કુંવર કોના કયમ રહ્યા, આ વન વિષે નિરવાણ? ૩૧
ત્યારે હસી બોલ્યા બે જણા, શી તમારે પડપૂછ?
સન્મુખ રહીને જુદ્ધ કરો, જો હોય મુખ પર મૂછ. ૩૨
તમો ક્ષત્રી થઈ સંગ્રામ મૂકી, કરવા માંડી વાત;
કાયરતણું એ કામ છે, નહિ શૂરમાં વિખ્યાત. ૩૩
રણમાંહે બંધુ પડ્યા છે, તેનો શોક તજીને આજ;
હાવે તમારે અમ વિદ્યાનું, પૂછ્યાતણું શું કાજ? ૩૪
તમો અયોધ્યાના રાય કહાવો, જન્મ રવિકુળમાંહે;
લંકાપતિ રાવણ હણ્યો, દેખાડો બળ તે આંહે. ૩૫
જોઈએ તમને કેવા ભણાવ્યા, ગુરુ વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર;
તે પરાક્રમ વિદ્યાતણું, કરો, પ્રગટ વીર્યવિચિત્ર. ૩૬
વાતો કરે નથી છૂટવું, પામશો નહિ તોખાર;
લાગતો હોય ભય તો જાઓ નાસી, અવધપુરમોઝાર. ૩૭

નીકર થયા ત્રિયાહીન માટે, લ્યો હાવે સંન્યાસ;
છેલ્લો આશ્રમ પાળો જઈને, કરો વનમાં વાસ. ૩૮
શૂરવીર હો તો જુદ્ધ કરો, સન્મુખ રહીને આજ;
નીકર તમારે શસ્ત્ર બાંધ્યા, તણું શું છે કાજ? ૩૯
અમો સતીકેરા પુત્ર છીએ, જનમિયા આ વનમાંહે;
મુનિ વાલ્મીકે વિદ્યા ભણાવ્યા, પાળ્યા અમને આંહે. ૪૦
એવાં વચન સુણી લવકુશતણાં, થયા વિકળ શ્રીરઘુરાય;
પછે સીતાને વિરહે કરી, રામને થઈ મૂરછાય. ૪૧

વલણ

મૂરછા આવી પૃથ્વી પડિયા, જ્યારે સંભાર્યાં સીતાય રે;
ક્ષણમાત્રમાં સાવચેત થઈ, પછે ઊઠ્યા શ્રીરઘુરાય રે. ૪૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
लवकुशमर्मवाक्यानि श्रुत्वा श्रीरामस्य सीताविरहात् विषादो-
त्पत्तिर्नाम अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

અધ્યાય ૭૯ મો

રાગ મારુ

હાવે શ્રોતાજન સાવધાન થઈ સુણો, લવકુશનું આખ્યાન;
જ્યારે મૂરછા વળી ત્યારે સાવધાન થઈને, ઊઠ્યા શ્રીભગવાન. ૧
ત્યારે હનુમંત વિભીષણની મૂરછા વળી, આવ્યા ઊઠીને પાસ;
કર જોડીને બંન્યો જણ બોલ્યા, સુણીએ શ્રીઅવિનાશ. ૨
અરે મહારાજ એ ચિરણજીવી છે, તમારા પ્રતિબિંબરૂપ;
બાકી બીજાતણું બળ હોય ન એવું, નિશ્ચે રઘુકુળ ભૂપ. ૩
તમારી કટાક્ષે કાળ જ કંપે, લોકપતિ સમુદાય;
આશરો શો એ બાળકનો, જે તમને જીતીને જાય? ૪
વાત્સલ્યભાવે રમાડો છો, પ્રભુ પુત્ર પોતાના જાણી;
ના આશ્ચર્ય શું જે અંશ તમારા, બળિયા સારંગપાણિ ૫
એવાં વચન સુણી એક વૃક્ષ તળે, પ્રભુ બેઠા શીતળ છાંહે;
વિભીષણ હનુમંત પાસે બેઠા, વાત કરે માંહોમાંહે. ૬

ત્યારે દીનાનાથે દિવસ ગણ્યા, જ્યારે સીતાને તજ્યાં વન;
આજ બાર વરસ ને ત્રણ માસ પર, અધિક થયો એક દિન. ૭
ત્યારે લવ કુશને કહે ભાઈ જો, પેલા વૃક્ષ તળે રઘુનાથ;
શો મોટો મનસૂબો કરે છે, હનુમંત વિભીષણ સાથ? ૮
ત્યારે કુશ કહે અરે આપણી માતાને, એણે બેસાડી વનમાંહે;
માટે એને આપણે કયમ બેસવા દઈએ, આવી શીતળ છાંહે? ૯
એવું કહીને કુશે એક મૂક્યું, તીક્ષ્ણ બાણ પ્રચંડ;
તે મધ્યમાંહેથી વૃક્ષ ઉડાડયું, રહ્યો તરુનો દંડ. ૧૦
ત્યારે ભડકી ઊઠ્યા રઘુનંદન, સેવક બંન્યો સાથ;
અદ્ભુત કર્મ જોઈ પછે બોલ્યા, હસીને શ્રીરઘુનાથ, ૧૧
અરે ભાઈ એ નથી થતા વશ, મુજથી હાવે જાણ;
માટે કાંઈ એક જુદ્ધ કરીએ સન્મુખ રહી, સુત સાથે નિરવાણ. ૧૨
એમ કહીને આવી ઊભા, રઘુપતિ ગ્રહી કોદંડ;
લવ કુશ ઉપર માંડ્યાં મૂકવા, રામે બાણ પ્રચંડ. ૧૩
જે જે બાણ રઘુપતિનાં આવે, તે છેદે લવ–કુશ વીર;
કેટલીકવાર એમ રમત કરી, પછી કોપ્યા શ્રીરણધીર. ૧૪
પ્રલયઅગ્નિનો બાણ જ મૂક્યો, રઘુપતિએ તેણીવાર;
તેણે તેજબિંબની જ્વાળા પ્રગટી, શું કરશે વિશ્વસંહાર? ૧૫
હાવે ધનુષ્યથકી તે શર છૂટ્યો, તેનો તાપ સહ્યો નવ જાય;
અગ્નિતણા અંગારા વરસે, ઘોર શબ્દ ઘણો થાય. ૧૬
તે જોઈને લવ સાવધાન થયો, બે બાણ ચઢાવ્યાં ચાપ;
ગુરુ વાલ્મીક કેરું સ્મરણ કરીને, મૂક્યાં સન્મુખ આપ. ૧૭
તેણે આવતું છેદ્યું રામબાણ, ઘણું ક્રોધ કરીને મન;
ત્રેણ ભાગ તે શરના કીધા, ગાજ્યો જાનકીતન. ૧૮
હાવે આકાશમાં સુર સહિત અંગના, વિમાન બેસી એવ;
પિતાપુત્રનું જુદ્ધ જુએ છે, ઇંદ્રાદિક સહુ દેવ. ૧૯
કો અલ્પબુદ્ધિ આશંકા કરે, કહેશે અમોઘ રામનાં બાણ;
તે ઘણાંક છેદી નાંખ્યાં લવકુશે, એ તો કાવ્ય અપ્રમાણ. ૨૦

પણ અરે ભાઈ સુણો શ્રોતા સમજી, ન ધરશો સંદેહ;
કરતું અકરતું અન્યથા કરતું, ઈશ્વર સમરથ એહ. ૨૧
પ્રથમે સીતાએ સ્તુતિ કરી, શ્રીરામની સુત હેત;
વળી પ્રભુને વહાલા પુત્ર છે, વાત્સલ્ય પ્રેમ સમેત. ૨૨
રામને મન સંકલ્પ એમ, રખે પુત્રનો થાય ઘાત;
તે માટે નિજ શર વિફળ કીધાં, જાણીને જગતાત. ૨૩
વળી પિતા કરતાં પુત્રની કહી અધિકતા જુદ્ધમાંહે;
તેનો યથાન્યાયે અરથ શ્રોતા, સુણો કહું છું ત્યાંહે. ૨૪
જ્યમ કારજ કેરી અધિકતા કહે, કારણ મોટું થાય;
વળી નામનો મહિમા મહત તે, નામી માંહે સમાય. ૨૫
એમ પરાક્રમ કહે પુત્રનું, વધે પિતા કેરું માન;
જ્યમ રશ્મિ તેજનું સ્તવન રવિમાં, પામે પર્યવસાન. ૨૬
માટે લવ–કુશે રઘુવીરશું, રણ કર્યો અતિ સંગ્રામ;
લઘુ લાઘવતા કરીને તદા, ઘણી હાર મનાવ્યા રામ. ૨૭
પછે ક્રોધે કરીને કુશે માર્યું, મોહનાસ્ત્રનું બાણ;
તે તીક્ષ્ણ વાગ્યું રામ હૃદેમાં, પડિયા પુરુષપુરાણ. ૨૮
પૃથ્વીકંપ થયો તેણી વેળા, ડોલ્યા દશે દિગ્પાળ;
ગિરિનાં શિખર પડ્યાં તૂટી, ખળભળિયાં સાતે પાતાળ. ૨૯
હાવે મૂર્છિત થઈને રામ પડ્યા છે, પૃથ્વી ઉપર જ્યારે;
હનુમંત વિભીષણ બંન્યો મળીને, ધાયા તેણીવારે. ૩૦
ઘોર યુદ્ધ કીધું બંન્યો મળી, રાખી નહિ મરજાદ;
પણ સીતાસુતના માર થકી તે, પામ્યા ખેદ વિષાદ. ૩૧
હાવે લંકાપતિ ને લવ બે વઢતા, કુશ ને શ્રીહનુમંત;
પાછો પગ કોઈયે નથી ધરતા, ચારે જણ બળવંત. ૩૨
લવે કાળાંતકનો શર માર્યો, વિભીષણને તેણીવાર;
તથી વિશ્રવાસુતને મૂર્ચ્છા થઈ, પડિયા પૃથ્વી મોઝાર. ૩૩
પછી કુશે બાણ વજ્રાસ્ત્ર મૂકીને, મારુતિ મૂર્છિત કીધો;
એમ જય પામ્યા રઘુપતિને જીતી, રણમાં મહાજશ લીધો. ૩૪

હાવે શ્રોતાજન સંદેહ નવ કરશો, મૂરછિત જાણી શ્રીરામ;
એ તો વિરામ પામ્યા પુત્ર પોતાના, જાણીને પૂરણકામ. ૩૫
અછેદ્ય અભેદ્ય અવિનાશી, જક્તના જીવન પ્રાણ;
તે જાણી જોઈને નેત્ર મીંચી, પડી રહ્યા છે પુરુષ પુરાણ. ૩૬
એમ સરવતણો સંહાર કરીને, વિરામ પામ્યા વીર;
પછી આલિંગન દેઈ આનંદ પામ્યા, હરખ્યા છે રણધીર. ૩૭

વલણ

રણધીર બંન્યો રાઘવી, તે મનમાં હરખ્યા અપાર રે;
પછી બંન્યો વીર પ્રવેશ્યા તતક્ષણ, રામસેના મોઝાર રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके
श्रीरामचन्द्रमोहाविर्भावो नाम एकोनशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

અધ્યાય ૮૦ મો

રાગ બિલાવલ

મૂરછા પામ્યા જ્યારે શ્રીરણધીર, ત્યારે પ્રવેશ્યા સૈન્યમાં બંન્યો વીર;
ચૌદશ ફરી જોયું દળ માંહે, તે આવ્યા રામ રહ્યા છે જ્યાંહે. ૧
માનુષી લીલા કરી રઘુવીર, નેત્ર મીંચી સૂતા શ્યામશરીર;
પરદક્ષણા કરી બંન્યો સંગ, પછી રામને ચરણે નમ્યા સાષ્ટાંગ. ૨
પિતાની પદરજ વંદી તે દિશ, તે પુત્રે લેઈને ચઢાવી શીશ;
પછી ઉતાર્યા પ્રભુના અલંકાર, મુગટ કુંડળ કંકણ ને હાર. ૩
કટી મેખળા કૌસ્તુભ વનમાળ, તે ઉતારી લવે પહેર્યાં તત્કાળ;
વળી લક્ષ્મણજીનાં આભૂષણ જેહ, કુશે નિજ અંગે પહેર્યાં તેહ. ૪
બંન્યો પુત્ર શોભે અનુરૂપ, જાણે લક્ષ્મણ રામ અયોધ્યાના ભૂપ;
પછી રામને રથ બેઠા બે વીર, પૂંઠે બાંધ્યા કપિ બળિયા ધીર. ૫
નળ નીલ સુગ્રીવ ને હનુમંત, અંગદ જાંબુવાન બળવંત;
પૂચ્છે ગ્રહ્યા ખટ કપિ કુમાર, રથ પૂંઠળ બાંધ્યા તેણીવાર. ૬
શ્યામકરણ હય લીધો સંગ, ચાલ્યા મન પામી ઉમંગ;
પછી રથ હાંકી નિજ આશ્રમ જાય, પેલા કપિનાં અંગ તે ભૂમિ રોળાય.

તે મધ્યે બે જણ છે સાવચેત, તે એકએકને કરતા સંકેત;
ત્યારે જાંબુવાન કહે હો હનુમંત, ઊઠ આપણ જુદ્ધ કરીએ બળવંત.
થાય છે આપણા અંગમાં પ્રહાર, પીડે છે કંટક ઉપલ અપાર;
સુણી જાંબુવાનનાં એવાં વચન, ત્યારે હળવે બોલ્યા વાયુતન. ૯
અરે રીંછપતિ, કહું વાત વિવેક, હાવે ધીરજ રાખી રહો ક્ષણ એક;
ત્રિભુવનનાથ પડ્યા મૂરછિત, બંધુ પુત્ર સહુ સૈન્ય સહિત. ૧૦
આ એમના છે જુગલકુમાર, જાય છે મુનિ આશ્રમ મોઝાર;
ત્યાં છે જાનકી નિર્મળ મન, એ સીપ આપણે થાશે દરશન. ૧૧
તે જગતજનુની ટાળશે દુઃખ, છોડાવી આપણને કરશે સુખ;
એમ છાની વાત કરે માંહે મર્મ, એટલે આવ્યો મુનિ આશ્રમ. ૧૨
ત્યારે રથ રાખ્યો આશ્રમની બહાર, ઊતર્યા બંન્યો ભૂમિકુમાર;
હાવે જનકસુતા રહ્યાં છે જે ઠામ, બેઠાં પદ્માસન જપતાં શ્રીરામ. ૧૩
એક સત્ય વ્રત મનમાં ધીર, એવે દીઠા આવતા બંન્યો વીર;
મુગટ કુંડળ જોઈ ભૂપણ સાર, જાણે આવ્યા રામલક્ષ્મણ નિરધાર.
એટલે પાસે આવ્યા તન. ઓળખી પ્રસન્ન થયાં છે મન;
લાગ્યા બંન્યો જણ સાથે પાય, ઉછંગે બેસાડી પૂછે માય. ૧૫
અરે પુત્ર, એ ભૂપતિ કોણ, જે લાવ્યા જુદ્ધ કરીને કેકાણ?
ત્યારે પુત્રે સકળ કથા કહી ત્યાંહે, જેવું નીપન્યું સેનામાંહે. ૧૬
શ્રીરામચંદ્રનો યજ્ઞતોખાર, આવ્યો તો આપણા વન મોઝાર.
તે બાંધ્યો અમો વિચારી બુદ્ધ, જીત્યા સકળ તે શું કરી જુદ્ધ. ૧૭
બંધ સહિત કર્યા મૂરછિત રામ, અશ્વ લેઈ આવ્યા અમો આ ઠામ;
એવી વાત સીતાએ સુણી, થયાં ચકિત દંતશું જીભ્યા હણી. ૧૮
[illegible] ઘસીને ધુણાવ્યું શીશ, અરે આ શું કરમ થયું જુગદીશ;
રૂંધાયો શ્વાસ ન માય, ઢળી પડ્યાં તત્‍ક્ષણ થઈ મૂરછાય. ૧૯

દોહા

હાવે જાનકીને મૂરછા થઈ, ઢળી પડચાં તેણીવાર;
શરીર અચેતન થઈ ગયું, શુદ્ધિ નહિ લગાર. ૨૦

ત્યારે સાવધાન પુત્રે કર્યાં, બેસાડ્યાં ગ્રહી પાણ;
જોઈ વિકળતા માતની, સુત દુઃખ પામ્યા જાણ. ૨૧
જ્યારે શુદ્ધિ આવી શરીરની, ત્યારે સંભારિયું દુઃખ આપ;
નેત્રે જળધારા વહે, કરતાં વિવિધ વિલાપ. ૨૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके लवकुशयोर्वचन श्रुत्वा सीतामूर्छन नाम अशीतितमोऽध्यायः ॥८०॥

અધ્યાય ૮૧ મો

રાગ શોક વેરાડી

જ્યારે સીતાને મૂરછા વળી રે, ત્યારે કરતાં શોકરુદન;
રુદે તાડણ કરે રે, પૃથ્વી પછાડે પોતાનું તન. ૧
અરે હો પુત્રો તમો રે, પિતાનો વધ કરી આવ્યા કયમ?
જ્યારે તમો અશ્વ બાંધિયો રે, મુને કહ્યો ન કેમ પહેલો મર્મ? ૨
ત્યારે પાછો આપત તુરી રે, જઈને હું લાગત પ્રભુ પાય;
અપરાધ તમતણો રે, કરત ક્ષમા સરવે રઘુરાય. ૩
મેં જાણ્યું અન્ય કોઈ હશે રે, પૃથ્વી તણો રાજા બળવંત;
મેં પ્રભુને જાણ્યા નહિ રે, ભરત શત્રુઘ્ન સાથે અનંત. ૪
કુટુંબકલહ કર્યો રે, વણસમજે તમો મારા તન;
મારા પ્રાણજીવન તણાં રે, હાવે કો કરાવે મુને દર્શન? ૫
હાવે જીવીને હું શું કરું રે, શું દેખાડું જગતમાં મુખ?
અરે હું દુર્ભાગ્યણી રે, હા હા દૈવે દીધું ઘણું દુઃખ. ૬
અરે વામ વિધિ થયો રે, ઠરી નવ બેઠી હું કોઈ દિન;
મેં જે ધાર્યું હતું રે, તે રહ્યા મનના મનોરથ મન. ૭
મેં જાણ્યું પુત્ર લેઈને રે, જઈશું સમોતાં અવધ મોઝાર;
મારી સાસુ સુખ પામશે રે, ખોળે બેસાડીશું બંન્યો કુમાર. ૮
તે આશા નિરાશ થઈ રે, પ્રાણપતિએ પાડ્યો વિયોગ;
હું ધીરજ કયમ ધરું રે? ફરી પાછો ક્યારે પામીશ સંજોગ? ૯
પ્રભુ વિના અપરાધથી રે, તજી મુને એકલડી વનવાસ;
છેક નિરદે થયા નાથજી રે, ફરી નવ લીધી મારી તપાસ. ૧૦

હે મુનિ તમે ક્યાં ગયા રે? તમો વિના થયું વિપરીત આ વન;
હાવે વહેલા આવો તાતજી રે, જઈને જગાડો પ્રાણજીવન. ૧૧
વરસ દ્વાદશ થયાં રે, ચાલે છે સ્વામીવિયોગનું દુઃખ;
વળી એવામાં આવું થયું રે, કોને કહીએ જો કરાઈ કૂખ? ૧૨
હાવે કહેવાનું કાંઈ નથી રે, મારે માથે ઊગ્યાં છે દુઃખનાં ઝાડ;
મુને લેઈ જાઓ પ્રભુ કને રે, હે પુત્રો, માનું તમારો પાડ. ૧૩
એમ સતી વિલપે ઘણું રે, રોઈ રોઈ રાતાં થયાં લોચન;
ત્યારે છાનાં રાખ્યાં લવકુશે રે, કર જોડી બોલ્યા દીન વચન. ૧૪
ધીરજ રાખો માવડી રે, શાને કરો છો આવડું કલપંત?
એ તો મૂરછા વળી જશે રે, હવડાં ઊઠશે શ્રીભગવંત. ૧૫

વલણ

ઊઠશે શ્રીભગવંત હવડાં, વળી હશે મૂરછાય રે;
એ તો લૌકિક લીલા જણાવે, માટે શોક ન ધરશો માય રે. ૧૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके सीताविलापानंतर लवकुशाभ्यां बोधकरण नाम एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

અધ્યાય ૮૨ મો.

રાગ પરજ

હાવે શ્રોતાજન સંદેહ નવ કરશો, સુણી સીતાજીના વિલાપ;
એ તો જગતજનુની માત ઇંદિરા, અખંડ જ્ઞાન પ્રતાપ. ૧
વળી શોક મોહ જેને નથી સ્વપ્ને, અવિચળ આનંદરૂપ;
નિર્મળ હૃદય સદા સુખસાગર, અવાપ્ત કામ અનુપ. ૨
શ્રીરામચંદ્રની એ ચિદ્‌શક્તિ, અંતર ઇચ્છા કહાવે;
તેની પ્રભુતા જાણે જથારથ, અજ્ઞાનમાં નવ આવે. ૩
તેનો મહિમા વેદ વખાણે, ઇંદ્ર બ્રહ્મા ત્રિપુરારિ;
તે ધરમ સ્થાપવા પ્રભુની સાથે, જનમ્યાં જનકકુમારી. ૪
મનુષ્યાકૃતિ અવતાર ધર્યો, માટે માનુષી લીલા કરતાં;
લોકવહેવારનો ભાવ જણાવે, ભૂલી નથી આચરતાં. ૫

તે માટે સાવધાન થઈ, શ્રોતા સુણજો એક મન;
છે સીતા રામવિયોગરહિતા, જોયામાં જુદાં તન. ૬
હાવે સીતાજીનો શોક સમાવીને. પુત્રે આપી ધીર;
પછે મધુર વચન માતાની સાથે, બોલ્યા બંન્યો વીર. ૭
હે અંબે, અમો લાવ્યા છું વાનર, રમવા સારુ આજ;
તે ઊઠી તમને દેખાડું, તમો જુઓ અમારું કાજ. ૮
ત્યારે જનકસુતા ઊઠીને આવ્યાં, આશ્રમ કેરી બહાર;
જુએ તો ખટ કપિ બાંધ્યા દીઠા, બળિયા જોધ અપાર. ૯
વિસ્મય પામ્યાં તે જોઈ સીતા, દીઠું અદ્દભુત કર્મ;
અતુલિત બળ એ બાળક કેરું, મહા પરાક્રમ પર્મ. ૧૦
પછી છોડચો સીતાએ સ્વહસ્તે કરીને, સર્વે કપિનો સાથ;
તે જનકસુતાને ચરણે નમિયા, ત્યારે મસ્તક મૂક્યો હાથ. ૧૧
અરે વીરા, તમો જાઓને વહેલા, જ્યાં છે જુગજીવન;
તે સર્વતર્ણ તમો રક્ષા કરજો, જ્યમ નવ થાય વિઘન. ૧૨
પછી આજ્ઞા માગી સર્વ ગયા તે, રામસેના મોઝાર;
ત્યારે પાતાળમાંથી આવ્યા મુનિ વાલ્મીક, આશ્રમ તેણીવાર. ૧૩
ત્યારે સીતાએ સહુ સમાચાર કહ્યા તે, મુનિવરને વરતંત;
અરે પિતા, પુત્રે કર્યું વિપરીત, આણ્યો સર્વનો અંત. ૧૪
એવાં વચન સુણીને વાલ્મીક ચાલ્યા, ઉતાવળા તેણીવાર;
જળનું કમંડળ કરમાં લેઈ આવ્યા, રામસેના જે ઠાર. ૧૫
મુખ્ય જોદ્ધાને તે જળ છાંટ્યું, મંત્રીને મુનિરાય;
અમૃતદ્દષ્ટિએ કરી જોયું, ઊઠી સકળ સેનાય. ૧૬
તે સાવધાન થયાં શરીર સહુનાં, ક્ષણુ નવ લાગી વાર;
શ્રીરામચંદ્રને મુનિવર મળિયા, વર્ત્યો જયજયકાર. ૧૭
લક્ષ્મણ ભરત શત્રુઘ્ન આદે, અન્ય દેશના રાય;
પુત્ર પ્રધાન મળી સહુ લાગ્યા, મુનિવર કેરે પાય. ૧૮
પછી રામચંદ્રની સન્મુખ ઊભા, પોતે વાલ્મીક મુન્ય;
ગદ્દગદ કંઠે કરુણા વચને, રામનું કરતા સ્તવન. ૧૯

એવું સુણીને રે, હરખ્યા શ્રીરઘુનાથજી;
બે પુત્રને રે, ભીડચા હૃદયા સાથ જી. ૧૧
હરખ આંસુએ રે, શિર સિંચ્યાં સુતનાં સદા;
પછે પુત્રને રે, લેઈ ઉછંગ બેઠા તદા. ૧૨
સરવે હરખ્યા રે, જેજેકાર કરે તહીં;
વૃષ્ટિ પુષ્પની રે, દુંદુભિ વાગ્યાં સ્વરગમહીં. ૧૩
દૂત મોકલ્યો રે, અવધમાં કહેવા વધામણી;
પુત્રની ખ્યાત રે, સૂધ પામ્યા સીતાતણી. ૧૪
સુણી હરખ્યો રે, માત આદે પરિવાર જી;
વહેંચી વધામણી રે, આપ્યાં છે દાન અપાર જી. ૧૫
રથે બેસી રે, વસિષ્ટમુનિ ત્યાંહાં આવિયા;
મળ્યા રામને રે, આશીર્વચને બોલાવિયા. ૧૬
દીઠા મુનિએ રે, બે પુત્ર રામના સંગમાં;
જ્યમ સતુચિદ્ રે, આનંદમાં ઉછંગમાં. ૧૭
ઊઠી લાગ્યા રે, લવકુશ મુનિચરણે તદા;
દીધી આશિષ રે, સુખી રહેજો સુત સરવદા. ૧૮
ભરગચ્છીના રે, ડેહેરા તંબૂ તાણ્યા ત્યાંહાં;
સભા કરીને રે, શ્રીરઘુવર બેઠા ત્યાંહાં. ૧૯
પછે વિનવ્યા રે, વસિષ્ઠ વાલ્મીકે શ્રીરામને;
અંગીકૃત કરો રે, પ્રભુ શ્રી એ પૂરણકામને. ૨૦
આપી આજ્ઞા રે, રઘુપતિએ નિજ ભ્રાતને;
ચાલ્યા તેડવા રે, વીર સહુ જગમાતને. ૨૧
ભરત લક્ષ્મણ રે, શત્રુઘ્ન ને સુમંત જી;
લંકાપતિ રે, સુગ્રીવ ને હનુમંતજી. ૨૨
અન્ય બીજા રે, કપિવર ભૂપતિ અતિઘણા;
ચાલ્યા સરવે રે, અનન્ય ભક્ત રઘુવરતણા. ૨૩
મુનિ સાથે રે, આશ્રમમાં સહુ આવિયા;
ઘણા સેવક રે, સાથે સુખાસન લાવિયા. ૨૪

બંધુ સરવે રે, પાયે લાગ્યા સીતાતણે;
કરી વિનતિ રે, માન દેઈ કરુણાપણે. ૨૫
બોલ્યા ભરતજી રે, હે અંબ પધારો કૃપા કરી;
ત્યારે સીતાએ રે, દુઃખ સંભારી આંખ્ય જળે ભરી. ૨૬
પછી વાલ્મીકે, સાસરવાસો કર્યો ઘણું;
દીન વચને રે, સંતોષ્યું મન સીતાતણું. ૨૭
થયા ગદ્દગદ રે, સીતાની સાથે બોલ્યા મુનિ;
હે પુત્રી રે, તું નિર્મળ જેવી સુરધુનિ. ૨૮
તું છે પૂરણ રે, તુજને હું શું કહું કથી?
બાઈ તારી રે, મેં સ્વાગત કાંઈ થઈ નથી. ૨૯
તું મહાલક્ષ્મી રે, જક્તજનેતા છે સતી;
તારું સન્માન રે, નથી થયું કાંઈ મારીવતી. ૩૦
દરભ આસન રે, ફળજળથી પોષણ કરી;
ક્ષમા કરજે રે, હું વિપ્ર ઉપર કરુણા ધરી. ૩૧
અહીંનું સુખદુઃખ રે, મનમાં કાંઈ નવ લાવશો;
બાઈ હાવે રે, ફરી અહીં ક્યાંથી આવશો? ૩૨
એમ કહીને રે, ગદ્દગદ કંઠ થયા ઘણું;
મુનિ રોયા રે, સંભારી હેત સીતાતણું. ૩૩
ત્યારે વળતાં રે, વચન વૈદેહી ઓચર્યાં;
હો મુનિ તમો રે, મુજને વાનાં ઘણાં કર્યાં. ૩૪
તમ આશ્રમે રે, હું સુખ પામી અતિઘણું;
તેણે વીસર્યું રે, જે દુઃખ પતિવિરહતણું. ૩૫
જ્યમ ગર્ભને રે, માતા રાખે જતને કરી;
એમ રાખી રે, તમો મુજને હું સુખે ઠરી. ૩૬
હો પિતાજી રે, તમારું હેત નહિ વીસરે;
નિજ માબાપ રે, તમથી અધિક બીજું શું કરે? ૩૭
તમો જનકથી રે, મારે હેતુ છો અતિઘણા;
મુને પાળી રે, સાથી થયા દુઃખ વેળાતણા. ૩૮

એમ કહીને રે, મુનિને પાયે નમ્યાં ફરી;
પછી સીતાએ રે, મુનિપત્નીઓની પૂજા કરી. ૩૯
પુત્રીને જ્યમ રે, પિતા વળાવે સાસરે;
એવી સ્વાગત્ય રે, વાલ્મીકે કરી તે વાસરે. ૪૦
પછી માગી રે, મુનિવરની આજ્ઞા તદા;
સુખાસનમાં રે, બેઠાં સીતાજી સરવદા. ૪૧
ભરત લક્ષ્મણ રે, ચામર બે પાસે કરે;
સરવ મંડળ રે, સીતાની સાથે પરવરે. ૪૨
અંજનીસુત રે, ખમા ખમા મુખ બોલતા;
વિયોગે દુઃખી રે, મગ્ન થઈ મુનિ ડોલતા. ૪૩
એમ આવિયા રે, રામ સમીપે જ્યાહરે;
રાખી શીબિકા રે, ઊતર્યાં જાનકી ત્યાહરે. ૪૪

વલણ

ઊતર્યાં જાનકી સુખાસનથી, દૂરથકી તેણી વાર રે;
પછી ચરણે ચાલી આવિયાં, જ્યાં બેઠા જગદાધાર રે. ૪૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके लवकुशाभ्यां सीतानयन नाम चतुराशीतिमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

અધ્યાય ૮૫ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

સીતા આવ્યાં જ્યાંહાં રઘુવીર જી,
ચરણે નમિયાં ધરી મન ધીર જી;
મુનિવર બોલ્યા મધ્ય સમાજ જી,
સુણો મમ વાણી શ્રીમહારાજ જી. ૧

ઢાળ

મહારાજ પુત્રી જનકની, મમ ધરમકન્યા એહ;
તે કરી અંગીકૃત પ્રભુ, થઈ પ્રસન્ન નિસ્સંદેહ. ૨

એ આદિ મધ્ય ને અંતમાં, સર્વથા છે નિષ્પાપ;
તેના સાક્ષી છે ભૂનભ અનળ, રવિચંદ્ર વાયુ આપ. ૩
એ પરમ સાધ્વી જાનકી, પ્રભુ બેસાડો અરધંગ.
તમો અંતરજામી સર્વની, ગતિ જાણો છો શ્રીરંગ; ૪
સહુ સભા સુણતાં વાલ્મીકે, એમ વીનવ્યા રઘુવીર;
એટલે થઈ આકાશવાણી, ગિરા મહા ગંભીર. ૫
હે રામ, મુનિવર સત્ય કહે છે, પરમ સાધવી એહ;
કરો અંગીકાર કૃપા કરી, નવ ધરશો મન સંદેહ. ૬
એ પુત્ર સીતાતણા નિશ્ચે, છે તમારા અંશ;
એ ત્રૈણ જણ શુદ્ધ સત્વ છે, તે જાણજો અવતંશ. ૭
એવું સુણી ઊઠ્યા રામજી, મન પ્રસન્ન થઈ તેણી વાર;
શ્રીય આલિંગી આસન બેસાડ્યાં, થયો જયજયકાર. ૮
છે વામ ભાગે જાનકી, બે પુત્ર દક્ષિણ પાસ;
તે સમે થઈ વૃષ્ટિ પુષ્પ, દુંદુભિ ગડગડ્યાં આકાશ. ૯
સહુ સભા બોલે શબ્દ જયજય, હરખનો નહિ પાર;
ઇંદ્રાદિક આદે દેવ સરવે, આવિયા તે ઠાર. ૧૦
પછી કામદુધાને તેડાવી, કરી સ્મરણ વાલ્મીક મુન્ય;
તે જે જોઈએ તે સરવ આપે, વસ્ત્ર તૃણ જળ અન્ન. ૧૧
ભાવતાં ભોજન સરવને, ઘૃત શર્કરા પયયુક્ત;
તે અશનથી સુખ ઊપજે, થાય સકળ દુઃખથી મુક્ત. ૧૨
એમ ત્રણ દિવસ વાલ્મીક મુનિએ, રાખ્યા જુગદાધાર;
અસંખ્ય દળ સાથે પ્રભુને, કર્યો પ્રાંહોણાચાર. ૧૩
કવિરાજશું પછી રઘુપતિ, બોલ્યા વચન કરજોડ;
હાવે આજ્ઞા આપો અવધ જાવા, પહોંચે મનના કોડ. ૧૪
તમો પણ ચાલો તાંહાં, યજ્ઞમાં મુનિ મહારાજ;
તમ વન વિષે હોય વિપ્ર તે પણ, સાથે તેડો આજ. ૧૫
ત્યારે વિદાય કીધી કામધેનુ, વાલ્મીકે તેણી વાર;
તત્પર થયા જાવા અવધપુર, સાથે વિપ્ર અપાર. ૧૬

સાવધાન સહુ સેના થઈ, વાજિયાં બહુ વાજિંત્ર;
ચતુરંગ સેના ચળકતી, ધ્વજ કલશ ચિત્રવિચિત્ર. ૧૭
વાલ્મીક મુનિને બેસાડ્યા, રથમાં સહિત સહુ મુન્ય;
પછી પોતાને રથ સહિત સીતા, બેઠા જુગજીવન. ૧૮
બે પુત્ર બેઠા હસ્તી ઉપર, શોભાનો નહિ પાર;
ત્યાં છત્ર ચામર થાય છે, બોલે ખમા છડીદાર. ૧૯
સહુ સાથશું રઘુનાથ ચાલ્યા, સેના સાગર પૂર;
હય હણહણે ગજ ઘૂમતા, સિંહનાદ કરતા શૂર. ૨૦
એમ અવધપુરીમાં આવિયા, ઊતર્યા સરજુતીર;
સહુ ભૂપનું સ્વાગત કર્યું, સર્વજ્ઞ શ્રીરઘુવીર. ૨૧
સહુ સાસુને સીતા મળ્યાં, લાગ્યાં સરવને પાય;
થયાં પ્રસન્ન જોઈ બે પુત્રને, હરખ્યાં કૌશલ્યા માય. ૨૨
ઉછંગમાં બેસાડિયા, લવ કુશ જથા રવિચંદ;
કૌશલ્યા પ્રેમે થયાં ગદ્‌ગદ, પામ્યાં બ્રહ્માનંદ. ૨૩
સીતાને ચાંપ્યાં સ્દેશું, માતા ભરે લોચન;
સુખદુઃખની વાતો કરી, થઈ વેદના જે વન. ૨૪
પછી નાનાવિધનાં દાન આપ્યાં, માતાએ તેણી વાર;
એમ હળીમળી સુખિયાં થયાં, વરતિયો જયજયકાર. ૨૫

વલણ

જયજયકાર વરત્યો તદા, થયાં સફળ સહુ મન કામ રે;
પછી યજ્ઞ પૂરણ કરવાને બેઠા, દીક્ષા લેઈ શ્રીરામ રે. ૨૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिरत्नाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके वाल्मीकिवचनात् पुत्राभ्यां सह सीतामङ्गीकृत्य पुरप्रवेशो नाम पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

અધ્યાય ૮૬ મો

રાગ મારૂ

બેઠા દીક્ષા લેઈને શ્રીરામ, સાથે જાનકી પૂરણકામ;
પહેર્યાં વસ્ત્ર આભૂષણ સાર, તેની શોભાતણો નહિ પાર. ૧
ત્યાં અનેક પૃથ્વીના ભૂપ, બેઠા મુનિવર વેદસ્વરૂપ;
બેઠા પરતક્ષ સરવે દેવ, નિજ આસન ઉપર એવ. ૨
વાજે વાજિંત્ર નાના પ્રકાર, બંદીજન બોલે જશ વિસ્તાર;
નાચે અપસરા નાના રંગ, સરવેને મન હરખ ઉમંગ. ૩
યજ્ઞમંડપ ચાર જોજન, મધ્યે કુંડ રચ્યો છે પાવન;
આચારજ છે બ્રહ્મકુમાર, બીજા વરિયા વિપ્ર અપાર. ૪
તેમાં મુખ્ય અગસ્ત્ય ને વ્યાસ, કરાવે ક્રતુ બેસીને પાસ;
હુતાશનમાંહે કર્યો હોમ, પ્રગટી જ્વાળા છાયો ધૂમ્ર વ્યોમ. ૫
આપે આહુતિ નાના પ્રકાર, કરે ઋત્વિજ મંત્ર ઉચ્ચાર;
ઊંચા હસ્ત કરી મુનિ ડોલે, સ્વાહાકાર સ્વધા મુખ બોલે. ૬
ૐકારતણી ધૂન થાય, વષટ્કાર તે ભણતા જાય;
જે પ્રભુ યજ્ઞમૂર્તિ અખંડ, યજ્ઞભુક્તા વ્યાપક બ્રહ્માંડ. ૭
તે પ્રભુ પાળવાને ધર્મ, પોતે આચરે યજ્ઞનું કર્મ;
જક્તના ગુરુ શ્રીહરિ જાણ, જેની શ્વાસા થઈ વેદવાણ. ૮
તે પ્રભુ સુણતાં સભા સર્વ, પૂછંતા ગુરુને તજી ગર્વ;
મારા યજ્ઞમાંહે હો મુનેશ, નવ રહે કશી ન્યૂનતા લેશ. ૯
સુણીને હસ્યા બ્રહ્મકુમાર, સુણો શ્રીપતિ જુગદાધાર;
અમો જાણું છું વેદનો ધર્મ, સરવ યજ્ઞતણું જે કર્મ. ૧૦
પૂર્વે મરુત જેવા રાજન, તેણે યજ્ઞ કર્યો પાવન;
આપ્યું સુવરણ દ્વિજને અપાર, લઈ જતાં તેને લાગ્યો ભાર. ૧૧
તેણે નાખ્યું હિમાચળમાંહે, અદ્યાપિ તે પડ્યું છે ત્યાંહે;
એવા ભૂપ ઘણા થયા પૂરવે, તેણે યજ્ઞ કર્યા વિધિ સરવે. ૧૨

અમો કરાવનાર ક્રતુ કેરા, ઉપચાર પવિત્ર ઘણેરા;
હુત હોમીએ નાના પ્રકાર, વેદમંત્રનો કરીએ ઉચ્ચાર. ૧૩
યજ્ઞ પૂર્ણ સમે સુણો રામ, અમો જપીએ તમારું નામ;
હુતમંત્ર અશુદ્ધિ જાય, તેથી યજ્ઞ તે પૂરણ થાય. ૧૪
દેશ કાળ ને દ્રવ્ય અશુદ્ધિ, ટળે દોષ થાયે તેની શુદ્ધિ;
જેના નામતણો એ પ્રતાપ, તે પ્રભુ ક્રતુ કરતા આપ. ૧૫
તે માંહે ન્યૂનતા રહે કયમ? રવિ પાસે ન કિંચિત્ તમ;
માટે સુણીએ શ્રીમહારાજ, પ્રભુ યજ્ઞ પૂરણ થયો આજ. ૧૬
હાવે ઊઠો શ્રીરઘુરાય, સહુ વિપ્રની કરની પૂજાય;
જે અધિકારીનું જેવું માન, તેને આપવું તેવું દાન. ૧૭
ગુરુનાં સુણી એવાં વચન, સીતા સહિત ઊઠ્યા ભગવન;
બંધુ પુત્ર મળી તેણીવાર, લાવ્યા પૂજાતણો ઉપચાર. ૧૮
સીતા સહિત પ્રથમ રઘુરાય, કરી વસિષ્ઠ મુનિની પૂજાય;
મણિ ભૂષણ વસ્ત્ર અપાર, રત્ન મુક્તાફળના હાર. ૧૯
અર્ઘ્ય આરતી ધૂપ ને દીપ, સ્તુતિ વિનય સંતોષ્યા વિપ્ર;
કીધી પૂજા ષોડશ ઉપચાર, સીતારામે કર્યો નમસ્કાર. ૨૦
ત્યાર પૂંઠે મુનિ જે અગસ્ત્ય, તેની પૂજા કરી વિધિ સ્વસ્ત;
પછી સત્યવતીસુત વ્યાસ, તેને પૂજ્યા અતિ ઉલ્લાસ. ૨૧
પછી ચ્યવન ઋષિ મહાનંત, તેની પૂજા કીધી ભગવંત;
શુક્રાચારજ બૃહસ્પતિ જેહ, વિશ્વામિત્ર ને વાલ્મીક તેહ. ૨૨
તે આદે સહુ મુનિનો સાથ, તેની પૂજા કરે રઘુનાથ;
રીતે કરી ગુરુની સેવ, તે રીતે પૂજ્યા સહુ મુનિદેવ. ૨૩
આપ્યાં બહુ વિધિનાં પછી દાન, તેનું કોણે ન થાયે માન;
એકેકા વિપ્રને તેણી વાર, આપ્યું હેમ લક્ષ લક્ષ ભાર. ૨૪
વસ્ત્ર વિચિત્ર નાના રંગ, અલંકાર ઓપે ઘણા અંગ;
કરાવ્યાં મિષ્ટ ભોજન પાન, સંતોષ્યા મુનિને ભગવાન. ૨૫

વલણ

ભગવાને સંતોષ્યા મુનિ ત્યાં, કરિયો બહુ સતકાર રે;
ત્યારે તેણે સમે ત્યાં અગસ્ત્ય બોલ્યા, સુણિયે જુગદાધાર રે. ૨૬

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाट्कधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके सीतया सह श्रीरामेण ऋत्विजपूजन नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

અધ્યાય ૮૭ મો

રાગ સામેરી

અનીહાં રે ઘટસંભવ બોલ્યા વચન, સુણિયે શ્રીપતિ જુગજીવન;
ઘટ ભરી લાવો તીરથનું વાર, તેથી ક્ષાલણ કરવા યજ્ઞતોખાર. ૧

ઢાળ

તોખારને હાવે સ્નાન કરાવો, લાવો તીરથનું વાર;
ચતુઃષષ્ટિ દંપતી, ઘટ ગ્રહી ચાલો નિરધાર. ૨
એમ અગસ્ત્યે આજ્ઞા કરી, ત્યારે ઊઠ્યા શ્રીરઘુરાય;
ચોસઠ જોડાં સ્રીપુરુષ તે, જળ ભરવાને જાય. ૩
શ્રીરામ સંગે જાનકી, ઊર્મિલા લક્ષ્મણ વીર;
ભરતની સાથે માંડવી, શ્રુતકીર્તિ રિપુહરધીર, ૪
વળી કાંતિ ને પુષ્કલની આદે, રાજકુંવર સમુદાય;
લક્ષ્મીનિધિ ને કોમળા, રિપુજિત અંગસેનાય. ૫
વળી સત્યવતી ને સુબાહુ, સત્કીર્તિ સુમદ નરેશ;
મનોજ્ઞયા ને વીરમણિ, મહામૂર્તિ ને લંકેશ. ૬
રાય પ્રતાપાગ્ર ને પ્રતીતિ, નીલરત્ન રમ્યા ભામ;
અશ્વાગ્ર ને કામાંગના, મનોહરા સુરથ નામ. ૭
ઇત્યાદિ રાજા રાણીઓશું, સજ્યા તનશણગાર;
કરમાંહે કુંભ કનકતણા, ગ્રહી ચાલ્યા ભરવા વાર. ૮
સરજ્યુ ગંગામાં આવિયા, સાથે ઘણા મુનિજન;
ત્યારે વેદમંત્રે કરી વસિષ્ઠે, મંત્ર્યું જળ પાવન. ૯
તે નીરના ઘટ ભરી આપ્યા, દંપતી કરમાંહે;
ચોસઠ જોડાં જળ ભરી, પછે વળ્યાં પાછાં ત્યાંહે. ૧૦

મુનિ વેદ ભણતા જાય આગળ, વાજે બહુ વાજિંત્ર;
એમ યજ્ઞમંડપમાંહે આવ્યા, શોભા ચિત્ર વિચિત્ર. ૧૧
ત્યાં અશ્વ ઊભો રાખિયો, શુભ સ્વસ્તિવાચન થાય;
ઊભા રહ્યા અગસ્ત્ય વસિષ્ઠજી, બે પાસ બે મુનિરાય. ૧૨
શ્રીરામ સીતા યજ્ઞહયને, કરાવે છે સ્નાન;
કરમાંહે ઘટ લેઈ રેડતા, જળ સ્વયં શ્રીભગવાન. ૧૩
એમ જળ ક્ષાલન કરી વળનો, પૂજિયો કેકાણ;
મુનિ મંત્ર ભણતા જાય છે, નિર્વિઘ્ન ક્ષેમ કલ્યાણ. ૧૪
આશ્ચર્ય પામ્યા વિપ્ર સહુ, કરતા પરસ્પર વાત;
શ્રીરામ પૂરણબ્રહ્મ છે, એ અખિલ જગના તાત. ૧૫
જેનું નામ લેતાં અધમ પ્રાણી, પાપથી મુકાય;
સંસ્રુતિ દુઃખથી મુક્ત થઈ, અપવર્ગ પંથ પળાય. ૧૬
તે પાપમુક્ત નિમિત્ત કરતા, યજ્ઞ શ્રીરઘુવીર;
એ લોકસંગ્રહ અરથ પાળે, ધરમ વ્રત રણધીર. ૧૭
પછે ખડગ મંત્રી વસિષ્ઠે, આપ્યું પ્રભુને હાથ;
બીજે કરે ગ્રહી કેશવાળી, અશ્વની રઘુનાથ. ૧૮
જ્યારે અશ્વ પૃષ્ઠે સ્પર્શ કીધો, હસ્ત રવિકુળ ભૂપ;
ત્યારે તુરીતણો દેહ પડ્યો, તત્ક્ષણ થયો દિવ્યસ્વરૂપ. ૧૯
ચતુર્ભુજ ઘનશ્યામ તન, ચતુરાયુધ મંડિત વેષ;
અલંકાર મણિમય કનકના, પટ મુગટ કુંડળ દેશ. ૨૦
તે અશ્વ મટીને થયો એવો, દિવ્યરૂપે સાર;
તત્કાળ આવ્યું વિમાન સુંદર, બેઠો તે મોઝાર. ૨૧
ગણસિદ્ધ ચારણ અપસરા, કરતા સુમંગળ ગાન;
માંહે છત્ર ચામર થાય છે, શોભા તે સ્વર્ગ સમાન. ૨૨
એવા દિવ્ય રૂપને દીઠો સરવે, પામ્યા અચરજ મન;
પછે તેની સાથે બોલિયા, શ્રીરામ મધુર વચન. ૨૩
કહે ભાઈ પૂર્વે કોણ તું, કયમ પામ્યો અશ્વની દેહ;
કયમ થયો હવડાં દિવ્યરૂપે, એ મોટો સંદેહ. ૨૪

એવાં વચન સુણી રઘુવીરનાં, પછે તેણે જોડ્યા હાથ;
સહુ સભા સુણતાં મેઘગંભીર, બોલ્યો પ્રભુની સાથ. ૨૫
હે અંતરજામી, સર્વગત, સદઅસદ વ્યાપક વેદ;
વળી બાહ્યભીતરતણું તમને, જ્ઞાન છે નિરભેદ. ૨૬
તોય અજાણ્યા થઈ મને પૂછો, જણાવા સહુ જન;
ત્યારે જથારથ વૃત્તાંત મારું, કહું શ્રી ભગવન. ૨૭

વલણ

ભગવાન આદે સભા સરવે, સુણતાં તે નિરધાર રે;
શ્રીરામ સન્મુખ વચન બોલ્યો, દિવ્યરૂપ તેણી વાર રે. ૨૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके अश्वस्य रामकरस्पर्शनात् देवरूपप्राप्तिर्नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

અધ્યાય ૮૮ મો

રાગ બિલાવલ ચોપાઈ

હાવે દિવ્યરૂપ કહે સુણો રઘુરાય, હું પૂર્વે હતો બ્રાહ્મણની કાય;
વિદ્યા થોડી ભણ્યો અલ્પમતિ, સારાસાર નવ જાણું રતિ. ૧
મન અહંકાર અનરથનું મૂળ, ચાલતો વેદ પ્રતિકૂળ;
લોકમાંહે પૂજાવા કામ, દંભ કરું જઈ ઠામોઠામ. ૨
જ્યાં ત્યાં કરતો મિથ્યાવાદ, શુભ કર્મે મન થાય પ્રમાદ;
ઘણા દિવસ એમ વાહ્યા લોક, મિથ્યા જન્મ ગુમાવ્યો ફોક. ૩
મોટું પર્વ હતું એક દન, સરજ્યુતીર મળ્યા સહુ જન;
મોટો મેળો ભરાયો ત્યાંહે, હું પણ આવ્યો તે સ્થળમાંહે. ૪
પુલિન વિષે વન છે મહારમ્ય, ત્યાં ઘણા મુનિવરના આશ્રમ;
ફૂલી વનસ્પતિ ભાર અઢાર, ત્રિવિધિ પવન શોભા અતિસાર. ૫
સરજ્યુગંગામાં કરીને સ્નાન, હું બેઠો જોઈ સુંદર સ્થાન;
અગ્નિહોત્રનો કુંડ જ કર્યો, જાજ્વલ્યમાન અગ્નિ ત્યાં ધર્યો. ૬
યજ્ઞસમિધ મૂકી સહુ પાસ, લોકને જોવા મિથ્યા ભાસ;
બેઠો ધરી ત્યાં દંભનું રૂપ, આવી નમે છે મોટા ભૂપ. ૭

યજ્ઞ કરમ નવ કરતો લેશ, લેઈ બેઠો સહુ મિથ્યા વેષ;
ત્યારે તેણે સમે તે યાત્રામાંહે, મુનિ દુર્વાસા આવ્યા ત્યાંહે. ૮
કો દ્વિજ તપ હોમ જ કરે, કો યોગ ધ્યાન પૂજા આચરે;
વળી કો વેદાધ્યયન કરતા વિપ્ર, કો હરિકથા સુણાવે ક્ષિપ્ર. ૯
તે સહુને જોતા મુનિ દુરવાસ, વળતા આવ્યા મારી પાસ;
ચિત્રકારી જોઈ મારું તન, ક્રોધ ચઢ્યો મુનિવરને મન. ૧૦
અલ્યા દંભ કરી બેઠો છે તુંય, જોજે શિક્ષા કરું છું હુંય;
મૂરખ તુજને દેઉં શાપ, તું પશુયોનિ ભોગવજે આપ. ૧૧
એવાં વચન સુણી હું કંપ્યો કાય, ઊઠી લાગ્યો મુનિવરને પાય;
પ્રસન્ન કર્યા સ્તવને મુનિજન, મુજ અનુગ્રહ કરીએ સ્વામિન. ૧૨
ત્યારે દુર્વાસાને આવી દયા, પછે બોલ્યા કરી મુજ ઉપર મયા;
અલ્યા તારો અનુગ્રહ કરું છું હુંય, શ્યામકર્ણ હય થાજે તુંય. ૧૩
પછે થોડા દિવસમાં શ્રીભગવાન, ધરશે જન્મ અવધ સ્વસ્થાન;
રઘુકુળમાં દશરથ ભૂપાળ, થશે પ્રગટ ત્યાં દીનદયાળ. ૧૪
તે રામચંદ્ર કરશે અશ્વયાગ, ત્યારે તુંને વરશે મહાભાગ;
પૂર્ણાહુતિ સમે યજ્ઞને અંત, તુજ પૃષ્ઠે કર ધરશે ભગવંત. ૧૫
શ્રીરામહસ્તના સ્પર્શે કરી, તત્ક્ષણ તું જઈશ ઉદ્ધરી;
એવું કહી ગયા અત્રીતંન, અશ્વ થયો હું જુગજીવન. ૧૬
તે મુનિવચન થકી મહારાજ, મુજને કરણા કીધી આજ;
હું પતિતના છોડ્યા બંધ, પામ્યો મહાસુખ મુક્તિસંબંધ. ૧૭
એમ કહી પ્રભુને કર્યા નમસ્કાર, પછી ચાલ્યો શાશ્વત પદ મોઝાર;
દેવનાં દુંદુભિ વાગ્યાં ત્યાંહે, ગયો અશ્વ અપવર્ગ જ માંહે. ૧૮
આશ્ચર્ય પામી સર્વ સભાય, ત્યારે મુનિવરને પૂછે રઘુરાય;
અશ્વ હોમ્યા વિણ મુનિ મહારાજ, પૂરણ યજ્ઞ ક્યમ થાશે આજ? ૧૯
વસિષ્ઠ કુંભજ બંન્યો મુન્ય, રામની સાથે બોલ્યા વચન;
અશ્વના અંગનું થયું કર્પૂર, તેનો હોમ કરો તમો સુર. ૨૦
દેવને પણ એ પ્રિય છે ઘણું, એથી કામ ચાલશે આપણું;
એવું સુણી શ્રીજુગદાધાર, કર્પૂર હોમ્યું કુંડ મોઝાર. ૨૧

અંગ અંગના મંત્ર જ ભણી, પૂર્ણાહુતિ કરી યજ્ઞ જ તણી;
પ્રત્યક્ષ બેઠા સર્વે દેવ, યજ્ઞભાગ સહુ પામ્યા એવ. ૨૨
દેવઋષિ પિતૃ તેણી વાર, તૃપ્તિ થયા સહુ યજ્ઞ મોઝાર;
એમ સીતા સહિત પોતે રઘુવીર, યજ્ઞ પૂરણ કર્યો રણધીર. ૨૩

વલણ

રણધીર શ્રીરઘુવીર પોતે, કર્યો પૂરણ યજ્ઞ મહારાજ રે;
પછી વસિષ્ઠ ગુરની આજ્ઞાએ, ચાલ્યા અવભૃથ કરવા કાજ રે. ૨૪

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिरामतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके अश्वपूर्वजन्म कथनानतरं यज्ञपूर्णाहुतिवरणं नाम अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

અધ્યાય ૮૯ મો

રાગ ધવળ ધન્યાશ્રી

હાવે ગુરની આજ્ઞા શિષ ચઢાવી, સીતા સહિત ભગવાન જી;
યજ્ઞને અંતે ઊઠીને ચાલ્યા, કરવા અવભૃથ સ્નાન જી. ૧
સાથે સકળ દેશના રાજા, રાણીઓશું તેણી વાર જી;
સર્વે મુનિવર પત્નીઓ સાથે, તન શોભતા શણગાર જી. ૨
નાના પ્રકારનાં વાજિંત્ર વાજે, ગાંધર્વ અપસરા ગાય જી;
એવી શોભાએ શ્રીઅવધબિહારી, અવભૃથ કરવા જાય જી. ૩
હવે સરજુગંગામાં પ્રવેશ્યા પોતે, સીતા સહિત રઘુરાય જી;
અન્ય સકળ જન પૂંઠે પ્રવેશ્યા, સ્ત્રીપુરુષ સમુદાય જી. ૪
હલદી કુમકુમ કેસર ચંદન, અત્તર કસ્તૂરી બરાસ જી;
તે એકએકને નરનારી લેપન કરે, મરદે સુગંધી સુવાસ જી. ૫
સ્ત્રીપુરુષ સહુ લજ્જા મૂકી, છાંટે સુગંધી અનંત જી;
રંગમાં અંગ ભીંજી ગયાં સહુનાં, જાણે શું રમતા વસંત જી. ૬
સર્વ સુગંધી મરદી રહ્યા પછી, છાંટવા માંડ્યું તોય જી;
લાજ મૂકીને છાંટે પરસ્પર, અદ્ભુત ઉચ્છવ હોય જી. ૭
શ્રીપુરુષોત્તમ પૂર્ણાનંદ પોતે, રમે રમાડે એમ જી;
અનેક અબળા છાંટે પરસ્પર, ઉર ધરી આનંદ પ્રેમ જી. ૮

કુમકુમ કેસર મંડિત ત્રિયાનાં, મુખ દીસે જળમાંહે જી;
જાણે કનકનાં કમળ જ ફૂલ્યાં, એવી શોભા થઈ ત્યાંહે જી. ૯
દંતની પંક્તિ કમળકોશ માનું, નેત્ર મધુકર રૂપ જી;
છૂટા કેશ સેવાળ સરીખા, કંઠ તે નાળ અનુપ જી. ૧૦
એમ અદ્ભુતરૂપે સહુ ગજગમની, જળક્રીડા તે કરતી જી;
એકએકનો કર ઝાલી જુવતી, મંગળ ગાતી ફરતી જી. ૧૧
દેશદેશના લોક જ સર્વે, આવ્યા તે ઉચ્છવ જોવા જી;
ત્રિવિધ તાપ સંસારજનિત દુઃખ, ક્લેશ શોક સહુ ખોવા જી. ૧૨
પોતે પરસ્પર જળ ઉછાળે, જાનકી ને રઘુરાય જી;
જ્યમ ભક્તિ જ્ઞાન બે રૂપ ધરીને, આનંદજળમાં નહાય જી. ૧૩
વળી છાંટે સ્ત્રીપુરુષ અતિ ઘણું, એક એક ઉપર વાર જી;
તે અખંડ ધારા ચાલે ચોદિશ, જળ જંત્રે નિરધાર જી. ૧૪
તૂટ્યા હાર અંગદ કટિ મેખળા, છૂટા સહુના કેશ જી;
ભીંજ્યાં વસ્ત્ર તનુ લપટાયાં, શોભે અદ્ભુત વેષ જી. ૧૫
જ્યમ કામદેવ રતિ સાથે શોભે, અનેક રૂપે સાર જી;
જાણે શૃંગારરસના સાગરમાંહે, એમ ઝીલે નર ને નાર જી. ૧૬
તે લીલા જોઈ શિવ બ્રહ્મા મોહ્યા, સુરપતિ આદે દેવ જી;
તે નરનારીનાં ભાગ્ય વખાણે, મગ્ન થઈ મન એવ જી. ૧૭
એમ અવભૃથનો ઉચ્છવ કરી વળતાં, સર્વ નીકળ્યાં બહાર જી;
ત્યારે સુમંત શકટ ઘણાં ભરી લાવ્યો, તે સમે પટ અલંકાર જી. ૧૮
પ્રથમ મુનિ સહુને પહેરાવ્યાં, સહિત પત્નીઓ ત્યાંહે જી;
પછી સીતારામે નીતમ પટ ભૂષણ, પહેરિયાં તનમાંહે જી. ૧૯
અન્ય રાય-રાણીને આપ્યા, મનગમતા શણગાર જી;
નવ રંગનાં વસ્ત્ર જ પહેર્યાં, નરનારીએ સાર જી. ૨૦
તણાં જે પટ આભૂષણ, યાચકને સહુ આપ્યાં જી;
ક દરિદ્રી ન્યાલ થયા ને, દુઃખડાં તેનાં કાપ્યાં જી. ૨૧
હાવે કનકરથે રઘુવીર વિરાજ્યા, સીતાશું તેણી વાર જી;
જ્યમ ઉદયાચળ પર દિનમણિ એવા, દશરથ રાજકુમાર જી. ૨૨

મુનિવર સર્વે રથમાં બેઠા, નિજ પત્ની છે સાથ જી;
નિજ નિજ વાહન સહિત રાણીઓ, બેઠા સહુ નરનાથ જી. ૨૩
વાજિંત્ર વાજે નાનાવિધનાં, આગળ ગાંધર્વ ગાય જી;
ખમા ખમા છડીદાર જ બોલે, ચામરવિજન થાય જી. ૨૪
એમ અવભૃથ કરીને અવધબિહારી, આવે અવધપુરમાંહે જી;
અનેક દેશના ભૂપ સંગાથે, નિજ કુટુંબ મુનિ ત્યાંહે જી. ૨૫
હાવે પુરનાં નરનારી સહુ હરખ્યાં, આવતા જોઈ રઘુનાથ જી;
કરે આરતી વધાવે મુક્તા, પુષ્પ અંજલિ સાથ જી. ૨૬
પુર-નારી સહુ લેતી ઓવારણાં, આશિષ દેતી અપાર જી;
એમ સર્વને મહાસુખ આપતા, રઘુપતિ આવ્યા રાજદ્વાર જી. ૨૭

વલણ

રાજદ્વારમાં આવ્યા પોતે, અવભૃથ કરી શ્રીરામ રે;
એમ અશ્વમેધ કીધો પૂરણ, સફળ થયાં મનકામ રે. ૨૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके श्रीराम-
अवभृथस्नान कृत्वा पुरप्रवेशो नाम नवाशीतितमोऽध्यायः ॥८९॥

અધ્યાય ૯૦ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

યજ્ઞ પૂરણ કરી આવ્યા રામ જી, અખિલ વિશ્વના પૂરણકામ જી;
સરવ ભૂપતિ કપિ મુનિજન જી, તેને કરાવ્યાં રુચિ ભોજન જી. ૧

ઢાળ

ભોજન નાના ભાતનાં સહુને કરાવ્યાં તાંહે;
પછી વસ્ત્રાભૂષણ આપીને, સંતોષિયા મનમાંહે. ૨
ગજ અશ્વ રથ ને કનક ભૂમિ, વસ્ત્ર ગૌ મણિ ગ્રામ;
શ્રીરામે આપ્યાં દાન બહુ, વિપ્રને તેણે ઠામ. ૩
નટ ભાટ ગાયક બંદી ચારણ, અપસરા ગુણીજન;
તેને વિવિધ કેરાં દાન આપી, કર્યાં તૃપ્ત મન. ૪
પછી માન દેઈને વળાવ્યા, સહુ ભૂપતિ મુનિરાય;
વખાણતા એ યજ્ઞને, નિજ દેશમાં સહુ જાય. ૫

સ્તુતિ કરી નમિયા દેવ સહુ, કરી આજ્ઞા પૂરણકામ;
મહોત્સવ યજ્ઞ વખાણતા તે, ગયા નિજનિજ ધામ. ૬
રાજધાની શ્રીરઘુવીરની તે, શોભા નવ કહેવાય;
એ વૈભવ જોઈને માન મૂકે, લોકપતિ સમુદાય. ૭
એ પ્રકારે સરજુ ગંગાતટ, ફરી ફરી તે ઠામ;
ત્રણ્ અશ્વમેધ જગન કર્યા, સીતા સહિત શ્રીરામ. ૮
વળી તે વિના કેટલાક કરિયા, અન્ય યાગ પવિત્ર;
ત્રિલોકમાંહે વખાણતા જન, રામરાજ ચરિત્ર. ૯
લવકુશતણો વિહવા કર્યો, વિધિયુક્તથી શ્રીરામ;
કર્યો મહા મહોત્સવ લગ્નનો, પરણાવિયા શુભ ઠામ. ૧૦
અતિ રૂપ ગુણ લાવણ્ય કન્યા, કુળવધૂ પતિધર્મ;
પરિવાર પુત્ર પનોતા, ઉદાર કીર્તિ કર્મ. ૧૧
એમ અષ્ટ પુત્રવધૂ સહિત, શોભિયે જ્યમ રતિકામ;
માતપિતાની આજ્ઞા પાળે, કુળ ક્રિયા અભિરામ. ૧૨
એ પ્રકારે રઘુનાથજીએ, કર્યાં ચરિત્ર અપાર;
કોટિક સરસ્વતી શેષથી, કહેતાં ન આવે પાર. ૧૩
પછી મંત્રી બંધુને મતે મળી, કર્યો રામે વિચાર;
ગુરુ માત આજ્ઞા થકી સોંપ્યો, પુત્રને અધિકાર. ૧૪
એમ સુમુહૂરત જોઈ પુત્ર સહુને, વહેંચી આપ્યા દેશ;
તે અષ્ટ ભાગ સમાન સંપત્તિ, આપી શ્રીપરમેશ. ૧૫
જે ચાર બંધુતણા કહિયે, અષ્ટ પુત્ર રતન;
તેની વહેંચણ વિસ્તારી કહું, તે સુણો શ્રોતાજન. ૧૬
શ્રીરામના બે પુત્ર લવ કુશ, શ્યામસુંદર વેશ;
કુશને કૌશલ દેશ આપ્યો, લવને ઉત્તર દેશ. ૧૭
લક્ષ્મણજીના પુત્ર અંગદ, ચિત્રકેતુ નામ;
દેશ આપ્યા તેહને, શ્રીરામ પૂરણકામ. ૧૮
ગજાશ્વવ નગરીતણું આપ્યું, અંગદને તે રાજ;
ધન રત્ન દેશ સોહામણા, ચિત્રકેતુને મહારાજ. ૧૯

હાવે ભરત કેરો પુત્ર પ્રથમે, નામ પુષ્કલ જેહ;
તેને પુષ્કરાવતી નગરી કેરું, રાજ્ય આપ્યું તેહ. ૨૦
વળી પુત્ર બીજો તક્ષ નામે, મહા બળિયો સાર;
તક્ષશિલા દેશ નામે, આપ્યો તે નિરધાર. ૨૧
હાવે શત્રુઘ્ન સુત સુબાહુ, શ્રુતસેન નામે એશ;
શ્રુતસેનને વિદિશા નગર, સુબાહુને મથુરા દેશ. ૨૨
એમ અષ્ટ પુત્રને અષ્ટ નગરી, દેશ સુભગ વિશાળ;
તે તણું આપ્યું રાજ તેને, કર્યા છે ભૂપાળ. ૨૩
તેને રાજનીતિ ધર્મ કુળનો, શીખવ્યો રઘુનાથ;
વળી ડાહ્યા મંત્રી સોંપિયા, સુત શીશ મૂક્યો હાથ. ૨૪
નવીન છત્ર સિંહાસન ચામર, દળ ચતુરંગ સંગ;
સહુ દેશમાંહે મોકલ્યા, વધૂ સહિત સુત શ્રીરંગ. ૨૫
રઘુનાથજીએ રાજ આપ્યું, દેશ સુતને જેહ;
શ્રીભાગવતમાં નવમ સ્કંધે, વ્યાસવાણી એહ. ૨૬

વલણ

એ વાણી વ્યાસતણી જથારથ, શ્રીભાગવત નવમ સ્કંધ રે;
તે સંક્ષેપે કરી રામકથામાં, મેળવ્યો એહ સંબંધ રે. ૨૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे आश्वमेधिके श्रीरामचंद्रेण पुत्राणां राज्याभिषेको नाम नवतितमोऽध्याय. ॥ ९० ॥

અધ્યાય ૯૧ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

સુતને આપ્યા સરવ દેશ જી, પછે નિવર્ત પામ્યા પોતે પરમેશ જી;
એક સમે પોતે પૂરણકામ જી, રંગભોવનમાં બેઠા રામ જી. ૧

ઢાળ

રંગભોવનમાં રામ બેઠા, સુંદર સેજ્યાસન;
જનકતનયા સાધવી, સેવતાં નિર્મળ મન. ૨
તે સમે શ્રીરઘુવીર બોલ્યા, સુણો સતી એક વાત;
અવતાર કારણ આપણું, પૂરણ થયું સાક્ષાત. ૩

સહુ દુષ્ટનો સંહાર કરિયો, ઉતાર્યો ભૂભાર;
હાવે અવધવાસી આપણાં, તેને આપવો ઉદ્ધાર. ૪
સ્વધામ જાવું આપણે, હાવે નથી બીજું કામ;
માટે તમો પ્રથમે ગુપ્ત થાઓ, પૃથ્વીમાં અભિરામ. ૫
એમ સીતાને સમજાવિયાં, જે મનતણો અનુસાર;
ત્યારે પૂંછે કેટલા દિન, વહી ગયા નિરધાર. ૬
એક સમે બેઠા સભામાં, સમરથ શ્રીરઘુરાય;
ત્યારે રંગભોવનમાંહે છે, ત્યાં એકલાં સીતાય. ૭
તે સમે કૈકે આવિયાં, સીતાતણે ભોવન;
સાસુ જાણી થયાં ઊભાં, આપિયું આસન. ૮
બહુ પેરની સ્વાગત કરી, પછે સીતા બેઠાં પાસ;
ત્યારે કૈકેયે ત્યાં વાત પૂછી, આણી મન ઉલ્લાસ. ૯
અરે જાનકી, તમો રહ્યાં લંકા, વીતિયા બહુ દિન;
તે રાવણ કેરું રૂપ કેવું, હતું મોઢું તન. ૧૦
ત્યારે વૈદેહી કહે સાંભળો, કહું માત સાચી વાણ;
દૃષ્ટિ કરી મેં નથી જોયું, રૂપ એનું જાણ. ૧૧
પણ એક દિન બેઠી હતી હું, અશોક વાડીમાંહે;
ત્યારે રાવણ આવી રહ્યા ઊભો, મારી સન્મુખ ત્યાંહે. ૧૨
ત્યારે ધ્યાનમાંથી નેત્ર મારાં, ઊઘડ્યાં નિરવાણ;
એના ચરણનો અંગુષ્ઠ મારી, દૃષ્ટે પડિયો જાણ. ૧૩
ત્યારે કૈકે કહે તે હતો કેવો, પુષ્ટ મોઢ અપાર;
મને ચિત્ર કાઢી દેખાડો, અંગુષ્ઠનો આકાર. ૧૪
તવ સીતાએ આલેખિયો, અંગુષ્ઠ લખિયો ભીંત;
…ઈતણા મનનું કપટ, નવ જાણિયું વિપરીત. ૧૫
… કરમાં કલમ ગ્રહીને, લખ્યો નિશિચર ભૂપ;
…ંગુષ્ઠના અનુમાનથી, ચીતર્યું રાવણરૂપ. ૧૬
ઊઠીને આવી બારણે, બકવાદ કરતી ઘોર;
દશવીશ નારી મેળવીને, કરવા માંડ્યો શોર. ૧૭

બાઈ જુઓને આચરણ એ, સીતાતણાં નિરધાર;
મંદિરમાં રાવણતણી. મૂર્તિ કરી છે સાર. ૧૮
કટાક્ષવચન ઘણાં કહ્યાં, હાંસી કરી તેણીવાર;
તે સાંભળતાં જાનકી, ઊઠીને આવ્યાં બહાર. ૧૯
અરે બાઈ તમારો આવડો શો, મુજ ઉપર છે રોષ;
તમો કૃત્ય નિજ હાથે કરી, વળી ઘો છો મુને દોષ. ૨૦
એવું કહી પછી જાનકી, ગદ્દગદ થયાં તેણીવાર;
પૃથ્વી કેરી સ્તુતિ કરતાં, નેત્રે જળની ધાર. ૨૧
હે ક્ષમા ઉર્વી ભૂમિ, ભૂ મહી મેદની મહાભાગ;
વસુંધરા ધરણીધરા તું, આપ મુજને માગ. ૨૨
હે અવની અચળા વસુમતી, ક્ષોણી ક્ષિતિ અભિરામ;
ગો અનંતા વિશ્વંભરા, ગતિ કરો મુજ ઠામ. ૨૩
હે માત એ દુરવચનથી મુને, થાય બહુ પરિતાપ;
તુજ ઉદરમાંહે ગુપ્ત કરીને, ટાળિયે સંતાપ. ૨૪
એવું કહેતામાં ધરા ફાટી, થયો શબ્દ અપાર;
ધરી રૂપ પૃથ્વી નીકળ્યાં, મહા તેજનો અંબાર. ૨૫
કરમાં સિંહાસન કનકનું, ગ્રહી રહ્યાં ઊભાં ત્યાંહે;
માંહે સીતાને પધરાવિયાં, થયાં ગુપ્ત પૃથ્વીમાંહે. ૨૬
તે ભોમ્ય પાછી મળી ગઈ, ક્ષણુએ ન લાગી વાર;
સહુ સ્ત્રીઓ આદે રાણીઓ, કરતી તે હાહાકાર. ૨૭
સહુ નગ્રમાંહે વાત ચાલી, રુદન કરતા લોક;
કલ્પાંત કરતાં કૌશલ્યાજી, વરતિયો મહાશોક. ૨૮

વલણ

મહાશોક વરત્યો તે સમે, સહુ અવધપુરમાં ત્યાંહ રે;
એ પ્રકારે શ્રીજાનકીજી, સમાયાં પૃથ્વી માંહ્ય રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिप्रमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे कैकेयीवचनात्
सीतायाः पृथ्वीप्रवेशो नाम एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

અધ્યાય ૯૨ મો

રાગ મારુ

પૃથ્વીમાંહે સમાયાં સીતા, સર્વે નગર થયું ભયભીતા;
સાક્ષાત જે લક્ષ્મીરૂપ, જેની કીર્તિ અમલ અનુપ. ૧
ભરત લક્ષ્મણ શત્રુઘ્ન, કરે રાણીઓ સરવે રુદન;
નિસ્તેજ થયો રાણીવાસ, બેઠા રામ થઈને ઉદાસ. ૨
પુત્રવધૂ આદિ પરિવાર, તેના શોક તણો નહિ પાર;
એમ વહી ગયા કેટલા દિન, સહુનાં વ્યગ્ર થયાં છે મન. ૩
એક સમે લક્ષ્મણ ને રામ, બેઠા નિજ મંદિર અભિરામ;
એટલે આવ્યો તહાં એક દૂત, વિપ્રવેશ ધરી અદ્‌ભુત. ૪
કર્યો રઘુપતિને નમસ્કાર, કર જોડી બોલ્યો તેણીવાર;
કૃપાનાથ કહેવું છે કામ, માટે બેસીએ એકાંત ઠામ. ૫
ત્રીજું કોઈ ન આવે પાસ, ત્યારે બોલ્યા શ્રી અવિનાશ;
ભાઈ લક્ષ્મણ બારણે બેસો, હું સુણીને આવું સંદેશો. ૬
અમો બંન્યો જણ કરું વાત, ત્રીજો આવે નહિ સુણ ભ્રાત;
જો કદાપિ આવશે કોય, તેને મારીશ નિશ્ચે સોય. ૭
લક્ષ્મણજીને બેસાડ્યા દ્વાર, ગયા ઘરમાંહે જગદાધાર;
પેલો દૂત બોલ્યો જોડી હાથ, મુને બ્રહ્માએ મોકલ્યો નાથ. ૮
ધર્મરાજ તે મારું નામ, આજ્ઞાવર્તી તમારો રામ;
વિધિએ કહ્યું છે નિરધાર, હાવે ઊતર્યો પૃથ્વીનો ભાર. ૯
થયો સ્થાપન વેદનો ધર્મ, ચાલે વર્ણાશ્રમનાં કર્મ;
...ાં સર્વે પૂરણ કામ, પ્રભુ હાવે પધારો ધામ. ૧૦
સહસ્ર વરસનું જાણ, ત્રેતાયુગમાં આયુષ્ય પ્રમાણ;
...ાં સહસ્ર ત્રયોદશ વર્ષ, ઘણી લીલા કરી ઉત્કર્ષ. ૧૧
કહેવા જોગ નથી હું દાસ, તમો સ્વતંત્ર છો શ્રીનિવાસ;
તમો બાંધી છે આમન્યાય, પ્રભુ માટે કરું સૂચનાય. ૧૨

એવું કહાવ્યું છે મારી સાથ, ઘટે તેમ કરો હે નાથ!
ત્યારે બોલ્યા શ્રીભગવાન, તે વિચાર છે મારે મન. ૧૩
એમ કરતા વાત વિષેક, એવે કૌતક પ્રગટ્યું એક;
ઋષિ દુર્વાસા તેણીવાર, રુદ્ર અંશ ને ક્રોધી અપાર. ૧૪
આવ્યા બારણે તે મુનિરાય, ઊઠી લક્ષ્મણ લાગ્યા પાય;
મુનિ બોલ્યા તેણે ઠામ, અરે લક્ષ્મણ ક્યાં છે રામ? ૧૫
સુમિત્રી કહે બેસો મહારાજ, હવડાં આવે છે કરીને કાજ;
એવું વચન સુણી અવરોધ, મુનિ બોલ્યા કરીને ક્રોધ. ૧૬
અલ્યા નથી ઓળખતો મુજને, હવડાં શિક્ષા કરું છું તુજને;
મારું નામ ક્રોધી નિરધાર, ઉતાર્યો ઇંદ્રનો અહંકાર. ૧૭
ત્રિલોકની લક્ષ્મી જેહ, ક્ષણમાં નાશ પમાડી તેહ;
મારું વચન તે અગ્નિ જ્વાળ, બાળી ભસ્મ કરું તત્કાળ. ૧૮
વિચાર્યું સુણી લક્ષ્મણે આપ, જાણ્યું દેશે મુજને શાપ;
ભય પામી સુમિત્રી ત્યાંહે, ગયા ઉતાવળા ઘરમાંહે. ૧૯
ધર્મ પામ્યા તે અંતરધ્યાન, ઊઠી આવ્યા શ્રીભગવાન;
લક્ષ્મણે કહ્યું નામી શિશ, આવ્યા છે દુરવાસા મુનીશ. ૨૦
સુણી સત્વર આવ્યા રામ, મુનિને કર્યા દંડપ્રણામ;
કર જોડી ઊભા સન્મુખ, મુનિ પામ્યા ઘણું મનસુખ. ૨૧
નખશિખ પ્રભુને નીરખ્યા, રામરૂપ જોઈ ઋષિ હરખ્યા;
પછી સ્તુતિ કરતા દુરવાસ, જય કોટી બ્રહ્માંડ નિવાસ. ૨૨
જય ખલ વન દહન કૃશાનું, જય સંતસરોરૂહભાનુ;
જય બ્રહ્મણ્ય દેવ દયાળ, જય ભક્તતણા પ્રતિપાળ. ૨૩
સચ્ચિદાનંદ પૂરણબ્રહ્મ, નિરુપાધિક ને નૈષ્કર્મ;
જય અંતરજામી અકામ, જય વિશ્વના આત્મારામ. ૨૪
જગવ્યાપક જગદાધાર, નમું રામને વારંવાર;
ઘણી સ્તુતિ કરી મુનિધીર, ત્યારે પ્રસન્ન થયા રઘુવીર. ૨૫
માગો માગો મુનિવર આજ, જે ઇચ્છા હોય તે કરું કાજ;
મુનિ કહે કાંઈ અપેક્ષા નથી, સત્ય રાઘવ કહું સરવથી. ૨૬

થયું પાવન પ્રભુ દરશન, તેણે શીતળ પામ્યું મન;
કહ્યાં લક્ષ્મણને કુવચન, તે ક્ષમા કરજો સ્વામીન. ૨૭
ક્ષુધા પ્રગટી છે મુજ તન, મારે કરવું છે ભોજન;
સુણીને હસ્યા રઘુપતિ એહ, સર્પ સિંહ ને બ્રાહ્મણ જેહ. ૨૮
ક્ષુધાતુર હોયે જેણીવાર, ત્યારે તે કરે ક્રોધ અપાર;
એવું કહીને શ્રીરઘુનાથ, પછે મુનિવરનો ગ્રહ્યો હાથ. ૨૯
ઘરમાં તેડી લાવ્યા ભગવંન, બહુ પ્રકારે કરાવ્યું ભોજન;
થયા તૃપ્ત પૂરણકામ, સ્તુતિ કરીને ગયા નિજ ઠામ. ૩૦
ત્યારે પૂંઠળ શ્રીરઘુરાય, બેઠા મેળવી સર્વ સભાય;
હાવે લક્ષ્મણજી તેણીવાર, કરતા મનમાંહે વિચાર. ૩૧
પ્રભુએ પણ કરિયું જેહ, મેં આજ્ઞા લોપી તેહ;
શેં કારણ હવે રાખું તન ? જાય રામનું સત્ય વચન. ૩૨
પ્રભુ તો નહિ બોલે એહ, મુજ ઉપર છે ઘણો સ્નેહ;
પણ મારે પાળવું સત્ય, જે બોલ્યા છે શ્રીરઘુપત્ય. ૩૩
એવો ધર્મ વિચારી ધીર, સભામાં આવ્યા લક્ષ્મણવીર;
રામને નમ્યા જોડી બે હાથ, ઊભા સન્મુખ પન્નગનાથ. ૩૪
બોલ્યા સુણતાં સરવ સભાય, સુણો સત્યસિંધુ રઘુરાય;
દૂત સાથે કરવાને વાત, તમો પણ કરિયું સાક્ષાત્. ૩૫
જે કો આવે મંદિર માંહે, તેને તત્ક્ષણ હણવો ત્યાંહે;
તે આજ્ઞા કરી મેં ભંગ, માટે હણવો મને શ્રીરંગ. ૩૬
દુરવાસાનો મહા ભય પામી, આવ્યો ઘરમાં હું સારંગપાણિ;
કર્યું વચન તમારું ખંડ, અપરાધીને દેવો દંડ. ૩૭

વલણ

દંડ દેવો નિશ્ચે મુજને, પાળું સત્ય વચન રે;
લક્ષ્મણજી એવું બોલ્યા જ્યારે, ત્યારે વિસ્મે થયા સહુ જન રે. ૩૮

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकभाषायां उत्तरकाण्डे ब्रह्माज्ञया धर्मेणागतम्
श्रीरामप्रार्थनं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

અધ્યાય ૯૩ મો

રાગ આશાવરી

લક્ષ્મણજીનાં વચન સુણી, પામી વિસ્મય સરવ સભાય;
પછે સ્નેહ સહિત મધુર વચને કરી, બોલ્યા શ્રીરઘુરાય. ૧
અરે ભાઈ શું બોલે એવું, વિપરીત વ્યંગ વચન?
પ્રાણ થકી મુજને તું વલ્લભ, જીવન તન મન ધન. ૨
અમો પ્રતિજ્ઞા કરી તે ખરી, પણ કારણ કહું એક ત્યાંહે;
અમો વાત કરી રહ્યા ત્યાર પછી, તમો આવ્યા મંદિર માંહે. ૩
વળી દુર્વાસાએ ક્રોધ કર્યો, જાણ્યું શાપ દેશે નિરવાણ;
તે માટે તું આવ્યો મંદિરમાં, કરવા મુજને જાણ. ૪
માટે દોષ નથી કાંઈ એમાં તારો, સાંભળ સાચું વીર;
એવું કહીને થયા પ્રભુ ગદ્‌ગદ, ચાલ્યાં નેત્રમાં નીર. ૫
ત્યારે લક્ષ્મણજી કહે શાને કાજે, મોહ ધરો મહારાજ?
એ માયા સર્વે દૂર કરીને, શિક્ષા કરો મુને આજ. ૬
સત્યવાદીને સ્નેહ ન ધરવો, માતપિતા સુત વીર;
રાજ સંપત્તિ દેહ જાય પણ, ધરમ રાખવો ધીર. ૭
જુઓ આપણા વંશમાં હરિશ્ચંદ્રરાયે, વેઠ્યું દુઃખ અપાર;
નીચ કર્મ કરીને પણ રાખ્યું, સત્ય પોતાનું સાર. ૮
વળી પિતા આપણાને તમો વહાલા, તન મન પ્રાણજીવન;
તે સત્ય વચન પાળવા માટે, મોકલ્યા દારુણ વન. ૯
વળી પરશુરામે જમદગ્નિનું, વચન કર્યું પરમાણ;
મસ્તક છેદ્યાં માતભ્રાતનાં, રાખ્યો ધર્મ સુજાણ. ૧૦
માટે સત્ય વચન તમારું પાળો, બોલ્યા શ્રીમુખ જેહ;
મુજ માટે પ્રભુ ધર્મ ન મૂકો, આણી અંતર સ્નેહ. ૧૧
એવાં વચન સુણી શ્રીરામચંદ્રને, દુઃખ ઘણું પ્રગટ્યું મન;
ધર્મસંકટમાં પડિયા પોતે, નીચું રહ્યા જોઈ મુન્ય. ૧૨

એવે સમે ત્યાં આવ્યા વસિષ્ઠજી, જાણ્યું સહુ વૃત્તાંત;
ત્યારે મસ્તક ધુણાવીને મુનિવર, બેઠા પોતાને સ્થાન. ૧૩
પછી શ્રીરઘુવીરની સાથે વળતા, બોલ્યા બ્રહ્મકુમાર;
એ ભાવી પદારથે ભૂલ નહિ, કંઈ હોયે જે હોનાર. ૧૪
ત્યારે કર જોડીને રઘુપતિ કહે છે, સાંભળો મુનિમહારાજ;
હું ધરમસંકટમાં પડ્યો છું, માટે સૂઝ બતાવો આજ. ૧૫
ત્યારે વસિષ્ઠ વાત વિચારી બોલ્યા, સુણિયે શ્રીરઘુરાય;
ઉપાય એક બતાવું તમને, ધર્મશાસ્ત્રનો ન્યાય. ૧૬
જે વધવાલાયક પુરુષ હોય તેને, કરવો દેશ ત્યાગ;
તેમાં ધર્મ અહિંસા ને વળી રહેશે, સત્ય વચન મહાભાગ. ૧૭
એવું ધર્મવચન ગુરુજી બોલ્યા, પૂરવ તું બે પાસ;
તે સાંભળીને શ્રીરામ રહ્યા, નવ બોલ્યા વચન પ્રકાશ. ૧૮
એટલે સ્વર્ગનિવાસી ઇંદ્ર જે, અમર તણો રાજન;
તે ગજારૂઢ થઈ આવ્યો કરવા, રઘુપતિનાં દરશન. ૧૯
શ્રીરામચંદ્રને ચરણે લાગ્યો. સ્તુતિ કરી બહુ જાણ;
ત્યારે સુરપતિ સાથે વસિષ્ઠ મુનિવર, તત્ક્ષણ બોલ્યા વાણ. ૨૦
અરે ઇંદ્ર, તમો લક્ષ્મણજીને, તેડી જાઓ નિજ ઘેર;
સ્વાગતસેવા બહુવિધિ કરજો, રાખજો રૂડી પેર. ૨૧
પછે ગુરુઆજ્ઞાએ લક્ષ્મણ ચાલ્યા, સહુને કર્યો નમસ્કાર;
ઇંદ્રની સાથે ઐરાવત બેસી, ગયા સ્વર્ગમોઝાર. ૨૨
મઘવાપતિના મંદિર માંહે, રહ્યા સુમિત્રી ત્યાંહે;
દેવ સકળ મળી સેવા કરતા, સત્વર આજ્ઞામાંહે. ૨૩
હાવે લક્ષ્મણ જાતાં રઘુપતિને, ઘણો શોક થયો છે મન;
લાવણ્યતા ગુણ સ્નેહ સંભારીને, કરતા રામ રુદન. ૨૪
ભર્ત શત્રુઘ્ન આદે સહુનાં, નેત્રમાં ચાલે નીર;
પછે વસિષ્ઠ ગુરુએ છાના રાખ્યા, સમજાવ્યા દેઈ ધીર. ૨૫
હાવે અવધપુરમાં સરવે જાણ્યું, લક્ષ્મણજીનો ત્યાગ;
નરનારી સહુ રુદન કરે છે, લાગ્યો મોટો દાગ. ૨૬

રાણીવાસમાં રાણીઓ રોતી, પુત્રવધૂ પરિવાર;
કૌશલ્યા આદિ માતાઓને, શોકતણો નહિ પાર. ૨૭
પછે ગુરુ વસિષ્ઠે આવી સહુને, સમજાવ્યા તે દિન;
સજ્જન કેરો શોક સમાવ્યો, કહીને જ્ઞાનવચન. ૨૮

વલણ

જ્ઞાન ઉપદેશે કરીને સહુને, સમજાવ્યા મુનિરાય રે;
એમ દિવસ કેટલા વહી ગયા, શું કરતા હવા રઘુરાય રે. ૨૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे वसिष्ठाज्ञया
लक्ष्मणत्यागो नाम त्रिनवतितमोऽध्याय ॥ ९३ ॥

અધ્યાય ૯૪ મો

રાગ સોરઠ

હાવે એક સમે રઘુનાથજી આવ્યા, કૌશલ્યાને દ્વાર;
માત પાસે આવી બેઠા, કરતા વાત વિચાર. ૧
ત્યારે કૌશલ્યાજી બોલિયાં, સુણો રામ કહું એક વાત;
હાવે નથી ગમતું મુજને, આ ઘર વિષે સાક્ષાત. ૨
જે જાનકી કુલવધૂ મારી, લક્ષ્મણ સરખો પુત્ર;
તે મુને મૂકીને ગયાં, લાગે ઉદાસી ઘરસૂત્ર. ૩
સૌ લોક કહે છે તે ખરું, મેં જાણિયું નિરવાણ;
સંસારમાં સુખ જેટલું, દુઃખ તેટલું પરમાણ. ૪
હે રામ! હાવે શું કરું? અકળાય મારું મન;
નથી જંપ વળતો જીવને, ભાવે નહિ જળ–અન્ન. ૫
હજુ પ્રાણ મારો જાય નહિ, શું રહ્યો જોવા દુઃખ?
હાવે ધીરજ શી વાતે ધરું? શું રહ્યું ઘરમાં સુખ? ૬
એવું કહીને રોવા લાગ્યાં, માત જેણી વાર;
ત્યારે ઘણી આશ્વાસના કરીને, બોલ્યા જુગદાધાર. ૭
હે માત, દુઃખ શાને ધરો? એ અશાશ્વત સંસાર;
સહુ રણસંબંધે મળે આવી, પુત્ર ને પરિવાર. ૮

જ્યમ વૃક્ષ ઉપર પક્ષી બેસે, નિશાએ નિરવાણ;
તે પ્રભાતે સહુ ઊડી જાયે, જ્યહાંત્યહાં પરમાણ. ૯
વળી નાવમાં આવી મળે, એકઠાં બેસે ત્યાંહે;
તે પાર ઊતરીને પળાયે, પૃથક્ મારગમાંહે. ૧૦
મહાપર્વમાં તીરથ વિષે, ટોળે મળે સૌ જન;
તે પંચ રાત્રી પછી કોઈનું, થાય નહિ દરશન. ૧૧
એ પ્રકારે આ જગતમાં છે, ગૃહસ્થનો વહેવાર;
સહુ પૂરવ સંચે મળે આવી, સહોદર નરનાર. ૧૨
જેની અવધ્ય પૂરી થઈ તેણે, ક્ષણ નવ રહેવાય;
તેની સાથે કોઈએ જવાય નહિ, માનજો સાચું માય. ૧૩
આ દેહ જૂઠી સર્વથા, દેહતણા જૂઠા ભોગ;
એ સ્વપન જેવું જાણજો, સુખદુઃખ યોગવિયોગ. ૧૪
વ્યતિરેક આત્મા એ થકી, તે સદા છે સુખરૂપ;
પ્રપંચમાં પડતો નથી, ચૈતન્ય સાક્ષી અનુપ. ૧૫
ત્યારે કૌશલ્યા કહે: રઘુપતિ, હું પ્રશ્ન પૂછું એક;
આ દેહ આત્મા એક છે, કે દેહ થકી વ્યતિરેક. ૧૬
સુખદુઃખ થાયે દેહને, કે જીવને કહો રામ;
મરણ પામે દેહ ત્યારે, જીવ રહે કોણ ઠામ? ૧૭
સંબંધ આત્મા દેહતણો, જ્યારે નથી રઘુરાય;
ત્યારે દુઃખથી કયમ શોક પામે? સુખે કયમ હરખાય? ૧૮
શીત ઉષ્ણ ને ક્ષીણ વૃદ્ધિ, ક્ષુધા તૃષા પુણ્ય પાપ;
તે માની લે છે જીવ એ, કયમ તપે છે પરિતાપ? ૧૯
તે માટે દેહ આત્માતણો, મને કહો જથારથ ભેદ;
જે થકી શાંતિ થાય મુજ મન, ઊપજે નિર્વેદ. ૨૦

વલણ

નિર્વેદથી અજ્ઞાન જાયે, થાયે શાંતિ મન રે;
એવાં વચન માતનાં સાંભળી, પછે બોલ્યા શ્રીભગવન રે. ૨૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीराम प्रति कौशल्याप्रश्नकरणं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥९४॥

અધ્યાય ૯૫ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

રઘુપતિ બોલ્યાઃ સુણિયે માતજી, પ્રશ્નનો ઉત્તર કહું સાક્ષાત્ જી;
આદિપુરુષ જે પ્રથમ એક જી, તે થકી પ્રગટ્યા જીવ અનેક જી. ૧

ઢાળ

અનેક જીવ ઉદે થયા, તેનો કહું વિસ્તાર;
જ્યમ સૂરજનું પ્રતિબિંબ જળમાં, સ્થૂળ સૂક્ષ્મસાર. ૨
એમ આદિપુરુષે ઈક્ષણા કરી, માયા ઉપર જ્યાંહે;
વિકાર પામી પ્રકૃતિ, મહત્તત્ત્વ પ્રગટ્યું ત્યાંહે. ૩
મહત્તત્ત્વથી અહંકાર ત્રિગુણી, સત્ત્વ રજ તમ જાણ;
તે ત્રણે ગુણથી વિશ્વ સરવે, ઊપન્યું નિરવાણ. ૪
ભૂત પંચે તમોગુણના, પૃથ્વી જળ આકાશ;
તેજ વાયુ પંચ મળીને, થયો દેહ પ્રકાશ. ૫
હાવે રજોગુણથી ઇંદ્રિયો દશ, ઊપની નિરવાણ;
મનબુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર આશય, સતો ગુણથી જાણ. ૬
શબ્દ સ્પર્શ રસ રૂપ ગંધ, એ વિષય માત્રા પંચ;
ચોવીશ તત્ત્વ મળી બંધાયો, દેહ જડ પરપંચ. ૭
પછે ચતુરદશ દેવતા મૂક્યા, ઇંદ્રિયોને સ્થાન;
પણ દેહ ચૈતન્ય નવ થયો, રહ્યો અચેતન જડવાન. ૮
પંચાશએકુન વાયુ મૂક્યા, તોયે ન ઊઠ્યું સ્વરાટ;
પછે પ્રવેશ્યા ભગવાન તેમાં, થયો ચૈતન્ય ઘાટ. ૯
પ્રતિબિંબ તેમાં બ્રહ્મનું, જે જીવ ચૈતન્ય અંશ;
તેણે કરી ચૈતન્ય થયો, આ દેહ જડ અવતંશ. ૧૦
જ્યમ કોટી ઘટ જળના ભર્યા, તેમાં સૂરજ ભાસે એક;
એમ એક બ્રહ્મની ચૈતન્યશક્તિ, થયા જીવ અનેક. ૧૧
એમ અનાદિ કાળની બાંધી, કળા એવી જાણ;
તેણે કરીને થાય છે, આ વિશ્વ ચારે ખાણ. ૧૨

વલણ

વૈરાગ પામો વિશ્વથી, જાણો મિથ્યા જગદાભાસ રે;
એક આત્મા વ્યાપક જુઓ સઘળે, જે પૂરણ અખંડ પ્રકાશ રે. ૩૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण
कौशल्याबोधो नाम षड्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

અધ્યાય ૯૭ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

કહ્યું રઘુપતિએ જે નિર્મળ જ્ઞાન જી, કૌશલ્યાએ તે ધરિયું કાન જી;
વળતાં પૂછે વિચારી માય જી, કહો મુને નિશ્ચે શ્રીરઘુરાય જી. ૧

ઢાળ

રઘુનાથ મુજને કહો નિશ્ચે, આત્મા કેરું રૂપ;
તે જાણવાની કળા કેવી, થાય લક્ષ અનુપ. ૨
વળી ચિત્ત ચંચળ ઠરે નહિ, સંકલ્પ કરતું એહ;
આધાર અવલંબન વિના, ક્ષણમાત્ર રહે નહિ તેહ. ૩
ત્યારે રામ વળતું બોલિયા, હે અંબ, કહું નિરવાણ;
એકે મને સુણજો તમો, મહા ધીરજ રાખી પ્રાણ. ૪
મારા સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતાં, અચંચળ ચિત્ત હોય;
તે ધ્યાન ધરવાતણી રીતિ, કહું તમને સોય. ૫
પવિત્ર સમ ભૂમિ વિષે, એકાંત સ્થળની માંહે;
પદ્મ આસન કરીને, બેસવું નિશ્ચે તાંહે. ૬
બાહ્ય ઇંદ્રિય શબ્દ આદે, વિષય કહીએ જેહ;
તે સમેટી અંતર વિષે, લાવીએ વૃત્તિ તેહ. ૭
પછે મન નિઃસંકલ્પથી, પ્રાણાયામ કરવો તાંહે;
[illegible]ંત્ર થકી તદા, રોકવું અંતરમાંહે. ૮
[illegible]ાન ઊંચો ચઢાવીને, અંતર લેવો પ્રાણ;
[illegible]ાન બંન્યો મેળવીને, સ્થિર રાખવા નિરવાણ. ૯
સ્થિર થાય જ્યારે પ્રાણ, ત્યારે મંન નિશ્ચળ હોય;
વૃત્તિ ન જાયે બારણે, અંતર સમાધિ સોય. ૧૦

મન પવનવૃત્તિતણો જ્યારે, રોધ પામે ત્યાંહે;
ત્યારે સિંહાસન સોનાતણું, કલ્પવું અંતરમાંહે. ૧૧
તેની ઉપર અષ્ટદળ, કોમળ કમળ આસન;
ત્યાંહાં મૂર્તિ મારી ચતુર્ભુજ, શુભ શ્યામ સુંદર તન. ૧૨
ચાર આયુધ મુગટ કુંડળ, કડાં કંકણુ હાર;
કટીમેખળા મુદ્રિકા અંગદ, ચરણ નેપુર સાર. ૧૩
શ્રીવત્સ કૌસ્તુભ ભૃગુલાંછન, પુષ્પ તુળસીમાળ;
સુગંધ મૃદ મદ અરગજા, ને તિલક કેસર ભાલ. ૧૪
મુખ હાસ્ય કરુણામૃત દ્રવિત. નાસિકા તીક્ષ્ણ જાણ;
ચારુચિબુક ઉદર ગ્રીવા ત્રિવલી, અધર અરુણ પ્રમાણ. ૧૫
અહુ રંગ શોભે અંગ અંબર, પીતાંબર પરિધાન;
આકરણ નેત્ર વિશાળ ભ્રૂધનુ, ભુજ પ્રલંબ આજાન. ૧૬
ઉદાર ઉદર ત્રિરેખ શોભે વિશાળ હૃદય સુરંગ;
ગંભીર નાભિ કટી સુક્ષ્મ, કોમળ જાનુ જંઘ. ૧૭
પદ કમળ નખ છબી ચંદ્રમા, કોટી તીરથનું ધામ;
અંકુશ ધ્વજ આદે અષ્ટાદશ, ચિહ્‌ન પૂરણકામ. ૧૮
કોટી કામ સ્વરૂપ, કોટી સૂરજ તેજ પ્રકાશ;
વિદ્યુત કોટી ચપળતા, શીત કોટી ચંદ્રવિલાસ. ૧૯
નખશિખ અંગો અંગને, અવિલોકવું એક મન;
વૃત્તિ સ્વરૂપાકાર થાયે, સ્મૃતિ રહે નહિ તન. ૨૦
એ પ્રકારે અભ્યાસ કરતાં, મનતણો જય થાય;
પછે અંતરજામી બ્રહ્મ નિર્ગુણ, લક્ષથી ઓળખાય. ૨૧
જાગ્રત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ એ, જીવવૃત્તિ જાણ;
ત્રિ-અવસ્થામાં ગ્રહ્યો અન્વય, સાક્ષીવત્ નિરવાણ ૨૨
તુરીય જેની ભૂમિકા, પણ રહ્યો તુરીયાતીત;
દેહ ઇંદ્રિ મનનો પ્રવર્તક, વળી પ્રકાશ ગુણરહિત. ૨૩
મન ઇંદ્રિયોની વૃત્તિ જ્યારે, લીન થાયે જ્યાંહે;
ત્યાંહાં જાણપણું છે જેતું, તુરીય અવસ્થામાંહે. ૨૪.

તે જ્ઞપ્તિ માત્ર સ્વરૂપ કહીએ, સુખાનંદ અનુપ;
એ માત આત્મા જાણજો, તે બ્રહ્મ ચૈતન્ય ભૂપ. ૨૫
અધ્યાસનો અપવાદ કરતાં, શેષ રહે જે સત્ય;
વિધિતણો વિધિ એ સદા છે, નિષેધ અવધિ અત્ય. ૨૬
એ સમજવાની સંજ્ઞા નથી, ગ્રહણ કરવા વસ્ત;
એ વિના સરવે અશાશ્વત, જે દષ્ટ શ્રુત સમસ્ત. ૨૭
હે માત, એ આત્મા વિષે, વૃત્તિ કરો લયલીન;
પામશો પરમાનંદ સુખ, જ્યમ મહા જળમાં મીન. ૨૮
અધ્યાસ દેહનો છૂટશે, દુઃખ ક્લેશ થાશે દૂર;
નિરવાણપદને પામશો, જશે વાસના અંકુર. ૨૯
મમ ધામમાં રહેશો અચલ, નહિ પુનર્ભવ સંસાર;
ત્યાં ભોગ પરમાનંદપદનો, સુખતણો નહિ પાર. ૩૦

વલણ

નહિ પાર પરમાનંદ સુખનો, મમ ધામ મુક્ત સદન રે;
એવું જ્ઞાન કહ્યું શ્રીરઘુપતિ, તે માતાએ ધર્યું મન રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामकौशल्या
सवादे समाधियोगो नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

અધ્યાય ૯૮ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

માતા સમજ્યાં સરવે મર્મ જી, રામને જાણ્યા પૂરણબ્રહ્મ જી;
અનુભવ પ્રગટ્યો ત્યાં સાક્ષાત્ જી, પછે પદ્માસન કરી બેઠાં માત જી.

ઢાળ

પદ્માસન કરી માત બેઠાં, ધરવા હરિનું ધ્યાન;
[illegible] વૃત્તિ સમેટી, મન કર્યું સ્થિર સમાન. ૨
[illegible]ુનિ મુદ્રાએ થકી, કર્યો પ્રાણાયામ પ્રણામ;
[illegible] ઊર્ધ્વવાયુ ખેંચીને, મેળવ્યા અંતર જાણ. ૩
જેવું ધ્યાન રઘુપતિએ કહ્યું, તે આચર્યું તેણી વાર;
જે કોટી કામ સ્વરૂપમૂર્તિ, શોભાનો નહિ પાર. ૪

અલંકારમંડિત શ્યામસુંદર, ચતુરભુજ ભગવાન;
નખશિખ નીરખ્યું અનુક્રમથી, કોટી સૂરજ સમાન. ૫
તે મૂર્તિ રાખી ધ્યાનમાં, દઢ ચિત્ત કરિયું ત્યાંહે;
પછે પ્રાણ ઊંચો ચઢાવ્યો, તે ઊર્ધ્વ મારગમાંહે. ૬
ષટ્ચક્ર ભેદી ચાલિયો, તે ગયો દશમે દ્વાર;
બ્રહ્મરંધ્ર ફાટ્યું માતનું, સાન્નિધ્ય જગદાધાર. ૭
તે યોગ અગ્નિ વડે તન, પરજાળ્યું કર્પૂરવંત;
ક્ષણમાત્રમાં દેહ ભસ્મ થઈ, ચાલી સુગંધ અનંત. ૮
વિમાન આવ્યું તે સમે, શોભાતણો નહિ પાર;
દિવ્ય રૂપ ધરીને કૌશલ્યા જી, બેઠાં તેહ મોઝાર. ૯
તે સમે સરવે કુટુંબ મળિયું, ગુરુ આદિ પ્રધાન;
દિવ્ય રૂપ ધરીને માત બેઠાં, દીઠું દષ્ટ વિમાન. ૧૦
દુંદુભિ વાગ્યાં દેવનાં, થઈ પુષ્પવૃષ્ટિ ત્યાંહે;
સહુ સાથશું રઘુનાથ, આશ્ચર્ય પામિયા મનમાંહે. ૧૧
ઘણી સ્તુતિ કીધી રામની, કૌશલ્યાએ તેણી વાર;
વસિષ્ઠ આદિ વિપ્રને ત્યાં, કર્યો છે નમસ્કાર. ૧૨
વિમાન ચાલ્યું ત્યાં થકી, સૌ દેખતાં પરમાણ;
અપવર્ગ માતા પામિયાં, કૈવલ્યપદ નિરવાણ. ૧૩
એમ મોક્ષ પામ્યાં માતાજી, વિસ્મે થયો સૌ સાથ;
ત્યારે આંસુ આવ્યાં નેત્રમાં, રોયા ઘણું રઘુનાથ. ૧૪
રઘુનાથ રોતા સાંથ સરવે, રુદન કરતા તાંહે;
શત્રુસૂદન ને ભરતજી ઘણું, દુઃખ ધરે મનમાંહે. ૧૫
પછે ગુરુ વસિષ્ઠે રોતા રાખ્યા, સરવેને તે ઠામ;
ગદ્ગદ કંઠે વચન વળતા, બોલિયા શ્રીરામ. ૧૬
હે ગુરુ! તમને કહું સાચું, માનજો નિરવાણ;
માતના જેવું સુખ જગતમાં, નથી બીજું જાણ. ૧૭
સંસારમાંહે કુટુંબ સરવે, સ્વારથી નિરધાર;
માબાપ તે પરમારથી, વાત્સલ્યપ્રેમ અપાર. ૧૮

દશ માસ રાખે ગર્ભમાં, વેઠે ઘણું તવ દુઃખ;
પ્રસવ્યા પછી તે બાળકને, બહુવિધ પમાડે સુખ. ૧૯
ક્ષણેક્ષણે જોતી રહે, રખે પુત્રને દુઃખ થાય;
તે રાતદિન પોષણ કરે, જ્યમ પુષ્ટિ પામે કાય. ૨૦
એ પ્રકારે ઉછેરતાં, પછી થાય મોટા તન;
તોય ભાવ રાખે રહિત સ્વારથ, પ્રેમથી અનુદિન. ૨૧
તે માત કેરા ઉરુણિયો, સુત કો કાળે નવ થાય;
માતની સેવા નવ કરે તે, પુત્ર નરક પળાય. ૨૨
માતની આજ્ઞા ભંગ કરી, દુર્વચન બોલે મુખ;
તે પુત્ર શૂકર શ્વાન થઈ, બહુ જન્મ પામે દુઃખ. ૨૩
ત્રિય પુત્ર બંધુ મિત્ર થાયે, દ્રવ્યથી ગુણ ગાય;
માબાપ નવ કહેવાયે કોઈને, કર્યાં તે નવ થાય. ૨૪
સંસારમાં તીરથ ત્રિવેણી, માતપિતા ગુરુ જેહ;
એની સેવાથી સુખ મળે બહુવિધ, મોક્ષ પામે તેહ. ૨૫
માટે સાંભળો મુનિરાજ, મુજ પર માતનું ઘણું હેત;
મુજને ક્ષણુ નવ વીસરે, વાત્સલ્યપ્રેમ સમેત. ૨૬
હું નિત્યમુક્ત અબંધ છું, મુંને કોઈએ નવ જિતાય;
પણ માત કેરા સ્નેહથી, મુજ ચિત્ત ગદ્ગદ થાય. ૨૭
મારા ભક્ત સેવા કરે બહુવિધ, સંત જ્ઞાની સોય;
માતાના જેવાં લાડ મુજને, લડાવે નહિ કોય. ૨૮
હું અજન્મા ધરું જન્મ તે, વળી માતના સુખ કાજ;
ઘણું ગમે મુજને લાડ તે, સત્ય માનજો મહારાજ. ૨૯
એવાં વચન કહી તે રઘુપતિ, ઘણાં ભર્યાં નેત્રે નીર;
પછી આશ્વાસન કરી નીતિવચને, આપી ગુરુએ ધીર. ૩૦
ધીરજ આપી વસિષ્ઠ ગુરુએ, સમજાવ્યો સહુ સાથ;
ઉત્તરક્રિયા માતાતણી, કરી પોતે શ્રીરઘુનાથ. ૩૧

વલણ

રઘુનાથે નિજ હાથે કરાને, આપ્યાં અપરિમિત દાન રે;
સરવ નગ્રને ભોજન કરાવ્યું, સંતોષ્યા ભગવાન રે. ૩૨

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे कौशल्यामोक्ष-
प्राप्तिः रामेण च मातृगुणवर्णनं नाम अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

અધ્યાય ૯૯ મો

રાગ બિલાવલની ચોપાઈ

સુણો શ્રોતા ધરી ધીરજ મન, ત્યાર પૂંઠે ગયા થોડા દન;
સુમિત્રા કેકઈ બંન્યો માય, મરણ પામ્યાં તે ઈશ્વરઇચ્છાય. ૧
તેની ક્રિયા વિધિવત્ કરી, દાન બહુવિધિ આપ્યાં હરિ;
તે માતા પામ્યાં પરમપદ ધામ, એવા દીનબંધુ કરુણાનિધિ રામ. ૨
પછી રઘુપતિ બેઠા મંદિર માંહે, વસિષ્ઠ ગુરુને તેડાવ્યા ત્યાંહે;
એકાંતમાં બેઠા અવિનાશ, તે સમે નહિ કો બીજું પાસ. ૩
ત્યારે કર જોડી બોલ્યા રઘુપતિ, સાંભળીએ મુનિવર મહામતિ;
તમો ત્રિકાળજ્ઞાની છો મહારાજ, કંઈ તમને નથી અજાણ્યું કાજ. ૪
મારું સ્વરૂપ જાણો છો તમો, તો વિસ્તારી શું કહીએ અમો?
જે કારણ મેં જન્મ જ ધર્યો, તે સર્વ મનોરથ પૂરણ કર્યો. ૫
ઉતાર્યો પૃથ્વીનો ભાર, દુષ્ટ તણો કરિયો સંહાર;
વેદધરમ દૃઢ સ્થાપ્યો તદા, સુર સાધુ સુખ પામે સદા. ૬
અવતારકૃત્ય પૂરણ થયું આજ, તે માટે વિનતિ કરું મહારાજ;
આજ્ઞા આપો મહામુનિ તમો, તો હાવે સ્વધામ પધારું અમો. ૭
રઘુપતિનાં એવાં સુણીને વચન, મુનિવર દુઃખ પામ્યા ઘણું મન;
ચાલી નેત્રમાં આંસુધાર, ગદ્ગદ થઈ બોલ્યા તેણીવાર. ૮
અહો રામ શું બોલ્યા તમો? તમ પાખે કયમ રહીએ અમો?
તમો અમારું સરવસ ધન, સુખના સિંધુ પ્રાણજીવન. ૯
સાધુ સુર ગૌ દ્વિજના પ્રતિપાળ, અનાથબંધુ દીનદયાળ;
પિતા અમારા બ્રહ્મા જેહ, પૂરવે મુને કહ્યું'તું એહ. ૧૦

અરે પુત્ર, જા પૃથ્વીમાં, અવધપુરી પાવન છે જ્યાંહિ;
સૂરજવંશી રાજાતણું, તેનું કરજે પુરોહિતપણું. ૧૧
એવું સુણી હું બોલ્યો તેણીવાર, અહો પિતાજી, કહું નિરધાર;
નીચું કરમ એ હું નહિ કરું, વનમાં જઈ તપ આચરું. ૧૨
પુરોહિતપણામાં છે બહુ પાપ, તેથી હું પામું સંતાપ;
મૃતકક્રિયા ને શ્રાદ્ધ અનંત, વિવાહ વાસ્તુ ને શ્રીમંત. ૧૩
જાતકર્મ ઉપવીત વિચાર, અનેકવિધિ કરવા સંસ્કાર;
તે કર્મ કરાવીને લેવું દાન, તેમાં પાપ ઘણું અભિમાન. ૧૪
માટે પ્રોહિત કર્મ કરું નહિ જાણ, ત્યારે ફરીને પ્રજાપતિ બોલ્યા વાણ;
પુત્ર વચન માન્ય મુજતણું, આગળ લાભ તુજને છે ઘણું. ૧૫
રવિકુળમાં દશરથ રાજન, ત્યાં અવતરશે શ્રીભગવન;
પૂરણ બ્રહ્મ સનાતન ઈશ, તે રામરૂપ ધરશે જગદીશ. ૧૬
તે પ્રભુ લાડ પાળશે ઘણું, દેખાડશે સુખ સેવાતણું;
ગુરુપદવી મોટી આપશે, સહુમાં શ્રેષ્ઠ કરી થાપશે. ૧૭
એવું જાણી પુરોહિતપણું, અંગીકાર કર્યું તમતણું;
તે સૌ સત્ય કર્યું મહારાજ, ઘણી વધારી મારી લાજ. ૧૮
જગદ્‌ગુરુ તમો છો જગદીશ, ગુરુપદવી આપી મુને ઈશ;
શિવ બ્રહ્મા ઇંદ્રાદિક દેવ, તમ આજ્ઞા પાળે નિત્યમેવ. ૧૯
તે પ્રભુ સેવક થઈ સર્વદા, મારી આજ્ઞા પાળી સદા;
જેની કટાક્ષે કંપે કાળ, તે મારો ભય ધરતા ભૂપાળ. ૨૦
બ્રહ્મણ્ય દેવમાં નહિ કંઈ મણા, શા શા ગુણ ગાઉં તમતણા?
માટે પ્રભુ, મુને તેડો સાથ, તમો વિના હું ક્યમ રહું રઘુનાથ? ૨૧
એમ કહી મુનિ ગદ્‌ગદ થયા, રઘુપતિની સન્મુખ જોઈ રહ્યા;
ત્યારે બોલ્યા શ્રીરઘુવીર, સુણીએ મુનિ મન રાખી ધીર. ૨૨
તમો બ્રહ્મવેત્તા છો જાણ, નથી બંધ તમને નિરવાણ;
[illegible] સદા છો તમો, તમને મોક્ષ શું આપું અમો? ૨૩
તમ સરખા જે પુરુષ અવિકાર, તે ક્ષણમાં જગત કરે ઉદ્ધાર;
માટે સર્વ નગ્ર લેઈ જાઉં અમો, પુત્રની પાસે રહેજો તમો. ૨૪

રૂડી રીતે ચલાવજો રાજ, રઘુકુળની છે તમને લાજ;
એમ કહી ઊઠ્યા રઘુપતિ, રાજસભા આવ્યા મહામતિ. ૨૫
સભા મેળવી સહુ તે દીશ, તેની સાથ બોલ્યા જુગદીશ;
પડો ફેરવ્યો પુરમાં આજ, સ્વધામ જવા કેરે કાજ. ૨૬
જેને ઇચ્છા હોયે મન, તત્પર થઈ આવો સહુ જન;
નરનારી વૃદ્ધ જોબન બાળ, સર્વ આવજો પ્રાતઃકાળ. ૨૭
રામ તણાં એવાં સુણી વચન, પ્રધાને મોકલ્યા પુરમાં જન;
ચૌટાં શેરી પોળ જ માંહે, ઢોલ વજાડી કહેતા ત્યાંહે. ૨૮
સરવે લોકે જાણી વાત, રઘુપતિ સ્વધામ જાય પ્રભાત;
પછી હનુમંતને આજ્ઞા કરી, ચાલ્યા રામચરણ મન ધરી. ૨૯
વિભીષણ સુગ્રીવ ઘોરાજન, ગયા તેડવા મરુતતન;
સહુને હર્ષ થયો છે ઘણો, રઘુપતિ સાથે જવા તણો. ૩૦

વલણ

રઘુપતિ સાથે સ્વધામ જવા, હરખ્યા લોક તત્કાળ રે;
એમ રજની સરવે વહી ગઈ, પછે હવો પ્રાતઃકાળ રે. ૩૧

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामस्य वसिष्ठाज्ञां गृहीत्वा स्वधामगमनविचारो नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

અધ્યાય ૧૦૦ મો

રાગ વેરાડી

પ્રભાતકાળે વહેલા ઊઠી, શ્રીરામે કર્યું છે સ્નાન;
નિત્યકર્મ પોતાનું કરીને, આપ્યાં વિધિવત્ દાન. ૧
પછે વસ્ત્રાભૂષણ અંગ ધરીને, બેઠા મંદિરમાંહે;
મોટા વિપ્ર વસિષ્ઠની આદે, સર્વ આવ્યા ત્યાંહે. ૨
ભરત શત્રુઘ્ન પાસે તેડાવ્યા, સુમંત આદિ પ્રધાન;
તે સર્વેને સાથે લઈ ચાલ્યા, પોતે શ્રીભગવાન. ૩
સરજુગંગાને તટ આવ્યા, રામઘાટ છે જ્યાંહે;
તેમાં સ્નાન કરીને આવાહન કીધું, વિરજાકેરું ત્યાંહે. ૪

ત્યારે ગુરુરૂપે આવીને પ્રવેશ્યાં, સરજ્યુમાં તેણીવાર;
સ્પર્શ કરતાં તે જળનો થાય, ચતુર્ભુજ નિરધાર. ૫
ત્યારે સરજ્યુમાંથી બહાર નીકળ્યા, પોતે શ્રીરઘુવીર;
પછે દાન બહુવિધિ રામે આપ્યાં, અનુક્રમથી રણધીર. ૬
હાવે સરજ્યુતીર કરાવ્યો મોટો, વસ્ત્રમંડપ તેણીવાર;
તે મધ્યે સિંહાસન ઉપર, બેઠા જુગદાધાર. ૭
સભા કરી તાંહાં બેઠા પોતે, પાસે ગુરુજન ભ્રાત;
નગ્રલોક આવે છે સરવે, ચાર વરણ વિખ્યાત. ૮
ત્યારે તેણે સમે મુનિવર સૌ આવ્યા, ત્રિકાળજ્ઞાની જેહ;
વામદેવ વીતિહોત્ર ને અત્રિ, ભૃગુ અંગિરા એહ. ૯
વિશ્વામિત્ર અગસ્ત્ય ચ્યવન, ઋષિ લોમસ ને માર્કંડ;
પૌલસ્ત્ય ભારદ્વાજ ને વાલ્મીક, ગૌતમ કૌશિક ચંડ. ૧૦
શૌનક સનકાદિક ને નારદ, આદે ઘણા મુનિજન;
શ્રીરામે સહુને પ્રણામ કરીને, બેસાડ્યા આસન. ૧૧
હાવે હનુમંતને મોકલ્યા'તા પ્રથમે, પોને શ્રીરઘુનાથ;
તે વિભીષણ સુગ્રીવ ઘેરાજાને, તેડી લાવ્યા સાથ. ૧૨
તે આવીને નમ્યા શ્રીરામચંદ્રને, સ્તુતિ કરી બહુ પેર;
પ્રભુએ તેને બેસાડ્યા પાસે, અતિઘણા આદરભેર. ૧૩
એમ સરવ સભા મળી બેઠા, પોતે સરજ્યુ કેરે તીર;
ત્યારે અનુચરને પાસે તેડાવીને, બોલ્યા શ્રીરઘુવીર. ૧૪
અવધપુરીના વાસી સૌને, જાણ કરો નિરધાર;
જેને સ્વધામ જાવું હોય તે, સરવે નીકળો નર ને નાર. ૧૫
જે જેને વહાલી વસ્તુ હોય તે, સરવે લેજો સાથ;
આવી સરજ્યુ માંહે સ્નાન કરો, એમ બોલ્યા શ્રીરઘુનાથ. ૧૬
એવું સાંભળીને અનેક અનુચર, ચાલ્યા નગર વિષે તેણીવાર;
ઘરઘર મધ્યે કહ્યું સરવને, સુણી ચાલ્યાં નરનાર. ૧૭
બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય શૂદ્ર, પુર બાહેર નીકળ્યાં સર્વ;
જ્યમ સંઘ મળીને જાય તીરથમાં, નાહવા મોટું પર્વ. ૧૮

એમ પોતપોતાનાં જૂથ મળીને, સંગે ચાલ્યાં સોય;
નિજ બાળક વૃદ્ધને સાથે લીધાં, ઘરમાં રહ્યું નહિ કોય. ૧૯
વસ્ત્રાભૂષણ અંગે સજિયાં, પ્રિય વસ્તુ લેઈ સંગ;
દ્વાર ઉઘાડાં મૂક્યાં સરવે, મનમાં હરખ ઉમંગ. ૨૦
ગૌ મહિષી ને વૃષભ ઊંટ ખર, વાજી ગજ મંજાર;
શ્વાન અજા શુક મેના આદે, જે હતાં જેને દ્વાર. ૨૧
તે સરવેને સાથે લીધાં, ને આવ્યાં સરજુતીર;
ભીડ ઘણી દેખીને વળતા, બોલ્યા શ્રીરઘુવીર. ૨૨
સ્વધામ આવ્યાની જેને મુજ સાથે, ઇચ્છા હોયે મન;
તે વસ્ત્ર સહિત સરજુમાં પેસી, સ્નાન કરો સૌ જન. ૨૩
એવાં વચન સુણી શ્રીરામચંદ્રનાં, હરખ્યા સરવે લોક;
સરજુ માંહે પ્રવેશ્યા તત્ક્ષણ, મૂકી મનનો શોક. ૨૪
તે ગંગાજળનો સ્પર્શ કરતાં, દિવ્ય થયો દેહ વર્ણ;
મસ્તક ઝળકે કિરીટ મુગટ, મકરાકૃત કુંડળ કર્ણ. ૨૫
ચાર ભુજા ચતુરાયુધમંડિત, પીત વસન વનમાળ;
સુંદરશ્યામ કમળદળ લોચન, પ્રગટ્યાં રૂપ રસાળ. ૨૬
તેણે સમે આવી રહ્યાં અંત્રીક્ષ, લક્ષોલક્ષ વિમાન;
વિદ્યુત વરણ ધ્વજાઓ ઝળકે, કંચનકળશ વિતાન. ૨૭
તે દિવ્યરૂપ ધરી વિમાન બેઠાં, અવધપુરીનાં જન;
ત્યારે દૂતને પાસે તેડાવીને, બોલ્યા શ્રીરામ વચન. ૨૮
અલ્યા, જુઓ નગ્રમાં કોઈ રહ્યું છે, પશુપક્ષી નર તાંહે;
તે સરવ ઠેકાણે શોધ કરીને, લાવો તેને આંહે. ૨૯

વલણ

શોધ કરીને લાવો તેને, સહુ જીવજંતુ પરમાણ રે;
એવાં વચન સુણીને અનુચર ફરતા, શોધ કરતા નિરવાણ રે. ૩૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण अयोध्यावासीभिः सह सरयूतीरागमन नाम शततमोऽध्यायः ॥१००॥

અધ્યાય ૧૦૧ મો

રાગ સામેરી

અનીહાં રે અનુચરઃ ફરતા પુરમોઝાર,
શોધતા સરવેને ઠારોઠાર;
અનિહાં રે સૂક્ષ્મ જીવજંતુ હતા જ્યાંહે,
નાખ્યા તે સરવે લેઈ સરજ્યુ માંહે. ૧

ઢાળ

સરજ્યુમાં સહુ જીવ નાખ્યા, તે થયા દિવ્ય સ્વરૂપ;
એવી અકળ ગતિ ઈશ્વરતણી, તે અતર્ક્ય વાત અનુપ. ૨
એમ અનુચર ફરતા અવધપુરીમાં, જોયું સરવે ગામ;
એક શ્વાન સડેલો મરવા પડ્યો છે, દીઠો તેણે ઠામ. ૩
ઉતાવળા અનુચર આવીને, બોલ્યા પ્રભુની સાથ;
સરવે પુર અમો જોયું ફરીને, હાવે નથી રહ્યું કોઈ નાથ. ૪
પણ એક ઠેકાણે શ્વાન પડ્યો છે, તેની દુરગંધનો નહિ પાર;
તેના મસ્તકમાંહી જીવ પડ્યા છે, પામે દુઃખ અપાર. ૫
રઘુપતિ કહે, લેઈ જાઓ સુખાસન, લાવો બેસાડીને આંહે;
શિર વિષેથી પડી જાય નહિ, કોઈ જીવ રહે નહિ ત્યાંહે. ૬
એવું કહેતામાં અનુચરે જઈ, શિબિકામાં ઘાલ્યો શ્વાન;
ઉતાવળા લેઈ આવ્યા તેને, જ્યાં છે શ્રીભગવાન. ૭
સરજ્યુમાં તે શ્વાન જ નાખ્યો, દિવ્ય થયો તત્કાળ;
તેના મસ્તકમાં હતા જીવ, તે થયા દિવ્ય દેહ વિશાળ. ૮
પેલો શ્વાન હતો તે ચત્રભુજ થઈને, આવ્યો પ્રભુની પાસ;
ચરણે નમી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો, ગદ્ગદ વચન પ્રકાશ. ૯
રે અવધપતિએ પૂછ્યું તેને, પૂરવે હતો તું કોણ?
ા શ્વાન શે કરમે કરી, મહાદુઃખ સહ્યું નિરવાણ. ૧૦
એવાં વચન સુણી રઘુવીરનાં, બોલ્યો શ્વાન દિવ્યસ્વરૂપ;
ાતજન્મકેરી કહું કથા, તે, સુણો રવિકુળભૂપ. ૧૧

પૂરવે હતો હું શૂદ્ર જાતિ, ભણ્યો કાંઈ વિદ્યાય;
પછી દંભી થઈને વાદ કરતો, સદ્ધરમ નિંદાય. ૧૨
વાચાળ સાધુ વેશ લીધો, પૂજાવા જગમાંહે;
ગુરુ થઈ ફરતો જગતમાં, ઘણા શિષ્ય કીધા તાંહે. ૧૩
તે સેવા બહુવિધિ કરે મારી, ભાવતાં ભોજન;
વસ્ત્ર નાના ભાતનાં, વળી ભેટ કરતા ધન. ૧૪
એમ ઘણા દિન સેવા કરાવી, ગુરુ થઈને તેણીવાર;
કલ્યાણ તેનું નવ કર્યું, નવ જાણ્યો તત્ત્વવિચાર. ૧૫
તે પાપથી હું શ્વાન થઈ, મહાદુઃખ પામ્યો નેટ;
મેં છળ કરી છેતર્યા સહુને, ભર્યું કપટે પેટ. ૧૬
તે શિષ્ય સર્વે કીટ થઈને, પડ્યા મસ્તક માંહે;
મુજ રુધિર કેરું પાન કર્યું, દુઃખ દીધું ત્યાંહે. ૧૭
માટે ગુરુ થઈને શિષ્યનું, કરી કપટ ખાશે જેહ;
કલ્યાણ તેનું નહિ કરે તો, ભોગવશે દુઃખ તેહ. ૧૮
પ્રભુ, તમો દીનદયાળ છો, આચરો પરઉપકાર;
નથી કર્મ જોતા જીવનું, તેને આપો છો ઉદ્ધાર. ૧૯
એવું કહી રઘુવીરને, ફરી નમ્યો ચરણે ત્યાંહે;
સહુ શિષ્યને નિજ સંગ લેઈ, બેઠો વિમાન જ માંહે. ૨૦
આશ્ચર્ય પામ્યા સેવકો, મન વિચારે મુનિ ધીર;
તે સર્વે સુણતાં વચન વળતાં, બોલિયા રઘુવીર. ૨૧
ભાઈ, ગુરુ પદવી કઠિન છે, વળી અધિક સહુથી એહ;
ભગવાન સમ ગુણ હોય જેમાં, ગુરુ કહીએ તેહ. ૨૨
ઉત્પત્તિ પ્રલે જાણે જથા, વિદ્યા અવિદ્યા રૂપ;
અગતિ ગતિ સહુ ભૂતની, વળી બ્રહ્મજ્ઞાન અનુપ. ૨૩
તત્ત્વમસિનાં આદિ વાયક, વેદનાં નિર્વાણ;
સહુ શાસ્ત્રના મત ભિન્ન તે, અનુભવ જથારથ જાણ. ૨૪
ઉપાસના દૃઢ ધ્યાન, જ્ઞાન વિવેક ને વૈરાગ;
નિરબંધ મુક્ત સદા રહે, અધ્યાસનો કરે ત્યાગ. ૨૫

વળી વિષયી પામર મુમુક્ષુનાં, ઓળખે આચર્ણ;
ઉપદેશ તેવો આપતા, અધિકારીનું જોઈ વર્ણ. ૨૬
એવાં લક્ષણ હોય જેમાં, ગુરુ કહીએ ધન્ય;
તે મુક્ત માટે જીવનાં, છોડે સકળ બંધન. ૨૭
જે સંગ મુક્ત થયો નથી, વળી વિષય પર અનુરાગ;
નથી સારાસાર વિવેક, ભક્તિ જ્ઞાન ને વૈરાગ. ૨૮
તે ગુરુ થઈ જગતમાં, કરતા જીવ જે ઉપદેશ;
નવ જ્ઞાન આવે લેશ તે, જાણજો માયિક વેશ. ૨૯
જ્યમ અંધ સંગે બધીર મળ્યો, શું કરે સિદ્ધાંત?
એક સુણે નહિ બીજો ન દેખે, જાણજો દૃષ્ટાંત. ૩૦
એમ જ્ઞાનરહિત ગુરુ સદા, ને શિષ્ય સાધનરહિત;
તે ઉભય મુક્ત ન થાય કોઈદિન, મલિન માયિક ચિત્ત. ૩૧
એ પ્રકારે રઘુનાથજી, બોલિયા તેણીવાર;
તે સુણી સરવે સભાજન કહે, ધન્ય જુગદાધાર. ૩૨
હાવે અવધવાસી દિવ્ય દેહ ધરી, બેઠા સરવ વિમાન;
આવી રહ્યું સહુ ત્યાહરે, આજ્ઞા કરી ભગવાન. ૩૩
વિમાન લાગ્યાં ચાલવા, ત્યારે બોલ્યા સહુ પુરજન;
આણ દીધી રામની, વિચાર કરીને મન. ૩૪
રઘુનાથ અમને મોકલી એ, રહે અવધપુર માંહે;
ત્યારે પ્રભુ પાખે અમો ક્યમ, રહીએ જઈને ત્યાંહે? ૩૫
માટે પ્રભુ આગળ થાય ત્યારે, પૂંઠળ જઈએ જાણ;
વિમાન તે સ્થંભી રહ્યાં, જ્યારે દીધી રામની આણ. ૩૬

વલણ

રામ આણ માની વિમાન સરવે, સ્થંભ્યાં તેણે હાર રે;
. સમે સત્યલોકથી આવ્યા, બ્રહ્મા ત્યાં નિરધાર રે. ૩૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिमतानुसारपारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामेण गुरुलक्षणवर्णने पयूरहे स्नाता प्रजाभिर्विमानारोहणं नाम एकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥१०१॥

અધ્યાય ૧૦૨ મો

રાગ દોહા

હાવે સત્યલોકથી આવિયા, બ્રહ્મા તેણી વાર;
મરિચ્યાદિક સાથે ઘણા, માનસીપુત્ર અપાર. ૧
હંસ ઉપરથી ઊતર્યા, ચાલી આવ્યા ત્યાંહે;
કર જોડી ઊભા રહ્યા, રઘુપતિ બેઠા જ્યાંહે. ૨
સ્તુતિ કરતા બ્રહ્મા ત્યાંહાં, રામની તેણી વાર;
વિનયવચન બહુ બોલતા, ચતુરમુખે નિરધાર. ૩

છંદ પદ્ધરી બંધ

જયતિ રઘુપતિ કરુણાનિધાન, જયવ્યાપક વિશ્વ અખંડ ખાન;
દુઃખીદીનહરણ દેવાધિદેવ, સબ કાળ કરત ઇંદ્રાદિ સેવ. ૧
જય અપરિચ્છિન્ન આનંદઘન, સંહાર અસુર વત્સલ પ્રપન્ન;
જય સૃષ્ટિ ઉદ્દભવ હરણપાળ, વિન હેત કૃત કારણ કૃપાળ. ૨
ઈશ્વર વ્યાપક વિભૂતિ અનેક, જગ સૂત્રધાર ચૈતન્ય એક;
તવ શાસન પાળત લોકપાળ, ભય માની બરખત મેઘમાળ. ૩
સૂરજ શોષણ કરકં પ્રકાશ, ઔષધિ પોષણ ઇન્દુવિલાસ;
વહે મારુત સદા સમે અનુકૂળ, ઋતુ આવત જાત ફળાદિ ફૂલ. ૪
દાહશક્તિ ધારત અનળ આપ, રવિસુત જાને જગ પુન્ય પાપ;
મુનિ ધારત પાવન વેદધર્મ, અનુસાર ચલત યજ્ઞાદિ કર્મ. ૫
દ્વીપાવતી ધરા ધરત અનંત, ત્યૌં દિશા અમળ દિગ્ગજ રહંત;
સબ જાનત એ પ્રભુતા પ્રચંડ, જે માનત નહિ તેહી દેત દંડ. ૬
જબ જબ યહ ગ્લાનિ હોત ધર્મ, સુર સાધુ દુઃખી ગત વેદકર્મ;
ભુવ પીડિત ભાર અધરમી ભૂપ, તબહી તુમ ધર્ત વિચિત્ર રૂપ. ૭
હત નિરદે અસુર કૃતાંત કાળ, નિજ ભક્ત હૃદય માનસ મરાળ;
જે દુષ્ટ દહન વન જાતવેદ, સુર ગો જન મુનિ મન હર્ણ ખેદ. ૮
કિયે બાળતરુન અદ્દભુત ચરિત્ર, મુનિ ગાવત સો મંગળ પવિત્ર;
તે જન્મમરણ દુઃખ મુક્ત હોત, ભવસિંધુ તરન દઢ નામ પોત. ૯

નહિ દેશકાળ વિધિ ક્રિયાભેદ, નરનારી ન આશ્રમ વર્ણ વેદ;
જે જન્મકરમ ગાવત પુનિત, તવ લીલા મંગળ સુખદ ગીત. ૧૦
તે પાવત અમૃત પદ નિદાન, જેહી કારણ જોગી ધરત ધ્યાન;
અધિકારી જપત જે રામ નામ, તીનકું નહિ દુર્લભ પરમ ધામ. ૧૧
જે ગુણ ભવસિંધુ સુગમ સેત, સો સંકટહરણ દયાનિકેત;
જય દીનબંધુ કરુણાનિવાસ, ગિરધારી પ્રભુ મેં દીન દાસ. ૧૨

દોહા

બ્રહ્માએ એવી સ્તુતિ કરી. નમ્યા સજળ લોચન;
પછે રઘુપતિએ આદર કરી, બેસાડ્યા આસન. ૧૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे ब्रह्मणा-
श्रीरामस्तुतिकरण नाम द्विशतकोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

અધ્યાય ૧૦૩ મો

રાગ સોરઠા

પ્રજાપતિ નિરધાર, આસન બેઠા સ્તુતિ કરી;
તત્ક્ષણ સભામોઝાર, શંકર આવ્યા તે સમે. ૧
નીલકંઠ ત્રયનેન, ભાલ ચંદ્ર ઝળકી રહ્યા;
કમળભુજ વરદેન, ત્રિશૂલ ડાક ડમરુ ગ્રહ્યાં. ૨
ઉપવીત સરપાકાર, જટા વિષે ગંગા વહે;
ગૌર વર્ણ સુકુમાર, વિભૂતિ લેપન અંગમાં. ૩
ગળે રૂંઢની માળ, મૃગચર્મ અંગે ધર્યું;
ભોળાનાથ દયાળ, નંદી ઉપરથી ઊતર્યા. ૪
આવ્યા સભા મોઝાર, કર જોડી ઊભા રહ્યા;
રામ તણી તેણી વાર, સ્તુતિ કરતા સન્મુખ રહી. ૫

છંદ

મિ બ્રહ્મભાવનં, અખિલ લોકપાવનં;
ભુજ દુષ્ટ દાવનં, નરાકૃતિ સોહાવનં. ૧

ત્રિલોક લોકભૂષણં, વિશોકહારી દૂષણં;
અધર્મ વારિ શોષણં, સુવેદ કર્મપોષણં. ૨
નમામિ કમલલોચનં, ખળાદિ માન મોચનં;
ત્વદીય કા વિશોચનં, ત્રિતાપ શીત રોચનં. ૩
ત્વદબ્જઅંઘ્રિ દુર્લભં, મલિન ચેત નિર્લભં;
અમાન સંત સુર્લભં, નમામિ ભક્તવલ્લભં. ૪
કઠોર ચાપખંડનં, દશાનનં વિહંડનં;
પરાત્પરં પ્રચંડનં, નૃપાધિ મૌલી મંડનં. ૫
મારીચ આદિ દુર્મતિં, કબંધ તાડિકા હતિં;
દદાતિ અક્ષરંગતિં, નમામિ મુર્વિજાપતિં. ૬
સમરકળા વિચક્ષણં, અમોઘ બાણ તીક્ષણં;
અભીત શર્ણ ભિક્ષણં, કૃપાકટાક્ષ ઇક્ષણં. ૭
અજન્મ જન્મ ધારયં, પતિત ઓક તારયં;
સુરા અરિ વિદારયં, વિછેદ ભૂમિ ભારયં. ૮
ચરિત ગીત નિર્મલં, ગૃણંતિ અમૃતફલં;
શ્રવણ મનાદિ મંગલં, પુનાતિ પાપ પ્રજ્વલં. ૯
અનાદિ રૂપ અવ્યયં, ભવાન ભૂત ભવ્યયં;
ગુણાશ્રિતં તનુ અયં, સમગ્ર લોક સવ્યયં. ૧૦
અતીંદ્રિયં પરાત્પરં, અગાધ બોધ ઈશ્વરં,
ન જાની તે કૃતંવરં, અહં વિધિ ધરાધરં. ૧૧
ક્ષર ક્ષરાતીમક્ષરં, અછેદ વેદ અંબરં;
કલૌ મલૌઘ મે હરં, નમો નમો નમઃ પરં. ૧૨

દોહા

સ્તવન કર્યું એમ રામનું, શંભુ પરમ ઉદાર;
તે સુણીને ઊઠ્યા રઘુપતિ, ભીડ્યા હૃદય મોઝાર. ૧
ભાવે કરી ભેટ્યા તદા, શિવને શ્રીરઘુનાથ;
આસન પર બેસાડિયા, ગ્રહી શંકરનો હાથ. ૨
ત્યારે સુરપતિ આવ્યા સ્વર્ગથી, બીજા દેવ અપાર;
સાથે તેડી લાવિયા, લક્ષ્મણને નિરધાર. ૩

વળી પૂર્વે રહ્યા'તા સ્વર્ગમાં, દશરથ રાજા જેહ;
વિમાન બેસી આવિયા, દેવની સાથે તેહ. ૪
ત્યારે નૃપને જોઈ ઊભા થયા, રઘુપતિ તેણી વાર;
પિતાને પાયે લાગિયા, ગદ્દગદ પ્રેમ અપાર. ૫
તે રામની સન્મુખ જોઈ રહ્યા, દશરથનૃપ નિરવાણ;
નખશિખ મૂર્તિ પ્રભુતણી, ધરી ધ્યાનમાં જાણ. ૬
ત્યારે રઘુપતિ કહે, સુણો તાતજી, કરો સરજ્યુમાં સ્નાન;
મહારું પરમ પદ પામશો, ભૂપતિ ભાગ્યવાન. ૭
પછે તત્ક્ષણ નૃપ નાહ્યા જઈ, થયા ચતુર્ભુજ રૂપ;
વિમાનમાં બેઠા જઈ, પામ્યા મોક્ષ અનુપ. ૮

સોરઠા

દશરથ નૃપ તેણી વાર, પરમ ધામ પામ્યા સહી;
વરત્યો જયજયકાર, પુષ્પવૃષ્ટિ સુરનરે કરી. ૯

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिर्समतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे शिवेन रामस्तुतिश्च दशरथमोक्षो नाम त्रिशतकोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

અધ્યાય ૧૦૪ મો

રાગ દોહા

હાવે દેવ સકળ ત્યાં આવિયા, કુબેર વરુણ યમ ઇંદ્ર;
અગ્નિ વાયુ દિગ્પાળ વસુ, દિનમણિ તારા ચંદ્ર. ૧
સરવે દેવ પૂંઠળ રહ્યા, અગ્ર ઊભા સુરનાથ;
સ્તુતિ કરતા શ્રીરામની, જોડીને જુગ હાથ. ૨

છપ્પય

જય જય શ્રીજુગદીશ, ઈશ અજ અંતરજામી;
ધરાધર્મ વાગીશ, પતિ જન પૂરણકામી.
ધન પરિછેદ, વેદપંથ પાળક પૂરણ;
મુનિ મનરંજન કૃત-સમૂહ, દનુજાદિક ચૂરણ.

કિયે મુક્ત અવધીપુર જન સકળ, ગુણકર્મ વિકર્મ તન;
અદ્ભુત ચરિત્ર ગિરધર પ્રભુ, જય રઘુપતિ આનંદઘન. ૧

દોહા

સુરપતિ સ્તવન કરી રહ્યા, બેઠા નિજ આસન;
દિગપતિ કર જોડી તદા, બોલ્યા વિનય વચન. ૨

સવૈયા

જય બ્રહ્મ સનાતન ઈશ વિભો, ભવનાગ વિદારક નામ હરિ;
શરણાગત વત્સલ ટેક સદા, ગતિદાયક પૂરણ કામ કરી. ૧
કપિ કોલ કિરાત નિશાચર નીચ, કીયે નિરભે નિજ ધામ ધરી;
બદરી ફળ જૂઠ ખવાય ભઈ, જનની ગતિલાયક જ્યોં શબરી. ૨
ભવ દંડ પ્રચંડ વિખંડ કિયો, પન રાખ લિયો નૃપતિગનમેં;
પિતુ આયસ કાનનકું બિચરે, તબહી મુનિ ચીર ધરે તનમેં. ૩
ભદેવ અરિ અધ જ્યાર દિયો, પદ તીરથરાજ કિયો બનમેં;
કરુણાયતનં કમનીય ઘનં, યહ મંગલ રૂપ બસો મનમેં. ૪

કવિત

દશરથકે નંદન રાવણ કુળકે નિકંદન ભારહારી જગબંધન,
ભાનુ ધરમધ્વજ ધારી હે !
જટાયુકી છટા દેખ નેનનમેં આયો જલ પિતા જેસી
ક્રિયા કીની એસે ઉપકારી હે; જાસુ ભઈ દેવ ધુની, તાકો
સ્યાન ધરત મુનિ, એસે પદપાવન કેવટ ધોય પીનો વારિ હે;
કહત હે ગિરધારી, પદરજકી બલિહારી;
ગૌતમકી નારી, વાકું છિનમે ઉદ્ધારી હે. ૧

દોહા

પરમારથ સ્વારથરહિત, જન્મ સચ્ચિદાનંદ;
સાત્વત કુળપાલક પ્રભુ, જય જય રઘુકુળચંદ. ૪
સકળ દેવતા સ્તુતિ કરી, નમ્યા રામને પાય;
સભા માંહે બેસાડિયા, પ્રસન્ન થયા રઘુરાય. ૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सर्वदेवैः
कृता श्रीरामचंद्रस्तुतिर्नाम चतुःशतकोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

અધ્યાય ૧૦૫ મો

રાગ દોહા

હાવે ઇંદ્રની સાથે આવિયા, લક્ષ્મણજી તેણી વાર;
સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી નમ્યા, રામચરણ મોઝાર. ૧
ત્યારે કર ગ્રહીને ઉઠાડિયા, લક્ષ્મણને રઘુવીર;
સર્વ સભા સુણતાં તદા, બોલ્યા શ્રીરણધીર. ૨
અરે ભાઈ, જાઓ તમો, સરજ્યુ ગંગામાંહે;
સ્નાન કરીને આવજો, મારી પાસે આંહે. ૩
એવાં વચન સુણી શ્રીરામનાં, ચાલ્યા લક્ષ્મણ વીર;
સરજ્યુમાં પેઠા જઈ, જળ છે મહા ગંભીર. ૪
ત્યારે મનુષ્યાકૃતિ મટી ગઈ તદા, શેષરૂપ થયા ત્યાંહે;
સહસ્ર ફણા દ્યુતિ ચળકી, સહસ્ર મણિ શિરમાંહે. ૫
ઉજ્જ્વળ સ્ફટિક વરણ સમ, કાંતિ અદ્‌ભુત રૂપ;
જુગલ સહસ્ર લોચન ઝગે, ઝળહળ જ્યોત અનુપ. ૬
એવા અનંત તત્ક્ષણ આવિયા, જ્યાં બેઠા શ્રીરઘુરાય;
સ્તુતિ કરતા સન્મુખ રહી, સુણતાં સર્વ સભાય. ૭

છંદ ભુજંગી

નમો રામરામં નમો પર્મ ધામં, અખિલ વિશ્વત્રાતા જનં પૂર્ણકામં;
અલિપ્તં વિભો વ્યાપકં બ્રહ્મભૂપં, નમો સચ્ચિદાનંદ સર્વાત્મરૂપં.
અછેદ્યં અભેદ્યં અનિરીહમેકં, અખંડં અજં નામ રૂપં અનેકં;
અજામીશ નિર્બંધ નિર્વાણદાતા, પ્રપન્નં જનં સર્વદા સર્વ ત્રાતા. ૨
સદા નિર્ગુણં ગુણમયં રૂપ ધરતા, દ્વિજ નિર્જરા ગોધરા ગુપ્ત કરતા;
ક્ષમાસુર વિખન પ્રાર્થિતં પર્મ હેતું, પીડા ટાળવા પાળવા ધર્મસેતું.
પરિત્રાય સાધું વિનાશાય દુષ્ટં, અભેદાયકં સંભવં ભાવ પુષ્ટં;
...ર્ણ અંશે વ્યુહ શ્રીસહિતં, પ્રભો ઉદ્‌ભવં ભાનુવંશે અજિતં.
...ાળ પૌગંડ લીલા અપારં, હતં બ્રહ્મદ્રોહી નિબિડ અંધકારં;
...ા ભૂમિજા વલ્લભં ભૂપસ્વામી, પુનાતિ ધરા દંડકારણ્ય ગામી. ૫

તીરથ પાદચર્તા ભૂવિભાર હરતા, નિગમધર્મ ધરતા નમો વિશ્વભરતા;
નિજાનંદ સંદેહ અવ્યક્ત મૂલં, મંગળધ્યાન હરતિ ત્રઈતાપશૂલં. ૬
મનોભવ રુજા ભેષજં નામધીરં, શમનસંસૃતિ કામ ક્રોધાદિ વીરં;
નમો નિર્મલં કશ્મલં દુઃખહારી, મધુમર્દનં મોક્ષદાતા મોરારિ. ૭
હરિ વાસુદેવં ઋષિકેશધારં, નમો શ્રીધરં માધવં મોહપારં;
દયાધીશ ઇશાન અજ સેવ્યમાનં, પ્રભો પાહિ પ્રણુતિ અભે ભક્તિદાનં. ૮

દોહા

બ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદ અજ, અવિરલ પૂરણ જ્ઞાન;
ભક્તવત્સલ કરુણાનિધિ, જય જય શ્રીભગવાન. ૯
સહસ્રાનન એવી સ્તુતિ કરી, વંદી કમળપદ રામ;
સકળ સભા જોતાં તદા, ગયા શેષ નિજ ધામ. ૧૦

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामस्य शेषनागकृता स्तुतिर्नाम पचशतकोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

અધ્યાય ૧૦૬ મો

રાગ બિલાવલ ચોપાઈ

એણી પેરે ગયા શેષ નિજધામ, પછે વિભીષણશું બોલ્યા શ્રીરામ;
અહો લંકાપતિ! સુણો મુજ વાત, તમો નિજ ઘેર પધારો ભ્રાત. ૧
મારું સ્મરણ ત્યાં કરજો સદા, અખંડ ભોગ ભોગવજો તદા;
રઘુપતિનાં એવાં સુણી વચન, વિભીષણે જળ ભરિયું લોચન. ૨
પછે પ્રભુપદ ઉપર મૂકયું શીશ, ગદ્ગદ થઈ બોલ્યા તે દિશ;
અહો નાથ! મુને તેડો સંગ, તમ વિના હું કયમ રહું શ્રીરંગ? ૩
રાજ ભોગ મનમાં નવ ધરું, પદકમળની સેવા કરું;
એવો કોણ અભાગી જન, તજી પ્રભુસેવા વિષય ધરે મન? ૪
માટે મુજને બહિર્મુખ કાં કરો નાથ? કિંકર જાણી તેડો પ્રભુ સાથ;
ત્યારે રામ કહે, સુણો લંકાભૂપ, માનો વચન મારું અનૂપ. ૫
હું તમથી કાંઈ અળગો નથી, ભક્તની પાસે રહ્યા સર્વથી;
જતો આવતો નથી હું કહીં, સકળ વિશ્વવ્યાપક છું સહી. ૬

આવાગમન મુને કહે છે જેહ, સદા નારથી જાણો તેહ;
અજન્મા જન્મ ઘણાં અનુસરું, જેવું કામ તેવું રૂપ જ ધરું. ૭
સ્થાપન ધરમ દુષ્ટ અભિમાન, ઉતારીને પામું અંતરધાન;
એ આવિર્ભાવ તીરો અનુક્રમ, મારા ભક્ત તે જાણે મર્મ. ૮
એમ પરંપરા ભેદ છે સહી, તે અજ્ઞાની જન સમજે નહિ;
હું મનુષ્યચરિત્ર દેખાડું ઘણું, એ નાટક મારી માયા તણું. ૯
હું છું સદા અલિપ્ત અસંગ, ઘટઘટવ્યાપક નાના રંગ;
અકરતાપણે કરું છું સરવ, અભિમાનીનો ટાળું ગરવ. ૧૦
સત્ત્વગુણીની રક્ષા કરું, રજ તમનો નિગ્રહ આચરું;
જુગજુગમાં મારા અવતાર, જન્મ કરમ મુજ દિવ્ય અપાર. ૧૧
ગાતાં સુણતાં પ્રાણી જેહ, મારું પરમપદ પામે તેહ;
તે માટે લંકાપતિ આજ, હવડાં કરો તમો નગરનું રાજ. ૧૨
મેં આપ્યું છે તમને વરદાન, તે મિથ્યા નવ થાયે માન;
એક કલ્પ સુધી પરમાણ, કરો રાજ લંકાનું જાણ. ૧૩
સંકટ સમે હું સહાય કરીશ, અંતે મુજ પદમાંહે ધરીશ;
સત્ય વચન મારું છે સહી, અવધ તજી નથી જાતો કહીં. ૧૪
સદા રહ્યો છું કરીને વાસ, મુજને દેખશે મારા દાસ;
બહિર્મુખને દર્શન એ નહીં, અદશ્યપણે અમો રહીશું અહીં. ૧૫
તે માટે જાઓ તમે સુખે વીર, કરો રાજ્ય મન રાખી ધીર;
મારું સ્મરણ કરજો ત્યાં રહી, મુજને આત્મા જાણજો સહી. ૧૬
એવાં વચન કહીને ગ્રહ્યો હાથ, ભેટ્યા વિભીષણને રઘુનાથ;
મસ્તક કર મૂક્યો ભગવંત, આજ્ઞા આપી કરુણાવંત. ૧૭
રામવચન લોપાયું નહિ, રહ્યા વિભીષણ મૌન્ય જ ગ્રહી;
પછી પ્રભુને ચરણે નામી શીશ, આજ્ઞા માગી ચાલ્યા લંકાધીશ.
'વે સુગ્રીવ આદે વાનર જેહ, શ્રીરામે પાસે તેડાવ્યા તેહ;
..જ્ઞા કરી ભગવાન, જાઓ સરજ્યુમાં કરી આવો સ્નાન. ૧૯
.. સુણી સહુ ચાલ્યા ત્યાંહે, પેઠા સરજ્યુગંગામાંહે;
..ા સ્પર્શ કર્યો જેટલે, દિવ્ય રૂપ પામ્યા તેટલે. ૨૦

સૌ દેવે લીધા'તા અવતાર, બેસી વિમાન ગયા સ્વર્ગ મોઝાર;
કુટુંબ સહિત ધોરાજા જેહ, પ્રભુનું પરમપદ પામ્યા તેહ. ૨૧
સૈન્ય પ્રધાન મિત્ર મહારથી, પામ્યા મોક્ષ રહ્યું કો નથી;
કંઈ સેવક મિત્ર જન જેહ, કુશની પાસે સોંપ્યા તેહ. ૨૨

વલણ

કુશપુત્રની પાસે તે રહ્યા, કરવા રાજતણું જે કાજ રે;
પછી જાંબુવાનને પાસે તેડાવી, બોલ્યા શ્રીમહારાજ રે. ૨૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसंमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे सुग्रीवादि-
वानराणां स्वर्गारोहण नाम षड्शतकोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

અધ્યાય ૧૦૭ મો

રાગ ચોપાઈ

રઘુપતિ કહે સુણો જાંબુવન, માનજો મારું સત્ય વચન;
પશ્ચિમ દેશ સમુદ્રની તીર, ગોમતાચળ પર્વત ગંભીર. ૧
મોટી ગુફા છે તે ગિરિમાંહે, કુટુંબ સહિત જઈને રહો ત્યાંહે;
દ્વાપર યુગના અંતમોઝાર, ત્યારે હું ધરીશ કૃષ્ણ અવતાર. ૨
ચઢશે ચોરી મણિની મુજ શીશ, તેને ખોળવા હું આવીશ તે દિશ;
ત્યાં તમ સાથે મારે જુદ્ધ બહુ થશે, ત્યારે પૂર્વની સ્મૃતિ આવશે. ૩
ઓળખશો મુજને નિરધાર, મારી સ્તુતિ કરશો તેણી વાર;
પુત્રી થાશે જાંબુવંતી નામ, પરણાવશો મુજને તે ઠામ. ૪
તે જાંબુવંતીની જન્મકથાય, સુણજો કહું તેનો અભિપ્રાય;
સીતાનું હરણ થયું જેણી વાર, અમો ખોળતા દંડકવન મોઝાર. ૫
ત્યારે યમુના ગિરિ રહેતાં શિવસતી, મુને નમસ્કાર કરિયો પશુપતિ;
તવ ઉમિયાને પડિયો સંદેહ, રાજકુંવર રડતા ફરે એહ. ૬
કયમ કર્યો શિવે એમને નમસ્કાર ? કહી સચ્ચિદાનંદ અપાર;
સતી આવ્યાં કરવા મુજ પરીક્ષાય, સીતાનું રૂપ ધર્યું ઉમિયાય. ૭
મેં ઓળખીને તવ હાંસી કરી, તવ લાજ્યાં સતી, ગયાં પાછાં ફરી;
સીતાનું રૂપ ધર્યું તે કાજ, તજ્યાં સતીને શિવ મહારાજ. ૮

ઉમિયાએ વિચાર્યું મન, હાવે ના રાખવું મારે તન;
તે દોષ ટાળવાને નિરધાર, અંશે કરી લેશે અવતાર. ૯
તે ઉમિયાઅંશ જાંબુવતી થશે, તમ પુત્રી મુજને પરણશે;
ત્યાર પછી પામશો નિજ ધામ, થશે સકળ મન પૂરણકામ. ૧૦
માટે જાઓ સખા સુખે કરી ત્યાંહે, મારું સ્મરણ કરજો મન માંહે;
એવું સાંભળી જાંબુવાન, ગયા નમી પદ શ્રીભગવાન. ૧૧
સુણો શ્રોતાજન એ અભિપ્રાય, જે જાંબુવંતી અંશ ઉમિયાય;
તે હરિવંશમાં છે એ કથા, માટે સંદેહ નવ કરવો સર્વથા. ૧૨

દોહા

એમ રીંછપતિને આજ્ઞા કરી, દયાનિધિ રઘુવીર;
પછી અંજનીસુતનો કર ગ્રહી, બોલ્યા શ્રીરણધીર. ૧૩
અરે મારુતિ કહ્યું તુને, તું મુજ દાસ અનીન;
અજર અમર બળવંત છે, મુજ ગુણસાગર મીન. ૧૪
તું ભૂતળમાં રહેજે સદા, તારી કરશે સૌ પૂજાય;
જે જન તુજને સમરશે, તેનાં સંકટ દૂર પળાય. ૧૫
કથા થાય જ્યાં માહરી, તે સાંભળજે મહાવીર;
રામચરિત્ર પવિત્રનો, તું શ્રોતા મતિધીર. ૧૬
તુજમુજમાં અંતર નથી, સત્ય કહું નિરધાર;
વાસ કરી હું રહું સદા, ભક્તના હૃદય મોઝાર. ૧૭
મારો વિજોગ તારે નહિ, એ મુજ સત્ય વચન;
સ્મરણ કરે તું જે સમે, તત્ક્ષણ દેઉં દર્શન. ૧૮
એવાં વચન સુણી રઘુવીરનાં, થયા ગદ્ગદ પવનકુમાર;
સાષ્ટાંગ કરી શિર મૂકિયું, રઘુપતિ ચરણ મોઝાર. ૧૯
ત્યારે મસ્તક કર મૂક્યો પ્રભુ, ઉઠાડિયા ગ્રહી હાથ;
ધીરજ આપી બહુવિધિ, પ્રસન્ન થયા રઘુનાથ. ૨૦

વલણ

આપી બહુ પ્રકારે એમ, કર્યું સહુનું સમાધાન રે;
ભરત શત્રુઘ્ન પાસે તેડી, બોલ્યા શ્રીભગવાન રે. ૨૧

उत्तरकाण्डे जांबुवानहनुमानयोः श्रीरामवरप्राप्तिर्नाम सप्तशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

અધ્યાય ૧૦૮ મો

રાગ સામેરી

ભરત શત્રુઘ્ન પાસે તેડાવીને, બોલિયા શ્રીરામ;
જાઓ સરજુમાંહે સ્નાન કરીને, આવો આણે ઠામ. ૧
ત્યારે વચન સુણી બે વીર ઊઠિયા, ગયા તત્ક્ષણ ત્યાંહે;
સ્નાન કરવા પેઠા જ્યારે, સરજુગંગામાંહે. ૨
ત્યારે ભરતજી થયા શંખરૂપે, પાંચજન્ય જેનું નામ;
શત્રુઘ્ન થયા ચક્ર સુદર્શન, આવ્યાં જ્યાં શ્રીરામ. ૩
પછી રામે ચતુર્ભુજ રૂપ ધરિયું, તેજનો અંબાર;
શંખ ચક્ર ને ગદા પદ્મ, તે ધર્યાં કર મોઝાર. ૪
એટલે આવ્યા ગરુડજી, પ્રભુચરણ નામ્યું શીશ;
સહુ દેખતાં હરિ-વાહન ઉપર, બેઠા શ્રીજુગદીશ. ૫
ત્યારે પૃથ્વીમાંથી નીકળ્યાં, શ્રીજાનકી તેણી વાર;
તે થયાં લક્ષ્મીરૂપ પોતે, શોભાનો નહિ પાર. ૬
પછી ગરુડ ઉપર વામ ભાગે, બેઠાં હરિની સંગ;
ઘનમાંહે ચમકે દામની, એમ શોભતા શ્રીરંગ. ૭
દુંદુભિ વાગ્યાં દેવનાં, થયો શબ્દ જયજયકાર;
સુરઅંગના અંજલિ ભરી, કરે પુષ્પવૃષ્ટિ અપાર. ૮
વળી ચર્મ અસિકો દંડશર, તેણે ધર્યાં પાર્ષદ રૂપ;
નિજ રથ તણા જે અશ્વ અદ્‌ભુત, થયા દિવ્ય અનુપ. ૯
ગાયત્રી મૂર્તિ શ્રુતિ, ૐકાર આદે મંત્ર;
તેણે છત્ર ચામર કર ગ્રહ્યાં, નારદ વજાડે જંત્ર. ૧૦
ઋગ્ યજુર્ સામ ને અથર્વ કહીએ, વેદ ચારે જેહ;
ખમા ખમા મુખ બોલતા, ચોપદાર ચાલે તેહ. ૧૧
ત્યારે વસિષ્ઠ આદિ સહુ મુનિને, રામે કર્યા નમસ્કાર;
પછી ગરુડને આજ્ઞા કરી, ચાલ્યા ઊર્ધ્વપંથ મોઝાર. ૧૨
તે સમે સર્વે લોકપતિ, જોવાને આવ્યા ત્યાંહે;
ગંધર્વ ચારણ સિદ્ધ કિન્નર, રહ્યા અંત્રિક્ષમાંહે. ૧૩

મરુત પિત્રી યક્ષગણુ વળી, અમર દશ દિગ્પાળ;
અપ્સરા કરતી નૃત્ય સુંદર, ગાતી ગીત રસાળ. ૧૪
ક્ષણે ક્ષણે કરતા અમર, પુષ્પની વૃષ્ટિ ધાર;
જય ધ્રુની વ્યાપી દશ દિશા, વાજિંત્રનો નહિ પાર. ૧૫
મધ્યાહ્ન સમય થયો છે જ્યારે, સૂરજ આવ્યો શીશ;
તે સમે સરજુતીરથી, ચાલિયા શ્રીજુગદીશ. ૧૬
આગળ ગરુડજી ચાલતા, શ્રી સહિત દેવ મોરાર;
તેની પૂંઠે સરવ વિમાન ચાલ્યાં, શોભાનો નહિ પાર. ૧૭
જે દેવનો જ્યાંહાં લોક આવે, વ્યોમમારગમાંહે;
ત્યારે પ્રભુને પ્રણામ કરી, રહેતા હવા સુર ત્યાંહે. ૧૮
એ પ્રકારે રઘુનાથજી, પુર પ્રજાશું તેણી વાર;
નિજધામમાં પહોંચ્યા પ્રભુ, વર્ત્યો જયજયકાર. ૧૯
આવ્યા હતા જે મુનિ સકળ, તે ગયા નિજ નિજ ધામ;
કહેતા હવા શ્રીરામની, પ્રભુતા પરસ્પર ઠામ. ૨૦
શ્રીરામે આવાહન કર્યું'તું, વિરજ્યાનું તે ઠાર;
તે વિસર્જન પામ્યાં તદા, નિજ લોકમાં નિરધાર. ૨૧
સીતા તણો કુશ પુત્ર જે, હનુમંત આદિ પ્રધાન;
વસિષ્ઠજી તેને તેડીને, પુર પ્રવેશ્યા સ્વસ્થાન. ૨૨
કેટલેક દિવસે અયોધ્યા, ફરી વસાવી શોભાય;
કુશ રાજ કરતો તે તણું, મહા ધર્મ નીતિન્યાય. ૨૩
અષ્ટપુત્રથી વંશ વિસ્તર્યો, રઘુકુળ તણો નિરધાર;
તેમાં રઘુપતિના વંશનો, કુશથી કહું વિસ્તાર. ૨૪

વલણ

વિસ્તાર કહું શ્રીરામકુળનો, જે કુશથકી નિરધાર રે;
શ્રોતાજન સાવધાન થઈને, સુણજો વંશવિસ્તાર રે. ૨૫

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिप्रमाणनाटकपारायां उत्तरकाण्डे श्रीरामचंद्रस्य सीतया सह गरुडारोहण कृत्वा वैकुण्ठप्रवेशो नाम नवशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

અધ્યાય ૧૦૯ મો

રાગ મારુ

હાવે શ્રોતાજન સાવધાન થઈને, સુણજો સર્વ સમાજ;
શ્રીરામચંદ્રનો પવિત્ર વંશ તે, વિસ્તારી કહું આજ. ૧
શ્રી જાનકી કેરો પુત્ર જ કહીએ, વીર કુંવર કુશ નામ;
તેણે અવધપુરીનું રાજ કર્યું, જેમાં અર્થ, ધર્મ ને કામ. ૨
તે કુશનો પુત્ર અતિથિ નામે, સૂરજે આપ્યો જેહ;
ધર્મરાજ તેણે કર્યું ઘણા દિન, મહાબળિયો થયો તેહ. ૩
વળી તે તણો પુત્ર નિષિદ્ધ થયો, તેને પુંડરિક અભિધાન;
પછે મહાપરાક્રમી પુત્ર થયો તેને, ક્ષેમધનુ બળવાન. ૪
વળી દેવાનિક થયો આત્મજ તેનો, તે તણો પુત્ર અનિહ;
હાવે તેથી પ્રગટ્યો પારિજાત, નર મધ્યે મહાસિંહ. ૫
તેનો બળ સુત તેથી સ્થળ થયો, વજ્રનાભ સુત તેનો;
સુગુણ પુત્ર વળી તેનો વિધૃતિ મહા પ્રતાપ બળ જેનો. ૬
હિરણ્યનાભ મહા ધીર વીર થયો, સૂરજ મંત્રથી જેહ;
વળી જૈમુનિ કેરો શિષ્ય જ કહાવે, જ્ઞાની વિચક્ષણ તેહ. ૭
વળી યાજ્ઞવલ્કય જેની પાસે ભણિયો, યોગવિદ્યા સમર્થ;
સાધન સિદ્ધ કળા સહુ જાણે, અષ્ટાંગ યોગનો અર્થ. ૮
તે હિરણ્યનાભનો પુષ્પ થયો, તેનો ધ્રુવસંધિ એવું નામ;
તે થકી પુત્ર સુદત્ત વીર તેનો, અગ્નિ વર્ણ બળ ધામ. ૯
વળી શીઘ્ર નામે સુત તેનો થયો, તેથી મરુત નામે તન;
તેણે અવધપુરીનું રાજ કર્યું, પછે તપ કરવા ગયો વન. ૧૦
કલાપ ગ્રામ હિમાચળ પાસે, અદ્યાપિ રહ્યો છે ત્યાંહે;
તે સતયુગ આવશે ત્યારે કરશે, રાજ અવધપુર માંહે. ૧૧
તે કળિયુગ જાણી સૂરજવંશનું, બીજ રહ્યો છે રાય;
હાવે પુત્ર પ્રસુ સુત મરુત તણો, તે મહા બળિયો કહેવાય. ૧૨
વળી તેનો સુત એક સંધિ નામે, પુરુષ મધ્યે મહાવીર;
પછી પુત્ર અમરશણ તેનો થયો, જે ધનુર્વિદ્યાનો ધીર. ૧૩

હાવે મહા સ્વાંગ તેનો થયો, વિશ્વસા પ્રસેનજિત તેનો તન;
તેનો તક્ષક તેથી બૃહદબળ, પુરુષારથમાં ધન્ય. ૧૪
વળી તે તણો પુત્ર બૃહદરણ કહીએ, તેથી ઉરુક્રીય નામ;
તે થકી વચ્છ થયો વૃદ્ધ તેનો, પ્રતિવ્યોમ અભિરામ. ૧૫
તે થકી ભાનુ દિવાકર તેને, સહદેવ સુત શ્રીમાન;
તે તણા પુત્ર જુગલ બળિયા, બૃહદશ્વ ને ભાનુમાન. ૧૬
તે ભાનુમાનનો પુત્ર જ કહીએ, નામ તેનું પ્રતિકાશ;
સુમતિક તેનો આત્મજ, તેને ત્રણ થયા સુખરાશ. ૧૭
એક મરુદેવ બીજો સુનક્ષેત્ર, ત્રીજો પુષ્કર નામે જાણ;
તે પુષ્કરને થયો બૃહદભ્રાજ, તેનો બરહી પુત્ર પ્રમાણ. ૧૮
તે થકી પુત્ર કૃતંજય નામે, રણંજય તેનો તન;
તે થકી સંજય છાકજ તેનો, શુદ્ધોદય નિર્મળ મન. ૧૯
હાવે તે થકી લાંગૂલપુત્ર થયો તેનો, પ્રસેનજિત કહેવાય;
તે થકી ક્ષુદ્ર કરુણકુંજ તેનો, તે થકી સુરથરાય. ૨૦
તે થકી પુત્ર સુમિત્ર થયો, તેણે કર્યું થોડા દિન રાજ;
પછે ઘોર કળિમાં નષ્ટ વંશ થયો, ભ્રષ્ટ કર્મ કુળકાજ. ૨૧
ઇક્ષ્વાકુ રાયનો વંશ એટલો, ચાલ્યો કળયુગ માંહે;
એ સૂરજવંશનો મરુતરાય તે, ધ્યાન ધરે છે ત્યાંહે. ૨૨
એક ચંદ્રવંશનો દેવાપી રાજા, તે રહ્યો તેણે ઠાર;
તપ કરે છે એ બંન્યો ભૂપતિ, કલાપ ગ્રામ મોઝાર. ૨૩
જ્યારે સતયુગનો આરંભ થશે, ત્યારે કરશે બંન્યો રાજ;
તે થકી વંશ વિસ્તાર પામશે, ધર્મરાજ મહારાજ. ૨૪
એ પરંપરા કહી રવિકુળ કેરી, શાસ્ત્ર તણે અનુસાર;
ભાવ ધરી સુણશે જન જે, તેનો પામશે વંશ વિસ્તાર. ૨૫

વલણ

પામશે વંશ તેનો, જે ભાવે સુણે નરનાર રે;
દાસ ગિરધર હાવે સંક્ષેપે કહું, રામચરિત્ર વિસ્તાર રે. ૨૬

उत्तरकाण्डे कुशवंशवर्णनं नाम नवशततमोऽध्यायः ॥ १०९॥

અધ્યાય ૧૧૦ મો

રાગ ધન્યાશ્રી

સુણો શ્રોતાજન થઈ સાવધાન જી, હરિરસ લીલા અમૃત પાન જી;
સપ્ત કાંડમાં જે થઈ કથાય જી, તે સંક્ષેપે કરી હાવે કહેવાય જી. ૧

ઢાળ

સંક્ષેપથી કહું ચરિત્ર સર્વે, અથ ઇતિ સમુદાય;
જે સાંભળ્યાથી આદિ અંતની, સ્મૃતિ સર્વે થાય. ૨
બાળકાંડમાં કહી પ્રથમ, રાવણ કુળ ઉતપત્ય;
તપદિગ્વિજે વિસ્તારકુળ, ઉપમાન બંધ વિપત્ય. ૩
દશરથ કૌશલ્યા તણો જે, સકળ લગ્નસંબંધ;
કુબેરવધૂ શાપિત દશાનન, દુખિત નિરજર બંધ. ૪
પછી ક્ષીરસિંધુ આગમન, ભુવ સહિત સુર સહુ ત્યાંહે;
કર્યું સ્તવન નારાયણ તણું, થઈ ગિરા સાગર માંહે. ૫
સાંત્વન કરીને ધીરજ આપી, કહ્યો જન્મવિચાર;
પછી રાય દશરથ શ્રવણવધ, કૃત શાપ વર નિરધાર. ૬
વળી અસુર વૃષપર્વા તણો વધ, કેકૈ વર પ્રસ્તાવ;
ચરિત્ર શૃંગી આગમન, પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞપ્રભાવ. ૭
ત્યારે યજ્ઞપુરુષ પ્રસન્ન થઈ, ચરુ આપિયા સુપવિત્ર;
સુવર્ચસા ચરુ ગ્રહી ગઈ, હનુમંત જન્મચરિત્ર. ૮
શ્રીરામ લક્ષ્મણ ભરતજી, શત્રુઘ્ન સુત ચાર;
તેનાં જન્મ કરમ વિધાન, બાળચરિત્ર ઉપવીત સાર. ૯
વિદ્યા ભણ્યા તીરથ અટણ, આગમન ગાધિકુમાર;
ગુરુદીક્ષા લેઈને રામ ચાલ્યા, યજ્ઞરક્ષણ સાર. ૧૦
ગંગાતણી ઉત્પત્તિ કહી, તાડિકાવધ એક બાણ;
સુબાહુ આદે હણ્યા અસુર, ક્રતુ કરાવ્યો નિરવાણ. ૧૧
પછે અહલ્યા-ઉદ્ધાર ઉત્પત્તિ, સીતાજન્મ કથાય;
તે મુનિ સાથે જનકપુર, આવિયા શ્રીરઘુરાય. ૧૨

ત્યાં સ્વયંવર જીત્યો સકળ, કોદંડ ખંડી રામ;
આગમન દશરથ, લગ્ન ચારે પુત્રનાં તે ઠામ. ૧૩
પછી ફરશુધરનો ગર્વ ટાળ્યો. આવ્યા પુર મોઝાર;
એ બાળકાંડમાં કહી કથા, એમાં ઘણો વિસ્તાર. ૧૪
પછી ભરત શત્રુઘ્ન ગયા, માતુલ કેરી સાથ;
ત્યારે વૃદ્ધપણું જાણી વિચાર્યું, ચિત્ત અવધીનાથ. ૧૫
વસિષ્ઠ ગુરુને પૂછિયું, લેઈ સરવનો અભિમાય;
રામને રાજ્યાભિષેક કરવા, મુહૂરત લીધું રાય. ૧૬
ત્યારે કૈકેયે માગ્યાં વચન, નૃપ થયા દુખિયા જાણ;
શ્રીરામ લક્ષ્મણ જાનકી, વન નીકળ્યાં નિરવાણ. ૧૭
ત્યાં ભેટ થઈ ઘોરાયની, ઊતર્યાં ગંગાપાર;
મુનિ આશ્રમે જઈને રહ્યાં, ચિત્રકૂટગિરિ મોઝાર. ૧૮
સુમંતે આવીને કહ્યું, જ્યારે પામ્યા રાય પતન;
મોસાળથી તેડાવિયા, ભરત ને શત્રુઘન. ૧૯
કરી ક્રિયા દશરથ રાયની, પછી કુટુંબ લોક અપાર;
રામને મળવા ભરતજી, આવ્યા ચિત્રકૂટ મોઝાર. ૨૦
ત્યાં સમાગમ થયો સર્વનો, ઇષ્ટ મિત્ર ગુરુજન ભ્રાત;
ઘણાં વચન કહીને શોક સર્વ, સમાવ્યો જગતાત. ૨૧
પાદુકા લેઈ રઘુવીરની, વળ્યા ભરતજી નિરધાર;
પછી નંદીગ્રામ સમીપ બેઠા, તપ કરવા તે ઠાર. ૨૨
સહુ સાથ આવ્યો અવધપુર તે, અવધ રાખી મન;
એ અયોધ્યાકાંડમાં, સર્વે કથા કહી પાવન. ૨૩
ચિત્રકૂટથી રઘુનાથજી, ચાલિયા દક્ષિણ માંહે;
અત્રિને આશ્રમ આવિયા, સિંહાદ્રિ પર્વત જ્યાંહે. ૨૪
વિરાધ વધ કરીને ગયા, શરભંગને આશ્રમ;
મુનિને સદ્ગતિ આપી, ચાલ્યા, પૂરણબ્રહ્મ. ૨૫
પછી સુતીક્ષ્ણ મંદકરણ, આશ્રમથકી ચાલ્યા દૂર;
અગસ્ત્યને મળી ચાલિયા, જ્યાં જટાયુ બળપૂર. ૨૬

પછી દંડકવન ગોદાવરી તટ, રહ્યા શ્રીરઘુવીર;
ત્યાં અસુર સમર મારિયો, લક્ષ્મણ જતિ વ્રતધીર. ૨૭
શૂર્પણખા નાસાકરણ છેદન, ખર દુખર વધ કાય;
માયા મૃગ છેદન દશાનન, હરણ કૃત સીતાય. ૨૮
પછી જટાયુ યુદ્ધ પરાજય, કરી ગયો લંકા માંહિ;
તેની શોધ કરતા રામ લક્ષ્મણ, આવ્યા છે ગીધ જ્યાંહે. ૨૯
તેને ગતિ આપી ગિરિ યમુના, ચઢચા શ્રીરઘુવીર;
સંવાદ શિવ ઉમિયા તણો, આવ્યા કૃષ્ણવેણી તીર. ૩૦
કબંધ વધ શબરી ગતિ, કર્યો પંપાસર વિશ્રામ;
અરણ્યકાંડમાં એટલી તે, કથા કહી અભિરામ. ૩૧
મારુતિ સમાગમ વાલી, સુગ્રીવ તણી કહી ઉતપત્ય;
સુગ્રીવ મળિયા રામને, કરી મૈત્રી વાચા સત્ય. ૩૨
ઋષિમુખ પર્વત તાડભેદન, વાલીવધ એક બાણ;
સુગ્રીવ રાજ્યાભિષેક વર્ણન, વર્ષા શરદ સુજાણ. ૩૩
શ્રીય શુદ્ધિકારણ મોકલ્યા, કપિ દગ્ધવન પરિહાર;
દંડીઋષિસુત મોક્ષ પામ્યો, સુમભા ઉદ્ધાર. ૩૪
સિંધુ તણે તટ આવિયા, કપિ કરે મન વિચાર;
થયો સમાગમ સંપાતિનો, શ્રીય શુદ્ધિ કહી તેણીવાર. ૩૫
ઓળંગવા તત્પર થયા, જલનિધિ મરુતતન;
કિષ્કિંધાકાંડમાં એટલી, તે કથા કહી પાવન. ૩૬
સિંધુ ઓળંગી લંકા સર્વે, શોધી પવનકુમાર;
પછી રુદ્રવેણા ગીત ગાયું, અશોકવન મોઝાર. ૩૭
મુદ્રિકા આપી જાનકીને, સમાવ્યો પરિતાપ;
અશોકવન ઉજ્જડ કર્યું, રાક્ષસ અનેક નિપાત. ૩૮
બ્રહ્મપાશ બંધન, દહન લંકા, બ્રહ્મપત્ર વિધાન;
સમુદ્ર ઉલ્લંઘી મારુતિ, કહી શુદ્ધિ શ્રીભગવાન. ૩૯
રઘુનાથ કપિદળ લેઈ ચઢચા, આવિયા સાગરતીર;
ત્યાં વિભીષણ આવી મળ્યો, રાવણ તણો લઘુવીર. ૪૦

પછી પાજ બંધન કરીને, સ્થાપિયા શ્રીમહાદેવ;
ઊતર્યા સૈન્ય સહિત રઘુવર, સુવેલુ તતખેવ. ૪૧
કપિદળ તણી સંખ્યા કહી, શુકસારણ ચતુર અપાર;
ઉપમાન કીધું લક્ષ્મણે, દશમુખ તણું તેણીવાર. ૪૨

વલણ

ઉપમાન પામ્યો રાવણ ત્યારે, મનમાં થઈ ચિંતાય રે;
એમ સંક્ષેપે વર્ણવી સર્વે, સુંદરકાંડ કથાય રે. ૪૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिर्षिमतनाटकचारायां उत्तरकाण्डे बालकाण्डादि-सुंदरकाण्डान्तानुक्रमणिकाकरणं नाम दशशतकोऽध्यायः ॥ ११० ॥

અધ્યાય ૧૧૧ મો

રાગ સામેરી

હાવે માયા દેખાડી રાવણે, પામ્યાં સીતા મન વિષાદ;
પછી મયસુતા સીતા તણો, થયો પરસ્પર સંવાદ. ૧
સુગ્રીવ રાવણ યુદ્ધ વળતી, અંગદવિષ્ટિ હોય;
પછી યુદ્ધનો આરંભ રાક્ષસ, કપિ કરતા સોય. ૨
સર્પાસ્રબંધન રામ સૈન્યા, પ્રહસ્ત મરણકથાય;
મંદોદરીએ કહી સકળ, દશમુખને શિક્ષાય. ૩
રાવણ તણું યુદ્ધ વર્ણવ્યું, કુંભકરણ મરણ વિધાન;
જમાત્રસુત મૈત્રી ઘણા, પામ્યા તે મરણ નિદાન. ૪
ઇંદ્રજિતવધ જુક્તિ કહી, સુલોચનાનું ચરિત્ર;
પછે અહીરાવણ મહીરાવણ વધ, કહી કથા ચિત્રવિચિત્ર. ૫
પછે રાવણ જુદ્ધ કરવા ચઢ્યો, લક્ષ્મણને શક્તિ ગ્રાય;
ગિરિ દ્રોણ ઔષધ લાવતા, મળ્યા ભરતને મહાકાય. ૬
સુખ થયું લક્ષ્મણને તદા, જુદ્ધ કર્યું રાવણ સાથ;
... હણી પછી રાવણનો, વધ કર્યો શ્રીરઘુનાથ. ૭
... પામ્યા સહુ અસુર, વિભીષણને આપ્યું રાજ;
સહુ મુક્ત બંધન દેવ કીધા, જિવાડ્યો કપિનો સમાજ. ૮

કરી દિવ્ય મળિયાં જાનકી, થયા પ્રસન્ન શ્રીરઘુરાય;
પ્રભુ બેઠા પુષ્પવિમાનમાં, યુદ્ધકાંડની એ કથાય. ૯
કપિ વિભીષણ શ્રીય અનુજ, સાથે ચાલ્યું પુષ્પવિમાન;
કૃપા કરી નિજ પુર ભણી, આવિયા શ્રીભગવાન. ૧૦
ભરતજી આદે મળ્યા સહુને, કર્યું મંગળ સ્નાન;
પછે શુભ મુહૂરત લેઈ રાજ બેઠા, અવધપુર સ્વસ્થાન. ૧૧
લંકેશ સુગ્રીવને વળાવ્યા, માન દેઈ રઘુવીર;
પછે રાજનીતિ પ્રજા પાળી, ધર્મધારણ ધીર. ૧૨
ત્યારે લવણાસુરનો વધ કર્યો, નિરભે મથુરા દેશ;
દ્વિજસુત જિવાડ્યો, ભીલને આપી ગતિ પરમેશ. ૧૩
વળી શ્વાન સંન્યાસી, ઉલૂક બગ તણો કીધો ન્યાય;
બ્રહ્મદત્તનું આખ્યાન, વર્ણાશ્રમ ધર્મ સમુદાય. ૧૪
શ્રીમતી સીતાજી તણું, પરીએટ દુર્વચન;
શુકશુકીના સંવાદે તજિયાં, જાનકીને વન. ૧૫
વાલ્મીકને આશ્રમ રહ્યાં, ગંગા તેડાવ્યાં એવ;
લવકુશ જન્મ મુનિબંધુ હત, બ્રહ્મકમળ પૂજ્યા દેવ. ૧૬
અગસ્ત્યના ઉપદેશથી, યજ્ઞ આરંભ્યો શ્રીરામ;
શત્રુઘ્ન પુષ્કલ સેન લેઈ, ચઢચા અશ્વરક્ષણ કામ. ૧૭
દમન નૃપ પ્રથમે નમ્યો પછે, ચ્યવન જન્મકથાય;
રાય સુધર્મી કેરું સ્વાગત, નીલગિરિ મહિમાય. ૧૮
સતવંત પુરથી હય ગયો, કામાક્ષી દેવી જ્યાંહે;
ઉગ્રદંત વિદ્યુતમાલીનો, કર્યો પરાજય ક્ષણમાંહે. ૧૯
આરણ્ય રામાયણ કહી, મુનિ મોક્ષ પામ્યા જેહ;
વળી રેવાજળમાં અશ્વ બૂડ્યો, લાવિયા પછી તેહ. ૨૦
વીરમણિ સાથે યુદ્ધ થયું, શિવ સહિત મહા સંગ્રામ;
મારુતિ લાવ્યા દ્રોણ ઔષધિ, આવિયા શ્રીરામ. ૨૧
પછી અશ્વસ્થંભન મળ્યા શૌનક, કહ્યો કર્મવિપાક;
સુરથ ધર્મવિવાદ અદ્ભુત, અંગદવિષ્ટિ વાક. ૨૨

સર્વે મળી અપરાધ મારો, ક્ષમા કરજો દોષ;
હું અલ્પબુદ્ધિ બાળક જાણી, લાવશો નહિ રોષ. ૫૧
જે પ્રકારે પતિતપાવન, ગાયું રામચરિત્ર;
વિષયમાંથી વૃત્તિ કાઢવા, ને કરવા મન પવિત્ર. ૫૨

વલણ

પવિત્ર કરવા મન–વાણી, ટાળવા પાપ વિચિત્ર રે;
પામવા પરમાનંદ પદને, ગાયું રામચરિત્ર રે. ૫૩

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिसमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डे उत्तरकाण्डस्य
अनुक्रमणिकाकरण नाम एकादशशततकोऽध्यायः ॥१११॥

અધ્યાય ૧૧૨ મો

રાગ ધવળ ધન્યાશ્રી

શ્રી રામચરિત્ર સુધારસ સિંધુ, પાવન સુખદ અપાર જી;
શમન ત્રિતાપ શીતળ પરિપૂર્ણ, અર્થરત્નમાંહે સાર જી. ૧
કથા કલ્પતરુ પૂરણ કામના, શાખાકાંડ સુજાણ જી;
ઉપશાખા અધ્યાય વિચિત્ર અતિ, ચોપાઈ પત્રપ્રમાણ જી. ૨
અક્ષર પુષ્પ ને અર્થ વાસના, ફળ પરમાનંદ રૂપજી;
નવ રસ ભાવરૂપી રસ પૂરણ, મધુર સ્વાદ અનુપ જી. ૩
આશ્રિતજન અવિચળ પદ પામે, હોય અનુભવ અપરોક્ષ જી;
ઉભયલોકમાં જશ પ્રાપ્તિ, ધર્મ અર્થ કામ ને મોક્ષ જી. ૪
એ રામકથા શુદ્ધ ભાવથકી જે, સુણે ભણે નરનાર જી;
આ લોક મધ્યે તે ભોગ ભોગવે, અંતે હરિપદ સાર જી. ૫
બ્રાહ્મણ બ્રહ્મતત્ત્વને જાણે, ક્ષત્રી વિજય બળ પામે જી;
વૈશ્યને સમૃદ્ધિ સંતતિ બહુવિધિ, શૂદ્ર સુખી દુઃખ વામે જી. ૬
..ાન પુત્ર ફળ પામે, નિર્ધન પામે ધન જી;
. રોગી જન થાયે, બંધી બંધનમુક્ત જી. ૭
.રવ ભૂત પિશાચ જોગણી, દોષ નડે નહિ તેને જી;
ગ્રહ પિત્રી તેને નવ પીડે, ભાવ ભરોંસો જેને જી. ૮

શત્રુ પરાભવ કરી શકે તેને, ભય સર્વેથી મુકાય જી;
જે ઇચ્છા હોય મન તણી તે, મનોરથ પૂરણ થાય જી. ૯

બાળહત્યા ગૌબ્રહ્મ સ્ત્રીવધ, ગુરુદ્રોહી ચંડાળ જી;
મહા પાપ થકી તે મુકાય પ્રાણી, એ સાંભળતાં તત્કાળ જી. ૧૦

શ્રદ્ધા સહિત વિશ્વાસ ધરી જન, સુણે ભણે જે કોય જી;
સર્વે તીર્થનું ફળ પામે, અશ્વમેધ તણું પુણ્ય હોય જી. ૧૧

સાક્ષર દ્વિજને લખાવીને, પુસ્તક દાન કરે જન જેહ જી;
પૃથ્વી દાન તણું પુણ્ય હોય તેને, મહા સુખ પામે તેહ જી. ૧૨

જેના ઘરમાં એ રામચરિત્રના, પુસ્તક કેરો વાસ જી;
અખંડ લક્ષ્મી વંશ વિસ્તરે, દરિદ્ર રોગ થાય નાશ જી. ૧૩

અપાર મહિમા હરિગુણ કેરો, તે જાણે મોટા સંત જી;
સતજુગ ત્રેતા દ્વાપર કરતાં, છે કળીમાં મહિમા અનંતજી. ૧૪

દોષનિધિ મહાઘોર કળિજુગ, થાય ન તપ ક્રતુ જાપ જી;
સર્વ સાધનગત સાર થયાં, હરિ નામનો અધિક પ્રતાપ જી. ૧૫

વેદ પુરાણ શાસ્ત્ર એમ કહે છે, મોટા પુરુષ મુખ બોલે જી;
કેશવકીર્તન કળિયુગ સાધન, અવર નહિ એને તોલે જી. ૧૬

એવું જાણી વિશ્વાસ ધરી મન, ગાયા હરિગુણગ્રામ જી;
ખોડ મા દેશો કવિજન કોઈ જાણી, પ્રાકૃતપદ અભિરામ જી. ૧૭

પિંગળ ભેદ છંદ નવ જાણું, કાવ્ય તણી જે રીત જી;
સરસ વિરસપદ પરિચ્છિન્ન પૂરણ, ગાયું હરિગુણગીત જી. ૧૮

બુદ્ધિ પ્રમાણે એ ગ્રંથ કર્યો, રસહીણ હોયે અલંકાર જી;
તે દોષ ક્ષમા કરજો સહુ કવિજન, રાખજો ચિત્ત ઉદાર જી. ૧૯

જેવા તેવા પણ હરિના ગુણ છે, પાવન પતિત અનુપ જી;
નાનું મોટું સાકરનું શ્રીફળ, સર્વ દિશા રસરૂપ જી. ૨૦

અવળું સવળું બીજ પડે પણ, ઊગે પૃથ્વી મોઝાર જી;
એમ જે તે પ્રકારે હરિના ગુણ તે, કલ્યાણકારી અપાર જી. ૨૧

એ રામચરિત્રનો ગ્રંથ થયો, પરિપૂર્ણ હરિ કરુણાય જી;
સપ્ત કાંડ વિસ્તાર ઘણો છે, તેની કહું સંખ્યાય જી. ૨૨

અધ્યાય બસે નવ્વાણું પૂરા, ત્રિશતમાં એક ન્યૂન જી;
નવ સહસ્ર શતપંચની ઉપર, ચોપાઈ એકાવન જી. ૨૩
ગીત રાગની ચાલ જૂજવી, રસિક ઢાળ વિશ્રામ જી;
છંદ પ્રબંધની રચના અદ્ભુત, પાવન જશ અભિરામ જી. ૨૪
વાલ્મીકિ રામાયણનો અર્થ, માંહે નાટકકૃત હનુમંત જી;
તે થકી ભાષા ગ્રંથ કર્યો છે, લેઈ દૃષ્ટાંત અનંત જી. ૨૫
પદ્મપુરાણ ને અગ્નિપુરાણનો, મેળવ્યો માંહે સંબંધ જી;
અલ્પ બુદ્ધિ તે માટે કંઈ એક, કર્યું પ્રાકૃત પદબંધ જી. ૨૬
જેમ ક્ષીરસમુદ્ર ભર્યો પય કેરો, તે પૂરણ નવ પિવાય જી;
પણ ચંચુજળથી તૃષા વિરામે, પક્ષી સુખિયાં થાય જી. ૨૭
એમ અપાર ગુણ શ્રીરામચંદ્રના, પૂરણ નવ કહેવાય જી;
શેષ ગિરા ગણનાયક ગાતાં, મનમાંહે સંકુચાય જી. ૨૮
તો હું મંદમતિ મહાકામી, કયમ કરી જાણું પાર જી?
પણ ગુરુકૃપાએ કરિયા કંઈ એક, હરિના ગુણ વિસ્તારજી. ૨૯
પંગુ લંઘે ગિરિવર મોટા, મૂગો થાય વાચાળ જી;
પૂરણ બ્રહ્મ કૃપા કરે તો, થાયે મૂર્ખ બુદ્ધિ વિશાળ જી. ૩૦
શાકે સત્તરસેં અઠ્ઠાવન, ધન સંક્રાંતિ ત્યાંહે જી;
સંવત અષ્ટાદશત્રિનેત્રું, હેમંત ઋતુની માંહે જી. ૩૧
માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પક્ષ નોમી તિથિ, રવિવાસર દિન મધ્ય જી;
ચિત્રા નક્ષત્ર યોગ શુકમાં, વણિજ કરણ સમર્થ જી. ૩૨
કુંભ લગ્ન અભિજિત મુહૂરતમાં, ગ્રંથ પૂરણ થયો એહ જી;
શ્લોક અર્થ ધર્યો છે એમાં, નવ કરશો સંદેહ જી. ૩૩
શ્રીવલ્લભ કુળકમળ દિવાકર, શ્રી પુરુષોત્તમ નામ જી;
શરણાગતવત્સલ સુખદાયક, નિજ જન પૂરણકામ જી. ૩૪
બ્રહ્મપરાયણ, કાવ્યકળા સુપ્રવીણ જી;
પાદદૃષ્ટિ કરે જેની ઉપર, તેનાં અઘ થાયે ક્ષીણ જી. ૩૫
પાખંડ ધરમ તમ ખંડ કરવા, આચારજ કુળદીપ જી;
શ્રીકૃષ્ણના નામનો મંત્ર જ આપી, કીધા જીવ સમીપ જી. ૩૬

નવધા ભક્તિ સ્થાપન ભૂતળ, સેવા. નંદકુમાર જી;
બ્રહ્મની સાથે સંબંધ કરાવ્યો, તાર્યા જીવ અપાર જી. ૩૭
પરિક્રમા ત્રીશ પૃથ્વી કીધી, પદપદ તીરથ રૂપ જી;
દૈવી જીવને શરણે લેઈ, કર્યું ભક્તિદાન અનુપ જી. ૩૮
તે પુરુષોત્તમનો અંકિત સેવક, ચરણકમળનો દાસ જી;
એવા ગુરુની આજ્ઞાથકી, કીધો ગ્રંથવિલાસ જી. ૩૯
પરમારથ કારણ શ્રમ કરિયો, નથી કર્યો સ્વારથ લેશ જી;
માનદંભ મૂકી ગાયા છે, પાવનગુણ પરમેશ જી. ૪૦
વૈશ્ય વર્ણમાં જન્મ જ ધરિયો, વીરક્ષેત્રમાં વાસ જી;
વણિક જ્ઞાતિ દશા લાડની, વૈશ્નવ ગિરધરદાસ જી. ૪૧
સર્વ સંત વૈશ્નવ કવિજનને, પાયે નમું કર જોડ જી;
કંઈ દોષ હોય એ કૃતિ મધ્યે, મુજને નવ દેશો ખોડ જી. ૪૨
વાણી તણો પ્રેરક પુરુષોત્તમ, અંતરજામી જેહ જી;
તે પ્રભુની ઇચ્છાએ થયું છે, રામચરિત્ર જ એહ જી. ૪૩
જ્યમ કાષ્ઠની પૂતળી ક્રિયા કરે, તે સૂત્રધાર આધાર જી;
એમ સકળ જીવ હરિની સત્તાએ, વર્તે છે અનુસાર જી. ૪૪
એ ઉત્તરકાંડ થયો પરિપૂરણ, અધ્યાય એક સો બાર જી;
ચોપાઈ એકત્રીસેં અઠાણું, એમાં ઘણો વિસ્તાર જી. ૪૫
નિર્મળ જશ રામચંદ્રના, ગાયા મતિ અનુમાન જી;
નિમિત્તમાત્ર જન ગિરધર કહાવે, કરતા શ્રી ભગવાન જી. ૪૬

વલણ

ભગવાન ભયહર કામપૂરણ, રાખજો શરણ કૃપા કરી;
કર જોડીને કહે દાસ ગિરધર, શ્રોતાજન બોલો શ્રીહરિ. ૪૭

इति श्रीरामचरित्रे वाल्मीकिग्रमतनाटकधारायां उत्तरकाण्डः सपूर्णः

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीरस्तु ॥

संवत् १८८२तमे मार्गशीर्षमासे कृष्णपक्षे नवम्यां तिथौ भानुवासरे संपूर्णम्। स्वकृत परोपकाराय स्वहस्तेन लिखितं। जे वांचे तेने अमारा जेश्रीकृष्ण छे.

श्रीरामचरित्र काण्ड ७, अध्याय २९९, चोपाइ ९५५१ ॥

સમાપ્ત

ધર્મકથા-પ્રાર્થના

શ્રી ચંડીપાઠ ૧–૫૦
પુરુષોત્તમમાસમાહાત્મ્ય ... ૨–૫૦
શ્રીસત્યનારાયણની કથા ... ૦–૭૫
નિત્યપાઠ ૧–૦
ઈશ્વરપ્રાર્થનામાળા ... ૩–૦
સંતોની અનુભવ-વાણી ... ૧–૫૦
જપ અને નામસ્મરણ ... ૧–૨૫
રામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ પુ. ૧લું ૨–૫૦
તુકારામ ગાથા ૬–૦
ધર્મજ્યોતિ ૧–૫૦
ઉપદેશસારસંગ્રહ ૧–૫૦
સંતગુરુનો પરિચય ... ૨–૦
સદ્બોધસરિતા ૧–૫૦
સંતની વાતો ૧–૫૦
બોધદાયક કથાઓ ... ૧–૫૦
ધર્મકથાઓ ૧–૫૦
સુબોધક કથાવાર્તાઓ ... ૧–૫૦
બોધક વાર્તાઓ ૧–૫૦
સંતોની ફૂલવાડી ... ૦–૫૦
પ્રભુમય જીવન ૧–૦
શિવમહિમ્નસ્તોત્ર ... ૦–૫૦
શ્રીવિષ્ણુસહસ્રનામ ... ૦–૨૫
હનુમાનચાલીસા ૦–૧૦
ગજેન્દ્રમોક્ષ ૦–૩૭
ભીષ્મસ્તવરાજ ૦–૧૫
મેનાવતી ને ગોપીચંદ તથા ભર્તૃહરિ ને વિક્રમ ... ૦–૨૫
જેસલ-તોરલ તથા જાલંધર-ગોપીચંદ ૦–૨૫

સ્વ૦ પઢિયારકૃત સ્વર્ગનાં પુસ્તકો

સ્વર્ગનો પ્રકાશ ૨–૦૦
સંસારમાં સ્વર્ગ ૩–૦૦

સાંપ્રદાયિક પુસ્તકો

ષોડશ ગ્રંથો ૧–૫૦
મહાવીર-વાણી ૦–૭૫
શિક્ષાપત્રી ૦–૩૭
ધમ્મપદ ૧–૨૫
ગોરખનાથ ૦–૩૭
સમાધિશતક ૦–૪૦
જપજી ૦–૬૨

સ્ત્રી ઉપયોગી

કન્યાવાચનમાળા ૨–૦
ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો ૩–૦
નીતિશિક્ષણ ૧–૫૦
મહાસતી વૃંદા (જાલંધર આખ્યાન) ... ૧–૦
નળાખ્યાન ૧–૦
ગૃહજીવનનાં દશ્યો ૦–૭૫
ગૃહિણી ૧–૦
વિદ્યાર્થી બહેનોને ૦–૬૦
સુખી જીવનની પગદંડી ... ૧–૫૦
કલ્યાણમયી ૧–૫૦
શકુંતલા ૦–૬૨
બાળક (૧૩ મનનીય નિબંધો) ૧–૨૫
ગૃહજીવનની કલા ૦–૭૫
જીવનની કલા ૦–૭૫
રાખની ઢગલી ૦–૭૫